EVLİYÂ ÇELEBİ

Günümüz Türkçesiyle

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi

1.-6. Kitaplar

1

EVLİYÂ ÇELEBİ

Günümüz Türkçesiyle

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi

7.-10. Kitaplar

Dizin

2

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî

EVLİYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ

IV. Kitap

Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın

Transkripsiyonu – Dizini

Hazırlayanlar

Robert DANKOFF - Seyit Ali KAHRAMAN - Yücel DAĞLI

Yapı Kredi Yayınları

ISBN 978-975-08-1058-9

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî

IV. Kitap

Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini

Hazırlayanlar:

Prof. Dr. Robert Dankoff - Seyit Ali Kahraman - Dr. Yücel Dağlı

Kapak Tasarımı: Pınar Kazma Çınar

Ofset Hazırlık: Yücel Dağlı

Baskı: Altan Matbaacılık Ltd. Şti.

Sunuş

Kıvançlı, heyecanlı ve sevinçliyiz; elinizdeki kitap ile Seyahatnâme'nin bir cildi daha okuyucuya kazandırılmış oldu.

Heyecanla başlayıp umutla devam ettirdiğimiz çalışmamızın, sevinçle karşılanıp takdirle alkışlanması her geçen gün bizi biraz daha yüreklendirmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin Yapı Kredi Yayınları'nca okuyucuya sunulan ilk üç cildinden sonra bugün dördüncü cildini de tamamlamış olmanın gönül huzuru içindeyiz ve artık karşınızda daha bir gurur ve cesaretle duruyoruz.

Atalarımıza ait bazen buğulu, bazen büyülü, bazen hazin ve bazen eğlenceli bir hayatın renklerini, kokularını ve kesitlerini bize sunan Seyahatnâme, muhtelif girişimlere rağmen maalesef bugüne kadar tam bir metin hâlinde yayınlanmamıştı. Bu çalışmanın, zincirinin bir halkasının daha tamamlanması bakımından Türk kültürüne hizmet olduğuna inanıyoruz. Yolumuza her zamanki titizlikle devam edeceğimizin samimi bilinci içerisinde, tarihimizin hamurunu mayalandıran Seyahatnâme'den alınacak lezzetlerle bir sofra daha açmakla bahtiyar olacağımızın bilinmesini arzulamaktayız. Özellikle ikinci ve üçüncü cildin yayımından sonra muhatap olduğumuz takdir dolu sözler, bize yol gösterdi ve yaptığımız işin önemi, yerli ve yabancı pek çok okuyucunun dikkatini üzerimize yoğunlaştırdı. Gücümüzü bu müspet ilgiden alarak yolumuza devam etmekte olduğumuzun bilinmesini isteriz.

Seyahatnâme'nin IV. cildi Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat Köşkü 305 numarada kayıtlıdır. III. ve IV. cilt bir arada ciltlenmiştir, III. cilt bu yazmanın ilk 1-185, IV. cilt ise 186-408 varakları arasındadır. Yazma 23.5x34.5 cm. ebadında olup, koyu fes renginde meşin ciltli, şemseli, mıklepli ve üzeri açık yeşil renkte atlasla kaplıdır. Nüsha beyaz, kalın âbadî kağıda yazılmıştır. Her sayfa 36 satırdan ibarettir. Ancak bazı sayfalarda sayfa kenar ve altlarında çıkmalar (derkenar) bulunmaktadır.

Şüphesiz okuyucularımızın dikkatini çekmiştir; Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin bu cildi de tıpkı II. ve III. ciltlerde olduğu gibi basit transkripsiyon sistemiyle ve problemli (okunamayan, karalanmış veya silinmiş vs.) kısımları yazmanın diğer bazı kütüphanelerdeki nüshalarıyla karşılaştırılarak hazırlanmıştır. İndeks, bazı zarurî dipnotlar ve içindekiler listesi de ayrıca ilave olunmuştur. Müteakip

ciltlerde aynı sistem korunacaktır.

On cilt olan *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'*nin tamamının hazırlıkları son aşamada olup yayın ile ilgili tüm planlamalar gerçekleştirilmiştir. Mümkün olan en kısa sürede, yeni harfli Seyahatnâme külliyatını kütüphane raflarında görmeyi arzulamaktayız. Ancak takdir buyurulur ki Seyahatnâme gibi bir başyapıtın yayınlanması ciddi bir sorumluluk ister. Bu sorumluluk ise planladığımız yayın takviminin aylarla değil yıllarla hesaplanmasını öngörmektedir. Bütün imkanlarımızı değerlendirerek, yılları yine aylara indirgemeyi göze aldık. Bu uğurda emeği geçen herkesin aynı bilinçle çalışacağından endişeniz olmasın.

Şüphesiz bu ölçüde büyük bir iş, ancak bir ekip çalışmasıyla meydana gelmektedir. Bu vesileyle, eseri hazırlayan Dr. Yücel DAĞLI ve Seyit Ali KAHRAMAN ile her zaman yardımlarına baş vurduğumuz hocalarımıza burada teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayıyorum.

Bize önderlik ederek bu seriyi başlatan Orhan Şaik GÖKYAY Hoca'ya ve Seyahatnâmenin bir çok aşamasında emeği geçen ve hayatının baharında beklenmedik bir şekilde bu dünyadan göçen İsrafil DAĞLI'ya teşekkür ise ödeyemeyeceğimiz bir borç olarak kalmıştır.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin yayımlanmasının zaruretine bizim kadar inanmış olan ve bu konuda her türlü teşvik ve desteği sağlayan Enis BATUR'a, redaksiyonu titizlikle yapan Prof. Dr. İskender PALA ile Yapı Kredi Yayınları yöneticilerinden Aslıhan DİNÇ ile Nahide DİKEL'e de ayrıca teşekkür ederim.

İ. Gündağ KAYAOĞLU

Giriş

Seyahatnâme'nin IV. cildini en çok bilinen ve güvenilir kabul edilen Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü 305 numaralı nüsha esas alınarak hazırlandı. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesi ile birlikte biraz da Evliya'nın bizzat kendine has üslûbunu yansıtan böylesine hacimli bir eserin yeni Türkçe harflere aktarılmasının ne denli zor bir iş olduğu bütün bilimsel çevrelerce kabul edilmektedir. Böyle bir işe başlandığında şüphesiz neşir ilkeleri açısından; metnin eksiksiz yansıtılmasının yanında, filolojik özellikler, fonetik yapı ve dönemin diğer dil hususiyetlerinin yanısıra, ortaya okunabilir ve anlaşılabilir bir metnin konulması gerekmektedir.

Hazırlanan bu çalışma ne tenkitli bir neşir; ne de spesifik bir "dil" çalışmasıdır. Bu çalışmada tarih, edebiyat, sosyoloji, antropoloji vb. sosyal bilimlerin hemen her dalı ile uğraşan kişilerin rahat okuyup istifade edebilecekleri eksiksiz bir metnin ortaya konulması hedeflenmiştir. Dolayısıyla tenkitli bir metnin neşrinde istenen değerlendirme ve özellikler bu metinde aranmamalıdır. Bu kitap hazırlanırken şu hususlara dikkat edilmiştir:

Metnin kolay okunmasını sağlamak maksadıyla okuyucuyu gereksiz şekilde yoran transkripsiyon işaretlerine, zarurî hâller dışında yer verilmemiştir.

Metin içinde /é/ (kapalı /e/)'ler /e/, /ñ/ (geniz /n/)'ler /n/ olarak okunmuştur.

Orijinal metinde aynı kelimeler zaman zaman farklı imlâ ile yazılmışlardır. XVII. asır dil zenginliğini korumak için bu kelimelerde hiç bir tasarrufta bunulmamış aynı imlâların yansıtılmasına özen gösterilmiştir.

Evliya'nın özellikle harekelediği ama bugün farklı bir imlâ ile yaşayan kelimelerde, orijinal imlânın aktarılmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca yer ve şahıs isimlerinde de Evliya'nın imlâsı esas alınmıştır. Ancak, istisna olarak "Arz-ı rûm" kelimesi "Erzurûm" olarak yazılmıştır.

Eserde mevcut çıkmalar (derkenar), diğer yazma nüshalar da kontrol edilerek metnin içine yerleştirilmiş ve {} işaretiyle çıkma olduğu gösterilmiştir.

Metinde tamir yoluna gidilmemiş, metnin anlaşılırlığını sağlamak

için bazı kelimelere harf ilavesi yapılmış ve bu da [ ] içinde gösterilmiştir.

Metinde geçen âyetlerin Arapça orijinalleri dizilerek, dipnotta sûre ve âyet numaraları ile meâlleri konulmuş; ancak diğer Arapça ve Farsça ibare, deyim, vecize vb.nin metin içinde transkripsiyonu verilmiştir.

Hazırlanan eserin kolay kullanılması için baş tarafına orijinalinde bulunmayan geniş bir "İçindekiler" ile sonuna da "İndeks" ilave edilmiştir. Yazma nüsha ile karşılaştırma yapmak isteyenler için orijinal varak numaraları metin içinde ***"[15a; 15b; 16a; …]"*** şeklinde verilmiş olmakla birlikte indeks, varak numaralarına göre değil, bu kitabın sayfa numaralarına göre düzenlenmiştir.

Elinizdeki eser yalnızca bir veya birkaç kişinin mesaisi sonucunda oluşmadı. Çalışmanın muhtelif aşamalarında konunun uzmanı pek çok ilim adamı ve araştırmacıya da müracaat edildi. Bunlardan ilk anda aklımıza geliverenlerin isimleri şunlardır:

Doç. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER, Dr. Mustafa GENÇ, Barış DAĞLI, Doç. Dr. Mustafa S. KAÇALİN, Doç. Dr. Zekeriya KURŞUN, Mehmet RİFAT, Prof. Dr. Osman F. SERTKAYA, Prof. Dr. Şinasi TEKİN, İskender TÜRE

Katkılarından dolayı kendilerine sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Burada yardımlarını gördüğümüz hâlde adlarını anmayı unuttuğumuz diğer araştırmacı ve ilim adamlarına da teşekkürü borç biliriz.

Ayrıca ve özellikle *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* neşrinin başlatıcısı, yol göstericisi ve edebî malzemenin temin kaynağı olan değerli kültür adamı Orhan Şaik GÖKYAY hocamızı da burada rahmetle anmayı bir vefa borcu biliriz.

Bütün yardım, dikkat ve gayretlere rağmen bu büyüklükteki bir metnin neşrinde hataların olması kaçınılmazdır. Bizden kaynaklanan bu hatalara getirilecek eleştirilerin, ileride yapılacak yeni neşirlerde rehberlik edeceği inancını taşımaktayız.

Dr. Yücel DAĞLI - Seyit Ali KAHRAMAN

Bazı İşaretler

(–)	Metinde boş bırakılan 1 kelimelik yerlerde kullanılmıştır.
(…)	Okunamayan 1 kelimelik yerlerde kullanılmıştır.
(?)	Okunuşundan emin olunmayan yerlerde kullanılmıştır.
[ ]	Bizim tarafımızdan ilave edilen yerlerde kullanılmıştır.
( )	Bizim tarafımızdan fazlalığı görülen veya düzeltilen yerlerde kullanılmıştır.
{ }	Derkenarları belirtmek için kullanılmıştır.
[12a], [12b]	Varak numaralarını göstermek için kullanılmıştır.
……(12 satırlık yer boş) …………	Metinde boş satır adetlerini göstermek için kullanılmıştır
‘	Gerekli hallerde Ayn (Ÿ) harfini göstermek için kullanılmıştır.
’	Gerekli hallerde hemze (¡) harfini göstermek için kullanılmıştır.
‘	Özel isimlerde kesme işareti (‘) için kullanılmıştır.

DÖRDÜNCÜ CİLT

[186b]

Fihris-i Cild-i Râbi’

[Dördüncü Cilt]

221. Menzil-i Cirbeli ve menzil-i Akşerî‘a.

221. Menzil-i kasaba-i Hazret-i İmâm Mûsâ ve menzil-i Kuşlar kal‘ası.

221. Evsâf-ı Bağdâd-ı behişt-âbâda dâhil olundu.

221. Seyyâhân-ı âşıkâna ma‘lûm ola kim tâ diyâr-ı İslâmbol’dan Bağdâd’a ne kadar sâ‘at yerdir anı bildirir.

221. Ve cümle kaç konak yerdir ve Bağdâd ile İslâmbol’un nısf-ı menzili neredir anı bildirir.

221. Ve Diyârbekir’den Bağdâd kaç sâ‘at yerdir anı bildirir.

222. Bağdâd-ı Hurrem-âbâd’dan vilâyet-i Van’a revâne olduğumuz beyân eder.

222. Murtezâ Paşa efendimizden ihsân [u] in‘âmlar alup âhir-i kâr vedâ‘ edüp,

222. Bağdâd ağası (–) Ağa ile refîk olup ibtidâ menzilimiz kal‘a-i Kuşlar’da meks olundu.

Metin

…………….(190b, 191a sayfaları boş) …………….

[191b]

Evvelâ bismiİllah Allah veliyyü't-tevfîk ve hüve ni'me'r-refîk

Elhamdülillahi'llezî şerrefenâ bi-teşrîfi's-seyyâhâti ale'l-ibâd ve lekaynâ bi-tevfîkı rabbâniyeti sâhibü'l-cevâd ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlühû efdalü min nutkı bi'd-dâd ve sallallahu ve sellem aleyhi ve alâ âlihî ve sahbihî ilâ yevmi'l-mî'âd.

Emmâ ba'd, bu abd-i kemter-i ahkarü'l-ibâd, seyyâh-ı âlem ve nedîm-i âdem Evliyâ-yı bî-riyâ-yı cihân-geşt tahrîr-i bilâd ederek evvelâ

Bismillah ile,

İşbu sene 1065 târîhi mâh-ı Cemâziyelevvelinin gurresinde şehr-i Üsküdar'dan çıkup Melek Ahmed Paşa efendimizin akîbince vilâyet-i Van-ı sedd-i îmân olan şehre giderken âlâm u şedâyidi ve manzûrumuz olduğu kurâ vü kasabât ve şehr-i kılâ' u büldânları âb [u] hevâsı ve bânîsi ve fâtihleri ile ayân u beyân eder

Evvelâ şehr-i bender-âbâd Üsküdar'dan bism-i Hudâ ile yedi nefer kimesne-i esb-süvâr çıkup cânib-i şarka gidüp ol leyle-i muzlimde *ne reh ne râhber* peydâ mazmûnu üzre yetmiş bin renc [ü] anâ ve meşakkat-i râh çekerek,

Menzil-i karye-i Sarıkadı: Üsküdar mevleviyyeti nâhiyesinde bir hıyâbân-ı Acem-misâl bir koru içinde bir kûhî zemîn-i mesîregâhda bâğ u bâğçeli ve iki yüz aded hâneli bir ma'mûr bir câmi'li ve bir mekteb ve bir tekyeli ve bir hânlı ve bir hammâmlı dükkânsız bir ma'mûr ve mahsûllü kurâdır kim kiraz mevsiminde cümle İslâmbol halkı niçe bin arabalar ile bunda gelüp hayme vü hargâhları ile meks edüp zevk u safâlar edüp niçe bin züvvârlar evlere ve tekye-i Sarı Gâzî Sultân âsitânesine konup kisb-i tarâvet ederler.

Ziyâret-i Sarı Gâzî Sultân: Bunda medfûn olduğu kasabanın vasfı ile cild-i evvelimizde Üsküdâr mesîregâhı evsâflarında mufassal mevsûfdur. Andan yine Sultân Gâzî'yi ziyâret edüp rûh-ı pür-fütûhiyçün bir Fâtiha-i seb'u'l-mesânî ile yâd edüp yine ma'mûr [u] âbâdân kurâlar içre cânib-i şarka 5 sâ'atde gidüp,

Menzil-i karye-i Tavşanlı: Anadolu eyâletinde Kocaili sancağında İslâmbol Boğazhisârı kullarının iki yüz hâneli bâğlı u bâğçeli ve bir câmi'li ze'âmetleri köyüdür kim cümle halkı müslimlerdir. Andan yine cânib-i şarka nısfu'l-leylde âlem-i ağyârdan bî-haber iken 13 sâ'at gidüp,

Menzil-i kal'a-i Aleksandıra-i Makedonin ya'ni şehr-i İzimgit, ya'nî şehr-i İzmit: Galat-ı meşhûru İzmit'dir kim iznim git'den galatdır. Lisân-ı Yunan-ı Rûm'da Pirgaz-ı Aleksandıra derler. Ya'nî İskender-i Zülkarneyn'e lisân-ı Yunan'da Aleksandıra derler. Bu İskender, Hazret-i Kevneyn'den sekiz yüz seksen iki sene mukaddem bu şehr-i Makedonya'yı binâ edüp Kavala kal'asında Rûm hâkinde vücûda gelmişdir kim

Filkosoğlu İskender’dir.

Bu şehr-i İzmit’in bânîsi ve galat-ı meşhûru ve fâtihi ve eşkâl-i kal‘ası cümle cild-i evvelimizde mufassal tahrîr olunmuşdur.

Bu şehirde yeniçeri serdârı Abaza Ahmed hânesinde sehel istirâhat edüp sehel ta‘âm tenâvül edüp ve bir atın yedeğe alup vakt-i Şâfi‘îde yine cânib-i şarka gidüp kasaba-i Sabanca’yı geçüp ağaç deryâsı içre çamur deryâsı içre gezerken altı atlıya râst gelüp bizim üzerimize hemân hamle etdiklerinde bunlara tarfetü‘l-ayn içre bir yaylım ok serpüp der-ceng-i evvel birin atı tepesi üzre yıkılup asla anlara bakmayup nehr-i Sakarya kenârınca gidüp yine nehr-i Sakarya üzre Sultân Bâyezîd-i Velî‘nin on dörd göz ibret-nümâ cisr-i azîmin geçüp yine Sakarya nehri kenârında kasaba-i Geyve’yi ubûr edüp andan yine şarka gidüp dağlar içinde kal‘a-i Taraklı kasabası ve kal‘a-i Türbeli Gönlük, galat-ı meşhûru Torbalı Göynük’dür.

Andan Nasıf Paşa hânın geçüp yine cânib-i şarka imâristân içre dereler üzre ubûr edüp Köste Beğ hânı ve yine şarka âbâdân kurâlar içre gidüp karye-i Sarılar, andan kal‘a-i Beğbâzârı.

Bu şehirde paşa efendimize yetişüp Kaya Sultân’ın ve Hasan Çelebi’nin mektûbların verüp kırâ’at etdikde “Bre Evliyâm! Kudde Kethudâ‘yı ve Defterdârı ve Mevkûfâtîyi katl etdiler” dedikde, “Belî efendim, katl etdiler”, deyü cümle maktûlleri ve mağdûrları ve gaddârları bir bir takrîr edüp kaziyye-i ser-encâmlarımız nakl etdim. Netîce-i kelâm “Efendim, *cesedün aşı gâfilin başı* Kara Hasan Paşa iğvâsıyla İpşir’in size intikâmı var, gâfil mebâş, bir ayak evvel Kürdistân’a **[192a]** düşüp bugünden gerü başına asker cem‘ edüp çokluk gâfil gezüp minâresi çok şehirlere girmeyelim.” dedim. Hemân paşa on aded ağaların beşer kîse ile Engürü ve Kankırı ve Amasiyye ve Çorum ve Merzifon {şehirlerine ağalar} gönderüp sekban ve sarıca cem‘ine gitdiler ve sâ’ir vilâyetlerde sâkin olan paşa efendimiz çerağlarına âdemler gitdiler ve paşa efendimiz hakîre iki yüz guruş ve bir kılıç ve Gürcî gulâmı verüp cümle memlûklarımız sağ ve esen bulup yine haymemiz önünde atlarımız kayd [ü] bend etdik.

Ammâ yine şiddet-i şitâ şedîd idi. Bebekbâzârı şehrinden cânib-i kıbleye Ayaş beli nâm belâlı beli kar ve boran ile aşınca ol belde niçe âdemlerin belleri üzüldü.

Andan kasaba-i Ayaş, andan kasaba-i Isfanoz, andan kıbleye kal‘a-i Engürü, andan karye-i Nenekler, andan Kurbağılı, andan kal‘a-i Kal‘acik, andan karye-i Şeyh Şâmî, andan karye-i Koçı Baba Sultân, andan karye-i Akçakoyunlu, andan karye-i Sunkuroğlu, andan karye-i Yekbastı, andan karye-i Sincallı, andan karye-i İnallı, andan karye-i Sorkun, andan karye-i Akçaasma, andan karye-i Kabidli, andan karye-i Tekye-i Şeyh Halîl, mukaddemâ bâlâdaki kurâlar gibi meks edüp evsâfı tahrîr olunmuş idi. Hâlâ Sivas eyâletinde Keskin sancağı hâkinde iki yüz hâneli ve bir câmi‘li ve bir tekye-i Bayrâmîli ma‘mûr kend-i müzeyyendir. Hacı Bayrâm-i Velî tarîkinin güzîdesi Şeyh Halîl âsitânesi vardır kim âyende vü revendeye ni‘meti mebzûldur ve niçe kibâr-i kümmelîn bu tekyede medfûndur.

Hakîr bu sultânı ziyâret edüp hâtıra bu ebyât hutûr etdi. Beyt:

Gel ziyâret eyle gez bu tekye mihmângâhdır

Sıdkile mâlîde-rû et Şeyh Halîlullahdır

Andan karye-i Mirzâ Çavuş, andan 9 sâ‘atde kasaba-i Yenişehir, andan 9 sâ‘atde,

Menzil-i kal‘a-i şehr-i Behcet-i rüsûm taht-ı kadîm ân merz-i bum, ya‘nî kal‘a-i dârü‘l-alâ-i nâs köhne-âbâd-ı şehr-i Sivas
hafazakallahu min kifâti’l-vesvâs

Bu şehr-i dilâvîzi ibtidâ binâ eden Hazret-i Zekeriyyâ asrında Kayseriyye’yi binâ eden Erces oğullarından Ermen-Kayser Sivas binâ etdi. Ammâ Ermenî tevârîhlerinde bu Sivas’ı binâ eden Sivas-ı Asvas’a Keyûmers derler, Sivas’ı Geyumers yapdı derler. Bir kavllerinde Sivas’ı Dahhâk-i mârî yapdı derler. Timur harâb etdiği gibi Dahhâk-i mârî asrında demirci Gâve Dahhâk’ı katl edüp Sivas’ı harâb etdi, derler. Hakkâ ki Gâve-i âhenger Timur-ı bî-nûr gibi sâhib-i hurûc idi. Hâlâ Sivas’ın harâbistânı âbâdânistânından çokdur. Timur harâb idelden beri kal‘a-i Sivas münhedim olmuş yatar. Netîce-i kelâm bu şehr-i Sivas’ın bânîsi ve fâtihi ve sebeb-i inhidâmı ve cemî‘i imâristânı ve âb [u] hevâsı bâlâda yine bu cild içre sene (–) târîhinde Murtezâ Paşa vâlî iken evsâfı mufassal-ı meşrûh üzre tahrîr olunmuşdur.

Bu şehirde paşa üç gün meks edüp yigirmi bayrak sekban ve sarıca ve iki bin ağavât cem‘ edüp cümle dört bin altmış benî Âdem harcı ve altı bin üç yüz at ve deve ve katır harcı cem‘ oldu.

Dördüncü gün Sivas’dan çıkup cânib-i şarka Eğriköprü‘den ubûr edüp 7 sâ‘atde,

Menzil-i kasaba-i Ulaş: Türkman ağaları tahtı olup câmi‘ ve hân, dekâkînleri olduğu bâlâda mastûrdur. Bu kasabadan yine şarka şiddet-i şitâ çekerek, kar içinde niçe küheylân atlar kalarak,

Yaylağ-ı Sultân Hasan: Âzerbaycân şâhlarından Uzun Hasan Şâh yaylası idi. Bu mahalde dağlar içre taş direkler ve amûd çamlar dikmişler kim âyende vü revendeler ol çam amûdları gözedüp ubûr ederler. Eğer ol sütunları gözetmeyüp giderlerse minâre boyu kar içinde gark olup helâk olurlar. Anınçün Türkman ağaları ol sütunları reh-i râst üzre diküp alâmet etmişlerdir. Bu mahalli yüz bin anâ ile ubûr edüp 7 sâ‘atde,

Menzil-i kasaba-i Kankal: Sivas hâkinde Türkman ağası hükmünde (–) hükûmetdir. Hân ve câmi‘ ve bir kaç dükkânları vardır. Bu dahi Türkman yatağı mahûf u muhâtara yerdir.

……………….. (1 satır boş)………………..

Andan yine taraf-ı şarka,

Menzil-i Alacahân: Bu dahi Sivas hâkinde Türkman ağası hükmünde Türkman yatağında bir küçük hândır. Der-i dîvârları münakkaş taş ile mebnî olup Alaben hân derler. Reh-i râst üzre elzem-i levâzımından bir hândır. Bânîsi Sultân Uzun Hasanoğlu Ya‘kûb Hân’dır. Andan yine cânib-i şarka ol yayla içre anâ çekerek,

Menzil-i karye-i Hasan Çelebi: Sivas hâkinde üç yüz hâneli ve câmi‘li ve hânlı ma‘mûr kurâdır. Bu mahal dahi Türkman yatağıdır ve bu kurâ halkı cümle şâhsevenlerdir. Andan

cânib-i kıblede dağlar içre,

Karye-i Çökeç: Şiddet-i şitâdan gidemeyüp bu karye-i Çökeç'de çökdük. Yüz hâneli **[192b]** ma'mûr köydür ve hâss-ı hümâyûndur. Ammâ cümle halkı şâhsevenlerdir. Bunda bu kadar asker sığamayup cümle köylere perîşân oldular. Andan yine taraf-ı şarka 5 sâ'atde,

Menzil-i kal'a-i Hekimhânı: Mısır diyârından Hâkim Bi-emrillah'ı Hısn-ı Mansûr'a nefy-i beled etdiklerinde bu mahalle memerr-i nâs emn [ü] emân olsun deyü Hâkim Bi-emrillah bu hânı binâ etdiğinden Hâkim hânı'ndan galat Hekimhânı derler. Sivas hâkinde yine Türkman yaylağı içinde bir hân-ı atîkdir ammâ derbend-i çalındır mahallidir. Yanında âbâdânı ba'îd olduğundan yüz iki yüz âdem konmağa havf ederdi. Ba'dehû sene (–) târîhinde Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi'in vezîr-i âsaf-re'yi olan Köprülü Mehemmed Paşa bu mahalle bir kal'a-i metin binâ edüp içine cebehâne ve üç yüz neferât ve dizdâr koyup demir kapuların sedd edüp âyende vü revendeyi kal'a neferâtları Malatıyye ve kasaba-i Ulaş'a ulaşdırmağa me'mûrlardır. Ve üç yüz hâne binâ edüp cümle ahâlîsi kamu tekâlîf-i şâkkadan mu'âf u müsellemlerdir kim bu şâhrâhlar emn [ü] emân olalar. Bir câmi ve bir hân ve hân-ı atîki âbâdân ve bir hammâm-ı dilsitân ve yüz mikdârı dükkân inşâ edüp üzerlerine mütevellîyi hâkim nasb edüp günden güne imâr olmada. Bâğlı ve bâğçeli, âb [u] hevâsı latîf kal'a-i cedîddir. Hudâ dahi ziyâde imâr ide. Andan yine şark tarafına 7 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Hasan Badrak: Bu Malatıyye hudûdunda iki yüz hâneli ve bir câmi'li ve bir hânlı ma'mûr karyedir. Ammâ şiddet-i şitâ olmağile askerin tekâlîfine tahammül edemeyeceklerini bilüp {ehl-i beled} evlerin mâllarıyla bırağup dağlara firâr etmişlerdi. Cümle asâkir-i Melek Ahmed Paşa bunda hayli zahmet çeküp atlar sabahdan aç kaldılar. Hikmet-i Hudâ bu hakîr câmi'in minâresine çıkam derken bir çuval arpa ve bir garar saman bulup atlarım ıyd-ı adhâ etdi. Bu kurâ halkı dahi şâhsevenlerdir. Ammâ câmi'i Sultân Uzun Hasan'ın olmak ile Hasan Badrık derler. Türkman mâbeyninde Sultân Hasan'a Badrık lakab komuşlardır. Zîrâ sene (–) târîhinde Tercân sahrâsında Uzun Hasan Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân Gâzî ile ceng-i azîm edüp iki kerre yüz bin âdemi dendân-ı tîğ-ı Mehemmed Hân'dan geçüp yüz bini esîr-i pây-beste olup hatta oğlu Ya'kûb Şâh da esîr oldu. Uzun Hasan Şâh-ı gümrâh yetmiş âdem ile firâr edüp cânib-i Âzerbaycân'da halâs edüp inhidâmına târîhdir:

"Butlanu keydü'l-hâ'inîn" [1] Sene [818].

Uzun Hasan firâr etdüğinden Türkman ana badrak derler. Lisân-ı Türkman-ı Moğolîde lûgat-i kadîmdir. Anınçün Kırım halkına Nogay Tatarları cümle badrak derler. Zîrâ Tohtamış Hân ile Timur Kırım cezîresinde ceng-i azîm edüp Kırım halkı yan verüp firâr etdikleriyçün Kırım halkına da badrak derler. Ammâ bu Hasan Badrak Uzun Hasan Şâh asrında gâyet imâr imiş. Andaki câmi' hâlâ müzeyyen ve ma'mûr câmi'-i pür-nûrdur. Ammâ cemâ'atden garîb bir minâreli ve bir kubbe-i mînâlı câmi'-i pür-enverdir. Bu hakîr kıble kapusu yesârında celî hat ile [2] deyü tahrir etdim.

Andan yine cânib-i şarka gidüp 6 sâ'atde,

Evsâf-ı Dâr-ı Rukbetiyye, ya'nî kal'a-i Malatıyye

Diyâr-ı Rûm'dandır. Lisân-ı Yunan'da Rukbe derler, şehr-i kadîmdir. İbtidâ Hazret-i Yûnus *aleyhisselâm* şehr-i Musul'da iken anların ta'lîmiyle anlara imân getiren Rukbe nâm kayser dâr-ı emn olmağiyçün bu Malatıyye zemîninin âb [u] hevâsın beğenüp bir kal'a inşâ edüp bir bender şehr-i azîm oldu. Ba'dehû niçe mülûkdan mülûka intikâl edüp Hazret-i Risâlet-penâh asrında Bağdâd ve Medâyin ve Kûfe ve Rakka ve Rûm ve bu Malatıyye Enûşirvân-ı âdil hükmünde iken ol kadar ma'mûr oldu kim "Dâr-ı Rukbe" deyü cihân-ârâ bir şehr-i azîm idi. Niçe kerre Hârûnu'r-Reşîd bu Malatıyyeyi muhâsara etdi, âhir bî-feth avdet etdi. Hikmet-i Hudâ hicret-i nebeviyyeden iki yüz sene mürûrunda Hazret-i Ömer *radıyallahu anh* evlâdlarından Emîr Ziyâd ve onun oğlu Emîr Lokmân ve onun oğlu Emîr Ömer iki yüz bir asker-i İslâm ile gelüp bu kal'ayı muhasara etdi. Bi-emri Hayy-ı Kadîr kırk yedinci günü Seyyid Battâl Gâzî'nin pederi Hazret-i Hüseyin Gâzî tarafından feth oldukda Emîr Ömer bu kal'ayı temlîk üzre fethine sebeb olan Hüseyin Gâzî'ye ihsân edüp dâr-ı rukbe iken dârü'l-hilâfe oldu.

Ba'dehû Seyyid Battâl Ca'fer Gâzî bu şehirde vücûda gelüp dâr-ı gâzîyân oldu. Ba'dehû hicret-i nebeviyyenin iki yüz otuz dokuzunda Alina Tekür Malatıyye'ye istîlâ edüp sene-i mezbûrda hulefâ-yı Abbâsiyân'dan Yahyâ b. Alî halîfe iken Hüseyin Gâzî hayâtda idi ve oğlu Battâl Ca'fer Gâzî bile idi. Cümle elli bin askerle yine Malatıyye'yi ceng-i azîm ile feth edüp kal'asına bir dahi küffâr tama' etmesin içün esâsından münhedim etdiler.

Bu ceng **[193a]** ü cidâlden on altı sene mürûr edüp hicret-i nebeviyyenin iki yüz kırk dört senesinde Hârûnu'r-Reşîd müstakil halîfe-i Bağdâd olup yüz elli bin asker ile bu Malatıyye'yi mukaddemâ serdârlıklarında bî-feth avdet etdüğinden bu Malatıyye'de muhabbeti kalmış idi. Seydi Battâl Gâzî hâtırıyçün niçe hazâ'in-i Irâk masraf edüp Malatıyye'ye bir sûr-ı üstüvâr inşâ etdi. Ba'dehû iki kerre yüz bin asker ile İslâmbol'u {Hârûnu'r-Reşîd} muhâsara edüp âhir bilâ feth avdet müşkildir deyü sulha rağbet eyleyüp bir sığır postu cirminde İslâmbol içre yer istedikde Alina Kral rızâ verüp Hârûnu'r-Reşîd sığır derisin incecik sırım dilüp Koca Mustafâ Paşa Câmi'i yerinde Kızlar Manastırı nâm mahalde bir kal'a binâ edüp içine kifâyet mikdârı cebehâne ve asker koyup beher sene küffârdan ellişer bin altun harâc gelmek üzre Hârûnu'r-Reşîd Bağdâd'a avdet edüp Malatıyye'de meştâ edüp imâr ederken İslâmbol'da Alina Kral-ı dâll isyân edüp İslâmbol içindeki ümmeti Muhammed'i katl-i âm ederken içlerinde ashâb-ı güzînden iş görmüş şecî' âdemler var idi. Ceng-i azîm ide ide niçe küffârları dendân-ı tîğdan geçirüp âhir kendiler de bî-hisâb küffâr içinde cümle şehîd olup Ebü'l-Makassıd nâm bir hümâm-ı be-nâm kalup bi-emrillah Alina Kral'ı katl edüp kendiyi de şehîd etdiler. Bu ahvâl-i pür-melâli Hârûnu'r-Reşîd ve Seyyid Battâl Gâzî Malatıyye'de istimâ' edüp İslâmbol'da şehîd olanlara bedel iki o kadar olmak üzre diyâr-ı İslâmda bulunan üsârâ küffârlardan yigirmi bin kefere ve fecere katl ederler. Hâlâ Malatıyye hâricinde nehr-i Deyr-i Mesîh ve nehr-i Pül sâhilinde çâh-ı gayyâlar içre üstühân-ı kefereler leb-ber-lebdir. Netîce-i kelâm mürûr-ı eyyâm ile bu Malatıyye üzre niçe ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl olup âhir ibtidâ Rûm'a kadem basan Âl-i Selçukiyân'dan Sultân Alâeddîn sene 76 târîhinde ceng-i azîm ile Ermenî destinden dest-i kuvvetle feth edüp cümle küffârı dendân-ı tîğdan geçirüp kal'asın hâke berâber etdi.

{Gerü sahifedeki Malatıyye bânîsi evsâfı bu mahalle tahrîr oluna}.

Ba‘dehû ümerâ-yı Dânişmendiyye’den Emîr Muhammed b. Dânişmend ibn Melik Gâzî kim fâtih-i kal‘a-i Nîkhisâr, ya‘nî Niksar’dır, bu Muhammed-i Dânişmend bu Malatıyye’nin âb u hevâsından ve bahâdır ve şecî‘ tüvânâ fetâlarından hazz edüp ve şehr-i Battâl Gâzî olmağile niçe yüz kise-i Irâk’ı harc edüp sene 583 târîhinde bir kal‘a-i mu‘azzam binâ etdi kim, hâlâ imâr olan kal‘a-i Malatıyye oldur. Yine niçe devletin destine girüp âhir Diyârbekir halîfesi (–) (–) ile Mar‘aş kimi Zülkadir “Bu Malatıyye senindir, benimdir!…” deyü mücâdele esnâsında Malatıyye ekrâdları isyân [u] tuğyânda olup Âl-i Osmân diyârlarında Amasiyye ve Sivas tarafların nehb ü gârete başladılar. Âhir-ı kâr bu ahvâl-i diyergûn Bursa’da Yıldırım Hân’a mün‘akis olup yıldırım-misâl yerinden şakıyup yüz bin asker ile kal‘a-i Malatıyye’yi muhâsara edüp bilâ emân sene 800 târîhinde Yıldırım Hân fethidir.

Ba‘dehû Timur gelüp Amasiyye’den bî-feth avdet edüp bu Malatıyye’ye istilâ edüp meştâ verdi. Hulâsa-i kelâm bu vakf-ı dünyâdır, elden ele kalmada bir acûzedir. Ancak mülk, ol Mâlikü‘l-mülk [ü] Vâhid-i Kahhâr’ındır. Ancak fakîr insân bir endîşe-i hâma düşmüş ebdândır.

Ba‘dehû sene 921 târîhinde Sultân Süleymân tahrîr edüp Mar‘aş eyâletinde hâlâ sancak beği tahtıdır. Kânûn üzre beğinin hâss-ı hümâyûnu 500.000 yük akçedir ve beş yüz askerle hükûmet edüp beher sene kendüye seksen kîse hâsıl edüp sefer eşer. Taht-ı livâsında ze‘âmeti yedidir ve timârı 276. Cümle erbâb-ı zu‘amâ cebelüleri ile sekiz yüz asker olup paşası sancağı altında sefer eşerler, ammâ güzîde askerdir ve alâybeğisi ve çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır ve beşinci hâkimi şer‘-i Resûl-i mübîn tarafından üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâ-yı atîkdir.

Cümle nevâhîleri (–) aded Kürdistân ve Türkmanistân kurâlarıdır. Bu kurâlardan beher sene ber-vech-i adâlet kadıya yigirmi kîse-i Rûmî olur. Altıncı hâkim-i şer‘î şeyhülislâmdır. Yedinci hâkimi nakîbü‘l-eşrâfdır. Sekizinci şehir nâ’ibi, dokuzuncu zâbiti şehir muhtesibidir. Onuncu şehir voyvodasıdır. On birinci harâc ağasıdır. On ikinci Malatıyye muhassılıdır kim beğ kadar asker ile süvâr olup salb-ı siyâset edüp (–) yük akçe mâl-ı pâdişâhî tahsîl eder. On üçüncü emîn ağadır, on dördüncü şâhbenderdir, on beşinci sipâhiyân kethudâyeridir. On altıncı yeniçeri serdârıdır. On yedinci kal‘a dizdârıdır. On sekizinci hâkim hâne-i avârız ağasıdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Kürdistân ve Türkmanistân vilâyeti olmağile bu hâkimler hükûmet edüp mâl-ı pâdişâhî tahsîl edüp adl [u] adâlet ederler. **[193b]**

Sebeb-i tesmiyye-i şehr-i kadîm Malatıyye: Lisân-ı Acem’de Aspuzan derler, efvâh-ı Türkman’da Malatya derler, lisân-ı Ekrâd’da Marâtıya derler. Lisân-ı Arab’da Maltiyye derler. Zîrâ kayâsıralar asrında bu Malatıyye Ermenîleri evlâd-ı Arab’a ihânet edüp üsârâları müte’ezzî etdiklerinden Maltiyye derlerdi. Lisân-ı Yunan’da Rukbe derlerdi. Anınçün beyne’l-müverrihân-ı Rûm bu şehre Dâr-ı Rukbe derler. Zîrâ ibtidâ bânîsi Yûnus Nebî ta‘lîmiyle ümmetinden Rukbe nâm kayser binâ edüp ba‘dehû kızı Aspuza nâm melîke imâr etdiğiyçün diyâr-ı Acem’de Aspuzan derler ve mezkûr Melîke Aspuz nâm bâğ-ı Merâm’da babası Kayser Rukbe ile bir gârda medfûnlardır.

Ammâ füsehâ [vü] büleğâ-yı Rûm Malatıyye derler. Ammâ şehrin a‘yân [u] kibârlarının kavilleri üzre şehrimizin ismi Mal-ı âtiye’dir derler. Zîrâ dahme-i Efrâsiyâb bu Aspuzan dağlarında bulunup Efrâsiyâb “mâl âtiye” dediler. {Ya‘nî mâl geliyor” dediler. Efrâsiyâb bu şehre “Mâl-i âtiye” dedi.} andan galat-ı meşhûr evlâ olmağın defter-i pâdişâhîde Malatıyye derler.

Eşkâl-i kal‘a-i Malatıyye: Bu şehrin cânib-i erba‘asın kûh-ı bülendler ve cebel-i demâvendler ihâta edüp cânib-i kıblesi Aspuzan dağlarıdır. Niçe yüz âb-ı zülâller cereyân eder ve cânib-i,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Bu mezkûr cibâllerin mâbeyninde sehel derelü ve depelü vâsi‘ vâdî içre nehr-i Deyr-i Mesîh: Nehr-i Pül kenarında şekl-i muhammes Şeddâdî-misâl seng-tıraş ile mebnî bir kal‘a-i kavîdir. Mezkûr uyûn-ı cârî kal‘a dîvârını döğerek şimâl cânibinde cereyân edüp beş sâ‘at aşağı nehr-i Furât’a munsabb olur. Ammâ ibtidâ tulû‘u şehrin cenûbunda Aspuzan dağlarından hurûc eder bir uyûn-ı sağîredir. Ammâ derûn-ı kal‘adan bu nehre kayalar içre nüzûl olunur su yolu vardır. Hîn-ı muhâsarada mütehassın olanlar andan def‘-i atşân ederler. Lâkin kal‘ası bir bülend püşte üzre değildir, bir zemîn püşte üzre vâki‘ olmuşdur.

{Bi-kavli müverrihân-ı Rûm hâlâ imâr olan Malatıyye kal‘asının sebeb-i binâsın [beyân eder]}

İbtidâ bânîsi sene 583 târîhinde el-Melikü‘l-kebîr Muhammed ibn Dânişmend binâsıdır kim bunlara “Âl-i Dânişmendiyân” derler. Cümle (–) aded meliklerdir. İbtidâ tülû‘ları Mâverâü‘n-nehir’den Âl-i Osmân’ın ceddi Süleymân Şâh ile Mâverâü‘n-nehir’de diyâr-ı Mâhân’dan Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî izniyle bin yedi yüz aded ta‘allukâtları ile ibtidâ diyâr-ı Rûm’a kadem basup nehr-i Furât’da gasl ederken mezkûr Süleymân Beğ gark-ı âb-ı Murâd olup murâd-ı merâmına vâsıl olup oğlu Ertuğrul babası Süleymân Şâh’ı nehr-i Murâd kenarında Ca‘ber Kal‘ası dibinde defn etdiler. Bu hakîre ziyâret etmek müyesser olmuşdur. Hatta târîhiyle mazbûtum olup bâlâda merkûmdur.

Ba‘dehû cemî‘i aşîret-i merhûm Süleymân Şâh beğliği oğlu Ertuğrul’a doğruldup “Bu yurd bize uğursuzdur, beğimiz bunda gark oldu.” deyü Ertuğrul ile doğru Âl-i Selçukiyân’dan Sultân Alâeddîn’e gelüp boy beği oldu. Ba‘dehû hikmet-i Hudâ ile sene 600 târîhinde Alâeddîn-i Selçukî inkırâz bulup Ertuğrul’u boy beği etdiler.

Andan Osmâncık beğ olup sikke [vü] hutbe sâhibi olup “Âl-i Osmâniyân” deyü nâm verdi. İnkırâzu’d-deverân devletleri müebbed ola.

Ezîn-cânib bu Malatıyye’yi binâ eden Muhammed-i Dânişmend dahi üç bin nefer tevâbi‘iyle Mâverâü‘n-nehir’de Mâhân diyârından Ahmed-i Yesevî hazretlerinden me’zûn olup Osmâncık ecdâdı Süleymân Şâh ile Rûm’a kadem basmış idi. Süleymân Şâh gark olup oğlu Ertuğrul diyâr-ı Rûm’a doğru gitdikde bu Muhammed b. Dânişmend Murâd nehri sâhillerinde tavattun edüp bir çemenzâr u çerâgâh zemîn-i pür-giyâhât arz-ı vâsi‘ olmağile hayvânları ol kadar vefret üzre oldu kim hadd [ü] hasrların bilmez oldular.

Bunların bu diyârda refâhiyyet-i hâtırların Mâhân diyârında sâ'ir kabâ'illeri istimâ' edüp niçe bin âdem Mâhân'dan gelüp bu Ca'ber kal'ası ve Ane ve Selme ve Balis ve Bomboç ve Rakka ve Urfa ve Birecik kal'aları etrâflarında diyâr-ı Ermenden niçe yüz yerleri alan u talan ve küffârlarını nâlân etmeğe başladılar. Âhir kendülere bir cây-ı me'men ve cây-ı menâs olmağiçün sene 583 târîhinde merkûm Muhammed ibn Dânişmend bu Malatıyye kal'asın müceddeden binâ etdi. Hâlâ bir kal'a-i köhne-âbâddır. Ammâ seng-tıraşları gâyet kebîrdir. Dîvârının kaddi yigirmi altı arşındır. Cümle (–) aded kulledir ve cümle (–) aded (–) dendân-ı bedendir ve cümle (–) aded bâb-ı hadîd-i cedîdlerdir. Evvelâ Alaca kapu, Süpürge kapusu, Meşak kapusu, Bâzâr kapusu, bunlar şâhrâh kapulardır. Şimâli deredir. Etrâfında handakı (–) ve dâ'iren-mâdâr cirmi kâmil beş bin yüz adımdır. Ol kadar vâsi' değildir. Derûn-ı kal'ada (–) câmi'i ve mesâcidleri ve cebehânesi ve gılâl anbarları ve üç yüz kadar hâneleri ve dizdârı ve iç el olmak **[194a]** ile yetmiş aded neferi vardır. Gayri imâret ve bezzâzistân yokdur. Cümle sûk-ı sultânî taşradadır. (–) (–)

Der-beyân-ı aded-i hânedân, der-imâret-i Malatıyye-i âbâdân: Cümle 5265 aded tahtanî ve fevkânî kârgîr binâ hâne-i a'yân u eşrâf ve gayrı büyût-ı imâristândır ve cümle bâğlı u bâğçeli ve serâpâ hâk-i pâk ile mestûr gûnâ-gûn ma'mûr büyût-ı kadîmlerdir kim bu varoş-ı azîmi müzeyyen etmişdir. Lâkin bu rıbâtın etrâfında kal'a dîvârı yokdur, ammâ köşe başlarında tedrîbe kapuları vardır. Her gice bâbları mesdûd olur.

Der-sitâyiş-i aded-i esmâ-i mahallât-ı sâkinân: Cümle otuz iki mahalledir. Evvelâ meşhûr mahallesi Eskicum'a'dır ve mahalle-i Câmi-i kebîr ve mahalle-i Emîr Ömer ve mahalle-i Sarây mahallesi ve mahalle-i Kızlar ve mahalle-i Hânkâh ve mahalle-i Toptaş ve mahalle-i Karahân ve mahalle-i Çermik ve mahalle-i Alacakapu ve mahalle-i Bostâncılar ve mahalle-i Küçük ve mahalle-i Ağazar ve mahalle-i Kürdler ve yedi mahalle kefere Ermenîler vardır, Yahûdîler asla yokdur.

Evsâf-ı cevâmi'hâ-yı ehl-i imân: Cümle otuz iki mihrâbdır, on ikisi câmi'dir. Evvelâ Ulucâmi',

………………..(2 satır boş)………………..

Der-ta'rîf-i mesâcid-i muvahhidîn: Cümle yigirmi aded mahalle mescidleridir. Cümleden kadîm derûn-ı kal'ada Emîr Ömer mescidi ve Karahân mescidi ve Sarây mescidi ve Kızlar mescidi ve Hânkâh mescidi ve Toptaş mescidi ve Çermik mescidi ve Alacakapu mescidi ve Bostâncı mescidi ve Bektaş Ağa mescidi ve Küçük mahalle mescidi ve Kürdler mescidi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-medh-i medâris-i âlimân: Cümle (–) aded medrese-i müfessirînlerdir. Evvelâ,

………………..(2.5 satır boş)………………..

Der-sitâyiş-i dârü'l-kurrâ-yı Hazret-i Kur'ân: Cümle (–) aded kân-ı şeyhü'l-kurrâ, dâr-ı Furkân'dır. Evvelâ,

………………..(2.5 satır boş)………………..

Der-vasf-ı dârü'l-hadîs-i peygamberân: Cümle (–) aded dârü'l-ulûm, kân-ı muhaddisân [u] müfessirândır.

………………..(2 satır boş)………………..

Der-ayân-ı dârü't-ta'lîm-i mekteb-i sıbyân: Cümle (–) aded nass-ı kâtı'la "Kâlu'l-ilm (…) (…)" üzre mekteb-i tıflân-i ciğer-kûşe-i püserân ta'lîmhâneleridir. Evvelâ Mekteb-i Sücâh İmâm ve Mekteb-i İvaz İmâm,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-şehr-i tekye-i dervîşân: Cümle (–) aded zâviye-i Halvetî ve Celvetî ve Gülşenî ve Rûşenî ve Nakşıbendî ve Kâdirî ve Râ'î ve Rufâ'î ve Bektaşîdir. Ammâ cümleden Bâğ-ı Aspuzu içinde tekye-i Hazret-i Seyyid Battâl Gâzî, bizzât kendüleri bunda tevellüd edüp nazargâh olmuşdur. Ba'dehû Melek Ahmed Paşa ta'mîr ü termîm edüp tekye-i Bektaşîyân olmuşdur. (–) (–) (–).

Temdîh-i çeşme-i âb-ı revân: Cümle (–) aded uyûn-ı âb-ı hayvânlardır. Her çeşmesârların mâ-i zülâli tulû'ları cümle bâğ-ı kûh-ı Ahkerden, ya'nî Kömür dağlarından ve Deyr-i Mesîh aynından gelir.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-fasl-ı sebîl-i cânsitân: Cümle (–) aded sebilhânelerdir. Ammâ sevâd-ı mu'azzam selsebîlleri gibi tekellüfleri yedi aded sebîlhâne-i âb-ı nâb vardır. Biri Silahdâr Mustafâ Paşa sebîlidir.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-sitâyiş-i sarây-ı a'yân: Cümle on bir aded hânedân-ı eşrâf-ı kübbârdır. Cümleden mükellef Paşa sarâyı ve Emîr sarâyı ve (–) **[194b]**

Evsâf-ı aded-i sarây-ı kârbân: Cümle (–) aded kârbânsarâylardır, ammâ cümleden mükellef ve mükemmel kal'a-misâl Sultân Murâd Hân-ı Râbi'in makbûl silahdârı Mustafâ Paşa hânı, yüz yetmiş hücreli ve demir kapulu kârgîr kıbâblar ile ârâste olmuş hân-ı hâne-i bî-minnet hânedândır. Kapusu üzre âhir mısra'ı târîhidir:

Oldu bu hân-ı cedîn

Ârâmgâh-ı bî-bedel, sene 1047 (–) (–)

Der-vasf-ı çârsû-yı bezzâzistân: Cümle (–) aded ma'mûr [u] âbâdân esvâk-ı sultânîdir. Lâkin Şâm ve Haleb gibi kârgîr kurşumlu dekâkînler değildir. Ammâ yine cemî'i zîkıymet kâlâ-yı vâlâ bî-minnet bulunur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Manzara-i reng-i rûy-ı pîr [ü] civân: Ammâ hevâsının letâfetinden ekseriyyâ ricâl makûlesi kaviyyü'l-bünye olup müddet-i ömrleri yetmişe ve altmışa ermiş iken dişleri dürr-i meknûn gibi danedârdır ve kemâl mertebe müsinn olmuşken reng-i rûyları humret üzre zinde âdemlerdir.

Der-sitâyiş-i mahbûb u mahbûbe-i cihân: Âb u hevâsı hûb ve cüvânânları mahbûb u sâhib cemâl ve sâhib-i ân u latîfü'l-itidâl mahbûbları olur ammâ kûhistân-ı Kürdistân olmağile dilberânları meşhûr değildir ve Ekrâd nesli olmağile on seneye bâliğler iken güzeşte olur.

Evsâf-ı kibâr-ı eşrâf [u] a'yân: Evvelâ Melek Ahmed Paşalı Emîn Bektaş Ağa hânedân sahibiyken hikmet-i Hudâ kendüyi kılca düşürüp helâk oldu.

………………..(1 satır boş)………………..

Der-beyân-ı ulemâ-yı ebdân-ı hâzıkân: Gerçi Türkmanistân ve Kürdistân şehridir ammâ abâ vü ecdâdlarından istimâ' etdükleri edviye-i mücerrebler ile devâ eder hâzıkları var kim diyâr-ı Alman u Karaman'da eyle üstâd yokdur. Cümleden üstâd (–)

Der-medh-i üstâd-ı kâmil-i cerrâhân: Cümle yedi dükkândır. Cerrâh Usta Beşâret Kürd âdemidir, ammâ gâyet kâmildir.

………………..(1 satır boş)………………..

Der-ayân-ı müstecâbü'd-da've meşâyihân: Evvelâ Kürdistân olmağile bülüh ya'nî Oğuz âdemleri çokdur. Evvelâ Kürd Atâ Dede, gündüz sâ'im ve gice [kaim]dir. Halkdan münzevî kimesnedir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-vasf-ı güzîde-i şâ'irân: Semt-i şark olmağile füsehâ-yı büleğâdan pâkîze-eş'âr sâhibi çelebileri var. Evvelâ,

………………..(1 satır boş)………………..

Müşerref olduğumuz yârân [u] dostân:

………………..(2 satır boş)………………..

Evsâf-ı mazanne-i kirâme-i mecâzibân :

………………..(2 satır boş)………………..

Der-vasf-ı kabâ-yı gûnâ-gûn-ı insan: A'yân [u] eşrâfı semmûr kürk ve elvân soflar giyerler. Vasatu'l-hâl olanları çuka-i gûnâ-gûn Malatıyye bezi haftân-ı nilgûn giyerler. Ednâları şal ve şapik giyerler. Zenâne-i zengineleri muhayyer ferrâce ve yassıbaşı ile gezerler, {ammâ ekseri fukarâ havâtînleri beyâz car u ızâr ve burka' bürünüp sivri takye giyerler. Elbette ayaklarına sarı ve kırmızı çizme giyerler}.

Lehce-i mahsûs-ı Kürdistân: Ahâlîsinin lisânları Kürd ve Türk lisânı üzre tekellüm ederler, ammâ ba'zı ıstılâhlarında niçe gûne kelâmları var. Meselâ; *"hele met safâyı getir",* ya'nî "elbette bardağı getir", *"hemesi pozandadır",* "cümlesi bâğdadır" demekdir.

Der-vasf-ı ibret-nümâ-yı imâristân: Binâ-yı temâşâgâhı ibtidâ kal'a-i ibret-nümâdır. Andan Paşa hânı, andan,

………………..(1 satır boş)………………..

Sitâyiş-i hevâ-yı hûb-ı câvidân: Hevâsı gâyet latîfdir. Seyyâhân-ı berr u bihârların tavsîfi üzre Tebrîz-i Dilâvîz'in hevâsına müşâbihdir derler. Hakkâ ki, hevâsının kemâl-i i'tidâlinden halkı zinde ve tenperverdir ve cümle server-i hünerverlerdir ve cümle Türkman u Ekrâdlardır.

Der-beyân-ı çâh-ı mâ-i hânedân: Cümle iki bin mikdârı bi'r-i âb-ı zülâlleri var. Bâğ u besâtînlerini saky etdiklerinden mâ'adâ herkes hânelerinde vakt-i hâcetde kuyu suyu isti'mâl ederler. Gerçi çâh-ı mâlara ihtiyâcları yokdur ammâ her hânede birer kuyu mukarrerdir.

Der-ayân-ı ekâlîm-i beled-i büldân: (–) İklîm-i hakîkîde bulunmuşdur. Arz-ı beledî (–) (–) (–) ve tûl-ı nehârî ve şeb-i yeldâsı (–) sâ'at (–) derece (–) dakîka bulunmuşdur. (–) (–) (–)

Sitâyiş-i tâli'-i imâristân: Bi-kavli Hasan b. Âl-i Büveyh bu şehrin tâli'-i imâretin burc-ı kavsda bulmuşdur. Anınçün halkı âlim ü fâzıldır. **[195a]**

Evsâf-ı hammâmât-ı gâsilân: Cümle yedi aded hammâm-ı hoş-hevâ [vü] hûb-binâlardır. Cümleden Alaca hammâm, Silâhdâr Mustafâ Paşa hammâmı gâyet müferrehdir ve Yeni hammâm ve Beğ hammâmı ve Kumacık hammâmı ve Alî Mısrî hammâmın bir evliyâullah binâ etmek ile nazargâh-ı hammâm-ı ziyâretgâhdır ve Hom hammâmı ve varoşda Behrâm Paşa hammâmı, bunlardan mâ'adâ üç yüz aded hânedân hammâmları vardır.

Der-beyân-ı esmâ-i râcilân: Bektaş Ağa ve Hasin Ağa ve Halim Bay Ağa ve Kutlu Ağa ve Atâ Beğ ve Rızâ Beğ ve Sinân Beğ ve Şâdî Beğ. Ulemâları yâ-yı nisbî ile ma'lûmlardır. Meselâ Monlâ Birdinicî ve Monlâ Harbiridî ve Monlâ Şikâkî ve Monlâ Sûrânî ve Monlâ Halîlî ve Monlâ Habîbî derler.

Der-ayân-ı esmâ-i nisvân: Meselâ Havvâ ve Hümâ ve Tenzile ve Ünzile ve Kelîme ve Âlime ve Rukiyye ve Emîne ve Kezzibân ve Gülsüme ve Fâtıma ve Hâtime ve Meryem ve Ümmühân ve Nisâkadın ve Zaliha ve Meşkûre ve Âtike ve Zuhrüfe ve Seniyye ve Hâşime ve Hadice hanım.

Der-zikr-i esmâ-i çâkerân: Meselâ Dilâver ve Server ve Hünerver ve Yûsuf ve Beşir ve Terir ve Eyvaz ve Rüstem ve Fikirli ve Selmân ve Kerrâr ve Siyâvuş ve Zülficâm ve Zülfikâr ve Zülyezen ve Eleşkir ve Hudâverdi ve Allahverdi ve Çalabverdi ve Cânverdi ve Cânbezdi ve Cânmerd.

Der-ta'rîf-i esmâ-i cüvânân: Meselâ Tabende ve Hâkime ve Sâbite ve Tirfil ve Goncabûy ve Nergis ve Gülşâha ve Sünbüle ve Havvâre ve Fidâye ve Verdiye ve Mâlike ve Mihrî ve Fahrî ve Yasemen ve Gülistân ve Üftâde ve Şâhıma ve Bânûya ve Demirhân ve Bedahşân ve Gülgûn ve Cânfedâ .

Sıfat-ı hân-ı hâcegân: Cümle (–) aded hân-ı tüccârân-ı berr [u] bihârdır. Evvelâ,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Manzara-i vekâle-i gurebâ-yı mücerredân: Cümle altı aded bekâr odalarıdır kim her

birinde biner âdem vardır. Ekseriyyâ pâypuşçu bekârları ve Tarabzan'ın bezzâz Lazları sâkin olurlar ve her gice ba'de'l-ışâ tabl çalınup bâbları mesdûd olur. Bu vekâlelere hâkim bevvâbdır.

Der-kavl-i dârü'l-ıt'âm-ı fakîrân: Mâ-tekaddem Eskicâmi'in imâreti ma'mûr imiş. Şimdi mu'attaldır.

………………..(1 satır boş)………………..

Der-vasf-ı mûristân-ı bîmâristân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-sitâyiş-i cüsûr-ı âyende vü revendegân: Malatıyye'den beş mil aşağı ibret-nümâ kırk göz bir cisr-i azîm var. Bânîsi Sultân Hasan'dır. Aspuzu bâğlarından cereyân eden Deyr-i Mesîh'de nehr-i Til Malatıyye içinden geçüp nehr-i Bınar {ve nehr-i Tohma}ile bir olup bu cisr altından geçer.

Der-vasf-ı kenîse-i râhibân: Cümle yedi aded düyûr-ı küfr-âyîn olacak putgedelerdir, ammâ cümleden Aspuzusu kurbünde Deyr-i Mesîh derler bir kûh-ı bülendin zîrinde vâki' olup ol cebelden bir uyûn-ı zülâl tülû' eyleyüp yemîn ü yesârı bâğ-ı İrem'i Aspuzu'dur.

Berekât-ı hubûbât-ı mahsûlât: Evvelâ yedi gûne danedâr buğdayı olur, misli meğer Havrân'da ola ve şa'îri ve pembesi hûb ve sahrâlarında alefzârı mergûbdur ve fül ve hummûsu ve adesi gâyet meşhûrdur, ammâ vâdîlerinde pirinci olmaz, zîrâ şitâ kânıdır.

Der-ayân-ı memdûhât-ı sanâyi'ât: Malatıyye'nin beyâz pembe ipliği ve beyâz pembe bezi gâyet meşhûr-ı âfâkdır.

………………..(1 satır boş)………………..

Der-medh-i hulviyyât ve gayrı me'kûlât: Dağlarında gezengüv nâm kudret helvâsı bi-emrillah âsumândan yağup mişe ve pelid ağaçları berki üzre yağar lezîz helvâ-yı müshildir ve kûhlarında mazı ve deştlerinde pazı ve ıspanak ve lahanası ve sâ'ir sebzevâtları vâfirdir.

Der-sitâyiş-i me'kûlât-ı müsmirrât: Evvelâ yedi elvân kaysısı ve zerdalüsü ve seksen gûne âbdâr emrûdu sicillâtda mastûr olup yedi gûne ayvası ve yigirmi elvân elması ve dürbili üzümü ve kirazı meşhûr-ı âfâk olup aşağıda tahrîr olunur.

Tavsîf-i envâ'-ı meşrûbât: Bu Malatıyye şehrinin bir gûne beyâz balı olur kim rub'-ı meskûnda nazîri meğer Aydos balı ola. Kırmızı cerreler ile İslâmbol a'yânına niçe yüz bin kavanoz asel-i musaffâ hedâyâ götürürler, bunun şerbeti ve ayva perverde şerbeti rub'-ı meskûnda misli yokdur. (–)

Der-beyân-ı kâr [u] kisb-i ricâlân: Ekseriyyâ halkının kâr [u] kisbleri bâğbândır kim niçe yüz gûne mahsûlâtlarıyla kifâf edinirler. Bir fırkası pembe ipliği eğirirler ve bir zümresi cüllah olup beyâz pembe bezi dokurlar. (–) (–) (–) (–) (–) (–) Ve'l-hâsıl cümle esnâf mukarrerdir.

Der-zikr-i aded-i bâğavât: Cümle yedi bin sekiz yüz bâğdır ve altı yüz müşebbek

bostândır. Cümle sicillâtda ve mîr-âbı defterinde mastûrlardır. **[195b]**

Şehr-i Malatıyye'nin cânib-i erba'asında cereyân eden uyûn-ı câriyeleri beyân eder

Evvelâ şehr-i Malatıyye'nin cümle nevâhîlerinden cânib-i erba'asından sağîr ü kebîr on yedi aded uyûn-ı câriyeler cereyân eder. Cümleden âb-ı hayât **nehr-i Simyât**'dır, Malatıyye'nin cânib-i (…) ubûr eder. İbtidâ tulû'u kal'a-i Simyât cebellerinden hurûc edüp andan Hasan Ziyad'a andan Harrin'e ve andan şehr-i Malatıyye hâricinde nehr-i Tohma'ya mahlût olup bu nehir Rukbe dağlarından gelüp Aspuzan dağlarından üç aded uyûn-ı sağîreler munsabb olup andan aşağıda **ayn-ı Bınarbaşı** mahlût olur. Andan aşağı **Deyr-i Mesîh nehri** kavuşup Aspuzu bâğların saky ederek kal'a-i Malatıyye dîvârı esâsın döğerek ubûr edüp dahi aşağıda Divâl deresi nâm mahalde **nehr-i Til** ile bir olup şehr-i Malatıyye'den beş mil aşağı mesâfede **nehr-i Tohma**'dan bir fırka dahi gelüp cümle bir ulu çay olup Rûm tarafından ve Divriği tarafından gelen tüccâr-ı sevdâgerân-ı âyende vü revendegân bu nehirler üzre Sultân Hasan Mansûr'un ibret-nümâ kırk göz cisr-i azîminden ubûr edüp Malatıyye'ye vusûl bulurlar.

Diyâr-ı Kürdistân'da meşhûr-ı âfâk cisr-i azîmin biri dahi bu nehr-i Tohma üzre **kantara-i Kırkgöz**'dür, ammâ Batmân cisri ve Hasankeyf pülü gibi âlî değildir. Lâkin sihr-i i'câz musanna' köprü-yi ibret-nümâdır. Ammâ bâlâda tahrîr olunan altı aded enhârlardan lezîz nehr-i Mesîh'dir kim bir kerre mâh-ı temmuzda nûş eden nehr-i Mesîh'den hayât-ı Mesîh bulur. (–) (–) (–)

Der-vasf-ı ravza-i Rıdvân ve bâğ-ı cinân yaylağ-ı hadîka-i Aspuzan

Bu edîm-i arzın rub'-ı meskûnunda ekâlîm-i seb'ayı deverân u seyerân eden seyyâhân-ı berr u bihâr dillerinde dâstân olan gaytan-ı hadîka-i bâğ-ı İremezâtların meşhur-ı âfâkları diyâr-ı Rûm'da Budin serhadlerinde Peçoy Sîrem-rû mânend(e) bâğ-ı İrem'in kal'ası ardında Barûdhânesi'dir ve Siroz şehrinin kal'a ardı'sıdır ve Kefe vilâyetinin Sudak bâğı'dır ve İslâmbol'da Kâğıdhâne ve Göksu ve Sücah bâğıdır ve İremezât'dan nişân verir Âl-i Osmân'ın yüz yetmiş aded mesîregâh bâğlarıdır. Andan şehr-i İzmid'in Topyeri'dir. Andan Konya'nın bâğ-ı Merâm'ıdır. Andan Adalya'nın Istanaz-ı İremezâtı'dır, andan kasaba-ı Darende'nin bâğ-ı Darende'sidir. Andan Diyârbekir'in sâhil-i nehr-i Şatt'da Reyhân bâğı'dır ve Mısır diyârında Hazret-i Yûsuf'un Feyyûm şehri bâğıdır. Hülâsa-i kelâm bu zikr olunan bâğ-ı İremlerin cümlesi meşhûr-ı âfâkdır ammâ bu Malatıyye'nin Aspuzu'su âb-ı hayâtlarının vefretiyle ve hevâsının letâfeti cihetiyle ve bî-add u bilâ gâye müsmirrâtının firâvân olması cihetiyle bu Aspuzu bâğları cümleye tercîh olunur.

Der-medh-i müsmirrât-ı bâğ-ı İrem-i Aspuzu

Evvelâ yedi gûne kaysısı al Hamavî ve sarı Hamavî ve mışmış Hamavî ve beyâz kumru ve beğ kumru ve sulu kumru ve etli kumru bu zikr olunan kaysılar eyle âbdârdır kim bâğdan şehre seleler ile gücile gelir, sehel yancılsa suyu kalmaz ve her bir kayısı kırk ve ellişer dirhem gelir ve zerdalüsün hesâbın Hudâ bilür. Kesretinden pestil yapup diyâr diyâr yükler ile tüccârları taşırlar. Ve seksen gûne âbdâr emrûdu müsecceldir. Evvelâ gök sulu birer vukiyye gelir, anı turşu ederler, suyu gûyâ cüllâbdır. Belki kesret üzre nûş edene bir

keyfiyyet ve germiyyetcik hâsıl olur ve takviyyet-i bedene gâyet nâfi‘dir. Müte’ehhil olan kimesneler tenâvül etseler nef‘in müşâhede ederler ve beğ emrûdu dahi lezîz ü âbdârdır. Hattâ İslâmbol’un a‘yân [u] kibârları bu Malatıyye’den ılgar ile emrûd filisleri getirdüp İslâmbol fidanlarına aşlayup Malatıyye emrûdu olur kim pâdişâhlara hedâyâ gider.

{Sitâyiş-i sebeb-i münakkaş-ı Malatıyye}

Bu Malatıyye’nin yedi tevir elması İzmit şehrinde misket elması ve ferik elmasından lezîz ve âbdâr Hudâyî mümessek elması olur ammâ Kefe diyârının Sudak elması kadar iri değildir. Ancak otuz kırk dirhem gelir. Lâkin Cenâb-ı Perverdigâr bu Malatıyye elmalarına bir gûne renk vermişdir kim kırmızısı, kırmızı-sarısı ve yeşili ve gayrı elvânları cümle sun‘-ı Hudâdır kim asla bir renge müşâbehetleri yokdur. Hatta bir hânede beş on aded elma olsa râyiha-i tayyibesinden âdemin dimâğı mu‘attar olur. (…) (…) misl-i tüffâh ve billahi i‘tasam (…) [3] ibâreti bu Malatıyye {elması} hakkında ola. Hatta bu Malatıyye zurefâları ve nâzenîn havâtinleri bu elmalar dırahtında iken şem‘-i asel ile bu elmalara ebyât-ı eş‘âr tahrîr ederler ve niçeler kâğıda ebyât-ı münâsibleri mıkrâs-ı lâ ile oyup elmalar üzre yapışdırup ol elmalar dırahtında iken kisb-i hevâdan tarâvet buldukda ve kamerin te’sîrinden rengâmîz hâsıl edüp elma kemâlin buldukça mezkûr kâğıdların ve şem‘-i asellerin altından al ve beyâz ve sarı hüsn-i hatlı beytler hâsıl olur kim her biri gûyâ birer sihr-i mübîndir. Bu elmaları ba‘dehû vilâyet vilâyet a‘yân [u] kibârlara ve bizzât pâdişâhlara hedâyâ götürürler. Bu dahi bir diyâra mahsûs değildir. Ve yedi gûne ayvası olur, danesi birer vukiyye gelir, ammâ papa ayvası ve ekmek ayvası gâyet âbdâr ve lezîzdir ve müşk-i anber-i hâmdan ziyâde râyiha-i tayyibesi var.

Ulemâ-yı sîğer-i nebî kavilleri üzre **[196a]** Hazret-i Risâlet’den mâ‘adâ sâ’ir enbiyâ *aleyhimesselâm* ayva râyihası gibi kokarlarmış. Ammâ bizzât Hazret-i Risâlet-penâh ke-râyihati’l-verdi’l-ahmer imiş derler. Ve râyihati’l-melâ’ike aleyhimüsselâm ke-râyihati’t-tüffâh demişler, bi-kavli ahâlî-i Malatıyye.

Ve râyiha-i Ebâbekri’s-sıddîk *radıyallahu anh* ke-râyihati’l-bıttîh, bi-kavli ahâlî-i Diyârbekir.

Ve râyiha-i Ömerü‘l-fârûk *radıyallahu anh* ke-râyihati’l-anber, bi-kavli ahâlî-i Hind.

Ve râyiha-i Osmân Zi’n-nûreyn *radıyallahu anh* ke-râyihati’l-benefsec, bi-kavli ahâlî-i Belh.

Ve râyiha-i Alîyyü‘l-Murtezâ *radıyallahu anh* ke-râyihati’l-yâsemen bi-kavli ahâlî-i Irâk-ı Acem.

Ve râyiha-i İmâm Hasan *radıyallahu anh* ke-râyihati’l-karanfil, bi-kavli ahâlî-i Şâm-ı cennet-meşâm.

Ve râyiha-i İmâm Hüseyin *radıyallahu anh* ke-râyihati’l-verdi’l-ebyaz, bi-kavli ahâlî-i Mısr-ı ümmü‘d-dünyâ. Zîrâ Hazret-i Hüseyin’in ser-i sa‘âdetin Yezîd Mısır’a gönderüp Mısır’da hân-ı Halîl kurbünde Meşhed-i İmâm Hüseyin nâm makâm-ı azîmde ser-i sa‘âdet-i Şehzâde Hüseyin anda medfûndur. Mâh-ı muharrem-i harâmın on ikinci günü Kerbelâ‘da şehîd olduklarından yine kabr-i şerîfinden yine ol günlerde meşhed-i münevveresinden taşra beyâz verd-i hândân râyihası cemî‘i züvvârânın dimâğların

mu‘attar ederdi.

{Der-beyân-ı sitâyiş-i mevlûd-ı Meşhed-i İmâm Hüseyin
radıyallahu Ta‘âlâ anh}

Âhir sene "gânim" lafzı târîhinde, sene 1091, Çelebi Abdurrahmân Paşa vâlî-i Mısır iken cemî‘i ulemâ-yı Mısır ve fuzalâ-yı câmi‘-i Ezher, Abdurrahmân Paşa huzûruna gelüp merkad-i İmâm Hüseyin'de yevm-i âşûrada üç gün beyâz gül râyihası şemm olunduğun şehâdet etdiklerinden ol vezîr-i hüsn-tedbîr hüsn-i hulku gibi hüsn-i hayr edüp Haremeyn-i Muhteremeyn'den beher sene mâh-ı muharremde İmâm Hüseyin üzre on kazgan âşûra pişüp fukarâya bezl olunmasın müretteb eyledi ve kendü mâlından altı bin pâre müretteb edüp iki batman öd ve bir kantar şem‘-i asel ve bir kantar sükker-i mükerrer ve üç kantar kanâdîller içün zeyt-i hâr vakf eyleyüp mâh-ı âşûranın on ikinci gicesi mevlûd-ı İmâm Hüseyin olmağı müretteb eyledi ve kadı‘askere hitâben buyurdı-i şerîf verüp mevlûd-ı Nebî gibi mevlûd-ı İmâm Hüseyin gicesi cemî‘i minâreler ve cemî‘i çârsû-yı bâzârlarda ve cemî‘i mahallât şâhrâhlarında kanâdîller ile minâreler ve dekâkînler çerâğân olmağı fermân edüp şehr-i Mısır içre bir mevlûd-ı İmâm Hüseyin olmuşdur kim gûyâ leyle-i Kadr idi ve kendü ihsânları olan İmâm Hüseyin'in yeşil destâr-ı Muhammedîsini paşadan cemî‘i şürefâ ve nakîbü'l-eşrâf ve ulemâ-yı Câmi‘-i Ezher alup bir alây-ı azîm ile destâr-ı şerîfi re's-i şerîf-i İmâm Hüseyin'e sardılar. İlâ hâze'l-ân bu mevlûd-ı şerîf Çelebi Abdurrahmân Paşa'nın hayrât [u] hasenâtıdır. Bu mevlûd-ı şerîfde hâzır olan ihvân-ı vefâya zâhir ü bâhirdir kim ol leyle-i mübârekelerde İmâm Hüseyin'in kabr-i münevverelerinden beyâz verd-i hândân râyihası istişmâm olunur.

Me'âl-i kelâm oldur kim bu bâlâda tahrîr olunan evliyâ ve enbiyâların râyiha-i tayyibeleri cümle Malatıyye şehrinin Aspuzusu bâğı meyvelerinde mevcûddur. Husûsan bu bâğ-ı İrem içinde Seyyid Battâl Ca‘fer Gâzî‘nin rahm-ı mâderden müştakk olduğu beytü‘l-hazeni içre olan gûnâ-gûn râyiha-i tayyibe, varan züvvârların bînîlerin mu‘attar eder. Husûsan bu maskat-ı re's-i {Seyyid Battâl} hânesi tarafında olan engür-i gûnâ-gûn bir diyârda yokdur. Hatta dürbülü üzüm sarması ve köfter badem kırması ve üzüm şırası ve basdığı ve üzümlü tarhanası bir diyâra mahsûs değildir. Ve kirazı ve vişnesi vardır, ammâ İslâmbol kirazı gibi ve Tekirdağı vişnesi gibi danedâr ve âbdâr değildir. (–) (–) (–) (–) (–)

El-hâsıl cemî‘i âbdâr meyvelerinin midhatinde lisân kâsır ve kalemler kâsirdir. Bu zikr olunan bâğ-ı İrem Malatıyye'nin cânib-i kıblesinde rub‘ sâ‘at karîbdir. Ammâ yine bâğ u bâğçeleri ve hadîka-i besâtîn-i müşebbekleri birbirine müşâdır. Bahâr faslı oldukda cümle Malatıyye şehrinin hemi sağîr ü kebîri ve a‘yân [u] fukarâları şehirden bâğ-ı Aspuzularına göçüp ancak şehirde garîbü‘d-diyâr ve tüccâr-ı berr ü bihâr kalup ba‘zı kefereler ve fecereler ile üç yüz mikdârı pâsbânlar kalup her şeb fânûsların çerâğân ederek şehir içre nigehbânlık edüp tabılların döğerek kol kol olup şehir içre deverân u seyerân ederken mücrim âdem dutsalar amân u zamân vermeyüp katl ederler. Zîrâ ellerinde selâtîn-i selefden mutlak yarlığ-ı belîğ hatları vardır. Bu minvâl üzre cümle ahâlî-i mahalle bu Aspuzu'da kâmil sekiz ay ehl [ü] ıyâlleri ve ihvân-ı bâ-vefâlarıyla şeb [u] rûz ayş [u] nûş edüp devâm-ı devlet-i pâdişâhîye hayır du‘â ederler.

Sitâyiş-i imâret-i bâğ-ı Aspuzu: En ednâ garîbin bir fersah yer bâğı mukarrerdir. Cümle

yedi bin sekiz yüz bâğ vardır. Mîr-âb bu bâğlara su saldığında defterinde mastûrdur ve her bâğda birer bâğ hânesi mukarrerdir ve üç yüz aded fıskiyye ve havz ve fevvâreli ve hammâmlı a‘yân [u] kibâr hâneleri vardır. Paşa ve müsellim ve molla ve cümle zâbit ü râbıtlar bundadır ve câmi‘ler ve mesâcid ü medrese ve mekteb-i sıbyân u tekye-i dervîşân u hammâmât-ı gâsilân ve altı yüz dekâkîn-i sûk-ı sultân vardır. El-hâsıl şehirde ne kadar imâristân var ise bu Aspuzu’da andan ziyâde imâr ebniyye-i âliyeler vardır.

Sitâyiş-i mesîregâh-ı hâs [u] âm Bınarbaşı, ya‘nî misâl-i Merâm

Nehr-i Deyr-i Mesîh kenârında bir mesîregâh u teferrücgâh-ı ârâmgâhdır kim **[196b]** bâlâda zikr olunan mesîregâh-ı bâğ-ı İremezâtlar bu Bınarbaşı‘nın yanında bir gürglân ve gürdelân kânlarıdır. Ammâ bu Bınarbaşı eyle kuyağ u hıyâbândır kim gûyâ Çâr-bâğ-ı Isfahân-ı nısf-ı cihândır. Eyle çemenzâr u şükûfezâr u lâle-ızârdır kim gül ü sünbül ü zerrîn ü nerkis ü benefşe ve tutyası âdemin zîr-i pâyinde pâymâl u rimâl olmadadır ve bunda olan eşcâr-ı gûnâ-gûnların kadd [u] kâmetleri âsumâna ser çeküp sâye-i zıll-ı himâyelerinden asla âfitâb-ı âlem-tâbın zemîn-i sebze-zâra te’sîri olmaz ve niçe yüz bin aded bî-edeb zebân-dırâz andelîbânları hezâr-ı hezârân nevâhânlık etdiklerinde âdemin binâgûşları savt-ı hoş murgândan asamm olur.

Ve hânendegân u sâzendegân u mutrıbânın makâm-ı segâh u dügâh ve nevâ u bûselikde fasılların bülbülân-ı hıyâbân istimâ‘ etdiklerinde anlar dahi fasl-ı nevâ ederler.

Ve bu çemenistânda selef sâhib-i hayrâtları gûnâ-gûn çemenzâr mastabalar ve müte‘addid soffalar ve matbah-ı Keykâvûslarında mâ-i cârîler ile kebâb âsiyâbları etmişler kim niçe yüz şişlere koyunları sancup çarhlara koyup dollâbların mâ-i câriyeler deverân etdirerek a‘lâ latîf ter ü tâze kebâbları olur ve her köşe-i mesîregâhda gûnâ-gûn sohbetler olup kimi mübâhase-i ilm ve kimi ebyât-ı eş‘âr ve kimi meddâhân-ı kıssahân kimi mukallidân-ı mudhikân ve kimi sâz u kimi söz ile taraf taraf Hüseyin Baykara fasılları ederler.

El-hâsıl midhatinde lisân kâsırdır. Ve bu Aspuzu’nun cânib-i erba‘asında bâğ u bâğçeleri birbirine müşâ on beş aded bâğ-ı İrem-misâl ma‘ûr [u] âbâdân hân ve câmi‘ ve hammâmlı ve esvâk-ı muhtasarlı kurâları var kim her biri birer gûne ürd-i behişt mahallesinden nişân verir. Her birinden niçe âb-ı zülâl nühûrlar cereyân edüp bu uyûn-ı câriyelerin yemîn ü yesârında gûnâ-gûn müşebbek bostânlar ve hadâyık u riyâz-ı ravza-i Rıdvân-misâl bâğistânlardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-vasf-ı tetimmât-ı külliyâtı be-şehr-i Malatıyye-i acâ’ibât

Evvelâ bu şehrin cânib-i erba‘asında üç günlük yol karîb olan büldânları beyân eder : Evvelâ cânib-i garbîsi tarafında Ulaş ve Kankal yoluyla şehr-i Sivas üç günlük yoldur. Cânib-i şarkîsiyle kıblesi mâbeyninde kasaba-i Albostân’dır ve şimâlinde kal‘a-i Divriği {Divriği’den Gîlân cisrin ubûr edüp karye-i (–) Alacahân’dan gelen uyûn-ı câriyeleri geçüp andan Sarıçiçek’de cisri geçüp andan kal‘a-i Eğin nehr-i Furât kenârındadır. Bu dahi Malatıyye’ye kâmil üç konakdır. Ammâ Malatıyye’nin cenûbunda kal‘a-i Hısn-ı Mansûr üç konakdır. Mâbeynehümâda ancak Kömürlü kûhu vardır}. ve kıblesinde cezîre-i Dicle, kavm-i Irâk dalın zammesiyle “Dücle” deyüp cümle arklarına Düceylân arkları derler ammâ kavm-i Rûm dalın kesriyle ve cimin

sükûnuyla Dicle nehri ve Dicle cezîresi derler ve cânib-i şimâliyye şarkı mâbeyninde nehr-i Furât aşrı kal‘a-i Harput dahi üç günlükdür, ammâ hakîr iki günde müstevfâ vardır. Bu menâziller yürümeğe bâğlıdır. Ve taraf-ı cenûbunda kal‘a-i Darende, ammâ Kal‘atü‘r-Rûm cenûbunda dörd menzildir. Ve kal‘a-i Birecik dahi cenûbundadır.

Bu zikr olunan sekiz pâre kılâ‘-ı büldânlar cümle üç günlük yol karîblerdir. Ammâ şehr-i Aksarây ba‘îddir, beş günde varılır ve bender-i Haleb dahi Malatıyye’nin cenûbunda beş menzildir. Kal‘a-i Mar‘aş ve kal‘a-i Diyârbekir cânib-i şarkîsine meyyâl beş menzildir ve Ruha ya‘nî Urfa ve Ayntâb ve Kayseriyye kal‘aları dahi Malatıyye’nin cenûbîsinde beşer günlük yollardadır. Bu sekiz pâre şehr-i azîmlerin Malatıyye ortasına vâki‘ olmuş bir bender-âbâddır. Ekseriyyâ kavmi Ekrâd u Etrâk’dir, ammâ İzoli Kürdü ve Türkmanı çokdur. Levend ü rençber şecî‘ ü bahâdır kavmi vardır ve cümle mü’min ve muvahhid ve pâk-i‘tikâd Şâfi‘î ve Hanefiyyü‘l-mezheb âdemleri vardır ve cümle garîb-dostlardır. Ni‘metleri mebzûl ve muhibb-i fukarâlardır, tarîk-ı Hâcegânda âdemleri vardır. Her garîbü‘d-diyâr bir âdemin dârına doğrulup varsa elbette ana ikrâm ederler. Mecma‘-ı ulemâ ve menba‘-ı fuzalâ ve mesken-i şu‘arâ ü sulehâ kânı bir bâğ-ı İrem’dir.

……………………..(3 satır boş) ……………………………..

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı kibâr-ı evliyâullah-ı şehr-i Malatıyye
nefa‘nallahu Ta‘âlâ

Evvelâ Aspuzu râhı üzre sağ tarafda Kara Baba ve sol tarafda Alî Baba ve Darağacı kurbünde Seyyid Kemâhlı Sultân; Seyyid Battâl ile İslâmbol’a varup Hârûnu’r-Reşîd ile fetihde bulunmuşlardır. Andan Aspuzu bâğları içre,

Hâne-i Hazret-i Seyyid Battâl Ca‘fer Gâzî ibn Hüseyin Gâzî-i Horasânî: Bizzât Hazret-i Battâl Gâzî‘nin maskat-ı re’sleri bu şehr-i Malatıyye olmağile hâlâ hâne-i külbesi mezkûr bâğ-ı Aspuzu içre bir müfîd ü muhtasar hâne idi. Rûhâniyyet-i Battâl Gâzî ile yedi yüz yıldan berü zerre mikdârı binâsına rahne gelmeyüp ziyâretgâh-ı azîm olmağile efendimiz Melek Ahmed Paşa muhibb-i hânedân olmağile bu âsitânenin cânib-i erba‘asından tevsî‘ edüp müceddeden bir kubbe-i âliye ve gûnâ-gûn maksûreler inşâ edüp ehl-i teferrüc içün matbahlar ve niçe yüz aded bakır âvânîleri vakf edüp türbedârına **[197a]** teslîm edüp ahâlî-i vilâyeti nâzır-ı nuzzâr edüp sicillâtda terkîm ü tastîr olundu. Hâlâ bir tekyegâh ve ziyâretgâh-ı erbâb-ı dilândır. Âyende vü revende fukarâ-yı Bektaşîyân’dan mâh u sâl *bi’l-guduvvi ve’l-âsâl* fukarâları eksik değildir. Hâlâ ravza-i Rıdvân’dan nişân verir bir tekyegâh-ı gül-i gülistândır. Hamd-i Hudâ be-dâri’l-imâr birkaç kerre dahi uğrayup ziyâreti müyesser olup makâm-ı Seyyid Gâzî olması cihetiyle zerre ve şemme mikdârı bir tarafı rahnedâr olmayup gûyâ henüz üstâd-ı bennâ destinden rehâ bulmuş bir namâzgâh-ı niyâzgâhdır. Cemî‘i ehl-i beled istiskâ du‘âsına bunda cem‘ olurlar müstecâbü‘d-da‘ve bir ma‘bedgâh-ı kadîmdir ve bu makâm-ı şerîf kurbünde Seyyid Ahmed Derrânî ve Kırklar makâmı ve Hazret-i Şeyh Şâmî,

……………………..(3 satır boş) ……………………………..

Kaddesenallahu bi-sırrıhi’l-azîz.

Şehr-i Malatıyye’nin alâ kadri’l-imkân ahvâline vâkıf olup bu mertebe tahrîr olunup andan

yine cânib-i şarka 11 sâ‘atde,

Menzil-i kenâr-ı nehr-i azîm Furât: Sûre-i Mürselât’da [4] âyeti “Bu nehr-i azîm hakkında nâzil olmuşdur, deyü cümle müfessirîn bu nehirdir” deyü tahkîk etmişlerdir. Zîrâ Arz-ı Mukaddes’de bu nehr-i Furât ile Âsî nehrinden gayrı nehr-i azîmler yokdur. Efvâh-ı nâsda Fırat derler ammâ aslında nehr-i Furât’dır kim Erzurûm diyârında Gürcîstân boğazında Dumlu Sultân dağlarından tulû‘ edüp Erzurûm deştleri içre cereyân edüp niçe yüz bin mezâri‘âtları saky ederek kal‘a-i Kemâh altından cereyân edüp İzoli Ekrâdı içine vardıkda Bingöl yaylasından hurûc eden nehr-i Murâd Muş ovasından geçerek kal‘a-i Palu dibinden ubûr ederek İzoli içinde mezkûr nehr-i Furât’a dâhil olduğu bâlâda yine bu cild-i müdevven içre Erzurûm seyâhatinde hadîs-i sahîhleriyle bu nehr-i Furât mufassal tahrîr olunmuşdur. Ammâ bu mahalde sâhil-i Furât’da hayme vü hargâhlarımızla meks edüp hamd-i Hudâ mu‘tedil-hevâ olup beş altı ma‘diye gemileri ve sallar ve potlar peydâ edüp üç günde deryâ-misâl nehr-i Furât’ı karşu tarafa ubûr edüp, vilâyet-i Diyârbekir’de aşîret-i Ekrâd-ı İzoli’ye dâhil olduk. Ammâ udhike-i garîbe oldur kim bu kadar bin askeri ubûr etdiren İzoli Ekrâdı kürekçileri ve keştîbânları edâ-yı hizmetleri mukâbelesinde paşanın râhı üzre uryân u büryân ve şellak u mellak zengûle u hurdeleri ve türtül edepsiz avret yerleriyle küşâde cümlesi sıra ile paşanın selâmına dizildiler. Niçeleri el kavuşmadıklarından ba‘zı uryân ihtiyârları “O paşa-yı âdili o Melek Ahmed Paşa’dır, edep hoşdur, el kavuşdur” deyü ta‘lîm ederler. Garâbet bunda kim “Cümle edepsizliği meydânda edeb hoşdur, el kavruşun”, deyü birbirlerine nasîhat-i hâm ederler. Paşa-yı halîm bunlara nazar etmeyüp seksen aded altun ihsân edüp güzer etdükde yine nehr-i Furât’a karîb,

Menzil-i karye-i İzoli: Harput hâkinde iki yüz hâneli ve bir câmi‘li ma‘mûr ze‘âmetdir. Cümle ahâlîsi hırsız u harâmî ve kutta‘u’t-tarîk İzoli Kürdleridir. Bu mahalden aşağıca yine nehr-i Furât’a karîb Kömürhânı vardır, bî-amân yerdir. Andan aşağı nehr-i Furât iki kaya mâbeyninden hiddet ile cereyân edüp sâ‘ikasından âdeme dehşet hâsıl olur. Hattâ Fâtih-i Bağdâd Râbi‘-i Sultân Murâd bu mahalle bir göz cisr-i âlî binâ etmek murâd idinüp temel yerlerin hemvâr edüp mübâşeret olunsa gerek idi. Hikmet-i Hudâ ba‘de fethi’l-Bağdâd İslâmbol’a Sultân Murâd vardıkda [5] emrine imtisâlen dâr-ı bâkîye gidüp dâr-ı fânîde cisri nâ-tamâm kaldı. Eğer bu nehr-i Furât üzre bu Kömürhânı kurbünde bir cisr-i azîm olsa hayrât-ı azîm olup bu günde nazîri olmamış olurdu ve gâyet elzem ü levâzımından kantara-i zîbâ kayalarıdır, ammâ gâyet üstâd-ı bennâsıyla bir cisr-i ibretnümâ gerek. Zîrâ bir tarafdan bir tarafa yüz on zirâ‘-ı melikidir kim Ayasofya tâklerinden arîz olur. Himmete endâze olmamak ile gâyet sehel kârdır. Andan,

Karye-i Malkoç: Harput nevâhîlerinden câmi‘li ve bâğlı u bâğçeli Müselman ve Ermenî köyüdür ve mu‘âf u müsellemlerdir. Buna karîb kal‘a-i Harput sol tarafımızda kalup paşa ile ubûr edüp Harput’da meks etmedik. Zîrâ sene (–) târîhinde Murtezâ Paşa Sivas vâlîsiyken (–) sancağı beğine giderken bu Harput’da meks edüp evsâfı mufassal tahrîr olunmuşdur**. [197b]** Kal‘a-i Harput’u ve karye-i Malkoç‘u geçüp andan yine cânib-i şarkda,

Menzil-i karye-i Monlâ Efendi: Harput nevâhîlerinden yüz hâneli ve bir câmi‘li ve ze‘âmet Müselman karyesidir. Monlâ Efendi Hazretleri câmi‘i cenbinde medfûndur,

ze‘âmet-i ma‘mûr ve müzeyyen kurâdır.

Bu mahalde paşa ağaları Harput köylerine ve Başhân ve Ortahân ve Şerbetin ve Eğîl ve Erganî ve Çermik ve Hani ve Palu köylerine pârekende olup yâfte ile konaklar verildi ve paşa efendimiz bu Monlâ köyünde on gün tekâ‘üd etmeğe karâr verüp sâ’ir nevâhî kurâlarından zahîreler gelirdi. Bu mahalde paşa efendimizin fermânlarıyla,

Erganî beğine ve Eğîl beğine gitdiğimiz mahalleri beyân eder

Evvelâ,

Menzil-i karye-i Habuşi: Diyârbekir eyâletinde Harput sancağı hâkinde ve Harput buhayresi kenârında üç yüz hâneli ve bâğlı u bâğçeli Ermenî köyüdür ve ze‘âmetdir. Andan,

Karye-i Sarıkamış: Diyârbekir hâkinde (–) sancağı hudûdunda Kürd ve Ermenî kurâsıdır ve bâğlı u bâğçeli ma‘mûr ze‘âmetdir. Andan yine cânib-i şarka bir günde gidüp nehr-i azîm Murâd’ı murâd-ı hassan üzre geçüp,

Menzil-i evsâf-ı kal‘a-i Palu: Sene (–) târîhinde Sivas’dan Murtezâ Paşa fermânıyla Kürdistân’da kal‘a-i Rûm Divriği’ye ve kal‘a-i Eğin’e ve kal‘a-i Arabkir’e kal‘a-i Harput’a ve kal‘a-i Pertek’e ve kal‘a-i Sağman’a ve kal‘a-i Çemişgezek’e ve kal‘a-i Mağazbird’e ve kal‘a-i Çapakçur’a ve kal‘a-i Genc’e ve kal‘a-i Atak’a ve kal‘a-i Ceski’ye ve kal‘a-i Kulp’a ve kal‘a-i Tercil’e ve kal‘a-i Mehrani’ye ve medine-i Muş‘a, ba‘dehû avdetde kal‘a-i Palu’ya uğrayup cümle evsâfların mufassalan tahrîr olunmuşdur. Ammâ şimdi paşa efendimizin mektûb-ı muhabbet-uslûbların Palu Beği Murtezâ Beğ‘e verüp paşa efendimize yüz elli deve yükü zahîre gönderüp kendileri dahi paşanın istikbâline müteveccih olup hakîre üç yüz guruş ve bir at ve bir zerdevâ kürk ihsân etdi. Bu Palu kal‘ası nehr-i Murâd kenârında evc-i âsumâna ser çekmiş kaya üzre olmağile yine nehr-i Murâd’ı suhûlet ile ubûr edüp niçe atların rikâblarına nehr-i Murâd çıkmışdı, zirâ nehr-i azîmdir. Andan cânib-i şimâle,

Menzil-i karye-i Demirkapu: Diyârbekir hâkinde (–) sancağı hudûdunda Ekrâd u Ermenî köyüdür ve ze‘âmetdir. Bu mahalde Diyârbekir’in reyhân bostânlığına uğrayan nehr-i Şatt’ın ibtidâ başının bir fırkası dahi bu Demirkapu kurbünde Çınarlı dere nâm mahalden derilüp Diyârbekir’e gider. Zamân-ı kadîmde bu Demirkapu mahallinde Enûşirvân-ı âdil bir demir kapu inşâ etmeğile Demirkapu derler. Mukaddemâ bu semtleri kerrât ile ubûr edüp hâlâ yine kâh şimâle ü cenûba serseri gezüp andan,

Menzil-i karye-i Tirhi: Diyârbekir hükmünde ve (–) sancağı hudûdunda cümle ahâlîsi Ekrâdlardır ve câmi‘i var ze‘âmetdir ve kenâr-ı Şat’dır. Andan,

Menzil-i cisr-i ibret-nümâ karye-i Birdinic: Nehr-i Şat üzre bir âsâr-ı acîbe ve binâ-yı garîbe bir göz kantaradır kim vâcibü‘s-seyrdir. Gerçi bu mahalde Şat azîm değildir ammâ bu pül-i azîmin binâsı gâyet musanna‘dır ve Birdinic köyünde Ermenî ve Ekrâdlar sâkindir ve bâğ u bâğçeli ma‘mûr kend-i ra‘nâdır. Andan nehr-i Şatt’ı ubûr edüp cânib-i (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Eğîl, ya‘nî şehr-i Debil: Evvelâ bânîsi (–) ve sebeb-i tesmiyyesi,

………………..(1 satır boş)………………..

Ve fâtihi, ibtidâ kayâsıralar elinden (–) (–) (–) feth edüp dâr-ı Ermen’dendir. Ba‘dehû sene (–) târîhinde Fâtih-i Çıldır Selîm Şâh-ı evvel vüzerâlarından Monlâ İdrîs ile Bıyıklı Mehemmed Paşa Kürdistân hâkimi Ulu Kucur Hân elinden feth edüp Diyârbekir altında hâlâ yine sancak beği hükmündedir. Beğinin hâssı taraf-ı pâdişâhîden 2.000 akçedir. Kal‘asının zemîni Şat kenârında bir yalçın taş üzre şekl-i murabba‘ Şeddâdî binâ-yı metîn bir kal‘a-i hasîndir. 2.000 toprak örtülü bâğlı u bâğçeli tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ hâne-i ra‘nâlardır kim cümlesi yalçın kayalar üzre vâki‘ olmuş hevâdâr evlerdir.

Cümleden hâkimi Kacar Beğ oğlu Abdülmü‘min Beğ‘in hânesi ma‘mûrdur ve gâyet müsinn ü umûr-dîde beğdir. Livâsında cümle (–) aded ze‘âmetdir ve (–) aded timârdır. Cümle (–) aded asker pür-silâh olup beğiyle sefer eşerler.

Alâybeği ve çeribaşısı vardır ammâ beği Osmânlı beği gibi azl u nasb kabûl etmez. Kânûn-ı Selîm Şâh üzre hükûmetdir. Beği fevt olsa sancağı oğluna tevcîh olunur, zîrâ hükûmetdir. Taraf-ı pâdişâhîden bunların emîrleri elkâbında “Cenâb” deyü yazılur. Zirâ maktû‘u’l-kalem ve mefrûzu’l-kıdem hükûmetdir.

Diyârbekir eyâletinde beş hükûmetdir kim mâbüdlerdir. Evvelâ Hükûmet-i Cezîre ve Hükûmet-i Genç ve Hükûmet-i Palu ve Hükûmet-i Hazzo ve Hükûmet-i Eğîl’dir.

Meğer bu hâkimler bilâ veled fevt olurlarsa hükûmetleri âhara tevcîh olur. (–) (–) (–) (–) **[198a]** Bu şehr-i Eğîl’i seyr [ü] temâşâ edüp Şatt-ı Arab’ı atlarımız ile karşu geçüp,

Der-sitâyiş-i kasaba-i Hani: Yine Diyârbekir hâkinde (–) sancağı hükmünde sâhil-i nehr-i Şat’da bâğlı u bâğçeli ma‘mûr [u] âbâdân kat-ender-kat hânedân-ı müzeyyen bir rabta-i zîbâdır.

………………..(5 satır boş)………………..

Andan yine taraf-ı garbîsinde bâğlar içre 9 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Erganî, ya‘nî şehr-i Dâr-ı Ganî

Bu kal‘aya Birdinic cisri ve Demirkapu dokuz ve on sâ‘at yerdir. Bu kal‘anın bânîsi ibtidâ Âl-i Abbâsiyân’dan Sultân Evhadullahzâde Erganî Sultân binâ etmişdir. (–)

Ve sebeb-i tesmiyyesi Er-Ganî‘den galat Argını derler. Niçe mülûk destine girip âhir sene 921 târîhinde Kürd Monlâ İdrîs’in i‘ânesiyle Bıyıklı Mehemmed Paşa’ya ahâlîsi mutî‘ olup kal‘anın miftâhların teslîm etdiler. Be‘dehû Süleymân Hân tahrîri üzre Diyârbekir eyâletinde sancak beği tahtıdır. Taraf-ı pâdişâhîden beğinin hâssı 2.005 akçedir ve on ze‘âmetdir ve 123 timârdır. Çeribaşı ve alâybeğisi vardır. Kânûn üzre cebelüleri ile cümle iki bin asker olup beğinin livâsı altında sefer eşerler ve yüz elli akçe şerîf kazâdır.

Ve cümle (–) aded nâhiye kurâlarıdır. Kal‘a dizdârı ve kal‘a neferâtları ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı (–) (–) ve muhtesibi ve şehir subaşısı vardır. Şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı Diyârbekir’dedir.

Kal‘asının zemîni Şatt-ı Arab kenârında (–) (–) mahalde şekl-i (–) bir seng-tıraş kal‘a-i zîbâdır ve (–) aded kapudur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Cebehânesi ve topları ve neferâtları beğinin tarafındandır. İç il olup intihâ-yı serhad olmamak ile cümle mühimmâtları Âl-i Osmân tarafından değildir. Bu kal‘anın dâ’iren-mâdâr cirmi (–) adımdır. Derûn-ı kal‘ada cümle 2.000 hâne-i zîbâlardır ve cümle sütûhları hâk-i pâk ile mestûr ve bâğ u bâğçeleri ma‘mûrdur kim Erganî engürü ve bâdesi gâyet meşhûrdur. Ve Şat nehrinin bir başı bu kal‘a hâyilindeki Taht-ı Maşad dağlarından çıkup Kara Âmid altında ubûr eder.

………………..(5 satır boş)………………..

Bu Erganî‘den cânib-i şarka bir menzilde Sazlık yoluyla kal‘a-i Çermik ve kasaba-i Abdîher ve kal‘a-i sancak-ı Siverek ve kal‘a-i Rehbi ve kal‘a-i Müsin Ruha ve kasaba-i Karakayık ve şehr-i Gerger ve Çüngüş ve kal‘a-i Sofraz ve kasaba-i Sur ve kasaba-i Kahta ve kal‘a-i Hasan Mansûr ve kal‘a-i Sadırbaz, ya‘nî Besne ve kal‘a-i Mar‘aş‘a varınca cümle on dörd kal‘a ve rabtalar ve kurâ ve şehr-i imârlar ile anların evsâfı cümle bin elli dokuz târîhinde bâlâda mastûr olmuşdur.

Ammâ şimdi bu seyâhatimizde Melek Paşa ile bu taraflara azîmet etmeyüp yine cânib-i şarka müteveccih olduğumuzda Erganî beği (–) Beğ‘e paşa efendimizin mektûb-ı dürer-bârların verüp paşaya iki yüz deve ve beş at ve beş şeyhânî kılıç ve bir katar kızıl katır hedâyâ verüp hakîre de bir at ve elli guruş ve bir ma‘arravî seyf-i âteş-tâb verüp Erganî beğiyle paşanın istikbâline üç bin Kürdistân askeriyle revâne olduk. Cânib-i şimâle (–) sâ‘atde,

Menzil-i Başhân: Diyârbekir hâkinde bir hân-ı zîbâdır. Erganî beği paşaya hedâyâlarıyla müşerref oldukda bir semmûr kürk giyüp paşanın dâ’iresinde konup günden güne paşanın askeri efzûn olup İpşir Paşa havfinden berî oldu. Ertesi gün paşa efendimiz **[198b]** mektûb-ı dürer-bârlarıyla Diyârbekir vâlîsi Firârî Mustafâ Paşa zimmetinde olan otuz yedi kise karz-ı hasen mâlın tahsîliyçün bu hakîri Diyârbekir’e gönderdi. (–) (–)

Başhân’dan Diyârbekir’e gitdiğimiz menâzilleri beyân eder
(–) (–) (–) (–) (–)

Evvelâ bu mahalde paşa efendimizle vedâlaşup paşa cânib-i şarka Tercil ve Mifârıkîn sancakları üzre müteveccih oldukda bahâr eyyâmına karîb olmağile çemenzâr üzre hayme vü hargâhlar ile meks etmek iktizâ edüp Diyârbekir’de kalan otakları ve Firârî‘de olan mâlile çergeler ve çadırlar almak fermân edüp du‘â-ı hayrile dest-bûs edüp anlar cânib-i Tercil’e, bu hakîr Diyârbekr’e revâne olduk.

İbtidâ Başhân’dan kalkup kal‘a-i Çermik yolu ile bir harâbe Sakırdiken hânı sağ tarafımızda kalup hakîr on aded huddâmlarım ile cânib-i kıbleye gidüp,

Menzil-i Ortahân: Diyârbekir hâkinde

………………..(1.5 satır boş)………………..

Andan yine kıbleye (–) sâ‘atde,

Menzil-i kasaba-i harâb Şerbetîn: Diyârbekir hâkinde, gâyet ma‘mûr imiş, hâlâ iki yüz hâneli ve bir câmi‘li ve bir hân-ı azîmli ve birkaç dükkân-ı muhtasarlı kasabacıktır. Ve bir tekye-i atîki var. Eğîl beğinin pederi Kaçar Beğ anda medfûndur. İmâretinde ta‘âmı âyende vü revendeye mebzûldur. Ve gâyet mahallinde binâ olunmuş ârâmgâh-ı kadîmdir. Cümle, merhûm sa‘îd ü şehîd Kaçar Beğ hayrâtıdır. Ve ahâlîsi cümle müselmânlardır. Bu mahalden (–) (–) (–) kal‘ası gâyet yakındır.

Andan yine kıbleye Kara köprü bir musanna‘ cisr-i müzeyyendir. Altından Dülhadî suyu akar. İbtidâ tulû‘u (–) (–) andan nehr-i Şatt’a mahlût olur. Bu mezkûr cisri ubûr edüp Kara Taşlık nâm kaldırımlı râha kadem basdıkda *el-azametullah* bârân-ı rahmet semâdan nüzül edüp bizi eyle etdi kim, atlarımızda ve bizde cân u mecâl kalmayup yetmiş bin renc [ü] anâ ve rîh-i fenâ çekerek bir cây-ı menâs bulmayup (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı şehr-i Hâmid, ya‘ni kal‘a-i Kara Âmid belde-i müzeyyen Diyârbekr-i mehâmid

Sebeb-i tesmiyesiyçün niçe bin gûne kîl ü kâl tahrîr etmişler, ammâ ibtidâ sebeb-i binâsı: Hazret-i Yûnus Nebî *aleyhisselâm* Musul-ı atîkde sâkin olup ol diyârlarun halkını dine da‘vet edüp aslâ bir ferd-i âferîdeden bir kimesne îmâna gelmediklerinden gâyet müte’ellim olup Musul halkına bed-du‘â edüp eski Musul harâb oldu. Andan Diyârbekr’e geldikde ahâlîsi mu‘cize istemeden cümlesi İslâm ile müşerref olduklarından Yûnus Nebî *aleyhisselâm* mahzûz olup “İliniz vilâyetiniz ma‘mûr u âbâdân ve halkınız dâ’imâ mesrûr [u] şâdân olup cümle evlâd u ıyâlleriniz mu‘ammer ü mu‘ammere olup necîb ü reşîd olalar!” deyü du‘â-ı hayr edüp Fızkayası nâm mahalde bir gâr-ı yetîmân içre yedi yıl sâkin oldu.

Hikmet-i Hudâ ol asırda bir duhter-i pâkîze-ahter melîke var idi kim Amalâk kızlarından idi. Yûnus Nebî’ye îmân getirüp müslime oldu. Ve gâyet zengine idi kim niçe bin kenz-i Kârûn’a ve dahme-i Efrâsiyâb’a mâlike idi. Hazret-i Yûnus’un ta‘lîmile ol melîke bu Diyârbekr’i siyâh seng-i hârâdan Fızkayası‘nda binâ etdiğiçün ol kızın nâmile müsemmâ olup müverrih-i Acem “Diyâr-ı Bikr” derler, ya‘nî “Kız şehri”dir, ammâ müverrihân-ı Rûm-ı zevî‘l-mefhûm cümle der-i dîvârı seng-i hârâ (–) (–) olmağile “Kara Âmid” derler. Ve defterhâne-i pâdişâhîde eyle tahrîr olunmuştur.

Netice-i merâm niçe bin devletden devlete intikâl edüp Enûşirvân’dan sonra Ermen tâ’ifesi destinde gâyet ammâr olduğiyçün müverrihler vilâyet-i Ermen’den add ederler.

Ba‘dehû sene 10 hicret-i nebeviyyeden sonra Hazret-i Ebâbekr-i Sıddîk hilâfetinde Hazret-i Hâlid yetmiş bin aded askere serdâr-ı mu‘azzam olup bu Diyârbekr’i dest-i Kayâsıra Ermenîlerinden darb-ı tîğ ile feth ederken niçe bir küffâr salâbet-i cüyûş-ı müvahhidîn havfından kendüleri içkal‘adan aşağı atup Fızkayası üzre düşüp cümle pâre pâre olup hamd-i Hudâ kal‘a-i Diyârbekir feth oldu.

Ba‘dehû yine Ermen küffârı istîlâ edüp yetmiş sene Âmid’e mâlik oldular. Âhir Kürdistân’da Âl-i Abbâsiyân’dan Sultân Evhadullah oğlu Sultân (–) (–) Diyârbekir üzre deryâ-misâl asker ile gelüp kâmil yedi ay muhâsara edüp derûn-ı kal‘ada mütehassın olan kefere vü fecere kaht-ı galâdan amân deyüp kal‘ayı (–) (–) (–) Sultân’a yedi şart üzre

teslîm etdiler.

Şart-ı evvelleri, ahd-i Ömer üzre birer altun cizye vereler.

Şart-ı sânî, derûn-ı kal‘ada deyrleri münhedim olmaya.

Şart-ı sâlis, papas u bıtrîk ve kıssîs ü ruhbânları harâc vermeyeler.

Şart-ı râbi‘, tüccârları müselmânlar gibi gümrük öşrü vereler.

Şart-ı hâmis, derûn-ı kal‘ada hânelerinde sâkin olalar.

Şart-ı sâdis, maşâd-ı kadîmlerinde lâşe-i murdârların defn edüp gûristânları bâğ u bâğçe olmaya.

Şart-ı sâbi‘, alaca destârlarına bir kimse mâni‘ olmaya deyü bu yedi şartları hayyiz-i kabûlde vâkı‘ olup kal‘ayı teslîm **[199a]** edüp hâlâ derûn-ı kal‘ada kefereler vardır kim merkûm yedi şart üzre ellerinde selef selâtînlerinün yarlığ-ı belîğ ahidnâmeleri vardır.

Bu Sultân (–) (–) evlâd-ı evlâda Diyârbekr’e mâlik-i mülk olup tâ Sultân Selîm-i Evvel asrında Diyârbekir hâkimi el-melikü’l-muzaffer Sultân (–) (–) idi. Selîm Hân Çıldır gazâsına giderken bu Diyârbekir Ekrâdları rehzenlik edüp cüyûş-ı müslimîne Kemâh ve Tercân ve Bâybûrd ve Çânhâ kal‘aları râhlarında hayli rahne verirler. Selîm Hân’a bu ahvâl-i pür-melâl mün‘akis olup fi’l-hâl Diyârbekir hâkimine bir muhabbetnâme ile dergâh-ı âlî kapucıbaşısın gönderüp nâme-i hümâyûnunda: “Benim karındaşım, lutf edüp taht-ı hükûmetinizde olan Ekrâd-ı eşirrâlarınız zabt u rabt idesiz”, deyü ricânâme tahrîr etdi. Nâmeyi hâkim-i Âmid kırâ’at edüp mefhûmu ma‘lûmu oldukda bir nâme ile âdem gönderüp, “Eğer Şâh İsmâ‘îl’den intikâm alabilirsen, menim dahi Diyârbekr’ümün iki yüz bin tüfeng-endâz Kürd’imden intikâm alasın” deyü nâmesi geldikde Selîm Hân eydür: “*Elsinetü’l-halk aklamu’l-hakdır*”. [6] Diyârbekir hâkimi bize icâzet vermiş kim ‘Diyârbekrimün Ekrâdından intıkâm alasın’ demiş. Olmaya; illâ hayr”, deyüp azm-i râh-ı gazâ-yı Çıldır edüp isti‘ânet-i Cenâb-ı Bârî yârı olup şâh-ı bed-fi‘âli münhedim edüp mansûr u muzaffer yine Erzurûm’a gelüp yüz bin asker-i İslâm’a Bıyıklı Mehemmed Paşa’yı serdâr-ı mu‘azzam edüp kat‘–ı menâzil ederek kal‘a-i Diyârbekr’i muhâsara edüp yetmiş gün neberd-i azîm edüp Dağkapusu ve Mardinkapusu câniblerinden tarabât-ı top-ı kûpdan rûy-ı dîvâr niçe yerden rahnedâr olup guzât-ı müslimîn yürüyüş sadedinde iken gördüler kim Mardin tarafından bir azîm asker gelir. Talî‘a-i askerden bir kaç âdem ileri ordu-yı İslâm’a gelüp mektûbları serdâr-ı mûma-ileyh Bıyıklı Mehemmed Paşa’ya verüp kırâ’at etdikde serdâr safâsından raks edüp eydür: “Ey gâzîyân, Çıldır cenginde bize imdâda gelen Amâdiye hâkimi Monlâ İdrîs hazretleri kırk bin askerile yine imdâda gelirmiş. Ol nümâyân olan asker odur. Hemân gelüp ordu-yı İslâm’un bir tarafında meks etsinler”, deyü fermân edüp ol ân asker-i Mollâ İdrîs gelüp emân vermeyüp meterise girerler. Bu hâli derûn-ı kal‘ada olan kavm-i Ekrâd görüp “Emân, ey güzîde-i Âl-i Osmân” deyüp kal‘a-i Diyârbekr’i bâ-sulh vezir-i rûşen-zamîr Bıyıklı Mehemmed Paşa’ya verdiler, bâ-i‘ânet-i Monlâ İdrîs-i Amâdî.

Ba‘dehû derûn-ı kal‘adan cümle Ekrâd üryân u biryân hâkimleriyle Mardin’e vardılar, anda dahi duramadılar. Bu haber-i meserret Tercân sahrâsında Selîm Hân-ı Evvel’e sene 921 târîhinde varup serdâr-ı müşârûn-ileyhe Diyârbekr’i mü’ebbed ve Monlâ İdrîs’e dahi

Amâdiyye'yi mü'ebbed verüp ahidnâmeler tahrîr eyledi. Anınçün müverrihân-ı Rûm "Feth-i Selîm Hân, be-dest-i Ebü'ş-şevârib Mehemmed Paşa bâ-i'ânet-i Monlâ İdrîs" deyü fetihnâmesin böyle tahrîr ederler.

Ba'dehû Sultân Süleymân *aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân* Bağdâd-ı behişt-âbâd fethine giderken bu Diyârbekr'ün âb [u] havâsından hazz edüp "Amâr ola benim Kara Âmid'im" deyü anda meştâ verüp üç ayda on bin kîse akça kesdirüp sikkesinde "*Sultân Süleymân b. Selîm Hân azze nasruhû, duribe [fî] Kara Âmid"* deyü. Hâlâ ol akçayı zemîne defn eden zemînî-mezheblerde Kara Âmid sikkesiyle meskûk sîm-i hâlis akça çokdur. Ba'dehû bu vilâyet-i Diyârbekr'i Süleymân Hân tahrîr edüp vezâret ile eyâlet etmişdir.

Der-beyân-ı kânûnnâme-i Süleymân Hân be-eyâlet-i Diyârbekr-i Kürdistân

Evvelâ kânûn üzre Diyârbekir üç tuğlu vezâretdir. Taraf-ı pâdişâhîden evâmir-i şerîfleri "Düstûr-ı mükerrem ve müşîr-i müfahham" ıstılâhıyle yazılır. Kânûn üzre vezîrinün hâssı on iki kerre yüz bin ve altı yüz altmış akçedir.

Ve eyâlet-i Diyârbekir cümle on altı sancakdır ve beş sancak dahi hükûmetdir, ammâ on dokuz sancağın on ikisi sâ'ir memleketin eyâletinde olduğu gibi timâr u ze'âmetlüdür ve devlet tarafından azl [u] nasb olunurlar, ammâ sekiz sancak dahi Ekrâd beğleridir. Hîn-i fetihde Bıyıklı Mehemmed Paşa arziyle ol beğlere hatt-ı şerîfler ile yurdluk ve ocaklık deyü mü'ebbed verilmişdir. Aslâ azl u nasb kabûl etmezler. Merkûm beğün biri fevt oldukda yeri(ni) oğullarına yâhûd akrabâlarına verilür, ammâ sâ'ir sancaklar gibi ebvâb-ı mahsulâtları tahrîr olunup içinde timâr u ze'âmetleri vardır. Bir sefer vâki' olsa erbâb-ı zu'amâsı ve erbâb-ı timârları alâybeğileri ve çeribaşılarıyla Diyârbekir vezîrlerinin kolunda sefer eşerler. Eğer fermân olunan hizmete gelmezlerse sancakları oğluna yahûd akrabâsına verilür. Bu zikr olunan sancaklardan mâ'adâ beş sancak dahi mefrûzü'l-kalem ve maktû'u'l-kıdem hükümetler tahrîr olunmuşlardır. Bunların **[199b]** içinde timâr u ze'âmet yoktur. Hâkimleri mülkiyet üzre tasarruf ederler. Ebvâb-ı mahsûlâtları her ne ise hâkimleri mutasarrıfdır. Âl-i Osmân padîşâhı tarafından bu hâkimlerin emr-i pâdişâhîlerinde "Cenâb" elkâb ile yazılur.

Diyârbekr'ün Osmânlı sancakları bunlardır: Evvelâ sancağ-ı Harput ve Arganî ve Siverek ve Nısıbîn ve Hasankeyf ve Çemişgezek ve Si'îrd ve Mifârıkîn Akçakal'a -kurb-ı Nısîbîn- ve Habur ve Sincâr. Ve sancak-ı Diyârbekir paşa tahtı sancağıdır. Bu sancaklar cümle Osmânlı beğleridir, ammâ yurdluk ve ocaklık sancakları bunlardır kim zikr olunur: Evvelâ sancağ-ı Şağmân ve sancağ-ı Kulp ve sancağ-ı Mihrânî ve sancağ-ı Tercil ve sancağ-ı Âtâk ve sancağ-ı Pertek ve sancağ-ı Çapakçur ve sancağ-ı Çermik.

Bunlar kânûn üzre ocaklık iken beğleri bi-lâ-veled fevt olup inkırâz bulmağ ile hâlâ Osmânlı sancağı olml ve Hükûmet-i Genc ve Hükûmet-i Palu ve Hükûmet-uşlardır. Ammâ,

Eyâlet-i Âmid'de hükûmetler bunlardır kim zikr olunur: Evvelâ Hükûmet-i Cezîre ve Hükûmet-i Eğîl Hazzo.

Bu beş aded hükûmet serbest mîr-i mîrânlık pâyesiyle hâkimlerdir, ammâ yine vezîrleriyle sefer eşmeğe me'mûrlardır. Bu beş hükûmetile cümle-i cümele yigirmi beş aded Diyârbekir sancakları olmuş olur.

{Ammâ Akçakal'a ve mîr-i şehr- [(–)] ve mîr-i Pesyân ve mîr-i Pozân ve mîr-i Hânçük ve mîr-i (–) (–), ümerâlar gibi üç yüz boy beğleri vardır}. Ammâ Diyârbekr'in bir hâkimi dahi timâr defterdârıdır. Ve bir hâkimi dahi defter kethudâsıdır ve biri dahi mâl defterdârıdır. Bunlarun hâsları 40.399 akçedir.

Ammâ ancak paşa tahtı olan livâ-yı Âmid'de ze'âmet 9 adeddir, ve timâr 168 adeddir. Ancak sancağ-ı Diyârbekir'de kânûn üzre cebelüleriyle iki bin pür-silâh asker olur, ammâ cebelüsüz yedi yüz asker olur. Ammâ cümle eyâlet-i Diyârbekir'de cemî'i sancakları askeriyle hîn-i seferde cebelüleri ile otuz bin asker-i pür-silâh olur. Ve paşasının hâssına göre üç bin güzîde asker olur. *Zâde(ka)[hüma]llahu.*

Eyâlet-i Diyârbekir'de olan cemî'i sancak beğlerinin ve ocak beğlerinin ve hâkimlerinin kânûn üzre hâsların beyân eder

Evvelâ hâss-ı mîr-i livâ-yı Hazzo…….	219.999
ve hâss-ı mîr-i Arganî…………………….	200.515
ve hâss-ı mîr-i Siverek…………………..	403.043
ve hâss-ı mîr-i Atak……………………….	447.200
ve hâss-ı mîr-i Tercil……………………..	445.200
ve hâss-ı mîr-i Çermik……………………	214.000
ve hâss-ı mîr-i Hasankeyf………………	203.955
ve hâss-ı Eğîl, ocaklık……………………	296.750
ve hâss-ı mîr-i Çapakçur………………..	370.000
ve hâss-ı mîr-i Çemişgezek…………….	334.223

ve hâss-ı Sağmân……………………….	369.057
ve hâss-ı mîr-i Si'îrd………………………	223.772
ve hâss-ı Akçakal'a……………………….	200.000
ve hâss-ı mîr-i şehr-i (–) ……………….	191.517
hâss-ı mîr-i Pesyân u Pozan……………	100.000
hâss-ı mîr-i Kulp, ocaklık……………….	166.667
ve hâss-ı mîr-i Hânçük…………………..	427.900
ve hâss-ı mîr-i Pertek…………………….	380.000
ve hâss-ı mîr-i Genc………………………	278.340
ve hâss-ı defterdâr-ı hazîne-i Kara Âmid….	140.395
hâss-ı kethudâ-yı defterdâr-ı Diyârbekir	100.924
hâss-ı ze'âmet-i defterdâr-ı timârhâ-yı Âmid	80.000

Kânûn-ı Süleymân üzre eyâlet-i Diyârbekr'in cümle sancak beğlerinün hâss-ı hümâyûnları pâyeleri cihetiyle bu yüzden tahrîr ü terkîm olundu.

Eyâlet-i Diyârbekir'de cümle askerî tâ'ifesi hâkimlerini ayân u beyân eder

Evvelâ cümleye zâbıt [u] râbıt serdâr-ı mu'azzam Diyârbekir vezîridir.

İkinci kethudâsıdır; üçüncü hâkim-i Cizre ve dördüncü hâkim-i Egîl ve beşinci hâkim-i Genc ve altıncı hâkim-i Palu ve yedinci hâkim-i Hazzo.

Ve bâlâda hâslarıyla tahrîr olunan on sekiz aded hâkim ümerâlar ile yigirmi beş hâkimdir. Yigirmi altıncı hâkim mâl defterdârıdır; yigirmi yedinci kethudâ-yı çavuşândır; yigirmi sekizinci hâkim (ve) ze'âmet defterdârı; yigirmi dokuzuncu defter emîni ve otuzuncu çavuşlar emînidir, otuz birinci çavuşlar kâtibidir; otuz ikinci alâybeğidir. ve otuz üçüncü çeribaşıdır.

Ammâ her sancakta birer alâybeği ve çeribaşı olmağile otuz sekiz aded zâbıtlar dahi olur. Ol hesâb üzre eyâlet-i Diyârbekir'de yetmiş bir zâbıt eder.

Yetmiş birinci hâkim sipâh kethudâyeridir. Yetmiş ikinci yeniçeri serdârıdır ve yetmiş üçüncü kal'a dizdârıdır ve yetmiş dördüncü rûznâmeci Hüseyin Efendi'dir ve yetmiş beşinci paşa beytü'l-mâlcısıdır ve yetmiş altıncı şehir voyvodasıdır ve yetmiş yedinci hâkim muhtesib ağadır ve yetmiş sekizinci zâbit gümrük bâcdârıdır. Ve yetmiş tokuzuncu muhassıl-ı harâcî ağadır. Ve sekseninci hâkim hâne avârızcısıdır ve seksenbirinci hâkim şâhbenderdir.

El-hâsıl üç yüz boy beğleriyle cümle eyâlet-i Diyârbekir dört yüz hâkim add olunur. Bunlar cümle hâkim-i örflerdir kim şer'ile âdem katl ederler.

Der-beyân-ı hâkim-i şer'-i mübîn

Evvelâ şehr-i Âmid beş yüz akçe şerîf mevleviyyetdir. Rü'ûs-ı hümâyûn ile taraf-ı pâdişâhîden dergâh-ı âlî kapucularından keçeli muhzırbaşısı ve keçeli yeniçeri çukadârı vardır ve esbâb-ı ihtişâm içün atına saçaklı abâyî urur ve taht-ı hükûmetinde cümle (–) aded nâhiye nâ'ibleri vardır. Bu nevâhîden mollâsına ber vech-i adâlet beher sene kırk kîse-i Rûmî olur, ammâ paşasına bu vâsi' eyâletden yüz bin guruş olur.

Ve kadı'nın taht-ı hükûmetinde Diyârbekir sancağı cümle (–) aded kazâdır kim anları beyân eder **[200a]**

Evvelâ Diyârbekr'in cânib-i garbîsinde,

Kazâ-i Çermik:

………………..(4.5 satır boş)………………..

İkinci hâkim şeyhülislâm-ı imâm-ı Hanefî. Üçüncü hâkim-i şer'î müftî-i Şâfi'î, dördüncü müftî-i Mâlikî, beşinci mütfî-i Hanbelî'dir, ammâ Kürdistân olup cümle halkı Şâfi'îyyü'l-mezheb olmağile Şâfi'î müftîsi iştihârdadır. Altıncı hâkim-i şer'î sâdât-ı kirâmlar üzre hasîbü'n-nesîb nakîbü'l-eşrâfdır. Yedinci hâkim-i şer'î ayak nâ'ibidir.

Diyârbekir kal'asının zemînin ve eşkâlin ve dâ'iren-mâdâr cirmin beyân eder

Evvelâ kal'a-i Kara Âmid: Eyle meşhûr-ı âfâk kal'a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn olan sûr-ı üstüvâr Şattu'l-Arab kenârında evc-i semâya ser çekmiş Fızkayası bu rûy-ı arzda meşhûr-ı âfâk olan püşte-i bülend üzre siyâh seng-i hârâ ile mebnî bir kal'a-i kavîdir kim bu gerdiş-i devâyir-ı kecrev-i felekde bir kal'a-i ser-bülenddir. Gerçi yalçın kaya üzredir, ammâ ol kûh-i azîmün zirve-i a'lâsı vâsi' sahrâ-yı çemenzâr-ı lâle-izârdır. Kal'anın cânib-i şarkîsi ve şimâlî tarafına meyyal semti evc-i âsumâna kad çekmiş kayalar üzredir kim Fız mağâraları bu kal'a-i bâlânun altındadır. Ve makâm-ı Hazret-i Yûnus *aleyhisselâm* andadır. Andan aşağı âdem nazar etmeğe cür'et idemez. Gûyâ bir derk-i esfeldir. Nehr-i azîm cereyân edüp tarafeyni gül-i gülistân u bâğ u müşebbek bostân ve reyhânistândır kim her sene beş altı ay ahâlî-i Diyârbekr'ün Şattu'l-Arab faslı idecek teferrücgâhlarıdır kim rûy-ı arzda mesîregâhlar içre bu dahi meşhûr-ı âfâk bir seyrângâh-ı işretgâhdır.

Bu kal‘anın burc [u] bârûları üzre aşağıda cereyân eden Şatt-ı azîme nazar olundukda mezkûr nehir gûyâ bir tur‘acik gibi nümâyândır. Bu kal‘anın ol tarafı tâ bu mertebe kulle-i feleğe kad-keşân olmuşdur. Ammâ yıldız tarafı ve garb u cenûb ve kıble tarafları düz zemîndir. Ve dîvârınun kaddi cümle kırk zirâ‘-ı melikî-i âlîdir ve onar arşın arîz esâs-ı dîvârı vardır. Ve dâ’iren-mâdâr cümle kulle-i bülendlerdir. Ve cümle (–) aded dendân-ı bedendir. Ve bu kal‘a-i müzeyyen siyâh seng-i tırâş ile mebnî olduğundan “Kara Âmid” derler. Ve üstâd-ı sâhib-hendese bu kal‘ayı şekl-i murabba‘dan şimâl [u] cenûba tûlânîce binâ edüp cümle kulleleri ve dendân-ı bedenleri birbirine nâzırdır. Hîn-i muhâtarada birbirini korudur. Ve seng-i hârâdan inşâ olunmak ile zemîni dahi yalçın kaya üzre binâ olunmağın düşman muhâsara etse bir tarafından lâğım [u] meteris sürüp zafer bulmak mümkin değildir. Meğer bir sene muhâsara olunup derûn-ı kal‘ada kaht [u] galâ olup kal‘ayı teslîm ideler. Ve şekl-i murabba‘ının şarkîsi derk-i esfel olmağile handak lâzım değildir.

Ammâ şimâli ve cenûbu ve garbîsinde handakı (–) (–) Ve şekl-i murabba‘ı rükünlerinde sedd-i Ye’cûc-misâl bürûcları var kim gûyâ her biri birer kulle-i Kaf’dır. Ammâ sâ’ir kal‘alar gibi üçer dörder kat değildir. Ancak bir kat hisâr-ı üstüvârdır.

Ve cümle aded bâb-ı hadîdlerdir. Evvelâ şimâl cânibine mekşûf Dağ kapusu; Şerbetîn’e ve Eğîl’e ve Arganî ve Çermik’e ve Harput ve Palu’ya giden bu Dağ kapusundan gider. Ve cânib-i garba meftûh Rûmkapusu; mezâristâna ve Karadağlar’a gidenler bu bâb-ı azîmden gider. Ve kıble semtine küşâde Mardinkapusu. Ve taraf-ı şarka nâzır Yeni kapu. Bundan aşağı Şatt kenârına inüp cisirden Şatt’ı ubûr edüp andan kal‘a-i Mifârıkîn’e ve nehr-i azîm-i cisr-i Batmân’ı geçüp bir menzilde kal‘a-i Hazzo’ya varır. Ve bir kapu dahi paşanın olduğu içkal‘a sarâyında cânib-i şarkda nehr-i Şatt’a açılır uğrun kapusudur. Ammâ şâh-râh değildir.

Bu bâb-ı hadîdler ile ârâste olmuş sûr-ı metînin dâ’iren-mâdâr, bu hakîrün adımıyla kâmil on bir bin germe adımdır. Ammâ şark tarafı kûşesi paşa sarâyı olup çâh-ı Gayyâ ve muhâlif uçurum olmağile adımlamak mümkin olmadı. Ancak Dağ kapusundan Mardinkapusuna varınca bu kal‘anın içi iki bin adım yerdir. Bu takdîrce yalçın kaya üzre adımlayamadığımız dîvârun tûlu iki bin adım hisâb edüp bu minvâl üzre kal‘a-i Kara Âmid dâ’iren-mâdâr on dört bin adım olmuş olur. Ve bu kal‘anın Şatt’a nâzır tarafında şimâle müteveccih kûşesinde {ve kal‘a-i Diyârbekr’ün seng-i hârâsı bir gûne sengîn seng-i siyâhdır kim ana seng-i hadîd te’sîr etmez. Ve aslâ âteş te’sîr edüp kireç olmaz. Bir acâ’ib ma‘den-i garîbdir kim vasfında lisân kâsırdır}.

Der-sitâyiş-i içkal‘a

Kâmil dörd bin adımdır. İçinde yüz elli aded hücreli ve müte‘addid dîvânhâneli sarây-ı azîmdir. Her gelen vüzerâ [vü] vükelâlar birer hücre ve hammâm ve havuz ve şadırvânlar inşâ edüp kat-ender-kat bir sarây-ı müzeyyen olmuşdur. **[200b]** Cümle revzenleri ve şâhnişînleri Şattu’l-Arab’a ve Sa‘dî köy sahrâsına ve Karadepe nâm vâdîlere nâzır manzara-ı cihân-nümâlardır. Ve sarâyun bir dîvânhâne-i atîki var. Selâtîn-i selefden Sultân (–) (–) binâsıdır. Bunda olan tarz-ı kadîm nakş-ı bukalemun meğer Mısr-ı Kâhire’de kâl‘a-ı Sultân Kalâvân’da ola. Bu kal‘a-i enderûnda cümle (–) aded neferâthâneleridir. Ve bir hammâm ve bir Hâlid ibn Velîd câmi‘i var. Ve on aded su değirmânları var. Bir içkal‘ada

böyle âsiyâb-ı mâ yokdur. Ve bir diyâra mahsûs değildir kim paşalar içkal'aya gireler, değil ki sâkin olalar. İllâ cümle vüzerâ bu Diyârbekr'ün içkal'asında olurlar. İbtidâ bu sarâyun bânîsi Selîm Hân-ı evvel vezîri fâtih Bıyıklı Mehemmed Paşa'dır. Haylî vâsi' sarây-ı azîmdir. Ve içkal'a-i metîndir. Şehir içinde cânib-i kıbleye nâzır bir demir kapusu var. Dâ'imâ dîdebânları âmâde olup nigehbânlık ederler. Ve dahi bu içkal'a değirmânları suyu kudretden yine içkal'a içinde kayadan tulû' edüp âsiyâbları deverân etdirüp paşa sarâyından geçüp kal'a dîvârında bir demir kafes pencereden çıkup Fızkayası'ndan aşağı rîzân olup taşdan taşa kendüyi urup selsebîl-âsâ cereyân ederek nehr-i Şatt'a munsabb olur. Ammâ âb-ı nâbdan nişân verir İçkal'a aynı'dır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı imâret-i cevâmi'hâ-yı şehr-i kadîm Diyârbekir *hafazahuIllahu min âfati'l-mekr*

Evvelâ tâ vasat-ı şehirde ma'bedgâh-ı kadîm ve câmi'-i azîm âb-ı rûy-ı Diyârbekir ya'nî **Câmi'-i Kebir**. Eğer müverrih-i Rûm ve ger ukalâ-ı dûrbîn-i zevî'l-mefhûm cümlesi müttefiklerdir kim bu ibâdetgâh-ı atîk tâ Hazret-i Mûsâ *aleyhisselâm*un zamân-ı sa'âdetlerinde binâ olunmuşdur. Harem amûdlarının sağ tarafında bir amûd-ı beyâz üzre İbrî lisâniyle târîhi vardır. Her divel destinde bu kal'a oldukça bu binâ-yı kadîm ibâdethâneden gayrı bir şey olmamıştır. Hâlâ eyle rûhâniyyet var kim bir musallî rek'ateyn ibâdet etse kabûl olduğuna âdemün kalbi şehâdet eder. Gûyâ Haleb'ün Ulu câmi'i ve Şâm'un câmi'-i Ümeyyesi ve Kuds-i şerîfün Mescid-i Aksâsı ve Mısr'un câmi'-i Ezher'i ve İslâmbol'un Ayasofya-i kebîri gibi müstecâbü'd-da've bir câmi'-i Diyârbekir'dir. Ve kenîseden vely olduğuna eser-i binâlarında niçe bin şâhid-i âdil vardır. Zîrâ minâresi çâr-kûşedir. Deyr-i kadîm iken nâkûshâne imiş. Ve mihrâbı ve minberi tarz-ı kadîmdir. Derûn-ı câmi' âvîzeler ve kanâdîller ile müzeyyendir. Ve cümle sağîr ü kebîr gûnâ-gûn üçer kat amûdlar biri biri üzre vaz' olunmuşdur. Ve derûn-ı câmi'de bir câmi' dahi Şâfi'î câmi'dir. Cümle Şâfi'î mezhebinde olanlar bunda ibâdet ederler. Ve bu câmi'ün dört kapusu vardır. Kıble kapusundan mihrâba varınca (–) adımdır. Yemîn ü yesârına varınca tûlu (–) adımdır. Bu câmi' içre şeb [ü] rûz cemâ'atden hâlî olmayup yetmiş seksen yerde gûnâ-gûn ulûm görülür. Ve niçe yerinde sâhib-i sülûk olan kimesneler erba'îne girüp tevhîd [ü] tezkîre meşgûllerdir.

Ve taşra haremi dahi beyâz mermer-i hâm ile mefrûş olup tâ vasat-ı haremde bir âbdest havzı vardır. Cümle uyûnlarından musallîler tecdîd-i vuzû' edüp ibâdet ile Rabbü'l-izzet'e takarrub ederler. Bu çeşmesârlarun cümlesi ayn-ı Hamrevât'dandır ve nehr-i Alî bınarındandır. Ve hareminün cânib-i erba'ası İslâmbol'da Süleymâniye gibi yan soffalarıdır. Ve soffalar üzre cümle (–) aded biri biri üzre inşâ olunmuş gûnâ-gûn mermer ve sommaki ve hacer-i zenbûrî ve yerakânî amûd-ı müntehâlardır. En bâlâda olan rakîk ü nahîf ü sağîr amûdcüklerdir. Anın altındakiler dahi kalındır. Andan aşağıdakiler sütûn-ı azîmlerdir. Bu amûdlar üzre cümle ibretnümâ kıbâb-ı ser-nigûnlardır.

Bu haremün cânib-i selâsında üç kapudur. Ve nev-binâ çâr-kûşe bir minâre binâ olundu. Netîce-i kelâm bu Diyârbekir içre böyle câmi'-i kebîr yokdur kim on bin âdem alur. Ve cümle âsâr-ı binâları ve kıbâb-ı ser-nigûnları serâpâ rasâs-ı hâs ile mestûrdur. Cum'a hutbesinde hatîb Selîm Hân-ı fâtihi dahi yâd eder kim fâtih-i Âmid Selîm Hân'dır, be-dest-i Bıyıklı Mehemmed Paşa.

Andan **Peygamber câmi‘i** (–) (–) (–) binâsıdır ve Dağ kapusu kurbündedir. Bu dahi câmi‘i atîkdir ve gâyet rûhâniyyet vardır. Cümle kârgîr kıbâblardır ve serâpâ kurşumludur. Ve bir çâr-kûşe minâresi vardır. Ve bir tarafında yine Şâfi‘î câmi‘i vardır. Ve mihrâb ü minberi ve mü’ezzinân mahfili sâde musanna‘dır. Ve hareminde havzı ve fevvâresi mükellefdir. Bu dahi cemâ‘at-i kesîreye mâlikdir. Ve bunda dahi rûhâniyet vardır. Sâhibü‘l-hayrâtun vâkı‘asına Hazret-i Risâlet girüp anlarun ta‘limiyle binâ olunmağın Peygamber câmi‘i nâmiyle meşhûrdur.

Andan **câmi‘-i İskender Paşa**: (–) (–) Hânın vüzerâlarındandır. Ammâ latîf ü musanna‘ kurşumlu ve bir minâre-i mevzûnlu ve evkâfı kavî ve mürtezikaları firâvân câmi‘–i âbâdândır.

Andan **câmi‘-i Behrâm Paşa**: (–) (–) Hân vüzerâlarından. Kurşumlu câmi‘dir. (–) (–) **[201a]**

Andan **Melik Ahmed Paşa câmi‘i**: (–) (–) Hân vüzerâlarından Ekrâd-ı (–) (–) dan bir sâhib-i hayr vezîr-i dilîr imiş. Ammâ efendimiz gibi “Melek Ahmed Paşa” nâmlı değil imiş, “Melik Ahmed Paşa” imiş. Bu câmi‘-i pür-envâr Rûm kapusu kurbündedir.

Ve **Kara câmi**‘: Bânîsi ma‘lûmum değildir. Ammâ şeb [u] rûz cemâ‘ati vefret üzredir. Ammâ kurşumlu değildir.

Ve **İpariyye câmi‘i**: Bir ankâ Çîn bâzergânı binâ edüp der-i dîvârı kirecine yetmiş yük misk-i Hoten mahlût edüp bu câmi‘i binâ etdiğiyçün İparî ya‘nî miskli câmi‘i demek olur. Hakkâ ki bir nemnâk havâda dîvârların şemm etsen müşg râyihası âdemün dimâğın mu‘attar eder. Ammâ kurşumlu değildir. Lâkin cemâ‘at-i kesîresi vardır kim subh u mesâ cemâ‘atden hâlî değildir.

Ve **Hüsrev Paşa câmi‘i:** (–) (–) Hân vüzerâlarındandır. Mardinkapusu semtindedir. Gâyet musanna‘ ve şîrîn câmi‘dir, ammâ kurşumsuzdur. Ve cemâ‘ati vefret üzredir, zîrâ şehrün izdihâmı zemîninde vâki‘ olmuşdur.

Andan **Alî Paşa câmi**‘i: (–) (–) vüzerâlarındandır. Sarılı nâm mahalle içinde vâki‘dir.

Ve **Hasırlı câmi**‘i: Bânîsi ma‘lûmum değildir. Palancılar kurbündedir. Bir kurşumlu ma‘mûr câmi‘dir.

Ve **Mu‘allak câmi‘i**: Bânîsi ma‘lûmum değildir. Ammâ nısfını münhedim eden Timur-ı Lenk’dir. Ve Mu‘allak câmi‘i nâmiyle şöhret bulmasının aslı oldur kim bir çâr-kûşe minâre-i âlîsi var. Üstâd-ı bennâ bu minâre-i ser-âmedi beş aded amûd-ı müntehâ üzre edüp minârenin çâr-kûşe temelin dörd sütûn üzre san‘at-ı sihr-âsâr ile binâ etmiş. Beşinci amûdu minârenün temeli ortasına edüp cümle minârenün haml-i sakîli bu bir amûd üzeredir. Sâ’ir dör[d] aded amûd âlet-i mülâhaza durduğiçün bu minâreye Minâre-i Mu‘allak dediklerinden câmi‘ dahi ol minâre ismile müsemmâ olmuşdur. Ammâ bu minârenün esâsında beş aded amûdlar bir haddâd dükkânı içinde olmağile herkesün manzûru olamaz. Takayyüd-i tâm ve bezl-i ihtimâm eden müşâhade eder, ibretnümâ bir minâre-i ra‘nâdır.

Ve **Rûmiye şeyhi Azîz Efendi câmi‘i:** Nev-binâ câmi‘i ra‘nâdır ve Behrâmîye

câmi‘i kurbündedir. Bu azîzün câmi‘inde olan tevhîd ü tezkîr-i hâcegân istimâ‘dan yârân-ı ihvânı mest ü hayrân [ve] vâlih [ü] ser-gerdân eder.

Ve **Şems Efendi câmi‘i**: Ya‘nî Sinoğlu câmi‘i nâmiyle meşhûr bir câmi‘-i ma‘mûrdur. Bu nâm ile şöhre-i şehr olmasının sebeb-i tesmiyesi oldur kim bu sâhibü‘l-hayrât merhûm Şems efendi rahm-ı mâderde iken peder-i büzürgvârı gazâya giderken “İlâhî bu hâmile ehlimin karnındaki evlâdımı sana emânet eyledim”, deyüp gazâya müteveccih olur. Ba‘de’l-feth cihâd-ı asgardan gelüp görse kim ehli âhirete intikâl eylemiş. Ahâlî-i mahalleden ehlinün gûrun su’âl edüp eydür: “Biz gazâya müteveccih oldukda ehlimün batnındaki evlâdım i‘tikâd-ı tâm ile ol Hayyu’l-Kayyûm’a emânet verdim. Elbette ol evlâd âfât-ı semâvîden ve âfât-ı arzîden masûn [u] mahfûzdur”, deyüp mezâristâna varup ehlinün güruna varup eydür: “*Es-selâmü aleyke yâ ehle’l-kubûr*” dedikde hemân sin içinde bir ma‘sûm sadâsıyla: “*Ve aleykümü‘s-selâm yâ mücâhidi fî sebîli’llah ebî*” der. Cümle huzzâr-ı meclis hayrân olup sinn-i meşhedin kapusun küşâde edüp görseler üç seneye bâliğ olmuş yüzü bedr olmuş bir şems-i münevver gulâm-ı pür-enver vâlidesinin sağ tarafında yatar. Vâlidesinin sağ tarafı memesi aslâ çürümeyüp ma‘sûm-ı pâk vâlidesinin emceğin şupur şupur emmeğe başlar. Perverdigâr Rabbü‘l-izze kâdirdir kim “Karanu gecede kara karıncaya kara taş içinde kadarınca nafakasın verir.” Ol ki evlâdın derûn-ı dilden Rabbullah’a emânet vere ol fenâ bulur mu? [7]

Ba‘dehû pederi sinne girüp evlâdın der-âğûş edüp mezkûr kabri sütr edüp ol ma‘sûm gâyet mahbûb olmağile ismine Şems derlerdi. Efvâh-ı nâsda sinde müştak olduğiyçün Sinoğlu derler. Ba‘dehû bu Şems Efendi Diyârbekir içre kutbiyyete kadem basup niçe keşf [ü] kerâmetleri zâhir ü bâhir olup niçe kerre yüz bin mürîde irâdet vermiş bir pîşvâ-yı tarîk [ü] âşık-ı sıddîk kimesne imiş. Ba‘dehû mâl-ı helâl ile bu câmi‘-i pür-envârı inşâ edüp ismine Sinoğlu câmi‘i derler kim sebeb-i tesmiyesi oldur. Ammâ bir rûhâniyetli ma‘bedgâh-ı latîfdir.

Andan **Bıyıklı Mehemmed Paşa câmi‘i:** Nazîf Paşa meydânındadır. Selîm Hân-ı Evvel’in vüzerâlarından fâtih-i Diyârbekir Bıyıklı Mehemmed Paşa hayrâtıdır. Paşa-yı mûma-ileyh dahi bu câmi‘-i rûşen-âbâdın sâhasında âsûdedir. Bu dahi bir musanna‘ kurşumlu câmi‘-i rûşendir.

Andan **Hâlid ibn Velîd câmi‘i:** Ba‘de hicreti’n-nebeviyye Hazret-i Ebâbekr hilâfetinde bu kal‘ayı Hâlid ibn Velîd feth etdükde ibtidâ binâ olunan bu içkal‘ada Hazret-i Hâlid câmi‘idir. İbn Hâlid Hazretleri câmi‘i cenbinde yatar. Ammâ Hazret-i Hâlid ibn Velîd Hımıs şehrinde medfûndur.

Bu mahalde Diyârbekr’ün (–) aded hutbe tilâvet olunur cevâmi‘leri tamâm oldu. **[201b]**

Evsâf-ı mesâcidhâ-yı müvahhidân

Cümle aded mahalle mesâcidleridir. Evvelâ Balıklı zâviyesi. Ve Sarulı mahallesi mescidi

………………..(1 satır boş)………………..

Sitâyiş-i dârü‘t-tedrîs-i âlimân

Cümle (–) aded medrese-i dâ[rü]‘l-ulûmdur. Evvelâ bâlâda tahrîr olunan câmi‘lerin her

birinde birer ve ikişer medrese-i dârü't-tahsîl-i ulûmları vardır.

Ammâ cümleden Câmi'-i Kebîr'de **medrese-i Mercâniyye**: Beyne'l-ulemâ pâyesi vardır. Müderrisi andan mevleviyyete kadem basar. Müderrisi ve talebeleri vardır. Evkâfı kavî olmağile hücrelerinin vazîfe-i mu'ayyenleri ve lahmiyye ve şem'iyyeleri dâ'imdir.

Andan yine Câmi'-i Kebîr'de Şâfi'î mihrâbı hâricinde **medrese-i Şâfi'î:** Bu dahi ma'mûr [u] âbâdân dârü't-tedrîs-i ehl-i edyândır.

Ve **medrese-i Câmi'-i Peygamber:** Talebesi çokdur. Bunda bir kerre ilme bed' eden elbette ve elbette mahrûm kalmamışdır.

Andan **medrese-i İpâriyye:** Meşhûr medresedir kim ilm-i beyân görülür. Anınçün talebeleri yakın zamânda ayân u beyân olup sâhib-i sadr olur.

Andan Mardinkapusunda **medrese-i Hüsreviyye.** Bu dâr-ı ulûmda ilm-i kelâm kırâ'at olunur. Anınçün telâmîzleri fesâhat u belâgat üzre mütekellimlerdir.

Andan **medrese-i Sarılızâde:** Bunda ilm-i fıkh tilâvet olunduğundan halîfeleri gâyet fakîhlerdir.

Andan **medrese-i Şeyh Rûmî:** Ulu âsitânedir. Bunda mürîd-i mezîdleri ilm-i tasavvuf ve ilm-i tevhîd ile meşgûllerdir.

Andan **medrese-i** (–) (–): Bunda ilm-i tefessürden tefsîr-i Cerîr-i Taberî ve tefsîr-i İbn-i Mes'ûd ve tefsîr-i Ebü'l-Leys ve tefsîr-i Beğavî ve tefsîr-i Kadı ve Tefsîr-i Deylemî ve tefsîr-i Feyzullâh Hindî ve tefsîr-i Ebussu'ûd görülüp müfessir ü müdakkık ulemâ [vü] fuzalâ-yı musannifleri vardır. Meşhûr medreseler bunlardır.

Evsâf-ı dârü'l-kurrâ-yı Hazret-i Kur'ân-ı azîm [ü] Furkân-ı mecîd

Bâlâda tahrîr olunan cevâmi'lerin her birinde birer şeyhü'l-kurrâlar vardır kim ilm-i hıfz görülür. Ammâ Kürdistân olmağile Arabistân gibi hâfız-ı Kur'ân'ı çok değildir. Zîrâ "ilm-i hıfza mukayyed olan fâzıl olamaz" deyü ilm-i hıfza takayyüd etmezler. Lâkin ilm-i tecvîd görülüp kırâ'ati üzre ve kırâ'at-i Ebû Ömer üzre râvîleriyle mahâric-i hurûfa ri'âyet ederler. Ba'zılar tekmîl-i fünûn etmeğiçün kırâ'at-i İbn-i Kesîr ve kırâ'at-i seb'a ve kırâ'at-i aşere tilâvet ederler (–) (–)

Sitâyiş-i dârü'l-hadîs-i Peygamberân

Cümle (–) aded dârü'l-hadîsdir. Gerçi İslâmbol'daki gibi kıbâb-ı azîmler ile mebnî dârü'l-hadîsler yokdur. Ammâ elbette her câmi'de birer muhaddis-i ders-i âmlar vardır. Bâ-husûs Câmi'-i Kebîr imâmı Deli İmâm nâmiyle şöhret bulmuş imâm-ı fâzıl gâyetü'l-gâye muhaddisdir. Zîrâ Mısır'da Câmi'-i Ezher'de tahsîl-i ilm-i hadîs etmişdir. Ve muhaddis Ramazân Efendi Müslim ve Buhârî'yi (–) (–) cümle hıfzan kırâ'at etmişdir kim râvîleriyle yedi bin hadîs hâtır-nişânıdır.

Der-beyân-ı mekteb-i dârü't-ta'lîm-i sıbyân u tıflân-ı ciğer-kûşe-i püserân

Cümle (–) aded mekteb-i ebcedhândır. Evvelâ bâlâda tastîr olan cevâmi'lerin birer aded

mektebleri mukarrerdir.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-medh-i tekye-i dervîşân-ı zîşân

Cümle (–) aded âsitâne-i seyyâhân-ı sâhib-i şândır. Evvelâ cümleden tarîk-ı Hâcegânda Şeyh Rûmî tekyesi. Bunda olan tevhîd ü tezkîr-i Sübhânî bir diyâra mahsûs değildir. Şeyhi (–) (–) Efendi ibn Şeyh Rûmî'dir kim cemî'i fukarâlara ve âyende vü revendegâna ni'metleri mebzûl olup halkdan münzevî bir halûk u hâlîm ü selîm zât-ı şerîf-i mahdûm-ı mükerremdir.

Andan **tekye-i Balıklı:** Bu dahi tarîk-ı (–) (–) vâcibü's-seyr bir tekye-i dervîşândır.

Andan **tekye-i İpâriyye**: Tarîk-ı (–) (–) tekye-i azîmdir ve cümle dervîşânı yârân-ı nedîmdir.

Andan **tekye-i,**

………………..(2.5 satır boş)………………..

Der-vasf-ı çeşmesâr-ı âb-ı revân

Cümle (–) aded ayn-ı câriyelerdir. Cümlesinden memdûh olan âb-ı hayât çeşmeler ayn-ı Hamrevât'dan gelen çeşm-i cânperverlerdir. Zîrâ bu âb-ı Hamrevât Rûm ve Arab ve Acem'de Ma'arretü'n-nu'mân suyu gibi meşhûr-ı âfâk [ve] lisân-ı meddâhânda ale'l-ıtlâk memdûh-ı âlem ayn-ı Hamrevât'dır. İbtidâ tulû'ı Diyârbekr'ün garbîsinde Karadağ yaylağından zîr-i zemînde iki menzil yerden pohrenkler ile kal'a-i Âmid'e dâhil olup ibtidâ Câmi'-i Kebîr'e andan gayrı cevâmi'lere ve hân u imâret ü hammâmlara taksîm olur. Hukemâ-yı kudemâ bu âb-ı Hamrevât içre pembe bırağup ba'dehû pembeyi kurudup vezn etmişlerdir. Ma'arra şehri suyu pembe- **[202a]** -sinden hafif gelüp İslâmbol'da Eski Sarây kapusu önündeki çeşme-i Yektâ suyunda ıslanup kuruyan pembe ile bu Diyârbekr'ün Hamrevât aynı pembesiyle berâber vezn olunmuşdur. Tâ bu mertebe hafîf ayn-ı Hamrevât'dır. Eğer pembesi sakîl olsa şûr olup bî-nefy olmasına delâlet eder. Ve bu ayn-ı Hamrevât mu'tedil âb-ı hoş-hayâtdır. Safrâ ü sevdâ ü balgamı ve derûnda olan cümle ahlâtları mahv eder. Hattâ bu Hamrevât abının evsâfın Âl-i Osmân'dan Sultân İbrâhîm Hân istimâ' edüp "Elbette bana Diyârbekir'den mâ-ı Hamrevât gelsin!", deyü hatt-ı şerîf ile dergâh-ı âlî kapucubaşısı ta'yîn olunup efendimiz Melek Ahmed Paşa Kara Âmid vâlîsiyken mezkûr ağa hatt-ı şerîf ile gelüp paşa-yı mûmâ-ileyh "Sem'an ve tâ'atan" deyüp onar vukiyye sîm-i hâlisden güğümler yapdı ve altı güğüm kurşumdan ve altı güğüm rûh-ı tûtyâdan ve altı aded senek ta'bîr etdikleri çam boduçlarına cümle âb-ı Hamrevât'ı memlû edüp huzûr-ı şer'de cümle güğümleri mühürleyüp gelen kapucubaşıya on kîse ihsân edüp ve on altı kîse dahi güğümlerinin masrûfun çeküp ılgar ile bu mâ'-i Hamrevât'ı İbrâhîm Hân'a gönderdi. Hikmet-i Hudâ bu mâ'-i zülâl İslâmbol'a dâhil olduğu gün cülûs-ı hümâyûn vâki' olup âb-ı Hamrevât Sultân Mehemmed ibn İbrâhîm Hân'a müyesser olup bin elli sekiz Receb'inin 18'inde sebt gün ba'de'l-asr tahtnişîn oldukda ibtidâ âb-ı Hamrevât nûş etdi. Hulâsa-ı kelâm bu mâ'-i Hamrevât Diyârbekr'in âb-ı rûyıdır. *Fetahnâ'l-Irâk* lafzı {sene 941 târîhinde} Sultân *aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân*

yolların tathîr edüp Karadağ‘dan getirmişdir.

Ve **ayn-ı Alî bınarı:** Bu dahi latîf u mu‘tedil ve serî‘ü‘l-hazm yahşı sudur. Bu dahi Karacadağ’ın bir tarafında kehrîzler ile şehre dâhil olup hân u hammâm ve câmi‘lere mebzûl olur. Ammâ çeşmelerin çoğu ayn-ı Hamrevât’dandır.

Ve **ayn-ı Balıklı:** Derûn-ı şehirde bir kaynak-ı azîmdir. Bir havz-ı kebîre rîzân olup içinde niçe bin elvân mâhîler şinâverlik ederler. Ammâ kimse sayd [u] şikâr edüp tenâvül etmeğe kâdir değillerdir, zîrâ sayyâdlarının bir kaçı meflûc olup ağızları ve burunları eğilmişdir. Âl-i Osmân’ın ve şâh-ı İrân’ın bir tarafda ceng [ü] cidâlları ve harb [ü] kıtâli olsa bu havzda mâhîlerden bir eser kalmayup ba‘de’l-gavgâ bu semekeler gelüp kimi mecrûh ve kimi maktûl rûy-ı havza çıkar. Garîb temâşâdır.

Hatta fâtih-i Bağdâd Murâd Hân Bağdâd’ı feth edüp derûn-ı Bağdâd’da olan Kızılbaş-ı bed-ma‘âşın başların şemşîr-i âteş-tâb ile tırâş etdükde bu havzın niçe bin balıkları mecrûh gelüp havz-ı mezkûr kan ile leb-ber-leb oldu derler. Hatta ba‘de’l-feth-i Bağdâd, Murâd Hân Diyârbekr’e gelüp Rûmiyye şeyhi azîzi şehîd etdikde bu havz kan ile pür olması muhakkakdır.

Bizzât Murâd Hân gelüp bu Balıklı‘da kanı görüp şeyhi katl etdiğine nâdim olup havuz içinden dörd aded iri mâhîleri dutdurup her mâhînin gûşlarına altun ve gümüş mengûşlar geçirüp âzâd eder. Karîbü‘l-ahd durur idi. Bu ayn-ı Balıklı dahi âb-ı hayât sudur. Niçe bin âdemler girüp gusl edüp renc-i hummâya mübtelâ olan cüzzâm zahmetine bulaşan girse ve âbından kırk gün nûş etse be-emr-i Hayy-ı Kadîr rahm-ı mâderden müştakk olmuş gibi olur. Böyle bir nazargâhdır. Bu havzın ayağı cereyân ederek Alî Paşa câmi‘ine gider. Andan Balıklı gölü suyu Mardinkapusundaki hammâma gider.

Sitâyiş-i içkal‘a kaynağı suyu : Ayn-ı Hamrevât gibi lezîz değildir, ammâ yine gâyet berd sudur. Kal‘a içinde on aded âsiyâb-ı dakîkleri dikkat üzre deverân etdirir ayn-ı câriyedir. Bir diyârın içkal‘asında böyle ayn-ı câriye yokdur, illâ Erzurûm’da Cennet çeşmesi bınarı ve kal‘a-i Van’da Kırkçeşme bınarı ve bir dahi Budin ser-haddinde Usturgon kal‘ası içinde kayadan çıkup nehr-i Tuna’ya rîzân olan aynü‘l-hayâtdır ve biri dahi bu Diyârbekr’in içkal‘a suyudur kim bu zikr olunan kal‘alar kırkar yıl muhâsara olunsalar be-emr-i Hudâ aslâ su içün sıklet çekmezler. Ve mezkûrûn suların ne cânibden geldiğin bir kimesne bilmezler. Hamd-i Hudâ ihsân-ı İlâh’dır.

Der-vasf-ı ayn-ı Erba‘ataş : Sebeb-i tesmiyesi oldur kim eyle mâ’-i bâriddir kim içinden erba‘a aşer taş çıkarmağa bir ferd-i âferîde merd kâdir değildir. Anınçün erba‘a taş derler bir âb-ı nazîfdir. Bu âb-ı nâb Nasûh Paşa meydânı semtinde içkal‘a dîvârına muttasıldır. Andan,

Der-medh-i ayn-ı Şakku’l-acûz : Bir aynü‘l-hayâtdır. Ammâ zamân-ı kadîmde bu kal‘ayı Hulâgû muhâsara etdikde bir acûze karı sihr ile kayadan çıkardı, derler. Anınçün {Şakku’l-acûz nâmiyle meşhûr olup} memdûh değildir, ammâ mâ’-i zülâldir ve Rûmkapusu tarafındadır. *Ve’s-selâm*.. **[202b]**

Kal‘a-i Diyârbekir içre böyle âb-ı câriyeler vardır. Aslâ suya sıkleti yokdur. Ammâ niçe sâhib-i tab‘ kimesneler at sakkâlarıyla aşağı Şattu’l-Arab’dan su getirdiler. Anın dahi

evsâfı aşağıda inşâallah tahrîr olunur.

Der-vasf-ı sebîlhâne-i cânsitân be-kal‘a-i Diyârbekr-i âbâdan

Cümle (–) aded sebîlhânelerdir. Ammâ cümleden mükellef,

………………..(2 satır boş)………………..

Der-fasl-ı esmâ-i mahallât-ı büldân

Cümle (–) aded şehir mahalleleridir. Kırk yedi mahallesi müselmânlardır, yedi mahallesi Ermenîlerdir, ammâ Rûm ve Fireng ve Kıbtî ve (–) (–) mahalleleri yokdur. (–) (–) (–)

Evvelâ içkal‘a mahallesi ve Balıklı mahallesi ve Sarulı mahallesi ve Şeyh mahallesi ve Câmi‘-i Kebîr mahallesi ve,

………………..(2 satır boş)………………..

Meşhûr mahallâtlar bunlardır.

Der-zikr-i sarây-ı eşrâf [u] a‘yân

Cümle yetmiş beş sarây-ı ulemâ vü meşâyihân [ve] vüzerâ [vü] vükelâ hânedânlarıdır. Evvelâ içkal‘ada paşa sarâyı ve kethudâ sarâyı ve mollâ sarâyı ve rûznâmeci Hüseyn Efendi sarâyı ve Kaya Çelebi sarâyı ve Hacı Mûsâ sarâyı ve Bezîkîoğlu sarâyı ve Osmân Paşa sarâyı ve şeyhülislâm sarâyı ve nakîbülislâm sarâyı ve Rûmiye şeyhi sarâyı

………………..(2 satır boş)………………..

Sitâyiş-i imâret-i sarây-ı kârbân

Cümle (–) aded mihmânhâne-i âyende vü revendegân-ı hasbîlerdir.

Evvelâ **Melik Paşa hânı**: Rûmkapusu'nun iç yüzünde kal'a-misâl bir Şeddâdî kârgîr-binâ bir hân-ı ra'nâdır kim gûyâ henüz üstâd-ı bennâ destinden çıkmıştır. Cümle kıbâbları kurgurşum ile mestûr bir ârâmgâh-ı ma'mûrdur. Ammâ hayfâ kim Diyârbekir vâlîlerinin delileri sâkindir. Eğer uslu âdemler sâkin olsa idi bu mihmânsarây-ı bî-minnet kûşe-i cennet olurdu.

Andan (–) (–) **kârbânsarâyı**: Atbâzârı'nda. Bu dahi bir vekâle-i ibretnümâdır kim vasfında lisân kâsırdır. Cümle kıbâbları rasâs-ı hâss-ı nîlgûn ile mestûr. Bunda dahi paşanın sekban u sarıcaları sâkinlerdir. Kendülerden mâ'adâ bir âdem bu hâna yanılup girse sekbanlar seg gibi ol âdeme üşüp pâre pâre ederler. Sarıcalar görse sarıca arı gibi sarılup âdemi sokarlar.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı hân-ı hâcegiyân

Cümle (–) aded hân-ı tüccârân-ı hâcegândır.

Evvelâ kal'a-misâl **hân-ı Hasan Paşa:** Gâyet metîn ü müstahkem ve nev-binâ demir kapulu kârgîr-binâ bir hân-ı ra'nâdır. Cümle (–) aded hücredir. Hareminde havz ve şadırvânlarında âb-ı hayâtları revândır.

Ve Mardinkapusu dibinde **Bâzirgân hânı**: Bânîsi ma'lûmum değildir. Ammâ hânlar içre bir güldür ve gâyet ma'mûr hân-ı azîmdir.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-temdîh-i vekâle-i mücerredân-ı garîbân

Cümle (–) aded bekâr odalarıdır kim bunlarda cemî'i memâlik-i mahrûselerden gelmiş tüccâr ü züvvâr ve esnâf-ı sanâyi' ve ehl-i hıref-i garîb ve gurebâlar birbirlerine mütekeffil olup bu odalarda mü'eddebâne sâkin olurlar. Başka bevvâbları vardır ve ba'de'l-ışâ bevvâblar tabl çalup kapuların sedd ederler. Ve ba'de'l-fecr yine davul çalup herkesi âgâh edüp bâbları küşâde ederler. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-ayân-ı esvâk-ı sultân-ı bezzâzistân

Cümle 2.008 aded dekâkîn imâristân-ı çârsû-yı bâzâr-ı hüsndür.

Evvelâ cümleden Hasan Paşa bâzârı, sipâh bâzârı, attârân bâzârı âyende vü revendegânın dimâğları ıtrîyâtdan mu'attar olur ve kuyumcular bâzârı.

Bu zikr olunan çârsû-yı bâzâr cümle kârgîr tâk-i Kisrâlar ile mebnîdir. Ve çârsû-yı âhengerân ve bâzâr-ı çilingirân ve bâzâr-ı cevâhirciyân-ı zergerân ve bâzâr-ı haffâfân ve bâzâr-ı palândûzân ve esvâk-ı gazzâzân ve bâzâr-ı bezzâzân.

El-hâsıl üçyüz altmış altı **[203a]** esnâfâtun dükkânları mevcûddur. Ammâ sipâh bâzârında bezzâzistânı gâyet ma'mûr u müzeyyen ve iki tarafı demir kapulu kâ[r]gîr binâ-yı metîndir. Ve ankâ bâzergânlar ile mâl-â-mâl olup cümle büldânın zî-kıymet kâlâ-yı vâlâları ve girân-bahâ cevâhir makûleleri anda mevcûddur. Ammâ bu diyârda işlenen kılıç ve

kaddâre ve külünk ve balta ve tîr ve hançer ve mızrak yalmanı ve ok peykânı bir diyârda işlenmez, meğer Isfahân-ı nısf-ı cihân haddâdları işleye.

Ve cemî'i âhengerân-ı Ermenîleri çekiç çalup körüklerin çekerken cümle nağamât-ı mûsıkî ederek hoş-âvâz ile kâr u nakş zecel ü tasnîfâtlar okuyarak amel edüp kâr okuyup kâr ederler. Ve huddâmları çekiç çalarken yigirmi dörd gûne usûl ile "tırtaka tırtâk tırtırtâk", diyerek "çifte düyek" usûlünde çekiç ururlar ve körük çekerken kezâlik usûl-ı sofyâne ile çekerler.

Husûsan hallâcları pembeye tokmak urdukda kemânının kirişi sadâsı makâm-ı segâhda, kimi dügâh [u] yekgâhda istimâ' olunup usûlü yay çemberidir yâhûd sakîl usûlüdür kim: "tırtaka tırtakataka" "tırtaka tırtırtâk" "tırtâk tâk" "tırtaka tırtırtak" "tırtâk tırtırtâk", deyü usûl-i sakîl ile hallâcları tokmak ururlar.

Ve kazgancıları kezâlik sindânları üzre la'lgûn bakıra on kişi: "tân tâne tân tâne", deyü sofyâne usûlile çekiç urduklarında Hüseynî sadâsın istimâ' eden ve usûlleri reviş gören erbâb-ı ma'ârif vâlih ü hayrân olur. Tâ bu mertebe ehl-i sanâyi'i her cihetde üstâd-ı kâmillerdir.

Ve kuyumcuları sîm avân yapmada ve zergerânları altun tâc ve zer-i hâlis mücevher avânî yapmada bî-misâl üstâdlardır. Ve kalemkârları nakş-ı bukalemun işlemede gûyâ nakkâş Mânî ve Bihzâd ve Erjeng'dir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Şehrengîz-i reng-i rûy-ı pîr ü cüvân

Âb u hevâsının letâfetinden ve Harevât nehrini nûş etdikleri te'sîrinden halkının reng-i rûyları hamret üzredir. Ekseriyyâ vasatu'l-kâme vü kaviyyü'l-bünye vecîh ü müşekkel âdemleri olur. Ve ednâ mertebe ömr-i girân-mâyeleri yetmiş ve seksene baliğ iken kâr [u] kisbden hâlî olmazlar. Ve her bâr cimâ'dan kalmayup yüz sene bâliğ olurlar.

Der-medh-i mahbûb u mahbûbân-ı bî-hisâb

Mahbûb ve matlûbü'l-kulûb püserânları vardır kim hüsn ü cemâlde ve lutf [u] i'tidâlde hûb-manzar ve perî-peyker meh-pâre cüvânları var. Şark diyârı olmağile kelimât-ı örfiyede fesâhat u belâgat üzre tekellüm etdiklerinde uşşâk-ı dil-figâr hayât bulur. Her cünbiş [ü] harekâtları ve reftâr [u] sekenâtları âdemi vâlih eder. Cümlesi zarîf u nüktedân püserânlardır.

Der-beyân-ı esmâ-i kibâr-ı a'yân

Evvelâ kübbârdan Rûznâmeci Hüseyn Efendi ve Kaya Çelebi ve Hacı Mûsâ Ağa ve Şeyhzâde İsmâ'îl Çelebi ve Bezîkîoğlu ve Nakîb Efendi ve Osmân Paşazâdeler ve Kudde Kethudâ Mehemmed Çelebisi ve Deli İmâm Efendi ve,

………………..(1 satır boş)………………..

Der-ayân-ı tabîbân-ı hâzıkân

[8] hadîs-i şerîfi üzre bu şehr-i Diyârbekir'de hâzık-ı fassâd çokdur. Ammâ hevâsınun letâfetinden halkı cümle tabîblere muhtâc değillerdir. Ammâ (–) (–) Çelebi,

………………..(1 satır boş)………………..

Der-vasf-ı üstâd-ı cerrâhân

Kürdistân u Türkmanistân olmağile dağ u bâğ [u] râğ ve yakîn u ırağlarında ceng [ü] cidâldan ve harb [ü] kıtâldan halkı hâlî değillerdir. Ol ecilden üstâd-ı kâmil cerrâhları bî-hisâbdır. Ammâ cümleden Câmi‘-i Kebîr kurbünde üstâd Kara Rıdvân, kârında pehlivân-ı zîşândır. Ve cerrâh, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Sitâyiş-i sulehâ-yı meşâyihân

………………..(2.5 satır boş)………………..

Der-na‘t-ı musannifîn-i şâ‘irân

Bu diyâr cânib-i şark ve taraf-ı Acem olmağile niçe yüz fusehâ [vü] büleğâ şu‘arâ-yı kâmilleri vardır. Ekserî Fuzûlî ve Rûhî-yi Bağdâdî tarzı kasîde-perdâz emlahü’ş-şu‘arâları vardır. Cümleden bi’l-be-nâm cevşenî hümâmdır. Andan,

………………..(1 satır boş)………………..**[203b]**

Der-şi‘r-i yârân-ı ihvân

Niçe bin yârân-ı bâ-safâlar ile müşerref olduk. Ammâ hem-celîs ü hem-enîs olduğumuz bunlardır: Evvelâ Şeyhzâde İsmâ‘îl Çelebi ve birâderi (–) (–) Çelebi ve Kaya Çelebi ve Zeynîzâde Hasan Çelebi ve Bakkâlzâde (–) Çelebi (–) (–)

Der-zikr-i mazanne-i kerâme-i mecâzibân

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı kabâ-yı râcilân

Bî-kıyâs semmûr lipâçe vü zerdevâ vü semmûr pâçesi kürk giyerler. Ve atlas ve kâmhâ ve gayrı harîr giyer a‘yânları vardır. Vasatü‘l-hâl olanları pirankona ve sâye çuka ferâce ve kontuş giyerler. Ednâsı Londora çuka-i gûnâ-gûn giyerler.

Der-kıyâfet-i kabâ-yı nisvân

Cümlesi beyâz çârşefe bürünüp yüzlerinde kıl nikâb ve başlarında sivri altun ve gümüş tâkiye giyüp pâlarında elbette çizme giyerler. Diyâr-ı bikr olmağile pâkîze bâkireleri dahi câr [u] îzâr ile zer ü zîvere müstağraklardır.

Sitâyiş-i ibretnümâ-yı âbâdân

Cümleden binâ-yı ibretnümâsı kal‘asıdır. Andan Câmi‘-i Kebîr’dir kim üstâd-ı mühendis var makdûrın sarf edüp anda tasarruflar ve şîrînkârlıklar etmişdir kim atlas-ı felekde eyle bir câmi‘ yokdur. Ve bir âsâr dahi Şatt üzre cisirdir.

Der-medh-i havâ-yı câvidân

Hevâsı ol kadar latîfdir kim vakt-i seherde bâd-ı sabâ esüp âdem hayât-ı ebed bulur. Ve hâbdan âdem bîdâr oldukda zinde vü pür-şevk kalkar. Sekiz rûzgârda dahi hevâsı hûbdur,

anınçün püserânları cümle mahbûbdur.

Ta‘rîf-i çâh-ı mâ-ı hânedân

Ba‘zı hânelerde çâh-ı mâları vardır. Ammâ sâ’ir diyâr gibi bi’rleri vefret üzre değildir. Lâkin her hânedânda çâh mahzenleri mukarrerdir. Ve serdâb gârları ve Fızkayası tarafında Yûnus Nebî mağâraları bî-hadd u bî-hisâbdır.

Der-vasf-ı ıklîm ü arz-ı büldân

Bu şehr-i Diyârbekir ilm-i usturlâb üzre be-kavl-i Alî Kuşcu (–) (–) ıklîm-i hakîkîdendir. Ve tûl-ı nehârı (–) sâ‘at ve (–) dakîkadır. Şeb-i yeldâsı dahi kezâlik eyledir. İrtifâ‘-ı dâ’ire ile arz-ı beledî (–) (–)

Der-baht-ı tâli‘-i imâristân

Bu şehrün tâli‘-i imâreti Bitlîs Hânı Abdâl Hân’dan istimâ‘ etdiğimiz üzre şâh-ı İrân-zemîn Rüknü‘d-devle kavli üzre tâli‘-i nücûmîsi burc-ı (–) (–). Anınçün cemî‘i halkı şûh u şakrak ve şâdân [u] lâübâlî âlüfte-cânlardır.

Der-fasl-ı esmâ-ı âdemiyân

Ekseriyyâ ulemâlarına “efendi” demeyüp “monlâ Mahmûd” ve “monlâ fülân” derler. Ve Beşâret ağa ve Gâşûr ağa ve Salmân ağa nâm niçe gûne a‘yânları var. Ve âlüfte vü âşüfte kânı olmağile lakablı âdemleri çokdur, meselâ Çömezzâde ve Gammâzzâde {nâmlı âdemleri var}.

Temdîh-i esmâ-ı zenân

Meselâ Semâ Hân ve Gül-cenân ve Şems Hân ve Hûrî Cân ve Mihribân Hanım ve Âsûde Hanım ve Erba‘a Hanım ve Ârbişe Hanım ve Adevî Hanım ve Cân-ı cân Kadın ve Afife Hanım ve Zühre Hanım ve Râbi‘a Hanım ve Vâtime Hanım ve Şeh-hûbân Hanım.

Sitâyiş-i esmâ-i memlûkân

Gülşân ve Kenân ve Sıyâmî ve Müstedâm ve Ferrûh ve Gazanfer ve Tekgül ve Sührâb ve Atabay ve Âzâdlı [ve] Hândan ve Hamşâd ve Cemşîd ve Fehrâd ve Kâmil ve Kâbil ve Selâmet ve İslâm Kubâd ve Fürûdûn ve Sevindik ve Zâl ve Apardı ve Çöke ve Hüsref.

Der-kavl-i esmâ-i cevâriyân

Gül-çehre ve Peymâne ve Revânî ve Leylâ ve Safâ ve Gülbûy ve Gülçîn ve Mehçîn ve Gülfâm ve Gülhânde ve Varka [ve] Demdem ve Hûrâye ve Nûre ve Şâkire ve Sâmi‘a ve Hadîme ve Zâliye ve Gülcân ve Cünâne ve Hûrâye ve Seleme ve Sâlime ve Kâmile ve Şebtîze.

Bî-medh-i kenîse-i râhibân

Cümle (–) aded düyûr-ı kadîmlerdir kim bâ-sulh-ı Hâlid ibn Velîd’de mu‘âf u müsellemlerdir. Evvelâ kefere mahallesinde

………………..(1 satır boş)………………..

Manzara-ı hammâm-ı mahsûs-ı a‘yân

Evvelâ a‘yân [u] kibâr takrîrleri üzre “Şehrimizde cümle yüz kırk altı sarây ve gayrı hânedân hammâmları vardır” deyü tefâhür ederler, zîrâ havâtînleri gâyet ehl-i perde ve mestûre ve ehl-i ırza olduklarından çârsû-yı bâzâra çıkmayup ev hammâmlarına girerler.

Der-zikr-i dârü‘l-ıt‘âm-ı garîbân

Kadîm-i evvelde yedi aded imâret-i dâ[r]ü‘z-ziyâfesi var idi. Evkâfları zulümden harâbe olmağile hâlâ Câmi‘-i Kebîr imâreti kalmışdır. Ammâ Rûmiye şeyhi tekyesi imâretden ziyâde fukarâya ni‘meti mebzûldur ve gayrı tekyeler de kezâlikdir.

Der-

………………..(4 satır boş)……………….. **[204a]**

Der-alâmet-i hammâm-ı gâsilân (–) (–) (–)

Evvelâ Diyârbekir şehri içre cümle (–) aded hammâmât-ı latîflerdir.

Ammâ cümleden âb [u] hevâsı ve binâsı latîf ve nazîf Sinekbâzârı‘nda **İpâriye hammâmı** gâyet müferrihdir.

Andan **Eşpek hammâmı**: Bu dahi hammâm-ı hûb-hevâdır. Hele bu şehr içre böyle germâ hammâm yokdur. Ammâ elsine-i nâsda “Eşek hammâmı” derler; ism-i sahîbi “Eşbek hammâmı“dır.

Andan **İskender Paşa hammâmı**: Cemî‘i bisâtları ve dellâkları pâk hammâm-ı hoş-binâdır.

Andan Rûmkapusu’nda **Hammâm-ı Atîk**: Cümleden büyükdür.

Andan Mu‘allak Minâre kurbünde (–) (–) **hammâmı**: Ferşinde ruhâmları ve kıbâblarında billûr câmları gâyet musanna‘dır.

Andan **Melik Paşa hammâmı**: Dilküşâ bir latîf hammâm-ı rûşenâdır.

Andan Dağ kapusu kurbünde **Zibilci hammâmı**: Gâyet küşâde hammâm-ı sâdedir.

Andan Mardinkapusu kurbında (–) (–) **hammâmı**: Kulleteynli ve halveteynli ve soffeteynli hammâm-ı ibretnümâdır.

Andan çârsû-yı hüsn içre **İskender Paşa hammâmı**: Sâhib-i tab‘ bir vezîr-i dânâ imiş kim ilm-i mi‘mârîde kâmil mühendis olmağile kendi zâde-i tab‘ından bir tarh-ı ra‘nâ ve bir musanna‘ zîbâ hammâm-ı ibretnümâ inşâ etdirmiş kim Diyârbekir şehrinin âb-ı rûyı olmuş bir germâ-yı latîfdir.

Andan **Bıyıklı Mehemmed Paşa hammâmı** ki fâtih-i Diyârbekir’dir: Tarz-ı kadîm hammâm-ı atîkdir. Ammâ rûy-ı dîvârlarından ve kubbe-i ser-nigûnlarından bir çekîde arak damlamak ihtimâli yokdur. Ve rûy-ı dîvârların şemm etsen müşk-i abîr gibi râyiha-ı tayyibesi şemm olunur.

Andan **Behrâm Paşa hammâmı**: Bu paşa-yı zîşânun aslı Gazzevî olmağile Arabistân’da

gördüğü gibi bir hammâm-ı musannâ‘ binâ etmeğiçün Gazze ve Kudüs’den üstâd-ı kâmil bennâlar ve ruhâmkârlar getirdüp ve niçe yüz deve yük gûnâ-gûn somakî ve mermer ve yarekânî ve zenbûrî seng-i ebrîler getirdüp bu hammâma döşemiş. Hakkâ ki bir hammâm-ı ibretnümâ etdirmiş kim misli meğer Şâm’da Defterdâr hammâmı ola yâhûd diyâr-ı Mısır’da Menfelût şehrinde Osmân Beğ hammâmı ola.

Andan yine Diyârbekir içre **Çârdâklı Hammâm**: Bânîsi ma‘lûmum değildir. Ammâ pâk ü pâkîze hammâm-ı rûşenâdır.

Andan **Yeni Kapu hammâmı**: (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve **İçkal‘a hammâmı**: (–) (–) (–) binâsıdır. Bunda cemî‘i paşalı ve a‘yân [u] eşrâf girdiğinden gâyetü‘l-gâye pâk u latîf hammâm-ı nazîfdir.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Bu merkûm hammâmların cümlesi şehrin zibiliyle ıssı olur. Ammâ gâyet germâ hammâmlardır. Değme âdem bir sâ‘at bu hammâmlarda durmağa tâkat getiremez. Rûm’da odun ile bu mertebede hammâm ısınmak ihtimâli yokdur. Bir haysiyyeti dahi oldur kim şehr içini zebbâllar zibilleri zenbîllere doldurup zenbîl-zenbîl zibilleri hammâmlara yakup şehr-i Diyârbekir hâr [u] hâşâk [u] müzahrafâtdan pâk olup hammâmlar dahi germâ olur. Netice-i merâm cümle Arabistân’ın hammâmları zibil ile ıssı olur. (–) (–) (–)

Der- fasl-ı nehr-i Şattu’l-arab-ı âb-ı hayevân

Seyyâhân-ı Rûm ve ukalâ-yı zevi’l-mefhûm kavilleri üzre bu rûy-ı arzda cereyân eden enhâr-ı azîmler hakkında niçe kîl u kâl etmişlerdir. Ammâ İbn Abbâs’dan Uvvukî rivâyet eder kim “Vech-i arzda cümle uyûn-ı sağîr ü kebîrler beden-i insânda urûklar niçe ise edîm-i arzda dahi bu enhârlar eyledir”, demişler.

Bi-kavli Batlamyus-ı Hâkim, bu rûy-ı arzda iki yüz kırk aded nehr-i azîmdir ve kırk dört bin uyûn-ı sağîre vardır ve iki yüz kırk dörd aded nehr-i azîmin tûl-ı mâbeynehümâları elli fersahdan bin fersaha varıncadır ki her nehrinin mâbeynleri binden zâ’id ve elli fersahdan nâkıs değildir. Hakkâ ki bu Şattu’l-Arab ile nehr-i Furât’ın mâbeynehümâları elli fersahdır. Zirâ Furât nehri ile bu Şat yakın karındaşlardır. Âhir Kurna kal‘ası altında bir olurlar. Zirâ bunlar edîm-i arzda dörd enhâr-ı azîmlerdir. [9] bu hadîs Sahîh ihrâcında Müslim münferiddir. Kavlühü Ta‘âlâ, sûre-i (–) [10] ve Hazret-i Ebû Hureyre’den mervîdir. [11] hadîs Sahîh’den ihrâc etdiler.

Ve nehr-i Furât’a niçe yüz nehir dâhil olur ve niçe yüz nühûrlar hâric olur, ammâ cümleden azîm dâhil olan nehir bu Şatt-ı âb-ı zülâldir.

Hatta Hazret-i Alî *radıyallahu anh ve kerremallahu veche* Musul ve Bağdâd ve Kurna ve Basra’da Şattu’l-Arab’ı nûş etdikçe buyururlardı kim “Hakkâ ki yâ nehir senin kân-ı mekânın cennetdir ve seni nûş eden mü’min cennete gider.” buyururlardı ve “Yâ ehl-i Kûfe! Nehriniz **[204b]** Furât’a cennetden iki mizâb munsabb olur, biri Murâd ve biri Şattu’l-Arab” buyururlar.

Ve Hazret-i Ca‘fer-i Sâdık’dan mervîdir kim “Furât ve Şat’dan bir kerre nûş eden üç kerre

veya yedi kerre nûş ide.” deyü Şatt-ı Furât’ı medh etmişlerdir.

Hulâsa-i kelâm bu Furât ve Şatt’ın hakkında niçe âyet-i şerîfeler ve hadîs-i sahîh-i nebevîler ve niçe yüz kelâm-ı kibârlar ile memdûh nehreyn-i azîmlerdir kim nehr-i azîm Furât’ın tulû‘u [vü] gurûbu Erzurûm seyâhatimizde yine bu cild içre mufassal tahrîr olunmuşdur.

Ammâ şimdi Furât’ın karındaşı Şattu’l-Arab bu Diyârbekir cibâllerinden tulû‘ etmeğile bu hakîr-i pür-taksîr alâ kadri’l-imkân Şattu’l-Arab’ın tulû‘ [u] gurûbun ve ana medhûl ve hâric olan enhârları bir bir ayân edelim, *bi-avni Hudâ.*

Evvelâ ihvân-ı bâ-safâya hafî olmaya, bu abd-i pür-hatâ, ya‘nî Evliyâ-yı bî-riyâ, manzûru olduğu üzre ve cemî‘i nehirlerin menba‘ı ibtidâ cüz’îdir. İçe uyûn-ı sağîreler munsabb olarak deryâ olup ummân olur. Ammâ kankı nehir mesâfe-i ba‘îdeden gelirse ana mahlût olanlar tufeyl olup ba‘îdden gelen serçeşme olup cümlesi ba‘îdden gelen su ismiyle müsemmâ olur. Ammâ hikmet-i Hudâ bu Şatt’ın başı dörd yerden tulû‘ edüp dördü de birbirlerine karîbdir. Eyâlet-i Diyârbekir’de cümle anlara Şat derler. Gerçi cemî‘i enhârlara şat tesmiye olunur ve cemî‘i nehr-i azîmler Akdeniz’e ve Karadeniz’e ve bahr-i Harez’e ve bahr-i Ummân ve bahr-i Okyanus’a ve bahr-i Muhît’e mahlût oldukları mahalle *merace’l-bahreyn* derler ve her nehr-i azîme şat derler ammâ bu nehr-i Şattu’l-Arab Diyârbekir’dekidir kim nehr-i Furât bu mâ-i Şat ile hayât bulup deryâ olur.

İbtidâ tulû‘ların beyân eder

Evvelâ Diyârbekir’den cânib-i şimâle bir günde varılır kal‘a-i Palu ensesinde Bağın nâm bir bâğ-ı İrem-misâl bir köydür kim Kürdistân’da bir mesîregâh-ı kâr-ı Rezzâk’dır. Eyle hıyâbân-ı kuyahdır kim cümle Palu beğleri ve sâ’ir diyârât beğleri anda teferrüc edüp ayş [u] ışret ederler. Bu karye-i İremezât Palu beğinin hâssıdır. Ol cibâl-i sengistân içre kayadan uyûn-ı zülâl cereyân eder. Mâh-ı temmuzda bir fetâ içinden üç taş çıkarmağa kâdir değildir. Ta bu mertebe bârid bir mâ-i berrâkdır. Gûyâ billûr ve necef ve morandır. Hakkâ ki âb-ı hayâtdan nişân verir bir aynü‘l-hayâtdır.

Hesâb-ı evvelde ve kelâm-ı İskender’de ibtidâ Şattu’l-Arab’ın başı budur. Buna ahâlî-i Palı Şatt-ı Bâğın derler. Zîrâ Bağın köyünde Bağın kayasından çıkar. Hakkâ ki edîm-i arzda lâ-nazîr bir âb-ı hayvândır. Bir âdem bir hayvân kuzuyu tenâvül edüp bu âb-ı nâbdan nûş etse yine cığan olurlar. Hatta bu nehr-i cân-perverin mahreci cenbinde İskender-i Zülkarneyn’in bir kârgîr binâ-yı metîn sedd-i nişîmeni var.

Sebeb-i âmeden-i İskender-i Kübrâ, Încâ (–) bi-kavli tevârîh-i Mıkdısî-i Yarmenî ”İskender-i Zülkarneyn’in iki et parçasından pekçe iki boynuzları var idi. Lisân-ı Arab’da karn boynuza derler. Ya‘nî iki boynuz sâhibi demekdir. İskender bu iki boynuzların veca‘ından bir sâ‘at hâb-ı râhata varamazdı. Âhir veca‘ı karneynine dâ-i devâ içün cihân-geşt olup cemî‘i nedim-i musâhibleriyle ve hukemâlarıyla ve niçe yüz bin askeriyle tâ zulumâta gidüp ‘âb-ı hayâtdan derdine bir dermân bulam’ deyü âb-ı hayât arardı. Hikmet-i Hudâ meğer ol asırda Hızır İskender’in askerî tâ’ifesinden idi. Hızır âb-ı hayâtı bulup ilâ hâze’l-ân zinde-i peygamberândır, ammâ nübüvvetinde ihtilâf-ı kalîl-i za‘îf de vardır. Âhir İskender âb-ı hayât bulmadan el yuyup hâ’ib ü hâsir yine boynuzlarının veca‘iyle yine cihânı geşt [u] güzâr ederek şehr-i Basra’ya gelüp Şattu’l-

Arab’ı nûş idince karneyninin veca‘ayni teskîn olup sehel hâb-ı râhata varır. Netîce-i kelâm kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek nehr-i Batmân ile nehr-i Şatt’ın birbirleriyle mahlût olduğu mahalle gelüp ikisinden dahi nûş eder. Ammâ âb-ı Şatt’ın nef‘in müşâhede edüp boynuzunun vec‘i teskîn olduğundan sâhil-i Şatt’ı kovarak Diyârbekir’e gelüp andan yukaru bu Palu kal‘ası kurbünda Şatı bâğına gelüp nûş edüp karneyn veca‘ayni teskîn olur. Anınçün bu mahalde çetr-i mülammâ‘ın kurup bu mahalde bir sedd-i İskender-i neşimin binâ eder. Hâlâ ber-devâm bir mastaba-i hâss u âmdır. Anınçün İskender bu mahalle gelmişdir.” deyü müverrih Mıkdısî böyle tahrîr etmişdir.

Andan İskender sehel şifâ bulup Çapakçur’a gitmişdir. Bâlâda ale’t-tafsîl tahrîr olunmuşdur, nazar oluna. Ta ki İskender’in karnlardan halâs olduğu biline.

Tulû‘-ı re’s-i nehr-i Şatt-ı sânî: Nehr-i Şatt’ın bir başı dahi bu mahalle bir menzil karîb kal‘a-i Arganî hâ’ilinde taht-ı Maşa nâm bir kûh-ı benâm gârından ra‘dvâr sâ‘ika ve sayha vererek hurûc eder turna gözü gibi bir berrâk ve rakîk âb-ı tâhirdir kim arâzî-i dehrde lâ-nazîr kabîlesindendir.

Re’s-i sâlis-i tulû‘-ı Şat: Üçüncü Şat başı Arganî ile Demirkapu mâbeyninde Çınarlı **[205a]** dere nâm mahalde bir cibâl-i âlîde bir gâr-ı yetîmândan hurûc eder, ammâ bu dahi bir âb-ı sâfîdir kim gûyâ âb-ı Nil’dir. Bu mahalde dahi mesîregâh yerler vardır. Ahâlî-i Diyârbekir’in erbâb-ı safâsına ma‘lûmdur.

Bâlâda terkîm olunan üç aded Şat Birdinic nâm eflâke ser çekmiş bir cisr-i benâm altında mezkûr Şatt-ı sâlis bir olup hayli nehr-i azîm olur. Ba‘dehû mezkûr kehkeşân-âsâ semâya ser çeken kantara-i Birdinic’den aşağı Şatt-ı sâlis ittifâkıyla cereyân ederek Tercil nehri dahi gelüp bu Şatt-ı selâse kavuşup ana Şatt-ı Tercil derler. Bu dahi mâ-i kevserden nişân verir bir sâhib-i şân nehirdir. Şatt-ı Bağın ve Şatt-ı Maşa ve Şatt-ı Demirkapu ve Şatt-ı Tercil, bu dördü bir yere cem‘ olup cereyân ederek Karaköprü altında nehr-i (–) dahi bunlara mahlût olur. Ammâ bu nehir (–) (–) dağdan gelüp Şatt’a rîzân olmağile Şat add olunmaz. Zîrâ hilâf semtden gelir.

Andan cümlesi bir olup cereyân ederek Diyârbekir’in cânib-i şarkîsi dibinde Fızkayası altından ubûr ederek Çay bostânlığın ve Reyhân gülistânlığın reyy edüp andan aşağı Diyârbekir’in Şat üzre Bağdâd ve Basra’ya giden Kelek Cisri İskelesinden aşağı Hasankeyf’e doğru ve Cezîre’ye doğru yüz yetmiş pâre kılâ‘ u kasabât ve medâyinleri ve bender-i şehr-i Musul’u ve gayrı diyârları saky ederek Bağdâd-ı behişt-âbâd’a varınca yüz elli aded enhâr-ı azîmler mahlût olup Bağdâd’dan aşağı nehr-i Deyyâle ve Çerka ve Darb-ı Alî ve niçe nehr-i kebîrler karışup ba‘dehû Basra’dan yukaru Kurna kal‘ası burnunda nehr-i Furât ile Şat birâderi bir olup yek-dil [ü] yek-cihet nehreyn-i birâdereyn ittifâkıyla deryâ-misâl cereyân edüp Basra önüne vardıklarında deryâ-misâl olup Hindistân ve Portukal ve Luristân ve Moltân ve İngilis ü Felemenk ve Ummân ve Yemen ve Aden ve Cidde ve Habeş gemileri gelüp Basra’ya yanaşup metâ‘-ı zî-kıymet getirüp kâlây-ı bî-minnet alırlar. Ammâ bu Basra’ya ekseriyyâ Acem diyârının Hürmüz gemileri incü getirirler, kân-ı lülü Basra’dır. Her tüccâr-ı bengânın mahzeninde ve rûy-ı dükkânçesinde bî-hadd ü bî-hasr dürr-i yetîm ü dürr-i yektâ ü dürr-i beyza hasır gibi yatar.

Ve yine Basra’ya Lahsa ve San‘an ve Aden ve Muhe ve Ahmed-âbâd ve Ferah-âbâd ve

Div-âbâd ve Meymun-ı Mustafâ-âbâd ve Dabol ve Bender-i Peyguvar'dan ve niçe bin iskelelerden bu bender-i Basra'ya Karakav ve Filpot ve Donkarkıza ve Danimarka barçaları ve kalyonları ve Yemen celbe gemileri gelir kim diller ile ta'bîr olunmaz. Basra önünde bu Şattu'l-Arab böyle bir deryâ-yı âb-ı hayâtdır ve Basra önünde nehr-i Şat medd-i Hazer'dir.. Sabahdan vakt-i zuhra dek (–) (–) (–) (–) (–) (–) andan (–) (–) (–) gemiler meydânda kalur (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ammâ Basra'dan (–) (–) (–) aşağıda bu Şattu'l-Arab bahr-i Ummân'a ya'nî bahr-i Muhît'e kavuşduğu mahalle merece'l-bahreyn derler. Bu abd-i bî-riyânın manzûru olduğu üzre bu Şattu'l-Arab cânib-i şimâlde Diyârbekir dağlarında başı dörd yerden tulû' edüp cânib-i cenûba akarak tulû' u gurûbu mâbeyni kâmil (–) (–) menzil yerdir kim Basra'dan aşağıda bahr-i Muhît'e munsabb olur. Niçe müverrihler "Bu nehr-i Şatt'ın ve nehr-i Furât ve nehr-i Murâd'ın ta tulû'larından bu Basra kurblarında bahr-i Ummân'a mahlût olunca bu üç nehr-i azîme sağîr ü kebîr iki bin altmış aded enhârlar mahlût olur." deyü hey'et kitâblarının atlasında Papa Montesin'de ve Atlas-ı Minorun'da ve Atlas-ı Coğraf'da ve Atlas-ı Kalon'da ve Atlas-ı Padra'da ve gayrı mellahân-ı keştîbânların harîtalarında mezkûr Şatt'a rîzân olan nühûr-ı cüz'î ve küllîleri tahrîr ve terkîm etmişlerdir. Ammâ bu inşâallah bu kemter-i dâ'înin selîkası cânib-i seyâhata düşüp kırk bir seneden berü bu,

Nehr-i Şatt'a mahlût olan nehirleri görüp ve nûş edüp her birinin
tulû'u ve gurûbuyla ol cânibleri seyâhat etdiğimiz üzre ale't-tafsîl
olmazsa da alâ kadri'l-imkân terkîm olunur
Allahümme yessir bi'l-hayr ve'l-âfiye.

Evvelâ Şatt-ı azîmin bürâderi **nehr-i Furât** Şat başından cânib-i şimâle on bir konak ba'îd Erzurûm'da Gürcîstân Boğazı'nda Dumlu Sultân dağı gârından tulû' etdüği bin elli altı seyâhatimizde evsâf-ı Erzurûm'da sitâyiş-i nehr-i Furât'ın tulû'u vü gurûbuyla ve ana munsabb olan enhârlarıyla nehr-i Furât tahrîr olunmuşdur. Ammâ bu nehr-i Şat sebebiyle niçesi yine tahrîr olunmak iktizâ etdi kim anlar da nehr-i Furât-ı Murâd ile nehr-i Şatt'a mahlût oldukları mahaller ma'lûm ola.

Evvelâ **nehr-i Batmân** kal'a-i Meyâfarikîn ve kal'a-i Hazzo ve kal'a-i Atak ve kal'a-i Tercil kûhlarından cem' olup nehr-i Bitlîs ve nehr-i kal'a-i Kefindir ve kal'a-i Zırkı nehri ve Habur'un bir fırkası bu nehr-i Batmân'a rîzân olup kal'a-i Hazzo **[205b]** kurbünde cisr-i Batmân-ı ibret-nümâ altından ubûr edüp niçe yüz kurâ ve büldânlara uğrayup kal'a-i Hasankeyfâ kurbünde bu nehr-i Batmân nehr-i Şatt'a rîzân olur.

Andan Şatt'a mahlût olan nehrin biri dahi **nehr-i Hirmas**'dır. İbtidâ tulû'u arz-ı kal'a-i Nasîbîn kûhlarından cem' olur. Bir niçe menzil cereyân edüp nehr-i Sarsar'a mahlût olur.

Bu **nehr-i Sarsar** dahi İmâdiyye dağlarından hurûc edüp o dahi **nehr-i Hatib**'e uğrar. Bu nehir dahi Kürdistân dağlarından enüp cebel-i Sincâr çölünden cereyân edüp kal'a-i kadîm Tikrit kurbünde nehr-i Dicle'ye, ya'nî nehr-i Şatt'a mahlût olur ammâ mezkûr nehr-i Sarsar'ın bir fırkası münşa'ib olup **nehr-i Hirmas**'a karîb cereyân ederek **nehr-i zülâl-i Habur nehr-i Karkaya**'ya rîzân olmazdan mukaddem nehr-i Hirmas nehr-i Habur'a mahlût olup nehr-i Sarsar fırkasıyla üç nehr-i cesîm vâhid olup nehr-i Karkaya kurbünde nehr-i azîm Furât'a dâhil olurlar.

Bir nehir dahi **nehr-i İsâ**‘dır, ammâ Kûfe diyârı içinde Vehmâ nâm bir mahalde bu nehr-i İsâ nehr-i Furât’dan ayrılmışdır. “El-Melik İsâ tur‘ası” derler, nehr-i azîmdir, nehr-i Şatt’a mahlût olur.

Biri dahi **nehr-i Sarsar**‘dır. Bu nehir dahi ayn-ı Furât’dan nehr-i İsâ kurbünde ayrılır. *Allahu â‘lem*. Bu dahi Furât nehrinden amelî ayrılup çölü saky eder. Ba‘dehû hâk-i Bağdâd ile Kûfe türâbı mâbeyninde cereyân ederek kal‘a-i Kahriyye-i Sarsar’a vâsıl olup andan çölistânı saky ederek Bağdâd-ı behişt-âbâd ile Medâyin arasında nehr-i Şattu’l-Arab’a mahlût olur.

Andan biri dahi **nehr-i Melik**‘dir. Bu dahi nehr-i Furât’dan nehr-i Sarsar kurbünde ayrılup çöl-i çölistânı reyy edüp cereyân ederek vâdî-i Irâk’ı güzer ederek şehr-i Medâyin altında nehr-i azîm Şatt-ı Dicle’ye mahlût olur.

Andan yine nehr-i Furât’dan ayrılan nehrin biri dahi **nehr-i Kuti**‘dir. Nehr-i Melik kurbünde nehr-i Furât’dan ayrılup bu dahi berristân-ı Irâk’da niçe yüz büleydelerin hâk-i anber-pâkin reyy ederek nehr-i Melik’e karîb Şatt-ı Dücle’ye mahlût olur.

Ve bu bâlâda tahrîr olunan on bir aded nehirleri Âl-i Abbâsiyân’dan ve gayrı mülûkdan selef pâdişâhları nehr-i Furât’dan ayırup “Memâlik-i Irâk’ın çöl-i çölistânın bu enhârlar ile reyy eyleyüp imâristân olsun” deyü bu nehirleri ihdâs eden mülûk-ı evvel el-Melik İsâ b. Alî b. Abdullah b. Abbâs’dır ki amm-i Mansûr’dur.

Ve bu zikr olunan mülûkların ahidlerinde sâhil-i Şatt-ı Furât’da ve mezkûrûn enhârların yemîn ü yesârlarında kurâ vü büldândan ve besâtîn ü mezâri‘âtdan bir hatve zemîn-i hâliye yok idi ve bu mezkûr nühûrlar içre azîm gemiler ta Birecik’e ve Diyârbekir’e ve Bağdâd ve Medâyin ve Kûfe ve Basra’ya gemiler işlerdi. Ammâ şimdiki asırda tuğyân-ı Furât ve Şatt’a yine ba‘zı zamân işler ammâ yine her bâr Birecik’den Bağdâd’a ve Diyârbekir’den Şatt ile yine Bağdâd’a koyun ve sığır derilerinden kelek gemileri ilâ-mâşâallah işlemededir. Ammâ eyâlet-i İmâdiyye hâkinde ve kal‘a-i Akra ve kal‘a-i Külledîr’de ve kal‘a-i Kelaki’de ve kal‘a-i Dühek’de ve kal‘a-i Zaho’da ve aşîret-i Sindiyi’de ve aşîret-i Selinvân’da ve aşîret-i Zaho’da ve kal‘a-i Güvaşî‘de yetmiş uyûndur, cümle Şatt’a rîzân olur.

Ve kal‘a-i Benî Tanur’da ve kal‘a-i Erez’de ve İmâdiyye ile kal‘a-i Cezîre mâbeyninde kal‘a-i Direbo’da ve kal‘a-i Şahoy’da ve niçe kılâ‘-ı azîmelerden gelüp nehr-i Şatt’a mahlût olan nühûrları beyân eder

Evvelâ kal‘a-i İmâdiyye içinde cisr-i Kophan altından iki uyûn sehel cereyân eder. Birisi **Kühniyân-ı Büzürgân** ve biri **nehr-i Kühniya Hâtûn**‘dur. Peşiş dağlarından gelip nehr-i Şatt’a rîzân olur.

Biri dahi **nehr-i Habur**‘dur. Kal‘a-i Zaho dağlarından niçe yüz uyûn-ı câriyeler karışup nehr-i azîm olur. Hatta Ekrâd tâ’ifesi bu nehr-i Habur hakkında lisân-ı fasîh-i nâ-sahîhleriyle murabba‘ları vardır kim savt-ı hazîn ile şûreger makâmında kırâ’at etdikleri bî-ma‘niyât budur, murabba‘-ı Kürdî:

Çuma çiziri kelek bürdânî

Çuma Haburî hinut ve dânî

Ayâ yâ yâ uyû yû yû yû uyû yû yû yû

Amân-ı müreret azîzim buçi gelendu

deyü hûb-âvâz ile nehr-i Habur’u medh edüp bu murabba‘ı terennüm ederler. Eğer bu murabba‘ı tercümesiyle tahrîr eylesek tatvîl-i kelâm olur.

Andan nehr-i Habur’a bir menzil karîb **nehr-i Hızil,** yine Hızil dağlarından nümâyân olup nehr-i Habur’a ve Habur da Şatt’a rîzân olur. Ammâ kal‘a-i Güvaşî dağlarından gelen yetmiş aded enhâr-ı sağîre ve kebîreleri birer birer ta‘rîf ü tavsîf etsek başka bir uyûn-nâme olup tahrîr etmede âdem uyûndan **[206a]** çıkar.

Ancak nehir demeğe lâyık olan **nehr-i Güvaşî**, andan **nehr-i Ermişit**, Armişit nâm-ı tâm bir bâğ-ı İrem köyündeki Ermişit dağından çıkar.

Ve **ayn-ı Külati** kal‘a-i Külledîr dağlarından çıkar bir âb-ı nâbdır.

Ve **nehr-i Akkari**, kal‘a-i Akra kûhlarından gelir.

Ve **nehr-i Selvana** yine ol dağlardan gelir.

Ve **nehr-i Sindi,** yine Sindi aşîreti cebellerinden gelir ammâ lezîzdir.

Ve **nehr-i Zaho**, yine Zaho’ya dağlarından cem‘ olur.

Ve **ayn-ı Güvaşî** nehir değildir ammâ lezîz-nâb olduğundan terkîm olundu ve Güvaşî kal‘ası dağlarından gelir.

Hulâsa-i kelâm bu İmâdiyye ve Akra ve Cizre dağlarından doksan üç aded sağîr ü kebîr nühûrlar tulû‘ edüp cümlesi Şattu’l-Arab’a mahlût olur, ammâ Van diyârı seyâhatin etdiğimizde vilâyet-i Hakkarî‘nin kal‘a-i Çölümerik’inde ve kal‘a-i Pîzân’dan ve kal‘a-i Şatah’dan ve (–) (–) (–) (–) ve vilâyet-i Kesân’da ve vilâyet-i Şirvân’da ve vilâyet-i Kelerni’de ve vilâyet-i Pesân’da ve vilâyet-i Müksân’da ve vilâyet-i Hizân’da ve vilâyet-i Espir’de ve vilâyet-i Zırıkı‘da ve’l-hâsıl Van diyârının otuz altı pâre sancakları ve hükûmetlerin geşt ü güzâr etdiğimiz gibi inşâallah her bir mâ-i câriyeleri âsâr-ı binâları ile seyecîi tahrîr olunur.

Zîrâ Hakkarî diyârının cemî‘i suları bu İmâdiyye ve Cezîre câniblerine rîzân olur. Ammâ yine nehr-i Şatt’a mahlût olan nehr-i azîmlerden **nehr-i Darb-ı Alî** ibtidâ tulû‘u diyâr-ı Acem’in ta Âzerbaycân’ından gelüp İbril kal‘ası ile kal‘a-i Musul mâbeynehümâsında kasaba-i Sîn’de kurbünde Şatt’a munsabb olur. Hakkâ ki darblı nehr-i azîmdir.

Andan **nehr-i Zârib-esfel,** bu nehrin ibtidâ tulû‘u eyâlet-i Şehrezûl’da kal‘a-i Erbîl ile kal‘a-i Dukaka arasından geçüp nehr-i Şatt’a (–) (–) mahalde mahlût olur.

Bu nehr-i azîmler cümle Hudâyî cereyân ederler, ammâ bâlâda zikri sebkat edüp nehr-i Murat’dan hâric ü müteşa‘ib olan nehirler cümle mülûkların himmetiyle çölistâna akmışdır. Ammâ bi-kavli müverrih Hıtıt-ı Mıkrisî eydür: “Nehr-i Furât ile nehr-i Şatt’ı

Hazret-i Danyal emr-i Hak ile melâ'ikelerin i'ânesiyle Furât'ı Erzurûm'dan, Şattu'l-Arab'ı Diyârbekir cebellerinden çıkardı", demiş ve Müverrih Mıkdısî dahi bu kavlden üç yüz sene mukaddem böyle tahrîr etmiş. Mıkdısî târîhi arz-ı Yunan'dan ta arz-ı Hasan'a ve arz-ı Askalân'a ve arz-ı Taberistân'a ve arz-ı Ken'ân'a ve arz-ı Mukaddes'e ve arz-ı Rûm'a ve arz-ı Irâk'a ve arz-ı Âzerbaycân'a ta Karadeniz sâhillerinden Gürcîstân u Dağıstân ve arz-ı Irâk-ı Dâdyân'ı ve arz-ı Heyhât'ı ve arz-ı İrân ve arz-ı Turan'ı ve arz-ı Türkistân-ı Tataristân ve Moğol u Boğol'u ta Mâverâü'n-nehir'e varınca Koca Mıkdısî eyle yazmış kim ve eyle gezmiş kim cümle geşt ü güzâr etdiği kurâ vü kasabât u kılâ' u büldânları âb [u] hevâsıyla ve arz-ı beledi ve tûl-ı enhârıyla tahrîr etmişdir.

Anınçün Târîh-i Mıkdısî mu'temed târîhdir ve yüz doksan sene mu'ammer olup yüz beş sene ömr-i girân-mâyesi seyâhatde geçmişdir. Anın kavl-i sahîhi üzre bu hakîrin bir kaç kerre mezkûr eyâletleri vüzerâlar ile geşt ü güzâr edüp manzûrumuz olmuşdur.

Evvelâ nehr-i Şatt'dan müteferri' olan nühûrları beyân eder

Evvelâ **nehr-i Tatul-i A'lâ:** Nehr-i Dicle'den ayrılup Kasr-ı Ca'ferî'den aşağı gider. Kasr-ı Ca'ferî derler ammâ bânîsi Âl-i Abbâsiyân'dan el-Mütevekkil Alallah'dır. Bu nehr-i Tatul niçe kurâ vü kasabat ü büldânları reyy ederek gidüp sonra nehr-i Tatul denmeyüp nehr-i Van derler. Ba'dehû Şattu'l-Arab'a karye-i Cerceraya'dan aşağı mahlût olur.

Ve **nehr-i Düceyle:** Zamân-ı kadîmde bu nehri (–) (–) (–) (–) (–) açup çölistânı imâr etmişdir. Gerçi nehr-i Şat'dandır ammâ kavm-i Irâk dâl'ın zammesiyle cim'in fethasıyla ve ya'nın sükûnuyla ve lam'ın fethasıyla ve ha-i muzmerrin sükûnuyla Düceyle derler. Beyne'l-avân Düceylân derler. İbtidâ mahreci Bağdâd'ın (–) tarafında belde-i harâb Siremen-rây'dan girüp bin pâre kurâ vü kasabâtları reyy ederdi. Ba'dehû mürûr-ı eyyâm ile tathîr olmayarak rimâl-i türâb ile memlû olup harâb olmuşdu. Hâlâ sene 1065 târîhinde Silâhdâr Kara Murtezâ Paşa kendü mâlından bin kise masrûf edüp minâre kaddi handak-ı azîmler kazurup imâr edüp tarafeynine üç yüz pâre ma'dûd kurâlar meks edüp iki yüz kise iltizâm ile başka Düceyle hâkimi nâmıyla bir paşa ağası zâbitdir. Bu nehr-i Düceyle'nin cânib-i şarkîsinde ve garbîsinde cümle gerüde tahrîr olunan nühûrların çoğu bu Düceyle'ye rîzân olup çölde gâ'ib olur. Ammâ cânibi-i şarkîsinde nehr-i Ahvân'dan gayrı nehir Düceyle'ye mahlût olmaz.

Ammâ bu nehr-i Dicle'nin taraf-ı garbîsinde bî-hadd ü bî-kıyâs nehirler vardır. Hatta **[206b]** nehr-i Dicle'ye bin aded nühûrdan ziyâde mahlût olur, deyü kelek keştîbânı Hacı Bağdo ve Zenge Mehemmed hikâyet ederler. Ammâ anlar yetmişer seksener sene nehr-i Furât ve nehr-i Şattu'l-Arab üzre niçe bin tur'adan tur'aya güce ve boca gezüp mellahlık etmişlerdir. Ammâ bu,

Memâlik-i Irâk'da cereyân eden enhâr-ı azîmlerin asl u fer'in beyân eder

Kim anlar da Şat'dan müteferrik olurlar. Evvelâ arz-ı Irâk'da cümle dokuz aded enhârlardır kim evveli,

Nehr-i Merre'dir: Nehr-i Şat'dan çıkup cânib-i garba gidüp Şattu'l-Arab'ın şimâlîsine gidüp Basra hâkini reyy edüp nehr-i Dîr'e munsabb olur, gâyet lezîzdir. Andan,

Nehr-i sânî Dîr: Bu nehr-i Şatt'ın cânib-i garbîsinden çıkup arz-ı Irâk'ı saky edüp çölde

gâ’ib olur. Ve ziyâret-i kabr-i münevver-i Hazret-i Muhammedü‘l-Hanefî, bu nehr-i Dîr’in Şatt’dan müteşâ‘ib olduğu mahalde bu ayn-ı Dîr’in sâhilinde ulu ziyâretgâhlı bir âsitâne-i azîmdir kim hemân âsitâne-i İmâm Alî gibidir. Bin hâneli bir kasaba-i ma‘mûredir kim ekseriyyâ ahâlîleri Teberrâ’î ve Râfızî ve Şî‘îlerdir. Bu tâ’ife-i mezmûmdan biri fevt olsa akreb-i akrebleri ol merhûmu bu âsitâne cenbinde defn edüp cümle mâlını Muhammed Hanefî‘ye vakf ederler ve bu nehr-i Dîr ile nehr-i Mürre’nin mâbeynehümâsı dörd menzil mesâfe-i garîbedir. Andan,

Nehr-i sâlis Sebak-ı Şîrîn‘dir: Bu nehir nehr-i Dîr’den altı fersah aşağı vâki‘ olmuşdur. Bu dahi Şatt’dan müteferrik olup niçe büldânları seyerân edüp çölde gâ’ib olur.

Nehr-i râbi‘ Ma‘kal: Bu nehir nehr-i Sebak-ı Şîrîn’den iki fersah aşağı cereyân edüp cânib-i garba bilâdları reyy edüp ba‘dehû niçe kurâları dahi deverân edüp cânib-i cenûba gidüp Basra kurbünde şehr-i Mînâ-yı harâb demekle ma‘rûf mevzi‘de nehr-i Übülle ile bir olup bunlara nehr-i Safrâydenk derler. Hazret-i Ömer hilâfetinde Basra feth oldukda Ma‘kal b. Beşâre emr edüp Basra nevâhîlerin reyy etmeğiçün nehr-i Safrâydenk’i dahi ziyâde tevsî‘ ü tathîr etdiğiyçün ana mensûb ismiyle müsemmâ olup nehr-i Ma‘kal derler.

Nehr-i hâmis nehr-i Übülle: Bu dahi nehr-i Şatt’dan nehr-i Ma‘kal’ın ayrıldığı mahalden dörd fersah aşağı kal‘a-i Basra’yı geçdikden sonra kasaba-i Übülle ağzındadır. Ammâ bu nehr eyle cânib-i garba Mekke çölüne cârî olur, sonra cânib-i şimâle cereyân edüp ba‘dehû bender-i Basra civârında nehr-i Ma‘kal ile bir olup Basra’nın medd [ü] cezir girdâbında yine Şattu’l-Arab’a munsabb olur. Medd [ü] cezre bile duhûl u tulû‘ eder. Ve her bâr merreteyn rücû‘-ı kahkarî ile mâ rücû‘ eder ve bahr-i Hind’den ve bahr-i Kulzüm’den Hindüstân ve Purtukalistân ve Yemen ve Aden ve San‘ân keştîleri bu mahalle gelüp nehr-i Şatt’da ve Abâdân’da yanaşup yatarlar. Ve bu nehr-i Übülle şehr-i Basra’ya su‘ûd eder, andan nehr-i Ma‘kal’a su‘ûd eder. Ba‘dehû nehr-i Ma‘kal dahi nehr-i Şattu’l-Arab’a mahlût olur. Ve bahr-i Basra ve bahr-i Hind ki bahr-i Ummân’dır, ikisi medd [ü] cezr olduğu mahalde mâ-i Şat rücû‘ edüp nehr-i Ma‘kal ve nehr-i Übülle cereyân etdüği âşikâre olur. Bu nehreyn-i azîmeynler dâ’imâ bu hâlet üzre medd [ü] cezr olmadadırlar. Ammâ nehr-i Ma‘kal ve nehr-i Übülle arz-ı Irâk’da nısf-ı dâ’ire gibidir. Ve nehr-i Şat (–) gibidir ve nehr-i Ma‘kal kutub-ı dâ’ire-misâldir ve nehr-i Düceyle ve nehr-i Übülle nehr-i Ma‘kal’ı ihâta etmişdir kim otuz menzil arz-ı Irâk’ı deverân u seyerân etdikleri vâdîlere cezâyir-i azîm derler. Vilâyet-i Cizre’ye Cezîre-i Ömer derler, ammâ Cezîre-i Irâk Cezîre-i Ömer’den vâsi‘dir kim cemî‘i arâzîsinde olan kurâ vü büldânlarındaki bâğ u besâtîn ve hadîka-i gaytânların cümle bu nehr-i Übülle ve nehr-i Ma‘kal saky edüp ma‘mûr u âbâdân Cezîre-i Irâk’dır. Andan,

Nehr-i sâdis nehr-i Yahûd’dur: Bu nehrin tulû‘u nehr-i Übülle altında dörd fersahdır, ammâ bu nehrin cereyân etdüği vâdîler ekseriyyâ Hulâgû asrından berü harâbdır.

Nehr-i sâbi‘ nehr-i Ebü‘l-Hatîb’dir: Bu nehrin Şattu’l-Arab’dan tulû‘u nehr-i Yahûd kurbünde bir menzil yerdir. Tuğyân-ı Şatt’da nehr-i Yahûd ve nehr-i Ebü‘l-Hatîb bir olurlar. Bu dahi ekseriyyâ harâbistândan cereyân edüp sâhilinde Benî (–) urbânı meks edüp Basra’dan Mekke-i Mükerreme’ye giden huccâcı ol urbân-ı uryân müte’ezzî edüp nehb ü gâret ederler. Andan,

Nehr-i sâmin nehr-i Emîn: Bu nehr-i Ebü'l-Hatîb Basra'ya bir fersahdan ziyâde karîbdir.

Nehr-i tâsi' nehr-i Kandil'dir: İşbu dokuz nehr-i azîmler kim cümlesi nehr-i Şattu'l-Arab'dan müteferrik olup kimi çölde gâ'ib olup kimi yine bahr-i Şatt'a munsabb olur nehr-i azîmlerdir kim içinde gılâl gemileri şinâverlik eder.

Ammâ bunlardan mâ'adâ binden mütecâviz enhâr-ı sağîreler cümle Şatt'dan ayrılup kimi Şatt'a rîzân ve kimi **[207a]** çölistânda bî-nişân olur.

Bu mezkûrûn nühûrların cümlesin arz-ı Irâk'da ve Medâyin ve Kûfe ve Basra ve Kurna ve Deşt-i Kerbelâ ve Bağdâd-ı behişt-âbâd çölistânı ma'mûr [u] âbâdân olsun deyü Âl-i Abbâsiyân'dan el-Mütevekkil ve ez-Zafer ve el-Mustansır ve el-Muktedir ve el-Musta'sım Billah ve Hârûnu'r-Reşîd oğlu Me'mûn halîfe misilli himmet sâhibi pâdişâhlar Bağdâd çölünü mesken-i benî Âdem olmak içün mezkûr enhârları Şatt ve Furât'dan kol kol huşbe gibi ayırup arz-ı Irâk'ı saky edüp imâristân etmişlerdir, ammâ mürûr-ı eyyâm ile ba'zı mahreçleri rimâl-i gubâr ile nehr-i sağîre râhları bir olup mu'attal kalmışdır. Hâlâ hafirlerinin sazlığında ve çengelistânlarında arslan ü bebr ü pelenk kânı olmuş tur'a hafirleridir, *ve's-selâm*.

Ammâ bu hakîr Basra'dan aşağı gitmek müyesser olmayup ancak ma'lûmumuz olan bu tahrîr olunan enhârlardır. İnşâallahu Ta'âlâ Bağdâd ve Basra ve Kurna ve seyâhatlerini tahrîr etdiğimiz mahalde cümle enhârları tulû' [u] gurûbuyla ve lezzet [ü] nef'iyle ale't-tafsîl tahrîr olunur. Ammâ Şattu'l-Arab'ın ibtidâ tulû'u Diyârbekir'in cebel-i müntehâlarında olmak ile ana binâen Şattu'l-Arab'ın evsâfın Diyârbekir şehrengîzi fasılları içre tahrîr olundu. Andan yine ezîn-cânib,

Der-sitâyiş-i hubûbât-ı mahsûlât be-şehr-i Diyârbekir (–) (–) (–)

Evvelâ nefs-i Diyârbekir bir sengistân içredir. Ammâ nevâhîlerinden yedi gûne gendüm-i danedâr ve şa'îr ü fûl-ı bî-i'tibâr gelir kim somarları on akçaya bey' olunur, zîrâ vilâyet-i vâsi'i ma'mûr ve buk'aları hûb ve hâk-i amber-pâki beyne'n-nâs merğûb mezra'aları vâfir ve hayrât [u] berekâtları mütekâsir bir şehr-i âbâdândır.

Der-fasl-ı memdûhât-ı sanâyi'ât

Evvelâ Diyârbekir'de işlenen kılıç ve gaddâre ve hançer ve bıçak ve kuyumcu işleri ve kırmızı bezi ve gül-şeftâlû sâhtiyânı ve pâbûcu ve mesti ve çizmesi bî-kıymetdir.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı me'kûlât

Evvelâ beyâz çakıl ekmeği ve katmer kâhisi ve beyâz çöreği ve nân-ı mûz ta'âmı ve dut balı ve gezengevüsi ya'nî kudret helvâsı, gökden mîşe ağaçları yaprağı üzre yağar lâtif ü müshil halvâdır ve gendüme aşı ve mastaba aşı ve ulbe yoğurdu (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-ayân-ı me'kûlât-ı müsmirrât

Evvelâ Şatt kenârında hâsıl olan çay kavunu gibi âbdâr ve hoş-hor ve lezîz kavun bir

diyârda yokdur; illâ ki Van diyârında Bühtân kavunu vardır. Andan,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-zikr-i envâʻ-ı meşrûbât

Evvelâ mâ'-i Hamrevât'ı âb-ı hayâtdan nişân verir bir mâ'-ı zülâldır. Ve nehr-i Şatt'ı serî'ü'l-hazm bir mâ'-i billûrdur kim beden-i insânda olan safrâ vü sevdâ vü balgamı ve gayrı ahlâtları mahv eder muʻtedil nehr-i zülâldir. Şitâda yahbend oldukda billûr-misâl buzu olur. Ve leben-i hâlisi hakkında [12] nassı nâzil olmuşdur. (–) (–)

Der-medh-i aded-i bâğvât

Evvelâ Diyârbekr'ün,

………………..(2.5 satır boş)………………..

Der-vasf-ı kâr [u] kisb-i râcilât

Ekseriyyâ halkı tüccârdır kim ankâ bâzergânları vardır. Bir zümresi erbâb-ı hizmetdir. Mardin ve Karadâğ hâkimi ve rûznâmeci ve gayrı dîvân hizmetine me'mûrlardır. Bir sınıfı dahi şehir içre ehl-i sanâyiʻdir kim her gûne ehl-i hırefden mevcûddur. Ammâ kuyumcusu ve haddâdlarından çok esnâfı yokdur. Hulâsa-i kelâm cümle-i cümele ehl-i hırefi {meşhûrdur}.

Ahâlî-i Diyârbekr'ün lehce-i mahsûsaları ve ıstılâhat-ı ibârâtların beyân eder

Evvelâ fâtih-i Bağdâd yaʻnî Sultân Murâd, âlüfte vü âşüfte bir pâdişâh-ı Cem-cenâb olmağile her giz tabîʻat-ı şerîfleri cânib-i şarka meyyâl olduklarından ehl-i Irâk'un ve şehr-i Diyârbekr'ün Acemâne ve levendâne kelimâtlarından hazz edüp bizzât kendüleri "Men şöyle demişem" "Men heze böyle dememişem" deyü şark lisânı üzre tekellüm etdiklerinden nedîm-i yâr-ı gâr-ı hâslarından Kahvecizâde nâm bir mukallidi var idi. Yigirmi aded lisânda fesâhat u belâgat {üzre kelimât} etmede yed-i tûlâsın ayân etmişdi. Hatta Nemse ve Leh ve Çeh ve Fireng ve Moskov kırâlları taraflarından bir elçi yalacı gelse mezkûr Kahvecizâde mukallid ol elçi kıyâfetine girüp fesâhat üzre tercümânlık ederdi. Gerçî müslim ü **[207b]** muvahhidlere tenbîhü'l-gâfilîn içün [13] buyurulmuşdur. Ammâ Murâd Hân bir pâdişâh-ı Cem-cenâb olmağile mezkûr Kahvecizâde'yi her gelen elçilerün kıyâfetine koyup dîvân-ı pâdişâhîde tercümânlık edüp söz alup söz verirdi. Ol Kahvecizâde Sultân Murâd Hân'a eğlence olmak içün Diyârbekirli lehcesile bir hicv-âmîz kadehnâme etmişdir. Güfte-i Kahvecizâde der-hakk-i ahâlî-i Diyârbekir:

Miğreb çağı kuş bâğından gelmişdim

Şeyh Matar'dan men pürçihli almışdım

Kör Muharrem kimi müflis olmışdım

"Monlâ Mahmûd kıçım" direm mahkûl mı

Zeynî dir “Hacci gel gel böyle etme
Kara körpide neyleyipsen gel gitme
O hûrmeyi isidipdir isitme”
“Yandırıpdır içim” direm mahkûl mı
Sekiz nügü miskîneyi almışdım
Dam üstinde sittâreyi görmişdim
Hazak ile hâtırına değmişdim
“Heze bildim sıçım” direm mahkûl mı
Öz elimle Şatta reyhân dikdiğim
Yemişem boh hiçe emek çekdiğim
Hey dur bre hey anasın sekdiğim
”Çağırmışam bacım” direm mahkûl mı
Sarâydâra loğ taşını düşürtdüm
Anın ard kıcını haylı taşırtdım
Nânumuz lemen kendime pişirtdim
“Hulkum çıkdı içim” direm mahkûl mı
Diyârbekrün bakla ile çakılı
Satar gezengevi butum tut balı
Zeyn’oglunun o mırçite sakalı
“Biter biter kırkım” direm mahkul mı
Ev ıssı acarlı gönleğin geyer
Sabahdan serikle künige yayar
Ah göremem görsem yürek mi döyer
“Kodoş oldum giçim” direm mahkul mı

Bu gûne niçe ebyâtları Kahvecizâde Diyârbekirli lehcesiyle edüp Murâd Hân’a verdikde safâsından bizzât kendüleri tilâvet ederlerdi. Cümle “mahkûl mı” lafızları “ma‘kûl mı” yerine olsa gerek.

Andan lehce-i gayrı ıstılâhât-ı garîbe

mığrebçağı
ahşam vaktı

mutrib
sâzende

pürçihli
havuç

pürçikli
havuç

menim kimi
benim gibi

Bes men netmişem
Ya ben neyledim?

körpi
köpri

kurgurşum
kurşum

ireli
ileri

hürme
avret

Meni yandırmışdır
Beni bîzâr etmişdir

Hulkum çıhıpdır
Cânım çıkmışdır

nügü
okka

miskîne
tütün

sitâre
yıldız

hazaki
darılmak

Heze bildim sıçım.
Şimdi bildim suçumu.

öz özime
ben bana

Kusa gitmişem.
Bâğa gitdim.

Kici bacım, ulu bacım.
Küçük kız karındaşım ve büyük kız karındaşım.

loğ taşı
dam taşı

ard kıcı
at kefi

nânumûz aşı
ekmek aşı

gendime aşı
buğday aşı

gezengevî
kudret helvâsı

butum
fısdık

mirçite sakallı
kıvırcık sakallı

pohrenk
su yolu

habbene
–-

heze
şimdi

acârlı dutuk
yeni duvak

Hey kişi pisik gimi mevlama gılan.
Hey âdem kedi gibi çağırma derim.

Bes ki kûzeyi sındırmışsan?

Atan gûriçün olsun
Baban mezâriyçün

Zâhir bardâğı kırmış mısın?	olsun

………………..(2 satır boş)………………..

Bunun emsâli niçe bin gûne lehce-i mahsûsa kelimâtları vardır. Ammâ tahrîrinde â'idesi ve beyânında fâ'idesi yokdur. Bu kadar kâfîdir.

Evsâf-ı mesîregâh-ı şehr-i Diyârbekr-i lâ-nazîr

Evvelâ cümleden meşhûr-ı âfâk olan diyâr-ı Rûm-ı Yunan'da Konya Merâmı ve Adalya'da İstanâz bâğı ve Mısır'da Feyyûm bâğı ve Şâm'da Mencik bâğı ve Darende'de Darende bâğı ve Malâtıyye'de Aspuzan bâğı; cümle bunlar meşhûr-ı âfâk olup manzûrumuz olduğu üzre evsâfları tahrîr olunmuşdur. Ammâ bu Diyârbekir sâhil-i Şattu'l-Arab'da olan **Reyhân bâğı** ve müşebbek bostânı Rûm u Arab u Acem'de nazîri yokdur. Kaçan kim evvel-bahâr faslında Şattu'l-Arab'un tuğyânı mahalli ubûr edüp mâ'-ı zülâli ber-karâr cereyân etmeğe başladıkda Diyârbekir ahâlîsinin bây [u] gedâsı cümle ehl [ü] ıyâlleriyle sâhil-i Şatt'a rıhlet edüp kenâr-ı bahrde âbâ vü ecdâdlarından irsile intikâl etmiş hudûdlarında hayme vü hargâhlariyle meks edüp bostânlarına kavun ve karpuz ve gûnâ-gûn sebzevât ve şükûfe eküp kâr ederler. Ammâ bunda bir gûne reyhân ekerler kim herkesün hudûdu kenârında eküp bir ayda gûyâ olup mızrak kaddi oldukda ol reyhândan **[208a]** içerisi görünmek ihtimâli yokdur. Ve Şattu'l-Arab kenârında cümle külbe-i ahzânlarının der-i dîvârları ve bâbları ve sütûhları cümle reyhândandır. Ve cümle reyhânın yine kökleri zemînde olup cemî'i bergleri sebz-gûn olup durmadadır ve dâ'imâ zemînden tarâvet bulup büyümededir. Bir hâne reyhân dîvârından görünmek ihtimâli yokdur. Tâ bu mertebe sık reyhânlı külbe-i reyhânlardır kim şeb [u] rûz içinde sâkin olan merd [ü] zenânun dimâğları reyhân ve sâ'ir gül [ü] gülistân [ve] ergavânistân [u] sünbülistânından mu'attar olur. Ve her bâğun harem bâğları dahi böyle reyhândan külbe-i seyrânlardır. Ve her külbede havz u şadırvânlar cümle Şat nehrindendir. Her bâğ u bostânlar mâ-beyninde Şatt'ı tur'a tur'a ve fırka fırka edüp müşebbek bostânlara cereyân etdirmişlerdir. Kâmil yedi ay bu Şat kenârında gece gündüz bir hây [u] hûy ve sâz [u] işret edüp Hüseyn-i Baykara zevkleri ederler. Ve yine cemî'i ehl-i sanâyi' bu bostân faslında kâr [u] kisblerine meşgûl olup cemî'i ma'kûlât [u] meşrûbât mevcûddur. Niçe bin âdem şehre çıkup gûnâ-gûn kâr edüp yine ba'de'l-asr gürûh-gürûh kenâr-ı Şat'da bâğlarına gelüp zevk u safâya meşgûl olurlar.

Bu bostânlarda olan âbdâr kavun bir diyârda olmaz, illâ diyâr-ı Van'da Bohtân kavunu olur. Ammâ bu Diyârbekir kavunu iridir ve gâyet âbdâr [u] hoş-hordur ve gâyet müşk [ü] amber-i hâm gibi bir gûne râyiha-i tayyibesi var kim bir kerre tenâvül edenün dimâğından bir hefteye dek râyiha-ı bıttîh gitmek ihtimâli yokdur; hatta ulemâ-yı Kürdistân ve fuzalâ-yı Sûrânistân: "Hazret-i Ebâbekrin es-Siddîk'ün râyihası kavun gibi kokardı", demişler.

Ulemâ-yı Diyârbekir: "Bizim Şat kavunu râyihasında ola", demişler. Tâ bu mertebe bir gûne râyihası var kim tenâvül edenün yâhûd teşemmüm edenün dimâğı pür-anber olur. Ve bu Diyârbekir kavunu kırkar ellişer vukiyye geliri de vardır ve cümle sebz-gûndur. Diyâr

diyâr erdiği mahalle dek hedâyâ götürürler. Ve niçe kişiler dârçîn ve karanfil ve pirinç ile Hazret-i Mu'âviye te'lîfi zerde ta'âmı yaparlar kim diyâr-ı Rûm'da Atina balından eyle mümessek zerde olmak ihtimâli yokdur, tâ bu mertebe mümessek kavun zerdesi olur. Ammâ karpuzu memdûh değildir. Lâkin reyhânı dahi eyle iri ağaçlar olur kim yedi-sekiz ayda çadırlara direk ve kazık yaparlar. Âteşe yaksalar sünbül-i Hıtayî gibi kokar. El-hâsıl ahâlî-i Diyârbekr'ün bu Şattu'l-Arab kenârında yedi sekiz ay zevk ü safâlarına halk-ı cihân reşk ederler, zîrâ geceleri Kadîr, rûzları ıyd-ı adhâ olup Hüseyin-i Baykara fasılları edüp, "Fânî cihândan sehel kâm aldık" zann ederler.

Her şeb sâhil-i Şat kanâdîl ü fânûs u şem'-i rîh meş'aleler ile çerâğân olup Şatt üzre niçe bin san'atlar ile şem'-i revgân ve şem'-i aselleri tahtalar üze[re] zeyn edüp bir tarafdan bir tarafa çerâğlar cereyân edüp şeb-i muzlimleri gûyâ rûz-ı rûşen olup her külbede hânende vü sâzende vü kaşmerân [u] mutrıbân [u] meddâhân ve avvâd u çârtâyî ve şeştârî vü berbûtî ve kânûnî vü çengî ve rebâbî vü mûsikârî ve tanbûrî ü santûrî ve nefîrî vü belebânî ve neyzen ü dehenkzen; hulâsa-ı kelâm cemî'i sâzendegân u mizmeregân, cümlesi tâ vakt-ı Şâfi'îye dek fasl-ı Baykara edüp ba'dehû mü'ezzinân-ı müselmân asvât-ı hazînleriyle temcîd ü temhîdler tilâvet edüp cümle ehl-i tarîk u âşıkân-ı sâdıkân Fisagores-i Tevhîdî tevhîdi ederler, zîrâ ahâlî-i Diyârbekir cümle tarîk-ı Hâcegândan ve tarîk-ı Gülşenî'den olmak ile zevk ü şevk-i tevhîd vecdinden dahi hâlî değillerdir. Netice-i merâm bu bâğ-ı İrem'de gûy-gûy ve güm-güm cân sohbetleri olup devâm-ı devlet-i pâdişâhîye müdâvemet ederler. Hudâ mertebelerin âlî ede. Andan**,**

Mesîregâh-ı Kus bâğı. Bu dahi şöhre-i şehir olmuş bâğ-ı İremin biridir; hatta fâtih-i Bağdâd Gâzî Sultân Murâd ba'de'l-feth-i Bağdâd bu bâğa gelüp adlile dâd edüp anda ayş [u] ışret etdi. Bu teferrücgâh u ârâmgâh nehr-i Şatt'un tarafında ravza-ı Rıdvân'dan nişân verir bir gîtân-ı cinândır kim vasfında lisân bî-zebândır.

………………..(3.5 satır boş)………………..**[208b]**

Der-sitâyiş-i şehrengîz-i tetimme-i külliyât-ı (–) (–) (–)

Şehr-i Diyârbekir memâlik-i Âl-i Osmân'da eyle bir diyârdır kim Hazret-i Yûnus'un du'â-ı hayr[ı] berekâtları sebebiyle ecnâs-ı mahlûkâtun cemî'si ile ma'mûr oldu. Ammâ ekseriyyâ halkı Ekrâd u Türkman ve Arab u Acem'dir. Re'âyâ vü berâyâsı cümle Ermenî'dir. Anınçün diyâr-ı E[r]men add olunur. Ve kal'ası Şat kenârında cezîre-i Dicle'den add olunur, zîrâ Furât ile nehr-i Şat mâbeynine cezîre-i Dicle add olunur. Âb [u] hevâsınun letâfetinden halkı gâyet zekî ve sıbyânları gâyet necîb ü reşîd olup cümle halkı lisân-ı Kürdî ve Türkî ve Arabî ve Acemî ve lisân-ı Yarmenî tekellüm ederler. Talâkat-ı lisânda gâyet fusehâ-yı büleğâdan kimesneleri vardır. Ve gâyet garîb-dost u muhibb-i fukarâ âdemleri vardır. Ve cümlesi şûh u şengül ü şakrak ve nedîm ü zarîf ve nükteşinâs u tîz-fehm âdemleri vardır. Mehâbet ü salâbet ve şecâ'atda her biri Rüstem'-akrândırlar. Ve gâyet müsinn ricâlleri ve müsinne nisvânları olur. Hakkâ ki bu vilâyetün umûmen zarâfeti gibi sâhib-i melâhatı olmaz, derler. Cümle halkı mü'min u muvahhid ve pâk-i'tikâd u ehl-i tevhîd ve sâhib-i vera' âdemlerdir. Nisâ makûleleri gâyetü'l-gâye Râbi'a-ı Adeviyye mertebesinde ehl-i perde, zâhide sâhib-i cemâle havâtînleri var. Çârsû-yı bâzârda bir fertûte pîrezen dahi yokdur. Sûk-ı sultânîde bir bint-i sagîre görseler katl

ederler yâhûd pederini te'dîb ederler. Tâ bu mertebe ehl-i ırz Diyârbekir'dir.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı evlilyâ'ü'l-ârifîn ve asfiyâü'l-vâsilîn
radıyallahu anhüm ecma'în kaddesenallahu bi-sırrihi'l-mübîn

Evvelâ cümleden kadîm **ziyâretgâh-ı Ashâb-ı Güzîn** içkal'ada paşa sarâyı kurbünde Hazret-i Hâlid câmi'i'nde pîr-i ashâb-ı şevk, şeyh-i erbâb-ı zevk, gâzî-yi hürr-i şehîd Hazret-i Hâlid ibn Velîd *aleyhi'r-rahmetü'l-meliki'l-mecîd.* Bu kabr-i pür-envâr bizzât Hazret-i Hâlid'ün evlâdı Hazret-i (–) (–), ammâ bi-nefsihî kendüleri Hımıs şehrinde medfûnlardır. Niçe sene kendüleri Diyârbekr'i kayâsıralar destinden feth edüp müstakil Diyârbekir hâkimiyken bu mahdûm-ı mükerremi merhûm olup bu iç kal'a câmi'inde defn etmişdir kim hâlâ ziyâretgâh-ı ünâsdır. Hakîr-i pür-taksîr âsitâne-i se'âdetine rû-mâlîde etdiğimiz mahalde hâtıra hutûr edüp bu ebyâtı rûy-ı dîvârına tahrîr etdim, li-nâmıkıhî:

Ecel sûhânı hakk eyler hadîdi

Dahi Hâlid Velîd İibnVelîd'i

Andan kal'adan taşra **ziyâret-i Hamza Baba** *kaddesenallahu bi-sırrıhi'l-azîz.*

Andan yine Rûmkapusu'ndan taşra hâris-i akl u şer' ârif-i asl u fer' şeyh-i millet kutb-ı devlet ma'den-i esrâr-ı İlâhî mücâhid-i envâr-ı nâmütenâhî **Hazret-i Şeyh Rûmî**. İsm-i şerîfleri (–) (–). Bizzât maskat-ı re'sleri diyâr-ı Âzerbaycân'da şehr-i Rûmiyye'dir. Hâlâ ecdâdlarından Koçağa sultân ve Şovrî sultân cümle Rûmiye'de medfûnlardır. İnşâallâh ol mahalli tahrîr etdiğimizde anları da terkîm ederiz. Ammâ bu azîze "Rûmiye şeyhi" denmesinin sebeb-i tesmiyesi oldur kim vatan-ı aslîleri şehr-i Rûmiye'dir. Bu Hazret-i azîz mâldâr ve azîz kimesne olmağile kırk binden mütecâviz mu'tekid fukarâları kendüye halka-be-gûş olmuşlardır. Bu kesret-i fukarâ ile tarîk-ı Hâcegân'a şöhret vermişlerdi.

{Sebeb-i şehâdet-i Şeyh Rûmî}: Hatta Sultân Murâd Hân'a gammâzlar Revân kal'ası altında: "Pâdişâhım, Diyârbekir'de Rûmiye şeyhi. *Allahu a'lem,* Mehdî gibi sâhib-i hurûc ola gibi. Zîrâ kırk bin hemân uryân u büryân aşk-ı İlâhî ile giryân tüvânâ ve zeber-dest mürîdleri vardır" deyü şeyhi Murâd Hân'a gamz etdiler. Murâd Hân: "Olmaya illâ hayr", deyüp hâmûş oldu. Üç seneden Murâd Hân Bağdâd-ı behişt-âbâd fethine azîmet edüp kat'–ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek Diyârbekr'e karîb vardıkda cümle a'yân [u] kibâr nehr-i Furât sâhilinde istikbâl-ı Murâd Hân'a vardıklarında azîz dahi muhteşemâne üç bin mülebbes dervîşâniyle huzûr-ı Murâd Hân'a bî-bâk u bî-pervâ varup: "Es-selâmü aleyke, hûnkârım", deyü "hûn" lafzın keşîdelice ederler.

Murâd Hân eydür: "Azîzim, hûn lafzın medlice etdiniz." der. "Belî, hûnkârım, bu mahalden sa'âdetle Bağdâd'a vardıkda muhâsara edüp mâh-ı Şa'bânü'l-mu'azzam (–) gününde kırk gün tamâm olup ba'de'l-feth derûn-ı Bağdâd-ı behişt-âbâdda Kızılbaş'un başların tîğ-i âteştâb ile tırâş edüp hûnların seylâb gibi revân etdirüp dest-i Acem'de Revân içre şehîd olan sünniyânun kanları intikâmların alırsız. Anınçün 'Hûn-kârım' deyü medd etdik." der. Sultân **[209a]** Murâd, azîzün Bağdâd fethi tebşîrin şeyhden istimâ' edüp mesrûr oldu.

Murâd Hân eydür: “Yâ efendi, ba‘de’l-feth sıhhatla âsitâne-i se‘âdetime vâsıl olur muyum?”, dedikde; “Belî, ba‘de’l-fetih bu Diyârbekr’e gelüp gammâz u hemmâzlar iğvâsıyla nâ-hak bir hûn-kârlık dahi edersiz. Ammâ kulûba dokunup İslâmbol’a varırsız. Ammâ *Allahu a‘lem,* size gayrı feth-i bâb olur.” dedükde Murâd Hân bu rümûzu sâde geçüp eydür: “İnşâallah, efendi, ba‘de’l-feth-i Bağdâd azîmetim cezîre-i Malta üzeredir.” der.

Hemân azîz eydür: “Beğim, şimdengerü tarîkat-ı Muhammedî kitâbın okuyarak Budin üzre gitseniz dahi a‘lâdır.” dedikde Murâd Hân eydür:

“İnşâallah Nemse çasarı olan Alaman kıralına bir gûşmâl etmemiz mukarrerdir, zîrâ buyurduğunuz gibi Nemse küffârı menim Bu-dîn‘im kal‘ası üzre çete ve potura ve Katona kâfirleri salırmış”, der.

Hemân yine azîz, “Beğim, neylersen eyle, Kızılbaş elinden İmâm-ı A‘zam’ımızı halâs eyle. Ba‘dehû Budin’ün muhâfazasına mukayyed olup dâ’imâ hâzır-bâş ol!”, deyü niçe bu gûne rümûz-ı künûz-âmîz kelimâtlar ederek Diyârbekr’e gelüp azîze vâfir ihsân edüp bir şey kabûl etmeyüp Diyârbekr’ün hâne-i avârızından ve cizye malzemesinden tenzîl ricâ ederler. Ricâları hayyiz-i kabûlde vâkı‘ olup andan Murâd Hân Azîz’ün du‘â-ı hayriyle Bağdâd’a varup hikmet-i Hudâ şeyh hazretlerinin ta‘yîn etdikleri gün ki oldu Tayyâr Mehemmed Paşa şehîd olduğu ân Bağdâd sulh ile feth olup asker-i bî-pâyân derûn-ı kal‘aya girdikten sora Kızılbaş-ı kallâş Karanlıg kapu dibinde kapanup cenge âheng edüp içkal‘ada mütehassın olanlar dahi cebehâneye âteş edüp niçe bin guzât-ı müslimîn ve niçe bin mülâhidîn âteş-i Nemrûd’a göyünüp tayr-ı Ebâbîl kimi havâya tayerân edince hemân Murâd Hân gazaba gelüp “Bre vara vuran Kızılbaşları kılıçdan geçirsinler.” deyince yedi sa‘atda kırk iki bin Kızılbaş‘un başların şimşîr-i İslâm ile tırâş etdiklerinde Murâd Hân eydür: “Allahu Ekber, Diyârbekir’de Rûmiye şeyhi bu gâzânun böyle olacağın keşf etmiş idi. Hakkâ ki tehî er değil imiş. İnşâallah bu feth [ü] fütûhı tebşîr etdiğiyçün ana çok ihsân ederim.” diyerek ba‘del-feth yine Diyârbekr’e gelüp azîz Hazretlerine belegân-mâ-belâğ ihsânlar etdikçe şeyh bir zerre kabûl etmeyüp du‘â ederdi.

Yine gammâzlar “Pâdişâhım! Azîz şeyh ilm-i kimyâya mâlikdir kim on bin kîse altuna mâlikdir ve murâd edinse cemî‘i mürîdlerinün bakır avânîlerin cümle altun etmeğe kâdirdir. Korkacağuzdur kim Timur-i bî-nûr gibi ve Mehdî-yi sâhib-zuhûr gibi bu şeyh hurûc ide.” dediler.

Murâd Han yine ığmâz-ı ayn edüp şeyh ile bir gün esnâ-yı kelâmda: “Azîzim, acaba ilm-i kimyânun aslı var mıdır? deyü su‘âl eder.

Azîz dahi: “Belî, hünkârım! Kâr-ı meşâyihândır. Kifâf-ı nefis içün peydâ edüp zer-i hâlisden habbecikler edüp tenâvül ederler. Ehl-i sülûk olan kimesneler anınla def‘i-i cû‘ ederler. Yohsa, mâl-ı Kârûn’a mâlik olalım deyü tahsîl-i kimyâ etmezler.” der.

Murâd Hân eydür: “Ah Efendi! Şuna mâlik olanları görsem! Bu ilme gâyet münkirim.” der.

Hemân azîz eydür: “Beğim, eğer afv ile mu‘âmele ederseniz huzûrunuzda eylesinler, tâ ki acâ’ib göresiz.” der. Murâd Han azîzün halvethânesine gidüp halvet ederler. Hikmet-i

Huda ol mahalde azîzün hareminde eyâlet-i Şâm'da Ma'ânoğlu nâmıyla meşhûr-ı âfâk mîr-i Dürzî'nün bir fertûte-i cihâne vü delle-i muhtâre dûşîze kızı var idi. Huzûr-ı pâdişâhîye gelüp zemîn-bûs edüp niçe kelâm-ı dırâzdan sonra ol mekkâre avret babası Ma'ânoğlu'ndan gördüğü gibi âteş-i Nemrûd yakup bir kantâr nühâs-ı hâssa bir dank iksîr-i a'zâm verüp ol ân sûret-i zerd bulup bir zer-i hâlis olur kim şem'i asfer gibi nerm bir zeheb-i hâlis olup azîz andan bir kaç habbe edüp kendüsi tenâvül eder. Üç habbe dahi Murâd Hân ekl edüp ol gün ol gece Murâd Han aslâ ta'âm dilemeyüp pür-şikem durur.

Hemân Murâd Hân serâperdesine gelüp gammâzlarun cevâbları sâdık çıkdığına ta'accüb edüp ol ân (–) (–) ağayı şeyhün halvethânesine gönderüp şeyhi ve Ma'ânoğlu kızın ma'nûkan şehîd edüp Rûmiye kapusundan taşra defn etdiler.

Ba'dehû Murâd Hân da İslâmbol'a varup çok mu'ammer olmayup: "Âh şeyh Rûmî" ve "ah (–) (–)" diyerek merhûm oldu.

Bu menâkıbı hakîr efendimiz Melek Ahmed Paşa'dan istimâ' edüp tahrîr etmişiz. Zîrâ ol asırda Melek Ahmed Paşa Murâd Hân'ın **[209b]** silâhdârı ve ba'de'l-feth-i Bağdâd Diyârbekir vâlîsi olup azîzün mu'takidi olmağile her bâr azîzi ziyâret ederdi. *Rahmetullahi aleyh.*

Ammâ Rûmkapudan taşra makâbir-i müslimîn içre bî-kıbâb ve bî-binâ medfûnlardır. *Kaddesenallâhu bi-sırrıhi'l-azîz.*

Anda bu hakîr seng-i mezârına bu ebyâtı tahrîr etdim. Beyt:

Gelüp etdik ziyâret bu makâmı

Ki budur pîşvâ-yı Şeyh Rûmî

Andan **ziyâretgâh-ı monlâ-yı azîz Muslihüddîn Lârî**: Hindistân'daki Lâr şehrinde vücudâ gelmiş bir seyyâh-ı âlem ü fuzalâ-yı benî Âdem idi. Rûm'a geldikde musâhib-i şehriyârî olup hayli şöhret-i i'tibâr bulup Ebussu'ûd mertebesi kimesne oldukda mevlevîyyet ile Diyârbekir'de Hüsrevîyye medresesinde seccâdenişîn iken secde-i âhiri tamâm edüp kârgâh-ı fenâdan bârgâh-ı bekâya gidüp hâlâ anda seccâde-nişîn olup Rûmiyye şeyhi civârında âsûdedirler.

………………..(4 satır boş)………………..

Diyârbekr'ün enderûn [u] bîrûnunda niçe ziyâretler etdik. Ammâ meşhûr-ı âfâk bunlar. Ve her bâr Firârî Mustafâ Paşa hazretlerinin müsellimi (–) (–) Ağa ile ve Kelepür Hüseyn Ağa ile ve a'yân-ı Diyârbekir ile şeb [u] rûz sohbet-i hâslar ve sâyd u şikâr-ı teferrücgâhlar edüp zevk ü safâlar ederdik. Ammâ efendimiz Melek Ahmed Paşa'nın me'mûr etdüği hizmetimiz vücûda gelüp niçe gûne hayemât ve çergeler ve matbah u tengtir çadırlar alamayup işimiz mu'attal kaldı. Zîrâ vâlî-i Diyârbekir Mustafâ Paşa-yı Firârî çölistân-ı Mardin ü Sincâr'da Şâm Şeyhi Alî Fâris ile çöl pâdişâhı (–) (–) ve Benî Tây kabîlesi imdâdiyle çölde ceng-i azîm olmağile Firârî Mustafâ Paşa eyâlet-i Diyârbekr'ün kırk yedi bin asker ile mezkûr Urbânların mâbeynlerin ıslaha gitmişdi.

Hakîr de seyâhata bahâne arayup paşa efendimiz mektûblarıyla müsellimden mektûblar ve iki yüz refîkler alup huddâmlarımızla,

Diyârbekir'den cânib-i kıbleye kal'a-i Mardin'e ve kal'a-i Sincâr'a gitdiğimiz menâzilleri ayân u beyân eder

Evvelâ Diyârbekir'den nehr-i Şatt'ı geçmeyüp Şat cânib-i şarkda kalup biz yine refîklerimiz ile Şatt-ı Furât mâbeynindeki Dicle cezîresi ta'bîr etdikleri cezîre içre kıbleye (–) sâ'atde gidüp,

Menzil-i karye-i Göksu: Ma'mûr Ermenî köyüdür ve Diyârbekir nevâhîlerindendir. Ve nehr-i Şat ile nehr-i Dicle add olunan sevâd-ı mu'azzam cezîrede bir ma'mûr köydür.

Der-beyân-ı cezîre-i azîm, Dicle-i kadîm: Cenâb-ı İzzet bu rûy-ı arzı halk idelden berü bu cezîre-i ma'mûr nehr-i Furât ile nehr-i Şattu'l-Arab'ın mâbeyninde bir sevâd-ı mu'azzam cezîre halk olunmuşdur kim bu cezîrenin ibtidâsı cânib-i şimâlde kal'a-i Harput ve kal'a-i Pertek kurblarında İzoli ekrâdı içindedir. Andan bir ucu cânib-i kıbleye Bağdâd çölü ve Kûfe ve Kerbelâ çölleri içre gidüp ta kal'a-i Kurna'ya varınca tûlânî bir cezîre-i azîmdir kim tûlâsı kırk altı konakdır, ammâ arzı üç menzil, ya yedi menzil, on konak, en nihâyeti on beş konakdan ba'îd arîz yeri yokdur. Ta bu mertebe Cezîre-i Dicle'dir. Şat ile Furât mâbeyninde olmağile Cezîre-i Dicle derler, ammâ nehr-i Dicle yine nehr-i Şattu'l-Arab'dır. Ammâ bu Cezîre-i Dicle içinde cümle yüz yetmiş altı pâre imâr ve mükellef kal'ası vardır. Yetmiş altısı dahi Hulâgû ve Timur-ı bî-nûr asrında harâb u yebâb olmuşdur.

Evvelâ bu Cezîre içre imâr olan kal'aları beyân eder

Evvelâ kal'a-i Diyârbekir ve kal'a-i Eğîl ve kal'a-i Erganî ve kal'a-i Harput ve kal'a-i Pertek ve kal'a-i Sağman ve kal'a-i Çemişgezek ve kal'a-i Çapakçur ve kal'a-i Genç ve kal'a-i Atak ve kasaba-i Cıska ve kal'a-i Kulp ve kal'a-i Tercil ve kal'a-i Mihrani ve şehr-i harâb Muş. Bu zikr olunan kılâ'lar Dicle cezîresinin şimâli tarafındadır, ammâ kal'a-i Palu nehr-i Murâd'ın hâricindedir. Kal'a-i Malatıyye dahi hâric-i Cezîre'dedir. Andan kal'a-i Çermik ve kasaba-i Abdî ve kasaba-i Çüngüş ve kal'a-i Simyât ve kal'a-i Sînn-i Ruha ve kal'a-i Rahbe ve kal'a-i Siverek ve kal'a-i Haddîse ve kal'a-i Hadde ve kal'a-i Dir ve kal'a-i Ane ve kal'a-i Selme ve kal'a-i Merkısa ve kal'a-i Rusâfe ve kal'a-i Rıkka ve kal'a-i Harrân ve kasaba-i Samsad ve kal'a-i Ruha ve kal'a-i Rûm ve kal'a-i Birecik, bu mezkûr kılâ'lar cümle Cezîre-i Dicle'de hâk-i arz-ı Mukaddes'de vâki' olmuşdur. Andan kal'a-i Mardin ve kal'a-i Hasankeyfâ ve kal'a-i Hasdepe ve kal'a-i Sincâr ve kal'a-i Tilhovar ve kal'a-i Musul ve kal'a-i Nasîbîn, ammâ kal'a-i Cizre ve **[210a]** (ve) kal'a-i İmâdiyye ve kal'a-i Akra nehr-i Şatt'ın cânib-i şarkında olup Dicle Cezîresi'nden hâric olmuş olur, ammâ Hazret-i Alî ile Hazret-i Âyişe-i Sıddîka'nın Sıffîyn cengi etdikleri sahrâda ve Furât kenârında olan Ca'ber kal'ası nehr-i Furât'ın cânib-i şarkîsinde olmağile Cezîre-i Dicle'de vâki' olmuşdur. Ve kal'a-i Hizân ve kal'a-i Mâkisîn ve kal'a-i Tîl-i Cezîre ve kal'a-i Kefirsusa ve kal'a-i Beledü'l-hatîb ve şeh-i Hızır ammâ kal'a-i Tikrit hâricdir, kal'a-i Haddîse direst-i Dicle cezîresinin ta vasatındadır ve kal'a-i Kuka (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve niçe kılâ'lar dahi var. Andan Kuşlar kal'ası mukâbelesinde kal'a-i Bağdâd Şatt'ın cânib-i şarkîsinde olmağile cezîre-i Dicle'den add olunmaz, ammâ yine Cezîre'de İmâm Alî ve İmâm Hüseyn ve Deşt-i Kerbelâ; Dicle cezîresindedirler.

………………..(2 satır boş)………………..

Nihâyet Cezîre-i kal‘a-i Kurna’dır, *ve’s-selâm*.

Ezîn-cânib, Diyârbekir kurbünde meks etdiğimiz karye (–) (–). Yine cânib-i kıbleye sengistân içre şiddet-i hârda (–) sâ‘at gidüp,

Menzil-i Zirzıvân Boğazı: Bir mahûf u muhâtara teng u târ boğaz-ı bî-emândır kim ne‘ûzü-billâh yine Diyârbekir hâkindedir. Cânib-i cenûbu ve kıblesi Mardin ve Sincâr çölleridir. Andan kalkup yine cânib-i cenûba 7 sâ‘atde,

Ziyâretgâh-ı eş-şeyh Hazret-i Zuli Sultân (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı Kahkahâ-yı Ermenîstân taht-ı Dârâ şâh-ı mülk-i cihân, şehr-i azîm u sûr-ı kadîm, kal‘a-i hısn-ı hasîn ü sedd-i metîn, ya‘nî kal‘a-i Şâhika-i Mardin, rabât-ı ibret-nümâ-yı emîn (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bu kal‘a-i yed-i kudret hakkında niçe bin müverrihân-ı Arab u Acem ve Rûm u Yunaniyân ve gayrı milel-i edyân-ı bâtılân bizâyeleri zu‘munca çok evsâfın tahrîr etmişlerdir, ammâ târîh-şinâs Mıkdısî kavlince bu kal‘a-i Mardin’in imâretine sebeb bizzât Hazret-i Yûnus Nebî *aleyhisselâm* idi. Zirâ Yûnus Nebî vakt-i şitâda Musul kurbünde Beledü‘l-hatîb şehrinde sâkin olurdu. Vakt-i yayda yaylaya çıkup bu cebel-i Mardin’de sâkin olup kisb-i tarâvet edüp ibâdet ederdi. Hâlâ kûh-ı Mardin’de niçe gâr-ı azîmler vardır, anda sâkin olup hâlâ savma‘a-i Yûnus Nebî derler bir gâr-ı yetîmân-ı kân-ı züvvârândır. Ol asırda bu cebele Kûh-ı Şâhika derlerdi. Bu cibâlin gârları içre bir ejderhâ peydâ olup Hazret-i Yûnus’a imân getürenlerden niçe bin ümmet-i Yûnus’u tenâvül etdi. Ba‘dehû Hazret-i Yûnus’dan niçe münkerîn mu‘cize isteyüp niçe bin kavm-i Yahûd. “Bu cebel-i Şâhika’da ejderi katl eyle, sana imân getirelim”, dediler. Andan Hazret-i Yûnus *aleyhisselâm* nübüvvet kuvvetiyle ol ejdere bir taş urup katl edüp üç bin aded münkerîn İslâm ile müşerref olup bu cebelde sâkin olup Hazret-i Yûnus ile hem-civâr oldular ve günden güne bây oldular. Bu cebelde ejder hâsıl olduğundan bu kûh-ı bülende kûh-ı Mâr dediler. Bir sebeb-i tesmiyyesi dahi yine ümmet-i Yûnus Nebî‘den bir ulu beğ var idi, mâl-ı firâvâna mâlik idi. Cenâb-ı Kibriyâ ana Yûnus Nebî du‘âsıyla ol sene ikiz doğar iki evlâdı hâsıl olup Hazret-i Yûnus isimlerini Merâdin deyü nâm buyururlar. Bu iki fetâ kırkar seneye bâliğ olduklarında Hazret-i Yûnus’un ta‘lîmiyle bu iki karındaş Cebel-i Mâr üzre bir sûr-ı kebîr edüp itmâm etdiklerinde Hazret-i Yûnus bu kal‘aya Merdeyn buyurdular. Zirâ iki merd-i meydân binâ etmişdir. Anınçün Merdeyn’den galat Mardin derler, ammâ diyâr-ı Acem’de yılan ve çıyan ve ejderhâ kânı olduğundan kal‘a-i Mâr-ı dîn derler. Diyâr-ı Arab’da kal‘a-i Şâhika derler, diyâr-ı Rûm’da Mardin derler.

Lisân-ı

………………..(1 satır boş)………………..

Ammâ ibtidâ nazargâh-ı Yûnus Nebî‘dir, ba‘dehû binâ-yı birâdereyn-i Merdeyndir. Ta Hulâgû asrına gelince Hazret-i Yûnus’un hacer ile katl etdüği ejderin üstühânları kal‘anın dervezesi üzre dururdu. Hulâgû bu kal‘ayı fethinde usret çeküp ba‘de’l-feth kal‘anın âsâr-ı

binâların münhedim etdikde ejderin mahkûkların memâlik-i Gazan’a develer ile götürdü. Bu kal‘a-i ibret-nümâ niçe mülûkdan mülûka değüp mukaddemâ bir Dârâ Şâh’ın taht-gâhı idi. Dârâ Şâh sayd u şikârından hazz edüp vakt-i temmuzda bunda sâkin idi. Vakt-i şitâda Nasîbîn kurbünde Karadere ya‘nî Kara Dârâ nâm şehirde karâr-dâde idi.

Ba‘dehû kefere-i Rûm bu Dârâ Şâh’ı **[210b]** münhedim edüp cümle Âzerbaycân u İrân u Turan’a Yunaniyân istîlâ edüp Dârâ Şâh’ı harâca kesüp bu kal‘a-i Mardin’e mâlik olup binâ-yı azîm düyûrlar ihdâs etdiler. Zirâ Hazret-i İsâ *aleyhisselâm* asrında bu Mardin içre Buhtunnasr-ı sâhib-hurûcun bir puthâne-i âteşgedesi var idi. Buhtunnasr hûn-ı Yahyâ talebiyçün bu Mardin’den hurûc edüp Haleb’i ve Şâm’ı ve Beyt-i Makdis’i ve Beytü‘l-hazân’ü ya‘nî şehr-i Safet’i ve Taberistân’ı ve Askalân’ı ve Arz-ı Hasan’ı ve Arz-ı Mısr’ı umûmen harâb u yebâb edüp yine kal‘a-i Mardin’e geldi. Anınçün Rûm kefereleri bu Mardin’e rağbet edüp Dârâ Şâh’ın destinden dest-i kahr ile alup mutasarrıf oldular. Andan yine Ermenî keferesi destine girdi.

Ba‘dehû sene 795 târîhinde Timur Şâh üç sene muhâsara edüp içinde mütehassın olan fecereler kal‘ayı Timur’a vermek sadedinde iken derûn-ı kal‘ada olan nisvân-ı sâhib-isyânlardan bir fertûte-i mekkâre kendüsü gibi kancık kelblerin südüyle tâze yoğurd ve tâze peynir yapup fağfûrî tabaklar ile taşrada Timur’a hedâyâ gönderüp eydür “Bizi muhâsara edüp ifnâ-yı vücûd edersin. Biz hod henüz tâze süd ve hubz-i halûm tenâvül etmedeyiz” dedikde hemân Timur muztarib-i hâl ve bî-huzûr [u] bî-mecâl olup nefîr-i rıhletleri çalup azm-i diyâr-ı Rûm alâ Yıldırım Bâyezîd Hân eder. İşte kal‘a-i Mardin’i bu yüzden ol mekkâre kelb südüyle halâs etmişdir. Ba‘dehû Âl-i Abbâsiyân’dan Sultân (–) bir hîle ile kal‘a-i Mardin’i Ermenîler destinden serîka edüp her tarafın imâr edüp kahkahâ-yı Kürdistân etdi.

Ba‘dehû sene 920 târîhinde Sultân Selîm Hân-ı Evvel Çıldır fethin etdikden sonra bu kal‘a üzre Bıyıklı Mehemmed Paşa Monlâ İdrîs-i İmâdî ile yüz bin askere serdâr-ı mu‘azzam edüp deryâ-misâl asker ile serdâr-ı mu‘azzam zeyl-i kal‘ada meks edince on yedi günde kal‘a-i Mardin’i Bıyıklı Mehemmed Paşa’ya teslîm edüp derûn-ı kal‘ada olan cüyûş-ı Ekrâd bâ-sulh [u] salâh kal‘a-i Sincâr’a gitdiler. Ba‘dehû Süleymân Hân sene 941, *“Fetahna’l-Irâk”* târîhinde Bağdâd-ı hurrem-âbâd gazâsına giderken bu kal‘a-i Mardin’i tahrîr edüp Diyârbekir eyâletinde sancak beği tahtı idi. Hâlâ kânûn-ı Süleymân Hân üzre beğinin hâss-ı hümâyûnu 200.000 yük akçedir.

Paşası bin kadar âdemiyle hükm-i hükûmat edüp ber-vech-i adâlet kendüye yigirmi bin guruş hâsıl eder, ammâ şecî‘ ü nâmdâr ve yarar paşa-yı kâmkânıdır. Değme âdem kâr idemez. Zîrâ (–) tarafı Saçlı dağının Yezîdî Ekrâdlarıdır. Bir tarafında Aşadı kavmi Ekrâdıdır, bir tarafında Şatakî Aşîreti Ekrâdıdır ve hâmûnlarında Türkman-ı bî-amân sâkinlerdir ve sahrâ-yı bî-nihâyesinde Tay kabîlesi Urbânı konar göçer. Bu merkûm kavm-i melâ‘înlerden öşür, aded-i ağnâm ve otlak hakkın bi’t-tamâm almak değme paşa-yı hümâm kârı değildir. Anınçün Mardin’e cerrî ve şedîd ve zü‘l-kuvve paşa-yı hünerver ister. Ve taht-ı hükûmetinde cümle erbâb-ı zu‘amâ 306 ve erbâb-ı timâr 365 ve alâybeğisi ve çeribaşısı vardır. Kânûn üzre cebelüleri ile cümle bin altmış aded müsellah asker olur, beğiyle sefer eşerler ve üç yüz pâyesiyle mükellef kazâdır. Cümle nâhiyesi (–) aded kurâlardır. Beher sene kadıya bu nevâhîler üç bir guruş hâsıl olur. Müftîsi ve nakîbi ve

kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve şehir nâ'ibi ve şâhbenderi ve subaşısı ve kapân emîni vardır ve kal'a dizdârı ve (–) aded kal'a neferâtları vardır.

Manzara-i eşkâl-i kal'a-i ibret-nümâ-yı Mardin

Evvelâ hudûd-ı Ermenîstân'da Cezîre-i Dicle içinde Şatt'a iki menzil karîb bir çölistânda evc-i âsumâna kadd-i ser çekmiş rengâmîz, ebrî renk kaya-yı serâmed üzre bir kal'a-i yed-i kudretdir, Cenâb-ı Bârî kârı bir kal'a-i bârîdir kim vasfında lisân kâsır ve kalemler kâsırdır. Lâkin bu abd-i hakîr-i kalîlü'l-bidâ'a lehce-i mahsûsumuz ile alâ kadri'l-imkân güneşde zerre ve deryâda katre-misâl medhine cür'et edüp tahrîr idelim.

Bu kal'a-i serbülend eyle bâlâdır kim zirve-i a'lâsında olan imâristânının burc [u] bârûları kehkeşân-âsâ ebr-i kebûdlara peyveste olup ta vakt-i zuhr olmayınca ebr-i nîlgûn zâ'il olmadan kal'anın mâ-fevkında olan minâreler ve sâ'ir ebniyye-i âlîlere zâhir ü bâhir olamaz. Ta bu mertebe serbülend kal'a-i bî-mânenddir. Hatta cemî'i seyyâhân-ı berr ü bihâr cihânbânların takrîr-i tasdîkleri üzre bu edîm-i arz içre cemî'i mülûkda niçe bin kılâ'-ı azîmler gördük ammâ devlet-i Âl-i Osmân'da {Mardin gibi kal'a-i ibret-nümâ görmedik, derler.

Hatta bu hakîr sa'b kılâ'lardan} kal'a-i Afyonkarahisârı ve kal'a-i Şabinkarahisârı ve kal'a-i Mekü ve kal'a-i Van-ı sedd-i imân ve kal'a-i İmâdiyye ve kal'a-i Markab ve kal'a-i Hasan ve kal'a-i Ermenak ve kal'a-i Gerek, bunlar Anadolu kal'alarıdır, ammâ diyâr-ı Rûm'da kal'a-i Benefşe ve kal'a-i Gördüs ve kal'a-i Misistre ve kal'a-i **[211a]** Yayiçse ve kal'a-i Şin ve kal'a-i Sîn ve kal'a-i Bulgari ve kal'a-i İzvornik ve kal'a-i Arnavud Belgradı ve kal'a-i Akkirmân ve cezîre-i Kırım'da İnkirmân ve kal'a-i Sudak ve kal'a-i ibret-nümâ-yı Menkup. Bu bâlâda tahrîr olunan kılâ'-ı Hudâyîleri bu abd-i kemter-i ahkar görmek müyesser olup ammâ bu kal'a-i Mardin'e birisi müşâbih değildir. Zîrâ zirve-i a'lâsına urûc edince kâmil iki fersahda çıkılır. Cânib-i erba'asında üçer dörder menzil yerden nümâyân bir kal'a-i sedd-i imândır.

Bu kal'adan kal'a-i Nasîbîn ve kal'a-i Sincâr ve kal'a-i (–) kûh-ı Sincâr ve deşt-i Hâmûn-ı bî-pâyân cümle nümâyândır. Bu kal'a-i Mardin'in bir takrîb ile fethi makdûr-ı beşer değildir. Ancak muhâsara ile yahûd nihânîce serîka ile feth olur. Yohsa bir vecihle kabza-i tasarrufa gelmesi mümkin değildir.

Derûn-ı kal'ada ol kadar mağaralar ve muzlim kemîngâhlar ve su sarnıçları var kim onar sene muhâsara olsa kifâyet eder su sarnıçları vardır ve cemî'i püştelerin yalçın kayaları üzre bârân-ı rahmet nüzûl etdikde bir katre mâ-i rahmet hebâya gitmeyüp cümle kayalar yoluyla su sarnıçlarına gider, mîrî sarnıçlar vardır. Ve niçe yüz aded gâr-ı yetîmânlarda yedi sekiz yüz yıldan berü kızıl darı ve kara sûret darısı ve çeltikli pirinç mâl-â-mâldir kim gûyâ henüz harmandan der-anbar olmuş hubûbâtlardır. Ve niçe yüz aded gârlarda ve şömne ve mahzenlerde ve hâsıllarda danedâr buğday ve şa'îr ve gayrı hubûbâtlar der-mahzen olup âmâdedir, ammâ her bu gendümleri re'âyâ vü berâyâlar üzre taraf-ı şehriyârîden tevzî' edüp ba'dehû yine cedîd gılâl ve hınta alup der-anbar ederler. Ve bu kal'ada olan mühimmât ü levâzımât ve bî-hadd [ü] bilâ-gâyât cebehâne-i gûnâ-gûnlar var kim hesâbın Feyyâz-ı Mutlak bilür. Ve ol kadar şedde barûd-ı siyâh ve gülle ve kumbara ve top-ı kal'a-kûplar var kim başka bir mücelled kitâb-ı cebehâne vardır.

Eşkâl-i cirm-i kal‘a-i Mardin: Gerçi kal‘ası evc-i âsumâna ser çekmişdir ammâ niçe yerinde âsâr-ı binâları vardır. Dâ’iren-mâdâr cirmi (–) adımdır. Aslâ handakı yokdur. Zîrâ cümle etrâfı derk-i esfelden nişân verir mücellâ ve musaykal kayalardır ve dâ’iren-mâdâr şekl-i (–) ve cümle (–) aded kapudur.

……………….(18 satır boş)………………..**[211b]**

……………….(36 satır boş)……………….. **[212a]**

Bu kal‘a-i Mardin’i seyr ü temâşâ edüp Diyârbekir Vâlîsi Firârî Mustafâ Paşa’yı kal‘a-i Sincâr altında haber alup yine refîklerimizle,

Mardin kal‘asından Sincâr kal‘asına gitdiğimiz menâzilleri beyân eder

Evvelâ kal‘a-i Mardin’den cânib-i cenûba üç sâ‘atde çölistân içre,

Menzil-i karye-i Göllü: Mardin hükmünde ve kazâsında 500 hâneli Ermenî ve Ekrâd köyüdür ve suları sarnıçdır. Bu mahalden kal‘a-i Mardin nümâyândır. Dârâ Şâh Rûm kefereleriyle bu sahrâda ceng-i azîm edüp Dârâ Şâh münhedimen kal‘a-i Nasîbîn kurbünde taht-ı kadîmi olan Karadar nâm mahalde karâr etdi, ammâ hâlâ bu Göllü sahrâsında Dârâ Şâh’ın helâk olan Acem üstühânları püşte püşte nümâyândır. Rûm keferelerinin kemikleri başka kümlerdir kim niçe küffârlar ol hâk-i nâ-pâke yüzlerin sürerler. Andan yine çöl ile (–) sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Kızıldepe: Mardin hâkidir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) Andan,

Evsâf-ı kal‘a-i Hâtûniyye: Bânîsi, Hârûnu’r-Reşîd’in hâtûnu Zübeyde Hanım binâ etdiğiyçün kal‘a-i Hâtûniyye derler, ammâ bi-kavli tevârih-i Şerefnâme, Melik Sincâr’ın vâlidesi binâ etmeğile Sûr-ı Hâtûniyye derler. Mardin hâkinde ve kazâ-yı nâhiyesinde bir püşte-i bülend üzre şekl-i murabba‘dan tûlânîce bir sûr-ı sağîredir. Cânib-i cenûba bir bâbı var, cümle seng-tıraş ile mebnî bir hoş-nümâ kal‘a-i ra‘nâdır. İçinde bir câmi‘i ve yetmiş mikdârı hâk-i pâk ile mestûr müfîd [ü] muhtasar hâneleri vardır, ammâ çârsû-yı bâzâr ve sâ’ir imârâtdan âsâr-ı binâları yokdur. Dizdârı ve yetmiş aded neferâtı ve kifâyet mikdârı cebehânesi vardır. Ammâ kal‘anın cirmi ma‘lûmum değildir. Andan yine taraf-ı cenûba (–) sâ‘at gidüp,

Menzil-i Kend-beli: Mardin hudûdu bu cebel-i müntehâ üzre bu belde nihâyet bulur. Bir mahûf u muhâtara yerdir kim Aştı Kürdü ve Şakakî Kürdü bu belde âdemin yolun alup belin kesüp reh-zenlik ederler. Bu kûh-ı bâlâda futûr tenâvül edüp meks etmeden yine cânib-i cenûba (–) sâ‘atde çöl ile gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Şâh Sincâr, ya‘nî sûr-ı üstüvâr: Bu kal‘a altında bin altmış beş Receb’inin gurresinde Diyârbekir Vâlîsi Firârî Mustafâ Paşa ile müşerref olup Melek Ahmed Paşa efendimizin mektûb-ı muhabbet-uslûbların verüp kırâ’at etdükde mesrûr olup “İnşâallahu Ta‘âlâ Melek Ahmed Paşa efendimize otuz yedi kise deynimiz edâ edüp yüz mikdârı çadır ve çergeler peydâ edüp cenâbınız ile irsâl ederiz” deyü vâfir tevâzu‘lar edüp bu hakîre serâperdesi cenbinde bir çerge-i mükellef döşeyüp kendülerinin mihmânı olup kal‘a-i Sincâr’ın seyr ü temâşâsına şürû‘ edüp ba‘zı erbâb-ı ma‘ârif ile hüsn-i ülfet etdik.

(–) (–)

Der-beyân-ı eşkâl-i kal‘a-i Sincâr ve sebeb-i binâ-yı hisâr-ı Sincâr

Müverrihân-ı Arab u Acem kavilleri üzre bu kal‘a-i kadîme Sincâr denmesinin aslı oldur kim Hazret-i Nûh Nebî Tûfân’da zulmet-i yem üzre şinâverlik ederken keştî-i Nûh talattum-ı deryâ ile bu kûh-ı Sincâr’ın bir köşesine isâbet edüp sehel keştî-i Nûh rahnedâr olur. Hazret-i Nûh gâyet müte’ellim olup cevr-hâr olur. Derûn-ı zevrakda olan yetmiş yedi nefer kimesneler feryâd u feza‘ u çeza‘a âğâze ederler.

Âhir-ı kâr yılan gelüp eydür “Yâ nebiyyallah! Eğer beni benî Âdem etiyle toylarsan bi-emri Hayy-ı Kadîr bu hıyye-i hakîr senin keştîni bu girdâbdan halâs idem.” deyü ta‘ahhüd eder. Hazret-i Nûh dahi “Nola yâ su‘bân, seni âdem etiyle doylayayım” deyü ahd [ü] mîsâk eder. Hemân ân-ı mezkûr su‘bân geminin rahnedâr olan deliğine kuyruğun sokup vücûdun halka halka edüp yatur. Hikmet-i Hudâ gemiye bir katre âb-ı gazab girmez. Cümle halk sürûr [u] şâdımân olup derûn-ı keştîye mukaddemce giren suyu yine deryâya döküp bî-bâk u bî-pervâ olurlar.

Bu hâl üzre keştî-i Nûh selâmetle rûy-ı deryâda şinâverlik ederek mezkûr Sincâr dağının keştî-i Nûh’a rahne veren mahalline gelüp Nûh Nebî buyururlar kim “Hâzâ cebel-i sîn-cevr”, yeni “Kaya dişi bize cevr etdi” derler. Anınçün sin-cevrden galat tahfîf-i kelâm edüp Sin-câr derler. Hakîkatü‘l-hâl bu Sincâr kayaları diş diş sivri sivri kaya olduğundan cebel-i Sîn derler. Car’ı ana muzâf edüp Sincâr derler. Hâlâ keştî-i Nûh’a rahne viren mahalle Sin kayası derler. Bir diş gibi kayadır kim kal‘a-i Sincâr’ın cânib-i şimâlinde kal‘a-i Nasîbîn tarafındadır ve keştî-i Nûh bu Sincâr cebelinde karâr etdüğü muhakkakdır kim Mıkdısî târîhinde mufassal tahrîr olunmuşdur. Netîce-i merâm Hazret-i Nûh Necî bu cebel-i Sincâr’da gemisinin rahnedâr olduğundan şâh-ı mârânın i‘ânetiyle halâs bulup rûy-ı deryâda eyyâm-ı muvâfık ile deverân u seyrân ederek mezkûr Sincâr’a iki menzil karîb cânib-i şimâlde **[212b]** kal‘a-i Nasîbîn ile kal‘a-i Musul mâbeyninde cebel-i Cûdî nâm bir kûh-ı bülendin zirve-i a‘lâsı üzre keştî-i Nûh Necî karâr edüp necât bulduklarıyçün Nûh Necî derler. Ammâ lafz-ı “Nûh” “nevha”dandır. Bilâ-hisâb ümmetleri imân ile müşerref olmadıklarından ümmetleri üzre azâb suyu nâzil olacağı emr-i Hak ile ma‘lûmu olmağile fermân-ı Kahhâr ile gemi inşâ ederken nûha ya‘nî ağladığından Nûh Nebî dediler. Ümmetinde gemisiyle yetmiş yedi âdem necât bulup yetmiş yedi millet ümmet-i Nûh’dan bu rûy-ı arza münteşir olduğundan Hazret-i Nûh’a Âdem-i sânî ve Eb-i sânî dediler. Hatta oğlu Ken‘ân babası Hazret-i Nûh’a imân getürmeyüp gemiye girmediğinde bir tuç kumkuma-i müdevver içine Tûfân’dan halâs içün me’kûlât [u] meşrûbâtıyla girüp kumkuma içre kendü necisi ve bevli içinde mürd olup cesed-i murdârı hâliyâ Mısr diyârında Elvâh-ı Kalimun şehrinde bir gâr-ı azîmde yatar kim Kabâbıta kavminin ziyâretgâhıdır.

Bu Ken‘ân ibn Nûh Nebî hakkında sûre-i (–) [14] âyeti nâzil olmuşdur kim Tevrât ve İncîl [ü] Furkân’da musarrahdır, ammâ kitâbullah Zebûr’da yokdur. Zîrâ kitâb-ı Zebûr’da asla kasas ve va‘d u va‘îd ve emr ü nehy yokdur. Kitâb-ı Zebûr cümle du‘âdır. Hâlâ Yahûd tâ’ifesinin tilâvet etdikleri Zebûr âyeti cümle du‘âlarıdır.

Ezîn-cânib kaçan ki Hazret-i Nûh Necî Tûfân’da Cebel-i Cûde üzre keştîsiyle

karâr edüp necât oldukda cümle ümmet-i Nûh gemiden taşra çıkup hâk-i anber-i pâke yüz sürüp secde-i şükr etdiler. Cümlesi şükrâne içün herkesde ne bulundu ise bir kazgana koyup aş pişirüp tenâvül etdiler. Hâlâ ol ta‘âma “Âşûra aşı” derler kim Nûh Necî mâh-ı Muharremü‘l-harâmın onuncu gününde necât bulduğunda yevm-i âşûradır kim Muhammed ibn İshâk kavlince “Tûfân-ı Nûh’dan Server-i Kâ’inât’a gelince 4.490 senedir. Âdem Nebî‘den vilâdet-i Mefhar-i Mevcûdât’a gelince 6.750 senedir”, deyü cemî‘i müfessirîn müttefekun aleyh olup tahrîr etmişlerdir ammâ ba‘de’t-Tûfân bu dünyanın ibtidâ imârı vilâdet-i Resûl’den mukaddem dörd bin dört yüz doksan sene olmuşdur kim ibtidâ imâr olan keştî-i Nûh’un karâr etdüği Cebel-i Cûde üzre binâ-yı Hazret-i Nûh şehr-i Cûde’dir kim bu cebel hakkında sûre-i (–) [15] âyeti nâzil olmuşdur. Hazret-i Nûh asrında bir şehr-i mu‘azzam olup gâyet imâr oldu. Hâkimi Hazret-i Nûh ümmetinden Kürdim Melik idi. Bu cebel-i Cûdî üzre bu Kürdim Melik altı yüz sene mu‘ammer olup evlâd-ı evlâdı münteşir olup İbrî lisânından gayrı bir lisân-ı İbriyân te’lîf edüp ne İbrîdir ve ne Fârisîdir ve lisân-ı Derîdir. Ana lisân-ı Kürd, Hazret-i Nûh ümmetinden Melik Kürdim’den kalmışdır. Ba‘dehû Hazret-i Nûh Tûfân’dan sonra Cûde şehrinden yine cebel-i Sincâr’a gelüp imâr olmasiyçün du‘â etdi.

{Der-beyân-ı sebeb-i hilkat-i pire ve kehle ve akrep ve çıyan ve hirre ve fare ve sâ’ir ecnâs-ı mahlûkât}

Bu mahalde keştî-i Nûh’u bi-emri Hudâ halâs eden yılan gelüp eydür: “Yâ Neciyyullah, benî Âdem etine döylemeğe ta‘ahhüd etmişdin. *“El-kerîmu izâ ‘ahdüna”* [16] dedikde Hazret-i Nûh âlem-i hayretde kaldı. Hemân ol ân Hazret-i Cibril-i Emîn kıbel-i Hak’dan nâzil olup eydür: “Yâ Nûh! Rabbin sana selâm etdi. Gemiyi Tûfân’dan halâs eden ben idim. Nûh kavmi halâs olmalarını yılandan bildiler. Ümmetine karşu yılanı âteşe göyündür. Sevinki, acâ’ibâtdan sırr-ı Hakkımı görsün, Nûh’umun ahdi üzre biz yılanı âdem etine doylayayım, dedi” deyü Cibril-i Emîn bu haberi Cenâb-ı İzzet’den Hazret-i Nûh’a getürünce hemân Nûh Necî eydür: “Yâ karındaşım Cibril! Bu su‘bâna niçe yapışam ve niçe âteşe göyündürem?” dedi.

Hemân Cibril-i Emîn, “Yâ Nûh Necî sûre-i (–) [17] âyetin söyle. Ol su‘bân şerrinden ümmetlerin ve sen gayrı peygamberân ümmetleri bu âyet-i kerîmeyi tilâvet etseler ve yılan üzre üfleseler bi-emri Hayy-ı Kadîr yılan ve çıyan ve akrep şerrinden emîn olalar.” dedikde hemân Hazret-i Nûh *Bismillah* deyüp su‘bâna dest urunca su‘bân mest olup andan âteşe yandı.

Yine Cibril-i Emîn’in ta‘lîmiyle su‘bânın külünü Nûh Nebî hevâya savurdu. Rüzgâr yılan külünü Nûh Nebî‘nin ümmetleri üzerine düşürdü. Yılanın derisinden hâsıl olan kül pire oldu. Etinden hâsıl olan kül kehle olup ilâ hâze’l-ân ahd [ü] mîsâk-ı Nûh Necî üzre yılan

külünden hâsıl olan pire ve kehle benî Âdemi yiyüp müte'ezzî etmededir ve yılanın cümle üstühânlarından hâsıl olan kül zemîne düşüp çıyan oldu. Çıkasından hâsıl olan kül zemîne düşüp akrep oldu. Bağırsakları gubârı zemîne düşüp solucan oldu. Ciğer-i hâkisteri buzağı dişi oldu. Yüreği **[213a]** külü zemîne düşüp kertenkele ve zaka ve nakş-ı bukalemun ve sakankur-ı berrî ve gayrı niçe haşerâtlar olup cümle haşerât-ı arz emr-i Hudâ ile Hazret-i Nûh'un gemisin halâs eden yılandan halk olunmuşdur. [18]

Ammâ yine emr-i Hudâ ile Hazret-i Nûh gemisinde hınzîrın burnundan fare hâsıl olmuşdur. Gemi içre olan ümmet-i Nûh sıçandan müte'ezzî olup Hazret-i Nûh'a şikâyet etdiler. Hazret-i Nûh arslanın arkasın sığayup burnundan kedi çıkup niçe fareleri kedi tenâvül edüp ümmet-i Nûh fare şerrinden emîn oldular.

Hazret-i Nûh gemi içre olan ecnâs-ı mahlûkâta "Cimâ' etmen", deyü tenbîh etdi. Âhir kelb-i sarîh kelb nefsini zabt etmeğe kâdir olmayup cimâ' etdükde muttasıl kalup Nûh Nebî, "Böyle rüsvâ-yı âm olasın", buyurdular. Ammâ hımâr tâkat getirüp şeytân vesvesesiyle segâh makâmında anırır idi. İlâ hâze'l-ân hımâr dişi çemender görse anırır.

Tavşan ile kelbin husûmetleri bu keştî-i Nûh'dan beridir. Hâsıl-ı kelâm cümle hûş [u] tuyûrun birbirleriyle hüsn-i ülfetleri ve adâvetleri bu keştî-i Nûh içinde olmuşdur, ammâ cemî'i tuyûr keştî-i Nûh'un direkleri ve serenleri üzre meks etmişlerdi. Murg-ı çaylak dahi cimâ'a sabr etmeyüp cimâ' ederken feryâd etmesi ol zamândan kalmışdır.

{Ve Hazret-i Nûh hımârı gemiye korken İblîs-i telbîs hımârın kuyruğuna yapışup hımârı gemiye girmeğe men' ederdi. Hazret-i Nûh hımâra "Gel hey mel'ûn'" deyince hımârdan evvel İblîs gemiye girer. Nûh Necî eydür "Bre mel'ûn, sen bunda niçe girdin?" der. İblîs eydür "Da'vete icâbet, deyüp girdim. Bu cihânda benden la'în yokdur. Eşeğe, 'Gir hey la'în', dedin. La'în ise benim. Anınçün gemiye girdim." "Bre tutun şu mel'ûnu" dedikde direkden direğe pertâb ederek halâs olup âhir İblîs-i la'în direk depesinde sâkin olup her gice zirve-i amûdda âteş yakup gözcü olurdu. Anınçün gemilerin direk depelerinde maymuncuk ve şeytancık nâm kecceler vardır. Andan İblîs zemîne bu cebel-i Sincâr'da hâke kadem basdığıyçün cümle Ekrâdı hıyel-i şeytanatda İblîsden eşeddir}.

Ammâ güvercin ibtidâ zemînin yâbisin bu cebel-i Sincâr'da bulmuşdur. Anınçün Nûh Nebî'den hayr du'â almışdır. Hâlâ bu cebel-i Sincâr'ın kayalarında olan kebûter âşiyânlarının hisâbın Allahu Rabbi'l-âlemîn bilir kim her rakkâsı evc-i âsumâna tayerân etdükde âfitâb-ı âlem-tâbın zıyâsın bürüyüp zemîni muzlim eder. Ve kehle ve pire ve akrep ve çıyan bu cebel-i Sincâr'da halk olduğiyçün Kürd halkı üstünde olan pire ve kehle hisâbın yine kendüleri bilir. Hattâ başına bî-dermân olan saçlı Sincâr dağı Kürdünün saçında ve sakalında kehleler âşiyân edüp döl döş sâhibi kevâhileler vardır. Hattâ kulaklarının içinde ve burnu deliklerinde bile kehleleri vardır, ammâ kendüleri pire ve kehleden elem-zede olmak yokdur. Vücûdları hod tüğlü bir ak kelb gibi olmağile kehleden mürekkeb bir alây gûl-i beyâbân kavm-i bî-imân [u] bî-amândır.

Cenâb-ı Bârî bunların tabî'atına göre yılandan halk olan akrep ve çıyanı bu Sincâr dağında ve Saçlı Kürdü dağında ol kadar zehir-nâk yılan ve çıyan ve akrep halk etmişdir kim dere ve depelerinde ve dağ ve bâğlarında mâl-â-mâl akrep ve çıyandır, ammâ bi-emr-i Hudâ bu cebel-i Sincâr'da Hazret-i Nûh'un gemisi müstekar olduğu Sin Kayası nâm mahalde asla

yılan ve çıyan ve akrebi yokdur.

Anda bir mesîregâh mastaba vardır. Kürd bapırları teferrüc [ü] istirâhat içün ol soffada işret ederler. Ammâ Sincâr'ın bu mahallinden gayrı olan yerlerdeki akrep bir âdemi sançsa yedi sâ'atde amân vermeyüp helâk eder. Diyâr-ı Acem'de Kâşân akrebi bu Sincâr akrebinin yanında pire-i Sincâr gibi sancar bir bî-muzır akrepdir ammâ bu Sincâr akrebi soksa ol âdem akrep yere varmadan akrep zehrinden merhûm olur. Ta bu mertebe şumûmiyyetli gejdümleri vardır kim *ne'ûzü-billah min zâlike.*

Gerçi *"el-kelâmu yecürrü'l-kelâm"* [19] kavli üzre ser-rişte-i mazmûn dilde pinhân olduğundan vâridât-ı İlâhiyye tulû' edüp mahalle münâsib şeyler îrâd olunur, ammâ Hümâyûnnâme gibi sadedden hâric değildir. Elbette yine sadede rücû' etmemiz mukarrerdir. Bu kerre yine dîger,

Sebeb-i tesmiyye-i Cebel-i Sincâr: Bi-kavli müverrihân-ı Acem, bu cebel-i Sincâr Dârâ Şâh'ın kâhîce teberrüken Hazret-i Nûh'un gemisine rahne veren Sin Kayası üzre olan Mastaba-i Nûh'a gelüp kisb-i tarâvet ederdi. Günlerden bir gün bu Dârâ Şâh'ın bir câriye-i muğanniyesi hâmile iken Dârâ Şâh'ın ders-i Aristo olan müneccimînleri eyitdiler kim "Eğer bu câriye-i hâmile yarınki günde vaz'-ı haml ederse doğan şehzâde başına âzâde olup cihângîr pâdişâh-ı Cem-cenâb ola", dediler. Hemân Melik Dârâ emr edüp câriye-i hâmileyi bir gün mu'allaka eyleyüp vaz'-ı haml etmeğe komadılar. Ertesi câriyeyi indirdiler. Derhâl bir şehzâde-i civân-baht rahm-ı mâderden müştakk oldu kim mihr [ü] mâh anın vech-i hüsnü yanında bî-fer bir şems [ü] kamer idi. Bu ma'sûm-ı pâk rahm-ı mâderde üç yüz on dörd gün kalup tevellüd etdiğiyçün cemî'i müneccimîn ve kâhinîn bu gulâmın ismine Sincâr dediler kim batn-ı ümde üç yüz on dörd gün kaldığına delâlet eder bir ism-i sultândır kim bu cebel ol şehzâde-i âzâdenin maskat-ı re'si olduğundan anın ismiyle müsemmâ olup cebel-i Sincâr derler.

Ba'dehû bu Melik Sincâr mu'ammer olup pederi Dârâ Şâh intikâlinden sonra müstakil pâdişâh-ı azîmü'ş-şân olup pederinin Rûm keferesi **[213b]** destinde zebûn ve harâc-güzâr olduğunun intikâmın Rûm keferesinden alup İrân u Turan'da ve Ardalân u Sûrân'da ve Kuds ü Şâm ve Yunan'da olan küffâr-ı feccârı kıra kıra cihângîr oldu. Ba'dehû "Maskat-ı re'simdir" deyü bu cebel-i Sincâr'ı eyle ma'mûr u âbâdân eyledi kim cemî'i müverrihân-ı meddâhânlar anın temdîh [u] tavsîfinde âcizler idi ve niçe bin erbâb-ı ma'ârifleri her diyârdan ihsân u in'âm ile getürüp her üstâd-ı kâmil birer gûne mutalsamâtlar peydâ eyleyüp yılan ve akrep ve çıyanın vücûdları münkatı' oldu idi.

Ba'dehû sene (–) târîhinde deryâ-misâl asker ile bu kal'a-i Sincâr üzre Timur gelüp yedi ay muhâsara edüp fethinde usret çeküp ba'de'l-feth cemî'i mutalsamâtları ve niçe bin âsâr-ı ibret-nümâları harâb u yebâb edüp ancak Sincâr Şâh'ın binâ etdüği kal'a kalmışdır. Ve mutalsamâtlar münhedim olmağın akrepler yine şâyi' olmuşdur.

Eşkâl-i kal'a-i Sincâr: Bu kal'a binâsı üstâd-ı mühendis eyâlet-i Haleb'de Ma'arratü'n-nu'mân kal'ası cirminde inşâ etmişdir, ammâ bu kal'a-i Sincâr gâyet sa'b kûh-ı bülend üzre seng-tıraş bir kal'a-i hâzır-bâşdır. Cânib-i erba'asında asla handakı yokdur. Cânib-i (–) bir kapusu var, dâ'iren-mâdâr şekl-i muhammes ve yedi bin adımdır.

Derûn-ı kal‘ada ancak üç yüz müfîd u muhtasar türâb ile mestûr bâğlı u bâğçeli hânecikleri vardır kim ahâlîsi cümle Ekrâd u Urbândır. Ve hâlâ Diyârbekir eyâletinde sancak beği hükmündedir. Beğinin hâssı (–) akçedir. Timârı (–) ve zu‘amâsı (–) ve alâybeği ve çeribaşısı vardır. Hîn-i gazâda cümle altı yüz asker olur. Hâlâ beği Urbân tarafından mîr-i şedîddir. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı vardır. Dizdârı ve yüz mikdârı neferâtları vardır. Vazîfe-i mu‘ayyenelerin Mardin beğinden alurlar. Kifâyet mikdârı cebehânesi ve hurde topları vardır.

Bu tahrîr olunandan mâ‘adâ bir câmi‘ ve bir medresesinden gayrı hân u câmi‘ ve imâret ü hammâm ve çârsû-yı bâzâr dahi (–) (–). Ammâ ol sengistân içre bâğları var kim gûyâ Ayntâb diyârının bâğları gibi mahsûldâr ve lezîz ü âbdâr üzümü olur. Bu kal‘a cezîre-i Dicle’nin vasatında bir sahrâ-yı azîme vâki‘ olmuşdur kim elbette vilâyetine bilâd-ı rebî‘ derler. Sahrâ-yı Hâmûn’dur kim cümle Kîş ve kabîle-i Tay ve kabîle-i (–) (–) (–) Urbânları sâkin olurlar, bir vâdî-i bî-pâyândır. Bu sahrâ-yı Tîh’in vasatında havâlesiz bir sûr-ı muhkemdir. Cümle halkı darı ekmeği tenâvül ederler ve gâyet beyâz ve mümessek balı olur. Ve bu kal‘a kal‘a-i Nasîbîn’in taraf-ı cenûbundadır ve kal‘a-i Musul’a iki günde sür‘atle ve üç günde râhatla varılır. Ammâ kal‘a-i Sincâr bu kal‘a-i Musul’un cânib-i garbîsindedir ve kal‘a-i Musul, kal‘a-i Sincâr’ın cihet-i şarkındadır. İnşâallah bu müsevveddâtımız hey’et üzre kal‘asının eşkâliyle ve sahrâları ve âb-ı revânlarıyla atlas kitâbı tahrîr etdiğimizde böyle tasvîr oluna. Ve bu cebel-i Sincâr’ın cânib-i etrâfı zeylinde kayalardan yetmiş seksen aded uyûn-ı câriyeler tulû‘ edüp bilâd-ı rebî‘i reyy ederek cânib-i garba cereyân ederek nehr-i Furât’a munsabb olur.

Sitâyiş-i esmâ-i enhâr: Evvelâ nehr-i Hirmas, cebel-i Nasîbîn’den tulû‘ edüp anı güzer edüp bu nehr-i Hirmas’dan nehr-i Sersâr ayrılır. Andan nehr-i Sersâr Beledü‘l-hatîb’e, andan bu kal‘a-i Sincâr vâdîlerine uğrayup kurâların mezâri‘âtların saky ederek kal‘a-i Tikrit kurbünde nehr-i Şatt’a dâhil olur. Ammâ mezkûr nehr-i Sersâr’ın yine bir fırkası nehr-i Hirmas’dan ayrılup bir hayli çölistân içre cereyân etdikden sonra nehr-i Habur, nehr-i Karkaya’ya mahlût olmazdan evvel nehr-i Hirmas nehr-i Habur’a karışup ikisi cism-i vâhid gibi olup nehr-i Karkaya kurbünde nehr-i Furât’a munsabb olur, ammâ kal‘a-i Sincâr’ın cebel-i müntehâsının dâmenlerinde bî-nihâye uyûn-ı câriyelerin isimleri hâtıradan dûr olmağın tahrîr olunmadı ve nehr-i kebîreler değildir, ammâ cümlesi cânib-i garba cereyân ederek nehr-i Furât’a mahlût olur.

………………..(4 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı kal‘a-i Sincâr:

………………..(2 satır boş)………………..**[214a]**

Bu kal‘a-i Sincâr zeylinde Firârî Mustafâ Paşa, deryâ-misâl asker ile meks ederken cebel-i Sincâr-ı azîmin bir cânibine Saçlı dağı derler, o cebel-i bî-amânların içinde kırk dörd ve kırk beş bin Yezîdî ve Bapırî kelb-perest kefere ve fecereden eşed bir alây dağî ve bâğî ve zâğî gûl-ı beyâbân-sıfât tüğlü bî-dîn Yezîdî Ekrâdları vardır. Anlar Firârî Paşa’dan zerre ve şemme havf u haşyet çekmeyüp bir hedâyâ-yı cüz’î ile Serdâr Mustafâ Paşa’yı anmadıklarından serdâr-ı mûmâ’ileyh gâyet müte’ellim oldular. Ol gün Serdâr Mustafâ Paşa-yı Firârî eydür: “Evliyâ Çelebi, mesmû‘um olmuşdur kim pederimiz Melek Ahmed

Paşa efendiniz bu mahalle bizim gibi meks etdikde anlara dahi bu Saçlı dağı kâfirleri ri‘âyet etmediklerinden bu Sincâr cebel-i menhûsunda olan kâfirlerin niçe haklarından gelüp nehb ü gâret eyleyüp mâl-ı ganâ’im aldı. Bize bir şemme ol feth [ü] fütûhdan haber ver.” deyü niçe ihbâr-ı sahîhalardan su’âl etdiler.

Der-beyân-ı fütûhât-ı cebel-i Saçlı, ya‘nî kûh-ı Sincâr, be-dest-i Melek Ahmed Paşa-yı serdâr

Hikâye-i garîbe[y]i âğâze edüp hakîr eyitdim. “Benim efendim, sene (–) târîhinde Melek Ahmed Paşa efendimiz Diyârbekir vâlîsiyken bu Sincâr dağı Yezîdîleri Mardin kurâların nehb ü gâret edüp cümle tüccârân-ı züvvârânlar üzre dağdan nüzûl edüp reh-zenlikler ederlerdi. Âhir-ı kâr cümle ahâlî-i bilâd paşa-yı deryâ-dile gelüp tazallum eylediler. Paşa-yı âkıbet-endîş bu mezkûr şâkîleri dîvân-ı Diyârbekir’de alâ mele’i’n-nâs reddeyledi. Anlar dahi bed-du‘â ederek şehr-i Mardin’e ve gayrı kurâlarına hâ’ib ü hâsir gitdiler. Ammâ beri tarafda paşa bu Saçlı Ekrâdından intikâm almak sadedinde oldu, ammâ bu sırr-ı hafîsini yine kendi derûnunda pinhân edüp *“El-ma‘nâ fî batnı’ş-şâ‘ir”* [20] derdi.

Bir gün Bitlîs hânına bir ta‘n-âmîz mektûb gönderüp ol dahi mektûb (–) müte’ellim olup “Melek Paşa bildiğinden kalmasın”, deyü paşaya mektûb-ı nâ-sezâsı gelince paşa âteş-pâre olup, tiz Bitlîs hânı üzre seferimiz vardır, deyü serâperdesiyle tuğların Şat karşusunda Sa‘îdî köyü nâm mahalde kurup cemî‘i eyâlet-i Kürdistân’a ve eyâlet-i Van’a dahi ağavâtlarıyla emîrler pârekande edüp günden güne deryâ-misâl asker Kara Âmid’e gelmede. Bu mâbeynde Melek Ahmed Paşa efendimiz şehr-i Diyârbekir’de yetmiş bayrak sekban ve sarıca askeri cem‘ etdi kim her bayrağı kâmil yüzer aded yiğit olmak üzre bayraklar açılmak kânûn idi ve kavm-i sarıca piyâde ve kavm-i sekban esb-süvâr olmak şart idi.

Bu takdîrce ordu-yı İslâm’da Diyârbekir ve Van eyâletinden cümle paşa askeriyle seksen yedi bin ma‘dûd müsellah ve mükemmel asker olup paşanın tuğları Bitlîs vilâyeti üzre gitmekle üç bin askeriyle kal‘a-i Mefârikîn üzre gitdikde Bitlîs Hânı Abdâl Hân tarafında Hakkarî Monlâ Muhammed ve Zerikî Monlâ Cebrâ’il ve Mudikî Alî Ağa ve Fettâhdereli Alî Ağa ve’l-hâsıl yetmiş aded benâm mu‘temed-i hümâm kimesneler Bitlîs hânı ile paşa mâbeynin ıslâha gelüp hadîs [21] deyüp paşaya seksen kise harcırâh ve on katar-ı katır kumaş ve zırh-ı zireh-külâh ve altı tavla mu‘teber at ve on aded bâkire-i nâ-şüküfte ve on aded gılmân-ı cennât misilli meh-tâb çâkerler verdiler kim gûyâ her biri birer mirzâ-yı şehbâzlar idi. Ve gayrı ser-i kârda olan paşa ağavâtlarına ve sâ’ir nüdemâ-yı hâslarına ol kadar hedâyâlar verdiler kim Bitlîs hânı hedâyâları Melek Ahmed Paşa ordusunda olan ağavâtları bây edüp cümle mesrûr olup hamd-i Hudâ seferden halâs olduk derken ol gice paşa konakçısına Bitlîs hânı üzre gitmeden ferâğat haberin gönderüp ol ân on bin asker ile Şemsî Paşa oğlu Mehemmed Emîn Paşa’yı serdâr edüp gûşuna mengûş olmak içün Mehemmed Emîn Paşa’nın kulağına yemîn billah ile birkaç kelâmlar söyleyüp, “Yürü Allah mu‘în ve zahîrin ola!”, deyü bir Fâtiha-i seb‘u’l-mesânî kırâ’at edüp Mehemmed Emîn Paşa yine Şatt-ı Diyârbekir cânibine ubûr edüp gâ’ib oldular.

Ammâ bu esrârdan bir ferd-i âferîde âgâh olmadılar. Hemân ol ân Gınâyî Efendi Bitlîs hânına muhabbetnâme ve istimâletnâmeler yazup nâme ile Erganeli Ahmed

Ağa mektûblar ile Bitlîs hânı tarafına merkûm muslihîn âdemler ile cânib-i Bitlîs'e müteveccih oldukları sâ'at tuğların hân üzre gitmeden avdet edüp gelince nefîr-i rıhletler çalınup paşa-yı müdebbir yetmiş bin asker ile Şatt'ı yine Diyârbekir cânibine geçüp "Ağırlık akabimce gelsin", deyü Kudde Mehemmed Kethudâ ile Receb Kethudâ'yı serdâr edüp kendüleri ol gice ılgâr edüp Zırzıvân Boğazı'n geçüp ertesi vakt-i zuhurda kal'a-i Mardin altında müfîd ü muhtasar çadırlar ile meks edüp anda yem kesdirüp yine ılgâr edüp vakt-i Şâfi'îde yüğrük atlı olup gelen kırk bin asker ile Saçlı dağın çevirdikde anı gördük, Diyârbekir altından gönderdiği Mehemmed Emîn Paşa meğer cebel-i **[214b]** Saçlı'nın cânib-i erba'asın muhâsara etmişler. Kûh-ı bî-amân içre sâkinân-ı bî-îmân Ekrâd-ı Yezîdiyânlar taraf taraf paşa-yı mûmâ'ileyh ile tara taba tak deyüp tarafeynden kurşumlaşmada idiler.

Hemân bizim paşa ile gelen asker dahi vakt-i Şâfi'îde Sincâr kayalarının altında pinhân olup meterislere girdiler. Hatta baş bölükbaşımız olan Zıpır bölükbaşı ale's-sabâh hayya ale's-salât mahallinde alâ mele'i'n-nâs kırk bayrak sarıca ile sarı arı gibi kûh-ı Saçlı'ya âteş-i sûzân saçup meterise girdiler. Çûn ale's-sabâh oldu, gerüden asker-i deryâ-misâl gelüp vâdî-i Sincâr hayme vü hargâh ve bâr u bengâh ile lâlezâr olup zeyn oldu.

Üç güne dek asker-i İslâm'ın gerüsü gürûh gürûh gelüp sahrâ-yı Sincâr hayemât-ı serâperdeler ile zeyn olup asker-i deryâ-misâl günden güne Saçlı kâfirleri üzre musallat olmağa başladılar." deyü bu bast-ı mukaddime[y]i Firârî Mustafâ Paşa'ya takrîr edince âlem-i hayretde kalup eydür: "Cânım Evliyâ Efendi! Niçe girdiniz ve niçe ceng etdiniz ve niçe mâl-ı ganâ'im alup bu kûh-ı menhûsda bu Yezîdî Ekrâdından niçe intikâm alup mansûr u muzaffer oldunuz. Benim Yezîdî mel'ûnlardan ciğerim hûn olmuşdur kim pâdişâh tarafından bana niçe kerre ta'n-âmîz evâmir-i şerîfler ve niçe mekâtîbler gelirdi. Ammâ ben bir kimesneye keşf-i râz etmeyüp bu Saçlı üzre {sefer etmeği} derûnumda pinhân ederdim. Âhir {biz dahi} Bitlîs hânın bahâne edüp deryâ-misâl asker ile ol cânibe müteveccih olup bi-emri Hayy-ı Kadîr ol bednâmede çok gûşmâl oldu ve hayli mâl-ı firâvânın alup bu cânibe atf-ı inân edüp işte şimdi bunu muhâsara etdik. Ammâ cânım Evliyâ Efendi, Melek Ahmed Paşa efendimizle niçe feth etdiniz, bana mufassalan takrîr eyle" deyü ricâ etdi.

Tetimme-i sergüzeşt-i gazâ-yı kûh-ı Saçlı: Yine hakîr eyitdim: "Benim efendim! Şöyle ma'lûm-ı sa'âdet ola kim ol asırda paşa pederinizin kâmil yetmiş bayrak sekban ve sarıcaları ve on bin sâ'ir ağavât huddâmları var idi. Cümlesi Abaza ve Çerkes ve Gürcî şehbâzları idi. Birbirlerinden hicâb edüp cengde asla zimâm-keşîdelik etmezler idi ve nâmûs-ı Muhammedî ne idüğün bilürler idi. Cümlesi derûn-ı dilden ve cân-ı gönülden cebel-i Saçlı'ya sarılup inşâallah bu Yezîdî mel'ûnlarından şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ'nın ve Hazret-i Hüseyn'in kanın alırız ve inşâallah cümle Yezîdîlerin ser-i nâ-tıraşların seyf-i müczem ile tıraş edüp mâl-ı ganâ'imler ve duhter-i pâkîze-ahterler ve gulâm-ı mümtâzlar alırız, deyü cidd ü cehd edüp ol kûh-ı bî-emâna sarıldılar ve cümle tâ'ife-i sarıcayân hamd-i Hudâ edüp, inşâallah bizim sarıca askerin peydâ eden pîrimiz Sultân Ahmed Hân vezîri Nasûh Paşa efendimizin bu Saçlı dağında münhezim olduğunun intikâmın alup bu dağda bizim sarıca askerinden ol cengde yedi bin şehbâzımız şehîd oldu. İnşâallah ol şühedâlarımız hûnların Yezîdîlerden alırız, deyü cümle tüfeng-endâz yemîn billah ile derûn-ı dilden ve cân-ı gönülden cümle guzât-ı müslimîn Melek Ahmed Paşa efendimizin

ihtimâm-ı tâmıyla ve ibrâm [u] ilhâmıyla ve cümle guzât-ı müslimîne istimâletleriyle ve herkese ihsân u in'âm ve va'd u va'îd ile cenge terğîb etdirüp ale's-sabâh Saçlı dağının yetmiş seksen aded yerlerinden eflâke kemend ile urûc eder gibi guzât-ı müslimîn her tarafdan kûh-ı bî-sütûnun zirve-i a'lâsına çıkup taraf taraf cenge âhengler edüp kâmil yedi sâ'at kavm-i şeyâtîn ile kavm-i Melek Ahmed Paşa bir savaş-ı perhâş etdiler kim semâdaki kerrûbiyânlar bu zemîn Melek Paşasının cengine engüşt ber-dehen etdiler. Ol arbede içre yedi yüz yiğit hâke düşüp câm-ı memâtı nûş edüp üç bin altmış aded Saçlı Yezîdîsi mürd olup bî-mezîd oldular. Çünkim ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl vakt-i gurûba kalup âlem şeb-i muzlim oldukda taraf taraf tabl-ı âsâyişler çalınup herkes ceng etdüği mahalde pür-silâh âmâde durup poça poça meterislere girüp taraf taraf karavullar ta'yîn olunup ol şeb-i muzlimde kemîngâhlarda hâzır-bâş olan guzât-ı müslimîn üzre hırsızlığa gelen Yezîdî Ekrâdlarından kâmil sekiz yüz kelle ve yetmiş beş diri Yezîdî gelüp anlar dahi kelle paça olundu. Cân ber-cehennemest.

Ale's-sabâh ki oldu, cümle guzât-ı müslimîn Sincâr dağı üzre bâğlara müstevlî olup üç yüz pâre kurâları nehb ü gâret etdiler ammâ bir iğne ve bir iplik ve bir fahta ve bir makiyan ve bir kelepür ve me'kûlât [u] meşrûbât makûlesinden deyyâr bir dane-i hardal ve mismâr bulmayup paşanın fermânıyla cümle hâneleri âteş-i sûzân ile harâb u yebâb edüp bûriyâ ile mestûr hânelerinin dûd-ı siyâhı evc-i âsumâna peyveste oldu.

Ammâ bâğlarında olan engür-i gûnâ-gûnları Hudâ-yı **[215a]** Müte'âl Âlim'dir kim bu kırk bir sene seyâhatimde bu abd-i hakîr Evliyâ-yı fakîr görmemişdir. Bu kadar bin bâğların cümle mahsûlâtların vâsi' sahrâda olan hubûbâtların bırağup cân başlarına düşüp cümlesi ka'r-ı zemînde mağaralara girüp cây-ı menâs edindiler kim her bir gâr-ı yetîmân biner ikişer bin bî-imân Ekrâd-ı Yezîdân alur. Cümle evlâd [u] ensâblarıyla ve cemî'i zî-kıymet eşyâlarıyla ve cümle me'kûlât [u] meşrûbâtlarıyla zîr-i zemînlere ve gâr-ı yetîmânlara girüp mütehassın oldular. Ammâ niçe diller sayd olunup anların kelâmı üzre mukaddemâ ale'l-gafle Mehemmed Emîn Paşa gelüp bu cebeli muhâsara etdükde cümle sahrâda hâzır olan darıların ve hubûbâtların kaldırmamışlar deyü esîrleri ile haber verdiler ammâ ne çâre kırk elli bin tüfeng-endâz mel'ûnlar mağaralara girüp mazgal deliklerinden kurşum urup yanlarına bir âdem varmak mümkin değil.

Âhir-ı kârları bu kavmin böyle gârlarda mütehassın olmakdır. Hatta Sultân Ahmed asrında Vezîr Nasûh Paşa'yı bu mel'ûnlar bu dağda eyle kırmışlar kim hâlâ üstühân-ı Âl-i Osmân püşte püşte zâhir ü bâhir idi. Bu ahvâl-i pür-melâli hod Melek Ahmed Paşa efendimiz bilüp cân başına düşüp cümle asker-i İslâm'ı aşağı sahrâdan göçürüp cebel-i Sincâr üstünde olan bâğlar içre meks etdirüp herkes birer bâğ u bâğçeleri mülkiyyet üzre zabt edüp gûnâ-gûn külbe-i ahzânlar peydâ edüp sâkin oldular ve cümle asâkir-i İslâm'a tenbîh olup sahrâda olan hubûbâtların demet sapların mağaralar önlerine dağlar gibi püşte püşte yığup siper eylediler ve niçe kerre yüz bin demet darı sapların mağaralar üzre koyup âteş edüp üzerlerine tulum tulum sarp sirkeler döküp pâre pâre sîlar (?) dökülüp üstad-ı kûhkenler Ferhâdî külünkler ile kayaları kırup niçe yerden delikler zâhir olup ol deliklerden içeri niçe bin darı demetlerine âteş edüp gârların içine ilkâ etdikçe derûn-ı gârda olan mel'ûnların sağîr ü kebîr sıbyânları feryâd u fiğânlar etmeğe âheng etdiler.

Ve kal‘a-i Mardin’den develer ile altı aded arabalı top-ı kûblar getirüp niçe mağaraların mesdûd olan kapularının mümkin olan yerlerine topları koyup gâr kapuları mesdûd iken münhedim olup içinde olan melâ‘înleri cümle kırardı. Ve üstâd-ı kûhkenler ecene ve külünkler ve kösengiler ile kayaları sakb edüp ol deliklerden gârlar içre şişden el kumbaraları atup her kumbara mel‘ûn Saçlı Yezîdîleri üzre isâbet etdükçe mel‘ûnları pâre pâre ederdi ve niçe gârların kapuları âlî olmağile mümkin olan yerlerin dahi âlîsinde cereyân eden sulara asâkir-i İslâmlar ve kûhkenler yollar edüp gârlar içre sular cereyân etdikçe gâr içre gark-ı âb olduklarından ibtidâ bu gûne müte’ezzî olan mel‘ûnlar emân ile taşra çıkınca hemân herkes gârlara sular salmağa başladılar. Ve top-ı kûbdan münhedim olan gârların ağızlarında yığılan darı demetlerine rûzgârdan tarafa âteşler etdikçe alev ber-alev âteş-i Nemrûd derûn-ı gârdaki Yezîdîleri kebâb-ı büryân ederdi ve şîşe el kumbarası her birin pâre pâre ederdi ve top gülleleri kellelerin galtân ederdi ve cereyân eden uyûnlar anları gark-ı âb ederdi.

Hulâsa-i kelâm yedinci günde “el-Amân, el-amân, ey güzîde-i Âl-i Osmân!” deyü her biri birer derde mübtelâ olduklarından taşra çıkınca azamet-i Hudâ bu gârlar içre dahi âteş-i Nemrûd var iken cümle guzât-ı müslimîn gârlara girüp kimi şehîd olup kimi gâzî olup üç gün dahi kâh ceng ile ve kâh emân ile sene (–) mâh-ı (–) günü ol Kahkahâ-misâl Saçlı dağı içre Yezîdîleri saçlarından keşân ber-keşân sürüyüp taşra çıkarup saçlı kellelerin seyf-i mücezzem ile guzât-ı müslimîn Selmân-ı Pâk köçekleri gibi tıraş ederlerdi. Niçe Yezîdîler ehl [ü] ıyâllerinin esîr oldukların görüp kendü kendinin gözlerin çıkarırdı ve niçe Yezîdî kendüyi kayalardan aşağı atup pâre pâre olurdu ve niçe bini avretlerini ve kızları ve evlâdlarını katl ederdi ve niçe bini kendüyi hançer ile ururdu ve niçesi kılıç üzre düşüp mürd olurdu ve niçe bini dahi dalkılıç olup hasma karşu gelüp ya urup ya urulurdu ve niçesi evlâdlarıyla sarılup kayalardan aşağı atılup pâre pâre olurdu. Bu hâli asker-i İslâm görüp anlar dahi var makdûrların sarf edüp anlara bir tîğ urdular kim ol Yezîdîlerin kanı kayalardan revân olup inşâallah be-dest-i Melek Ahmed Paşa şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ‘nın hûnlarının intikâmı alınmışdır.

Netice-i kelâm on gün on gice eyle ceng-i azîm olmuşdur kim Küçük Ahmed Paşa ile Dürzi dağlarında Ma‘ânoğlu **[215b]** cengi böyle olmuşdur. Kâmil dokuz bin kelle ve on üç bin altı yüz nisvân-ı sâhib-isyân ve merd-i Yezîdân ve bintân u gılmân üsârâlar alındı. Ve altun ve gümüş avânî halhalları ve tavk u arakiyyeler ve kadeh ve sahunlar ve sâ’ir mâl-ı ganâ’imler alındı kim diller ile ta‘bîr ve kalemler ile tahrîr olunmazdı. Ve yedi aded Bapırları giriftâr oldu. “Bapır” hâkimlerine ve şeyhlerine derler. Hatta bir Bapır zincirde iken sarıcaların serçeşmesi Zıpur Bölükbaşı yorgunla uyurken hemân ol Bapır nâm mel‘ûn-ı pîrsiz Zıpur Bölükbaşı‘nın belinden hançerin kapup Zipur Bölükbaşı‘ya tarfetü‘l-ayn içre yedi yerde hançeriyle Zıpur Bölükbaşı‘yı zahm-dâr eder. Zıpur Bölükbaşı da cân havliyle Bapır mel‘ûnun destinden hançeri alup ol ân emân vermeyüp Bapırı pîrsizlerinin yoluna gönderir. Ta bu mertebe mel‘ûn Yezîdî Kürdü vardır kim gâyet şecî‘ ü zehredâr ve ciğerdâr kâfirleri cümle siyâh kelbe perestiş ederler.

Köylerinde aslâ mesâcidleri yokdur ve savm [u] salâtdan ve hacc [u] zekâtdan ve kelime-i şehâdetden berîlerdir. Bağlarında âbdâr engürleri olmağile cümle meyhorlardır. Hâsıl-ı Melek Ahmed Paşa’ya imdâda gelen Van ve Diyârbekir eyâletinin cümle asâkir ve

Mardin ve Diyârbekir'in ve sâ'ir cümle kılâ' u büldânların asker-i bî-pâyânları bu Saçlı dağının mağaralarından çıkan mâl-ı ganâ'im ve me'kûlât ü meşrûbât ve sâ'ir bakır avânî ve hânedân bisâtları makûlesi on gün on gice cümle Kürdistân askeri taşıyup henüz deryâde katre ve güneşde zerre taşımamışlardı, ta bu mertebe mâl-ı Kârûn'a mâlik Yezîdîler idi. Zîrâ Kerbelâ hâdisesinden berü bunlar mün'im olup bir mülûkdan hâdise yemeyüp bir yerleri rahnedâr olmamışdır.

Hatm-i kelâm oldur kim Melek Ahmed Paşa'ya bin altmış kise mâl on bir kise altun-ı helâl ve üç bin tüfeng-i bî-cevher-i pür-renk ve üç yüz denk harîr-i gûnâ-gûn-ı renk ve niçe yüz denk barûd-ı siyâh-renk ve üç yüz aded katır ve bin sekiz yüz aded sağîr ü kebîr esîr ve bî-hisâb akmişe-i lâ-nazîr ile paşa muğtenim olup kendüye öşr-i sultânî değdi. Sâ'ir ümerâ vü a'yâna ve gayrı ser-i kârda olanlara ve gayrı guzât-ı müslimîne değen mâl-ı firâvânların hadd-i hasrın Kerîmü'ş-şân bilür. Her bir hayme vü hargâhda elbette beşer onar aded mahbûb u mahbûbe ve gayrı üsârâlar mukarrer idi. Koyunları ve atları câmûsları yok idi, ammâ katırları ve keçileri çok idi.

Sitâyiş-i mahbûb u mahbûbe ve gayrı mahsûlât-ı kûh-ı Saçlı

Bu kûh-ı Sincâr'ın bir cânibine Saçlı dağı denmesinin aslı cemî'i halkı avret gibi fetile fetile saçlılardır ve gâyet pis ü peîd (?) kavmdir. Bi-emri Hudâ pire ve kehle Hazret-i Nûh asrında bu cebelde yılan külünden hâsıl olmağile Saçlı Yezîdîlerinin giysûlarında niçe kerre yüz bin pire ve kevâhile âşiyân yapmışdır. Ve esbâbları cümle alaca sofdan şal u şapikdir ve kuşakları harîr-i elvân-ı çâriyedir. Destârları alaca serbend-i harîrdir. Pâylarında püçekli ve pansadı ve sıdısî ve hezârî kepkepli ve kuyruklu pabuç giyerler. Zîrâ gâyet sengistân yerdir. Silâhları kılıc u hançer ve tüfeng ü câbdır. Câb ol şeydir kim Ayntab gedeleci gibi ok ve yay konur ve kemerine bend olur bir silâhdır kim câb derler. Ammâ kurşum atmada ol kadar hünerverlerdir kim pireyi kurşum ile ururlar, ammâ tüfenglerini görsen bir nukreye almazsın, maliyetli değildir, ammâ yahşı nişân urur.

Ekseriyyâ halkı kasîrü'l-kâme ve başı kelem-ser ve gerdeni yok, hemân başı gûyâ omuzundan bitmişdir ammâ omuzları vâsi' ve sîne-i pür-kîneleri arîz ü kemerleri kalın, bâzûları ve baldırları yoğun ve ayakları vâsi', gerçi dîv-dest ve Ferhâd-vârlardır ammâ fârisü'l-hayl değillerdir. Gözleri siyâh ve müdevverdir ve kaşları gâyet gürdür. Bunlara sâ'ir Ekrâdlar sekiz bıyıklı derler. Zîrâ iki bıyığı ve iki kaşı ve iki burnu deliğinden ve iki kulağı deliklerinden cümle bıyık gibi kıllar bittiğinden beyne'l-ekrâd bu kavme sekiz bıyıklı derler ve cemî'i vücûdları kara koyun pöstekisi gibidir ve ağızlarına pabuç sığar at dişli âdemlerdir. Hakîkat-i kelâm bir garîbü'l-heykel turfe ve acîbe-likâ mehîb ü dîv-çehre herîflerdir, ammâ gulâmları on seneye bâliğ olunca nâ-bâliğ körpedir, ammâ on yaşından güzer etse yigirmisinde güzeşte imiş yiğit gibi tüğlü Yezîd-çehre olurlar ve gâyet kâtillerdir.

Zenâneleri hem-çünân. Ammâ zemine pâyimal olup topuklarına ermiş siyâh geysularına aşk olsun ve zenâneleri **[216a]** kâmil bir senede doğururlar. Evlâdlarına ibtidâ siyâh kelb südü verirler. Bunların diyârında bir kelbe bir seng sâr etsen ol ân ol âdeme amân ü zamân vermeyüp katl ederler. Zîrâ sağîr ü kibârun hânelerinde birer, beşer, onar kelbleri vardır kim evvel ta'âmı kelbe verirler, anlar doyup ba'dehû kendüleri yerler. Zîrâ cümlesi kelbe taparlar ve cümle kelbler kendüleriyle bile yatırlar. Bin guruşa ve on katıra siyâh kelb

alırlar.

Ve soğanı ve cacıhlı peyniri bu kavm dâ'imâ koynunda gezdirirler. Bir âdem bu kavmin önünde bir baş soğanı yumruk ile ezse ol âdemin başın ezüp katl ederler. Ve bir acîb ü garîb dahi oldur kim bu âdemler mürd olsa eğer mün'im ise ol âdemi soğan suyuyla gasl edüp maşadına niçe kelle soğan korlar. Hele her mürdelerinin lâşe-i murdârlarının kefenine kelb tüğü koyup maşadlarına defn ederler. Niçe kerre esîrlerinden su'âl etdim, sıhhati üzre haber vermeyüp "Pıvaz hoşest" derlerdi. Ya'nî "Soğan iyidir", derler. Hakîkatü'l-hâl meşhûr meseldir kim bir Kürde su'âl etmişler. "Sen pâdişâh olsan ne yerdin", demişler. "Soğan cücüğü yerdim", demiş. Hakkâ ki Kürdler soğanı sevip "Pıvaz hûb hûb" derler.

Garîb-i diğer oldur kim; bu Ekrâdların cânib-i erba'asına bir çizi çizsen ol çiziden taşra çıkmak ihtimâli yokdur. Meğer bir âdem gelüp ol müdevver çizinin bir tarafın boza, andan taşra çıka. Yohsa ol çiziden içerde mürd olacağın bilse taşra çıkmak ihtimâli yokdur. {Bu diyârda bir kelb doğursa şâdmân ederler. Bir kelb-i siyâh mürd olsa soğan suyuyla gasl edüp ve kefenleyüp vâveylâ ile mûristân-ı kelbe götürüp defn ederler ve kelb câniyçün koyun kebâbların hayâtda olan kelblerine verirler. Hakkâ ki arslana benzer kelbleri var ve bu diyârda aslâ kurd yokdur}.

Hikmet-i Hudâ bu cebel-i Sincâr hâk-i mukaddes iken bu mezhebde böyle bî-dîn ü bî-mezhebler vardır ammâ Şâm-ı şerîf dahi arz-ı mukaddes iken anın dahi Dürzî dağlarında Aklı ve Kızıllı, Yezîdî ve Mervânî ve Tımânî ve Nusayrî kavmi gibi bî-mezhebleri vardır kim bu dahi acîb hikmetdir.

Ammâ bu Saçlı kavmi mel'ûnu kadar bir kavm-i ebter yokdur, ammâ mahsûlâtları çokdur. Evvelâ dağlarına kudret helvâsı yağar, ana Diyârbekirliler gezengüvî derler. Müshil bir yeşil, renk helvâ-yı kudretdir ve menn-i selvâ nâm bir kuş bunların dağlarına gelüp sayd [u] şikâr edüp kût edinirler. Ol murgdur kim Hazret-i Mûsâ ümmetlerine nâzil olan mâ'ide-i tuyûrdur. Ve balları ve engürleri rub'-ı meskûnda yokdur ve kuru üzümleri Bağdâd ü Basra ve Lahsa'[y]ı tüccâr-ı Sincâr ganîmet ederler ve dûd ağaçları vefret üzre olmağile harîri cihânı dutmuşdur. Hattâ kal'a-i Mardin'de işlenen kâlâ-yı zî-kıymet bu Sincâr harîrinden hâsıl olur. Zîrâ bu kûh-ı Sincâr'ın âb [u] hevâsı hûbdur. Arâzî-i mezâri'leri beyne'l-halk mergûbdur, ammâ sahrâları Kîs urbânı destinde gılgûbdur.

Bu Saçlı dağın efendimiz Melek Ahmed Paşa, bâlâda tahrîr olunan üslûb-ı sâbık üzre feth [ü] fütûh edüp lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ mâl-ı Firâvân ile mansûr [u] muzaffer kal'a-i Diyârbekir'e sâlimîn ü gânimîn vâsıl oldu. Cenâb-ı Bârî sultânıma dahi bu Sincâr-ı Saçlı'nın fethin müyesser ide." deyü bâlâda terkîm olunduğu minvâl üzre birer birer Firârî Paşa'ya takrîr etdükde eydür "Evliyâ Efendi, bu takrîrinize göre çok asker ve çok mâl ve çok derd-i ser çeküp ifnâ-yı vücûd etmek ister. Hudâ fethin hayr ile müyesser ide" dedi. Huzzâr-ı meclis "Âmîn!" deyüp hâmûş-bâş oldular. Ertesi ale's-sabâh paşanın otağında Saçlı kavmi içün müşâvere-i azîm olup nâmede, "Pâdişâha mutî' olasız ve bâğ u bennâk ve sâ'ir aded-i ağnâm u gayrı tekâlîf-i örfiyyeleri edâ idesiz." deyü nâmeler yazılup Mardin a'yânından ve Sincâr kal'ası beği tarafından hem-meşâ âdemler ile bu hakîr dahi Firârî Mustafâ Paşa tarafından {me'mûr olup} (–) sâ'atde gidüp,

Menzil-i urûc-ı kûh-ı Saçlı: Bu kûh-ı bâlânın ta zirve-i a'lâsında Bapır köyü nâm mahalle üç yüz âdemle varup Bapırın ya'nî hâkimlerinin hânesine nüzûl edüp paşanın nâmesin verüp aslâ helvâcı kâğızı yerine komayup cümle iş erleri huzûrunda okunup Mardinliler tercümânlık edüp me'âl-i kelâm anlara i'lâm etdiler. Anlar eyitdi: "Bizi Melek Ahmed Paşa etdiğiyle korkutmasın. Eyle bir ciddî vezir ne geldi ve ne gelecekdir. Şimdi istimâ' etdik {Melek Paşa} Van'a gidermiş. Eğer Melek yine Diyârbekir vâlîsi olursa cümlemiz ehl [ü] ıyâlimizle hâk-i pâyine yüzümüz süreriz, mâlımız cânımız yoluna fedâ ederiz, ammâ bu Mustafâ Paşa'ya on kızıl katır yükü harîr veririz, gayrı bir şey vermeziz". On aded katır ile yüklü harîr gönderdiler ve bizimle varan âdemlerin eşbehlerine beşer vukiyye harîr verdiler, ammâ **[216b]** niçeleri bu hakîri bilüp bir kızıl katır yükü harîr ve bir katır yükü üzüm ve incir, niçe şeyler verüp ol gice andan mihmân olup vakt-i zuhrdan gurûba dek seyr ü temâşâ etdim. Ammâ Melek Ahmed Paşa efendimiz eyle harâb u yebâb ideli on beş sene içinde ol kadar imâr olmuş ol kadar fetâ yiğitler peydâ olmuş kim ta'bîr olunmaz. Ale's-seher atlarımıza süvâr olup hedâyâlar ile Firârî Paşa'ya gelüp bir katar katır bârı harîrin teslîm etdiğimizde vâfir gürleyüp fılayup gazab-âlûd oldu. "Elbette biz anların üstüne gidelim" deyü cümle eyâlet-i Diyârbekir'e emîrler yazılması fermân olundu. Ammâ ne mümkin, Saçlı dağına gitmeğe seksen bin asker gerek ve iki yüz kise masrûf gerekdir. Hikmet-i Hudâ ertesi gün çöl Urbânı olan Alî Fâris'den feryâdcılar gelüp "Amân sultânım, amân çöl pâdişâhı (–) (–) beni zebûn etdi, imdâdıma câr yetiş, sultânıma dahl düşmüşem." deyü nâmesiyle beş aded küheylân kısraklar hedâyâ geldi. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Sincâr kal'asının altından Firârî Mustafâ Paşa ile Alî Fâris ve çöl pâdişâhı cengi sulhlarına gitdiğimiz beyân eder

Cümle hâzır olan sekiz bin askerle cânib-i cenûba yine çöl ile ol gün ılgâr edüp vakt-i gurûbda yine çölde yem kesdirüp yine çöl ü çölistân içre kurd lingi yortum ile gidüp vakt-i zuhurda vâdî-i,

Evsâf-ı kal'a-i Tilhovar: Hikmet-i Hudâ bin altmış beş Recebi nısfında bu kal'a-i Tilhovar altına vardıkda anı gördük, iki deryâ-misâl Urbân-ı uryân askerleri birbirlerine girişüp Urbân avretleri zılgıdı ve atlarının süheylleri sadâsı sahrâ-yı Tilhovar'ı pür etmiş ve tarafeyn cüyûşunun atları ayağından çıkan hâk-i siyâh ebr-i kebûdu bürüyüp evc-i âsumâna peyveste olmuş ve yemîn ü yesârda olan cengâver Urbân-ı dilâverin sayhaları ve gırîv ü feryâdları cihâna velvele vermiş ve tarafeyndeki askerin birbirine mızrak urduklarının mızrak şakırdısı gûyâ ra'd gibi gürlerdi. Mustafâ Paşa ile bir püşte-i âlî üzre çıkup bu ceng ü cidâli ve harb ü kıtâli seyr ü temâşâ edüp sahrâ-yı Tilhovar'ın zemini niçe yüz bin atların ayağı altında nadaz nadaz olup rimâl ü türâb Hallâc-ı Mansûr yayından çıkar gibi penbe-misâl hevâya atıldı.

Bu hâl-i pür-melâli Firârî Paşa görüp vâlih [ü] hayrân olup *"Sallata'llahu (el-)kelbe(hû) ale'l-hınzîr"* [22] deyüp âsûde-hâl durdu. Hulâsa-i kelâm bu arbede-i ibret-nümâ kâmil üç sâ'at mütemâdî olup anı gördük, sahrânın şimâlîsi tarafında olan gürûh-ı mekrûh-ı Urbân-ı uryân mûr-ı mâr-misâl târ-mâr olup kararları firâra mübeddel olup deşt-i hâmûnlara gitdiler. Niçe bini *"Firâren an tevâli'l-kesürât"* deyüp Tilhovar kal'ası altında bizim Firârî Paşa askeri içine gelüp *"Dahilek yâ asker-i sultân"* [23] deyü cân atup dahl düşdüler.

Meğer paşaya tâbi‘ olup, imdâdıma yetiş deyü haber gönderen Şeyh Alî Fâris bu arbedede şehîd olup askeri münhezim olmuş. Hemân Mustafâ Paşa “Fursat ganîmetdir.” deyüp münhezim olan Alî Fâris askerine i‘ânet edüp anlar ile bir ağızdan sadâ-yı Allah Allah’a rehâ buldurup kırk elli bin asker ile yedi koldan çöl pâdişâhı Emîr (–) (–) üzre at bırakdıkda anlar hod Alî Fâris’in ganâ’imine tama‘ edüp sahrâ-yı Tilhovar içre pârekende vü perîşân olmuşdu.

El-azametullah böyle mahalde Mustafâ Paşa askeri aç kurd gibi çöl pâdişâhı askeri içine girüp satûr-ı Muhammedî urmağa başlayınca bi-emr-i Hudâ bir ân kavm-i Urbân bir misvâra tahammül etmeyüp var kuvveti bâzûya getirüp yöğrük kısraklılar dem nefesin Aneh ve Seleme kal‘aları çölünde aldılar. Niçe bini Sincâr ve Mardin’e az vardılar, niçe bini kal‘a-i Hâtûniyye ve kal‘a-i Nasîbîn’e bî-nasîb vardılar, niçe yüzü seyf-i Muhammedî‘den nasîbin aldılar. Bu meydân-ı ma‘rekeye Firârî Mustafâ Paşa askeriyle vardığımızda cümle asâkir-i Ervâm âlem-i hayretde kaldılar. Sahrâ-yı Tilhovar şecere ve kavak altı gibi benî Âdem’in leşi ile mâl-â-mâl olup kimisi dünîme olmuş, kimisi mecrûhan dahi zî-rûh kâh düşer ve kâh debelenir ve kâh kalkar, zahm-ı cıda ve mızrak ve sünü ve hıştdan merhûm olmuş benî Âdem’in hisâbın Hudâ bilür. Niçe bini zırh-ı zireh-külâhlı Urbânların zırhından mızrak güzer edüp mızrağıyla pâymâl ü rimâl olup yatar. Kavm-i Urbânda tüfeng olmamak ile ve Urbân şimşîr-bâz olmamak ile cümlesi mızrak ve akve nâm hançer zahmından helâk olmuşlardı.

Ammâ hakkâ ki kavm-i Urbân’da fârisül-hayl bahâdır ve şecî‘ ve dilîr silâhşör ve mızrakbâz fetâlar var imiş kim Dâvûdî zırhlardan derzi iğnesi **[217a]** atlasdan niçe güzer ederse eyle geçermiş ve niçe bin mecrûh atlar bu cesed-i benî Âdem içre serserî gezmede ve niçe bini bî-sâhib sahrâ-yı hâmûnda licâmın sürüdüp gezmede ve bu mevtâ sâhibleri nisvânlar feza‘ u çeza‘ etmede.

Hâsıl-ı kelâm ol gün bir ma‘reke-i benâm idi kim gûyâ Urbân içinde meşhûr olan ceng-i Sıffîn idi . Bu hakîr Urbân cengin ibtidâ Şâm eyâletinde Murtezâ Paşa ile Nakura Boğazı‘nda Dürzî cengin seyr etdim ammâ ol ceng-i azîm ol sengistânda cümle piyâde tüfeng-endâz savaşı idi. Ammâ bu Alî Fâris ile Çöl pâdişâhı cengi çölistânda atlar üzre mızrak cengi idi. Dahi böyle çöl Urbânı uruşu görmemiş idim. Hakkâ ki cihânda bir temâşâ etdim ammâ bu sahrâ-yı Tilhovar dahi Dârâ Şâh ile Rûm keferesi cenginden berü böyle bir neberd-i azîm görmemişdir. Bu sahrâ-yı bî-pâyânda hâkister efkende olan mevtâların hayme vü hargâhları ve bâr u bengâhları ve niçe kerre yüz bin mâl-ı ganîmetleri ve keçileri ve sığır câmûsları ve gayrı devâbâtlarından küheylân atları ve develeri sahrâyı pür etmişdi.

Bu iki Urbânın mâlı içre Firârî Mustafâ Paşa askeri koyun tuza ve kurd koyuna ve mirâs-hor mâl-ı mevrûsuna seğirdir gibi seğirdüp eyle alan u talan eyleyüp nisvânların nâlân u giryân eyleyüp ol kadar mâl-ı ganâ’im aldılar kim en ednâ harbende-i Ervâm bir katar deve yükü mâla mâlik olup harbende iken sârbân-ı revân oldu ve ednâ mertebe sayisler bir iki sürü koyun sâhibi oldular. Sâ’ir karakollukçuların mâlik olduğu bakır avânîleri ve sâ’ir kelepür makûlesi cacim ve haliçe ve kilim makûlelerinin hisâbların Cenâb-ı Bârî bilür. Ammâ iki binden ziyâde at-ı mu‘teber at-ı sâfinatü‘l-ciyâd makûlesi mührât u hüssân küheylânları ve binden mütecâviz nîk ü bed zırhları ve ana göre sâ’ir âlât-ı silâhları cümle

paşa tarafına kabz etdiler ve paşa beytü'l-mâlcısı cümle mevtâların kemerlerinde olan altun ve guruşları mîrîye kabz edüp bir ferde müdâhale etdirmediler. Ve Alî Fâris'in ve çöl pâdişâhının kara demir hayme vü hargâhlarında kalan mâl-ı bî-hisâbı cümle Firârî Mustafâ Paşa zabt etdi, ammâ ne mertebe mâl idi ma'lûmum değildir.

Ba'dehû asâkir-i Ervâm-ı avâm tarafeynde münhezim olan Urbân hâtûnlarına vaz'-ı yed edüp nâ-şer'î amel etmeğe başladılar. Hemân paşa-yı âdil atına süvâr olup leşler içinde ve gayrı yerlerde gezüp avretleri soyanlardan bir kaç haşerâtları katl edüp derûn-ı asker emn [ü] emân oldu. Bu hâl-i perîşân üzre cümle paşa askeri mâl-ı ganâ'im ile muğtenim olup paşa-yı bâ-vakâr Sincâr'ın kara Saçlı Kürdü üzre gitmeden ferâğat edüp üç gün bu kal'a-i Tilhovar altında meks edüp cümle mukarreblerine dahi niçe gûne ihsân u in'âmlar etdi. Bu hakîre mâl-ı ganâ'imden yedi katar deve ve yedi kısrak ve üç zırh ve on beş cacim nâm kilim ve üç aded kılıç ve altı aded Urbân civânı huddâm verüp kendünün bir semmûr âbdest kürkün ihsân eyleyüp hakîre gâyet muhabbet edüp bir münakkaş çerge ihsân edüp başka dâ'ire sâhibi olduk ve huddâmlarımızın aldıkları kelepür ve mâl-ı ganâ'imler ile çergemiz içi ve taşrası mâl-â-mâl olup yetmiş aded hayvânât u şütür ve mu'teber at sâhibi olduk. Andan yine nısf-ı Recebde,

Tilhovar kal'asından Diyârbekir'e gitdiğimiz menâzilleri beyân eder

Bu mahalde ibtidâ iki gulâmım ile sıhhat haberimiz ve mansûr [u] muzaffer olup mâlı Mustafâ Paşa'dan tahsîl ideceğimizi Melek Ahmed Paşa efendimize mektûblar gönderdik. Ba'dehû kal'a-i Tilhovar'dan cânib-i şimâle avdet olunup çöl ü çölistân ve berr u beyâbân içre şiddet-i hâr ve semûm-ı nâr çekerek (–) sâ'atde menzil-i Acısu ve kal'a-i Musul cânib-i şarkımızda kalup kal'a-i Sincâr çölde sol tarafımızda nümâyân kalup,

Menzil-i sahrâ-yı Sincâr: Bu mahalde bir ma'mûr köy var imiş, Urbân harâb etmiş. Cümle mâlı bu harâbistân içre pinhân eyleyüp çıt-a-çıt tınâb tınâba haymelerimiz ile meks edüp cânib-i erba'aya karavullar ta'yîn olundu. Zîrâ çöl pâdişâhının bu kadar mâl-ı erzâkı nehb ü gâret olundu. Bu çölistânda bir gice dağ derûnundan şebhûn edüp bizi basar mülâhazasıyla cümle asker ol gice sabâha dek pür-silâh olup âmâde keşik beklediler. Sabah ki oldu, hamd-i Hudâ Urbândan bir kara görünmeyüp yine kös-i rıhletler çalınup yine cânib-i şimâle ol çölistân içre (–)

Menzil-i Çatalkend beli: Mukaddemâ evsâfı tahrîr olunmuşdur. Bir günde böyle güc ile asâkir-i İslâm aşup andan yine cânib-i şimâle (–) sâ'atde kal'a-i Hâtûniyye sol tarafımızda kaldı. Mukaddemâ bu dahi tahrîr olunmuşdur. Anı ubûr edüp yine taraf-ı şimâle,

Menzil-i karye-i Kızıldepe, mastûrdur. Andan yine cânib-i şimâle (–) sâ'atde,

Menzil-i karye-i azîm Göllü : **[217b]** Bu dahi Mardin hâki nevâhîlerinden olduğu bâlâda mufassal terkîm olunmuşdur. Andan yine cânib-i şimâle (–) sâ'atde gidüp,

Menzil-i kal'a-i Mardin-i sedd-i emîn: Bu şehre Mustafâ Paşa mehâbet ü dârât ve azamet ile bir alây-ı azîm gösterüp girmişdir. Cümle ahâlî-i Mardin'in zöhreleri çâk oldu. Meğer mukaddemâ Sincâr'a Urbân üzre gitdikde paşaya ri'âyet etmemişler. Bu kerre ol kadar ta'zîm ü tekrîm edüp akmişe-i fâhire-i didik ve abâyî ve harîr kahve makremeleri getirdiler kim Mustafâ Paşa ve tevâbi'leri bây-ender-bây olup Mardin

kavminden dahi pay aldılar. Hakîre dahi paşa “el-hedâyâ teşterek” diyerek me’kûlâtdan baklava ve börek ve çörek ve didik ve abâyî muhtım gül-reng serbendler ihsân etdi. (–) Andan yine cânib-i şimâla Mardin’den gidüp bir baş,

Menzil-i Zırzıvân boğazı: Diyârbekir hâkinde bir mahûf u muhâtara boğaz olduğu bâlâda mevsûfdur. Andan yine şimâle (–) sâ‘atde bî-hâsıl zemîn-i yâbise ile gidüp

Menzil-i karye-i,

………………..(1 satır boş)………………..

Bu mahalde Diyârbekr’ün cemî‘i a‘yân u kibârı istikbâle çıkup ol kadar sükkerî hulviyyât ve katr-ı nebât eşribeler getirdiler kim diller ile ta‘bîr olunmaz.

Andan ertesi gün sene 1065 mâh-ı Recebü‘l-müreccebinün yigirminci günü bir hây [u] hûy alây-ı azîm ile bu kadar üserâlar ve bapırlar sekban u sarıcalar zincîrlerinde keşân-ber-keşân sürüyerek kal‘a-i Diyârbekr’e mansûr u muzaffer dâhil oldukda paşanın râhına pâyendâz harîrler döşeyüp hoş-âmed kurbânları zebh olınup hakîre Balıklı ayazma kurbünde Osmân-Paşazâde hânesin konak verdiler.

Ertesi gün Gâzî Mustafâ hakîri da‘vet edüp mâl-ı ganâ’imden Melek Ahmed Paşa efendimize borcun edâ etmeğiçün otuz yedi kîse hakîre verdi ve hakîrden temessük aldı. Ve iki tavla kısrak ve elli katâr urbân devesi ve yedi katâr katır ve on aded mahbûb Gürcî gulâmı ve yüz elli aded tengtir çadır ve onbeş aded nohûdî segbân u sarıca ve karakullukçu çergeleri ve on aded münakkaş âğavât çergeleri ve iki bin mikdârı Urbân gönderleri kim her birisi Bağdâd kargılarıdır. Ve hakîre bir kîse guruş ve bir küheylân at dahi verüp cümle eşyâları paşanın develerine tahmîl edüp üç bayrak segbân-ı refîkler ta‘yîn eyleyüp hedâyâları ile ve tahrîr olan mektûb-ı muhabbet-üslûbları ile bu hakîri paşa efendimize yollayup kendisi bile av tarîkile Şat cisrin ubûr edüp ol mahalde paşa ile ve cümle Diyârbekir a‘yâniyle vedâ‘laşup,

Diyârbekir’den Van’a revâne olduğumuz menâzilleri ve kılâ‘ [u] büldânları beyân eder ve eşkâl-ı Şat keleğin ayân eder

Evvelâ Diyârbekir’den nehr-i Şat üzre cisr-i Kelek kim (–) göz kantara-ı musanna‘dır. Hasankeyfâ‘ya ve Cezîre ve Musul’a ve Bağdâd’a Şat ile giden tulumdan kelek gemileri bu cisr dibinde binâ olınur tulumdan gemilerdir kim üzerleri tahta döşeli. Atlarınla ve sâ’ir bisâtınla ve niçe bin kantar bâr-ı sakîlinle bu kelek gemilerine süvâr olup cânib-i erba‘asında korkuluklarına girdebâlişlere dayanup tavla ve sadranc oynayarak yemîn ü yesârı temâşâ ederek ba‘zı imâr kendlere yanaşarak ve matbahında ta‘âm tabh olarak tâ Bağdâd’a ve Basra’ya varınca semâ‘ u safâ ederek selâmet gider bir tûrfe binâ tulum gemileridir. Ana mahsus üstâd kelekçi mellahları vardır. Diyârbekir’de bu mezkûr cisr dibinde niçe yüz kelek âmâdedir.

Bu hakîr ol cisri ubûr edüp cânib-i şimâl ile taraf-ı şark mâbeynine bir sâ‘atde gidüp,

Menzil-i karye-i Sa‘dî: Bir sahrâ-yı lâlezârda bâğlı u bâğçeli ma‘mûr Yarmenî köyüdür, ammâ hırsızı çokdur. Ol gice bir denk çadır uğurladup hamd-i Hudâ yine bırakdırdık ve iki hırsız diri alup katl etdik. Andan yine cânib-i şarka [(–)] misilli ferahfezâlar ile (–) sâ‘atde

(–),

Menzil-i Çöldepe: Bir sahrâda amelî yığma depedir, kurbünde ma‘mûr kurâlar vardır. Cümle Diyârbekir vâlîlerinin atları bu sahrâda çayırlar ve tirfil ve yonca ve ayrık giyâhâtıyla meşhûr bir çemenzâr-ı ma‘mûr vâdîlerdir. Bunda dahi kara hırsızı çokdur. Zîrâ diyâr-ı Kürdistân'da Halitî ve Çekvânî ve Zıbarı ekrâdı kânıdır, gâfil yatmamak gerek (–) (–) (–) (–). Andan yine şimâle (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı şehr-i kadîm, makâm-ı ârifîn ya‘nî kal‘a-i atîk Miyâfârıkîn *hafazahullahu min âfâti'd-dehr, âmîn*

Sebeb-i tesmiyyesi ve galat-ı meşhûru oldur kim bu kal‘a nehr-i Şat ile nehr-i Batmân mâbeyninde vâki‘ **[218a]** olup mâbeyn-i nehreyni fark etdiğiyçün kal‘a-i Mâ-i fârıkaynn, derler. Kavm-i Arab'da Mafrık-ı Ermen derler. Gerçi arz-ı mukaddesdendir ammâ hâk-i Ermenîstân'da vilâyet-i Kürdistân'dır. Kavm-i Ekrâd bu kal‘aya Mefarıkın derler. Kavm-i Ermen (–) (–) derler. Kavm-i Acem kal‘a-i Miyân-fark derler. Ya‘nî "Beli ince ayrılmış kal‘a" demek olur ve kavm-i Yunaniyân (–) (–) derler. Kal‘a-i kadîm ü şehr-i azîm idi. İbtidâ binâsı Musul kal‘ası içinde medfûn olan Hazret-i Circîs Nebî‘nin ümmetlerinden Handik nâm bir melik binâsıdır kim Hazret-i Circîs'in ta‘lîmiyle binâ olunmuşdur ve Hazret-i Circîs bu şehir kavmine meb‘ûs olunup nübüvvetine imân getirmediklerinden mâ‘adâ Hazret-i Circîs'i bu kal‘a hâ'ilindeki Mefârikîn cebeli üzre kırk kerre âteşe yakup hâkisterin bâda savururlardı. Cenâb-ı İzzet rîha emr edüp gubâr-ı Circîs'i cem‘ edüp yine Circîs Nebî hayât bulurdu. Niçe tefâsîrlerde ve niçe bin kütüb-i mu‘teberelerde mastûrdur. Hâlâ Mefârikîn kal‘ası ensesinde olan kûh-ı bâlâ üzre gubâr-ı Circîs düşdüğü hâkde ve vücûd-ı nâzenîni ihrâk olduğu hâk-i anber-i pâkde asla nebâtât [u] giyâhâtdan bir şey hâsıl olmaz. Ermen tâ'ifeleri ol türâb-ı pâki yüzlerine sürüp ziyâret ederler.

Ba‘dehû bu kal‘a ahâlîsine Circîs Nebî bed-du‘â edüp Van deryâsı kenârında cebel-i Sübhân'da bir ejderhâ zâhir olup bu şehrin cümle halkını hûra geçirüp kal‘ası mu‘attal kaldı. Ba‘dehû Buhtunnasr hûn-ı Yahyâ Nebî talebiyçün hurûc edüp bu kal‘ayı münhedim etdi. Dest-i Ermen'de yine imâr olup Âl-i Abbâsiyân'da iken Hulâgû bu kal‘a kavmin helâk edüp kal‘asın dahi harâb etdi.

Ba‘dehû sene (–) târîhinde Seyfüddevle ibn Hemedânî bu kal‘ayı imâr edüp Kürdistân ve Ermenîstân vilâyetlerine şa‘şa‘a saldı. Eyle imâr oldu kim hemân yetmiş bin alaca çapar atlı askeri var idi. Gayri cüyûşunun hisâbın Hudâ bilürdü. Asâkir-i bî-pâyânının vefreti şundan kıyâs oluna kim rûz-merre matbah-ı Keykâvûs'unda kırk aded bâr-ı şütür, aşına sarf olunup nökerlerine ta‘âm-ı gûnâ-gûn bezl olunurdu. Hâlâ Seyfüddevle sarâylarının esâsları nümâyândır. Sene (–) târîhinde bu kal‘ayı Timur-ı sâhib-hurûc harâb etmişdir. Hâlâ kal‘asının câ-be-câ rahnedâr yerleri zâhir ü bâhirdir.

Ba‘dehû sene 920 târîhinde Selîm Hân-ı Evvel Çıldır gazâsı avdetinde Diyârbekr fethine Bıyıklı Mehemmed Paşa'yı serdâr edüp Diyârbekir'i feth etdikde bu kal‘ayı bâ-sulh Selîm Hân vezîri Ebû Şevârib ya‘nî Bıyıklı Mehemmed Paşa'ya teslîm eyleyüp Süleymân Hân tahrîri üzre Kara Âmid hâkinde sancak beği tahtıdır. Taraf-ı pâdişâhîden beğinin hâssı (–) yük akçedir. Beğine ber-vech-i adâlet on kise hâsıl olur. (–) aded erbâb-ı timâr ve (–)

aded erbâb-ı zu‘amâları cebelüleriyle sefer eşerler. Cümle (–) aded müsellah asker-i mükellef olur ve yüz elli akçe kazâdır ve nâhiyesi cümle (–) aded kurâdır. Kadıya senevî üç aded kise hâsıl olur. Alâybeği ve çeribaşı ve muhtesibi vardır, ammâ müftî ve nakîbi ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve kal‘a dizdârı ve neferâtları ve cebehâneleri yokdur. Zîrâ iç il olmak ile neferâtlara ihtiyâcları yokdur. Lâkin mîr-i livâsı tarafından kal‘ada birkaç topları var, rûz-ı ıydde ve hilâl-i mâh-ı Ramazân nümâyân oldukda endâht edüp kurâlardaki müslimîni âgâh ederler.

Evsâf-ı eşkâl-i kal‘a-i Meyâfârikîn: Müverrihân-ı Rûm bu kal‘a hakkında cezîre-i Şat ve nehr-i Furât mâbeynindeki cezîre-i azîm içredir deyü tahrîr etmişler ammâ galat-ı fikr etmişler. Hakîr bu mahalde on sene mikdârı tek ü pûm vardır kim selîkam bu fenne düşmek ile kırat-be-kırat dakîkiyle ma‘lûmumdur. Nehr-i Furât u Murâd Malatıyye kurbünde Kömürhânı cenbinde cereyân edüp kırk menzilde kal‘a-i Kurna kurbünde nehr-i Şatt’a munsabb olup Şattu’l-Arab olur ve nehr-i Şat Diyârbekr’in Fızkayası dibinden geçüp iner, Hasankeyfâ ve Cizre ve Musul ve Bağdâd ve Kurna dibinde yine nehr-i Furât’a rîzân olur. Bu kerre Diyârbekir’den cisri geçüp şimâle iki gün gidüp bu kal‘a-i Mefârikîn’e gelir. Bu takdîrce bu kal‘a niçe Şat ile Furât mâbeynindeki cezîrede olmuş olur. Bu hakîr-i pür-taksîr im‘ân-ı nazar ile nazar edüp böyle gördük. Ancak bu kal‘a nehr-i Şat ile nehr-i Batmân mâbeyninde vâki‘ cezîrede mebnî olup nehreyn-i azîmeyn mâbeynlerini fark etdiğiyçün Mâ-fârıkayn derler. Hakkâ ki böyledir. **[218a]**

Kal‘a-i Mefârikîn’in esâs-ı binâsı: Yine Mefârikîn dağının dâmeninde bir top menzili ba‘îde cânib-i şarkîde bir düz vâsi‘ sehel mürtefi‘ çemenzâr zemînde şekl-i murabba‘ Şeddâdî binâ seng-tırâş kal‘a-i zîbâdır. Binâ-yı kadîm olmağile her taşı hammâm kubbesi ve fil-i Mahmûdî cüssesi kadar vardır, ammâ dîvârlarının kaddi yigirmi zirâ‘dan âlî değildir, ammâ on beş zirâ‘-ı melikî arîz u metîn dîvâr-ı kavîlerdir. Hatta Timur-ı bî-nûr münhedim etmede usret çeküp hâli üzre bırağup gitmişdir. Cümle (–) aded kapuları vardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve dâ’iren-mâdâr cirmi on bir bin adımdır, ammâ handakları rimâl-i turâb ile memlû olmuşdur ve şekl-i murabba‘dan şimâl-i cenûba tûlânîce vâki‘ olmuşdur. Kal‘a-i kebîr olmağile içinde imâreti gâyet kalîldir. Ancak bin mikdârı hâk-i anber-i pâk ile mestûr bâğlı u bâğçeli tahtânî ve fevkânî hâne-i ma‘mûrlar vardır. Beğ sarâyı ve Sücâh Beğ sarâyı (–) (–) ma‘mûrdur. (–) (–) Câmi‘i,

………………..(4 satır boş)………………..

Çârsû-yı bâzârı azdır. Bu kal‘anın cânib-i erba‘asında uyûn-ı câriyeler cereyân edüp en uluca aynına Ayn-ı havz derler. İskender-i Kübrâ nûş edüp bir havz-ı azîm binâ etdiğiyçün Ayn-ı havz derler, hakkâ ki âb-ı hayâtdan nişân verir billûr-misâl mâ-i zülâldir. Bâğ u bâğçeleri ve hadîka-i ravza-i Rıdvânları reyy edüp iner, nehr-i Şatt’a dâhil olur. Ve bu kal‘a-i Mefârikîn hâkinde nehr-i azîm Basinka’dır. Gerçi kal‘aya ba‘îddir ammâ bu hâkden tulû‘ edüp niçe kurâ vü kasabâtların mezâri‘âtların saky ederek İbn Ömer cezîresi üstünde cânib-i şarkîsinde beş fersah mesâfe-i ba‘îdede nehr-i Dicle’ye ya‘nî nehr-i Şatt’a dâhil olan âb-ı hayâtın biri dahi bu nehirdir. Ve bu Mefârikîn dağlarından niçe uyûn-ı câriyeler

hurûc edüp ve uyûn-ı bî-şumârlar ictimâʻ olup kalʻa-i Hısînkeyfâʻda Cezîre ve Musul'da birbirlerine vâsıl olurlar. Ve Zarbeyn-i Alî ve Zarbeyn-i Esfeleyn müstemed olup bu ikisi bilâd-ı Ermenîʻde olan uyûnlardan sonra Zarbeyn bir nehr-i şedîd ve kaviyyüʻl-cereyân olup dâ'imâ raʻd-âsâ gürleyerek cereyân etdüğinden müverrihân-ı Irâk zârib-i mahbût (?) derler, kalʻa-i Tikrit'e ve Bağdâd ve Vâsıt ve Batâyıh'da dahi niçe enhârlar Şatt'a mahlût olduğu bâlâda re's-i Şat mahallinde tahrîr olunmuşdur. Ve kalʻa-i Mefârikîn'in âb u hevâsının letâfetinden Kürd mahbûbları meşhûrdur. Ve engürü dahi memdûhdur. Ve kalʻanın cânib-i şimâli dağlardır ve dağlar üzre bâğlardır. Anınçün halkı kaviyyüʻl-bünye olup sağlardır. Ve kalʻanın kıble tarafı sahrâlardır kim (–) menzilde kalʻa-i Hısînkeyfâʻya varır ve cânib-i şarkîsinde cisr-i Batmân'ı ubûr edüp bir günde kalʻa-i Hazzo'ya varır. Cânib-i şimâle dağları aşup kalʻa-i (–) varır ve cânib-i kıblesinde bir günde sürʻat ile Cizre'ye varılır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Mefârikîn: Evvelâ derûn-ı kalʻada eş-Şeyh Hazret-i Necmeddîn Sûrânî, andan ziyâret-i el-Melik Seyfüddevle ibn Hemedânî, bu kalʻayı sonra binâ edendir, seng-i mezârıyla maʻlûm bir ziyâretgâh-ı ünâsdır.

………………..(4 satır boş)………………..

Müverrih Mıkdısî kavli üzre baʻde't-tûfân-ı Nûh, imar olan şehr-i Cûdîʻdir, andan kalʻa-i Sincâr'dır, andan bu kalʻa-i Mefârikîn'dir ammâ şehr-i Cûdî sâhibi Hazret-i Nûh ümmetinden Melik Kürdim altı yüz sene muʻammer olup Kürdistân diyârların geşt [ü] güzâr ederek bu Mefârikîn'e gelüp âb u hevâsından hazz edüp bu zemînde sâkin olup evlâd [u] ensâbı gâyet **[219a]** çok olup lisân-ı İbrîʻden indiyyât bir gayrı lisân-ı Turrehât peydâ etdi kim ne İbrîʻdir, ne Arabî ve ne Pârisî ve ne lisân-ı Derîʻdir ve lisân-ı Pehlevîʻdir, ana hâlâ lisân-ı Kürdim derler. Bu diyâr-ı Mefârikîn'de peydâ olup hâlâ diyâr-ı Kürdistân'da istiʻmâl olunan lisân-ı Kürd Hazret-i Nûh ümmetinden Melik Kürdim'den kalmışdır, ammâ vilâyet-i Kürdistân dağistân u sengistân bilâd-ı bî-pâyân olmağile on iki gûne lisân-ı Ekrâd vardır kim birbirlerine elfâzları ve lehce-i mahsûsaları muğâyirdir kim niçesi birbirlerinin kelimâtların tercümân ile anlarlar. Memâlik-i azîmdir, bir ucu cânib-i şimâlde diyâr-ı Erzurûm'dan diyâr-ı Van'dan diyâr-ı Hakkarî ve Cizre ve İmâdiyye ve Musul ve Şehrezûl ve Harîr ve Ardalân ve Bağdâd ve Derne ve Derteng ve ta Basra'ya varınca yetmiş konak yer Kürdistân u sengistân add olunur kim Irâk-ı Arab ile Âl-i Osmân mâbeyninde bu kûh-ı bülendler içre altı bin aded aşâ'ir ü kabâ'il-i Ekrâd sedd-i sedîd olmasa kavm-i Acem diyâr-ı Rûm'a istîlâ etmeleri emr-i sehl idi.

İnşâallah mahalliyle altı bin aded mîr-i aşâ'irleri dahi tahrîr etmeğe destime hâme-i cevâhir-gûyâmı almışım, ammâ bu Kürdistân'ın arzı tûlu gibi vâsiʻ değildir. Cânib-i şarkîsinde Acem hudûdunda Harîr ve Ardalân'dan hâk-i Şâm ve hâk-i Irâk-ı Arab ki hâk-i Haleb'dir, ol hâk-i pâkeyne varınca Kürdistân'ın arzı yigirmi ve yigirmi beş konak ve ednâsı on beş konak yerlerdir. Ammâ bu kadar ülkeler içre beş kerre yüz bin tüfeng-endâz ümmet-i Muhammed Şâfiʻîyyüʻl-mezheb vardır. Ve cümle yedi yüz yetmiş altı pâre kalʻa add olunur kim cümle imârdır. İnşâallah kılâʻları dahi mahalleriyle tavsîf olunur. İnkırâzu'd-devrân Âl-i Osmân ile şâh-ı Acem mâbeyninde memâlik-i Kürdistân mü'ebbed ola, *âmîn,yâ Muʻîn*.

Bu tahrîr olunan sevâd-ı muʻazzam olmağile elsine-i muhtelifeleri vardır. Lisân-ı Zaza ve

lisân-ı Lulu ve lisân-ı Celve-yi Hakkarî ve lisân-ı Avnikî ve lisân-ı Mahmûdî ve Şirvanî ve Cizrî ve Pisanî ve Sincârî ve Harîrî ve Ardalânî ve Sûrânî ve Haltî ve Celvanî ve İmâdî ve lisân-ı Rujikî vardır, ammâ lisân-ı kadîm Arabî ve Fârisî ve Derî‘dir. Zîrâ min Dakâyıkı‘l-Hakâyık li-Kemâlpaşazâde *kuddise sırruhu.* [24] buyurmuşlardır. Ammâ lisân-ı Kürd budur kim tahrîr olunur.

Evvelâ lisân-ı Ekrâd-ı Sûrân

yek	*du*	*se*	*çâr*
1	2	3	4
penç	*şeş*	*Heft*	*heşt*
5	6	7	8
nüh	*deh*	*yânzde*	*dâzde*
9	10	11	12

Lo Kirmançi varra runiti.	*Selâmet hate*	*Halite çiye?*
Sen Kürd gel otur.	Sağ geldin	Nedir hâlin?
Hoşî kılâvî	*Herre şuğli hu*	*Hasbî suvariye*
İyi hâlim	Git kendü işine	Ata bin
Varra rune	*Varra hovar*	*Herre jor*
Gel otur	Gel aşağı	Git yukaru
Herre bin	*Heye nân*	*heye*
Git getir	Ekmek var mı?	var?
Ce heye bin	*Mirişk heye bine*	*Nizânim mirişk*
Arpa varsa getir.	Tavuk varsa getir	Bilmem tavuğu
Tu darav dike	*Heye çendeke*	*Nizânim hirre bin*
Sen yalan söylersin	Vardır satarsın	Bilmem git getir

Rabım serite çâr tanikim beser-i hânîte
Kalkarım, başını dörd yerde yararım hân başıyçün.

Verre rûnî Kirmânç be-ser-i mîrîte
Gel otur Kürd, Beğ başıyçün.

verre	*herre*	*rabe*	*zânim*
gel	git	kalk	bilirim
nizânim	*nân*	*av*	*gûşt*
bilmem	ekmek	su	et
hingivî	*dibiş*	*tirî*	*zebeş*
bal	bekmez	üzüm	karpuz
hejir	*bazın*	*bizen*	*sîv*
incir	kavun	keçi	elma
işkuk	*sûz*	*gûz*	*Şapik heye*
armud	kuru üzüm	ceviz	Şalın var mı?
heye	*Fürûşî*	*Fürûşîm*	*Be çend fürûşek?*
vardır	Satar mısın?	Satarım	Neiçeye satarsın?
çârîk	*gupâl*	*legân*	

kuşak | çevgân | Karda yürüyecek papuç

tahuk | *hıyot* | *Çuma Cizîri*
kızak | çadırlar | Cizre şehrine vardım.

Kelek berdânî
Gemileri koyvermişler.

Bû çiye gelendu ta hore
Niçün böyle etdin bana.

Îrû du rûje mekân-ı düre
Bugün iki gündür ki evinden uzakdır.

Î şev çe şeve şevege dârî
Bu gece ne gecedir ki böyle karanlıkdır.

Bârândı bârî
Ve yağmur yağar.

Şev ki hâciyân
Hacılar gecesinde.

Bejnik zirâve hâl halite
İnce boynunda benleri.

Gevher dû gûhân
Kulağında iki küpe.

Bu gûne niçe bin elfâz-ı dürer-bârları vardır ki bu kadarca tahrîr olunup iktifâ olundu. **[219b]**

Der-fasl-ı tetimme-i kal‘a-i Mefârikîn

………………..(5 satır boş)………………..

Kal‘a-i Mefârikîn şimâlde (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı ibret-nümâ-yı âsâr-ı ebniyye-i acîbe ve hayrât-ı musanna‘-ı garîbe pesendîde-i mühendisân ya‘nî vâcibü‘s-seyr cisr-i Batmân

Evvelâ bu kantara-i bî-adîlin altından cereyân eden,

Nehr-i zülâl Batmân: (–) (–) (–) (–) kurbünde (–) (–) dağlarından gelüp bu püll-i kûzahun altından ubûr edüp cânib-i şarka ve kâh kıbleye cereyân ederek (–) (–) altında nehr-i Şatt'a rîzân olur, ammâ bu cisr-i Batmân altından ubûr etdikde eyle darb-ı hiddet ile akar kim sâ'ikasından âdemin kulağı asamm olur. Zîrâ ol mahalle kûh-ı bî-sütûn pârelerinden nişân verir kayalar üzerinden ubûr eder ve bu mahal Diyârbekir ve Mefârikîn'den Hazzo'ya ve Bitlîs'e ve Van'a ve gayrı diyâr-ı Kürdistân'a memerr-i nâs olduğundan nesl-i Âl-i Abbâsiyân'dan (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) hazretleri helâl-i zülâl mâlından üç bin kîse masrûf edüp bu mahalle cemî‘i diyârın bennâ ü mi‘mâr [u] mühendislerin cem‘ edüp bir püll-i azîm binâ etdirmişdir kim Anadolu diyârında cisr-i Geyve ve cisr-i Çâşnigîr ve püll-i Osmâncık ve kantara-i Amasiyye ve Adana köprüsü ve Misis sırâtı ve Hasankeyfâ cisri gibi niçe yüz cisr-i ibret-nümâlar vardır ammâ bu cisr-i Batmân'ın binâsı ve tarzı tavrı ve vaz‘ı esâsı ve kadd u kâmeti ve metâneti bir cisrde yokdur. Bu nehr-i azîmin bir tarafı kayadır, bir tarafı rimâldir.

Üstâd-ı bennâ "Bu nehr-i mecnûn üzre bir göz cisr olmakdan gayrı ilâç yokdur", deyüp bu cisrin tarafeynine ol kadar metânet üzre vâsi‘ ve arîz rıhtım ve ıskara esâslar bırağup bir tarafdan bir tarafa tâk-i Kisrâ‘dan nişân verir bir göz inşâ etmişdir kim mesâfe-i ba‘îdeden zıhgîr gibi nümâyândır. Cisrin bir çenesinden bir çenesine varınca kâmil yüz yetmiş üç adımdır. Gerçi diyâr-ı Hersek'de Mostar köprüsü de bir gözdür ammâ bu cisr-i Batmân

hendese-i batmanda gâyet ağır mosta[r]dır. Zîrâ bunda olan metânet ve istihkâm ve bunda olan hendese-i zerâfet ve nezâfet-i tâm bir cisr-i benâmda yokdur. İmdi ey ihvân-ı vefâ Hudâ âlimdir, bu ömr-i girân-mâyeyi hâlâ seyâhatde ifnâ etmedeyiz, ammâ böyle bir mehîb u mahûf kantara görmedim. Hey'et ve hikmet okuyan ihtimâlci yârânlar bu cisrden geçmek ihtimâli yokdur. Niçesi tulumlar ile kelek ve pot yapdırup ubûr eder. Zîrâ ta zirve-i a'lâsına çıkdıkça cisrin kendiri bâr-ı sakîl olmasın içün üstâd-ı bennâ cisrin zirvesin incecik etmiş. Ol mahalden aşağı âdem bakmağa cür'et idemez, ammâ aşağıları gâyet vâsi'dir ve iki tarafında kal'a kapuları gibi demir kapuları vardır.

Bu kapulardan içeri yemîn ü yesârda cisrin temeli berâberliğinde cisrin altında hânlar vardır kim âyende vü revendegânlar yemîn ü yesârdan geldiklerinde mihmân olurlar. Ve cisrin kemeri altında müte'addid hücreler vardır ve demir pençereli şâhnişînlerde müsâfirîn meks edüp kemerin karşu tarafındaki âdemler ile kimi musâhabet eder ve kimi şebeke ve olta ile balık avlarlar. Ve bu cisrin yemîn ü yesârında dahi niçe pencereli hücreler vardır. Üstâd-ı şîrînkâr kasd edüp "Cisrin kemerine bâr olmasın" deyü bu kantara-i ibret-nümânın için boş edüp kat-ender-kat revzenli ve kâ'alı hücreler de eylemiş. Bu cisrin yemîn ü yesârında korkulukları cümle polad-ı Nahçevânî demirdendir, ammâ üstâd-ı haddâd dahi var makdûrun sarf edüp bir gûne musanna' şebeke korkuluklar etmiş kim hakkâ ki yed-i tûlâsın ayân etmişdir.

Bu cisr-i bî-hemetânın Hazzo tarafındaki hânda Hazzo beği âdemleri ubûr eden tüccârdan bâc alurlar. Mefârikîn tarafındaki hânda (–) beği âdemleri bâc alırlar, ammâ bu hân dediğimiz binâdan taşralarda bir âsâr-ı binâ yokdur. Cümle cisrin iki tarafı altında hân-ı azîmlerdir. Gerçi eyâlet-i Erzurûm'da **[220a]** Hasan kal'ası sahrâsında nehr-i Araz üzre Sultân Çoban cisri dahi bir azîm muvassatdır ammâ bu cisr-i Batmân'a mânend değildir. Hatta Bursa şehri içre cebel-i Ruhbân'dan gelen nehr-i Irgandı üzre cisr-i Irgandı'yı bu Batmân cisri gibi murâd edinmişler ammâ ne münâsebet, anın yanında bu cisr-i Batmân kehkeşân-âsâ semâya kad çeküp zirve-i evce kemend-i bî-mânend atmışdır. Hakkâ ki üstâd-ı mühendis var makdûrun sarf edüp ol binâ-yı bânî bu cisrde tasarruflar etmişdir kim atlas-ı gerdûnda eyle bir kârgîrlik bir mi'mâr-ı selef etmemişdir. Zîr u bâlâsından zirve-i a'lâsına varınca Diyârbekir kal'ası taşından taş döşenmişdir kim çakmak taşı anın yanında rahmetdir. Yedi yüz seneden berü bu cisr üzre bu kaldırım asla fenâ bulmayup gûyâ bennâ elinden henüz çıkmışdır. Bu hakîr at ile ubûr etmeğe havf edüp piyâdece ubûr edüp selâmetle karşu tarafa vâsıl olduk. Hülâsa-i kelâm bu cisrin midhatinde lisân kâsır ve kalemler kâsirdir. Cenâb-ı Kayyûm ınkırâzu'd-deverân metîn ü müstahkem eyleye, *âmîn ve yâ Mu'în.*

Andan nehr-i Batmân sâhiliyle cânib-i şarka (–) sâ'atde,

Menzil-i Hâsçayır: Bu mahalde cümle refîklerimiz ile hayme vü hargâhlarımız kurup paşanın cümle çergeleri ve sâ'ir haymelerin bir yere yıkup develeri ve katırları cümle bir yere cem' edüp cânib-i erba'aya karavullar ta'yîn edüp sabâha dek bîzâr ve bîdâr olduk. Zîrâ bu mahallin hırsızı Tercil ve Atak ve Mührani ve Kulp'dan berü sökün edüp geldikde *Allahümme âfinâ* "Sürmeden gözü, ağızdan sözü çalarlar" ve gâyet cengâver ve dilâver ve harâmîlikde hünerverlerdir, ammâ bu mahal Hazzo hâkidir. Andan (–) sâ'atde,

Evsâf-ı şehr-i Zov ya'n-i kal'a-i Hazzov

Sene (–) târîhinde Âl-i Abbâsiyân'dan (–) (–) binâsıdır. Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu kal'anın cânib-i şimâlîsindeki kûh-ı azîmlere cebel-i Zov derler. Kal'a binâ olmazdan mukaddem Karakoyunlu'dan Kara Yûsuf Hân'ın Kara Zov kabîlesi ol dağlarda sâkin olduğiyçün kûh-ı Zov derlerdi. Anların cem'iyyeti sebebiyle bu Hazzov zemîninde bir şehr-i müzeyyen olup şehr-i Zov derler. Ba'dehû kal'a,

………………..(1 satır boş)………………..

Hazzov dediler, sebeb-i tesmiyyesine bâ'is ve bâdî oldu. Ba'dehû Âzerbaycân Şâhı Uzun Hasan bu kal'aya mâlik oldu. Ba'dehû sene (–) târîhinde Timur-ı bî-nûr Mefârikîn kal'asın hedm etmeğe gelirken bu Hazzo'yu harâb edüp Bitlîs Hânı Abdâl Hân'ın ecdâdı Sultân (–) (–) (–) imâr edüp mutasarrıf oldu. Ba'dehû sene 920 târîhinde Selîm Şâh-ı Evvel Çıldır gazâsı avdetinde Diyârbekir'i feth eden Bıyıklı Mehemmed Paşa'ya Bitlîs Hânı ecdâdı itâ'at edüp yine hükûmeti Selîm Hân hattıyla kendüye hükûmet kaydıyla eyâleti ihsân olunup hâlâ Süleymân Hân tahrîrinden berü eyâlet-i Diyârbekir'de beş hükûmetin biri dahi mefrûzu'l-kalem ve maktû'u'l-kadem bu Hükûmet-i Hazzo'dur kim taraf-ı pâdişâhdan bunların evâmir-i şerîflerinde elkâbları cenâb deyü yazılır. Taraf-ı pâdişâhîden hâkiminin hâssı (–) akçedir. Erbâb-ı zu'amâsı (–) ve erbâb-ı timârı (–) adeddir. Alâybeği ve çeribaşısı vardır ve yüz elli akçe pâyesiyle yahşı kazâdır, ammâ ba'zı zamân, yamân kazâ-yı âsumânîdir. Zîrâ Kürdistân-ı bî-emândır. Sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve kal'a dizdârı ve müftîsi ve nakîbi yokdur. Cümle hükm-i hükûmet hâkimi hükmündedir. Hatta kal'ası ve cebehânesi ve dizdârı ve neferâtları cümle hâkimi tarafındadır.

Eşkâl-i kal'a-i Hazzo: Kûh-ı Zov dâmeninde bir sarp kaya üzre bir küçük kal'adır, dâ'iren-mâdâr cirmi bin altı yüz adımdır. Maşrık tarafı havâleli yalçın kayalı dağlardır. Kıblesi tarafı sahrâlardır. Bu tarafa nâzır bir demir kapusu var, yolu gâyet sarpdır. Aşağı varoşuna usret ile nüzûl olunur. Derûn-ı kal'ada bâğsız ve bâğçesiz cümle hâk-i pâk ile mestûr yüz elli aded hâneler vardır, ammâ kal'anın nısfın hâkimi olan Murtezâ Beğ'in sarâyı dutmuşdur kim kat-ender-kat bir sarây-ı pür-hücurâtdır. Bu hâkim Murtezâ Hân Bitlîs Hânı Abdâl Hân'ın damâdı bir şehzâde-i âzâde-misâl Hâtem-i Tay ve Ca'fer-i Bermekî-tabî'at ve Hüseyin-i Baykara-meşreb zât-ı mükrim, halûk u halîm ü selîm merd-i meydân Murtezâ hân-ı âlîşân idi. Sarâyında bir gice mihmân olup şeref-i sohbetleriyle müşerref {olduk}. Sarâyında su sarnıçları var ve derûn-ı kal'ada (–) (–) câmi'i var, mâ'adâ imâret-i âbâdânları cümle aşağıdadır. **[220b]**

Sitâyiş-i rıbât-ı Hazzo: Kal'anın kıble cânibi dâmeninde bir vâsi'ce zemînde bin aded hâneli henüz ma'mûr olmada, cümle türâb ile mestûr büyût-ı ma'mûrlardır. Cümle (–) aded mihrâbdır. Cümleden çârsû içinde (–) (–) câmi'i (–) (–) câmi'i ve Şeref Hân medresesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve bir küçük kenîse hammâmı var ve üç yüz aded esvâk-ı muhtasarı var. Ve hâlâ hâkim-i vakt olan Murtezâ Beğ bir kârgîr binâ-yı metîn bir hân inşâ etmiş kim gûyâ bir hısn-ı hasîndir. Sengistân zemîn olmağile bâğ u bâğçeleri memdûh değildir, ammâ halkı şecî' ve tüvânâ fetâları olur. Piyâdesi ve hüssân süvarîsi meşhûrdur. Şeyhânî ve Ma'arravî ve zıvzik kılıç urmada ve câb gödelec taşıyup ok atmada bî-bedel kavmdir. Ve gâyet musallî ve Şâfi'îyyü'l-mezheb mü'min ve muvahhid recül-i sâlihleri vardır. Gerçi yaylalarında Halitî ve Çekvânî ve Zıbarı Yezîdî Kürdleri vardır ammâ anlar ile bey' u şirâ eylemezler. Bu şehrin cânib-i şimâlinde (–) (–) kal'asıdır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı kal‘a-i Hazzo: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Andan Murtezâ Beğ bize âdem koşup cânib-i şarka sengistân yerlere gidüp (–) sâ‘atde,

Menzil-i (–): Hazzo beği hükmündedir. Hamd-i Hudâ Melek Ahmed Paşa efendimize bu menzilde buluşup dest-bûs edüp Diyârbekir Vâlîsi Firârî Mustafâ Paşa’nın ve Diyârbekir a‘yânının mekâtiblerin verüp mektûb-ı merğûbda tahrîr olunan üzre cümle emânetleri paşaya teslîm eyleyüp hayme vü hargâhlardan ve deve ve katırlardan ve otuz yedi kiseden vâfir hazz edüp cümle haymeleri tevâbi‘ ü levâhıka bezl eyleyüp ol sâ‘at otuz yedi kiseyi asâkirîne ulûfe verdi. *Eş-şükrü lillah* kim bu abd-i hakîr kayddan berî olup huddâmlarımıza vâsıl olduk. Ertesi asker-i bî-pâyân ile yine cânib-i şarka sarp sengistân içre renc [ü] anâ çekerek (–) (–) (–) sâ‘atde,

Menzil-i Hazret-i Sultân Veys: Hazzo hâkinde bir dere ve depeli sengistân içre bir uyûn-ı sağîre kenârında (–) (–) (–) (–) bir âsitâne-i azîmde medfûn Hazret-i Veys’dir, ammâ Veys el-Karanî değildir. Anların kabr-i şerîfi diyâr-ı Yemen’de Karn şehrinde medfûnlardır. Ammâ bu Veys hazretleri Âl-i Abbâsiyân neslinden Sultân Veys ibn (–) (–). Pâdişâh iken kutbiyyete kadem basup âhiret pâdişâhı olmuşdu.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Bu abd-i hakîr muhibb-i evliyâ olmak ile kubbe-i pür-envârına dâhil olup rızâ-yı Rahmân içün bir Yâsîn-i şerîf tilâvet edüp savâbın Sultân Veys’e hibe eyleyüp rûh-ı şerîflerinden isti‘ânet taleb eyledik kim zîrâ hadîs-i sahîhde [25] buyurulmuşdur. Hikmet-i Hudâ ol kabr-i münevverde bu dil-i vîrânım ma‘mûr u mesrûr ve münevver olunca hâtıra bu ebyât lâyıh olup kilk-i dürer-gûyım ele alup rûy-ı dîvârda tahrîr etdiğimiz ebyât budur. Beyt:

Cemî‘i kutbu’l-aktâbın re’îsi

Ziyâret eyledik Sultân Veyis’i

Kaddesenallahu bi-sırrıhi’l-azîz. Andan yine sarplık ile cânib-i şarka (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı belde-i Çalındır, ya‘nî kal‘a-i Kefindir

Sebeb-i tesmiyyesi

………………..(1 satır boş)………………..

Ve bânîsi (–) (–) (–) (–) (–) (–). Bu dahi bilâd-ı Ermendendir, ammâ hâk-i Kürdistân-ı Rujikistân’dır. Sene (–) târîhinde hâkimi olan Hazret-i Şeref Hân ser-çeşme-i müverrihân, Selîm Hân-ı Evvel’e itâ‘at etdüğinden Selîm-i zor-âver bu Şeref Hân-ı servere kal‘a-i Kefindir’i ber-vech-i hükûmet ihsân etdi. Bitlîs hâkimi hükmünde subaşılıkdır ve Bitlîs kazâsı nâhiyesindendir. Kal‘ası bir dere içinde bir çay kenârında sarp kaya-yı sebz-gûn üzre havâleli bir seng-tıraş kal‘a-i hâzır-bâşdır. Cânib-i erba‘asında asla handakı yokdur ammâ ne kadar adım cirmi vardır ma‘lûmum değildir, ammâ küçükdür. Cânib-i (–) bir kapusu vardır. İçinde bir câmi‘i ve yetmiş seksen kadar hâneleri var, gayrı imâretden eser yokdur. Dizdârı neferâtları Bitlîs hânı tarafındandır ammâ bir mahalle dahi

Van eyâleti add olunur. Kal‘adan {taşra} yetmiş seksen kadar yine hâk-i pâk ile mestûr hâne-i ma‘mûrları vardır, ammâ yine imâret-i çârsû-yı bâzâr aslâ yokdur. **[221a]** Bu kal‘a-i Kefindir'de,

Ziyâret-i Şehîd Hüsrev Ağa: Sebeb-i şehâdet-i Hüsrev Ağa, {sene 1045 târîhinde} Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ kal‘a-i Revân'ı feth edüp vilâyet-i Âzerbaycân tahtı olan Tebrîz-i dilâvîz'i harâb u yebâb edüp kal‘a-i Van üzre gelüp andan şehr-i Bitlîs'e andan bu kal‘a-i Kefindir deresinde serâperdesiyle meks etmişken görür kim bir giysûdâr gulâm-ı sâhib-ar elinde bir tobrası var, derûn-ı kal‘adan taşra çıkar.

Hemân gazab-âlûd olup "Tiz şu kıyâfetde benim gulâmım giysûların târ edüp zerdûz tâc ile kal‘adan taşra çıkdı. Tiz huzûruma getirin" der.

Derhâl fakîr Hüsrev gulâmı huzûruna getirirler. "Bre mel‘ûn sen bu kıyâfetle kal‘ada nişlersin?" der. "Vallahümme pâdişâhım, ihsânın olan ata ziyâdece yem almak içün tobra ile kal‘aya vardım, der-ân geldim." der.

"Hây kâfir! Huddâmın yok mudur? Arpa bahânesin edüp taşrada nişlersin. Bu kal‘anın adı nedir?" Gulâm-ı mazlûm "Kefindir kal‘ası derler" der. "Tiz Kara Alî! Bunun kefenin boynuna ur." dedikde Cellâd Kara Alî fakîr Hüsrev gulâmın kellesin teninden cüdâ edüp kal‘a-i Kefindir cenbinde kefenine sarup defn idince vakt-i gurûbdan ta vakt-i Şâfi‘îye varınca ol hürr-i şehîd Hüsrev gulâmın kabri üzre alâ mele'i'n-nâs nûr yağdığın Murâd Hân dahi görüp üç yüz altun verüp merhûm Hüsrev Ağa üzre bir kabr-i muhteşem etmişdir kim gûyâ bir âsitâne-i kibâr-ı kümmelîndir. Hâlâ ziyâretgâh-ı hâs [u] âmdır.

Ammâ bu diyârın halkı mu‘tekidler olmağile hummâ marazına mübtelâ olan kimesneler türâbından alup tenâvül ide ide hâk-i anber-âsâsı kalmayup yine mâh be-mâh gayrı türâb mâl-â-mâl ederler. Hikmet-i Hudâ her kim türâbından sehelce yalasa yâhûd suya koyup âbından nûş etse bi-emri Hudâ sıhhat bulur. Şöhre-i şehr olmuş ziyâretgâhdır. *Rahmetullahi aleyh*.

Bu kal‘a-i Kefindir'in cânib-i cenûbunda cibâl-i bâlâlar üzre kal‘a-i Zerıkı nümâyân idi. Beği paşa efendimize azîm tuhaf hedâyâlar ile gelüp bir hil‘at-i fâhire giyüp avdet etdi.

Andan yine paşa efendimizle kalkup cânib-i şarka sarp ve derbend-i çalındır sengistânlık içre nehr-i zülâl Bitlîs kenârınca gidüp Çemender bayırı nâm mühlike-i Zirıkî dağları tarafıdır. Anda bir ulu dere içre baş aşağı nehr-i Bitlîs cereyân edüp kal‘a-i Hasankeyfâ altında nehr-i (–) mahlût olur.

{Der-beyân-ı mülâkât-ı Melek Ahmed Paşa be-hân-ı âlîşân ez-ân sebeb ki ziyâfet-i firâvân}

Bu mahalde ol sarp teng mahallerde Bitlîs hânı Abdâl Hân askeri nümâyân olup anı gördük, Abdâl Hân atından nüzûl edüp pertâb ederek paşaya gelüp rikâbın bûs idecek mahalde paşa dahi esb-i sabâ-sür‘atinden nüzûl edüp birbirlerin der-âğûş ederek öpüşerek görüşerek hayli musâhabetden sonra hân eydür: "Sultânım! Sehel ata süvâr olup ileride bir fütûr tenâvül idesiz." dedikde paşa atına süvâr olup yine alây-ı azîm ile sekizer kat mehterhânesin döğerek anı gördük, bir çemenzâr dere içre tarz-ı Acemâne ve Türkmane ve Kürdâne derim obaları ve Acem tengtirleri ve Osmânlı sâyebânları ile ol çemenzâr

hayme vü hargâh serâperdeler ile lâle-zâr olmuş. Paşa ol cây-ı müferriha varup serâperde-i hânda karâr edüp ân-ı vâhidde cümle altun ve gümüş lengerîler ile ve fağfûrî ve balğamî ve mertebânî kâseler ile bir sımât-ı Muhammedî çekilmişdir. Cemşîd ü İskender ü Keykâvûs'dan berü eyle ta'âm-ı firâvân-ı mümesseki bir selâtîn-i selef çekmemişdir.

Hudâ'ya ayân u beyândır kim Melek Ahmed Paşa efendimizin üç bin askerine ve üç bin dahi hân nökerine ve istikbâle gelen şehir a'yânına ve cânib-i etrâfda olan Kürd ve Köpe haşerâtlarına kifâyet etdiğinden mâ'adâ çemenzâr üzre niçe bin sahûn ta'âm-ı gûnâ-gûnu döküp andan hareket olunurken hemân hân-ı âlîşân paşa huzûrunda ser ber-zemîn edüp on iki ciğer-kûşeleri ve yetmiş yedi aded hâna tâbi' aşîret beğleri cümle ubûdiyyet edüp ser ber-zemîn etdiler.

Hân eyitdi "Efendim, bu meks etdiğiniz yedi aded otağ ve serâperdeler sultânımın safâ-yı nazarıdır, kabûl buyurun! Ve huzûr-ı şerîfinize gelen elli aded gümüş sahûnlar ve yüz aded fağfûrî ve mertebânîler cümle bisât-ı avânîleriyle sultânımındır ve dörd Çerkes ve dörd Abaza ve dörd Gürcî gulâmlar dahi sultânımın abd-i memlûklarıdır" deyü dest-bûs etdi.

Paşa dahi kendi kemerinden Sultân Murâd Hân hançerlerinden bir hançer-i {şerîfi} kendi eliyle hânın beline bend eyledi ve bir semmûr hâna ve üç kürk dahi evlâdlarına ve yüz yetmiş aded kuşaklık zer-ender-zer hil'at-i fâhireleri hânın cümle tevâbi' u **[221b]** levâhıklarına giydirüp esb-i sâfinâtına süvâr olup mehterhânesin döğerek ol dere ve depeler üzre "Azm-i şehr-i Bitlîs" deyü giderken hânın cümle musâhibleri bir âdemin başına üşüp gülüşerek şaka ve müsahhariyyât ederek gitmededirler.

Hakîr eyitdim: "Ayâ bu hây hûy şakâ-yı bî-ma'nî ve şütür-kürbe-i bî-mezâk-ı mâlâ-ya'nî ne ola?" deyü ileri vardım. Manzara-i ibret-nümâ-yı garîb, bir hey'et-i garîb ü acîb ve kerîhü'l-manzar bir Kürd âdemi başında usfûr âşiyânı olacak mertebe dırâz[en] dırâz bir destârı var. Ancak meş'ale topu olmağa lâyık sarı ve kırmızı ve mavi ve yeşil ve beyâz sakalı var, ta kemerine inmiş ve kendisi bir esb-i lâğara binmiş ve eline bir mefret yılan almış. Altında fakîr esb-i şâh-ı gedâya yılan ile tâziyâne edüp urur, ammâ fakîr bârgîr bir adım atar ammâ öbür adımın âhirete atmak ister. Ağzının salyaları çeşme-sâr gibi ağar ve gözünün aslâ ve kat'â feri kalmamış, çâr pâsı gûyâ nâne çöpü olmuş, cemî'i üstühânları birer birer sayılır. Sağına ve soluna serâsime olmuş sarhoş gibi yürür ve elmacık ta'bîr etdikleri kemiklerine ikişer tobra arpa asmış. Ol fakîr at ise âhirete kadem basmış. Yine böyle iken esb-i lâğarın karnına üzengi urur, kâh yılandan kamçı urur, kâhî iner kâhî biner, gûyâ bu herîf ü zarîf gûnâ-gûn lu'bedebâzlık eder. Anınçün cümle halk buna hande eder.

Hânın Kurbân Alî nâm bir gulâmı herîfe bir altun verüp eydür: "Cânım Monlâ Muhammed, küheylâna bir müşvârcık eyle." dedi.

Hakîr eyitdim: "Hey âşık bre ol müşvâr-ı bî-şumârı ide ide bir baş müşvâr-ı âhiri âhiretde alır." dedim.

Hemân biricik yılandan kamçı ile fakîre ata çarpup dizgin değşirüp ol sarp sengistân içre yalçın kayalara çıkup hân ile paşanın yanından berk-i hâtif gibi ol esb-i lâgar ile eyle geçdi kim cümle paşalı âlem-i hayretde kalup ta'accüb etdiler. Hân askeri aslâ ta'accüb etmeyüp hande etdiler.

Yine öte başdan bir baş dahi dolu dizgin kayadan kayaya atını çökerderek ra'd gibi güzer edüp gerü hân askeri içine girdi. Hemân herîfin yanına vardım, atı solur mu deyü atının yüzüne gözüne bakdım, ne gözünde nûr var, ne solur ve ne durur. Hemân raks edüp çöm çöm çömrüdür. Ammâ bu esb-i lâğara im'an-ı nazar ile nazar etdim. Ne aygırdır ve ne iğdişdir ve ne kısrakdır. Bunda eyle bir alâmet yok. Sübhânu'l-Hallâk bu ne sırdır derken hemân esb-süvâr hakîre hitâb edüp tebessüm ederek eydür: "Kişi ne şoh bahmışsan. Yohsa satın mı alursun. Mu benim ecdâd-ı ızâmımdan berü kalmış atımdır. Paşa kendü dahi istese men bunı vermenem ve cihân halkı muna behâ yetişdirmeyelerdir." deyü vâfir germ atdı.

Hânın çâşnigîrbaşısı Mustafâ eydür: "Evliyâ Çelebi sen bu esb-i lâğarı ne sanırsın. Bu hânın hammâmı külhanında yığılmış bir tomruk kütük pâresi idi. Hân bu monlâya alâya binmek içün bir at virmediği Melek Ahmed Paşa alâyına karşu menim alâyımı tezyîf edersin, sakın alâya gitme." deyü tenbîh etmişdi.

Hemân bu monlâ darcıkup külhana varup bu tomruğa bir efsûn edüp bu eşkâl-i nahîfde bir esb-i lâğar olup süvâr olup işte bu mahalde böyle arz-ı ma'rifet edüp böyle herzekârlık etdi, ammâ hân pek muğber-i hâtır oldu. Zîrâ sizin paşa bu atın simyâ ile hâsıl olduğun istimâ' ederse hânın simyâcıları ve kimyâcıları ve sihirbâzları var imiş, der. Hân-ı âkıbet-endîş gâyet müte'ellim olmuşdur." dedikde aklım gidüp eyitdim: "Bre cânım çâşnigîrbaşı, Hazret-i Risâlet'i seversen, sen ne dersin?" dedim.

Çâşnigîrbaşı eyitdi: "Hazret-i Sultân Evhadullah'ın pâk rûh-ı şerîfiyçün böyledir. O monlâ yârândan ehl-i mezâk-ı kaşmer ve kazak-ı kozak kimesnedir. Kâh amûd pâresine kâh tekneye ve kâh küpe ve kâh posta ve kâh böyle bir dıraht pâresine, binüp bir efsûn eder. Ol ân süvâr olup her ne cânibe isterse gider. Eğer kedi ve koyun ve köpek ve gayrı zî-rûh kısmından birisine süvâr olsa Düldül-i Alî-vâr Abraş-ı Gülendâm-vâr raks etdirüp cirit oynar." deyü yemîn billah etdi.

Hakîr buna münkerim, elbette bu esrâra vâkıf olmak gereğim, deyü çâşnigîrbaşıya ricâ-yı cidd-i ihtimâm etdim.

Çâşnigîrbaşı, "Nola, düş yanıma!", deyüp alarkadan bu Monlâ Muhammed'in akîbince Hân bâğına vardık. Hemân monlâ-yı merkûm ol at ile bâğın arka kapusundan içeri girüp âlem ağyârdan bî-haber zann edüp külhana doğru girince hakîr piyâde olup üç gulâmım ile anı gördük, atdan aşağı inüp elindeki yılanı çakşırı içine koyup yere çömelüp oturdu. Bir ândan yine çakşırından bir uçkur çıkarup mezkûr uçkuru esb-i lâğarın boğazına bağladı ve bir na'ra **[222a]** haykırdı ve ol mahal sehelce muzlim şekilli olup hakîrin gözleri karardı. Anı gördüm, meydân-ı külhanda bir dallı budaklı kütük zâhir olunca çâşnigîrbaşı eyitdi: "Ey monlâ, yine esb-i sabâ-sür'ati külhana bağladın." dedi.

Ol eyitdi: "Hân dedikleri pis, bir at vermedi, ben dahi eyle etdim. Vallahi billahi sarâyî firâşî bâğıd u kâfire tebessüm gerek idi. Ammâ Osmânlı alâyı geldi, meni lâğlarlar deyü bu tormuğa binmişem." deyü aslâ inkâr etmedi. "Munlar kimdir?" deyü hakîr içün çâşnigîrbaşıdan su'âl etdi. Ol dahi henüz ülfet etmişdi. Hâfız-ı Kelâmullah ve paşanın nedîm-i hem-celîsidir." dedikde vâfir hazz edüp bizimle yârân oldu. İnşâallah mahalliyle dahi niçe ibret-nümâ ma'rifetlerin beyân ederiz.

Ezîn-cânib Melek Ahmed Paşa efendimiz bir alây-ı azîm ile şehr-i Bitlîs'e girerken yemîn ü yesârda istikbâle çıkan ahâlî-i Bitlîs'e selâm-ı firâvân vererek yemîn ü yesârda olan benî Âdeme ol kadar altun ve çil akçe bezl eyledi kim ta'bîr olunmaz. Bu kerr ü ferr ü dârât [u] azamet ile hân-ı âlîşân bâğına varup anda mihmân olup on gün tekâ'üd olunmasın fermân eyledi.

Evsâf-ı şehr-i sâhibü'l-bahreyn ve's-seddeyn, ya'nî taht-gâh-ı İskender-i Zülkarneyn, binâ-yı Gulâm Şâh-ı Bedlîs, ya'nî sedd-i İskender-i Bitlîs

Bu kal'a-i atîkin ibtidâ bânîsin ve sebeb-i tesmiyyesin beyân idelim. Evvelâ müverrihân-ı Rûm u Arab u Acem, müverrih-i hakîkî Mıkdısî ibn Beyhakî Yarmenî ve bi-kavli Hazret-i Sultân Şerefeddîn-i Abbâsî ki, Şerefnâme sâhibidir, kim Âl-i Abbâsiyân'dan hân-ı âlîşânın cedd-i ızâmıdır. Anların kavl-i sahîhleri üzre İskender'in iki et pâresinden pekçe alnında iki boynuzları olduğundan İskender-i Zülkarneyn dediler. Bir kavlde otuz iki seneye bir karn derler kim bu eflâk otuz iki yılda devr eder. İskender iki kerre devr-i felek karnı sâhibi olmağile Zülkarneyn dediler, ammâ lisân-ı Arab'da karn boynuza derler. Esahh-ı rivâyet boynuzu olduğundan Karneyn dediler. Ammâ İskender bu boynuzların veca'ından bir sâ'at hâb-ı râhata varamazdı ve cemî'i hukemâları ana ilâc bulamazdı.

Âhir-i kâr veca'-ı karneynine dâ-i devâ içün yine hukemâ ve ulemâlarının ilkâsıyla derdine devâ ararken {İskender'e Hazret-i Allah tarafından bu âyet-i şerîfe nâzil oldu} [26] emr-i şerîfi üzre cümle etıbbâ-yı hukemâsıyla âb-ı hayât arayarak ta zulumâta varup bahr-i muzlimden öte geçüp Sedd-i Ye'cûc'u binâ edüp avdetde yine âb-ı hayât arayup karnlarının veca'ına ve ömrü mü'ebbed olmasına ol kadar cidd ü cehd etdi kim âb-ı hayâtdan bir eser bulmayup şifâ-yı hayâtdan me'yûs olup el yudu.

Ammâ hikmet-i Hudâ ol asırda Hızır Nebî İskender'in askerî tâ'ifesinden bir recül-i sâlih imiş, halkdan ba'îd serserî gitmek mu'tâdı imiş. Bir mahalde kendüye harâret-i bedeniyye ârîz olup bir âb-ı sâfîden nûş eder. Meğer ol âb-ı hayât-ı cennât imiş. İlâ hâze'l-ân Hazret-i Hızır zindedir kim deryâda ve gayrı cezâyirler hizmetine me'mûrlardır. Ammâ niçeler nübüvvetinde ihtilâf etmişler. Çoğu nübüvvetine zâhib olmuşlar. Netîce-i merâm âhir İskender âb-ı hayâtdan hayât-ı şifâyı bulamayup yine hukemâlarının ta'lîmiyle "Dünyânın göbeği kûh-ı Bingöl'de âb-ı hayât olmak ihtimâli vardır." deyü "Azm-i kûh-ı Bingöl!" diyerek Basra önünde Şattu'l-Arab'a gelüp andan nûş edince karneyninin veca'ı teskîn olur. Andan sâhil-i Şatt ile gelerek ve âb-ı nâbdan nûş ederek, kat'-ı menâzil ü tayy-ı merâhil ederek nehr-i Batmân ile nehr-i Şatt'ın birbirine mahlût olduğu mahalle gelüp ikisinden dahi nûş edüp Şatt'ın nef'in dahi ziyâdece müşâhade edüp Diyârbekr'e gelir.

Andan yukaruda Şatt dörd koldan geldiği bâlâda Diyârbekir şehrengîzinde Şatt evsâfında tahrîr olunmuşdur.

Şatt'ın dörd başından dahi nûş edüp İskender'in boynuzu veca'ları teskîn olur, ammâ karneyninden halâs olamaz. Âhir yine avdet edüp nehr-i Batmân Şatt'a mahlût olduğu mahalle gelüp nehr-i Batmân'dan nûş edince hayli râhat olur. Sâhil-i Batmân ile gidüp Kefindir kal'ası altına vardıkda Bitlîs'den berü gelen uyûndan nûş edüp ayn-ı İskender münevver olur. "Bre meded", deyü şehr-i Bitlîs'e gelince şehir içinde nehir iki fırka olur. Avınç deresinden gelen uyûndan nûş eder, nef'in müşâhede idemez, ammâ

kal‘a-i Bitlîs kayasının sağ tarafından cereyân eden uyûndan nûş edince hemân kal‘a kayası dibinde hâb-ı **[222b]** râhata varup safâ eder.

Ba‘dehû hâbdan bîdâr olup ol uyûn-ı câriyenin mahreci mahallinde kâmil yedi gün nûş eder, hayât-ı câvidân buldum zann edüp hikmet-i Hudâ ol mâ-i zülâlin te’sîri sebebiyle boynuzunun biri düşüp biri kalır. “Bre meded, işte âb-ı hayât bunda imiş. Basra şehrinden berü nef‘in müşâhede ide ide nûş etdiğimiz âb-ı zülâl meğer bu mâ-i Kevser imiş kim Şattu’l-Arab’a dâhil olurmuş. Bre Bedlîs nâm hazînedârı kığırın.” deyü fermân etdükde Bedlîs gelüp eydür: “Ey gulâm-ı hâs! Eğer hâssu’l-hâs olmak dilersen benim mâlımdan niçe bin kîse mâl-ı firâvân harc edüp bu mahalde bana bed-leys bir kal‘a inşâ eyle kim Camapur memleketinden biz gelince itmâm bulup azametimle ben ol kal‘ayı muhâsara etsem fethinde usret çekem.” deyü böyle bir kal‘a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn binâ olunmasın Bedlîs hazînedâra fermân edince “el-Emrü emrüküm” deyüp kal‘ayı *Bismillah* ile esâsına şürû‘ etmede. Andan İskender bir karn ile Camapur diyârına gitmede. Beri tarafda Bedlîs cemî‘i hukemâları ve mühendis-i üstâd-ı kâmil bennâları ve cemî‘i ulûm-ı garîbe vü acîbe sâhibi keheneleri cem‘ edüp bu kal‘anın tâli‘-i imâretinin sa‘d sâ‘atin bulup vilâdet-i Server-i Kâ’inât’dan sene 872 mukaddem kal‘a-i Bitlîs binâ olunup sene 882 târîhinde İskender vefât etmişdir.

Ammâ bu kal‘ayı hazînedâr Bedlîs eyle bir sa‘b sûr-ı üstüvâr binâ etdirdi kim cemî‘i ulûm sâhiblerine birer rasad-ı mutalsamâtlar icrâ etdirdi. Cânib-i erba‘asın metânet üzre ârâste ü hıyel-i şeytanat ile pîrâste edüp her vech ile cenge âmâde oldu. İskender-i Kübrâ Bedlîs’in kal‘ayı itmâm etdüği haberin istimâ‘ edüp Camapur vilâyetin feth edüp kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek sahrâ-yı Muş‘a gelüp meks eder. Andan yer götürmez asâkir-i bî-pâyân ile kal‘a-i Bedlîs’e gelince derûn-ı kal‘adan Bedlîs İskender’e ol kadar seng-i mancınık ve seng-i zenberek ve sapân u kepân u hadeng ve seng-sâr eder kim İskender gışş olur. Himmet-i gayr-ı hamiyyet-i cihângîrîyi yâd edüp var kuvveti bâzûya getirüp “Bre bu kâfir gulâm Bedlîs bana âsî oldu.” deyince kal‘a üzre deryâ-misâl askeriyle cânib-i erba‘asından hücûmlar ve yürüyüşler ve gûnâ-gûn şeb-hûnlar edüp yedi günde İskender bu kal‘ayı feth idemeyüp âciz-mânde kalır. Derûn-ı kal‘ada mutehassın olan Bedlîs’e İskender “Emânım emândır, cürmün afv etdim. Çık taşra ey gulâm.” deyü afvnâmeler ile elçiler gönderir. Bedlîs elçileri redd edüp kal‘adan ol kadar zenberek ve mancınık taşı atar kim İskender’in niçe bin askeri helâk olur.

Netîce-i kelâm kırk gün kırk gice ceng-i İskender-i Kübrâ olunca kırkıncı gün kal‘anın kayaları zeylinde bir gâr deliğinden bir gürûh zenbûr zâhir olur kim her biri serçe-i sanâfîr kadar sarı arı bu asker-i İskender’in içine müstevlî olup İskender askerinin cümle hayvânâtları demlerin hotas-vâr edüp cümle üştür ü ester ve at *““Firâren an tevâli’l-kesürât”* deyüp cümle hayvânât [u] insânât “Meded yâ sahrâ-yı Heyhât!” deyüp kararları firâra mübeddel oldu. Fakîr İskender-i Zülkarneyn karnına dermân ararken burundan kulakdan çıkayazdı. Âhir-ı kâr İskender dahi cânından bezdi ve sahrâ-yı Muş‘a doğru gezdi. Hemân derûn-ı kal‘adan hazînedâr Bedlîs bî-hisâb mâl-ı firâvân ile lâ-yu‘âd u lâ-yuhsâ girân-bahâ tuhaf u tefâruk ile kal‘anın miftâhların mücevher zarf içre koyup doğru İskender’in pây-ı semendine yüz sürüp kal‘a miftâhların huzûr-ı İskender’e koyup zemîn bûs eder. İskender eydür: “Bre mel‘ûn, niçün bana âsî olup bu kadar askerim helâk eyledin?” der.

Hemân Bedlîs eydür: “Pâdişâhım! Kaçan kim bana bir kal‘a-i metîn inşâ et kim azametimle ben muhâsara etsem, fethinde usret çekem, bana eyle bir kal‘a yap!, buyurdunuz. Ben dahi emrinize fermân-berlik edüp işte böyle bir sedd-i İskender kal‘a binâ etdim. Fermân pâdişâhımındır” deyince İskender insâf edüp kal‘anın hükûmetin Bedlîs’e ihsân eyledi. Anınçün Bedleys’den galat Betlîs derler, sebeb-i tesmiyyesi oldur ve bânîsi ta‘lîm-i İskender ile yine Bedlîs’dir. Anınçün tevârîh-i Acem’de taht-gâh-ı İskender nâmıyla yâd olunur, ammâ Târîh-i Yunaniyân-ı Yanvân’da bu Bitlîs içün Pırgaz-ı makal-ı Aleksandıra derler, ya‘nî Büyük İskender kal‘ası derler. Hakkâ ki kal‘a-i atîkdir. Hâlâ niçe yerlerinde Rûm binâsı alâmetleri vardır. İnşâallah mahalliyle bu kal‘anın mutalsamâtları dahi beyân olunur. Bilâd-ı Ermen’dendir ammâ vilâyet-i Kürdistân’dandır. Niçe mülûkdan mülûka intikâl etmiş kal‘adır, ammâ ekseriyyâ Âzerbaycân şâhlarından Karakoyunlu Yûsuf Celâyirli ve Akkoyunlu Uzun Hasanlı mutasarrıf olagelmişler idi. Ammâ dahi mukaddem-i ibtidâ Ermen destinden dest-i bâzû-yı kuvvet ile feth eden Âl-i Abbâsiyân’dan Sultân Evhadullah’dır. Anların **[223a]** devletleri sehel bergeşte olmak ile Âzerbaycân Şâhı Uzun Hasan Bitlîs’e mâlik olmuşdu. Ba‘dehû sene 878

“Butlânu keydi’l-hâ’inîn”[27]

târîhinde ve [28] târîhinde Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed Hân Gâzî Tercân sahrâsında Uzun Hasan Şâh’ı münhezim edüp cümle askerin dendân-ı tîğdan geçirüp Uzun Şâh Âzerbaycân’da cân verince yine şehr-i Bitlîs’i müstakillen Âl-i Abbâsiyân’dan (–) (–) Hân zabt [u] tasarruf etdi.

Ba‘dehû sene 920 târîhinde Selîm Hân-ı Evvel Şâh İsmâ‘îl’i Çıldır sahrâsında münhezim etdikçe ibtidâ bu Bitlîs Hânı (–) Hân hâk-i pây-ı Selîm Hân’a mutî‘ [u] münkâd olup hatt-ı şerîf-i Selîm Şâh ile hükûmet pâyesiyle hâlâ evlâd-ı evlâd hânlardır kim emr-i pâdişâhîlerinde elkâblarında hân-ı âlîşân yazılur, azîm hükûmetdir.

Eşkâl ü ecrâm-ı zemîn-i kal‘a-i Bitlîs

Evvelâ bu kal‘a-i ser-bülend kûh-ı Dehdîvân ile kûh-ı Âvîh mâbeyninde bir vâsi‘ sengistân uz içinde Âvîh deresi solunda ve İskender deresi sağında bu nehreyn-i zülâleyn bir yere mahlût olduğu mahalde evce ser çekmiş bir yalçın kaya üzre Şeddâdî binâ-misâl seng-tıraşlar ile mebnî bir kal‘a-i kavîdir kim her seng-i hârâsı pil-i Mengurûsî cüssesi kadardır. Bu kal‘a vaz‘ olduğu püşte-i bâlâ iki nehir mâbeyninde gûyâ cezîre-misâl vâki‘ olmuşdur. Ammâ gâyet serâmed kanâre-i âlîdir kim kal‘anın dervezesine altı yüz adımda urûc olunur, sa‘b yolu vardır. Cirm-i kal‘a oldur kim şarkdan garba şekl-i murabba‘dan tulanîce vâki‘ olmuşdur, ammâ şark tarafı gâyet âlî olup evc-i âsumâna ser çekmiş bir burc-ı âlîsi olup aşağı deresi derk-i esfelden nişân verir bir çâh-ı gayyâ olduğundan mezkûr kulle-i bülendden hânlar ba‘zı vâcibü‘l-izâle olan âdemleri ol kulle-i bâlâdan aşağı endâht edüp pâre pâre olur. Anınçün ol şark tarafında kulle-i âlîye “Kanlı kulle” derler. Bir kulle dahi cânib-i garbda hân sarâyı köşesinde kulle-i azîmdir kim içinde cebehâne-i gûnâ-gûnlar vardır ve cümle altı yüz yetmiş aded dendân-ı bedendir ve her bedende birer mazgal deliği vardır ve anlardan aşağı birer kat mazgal delikleri vardır.

Andan aşağı top delikleri var ammâ sonradan delmişler. Cümle dîvârları köşe köşe çıkup her dirsek kulleleri birbirlerin gözler ve her kulle üzre dîdebânhâneler vardır. Ve cânib-i

cenûba aşağı şehre nüzûl eder üç kat demir kapusu vardır kim kapu mâbeynlerinde âlât-ı silâh müzeyyen olmuşdur. Cemî‘i dîdebânlar bu bâb-ı azîmde dîdebânlık edüp bir merd ü zen kal‘aya girmek ihtimâli yokdur. Zîrâ bir kerre niçe yüz merd-i fetâ zen-i fertûte şeklinde kal‘aya girüp kılıç urup feth etdiklerinden hâlâ derûn-ı kal‘aya avret bile komazlar, meğer âşinâlarından bir hâtûn-ı mestûre ola. Bu kapudan gayrı dervezesi yokdur.

Ve cânib-i erba‘ası çâh-ı Bâbil olmağile bu kal‘a etrâfında aslâ handak yokdur. Zîrâ her cânibi evce ser çekmiş mücellâ yelme yalçın kayalardır. Ve bu kal‘anın cirmi dâ’iren-mâdâr iki bin dokuz yüz adımdır. Ammâ hân sarâyı tarafında harîm-i hân-ı âlîşân olmağile adımlamak mümkin olmadı. *Allahu a‘lem* bin adım da hân sarâyı var ise cümle devri dörd bin adım olmuş olur ve cümle dîvârının kaddi seksener zirâ‘-ı melikîdir ve on zirâ‘ arîz-ı dîvâr-ı sûr-ı üstüvârdır.

Derûn-ı kal‘ada cümle üç yüz hânedir ammâ nısfın hân sarâyı kaplamışdır kim kat-ender-kat tarz-ı Acem ü tarz-ı Rûm hücre-i zîbâlar ve kâl‘a-i ra‘nâlar vardır kim her birinin ta‘rîf ü tavsîfinde benî Âdem âcizdir. Sekiz yüz yıldan berü her hân ve her mülûk imâr etmededir. Husûsan Abdâl Hân niçe Mısır hazînesi sarf edüp bu sarây-ı azîmi sarây-ı Kaydefâ etmişdi. Cemî‘i revzenleri ve şâhnişînleri kal‘anın burc [u] bârûları üzre vâki‘ olup cümle şehr-i Bitlîs ve kûh-ı Dehdîvân nümâyândır ve bu kayanın içi cümle mağaralardır ve hubûbât u levâzımâtlar ile memlûdur. Bu gâr-ı yetîmânlar mâbeyninden aşağı derelere iner su yolları vardır.

Ve bir câmi‘ ve bir medrese ve gılâl anbarlarından gayrı imâretden ve çârsû-yı bâzârdan eser yokdur. (–)

Der-beyân-ı eyâlet ü hükûmet-i kal‘a-i Bitlîs

Van eyâletinde başka hükûmetdir. Taraf-ı pâdişâhîden hâss-ı hümâyûnu yerine eyâletinin ebvâb-ı mahsûlâtı kendiye hâs olmuşdur. Beher yevm eyâletinden hâna bir kîle-i mevik akçe hâsıl olur. Pâyede Van eyâleti pâyesidir. İki bin asker ile hükm-i hükûmât edüp bir sefer iktizâ ederse yahûd Van kal‘ası dezengi ta‘mîr ü termîmine da‘vet olunursa Van serdârıyla sefer eşer. Ve şehir içre gelen kârbânın bâc-ı bâzârı kendüye hâs kayd olunmuşdur. **[223b]** Ammâ bu şehrin içinde olan Ermenî Ya‘kûbîlerin ve re‘âyâ-yı Arabîlerin cizyesi Van kulu aklâmıdır. Her re’s-i senede Van’dan bir ağa gelüp mezkûr Arabî re‘âyâlardan harâcları tahsîl edüp Van kuluna ulûfe verilir. Hânın bu harâcda alâkası yokdur ammâ Muş sahrâsı harâcı cümle hânın kayd-ı hayâtıyla ocaklık hâssıdır kim senevî yigirmi altı bin guruş hâsıl olur. Fâtih-i Revân Sultân Murâd Hân, ba‘de’l-fethi Revân bu Bitlîs hânı sarâyında mihmân olup hizmeti mukâbelesinde hatt-ı şerîf ile hâna Muş harâcın ihsân etmişdir. Hân dahi ol harâcdan Bitlîs kal‘ası dizdârının ve iki yüz aded neferâtlarının vazîfe-i mu‘ayyenelerin mezkûr hâsdan ve mahsûlât-ı bâc-ı bâzârdan verüp kal‘a hânın taht-ı tasarrufunda olup miftâhları her şeb [ü] rûz hânda durur. Mefrûzu’l-kalem ve maktû‘u’l-kadem serbest hükûmetdir ve hayli vâsi‘ eyâleti vardır.

Der-beyân-ı hudûd-ı eyâlet-i Bitlîs

Evvelâ cânib-i şarkîsinde Van deryâsı kenârında Van'ın Tahtıvân nâm subaşılığı ile meşâdır ve yine cânib-i şarkda Hakkarî hâkiminin ve Sultân kal'asıyla hudûddaşdır ve cânib-i cenûbda Şirvân beğiyle hem-cenâhdır ve yine taraf-ı kıblede Hizân beğiyle hem-meşâdır ve yine cânib-i kıblede bir menzil ba'îd Zirkı beğiyle hem-hudûddur ve cânib-i garbda üç konakda Diyârbekir eyâletinde Hazzo beğiyle sınırdaşdır ve cânib-i şimâlde üçüncü menzilde Tercil beğiyle meşâdeşdir ve yine cânib-i şimâlde dördüncü menzilde Çapakçur beğiyle hem-hâkdir ve yine taraf-ı yıldızda Muş sahrâ-yı eşerri Erzurûm hâkinde Mamrevân beğiyle meşâdır ve yine şimâle üç günde Erzurûm hâkinde Malazcird beğiyle hem-cinsdir ve yine cânib-i şimâlin şarkîsine sarı Van deryâsı kenârından Van sancağından Ahlat beği ile hudûddaşdır ammâ cânib-i şarkîsi hâki cümle Van deryâsıdır kim andan öte alâkası yokdur.

Der-beyân-ı aşâ'ir [ü] kabâ'il-i hân-ı âlîşân

{Cümle 77 aded}. Evvelâ cümleden güzîde askere mâlik aşîret-i Mod Beği Alî Beğ yedi bin tüfeng-endâz askere mâlikdir. Andan,

………………..(3 satır boş)………………..

Bâlâda tahrîr olunan (–) eyâleti içre bu terkîm olunan mîr-i aşâ'irlerinden hân murâd edinse yedi bin paçile ve likânlı ve guyallı ve şal ve şapikli ve cânlı ve tüfeng-endâz asker-i pür-silâh âmâde olur. Gâyet şecî' ve bahâdır ve nâmdâr asker-i kerrârlardır ammâ şehr-i Bitlîs içre kırk bin âdem olur, kavm-i Rujikî derler, ya'nî ruzikî bir günlük dost demek olur. Şehir halkının başka lisân Ruzikîleri dahi mahallinde tahrîr olunur. Sâ'ir Ekrâd gibi şecî' ve bahâdırân değillerdir ancak elleri ve sakalları kınalı ve gözleri sürmeli pâk u pâkîze erbâb-ı ma'ârif hoş-sohbet âdemlerdir. Eyâlet-i Bitlîs'de hân tahrîri üzre kırk üç bin Ermenî re'âyâlar vardır. Nısfı diyâr-ı Muş'da Van kulu aklâmıdır ve nısfı Abdâl Hân'ındır. Ve eyâlet içre cümle 13 aded ze'âmetdir ve cümle 214 aded erbâb-ı timârdır. Alâybeği ve çeribaşı ve yüzbaşısı vardır. Kânûn üzre cebelüleriyle cümle üç bin asker olup hân livâsı altında Van paşası ordusunda sefer eşerler.

Eyâlet-i Bitlîs'de gayrı hâkimleri beyân eder

Evvelâ taraf-ı Âl-i Osmân'dan hâkim-i şer'î yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Taht-ı kazâsında cümle on yedi nâhiye ve cümle (–) aded kurâdır. Evvelâ nâhiye-i Mudiki ve nâhiye-i Surp ve nâhiye-i Gevar ve nâhiye-i Gevaş ve nâhiye-i Zerdehân.

………………..(2 satır boş)………………..

Bu nevâhî-i ma'mûrelerden kadısına ber-vech-i adâlet beher sene sekiz kise-i Rûmî hâsıl olur. Eğer hânlar ile hüsn-i ülfet ederse dahi ziyâdece olur. Hâkim-i sâlisi mezheb-i Şâfi'î müftîsidir; müftî-i Hanefî yokdur. Zîrâ cümle ahâlîsi Şâfi'îyyü'l-mezhebdir. Ve hâkim-i râbi'i nakîbü'l-eşrâfdır. Hâkim-i hâmisi serdâr ve hâkim-i sâdisi bâcdâr ve hâkim-i sâbi'i şâhbenderdir ammâ bu mezkûrlar cümle hân tarafından hâkimlerdir. Ammâ harâc ağası ve yeniçeri serdârı pâdişâh tarafındandır. Muhtesibi ve kapândarı ve boyahâne emîni hân tarafındandır. Her vech ile zabt u rabtı ve adl-i adâleti yerinde hükûmetdir. **[224a]**

Der-beyân-ı cevâmi'hâ-yı şehr-i Bitlîs-i Kürdistân

Bu şehr-i atîk içre cümle yüz on aded mihrâbdır ammâ niçesi cevâmi‘-i selâtînlerdir kim zikr olunur. Evvelâ cümleden cemâ‘at-i kesîreye mâlik, câmi‘-i kadîm,

Şerefeddîn câmi‘idir: Kim nesl-i Âl-i Abbâsiyân’dandır. Bu câmi‘-i pür-nûr kal‘a ardında cereyân eder ayn-ı İskender kenârında bir göz cisrin başında vâki‘ olmuş gâyet musanna‘ câmi‘-i mahbûbdur kim cümle kıbâbları ve tâkleri metânet üzre mebnîdir ve bir minâre-i mevzûnu var kim şehr-i Bitlîs’de değil Kürdistân’da dahi misli yokdur. Andan yukaru kal‘ada,

Câmi‘-i Bedlîs: Kal‘ayı binâ eden İskender-i Kübrâ‘nın hazînedârı Bedlîs binâsıdır, ammâ ol zamân deyr imiş. Ba‘dehû Sultân Evhadullah câmi‘ etmiş, bir minâreli haremsiz tarz-ı kadîm câmi‘dir. Ve,

Sarrâchâne câmi‘i: Bu câmi‘ aşağı varoş-ı kal‘ada vâki‘ olmağile cemâ‘at-i kesîreye mâlikdir. Bu dahi minâreli ve haremsiz câmi‘-i kebîrdir. Bânîsi (–) (–) Andan,

Debbâğlar câmi‘i: Bu dahi kebîrdir ve cemâ‘ati kesîrdir ve kân-ı ulemâ-yı müfessirîndir. Ve diğer,

Şeref Hân câmi‘i: Çevgân meydânında nev-binâ bir câmi‘-i zîbâdır kim eğer ta‘bîr ve tavsîf etsek bir kerrâs-ı mecmu‘a-i mesâcid olur. Gâyet musanna‘ u müferrih ü dilküşâ ma‘bedgâh-ı ra‘nâdır. Minâre-i bâlâsı gûyâ bir serv-i serâmeddir.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Memdûh-ı meşhûr olan cevâmi‘ler bunlardır. Garâbet bunda kim bu câmi‘lerin cümlesi Acem haliçeleriyle ve Isfahân keçeleriyle döşenüp câmi‘in bir tarafında bir azîm sobası vardır. Cânib-i vakfdan mütevellîleri sobalara âteş edüp câmi‘ kapuların ve revzenlerin keçeleyüp cümle câmi‘ler vakt-i şitâda hammâm gibi olup cemî‘i cemâ‘at mübâhase-i ilm edüp tekmîl-i fünûn ederler ve âbdestleri kârcığan taşra çıkup âb-ı hayâtdan nişân verir ıssı suları var. Bunları dahi mütevellîsi ıssı eder. Râhat üzre andan âbdest alup yine câmi‘e girerler. Niçeleri ders kırâ’at etmeden fâriğ olup câmi‘in bir köşesinde hasmıyla sad-renc-i şatranç oynarlar. Mezheb-i Şâfi‘îde mübâhdır ve dahi akliyyâtdır deyü sad-rencbâzlık ve birbirlerine dilnüvâzlık ederler. Şatrancdan fâriğ olup yine derse meşgûl olurlar. Ammâ bir kerre câmi‘ içinde sadrenc oynaşırlarken Ekrâd kavminin kabı dar olmağile birbirleriyle “kışo mışo” derken giryân giryân olup birbirlerini hançer ile câmi‘de pâre pâre edüp merhûm oldukları meşhûrdur. Ol zamân men‘ etmişler ammâ yine ba‘zıları câmi‘de şatranç-ı Leclâc oynarlar. Hâlâ cemî‘i ulemâ-yı Ekrâd ve şeyhülislâmları dahi elbette hançer ile gezerler. Zîrâ sağîr ü kebîri fetâsı ve pîri şecî‘ ü bahâdırlardır ve gâyet musallîlerdir kim niçe bin âdemleri aslâ câmi‘den çıkmazlar. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-fasl-ı mesâcid-i muvahhidân

Cümle yigirmi altı aded ma‘bedgâh-ı müslimîndir. Evvelâ Kureyş mescidi ve Alemdâr mescidi ve Memî Dede mescidi ve Şeyhü‘l-arab mescidi ve Şeyh İbrâhîm mescidi ve Aynu’l-berût mescidi ve Efseloğlu mescidi, Husul nehri kenârındadır ve Şeyh Hasan mescidi ve Ömer Kethudâ mescidi ve Hüsrev Paşa Çârsûsu mescidi ve Mağara mescidi ve Zeydan mescidi ve Monlâ Kâsım mescidi ve ma‘lûmumuz olan mesâcid-i azîmler

bunlardır kim her biri bir câmi‘-i selâtîne mânend mesâcidlerdir. Bunlar dahi hammâm gibi sobalı ve ıssı sulu mescidlerdir. (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı dârü‘t-tedrîs-i âlimân-ı müfessirîn [ü] muhaddisân

Cümle (–) aded mekân-ı dârü‘l-ulûmdur. Evvelâ cümleden medrese-i Sultân Şeref ve medrese-i Gökmeydân ve medrese-i Versengi, ziyâretgâhdır ve medrese-i Hacı Beğ ve medrese-i Hatîbiyye ve bu dârü‘t-tedrîsler hayrât-ı selâtîn-i seleflerdir kim binâ-yı azîmlerdir ve evkâf-ı kavîlerdir.

Ammâ bunlardan mâ‘adâ bâlâda tahrîr olunan ne kadar cevâmi‘ ve mesâcidler var ise her birinde birer medrese elbette mukarrerdir ve birer ve ikişer hasbî ders-i âmlar var kim talebeler ile her ma‘bedhâne memlû olup cemî‘i ulûm görülür, ammâ cümlesi her ulûmu ezber ederler. Anınçün ulemâ-yı Ekrâd-ı Sûrân-ı Ardalân-ı Bitlîs meşhûrdur. Zîrâ halkı gâyetü‘l-gâye zekiyyü‘t-tab‘ kimesnelerdir. Bu kadar medreselerden mâ‘adâ niçe bin aded külbe-i ahzânlarda niçe bin talebe-i ilm **[224b]** niçe bin ulûm u fünûn-ı garîbe vü acîbeye mukayyedlerdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Sitâyiş-i dârü‘l-kurrâ-yı Hazret-i Kur’ân: Her câmi‘de ve her mesâcidlerde dârü‘l-kurrâlar vardır, ammâ bilâd-ı Rûm gibi mahsûs kıbâblı dârü‘l-kurrâlar yokdur ammâ salyânı çokdur. Lâkin ilm-i hıfzdan gayrı kırâ’at-i İbn Kesîr ve seb‘a okur yokdur.

Evsâf-ı dârü‘l-hadîs-i Peygamberân: Bu dahi Arabistân ve İslâmbol ve Bursa ve Edirne gibi kubbe-i âlîler ile mebnî dârü‘l-hadîsler yokdur ammâ medreselerde ve her câmi‘de âlimân-ı muhaddisân, Müslim ve Buhârî hadîslerin rivâyetleriyle tâlibler ta‘lîm eder.

Der-vasf-ı dârü‘t-ta‘lîm-i mekteb-i sıbyân: Cümle yetmiş aded mekteb-i tıflân-ı püserân-ı ebcedhânlardır. Cümleden mükellef Şeref Hân mektebi ve Hüsrev Paşa mektebi ve Hâtûniyye mektebi ve Çârsû mektebi ve Beşâret Ağa mektebi (–) (–) (–) (–)

Der-fasl-ı çeşme-i âb-ı revân: Cümle yetmiş aded çeşme-sâr-ı âb-ı hayvânlardır. Gerçi bu şehrin suya muzâyakası yokdur ammâ sâhib-i hayrâtın vefretinden yetmiş aded âb-ı hayât çeşmeler yapmışlardır kim her biri âb-ı Kevserden nişân verir zülâllerdir.

Der-sebîlhâne-i cânsitân: Bu şehir içre cümle kırk bir aded sebîlhânelerdir ammâ Rûm gibi binâ-yı mükellef sebîlhâneler değildir ammâ cümlesi çârsû-yı bâzâr içinde mahallinde binâ olunmuşdur. Cümleden Hüsrev Paşa sebîli ve Saraçhâne sebîli ve bezzâzistân sebîli.

Der-beyân-ı tekye-i dervîşân-ı zîşân: Cümle yigirmi aded tekye-i fukarâ-yı bâ billahlardır. Ekseriyyâ halkı Şâfi‘îyyü‘l-mezheb olmağile tekyegâhları tarîk-ı Nakşıbendiyye’dir ve tekye-i Gülşenî ve tekye-i Bektaşîleri vardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-ayân-ı esmâ-i mahalle-i büldân: Cümle on yedi aded mahalle-i müslimîndir kim zikr olunur: Evvelâ mahalle-i Hüsrev Paşa ve mahalle-i Şâm ve mahalle-i Zindân ve mahalle-i Çorum ve mahalle-i Çinedâr ve mahalle-i Kızılmescid ve mahalle-i Şeyh Hasan ve mahalle-i Çeyrek ve mahalle-i Kücür ve mahalle-i Gökmeydân ve mahalle-i Kümuz ve mahalle-i Takleban ve bu mahalle Hân bâğı ardında bir göl binâ etdi, ol mahaldedir ve mahalle-i Nakşot ve mahalle-i Arab Köprüsü ve Miskinler tarafındadır ve

Avul Meydânı mahallesi ve Karadere mahallesi ve Âvîh mahallesi ve Küçür mahallesi ve Değirmân mahallesi ve Hân bâğı mahallesi, hân-ı âlîşâna mahsûs bir vâsi‘ sütûh üzre temâşâgâh bâğ-ı İrem bir semtdir ve bu tahrîr olunan mahallâtlar cümle müslimîndir ammâ Arabî ve Ya‘kubî Ermenî mahalleleri cümle on bir mahalle-i keferelerdir, ammâ esmâları ma‘lûmum değildir. Ve bu şehirde aslâ Yahûdî ve Fireng ve Urum yokdur, cümle Ermenîlerdir ve cümle ankâ bâzergânlardır. (–)

Der-medh-i sarây-ı kibâr-ı a‘yân: Cümle (–) aded sarây-ı ma‘mûrlardır. Evvelâ derûn-ı kal‘ada Hân sarâyı ve Beşâret Ağa sarâyı ve Lâlâ Mustafâ Ağa sarâyı ve Kara Mehemmed Ağa sarâyı Alâybeği sarâyı ve Haydar kethudâ sarâyı ve Çâker Ağa sarâyı ve Arab Halîl Ağa sarâyı (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-ayân-ı sarây-ı kârbân-ı revân: Cümlesi dokuz aded mihmângâh-ı âyende vü revendegândır. Evvelâ Mutaflar hânı ve Paşa hânı ve Hâtûniyye hânı ve Hüsrev Paşa hânı ve Şeref Hân hânı ve köprü başında Büyük hânda Van harâcları konar kal‘a-misâl hânlardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Manzara-i hân-ı hâcegân:

………………..(2 satır boş)………………..

Alâmet-i hân-ı gurebâ-yı mücerredân:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-beyân-ı çârsû-yı bâzâr-ı bezzâzistân: Cümle bin iki yüz dükkândır. Cümleden mükellef ve mükemmel aşağı varoş-ı kal‘ada Hüsrev Paşa çârsûsu, iki başı demir kapulu serâpâ kârgîr kemer binâlar ile mebnî çârsû-yı ma‘mûrdur kim gûyâ Bursa’nın Gelincik bâzârıdır ve yine bir a‘lâ kârgîr binâ bezzâzistânı vardır ve iki yerde debbâğhâne çârsûsu vardır kim bu Bitlîs’de işlenen elvân sahtiyân ve gûnâ-gûn danedâr sağrı rub‘-ı meskûnda yokdur ve boyahânesi kezâlik üstâd-ı sabbâğlardır kim İspir’in neftî boyası bir diyâra mahsûs değildir. Cümle boyahâneleri hânlıkdır, bir merd ü zen müdâhale edemezler. **[225a]**

Der-beyân-ı bâzâr-ı kappân: Mîrî kappân bir yerdedir. Cemî‘i harîr ü akmişe-i fâhire ve gayrı me’kûlât [u] meşrûbât [u] müsmirrâtlar bu kappâna gelüp kantardan geçüp öşr-i sultânîsi alınup andan bey‘-i mer yürîd olunur kim narh-ı Evhadullah’dan ziyâdeye fürûht olunmaz.

Der-fasl-ı cüsûr-ı âyende vü revendegân: Şehr-i Bitlîs içre cümle on yedi dereler üzre on bir aded kârgîr binâ cüsûr-ı ra‘nâlardır. Cümleden kal‘a dibinde Hâtûniyye cisridir kim altından ubûr eden nehr-i zülâleyn Ayn-ı İskender ve Ayn-ı Âvîh dereleridir. Ve Husul nehri cisri ve Aynu’l-berut cisri ve Hân bâğı cisri ve Miskinler kurbünde Arab köprüsü, musanna‘ cisr-i ma‘mûrdur. Ve Karadere Mahallesi cisri ve Âvîh derede dahi cisirler var, ma‘lûmum değildir ve Kücür mahallesi cisri ve Değirmân mahallesi cisri. Bu ma‘lûmumuz olan derelerin yemîn ü yesârında bâğlı u bâğçeli kat-ender-kat sarây-ı âlîlerdir kim cümle kârgîr binâlardır. (–) (–)

Der-fasl-ı aded-i imâret-i hânedân: Yukarı iç kal‘ada ve aşağı varoş-ı kal‘ası içre on yedi

mahalle ve tahrîr olunan on yedi dereler kenârında depeler üzre şehr-i Bitlîs'de cümle beş bin aded hâne-i zîbâlardır ve cümle hâk-i anber-i pâk ile mestûr büyût-ı ma'mûrlardır. Ammâ niçesi birbirine havâle evlerdir. Zîrâ ekser mürtefi' hevâdâr zemîn-i âlîye vâki' olmuş hevâdâr sarây-ı ra'nâlardır ammâ bu aşağı varoş hânelerini aşağı kal'a ihâta etmemişdir. Aşağı kal'ada ancak çârsû-yı bâzâr-ı bezzâzistân ve niçe yüz hânedân vardır. Mâ'adâ büyûtlar bâğ u bâğçesiyle cümle dere ve depeler üzre nümâyişli bir şehr-i ma'mûrdur kim bu şehr-i Bitlîs Kürdistân diyârının âb-ı rûyı ve bâğ-ı İremidir ve aşağı kal'a ol kadar metânet üzre mebnî değildir, *Allahu a'lem* Âl-i Abbâsiyân binâsıdır kim der-i dîvârı yalın-katdır. Cânib-i cenûbu tarafı dîvârını nehr-i (–) döğer. Gûyâ ol dere kal'aya handak olmuşdur. Cümle (–) aded kapusu var, biri şark cânibine nâzır biri garb tarafına mekşûfdur. (–)

Sitâyiş-i reng-i rûy-ı pîr u cüvân: Bu şehrin ricâl makûlesi kemâl mertebe müsinn ü mu'ammer ve zâl-ı zamân olur kim nutka mecâli kalmamış zann olunur. Yine böyle iken at binüp kılıç kuşanup sayd [u] şikâra ve gûnâ-gûn ticârete giderler ve tabî'îleri altmışa ve yetmişe yetmiş olup ömr-i girân-mâye-i dırâzları yüz seneye bâliğ olup reng-i rûyları dâ'imâ humret üzre ten-dürüst âdemlerdir.

Der-vasf-ı mahbûb [u] mahbûbân: Kürd kavmi pür-mûy olmağile nâ-resîde ciğer-kûşeleri on seneye ve on yedisine bâliğ iken sakalın cenbinden çıkarup çâr-ebrû yiğit olur, ammâ nisâ tâ'ifesini çârsû-yı bâzârda görmediğimizden ma'lûmumuz değildir. Ancak Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde zâhide sâhib-i cemâle havâtînlerin kendüleri medh ederler. Hakkâ ki mestûrelerdir.

Der-beyân-ı ulemâ-yı kibâr [u] a'yân: Niçe bin ferîdü'l-asr ulemâları vardır ammâ ma'lûmumuz olan kibâr-ı kübbâr bunlardır: Evvelâ Yek-çeşm Monlâ Hasan Efendi ve Monlâ Zeynüddîn ve Monlâzâde Monlâ Ebûbekir ve Şerefiyye imâmı ve Monlâ Mihrâbzâde Alî Efendi ve Monlâ Cebrâ'il ve Monlâ Mûsâ-yı Hakkarî ve Monlâ İsrâfîl ve Monlâ Bühtânî ve (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-vasf-ı ulemâ-yı tabîbân-ı hâzıkân: Gerçi bu şehr-i Bitlîs'de hân-ı âlîşân gibi hâkim-i hâzık bu kevne gelmemişdir, meğer hukemâ-yı kudemâdan Eflatun ve Bukrat ve Sokrat gelmişdir ve Selîm Hân asrında Hâkim Kaysûnî gelmişdir, ammâ hân anlardan yegrek gelmişdir. Lâkin yine şehr-i Bitlîs belde-i atîk olmağile Monlâ Müyesser ve Monlâ Ramazân ve Kara Sücah ve Kenho Alî ve Sarılızâde, bunlar bî-bedel hâkimlerdir.

Der-ayân-ı cerrâhân-ı fassâlân: Cümle kırk elli aded cerrâhlar vardır, ammâ cümleden müsellem yine hândır kim ol şehrin mecrûh mürdelerine cândır. Bu Kürdistân şehri olmağile harra vara runiti diyerek birbiriyle şeb [u] rûz ceng [ü] cidâl mukarrer olduğundan herkes cerrâhdır, ammâ Menteş Bölükbaşı ve Usta Haydar ve Beşâret oğlu ve Safîkulu ve Seyf Alî, bunlar cihân-ârâ üstâdlardır.

Der-medh-i sulehâ-yı meşâyihân: İki binden mütecâviz halkdan münzevî sâhib-i vera' ve ehl-i tevhîd ü sâhib-i riyâzet ve sulehâ-yı ümmetden kimesneler vardır kim müddet-i ömürlerinde ehl-i dünyâ ile ihtilât edüp avân kapusuna varmamışdır ve harâm saz [u] söz sadâsı istimâ' etmemişdir. Evvelâ Şeyh Hasbîzâde (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-zikr-i musannifîn-i şâ‘irân: Hakîr bu şehirde iken yedi kimesne dîvân sâhibi idi. Evvelâ hânın dîvân efendisi Kâtibî Çelebi ve Monlâ Ramazân Çelebi ve Cennetî Çelebi ve Gencî Çelebi, niçe şâ‘irler vardır ammâ cümleden Hân a‘lemdir. Hatta bu ebyâtlar anlarındır. Gazel:

Dil derdine em çekdi tabib-i sîne-sârı

Hıkd u hased eyletdi rakîb-i sîne-sârı

Hamse-i Nizâmî kadar dîvânı vardır.

………………..(1 satır boş)……………….. **[225b]**

Müşerref olduğumuz ihvân u yârân: Evvelâ Arab Halîl Ağa ve Çâker Ağa ve Şeref Hân hatîbi ve Maktûl Haydar Kethudâ birâderi ve İslâm Ağa ve Selmân Ağa ve Menteş Ağa (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-vasf-ı mazanne-i kerâme-i mecâzibân: Evvelâ niçe kerre keşf u kerâmeti zâhir ü bâhir olmuş Hüsrev Paşa bâzârında Dîvâne Beşo ve Külhanî Memo ve Monlâ Arûz (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı kaba-yı râcilân: Gerçi Kürdistân’dır ammâ semmûr kürklü hân nökeri a‘yân çokdur. Vasatu’l-hâlli olanlar Şirvân kurbünde Ma‘den kasabası şapiği giyerler ve elvân çuka serhaddî ve kontuş giyerler. Fakîrleri boğası giyerler.

Der-ayân-ı kaba-yı nisvân: Ba‘zı birâder-i cân-berâberimiz olanlardan istimâ‘ etdiğimiz üzre cümle zenâneleri beyâz çar bürünüp yüzlerinde burka‘ ve serlerinde altun ve gümüş takye ve libâsları cümle harîr ile mülebbes havâtînleri var.

Der-şi‘r-i esmâ-yı râcilân: Merd-i meydânların esmâları Haydar Ağa ve Beşâret Ağa ve Cündevân ve Salmân u Buhtî Ağa ve Racoy Ağa ve Seyfi Ağa ve Şeref Beğ ve Ziyâeddîn Beğ [ve] Bedir Beğ ve Şemseddîn Beğ ve Âlemşâh Beğ ve Kerrârkulu Beğ ve Yaşar Beğ.

Der-vasf-ı nâmhâ-yı nisvân: Çokluk su’âl etmeğe kâdir olamadım ammâ hânın ehli Süleymân Hân vezîri Zâl Paşa’nın kerîmesi Duhteri (–) Hanım sultândır kim yüz câriyeye mâlike hanımdır.(–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-medh-i esmâ-yı çâkerân: Köleleri ekseriyyâ Gürcî‘dir. Zîrâ taraf-ı şimâlîsinde Gürcîstân altı konakdır. Evvelâ Siyâvuş, Rüstem, Kâzım, Çâker, Handân, Kaynan, Olanapardı ve Selmân ve Devlet ve Zülyezen ve Hanverdi ve Sührâb ve Şehsüvâr ve Eble ve Kozak.

Der-i‘lâm-ı esmâ-i cevâriyân: Aceb hikmetdir kim câriyeleri bile bâzâra çıkmaz ammâ esmâları ma‘lûmdur: Vildân ve Tâbende ve Ruka ve Mehrû ve Eğlence ve Çeşmi-i siyâh ve Gevher ve Şemmâsa ve Dilârâm ve Süreyyâ ve Güllü ve Kevkebân ve Nûrbânû ve Bâğ-ı cinân ve gayrı ma‘lûmum değil.

Der-vasf-ı hevâ-yı hûb-ı câvidân: Gerçi bu şehr-i Bitlîs dereli ve depeli sâfî sengistân yere vâki‘ olmağile bed-hevâ olmak görünür ammâ ol kadar hevâsı latîfdir kim seher vaktinde sabâsı mukarrerdir. Şitâsında i‘tidâl üzre olduğundan halkı ten-dürüstdür.

Der-beyân-ı iklîm-i arz-ı büldân: On sekizinci iklîm-i örfîdendir, ammâ bi-kavli hân üçüncü iklîm-i hakîkînin vasatından cânib-i garba mâ'ildir. Arz-ı beledi (–) (–) ve atvel-i nehârı (–) sâ'at ve derecedir ve şeb-i yeldâsı kezâlik eylecedir.

Sitâyiş-i tâli'-i imâret-sitân: Bi-kavli Şeref Hân ve bihi hükm-i hân-ı âlîşân bu şehr-i Bitlîs'in tâli'-i imâreti burc-i akrebde binâ olunmuşdur kim beyt-i Mirrîhe mâ'ildir kim dâ'imâ bu şehr içre Mirrîh-i cellâd eksik değildir ve dâ'imâ bu şehre bâğî gelüp halkı akreb gibi sokarlar.

Nâ-vasf-ı kenîse-i râhibân: Cümle (–) aded Yarmenî deyridir. Bu şehirde kenîselere venk derler. Evvelâ,

………………..(1 satır boş)………………..

Ta'rîf-i hammâm-ı gâsilân: Cümle beş hammâmdır. Evvelâ kal'a içinde Hân sarâyı hammâmı ve Budak Beğ hammâmı ve Şeref Hân hammâmı ve Debbâğlar kurbünde Nerdübanlı hammâmı ve aşağı kal'ada Hüsrev Paşa hammâmı, çifte hammâmdır ve âb u hevâsı ve binâsı ve havzları gâyet latîfdir.

Der-medh-i hammâm-ı mahsûs-ı a'yân: Beşâret Ağa karındaşımızın tahrîri üzre cümle altı yüz ev hammâmları vardır. Zîrâ bu şehrin halkı hurme hâtûnların aslâ kapudan taşra çıkarmayup ev hammâmlarında gasl ederler. Bir avreti çârsûda görseler katl ederler.

Der-beyân-ı ibret-nümâ-yı âbâdân

Evvelâ kal'anın hâ'ilinde Dehdîvân nâmıyla meşhûr bir kûh-ı bülend vardır, ol cebel-i âlî üzre İskender-i Zülkarneyn kal'a-i Bitlîs'i hazînedârı olan Bedlîs elinden kal'ayı feth etmek içün bu dağda on gün müşâvere ve dîvân etdiğinden Dehdîvân dahi derler. Hâlâ ol cây-ı mürtefi'de bir mastaba esâsı vardır. Ehl-i beled andan gâfildir kim o cebelden cümle Van deryâsı ve Van kal'ası ve Rahova sahrâsı ve Muş ovası ve Deliklikaya deresi el-hâsıl ol kadar eflâke ser çekmiş kûh-ı bî-hemtâ değil iken ana hâ'il olan kûh-ı bülend-i azîmin mâverâsında olan sahrâlar ve kurâ vü kasabâtlar cümle nümâyândır. Bu kûh-ı bülend üzre medfûn olan mutalsamâtların ilâ hâze'l-ân te'sîri ile her taraf böyle nümâyândır, ammâ halk bundan bî-haberdir.

İbret-nümâ-yı sânî: Abdâl Hân Taklaban mahallesi tarafında Haremî bâğı ardında bir dağdan bir dağa sedd-i Şeddâd-misâl bir rasîf çeküp deryâ etmişdir. İbret-nümâdır kim mahallinde tavsîf olunur. **[226a]**

Vâcibü's-seyr-i sâlis: Şehir içinde, kal'a dibinde Hâtûniyye cisri başındaki hân-ı azîmin içindeki bir yalçın kayada bir gâr-ı ibrenümâ vardır. Ol kehfin kapusu üç âdem kaddi âlîdir. İçinde bir gürüldü istimâ' olunur, ammâ kimesne ana dahi muttali' olamamışdır. Ol gâr ise Târîh-i Mıkdısî tahrîr etdiği üzre mukaddemâ tahrîr olunan İskender bu kal'a-i Bitlîs'i muhâsara etdükde bu gârdan arı askeri çıkup İskender'i bozan zenbûr mağarasıdır. İlâ hâze'l-ân küşâde bâblı bir gâr-ı yetîmândır. Bu gâra bir merd girmeğe kâdir değillerdir. Hattâ Mihmân Kulı ve Seyf Alî nâm yârânlarımız ve huddâmlarımız ile bu gârı temâşâ ederken hân içre bir tula çapar lâşesi var idi. Ya'nî bir zağar kelb leşi idi. Seyf Alî refîkimizin bir sefîh gulâmı bu gâr bir mu'attal kehfdir, deyü kelbin leşin alup gârın

kapusundan içeri niçe atdı ise ol ân tarfetü'l-ayn içre lâşe-i kelb-i bî-cânı taşra pâre pâre ve dilim dilim ve şilim şilim ve çilim çilim taşra atıldı. Hemân hakîrin aklı başından gidüp hândan taşra firâr etdim, ammâ zehrem çâk oldu. Andan,

Binâ-yı ibret-nümâ-yı râbi': Bu hân-ı azîmi ve önündeki cisr-i kadîmi binâ eden Hümâ Hâtûn Sultân'dır kim Âl-i Abbâsiyân'ın ırk-ı tâhirinden Sultân Evhadullah'ın duhter-i pâkîze-ahteridir kim şehr-i Bitlîs'de niçe yüz hayrât-ı mütekâsireleri vardır. Ol hâtûn-ı Adeviyye'nin bir hayrât-ı ibret-nümâsı dahi oldur kim şehr-i Bitlîs'den cânib-i cenûba meyyâl dere aşağı giderken Kefindir kal'ası kurbünde Deliklikaya nâm bir kaya-yı seng-i hârâda bir kapu vardır. Cemî'i tüccârân ü züvvârân-ı seyyâhân-ı berr u bihâr bu bâbdan geçmeyince şehr-i Bitlîs'e gelemez ve kal'a-i Hazzo'ya varamaz. Ol Deliklikaya mahalli evc-i âsumâna ser çekmiş çakmak taşından nişân verir bir seng-i hadîddir. Ol hâtûn-ı hümâcân niçe yüz aded hazîne-i mâl-ı firâvân sarf edüp bu seng-i hârâyı üstâd-ı kûhkenlere nakb etdirüp memerr-i nâs ve tarîk-ı âmm [u] hâss-ı ünâs etdirmişdir kim görenin aklı perîşân olur. Makdûr-ı beşer değildir. Bir kâr-ı akâriyetdir kim âdem dem-beste ve hayrân olur. Hattâ bu kapu mahallinde bir âdem hû deyü bir na'ra etse cemî'i dağlardan bir sâ'ika-i mehîb istimâ' olunur kim âdem gaşş u mebhût olur. Ve bu Deliklikaya kapusundan aşağı âdem bakmağa cür'et idemez. Gûyâ câh-ı gayyâ ve derk-i esfeldir. Andan,

Manzara-i hâmis:

………………..(2.5 satır boş)………………..

Şehr-i Bitlîs'de cereyân eden enhâr-ı firâvânı beyân eder

Evvelâ cümle on yedi aded kayalı dereler ve uzlar içre cereyân eden yigirmi yedi aded uyûn-ı câriyelerdir. Bunlardan mâ'adâ her derede üç yüz altmış aded kaynak-ı âb-ı hoş-nâb-ı berrâk add olunur. Ammâ her birinin tulû' [u] gurûbuyla beyân eylesek bir mücelled kitâb olur. Ancak kaynak ta'bîr olunan uyûnlar cümle uyûn-ı sağîrelerdir. Lâkin,

Nehir olmağa layık olan yigirmi yedi aded enhâr-ı zülâller beyân olunur

Evvelâ zikri bâlâda sebkat eden **ayn-ı İskender**, kal'anın cânib-i şarkîsine sehel karîb bir mesîregâh kayadan tulû' eder. Andan **ayn-ı Âvîh**, cebel-i Dehdîvân'dan hurûc edüp zeyl-i kal'ada Hâtûniyye cisrinde ayn-ı İskender'e rîzân olur ve **Aynu'l-burut**, ayn-ı İskender'e munsabb olur ve **nehr-i Husul**, bir âb-ı zülâldir. Bu dahi ayn-ı İskender'e katılır ammâ kayalardan gelmek ile şiddet ile cereyân eder ve **ayn-ı Taklaban**, hânın buhayre yapduğu âb-ı nâbdır. (–) ve **Nakşot deresi** âb-ı nâbdır ve **nehr-i Karadere**, sehel şorcadır ammâ gâyet nâfi'dir ve **Değirmân deresi ayn-ı Sendefe** derler. Beyne'l-hukemâ bir nâfi' sudur ammâ halk İskender aynı deyü anı medh ederler. Anın nef'in İskender müşâhade etmiş, nûş edüp gitmiş, ammâ bu ayn-ı Sendefe'yi kırk gün nûş edenin derûnunda cemî'i safrâ ve sevdâ ve balgam ve sâ'ir ahlâtları cümle mahv eder, serî'u'l-hazm bir âb-ı revândır. Andan nehr-i,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Bu uyûn-ı câriyelerin her birinde birer hâssa vardır, ammâ ma‘lûmumuz olan bunlardır kim cümle bu merkûm nühûrlar şehr-i Bitlîs’in cânib-i erba‘asındaki kûh-ı bülendlerden tulû‘ edüp şehrin bâğ u bâğçe ve müşebbek bostânların ve cemî‘i hânedânların ve cümle cevâmi‘ ü hân u hammâmların saky edüp şehir içinden cereyân ederek Debbâğhâne önünden ubûr ederek cânib-i (–) **[226b]** garba cereyân eder.

Bu mezkûr olan âb-ı hayâtlardan nûş eden eğer (hayvân) ve eğer hayvân insân eyle ten perver olur kim benî Âdem cüssedâr olup dilâver olur ve zenânesi gâyet hüsündâr olur ve hussânât-ı mu‘teberâtları lahm [u] şahm sâhibi olup pâdişâha lâyık atlar olur.

El-hâsıl cemî‘i zî-rûh kısmı nûş edüp semîn ü cesîm olur ve bu uyûnlar ile reyy olan besâtînlerin sebzevâtları ter ü tâze olup gâyet latîf nebâtât [u] giyâhâtı olur. Ve bu nühûrlar cümle şehrin cânib-i garbında bir olup cereyân ederek ra‘d-vâr kayalar içre gürleyerek Kefindir kal‘asına varmazdan mukaddem cânib-i cenûbda bir azîm dere içre sapup cereyân ederek iki günde Hasankeyfâ kal‘asın zîrinde nehr-i Batmân’a, nehr-i Batmân dahi (–) (–) (–) nehr-i Şatt’a mahlût olur *ve’s-selâm*.

İnşâallah *Papa Monta Hey’eti* kitâbı tahrîr etdiğimizde böyle tahrîr oluna. *Allahümmü yessir bi’l-hayr ve’l-âfiye.* (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı lehce-i mahsûs-ı ıstılâhât-ı Ekrâd-ı kavm-i Ruzikiyân

Gerçi bunlar güzîde Ekrâd-ı atîklerdir ammâ bu kavmin mâbeynlerinde bir gûne fesâhat ü belâğat üzre nâzikâne tekellüm olunur ındiyyât elfâz-ı dürer-bârları vardır, anı gayrı diyâr Ekrâdları fehm idemez ammâ bunlar on iki lisân-ı Ekrâd’ı fasîh ü belîğ bilürler. Bitlîs hânı olan velîni‘metimiz Abdâl Hân, şu‘arâ-yı fusehâdan musannif ü mü’ellif ve her fünûnda Cemşîd-i hünerver bir server olmağile,

Ruzikî kavminin lehce-i mahsûsaları olan niçe elfâz-ı dürer-bârların cem‘ edüp bir gûne musanna‘ tahmîs etmişdir kim anı beyân eder

Tahmîs-i hân-ı âlîşân, be-lisân-ı Kürd-i Ruzikân, makâm-ı segâhda semâ‘î usûlde okunur.

Gönül şok-i rıhlet vejd ile şâr enbâr gelmişdir

Hobân kandîrden gökrûz olup bâzâra gelmişdir

Gamunla ten müşîr olmak dil-i bîmâra gelmişdir

Olup hâsâk bulan beş bây içün Timân’a gelmişdir

Hunâ nârıyla hârun olmadan bîzâra gelmişdir

Bu dil hânini lutfa eyleyüp cânun keremler yap

Eğer ihsân idersen bize hüsn-i harharın ber çap

Aceb mi haccahîr olsam ki zülfün itdi bir kullap

Meni beçkîr idüpdür cân ki hicrân sen çalarsın çap
Aceb batlu diyerse poh olup gülzâre gelmişdir
Başına müdde-i sardı bahruk döndü errâke
Göricek cehresin pâk etmek içün koydu hârâke
Cela gozlık ve çıh turluk ider bak imdi nâ-pâke
Rakib-i dil-vesîd cânâ olup lâkût-ı hem lâke
Anınla hâb iderdi dün bugün inkâra gelmişdir.
Gönîzik eyleyüp bâd ol rakîbe urdı bir şeyhhîk
Acâ'ib pürbetür olup misâl-i dîkdike hattîk
Bakup tıklîzına yüzün çevirdîri idüp pıhhık
Bî-hamdi'lleh çıkarmış sarîk ulu müddeî şıttîk
Celâz olsa aceb mi her belâ ağyâra gelmişdir.
Giyüp eğnine çındırla palâs pohunu ol sehhâr
Kinâf-ı kûgâ gör göt var gibi gelmiş kim ol deyyâr
Çîz u çızhûş s.kişli hılverik hey'etli ol murdâr
Bu şekkâl ile pâre sürünür horsik gibi ağyâr
Bu eşkâl-i aceblûs yine kim mekkâre gelmişdir.
Gönül tâ pak tene çayhîl bağla deşte-i zülfün
Koma şûr-ı tiyek-veş hângâlde deste-i zülfün
İdüp boynuma beşâret tanba lûzim beste-i zülfün
Bana lenbâk ile cimtız itme deste-i zülfün
Gönül güllâb-eser celmurdaki pâzâra gelmişdir
Nepük idüp yüzine silköven sürdi o bî-ârın
Lülü cürcân ne lâzımdır ola eğlende ol hârın
Başına gühîk,i şinbûri hırgû tolı murdârın
Meğer tığrık idüpdür gövgüsengi var mı ahbârın
Göçürgân sûretinde ya'ni kim esrâra gelmişdir
Temme muhammes-i benâm.

Ba‘zı lûgatlarının tercümesin beyân eder

Evvelâ

vejd bir hâlet	*şar enbâr* sema etmek	*hoban kandîr* bostân bozuntusu fenâ hıyar
bermişiz (…) olmuş	*hasaki polâd peş* mariz olup şişmiş kimsene	*haralık* yanmış
hopân vîrân	*çank* bağçe	*hüsn-i hır hır* kemâlin bulmuş meyve
bir çap bir şinik	*çiçi hız* pervazlanmış	*kullâb* kemend

berçegîr
yolunmuş **[227a]**

sen çalarsın çap
el ele çarpmak

acep pıtlura pıtra
iki tüğü kalmış tavuk

poh palızın
bî-ma‘nâ sözü sazı

gricek çehre
eğri çehre

hârâk
yanmış

celâ gozlık
ta‘am üzre sabırsızlık

çıhturluk
nâpâklik

lâ-kût-ı hem-tâke
koca kelb sakısı

hapı hap
kaşık değiştirmek

gönîzik
çömelip oturmak

şeyhik
sapsız çakı

pürbetür pür
cân acısından kendüyi
yere urmuş

dikdikde hattîk
çömlekde kaynayan bulgur aşı

tıklız
taun

pıhhık
gülmek

sarîk-i bî-zırım
bir şeye lâzım olmayan deri parçası

müttâî şıttîk
çıban çıkarmış

celâz
za‘îf

çındırla
eski

pelâs poh
pâre pâre olmuş esbâh

kinâf
hamur

kinâf,ı kûga gör göt vâr
hamur (?) kenarında ufak odun gibi

rûbâz
yüz be yüze

cîz u çızlûş
erkek horoz

hılverik hey’et
kara koncoloz-sıfât

buşekkâle
bu şekil ile

horsik
sabun ufağı

aceblûs
şekl-i acâ’ib

Koma şûr-ı tiyek-veş hânigal ile
İğ üzerine sarılan pembe ve elde dolanan iplikdir.

cıncıl
salıncak

beşârat
tesbih gibi dizilmiş şey

tanba luzim
küçüceğim, cânım

lenbâk
götürgü

cimtîz
uvalanmış

lâran
çömleğe bağlanan ipdir

celmur
küçük çömlek

silköven
kırmızı boya

lülü cürcân
(–) (–)

gühîk
gelin duvarı

şinbûrî
sahipsiz şeydir

hırgû tolı
burnu sümüklü

tığrîk
evlâd doğdukda olan düğündür

gövgüsengi
düğüne {gelen} saçıdır

güçürgân
düğün okuyucusu demekdir

Ahâlî-i Bitlîs’in bu tahrîr olunan lûgat-i mahsûsalarından gayrı niçe kerre yüz bin elfâzları vardır ammâ bu kadar kifâyet eder.

Der-beyân-ı aded-i imâret-i bâğavât-ı İremezât

Evvelâ bâlâda tahrîr olunduğu minvâl üzre şehr-i Bitlîs’in cânib-i erba‘asında cereyân eden on yedi dere içre yigirmi yedi aded uyûn-ı câriyelerdir kim her dere ve enhârların

yemîn ü yesârında kat-ender-kat kârgîr binâ bâğ hânedânları ve külbe-i ahzânları ve çalaşdan müfîd ü muhtasar imâr olmuş bâğ evleri vardır kim hân-ı âlîşânın mîr-âbı tahrîri üzre cümle on iki bin bâğdır ve hânedânlar ve külbe-i ahzânlardır. Ahâlî-i memleketin a‘yân [u] eşrâfı ve sağîr ü kebîri yay mahallinde bây u gedâsı şehirden bu bâğlara göçüp kâmil sekiz ay bâğ faslı edüp bir hay [u] huy ile şeb [u] rûz Hüseyin-i Baykara fasılları ederler. Her bâğda gûnâ-gûn musanna‘ havz u şadırvânlar ile ârâste ve gûnâ-gûn ebniyye-i âlîler ile pîrâste olup bir sevâd-ı mu‘azzam şehirdir, ammâ pârekendedir. Zîrâ bâğları gâyet vâsi‘dir. Kadîm a‘sârdan berü bu bâğlar eyle kuyağ-ı hıyâbân-ı İremdir kim gûyâ hıyâbân-ı Isfahân-ı nısf-ı cihândır kim bu bâğların vasfında lisân kâsırdır. Ammâ ekseriyyâ gâyetü‘l-gâye imâr olan bâğ-ı İremezâtlar Ya‘kubî Ermenîleri destinde kim her biri kal‘a-misâl kârgîr dîvârlı ve kepân kulleli bâğlardır. Ba‘zı bâğ iki bin guruş mahsûl verir.

Ammâ Şîrek bâğı ve Bağdo bâğı ve Mîrek bâğı ve Arablı bâğı ve Haydar bâğı ve Kara Murâd bâğı bunlar meşhûr bâğ-ı İremlerdir kim ba‘zı zamân hân kendüsü varup ayş u işret eder. Ve her bâğda bâz evi derler birer gûne hâneleri var kim içine bir âdem girse vâlih olur, gûyâ her biri birer nigârhâne-i Çîn’dir kim ıtriyyâtdan ve niçe kerre yüz bin elvân ezhârın râyiha-i tayyibesinden âdemin dimâğı mu‘attar {olur}.

Bu bâğların cemî‘i dıraht-ı müsmirrâtları tertîb üzre şatranç nakşı tarh olup dikilmişdir. Ve hıyâbân-ı rez dedikleri üzüm asmalarını kamışdan örülmüş kafesler üzre yol yol hıyâbân-rez etmişlerdir kim benî Âdem sâye-i zıll-ı himâyesinde seyerân u deverân etdikçe safâ-yı hâtır bulur. **[227b]**

Sitâyiş-i bâğ-ı ravza-i Rıdvân-ı hân-ı âlîşân: Bu bâğ-ı İrem şehr-i Bitlîs’in cânib-i garbîsi tarafında kûh-ı Taklaban nâm bir yalçın kaya üzre vâki‘ olmuş bir gaytândır. Cânib-i şarkîsi ve taraf-ı cenûbîsi uçurum kayalardır kim aşağıdan nehr-i Bitlîs cereyân eder. Bu kayanın ta zirve-i a‘lâsı kimi amelî ve kimi Hudâyî vâki‘ olmuş bir sahrâ-yı azîmdir. Bu sahrâ-yı vâsi‘in cânibeyni kal‘a dîvârları gibi binâ-yı sûr-ı üstüvârdır. Ancak burc [u] bârû-yı bedenleri yokdur. Şarkî ve cenûbî tarafı evce ser çekmiş yalçın kayalar olmağile bu iki tarafda kal‘a dîvârından metîn ü müstahkem dîvâr üzre hânın sarây-ı azîmi ve kâ‘aları ve dîvânhâne-i müte‘addideleriyle ârâste ve niçe yüz şâhnişîn ü revzenler ile pîrâste olup cânib-i şarkîsi Değirmân deresine nâzır hân askerinin yedi yüz aded hücreleriyle imâr olmuş bir bâğdır ve bu hücrelerin tahtânîleri cümle ıstabl-ı anter-i ahûr-ı câğdır.

Cümle dörd kapusu vardır. Biri cânib-i şarka Değirmân deresine nüzûl edüp şehre gider yokuş aşağı sarp kayadır. Biri cânib-i garba Kefindir kapusu, biri cânib-i garba Dağ kapusu ve biri cânib-i şimâle harem tarafında Taklaban mahallesi deresine mekşûf kapulardır. Bu taşra sarâyın ta vasatında bir meydân-ı azîm vardır kim bir habbe-i fûl kadar hacer yokdur, serâpâ sâ‘at rimâli döşenmişdir kim cümle cündîler bu meydânda silâhşörlük edüp icrâ-yı silâh ederler ve cemî‘i sûrahbâz u hokkabâz ve âteşbâz u zorbâz ve gürzbâz ü şîşebâz ve kadehbâz u kûzebâz ve humbarabâz u kumarbâz ve perendebâz u şebbâz ve kuklabâz u tasbâz ve resenbâz u meymunbâz ve ayubâz u hımârbâz ve kelbbâz u keçibâz ve darbbâz u matrakbâz (–) (–) (–) (–) (–) u şemşîrbâz ve küştegirân-ı pehlivân ve’l-hâsıl cümle bâz-ı bâzân bu meydân-ı muhabbetde arz-ı ma‘rifetler edüp hândan ihsân

u in‘âm alurlar.

Ve bu meydânın cânib-i erba‘asında kat-ender-kat kârgîr ile mebnî asâkir-i hân odalarıdır kim cümle revzenleri bu meydâna nâzırdır. Bu hücrelerin dahi mâfevkinde kat-ender-kat Kâşî çinili harem-sarâydır kim sedd-i İskender-vâr bir harem-i muhteremdir. Bir demir kapusu var, şeb [u] rûz kırk elli aded tavâşî ağalar bâb-ı haremde pür-silâh âmâde olup nigâhbânlık ederler.

Derûn-ı harem manzûrum olmamak ile ma‘lûmum değildir, ammâ mesmû‘umuz olduğu üzre anda dahi bir meydân ve cânib-i erba‘ası üç yüz aded hânedândır. Ve derûn-ı haremde hân’a mahsûs kırk aded dükkândır. Her esnâf dükkânçesi mukarrerdir, ammâ cümlesinde hân işler. Bir dükkânın bisâtı bir dükkâna varmak ihtimâli yokdur. Cümle engez avânîler her dükkânda mükerrer mükerrer mevcûddur.

Der-beyân-ı Hezârfen Abdâl Hân

Evvelâ ilm-i kimyâda ve ilm-i simyâda niçe yüz felsefiyyât-ı ulûm-ı garîbe vü acîbeye mâlik olduğundan gayrı, [29] hadîs-i sahîhi üzre üstâd-ı hâzıkdır kim Calinus ve Bukrat ve Sokrat-ı feylesof ve Filkos nâm hukemâ-yı kudemâlar bu hânın yanında tıfl-ı ebcedhân değillerdir.

Zîrâ anlar evvel asrın benî Âdemine göre hukemâlar idi. Ammâ bu hân asrın za‘îf ve nahîf âdemlerinin tabî‘atine göre nabz-şinâs-ı hâzık ve fassâd-ı kâmildir. Hatta seksen yıllık bir za‘îf ü nahîf lades kemiğine dönmüş bir berş-nâk ve afyon esîri herîfe muklalar verüp hammâma koyup buna bir ilac etmişdir kim vasfında lisân kâsırdır. Bu herîf-i zarîf tâze cân bulup üç günde ter ü tâze la‘l-gûn tabekânî elma yanaklı bir âdem oldu. Niçe bin bunun emsâli kimesnelere Mesîh-âsâ hayât verir.

Cerrâhlıkda hod lâ-nazîrdir. Atdan tekerlenüp dam u bâmdan uçan âdemleri sarup sarmalayup yedi günde ol herîf ayağa kalkar. Hattâ bir gûne mumya-yı kânîsi vardır. Hurd olmuş âdem ol mumyadan tenâvül etse mumya-yı kemer-i İskender olur.

Ve eyle fârisü‘l-hayl silâhşördür. Hüseyn-i sabâ-sür‘ate süvâr olup cirîd ü çevgân lu‘bedebâzlığı eyledikde gûyâ Rüstem(istân)-ı Zâbilistân yâhûd Şağât-ı İrânistân’dır. Ve *kitâb-ı Baytarnâme* kavlince atların ilel-i bedeniyyesin eyle bilirdi kim gûyâ Hûşeng Şâh’dır.

Ve eyle sayyâddır kim tülekhânesinde sayf [u] şitâda niçe yüz doğan ve çakır ve balaban ve zağanos ve şahin ve sayağı ve sunkur ve toygun ve kırgıl ve karcığa ve kücügez ve devlengeç ve karakuş ve atmaca ve karagöz nâm tuyûrları kendüye râm edüp Bitlîs derelerinde senede bir kerre keklik göçgünü mahallinde bir günde yetmiş bin keklik alduğu sicillâtda müsbetdir, ammâ bu şikâr hânın fermânıyla yılda bir kerre cümle aşîreti Kürdleri üç gün dağları süzerek **[228a]** Bitlîs deresi hûş u tuyûr ve gûnâ-gûn vahşî canavarlar ile dere ve depeler ile mâl-â-mâl hayvânâtlar olup lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâ niçe yüz bin keklik şikâr olunup üç ay bu mahallerde şehr-i Bitlîs içre keklik fürûht olunup ol mahalde cümle ahâlî-i Bitlîs koyun ve kuzu etlerinden müstağnî olurlar. Bu şikâra beyne’l-Ekrâd helû derler. Niçe yüz bin Ekrâdın hâyuhûları ile dağlar içre velvele-nâk olur

Ve hân mezkûr bâzların hastalığın bilmede gûyâ Menûçehr idi. Kiminin karnın yarup içinden kirecin çıkarır, kiminin sanın çıkarup kursağın {yarup} yine diküp bi-emri Hudâ a‘lâ sıhhat bulup ol murg-ı zeyrek şikâr alur. Ve kiminin burnun üstün keser ve kiminin kanatlarına çeleng ekler ve kimine tırnak aşlar.

{**Mücerrebât-ı Hân: Karınca** olmuş doğanın kanadların iki kerre sirke ile pâk yıkayup sonra kuyumcu potasıyla su kabağının tohumunu yumuşak sahk eder. Ba‘dehû sığır ödüyle hamîr eder. Ol karınca şüşelerin içine koyar. Andan sonra doğanın fâsid kanları dirseği üzerinde çıban gibi cem‘ olur. Sonra anı ustura ile ol çıbanları iki yerden yarup bi-emrillah şifâ bulur}.

El-hâsıl ilm-i bâzlıkda Menûçehr-i sânîdir.

Ve kehhâllıkda ol kadar mahâreti vardır kim kırk yıldan berü gözüne perde ve kara su inüp alîl olmuş âdemin gözünün bınarı tarafından bir eğrice içi boş mili sokup gözünün ardına ol mil vardıkda hân beri tarafda ol mili emüp buhardan hâsıl olmuş kara suyu cümle çıkarup herîf-i alîlin gözleri bi-emrillah münevver olur. Ve ak nâzil olan gözlere dehc-i hindî ve şiyâf-ı zekûrî ve gubâr-ı beyza-i leyleği mil ile göze çeküp soğan zarı gibi perde alduğun bu hakîr gördüm.

Ve ilm-i mi‘mârîde ol kadar sâhib-i hendesedir kim bu mezkûr sarây-ı azîmin cümle tarz-ı tarh [u] resmi cümle kendünün zâde-i tab‘ı ta‘lîmiyle binâ olunmuş sarây-ı azîmdir kim gûyâ sarây-ı Belkıs ve sarây-ı Kaydefâ‘dır.

Ve ma‘rifet-i mücellidlikde gûyâ Süleymân Hân’ın Koca mücellidi idi.

Ve ilm-i resimde Behzâd u Mâni-vâr hayâl-pesend tasvîrler eder kim âdem görse zî-rûh zann eder.

Ve ilm-i hatda İmâd u Mîr Alî ve Kutbeddîn-i Muhammed Yezdî kadar âb-ı hayât ta‘lîk-nüvisdir.

Ve ilm-i şi‘irde ferîdü‘l-asr olup kasîde-perdâzlıkda ve rubâ‘iyyâtda gûyâ Azmîzâde Hâletî ve Câmî ve Hâfız-ı Şîrâzî ve Sâî‘dir.

Ve eyle bahr-i me‘ânî-i lûgatdır kim bir Arabî kitâbı destine alup cümle terkîblerin Fârisî tilâvet edüp fesâhat u belâğat üzre âb-ı tâb verüp kıra’et eder ve Türkî târîhleri Arabî yâhûd Fârisî lûgatlar ile selâset üzre kıra’et eder. Böyle bir ummân-ı ma‘ârif ve musannif ü mü’ellifdir.

Ve üstâd-ı haddâddır kim Şeyhânî ve Ma‘arravî ve zivzik kılıçlar ve hançer ve bıçaklar yapar kim Isfahân kârhânesinde eyle bir şemşîr-i âteş-tâb etmeğe kâdir değillerdir kim sindân-ı haddâdı dünîme edüp seyf-i mücremin ağzı dönmek ihtimâli yokdur.

Ve üstâd-ı zergerdir kim cemî‘i murassa‘âtları cümle kendüsü işler ve bir gûne sırmadan at hotası örer kim üç bin guruşa fürûht olup her sene birer ikişer Âl-i Osmân pâdişâhına hedâyâ gönderir kim vâcibü‘s-seyrdir.

Ve tütün çubuğu üzre sırma-ı gûnâ-gûn ile ve hurde incüler ile çubuk örer kim makdûr-ı beşer değildir.

Üstâd-ı kâmil sâ‘atçidir kim aylı ve günlü ve bürûclu ve rûznâmeli ve münebbihli sâ‘at yapar kim Can Petro Kaşpar bir sâ‘at içre bu kadar ma‘rifeti icrâ etmeğe kâdir değildir. Hatta *merhûm u mağfûrun leh* fâtih-i Eğri Mehemmed Hân’ın hâteminde sâ‘at etdüği gibi bu hânın engüştünde bir nigîn sâ‘at var idi kim sihr-âsâr idi. Mahall-i sâ‘at geldikde sâhibinin parmağın sâ‘at nişterlerdi kim kaç sâ‘at olduğu andan ma‘lûm idi. Bu hâtemin biri dahi hânın dâmâdı Mahmûdî Hânı Evliyâ Beğ‘in parmağında idi. Ol dahi hânın işi idi.

Ve üstâd-ı mühürken ve hakkâk idi. Ahmed Beğ ve Ferîd ve Sırrî kadar hüsn-i hat mazmûnlar seci‘iyyâtlar kazar ve ta‘lîk ve rik‘a yazar kim bî-misildir. Hatta bir gûne tîzâb ile yemeni üzre beyâz hat tahrîr ederdi kim aslâ fenâ bulmaz zemîn ü zamân mühürleri var kim sihr-i i‘câzdır.

Ve üstâd-ı kâmil hânendedir kim ilm-i edvârın râst makâmı gibi anası ve dügâh gibi atasıdır. Bunda olan kâr u nakş u savt u zicl u zikr u tasnîfât ve kaviller ve murabba‘ât varsağı ve şarkı ve kayabaşı ve muganiyâtlar bir üstâd-ı hânendegânda yokdur. Meğer Fisagores-i Tevhîdî ve Abdullah Faryâbî ve Gulâm Şâdî‘de ola idi. Ve gâyet bülend savt-ı hazîne mâlikdir. Dest-ber-dâ’ire olup Hâfız ebyâtlarıyla taksîm edüp yigirmi dörd usûlün dakîkiyle nutk-ı darb üzre defsâzlık edüp bir kâr-ı savt ve zicl okudukda istimâ‘ eden âdem kârdan kalup bîkâr u hayrân olması mukarrerdir.

Ve eyle üstâd-ı sâzendedir kim benî ve mûsîkâr ve çeng ve santûr u tanbûr u şeştâr u çârtây u ûd ü kemân ve kânûn u ceng ve nefîr ü nefrakı ve balaban u muzmer ve’l-hâsıl yüz altmış aded muzmerrât ve sâz makûlesi kendüde mevcûd olup zühre-i Sührâb ve Baba Çengî ve Alî Rübâb **[228b]** kadar sâzende idi.

Ve bu merkûm sâzları cümle kendüsü yapup eyle üstâd-ı sadefkârî idi kim gûyâ Kırtıl Cân-ı Hindî‘dir.

Ve mü’ezzinlikde gûyâ Bilâl-i Habeşî‘dir.

Ve cüst [ü] çâpüklükde gûyâ Amr-ı Ümeyye-i Damîrî‘dir.

Ve berberlikde sanki Selmân-ı Pâk’dir.

Ve hukemâlıkda Zünnûn-ı Mısrî idi.

Ve meddâhlıkda Suheyb-i Rûmî idi.

Ve va‘z u nasîhatda Hasan-ı Basrî‘dir.

Ve ilm-i tefsîrde gûyâ Abdullah ibn Abbâs’dır.

Ve silâhşörlükde Mâlik-i Eşter’dir yahûd Düldül-süvâr Esedullah Alî‘dir.

Ve yaycılıkda Muhammed b. Hazret-i Ebîbekir’dir.

Ve kemânkeşlikde gûyâ Sa‘d Vakkâs’dır.

Ve cömerdlikde Hâtem-i Tayy ü Ca‘fer-i Bermekî‘dir.

Ve riyâzat u perhîzde gûyâ Ebû Derdâ‘-ı Âmirî‘dir kim savm-ı Dâvûd ile geçinirdi. Evâ’illeri ammâ harâbâtî idi ve halka nân vermede Ömer b. İmrân idi.

Ve ma‘rifet-i âteşbâzlıkda gûyâ Ebû Ömer Abdullah Vâsıtî‘dir.

Ve şîşe yapmada ve şîşebâzlık etmede hemân Ebû Alî Sînâ idi. Bir hammâm binâ etmişdir kim gûyâ Muhsin ibn Osmân’dır, aşağıda vasf olunur.

Ve sabbâğ ya‘nî boyacılıkda sanki Zeyd-i Hindî idi.

Ve ma‘rifet-i hayyâtlıkda misl-i Dâvûd-ı Tâhir’dir.

Ve cüllahlıkda gûyâ Zâhid el-Kattân’dır. Melek Ahmed Paşa’ya dest-kârı bir nakş seccâde hedâyâ vermişdir kim Mısır’da ve Isfahân’da eyle seccâde dokuyamazlar

Ve gûnâ-gûn arakiyyeler ve Bektaşî tâcları yapmada gûyâ Abdullah-ı Vâsıtî‘dir.

Ve kürkcülükde sanasın Ömer b. Âmirî‘dir ve keçe külâh ve keçe seccâde yapmada Ebû Sa‘îd-i Târî‘dir.

Ve hattâtlıkda Abdullah-ı Kûfî‘dir.

Ve ilm-i şi‘rde gûyâ Hassan b. Sâbit’dir kim Hazret’in şâ‘iridir.

Ve demircilikde Ebû Zeyd Müslim-i Haddâd’dır.

Ve kazgancılıkda Ebû Habîb Muhyiddîn’dir.

Ve iğnecilikde Ebü‘l-kâsım Ennâr’dır.

Ve ilm-i baytarda hod gûyâ Ebû Kâsım es-Semmâk’dır

Ve kuyumculukda gûyâ Nasr b. Abdullah’dır.

Ve hulviyyât u zülbiyyât ve kutr-ı nebât yapmada gûyâ Hassan b. Nusayr’dir.

Ve hoş-bû şeyler yapmakda Hüsâm b. Abdullah el-Basrî‘dir.

Ve gazzâzlıkda Abdullah Ca‘fer-i Tayyâr yahûd İmâm Muhammed Gazzâlî‘dir.

Ve gûnâ-gûn çergeviler ve filâr u başaklar yapmada sanki Ekir-i Yemenî‘dir kim ism-i şerîfi Muhammed’dir.

Ve sarrâc bisâtında dizgin ü divâl ve sırmalı eğerler yapmada Ebu’n-Nasr Hâtem-i Bağdâdî‘dir.

Ve penbe-dûzlukda gûyâ Ömer b. Yâser’dir.

Ve kılıç yapmada Esîr-i Hindî-i seyyâfdır.

Ve kalkan düzerdi kim gûyâ Hasan Kattâl-i Gârî‘nin kârıdır.

Ve yapduğu buhayrede sayd u şikâr etdüği elvân mâhîleri Nasrullah-ı Semmâk şikâr eder gibi şebeke ve oltalar ile semekler avlardı.

Ve ilm-i cerrâhda gûyâ Ebû Ubeyd-i Kassâb’dır.

Ve neccârlıkda gûyâ Ebü‘l-kâsım Abdülvâhid Neccâr’dır.

Ve ma‘rifet-i harrâtînde Hudâ âlimdir ol kadar sihr-i‘câz şeyler yapardı kim Ebû Abdü‘l-

harrât yapmağa kâdir değildir. Hatta merkebe su koyacak müdevver kaşıklar ve makta‘lar ve zıhgîr sepâları ve kuhl-i Sıfâhân milçeleri yapup diyâr diyâr hedâyâ gönderir.

Ve gûnâ-gûn pûte ve âzmâyiş ü hekî ve pîşrev ü gez ve nîrân u tomâr oklar yapar kim Muhammed ibn İmrân yapmada âciz idi. Hatta yüz elli dilim kamışdan hadeng yapar kim sokarından ta peykânına gelince içi boşdur ve bu tîr ile kendüsü (–) dirhem kemân ile (–) kim menzil atmışdır kim hakkâ ki kemânın zirve-i a‘lâya atmışdır.

Ve darbbâzlıkda Sâm-akrândır kim bir yayı çekişde bir çilden iki darb önünde ve iki darb ardında Sultân Murâd-ı Râbi‘ huzûrunda urup Muş harâcı kendüye ber-vech-i te’bîd ihsân olunmuşdur. Bunun emsâli niçe yüz gûne darbbâzlıkları vardır kim sihr-i halâl eder.

Ve boyacılıkda gûyâ Âmir ibn Abdullahu’s-Sabbâğ‘dır.

Ve çalduğu sâzlara cümle kendüsü kirişler yapar kim Pîr Ömer en-Nusayrü‘l-Vakkâr eyle musanna‘ târ yapmağa kâdir değildir. Hatta kuyruk oynadan kuşçagazın bâğırsağından sâ‘atlere kiriş yapar kim on seneye tahammül eder kiriş olur.

Ve gûnâ-gûn kâse ve kûze ve safâlar edüp ana mine-misâl sırça eder kim Pîr Abbdülgaffâr-ı Medenî etmede âcizdir.

Ve yediğim nân helâl-i zülâl olsun içün kâhîce zirâ‘at edüp eyle dihkânîlik eder kim Riyâs b. Ömerü‘l-Harrât eyle zirâ‘at etmeğe kâdir değildir.

Ve bâğbânlıkda gûyâ Ebû Zeyd-i Hindî Baba Rüten kenddidir. Anınçün bu bâğı hadîka-i bâğ-ı cinândan nişân verir.

Hulâsa-i kelâm Cenâb-ı Bârî yârî kılup bu hâna bir zekâvet ü akl u idrâk vermişdir kim bâlâda tahrîr olunan ma‘rifetlerden mâ‘adâ niçe bin san‘atı icrâ etmede yed-i tûlâsın ayân etmişdir kim gûyâ Cemşîd-i Sânî‘dir.

Her ma‘rifetin aslı ve fer‘iyle tahrîr eylesek bir mücelled kitâb olur ve on dörd aded nûr-ı dîdelerinden şehzâde-i âzâdeleri Ziyâeddîn ve Bedir ve Nûruddehr ve Şeref ve İsmâ‘îl **[229a]** ve Şemseddîn ve Hasan ve Hüseyin ve gayrı zâdeleri dahi cümle hezârfen ü çeber ü pür-ma‘rifet şehzâde-i âzâdelerdir kim her biri niçe gûne ilimde ve ma‘rifetde yed-i tûlâların ayân etmişlerdir.

Anınçün hânın hezârfen ma‘rifeti evsâfında bâlâda tahrîr olunan sanâyi‘âtların pîr-i perverleri dahi tahrîr olundu kim merkûm pîrleri Hazret-i Risâlet huzûrunda Hazret-i Alî ve Hazret-i Selmân-ı Pâk kemerlerin bend edüp sâhib-i seccâde pîr olmuşlardır ve bâlâda tahrîr olunan hokkabâz ve sûrâhîbâz ve âteşbâz ve gayrı kârbâzbâzânın cümlesinden haberdâr olup kisbetin giyüp meydân-ı muhabbetde arz-ı ma‘rifet etdikde cümle ağavâtları hayrân u dembeste kalırlar.

Hatta Turna nâm bir cânbâz-ı resenbâz gelüp hân huzûrunda icrâ-yı ma‘rifet etdikde hemân kısbetin giyüp tablın döğdürüp destine terâzûsun alup *“Allah Allah”* deyü ankebût-vâr resen üzre urûc edüp Ecel Beşiği nâm salkı ip üzre niçe arz-ı ma‘rifetler edüp yan pertâbları ve diz pertâbları ederken kazâ-yı nâgehânî çarmıhın biri atılup hânı ebâbîl tayrı gibi hevâya atup hân hevâdan nüzûl ederken “İsâ‘dan gelirim hey!” diyerek şaka ederken zemîne düşdükde elinde sırığın yere dayayup sırık iki pâre olup hân zemîn-i

rimâlistâna eyle düşer kim bir kıçı kırılup cümle askerinde ve hareminde bir gırîv-i rûşen kopar kim gûyâ mahşerden bir nişân olur. Hân hareme vardıkda ol ânda mumya-yı kânîyi nûş edüp üçüncü gün dîvâna çıkup cümle dostân ile müşerref olup bin aded kurbânlar zebh edüp fukarâlara bezl olur.

Bu sergüzeşti hakîre ve bizim Melek Ahmed Paşa efendimize alâ tarîkı‘t-taklîd sergüzeşt [ü] serencâmın nakl etdikde âdem gülmeden vâlih olur. Ammâ ol asırdan berü sağ kıçı lengce idi.

Netîce-i merâm fünûnda tekmîl-i pâye edüp yed-i tûlâsın ayân etmişdir. Paşa efendimizle sarâyında on gün tekâ‘üd edüp her gün ale’t-tevâlî sabâhdan ta vakt-i gurûba varınca cemî‘i mutrıbân u kışmirân ve bâz-ı bâzân u serbâzân gelüp niçe bin arz-ı kâlâ edüp hândan ve paşadan ihsân alurlardı. Hânın cemî‘i erbâb-ı ma‘ârife ve cemî‘i ulemâya i‘tibâr etdüğinden cemî‘i diyârdan tekmîl-i fünûn etmiş âdemler Bitlîs hânına gelüp eğer her cânibi ma‘mûr kimesne ise ana bâğ u bâğçeli sarâylar ve cevârîler ve bî-had u bîvâye hâneler verüp Bitlîs deresi içinde ol hezârfeni kayd [u] bend edüp tek cemî‘i ma‘rifetin ihdâsı içün hân böyle Cemşîd-hüner olmuşdur. Ve dükeli zamân selîkası ma‘rifet tahsîli tarafına düşmüşdür. Anınçün hâlâ şehr-i Bitlîs erbâb-ı ma‘ârifle pür olmuşdur. Ve hânın mehterhânesinde olan üstâd-ı kâmil zurnazen ve boruzen ve kudümzen ve zilzen bir vüzerâda değil bizzât Âl-i Osmân kârhânesinde yokdur. Zîrâ kendüsü hüner sâhibi ve ilm-i mûsıkîde fünûn-ı asr olmağile küll-i külliyât sahibi ve zencîr yigirmi dörd usullü ve şükûfe-zâr ve sabâ-darb fethiyle çalar peşrev sâhibi üstâd-ı mehterleri var kim gûyâ her biri zurnayı te’lîf eyleyen Cemşîd’dir. Vakt-i ışâda vakt-i Şâfi‘îde âlem ağyârdan bî-haber oldukda fasl etdiklerinde âdem hayât bulur.

Sitâyiş-i hıyâbân-ı hân-ı âlîşân

Hânın bu bâğ sarâyının haremi tarafında bir tirkeş oku menzili tûlen ve arzen bir hadîka-i Rıdvân var kim eğer deryâlar mürekkeb ve cemî‘i ağaçlar kalem ve cemî‘i hattâtlar cem‘ olup bu bâğın tavsîf [u] temdîhinde deryâda katre ve güneşde zerre kadar tahrîr edemeyeler. Ancak cemî‘i eşcâr-ı müsmirrâtları tertîb üzre dikilüp cümlesi meyân-beste dilber gibi bâd-ı sabâ te’sîrinden hırâmânî hırâmânî hareket ederler. Hemân hurma ve hummeyz ve muz ve serv yokdur. Yohsa cemî‘i eşcârât-ı gûnâ-gûn mevcûddur. Hatta ba‘zı pûçe ve kûşelerde limon ve turunc fidanları vardır. Vakt-i şitâda keçeler ile pinhân ederler. Ve bu hıyâbânda gûnâ-gûn ibret-nümâ vâcibü‘s-seyr kasr-ı âlîler var kim her biri birer hazîneye olmaz mülûkâne kasr-ı Havernaklar vardır. Hatta bir kasrın tarz-ı tavrı bir kasırda yokdur. Her biri birer diyârın üstâdları kârıdır.

Bunda olan havz u fevvâreler ve selsebîller Rûm’da yokdur. Ve her havzın cânib-i etrâfında zî-kıymet hurde taşlardan eyle ruhâm-ı gûnâ-gûn döşenmişdir kim gûyâ Hind sadefkârîsi ve pûşiş-kârîsidir ve havzlara gûnâ-gûn div-çehre ve şîr-peykerden ve ejder kellelerinden âb-ı hayâtlar âdem gerdeni kalınlıkda cereyân edüp aşağıda müşebbek bostânlara rîzân olur. Ve niçe fıskiyyelerden birer âb pertâb eder. Ammâ niçe fevvârelerin deliği bir iken ol delikden kırk elli aded **[229b]** âb-ı zülâl geysû-yı dilberân gibi târumâr olur. Garâbet anda kim fevvârenin deliği birdir ve niçe maksûr-ı şirinlerin kıbâbları içre maslûb cam ve tıhtab kâseler vardır şadırvânlar ol cam taslara isâbet edüp bir sadâ-yı hazîn istimâ‘ olunup niçe tas-ı kebîrlerden yine şadırvânların suyu ser-nigûn bârân-ı

rahmet gibi nüzûl eder ve niçe fevvâreler üzre maslûb çarhlar vardır. Âb-ı fevvâreler ol çarhlara isâbet etdikde ber-hevâ ol çarhlar deverân ederler ve niçe fevvâreler üzre karpuz kadar ecvef toplar ber-hevâ deverân edüp zîr u bâlâsı seyrân etmededir. Ve'l-hâsıl her diyârın üstâdları birer gûne musanna'ât-ı ibret-nümâ şeyler etmişlerdir kim diller ile ta'bîr olmaz.

Ve bu bâğda olan tarla tarla gül ü sünbül ü reyhân ve benefşe ve erguvan ve zerrîn ve nebâtî ve deveboynu ve kâfûrî ve şakâyık ve müşk-i rumî ve karanfil ve fül ve zanbak ve süsen ve nerkis ve buhûr-ı meryem ve yâsemen ve lâle ve gülhatmi ve bunun emsâli niçe bin şükûfeler var kim tarla tarla zemîni tarh edüp hoş-bû-yı zerrînden ve gayrı ezhârdan âdemin dimâğı mu'attar olur.

Müsmirrât-ı gûnâ-gûn ise ta hıyâbân-ı Isfahân ve Tebrîz ü Nahşivân'dan gelmiş fidanları vardır. Bu bâğ-ı İrem karîbü'l-ahd inşâ olmuşdur. Ammâ Fâtih-i Revân Sultân Murâd Hân gördükde engüşt-ber-dehen etmişdir.(–) (–) (–)

Manzara-i buhayre-i binâ-yı hân-ı âlîcâh: Bu mezkûr bâğın cânib-i şimâlîsi ardında Ayn-ı Taklaban nâm bir uyûn-ı câriye var idi. Hân ol derenin aşağısına bir sedd-i İskender binâ edüp deryâ-misâl bir buhayre oldu. Ammâ eyle sedd-i rasîf inşâ etmişdir kim gûyâ sedd-i Ye'cûc'dur. İçinde niçe kerre yüz bin elvân mâhîler şinâverlik eder. Hân bu buhayre içre münakkaş ve musanna' kayıklar inşâ edüp bizzât kendüsü kürek çekerek halvet edüp ehl ü evlâdların kayıklar ile gezdirüp deryâ arzusun bu yüzden def' ederdi.

Hikmet: Bir gün kayıkdan avretler dürüst durmayup kayık devrilüp birkaç cevârîler gark-ı âb olup andan da ferâğ gelüp kâhîce mâhîlerini sayd ederdi. Ancak gâyet amîk buhayredir. Bir kerre yukarudan ziyâde seyl tuğyân üzre gelüp seddin bir tarafına rahne verüp deryâ-misâl su rehâ bulup Taklaban mahallesinin niçe hânelerin harâb edüp Kürdleri "Hân sen dahi gûr-be-gûr olup harâb u yebâb olasın" dediklerinde cümlesinin evlerini küllühü ol imâr etmişdir.

Der-vasf-ı hammâm-ı bâğ: Merkum hân sarâyının hazîne odasının câmekânına dâhil olur bir hammâm-ı müferrahdır. Cânib-i selâsı cümle bâğ-ı İrem'dir. Câmekânın cümle revzenleri bâğçeye nâzır fahrî oyması gibi tuç ve hadîd şebekeli pencerelerdir ve Arabî oyma percere kapakları var kim Tebrîz'den Acem hânları hedâyâ göndermiş. Cümle kapakların oymaları içre siyâh anber-i hâm dolmuşdur. Taşradan bâd-ı sabâ urdukça câmekânda olan âdemlerin dimâğları mu'attar olur. Bu câmekânın cânib-i erba'ası serâpâ Kâşî Çîn u fağfûr-ı gûnâ-gûndur. Ve kubbe-i âlîsinin edvârında ve cümle revzenlerinin atabe-i ulyâları üzre Kâşî Çîn içre Muhammed Rızâ-yı Tebrîzî'nin hattıyla Fuzûlî'nin hammâm kasîdesi sihr-i'câz mertebesinde tahrîr olunmuşdur. Tahrîr olunan ebyâtlar bunlardır:

………………..(3 satır boş)………………..

Ve bu câmekânın ta vasatında âb-ı hayât ile memlû şadırvânları üç yüz yerden kubbeye pertâb etmededir. Ve ferşi Mısır tarzı serâpâ elvân ruhâm-ı hâmdır kim nakş-ı bukalemûndur. Bu havzın ortasındaki fevvâre ta kubbenin zirvesinde cam tasa urup andan aşağı rîzân olur. Bu câmekânda cemî'i huddâmları pençe-i âfitâb Çerkes ve Abaza ve

Gürcî gulâmlardır kim her birinin kemerlerinde ve libâslarında biner guruşluk zî-kıymet mücevher kuşak ve hançer ve bıçaklar vardır ve cümle sadefkârî na'leynler ile reftâr etdiklerinde gûyâ her biri birer gûne tâvûs-ı bâğ-ı İremdir. Bu huddâmân-ı mahbûbân gassâlânlara ibrişim putalar ve sadefkârî na'leynler verüp hürmet ederler. Bu câmekândan içre girdikde sovukluk ta'bîr etdikleri bir kubbe-i azîm dahi budur, ammâ ortasında havz u şadırvânların mâ-i zülâlleri cümle ıssıdır ve cânib-i erba'ası dîvârı nakş-ı bukalemun-ı ibret-nümûn-ı Çîndir. Bu dahi ruhâm-ı hurde ile mefrûş gül-i Sîndir.

Ammâ **[230a]** bunun kubbe-i mînâsı kâşî ile rengîndir ve niçe bin âvîzeler ile müzeyyen olmuş bir kubbe-i metîndir. Andan içeri hammâm-ı germâbdır kim âdem dâhil olsa gûyâ nûr içre girmiş olur. Zîrâ eflâke ser çekmiş kubbe-i âlîsinin etrâfında aslâ der-i dîvârdan eser yokdur. Hemân bu kubbe-i azîm cümle amûd-ı müntehâlar üzre vaz' olunmuş bir kubbe-i müdevverdir ve ol amûdların mâbeynleri cümle tahta tahta ibret-nümâ billûr ve necef u moran berrâk ve mücellâ câmlardır kim bu câmlara âfitâb-ı âlem-tâb urdukda hammâm içi *nûrun alâ nûr* olur. Ve bu hammâmlardan taşra cümle bâğ-ı İrem'dir kim niçe bin hezârın hezârân nâle ve feryâdları istimâ' olunup âdem gasl ederken bülbüller pençelerine gıd urduğu temâşâ olunur ve cemî'i dırahtların şükûfeleri ve mürğân-ı hoş-elhân-ı hoş-nevânın âşiyânları seyr olunur. Zemîninde olan nebâtât-ı giyâhât ve sâ'ir şükûfelerin kadd-i kâmet-i renkleri temâşâ olunur. Ve bu hammâmın ortasında bir havz-ı azîmi var, cânib-i erba'asında fevvâreler pertâb edüp ortadaki fıskiyye ta kubbedeki tasda nihâyet bulup andan aşağı ser-nigûn mâ-i germâ havz içre dökülür. Bu havz içre la'l-gûn gül varakları ve karanfil bergleri gâsilîn vücûdlarına yapışup râyiha-i tayyibeden bîni-i insân mu'attar olur. Ve her halvetde dahi kulleteynler mukarrerdir ve bu dahi eyle musanna' ruhâm döşenmişdir kim âdemin çeşmi hîrelenir. Zîrâ kuş gözü misâl yeşim ve pîrûze ve balgamî ve kehribâ ve aynu's-semek ve akîk ve yemenî ve silân makûlesi taşlar ile ruhâm olmuş ibret-nümâ bir hammâm-ı rûşenâdır. Ve mezkûr camlar mâbeyninde olan amûdlarda muttasıl balgamîden ve somakîden ve seng-i yarekandan ve seng-i ferahdan ve fağfûr-ı Çîn'den kurnalar var kim her üstâd-ı mermer-bür her birinde birer gûne tîşe-kârlık etmiş kim âdem hayrân olur. Cümle lüleleri altun ve gümüşdür ve taslar kezâlik ve fevvâreler dahi cümle sîm-i hâlisdendir. Ve âb u hevâsı ol kadar latîfdir kim âdem hayât-ı câvidân bulur. Ve gûnâ-gûn âvîzelere ve çarhlara ve tıhtab-ı maslûb tas-ı ser-nigûnlara şadırvânlar isâbet etdikçe ol dollâb-ı musanna'âtlar deverân etmededir. Bu dahi bir temâşâgâhdır.

Ve kubbenin dâmenlerinde niçe gûne hüsn-i hat kitâbeler üzre hammâma müte'allık ebyâtlar tahrîr olunmuşdur. Ve ibrişim ve nîlgûn futalara beden-i uryânın sarmış pençe-i âfitâb memlûklar fütûnî kiseler ile ve mümessek sabunlar ile hizmet edüp geysûların târ etdiklerinde âşık-ı şeydâların akılları târumâr olur. Ve niçesi gûnâ-gûn micmereler ve buhûrdânlar ile öd ve anber yakup derûn-ı hammâm tamam ıtriyyât ile memlû olur.

El-hâsıl bu hammâmın ve sarây-ı azîmin ve bâğ-ı İreminin vasfında lisân kâsırdır. Zîrâ bu merkûm ebniyye-i ibret-nümâların hurde-kârlık tasarruflarında ve letâfet ü zarâfet ve nezâfetinde asla misilleri yok vâcibü's-seyr bir hammâm-ı tarz-ı âhardır kim bu hakîr kırk bir sene seyâhatinde nazîrin görmemişdir. Üstâd-ı mühendis her kârında var kuvvetin bâzûya getirüp eyle san'atlar icrâ etmişdir kim felek-i atlasda eyle bir kârgîrlik bir mi'mâr-ı selef etmemişdir. Ammâ bu hânedân-ı ibret-nümâya dahi giden mesârifi Hudâ bilür.

Hatta Fâtih-i Revân Murâd Hân bu hammâma girüp sovuk suları gülâb ve ıssı mâları âb-ı buhûr cereyân etmiş ve bir halvetde beş aded çeşm-i siyâh geysûdâr pençe-i âfitâb dellâk gulâmları ve bir halvetde beş aded perî peyker ve melek manzar hüsn-i cemâlde bî-misâl bikr-i nâşüküfte duhter-i pâkîze-ahter dellâkeler Sultân Murâd Hân'a hizmet ederler. Murâd Hân mahzûz olup buyurmuşlar kim "Nolaydı bu hammâm benim dârü's-sa'âdemde olaydı" demişler!. Hakkâ ki vâcibü's-seyr ibret-nümâ bir hammâm-ı dilküşâdır. Melek Ahmed Paşa efendimiz bu hammâma girüp "Böyle hammâm rub'-ı meskûnda görülmemişdir" dediler.

{Der-beyân-ı ziyâfet-i âlîşân, berâ-yı Vezîr-i dilîr Melek Ahmed Paşa}

Bu hammâmdan Paşa efendimiz çıkup kânûn [u] kâ'ide-i hân-ı âlîşân üzre paşaya mahsûs somât-ı Muhammedî meydân-ı muhabbete gelüp kâmil iki yüz gümüş lengerî ile ni'met-i nefîse-i mümessekler meyân-ı meydâna zeyn oldukda ıtriyyât bûyundan âdemin dimâğı mu'attar olur. Ammâ ekseriyyâ ta'âmları kevkevila ve masfakar pilav ve çalav pilav ve düzda biryân pilav ve dûd pilav ve şılla pilav ve rummân pilav ve ud pilav ve anber pilav ve âbşıla pilav ve köfte pilav ve fısdık pilav ve kırma badem pilav ve kişmiş pilav ve mastaba çobra ve kırı çobra ve lakişe çobra niçe bunun emsâli çobraları var ammâ keklik pilavlarına ve nar pilavlarına ve gûnâ-gûn ter ü muharra kebâblarına aşk olsun.

………………..(1 satır boş)……………….. **[230b]**

Mezkûr iki yüz sîm-i hâlis sahûnlardan mâ'adâ yine pençe-i âfitâb serbendlerin kec kılmış hânın ol mahbûb-ı zamân siyâvûşları ve Kâzım Sührâbları ve Hüsrev Bâkır nâmân gulâmları zer u zîvere gark olup bellerinde kenârları sırmalı peştemâller ve her birinin ellerinde birer mücevher fağfûrî ibret-nümâlar ile mümessek ve mu'amber ta'âmlar ile kâmil iki yüz gulâm-ı nâresîde benâm meh-pâreler kânûnları üzre paşanın huzûruna Hıtâyî ve fağfûrîleri ve münebbit kâseleri ve mertebânî gurîleri yerlü yerlerine dizüp her biri serv-misâl dîvân durdular. Bu somat-ı Muhammedî'de olan pişkîr ve mücevher saplı kaşıkların ve şerbet kâselerinin ve sâ'ir avânî-i sofranın midhatinde lisân kâsırdır.

Netîce-i merâm hân ile paşa ve hânın ciğer-kûşelerinden Ziyâeddîn ve Bedreddîn ve Şerefeddîn nâm hânzâdeler paşanın yemîn ü yesârında ber-zânû oturup bismillah ile ta'âm-ı mümesseke mübâşeret etdiklerinde dörd yüz aded sahun ve fağfûrînin başına Melek Ahmed Paşa ağaları ve bir tarafında hân ağavâtları ta'âmlara eyle dendân çekmişlerdir kim gûyâ her biri Ma'dîkerb Gâzî'dir, yahûd Mu'âviye ibn Süfyân'dır. Bu tâ'ife-i Cû'ân Ma'ânoğlu hapisinden çıkmış gibi ta'âma bir girişdiler kim gûyâ cû'u'l-kelbe mübtelâ olmuşlardı.

Netice ba'de't-ta'âm mücevher altun leğen ve ibrik ve mümessek sabun ile eller gasl olup ale'l-akîb yine meydân-ı muhabbete bir deste-i hân ve bir tavîl zerdûz peşkir-i hân ve koknos ve mika ve sadef ve ceviz ve zümürrüd ve seylân ve akîk ve yemenî hoş-âb kaşıkları geldi kim her biri birer hazîne değer.

Andan yine gayrı libâs-ı fâhire ile mülebbes elli aded bedr-i münîr mehpâre gulâmların destlerinde elli aded kâse-i ibret-nümâ içre Şâm'ın kand-i hamevî nebâtıyla tabh olunmuş kâmil elli gûne hoş-âb geldi kim her birinin vasfında lisân kâsırdır. Bunu dahi paşa ve hân ve sâ'ir ağavât-ı a'yân hora geçirüp yine başka gûne leğen ve ibrikler gelüp bunlar cümle

zer nişânlı mücevher fağfûrîler idi.

Andan cevâhirli fincânlar ile mümessek ve mu'amber kahve-i bî münevver sağleb ve mahleb ve çay ve bâdyân ve ıssı avşıla ve sükkerî şerbet ve ıssı palûde ve südler gelüp nûş olundu. Rûz merre beher yevm bir kerre ale's-sabâh futûr kim niçe yüz elvân hulviyyât ve sükkerî riclât ve mürabba'at ve sâ'ir ma'âcinât ve reybas ve kebbât ve emlah ve şakakıl ve bevvâ ve murabba-ı hıyar-şembu ve murabbâ-ı felic nâm murabba'âtlar ve ma'âcinler ve reçeller gelürdü. Vakt-i zuhurda mezkûr somat-ı kebîr gelürdü ve kable'l-gurûb bir somat-ı Muhammedî gelirdi kim on gün on gicede hân-ı âlîşân Melek Ahmed Paşa'ya böyle ziyâfet-i azîmler edüp cümle üç bin altmış aded ağavâtlarının sekban ve sarıcalarının netice ta ednâ mertebe meş'alcilerin ve cümle seyislerin ta'yînâtların hân verüp bir at içün çul ve tobraya muhtâc etmeyüp cümlesinin kahveleri bile hân tarafından verilirdi.

Ba'de't-ta'âm paşaya hân eydür: "Sultânım, bizim hizmetimizde olan birkaç üstâd-ı kâmil pehlivânlarımız vardır. Eğer murâd-ı şerîfiniz olursa meydâna nâzır kasr-ı tahtânîye teşrîf buyurup temâşâ ederseniz bunların her biri ilm-i simyâda ve ilm-i tayy-ı mekânda ve ilm-i kırtâsda ve san'at-ı pehlivânîde bunlar ferîd-i asr üstâdlardır kim ömrünüzde görmüş olasız." deyü paşaya hân-ı âlîşân ricâ etdikde, paşa "Nola görelim!" deyüp meydân-ı ma'rakeye nâzır maksûrede oturup meydânın cânib-i erba'asına kat-ender-kat âdemler cem' olup temâşâyı muntazır oldular.

Acâ'ibât [u] garâ'ibâtdan kâr-ı simyâ ve kâr-ı pehlivânları beyân eder

Evvelâ hâk-i Acem'den Pehlivân-ı Zengüzer nâm bir pehlivân-ı benâm meydân-ı muhabbete siyâh güderi kisbetiyle gelüp paşanın huzûrunda zemîn bûs edüp esnâ-yı du'âda Hazret-i Risâlet'i ve Çâr-yâr-ı bâ-safâyı ve düvâzde imâmları ve Âl-i Osmân'ı ve Melek Paşa'yı ve Hân'ı cümle evlâdlarıyla yâd edüp ba'de'd-du'â el yüze sürüp "Destûr ey vezîr-i rûşen-zamîr" deyü bu ebyâtı terennüm etdi. Beyt:

Ger hod heme aybhâ bedîn bende derest

Her ayb ki sultân be-pesended hünerest [30]

deyüp bir dahi zemîn bûs edüp bu meydân-ı ma'rekede eyle püşt-i pâ urup deverân u seyerân etdi kim hussân-ı sâfinâtü'l-ciyâd misilli atlar kendüye iremezler. Ta bu mertebe cüst [ü] çâpük vezinde, Amru Ayyârlık var özünde ve Ebü'l-me'âlî kelâmı var sözünde, bu deverândan sonra seğirderek paşa huzûruna gelüp "Yâ Allah" deyüp bir perende-i tâvûsî atdı kim ber-hevâ üç kerre dönüp yine zemîne ber {karâr} etdikde ol ân "Yâ Hay!" deyüp bir perende-i kebûterî atdı kim ber-hevâ dörd kerre devr edüp vücûdunda bir uzvu zâhir değildi. Hemân bir top-ı müdevver gibi dönüp yine zemîne kadem basınca tarfetü'l-ayn içre ardına bir gûne takla atup ber-hevâ üç kerre **[231a]** eyle dönmüşdür kim makdûr-ı beşer değildir. Andan çarh-ı felek-vâr ol meydânda baş ve el ve ayak ile araba tekerleği gibi deverân etdikde dest [ü] başından aslâ bir uzvu görünmeyüp fırlak gibi dönerdi. Andan,

Manzara-i râbi': Bu meydânda altı aded âdemlere on altı zirâ' tavîl bir köse destârı küşâde dutup hemân ol çâpük-süvâr pehlivân berk-i hâtif gibi seğirderek dülbend üzre pertâb edüp seğirderek on altı zirâ' tavîl destârı bir başdan bir başa seğirdüp geçdikde aslâ

dülbend zerre kadar hareket etmedi. Hakkâ ki sihr mertebesi çâpük-süvârlıkdır. Andan

Ve mine'l-acâ'ib san'at-ı diğer: Bu pehlivân meydân-ı muhabbete iki yerde üç dane sürâhî bâde şîşelerin biri biri üzre koyup karşu tarafdan "Yâ Allah!…" deyüp seğirderek bir perende atup bî-bâk u bî-pervâ bu şîşe-i sürâhîlerin üstünde karâr edüp kendüsü ne hareket etdi ve ne şîşe-i hayâller şikest oldu. Hemân şîşeler üstünden pertâb edüp zemîni kadem basup bu şîşe üzre üç şîşeler dahi koyup cümle on iki aded şîşeler oldu. Hatta bu şîşelere rüzgâr isâbet etdikde zücâclar hareket ederdi ve içleri boş eyle hayâl-i sürahî Ceneviz Firengî şîşeleridir kim her biri hayal-i kârdır ve bu sırçaların altısı biri biri üzre durdukda bir âdem kaddinden âlî oldu. Müşkil işdir kim Perverdigâr yâver ola. Dest ber dâ'ire deyüp kırk elli adım mikdârı gerüye gidüp hemân anda at gibi eşinüp bir süheyl urup "Yâ Ma'bûd-ı bî-hemtâ!" deyüp yıldırım gibi şakıyup katı yaydan ok çıkar gibi seğirdüp şîşelerin dibine geldikde "Yâ Hay" deyüp pertâb edüp gûyâ bir meges-vâr bir ayağın altı şîşe ve bir pâyın şeş şîşe üzre koyup meks etdi. Hudâ âlimdir ol cüsse ile ne kendüsü ve ne şîşeler zerre kadar hareket etmeyüp biri dahi münkesir olmadı. Şîşeler üzre paşaya du'â edüp yine bir pertâb ile zemîn bûs edüp bir tarafa durdu. Andan,

Manzara-i ibret-nümâ ve mine'l-garâ'ib ü acâ'ib san'at-ı ilm-i simyâ: Mukaddemâ şehr-i Bitlîs'e alây-ı azîm ile girerken esb-i lâğara süvâr olan Monlâ Muhammed meydân-ı muhabbete yine ol kirli ve bezirli ve pelâs pelâs destârıyla ve hırka-i hezârpâre-i nemed peşmînesiyle huzûr-ı paşaya gelüp yüz du'âdan sonra Kürd lehcesiyle "Meni bu siyaset meydâna ne çağırmışsuz. Ziyâfet meydânına çağırmışsuz kim pelâs pelâs esbâbı vardır, dersüz. Şimdi menden ma'rifet istersiz" deyü gazabâne niçe kelimât-ı zebân-dırâzlıklar edüp eydür: "Hayya ale's-salâ, hân ocağı dâ'im ola, Melek Ahmed Hân kâ'im ola, rûh-ı Fisagores-i Tevhidî ve Ebû Alî Sînâ ve bürâder-i cân-berâberi Ebü'l-Hâris ervâhları şâd ola." deyüp meydân-ı muhabbete bir çuval koyup pehlivân ve nökerün yârdihleri dâ'ire ve kudüme el urdular. Hemân Monlâ Muhammed el kaldırup eydür: "Eyâ huzzârân yârân-ı ihvânân! Bilin, âgâh olun! Eğer katı yürekli merd-i Hudâ kişiler iseniz benim temâşâma sâbit-kadem olun. Ve illâ bir kadem-i mukaddem taşra çıhmağa tekaddüm edin." deyü hemân anadan doğma uryân olup şallak u mellak bu meydânda bir hayli deverân etdi.

Ba'dehû mezkûr çuvalının yanına gelüp eydür: "Cânım! Hânum. Ve Melek Ahmed be cânânum! Huzûrunuzda kim böyle çılbah gezmemiz terk-i edepdür ammâ meni sâhib-i zeker ve sâhib-i dübür ve kubur sanırsuz. Yok kişiler. Eyle {zekerli değilem} cümle {yârâna} safâ-nazar!" deyüp cümle huzzâr-ı meclisin huzûrlarına varup deverân etdi. Bunda ne zengûle ve ne hayâ ve ne dübür var. Hemân önü ardı birer tahta-misâl deri pâreleri, ünsâ da değil ve tavâşî değil ve dübüründen dahi nişân yok. Bir merd şekilli sâhib-derd budur. Andan sonra yine harârının yanına gelüp garârdan bir peştemal çıkarup beline kuşandı.

Ammâ Yemen diyârında Aden hasırı derler, bir musanna' örülmüş bir bûriyâ olur. Bu peştemâl eyle örülmüş bir sihr-i i'câz dokunmuş peştemâl idi. Bu peştemâli kemerine bend edince temâşâ-yı azîm hemân bu Monlâ Muhammed meydânda seğirtmeğe başlayup meselâ zü'l-cenâh ağır kuşlar ibtidâ birkaç kerre seküp sonra ber-hevâ olurlar. Bu Monlâ Muhammed dahi seğirdirken kademleri yerden götürülüp ber-hevâ olmağa başladı ve hevâda tayerân ederken temâşâcılara "Ey âkılân, ey gâfilân, vay filan ibni filan" deyü

görmediği ve bilmediği paşalı âdemlerinin ebâ an ced isimleriyle nidâ edüp selâm vererek ber-hevâ deverân ederdi. Cümle halk hayrân kalup hazz u safâ ederdi. Anı gördük, bu Monlâ Muhammed hevâdan zemîni dörd beş âdem kaddi kalarak deverân ederdi. Ba'zı kerre ayakları halkın başına dokunurdu.

Bu mahalde Monlâ Muhammed ber-hevâ **[231b]** belinden peştemâlın çıkarup omuzuna koyup monlâ-yı merkûmda bir mehîb ü sallâk salâk ve yerâk u kıllak zeker nümâyân oldu kim gûyâ hâdise-i Uc bin Unuk kadar. Hemân zekerin eline alup hevâda tayerân ederken bu sarây meydânı içre mâl-â-mâl olan temâşâcıların üzerlerine serpe serpe ol kadar işedi kim cümle halk sırsıklam olup ancak koltukları altı kuru kalup niçe âdemler firârî tahallüs etdi. Niçeleri "Bre cânım, demin monlâya uryân iken bakdık, zekeri yok idi. Şimdi bu kadar mühre zi'l-kebîr ve bu kadar bârân-ı la'net gibi bevil ve kırti nedir?" dediler. Ammâ ahvâle vâkıf olan Ekrâdlar ol bevilden nûş etdiler. Kimi poh âb-ı hayâtdır, kimi yoh zülâldir, der. Monlâ Muhammed yine ber-hevâ serpe serpe işeyerek hân ile paşanın üzerlerine geldikde evvel hân u evlâdları kaçdılar. Paşa *lâ havle ve lâ kuvvete*, derken ol dahi duramayup içeri kâl'aya girüp Monlâ, paşanın oturduğu zer-ender-zer ile mefrûş kasr içre ol kadar işedi kim seyl-i bevil revân olup hân gülerek "Bre kurşum ile urun şu mel'ûnu" der, ammâ gülmeden hayrân olur.

Bu hâl üzre bir sâ'at mürûr edüp yine Monlâ Muhammed zemîne kadem basup peştemâlı belinde zemîn bûs edüp ne zekeri var ve ne yağmur-ı bevil var ve ne ıslanmış âdemler var. Cümle halk ke'l-evvel yubûset üzre esbâblarıyla yine meydân-ı muhabbetde cem' oldular. Paşa *"Sübhânallah!"* diyerek engüşt ber-dehen edüp hayrân kaldı. Ol mahalde hân arkasından semmûr kürkün Monlâ Muhammed'e ihsân edüp eyitdi: "Ey monlâ!, Mini seversen bir acîbe mahûf u muhâtara kâr et galan" dedi. Monlâ-yı merkûm "Be-ser-i çeşm" dedi.

Nev'-i diğer-i ibret-nümâ: Monlâ Muhammed eyitdi: "Hanım! Sarây meydânı kapuların ve yukaru nerdübân kapuların cümle kapasınlar.Ta ki sen dahi ve aşağıdaki temâşâcılar seyir çalsınlar." deyince hân tenbîh edüp cümle kapuları sedd etdiler kim cânib-i erba'ası kal'a dîvârı gibidir. Monlâ Muhammed harârı içinden biraz çaput ve pembe ve şarmut pâreleri çıkarup huddâmlarıyla kapuların menfez deliklerin cümle dıkayup yine meydâna gelüp harârından bir bardak çıkarup suyundan bir pâre nûş etdi ve bardağı yine harârına pinhân etdi ve yine zekerin eline alup bu halk-ı âleme karşu ol kadar işedi kim selesi'l-bevle mübtelâ olan ol kadar teşâşür idemez. Hemân ol sarây meydânına monlânın sidiği istîlâ edince nehr-i Darb ve nehr-i Batmân ve nehr-i Çerka ve Dicle gibi akup bu anda sarây meydânı bir buhayre olmağa başlayınca bu kadar bin benî Âdem havfe düşüp bir hây [u] hûy-ı vâveylâ ve vâveledâ deyüp feyâd u figân edenlerin hadd [u] pâyânları ve bir cânibe firâr etmeğe cây-ı menâs yok, hemân monlâ harârının üstüne süvâr olup bu buhayre içre şinâverlik etmeğe başlayınca halk gördüler kim gark oluyorlar. Hemân cümlesi bir ağızdan "Amân hey Melek Ahmed Paşa! Amân kapuları açsınlar, bizi bu gark-ı âbdan halâs etsinler!" deyü feryâd [u] enîn etdiklerinde paşa "Bu ne hâldir, bu kadar ibâdullah, hey hân senin hânedânında gark-ı âb mı olsunlar?!" dedikde, hân paşanın destin bûs edüp "Sultânım, ma'rifetdir, bunda helâk yokdur. Sehel sabr eyle." dedi.

Hemân halk gördüler kim hândan ve paşadan imdâd yok. Yüzmek bilenler cümle anadan

doğma uryân olup deryâda yüzer gibi bu sarây meydânında niçe bin âdem şinâverlik edüp kimi birbirinden amân dileyüp birbirin kucaklamış, kimisi nerdübân kademlerinde kat-ender-kat olmuş, kimisi dîvârlara tırmaşmış, kimisi biri biri üzre çıkmış, kimi altında kalmış, kimi boğulurken şehâdet kelimesi getirir, kimi gır gır derdi.

Hulâsa-i kelâm bu sarây meydânında bir feza‘ u çeza‘-ı vâveylâ ve feryâd oldu kim gûyâ eşrât-ı sâ‘atden bir nişân oldu. Ammâ bu hakîr paşa kasrında temâşâ ederdik.

İbtidâ Monlâ Muhammed'in nûş etdüği bardakdaki sudan yere döküp işediği zamân zemîne müstevlî olan su ancak âdem topuğuna çıkardı. Ammâ aşağıdaki temâşâcılar gark olayazdılar.

Andan yine Monlâ Muhammed harârından bir tıhtab tas çıkarup tasa bir taş ile urdukda tasdan sâ‘at çanı gibi bir sadâ istimâ‘ olup bu meydânda ne bir katre su ve ne Monlâ Muhammed'e zeker ve kuburdan bir nişân yok. Ancak bu meydânda bu kadar bin âdem şellak u mellak ve uryân, kimi sarâyın pencerelerine yarasa kuşu gibi sarılmışlar, kimisi sarây dîvârına çıkmışlar. Uryân u büryân meydânda kalanlara paşa ve hân ve gayrı a‘yân gülmeden mebhût oldular. Fakîr herîfler hicâblarından kimi uryân yere çöker, kimi halk arasına pinhân olup "Bre esbâblarım, bre bıçağ u hançerim!" deyüp feryâd edenin hadd [ü] pâyânı yok. Bu hâl-i pür-melâlde bir şaka-yı pür-meâl olmuşdur kim bin sene seyâhat eden bu temâşâ-yı ibret-nümâyı görmemişdir.

Hemân yine Monlâ Muhammed yine paşa ve hân huzûrunda **[232a]** zemîn bûs etdikde hân eydür: "Paşa başıyçün olsun, bir şemme bir ma‘rifet dahi göstergalan. Andan gayrı sana teklîf mâlâ-yutakdır. Bir şey istemezüz" dedikde Melek Paşa eydür: "Gider ey hân şu sehhâr-ı mel‘ûn gidiyi! Cümle tevâbi‘imizin zehrelerin çâk eyledi." dedikde Hân eydür: "Bunda bir şey yokdur, sultânım." dedi. Paşa gördü kim Hânın tabî‘ati ol temâşâ tarafına meyyâl, ığmâz-ı ayn edüp "Hele bir ma‘kûlce ma‘rifet gösterse!" dedi.

Diğer acîbe-i ibret-nümâ-yı âhar: Hemân Monlâ Muhammed garârı yanına gelüp garâr içinden bir alaca münakkaş uçkur çıkarup peştemâlı elinde biraz pinhân edüp sehel oturup yine uçkuru peştemâlı elinden çıkarup uçkur-ı mezbûru yine garârı içine kodu. Anı gördük, harârı içinde bir gürüldü ve bir sâ‘ika ve bir harekât zâhir olup garârın ağzından taşra bir azîm mefret yılan başı zâhir olup taşra süzülüp rimâl üzre şiddet-i hârda âfitâba karşu yatup çörek çörek oldu. Ammâ soludukça büyümede ve gözleri meş‘al gibi şu‘le vermede ve dendânları fil dişi kadar olmada ve ceyran tüğü gibi tüğleri nümâyân olmada. Bu hâl üzre ol meydânda ol evren, nîm sâ‘at durup vücûdu fil cüssesi kadar oldu.

Ba‘dehû ol şiddet-i hârda uzanup vücûd-ı dırâzın gösterüp gerindi ve sündü ve birez cevelân edüp yine Monlâ Muhammed'in yanına geldi. Monlâ Muhammed "Bu evrene süvâr olam" dedikde Monlâ Muhammed'e bir düm-i dırâz eyle urdu kim Monlâ Muhammed tepesi üzre düşüp purpotur olup meydân-ı muhabbetde bî-mecâl kaldı. Bu kerre temâşâcılara telâş el verdi kim bu ejder monlâya böyle edince ya bizim hâlimiz neye müncer olur?", deyü halk firâra başladılar ve hâh-nâ-hâh sarâyın dağ kapusun kırup kaçdılar. Hemân Monlâ Muhammed zemînden kalkup garârından kırmızı tabılkı çubuğu çıkarup ejdere bir çubuk urup derhâl ejderhâya süvâr olup serin ve dümmin ber-hevâ edüp sarây meydânında gıjgırup ağzından âteşler saçup kuyruğuyla zemîndeki rimâl-i türâbı

nadaz nadaz edüp gubâr-ı gird-i siyâh evce urûc ederdi. Ve yine cevelân u deverân ederek halkı birbirine katardı. Bunca benî Âdem gaşy olup kalırdı, bir niçesi zîr-i zeber olurdu. Hatta fakîr ekmekçibaşı havfinden sar'a dutup mebhût oldu.

Bu hâl-i pür-melâli paşa görüp "Bre Monlâ Muhammed mel'ûn! Bre ha sen bunu unutma ha!" deyü bir nidâ etdi. Monlâ Muhammed bildi kim paşa elem-zede olmuşdur. Hemân ejderhâyı eyle bir kerre deverân edüp ejderiyle paşa katarının altına gelüp "Paşa, seni Eyzed-i Yezdân'a ısmarladım. Yâhû du'âlar sinni!" deyüp ejderine süvâr olarak hânın bâğ kapusundan taşra çıkup alâ mele'i'n-nâs dağlara gidüp gâ'ib olup cümle halk yine meydân-ı ma'rekeye cem' olup herkes ta'accübâne kîl u kâl ederlerdi.

{Der-beyân-ı ummân-ı kerâme-i simyâ}: Ba'dehû Monlâ Muhammed'in harârı meydân-ı muhabbetde kalup hân eydür: "Getirin şu harârı, Monlâ Muhammed'in cihâz-ı fakrın temâşâ idelim." dedikde paşa eydür: "Hey hân gider şu mel'ûnun şeylerini." dedi. Hân eydür: "Cığıcığı paşa! Hele bir temâşâ edelim." deyince harârın ağzın küşâde edüp ekser koyun ve deve yününden alaca ince ipler ve kendir sicimleri ve kutular içre gûnâ-gûn edviyeler ve kara çalı dikenleri ve kâfûrî ve asel-i bend ve kara günlük ve öd u anber ve zift u katran ve yelisan u zakkum ve gûnâ-gûn kâfûrî mum mâl-â-mâl ve eski bezler ve alaca bezler ve Keşân katîfesi ve Şâm kutnîsı ve pâreler ki asla bir münkeratımız (?) ve hokkalar içre gûnâ-gûn dühniyyât ü ma'âcin-i hulviyyât ve kavun ve karpuz ve hıyar ve kabak çekirdekleri ve bunun emsâli niçe bin gûne tohm-ı mekûlât ve kalay-ı kumkumalar içre mürekkeb ü arak ve sirke vü şarâb ve neft ü sandaloz ve koyun ve keçi kelleleri ve paçaları tüğleriyle tuzlanmış ve bir arslan kellesi ve bî-hisâb yılan ve sakankur ve kertenkele ve akrep ve çıyan mürdeleri ve eşek ve at ve katır ve deve ve hınzîr ayakları ve dişleri ve niçe hokkalarda hayâtda kara sülük ve çıyan ve domuzlan böceği ve yer solucanı ve iri karıncalar ve kutularda diri yılanlar ve akrepler ve sümüklü böcekler, Van deryâsında hâsıl olur gûnâ-gûn böcek haşerâtları ve hatta bir kurumuş âdem kafası ve kaplan u arslan ve bebr ü pelenk {kafası} ve'l-hâsıl cümle hayvânın derileri ta semmûr u zerdevâ ve kakum [u] vaşak derisine varınca cümle post-ı gûnâ-gûn mevcûd idi. Ammâ cümlesi bir nükre etmez, lâkin cemî'i mevcûdât bu harâr-ı ummân-ı kerâmede mevcûd idi. Ve bunda olan edviye-i ahşâbât ispeçer dükkânlarında ve sûk-ı fehhâmînde bulunmak ihtimâli yokdur.

Paşa eyitdi: **[232b]** "Cânım Hân, bu kadar bî-ma'nâ eşyâları bu gidi neylerdi. Şarâbı, rakısı ve sirkesi var." dedi. Hân eyitdi: " Sultânım, vallah ve billah ve tallah, üç yıldır bizdedir. Ömründe şarâb ve tütün ve kahve içdiği yokdur. Ve gice kâ'im ve gündüz sâ'imdir kim dâ'imâ savm-ı Dâvûd ile geçinir ve ömründe bıçağ ile boğazlanmış, kanı akmış ve cânı çıkmış zî-rûh kısmı yememişdir. Ve bir vakit namâzın kazâya komamışdır. Ancak diyâr-ı Mağrib-zemînde şehr-i Marankûş'da bu ilm-i simyâyı tahsîl edüp sultânıma temâşâ içün benim ibrâmımla bir şemme ma'rifet gösterdi. Yohsa bu bir hayâl-i hâbdır. Bundan halka bir zarâr isâbet etmez" dedi.

Paşa eyitdi: "Ya bu hayvân derilerin ve zî-rûh hayvânları mahpus edüp neyler." Hân eyitdi: "Belî sultânım, yahşı su'âl buyurdunuz. Anın işlediği cemî'i kâr-ı simyânın aslı yine Cenâb-ı Bârî'nin yed-i kudretiyle halk olan eşyâ-yı mevcûdâtdır. Yahûd manzûr-ı şerîfiniz olan bu şeylerdir. İktizâsı mahalline göre ma'rifet sarf eder. Meselâ vücûduna

hokkasından bir yağ-ı ber-efsûn süründü, kendüyi zekersiz ve hayâsız gösterdi ve kurağı ve çiyik yağı süründü, kendüyi ber-hevâ gösterdi. Ve kumkuma ibrik ile halk üzre su dökerdi. Halk anı üzerimize işer derlerdi. Ve zemîne efsûnlu su döküp halk kendüyi gark-ı âb görüp uryân oldular. Ve bu yılanın birin harârdan çıkarup bir efsûn okuyup ejderhâ sûretinde görünüp sultânımın havfinden ejder ile firâr edüp işte harârı bunda kaldı. Bu harâr içre ne kadar hayvân postları var ise anları zî-rûh göstermeğe kâdirdir kim evveli sun'-ı Hudâ'dır kim harârında her birinden birer cüz cânı başı gibi hıfz ederdi." deyü Monlâ Muhammed'i hüsn-i terbiyeler etdi. Paşa eyitdi: "Kaldırın şu sihirbâzın gararın. Ben şu perendebâz pehlivân-ı şâhbâzdan hazz etdim." dedikde yine meydân-ı muhabbete Pehlivân Zengüzer, ya'nî avretden geçmiş mücerred pâk olmuş demekdir, mezkûr pehlivân def ü kudümün çalmağa başladı.

Ma'rifet-i sihr-i'câz-ı nev'-i diğer: Bâlâda tavsîf olunan Hân'ın bâğ sarâyının cânib-i şarkîsinde hânelerinin damı ve bâmları cümle sarây dîvârından âlîdir. Bâ-husûs andan aşağı yalçın kayalardır. Âdem aşağı bakmağa cür'et idemez kim iki Süleymâniyye minâresi kaddi vardır. Bir iki gün mukaddem ol gayyâ deresi kayalarında niçe yüz Ferhâd-ı kûhkenler kayaları Ferhâdî külünkler ile kırup bir vâsi' meydân edüp kum dökmüşlerdi. Meğer Pehlivân Zengüzer arz-ı mahâret ideceğin bilüp ol kayaları kırdırup Hân'ın sarâyı üstüne bir çuval fışkı ile memlû türâb komuş idi. Pehlivân eydür: "Ey sultânım, Melek Paşa-yı vezîr-i dilîr! Eğer bu kemter abd-i dâ'înin bir temâşâsın dahi idesin. Sarâyın kayalar tarafına nâzır şâhnişînlere varasın. Ta ki ibret göresin." dedikde paşa ol tarafa ve cemî'i ehl-i teferrüc dahi ol cânibe varup ol pehlivânın yârdakları def [u] kudüme el urup pehlivân dam üstünde du'â ve senâ edüp "Ey âşıkân bu arz-ı ma'rifet değildir. Buna cânbâzlık derler. Bizi hayır du'âdan ferâmûş etmeniz. Sizi Allah'a ısmarlamışım. Siz dahi meni Perverdigâr'a ısmarlan. Her kim Muhammedî'dir, Muhammed'in gül cemâline salavât deyüp İllah onara" dedikde niçe bin âdem İllah onara, deyince hemân zâlim pehlivân götü altına mezkûr fışkı ve topraklı harârı alup berk yapışup kendüyi sarây damından aşağı iki minâre kaddi yere inince ukâb kuşu gibi tayerân ederken "Ya Allah!" deyü feryâd ederek zemîne bir âdem kaddi kaldıkda hemân götü altındaki harâr üzre bir perende-i tavûsî atup bi-emri Hudâ sihhatle sâlimîn zemîne ber-pâ karâr etdi ve yine hakîr du'â edüp anda bir at hâzır imiş, süvâr olup tarfetü'l-ayn içre ata mahmîz edüp huzûr-ı paşada zemîn bûs idince paşa kendüye bir kise guruş ihsân etdi. Ve yine paşa temâşâsına sarây meydânı köşküne geldi.

Diğer pesendîde-i ma'rifet-i pehlivânî: Yine huddâmları def [u] kudüme el urup pehlivân meydân-ı muhabbetde deverân [u] seyerân ve lu'bedebâzlık ve perendebâzlık ederken cilbendinden bir çekiş ve iki mismâr enseri çıkarup eydür: "Ey hanım! Eğer izn-i şerîfin olur, bu seksen arşın kaddi âlî olan dîvârın yüzünden ta sütûha çıkayım" deyü izin taleb etdikde Hân eydür: "Destûr der, Hudâ âsân getire" deyüp dîvârın dibine varup hayır du'â edüp eli yetişdiği yerde dîvâra enserinin birisin kakup çekici yine beline sokup ya Allah deyüp perende ile enserinin üstüne çıkup oturdu ve hayli ma'rifetler icrâ etdi. Andan bu mismâr üstünden dîvâra yapışarak ayak üzre kalkup belinden çekici ve bir mismârı dahi çıkarup kaddinde anı dahi iki taş mâbeynine kakdı ve yine **[233a]** çekici beline sokup ankebût-vâr ol mismâr üzre karâr edüp anda dahi niçe gûne lu'bedebâzlıklar gösterdi. Ammâ garâbet bunda kim enserinin ikisi de birer buçuk karış ancak var, üçer parmak

mikdârı dîvâra girdiği zamân beri tarafda icrâ-yı ma‘rifet idecek yer yok, âlet yok. Anı gördük, yukarıdaki mismardan yılan gibi süzülüp baş aşağı olup aşağıdaki mismâra berk yapışup yukaruda kalan mismâra ayağının üsteki mesh olacak yerlerin ve ayaklarının parmakların devirüp çengel edüp aşağı mismardan ellerin boş koyup baş aşağı ayağı üstünden asılup ser-nigûn niçe fünûnlar gösterirken belinden çekicin çıkarup ayağı üstünden asılmış iken aşağı mismârı çekiç ile ura ura çıkarup yine yukaru mismâra süzüldü.

Andan dahi ayak üzre kalkup yine eli yetirdiği yere öbür mismârı kakdı. Ve ol kadar kâr-ı musanna‘lar gösterdi kim ta‘bîr ü tavsîf olunmaz.

Andan yine aşağıdaki mismâra ser-nigûn süzülüp yine ayağı meshi yerinden asılup yine aşağıdaki mismârı çıkarup yukarudaki enser üzre yine ayağa kalkup kaddince dîvâra mismârı kakup anda dahi niçe yüzden hünerler gösterdi. Bu mismâr mahalli zemînden dokuz âdem kaddi oldu. Bu mismârda iken belinden tütün kisesin çıkarup mismâr üzre kiseyi koyup tepesi üzre durup ayakları ber-hevâ hareket etdirirdi.

Aceb ma‘rifetdir kim vücûd-ı insân bir enser üzre bu mertebe hareket ide.

Andan yine ser-nigûn olup aşağı mismârı çıkarup yine kakup yine çıkarup bir mismâr üzre icrâ etdiği ma‘rifetleri bir mismârda etmeyüp kırk yedi kerre kırk yedi âdem kaddi dîvâr yüzünden ta sütûha çıkup üstâdlarına ve pîr-i perverlerine hayır du‘â edüp mezkûr iki mismârı bir yere kakup çekici aşağı atup eydür: “Ey ümmet-i Muhammed! Menüm âletim çekiç idi ve iki mismâr idi. Şimdi çekiç yok ve mismârlar çıkması mümkin değil. Ben niçesi bu sütûh üzerinden aşağı inerim. İşim Allah’a kaldı kim men öz özümü aşağa ataram. Hudâ şâhidim ola kanım ve katlim size helâl ola. Bizi du‘âdan unutmanuz” deyüp koynundan bir eldiven çıkarup ellerine giydi ve “Bismillah ya Allah!” deyü bam-ı damdan zemîne kendüyi atdı.

Gören âkıllar hay Allah belâ vermesin, kanlı olduk, derken meğer eline giydiği eldivenler cümle hâm ibrişimden hayâl-i Firengî sicim imiş. Bir ucu sütûhdaki kakdığı iki enseride makyûdmuş.

Hemân zemîne ineceğine karîb oldukda elindeki eldiven ipini berk zabt edüp vücûdu dîvâra varup elindeki ip ile asıla kalup andan bir perende ile zemîne gelüp paşa huzûrunda hâk-i anber-pâki bûs edüp paşa, pehlivânın başına iki avuç altun nisâr etdi.

Temâşâgâh-ı ibret-nümâ-yı a‘cebü‘l-acâ’ib ve manzara-i vâcibü‘s-seyr-i garâ’ib

Bu ibret-nümâları paşa ve cümle asker seyr ü temâşâ ederken paşa efendimizin yanında zânû-be-zânû oturmuş Hakkarî hâkiminin akra[bâ]larından sulehâ-yı ümmet bir âlim u fâzıl çelebi idi, ammâ ismi *Allahu a‘lem* ya İsmâ‘îl veya Monlâ Alî idi, hemân ol zât-ı lecûc Kürdlüğü dutup paşaya ve hâna eydür: “Böyle hırsız ve harâmî kemendbâz ve mismârbâz senin hareminin sütûhuna çıhar. Murâd idinse gice haremine girüp harâm-zinâlık ve harâmzâdelik etmez mi? Munu fikr etmeyüp eynine semmûr lipâçe verüp bir kise guruş verüp başına zer-i mümessek nisâr edersüz. Men de ecdâdımdan gördiğim ma‘rifetleri gösterem. Mena ne verirsiz, görem!” deyüp kasr-ı kasîrden aşağı “Yâ Hay!”

deyüp kendüyi atup derhâl eyninden semmûr kürkün çıkarup meydân-ı muhabbetde serserî “Yâ Hayy!, yâ Kayyûm” {deyü} gezüp eydür: “Ol pehlivân dîvârlara mismârlarla çıkar. Görem ki men de niçe çıkaram” deyü hemân karşu dîvârın yüzüne bir kerre el urdu ve eli dîvâra yapışdı. Obir elin dahi yukaru atdı. Ol dahi eyle yapışup bu tarîk ile “Yâ Hayy, yâ Hâyy” deyü feryâd ederek yarasa kuşu gibi rûy-ı dîvâra yapışarak asılup gezerdi. Başında kohık-i şanpur destârı ve ayaklarında poçilli pâbucu ile sarây meydânının cânib-i erba‘asında dîvâr ki seksener doksanar arşın âlî dîvârlardır, birkaç kerre bu rûy-ı dîvârı “Yâ Hây, yâ Kayyûm ve yâ Vâhid ve yâ Mâcid ve yâ Ferd ve yâ Samed!” deyüp devr ederek paşanın başı ucundaki dîvârdan köşke nüzûl edüp yine zânû-be-zânû meks etdükde paşadan vâfir özürler diledi.

Paşa eydür: “Beğim, siz Âl-i Abbâsiyân’dansız. Size çûn [u] çerâmız yokdur. Hatta elli üç târîhinde Hakkarî‘den Diyârbekr’e bana geldikde yine böyle bir ma‘rifet göstermiş idiniz. Hamd-i Hudâ yine şehr-i Bitlîs’de bu hân karındaşımızın sarâyında müşerref oldu.” dedikde mezbûr beğ eydür: “Belî ol asırdan berü görüşmemek ile **[233b]** ihsânınız görmemiş idim.” dedikde paşa bir kise ve hân bir kise guruş ve birer kat ser ü pâ hil‘at-i fâhire ve birer kat bisâtıyla küheylân atlar ihsân eyleyüp diyâr-ı Hakkarî‘ye nâmeler ile Hân Yezdenşîr’e gönderdiler. El-kıssa şehr-i Bitlîs’de bu on gün tekâ‘üd eylediğimizde rûz-merre gördüğümüz acâ’ibât u garâ’ibâtları tahrîr eylesek bir tomar-ı latîfe olurdu. Ammâ yine sadede rücû‘ idelim:

………………..(1 satır boş)………………..

Sitâyiş-i sanâyi‘ât-ı ahâlî-i şehr-i Bitlîs

Evvelâ hân-ı âlîşân yedi yüz yetmiş fünûnda yed-i tûlâ sâhibi ferîd-i asr ve garîbü‘l-heykel kimesnedir. Hilye-i eşkâli oldur kim evvelâ kasîrü‘l-kâme ve gerdeni kısa ve esmerü‘l-levn ve burnu sehel minkârîce ve alnı vâsi‘ gök ala gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü ve gûşları iri ve bıyıkları gür ve sakalı kırgıl, ol asır ki bin altmış târîhi idi, sinni yetmiş seneye yetmiş idi. Ammâ zinde ve kaviyyü‘l-bünye idi ve savtı bülend idi ve kitifleri vâsi‘ ve şîrâne ve bâzûları merdâne ve kemeri ince ve tabanları vâsi‘ce ve her harekât [u] sekenâtları pâdişâhâne idi.

Cümle ma‘rifetlerinden memdûhu Hâtem-i Tay’lığı ve ni‘meti mebzûlluğu ve hüsn-i hulku ve halîm ve selîmliği cümleye besdir.

Ve bir memdûhu dahi haddâdların Şeyhânî ve Ma‘arravî ve zivzik kılıç yapdıkları ne Ceska şehrinde ve ne Diyârbekir’de ve ne kârhâne-i Isfahân’da yapamazlar.

Ve derzileri eğer çukaya ve gayrı akmişe-i fâhireye eyle sûzen ururlar kim asla dikiş yeri ma‘lûm değildir.

Ve bir kâr-ı memdûhu dahi boyahânelerinde elvân boyalar ile harîr ve gayrı şapik harîr sabğ ederler kim diyâr-ı Acem’in Lahîcân şehri sabbâğları eyle harîr sabğ idemezler.

Ve bir memdûh-ı kârı dahi debbâğlardır kim diyâr-ı Rûm’da Edirne’nin kırmızı sahtiyânı ve yine Rûm’da Öziçe mor sahtiyânı ve Anadolu’da Konya ve Kayseriyye’nin sarı sahtiyânları meşhûr-ı âfâk iken bu şehr-i Bitlîs’in sarı sahtiyânı ve gül-i pembe ve gül-i şeftalü ve âsumânî ve ebrî ve gülgûnîsi ve kırmızısı ve âlü‘l-alisi ve yeşil ve turuncî ve

meneviş sahtiyânları olur kim gûyâ Hıtâyî ve Ahmed-âbâdî kâğız gibi mücellâ ve danedâr sahtiyânları olur kim bir diyâra mahsûs değildir. Hatta ba‘zı tüccârlar ve âyende vü revendegân kübbâr-ı a‘yânlar diyâr diyâr teberrüken götürüp kitâblara ve Kelâmullahlara cild ederler kim içinde *âyetün min âyâtillah* olur. Ammâ aceb hikmetdir kim yine kelb necisiyle dibâğat olunur.

Bu gûne elvân sahtiyânlar ta dip Firengîstân’a gidüp pesend ederler kim anlar bu gûne sahtiyân idememişlerdir. Ekseriyyâ güderi derisi işlerler. Moskov telâtin derisi işlerler. Rûm’da biz dahi telatin idemeziz ve Firengîstân’da Engürü sofu dahi işleyemezler. Hatta beher sene niçe bin kantar sof ipliği Firengîstân’a gider, mümkin olmayup Engürü sofuna taklîd edemediler. İlâ hâze’l-ân çalışırlar.

Ammâ ki Engürü‘de medfûn Hazret-i Hacı Bayrâm-ı Velî‘nin kendi kârı te’lîfi olmağile fukarâlarının kifâf-ı nefsleri kârıdır. Kâfire müyesser değildir. Biri dahi ok yaydır kim bunu dahi kâfiristânda taklîd edüp yapamazlar ve yapsalar bi-emrillah başların dutduramazlar ve asla ok atamazlar. Zîrâ sünnet-i Resûlullah’dır. Hatta Hazret-i Alî‘den menkûldür kim “Yâ Resûlullah biz cennetde nişleriz?” deyü su‘âl ederler. Resûl-i kibriyâ buyururlar kim “Ayş u nûş ederiz. Hûri ve gılmânlar ile güleş ederiz ve yay ile ok atarız.” buyurmuşlar. İmdi ok yay böyle mübârek silâh-ı Resûl olduğundan kâfire müyesser olmamışdır. Ve bu Bitlîs sahtiyânının rengârengi gibi kâfire müyesser olup taklîd idememişlerdir. Zîrâ Âl-i Abbâsiyân’dan Sultân Evhadullah’ın kârıdır kim Bitlîs şehrine mahsûsdur. Gayri İslâm diyârlarında dahi böyle elvân sahtiyân-ı gûnâ-gûn olmak ihtimâli yokdur. Memdûh kârından biri dahi,

………………..(2 satır boş)………………..

Der-beyân-ı kâr [u] kisb-i ahâlî-i şehr-i Bitlîs

On bin âdemi hân-ı âlîşân nökeridir kim bellerinde Şeyhânî ve Ma‘arravî kılıçları ve çepkenlerinde Halebî kalkanları ve ellerinde köpal çevgânları başları telli ve alaca serbendli ve gözü sürmeli ve çoğu semmûr u zerdevâ ve vaşak u zincâb ve kebûtî kürklü müte‘azzım âdemlerdir. Hân nökerinin vasatu’l-hâlli olanı serbendli ve başları turna ve şahin telli ve şal u şapikli ve beli çap tîrkeşli ve eli kûpâlli ve mavi ve sarı ve siyâh ve kırmızı ve zırnîhî ve hınnâ ile boyanmış sekiz elvân reng-i ebrî sakallı âdemlerdir ve kıllı Kürd tâ’ifesi **[234a]** olmak ile kesîrü‘l-lıhye ve vecîhü‘l-manzar âdemlerdir kim karşudan bir âdeme nazar etsen sekiz gûne sakalı vardır. Bir cânibi kumral ve bir tarafı zerdeçavî ve bir yanı mavî ve ortası kırmızı gûnâ-gûn ablak ve palâk sakalları vardır kim Rûm âdemi anları gördükde hayrân olur.

Ve cümle bu Rujikî tâ’ifesinin elleri ve ayakları ve sakalları sünnet-i Resûl üzre kınalı ve gözleri sürmeli âdemlerdir ve cümle üstâd tüfeng-endâz u şecî‘ ve yarar u bahâdırân-ı kavm-i Ekrâdândırlar kim bu gürûh cümle Hân huddâmlarıdır. Bir fırkası dahi a‘yândan ehl-i hizmetdir. Hân eyâletinde olan ze‘âmet sâhibleridir ve hâs u harâc tahsîl ederler. Ve bir fırkasının çoğu kavm-i tüccârdır kim ekseriyyâ diyâr-ı Acem’e ve Gürcîstân’a metâ‘ götürüp kâlây getirirler. Ve bir zümresi şehr içre ehl-i hırefdir kim cemî‘i ehl-i hırfet bu şehr içinde mevcûddur.

………………..(1 satır boş)………………..

Der-beyân-ı mahsûlât-ı hubûbât

Bu şehr-i Bitlîs kûh-ı bülendler içre sengistân u teng ü sa'bistân mahalde vâki' olmağile cümle amelî bâğlardır. Zirâ'at olunur vâdîler yokdur. Cümle gendüm hubûbât-ı mahsûlâtları Rahova'dan ve Muş sahrâsından gelir, ammâ danedâr buğday u arpası ve gayrı gilâli firâvân olur. Ve ekseriyyâ dağlarda Kürd re'âyâları kızıl darı ekmeği yerler.

Der-ayân-ı me'kûlât

Evvelâ beyâz ekmeği ve beyâz lavaşa yufkası ve beyâz gül-pembe-misâl çakıl ekmeği ve kahık halka çöreği ve katmer şeref çöreği ve mâhîcesi ve baklavası ve keklik böreği ve ışkını ve mastaba çobrası ve cacıhlı ve kızılı peyniri ve kaymağı ve gömeç balı ve keklik kebâbı ve lavaşalı keklik yahnisi ve keklik pilavı meşhûr ta'âmlardır.

Der-sitâyiş-i me'kûlât-ı müsmirrât

Evvelâ bu şehr içre sicillâtda mastûr on bir gûne emrûdu olur kim şehr-i Malatıyye'de olmaz. Cümleden lezîz ü hoş-hor u âbdâr Abbâsî emrûdudur ve mahlaca emrûdu memdûhlardır ve gûnâ-gûn engür-i âbdârları olur kim Zerikî şehrinde olmazdır.

………………..(1 satır boş)………………..

Der-vasf-ı envâ'-ı meşrûbât

Evvelâ bu şehrin yigirmi yedi aded uyûn-ı âb-ı zülâllerinden mâ'adâ niçe yüz kaynak âb-ı hayâtları vardır ammâ cümleden ayn-ı İskender âb-ı hayâtdır ve ayn-ı Sendefe beyne'l-hukemâ memdûh âb-ı nâbdır. Ve meşrûbât-ı mükeyyefâtından koknar şerbeti ve nar şerbeti ve avşıla şerbeti ve reybas şerbeti ve müselles-i şer'iyyesi ve kaysı cüllâbı ve baldıran şerbeti bunlar memdûhdur.

Der-medh-i dârü'l-ıt'âm-ı imârât

Mukaddemâ selefde Şeref Hân imâreti ve Hâtûniyye imâreti ve Hüsrev Paşa imâretleri imâr iken cemî'i müsâfirîn ü mücâvirîne ni'metleri mebzûl imiş. Hâlâ evkâfları harâb u yebâb olmağile mâh-ı Âşûra'da ve mâh-ı leyle-i Ramazân'da çobrası çıkar ammâ bunlara ihtiyâc yokdur. Zîrâ cümle hânedânları bâbları meftûh olup dârü'z-ziyâfe gibi âyende vü revendeye ni'metleri mebzûldur.

Der-alâmet-i mesîregâh-ı müferrihât

Cümle on yedi dere içre on iki bin bâğların baz ta'bîr etdikleri kâşâne ve ibret-nümâları birer teferrücgâh-ı mesîregâh-ı dilküşâlardır ammâ cümleden biri seyrângâh-ı cihân-nümâ Hân bâğı ve Emîrek bâğı ve Şîrek bâğı ve Bağdo bâğı ve Âvîh bâğıdır. Altıncı teferrücgâhı taklaban mahallesinde Hân gölüdür kim bir buhayre-i azîmdir. İçinde kayıkları var ve etrâfında gûnâ-gûn hıyâbânları var kim âfitâbın te'sîri eşcâr-ı müntehâların berkleri kesretinden zemîn eyle kuyahdır kim gûyâ hıyâbân-ı İrân'dır. Yedinci mesîresi Şeref Hân Câmi'i kurbünde Çevgân meydânıdır kim her haftada cemî'i cündî silâhşorân ve fârisü'l-hayl Rujikiyân bu meydâna varup çevgân ve cirit oynayup

arz-ı ma'rifet ederler.

{Ta'rîf-i lu'bedebâz-ı Çevgân}: Çevgân oynamak oldur kim bu meydânın bir başında bir seng-i hârâ var ve bir başında yine bir sütûn-ı müntehâ dikilmişdir. Bir tarafda bin atlı ve bir tarafda bin atlı cem' olup ellerinde birer kızılcık ağacından eğri kûpâl ve çevgân ile âmâde olurlar. Mezkûr meydân-ı muhabbete âdem kellesi kadar bir ağaç-ı müdevver top korlar. Bir tarafda sekizer kat mehterhâneye tarralar urulup âvâz-ı dühl evce peyveste oldukda bir tarafdan bir âdem ve bir cânibden bir âdem at bırağup meydândaki topa biri bir çevgân urup kendi taraflarındaki mili geçirmeğe bu topa çevgânlar ururlar. Biri dahi at ile seğirdüp ol galtân olan topa bir çevgân urup kendü hudûdundaki amûda getirmek ister. Biri dahi yetişüp top hevâda **[234b]** tayerân ederken bir çevgân urup biri dahi urup netice tarafeynin askereyni birbirlerine girüp fakîr topa eyle çevgân-ı kûpâllar ururlar kim niçesi pâre pâre olup elbette bir hâl ile bir taraf halkı gâlib gelüp topu kendü hudûdlarına getirüp karşu tarafdakiler mağlûb, topu alanlar gâlib olup mağlûblar gâliblere ba'de'l-çevgân azîm ziyâfetler ederler.

Bir acâ'ib temâşâdır ve acâ'ib pehlivânlıkdır ve gâyetü'l-gâye fârisü'l-hayllikdir. Ammâ niçe atların ayağına çevgân rast gelüp hurd eder, yahûd fakîr mühre ve hussân leng olur. Ammâ fakîr atlar ile mu'allem olanlar kim hirre fâreyi niçe gözedirse çevgân atları topu eyle gözedirler. Hakkâ ki yeğrek pehlivânlıkdır. Ammâ niçe kerre bu top içün ceng-i azîm olup niçe kan olmuşdur. Âhir-ı kâr kavil ile oynarlar. Meselâ beş kerre yahûd on kerre kankı taraf halkı topu kendileri tarafına kavilleri üzre millere götürürse meydân anlarda kalup ziyâfeti mağlûb olan eder.

Cümle diyâr-ı Kürdistân'da ve diyâr-ı Acem'de silâhşörlük budur. Ammâ ehl-i şer' bu çevgân topun oynamağa rızâ vermezler, gâyet memnû'dur. Kaçan ki Deşt-i Kerbelâ'da Hazret-i İmâm Hüseyin şehîd olup niçe bin şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ'nın ser-i sa'âdetleri Şâm'da Yezîd-ı bî-mezîd'e geldikde Yezîd hammâmdan çıkup atına süvâr olup elindeki çevgân ile Hazret-i İmâm Hüseyin'in ser-i sa'âdetin çevgân ile ura ura galtân edüp andan sâ'ir şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ kellelerin cünd-i cünüb-i Yezîd çevgân ile urarak lu'bedebâzlık ederlerdi. Andan Yezîd kelle-i İmâm Hüseyn'i Mısır mülkine gönderdi kim "İşte sizin bî'at-kerdesi olduğunuz İmâm Hüseyin başıdır." deyü on bin asker ile ser-i sa'âdet-i Şâh Hüseyin'i Mısır'a gönderüp şehr-i Mısır'ın vasatında Rûmeli meydânında niçe gün pâyimâl-ı rimâl olup galtân idi. Yezîd'e tâbi' olan ehl-i Mısır kelle-i İmâm Hüseyin'e püşt-i pâ uranların hâlâ nesillerinden olanların cümle birer ayakları ilâ hâze'l-ân tulum gibidir, görenlere pinhân değildir. Böyle iken bir gün alâ mele'i'n-nâs kelle-i İmâm Hüseyin gâ'ib olup Beyne'l-kasreyn nâm Kasreyn-i Şîrîneyne karîb bir Şeddâdî dîvâr bi-emri Kahhâr-ı Settâr iki şak olup kelle-i Hüseyn-i Kerrâr ol dîvârda karâr eder.

Bu mahalde yine Yezîdîler kelle-i şehâde-i civân-bahtı görüp yine galtân edüp "Çevgân topu idelim" derken Mısır meliki İmâm Hüseyin'in mu'tekidi olmak ile Yezîdîlere (–) altun verüp anlar da altunları Şâm'da Yezîd'e arz edüp Yezîd re's-i İmâm Hüseyn'i Mısır melikine fürûht edüp ilâ yevminâ hâzâ re's-i şerîf-i İmâm Hüseyin derûn-ı Mısır'da Hân Halîl kurbünde mezkûr (–) (–) (–) Melik Hayrâtı kubbesi içinde medfûndur.

Ba'dehû Yûsuf Selâhaddîn-i Ekrâd bu kabr-i şerîfde bir câmi' ve bir tekye ve medrese inşâ etmişdir kim hâlâ her şeb [ü] rûz ziyâretgâh-ı hâs [u] âmdır ve mâh-ı Muharremin'in on

(–) günü Deşt-i Kerbelâ‘da şehîd olduğu güne Yevm-i Maktel ve Yevm-i Âşûra derler, hâlâ ol günde yılda bir gün İmâm Hüseyn seri âsitânesi içre Vâlî-i Mısır Abdurrahmân Paşa’nın fermânıyla bir mevlûd-ı azîm cem‘iyyeti olur kim gûyâ şehr-i Mısır pür-nûr olur. Bu hayrât-ı Abdurrahmân Paşa-yı zîşân sene 1061 târîhinde olmuşdur. Anınçün Mısır’da ve Rûm’da top ile çevgân oyunu memnû‘dur kim “Yezîd İmâm Hüseyin başıyla oynamışdır”, deyü memnû‘dur. Bu kavillerince Arab tevârihlerinde sıhhati üzre mastûrdur, ammâ haberden kavm-i Acem ve kavm-i Ekrâd haberdâr olmadıklarından çevgân lu‘bedebâzlığı ederler.

Sekizinci mesîre: Ammâ bu çevgân meydânında bir evc-i âsumâna ser çekmiş çam amûdu vardır. Ta zirve-i a‘lâsında bir gümüş tas vardır. Cemî‘i silâhşorân-ı kavm-i Ekrâd bu amûdun zeyline yeğin at ile gelüp (…) bir kabza-i tîr perrân edüp tası urursa hândan bir gümüş tas alur. Bu da bir temâşâgâhdır.

Dokuzuncu teferrücgâh: Kal‘a ardında ayn-ı İskender başıdır kim İskender’in boynuzu bu ayn-ı zülâlden nûş etmesi sebebiyle gâ’ib olduğiyçün bu ayn-ı hayâtın tulû‘ etdüği kaya zeylinde bir çemenzâr ve lâle-ızâr zemînde bir hıyâbân mastaba inşâ etmişdir. Bâlâda evsâfı tahrîr olunup hâlâ bir şükûfezâr mesîregâhdır.

Onuncu temâşâgâh: Kûh-ı Dehdîvân’dır kim zirve-i a‘lâsında olan İskender seddi Bitlîs fethiyçün on gün dîvân-ı müşâveresiyçün binâ etdiğinden Dehdîvân derler ve müfîd u muhtasar sedd-i İskender vardır. Mutalsamât eyle binâ **[235a]** olunduğundan bu Dehdîvân dağından âlî kûh-ı bâlâların mâverâlarındaki Güzeldere dağları ve Nemrûd dağları ve Mudikî kûhları ve Muş dağları ve Güvâr bâğları cümle nümâyân bir mesîregâh-ı kûh-ı Dehdîvân’dır.

On birinci mesîregâh:

………………..(6 satır boş)………………..

Der-fasl-ı şehrengîz-i külliyât-ı şehr-i Bitlîs-i İmârât

Evvelâ diyâr-ı Âzerbaycân’da Gürcî Ermen diyârlarından add olunur. Ammâ belde-i kadîm olmağile mecma‘-ı ulemâ ve menba‘-i fuzalâ ve mesken-i şu‘arâ ve sulahâ bir şehr-i şîrîndir ve bir şehr-i garîb ü acîbdir kim ulemâları ulûm-ı garîbeye ve fünûn-ı kesîreye mâliklerdir. Hukemâ-yı hâzıkı ve cerrâhîn-ı fâsıdı bî-hadd ü bî-kıyâsdır. Ve cümle Şâfi‘îyyü‘l-mezheb, pâk-i‘tikâd ve mü’min ü muvahhid ü sâhib-i sülûk ve niçesi huddâm-ı mülûk zarîf ü nazîf ve nüktedân ü şi‘ir-şinâs âlüfte vü âşüfte şûh u şengül bî-riyâ âdemleri vardır. Ve cümle sıbyân-ı ebcedhânları gâyetü‘l-gâye ve tîz-fehm ve necîb ve reşîd ciğer-kûşeleri olur kim Dîvân-ı Hâfız’ı ve Gülistân [u] Bostân’ı ve Dîvân-ı Fuzûlî ve Dîvân-ı Sâ’ib’i ezber etmişlerdir ammâ kitâb-ı Arabiyyâtda ve Kur’ân-ı Azîm’i hıfz etmede Arabistân sıbyânları gibi değillerdir. Ve cümle halkı garîbü‘d-diyâr kimesnelere yâver olup ikrâm ederler. Zîrâ diyâr-ı sengistân olmağile garîb-dostlardır. Şehri ma‘mûr ve halkı dâ’imâ mesrûr ve buk‘aları hûb ve hâk-i pâki beyne’n-nâs mergûb ve hadîka-i cinânları vâfir ve hayrât [u] berekâtları mütekâsir ve ni‘metleri firâvân ve uyûn-ı enhârları cârî vü revân bir şehr-i âbâdândır. İlâ inkırâzı‘d-deverân müebbed ola, *âmîn yâ Müste‘ân.*

………………..(2 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı şehr-i Bitlîs Evliyâu’l-ârifîn ve asfiyâü‘l-vâsilîn *radıyallahu Ta‘âlâ anhüm ecma‘în*

Evvelâ Versengi medresesi içinde kıble-i vilâyet, ka‘be-i hidâyet, mücerred-i bâtın u zâhir **eş-Şeyh Hazret-i Ebû Tâhir:** Niçe bin kerâmeti zâhir ü bâhir olmuşdur kim bir kubbe-i pür-envâr içinde âsûde müstecâbü‘d-da‘ve sultândır kim hâlâ ziyâretgâh-ı ünâsdır.

Andan **ziyâret-i Şeyhü‘l-garîb,** bu dahi ulu sultândır.

Ve **Şeyh Hasanu’l-Kannâhî,** müfessirîn u muhaddisînden sultân-ı ulemâdır kim Hâtûniyye cisri başında bir zâviyede medfûndur. *Kuddise sırruhu’l-azîz*.

Andan **eş-Şeyh Alemdâr,** ulu erdir. Andan **ziyâretgâh-ı Selâtîn-i Âl-i Abbâsiyân**

………………..(4.5 satır boş)………………..

Şehr-i Bitlîs içre Melek Ahmed Paşa efendimizle dokuz gün dokuz gice zevk u safâlar edüp gicemiz kadir, rûzumuz rûz-ı nevrûz-ı Harzemşâhî idi ve alâ kadri’l-imkân niçe ahvâllerine vâkıf olup niçe kibâr-ı evliyâullahların ziyâret edüp onuncu günde paşa Van’a gitmeğe azîmet buyurduklarında,

Hân-ı âlîşândan Melek Paşa’ya gelen hedâyâları beyân eder

Evvelâ üç aded bikr-i nâ-şüküfte-i bâkire bintân ve üç aded pençe-i âfitâb mahbûb gılmân ve on aded hudûd-ı küheyl-i cığıldân-ı mu‘teber at-ı hussân. Biri murassa‘ zeynli ve altun zencîrli küheylân ve üç aded mücevher tüfeng-i Mâzenderân ve yigirmi cild kitâb-ı Tefsîr-i Kadı Beyzavî ü Keşşâf u Kâmûs u Takvîmü‘l-Büldân ve niçe gûne mülûke mahsûs zî-kıymet kütüb-i nefîseler verdi. **[235b]** Ve üç aded ibrişim ve zerdûz haliçe-i Isfahân ve üç aded haliçe-i keçe-i Nahşevân ve kırk aded şemşîr-i elvân ve on katar üştür-i nerre-revân ve on katar üştür-i küheylân verdi. Ve bu hedâyâlardan sonra Hân dervîşlik edüp “Bu pîşkeşleri kabûl eylen” deyü dest-bûs etdi. Ve Hân yine paşa huzûrunda paşa kethudâsına bir sırma mebrûm zeynli bir küheylân at ve bir yelegendez at ve bir katar-ı katır verdi.Ve’l-hâsıl paşanın yigirmi yedi aded mertebe sâhiblerine birer re’s küheylân atlar ihsân etdiğinden sonra ta ednâ mertebe akkâmbaşıya ve seyisbaşıya varınca cümle paşalıya yetmiş re’s küheyl atlar hibe eyledi kim en ednâsı bir kise guruş değer atlardır. Paşa dahi hâna on günde sekiz semmûr kürk giydirüp bu vedâ‘ mahal hedâyâsında bir beyâz semmûr kürk giydirdi kim bizzât Âl-i Osmân pâdişâhında nâdirdir. Ve kendi belinden cevâhir kuşağın ve bıçağın ve mücevher hançerin Hân’ın kemerine paşa-bend etdi. Ve Hân’ın dörd aded ciğer-kûşesine ve Çâker Ağa nâm kethudâsına birer semmûr kürkler giydirdi kim her biri biner guruş değer ve haremde hanıma bir semmûr ve bir mücevher tâc ve yetmiş kıt‘a akmişe-i fâhire dîbâ vü zîbâ ve şîb ü zerbâf ve niçe kıt‘a elmas u la‘l [u] yakut u zeberced ve lü‘lü-i danedâr Amber Ağa ile sultâna hedâyâ gönderdi. Ve ibtidâ hân nökerlerinden aşçıbaşıya ve yetmiş aded mertebe sâhibi aşîret beğlerine gûnâ-gûn çuka kerrâkeler ve a‘lâ vü evsat kuşaklık ta‘bîr etdikleri hil‘at-i fâhireler giydirüp hân gâyet mahzûz olup şehr-i Bitlîs’in ahâlîleri cümle mesrûr [u] hândân oldular.

Hulâsa-i kelâm şehr-i Bitlîs’de on gün on gice tekâ‘üd etdiğimizde ahâlî-i beled ile ol

kadar hüsn-i ülfet olundu kim ta‘bîri mümkin değildir. Ve paşa ile hân birbirlerine ol kadar muhabbet edüp birbirlerine eyle ikrâm etdiler kim meğer bu ikrâmı Hâtem-i Tayy veyahûd Ca‘fer-i Bermekî etmemiş ola. Netîce-i merâm iki bin askerle paşanın tuğları Rahova nâm mahalle gitdikde ertesi gün paşa hân ile vedâ‘ mahallinde öpüşüp görüşüp paşa esb-i sabâ-sür‘atine süvâr olup hân ile at başı berâber alây-ı azîm ile Van’a revâne olarak Bitlîs derelerinden Rahova nâm bir sahrâya çıkup bir çemenzâr köşede kırk elli aded haymeler kurulup hân hazretleri paşayı ol hayemâtlara indirüp bir ziyâfet-i âlî olmuşdur kim bu dahi *ve mine’l-acâ’ibdir.*

Ba‘de’t-ta‘âm hân hazretleri bir eline Hasan Beğ‘i bir eline Hüseyin Beğ nâm ciğer-kûşelerin eline alup paşanın huzûruna gelirken bu beyti terennüm etdi:

Karıncalar budın çekmiş çekirgenin Süleymân’e

Size lâyık nemiz vardır kabûl eylen fakîrâne

deyüp altıncı mâmelek diyerek iki mahbûb u nâzenîn şehzâde körpe kuzularının gûşlarına mengûş-vâr yapışup Hân eydür: “Ey menim efendim, bu oğullarımı sultânımın kulluğuna getirmişem, kabûl eyle.” dedikde Hasan ve Hüseyin’in ellerinde birer şemmâme amber-i hâm ile paşanın destin bûs edüp koyunlarından birer Kelâm-ı İzzet çıkarup paşaya pîşkeşler çekdiler.

Paşa dahi Haseneyn’i bağrına basup birin yemîne birin yesâra alup eydür: “Ey cânım, hân-ı sâhib-i hânedân karındaşım hân-ı âlîşân. Bu iki şehzâde-i âzâde-i cüvânân menim dahi evlâd-ı ma‘nevîlerim olsun. Estağfirullah kim men bunları hizmetkârlığa alam. Hemân bunlar dâ’imâ sende okusunlar ve yazsınlar ve kemâl-i ma‘rifet tahsîl etsinler. İnşâallah biz bunları birer çerâğ ederim.” deyüp Haseneyn’i yine hâna teslîm eyledi ve hân ile paşa bir obaya girüp bir hayli müşâvere eyledi.

Nasîhatnâme-i Melek Ahmed Paşa berâ-yı hân-ı âlîşân

Paşa eyitdi: “Ey hân karındaşım, biz senin sene 1045 târîhinde fâtih-i Revân Sultân Murâd Hân efendimizle bu sarâyına gelüp mihmân olduğumuzda ben Murâd Hân’ın silâhdârı ve musâhibi idim. Ol zamân dahi bî-hadd ü bî-kıyâs ni‘metlerin pâdişâhım merhûm Murâd Hân ve bu hakîr-i nâtüvân ni‘metin yiyüp ve ihsânın görüp görüşmüş idik ve efendimiz Murâd Hân sizin ta‘zîm [ü] tekrîminizden hazz edüp size Muş harâcı hazînesin mü’ebbed ihsân etmişdi ve çerâğ-ı efrûhtesi olmuş idiniz. Ammâ ol zamân tâzelik hasebiyle sene 1048 târîhinde efendi Murâd Hân Bağdâd’ı feth edüp sa‘âdetle avdet etdikde Bitlîs’den Diyârbekr’e gelüp Gâzî Murâd Hân’ın rikâbına yüz sürüp “Gazânız mübârek ola!” demeğe gelmediğinden Murâd Hân gâyet muğber-i hâtır olup hakîre eyitdi kim: “Ahmed, benim intikâmım Muzurî hâkimi Sultân Yûsuf Hân’a ve Bitlîs Hân’ı Abdâl Hân’a koma, elbette anlardan intikâm almak gereksin.” deyüp kendileri Dârü‘s-sa‘âdelerine revâne oldukda ben dahi Diyârbekir vâlîsiyken başıma asker cem‘ edüp hamd-i Hudâ İmâdiyye’de kavm-i Muzurî hâkimi Yûsuf Hân’ı ele getirüp yedi yüz âdemîsin katl edüp kellelerin der-i devletde **[236a]** Murâd Hân’a gönderüp yine Yûsuf Hân’ı Diyârbekir kal‘asından âzâd edüp hükûmetin kendüye ibkâ etdiğim inşâallah senin dahi ma‘lûmundur.

Andan sonra Murâd Hân efendim merhûmun fermânı üzre senin üzerine asker cem‘ edüp

Diyârbekir'den Mifârıkîn kal'asına dek gelüp tarafeynimize maslahatın görüp senden yetmiş kîse mâl ve bu kadar metâ' [u] menâl alup "Menem; Diyârbekir eyâletinde değil Van eyâletindedir." deyü ığmâz-ı ayn edüp senin üstüne sefer etmeden ferâğat edüp bu kadar üsârâlar alınup bu kadar mâl-ı Firâvân ile asâkir-i Âl-i Osmân muğtenim olup sâlimîn ü gânimîn iken yine sen epsem duymayup tâzeliğin hasebiyle Erzurûm eyâletinde Bingöl yaylağına çıkan Ekrâd tâ'ifesinden bâc-ı öşr alırım deyü yetmiş bin koyun nehb ü gâret etdiğinde koyun sâhibleri Erzurûm'da bana gelüp tazallum etdiklerinde sana bir muhabbetnâmem ile koyuncular kethudâmı gönderdiğimde, "Ben anın eyâletinde vekîlim ve ben bir hân-ı âlîşânım, bende ne alâkası var Melek Ahmed Paşa'nın deyüp muhabbetnâmemi pâre pâre edüp "Koyuncular kethudâsını katl idem!…" dedin. Mudikî Alî Ağa ricâ edüp koyuncular kethudâm halâs olup Erzurûm'a geldikde üstüne asker çeküp gelmek sadedinde iken Sultân İbrâhîm Hân beni Erzurûm'dan ma'zûl edüp yine sen ol zamân elimden halâs oldun. Mezâ mâ mezâ, ol zamânlar sen de biz de tâze idik. Ammâ sana nasîhatim oldur kim hamd-i Hudâ yine görüşmek müyesser olup bu kadar ni'metin tenâvül edüp bu kadar ihsânların gördüm. Ammâ, ey hân karındaşım senden ricâm oldur kim biz Âl-i Osmân pâdişâhlarının vezîrleriyiz. Husûsan dâmâd-ı Sultân Murâd Hân'ım. Nitekim ben Van eyâletine mutasarrıfım. Sen benim taht-ı eyâletimde serbes hâkimsin ve mü'ebbed ocaklık olmak üzre bu eyâletine mutasarrıfsın. Ammâ paşayı hâneme kondurup bu kadar i'zâz u ikrâm etdim, deyüp yanında olan hokkabâz ve sürâhîbâz ve ol sihirbâz maymuncuların sözlerine uyup Kürd damarları depreşüp bir nâ-şer' ü nâ-hemvâr işde bulunmayasın ve her tarafında meştâ olan mîr-i aşâ'irler ile hüsn-i zindegâne edüp memûr olduğun pâdişâh hizmetlerini edâ idesin. Ve illâ bu Melek karındaşın söz[i] doğrudur, zerre kadar şerî'at u tarîkat ve hakîkat u ma'rifetden taşra taş koparırsan senden baş kopar. Lûtf eyle ben Van'da iken cümle halk ile yahşı geçin ve illâ eğer dersen İpşir Paşa bu Melek Ahmed Paşa'yı Van'a sürdü, ne vaka' u vakârı olsa gerek dersen, ben hâlâ hatt-ı şerîf ile serdâr-ı mu'azzam ve tuğrâ-yı garrâ-keş düstûr-ı mükerremim, hemân epsem olup tarîk-ı Hak'dan ayrılma. Sana nasîhatim budur." deyince hân eydür: "Hakkâ ki ata ve dede nasîhatidir, *el-emrü emrüküm,* sultânım" deyüp hân ile Paşa yine öpüşüp vedâlaşup giderken hân paşaya eyitdi: "Sultânım, Evliyâ Çelebi kulunuz bunda birkaç gün dursun. Akîbinizce Van'a ulaşdırırım." dedikde paşa: "Evliyâ'm, hân fermânıyla birkaç gün kalup yine tiz gel" deyüp me'zûn olup paşa Van'a revâne oldu.

Biz Hân ile Bitlîs'e avdet edüp hakîre gılmân-ı hâssa içre kendü hücrelerinde bir savma'a düzüp şeb [u] rûz kendüleriyle cân sohbetleri edüp subh u mesâ Hüseyin-i Baykara meclisleri ederdik. Bir gün hân esnâ-yı kelâmda eydür: "Evliyâ'm görürsün, sizin paşa bize deve kinli olduğun bildirüp Rahova'da hayme içinde sûret-i Hak'dan görünüp nasîhat yüzünden bize otuz yıllık mâddeleri yüzümüze urdu. Bu sizin paşadan ihtirâz üzre olmalıdır. Ammâ olmaya, illâ hayr!" dedi.

Hakîr eyitdim: "Vallahi hanım, paşa size hicâbdan der, kesret-i muhabbetinden hâna biraz nasîhat-âmîz sözler söylemişdir. Olmaya kim siz ol kelimâtlardan muğber-i hâtır olasız. Bu Kürdistân'dır. Halkı mütemerrid kavm-i Rujikiyândır. Bir tarafınız kavm-i Van'dır. Mâbeyninize münâfık girüp arada sulh [u] salâha muğâyir iş olmasun, deyü karındaşınız hâssaten muhabbeten mukaddemce niçe bin gûne kelimâtlar etmiş. Hanım siz ol kelâmdan mahzûz olun. Yohsa paşa gıll u gışdan berî, kin ü kibr ü buğz u adâvetden ârî vüzerâlar

serveri bir sahî zekî kimesnedir.” deyü paşayı vâfir (…) dım. Hân bu kelâmlardan hazz edüp **[236b]** hâmûş-bâş oldu.

Netîce-i merâm üç gün hân ile ve gayrı a‘yân ile cân sohbetleri edüp her gün etdiğimiz safâ vü zevkleri ve gûnâ-gûn temâşâ vü revnakları tahrîr eylesek bir tomar-ı dırâz olur.

Andan dördüncü gün hân-ı âlîşân bu hakîri hâkden ref‘ edüp beyne’l-akrân irtifâ‘-ı kadrimiz dutup hakîre evvelâ bir semmûr kafası yeşil çukaya kaplı kürk ve serâvîl kamîse varınca ser ü pâ bir kat libâs-ı fâhire ve bir kise guruş ve bir esb-i sabâ-sür‘at biri katîfe üzre mebrûm sırmalı eğer ve raht ve gaddâresiyle ve dikdiği ile bir küheylân at ve bir dahi yelegendez sâde çullar at ihsân etdi. Ve bir Gürcî gulâmı cemî‘i esbâbıyla, pür-silâh atıyla hibe eyledi. Ve on dörd aded şehzâdegân-ı ciğer-kûşeleri ve hân kethudâsı Çâker Ağa ve Haydar Ağa ve Arab Halîl Ağa ve’l-hâsıl cümle a‘yân [u] eşrâf ve aşîret beğleri kılıç u gaddâre ve tüfeng ü zırh ve kalkan u çâryek kuşak ve hançer ü serbend ve pârçe harîr ü buhtî ve çaşkâvî yetmiş aded hançerler ve gayrı tuhaf u Keşmirî şâl ve şapik ve kâse u öd ve amber ve fincânlar verdiler kim üç günde üç sepet esbâb ve yedi küheylân at peydâ etdim ve harem-i muhteremden Hân’ın ehli Zâl Paşa kızı sultân hazretleri bir boğça-i zerdûz içre bir kat pâk esvâb ve üç yüz guruş göndermiş.

Ve’l-hâsıl her şeyden müstağnî olup hân yanında sehelce felekden kâm {alup} cümle aşâ’ir beğleriyle cân sohbetleri edüp Hüseyn-i Baykara zevkleri edüp cümle ahibbâ ile ve hân-ı âlîşân ile vedâlaşup ve mektûblar alup (–),

Şehr-i Bitlîs’den Van’a revâne olduğumuz menâzilleri ve kılâ‘-ı metîneleri ve garâ’ib [u] acâ’ibâtları ve belde-i mu‘azzamaları ayân u beyân eder

Evvelâ bin altmış beş Şa‘bân-ı mu‘azzamının gurresinde şehr-i Bitlîs’den huddâmlarımız ile çıkup cânib-i şarka gidüp Bitlîs deresinden çıkup Rahova sahrâsı içre 3 sâ‘atde,

Menzil-i Hüsrev Paşa Hânı: Bitlîs hânı hükmünde bir hân-ı kadîmdir. Yanında asla imâristân yokdur. Hatta merhûm sâhibü‘l-hayrât Hüsrev Paşa bu hândan ta Van diyârına varınca ve yine bu hândan ta Bitlîs şehrine gelince bu hânın yemîn ü yesârında kâmil on üç sâ‘atlik yere bu Rahova sahrâsı içre içi boş kemer binâlar etmiş kim vakt-i şitâda cemî‘i tüccârân-ı berr ü bihâr ve seyyâhân-ı ehl-i züvvâr bu tâk-i Hüsrev altından ubûr ideler kim mâh-ı temmûzda serdâb ola, vakt-i şitâda germâ ola. Zîrâ bu Rahova sahrâsına nüzûl eden berf-i rahmet ne Muş sahrâsına ve ne Erzurûm sahrâsına ve Pasin ovalarına ve Tercân vâdîlerine ve Soğanlı hâmûnlarına ve Kelkik deştlerine ve Ardalân fezâlarına ve Kırım heyhâtlarına ve Baluhân kıpçaklarına eyle kar yağmak ihtimâli yokdur. Kâmil sekiz ay minâre kaddi kar bu Rahova’da kalup Bitlîs yolu bu tarafda sedd olur. Anınçün Hüsrev Paşa merhûm mâl-ı Kârûn harc edüp bu sahrâ içre bu hanı inşâ edüp yemîn ü yesârına kemerler edüp içinden ibâdullah âyende vü revendegân güzer ederlermiş. Mürûr-ı eyyâm ile evkâfı za‘îf olduğundan ve Ekrâd kavmine kemîngâh olduğundan niçe yerleri münhedim olmuşdur. Hâlâ eser-i binâları zâhir ü bâhirdir. Andan yine cânib-i şarka

Rahova sahrâsı içre 3 sâ‘atde,

Menzil-i kal‘a-i Taht-ı Van: Ekrâd kavmi Tatvân derler. Bu mahal Van eyâleti hudûdunda Van deryâsı kenârında Van paşasının hâssı subaşısı hâkimdir ve niyâbetdir. Mâtekaddem Süleymân Hân zamânında Zâl Paşa bir müfîd ü muhtasar kal‘a binâ edüp derbend-i çalındır olmuşdu. Ba‘dehû Şâh Tahmasb asrında Acem Ercîş ve Âdilcevâz ve Ahlat kal‘alarına istîlâ etdikde bu Taht-ı Van kal‘asından gemiler ile Van kal‘asına imdâd gitmesin içün Taht-ı Van kal‘asın harâb edüp hâlâ leb-i deryâda liman ağzında kal‘a-misâl bir hân-ı kavî kalmışdır. Van paşasının bir ağası iki yüz âdem ile ol hânda hükûmet eder ve Van kulu tarafından bir ağa gümrüğü zabt edüp Van deryâsından gidüp gelen gemilerden bac ve gümrük, öşr-i sultânî alur. Bu hânın etrâfında ba‘zı Ekrâd hâneleri vardır ammâ bir câmi‘den gayrı çârsû-yı bâzârdan ve sâ’ir imâretden bir eser-i binâ yokdur. Ammâ imâr olacak bender-i lâzımdır. Zîrâ bir latîf limanı vardır.

{Sitâyiş-i bahr-i mâlih-i Van, be-diyâr-ı Âzerbaycân}

Evvelâ bu Van deryâsı etrâfın seyâhat edüp ayne’l-yakîn etdiğimiz mertebe Van bahrine mahlût olan nühûrları bildirir :Ammâ bu mahall-i Taht-ı Van’da yol iki fırkadır. Van bahrinin cânib-i cenûbîsindeki sağ tarafa giden sa‘b u sengistân Güzeldere ve Kepân ve kal‘a-i Vastân yoludur kim Hakkarî vilâyeti içre Van deryâsı kenârıyla **[237a]** Van’a gider. Ammâ bu Taht-ı Van’dan yine leb-i deryâ ile cânib-i şimâle niçe kılâ‘ları ubûr edüp on günde Van’a gider. Paşa efendimizin bu taraf ile Van’a revâne olduğun hakîr haber alup biz dahi refîklerimiz ile Taht-ı Van’dan kalkup cânib-i şimâle leb-i deryâ ile giderken Rahova sahrâsının nihâyeti şarkîsi tarafı cümle deryâdır.

Eşkâl-i deryâ-yı Van, ibret-nümâ-yı sun‘-ı Kahhâr-ı Kayyûm-ı Mutlak: Cümle müverrihân-ı Acem ve bi-kavli sâhib-i târîh-i Mıkdısî eyle ayân u beyân [u] tahrîr u tastîr kılmışdır kim kaçan kim Nemrûd-ı la‘în ve pelîd-i anîd *hâşâ sümme hâşâ* rubûbiyyet da‘vâsında oldukda âlemi geşt ederek Van diyârının irtifâ‘-ı arzın alup cümle arâzîden âlî bulup anda cemî‘i bennâları ve kûhkenleri ve ekâlîm-i seb‘anın âdemlerin cem‘ edüp kırk yılda bir sedd-i Nemrûd eder kim ta esâsından zirve-i a‘lâsına yedi günde ummâller seng-i hârâ ve kireç ve cıbıs ve hârâ çıkarırlarmış. Nemrûd-ı la‘în bu binâ etdüği amelî kûh-ı bülendin a‘lâsına urûc edüp bir sandûka içre kendüsü girüp sandûkaya niçe yüz kerkes ve kartal murgları bağlayup kerkes murglarının mâfevkinde bir sütûn üzre lahm-ı gûnâ-gûn salb edüp mezkûr kerse ve kartallar def‘-i cû‘ etmeğe bu üzerlerindeki maslûb etlere hücûm edince Nemrûd-ı la‘înin sandûku evc-i âsumâna münkalib oldukda hemân Nemrûd kerrûbiyânın sadâların istimâ‘ idince “Hay gök tanrısı bundadır.” deyü kemânından şast ber-kabza tîrine rehâ buldurup Cenâb-ı Bârî Nemrûd’un okuna kan bulaşdırdup okunu yine Nemrûd’un sandûkasına düşürdür. Nemrûd-ı la‘în “Hay gök tanrısını ok ile urdum.” mülâhazasıyla kartal ve kerkeslere mezkûr lahimden gıdâ verüp anlar gıdâ tenâvül ederek Nemrûd-ı la‘în yine binâ etdüği kûhu üzre nüzûl edüp kanlı oku askerine gösterüp “Müstakillen yerin ve göğün tanrısı oldum.” deyüp enâniyyet da‘vâsında olduğu cemî‘i tefâsîrlerde bu hikâye-i garîbe musarrahdır kim bizim ihtisâr üzre tahrîr etmemize dahi

hâcet yokdur. Ammâ münâsibiyle bir şemme terkîm etmek iktizâ etdi.

Ba‘dehû Nemrûd-ı la‘în bu dağı dahi âlî etmeğe fermân edüp kendüsü Ruha şehrine ya‘nî Urfa’ya gidüp Hazret-i İbrâhîm’i mancınık ile âteşgede-i Nemrûd’a atmağa ihtimâm-ı tâm edüp mancınık binâ ederken beri tarafda Van arzında binâ etdiği kûh-ı bülend itmâm buldukda Cenâb-ı Allah azametiyle Cibril-i Emîn’e emr edüp ol cebel-i âlînin esâsına kanad urup ber-hevâ oldukda üzerindeki niçe kerre bin aded ummâl-ı Nemrûdîler ile ol cebel-i bülend ser-nigûn olup bi-emrillahi Ta‘âlâ ka‘r-ı zemîne geçüp ol yerden bir âb-ı siyâh çıkup deryâ oldu kim hâlâ Van deryâsı ol Nemrûd-ı la‘înin binâ etdüği dağın ka‘ra geçdüğü yerden zâhir olmuşdur kim dâ’iren-mâdâr cirmi on bir konak ihâta eder bir bahrdir kim asla bir bahre ittisâli yok, başka bir semm-i helâhil bahrdir. Şarkdan garba tûlânîsi altmış sekiz mildir ve vakt-i şitâda gâşet şiddet üzre temevvüc eder. Ve devri cümle beş yüz mildir ve etrâfında cümle binâ-yı metîn dokuz aded kılâ‘-ı hısn-ı hasînler ve sedd-i metînlerdir ve bu bahr-i Van içre iki büyük cezîreler vardır.

Birine Ahdim-var cezîresi derler, bir kal‘a-i metîni ve bir deyr-i kadîmi var ve birisine Ahtaman cezîresi derler. Latîf limanı vardır. Ve bu buhayrenin ta vasatında umkı yetmiş kulaç derindir. Her tarafı a‘lâ demir dutar mahalleri vardır. Ve her tarafında a‘lâ latîf limanları vardır. Ve bu buhayrenin cânib-i edvârından bu bahre sağîr ü kebîr yetmiş aded enhârlar dâhil olur.

Evvelâ cânib-i cenûbunda,

Nehr-i Güzeldere: Hakkarî vilâyeti dağlarından gelir ve yine taraf-ı cenûbdan,

Ayn-ı Gevaş: Hakkarî‘nin Çölümerik kal‘ası {Vastân kal‘ası} dağlarından gelüp Kuskunkıran kurbünde mahlût olur. Yine semt-i cenûbda sengistândan gelir.

Nehr-i (–) (–) (–): Bu dahi Hakkarî‘den gelüp Vastân kal‘ası Kepân’ı dibinde munsabb olur. Andan,

Nehr-i Hoşâb: Elsine-i nâsda Hoşaf suyu derler. Nehr-i azîmdir kim Temmuz’da ve evvel-bahârda asla geçit vermez. Bu nehre yedi aded enhârlar rîzân olurlar. İnşâallah mahallinde esmâlarıyla ve tabî‘atleriyle bu mâ-i zülâller tahrîr olunur, ammâ bu nehr-i Hoşaf hakkâ ki hoş-âbdır kim âb-ı zülâlden nişân verir. İbtidâ bir kolunun tulû‘u yine Hakkarî dağlarından gelir ve bir fırkası Hoşâb kal‘ası dağlarından gelir ve bir bölüğü Mahmûdî diyârının Abagay ve Karakal‘a kûhlarından gelüp Hakkarî‘nin Vastân kal‘asıyla ve anın Erdemid bâğları içinde Van deryâsına rîzân olur. Andan Van kal‘asının şimâli tarafında

Gedikçay: evvelbahârda tuğyân eder. İbtidâ tulû‘u cânib-i şarkda Akkirpi ve Çomaklı dağlarından gelüp kal‘a-i Amîk dibinde deryâya munsabb olur bir âb-ı nâbdır. Andan altı sâ‘at şimâle,

Karaçay: Bu mâ-i zülâl bahârda taşkın **[237b]** akar ammâ gayrı zamânda geçit verir çaydır. Kâsımoğlu Çayırı nâm sahrâdan ubûr edüp Kara Şeyhler kurbünde deryâya katılır. Andan bu bahrin yine şimâlinde,

Nehr-i Çeltik: Geçit verir ulu nehirdir. İbtidâ tulû‘u Bârgîrî dağlarından gelüp yine kal‘a-i

Bârgîrî kurbünde deryâya rîzân olur. Andan yine buhayrenin şimâlinde,

Nehr-i Bend-i Mâhî: Bârgîrî kal'ası kurbünde Van deryâsı girer bir boğaz içre cereyân eder. Aşağıda şorcadır, ammâ yukaruda âb-ı zülâldir. İbtidâ hurûcu yine Bârgîrî dağlarından gelüp Bârgîrî altında Bend-i Mâhî mahallinde Van deryâsına mahlût olur. Bend-i Mâhî ol mahaldir kim yılda bir kerre mâh-ı (–) (–) Van deryâsında bir şîrînkârlık nâbûd-nâpeydâ iken ol gün *bi-emrillahi Ta'âlâ* Van deryâsının balıkları râygân olup bu Bend-i Mâhî deresinden yukaruya kâmil bir ay niçe kerre yüz bin sağîr ü kebîr gûnâ-gûn mâhîler geçüp andan Bend-i Mâhî Sultân derler, bir ziyâretgâh vardır. Cümle semekeler ol ziyârete varup ol tarafın {su} otlarından ve eğir köklerinden otlayup ve ol sultânı ziyâret edüp bir ândan sonra cümle balıklar gerüye dönecek mahalde Bend-i Mâhî nâm mahalli Van defterdârı tarafından bir ağa bend edüp cümle balıklar yukaru derelerde mahpus kalup aşağı Van deryâsına geçmediklerinden Bend-i Mâhî derler. Ba'dehû defterdâr ağası bâlâda mahpus kalan mâhîleri niçe yüz re'âyâ vü berâyâ huddâmlarıyla balıkları sayd edüp tuzlar. Anda niçe bin Acem bâzergânları ve Gökdolak Ermenîleri bu mâhîleri mîrîden alup niçe yüz bin deve yükü tuzlu balığı diyâr-ı Acem'e ve Lahîcân ve Bakü ve Âzerbaycân'a götürürler. Gâyet lezîz ve semîn mâhîleri vardır. Bu semekelerden mîrîye dokuz yük akçe hâsıl olup Van kuluna ve Van deryâsı etrâfında olan kılâ' kullarına bu balık mâlından ulûfe verilir. Ammâ bu Bend-i Mâhî mahalli yılda bir ay bir temâşâgâhdır kim bir kimesne geçen balıkları sayd [u] şikâr etmeğe kâdir değillerdir. Emn olmağile cümle mâhîlere ma'lûm olup rûy-ı mâda şinâverlik edüp reftâr ederek kadd [ü] kâmet gösterek asla âdemden kaçmayup gûnâ-gûn şîvekârlık ederek ubûr etdiklerinde *el-azametullah* ol günlerde niçe kerre yüz bin elvân mâhîlerin eşkâlleri ve elvânları temâşâ olunur. *Sübhânu'l-Hallâku'l-Bâkî.*

Ammâ bi-kavli müverrih Şeref Hân ol Bend-i Mâhî Sultân hazretleri İskender-i Kübrâ'nın hâkimi imiş. Bârgîrî nâm mahallin âb u hevâsından hazz edüp anda sâkin olur. Kendüye ve halka kifâf içün Van deryâsının mâhîleriyçün bir tılsım edüp bu mahalde defn eder. Anınçün yılda bir kerre ol mutalsamın te'sîri ile cümle balıklar yılda bir kerre ol tılsıma varup ve Bend-i Mâhî Sultân'ı ziyâret edüp avdetde sayd olunurlar, aceb hikmetdir. Andan

Nehr-i,

………………..(10 satır boş)………………..

Hikmet-i Hudâ bu bahre (–) aded nehr-i azîmler dâhil olup bir katre ne ziyâde ve ne nâkıs olur. Ve bu kadar enhârlardan ta'amı lezîz olmak ihtimâli yokdur, semm-i helâhilden nişân verir, gûyâ bender-i Süveys'ün Bahr-i Kulzüm'dür. Âdem tahâret etse istincâ yerlerin yakar, değme âdem tahammül edemez. Yine böyle iken sun'-ı Hudâ bu bahrin etrâfında sâkin olan garîb u gurebâlar cümle bu bahrde esbâbların gasl etdikde asla sabun sürmeden ol kadar pâk u beyâz u nazîf esvâb yıkanır kim gûyâ pembe olur. Ve rîh-ı garbî ve cenûbî esdikde azîm fırtınası olur. Cümle elli pâre gemisi vardır. Kal'adan kal'aya bâzergânlar götürürler bahr-i kebîrdir. **[238a]** Ezîn-cânib bu Van deryâsının kenârında ibtidâ gördüğümüz Taht-ı Van nâm hânın kurbünde Rahova nihâyetinde bir vâdîde,

İbret-nümâ-yı sanâyi'-i Lem-yezel: Mukaddemâ zikri sebkat eden Van deryâsı zemîninde Nemrûd-ı la'înin binâ etdüği kûh-ı bâlâya Nemrûdîler develer ile taş

taşırlarken bi-emri Hâlık-ı Kahhâr yetmiş kadar develeri yükleri gibi taş eyleyüp şütürbânları dahi cümle seng-i hâr olup cümle develer katar katar tertîb üzre yükleriyle dizilmişler. Kimi çökmüş durur, kimi ber-pâ durur. Sârbânları kezâlik kimi ber-pâ kimi münhedim olmuş durur. Hâlâ cümle şekl [ü] şemâ'illeriyle ve kadd [ü] kâmetleriyle âmâde dururlar. Üç bin yedi yüz seneden berü birine bir rahne isâbet etmeyüp mesâfe-i ba'îdeden bir kârbân-ı şütürbân cânib-i Revân'a revân olunur zann olur. Cümle seng-i hârâdan nişân verir çakmak taşlarıdır, ammâ garâ'ib andadır kim ol azamet ıssı Allah bunlara hışm etdikde sârbânlar develerin taş olduğun gördüklerinde keç gerdân ve keç rû olup yüzlerin hevâya çevirüp el açup dergâh-ı Hakk'a tazarru' [u] nâliş eder şekilli birer hey'et-i garîbe vü acîbe eşkâle varmışlar kim kimi secde etmiş, kimi ser-nigûn yatmış, kimi yan yatup bir gözüyle âsumâna nigerân eder şekilli seng-i hârâ olmuş âdemler var kim âdem em'an nazar ile nazar etse hayrân kalup Hak Celle ve Alâ'nın gazabı ne idüği müşâhede olunur. [31]

Hele hakîr bunları görüp mebhût olup Cenâb-ı Bârî'nin gazabından yine kendüye sığındım. Hudâ-yı Bîçûn azametiyle cümle ümmet-i Muhammed'i âfât-ı semâvîden ve âfât-ı arazîden masûn u mahfûz eyleye. Bu temâşâları edüp yine cânib-i şimâle giderken refîklerimiz eydür: "Sultânım, eğer kadem dirîğ etmezseniz bu mahalle karîb bir temâşâgâh vardır. Ta ki acâ'ib göresiz." dediklerinde hakîr eyitdim: "Ey nûr-ı dîdem, bu seyâhatde ifnâ-yı vücûd etmeden murâd [u] merâmım sun'-ı Hudâ'yı temâşâ etmekdir." dedim.

Ol yâr-ı muvâfıklar dahi be-ser [ü] çeşm deyüp hakîre vesîle olup bir sâ'at dahi şimâle gidüp Muş sahrâsı yoluna gider bir râh-ı azîme gitmeyüp ol mahalde bir yalçın kaya üzre rubu' sâ'at ubûr edüp vardık. Sun'-ı Hudâ-yı azîm mezkûr yalçın minâre-misâl kad çekmiş kayaya bir âdemi zencîrler ile sarmışlar. Hâlâ ancak üstühânları kalmış. Ne uzvu ve ne zencîrler çürümemiş. Gûyâ henüz üstâd elinden çıkmış zencîrdir ve beyâz üstühânlardır, ammâ ol uzuvların incikleri ve kol kemikleri yedişer sekizer arşın gelir kalın ve tavîl kemiklerdir ve başı küçük hammâm halveti kubbesi kadar vardır. Gözlerinin deliklerine birer âdem girer ve çıkar. Hatta ayneyni deliklerinde miskî kartallar âşiyân etmişler. Meğer bu üstühân-ı pâk Hazret-i İbrâhîm *aleyhisselâm*a imân getirenlerden bir mü'min ü muvahhid kimesne imiş. Nemrûd-ı la'în bu şahsı âteşe göyündürmek içün bu kayaya kayd [u] bend edüp altına âteş yakdıkda Cenâb-ı Bârî bu merdin vücûdunun ba'zı yerin kayaya der-âğûş etdirüp niçe yerleri kaya ile yek pâre ve yek renk olup ancak incikleri ve kolunun biri ve başı {kayadan taşra nümâyândır kim ol Settâr Allah} sun'un ızhâr içün ol Hayyu'l-ebed ol kemikleri taşra komuş. On âdem kaddi bâlâda kaya içre durur kemiklerdir kim yoldan hayli mesâfe-i ba'îdededir.

Bunun evsâfın Şeyh Mustafâ Ahlatî'den istimâ' edüp "Sahîh, Hazret-i İbrâhîm ümmetidir" deyü niçe tevârihde gördük, buyurdular ve Mıkdısî târîhinde dahi eyle tahrîr olunmuşdur. Eğer eyle ise be-kavl-i Muhammed ibn İshâk Nemrûd-ı la'în bu mü'mine bu ihâneti etdiği ta Hazret-i İbrâhîm asrıdır. Hazret-i İbrâhîm'den vilâdet-i Mefhar-i Mevcûdât'a gelince sene 3070 olmuşdur. Hicretden bu üstühânları temâşâ etdiğimiz mahalde sene 1065 idi. Hicretden mukaddemde vilâdet-i Server-i Enbiyâ elli bir sene idi. Müddet-i ömürleri de 63 sene oldu. Bu hesâb-ı dırâzdan murâd-ı merâmım merkûm üstühânlar dörd bin yedi yüz elli bir sene olmuş olur kim mezkûr kayalarda ol kemikler hâlâ beyâz ter ü tâze durur, asla

çürümemiş ve {Nemrûd-ı la'înin âteşi te'sîr etmemiş} hakkâ ki devr-i kıyâmete dek durup Sûr-ı İsrâfîl nefh olundukda hayât bulmasına şüphemiz kalmadı. Sübhânü'l-Hallâk. Bu temâşâyı edüp yine cânib-i şimâle Van deryâsı sâhiliyle 4 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Ezgak: Ahlad sancağı hudûdunda leb-i deryâ kurbünde (–) (–) ma'mûr köydür. Andan yine şimâle 17 sâ'atde leb-i deryâ ile imâristân içre,

Menzil-i Bend-i Mâhî: Bu dahi Ahlad hâkinde (–) (–) nâm deresinde balık dalyanıdır. Van defterdârı tarafından zabt olunur mîrî emânetdir kim ebvâb-ı mahsûlâtından kal'a kullarının vazîfe-i mu'ayyeneleri bu emânetden beher sene verile gelmişdir. **[238b]** Andan yine cânib-i şimâle sağ tarafımızda Van deryâsı kenârıyla ma'mûr [u] âbâdân kurâları seyr [ü] temâşâ ederek (–) sâ'atde,

Evsâf-ı Dârü'l-Büleh, binâ-yı Âd, şehr-i kadîm Erzen-i Ahlad

Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim,

………………..(1 satır boş)………………..

İbtidâ binâsı kavm-i Âd'dır kim rîh-ı akîm havfinden bu şehrin hâ'ilinde olan kûh-ı bülendlerde ve cebel-i Sübhân'da gâr-ı azîmler vardır kim içlerinde üçer bin âdem sâkin olsa refâhiyyet üzre sığarlar. (–) (–) (–) (–)

Cemî'i müverrihler bu şehr-i atîke Dâr-ı Büleh demişler. Ya'nî Oğuz tâ'ifesi şehridir. Müverrihân-ı Acem bu şehr-i köhne-âbâda Erzen-i Ahlad demişler. Hakkâ ki erzeni, ya'nî darısı çok olur, ammâ dest-i Âl-i Osmân'da Erzen nâmıyla meşhûr olan beş şehr-i azîmlerdir. Evvelâ biri diyâr-ı Acem'de Erzenbaycân'dır kim ana Acem müverrihleri Âzerbaycân derler, o kim şehr-i Tebrîz-i dilâvîz'dir kim sene 991 târîhinde dest-i Âl-i Osmân'da iken Şâh-ı Acem istîlâ edüp hâlâ niçe Acem'de kaldı. İkincisi Erzeni'r-rum'dur kim ana Erzurûm derler. Üçüncüsü yine Erzurûm kurbünde ara yatı menzilde şehr-i Erzincân'dır kim ana efvâh-ı nâsda Erzigân derler. Dördüncüsü Erzen-i Cezîre-i Dicle'dir kim nehr-i Şat ve nehr-i Furât mâbeyninde Erzen-i Dicle'dir. Beşincisi bu Erzen-i Ahlat'dır kim cümle erzenlerden kadîm ve şehr-i azîm idi. Niçe bin mülûkdan mülûka kalup ol kadar imâr oldu kim Van deryâsı kenârınca bir ucu üç günlük yol ile ta Ercîş kal'asına varup bâğ u bâğçe ve müşebbek bostânlar birbirlerine çıt-a-çıt olup yaylaları Sübhân dağı idi.

Sebeb-i harâbî-i şehr-i Ahlad: Zamânı kadîmde bu şehir Mâhân pâdişâhının hükmünde idi. Ol pâdişâh-ı bî-tedbîr Semenkân pâdişâhı üzre sefer etmeğe murâd edindikde bu şehr-i Ahlad ahâlîsinden sefer-imdâd içün yüz bin yumurta ister. Bu fermân ahâlî-i Ahlad'a gelince "Bid'atdir ammâ ne çâre verelim", deyü bu kavm-i tâ'ife-i Büleh-i Oğuzân yüz bin yumurtayı cem' edüp diyâr-ı Mâhân'a götürmeğe âdem lâzım ve harcırâh lâzım ve bu beyzaları tahmîl etmeğe ester ü üştür-i devâbât lâzım. Bunlar âlem-i hayretde kalup meşveret ederler. Bu kavmin bu ahvâl-i perîşânları Mâhân şâhının mesmû'u olup "Sizden tavuk yumurtası istemezdim, yüz bin gümüş yumurta isterdim. Çünki bir alây büleh kavimsizin. Sizi bu tekâlîfden mu'âf etdim. Herkes beyzaların alsın, devâm-ı devletim ed'ıyesine müdâvim olsunlar" deyü afvnâme gelince bunlar mâbeyninde cem' etdikleri beyzalara nişân komamışlar idi.

Herkes birer yumurta alup gitdiklerinde sâhib-i sülûk olan kişiler eyitdiler kim “Benim beyzam küçük idi, bana büyük beyza vermişler, kimisi dahi benim beyzam büyük idi küçüğün aldım” deyü birbirleri mâbeyninde bir hây hûy güft [ü] gûyâ düşdüklerinde âkıbet-endîşleri eyitdi: “Biz şimden gerü biribirimizin hakk-ı sarîhlerin yedik. Bu şehirden bed ve berekât kalkup bu şehir harâb u yebâb olmasına bu beyzalar sebeb olur.” deyüp bize ne gûne belâ nâzil olur, diyerek havfe düşdüler. Âhir bunlara bir tâ‘ûn müstevlî olup bir gice on iki bin oba evcik âmedânî kalkup kat‘-ı menâzil ederek şehr-i Mısır’da Âl-i Abbâsiyân’dan Kal‘atü'l-Kepş sâhibi Sultân el-Müstekfî Billah’a gelüp bir yurd isterler. Halîfe-i Mısır bunlara Mısır’ın cânib-i şarkîsinde Kayıtbay yaylası nâm mahalde bu kavme mesken verüp bir senede toprakdan mebnî bir şehr-i kavî ederler kim ol zamâne dek Mısır diyârında kireçden dîvâr ve türâbdan sütûh imâr görülmemiş idi. Hâlâ Mısır’ın şarkında Tophâne tarafında Ahlad Mahallesi derler niçe bin hâne-i harâb zîr-i türâb olup yatur. Niçe bininin âsâr-ı binâları ve hâne-i câmi‘leri esâsları {hâlâ} zâhir ü bâhirdir.

Beri tarafda Mâhân pâdişâhı {şehr-i Ahlat’dan zulüm ile yumurta cem‘ edüp şehri imâr etdiğiyçün âhir-ı kâr Cenâb-ı Rabbü‘l-İzzet anı} Semenkân pâdişâhı destinde münhezim edüp Mâhân’a geldikde şehr-i Ahlad’dan on iki bin ev göçdüğün bir seneden sonra istimâ‘ eder. İşte ol mahalde şehr-i Ahlad eyle bir sevâd imiş kim on iki bin hâne hicret edüp Mısır’a gide, bir yıldan sonra istimâ‘ oluna, ne kadar belde-i azîm olduğu andan kıyâs oluna.

Ba‘dehû günden güne harâb olmasına sebeb birbirlerinin hakların yumurta ile yediklerinden harâb olmuşdur. Ba‘dehû Âzerbaycân pâdişâhlarından Şâh Celâyir imâr etdikde Âl-i Osmân’ın ecdâd-ı ızâmlarından Ertuğrul dedesi Kaya Alp Bay ve anın karındaşı Bayındır Hân ve Ertuğrul babası **[239a]** Süleymân Bay kim Urfa kurbünde Ca‘ber kal‘ası dibinde nehr-i Furât’a gark olmuşdur. Bu mezkûrün Âl-i Osmân ecdâdları Cengiz Tatarı derdinden diyâr-ı Mâhân’ı terk edüp diyâr-ı Ahlad’da Sultân Celâyir’e gelüp boybeği olup sâkin olurlar. Bunlar yine Tatar-ı Cengiz’in kardeş evlâdları idiler. Bir alây şecî‘ ü dilîr erler idi. Sultân Celâyir Akkoyunlu pâdişâhı olmağile bu tâ’ifeye Akçakoyunlu derler. Asılları Mâverâü‘n-nehir’in mâverâsından diyâr-ı Mâhânîlerdir. Bu Ahlad’dan ne cânibe sefer etdilerse *bi-emrillahi Ta‘âlâ* mansûr [u] muzafer olup Sultân Celâyir bunlara şehr-i Ahlad’ı temlîkiyyet üzre ihsân eyleyüp yüz elli senede şehr-i Ahlad’ı imâr edüp sâkin oldular. Ve cümle akrabâ vü ta‘allukâtları bunların zevk u safâların ve her bâr mansûr [u] muzaffer olup gazâ mâlıyla muğtenim oldukların istimâ‘ edüp diyâr-ı Mâhân’dan Âl-i Dânişmendiyye ile hicret edüp bu şehr-i Ahlad’a gelüp ol kadar evlâd-ı evlâdları tenâsül bulup kayser-zemîn diyârlar feth ederek bây olup Rûm’a Arab u Acem’e velvele saldılar.

Ba‘dehû bunların üzerine yine Tatar askeri istîlâ etdiklerinden şermende olup âhir sene 476 târîhinde Âl-i Dânişmend ile Ertuğrul pederi Süleymân Şâh diyâr-ı Yunaniyân’da taht-ı Konya’da Âl-i Selçukiyân’dan Sultân Alâeddîn’e gelüp boybeği oldular. Bâlâda mufassal tahrîr olunmuşdur.

Andan şehr-i Ahlat Kara Yûsuf b. Celâyir’e kaldı. Ol dahi sene sekiz yüz beş târîhinde Timur havfinden Yıldırım Hân’a firâr edüp dahl düşdü. Timur, Yıldırım Hân’dan Kara Yûsuf’u taleb edüp vermediğinden Yıldırım Hân üzre {Timur} Bursa’ya gelirken bu

Ahlat şehrin Kara Yûsuf'a rağmen Timur yedi ayda harâb u yebâb, hânelerin türâb etdi. Hâlâ harâb-âbâd bir şehr-i berbâddır.

Ba'dehû sene 868 târîhinde yine Âzerbaycân Şâhı Uzun Hasan Şâh Timur'a itâ'at edüp Timur'un rikâbında Hasan-ı Tavîl piyâde yürüdüğiyçün elin memleketin Timur yine Uzun Hasan Şâh'a ihsân edüp Dâr-ı Büleh olan şehr-i Ahlad'ı imâr idem derken fâtih-i Kostantiniyye Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân-ı Gâzî deryâ-misâl asker ile Uzun Hasan üzre gelüp Tercân sahrâsında iki pâdişâh-ı zîşân bir ceng-i azîm edüp Cenâb-ı Bârî Mehemmed Hân'a yâver olup Uzun Hasan'ın cemî'i askeri dendân-ı tîğdan geçüp kendüsü on yedi atlı ile Âzerbaycân'a cân atup cânın Tebrîz'de teslîm edüp na'şını şehr-i Ahlad'a getirdiler. Âl-i Osmân'ın yedi benâm gazâsının biri dahi Tercân sahrâsında Mehemmed Hân ile Uzun Hasan cengidir kim târîh-i inhizâmı

Butlânu keydi'l-hâ'inîn"[32]

ve diğer târîh [33] vâki' olmuşdur, sene 878.

Uzun Hasan Şâh bu inhizâm derdinden merhûm olmağile şehr-i Ahlad yine imâr olmayup harâb kaldı. Âhir İrân-zemîn şâhları destine girüp Şâh İsmâ'îl mutasarrıf iken sene 920 târîhinde Selîm Şâh-ı Evvel'[ün] Çıldır gazâsı ki, meşhûr-ı âfâkdır, Selîm Hân'ın dest-i kahriyle hâh nâ-hâh İsmâ'îl Şâh münhezim olup firâr etdükde ahâlî-i Ahlad'ın bir cây-ı menâsları olmaduğu ecilden Erzurûm altında Selîm Hân-ı Evvel'in pây-ı semendlerine yüz sürüp "Pâdişâhım, ecdâd-ı ızâmının medfûn oldukları Ahlad şehrinde bize bir kal'a bünyâd eyle." deyü ricâ etdiklerinde bu halka ihsân-ı firâvânlar edüp kal'a binâ etme sevdâsında olmayup Kızılbaş-ı nâtıraşa imdâd eden Mısır sultânının boybeği olan Mar'aş hâkimi Âl-i Zülkadir Sultân Alâüddevle üzre (–) paşayı serdâr eyleyüp Göksun sahrâsında Alâüddevle'yi dahi münhezim edüp yetmiş bin kadar Türkman-ı bî-girân-ı bed-gümân askerin dendân-ı şemşîr-i âteş-tâbdan geçirüp Alâüddevle'nin kelle-i bî-devletiyle yetmiş aded boy beğlerinin kellelerin Mısır'da Sultân Gavrî'ye gönderüp "Hâzırbâş ol kim Mekke ve Medîne pâdişâhı olasın ve Kızılbaşa kırk bin kırmızı şalvarlı Çerkes-i nâkes askeri gönderesin, hâzır-bâş ol!…" deyüp sene 921 târîhinde Gavrî üzre varup Haleb kurbünde Mercidâbık nâm sahrâda Sultân Gavrî'nin yüz bin askerin bi-emri Hudâ kırup Gavrî Haleb'e ve Şâm'a ve Gazze'ye ve Mısır'a firâr edüp sene-i âtîde yine Selîm Hân ile Arz-ı Hasan'da ya'nî şehr-i Belbîs sahrâsında ceng-i azîm edüp bi-iznillah yine Gavrî askeri cümle seyf-i Selîm'den geçüp Sultân Gavrî dahi ol cengde bir seccâde üzre başsız şehîd bulunduğu müsbetdir.

Andan Selîm Hân yedi ayda sene 922 târîhinde Mısır'ı feth edüp mansûr [u] muzaffer "Hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerîfeyn" olup İslâmbol'a geldikde merhûm olup sene 926 târîhinde Süleymân Hân ibn Selîm Hân cülûs edüp müstakil pâdişâh olup Şâh Tahmasb'ın karındaşı Elkas Mirzâ Şâh Tahmasb'dan rû-gerdân olup Şirvân ve Şâmakı şâhlığın bırağup Deşt-i Kıpçağ **[239b]** üzre vilâyet-i Kırım'a gelüp andan Edirne'de Sultân Süleymân Hân'a gelüp murâd-ı merâmından ziyâde i'zâz [u] ikrâmlar olunup Süleymân Hân'ı deryâ-misâl asker ile diyâr-ı Acem'e götürüp Revân u Gence ve Nahşıvân u Tebrîz ü Hoy ve Merend ü Rûmiyye ve Dümdümî vü Dümbülî memleketleri cümle feth [ü] fütûh olup avdetde kal'a-i Van ve tevâbi'lerinde yetmiş pâre kılâ'-ı metîneler sene 955 feth olup

cümle Kürdistân beğleri dahi mutî‘ [ü] münkâd olup bu fütûhâtdan sonra avdetde Van deryâsı kenârını kıydırarak şehr-i harâb Ahlad’a gelüp cümle ecdâdların ziyâret edüp şehr-i Ahlad’ın imâr olmasiyçün Koca Zâl Paşa ile Koca Mi‘mâr Sinân Ağa’yı alıkoyup bir kal‘a-i metîn binâ olunmasın fermân edüp kendüleri şehr-i Bitlîs üzre Diyârbekir’e andan dârü‘s-saltanati’l-aliyyelerinde karâr ederler.

Beri tarafda Zâl Paşa ahâlî-i Ahlad ile meşveret edüp şehr-i Ahlad’ın harâbîsi tarafının cenûbîsi ucunda leb-i deryâda bir düz zemînde bir kal‘aya mübâşeret ederler.

Sitâyiş-i eşkâl-i kal‘a-i Dârü‘l-Büleh-i Ahlad: Sene 869 târîhinde bizzât Süleymân Hân’ın vezn-i tab‘-ı mi‘mârîsiyle binâ olunmuşdur, be-dest-i Zâl Paşa. Leb-i deryâda şekl-i murabba‘ bir kal‘a-i üstüvârdır. Dâ’iren-mâdâr cirmi üç bin adımdır ve cümle on üç aded kulledir, ammâ dîvârı ol kadar âlî değildir ve handakı da amîk değildir ammâ der-i dîvârları gâyet metânet üzre mebnîdir ve gâyet vâsi‘ dîvârları vardır.

Ve leb-i deryâya nâzır üç kat kavî hadîd kapusu vardır.

Bu kapu üzre kal‘anın itmâmına celî hatt-ı Ma‘kal ile târîhinin âhir mısra‘ı budur,

Aceb makâm-ı latîf zehî binâ-yı metîn.

Sene 907. [34]

Bu kapunun deryâ tarafı cânibi kıbledir ve bu kal‘a içre cümle hâk-i pâk ile mestûr üç yüz elli aded hâne-i ma‘mûrlar vardır. Süleymân Hân’ın bir câmi‘i ve bir hammâmı ve bir hânı ve yigirmi mikdârı dükkânı vardır. Gayri imârât-ı azîmelerden bir ebniyye-i âliyeler yokdur. Ve bu kal‘a Van eyâletinde Muş paşasının tahtıdır. Beğinin hâssı taraf-ı pâdişâhîden 410.000 yük akçedir. Ve kânûn üzre ber-vech-i adâlet beğine beher sene yigirmi kise olup beş yüz âdemle sancağı kurâların zabt [u] rabt eder. Erbâb-ı zu‘amâsı cümle 44 adeddir ve erbâb-ı timârı 148 adeddir. Alâybeğisi ve çeribaşısı vardır. Kânûn üzre cebelüleriyle bin mikdârı Muş sahrâsı bîhûş asker olup beğleri livâsı altında me’mûr oldukları sefere giderler. Ve yüz elli akçe pâyesiyle kazâ-yı âsumânîdir kim senevî kadıya iki kise olur. Şeyhülislâmı ve nakîbi ve kethudâyeri ve serdârı yokdur. Ammâ şâhbenderi ve bâcdârı ve muhtesibi ve subaşısı vardır. Bir hâkimi dahi kal‘a dizdârıdır kim cebecilere ve yeniçerilere hükûmet eder. Zîrâ Âsitâne tarafından gelir dizdârdır. Ve cümle yüz aded kal‘a neferâtları var, her şeb mehterhânesi çalınır, neferâtları cümle âmâdedir ve kifâyet mikdârı envâ‘ından cebehâneleri ve kırk aded sağîr ü kebîr şâhî darbzen ve kolomborna topları vardır ve leb-i deryâdaki iskelesinde gümrük emîni oturup cemî‘i gelen keştîlerin metâ‘larından öşr-i sultânî alup kal‘a kullarına mevâcib verir yedi yük akçe iltizâmdır. (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı harâbistân-ı şehr-i Erzen-i Ahlad: Be-kavl-i müverrihân-ı Acem bu şehir diyâr-ı Ermen şehirlerindendir kim ekâlîm-i örfiyyenin on sekizincisinde bulunmuşdur. Bu şehr-i harâb içre niçe yüz imâret kıbâb-ı azîmler ile mebnî câmi‘-i zîbâlar var kim gûyâ henüz mi‘mâr-ı mühendis destinden rehâ bulmuş câmi‘-i kadîmler vardır, ammâ cümle kıbâbları taşdan mebnî ve niçesinin kubbeleri kireç ile mestûr câmi‘-i ma‘mûrlardır, eğer cemâ‘atden mahrûmlardır ve kebûter u zâğ u bum âşiyânları olmuş {câmi‘lerdir}.

Ammâ **câmi‘-i Emîr Kay** nâm bir câmi‘-i ma‘mûr var, meydân-ı muhabbetde kalmış.

Cânib-i erba‘asının der-i dîvârları ta sütûhına varınca eyle mücellâ dîvârlardır kim gûyâ Hıtâyî kâğızdır. Bu câmi‘ sâhibi Emîr Kay bu şehr-i kadîmin muharriri olmağile câmi‘in cânib-i erba‘asındaki dîvârların yüzüne bu şehir içre ne kadar bin câmi‘ ve mescid ve medrese ve hân u hammâm ve sûk-ı sultânî, ve’l-hâsıl ne kadar imâristân var ise câmi‘ dîvârına Mühür hattı gibi zemîn hatt-ı Musta‘sımî şeklinde pâk râygân hattıyla cümle ebniyye-i azîmler tahrîr olunmuş hakîr anı kırâ’at edüp alâ kadri’l-imkân deryâda katre ve güneşde zerre mikdârı tahrîr etdim. Ta ol mertebede dikkat etdim ki câmi‘in sütûhına karîb olan âlî hatları dûrbîn ile kırâ’at edüp terkîm etdim.

{Lisan-ı Tatariyye}: Ammâ lisân-ı Çağatay’a ve lisân-ı Moğol’a karîb bir lehce-i gayr-i mükerrerdir. “İşven, gitmişven, kürümize, varmışmız, bizim Kay gebidir. Boğar eyitdi, dükeli geleserlerdir, meni suncamışdır. Şâd bay kişidir, ayıtdım: Şol kişi manka dinedür, savular sayladım, ya‘nî ağlaya kaldım. Barımız uruş kişisimiz, ya‘nî cümlemiz ceng **[240a]** âdemiyiz” deyü bu gûne niçe kerre yüz bin elfâz-ı ibârâtlar tahrîr olunmuşdur. Ammâ bu şehir imâr iken eyle tahrîr etmiş kim “Cümle otuz beş bin mihrâbdır”, deyü rûy-ı dîvâra tahrîr etmiş. Hakkâ ki minârelerinin kesretinden ve imârâtının eser-i binâları vefretinden otuz beş bin mihrâb olsa lâğ değildir. Ve iki bin medrese ve bin aded hammâm ve iki bin hân ve bin aded dârü‘l-hadîs-i Peygamberân ve altı bin mekteb-i tıflân ve sekiz yüz tekye-i dervîşân ve on sekiz bin çeşme-i âb-ı revân ve sekiz bin sebîlhâne-i cânsitân ve on bin mahalle-i Müselmân, gebr u tersâdan nâm u nişân yok imiş, ve iki kerre yüz bin büyût-ı Müselmân ve yetmiş bin sarây-ı a‘yân ve üç bin sarây-ı kârbân-ı âyende vü revendegân ve iki bin aded mihmânhâne-i gurebâ-yı mücerredân ve altı kerre yüz bin dükkân ve yüz elli mahalde kıbâb-ı âlîler ile bezzâzistân. Hâlâ niçesi imârdır kim mâr [u] mûr kânıdır. Ve yedi yüz aded imâret-i dârü‘z-ziyâfe-i cû‘ân. Bu şehrin Van deryâsı kenârıyla üç günlük yol imâr iken kırk bin mesîregâhı ve dokuz kerre yüz bin bâğ u bâğçesi ve yetmiş bin aded ziyâretgâh-ı aliyyesi ve altı kerre yüz bin a‘yân-ı ulemâsı ve dörd kerre yüz bin ulemâ-yı tabî‘î ve yüz bin cerrâhı ve yüz elli bin sulehâ-yı meşâyihi ve niçe bin mazanne-i kerâme kimesneleri ve hemân kırk bin fetvâ sâhibi mezâhib-i erba‘ada şeyhülislâmı ve yetmiş bin sâdât-ı kirâmı ve altı kerre yüz bin pür-silâh askerî tâ’ifesi ve kırk bin pâsbânı ve iki bin yerde mahkeme-i şer‘-i Resûl-i mübîni ve yedi yüz aded hâkimi örfü ve üç bin kapân ümenâları ve yaylalarının dâmenlerinde üç bin gâr-ı yetîmânlar var kim hâlâ zâhirdir. Niçesinin içinde halkdan münzevî yetmiş seksen yıldan beri fahfara ile kût edinir sâhib-i sülûk kimesneler vardır.

Ve bu şehrin yaylası hâlâ Sübhân dağıdır kim Bingöl yaylasından sonra bu Sübhân dağı yaylasıdır. Üç bin aded süd sarnıcı var imiş. Koyun ve keçi ve câmûs ve sığır ve atlarının südlerin sağup eğer koyun südü ise her gûne hayvân südünün bir gûne sarnıçları var. Herkes südünü mezkûr sarnıçlara döküp aşağı şehir içre yedi bin aded süd çeşmeleri var imiş. Süd sâhibinin âdemleri şehre haber getirüp sahrıca dökdüğü südü aşağı şehir içre süd çeşmelerinden alup öşrün Mâhân pâdişâhına verirlerdi. Öşr-i sultâniye çün [ü] çerâ olmayup kendülerinde dahi aslâ hilâf yok idi. Anınçün bu şehre müverrihîn Dârü‘l-Büleh derler. Ve ol kadar ulu âdemler var imiş kim bir teveccüh-i tâm {ile du‘â} etseler cemî‘i hayr murâdâtları *min indillah* hâsıl olurmuş. Ve hâlâ süd çeşmelerinin ta yaylaya varınca yollara âşikâredir. Hatta Alî Kay Câmi‘i kurbünde tûlu üç bin adım bir sûk-ı sultânî vardır, üç bin dükkândır. Cümle sırma ve kılabdân çârsûsu imiş ve her çârsûnun dervezeleri üzre

bâzâr-ı sarrâc ve bâzâr-ı cüllah ve bâzâr-ı gazzâz, deyü taşlarda esmâları tahrîr olunmuşdur. Hatta koyun südü çeşmesi ve keçi çeşmesi ve baytal çeşmesi deyü nâmları yazılmış. Baytal çeşmesi, ya‘nî kısrak südü çeşmeleri vardır. Andan ma‘lûm oldu kim bu kavim Tatar imiş kim at südü nûş ederlermiş. Zîrâ ta binâların târîhleri lehce-i ibâretleri cümle hatt-ı Tatar-ı Çağatayîdir. Ve bu şehrin zamân-ı imâretinde atdan gayrı bu şehre bir hayvân girmezmiş ve zî-rûh kısmı boğazlanmazmış. Cümle taşrada boğazlanup şehre getirirlermiş kim yedi bin hemân kassâb dükkânları var imiş.

Bu şehre hayvânâtlar girmediğiyçün cümle behâ’imlerinin südlerin yaylada sağup aşağı şehirdeki çeşmelerde herkes südün alırdı. Zîrâ bu şehr-i harâbın ensesinde yıldız tarafı dağlar ve bâğlar ve yaylalardır ve kıble ve cenûb tarafı Van deryâsıdır. Ve bir câmi‘in dîvârında câmi‘in kendi evkâfnâmesin yazmış. Bin beş yüz dükkân ve bin aded tarla ve yüz aded değirmân ve beşlik altun sikke nişân-ı vakf imiş. Ve “Her kim bu evkâfını harâb itken bolursa Hâmân u Kârûn ve Mervân u Fir‘avn u Yezîd’in la‘neti orasına ve töresine ve üzerine olsun!”, deyü yazmış. Ve dahi altında [35] âyetin yazmış. Hakkâ ki sikke-i mermerde kazmış.

Ammâ bu şehir içre niçe yüz âdemler bu harâbistânın içinde sâkin olurlar. Ma‘mûr bâğlı u bâğçeli ve âb-ı cân sulu hâneleri vardır. Emn ü emân diyâr olmağile niçe bin âdemlerin maskat-ı re’sleri olup irs ile kendülere intikâl etmeğile ferâğat idemeyüp her biri birbirinden birer mîl ba‘îd hânelerde sâkin olurlar, ammâ gâyetü‘l-gâye sulehâ-yı ümmetden hâl sâhibi âdemler vardır. Hatta **[240b**] mezkûr gâr-ı yetîmânlarda kırk elli seneden berü sâkin olmuş künc-i mihnetde bir bûriyâ üzre bî-riyâ âdemler var kim kırk elli seneden berü zî-rûh kısmı ve ıssı ta‘âm yememiş niçe yüz âdemler vardır kim yüzlerinden nûr berk urur.

Dağlardan su yolları edüp gârları içre âb-ı latîfler cereyân edüp tecdîd-i vudû‘ ederler. Gündüz sâ’im ve gice kâ’im cânlar vardır. Bir kimesneden bir dane-i hardal almazlar, harâm yemezler ve giymezler. Niçeleri pâ-bürehne ve ser-bürehne olmuş lahm-ı şahm sâhibi merd-i Hudâ recül-i sâlihler vardır. Cümleden biri,

Şeyh Mustafâ Ahlatî: Kırk bir senedir sâ’imü‘d-dehrdir, ammâ dehrî değildir. Hanefiyyü‘l-mezheb mazanne-i kerâme bir er-i serverdir.

Hakîr vardıkda selâm verdim. Hudâ‘ya a‘yândır kim “Ve aleykümü‘s-selâm ey Hâfız Evliyâ-yı seyyâh-ı âlem.” dediler.

Hakîr eyitdim “Efendim, hayır du‘ânız ricâ ederim” dedim. “Size elli beş senedir du‘â olunup erenlerden feyz-yâb olmuşsuz. Bize bir aşr-ı şerîf tilâvet eylen. Biz dahi size, siz dahi bize birer du‘â idelim. Mâbeynimizde bir gûne bey‘ u şirâ olsun” dedikde hakîr hemân (…) (…) sûre-i Sâd’dan savt-ı a‘lâ ile Sabâ makâmında, [36] aşr-ı şerîfin tamâm edince hakîre du‘â etdiler. Anlar da bizden du‘â temennâ edüp hakîr dahi anlara du‘â edüp el yüze sürüp hakîri dünyâ ve âhiret kardaşı edüp “Yürü bu âlem-i seyâhatde Cenâb-ı Kibriyâ mu‘în u zahîrin olup sa‘âdet-i dâreyne nâ’il olasın. Yürü şimden gerü kumda oyna. Ammâ avam olma avân ol” deyü du‘â-yı hayr ile vedâ‘ edüp andan,

Şeyh Alî Ahlatî: Bu azîz dahi bir mağarada otuz yıldır kim sâkindir, savm-ı Dâvûd ile geçinir, sâdât-ı kirâmdan gözü yaşlı ve bâğrı başlı ciğeri pür-hûn aşk-ı İlâhî ile mecnûn

olmuş bir dekâyık-ı hakâyık sâhibi müfessir ü muhaddis ulemâ-yı mütebahhirînden bir fuzalâu'd-dehrden ulu kimesnedir. Anların dahi du'âlarıyla şeref-yâb olduk. Andan,

Hasan Dede Ahlatî: Tarîk-ı Hâcegânda tekmîl-i fünûn etmiş, halk ile kelimât etmeden berî olmuş bir sultândır. Andan yine yayla eteğinde bir gâr-ı âlî içre,

Şeyh Takî Dede:

………………..(3 satır boş)………………..

Bunların emsâli niçe kimesnelerin hayır du'âların alup tâze cân buldum, ammâ bunlardan mâ'adâ niçe yüz âdemler halkdan kat'-ı ta'alluk etmiş cânlar var ammâ ma'lûmumuz olan bu tahrîr olunan sultânlardır. Himmetleri hâzır ola.

Bu şehr-i harâbı niçe gûne şerh etsem midhati zikrinde fâ'idesi ve beyânında â'idesi yokdur ve i'tibârı olmayan nesnelerin medhi kelâmında melâmet vardır. Zîrâ kâr-ı dünyâ böyledir kim Hazret-i Dâvûd *aleyhisselâm* oğlu Hazret-i Süleymân'dan su'âl eder kim "Ey oğul, bu dünyada ma'mûr mu çokdur, harâb mı çokdur" Süleymân eydür "Baba, harâb çokdur kim cemî'i imâristânlar dahi harâb olsa gerekdir" der. Hakîkatü'l-hâl Kur'ân-ı Azîm ile sâbitdir kim âyet [37] nass-ı kâtı'ı delîl-i bürhândır kim cümle imârlar harâb olsa gerek.

Husûsan Âl-i Osmân'ın zulmünden harâb olan şehr-i azîmleri beyân eder

Evvelâ Irâk-ı Acem'de şehr-i Kûfe ve şehr-i Bağdâd-ı atîk ve şehr-i Musul ve şehr-i Meyâfârikîn ve Irâk-ı Arab'da şehr-i Antakiyye ve vilâyet-i Ma'arra'da şehr-i İskenderiyye ve şehr-i Askalân ve şehr-i Taberistân ve şehr-i Busrâ-yı Havrân ve şehr-i Tarsus ve vilâyet-i Anadolu'da şehr-i Balat ve şehr-i Milas ve şehr-i Ayasluk ve şehr-i İdincik (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve diyâr-ı Rûm'da şehr-i Atina ve şehr-i Kavala ve diyâr-ı Kırım'da Eski Kırım ve şehr-i İnkirmân ve kûh-ı Elburuz dâmeninde Irâk-ı Dâdyân.

El-hâsıl bu bilâd-ı harâbeler gibi niçe yüz harâb kalmış şehr-i mu'azzamların biri dahi bu şehr-i Ahlat'dır, ammâ keyfiyyet-i âleme vâkıf olan bu kîl u kâlden ferâğat eder. Lâkin dildir, duramaz. Mezkûr şehr-i harâblar burc-ı evliyâ vü enbiyâ olduğundan âdemin yazığı gelüp hayfâ dirîğ der, yohsa hâl-i dünyâ hemîşe böyledir. Bir cânibi imâr, bir cânibi harâb olmadadır. *Merhûm ve mağfûrun leh* Veysî Efendi Vâkı'anâmesi'nde tahrîr etdüği gibi "Kankı zamân bedürüstî-i cihân ma'mûr u âbâdân olmuşdur?!…" deyü tahrîr etmiş. Ammâ,

{Hikâye-i münâsib}: Bu şehr-i Ahlat-ı kadîm ta Fir'avn zamânında dahi ma'mûr u âbâdân şehr-i nısf-ı cihân imiş. Fir'avn büleyde-i Mısır'da *hâşâ sümme hâşâ* rubûbiyyet da'vâsında oldukda bu şehr-i Ahlat sâhibi olan pâdişâh-ı cem-cenâb Fir'avn'ın ulûhiyyet da'vâsında olduğun **[241a]** istimâ' edüp tebessüm-künân olup Ahlat pâdişâhı eydür: "Fakîr Fir'avn, Mısır gibi bir büleydeciğe nâ'il olmağile tanrılık da'vâsı eder. Ya benim Ahlad-ı sevâdıma *hâşâ* mâlik olsa acaba ne olmak da'vâsın ederdi ki!" deyü şâh-ı Ahlat böyle halt-ı kelâm eder.

Ya'nî şehr-i Ahlat ol mertebe imâr imiş kim tûlu üç menzil ve arzı iki menzil yerlerde hâlâ

eser-i binâları zâhirdir ve mezâristânı bir günden güç ile ubûr olunur. Cemî‘i merâkıd-ı pür-envârlarının kıbâblarının atabe-i ulyâları üzre yahûd seng-i mezârları üzre yahûd mermer sandûkaları üzre cümle mevtâların esmâları celî hat ile mermerlere yazılmışdır. (–)

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı ecdâd-ı selâtîn-i Âl-i Osmân der-şehr-i Ahlat-ı harâbistân

Evvelâ şehrin harâbistânı içre bir kıbâb-ı azîmde,

Ziyâret-i Kuba Alp Bay: Ertuğrul Bay’ın dedesidir ve Ertuğrul pederi Süleymân Şâh’dır kim Konya’ya Sultân Alâeddîn’e giderken Ca’ber kal‘ası dibinde nehr-i Furât’a gark olup andan medfûndur. Ba‘dehû Ertuğrul doğrulup Konya’da Sultân Alâeddîn’e varup boy beği olup mezkûr Ertuğrul İznik kurbünde Söğüt şehrinde medfûndur. Ammâ bu Ertuğrul’un Kuba Alp Bay nâm dedesi kim bu Ahlat’da medfundur. Gâyet azîmü’ş-şân ve şecî‘ ve nâmdâr fetâyimiş. Bu sultânın cenbinde Hasan Bayındır Hân {medfurdur}. Bunlar Kuba Alp Bay’ın birâderleridir kim Alp Bay’dan sonra Mâhân pâdişâhının izniyle şehr-i Ahlat’a hân olmuşdur. Şehr içre çok âsâr-ı binâları târîhleriyle kalmışdır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ziyâret-i Abdullah ve İzzeddîn Hân ve Sultân Hasan ve Sultân Meymendî ve Sultân Boğa Bay ve Sultân Tohta Bay ve Korkud Hân ve Sultân Alî Hân ve Sultân Kâzım ve Sultân Bendî Cân ve Zor Bay Hân ve İsmâ‘îl Hân ve Bedir Bay Hân ve Cığalı Hân ve Tohtamış Hân ve Selçuk Hân ve İsrâîl Hân ve Ma‘sûm Bay ve Kutlu Bay, andan havâtînleri başka yerde yaturlar. Evvelâ Mama Hâtûn ve Hurme Hâtûn ve Cân Hanım ve Nilfer Hanım ve Zübeyde Hanım ve Selviboy Hanım ve Zîbâ Hanım ve Vasfiye Hurme ve Hûrşîd Hurme ve Döndü Hurme ve Safiyye Hurme ammâ Âl-i Dânişmendiyye’den olan mevtâ-yı ziyâretgâhlar bunlar gibi kubbe-i âlî serdâblar içre yatmazlar. Cümle zîr-i zemînlerde mermerden sandûkalar içre yaturlar.

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı Âl-i Dânişmendiyân

Bu Ahlat’a ve Sivas’a ve Rûm’un ba‘zı yerine mâlik olmuşlardı ve efvâh-ı nâsda bunlara melik derlerdi. Cümle yedi neferdir kim Ahlat’da medfûn olanların esmâları böyledir: Evvelâ Melik Gündüz ve Melik Kıble ve Melik Safâ ve Melik Mukaddes ve Melik Umrân. Ammâ ecdâdları Sivas kurbünde Niksar şehrinde yatır.

Ziyâretgâh-ı Âl-i Çobaniyân: Bunlar memâlik-i Âzerbaycân’a ve Ahlat’a mâlik olmuşlardı. Cümle on iki nefer kimesnelerdir. Bunlara efvâh-ı nâsda emîr derler. Cümle hayrât [u] hasenât sâhibleridir kim nehr-i Araz üzre altun halkalı cisri ve yine nehr-i Araz üzre Pasin sahrâsında Hasan kal‘ası kurbünde Çoban Köprüsü bunların binâsıdır. Asılları yine diyâr-ı Mâhân’dan tulû‘ edüp kavm-i Tatar iken ba‘de hicreti’n-Nebeviyye sene 123

târîhinde Âl-i Emeviyyûn'dan Şâm pâdişâhı Hişâm b. Abdülmelik hilâfetinde bu Çobaniyân ve kavm-i Dağıstân İslâm ile müşerref olup Âl-i Çobaniyân ve bu diyâr-ı Ermen'de şehr-i Ahlat'a mâlik olup bunda yatanları bildirir:

Evvelâ Emîr Ziyâd ve Emîr Yavsı ve Emîr Korduman ve Emîr Abdîbar ve Emîr Kaytak ve Emîr Sârban ve Emîr Şan ve Sultân veli Şemseddîn ibn Hazret-i Abbâs. Bu azîz Bitlîs hânlarının ecdâd-ı ızâmlarıdır. *Kuddise sırruhû*.

Ziyâret-i selâtîn-i Karakoyunlu: Bunlar memâlik-i Irâk'a ve Âzerbaycân'a ve şehr-i Ahlat'a mutasarrıf oldular. Cümle on nefer âdemlerdir. Bunlar Âl-i Yûsufî derler. Âl-i Osmân'a akrabâ olduklarından Kara Yûsuf hânları Timur-ı bî-nûr havfinden Bursa'da Yıldırım Hân'a vardığından Timur Yıldırım Hân üzre varup Yıldırım Hân'ı münhezim edüp Kara Yûsuf Mısır'a ve Mısır'dan Mekke'ye ve yine Ahlat'a geldi. Bunlar dahi Âl-i Osmân gibi diyâr-ı Mâhân'da iken Şâm halîfesi Hişâm b. Abdülmelik diyâr-ı Acem'de hakanı münhezim edüp cümle ümerâ-yı Dağıstân'ı ve kavm-i Tabserân'ı ve kavm-i Kumuğu ve kavm-i Moğol'u ve kavm-i Boğol'u ve kavm-i Kaytak'ı ve bu kavm-i Kara Koyunlu Âl-i Yûsuf'u İslâm'a getirüp Tatar cengizlikden çıkup cümle İslâm ile müşerref {oldular}. Ba'de mevt-i Melik Hişâm bu Karakoyunlu Âl-i Yûsuf'u üzre Cengiz askeri "Siz Müslümân oldunuz" deyü istîlâ etdiklerinden bu Karakoyunlu dahi diyâr-ı Mâhân'dan **[241b]** Âl-i Osmân ecdâdı Kuba Alp ve karındaşı Bayındır Hân ve Süleymân Şâh ve anın oğlu Ertuğrul Bay ile bu Karakoyunlu Âl-i Yûsuf diyâr-ı Mâhân'ı terk edüp diyâr-ı Ahlat'a gelüp tavattun etdiler.

Ba'de mürûr-ı eyyâm ile evlâdları Ahlat şâhı oldular kim hâlâ şehr-i Ahlat'da yatur ümerâların beyân eder

Evvelâ Kara Celâyir Hân ve Kara Yûsuf Hân ve Kara Durmuş Hân ve Kara Bora Hân ve Kara Şeyhî Hân, bunlar dahi cümle havâtînleriyle şehr-i Ahlat içre zîr-i zemînlerde serîrler üzre yaturlar. Târîhleriyle merkûmdur.

{Bu bâlâda tahrîr olunan Âl-i Osmân ecdâdları kıbâblar içre serîrler ve mastabalar üzre katîfe eyvânlarıyla ve niçesi beyâz kefenleriyle saçları ve sakallarıyla cümle vücûdları ter ü tâze durup serîr üzre pâdişâhâne yaturlar. Birisi de türâb içre medfûn değiller. Niçesinin vücûdları pembe-misâl beyâz ve nermdir. Niçesi kurumuş, kadîd olmuşdur ammâ üzerlerinde esvâbları mukarrerdir. Kadd [ü] kâmetde tavîl ü cesîm âdemler ammâ cümlesi kubbe-i âliyesinin zîr-i zemîn-i muzlimde yaturlar. Hatta bir Zengi-çehre bir gulâmı elinde asasıyla ayağ üzre dîdebân gibi dîvâra dayanup durur. Ammâ gâyet mehîb ve mahûf çehredir. Türbedârları yokdur. Kapular yine fâtih-i Revân Murâd Hân ziyâret ideli mesdûdlardır. Cümle on bir aded kubbe-i âlîlerdir kim her biri eflâke ser çekmiş kubbe içre mermer sandûkaları etrâfında ve kapuları üzre esmâları mastûr olmağile tahrîr edüp pencere deliklerinden ipler ile zîr-i zemînlere inüp ziyâret etdim ve bu ebyâtı tahrîr etdim:

Ecel sûhânı hakkeyler Hadîdi

Niçe koya cihân içre kadîdi

Arab u Acem'de Ahlat kadîdleri meşhûrdur. Gayri melikler dahi serdâblarda yatırlar ammâ niçesinin sakalları dökülmüşdür. Ammâ Osmâncık dedeleri ter ü tâze dururlar.

Rahmetullahi aleyhim ecma'în}. Andan,

Ziyâretgâh-ı Akçakoyunlu: Bunlar dahi kavm-i Tatar iken Hişâm b. Abdülmelik mektûbuyla İslâm kabûl edüp âhir İslâm kabûl etmeyen Hulâgû Tatarı derdinden Mâverâü'n-nehir'de diyâr-ı Mâhân'ı taşlayup ecdâd-ı Âl-i Osmân ile ve Âl-i Dânişmendiyye ve Âl-i Çobaniyân ile diyâr-ı Âzerbaycân'da vatan idinüp şehr-i Ahlat'a ve Erzurûm'a ve Diyârbekir ve Irâk ve Fars'a dahi mâlik oldular. Cümle dokuz neferdir. Bunlara beğ derler ve bay ve şâh dahi derler. Sultân Uzun Hasan Şâh Bayındırî bunlardandır. Âl-i Osmân'a dahi bunlar karîb-i akrabâdırlar. Bu bâlâda tahrîr olunan selâtînlerin cümlesi ve Âl-i Osmân dahi cümle Tatardırlar. Anınçün Tatar hânlar Âl-i Osmân akrabâlardır. Cenâb-ı Bârî bu rûy-ı arzı ibtidâ Tatar ile imâr eylemişdir. Hatta be-kavl-i Tuhfe "Bizzât Hazret-i Âdem Tatar-sıfât idi", deyü tahrîr etmiş.

Ba'dehû Hazret-i İsmâ'îl'den lisân-ı Arab istimâ' olunup kavm-i Arab şâyi' olup cihân Arab-ı gûnâ-gûn ile ve Tatar'ın envâ'ıyla zeyn oldu kim ve bu edîm-i arzda sâkin olan yetmiş iki millet add olunan ecnâs-ı millet yetmiş iki millet değildir. Niçe bin millet-i benî Âdem vardır. Hemân bu abd-i hakîr Evliyâ-yı pür-taksîr kırk bir yıl seyâhatde yüz kırk yedi lisân sâhibleri benî Âdem ile on sekiz pâdişâhlık yerde ihtilât edüp her bir lisândan fesâhat [u] belâğatları üzre lûgatların ve ebyât-ı eş'ârların tahrîr etmişim. İmdi azîz min evvel Mâlikü'l-mülk Allah bu rûy-ı arzı Arab u Tatar'dan mütevellid olan ecnâs-ı benî Âdem ile müzeyyen etdi. İlâ hâze'l-ân gûnâ-gûn insân peydâ olmadadır.

Manzara-i Yenidünyâ: Hatta *fetahtâ* {889} târîhinde bulunan yeni dünyâda yetmiş gûne benî Âdem vardır kim "Bu eski dünyâ nüfûsuna asla müşâbehetleri yokdur", deyü Bahr-i Muhît kenârında Loncat şehri küffârları hikâye etdiler kim "Yeni dünyâda olan halkın kadd [ü] kâmetleri ve harekât [u] sekenâtları ve kelimâtları ve sûretleri ve reng-i rûyları ve birbirlerine nigerânları ve lehce-i mahsûsaları cümle bu dünyâ halkına mugâyirdir", deyü nakl etdiler. Hatta Cenâb-ı Allah bu dünyâda ne kadar bin milel halk var ise cümlesinin lisânları yigirmi dokuz aded hurûf-ı teheccâ üzre kelimât olunur, ammâ bu Yenidünyâ halkı kelimâtlarının niçesi Çerkes lisânı gibi boğazdan söylenir, kaleme gelmez elfâzları var imiş ve niçe kavmi hukemâ-yı kudemânın eşrâfiyânı gibi bî-zebân birbirlerine nazar etmeğile kelimât ederlermiş ve niçe kabîlesi bî-zebân el ele duduşmak ile söyleşirlermiş. Mâbeynlerinde asla kelâm-ı hurûf yok imiş.

İşte Cenâb-ı Hâlık-ı Eflâk-ı Kevneynin irâdet-i ezeliyyesi böyle imiş kim bu edîm-i arzı {mezkûr akvâmlar ile ve} Arab u Tatar-ı gûnâ-gûnlar ile müzeyyen edüp diyâr-ı (…) Âl-i Osmân ve Âl-i Selçukiyân ve Âl-i Çobaniyân ve Âl-i Dânişmendiyân ve Âl-i Karacakoyunlu ve Âl-i Akçakoyunlular ile habîbi Muhammedü'l-Mustafâ dînini inkırâzu'd-deverân âşikâre ve mü'ebbed olmasiyçün mülûk-ı merkûmlar ile Rûm u Arab u Acem'i ecnâs-ı mütenevvi'a-i benî Âdem ile imâr etdi. Ammâ bu tahrîr olunan selâtîn-i ümerâ ve kay u bay misilli mülûklerin cümle tulû'ları Belh [u] Buhârâ ve Mâverâ ve diyâr-ı Mâhân'dan hurûc etmişlerdir. Zîrâ diyâr-ı Arab'dan sonra şa'şa'a-i Muhammedî Mâverâü'n-nehir'den kopdu. Hatta ba'de'l-hicreti'n-Nebeviyye sene 446 târîhinde bu bâlâda tahrîr olunan şehr-i Ahlat'da medfûn olan beş fırka mülûkun cümlesi diyâr-ı Mâhân'dan gelmişlerdir.

Müverrihân-ı Rûm ve nükte-perdâzân-ı zevi'l-mefhûm kavillerince bu tahrîr olunan kavm-

i ecnâs-ı mütenevvi‘a ân-Merzûbûm be-takdîr-i Hayyu’l-Kayyûm emriyle mezkûr [u] merkûm akvâm-ı gûnâ-gûn asılda Ays b. İshak evlâdlarındandır kim netîce-i silsileleri Yâfes ibn Hazret-i Nûh’a müntehîlerdir. Bu selâtînler ecdâd-ı Âl-i Osmân ile akrabâlardır kim gâyetü‘l-gâye kavm-i şecî‘ ve pâk-i‘tikâd ve mü’min u muvahhid ve mutî‘-i şer‘-i Muhammedî ve sulehâ-yı ümmet ve mücâhid-i fî sebîlillah server-i hünerver merdlerdir .

İbtidâ İslâm ile Rûm’a kadem basan Âl-i Selçukiyân’dır kim sene 476 târîhinde ümerâ-yı Âl-i Dânişmendiyye ile yek-dil ü yek-cihet olup Niksar’ı ve Sivas’ı ve Malatıyye ve Kayseriyye ve Konya ve Antakiyye şehirlerine istîlâ eyleyüp Âl-i Selçukiyândan {Sultân Alâeddîn} taht-ı Yunan olan Konya’da müstakil pâdişâh oldu. Ba‘de Hicreti’n-nebeviyye sene 699 evvelâ Osmân lafzı târîhinde Ertuğrul oğlu Osmâncık ile şehr-i Ahlat’dan **[242a]** Konya’da Sultân Alâeddîn’e gelüp Ertuğrul boy beği oldu. Ba‘dehû sene 700 târîhinde Âl-i Selçukiyân Sultân Alâeddîn’de inkırâz bulup Ertuğrul müstakil boybeği oldu. Ammâ sikke ve hutbe sâhibi olmadın İznik kurbünde Söğütçük nâm kasabada merhûm olup anda medfûndur.

Ba‘dehû ulemâ-yı Konya meşveretiyle Ertuğrul oğlu Osmâncık’ı sikke ve hutbe ile müstakil pâdişâh eylediler. İnkırâzu’d-deverân devletleri mü’ebbed ola. Ammâ ibtidâ tulû‘ları diyâr-ı Mâhân’dan andan bilâd-ı Ahlat-ı Âzerbaycân’dan gelmişlerdir. Anınçün şehr-i Ahlat Dâr-ı Büleh ve kân-ı ulemâ ve sulehâ bir dâr-ı diyâr-ı kadîmdir kim Hudâ imâr eyleye, *âmîn.*

Sitâyiş-i tetimme-i külliyât-ı şehr-i Ahlat: Bu şehr-i Ahlat’ın kûh-ı bâlâlarında niçe bin elvân ma‘âdinler vardır, ammâ cümleden makbûl [ü] merğûb ma‘âdin-i zırnîh-ı ahmer, sabun ile halt olunsa vücûd-ı insâna dürtülse asla bir kıl komayup beden-i benî Âdemi pâk ü nerm eder kim gûyâ pembe gibi lahm-ı şahmı beyâz olur. Ve cüzzâm marazına mübtelâ olan bu nure (?) siyâh üzümle bir dank mikdârı tenâvül etse emrâz-ı kabadan ve barasdan ve firengiden ve cüzzâmdan ve dalasbatdan bi-emrillah halâs olur. Ve ma‘âdin-i zırnîh-ı asfer, bu dahi şehr-i Ahlat’ın şimâlî cânibindeki kûh-ı bülendlerde hâsıl olur. Türâb-ı tıbız gibi sakîl bir gûne sarı zırnîhdır kim Rûm u Arab u Acem’e ve Firengîstân’a bundan zırnîh gider, ammâ ehl-i kimyâ bu zırnîh-ı asferi nuhâs-ı hâssa koyup niçe eczâlar dahi idhâl edüp zer-i hâlis olur, derler. Anınçün Firengîstân’a bu zırnîhdan çok gider.

Menâfi‘-i diğer: Bu zırnîhdan bir âdem nîm miskâl bir fincânda su ile ezüp âbından yatacak mahalli nûş etse cemî‘i vücûdundaki mûy-ı bî-ma‘nâları dökülüp ol âdemin vücûdu dürr-i beyz-âsâ olur. Ammâ çok nûş ederse saçı ve sakalı ve bıyığı forra olup elli yaşında âdem pâk dilber olur. Hatta esîrciler Gürcî gulâmlarına bu Ahlat zırnîhı suyundan bir iki fincân nûş etdirüp beyt:

Âleti hüsn-i mükemmel kadd-i dilcûda güzel

Gövdede mûdan eser yok dahi pehlûda güzel

Ebyâtı üzre fakîr gulâmın şevâribleri zîr-i binâgûşlarına ererken bir gecede mâ-i zırnîhın te’sîriyle ol gulâm-ı müsin on ikisin bâliğ-nâ-bâliğ kalmış gulâm-ı ma‘sûm olmuş görünür.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Şehr-i Ahlat’ın bu gûne niçe esrârlarına vâkıf olup ve niçe yüz aded ziyâretlerin edüp kal‘a dizdârıyla vedâlaşup yine sâhil-i bahr-i Van ile cânib-i şarka (–) sâ‘atde (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı kûh-ı Âşiyân-ı Bâz, ya‘nî kal‘a-i vâcibü‘s-seyr Âdilcevâz

Bu kal‘ada efendimiz Melek Ahmed Paşa’yı bulup dest bûs edüp Bitlîs hânı Abdâl Hân’ın mektûbların verüp mektûb-ı muhabbet-üslûbları kırâ’at etdikde, “Yabana söyler *Lâ-ya‘lemü‘l-gaybe illallah.* [38] dediler. Meğer mektûbda Hân “Benim efendim, inşâallah sedd-i İslâm olan kal‘a-i Van’a dâhil olurken der-i Devlet tarafından sultânıma bir müferrıh haber gelüp mesrûr olursuz. *Allahu a‘lem* ve Resûlihi İpşir Paşa’nın tâli‘i gâyetü‘l-gâye nuhûsetdedir. Elbette yakında katli haberi gelmesi mukarrerdir ve Van’a dâhil oldukdan sonra dest-i şerîfinize bir azîm mâl-ı gâ’ib girmesi mukarrerdir. Hemân bu abd-i dâ‘îniz Abdâl bendenizi hayır du‘âdan ferâmûş etmeniz” deyü mektûbda tahrîr eylemiş. Paşa “Allah bilür” deyü mektûbu hıfz eyleyüp hakîrden Bitlîs’in ve hân-ı âlîşânın ve evlâdlarının ve aşâ’ir-i kabâ’ilinin keyfiyyet-i hâllerin ale’t-tafsîl su‘âl edüp ma‘lûmumuz olduğu mertebe hakîr cevâb verdim. Andan kal‘a-i Âdilcevâz’ın ahibbâ vü yârânlarıyla ol ân ihtilât edüp seyr [ü] temâşâsına şürû‘ eyledim. Evvelâ,

Binâ-yı kal‘a-i Âdilcevâz: İbtidâ bânîsi Âzerbaycân şâhlarından sene (–) târîhinde Tâceddîn Âlîşân-ı Şâh-ı İrân binâsıdır ve sebeb-i tesmiyyesi,

………………..(1 satır boş)………………..

Bu dahi Ahlat gibi niçe mülûkdan mülûka intikâl edüp âhir sene 940 târîhinde derûn-ı kal‘ada mütehassın olan kavm-i Acem salâbet-i Âl-i Osmân’a tâkat getiremeyüp kal‘anın miftâhların bizzât **[242b]** Süleymân Hân’a teslîm edüp ibtidâ hâkimi Zâl Paşa’dır.

Eşkâl-i zemîn-i kal‘a-i Âdilcevz: Kavm-i Ekrâd kal‘a-i Cevz derler. Zîrâ bir yalçın Kahkahâ kal‘ası gibi evce ser çekmiş bir sahre-i âlî üzre ceviz gibi bir müdevver kal‘a olduğundan görenler ceviz kal‘ası derler, ammâ Süleymân Hân adl ile aldığından Âdilcevâz derler. Van deryâsının kenârında ebr-i gûn bir kûh-ı nakş-ı bukalemun zirve-i âsumâna ser çekmiş kaya üzre vâki‘ olmuş seng-tıraş ile mebnî bir kal‘a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn hisâr-ı kadîm ve sûr-ı azîm bir kal‘a-i zîbâdır. Aşağı zemînden kal‘anın ta zirvesine piyâde âdem nısf sâ‘atde urûc etdikde bu kal‘anın şarkîsi ve cenûbîsi tarafında olan Van deryâsı bir halîc-i sağîre gibi nümâyândır. Ta vakt-i çâşt olmayınca ebr-i kebût içre kal‘anın zirve-i a‘lâsı görünmez. Bu iç kal‘a-i âlînin etrâfında asla handak yokdur ve mümkin de değildir. Zîrâ dâ’iren-mâdâr etrâfı şahin yuvalı yalçın yalama kayalardır kim bir tırnak ilişdirecek yeri yokdur ve otuz sekiz aded metîn kulleleri vardır ve cânib-i (–)

nâzır bir demir kapusu vardır ammâ biri biri içre üç kat bâb-ı kavîlerdir. Bu kal‘ada cümle yetmiş aded bâğsız ve bâğçesiz daracık hâneleri cümle türâb ile mestûrdur. Derûn-ı kal‘ada Süleymân Hân’ın bir câmi‘i ve cebehâne mahzenleri ve gılâl anbarları ve su sarnıçları ve mehterhâne kullesi ve dizdârhânesi vardır ve azîm balyemez topları vardır. Gayri imâretden âsârı binâ yokdur ve dâ’iren-mâdâr cirmi dörd bin elli adımdır. Ve şekl-i müdevverden cânib-i şimâle tûlânîce vâki‘ olmuşdur. Zîrâ bu kal‘anın taraf-ı şimâlinde bir top menzili ba‘îd bir kûh-ı bâlâ havâlesi olmağile ol havâleyi men‘ ve def‘ içün kal‘ayı ol tarafa tûlânîce inşâ etmişler ammâ ol havâleden bu kal‘aya asla zarar isâbet etmek ihtimâli yokdur. Zîrâ muhâsara eden düşmanın topu güllesi aşrı gidüp deryâya düşer. Andan aşağı,

Eşkâl-i rıbât-ı Âdilcevâz: Bu dahi yalçın kaya üzredir ammâ alçak püşte üzre vâki‘ olmuşdur. Bir tarafı leb-i deryâdaki kaya üzredir kim 3 aded kapusu var; Ahlat kapusu, cânib-i cenûba mekşûfdur. Bir kapusu, taraf-ı şarka cânib-i Ercîş‘e meftûhdur. Bu aşağı kal‘a dahi gâyet metânet üzre seng-i azîmler ile binâ olunmuşdur ve şekl-i murabba‘dır. Şimâl cânibi kayalar üzre âlî vâki‘ olmuşdur. Ol tarafa bir uğrun kapusu vardır, dâ’imâ mesdûddur. Bu rıbâtın cirmi altı bin adımdır. Limana nâzır kullelerinde azîm şayka topları var kim içlerine âdem sığar. Cümle yetmiş altı pâre şâhâne balyemez topları var kim akrânları kal‘a-i Van sedd-i imândadır. Bu kal‘a cümle yine bâğsız ve bâğçesiz üç yüz aded hâne-i kadîmler var kim cümle kârgîr binâ-yı kavîlerdir. Zîrâ niçe kerre bu kal‘ayı Kızılbaş muhâsara edüp hâ’ib ü hâsir gitmişdir. Anınçün evleri cümle kârgîr ve cibis binâdır ve mağaraları kayalar içre kemîn-hâneleridir. Bu kal‘anın batı tarafı dağlardır ve üzerleri serâpâ bâğlardır. Hevâsı latîf olmağile ahâlîsi sağlardır ve kıble tarafı Van deryâsıdır. Sağîr ü kebîr sarâyları ve re‘âyâ hâneleri ve bâğ evleriyle cümle bin yüz aded büyût-ı ra‘nâlardır ve cümle sekiz mahalle ve yedi mihrâbdır. Cümleden Zâl Paşa câmi‘i,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Mâ‘adâ mesâcidlerdir. Kal‘adan taşra Zâl Paşa hammâmı ol kadar müferrah değildir. Bir hammâm dahi harâbdır ve yetmiş aded a‘yâna mahsûs hammâmlar vardır ve kal‘ada bir hânı var ammâ bezzâzistânı yokdur. Çârsûsu vardır ammâ azdır, lâkin özdür. Cümle zî-kıymet mevcûddur. Yedi bin aded bâğları vardır. Şehrin şarkîsi hâricinde mesîregâh-ı âb-ı hayâtlı ve havuzlu ve şadırvânlı bâğçeleri vardır. Cümleden mesîregâh-ı bâğçe-i Zâl Paşa.

Der-beyân-ı hâkimân-ı kal‘a-i Âdilcevâz: Evvelâ Van eyâletinde sancak beği tahtıdır. Beğinin hâssı kânûn-ı Süleymân Hân üzre 145.036 yük akçedir. Ber-vech-i adâlet senevî sekiz bin guruş hâsıl olup altı yüz âdem ile sefer eşer. Taht-ı hükûmetinde erbâb-ı timârı cümle (–) adeddir ve ze‘âmeti (–) adeddir. Alâybeği ve çeribaşısı vardır. Cümle cebelüleri ile bin aded güzîde asker olup beğinin livâsı altında sefer eşer. Yüz elli akçe pâyesiyle kazâ ve kaderdir. Kadıya senevî bin guruş olur. Müftî ve nakîbi ve nâ’ibi ve muhtesibi ve subaşısı ve şâhbenderi ve gümrük emîni vardır, ammâ kal‘a dizdârı kerr u ferli hâkimdir. Cümle (–) aded güzîde kal‘a neferâtları vardır kim şeb [u] rûz âmâdedirler. Ammâ sipâh kethudâyeri ve yeniçeri **[243a]** serdârı yokdur. Van yakîn olmağile Van yeniçeri ağası tarafından her bâr bir çavuş gelüp mücrim yeniçerilerin haklarından gelir. Mâtekaddem sene 1041 târîhinde bu kal‘ada altı oda kapukulu yeniçeri ve iki oda topçu ve bir oda cebeci mustahfızân var idi. Zîrâ bu kal‘ada azîm balyemez toplar ve bî-hisâb cebehâneler olmağile bu kal‘a-i bülend Kızılbaş’ın dâğ-ı derûnudur.

………………..(3 satır boş)………………..

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Âdilcevâz: Evvelâ Zâl Paşazâde bunda hâkim iken bir gice ale'l-gafle sekiz bin şâh nökeri tülüngi Kızılbaş şebhûn edüp bâğlar içinde siyâbi yatarlar. Hemân Zâl Paşazâde istimâ' edüp altmış nefer kimesne ile Kızılbaş'a girüp eyle satûr-ı Muhammedî ururlar kim sekiz bin Kızılbaş'dan ancak elli aded sorhbaş firâr edüp on bir aded gâzîler câm-ı şehâdetde şerbet-i şehâdeti nûş etdiklerine bu beyt şâhiddir:

Sekiz bin kâfirin ardından altmış merd ile yetmiş

Aceb Rüstemlik etdi derler oğlu Zâl Paşa'nın.

Hâlâ mezkûr şühedâların on biri dahi ziyâretgâh-ı ünâsdır. Ve Kızılbaşların üstühânları püşte püşte yığıldığı alâ mele'i'n-nâsdır. Âhir yine bu kerre Kızılbaş şebhûn edüp Zâl Paşazâde Kızılbaş-ı kallâşlar ile ceng ederken destinde kılıc dünîme olup Paşa'yı şehîd ederler. Hâlâ kabr-i şerîfi mezkûr şühedâların cenbinde medfûndur.

Ziyâretgâh-ı Kırk Karındaşlar: Bir müddetde ve bir batından kırk evlâd bir sâ'atde doğduklarından kırklar ziyâreti derler.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı ibret-nümâ-yı sun'-ı azîm ve cebel-i Sübhân-ı kadîm

Bu Âdilcevâz kal'asının cânib-i şimâlîsinde evc-i âsumâna ser çeken Sübhân dağı ki rûy-ı arzda Batlamyus-ı Hâkim kavlince yüz kırk sekiz aded cibâl-i azîmler vardır. Biri dahi bu Sübhân dağıdır. Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu kûh-ı bülendin cânib-i şimâlinde Malazcird kal'ası câniblerinde bir mağara-yı azîm vardır. Ol gârdan ilâ hâze'l-ân "Ya Sübhân!" lafzı istimâ' olunduğiyçün Sübhân dağı derler. Şimâl tarafı yedi konak Erzurûm hâyilindeki Bingöl yaylasına muttasıldır. Şark tarafı on konak Revân kal'ası ensesindeki Ağrı dağında nihâyet bulur. Sübhân dağıyla nâm bulmuş bir kûh-ı benâmdır kim her sene zirve-i a'lâsına kadar Kemân ve Haltî ve Çekvânî ve Zaza Lulu ve Ziyarî ve Besanî ve Karkarî Ekrâdlarından ve niçe kerre yüz bin kerrât hayvânâtlarıyla bu Sübhân dağına çıkup yayla faslı ederler.

Hikmet-i garîbe: Bu kûh-ı bülend üzre kavm-i Yahûd urûc etse bi-emrillahi Ta'âlâ zehresi çâk olup mürd olur. Hatta Yahûd hâhamlarının birine Van'da Sübhân dağına varasın!", disen "Başına uğrayup bolay ki sen varasın!", derler. Hâlâ elsine-i ârifânda darb-ı mesel olmuşdur. Hikmet-i Hudâ bu kûh-ı Sübhân'da otlayan devâbâtın çoğu ikişer kuzular.

Acîbe-i diğer: Benî Âdem dahi "İkişer ikiz müştak olduğundan mâ'adâ üç evlâd müştakk olduğu karîbü'l-ahd vâki' olduğundan gayrı yedisi bir anda doğduğun gördük", deyü Âdilcevâz ihtiyârları şehâdet etdiler.

Hakîr i'timâd etmeyüp "Âdetullah böyle cârî değildir", deyü mu'âraza etdim. Hemân Savuluoğlu ve Dizdâroğlu ve Mendioğlu nâm ihtiyârlar mahkemeye varup Kadı Hâmid Efendi'ye bir guruş verüp "Cânım efendi, Sultân Süleymân asrında Zâl Paşa sicillâtlarına nazar idin" deyü ricâ etdiler.

Derhâl Âdilcevâz kal'ası hazînesinden Zâl Paşa sicillâtın çıkarup nazar edüp buldular kim

ol asırda Sübhân dağı yaylasında “Moğol Sücâh nâm bir merdin hurmesi dokuz ay on günde bir batından bir sâ‘atde kırk dane evlâd vücûda gelüp yigirmisi kız ve yigirmisi oğlan müştakk olup Zâl Paşa Süleymân Hân’a böyle arz etdüği sene 940 târîhi” deyü sicilde mastûr olduğun hakîre gösterdiler**. [243b]**

Mukaddemâ bu za‘îfe yedisi bir yerden tevellüd etdi dediklerinde i‘timâd etmeyüp mu‘âraza etdiğime peşîmân olup Sübhân dağında kırk evlâd birden müştak olduğun sicill-i şer‘-i Resûl-i mübînde görüp [39] deyüp hâmûş oldum. Ve Âdilcevâz’da Kırklar Makâmı deyü ziyâret etdim ve hâlâ evlâd-ı evlâdları vardır, deyü yemîn billah etdiler.

Hikmet-i Hallâk-ı âlem. Ve Sübhân dağında cemî‘i kurd ve sırtlan ve andık ve tilki ve çakal ve kaplan velhâsıl cümle yırtıcı canavarlar bu dağda çiftleşirler ammâ asla ve kat‘â balaları hâsıl olmaz.

Hikmet-i Allahu azîm, kurd ile koyun bu dağda bir yerde gezüp zîb ganeme asla bir zarar etmez. Gayri hayvânlar hem-çünân yırtıcı canavarlar şerrinden emîn olup bî-bâk u bî-pervâ gezerler. Anınçün bu Sübhân dağında çobanlara rağbet yokdur. Çobanları sebbu‘-ı Bağdâd’a benzer mıkreb kelb-i mu‘allemleri vardır. Sun‘-ı Hâlık mahlûk-ı Hudâ katır bu Sübhân dağında Nemrûd-ı la‘înin hargelelerinden hâsıl olduğu bu Târîh-i Mîrhând ve Târîh-i Mıkdısî dahi mufassal yazmış.

Ba‘dehû Nemrûd-ı la‘în Hazret-i İbrâhîm’i Urfa şehrinde âteşe atdıkda katır hırz-ı cân ile odun taşıdığından Hazret-i İbrâhîm “Tenâsül bulmayasın”, deyü katıra beddu‘â eylediğinden ilâ hâze’l-ân harşık olan katırlar har-ı çârpâlarıyla cimâ‘ ederler ammâ katırdan kulun sâdır olmak ihtimâli yokdur.

Sun‘-ı diğer: Cemî‘i yırtıcı kuşlar dahi Sübhân dağında çiftleşüp biçe hâsıl edemediklerinden çıynaklı murglar asla duramazlar ve mu‘ammer de olmazlar. Ammâ kerkes kuşları gâyet çokdur ve gâyet mu‘ammer olup hattâ bin sene ömür sürer derler. Beyt

Yaşar kerkes kim âzâd olduğunca

Doğan durmaz ziyâfet bulduğunca

demişler. Hakkâ ki sükker yemişler. Sun‘-ı Hudâ Hallâk-ı ezel. Ammâ bu makâlîd-i Sübhân’da ekseriyyâ tavuklar her gün ikişer yumurta yumurtlarlar.

Ve mine’l-acâ’ib, ibret-nümâ-yı garîb: Kal‘a-i Erzurûm ve kal‘a-i Ahlat ile bu Sübhân dağı mâbeynehümâlarında bir temâşâgâh-ı mahûf vardır. *Allahümme afvenâ,* ana Ayn-ı Çemenzâr derler, yalçın kayalardan tulû‘ edüp seng-i hârâlardan aşağı ol uyûn pertâb etdikde sâ‘ikasından âdemin kulağı asamm olup sadâsı iki fersah mesâfe-i ba‘îdeden istimâ‘ olunur. Bu ayn bir haylice cereyân edüp gâ’ib olur. Eğer âdem eğer gayrı hayvânât bu sudan nûş etseler ol ân âdem merhûm olup devâbât makûlesi mürd olurlar. Semm-i helâhilden nişân verir bir sudur, dediler. Bu hakîr yakîn geçdik ammâ görmedik. Hatta Kenzikli Hacı Cârullah nâm bir sâhibü‘l-hayrât kendi hikâyet etdi kim “Bu ayn-ı hummenin yemîn ü yesârında gurûbuna varınca ol kadar dağî hayvân üstühânları var kim hadd ü hasrın Hudâ bilür. Âhir-ı kâr Hacdan geldiğim sene mâlımdan üç bin guruş

hasbeten-lillah harc edüp bu ayn-ı hummenin tulû‘undan gurûbuna varınca iki tarafında kârgîr kireç cibis ile metîn dîvârlar etdim ki hayvânâtlar nûş edüp helâk olmayalar” deyü sâhibü‘l-hayrât el-Hacı Cârullah hikâyet etdi. Ve bu aynın yemîn ü yesârında asla nebâtât u giyâhât ve imârâtdan bir nişân yokdur, dedi.

Sitâyiş-i germâb-ı cebel-i Sübhân: Bu kûh-ı Sübhân’ın şimâliyle şarkîsi mâbeyninde dağlar içre bir azîm ılıca vardır. Cümle yaylaya gidüp gelenler girüp gasl ederler ammâ gâyet ıssıdır. Lâkin sâ’ir hummeler gibi kıbâblar ile mebnî değil bir küşâde kaplıcadır, ammâ havzı gâyet vâsi‘dir ve suyu zırnîhlıdır. Her bâr giren âdemlerin saçı ve sakalı dökülür. Ammâ nisâ tâ’ifesine gâyet nâfi‘dir. Ve çamurundan uyuz olan âdem vücûduna sürse cerebden bi-emrillah halâs olur.

Ve mine’l-garâ’ib sun‘-ı İlâh vâcibü‘s-seyr: Bu Âdilcevâz kal‘asının şimâlinde Sübhân dağı dâmeninde Hazret-i Alî kayası nâm bir sahrâ-i benâm vardır. Bi-emrillahi Ta‘âlâ ol kayalar Mısr’ın Süveys deryâsı kenârı kurbünde Tur dağı tecellî-i cemâl-i Rabbü‘l-İzzet’den niçe pâre pâre olmuşsa bu Hazret-i Alî kayası dahi eyle pâre pâre olmuşdur. Ammâ bu kayanın niçe kerre yüz bin pâre olması sebebi oldur kim bu kaya içre bi-emrillahi Ta‘âlâ iki ejderhâ sâkin idi.

{Bu mahalle rivâyet-i uhrâ Hazret-i Circîs’in karşu sahifede yazıla matlab}

Biri hicret-i nebeviyyeden sonra Erzurûm halkını tenâvül etmeğe vardıkda alemdâr-ı Resûlullah olan Hazret-i Abdurrahmân Gâzî bu ejderi görüp “Kande gidersin ya mübârek” deyüp emr-i Hudâ ol ejder lisân-ı hâl ile “Erzurûm halkın yemeğe giderim” dedikde hemân Abdurrahmân Gâzî *“Kıf yâ su‘bân, bi-emrillah misle’l-hacer!”* [40] dedikde bi-izni Hudâ ol ejder kara taş olmuşdur kim Erzurûm kal‘asının cânib-i cenûbundaki Eğridağ üzre yedi yüz yetmiş **[244a]** adım kaddi ki kara taş olduğu kal‘a-i Erzurûm evsâfında mufassaldır. Bu ejder Erzurûm’da taş olunca öbür eşi bu Sübhân dağı dâmenindeki Alî Kayası gârı içre kalır. Hemân Abdurrahmân Gâzî kerâmet kuvvetiyle “Yâ cebel-i Sübhân imsik bi-emrillah su‘bân” deyince bi-emri Fettâh Allah kayanın mağara kapusu sedd olup mezkûr ejder içinde mahbûs olup ilâ hâze’l-ân kalmışdır. {Anınçün bu kûh-ı serbülende Su‘bân dağı} Ba‘dehû derûn-ı gârda mahpus olan ejderin germiyyetiyle ve gâr içre harekât u sekenâtıyla ve gazabından âteşfeşânlığıyla mezkûr Alî Kayası pâre pâre olmuşdur.

Rivâyet-i uhrâ: Mıkdısî tevarihinde tahrîr etdiği üzre kal‘a-i Mifârıkîn’de Hazret-i Circîs’i kırk kerre âteşe yakdılar. Cenâb-ı Bârî rûzgâra emr edüp küli bir yere cem‘ olup yine Circîs Nebî hayât bulup yine küffârları dîne da‘vet ederdi. Âhir birisi İslâm ile müşerref olmayup Hazret-i Circîs bu Mefârikîn kavmine bed-du‘â edince bu Sübhân dağındaki ejderin biri gârından gelüp bu Mefârikîn halkını cümle yiyüp Mefârikîn kal‘ası mu‘attal kalur. Ba‘dehû “Hazret-i Circîs du‘â edüp ejderhâ-yı mezbûru Sübhân kayasında Sübhânallahu Ta‘âlâ emriyle haps olunmuşdur.” deyü Mıkdısî böyle tahrîr etmiş.

Rivâyet-i diğer: Ba‘de hicreti’n-nebeviyye bu ejderin bir eşi Erzurûm’da Abdurrahmân Gâzî‘nin du‘âsı berekâtıyla taş oldukda bu eşi Sübhân dağı gârında yalınız kalınca ta Âzerbaycân’a ve Diyârbekir’e varınca eli vilâyeti harâb u yebâb etdüğünde niçe ahâlî-i

büldân ve kavm-i Ahlat-ı Van Hazret-i Risâlet'e gelüp "Yâ Resulallah dâr-ı diyârımızı ve ehl [ü] ıyâlimizi bir ejderhâ yeyüp hânelerimizi pâymâl-i rimâl etdi" deyü tazallum etdiklerinde hemân Hazret-i Resûl-i kirâm "Yetiş yâ Alî, ol su'bânı Zülfikârınla katl eyle!" deyüp destûr verince der-ân Hazret-i Alî-i Kerrâr Düldül'e süvâr olup kat'-ı menâzil ederek Sübhân dağına geldikde görse kim ejderhâ Van deryâsından su içer. Hemân Kerrâr Alî ol Esedullah-ı Velî bir na'ra-i Allah'a rehâ buldurup Düldül'e mahmîz edüp dal-ı tîğ-ı zülfikâr olup ejder ile mukâbele oldukda su'bân âteş-feşânlık edüp bir hayli ceng ederler. Âhir bi-emrillahi Ta'âlâ fermân-ı Resûlullah ile ejderi katl eder. Su'bân cân acısıyla galtân {olarak} Van deryâsına düşüp gark olur. Hazret-i Alî ejderhânın mağarasına gelüp görse derûn-ı gârda ejderin yavrusu var. Gâra girmeyüp taşra kaya üzre iki rek'at salât-ı hâcet kılup du'â eder. Ba'de's-senâ bi-emrillah gârın kapusu sedd olduğu hâlâ mezkûr kayalarda zâhir ü bâhirdir. Müverrihânların tahrîrleri üzre bu Sübhân dağı dâmeninde Alî Kayası içre mahpus olan Hazret-i Alî du'âsıyla mahpusdur kim anınçün "Alî Kayası derler", deyü bir rivâyet dahi böyle tahrîr etmişler, hakkâ ki yahşı demişler.

Menâkıb-ı netîce: Ol zamân ki Hazret-i Alîyy-i Kerrâr *kerremallahu veche* sâhil-i Van'da ejderhâ ile ceng edüp su'bânı katl idince su'bân, yılanın bir nev'i olmağile gecerek mürd olup pür-potur olarak su'bânın lâşe-i murdârı Van deryâsına düşüp talattum-ı deryâ ile ejderin lâşesi Van kal'ası kurbünde leb-i deryâya düşüp cîfe-i murdârı çürüyüp üstühânları kalur. Ba'dehû sene 525 târîhinde Van kal'asın binâ eden Kılıç Arslan Şâh ejderhânın kemiklerin cem' edüp demir zencîrler ile cümle üstühânları tertîb üzre dizüp Van kal'asının aşağıdaki Rıbat kullesi ve Veled kullesi mâbeynine zencîrler ile ibret-nümâ içün mezkûr kemikleri âvîze edüp cümle seyyâhân-ı berr ü bihâr gelüp seyr [ü] temâşâ ederlerdi. Ta ki sekiz yüz beş târîhinde Timur Hân Mâverâü'n-nehir'den hurûc eyleyüp kal'a-i Van'ı kâmil üç sene muhâsara eyleyüp bâğ diküp meyvesin yeyüp âhir fethi müyesser olmayup hâ'ib ü hâsir gider oldukda Hindistân'e tehî dest gitmemek içün mezkûr ejderhânın kemiklerin aşağı kal'a dîvârından alup on katar develere kemikleri tahmîl edüp Hindistân'a götürüp hâlâ anda (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) râygândır, derler. Ammâ hakîr Hindistân'a varmamak ile görmedim. *Allahümme yessir bi'l-hayr ve'l-âfiye.*

{**Hikâye-i vâkıf-ı esrâr hakîr Evliyâ-yı pür taksîr:** Bu merkûm maktûl ejderin mahpus olan oğulları mağarası yanına varup kayaların seyr [ü] temâşâ edüp "Mezkûr gârdan ve pâre pâre kayalardan bir sadâ zâhir ola." deyü tahta'l-kahve tenâvül idince bir sâ'at muntazır olduk, asla bir sadâ istimâ' olunmadı. Âhir refîklerimizin bir sefîh gulâmı elindeki Basra kargısı mızrağın kayalar deliğinden içeri sokup mızrak bir yumuşak şey'e dokunur gibi takırdamazdı. Anı istimâ' etdik kim gâr içre ra'd-vâr bir gıjgırıklı kerrâr işidilüp cümlemiz havfe düşdük. Hemân ale'l-akîb kayalar arasından ebr-i siyâh gibi bir müte'affin duman çıkup mezkûr gulâm cıdâsın bırağup firâr edüp bizler dahi karârı firâra mübeddel etdik, ammâ ejderin vücûdundan bir eser görmedik. Ammâ niçe kerre kayaların çatladığı mahalden "Ejderin kuyruğu elli altmış arşın taşra çıkdığın gördük", deyü yemîn eden âdemlerin hadd [u] pâyânı yok idi. Ammâ hakîr ra'd gibi bu mahalde sadâsın istimâ' etdim}.

Menâkıb-ı kerâmet-i kâtil-i su'bân Alî Kerrâr-ı zamân: Kaçan kim Hazret-i Gazanfer

Alî, ol Düldül-süvâr-ı Velî, Van bahri kenârında ejderhâ ile bâz-geşt ederken hırka-i peşmînesi ve Düldül-i üstür-dâbbesi ejderin hûnuyla surh-gûn olmuşdu. Hazret-i Alî cilbendinden bir sabun pâresi çıkarup Kamber ile Alî Düldül'ün yıkarken gördüler kim Van deryâsı Azâb suyundan hâsıl olmağile zehr-i mâr-ı semm-i helâhildir. Hazret-i Alî du'â edüp Kamber âmîn deyüp "İlâhî, bu Van deryâsında gasl olan atlar ve gayrı hayvânâtlar cemî'i emrâzdan selâmet olup lahm u şahm sâhibi olalar ve Van bahrinin mâhîleri gâyet lezîz olalar" deyü du'â etdiler. İlâ hâze'l-ân Van bahrinde gasl olan atlar **[244b]** ve gayrı hayvânâtlar mahbûb u semîn ü cesîm olurlar.

Menâkıb-ı diğer: Yine Hazret-i Alî ejder kanıyla mülevves olmuş hırkasın Van bahrinde gasl ederken ba'de'l-gasl destinden bir kıt'a sabunu Van deryâsına düşüp Hazret-i Damâd-ı Nebî, ol Alî Kerrâr-ı Velî eydür; "İlâhî, bu deryâda esvâbın gasl edenlerin siyâbların benim sabunumla inkırâzu'd-deverân pâk u pâkîze eyle." deyü du'â etdüğinden ilâ yevminâ hâzâ Van bahri bir semm-i helâhil iken sabunsuz bir gûne beyâz esvâb yıkanır kim diller ile ta'bîr olunmaz.

Hikmet-i sun'-ı Hudâ: Bu kal'a-i Âdilcevâz'ın şimâline karîb yine Sübhân dağı dâmeninden gelir bir ayn-ı mâlih cereyân eder, ammâ gâyet berrâkdır. Bu aynın tarafeyninde cereyân eden sudan taş olup kalmışdır. Niçe binâlara andan taş keserler ve ba'zı mi'mâr-ı bennâlar murâdları üzre tahta sandûklar yapup içine mezkûr sudan koyup ol su içre sehelce tuz idhâl etseler bi-emrillah ol su taş olur kim seng-i hârâdan nişân verir, ammâ bi-emri Hudâ hafif taş olur. Hatta kapu kemerleri ve ocak paşmakları ve nerdübân ayakları ve niçe gûne eşyâlara lâzım olduğuna göre tahtadan yahûd çamurdan kalıplar yapup ana göre suyu dondurup taş olur. Garîb temâşâdır. [41]

Hamd-i Hudâ Âdilcevâz'ın bu mertebe seyr [ü] temâşâların edüp andan yine cânib-i şarka kâh bâğ u bâğçe-i gülistânlar içre kâh leb-i deryâ ile 9 sâ'atde,

Karye-i Deliklitaş: Ercîş hâkinde leb-i deryâya karîb iki yüz hâneli Ermenî köyüdür ve ze'âmetdir. Hatta bu delikli kaya içün bu diyâr halkı Hazret-i Alî Düldül'ün bu kayaya bağlamak murâd edindikde mübârek dest-i şerîfiyle bu kayayı delüp Düldül'ün bağladıklarından Deliklikaya derler, deyü hikâye etdiler. Andan,

Karye-i Demirci: Bu dahi Van deryâsından ba'îd Ercîş kal'ası hâkinde üç yüz hâneli ma'mûr Ermenî köyüdür kim cümle kefereleri demircilerdir ve ze'âmetdir. Andan yine şarka,

Menzil-i karye-i Kenzik: Bu dahi sâhil-i deryâdan ba'îd Ercîş hâkinde iki yüz hâneli Müselman ve Ermenî sâkin, ma'mûr ze'âmet köyüdür. Paşa bunda serâperdesi önünde yedi aded harâmî Kürd'ün kellelerin kesdi. Andan yine cânib-i şarka (–) sâ'atde,

Evsâf-ı dâr-ı gâzîyân-ı ceyş, şehr-i kadîm kal'a-i Erceyş

Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu diyâr dest-i Ermen'de iken bir harâbe zemîn-i bî-hâsıl idi. Bir gün bir kabîle-i Ermenî bu mahalden ubûr ederlerken görseler kim bir alây-ı azîm asker hayme vü hargâhlarıyla meks etmişler. Bu tâ'ife-i Ermenî bunların mâbeynlerine girüp ba'zı haymelerde meks ederler. Görseler kim bir alây yüzü münevver âdemler, ammâ kimisinin gerdeninden kiminin kolundan ve gayrı vücûdlarından kanlar cereyân

eder ve cümle süvâr oldukları atları eğerli ve uyanlı aslan u kaplan ve bebr ü peleng ve câmûs-ı beyâbânî ve esb-i hâmûnî ve sığın-ı kûhî ve ejderhâ ve evren-i su‘bânî bu makûle hayvânâtları bu kabâ’il-i Ermenîler gördüklerinde içlerinden biri su‘âl edüp eydür: “Sultânım siz kimlersiz” der.

Ol ceyşden biri eydür: “Biz ricâlullahdan kavm-i nücebâ vü rukebâ vü büdelâ vü ümenâ ve evtâd u nukebâ vü melâmiyyûn (–) (–) (–) (–) vü ricâliyyûn askerîsiyiz kim Muş sahrâsı cengine gideriz.” derler.

Hemân bu tâ’ife-i Ermenîler cümle parmak getirüp İslâm ile müşerref olup ricâl-ı gaybın fermânlarıyla bu İslâm ile müşerref olan âdemler ricâl-ı gaybın haymeleriyle bu Ercîş zemîninde kalup imârına sebeb olup Erceyş‘den galat Ercîş derler.

Sebeb-i tesmiyyesi oldur. Andan bu mahal anların şerefiyyetiyle imâr olarak sene 521 târîhinde Âzerbaycân şâhlarından Kılıç Arslan Şâh bir kal‘a binâ eyleyüp imâr etdi.

Ba‘dehû niçe mülûkdan mülûka değüp Karakoyunlu şâhlarından Kara Yûsuf Şâh dahi ziyâde imâr edüp Timur geldikde harâb etmeğe kasd etdikde vâkı‘asında ricâl-i gaybı görüp “Yâ Timur! Bu kal‘a-i hasîn-üstüvâr bizim menzilgâhımız olduğundan himâyemizdedir, harâb etme” derler. Hemân Timur meks etmişken nefîr-i rıhletleri çalup kal‘a-i Âdilcevâz ve kal‘a-i Bitlîs’i incitmeyüp şehr-i Muş‘u harâb u yebâb edüp ahâlîsin kebâb eder.

Ba‘dehû sene 955 târîhinde Süleymân Hân diyâr-ı Acem’den gelüp kal‘a-i Erceyş‘i bî-ceyş dest-i Acem’den emân ile feth edüp Van eyaletinde sancak beği tahtı eder.

Hâlâ beğinin kânûn üzre hâssı 300.000 akçedir. Beğine senevî on kise olup bin aded askeriyle hükm eder. Erbâb-ı timârı 86 aded ve erbâb-ı zu‘amâsı 14 adeddir. Alâybeği ve çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Bunlar kânûn üzre cebelüleriyle bin aded güzîde ve müsellah ve müretteb cengâver ve dilâver ü server-i hünerverlerdir. Hakkâ ki erceyş askerlerdir kim **[245a]** beğleri ile me’mûr oldukları sefere giderler.

Hatta Melek Ahmed Paşa efendimiz ile bu kal‘a-i Ercîş‘e girerken ol asırda beğleri Deli Ferhâd Beğ idi. Kal‘a kuluyla ve livâsı tahtındaki sipâhânıyla altı bin mikdârı güzîde asker-i müsellah göstermişdir kim bu ceyş-i Ercîş‘in âlât-ı silâhları şa‘şa‘asından çeşmlerimiz hîrelendi. Ve kal‘aya karîb geldiğimizde derûn-ı kal‘adan bir sadâ-yı gülbâng-ı Muhammedî istimâ‘ olunup sadâ-yı Allah Allah evc-i âsumâna peyveste oldu. Bu mâbeynde kal‘anın burc u bârûlarından evvel bu kadar bin tüfeng atıldı ve ra‘d-vâr gürlemesi âsûde olmadan bir yaylım balyemez topları atıldı kim kal‘a-i Ercîş mürğ-ı semender-vâr âteş-i Nemrûd içinde kaldı ve paşa-yı zîşân kal‘aya karîb geldikde topçular arz-ı mahâret içün Van deryâsı üzre balyemez topları sekdirme gülleler atup her gülleleri deryâda kelle gibi sekerdi. Bu hâl üzre niçe elvân şâdumânîler gösterüp paşa serâperdesinde meks edüp ba‘de’z-ziyâfe bir dîvân-ı azîm olup üç gün tekâ‘üd fermân olundu. Hakîr kal‘anın seyr ü temâşâsına şurû‘ etdik.

Der-beyân-ı zemîn-i eşkâl-i kal‘a-i Erceyş

Evvelâ Van deryâsı kenârında bir alçak kayalı zemîn püşt üzre şekl-i murabba‘ bir Şeddâdî seng-tıraş ile mebnî bir kal‘a-i kavîdir kim her taşı fil cüssesi kadar var ve dürr-i yektâ gibi

beyâz ve müzeyyen bir kal‘a-i münevverdir. Cümle (–) aded kullelerdir ammâ çâr rükninde olan kulleler gâyet sedd-i metîn ebrâclardır kim her biri birer sedd-i Kahkahâ‘dan nişân verir kulle-i metînelerdir. Ammâ havâlesiz bir kal‘a olmağile dîvârı ol kadar âlî değildir. Ammâ gâyet arîz dîvârlardır kim üzerinde atlı cirid oynasa mümkindir ve etrâfında asla handakı yokdur. Hatta ba‘zı sene Van deryâsı eyyâm-ı bahârda cûş [u] hurûşa gelüp yedi sekiz ay bu kal‘a deryâ içre kalup ancak Âdilcevâz tarafında bir incecik yolu kalır ve cümle iki kapusu vardır. Cânib-i garba nâzır Âdilcevâz kapusu, büyük kapudur ve cânib-i (–) (–) kapudur. Ve bu kal‘a dâ’iren-mâdâr cirmi (–) adımdır. Bu cirmde olan sûr-ı kavî içre cümle bâğsız ve bâğçesiz tahtânî ve fevkânî hâk-i amber-pâk ile mestûr bin elli aded hâne-i ma‘mûrlardır.

Ve cümle (–) aded mihrâbdır. Evvelâ mâtakaddem Yûsuf Şâh câmi‘in Süleymân Şâh imâr edüp Süleymân Hân câmi‘i derler. Sâfî kârgîr kemer toloz binâ ile mebnî tarz-ı kadîm bir câmi‘-i azîmdir ammâ müzeyyen değildir ve bir minâresi var.

Andan (–) (–) (–) hân u hammâm u tekye vü âb-ı hayât çeşme ve sebîl ve iki yüz aded kifâyet mikdârı sûk-ı sultânîsi vardır. Mâ‘adâ mesâcidlerdir. Ammâ bezzâzistânı ve imâreti dârü‘l-ıt‘âmı ve kurşum örtülü imâristân-ı âlîleri yokdur. Ammâ gılâl anbarları ve cebehâneleri çokdur. Hatta sağîr ü kebîr yüz on pâre topları var kim Âdilcevâz kal‘asında eyle toplar yokdur. Ve kal‘anın cânib-i şimâlinde bir top menzilinden ba‘îd Aladağ üzre sâfî bâğ u bâğçedir. Âbları latîfdir ve mahbûb u mahbûbeleri nazîfdir. Ammâ hevâsı temmuzda gâyet ıssıdır. Ekseriyyâ ahâlîsi Aladağ‘da bâğlarına göçüp altı ay zevk [u] safâ ederler.

Hâkimü‘l-vakitlerin beyân eder: Evvelâ sancak beğinden ve alâybeğinden mâ‘adâ hâkimi yokdur. Yüzelli akçe kazâdır. Ve nâhiyesi (–) aded kurâdır. Müftî ve nakîbi yokdur. Ammâ subaşısı ve muhtesibi ve bâcdârı ve şehir kethudâsı vardır. Ammâ derûn-ı kal‘ada Dergâh-ı âlî yeniçerilerinden dizdârı var ve üç yüz aded dörd bölük neferâtları vardır kim cümle mevcûddur. Zîrâ Acem serhaddidir. Hatta dizdârı kal‘anın garbîsinde top-ı tavîl menzili Erçîş çayı köprüsünden öte tarafa dizdârı geçerse hâkimi Van paşasına dizdârı “Terk-i kal‘a” deyü arz edüp ma‘zûl ederler. Ta bu mertebe serhadd-i azîmdir ve cezîre yerdir ve iskelesinde bir liman-ı azîm vardır kim Van gemileri bâzergânlar getirüp bu Ercîş‘den diyâr-ı Erzurûm’a gider, ma‘mûr benderdir.

Ve bu kal‘anın cümle ahâlîsi Süleymân Hân asrından berü Boşnak ve Arnavud ve Rûm kavmi evlâdları olmağile cümle Sünnî vü şecî‘ ve mü’min ü muvahhidlerdir. Câ-be-câ ulemâları ve dârü‘t-tedrîsleri vardır. Ve kal‘aya bilmedikleri dönük ve mönük Kürd tâ’ifesin komazlar. Cümle birbirlerine akrabâ-yı muhibb-i sâdık olmuşlardır.

Evsâf-ı germâb-ı kal‘a-i Ercîş: Şimâlîsi tarafında Erzurûm râhı cânibinde bir hayli mesâfede sun‘-ı Hudâ-yı azîm bir ılıca vardır kim her sene kabak mevsiminde Van’dan Bitlîs ve Ahlat ve Kürdistân’dan niçe bin âdemler çadırlarıyla ve me’kûlât [u] meşrûbâtlarıyla gelüp üç ay kâmil zevk [u] safâ-yı işret-i germâ-germ-i germâb edüp kisb-i tarâvet ederek ten-dürüst olurlar. **[245b]** {Ve bu germâbda} ebniyye-i azîmler ile âsâr-ı kadîmeler vardır kim binâ-yı İskender’dir derler. Ammâ germâbı bir değirmânı deverân etdirir gâyet ıssı sudur. Buhayre-misâl havzda cümle âşıkân ma‘şûklarıyla şinâverlik edüp koç kocağ olurlar.

Ve Ayn-ı hânân: Yine bu mahalle karîb bir ayn-ı germâ vardır kim kayadan şadırvân gibi kendüyi pertâb edüp aşağıdaki aşren-fe-aşr havz-ı kebîre rîzân olur. Gâyet berrâk bir âb-ı murevvakdır ammâ ol kadar suhûniyyet üzre değildir. Zîrâ üzerinde kıbâbları yokdur. Buna karîb,

Ayn-ı arslan: Bir kayayı selef üstâdları arslan gibi tasvîr edüp ol esedin ağzından ol âb gürleyüp bir havz-ı azîme rîzân olur. Ammâ *el-ıyâzen-billah* ol kadar ıssıdır kim havz içinde kazganda aş niçe kaynarsa bu ayn-ı humme eyle kaynar. Hatta bu hummelere gelen ehl-i teferrüc bu aynda koyun ve sığır kellesi ve paçaları haşlarlar, tâ bu mertebe ıssıdır. Ammâ hikmet-i Hudâ-yı azîm bu mezkûr ıssı suya muttasıl mâbeyni üç adım kadar ba'îd bir kaya deliğinden bir sovuk su çıkar kim rûz-ı nevrûzda bir âdem ol suya el sokmağa iktidârı olmaz. Ta bu mertebe şiddet-i bürûdet üzredir, *ve's-selâm*.

Bu şehir dahi iklîm-i örfiyyenin sekizincisinde bulunmuşdur. Anınçün âb [u] hevâsı gâyet latîfdir.

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı kal'a-i Erceyş

Evvelâ şehrin cânib-i garbında bâğlar kenârında ziyâret-i selâtîn-i Sultân (–) ibn Uzun Hasan Şâh ve Sultân Kara Yûsuf Bay,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Rahmetullahi aleyh.

Andan yine paşa ile cânib-i şarka leb-i deryâ ile giderken (–) sâ'atde,

Menzil-i Karaköprü: Bânîsi ma'lûmum değildir. Cisr-i musanna'dır. Altından nehr-i Aksu cereyân eder. Tulû'u Aladağ'dan ve Sübhân dağından cem' olup bu cisr altından ubûr edüp Van deryâsına rîzân olur. Bu su kenârlarına bu diyârda sazlık derler. Sâfî sazlıkdır kim latîf hasırı olur. Bu Karaköprü'ye karîb,

Karye-i Baz: Üç yüz hâneli Ermenî köyüdür kim cümle re'âyâları hasırcılardır ve Van kulu hâssı karye-i ma'mûrdur. Andan yine şarka sazlık ve bataklık mahûf u muhâtara yerler ile gidüp,

Nehr-i Döndürme: Kim ana Bend-i Mâhî derler. Bârgîrî dağlarından gelüp Bârgîrî kal'ası altından ubûr edüp yılda bir kerre balığı çıkdığı bâlâda Van deryâsı evsâfında deryâya mahlût olan nühûrlar evsâfında tahrîr olunmuşdur kim Van bahrine mahlût olur. Ba'dehû bu nehr-i Bend-i Mâhî'yi geçüp yine şimâle (–) sâ'atde,

Evsâf-ı şehr-i Ekrâd-ı cilvegerî, ya'nî kal'a-i kadîm Bârgîrî

Bu kal'a nümâyân olduğu mahalde kal'a kullarıyla sancak hâkimi olan Şeref Hân-ı Mahmûdî beş bin cebe vü cevşene ve âlât-ı silâha müstağrak asker ile paşaya istikbâle çıkup beği, paşanın pây-ı semendine rûmâlîde edüp paşanın rikâbında hayli piyâde yürüyüp ba'dehû paşanın fermânıyla bilâ rikâb esb-i sabâ-sür'atine süvâr olup alây-ı azîm ile Bârgîrî kal'ası altına vardıkda kal'adan kırk elli mikdârı toplar ve niçe bin tüfengler atılup şâdumânîler olup paşa serâperdesine nüzûl etdükde Bârgîrî beğinin ziyâfeti yeyüp hedâyâları alınup dîvân-ı azîm oldu.

Eşkâl-i zemîn-i kal‘a-i Bârgîrî: Bir körfez dere-i dırâz nihâyetindedir kim ol dere nehr-i Döndürme’dir kim ana Bend-i Mâhî derler. Bu nehr-i sağîrenin cânib-i şarkîsinde yalçın kara kayalar üzre hayli âlî sahrâ üzre şekl-i muhammes Şeddâdî-misâl seng-i kebîrler ile mebnî bir kal‘a-i kavîdir. Cânib-i etrâfında asla handakı yokdur ve cânib-i şimâle bir demir kapusu vardır. Dâ’iren-mâdâr cirmi ma‘lûmum değildir. Zîrâ adımlamadım. Ve derûn-ı kal‘ada ne mikdâr hâne olduğu dahi ma‘lûmum değildir, ammâ eyle şehr-i müzeyyen değildir. Zîrâ kal‘ası ve rıbâtı Âl-i Osmân hükminde değildir, Ekrâd-ı Mahmûdî destindedir. Kal‘a dizdârı ve cümle neferâtları Ekrâd’dandır. Beğinin hâssı taraf-ı pâdişâhîden 300.000 akçedir. Erbâb-ı timârı 97 ve erbâb-ı zu‘âmâsı 7 vardır. Alâybeğisi ve çeribaşısı vardır. Hîn-i gazâda üç bin Ekrâd askeri olup sefer eşerler. Ve Âl-i Osmân tarafından yüz elli akçe pâyesiyle kazâ-yı âsumânîdir, ammâ nâhiyeleri ma‘lûmum değildir.

Müftî vü nakîb ü kethudâyeri ve serdârı yokdur. Ancak bâcdârı ve subaşısı vardır. Bu kal‘aya Bârgîrî demesinin sebeb-i tesmiyyesi oldur kim Âzerbaycân pâdişâhlarından Kılıç Arslan Şâh bu kal‘a-i derbend-i çalındırı bir boğazda binâ edüp cemî‘i âyende vü revendegân, tüccârân-ı berr ü bihârdan bâc aldığıyçün kal‘a-i Bârgîrî ya‘nî yük alınur kal‘a demekdir. Ba‘zılar Bârgîr kal‘ası, ya‘nî **[246a]** rûzgâr gelecek kal‘a derler. Ammâ kavm-i Ekrâd Bavgir kal‘ası derler.

Cümle Ekrâdı şâhbâz u gâzî Muhammedî kavmidir kim bunlarda olan küheylân ve taşdökân kısa belli ve öküz bilekli ve dibek karınlı ve sumak burunlu, elma göz, semîn ü cesîm ve kesimi güzel mahbûb-ı Mahmûdî atları olur kim Kürdistân’da böyle at olmazdır. Bend-i Mâhîsindeki sayd olunan mâhîler dahi cümle memdûhdur. Ammâ imâret-i ebniyyeleri gayr-i memdûhdur. Ancak bir Ulucâmi‘i ve bir Şeref Hân sarâyı ve bir hammâmı ve bir hânı ve bâğ u bostânı ve kifâyet mikdârı dükkânı vardır. Ammâ âb u hevâsı ve engürü memdûhdur.

Feth-i kal‘a-i Bârgîrî: Hâk-i Âzerbaycân’da diyâr-ı Ermenden add olunup sene 955 târîhinde Süleymân Şâh’a derûn-ı kal‘ada mütehassın olan kavm-i Ekrâd itâ‘at edüp bilâ cidâl kal‘ayı teslîm edüp hükûmeti yine kendülere ihsân olunup Mahmûdî beği add olunur. Bu kal‘a altından kalkup bu kerre cânib-i kıbleye giderek sol tarafımızda,

Hasan Tapdı yaylası, ki Sultân Hasan bu dağda gencîne-i Kârûn’a mâlik olup genc tapdığından Yaylağ-ı Hasan Tapdı derler. Cümle Mahmûdî kavmi anda yaylanır ammâ zirve-i a‘lâsına çıkup temâşâ etmedim ammâ evc-i âsumâna ser çekmiş yayladır. Anın dâmeninden ubûr ederken yol iki çatal olup sol tarafdaki tarîk-ı âm kal‘a-i Van’a gider, sağ tarafdaki şâhrâh-ı sağîr kal‘a-i Amîk’e gider.

Bu mahalde Çomaklı dağı eteğinde karye-i Pasin’de paşa mihmân oldu. Van nevâhîlerinden yüz hâneli bâğlı u bâğçeli Müslim ü Yarmenî köyüdür. Bunda paşadan me’zûn olup kal‘a-i Amîk’e gitdim. Andan cânib-i kıbleye ma‘mûr u âbâdân çayır ve çemenistân kurâları ubûr ederek kâh sengistân, kâh sâhil-i bahr-i Van kenârıyla 3 sâ‘atde,

Evsâf-ı misâl-i seng-i akîk, ya‘nî kal‘a-i Amîk: Be-kavl-i müverrihîn bunu kavm-i Âd binâ etmişdir. Zîrâ akîk-i Yemenî gibi sürh-gûn kayaları içre Âd kavmi gârları vardır kim midhatinde lisân kâsırdır. Kal‘ası Van deryâsı kenârında evc-i semâya ser çekmiş yed-

i kurdet ile mebnî beş Süleymâniyye minâresi kaddinde bir sivri kaya üzre bir küçük kal‘adır. Allah’a ma‘lûm urûc edüp bu kal‘ayı temâşâ etmeğe cür’et edemedim. Zîrâ niçe bin kademe taş nerdübân ile bâlâsına çıkarken bir yalçın dîvâr gibi kal‘aya dayanmış ağaç nerdübân ile çıkılır. Andan yukaru ta kal‘anın zirve-i a‘lâsına yine taş nerdüban ile urûc olunur. Hîn-i muhâsarada mezkûr ağaç nerdübanı kemendler ile yukaru kal‘aya çeküp asla bir tarafdan urûc olunması muhâl olur.

Bu kal‘a üzre meğer felekde melekler havâle oluna, yohsa cânib-i erba‘asında bu kal‘aya hâ’il yokdur. Kıblesi ve cenûbu ve garbîsi ve yıldız tarafı ve şimâlîsi cümle Van deryâsıdır kim deryâ içre bir burun gibi çıkmış bir serâmed kayadır. Garâbet bunda kim kal‘anın kayasının ta zirve-i a‘lâsından bir azacık sucağız cereyân etdüği mîzâbları zâhirdir. Meğer bu kûh-ı bülend üzre bir sucağız var imiş ve derûn-ı kal‘ada bir câmi‘ ve elli mikdârı hâne ve ambarlarında darı ve çeltikli pirinç ve altı mikdârı şâhî topları varmış. Hakkâ ki bu kal‘a kal‘a-i Kahkahâ-yı Van’dır, ammâ her bâr çıkması emr-i asîrdir. Bu kal‘anın derûnunda zahîresi oldukdan sonra, husûsan içinde suyu vardır. Buna bir vecih ile zafer mümkin değildir.

Bu hakîr-i pür-taksîr bu kal‘aya mânend Adana eyâletinde Silifke sancağında kal‘a-i Larende’ye karîb kal‘a-i Ermenak’i gördüm ki ol dahi vâcibü‘s-seyr bir bî-misâl kal‘a-i dâr-ı celâldir. Ammâ bu kal‘a-i Amîk andan ziyâde âlî ve bî-hâ’il kal‘a-i Amîk-i bî-hâyildir.

Sebeb-i tesmiyye-i kal‘a-i Amîk: Bu kal‘a eyle bülenddir kim cemî‘i tîr-endâz kemândârân-ı kemânkeşânlar bu kal‘a-i Amîk’in zîrinden bâlâsına tîr bârân etmişlerdir kim pîşrev ve hekkî vü âzmâyiş okları ile zirvesine irememişlerdir. Hatta Süleymân Hân bu kal‘ayı temâşâ eder kim asker-i Âl-i Osmân’da olan atıcılara fermân edüp tîr bârân etdirmişdir. Mümkin olup bir sehm-i hadeng irememişdir. Süleymân Hân hazz edüp “Benim Amîk-i âlîm” buyurup hıfz u emânda olmasiyçün du‘â etmişlerdir. Ve sene sekiz yüz beş târîhinde Timur Şâh bu kal‘ayı görüp “Bu kal‘a niçe şâh-ı şâhânların ırzın pâymâl etmişdir. Bunu muhâsara edüp bednâm olmadan, geçmek yeğdir” deyüp bu kal‘aya asla nazar-ı im‘ân ile nazar etmeyüp güzer eder ve bu kal‘a önünde Van deryâsı ol kadar amîkdir kim niçe yüz kulaç şâkûleli ipler ka‘r-ı umkuna ermedüğünden kal‘a-i Amîk derler, ammâ galat-ı meşhûru beyne’l-Ekrâd Amîk derler {ve Amük derler}.

Cânib-i erba‘asında niçe bin şahin ve karakuş ve kartal murglarının **[246b]** âşiyânları vardır. Hatta bir kerre aşağı şehirde kassâblar bir Van câmûsun boğazlayup yüz vukiyye gelür kelle-i câmûsu meydânda korlar. Hemândem bu Amîk kayasındaki âşiyânından bir karakuş süzülüp bu câmûs kellesin kapup kanat kakup âşiyânına çıkarup beççelerine fedâ eder. Ol ukâb murgda ne kuvvet olmak gerekdir kim yüz vukıyye gelir câmûs kellesin ber-hevâ semâya berâber âşiyânına çıkara. Zîrâ Van câmûsıyla Adana câmûsu Rûm u Arab u Acem ü Tus’da meşhûrdur. Hâlâ ol kelle murg-ı zeyreğin âşiyânında beyâz sandûka gibi râygân durur. Bu kal‘ayı dahi Süleymân Hân feth etmişdir. Be-dest-i Rüstem Paşa sene 940. Hâlâ Van eyâletinde paşa hâssıdır ve voyvodalıkdır ve Van kadısının hükmünde ve niyâbetdir. Dizdârı ve elli aded kal‘a neferâtları vardır. Gayri hâkimleri yokdur. Ammâ aşağıda varoşu cümle bâğlı u bâğçeli yüz aded hâneli kasaba-i ma‘mûrdur. Bir câmi‘i ve hân ve hammâmı ve esvâk-ı muhtasarı vardır.

………………..(4 satır boş)………………..

Gayri âbâdân yokdur. Bu kal‘ayı dahi seyr ü temâşâ edüp karye-i Canikler’de nehr-i Canik’i ubûr edüp karye-i Susuzel’i geçüp ve karye-i Ablankâz’da paşayı bulup Amîk kal‘ası evsâfın bir bir beyân etdim.

Paşa görmeden engüşt ber-dehen edüp huzzâr-ı meclisler cümle eyle şehâdet etdiler. Bâlâdaki kurânın üçü dahi Van nevâhîlerinde Müselman ve Yarmenî köylerinden ma‘mûr kend-i azîmlerdir. Andan yine cânib-i şarka (–) sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Kara Kâsım Sultân: Ba‘zılar Monlâ Kâsım köyü derler. Bir çemenzâr fezâda yüz hâneli ve bir câmi‘li ma‘mûr köydür. Bu mahalde Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘in bir soffası vardır. Hâlâ mesîregâhdır. Ve

Ziyâret-i Monlâ Kâsım Sultân: Bir kubbe içre medfûn olup tekye-i dervîşândır. Sarı‘ marazına mübtelâ olan kimesneler bu âsitânede yedi gice mihmân olup bi-emrillahi Ta‘âlâ şifâ bulur. Andan yine cânib-i kıbleye (–) sâ‘atde,

Menzil-i Çaybaşı: Bir çemenzâr sahrâda vâki‘ olmuş çaydan ba‘îd yüz hâneli ma‘mûr karyesi vardır. Mezkûr çay Çomaklı dağından ve Van’ın cânib-i şarkîsinde bir top menzili ba‘îd olan Akkirpi dağlarından cem‘ olup bu mahalde Van deryâsına mahlût olur âb-ı zülâl bir çay-ı helâldir. Paşa bu ferahfezâda serâperdesiyle meks edüp Van şehrinin cemî‘i a‘yân u eşrâfları bu mahalde paşa ile müşerref olup ol kadar zî-kıymet hedâyâlar ve atlar ve zırh-ı zirih-külâh ve gayrı elvân elvân pîşkeş-i firâvânlar getirdiler kim ta‘bîr ü tavsîfi bir veci ile mümkin değildir.

Zîrâ bu kal‘a-i Van dest-i Âl-i Osmân’a girelden beri eyâlet-i Van’a mutasarrıf olmuş Melek Ahmed Paşa gibi mühürden ma‘zûl ve iki kerre kâ’immakâm olmuş ve dâmâd-ı şehriyârî olmuş bir vezîr gelmemişdir. Pâdişâhlar ve mühür sâhibi serdâr-ı mu‘azzamlar ve gayrı gûne sipehsâlârlar gelmişdir ammâ sadrıa‘zamlıkdan ma‘zûl Van vâlîsi gelmemişdir. Paşa dahi kevkeb-i taht-ı sa‘âdet sâhibi müte‘azzım ve dârât-ı Bermekîy-yi zîşân bir âsaf-ı Âl-i Osmân olduğundan ta Diyârbekir kurbünde Tercil kal‘ası nâm mahalden tuğra-yı garrâ ile emr-i pâdişâhî yazup Van kal‘asının ta‘mîr ü termîmi içün bir kapucubaşı kulların Van’a göndermiş idi. Ol günden cümle Van halkının etekleri dutuşup cümle kavm-i Kürdistân ve asâkir-i Van ta Diyârbekir ve Hazzo ve Bitlîs câniblerinde istikbâle gelirlerdi. Hatta paşanın yanı sıra ser-bevvâbân-ı dergâh-ı âlîden Kabakulak Mustafâ Ağa nâm bir benâm kapucubaşı kırk kapucusu ile Van ağalarından Hüsrev Paşa yeğeni Süleymân Beğ ve (–) (–) (–) ve Hasan Ağa ve oğulları Van’dan menfâ iken kapucubaşı anları Van’a komağa getirdiğin Van kulu istimâ‘ edüp ve niçe yüz aded Van a‘yânının katllerine fermân-ı şerîfler sâdır olduğun cümle Van eyâleti beğleri Van a‘yânının yeğleri istimâ‘ edüp havf [u] haşyetlerinden mezkûr Çaybaşı nâm mahalde bir gün bir gicede ol kadar hedâyâ ve mâl-ı bî-hisâb geldi kim ta‘bîr olunmaz ve paşa ağavâtları dahi cümle hedâyâlar ile **[247a]** muğtenim oldular. Bu Çaybaşı mahallinde ale’s-sabâh alây ile Van’a revâne olup girilmesi fermân olundu. Andan,

Evsâf-ı alây-ı asâkir-i kal‘a-i Van

Ale’s-sabâh ki oldu, bin altmış beş senesi mâh-ı Recebü’l-mücerrebinin âhirinde

bâzârertesi gün sa‘d sâ‘atde vakt-i seherde paşa-yı zîşân-ı Âsaf-ı Berhıyâ-vâr esb-i sabâ-sür‘atine *Bismillah* ile bilâ rikâb süvâr oldukda Van çavuşlar kethudâsı üç yüz aded başları otağalı ve mücevveze-i şâhîli tâ’ife-i çavuşân cümlesi bir ağızdan “Yaşın uzun olsun! Tanrı Ta‘âlâ pâdişâha uzun ömürler versin!” deyü paşa-yı kâmkârı alkışladılar. Ve paşa dahi azîmet-i Van deyince sekizer kat mehterhâne ra‘d-vâr sadâ verüp sağ tarafımızda Van deryâsı temevvüce geldi.

Sol tarafımızda Van’ın Akkirpi dağları âvâz-ı dühül sadâsından lerzenâk olurdu. Bu hâl üzre paşa-yı zîşân kânûnnâme-i vüzerâ üzre ibtidâ alây-ı serdâr-ı mu‘azzam Melek Ahmed Paşa, evvelâ bin beş yüz aded çatal kuş atlı, küpeli Tatar {askeri kim} cümle sadaklı ve savatlı ve elleri şıdak kamçılı ve başları şıpırtma ve börklü ve çalmalı ve Nogay ve Şirînî ve Mansûrî ve Avlatî tarzı kalpaklı zor batır yiğitler ubûr etdiler.

Andan kâmil bin aded deli askeri, andan bin aded gönüllü ceyşi. Bu iki asker cümle pür-silâh semmûr tacları ve Sâlihli taclar kurunây taclar ve yelketî taclar ve Evrenosî taclar ve Gâzî Porçavî taclar ve Kürs İlyasî taclar ve Behlûlî taclar ve Gâzî Mihalî taclar ve Hürumî taclar ve Kâsımî taclar ve Balılı taclar ve Yahyalı yeşil kulaklı çuka taclar ve Manlifke taclar ve Arabî taclar ve Bektaşî tac-ı âfitâbîler ve tac-ı Kalenderîler giymiş iki bin aded güzîde askerin tacları üzre Sîmurg otağaları ve balıkçıl telleri ve turna telleri ve ablak deve murgu telleri ve şahin ve zağanos telleriyle mezkûr tacların zeyn edüp beş altı yüz mikdârîsi semmûr kapâniçeli ve kimi bebr ve arslan ve kaplan [u] kurd ve ayu postlu ve kimi zülfikârı çekmânlı ve kimi porçavî çekmânlı ve kimi dürhânî çekmânlı ve Dârâyî ve hârâyî ve katîfe ve kemhâ gömlekli ve her birinin arkasında miskî kartal ve karakuş ve devlengeç ve ukâb kuşlarının kanatları bâğlı ve cümle ellerinde altun halliyle münakkaş altun yaldızlı toplu kostaniçse ta‘bîr etdikleri mızrakların her biri kol kalınlığıdır ve niçe yüz Kosdaniçsenin üzerleri kurd ve ayu postu sarılmış uçları alaca harîr filandıra bayraklı asâkirlerdir kim deli bayrakları kırmızı ve yeşildir. Gönüllü bayrakları sarılı ve allıdır.

Niçesi gök katlavî demire müstağrak olup potluklu ve dizbendli ve toğulkalı ve zırh-ı zireh-külâh serpenâhlı ve kaz göğüslü demir giymişler, ancak gözleri görünür cümle hadîde müstağrak mehîb ve mahûf âdemlerdir kim her biri hakkâ ki dîvâne hürüm sıfat deliler ve gönüllülerdir ve ayaklarındaki ve çizmelerinde ve Kubadî pâbuçlarında kopçalı çakşırlarında çekirdekli ve çarhlı mahmîzleri olur ki anınla atlarına ökçe edüp mahmûz ederler.

Ve cümle atları al ve ala kına ile Hasanî ve Hüseynî gerdânlarında ve karınlarında hınnâlı kızıl kana müstağrak olmuş Tunageçdi kınalı atları yancıklı ve bahrî hotaşlı ve sineleri demir kalkanlı ve alınları demir harballı ve sırtları kaplan ve bebr postlu küheylân atlar üzre mezkûr müsellah iki bin deli ve gönüllü askerinin binden ziyâde dahi enselerinde çifte çifte müsellah semmûr kalpaklı pençe-i âfitâb süd gibi beyâz mahbûb köçekleri ile ubûr ederken sağ kolda deli askeri ve sol kolda gönüllü cündî at başı berâber rikâb rikâba zânû-be-zânû olup âdâb üzre ubûr etdiler.

Bunların mâbeynlerinde elli aded alây çavuşları zer-ender-zere müstağrak olup bellerinde üçer vukiyye gümüş kemerler üzre akve hançerler ve başlarında şam süvar teller ve niçesinin serinde ankâyî ciğalar ve ellerinde ikişer vukıyye gelir sîm-i hâlis çevgânlar ve kırmızı katîfe Rüstemânî şalvarlar ve atları kezâlik altışar pâre âlât-ı yancığa müstağrak ve

bahrî hotoslar ile her birinin esb-i hussân-ı sâfinâtları hasîb ü nesîb Cılkıdan ve Musannek ve Gökeş ve Tariği ve Musâfaha ve Havvâre ve Mahmûdî ve Seylâvî ve Ketişe ve Mevâlî ve Dinoni ve (–) (–) (–) (–) (–) nâmân atlara bu mezkûr elli aded çavuşânlar süvâr olup tablbâzlarına tarralar urarak asker içre at bırağarak na'ra-i Allah haykırarak asker düzüp alây gezüp "Yaşa, yaşa!" diyerek gûnâ-gûn rîş u şakalar ederek asker içre güzer ederlerdi. **[247b]**

Andan beş yüz asker-i kilârciyân ve beş yüz aded çâşnigîrân ve beş yüz aded serrâcân-ı hâss-ı gılmân ve beş yüz aded mehterân-ı hayme ve beş yüz aded sârbân ve beş yüz aded harbendegân ve beş yüz aded karakollukçu akkâm ve meş'alciyân ve beş yüz aded tâ'ife-i ıstabl sayisân ve gayrı huddâmân. Bunlar dahi cümle pür-silâh ve ellerinde cümle cidâlarıyla esb-süvâr ve müsellah ve müzeyyen ubûr etdiler.

Andan kırk bayrak sekban ve kırk bayrak sarıca, bunlar dahi pür-silâh ve esb-süvâr ellerinde kırkar ellişer dirhem tüfengleriyle at başı berâber ubûr etdiler.

Andan bin aded asker-i müteferrikagân pür-silâh at başı berâber çifte köçekleriyle ubûr etdiler.

Andan beş yüz aded vâcibü'r-ri'âyâ ağaları beşer onar aded mahbûb u mergûb mülebbes ve müsellah köçeklerinin ellerinde Basra kargı sırıklarıyla ubûr etdiler.

Andan üç yüz aded kapucubaşıları ekseriyyâ semmûr kürklü mükellef ü muhteşem ve mülebbes ağaların çoğu âlât-ı silâha müstağrak olup kırkar ve ellişer kafadâr köçekleri kantar cidâlı asker geçüp her birinin önünde küheylân yedekleriyle ubûr etdiler.

Andan paşanın tuğları ve bayrağı ubûr edüp andan paşanın üç aded yorga yedekleri ve sekiz aded cevâhir zeynli ve altun zencîrli yedekleri emîr-i ahûr tâ'ifesiyle ubûr eylediler kim her yedek atın bisâtı vasfında lisân kâsırdır.

Andan seksen aded sekban ve sarıca bayraklarının eşbehce olan dayıları ve cümle seksen aded bölükbaşıları ve çavuşlarıyla pür-silâh piyâdece ubûr edüp andan paşanın şâtırları altun taslar üzre beyâz ablakları ile zer-ender-zerli dîbâ vü zîbâ vü zîb ü zerbâfa müstağrak olup incülü konturalar ile ve eteklikler ile ellerinde teber-i Müslimîler ile çifte çifte tâvûs-ı bâğ-ı İrem gibi hırâmânî hırâmânî ubûr eylediler.

Andan paşa ünvânıyla kerr ü ferr ü dârât ile mücevvezesi üzre "Sa'âdetlü pâdişâhın serdâr-ı mu'azzamımsın", deyü ihsân eylediği zî-kıymet mücevher sorguç-ı şâhîyi mücevvezesi üzre kec kılup yemîn ü yesârında mücevher matara ile mataracı ve mücevher tüfengleriyle tüfengciler ubûr edüp paşanın akîbince silâhdâr ve çukadâr kırmızı keçe zerdûz üsküf-i şâhîler ile ubûr etdiler.

Ve yigirmi iki mertebe sâhibi iç ağaları ve gayrı dörd yüz aded iç gulâmları ki her biri Gürcî ve çoğu Abaza ve Çerkes yiğitleri ki cümle cebe vü cevşene gark olup başlarında serpenâh üzre al ve yeşil ve kırmızı ve sarı ve elvân mukaddemlerin sarup taylesân-ı Muhammedîlerin sarkıdup ellerinde gümüş sarıklı ve sağrı kaplı hıştları ve küheylân atları gümüş altun pullu yancıklara ve bahrî hotoslara müstağrak olup ubûr etdiler.

Andan yüz aded tüvânâ zırh-ı zireh-külâhlı ve tokmak tüfengli iç mehterleri güzer etdiler.

Andan Paşa Kethudâsı Yûsuf Ağa ve Hazînedâr Ca'fer Ağamız anlar dahi cümle yüz aded pür-silâh meh-i enverden nişân verir iç ağalarıyla ubûr edüp andan sancak ve bayrak ve yemîn ü yesâr andan dokuzar kat mehterhâne segâh faslın ederek ubûr etdiler.

Andan sakkalar ve ba'zı sarrâc gulâmları ve ba'zı sâyisân gulâmları ubûr etdiler.

{Sitâyiş-i asâkir-i alây-ı Van}: Ammâ paşanın bu alây-ı azîminin yemîn ü yesârında kat-ender-kat zırh-ı zireh-külâhlı katlâvîli ve tuğulka ve serpenâh ve nemedli ve fetîl giyimli ve ciğni Halebî ve Mısrî ve Gavrî kalkanlı muhteşem ve müzeyyen gök demire gark olup mehâbet ü salâbet sâhibi Sâm u Nerîmân ve Zâl ü Köstehem ve Şağât u Rüstem ve İsfendiyâr ü Bîjen-akrân kırçıl müdebbir yetmiş tasdan geçmiş, semm-i helâhilden kattâl, cümle kâtil-i düşmen, mehîb çehre yarar u nâmdâr dilâverler küheylân atlar üzre ellerinde on yedişer boğum kargı sırıklı ve belleri çifte tabanca tüfengli ve uylukları hıştlı ve atları gaddâre ve bozdoğan topuzlu ve Ferhâdî külünklü ve cümle polad yancıklı atlar üzre cümle çıt-a-çıt selâma durup ibtidâsı sağ kol ve sol kol ve yaşlı ve taşlı ve Hasanî ve Hüseynî nâmân kullar yigirmi yedi aded ağalarıyla selâma durmuşlar idi.

Andan Bitlîs Hânı kethudâsı bin aded güzîde asker ile andan Hakkarî Hânı kethudâsı beş bin asker ile andan Mahmûdî Hânı İbrâhîm Beğ bizzât bile sekiz bin asker ile selâma durdu ve bin kadar askerle Şirvân beği ve bin kadar âdem ile Müküs beği ve Kesân beği ve Bâyezîd beği ve Hizân beği ve Pinyanişî beği ve Bîzeduş beği ve Karkar beği ve Ağakis beği ve Benî Kutur beği Esbsüvâr beği ve Karni beği ve Hiron beği ve Zîrıkî beği ve Muş beği ve Âdilcevâz beği ve Ercîş beği ve Bârgîrî beği ve'l-hâsıl Van eyâletinde yigirmi dörd sancak beğleri kethudâlarını biner aded Ekrâd askerin paşanın **[248a]** selâmına gönderdiler ve kırk yedi aşîret beğleri askerleriyle kendüleri selâma geldiler.

İllâ Mahmûdî beğinden Evliyâ beğ ne kendüsi ve ne kethudâsı ve hedâyâsı gelmedüğünden paşa, "Olmaya illâ hayr" deyüp yemîn ü yesârda mevc mevc ve fevc fevc selâma duran deryâ-yı Van ve Kürdistân asâkir-i firâvânına selâm vererek kâmil dörd sâ'atde Çaybaşı'ndan Van'a gelince kilt-â-kilt seksen bin asker-i İslâm var idi.

Paşa ol şiddet-i hârdan ve izdihâm-ı benî Âdemden muztarr-ı hâl olup "Selâm alanlar ileri gitsin", deyü fermân etdiklerinde asker-i bî-pâyân "Taraf-ı Van" deyüp gitdiler.

Paşa âheste âheste giderken "Sultânım Âsitâne-i sa'âdetden ulak geldi" dediler.

Derhâl Kaya Sultân'ın Yıldırım kapucusu yıldırım gibi gelüp paşaya at üzre mektûbları verüp eydür: "Sultânım, İslâmbol'da kul gulüvv edüp İpşir Paşa'yı pâdişâhdan alup kellesin kesüp yeniçerilerin Atmeydânı'nda başını bir ayak yolu üzre kodular ve Müftî Ebû Sa'îd'in hânesin yağma etdiler ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve Kara Murâd Paşa kapudan iken vezîria'zam oldu." deyü haber getirince,

{Hakîr eyitdim: "Bitlîs hânının sultânıma gönderdiği mektûbda 'İpşir Paşa'nın katli haberin istimâ' edersüz', dedüğü istihrâc geldi, zuhûr etdi ve inşâallah bir mâl-ı gâ'ib dahi zuhûr eder dedüğü dahi hâsıl olur" dedim. Hemân},

Mühürdâr Osmân Ağa eydür: "Sultânım, İpşir Paşa bizi Van'a sürdü kim cümleden melik-i müstakil vezîria'zam ola. Hamd-i Hudâ İslâmbol'dan çıkup Van'a işte dâhil olunca şiddet-i şitâ ve renc [ü] anâ çekerek kâmil üç ayda katli haberi geldi *elhamdülillah*. Hemân

sultânım şimdi tedârik oldur kim, çünki İpşir mürd oldu, Van'a bu askerimizle girmeyüp Van taşrasında meks edüp ya Erzurûm'u ya Bağdâd'ı arz edelim." deyü mühürdâr, paşaya bu gûne kelimâtlar edince hemân,

Paşa-yı âkıbet-endîş eydür: "Bre sefîh! Ulan senin ne hakkındır kim Âl-i Osmân'ın mühür sâhibi vezîrine zebân-dırâzlık edüp mürd oldu, deyü hamd etmek ne lâzımdır. Ya Van mansıbına biz İpşir Paşa sözüylen mi geldim. Yohsa fermân-ı pâdişâhîyle sorguc-ı pâdişâhî takınup serdâr-ı mu'azzamlık ile mi geldim. Sen ne bilirsin? Tutun şu nâmerdi" deyüp mühürdâra at üzre ol kadar topuz-ı mücevher urdu kim topuz pâre pâre oldukda yine müteselli̇̂ olmayup "Tiz cellâd" dedikde derhâl selâma duran Van a'yânları ve Hünkâr kapucubaşısı Kabakulak Mustafâ Ağa, paşanın rikâbına sarılup ricâ edüp mühürdârı cellâd-ı nâmerd elinden güc ile halâs edüp yine paşa tarafeynde kat kat duran Van askerine selâm vererek ubûr ederken Van'ın cümle piyâdegân askeri nümâyân olup selâma durdular.

Bir tarafa hisâr eri ve sağ cânibe azebistân eri cümle pür-silâh tüfeng-endâz, andan Van kal'asının Yeniçeri Ağası Abdî Ağa yedi oda yeniçeri cümle iki bin piyâde ve müsellah tüfeng-endâz yeniçeriyân sağ tarafda ve beş yüz topcıyân ve beş yüz cebeciyân sol tarafda pür-silâh tüfeng-endâzlar selâm alup paşanın önü sıra yeniçeriler dahi ileri topcılar dahi ileri cebeciler dahi ileri paşanın sekban ve sarıca dayıları ve bölük kâtibleri cümle piyâde gidüp gülbâng-ı Muhammedî çekerek saf saf giderken *el-azametullah* kal'a-i Van'ın zîr ü bâlâsından üçer kerre gülbâng-ı Muhammedî sadâsı gelüp andan ale'l-akîb bir yaylım tüfeng ve bir yaylım top atup üçer kerre tüfeng u top şâdumânîleri olup kal'a-i Van murg-ı semender-vâr âteşleri nişân içre kalup karpuz kadar gülleleri Van deryâsı üzre seküp giderdi.

Paşa bu hâli görüp barûd gibi tutuşup eydür: "Hay nâmerd dizdâr, Sultân Murâd Hân efendimle yine bu mahalle geldikde bu kadar top atılmadı. Şimdi bu kadar barûd-ı siyâh vakfullahdan isrâf oldu" deyü dizdâra gazaba gelmişken hemân Van'ın İskelebaşı köyüne karîb geldikde Van kayasının evc-i âsumâna çıkmış yerlerinin ta ortalarından birer yaylım şayka toplarına âteş edüp sepet sandûkası kadar taş gülleler kimi Van sahrâsına kimi Van deryâsına düşünce paşa dibelik âteş-i mahz olup bir atlı mehter dizdâra, atmasın deyü tenbîhe gitdi. Ammâ ne fâ'ide, atılan gülle ve yanan barûd gerü gelmez. Bu hâl üzre paşa şehir halkının istikbâline çıkan bây [u] gedâlara selâm vererek bin altmış beş Receb'i âhirinde İskele kapusundan içeri Van'a dâhil olup şehir içinde ahâlî-i esnâfât şâhrâh üzre pâyendâzlar edüp ve tarîk-ı âm üzre niçe yüz kurbânlar kesilüp paşa sarâya dâhil olunca Müsellim Arganalı Ahmed Ağa dîvânhâne-i Van'da bir sımât-ı Muhammedî çeküp bir ziyâfet-i azîm olmuşdur kim gûyâ ziyâfet-i Bitlîs Hânı idi.

Cümle Kürdistân askeri ve a'yân-ı Van bu ni'met-i uzmâ ile def'-i cîy'ân eyleyüp "Ba'de't-ta'âm ve'd-du'â vü senâ dîvân-ı pâdişâhîdir", deyü dokuzar kat **[248b]** mehterhâneler çalınup ba'dehû bin bir ayak bir ayak üzre kat-ender-kat durup çavuşlar alkışlayup, "Şikâyetçi var mı?", deyince netîce-i merâm yedi kimesnenin gûnâ-gûn da'vâları dinlenüp şer' ile edâ-yı hak olunup yedi kimesnenin katillerine fermân-ı şehriyârî var iken anları kaldırdup kal'aya fermân edince hemân dîvânda eli kavuşup duranlardan dörd âdem dîvândan firâr edüp üçü dîvânda tepesi üzre ser-nigûn olup sarı' dutdular.

Meğer bunlar ve firâr edenler Van Paşası Şemsi Paşa oğlu Mehemmed Emîn Paşa'nın Van'a kapanup isyân etmesine bâ'is ü bâdî olanlardan bu firâr edenler imiş. Der-akab anları keşân-ber-keşân getirüp dîvân-ı pâdişâhîde ba'de's-subût huccet-i şer'iyye ile kellelerin tenlerinden cüdâ olup öbir ser-nigûn olup düşen ihtiyârları kal'aya fermân etdüğünden sonra kapucubaşı hatt-ı şerîfi dîvân-ı pâdişâhîde dîvân efendimiz Gınâyîzâde Alî Efendi destine verüp ol dahi savt-ı a'lâ ile alâ mele'i'n-nâs kırâ'at edüp yetmiş aded âdemin kelle-i bî-devletleri Dârü's-saltanati'l-aliyyeye fermân olunup yetmiş âdemden kırk beşi anda mevcûd bulunup cümle huzûr-ı paşaya dest ber-kafa kayd [ü] bend ile gelüp cümlenin cürmleri su'âl olunup "Şehrimizi harâb u yebâb etdirüp top güllesiyle hânedânlarımız berbâd etdirüp bu kadar âdem kılıçdan geçmesine bu zorba ve aşkıyâlardır." deyü şehâdet eylediklerinde paşa eydür: "Bugünkü gün pâdişâhımın vekîl-i mutlakı ve serdâr-ı mu'azzamıyım. Bu yedi âdemi vekâletim hasebiyle âzâd etdim, ammâ bu otuz sekiz âdemin haklarından gelirim. Tiz cellâdlar, kaldırın!" deyü sekban u sarıca bu mücrimleri kaldırup kal'aya götürdüler. Biri giderken yolda cân verdi.

Ba'dehû Vanlının nefy-i beled azl-i ebed etdikleri Hüsrev Paşa yeğeni Süleymân Beğ'i,

………………..(1 satır boş)………………..

Cümle huzûruna getirdüp yine kendülerine ağalıkları ibkâ ve mukarrer olunup sâ'ir ağalara ve gayrı erbâb-ı menâsıba cümle hil'at-i fâhireler giydirilüp herkes vatanına bî-cân gider gibi gitdiler. Zîrâ cümle Van kulu Mehemmed Emîn Paşa kapanduğunda âsî olmuşlar idi. Ba'dehû mısra',

Dağılun bîçâreler çün kaldı dîvân erteye

Mısra'ı mazmûnunca cümle halk hânelerine gidüp paşanın cümle askeri Van kal'ası içre sâkin oldular. Hulâsa-i kelâm, ol gice paşaya mücrim ü müttehem âdemlerin halâsiyçün ve gayrı erbâb-ı hizmetin tecdîd-i menâsıblariyçün gice sabâha dek sekiz yüz kise geldi. Ba'dehû ale's-sabâh beyt:

Seher-çın germ olup bâzâr-ı mihrün

Asar altun terâzûsın sipihrin

Anınçün zühre germ etmişdi bâzâr

Ki nakd-i ömre kazgan Müşterî var

deyü paşa-yı âkıbet-endîş ser-i kârda olmak içün pes ü perdeden bir iş görmeğe kasd edüp ale's-sabâh cümle a'yân u kibâr ile ve yeniçeri ağası ve müftî ve nakîbü'l-eşrâf ve monlâ ile kola binüp Van kal'asının ta'mîr ü termîmi ve muhtâc olan rahnedâr yerlerin keşf ederken gördü kim Van'ın cânib-i şimâlîsinde Van kayasına muttasıl kûh-ı bî-sütûn var. Hâk-i amber-âsâ yığılmış bu toprak bu kal'aya neden yığılmışdır kim bu toprakdan *Allahümme âfinâ* düşman bu kal'aya zafer bulur deyü su'âl etdi.

Cümle ihtiyâr-ı Van eyitdiler: "Sultânım, bu türâbı üç yılda bu Van kayasına Timur sürüp yığmışdır. Âhir zafer bulamayup yıkılup gitmişdir. Sonra sene (–) târîhinde Kel Rüstem Hân yedi ay bu kal'ayı muhâsara edüp bu türâb üzre dahi türâb yığup kal'aya zafer bulma

sadedinde iken Âl-i Osmân tarafından Demirkazık Halîl Paşa ve Kara Murtezâ Paşa imdâda yetişüp Kel Rüstem Hân metrislerin bırağup firâr ederken biz dahi Van'ın üç kapusun açup ale's-seher ceyş-i Acem'i basup kıra kıra sekiz bin kelle ve üç bin diri ve yetmiş bin gülle ve bin şüdde barûd ve sekiz yüz katar deve ve bu kadar bin kara çubuk atlar ve sâ'ir hayme vü hargâhlar ve bu kadar ordu-yı bâzâr-ı şâhî ve üç yüz yigirmi aded darbzen top-ı sipâhî ve yigirmi aded balyemez top-ı gümrâhî bırakdırup ana göre mâl-ı ganâ'im bırakdırup hâlâ ol zamândan berü bu türâb yığılı kalmışdır" dediler.

Hemân paşa-yı müdebbir eydür: "Gel e kethudâ! Benim cümle otaklarım bu mahalle kurup cümle askerim bu mahalde haymeleriyle meks eylesin ve cemî'i eyâlet-i Van'da yigirmi yedi sancak beğleri ve ocaklık hâkimleri Van'a gelüp hizmet-i pâdişâhîde bulunup bu toprağı Van deryâsına döküp bu kal'ayı türâbdan tathîr edelim." dedikde cümle hâs u âm "Allah âsân getire, devletli vezîr!" deyüp *"Bismillahirrahmânirrahîm"* deyüp ibtidâ kendüleri yedi kerre eteğiyle **[249a]** toprak taşıyınca azamet-i Allah cümle iç ağaları ve cümle Van ağaları toprak taşımağa başlayup şehirde dellâllar nidâ edüp herkes gele ve köle ve külfesi ve tobrasıyla kal'a altındaki toprağı taşımağa başlayup deryâya dökerlerdi. Hemân paşanın serâperdesi ve cümle askerinin hayme vü hargâhları ve cümle Van askerinin bârhâne ve bâr [u] bengâhları sahrâ-yı Van'a kurulup cümle vâdî-i Van sâhil-i bahre varınca hayme-i çetr-i mülemma'lar ile ma'mûr u âbâdân olup der-akab pa(di)şa-yı dûrbîn-fikr destine kilk-i cevâhir-nisârın alup eyâlet-i Van'da ne kadar sancak beğleri ve ocaklık hâkimleri var ise cümlesine tuğrâ-yı garrâ çeküp yarlığ-ı belîğ-i şâhî tahrîr etdirüp "Mekke ve Medîne pâdişâhına mutî' u münkâd iseniz elbette hizmet-i pâdişâhîye gelüp Van kal'ası derneğine gelesiz!" deyü her sancağa birer ağa emr-i pâdişâhîler ile cemî'i Ekrâd ümerâlarını da'vete gitmede.

Beri tarafda bu hakîr-i pür-taksîr görmediğim diyâr olmağile Van kal'asının seyr [ü] temâşâsın etmede.

Sitâyiş-i kûh-ı yetîmân-ı gâr-ı Âd, ya'nî Kahkahâ-yı İremezâtu'l-imâd, sedd-i celîlü'ş-şân ve kaviyyü'l-bünyân, şehr-i gâzîyân, dâr-ı îmân, ya'nî kal'a-i Van

Müverrihân-ı Rûm u Arab u Acem ve bu bilâdları kırat be-kırat tahrîr eden Müverrih Mıkdısî-i kıdem kavillerince ibtidâ bu Van kal'ası kayasında sâkin olan kavm-i Âd'dır. Zîrâ cemî'i Kürdistân'da ve diyâr-ı Ermenîstân'da Nemrûdîler ve Âdîler sâkinler idi kim anlar kadd [ü] kâmet sâhibi olduklarında rîh-ı şedîde tahammül edemeyüp cümle Âd kavmi Kürdistân dağlarında ve gayrı diyârlarda ne kadar ulu dağlar var ise anda gâr-ı yetîmânlar ve kehf-i hânedânlar yapup sâkin olurlar idi.

Hikmet-i Hudâ anlara cemî'i kûh-ı seng-i hârâlar musahhar imiş kim Van kayaların peynir gibi oyup mağaralar etmişlerdir kim her gâra bin aded asker-i çapur girse gâ'ib olur. Hücre hücre kâ'a kâ'a dîvânhâneler var kim anlarda olan hendese üzre atabeleri zîh zîh pervâzlı ve hurde tasarruflu taşlardan oyma dollâb ve kilvî ve medüne ve raf sergenler var kim şimdiki asrın üstâdları ana bir tîşe urmada âcizlerdir. Ve cümle mün'im ve maldâr kavm imişler kim kubbe ve tavân yerlerine ve kemerlerine varak altunu gûyâ elleriyle sığamışlar. Böyle gâr-ı münakkaş ibret-nümûn bir diyârda yokdur. İllâ Şâm yoluyla hacc-ı

şerîfe giderken Hazret-i Sâlih'e kayadan bi-emrillah köçeğiyle deve çıkdığı Nâka kayası kurbünde Hazret-i Hûd şehri ki hâlâ yere geçmiş kayalardır. Ol kayalarda dahi Van kayası mağaraları gibi gâr-ı garîbler vardır. Ammâ bu Van'ın gârları anlardan büyükdür ve musanna'dır.

Ba'dehû Cenâb-ı İzzet bu Âd kavmine Hazret-i Hûd ibni'l-Halûd ibn Âd'ı nebî gönderüp bu kavmi dîne da'vet etdiğine delîl-i kat'î âyet, sûre-i (–) [42] âyeti nâzil olup birisi İslâm ile müşerref olmayup Hazret-i (–) ve karındaşı Hazret-i Hûd'a te'ezzîler ederlerdi. Âhir Cenâb-ı Bârî kavm-i Âd'a bir rîh-ı akîm verüp bunları gârlarında ve sahrâlarda ol rîh-ı sarsar birbirine ura ura helâk olduğuna sûre-i (–) (–) âyet, [43] âyeti delîldir kim niçe bin kütüb-i mu'teberelerde ve cümle tefâsîrde musarrahdır. Hatta bir âşık Türkîce bu ebyâtı Âd kavmi hakkında demişdir. Beyt:

Dünyede ol yel bir kez esipdürür

Âd kavminin kökin kesipdürür

{Ve kabr-i Hûd Nebî diyâr-ı Yemen'de şehr-i Murabbıt'da medfûndur}.

Anlardan sonra bu Van kayası niçe yüz devlete intikâl edüp âhir Hazret-i Risâlet vilâdetinden sene 1600 mukaddem Hazret-i Dâvûd-ı Nebî asrında Melik Câlût bu Van kayası üzre bir deyr-i pür-dîr inşâ eder. Melik Câlût'u Hazret-i Dâvûd sapan-ı Dâvûdîsiyle katl edüp mezkûr kenîse niçe mülûk destinde âyîngâh-ı Nasârâ olup âhir vilâdet-i Resûl-i Kibriyâ asrından sene 881 mukaddem İskender-i Kübrâ destine bu yüzden girmişdir. Be-kavl-i Mıkdısî İskender-i Kübrâ diyâr-ı Çamapur'a giderken bu Van kayasının sahrâsında serâperde-i İskenderîsiyle meks edüp bir ferd-i âferîdenin haber-i âgâhları yok iken Van kal'asının hâkimlerin ve mezkûr deyrın bıtrîk u kıssîs u ruhbânların aşağı serâperdesine da'vet edüp eydür: "İnşâallah ben diyâr-ı Çamapur'a giderim. Andan Dârâ Şâh üzre giderim, ammâ bî-ma'nâ bâr-ı sakîllerim vardır. Sizde emânet dursun. Zîrâ sizin kal'anız cümle mağaralardır ve deyriniz dahi cemî'i Nasârâların ma'bedgâhlarıdır kim benim bu sandûklarım sizde Allah emâneti olsun" dedikde anlar da üç yüz aded sandûkaları alup İskender'in üç dörd yüz âdemiyle derd [ü] belâ çekerek **[249b]** bu sandûkaları kal'a içine koyup muzlim mağaralarda pinhân idelim derken hemân üç yüz aded sandûkaların kapakların taşradan gelen üç yüz {aded} İskender âdemleri açup derûn-ı sandûkalardan dahi üçer âdem pür silâh çıkup cümle taşradakiler ile bir iki yüz müsellâh âdemler ejderhâ gârından çıkar gibi sandûkalardan Van gârlarına girüp çıkup dal kılıç olup Van kal'asında olanlara tarfetü'l-ayn içre bir kılıç urup kimi havf-i şemşîr-i âteş-tâbdan kendüyi Van kayalarından aşağı atup pâre pâre olup ibtidâ İskender bu hîle ile kal'a-i Van'ı feth edüp deyr-i Câlût'a "Vang" deyü nâm koydu.

Lisân-ı Ermenî'de vang, kenîseye derler. Lisân-ı Rûm'da bu Van'a (–) (–) (–) Aleksandıra derler, Aleksandıra İskender demekdir.

Andan İskender-i Kübrâ bu Vang'ı dahi ziyâde imâr edüp ma'bedhâne etdi. Andan hâlâ bu vang ismi Van'un kalup galat-ı meşhûru elsine-i nâsda Van derler.

Ba'dehû İskender vefâtından sene 882 sonra vilâdet-i Fahr-i Âlem asrında bu kal'a-i Van Enûşirvân-ı Ekâsire-i âdil'e değdi.

Ba‘dehû Hazret-i Risâlet-penâh’a kırk yaşında [44] âyeti ile Cibril-i Emîn vesâtatı ile nübüvvet geldikde cemî‘i küffâr diyârlarına yarlığ-ı belîğ yazup birer sahâbe-i güzîni elçi gönderüp Hazret-i Ebâbekr’i Van diyârına gönderüp İslâma da‘vet etdikde Van kal‘ası içre olan Câlût deyrinin ruhbânı Hoca Nakdî-i Kakrîzî İslâm ile müşerref oldu. Anı görünce on iki bin Enûşirvânî Ermenî tâ’ife îmâna gelüp Hoca Nakdî‘yi Hazret-i Ebâbekir hâkim edüp mezkûr deyri Hoca cevâmi‘ etdi.

Ba‘dehû Hoca Nakdî merhûm olup Yezdcird neslinden Tâceddîn-i âlîşân hâkim olup kal‘a-i Van’ı müceddeden imâr edüp aşağı kal‘ayı Tâceddîn Şâh binâ etmişdir.

Andan sene 811 târîhinde Âzerbaycân pâdişâhlarından Karakoyunlu Yûsuf-ı Celâyirî‘ye değdi. Ol dahi Timur havfinden Âl-i Osmân’ın Yıldırım Hân’ına firâr edüp yine Âzerbaycân şâhlarından Akkoyunlu Uzun Hasan-ı Bayındırî Timur’a mutî‘ [u] münkâd olup Timur’un rikâbında piyâde yürüdiğiyçün diyâr-ı Âzerbaycân’ı ve şehr-i Ahlat’ı ve kal‘a-i Van’ı Timur Hân Uzun Hasan’a ibkâ ve mukarrer etdi.

Andan kal‘a-i Van-ı Âzerbaycân, sene 955 târîhinde Şâh Tahmasb’a değdi.

Ba‘dehû sene 956 târîhinde Sultân Süleymân hilâfetinde Şâh Tahmasb karındaşı Elkas Mirzâ {ibn Şâh İsmâ‘îl} Şirvân ve Şâmakı‘da şâhvar-ı âlîşân iken karındaşı Tahmasb Şâh’ın havfinden Elkas Mirzâ firâr edüp Âl-i Osmân’dan Süleymân Hân’a gelüp Acem diyârın nehb ü gâret etdirmeğe delâlet edüp Makbûl İbrâhîm Paşa serdâr-ı mu‘azzam olup umûmen kapukulu ve eyâlet-i Anadolu ve Karaman ve Mar‘aş ve Diyârbekir ve Şâm ve Haleb ve Trabulus ve Irâk ve Adana eyâletleriyle kâffe-i Kürdistân askeriyle serdâr-ı mu‘azzam Elkas Mirzâ i‘ânetiyle deryâ-misâl asker olup kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek kal‘a-i Van sahrâsına asâkir-i firâvân hayme vü hargâhlarıyla meks etdiklerin derûn-ı kal‘ada mütehassın olan kavm-i Acem salâbet-i Âl-i Osmân’a tâkat getiremeyeceklerin bilüp havflerinden amân ile kal‘anın miftâhların Serdâr Makbûl İbrâhîm Paşa’ya {sene 940} teslîm edüp derûn-ı kal‘adaki Kızılbaş-ı bed-ma‘âşlar Karnıyarık kal‘asına gitdiler. Hatta yevm-i mezbûrda kal‘a-i Amîk ya‘nî sûr-ı Amuk miftâhları ve kal‘a-i Savân ve kal‘a-i Vastân ve kal‘a-i Kepân mezkûr dörd pâre kal‘anın miftâhların Mahmûdî Beği Emîn Beğ serdâra teslîm etdüğinden hükûmeti ve kal‘aları kendüye ihsân olundu.

Andan kal‘a-i Cerem ve kal‘a-i Bidkâr ve kal‘a-i Bârgîrî ve kal‘a-i Rosni ve kal‘a-i Hal ve kal‘a-i Tennure bu zikr olunan kılâ‘-ı metînelerin hükkâmları ve cümle kavm-i Ekrâd mutî‘ [u] münkâd olup mezkûr kal‘aların miftâhların serdâr-ı mûmâ-ileyhe teslîm edüp serdâr-ı mu‘azzam eyâlet-i Van’ı Şâm vezîri Koca Hüsrev Paşa’ya ihsân eyleyüp karâr etdi. Ammâ Kürdistân hânlarının çoğu Bitlîs Hânı Şeref Hân gibi Şâh Tahmasb’dan tac giyüp âyende vü revende guzât-ı müslimîni rencîde-hâtır edüp rehzenlik etdiklerin ve Van kal‘asıyla kırk üç pâre kal‘aların fethi haberin müsta‘cel ulaklar ile Haleb meştâsında Süleymân Hân’a bildirdi.

Andan sene 940 târîhinde Süleymân Hân atf-ı inân-ı cânib-i Tebrîz ve Bağdâd-ı dilsitân edüp gitmede. Beri cânibde kal‘a-i Van’ı ibtidâ hâkim-i Âl-i Osmân olan Hüsrev Paşa Van’ı imâr etmede. Şâh-ı bed-fi‘âl Van’a Âl-i Osmân’ın istîlâ etdüği haberin alup İrân ve Turan askeriyle Van üzre gelmeğe kasd idince hemân Serdâr İbrâhîm Paşa Van’dan

deryâ-misâl asker ile şâh üzre müteveccih olup Van'dan cânib-i şarka ve şimâlî tarafında diyâr-ı Salmas'a gitdi kim Van ile Salmas'ın mâbeynehümâsı yedi fersahdır.

Şâh-ı gümrâh serdâr-ı mu'azzamın geleceğin istimâ' edüp cânib-i Isfahân'a cân atup gitdi. Serdâr-ı zafer-mu'tâd kuvvet-i asâkir-i bî-dâd ile Tebrîz kurbünde Es'ad-âbâd nâm mahalde çetr-i mülemma'la **[250a]** meks etdikde cümle a'yân-ı ümerâ-yı kibâr ve ulemâ-yı sülehâ-yı kübbâr-ı Tebrîz-i dilâvîz kavmi Serdâr İbrâhîm Paşa'ya hedâyâlarıyla gelüp mutî' olduklarından şehr-i Tebrîz asla nehb ü gâret olunmadı.

Ba'dehû Kızılbaş-ı bed-ma'âşın kânı olan Kızılcayayla'yı nehb ü gâret etmeğe Ulama Paşa'yı on sekiz bin askere serdâr edüp gönderdi. Âhir Ulama Paşa Kızılca dağda bi-emrillah münhezim olup az asker ile Tebrîz altına serdâr-ı mûmâ-ileyhe gelüp dahi ziyâde asker koşulup Tebrîz kurbünde Ucân yaylası ve Hoy ve Merende ve Tesûy ve Salmas diyârların nehb ü gâret edüp dârların Kızılbaşların başına dar edüp cümle guzât-ı müslimîn Kızılcayayla'da münhezim olduklarının intikâmın alup bî-hisâb mâl ile zîr-i Tebrîz-i dilâvîzde ordu-yı İslâm'a mansûr [u] muzaffer dâhil olup andan yine yigirmi günde Kutur derelerinden ve Pinyaniş Ekrâdı içinden Van'a dâhil olup kal'a-i Van'ı dahi imâr etdiler.

Andan Bitlîs Hânı Şeref Hân Acem'e firâr etdiğinden eyâlet-i Bitlîs Ulama Paşa'ya Acem diyârın gâret etdüği mukâbelesinde ihsân olundu.

Ba'dehû serdâr-ı mûmâ-ileyh Bitlîs ve Hazzo ve Mefârikîn ve Diyârbekir üzre Bağdâd altına varup Süleymân Hân Bağdâd'ı muhâsara etmiş bulunup serîr-i pâye-i âlîsine yüz sürüp kırkıncı gün {sene 941} kal'a-i Bağdâd feth olup ba'de'l-feth avdetde diyâr-ı Alman'da Nemse kralının Belgrad üzre hareketin istimâ' idince ale'l-acele der-i devlet'e varup diyâr-ı Alaman'da kal'a-i Ardod ve kal'a-i Islankoman ve kal'a-i Vokin ve kal'a-i Varadin ve kal'a-i Ösek nâm yetmiş altı pâre kal'alaları feth edüp mansûr [u] muzaffer Dârü's-sa'âdeti'l-aliyye tarafına atf-ı ınân edüp gelirken Van ve Âdilcevâz nâm kal'alardan feryâdcılar gelüp Şâh-ı gümrâh Van'a ve Âdilcevâz'a istîlâ etdi, deyü haber gelince hemân Süleymân Şâh def'a-i sânîde,

Azîmet-i Süleymân Hân be-dârü'l-mülk-i Acem ve feth-i kal'a-i Van

Sene 955, mâh-ı Saferi'nin fî 18. günü sa'âdetle Şehzâde Cihângîr'i ile Üsküdar'a çıkup andan deryâ-misâl asker ile kat'-ı menâzil ederek Seydî Gâzî Sultân nâm mahalle varınca vilâyet-i Saruhan vâlîsi olan ciğer-kûşesi Selîm Hân ser-çeşme-i şehzâdegân ordu-yı hümâyûna gelüp takbîl-i enâmil-i pâdişâhî ile şerefyâb olup Rûmeli diyârının hall [u] akdine nâmzed kılınup Dârü's-saltanati'l-aliyye olan taht-ı sânî Edirne'ye gönderildi.

Andan {Süleymân Hân} tayy-ı merâhil ederek Akşehir altında meks-i hıyâm edince Şehzâde Bâyezîd Hân mutasarrıf olduğu Konya askeriyle gelüp zü'l-cenâheyn askeriyle selâma durup alem-i Server-i Kâ'inât nümâyân olunca Şehzâde Bâyezîd atından piyâde olup babası Süleymân Hân'ın pây-ı semendine yüzün sürdükde pâdişâh-ı Cem-azamet tahsîl-i sürûr-ı ıyd-ı adhâ etdi.

Andan Şehzâde Bâyezîd'i eyâlet-i Karaman askeriyle alup "Gazâ-yı Van" deyüp gitdi.

Andan menâzil kat' ederek kal'a-i Sivas'a geldi. Anda Amasiyye hâkimi olan Şehzâde

Mustafâ Hân ebinin ciğer-kûşesi idi, gelüp pây-pûs-ı Süleymân Hân'ı takbîl etdikde Süleymân Hân şâd u hândân oldu. Ol şehzâde-i civân-bahtı dahi Amasiyye askeriyle alup menzil-be-menzil kal'a-i Erzurûm altında serâperde-i Süleymânîsi ile meks etdi. Anda on gün tekâ'üd edüp asâkir-i deryâ-misâl cem' oldu.

Andan konak-be-konak Âdilcevâz'a gelüp meks etdikde kal'aya istîlâ eden Kızılbaş-ı evbâş karâr idemeyüp kimi gemiler ile kal'a-i Van'a ve kimi kal'a-i Vastân ve Taht-ı Van'a firâr edüp Âdilcevâz kal'asın mu'attal bırakdılar. Bu Âdilcevâz kal'ası altında pâdişâh-ı âlî-vakâr Ulama Paşa'yı ve Karaman beğlerbeğisi Pîrî Paşa'yı kırk bin asker ile Van kal'ası muhâsarasına gönderdiler.

Anlar zeyl-i Van'a varup meterislere girüp niçe bin asâkir-i İslâm etrâf-ı Van'da diyâr-ı Acem'i harâb u yebâb edüp âlet-i mülâhaza Van'ı muhâsara etmişlerdi. Pâdişâh-ı Dârâ-kişver on günde şehr-i Tebrîz-i dilâvîz sahrâsına varup Şâh Tahmas'ın birâder-i kîhteri olan Elkas Mirzâ'nın iğvâsıyla yine Elkas'ı serdâr edüp kal'a-i Hemedân ve Dergezîn ve Erdebil ve Nihâvend ve Kum ve Kâşân ve Kazvîn ve Merâğa ve Esedâbâd ve şehr-i Ucân ve şehr-i Rey ve şehr-i Isfahân-ı nısf-ı cihâna varınca hâk-i Irâk'da ve hâk-i Âzerbaycân'da ve hâk-i İrân-zemînde kırk günde yetmiş altı şehri harâb u yebâb ve ahâlîsin esîr ü kebâb ve hânedânların türâb edüp Elkas Mirzâ ile şehr-i Tebrîz altına ol kadar mâl-ı ganâ'im ile asker-i İslâm geldiler kim bir harbende bir katar bâr-ı şütür müşk [ü] amber-i hâma mâlik olduğu meşhûrdur.

Ammâ Süleymân Hân şehr-i Tebrîz-i dilâvîzi korudup nehb ü gâret etdirmedi ve bir re'âyâ vü berâyâya ta'addî olunmasına rızâ-yı hümâyûnları olmadı. Ancak Tebrîz içre şâhın sarâyları ve hıyâbân ve bâğ-ı İremleri alâ rağmi'l-a'dâ gâret ü hasâret etdirüp yakup yıkup hâke berâber etdi kim eser-i binâdan bir fül kadar bir seng ve hilâl kadar bir hıştî kalmadığı **[250b]** bâlâda Erzurûm'dan sene 1057 târîhinde Tebrîz-i dilâvîze vardığımızda imâret ve harâbî-i Tebrîz cümle tahrîr olunmuşdur.

Ba'dehû Süleymân Hân taht-ı Tebrîz'den cânib-i garba beşinci günde kal'a-i Van sahrâsına gelüp Ulama Paşa'yı ve Pîrî Paşa'yı Van meterisinde bulup Sadrıa'zam Rüstem Paşa'yı yetmiş aded beğlerbeği ile Van kal'ası fethine me'mûr edüp alâ mele'i'n-nâs amân ü zamân vermeyüp meterislere girüp fütûhâta müte'allık re'y [ü] tedbîrleri ihtiyârlar ile meşveret edüp her umûr yerli yerinde oldukda asker-i deryâ-misâl kal'a-i Van'a sarıca arı gibi sarıldılar. Kâmil dokuz gün on gice döğülüp derûn-ı kal'ada mutahassın olan Kızılbaş-ı kallâşlar "Amân cığı cığı! Amân ey kayser-i Rûm Âl-i Osmân, dâd amân!" deyü feryâd etdiler. Meğer mukaddemâ Ulama Paşa ve Pîrî Paşa ale'l-gafle muhâsara etdiklerinde cânib-i erba'adan imdâdları ve zahîreleri gelmediğinden derûn-ı kal'ada azîm kaht [u] galâ olup amân dediler.

On birinci gün derûn-ı kal'ada mahsûr olan sipehsâlâr Alîcân niçe tülüngî Kızılbaş-ı rîş-tıraşlar ile bir şeb-i muzlimde kemend-i pesendleriyle kal'adan nüzûl edüp Elkas Mirzâ'nın haymesine varup dahl düşerler. Elkas Mirzâ dahi Süleymân Hân'dan derûn-ı kal'adakileri ricâ edüp on ikinci gün sene 955 Recebi'nin yigirminci gününde Süleymân Hân be-dest-i Rüstem Paşa-yı vezîr-i celîlü'ş-şân muhâsarasıyla def'a-i sânîde feth olunmuşdur.

Ba‘dehû Süleymân Hân kırk gün meks edüp bu kal‘ayı eyle imâr etdi kim ilâ hâze’l-ân dest-i Âl-i Osmân’da böyle bir kal‘a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn hisâr-ı kadîm ve sûr-ı azîm yokdur kim bi-emrillahi Ta‘âlâ yed-i kudret ile kal‘a olmak içün halk olmuş gûyâ Kahkahâ kal‘asıdır.

Bu abd-i hakîr kırk bir sene seyâhatde metîn ve müstahkem kılâ‘lardan yed-i kudret ile mebnî yalçın kayalar üzre Anadolu’da gördüğümüz kılâ‘ların evveli Erzurûm’da Hasan kal‘ası ve Kemâh kal‘ası ve Şebin Karahisâr kal‘ası ve Amasiyye kal‘ası ve Tokad kal‘ası ve Divriği kal‘ası ve Mardin kal‘ası ve İmâdiyye ve Dühek ve Palu ve Birecik ve Arabistân’da kal‘a-i Markab ve kal‘a-i Hasan ve kal‘a-i Şıkıf ve kal‘a-i Zeydâniyye ve kerk-i Nûh ve kal‘a-i kerk-i Kudüs ve kal‘a-i Ermenak, Silifke sancağındadır, ve {Anadolu’da} kal‘a-i Afyonkarahisârı ve kal‘a-i Honaz ve kal‘a-i Şahinkayası ve kal‘a-i Gedüz ve kal‘a-i Davaz bu altı aded kılâ‘lar Anadolu’dadır ammâ diyâr-ı Rûm’un evvelâ Kırım diyârında kal‘a-i Sudak ve kal‘a-i İnkirmân ve kal‘a-i Balıklağa ve kal‘a-i Menkub bunlar dahi acâ’ibdir. Ammâ diyâr-ı Alaman’da olan kal‘a-i Budan ve kal‘a-i Novograd {kurb-ı Segedin} ve kal‘a-i Şıklovişse ve kal‘a-i Varadin {kurb-ı Belgrad} ve kal‘a-i Islankamin ve Belgrad kurbünde kal‘a-i Havâle ve Bosna serhaddinde kal‘a-i Yayiçse ve kal‘a-i Sin ve kal‘a-i Kabin ve kal‘a-i Kilisen ve kal‘a-i Bolagay ve kal‘a-i Risna ammâ Mora cezîresinde kal‘a-i Gördüs ve kal‘a-i Arhoz ve kal‘a-i Anapoli ve kal‘a-i Termis ve kal‘a-i Menekşe ve kal‘a-i Misistre ve kal‘a-i Koron ve kal‘a-i Avarin-i bâlâ ve kal‘a-i Holomiç ve kal‘a-i İnibahtı. Bunlar dahi kayalar üzre metîn kayalardır kim asla bunların dahi havâleleri yokdur.

Ammâ deryâ içre olan cezîrelerde kal‘a-i ibret-nümâlardır ki tahrîr olunur. Evvelâ cezîre-i Rodos’da kal‘a-i Eski Rodos ve kal‘a-i Lindoz, bu iki kal‘a bî-hâ’ildir, evc-i âsumâna berâber kal‘alardır ammâ hâlâ Rodos gibi edîm-i arzda bir kal‘a-i bî-adîl yokdur, ammâ alçakda benî Âdem kârıyla sa‘b olmuşdur. Süleymân Hân bizzât toprak sürüp almışdır. Ammâ bâlâda cümle tahrîr etdiğim kılâ‘-ı metîneler yed-i kurdet ile min indillah havâlesiz kılâ‘-ı sedd-i İskender’lerdir kim ne toprak sürmek ve top urmak ile zafer mümkin değil kılâ‘lardır. Ancak muhâsara ile zebûn olur. Cezîre-i İstanköy’de kal‘a-i Heli ve kal‘a-i Andemâhî kal‘aları dahi evc-i âsumâna ser çekmiş yalçın kayalar üzredir ammâ yine cümle zikr olunan kılâ‘lara kal‘a-i Van ve kal‘a-i Mardin ve kal‘a-i İmâdiyye ve kal‘a-i Dühek ve kal‘a-i Amîk-i Var’dır ammâ cümle kılâ‘lara sultân, {kal‘a-i} Van’dır. Üç sene Timur Şâh yedi kerre yüz bin asker-i bî-pâyân ile toprak sürüp muhâsara edüp bir vech ile zafer bulmayup hâ’ib [ü] hâsir gitmişdir. Hâlâ kal‘a-i Van’a yığdığı torbahı kûh-ı Demâvend kimi yığılmışdır. Hatta bu kal‘a-i Van hakkında Şeyh Sa‘dî hazretleri Gülistân’ında Van’ı şehrengîz etmişdir. Beyt:

Kızıl Arslan kal‘a-i soht dâşt.

Cemî‘i müverrihân-ı Acem içre kal‘a-i Van’a Kızıl Arslan derler. Zîrâ cümle kayaları surh-endâm kızıl kana müstağrak esed-hey’et bir kal‘a-i pür-salâbetdir. Sahrâ-i bâlâsına âfitâb-ı âlemtâb pertev urdukça kayalarının ba‘zı yerleri la‘lî ve mâvî ve sarı ve yeşil ve kebûdî ve ebrî nakş-ı bukalemun görünür.

Sitâyiş-i sahrâ-i kal‘a-i Van

Hâk-i Âzerbaycân'da diyâr-ı Ermen'de cenûbî ve garbîsi ve şimâlîsi Van deryâsı kıblesi ve şarkîsi ve yıldız tarafı İremezâtü'l-imâd misilli sahrâ-yı azîmin ortasında yükün yükleyüp çökmüş deve gibi arkası evc-i âsumâna çıkmış gûnâ-gûn ebrî ve la'l-gûn ve nakş-ı bukalemun kaya-yı ibret-nümûndur. İki tarafında deve yükü gibi karnı vâsi' altı **[251a]** kûh-ı bî-sütûn gibi boş kayalardır kim kıble tarafındaki kayaları altında aşağı şehri etrâfında başka alçak hisâr varoşudur, ammâ şimâl tarafındaki altı boş kaya kim Timur'un toprak sürdüğü mahalde şehir yokdur. Bir cânibi sazlı bataklıkdır. Garb tarafı Timur toprağıdır, dahi mâverâsı sahrâdır. Bu kaya çökmüş deve gibi oldukda başı cânib-i şarka nâzır Kesikkaya nâmıyla ma'rûf ve Deveboynu dahi derler. Hakkâ ki gerdân-ı şütür gibi bir eğri kayadır.

Cânib-i şarkîsinde asla top-ı dırâz güllesi irmez Akkirpi kayaları vardır, ammâ alçak dağlardır. Bu kayanın kıçı çökmüş deve gibi oldukda Van deryâsı tarafına, cânib-i garba nâzırdır. Meselâ bu deve kıçına müşâbih olan yerden üç bin altmış adım kayalar üzre havf ide ide kâmil bir sâ'atde urûc edüp yedi kulle ve yedi kat kapu güzer edüp aşağı Azebcân kapusuna varılır kim en ednâ pest kal'a dîvârıdır.

Ve bu kal'a kayaları bir acâ'ib turfe eşkâlde görünür kim niçe yerinde kayalar ejderhâ gibi aşağı sarkmış şehre hâ'il durur. Bi-emrillah başları ve gerdânları ve pençeleri âşikâredir. İm'ân-ı nazar ile nazar eden bilür ve niçe yerleri esed-hey'et kayalar görünür. Ve niçe sahrâları balık ve neheng-i evreng gibi nümâyândır ve ba'zı hacerler gemi gibi zâhirdir ve çok sengi ukâb kuşu gibi oturmış kayalardır ve bî-kıyâs kayaları gemi yelkeni gibi çâr-kûşe ve şekl-i müselles ve şekl-i bademî beyâz ve mücellâ kayalardır. Niçe yerleri deve ve katır ve fil ve câmûs gibi mefret ü mehîb kayalardır. Ve niçe yerleri gemi gibi ve kalyon gibi ve kadırga gibi ve hammâm kubbesi gibi ve soffa-i âlî gibi gûnâ-gûn kayalardır.

Ve bu kayalar mâbeyninde niçe kerre yüz bin şahin ve zağanos ve balaban ve miskî kartal ve akbaba ve çaylak ve baykuş ve kırlangıç ve güvercin ve devlengeç ve karakuş ve niçe gûne [vu]hûş âşiyân etmiş vâcibü's-seyr sahrâtullahi azîmdir.

Bu eşkâlde olup bu sıfat ile muttasıf olan seng-i hârânın aşağısından kâmil üç sâ'atde devr olunur. Sahrâ-i âlînin içi kat-ender-kat altı yüz aded gâr-ı azîmlerdir kim her biri birer kârbânsarâydan nişân verir. Cümle üç kat mağaralardır kim Âd kavmi bu kayaları şem'-i asel gibi oyup gâr-ı yetîmânlar inşâ etmişler kim vasfında cihân mühendisleri âcizdir.

Bu gârların niçesinin içinde devdâh hâneler var kim çarhlar ile üstâdlar ibrişim ve iplik ve sicim ve top urganları bükerler ve niçe yüz aded gârda top güllesi yığılmışdır kim hisâbın Cenâb-ı Bârî bilür.

Niçesinde niçe kerre yüz bin kantar şette barûd-ı siyâh memlûdur. Niçesinde top tahtaları ve tekerlekleri ve top kundakları ve top palamar âlâtları memlûdur.

Ve niçesinde ok ve yay ve zemberek ve tüfeng ve kılıç ve kalkan ve balta ve teber ve kazma ve külünk ve kürek ve çârpâ ve kumbara ve çarh-ı felekler ve paçarizler ve domuz ayakları ve mancınıklar ve müdevver taşlar ve bî-hisâb elzem-i levâzımından cebehâne ve sâ'ir mühimmâtlar var kim lâ-yu'ad velâ-yuhsâdır.

Hatta mahsûs yüz aded mağara-yı azîmlerde arpa ve buğday ve darı ve çeltikli pirinç ve bakla ve mercimek ve nohud (–) (–) (–) sâ'ir hubûbât var kim hisâbın Hallâk-ı Ezel bilür.

Ve bir gârda cemî'i hayvânın kemikleri yığılmışdır.

Ve bir kehfde bu kadar yıldan berü eski pâbuç ve çarık ve gayrı sarik misilli bî-ma'nâ deriler mâl-â-mâldır.

Ve bir gârda bir sahrıc-ı azîmde bezir yağı ve bir havzda şırlığan yağı ve bir havzda don yağı ve bir havzda say yağı ve bir havzda katran ve bir havzda zift ve gayrı gûnâ-gûn dühniyyât var ve yedi aded havz içre sığır derisinin yünlerin ve câmûs cildinin mûyların kazıyup dilim dilim ve şilim şilim edüp havzı azîmlere mâl-â-mâl edüp üzerine leb-ber-leb bal dökmüşler, kimine bekmez dökmüşler, sığır ve câmûs deriliğinden alâmet kalmayup bir gûne güzel reçel olmuş kim âdem yemek ile doyamaz.

Ve bir gâr-ı kebîrde tuzlanmış balık ve bir kehfde niçe bin câmûs ve sığır ve koyun ve keçi sığın etlerin tuzlamışlar kim hisâbın Allah bilür.

Ve üç aded gâr-ı azîmde tuz mâl-â-mâldır. Ve kırk aded gârda pişmiş darı ekmeği ve peksimat ve un ve bulkur var kim hisâbın Rabbü'l-ibâd bilür.

Ve niçe yüz havzlarda sirke ve bal ve peynir ve zeytun ve zeytun yağı, hatta şarâb-ı bî-hicâb dahi vardır kim müsâlaha içün yahûd mahsûr olan kefere re'âyâ vü berâyâ içün hamr dahi vardır. Hatta bi-emrillah bir gârda neft yağı ma'deni vardır kim kayadan cereyân edüp bir havz-ı azîmin içine rîzân olup ol havz-ı azîm mâl-â-mâl oldukda taraf-ı mîrîden Van defterdârı tüccârlara fürûht eder, bi-emrillâh bir temâşâdır. Ammâ bu gâr dahi şeb [u] rûz mesdûd durur. Hatta bu gârın bir tarafında püşte püşte hâk-i pâk yığılmış durur. *Allahümme âfinâ* bu nefte bir âteş isâbet etse üzerine bu toprağı döküp söndürürler.

………………..(2 satır boş)………………..**[251b]**

El-hâsıl bu Van kayası içre altı yüz aded gârın birisi dahi tehî değildir. Cümle cebehâne ve âlât-ı mühimmât ve levâzımât ile pür olmuş kehflerdir. Hatta Süleymân Hân *aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân* çok feth [ü] fütûhâtda bulunup kal'alar feth etmeğile vukûf tahsîl eyleyüp taşradan kal'aya ve kal'adan taşra düşman üzre top atılup niçe kal'a döğüleceğin ve kal'adan atılan toplar düşmana ne yüzden zarar isâbet ideceğin bilüp Van kal'asının ta zirve-i a'lâsına yigirmişer karış ve otuzar kırkar karış balyemez toplar komuş kim ta dörd sâ'at mesâfe-i ba'îdede Erdemit bâğlarında düşman görünce mezkûr toplar Van sahrâsında âdem ve kırk mil deryâsında gemi gezdirmez. Bu kerre düşman bir lu'bla kal'a altına girse bu bâlâdaki uzun topların gülleleri mesâfe-i ba'îdeye gidüp zîr-i kal'ada olan düşmana zarar etmez mülâhazasıyla koca Süleymân Hân mezkûr mağaraların niçesi kalyon karnındaki top deliklerine mânend delikler delüp her bir gârda birer gûne san'at-ı usret ile toplar çıkarmış kim âdem gördükde engüşt ber-dehen edüp dem-beste ve hayrân olur. Bir sıra böyle balyemez topları kürsi gibi düşman ve cümle gûne mühimmâtların her top-ı kûb yanına cebehâneleriyle güllelerin hâzır etmiş. Bu toplardan aşağı bir kat dahi olan kehfleri yine delüp birer kat âdem sığar ve taş gülle atar şayka toplar dizmiş. Anların dahi mühimmâtların imâr etmiş.

Andan sonra aşağı varoş kal'a sengdir. Dîvârları ve burc-ı bârûları üzre Yalı kapusundan

paşa kullesine ve Rüstem Paşa kullesine ve Hüsrev Paşa kullesine ve Ortakapu kullesine ve Veled kullesine ve Tebrîz kapusu kullesine varınca kirpi gibi birer kat top dahi dizmişdir kim bu toplar alçakda olmağile kal'ayı muhâsara edüp meterise giren düşmanı gezdirmez. Bu hisâb üzre kal'a-i Van'ın dörd kat toplar dizilmişdir kim gûyâ yükün almış bir kalyon gibi yemîn ü yesârında dörd kat topları vardır.

Der-beyân-ı eşkâl-ı kal'a-i Van

Bâlâda tahrîr olunan mağaralı kayalar üzre evc-i âsumâna kad çekmiş bir kal'a-i Kahkahâ-vâr bir hisârı vardır kim cânib-i garbîsinde yedi kat kapu kulleleri vardır. Birbirine nâzır burclar andan cânib-i şimâle nâzır tarafında bölme bölme kayalar üzre üç bölük kal'a dîvârlarıdır kim içinde azebân tâ'ifesi ve gayrı neferâtları sâkin olurlar. Ve bu şimâl tarafından kayalar içre ta aşağı sazlığa inilir sulak yolu vardır kim bu kullede kirpi gibi balyemez topları vardır.

Andan bu kal'anın cânib-i kıblesinde ve cenûbunda aşağı şehre nâzır mahalde asla kal'a dîvârları yokdur. Cümle yalçın kayalar üzre sarây-ı âlîlerin ve yeniçeri ağasının ve başçavuşun ve kâtibinin ve kethudâsının sarâyları ve sâ'ir yeniçerilerin ve topçu ve cebecilerin odaları dîvârları ve şâhnişînleri vardır, yohsa kal'a dîvârları yokdur. {Bu tarafdan aşağı şehre bakmağa benî Âdem tahammül edemeyüp zehresi çâk olur, *ne'ûzü billâh.}*

Ve bu mahalde aşağı şehre hâ'il kayalar içre oyulmuş su kullesi yolu vardır kim bu su yoluna topları kipri gibi nâzırdır. Bu su yolu yukaru kal'anın ta zirve-i a'lâsından aşağı Horhor suyu kayasına inince bin kademe nerdübân ile inilür. Su alanın yolu başkadır, suya gidenin yolu başkadır kim hîn-i muhâsarada izdihâm olmasun içün Sultân Kılıç Arslan Şâh eyle binâ etmiş. Acâ'ib su yoludur, bir acîb ihsân-ı Hudâdır kim değme kal'aya müyesser değildir. Cümle kal'alara taşradan içeri su gider ammâ bu kal'a-i Van'ın kal'a kayasından Horhor nâm değirmân yürüden âb-ı hayât suları cereyân edüp Tabahâne içinde taşrada olan bâğ u bâğçe ve bostânları saky edüp deryâya mahlût olur bir âb-ı latîfdir. Hîn-i muhâsarada sudan asla müzâyaka çekmek ihtimâlleri yokdur.

{Ta'rîf-i kal'a-i Kesik ve Deveboynu derler}: Bu kal'adan mâ'adâ cânib-i şarkda mukaddemâ deve boynuna benzer dediğimiz mahalde Kesik derler bir kal'a-i sağîr vardır kim gûyâ deve kellesi üzre bir kulle-i azîm vardır. Ammâ yukaru Yeniçeri kal'asından aşağıca vâki' olmuşdur. Lâkin yine büyük kal'adan kayalar içre varılur yolları vardır kim başka dizdârı ve başka neferâtları ve başka cebehâneleri ve başka mağaraları vardır kim Tebrîz kapusuna hâ'il başka bî-hâ'il kal'acıkdır. Buna hod asla bir vecih ile zafer mümkin değildir. Hakkâ ki deve gerdânı gibi birkaç kaya üzre deve kellesine müşâbih bir yalçın kayada bir kal'a-i sağîredir.

Der-vasf-ı ecrâm-ı kal'a-i âlî Van: Bu kal'a-i serbülendi bir vech ile adımlamak mümkin olmadı. Zîrâ her cânibi çâh-ı gayyâ ve derk-i esfelden nişân verir. Ol ecilden cânib-i edvârında asla handakı yokdur. Ancak şarkdan garba tûlânîce vâki' olmuş bir kal'a-i bâlâ-misâldir ve ibtidâ aşağıdan bu kal'aya urûc ederken yokuş **[252a]** yukaru cânib-i şarka üç bin adımda gücile yedi kulle geçüp İçkal'a kapusuna varılır kim cânib-i garba nâzır üç kat bâb-ı hadîdlerdir. Gûyâ derveze-i Şirvân diyârında İskender'in binâsı Demirkapu'dur. Bu

Van kapuları mâbeynlerinde rûz [u] şeb sayf [u] şitâda beher yevm birer oda yeniçeri ve bir gün azeb-i hisâr ve bir gün hisâr erleri nigehbânlık ve dîdebânlık edüp bir ma‘sûm-ı pâk ve bir hâtûn-ı nâ-pâk bu kal‘a kapusundan içeri komak ihtimâlleri yokdur. Zîrâ bir kere niçe yüz Ekrâd avret libâsıyla bu kal‘aya girüp feth etmişlerdir.

Ba‘dehû Ahmed Ağa nâm bir gâzî-yi benâm-ı hümâm kendü mâlından üç bin aded serdengeçdi dilâverler yazup kal‘aya her tarafdan gemiler ile ve niçe hıyel [ü] mekr ile kal‘aya duhûl edüp derûn-ı kal‘aya istîlâ eden Ekrâd’a şemşîr-i Ahmedî urup niçe yüz Ekrâd kendüleri kal‘adan aşağı pertâb edüp pâre pâre olurlar. Mâ‘adâsını niçe bin eziyyet ile derilerin yüzüp kellelerin ârâyiş-i burc [u] bârû ederler. Bu ma‘reke Murâd Hân-ı Râbi‘de karîbü‘l-ahd olmuşdur. Ol asırdan berü kal‘a-i Van’a on oda yeniçeri ağası ta‘yîn olunmuşdur. Anınçün ilâ yevminâ hâzâ Van kal‘asına bir sabî ve bir nâ-ma‘lûm avret komak ihtimâlleri yokdur.

Ve bu kapuların mâbeynlerinde ol kadar zî-kıymet âlât-ı silâh ve cebe vü cevşen vardır kim gûyâ kal‘a-i Eğre ve kal‘a-i Budin kapuları gibi silâh-ı gûnâ-gûn ile müzeyyendir. Bu kapudan gayrı Van’ın yukaru kapusu yokdur ve bu kapudan taraf-ı şarka Kesik kulle başına varınca bu kal‘anın tûlu bin kırk adımdır. Eğer aşağıdan adımlanan üç bin adımı dahi hisâba yâr ederseniz kal‘a-i Van aşağıdan ta İçkal‘anın Kesik kullesine varınca bin yüz adım tûlu olmuş olur. Ammâ arzı iki yüz ve üç yüz adım yerleri vardır.

Ammâ netîce-i kelâm kal‘a-i kapusundan içeri ta Kesik’e varınca bin adımdır ammâ Kesik kal‘aya varınca add olunmaz. Zîrâ başka kal‘adır. Ammâ yine bu yukaru Yeniçeri kal‘asından gider. Kâmil bin adımda dahi derd [u] belâ çekerek ana varılur.

Der-vasf-ı imâret-i kal‘a-i Van

Bu cirmde add olunan kılâ‘-ı sa‘b içre cümle üç yüz aded yeniçeri ve topçu ve cebeci hâneleri vardır kim cümle azeblerdir. Bu mahalde müte’ehhil âdemler olamaz. Ammâ şimâl tarafındaki sahrâya nâzır Suluk kullesi üzre bölme hisârlar içre müte’ehhil âdemler sâkinlerdir ve kal‘a kapusundan taşra yedi kulle ve burçlar mâbeyninde olan hisâr erleri ve kavm-i azebistân cümle evlâd [u] ıyâl sâhibleridir.

Ve bu İçkal‘ada ancak bir Sultân Süleymân câmi‘i var kim Hazret-i Dâvûd asrında Melik Câlût’un binâ etdüği yerdir kim her divelde ma‘bedhâneden gayrı şey olmayup deyr iken ana Ermenîler Vang derlerdi. Hâlâ ol deyrin ismiyle müsemmâ olup Vang’dan galat Van derler. Hâlâ Süleymân Hân Câmi‘idir kim minâresi {zelzeleden münhedim olup Yeniçeri Ağası Ömer Ağa nâm ağa minâre-i Muhammedî binâ etdi} ve kubbesi ve sâ’ir sarâyların dam u bâmları ta vakt-i zuhr olmayınca bu imâretler ebr-i kebûtlar içre görünmez. Ta bu mertebe eflâke kad çekmiş kal‘a-i serâmeddir. Niçe bin kemândâr pehlivânlar aşağıdan ok atup kal‘a aşıramamışlardır. Ammâ Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ kal‘a-i Revân’ı feth edüp bu Van’a geldikde Pehlivân Sarı Solak’a ve Koca Hacı Süleymân’a ok atdırup kal‘a-i Van’ı aşırmışlardır. Hakkâ ki ebr-i kebûdlar içre görünmez bir kal‘a-i âlem-ârâdır.

Süleymân Hân câmi‘inden gayrı yedi mescid ve bir tekye vardır. Gayri hân ve hammâm ve çeşme ve kârbânsarây ve medâris ve imâret-i dârü‘z-ziyâfe yokdur, ammâ üç mekteb-i sıbyân ve on mikdârı küçük dükkân vardır. Lâkin her hânda birer

gasilhâne hammâm mukarrerdir. Herkes hânelerine atlarıyla ve katırlarıyla aşağıdan su götürürler ve niçe yerde âb-ı hayâtdan nişân verir buz pâresi gibi suları sarnıçlarda bârân-ı rahmetden cem‘ ederler, ammâ muhâsarada Suluk yollarından su taşırlar.

Ve mine’l-acâ’ib, ağreb-i garâ’ibden vâcibü‘s-seyr kal‘adır kim kayası dibinden niçe yüz aded kaynak âb-ı hayâtlar çıkup aşağı şehre nüzûl olur.

Manzara-i hatt-ı Kızıl Arslan Şâh: Bu İçkal‘a kayasının şehre nâzır kıble tarafında Kesik Top mağarası üzre evce berâber kayanın sînesinde kayayı çâr-kûşe mücellâ edüp niçe satır hatt-ı ibret-nümûn ile rümûz-ı künûzlar tahrîr olunup selef pâdişâhlarının defîne-i mâl-ı Kârûnları ve niçe mutalsamlar tahrîr olunmuşdur.

Der-vasf-ı kal‘a-i zîr-i Van: Bâlâda tavsîf olan İçkal‘a kayası ki şarkdan garba tûlu dörd bin yüz adım olan kal‘anın cânib-i kıblesi zîrinde bir düz vâsi‘ sahrâda İçkal‘adan gayrı havâlesi yok şekl-i müselles bir kal‘a-i kavîdir. Batı ve şimâl cânibi mezkûr Kızıl Arslan nâm kal‘a ile şekl-i murabba‘ olmuş olur, ammâ bu aşağı kal‘anın yukaru kal‘aya muttasıl olan yerinde asla kal‘a dîvârı yokdur. Hemân İçkal‘a kayalarıdır. Aşağı kal‘anın şarkında ve cenûbunda ve garbında kal‘a dîvârları vardır. Bu üç tarafından **[252b]** gayrı kal‘a dîvârı yokdur. Bir katı gâyet metin ve Şeddâdî ve seng-tıraş ile mebnîdir kim Tâceddîn Şâh binâsıdır. Alçakdır ammâ gâyet metîndir. Dâ’iren-mâdâr dîvârının arzı on ikişer zirâ‘-ı melikî kalın ve rıhtım dîvârlardır. Veled kullesinden Paşa Sarâyı Köşkü kullesi’ne gelince kal‘a dîvârı yigirmişer arşın kalın dîvârdır ammâ Elmacı Paşa Kullesi tarafı niçe muhâsaralardan sonra binâ olunmak ile gâyet metânet üzre binâ olunup otuz ayak enli dîvârdır kim üzerinde cürd atlılar cirid oynamak mümkündür.

Aşağı kal‘a kullelerin beyân eder: Dâ’iren-mâdâr cümle yetmiş aded kulle-i Kâflardır ammâ cümleden Sultân Veled kullesi, kal‘a dîvârların muhâfaza eder kirpi gibi toplar ile âmâde bir kulle-i azîmdir. Andan Yalı kapusunda Şâh kullesi ve Paşa kullesi ve Rüstem Paşa kullesi ve Hüsrev Paşa kullesi ve Kâsım Paşa kullesi ve Süleymân Paşa kullesi ve Ketenci Ömer Paşazâde Mehemmed Paşa kullesinin târîhidir:

Eyledi sa‘y edüp Van’ı müceddeden ta‘mîr,

sene 1055.

Ve Orta kullesi ve Van Ağası Ahmed Ağa kullesi ve ibtidâ fetihde vâlî olan Çerkes İskender Paşa kullesi ve Ulama Paşa kullesi ve Atlı Paşa kullesi ve Yassı kulle ve Nakışlı kulle ve Malmet kullesi ve yine Elmacı Paşa kullesi ve Tebrîz kapusu kullesi ve bu Tebrîz kapusu tarafında Kesik Deveboynu kullesi altında yalçın kayalar üzre otuz sekiz adeddir.

Rıhtım-ı Şeddâdî binâ kulle-i azîmler var kim diller ile ta‘bîr ve kalemler ile tahrîr olunmaz ve her birinde birbirine kayalar içre imdâda gidecek yollar vardır kim şâhrâh değildir, anı bilür başka neferâtları vardır kim ol yollarda kulleden kulleye giderler.

Ve bu Tebrîz kapusu kulleleri cümle kirpi gibi topları zeyn olmuşdur. Zîrâ bu aşağı kal‘anın havfi bu Tebrîz kapusu semtindendir. Anınçün aşağı kal‘anın bir cânibi beş kat kalın dîvârlardır, kat-ender-kat kırk aded kulle sedd-i Âd’dır ve bu tarafa nâzır kal‘a-i Deveboynu gûyâ kulle-i Ferhâd’dır.

Ve bu bâlâda tahrîr olunan kulle-i metînelerin önlerinde bir kat dahi alçak hisâriçe dîvârı gâyet kalın ve rıhtım ve Şeddâdî dîvârdır kim serâpâ mazgal delikleriyle ârâste ve köşe-bendler ile pîrâste olmuş hisâriçe ta'bîr etdikleri dîvâr-ı pesenddir. Ammâ bu dîvâr üzre asla top yokdur ve bu dîvârın iç yüzünde zîr-i zemîn içre kârgîr binâ yollar vardır kim hîn-i muhâsarada düşman bu kal'aya toprak sürse mezkûr yollardan handak içre sürülen türâbı kal'ada mahsûr olanlar uğurlayup kal'ayı gark-ı türâbdan halâs ederler. Mezkûr hisâriçe yolların üç tarafında dahi dâ'iren-mâdâr Yalı kapusundan ta Tebrîz kapusuna varınca kal'ayı handak ihâta etmişdir. Elli altmış âdem oğlu handak ihâta etmişdir, ammâ alçakdır. Zîrâ çayırlı ve çemenzârlı alçak zemîn-i mahsûldâr bir tarafından düşman muhâsara edüp meterise girilmek muhâldir. Zîrâ bir zirâ' mikdârı meteris kazılsa su çıkar. Ammâ la'în Kel Rüstem Hân İrân-zemîn askeriyle bu kal'a altına çöküp bir hayli mesâfe-i ba'îdeden toprak süre süre handak kenârlarına gelüp amelî türâb ile meterise girmişdir.

Ammâ Tebrîz kapusu tarafı handakı yüz arşun arîz ve kırk arşun amîk handak-ı azîmdir, zîrâ türâblı zemîndir. Ekseriyyâ der-ceng-i evvel düşman aşağı kal'aya bu mahalden sarıldığından aşağı kal'anın bu Tebrîz kapusu mahalli kat-ender-kat sarpdır. Ammâ askerinin bahâdır ve şecî' olduklarından aslâ ve kat'â düşmandan bâk [u] pervâları yokdur. Hattâ Kel Rüstem Hân muhâsarasında yedi ayda iç kal'adan yedi aded top atmışlar. Kesik Top derler. Süleymân Hân'ın bir ağzı kırık topu vardır, anı bir kerre İçkal'a kayasındaki mağaradan atup yedi aded Acem hânları müşâverede iken yedisin dahi dûzah-ı nîrâna gönderir. Böyle bir top-ı kûbdur.

Yedi ay muhâsarada İçkal'a yedi topdan gayrı atmamışdır. Ta bu mertebe bî-bâk u bî-pervâ bir kal'a-i bâlâdır. Ammâ ne derd-i ser çekerse ibtidâ aşağı kal'a çeker. Hattâ Van kulu sâ'ir kal'a kulları mâbeyninde mu'âraza ve münâkaşa şekilli kelimâtlar esnâsında Vanlı eydür: "Hey kişi, Kel Rüstem Hân çağında kal'amızda kaht [u] galâ olup pisik eti ve çomar ve turaş ve tola köpek eti yemişih ve şehidlerimizden bacımız ve haltemiz ve ammimiz ve evlâdımız etlerin yeyüp Van kal'asının bir taşına bin baş verüp Kel Rüstem'e Van'ı vermemişih" deyü tefâhur kisb ederler.

Hakkâ ki akûr kulu vardır. Yedi aydan sonra Kel Rüstem Hân hâ'ib ü hâsir cebehâne ve bârhâne ve ordu-yı bâzârın bırağup firâr ederken Van kulu Rüstem Hân'ın ardına düşüp Salmas ve Rûmiyye sahrâlarına varınca Kençel Rüstem Hân'ın askerin kıra kıra niçe bin baş dil ile ve niçe kerre yüz bin mâl-ı ganâ'imle Van'a dâhil olup şâdumân etdiler. Hâlâ diyâr-ı Acem'de efvâh-ı nâsda darb-ı mesel olmuşdur kim "Van kal'ası bizim **[253a]** Rüstem Hân sipehsâlârımızdan beri yaralı maralımızdır." derler. Ya'nî "Biz Van'ı muhâsara edüp niçe yerlerin münhedim etmişizdir. Elbette şikârımızı alırız" derler ammâ bi-emrillah mümkin değildir. Zîrâ her gelen vüzerâ birer gûne âsâr-ı binâ zamîme edüp yevmen-fe-yevmen imâr olmadadır.

Hattâ efendimiz Melek Ahmed Paşa Van'a serdâr-ı mu'azzam iken yukaru İçkal'a kapusu kullesini müceddeden bir kulle-i ser-bülend inşâ edüp mazgal delikleri ile demir kapaklı top delikleri edüp cânib-i erba'aya nâzır sekiz pâre balyemez toplar edüp bu kulle üzre bir kasr-ı âlî binâ etdüğüne târîh. linâmıkıhî Evliyâ:

Bir eksikli görüp kasrı müferrah

Diye ey Evliyâ bu işret-âbâd Sene 1065.

Ve bu kulleden mâʿadâ mezkûr Tebrîz kapusunda bir dirsekli tabya-i metîn etmişdir kim Tebrîz kapusunun yemîn [ü] yesârı handakı içre kuş uçurmaz. Ve handak üzre Tebrîz kapusuna âyende vü revendegân içün mancınıklı bir gûne musanna‘ makaralı cisir inşâ etmişdir kim böyle kapân-ı cisr-i haşeb bir kal‘ada yokdur. Her şeb kal‘a huddâmları ve dîdebânları bu cisri makaralar ile ipleri bocı-ırgatlar ile çekerek cisr-i haşebi kal‘a dîvârına dayayup siper ederler. Ba‘dehû iç yüzden cisri kal‘aya zencîrler ile bend ederler. Ta bu mertebe metîn cisr oldu.

Van kal‘asının kapuların bildirir

Evvelâ cümle dörd aded hadîd kapulardır. Cümleden metîn cânib-i şarka meftûh,

Tebrîz kapusudur: Kim beş kat eğri ve büğrü yollu kapulardır. Hisâr eri ve azeb-i hisâr şeb [u] rûz bu kapular mâbeyninde dîdebânlık ve nigehbânlık edüp dakku'l-hanak ile tavla ve şatranç oynayup herkes bir işgâlde pâsbânlık ederler. Ve bu kapunun iç yüzünde Deveboynu ve Kesik kal‘a kayası dibinden değirmânlar döndürür âb-ı hayât kaynak su çıkup şehir içre hân u câmi‘ ü imâret ve hammâmları ve niçe hânedânların bâğçelerin saky edüp kal‘adan taşra gider. Bu kaynak ayn-ı zülâl mahrecinde bir ma‘bedhâne-i kadîm vardır. Anda cümle Tebrîz kapusu dîdebânları ibâdet edüp buz pâresi-misâl âb-ı zülâlinden nûş edüp Tebrîz kapusun beklerler. Ve ikinci,

Orta kapu: Cânib-i cenûba ve cânib-i kıbleye Erdemit bâğları tarafına mekşûfdur kim üç kat demir kapudur ammâ Mısır'ın Bâb-ı Nâsır'ı gibi vâsi‘ büyük kapulardır. Bunun dahi mâbeyni âlât-ı silâh-ı gûnâ-gûn ile müzeyyendir ve şeb [ü] rûz iki yüz aded pür-silâh nigehbânlar mukarrerdir. Bu kapu handakı üzre metîn cisri vardır. Andan üçüncü**,**

Uğrın kapu: Paşa sarâyının bâğçesi köşesinde kıbleye nâzır bir küçük demir kapudur. Dâ'imâ mesdûd durur. Miftâhları paşada durur. Bir ulak veyahûd Kürdistân'dan ve Acem tarafından gücile bir âdem gelse bu kapuyu açup ol gelen âdemlerden paşa haber alur. Bu kapunun handakı üzre bir ince poh[r]enk tahta cisri vardır. Dîdebânlar her gice kulle üzre bu cisri beklerler, başka bir gûne kapudur kim paşaya mahsûsdur. Dördüncü,

Yalı kapusudur: Batı tarafına nâzır dörd kat metîn demir kapulardır. Her kapuda kat-ender-kat olmuş pür-silâh bevvâbânlar vardır. Zîrâ bu kapu iskeleye mekşûf olmak ile bunda neferât çokdur. Hattâ defterdâr ve gümrük emîni tarafından dahi âdemler bekler ve her kapu mâbeyninde rûy-ı dîvârda ol kadar âlât-ı silâh ve cebe vü cevşen var kim ta‘bîr olunmaz ve bu kapu önünde dahi handak üzre haşeb cisr-i azîmi var.

Bu mahalde Van'ın dörd aded kapusu ve cisirleri evsâfı tamâm olup,

Van kal‘asının cirmin beyân eder

Evvelâ cânib-i şarkda Tebrîz kapusundan taraf-ı garbîde Yalı kapusuna gelince bu aşağı kal‘anın üç taraf dîvârı kal‘a ve bedenler üzre kâmil beş bin adımdır. Ammâ İçkal‘a kayasıyla bile hisâb olunursa kâmil on bir bin hatve-i fetâdır, ya‘nî yiğit adımlamasıdır. Bî-tâb u bî-mecâl ehl-i keyf tiryâkî adımıyla on beş bin adım dahi olur ve dâ'iren-mâdâr kâmil dörd bin dendân-ı bedendir kim hîn-i muhâsarada her dendân-ı beden mazgalında

ikişer âdem bekler ammâ ile'l-ân her gice yetmiş üç aded kullede beş yüz aded pür silâh âdemler fi's-sayf ve'ş-şitâ keşik bekleyüp sadâ-yı gülbâng-ı Muhammedî ile feryâd edüp nigehbânlık ederler. Ve bütün gice yigirmi dörd aded ağaları ve çavuşları şebrevânî esbâblarıyla kol dolaşup rıbât bekler, bir nöbetçi hâmûş bulsa iki yüz deynek urup paşaya arz edüp gediği âhara tevcîh olunur. Zîrâ ulûfe-i mu'ayyeneleri ve asıl mu'teber dirlikdir. Dörd beş bin mikdârı mahlûl bekler garîbü'd-diyâr ma'zûlcü nâm yiğitler vardır. Anlar dahi hasbî nöbet beklerler. Bir gedik mahlûl olsa anlara verilmek şartdır. Eğer fetâ oğlu var ise pederi gediği oğluna verilir. Ma'sûmlara gedik verilmek memnû'dur.

Bu dîdebânlar her şeb silâhlarıyla nöbet bekleyüp **[253b]** kal'a dîvârları ve burc [u] bârûlar üzre helvâ sohbetleri ve gûnâ-gûn şakalar edüp nöbet beklerler. Eğer düşmandan bir haber gelmişse kal'a dîvârlarından aşağı demir zencîrler ile handaklar içre meş'aller asup şeb-i muzlimi rûz-ı rûşen edüp çerâğân ederler ve cemî'i hânende vü sâzendeler kal'a üzre her gice gûnâ-gûn fasıllar eyleyüp kimisi tevhîd ve tezkî ve kimi temcîd-i Mecîd-i Bârî eder.

Ve ağaların cümlesi ol mahûf gicelerde dîvârlar üzre mehterhâne ile cura, zurna ve tabılların döğerek kol dolaşırlar. Ammâ sâ'ir gicelerde ba'de'l-ışâ ve kable salâti'ş-Şâfi'î mehterhâne çalınur. Andan yukaru Yeniçeri kal'asında mehterhâne ikinci yatsıda ve vakt-i Şâfi'îde sekizer kat mehterhâne-i Süleymân Hân kösleriyle çalınur. Ammâ gâyet bâlâ olmağile aşağı kal'ada yukaru kal'a mehterhânesi gücile istimâ' olunur. Ammâ mesâfe-i ba'îdeden yahşı sadâ işidilir.

………………..(4 satır boş)………………..

Der-beyân-ı hâkimân-ı kal'a-i Van

Evvelâ kânûnnâme-i tahrîr-i Süleymân Hân üzre bu kal'a-i Van eyâletdir. İbtidâ Süleymân Hân asrında Makbûl İbrâhîm Paşa fethinde Ulama Paşa'ya iki tuğ ile eyâleti ihsân oldu. Ba'dehû sene 953 târîhinde Kızılbaş-ı bed-ma'âş istîlâ edüp bizzât Süleymân Hân Van'ı muhâsara edüp be-dest-i Sadrıa'zam Rüstem Paşa feth etdükde bir gazâ-yı garrâda bizzât Süleymân Hân feth-i Van-ı âlîşânda bulunmak ile ibtidâ hatt-ı şerîfleriyle eyâlet-i Van'ı ber-vech-i arpalık vezâret pâyesiyle Âsitâne-i sa'âdetde orta defterdâr olan Çerkes İskender Paşa şecî' ü bahâdır ve er server-i dilâver olmağile eyâlet-i Van ana ihsân olunup taraf-ı pâdişâhîden paşasının hâss-ı hümâyûnu on bin kerre yüz bin ve otuz iki bin akçedir. Hâssına göre üç bin cebeli askeriyle me'mûr olduğu seferi eşer. Ve ber-vech-i adâlet cürm-i cinâyetiyle bâd-ı hevâsıyla beher sene paşasına kırk bin guruş hâsıl olur. Ammâ efendimiz Melek Ahmed Paşa'ya bin kiseden ziyâde mâl hâsıl oldu.

İkinci hâkimi örfî, yukaru kal'ada dergâh-ı âlî yeniçerilerinin haseki ağalarından bir müte'azzım yeniçeri ağasıdır. Zamânımızda Deli Abdî Ağa nâm bir ağa-yı hümâm idi kim altı odada üç bin yeniçeriye hâkim idi. Üçüncü hâkim ağa, başçavuşdur. Dördüncü yeniçeri efendisidir, beşinci cebecibaşıdır kim üç odada bin aded cebeciye hâkimdir. Altıncı, topçubaşıdır kim iki odada bin aded topçulara hâkimdir. Bunlar kerr ü ferr ü dârâtları müte'azzım Âsitâne ağalarıdır kim her Cum'a alây ile paşa dîvânına gelirler. Yedinci hâkim, paşa kethudâsıdır, sekizinci paşa müsellimidir, dokuzuncu paşanın şehir subaşısıdır. Onuncu pâdişâhın mâl defterdârı Şânî Efendi'dir kim hâssı 64.870 akçedir.

Yüz elli aded tevâbi‘iyle yedi yüz kalemden mâl-ı pâdişâhî tahsîl edüp yetmiş aded kılâ‘ kullarına ve sâ’ir erbâb-ı vezâ’ife vazîfe-i mu‘ayyenelerin verüp üst haftanıyla paşa dîvânına gelmeğe me’mûrdur. On birinci zâbit, çavuşlar kethudâsıdır. On ikinci çavuşlar emînidir. On üçüncü çavuşlar kâtibidir. On dördüncü tîmâr defterdârıdır. On beşinci defter emînidir. On altıncı rûznâmecidir. On yedinci muhâsebecidir. On sekizinci mukâta‘acıdır. On dokuzuncu menkûfâtçıdır. Mezkûr dokuz aded dîvân halîfeleri taraf-ı pâdişâhîden ru’us-ı hümâyûn ile mutasarrıf hâkimlerdir kim kânûn-ı Süleymân Hân üzre ze‘âmetleri hâssı 60.999 akçedir. Bunlar dahi paşa ile sefer eşmek kânûndur.

Yigirminci zâbit, ze‘âmet kethudâsıdır, ammâ hâssı ref‘ olunmuşdur. Yigirmi birinci zâbit Sağ kolağası Süleymân Beğ‘dir. Yigirmi ikinci hâkim sol kolağasıdır. Yigirmi üçüncü azeb ağasıdır. Yigirmi dördüncü hisâr eri ağasıdır. Yigirmi beşinci Âsitâne tarafından dizdâr-ı bâlâdır. Yigirmi altıncı dizdâr-ı deveboynudur. Yigirmi yedinci Aşağı Kal‘a dizdârıdır. Yigirmi sekizinci gümrük emînidir. Yigirmi dokuzuncu hâkimi harâcî ağadır.

Otuzuncu hâkimi muhtesib ağadır. Otuz birinci şâhbender ağadır. Otuz ikinci mîr-âb beğdir, ya‘nî su ağası dokuz bin aded bâğlara su salup saky edüp öşr alırlar. Paşa ağalarından dörd yüz aded tevâbi‘iyle hükûmet edüp paşaya altı kise ve kendüye üç kise hâsıl eder. **[254a]** Otuz üçüncü hâkim çöplük subaşısıdır. Cemî‘i şehri ve handak yolların tathîr eder. Otuz dördüncü hâkim şer‘-i Resûl-i mübîndir kim şehr-i Van kânûn-ı Süleymân Hân üzre üç yüz akçe şerîf kazâdır. Pâdişâh fethi olmak ile ber-vech-i arpalık beş yüz akçe mollaya sadaka olunmuşdur.

Cümle (–) aded nevâhîlerdir. Evvelâ cânib-i kıbleye Erdemit ve nâhiye-i Vastân ve nâhiye-i Gevar ve nâhiye-i Gevaş ve nâhiye-i Surp ve nâhiye-i Amîk ve,

………………..(1 satır boş)………………..

Bu nevâhîlerden kadısına senevî ber vech-i adâlet on kise hâsıl olur.

Otuz beşinci hâkimi, mezheb-i İmâm-ı A‘zam ve hümâm-ı akdem şeyhülislâmıdır. Zîr-i destinde Şâfi‘î ve Mâlikî ve Hanbelî müftîleri vardır. Kânûn üzre her fetvâda onar akçe avâ’idleri vardır. Otuz altıncı hâkim nakîbü‘l-eşrâfdır kim cemî‘i sâdât-ı kirâm ulusudur. Müteseyyidlerin haklarından gelir. Otuz yedinci zâbit şer‘-i şehr nâ’ibidir kim her dîvânda paşa huzûrunda mevcûddur. Bu nâ’ib yılda bir kerre Van sancağında olan cümle (–) aded kurâları devrine çıkup avâ’id [ü] fevâ’id tahsîl eder.

Ammâ bu şehr-i Van’da yeniçeri serdârı ve sipâh kethudâyeri yokdur. Zîrâ yeniçeri ağası yeniçerilere hâkimdir. Kal‘a sipâhiyânına sağ kol ve sol kol ve yigirmi dörd bölük neferâtları hâkimlerdir. Anınçün sipâh kethudâyeri yokdur ve Âsitâne sipâhîsi yokdur. Cümle Van-ı sedd-i îmân kullarıdır.

Der-beyân-ı aded-i sipâhân-ı ağavât-ı Van ve aded-i neferât-ı sâ’ir huddâmân

Evvelâ cümle sağ ve sol ve yerli ve gönüllü ve azeb-i hisâr ve topçu ve cebeci dizdâr-ı Bâlâ ve dizdâr-ı Kesik ve dizdâr-ı Estel ve Başlı ve Taşlı ve Hasanî ve Hüseynî ve çavuşân ağası ile kal‘a-i Van cümle on iki tuğ ve yigirmi dörd ağalık add olunur, ammâ cümleden asker-i güzîde asâkir-i sağ kol cümle (–) aded güzîde cüyûş-ı şecî‘dir. Ağaları Hüsrev Paşa

yeğeni Süleymân Beğ‘dir. Andan gâzîyân-ı solkol cümle (–) aded cünd-i pür-silâhdır. Ağaları Demircioğlu’dur. Yaşlı taşlı add olunan âdemler ve Hasanî ve Hüseynî ta‘bîr olunan askerler yine mezkûr iki fırka cüyûş içre başka hevâ gözedir oymak kabîle âdemlerdir. Taşlı dedikleri yukaru Taşkal‘ada sâkin olanlardır ve Yaşlı ta‘bîr etdikleri aşağı Yaşhisârda olanlardır.

Aceb hikmetdir kim bu kal‘ada sâkinler eyle birbirlerine adüvv-i cânlardır ve Hüseynî Hasan Ağalı‘dır ve Hasanî Hüseyin Ağalı‘dır kim yine sipâhân zümrelerindendir. Ammâ bunlar dahi birbirlerine hasm-ı kavîlerdir vesâ’ir esnâfdan bunların hevâsına tâbi‘ neferâtlar vardır. Gûyâ Hâbilli ve Kâbilli ve Bedî‘î ve Kâsımlı gibi ve Şâm’ın Aklı Kızıllısı gibi ve Mısır’ın Harâmî ve Cüzzâmî gibi bu Van kulu dahi ba‘zı zamân birbirlerine eyle kılıç ururlar kim ta‘bîr olunmaz. Bi-emrillahi Ta‘âlâ yine görsen şehir içinde omuz omuzu sökmez, bir gûne yarar şecî‘ âdemlerdir. Ammâ üzerlerine düşman gelse yek-dil ü yek-cihet olup düşmana her biri Alîy-yi Kerrâr gibi görünürler.

Andan asâkir-i çavuşân cümle (–) (–) (–) aded cünd-i erbâb-ı dîvândır. Andan asker-i müstahfızân cümle (–) (–) (–) aded askerdir. Andan cünûd-ı cebeciyân cümle (–) (–) (–) aded ceyş-i âmâdedir ve her bâr âlât-ı silâh[ı] mücellâ etmededirler. Andan asker-i topçıyân cümle (–) (–) (–) aded pür-silâh gâzîyândır. Andan cüyûş-ı azebân cümle (–) (–) (–) aded neferâtlardır. Andan tâ’ife-i hisâr eri cümle (–) (–) (–) aded pür-silâh bahâdır erler ve server-i hünerverlerdir.

Hulâsa-i kelâm kânûn-ı Süleymân Hân üzre bu Van kal‘ası kulu altı bin kuldur ve Van deryâsı kenârındaki kal‘a-i Amîk ve kal‘a-i Ercîş ve kal‘a-i Âdilcevâz ve kal‘a-i Ahlat ve kal‘a-i Taht-ı Van ve kal‘a-i Vastân kulları dahi cümle altı bin kuldur. Cümle on iki bin kulun vazîfe-i mu‘ayyenelerin Van defterdârı Gevar ve Gevaş hâslarından ve Bend-i mâhî iltizâmından ve Van’ın harâcından ve Van gümrüğünden ve memlehalardan ve gayrı bâc-ı bâzâr u kappânlardan ve Muş harâcından ve şehr-i Bitlîs’in Arabî Ermenîsi harâcından ve Birecik kal‘ası önünde nehr-i Murâd geçidi gemileri mahsûlünden ve Bomboç ve Balis arâzîlerinden ve’l-hâsıl üç yüz yetmiş aded aklâmlardan Van defterdârı beher sene altı yüz kise-i Rûmî hâsıl edüp Van’ın on iki bin kuluna mevâcib verir. Bir ay mâlları te’hîr olunsa defterdârın ve kırk kalem küttâbların ve yigirmi dörd aded ağavâtlarının başlarına kıyâmet koparup paşaya “Dâd u havar hey vezîr hey!” deyü gulüvv-i âm ile dîvâna gelüp feryâd ederler. Ammâ gâyet bahâdırlardır. **[254b]**

Van eyâletinde olan sancak hâkimlerin beyân eder

Evvelâ kânûn-ı Süleymân Hân üzre eyâlet-i Van’da cümle otuz yedi aded sancak hâkimleri vardır. Ammâ Âl-i Osmân’ın azl ü nasb kabûl eder sancakları cümle yigirmi aded güzîde sancaklardır. Evvelâ sancağ-ı Ercîş ve sancağ-ı Âdilcevâz ve sancağ-ı Muş ve Bârgîrî ve sancağ-ı Karkar ve sancağ-ı Kesânî ve sancağ-ı kal‘a-i Bayezid ve sancağ-ı Berda‘ ve sancağ-ı Erecik ve sancağ-ı Körladik ve sancağ-ı Çobanlık ve livâ-i Şureger ve livâ-i Dalegird ve sancağ-ı Zerikî ve sancağ-ı Van-ı sedd-i îmân, paşa tahtı sancağıdır, bu zikr olunan sancakların cümle beğleri Âl-i Osmân tarafından azl u nasb kabûl eder sancak beğleridir ve livâlarında hâs u harâclar cümle Van kulları aklâmlarıdır ve arâzî öşür verir, ze‘âmet ve timâra bâğlanmış yedi yüz pâre ma‘mûr u âbâdân kurâları vardır.

Eyâlet-i Van'da azl kabûl etmez hükûmetleri bildirir

Evvelâ cümleden şebîh-i Hükûmet-i Hakkarî-i Âl-i Abbâsiyân: Van'ın kıblesinde Vastân kal'ası ve Şatak kal'ası aşarı kal'a-i Çölümerik'de sâkin ulu hânlıkdır kim kırk yedi bin askere mâlikdir ve kâmil on iki bin tüfeng-endâz Celüvî nâm piyâde askere mâlikdir kim cümle mutarraş ve çâr-darb u mehîb [ü] bed-çehre kavm-i şecî'dir. Ancak çenesinde Filemenk kâfiri gibi azacık sakalı vardır. Ve Berabaş ve Portukalî ve Ihmılıh Kazağı gibi alınlarında sehel saçları vardır. Başları kazan kadar vardır. Ekseriyyâ kulakları halhallıdır.

Ve her biri kırkar ve ellişer dirhem tüfeng atar. Ol kadar tüfeng-endâzlardır kim pireyi ururlar ve arkalarında birer Kürd kalkanları ve ellerinde kûpâl nâm çevgânları vardır ve başlarında alaca serbendler üzre çığa teller ile zeyn olmuşdur. Ammâ ekseri kulakları yanların bıçağ ile delüp kanları akarak turna ve şahin ve horos telleri sokmuşlardır.

Ve cümle esbabları alaca şal ve şapikdir kim etekleri dilim dilimdir ve yine şalvarları alaca şaldır ve ayaklarında poçikli pâbuçları pansadı ve hezârî ve sıdısı kebkebli pâbuçları var kim her pâbucu ikişer vukiyye gelir. Hatta ceng mahallinde bu Celü kavminin kalkanları olmasa hemân ayağından pâbucun çıkarup bir eline giyüp bir elinde ya hançer veya kılıç ile yumulup geldiklerinden sonra her biri on âdemden dönmek ihtimâli yokdur. Hatta Van kulu mâbeyninde darb-ı meseldir. Bir âdem gâyet gazaba gelüp bir hasma hücûm eylese "Hakkarî Celüvi gibi pâbucun eline giymiş gibi gelür." deyü darb-ı mesel olmuşdur. Ta bu mertebe Hakkarî'nin piyâde on iki bin tüfeng-endâzı vardır. Hîn-i ma'rekede kırk elli bin Celü ulûfe-hârân-ı kavm-i bahâdırânlardır ammâ mezhebleri ma'lûmum değildir.

Ve bu Van eyâletinde Hakkarî'den gayrı azîm askere mâlik biri dahi,

Hükûmet-i Bitlîs-i Âl-i Abbâsiyân hân-ı Abdâl Hân-ı âlîşândır: Bunlara kavm-i Rujikiyân derler. Hakkarî kadar askere mâlik değildir ammâ ülkesi çokdur. Ve Abdâl Hân'ın ihsân ve in'âmı Kürdistân halkına mebzûl olmağile cümle kavm-i Ekrâd hâkister-i efkende ve çâkeri olmuşlardır. Hîn-ı ma'rekede elli bin âdem cem' etmeğe kâdirdir. Bâlâda cümle eyâleti ve aşâ'ir [ü] kabâ'ili tahrîr olunmuşdur kim on gün on gice Melek Ahmed Paşa ile hânesinde mihmân olmuşuzdur. Andan,

Hükûmet-i gâzîyân-ı Mahmûdî: Bunlar Van'ın cânib-i şarkîsindeki yalçın dağlar içre sâkin olup Acem ile mâbeynlerinde ancak Şâh Gediği nâm bir dağ vardır ve müşâlarında Acem'in Kotur kal'ası vardır. Bunlar cümle altı bin aded kılıç askerdir kim Kürdistân'da bunların atlısı gibi şecî' ve nâmdâr kavim yokdur. Kerrât ile Salmas ve Çorus ve Rûmiyye sahrâlarında Şâh askerine karşu koyup mansûr u muzaffer olmuşlardır. Beğleri Hoşaf kal'asında sâkin olur bir tüvânâ İbrâhîm Beğ'dir kim kerrât ile ceng âteş-i Nemrûd'una girüp çıkmışdır. Ve bu kavm-i Mahmûdî yüz yigirmi aşîret beğleri add olunur kim cümlesi İbrâhîm Beğ'den yıllık ve donluk alırlar. Bunların da hâkinde hâs u harâc ve timâr u ze'âmet vardır. Bunların cânib-i kıblesi Hakkarî'dir. Ve Hakkarî hânı Yezdenşîr hazretleri ile akrabâlardır. Andan şimâlleri hâk-i kal'a-i Van'dır kim Van'dan Araytı'da Hoşaf kal'asına gelir. Andan,

Hükûmet-i Pinyanişî: Bunlar da Mahmûdî add olunur, ammâ başka hükûmetdir. Van'ın cânib-i şarkîsinde altı konak ba'îddir. Beğleri Hasan Beğ'dir. **[255a]** Tahtı Hasanî

kal‘asıdır kim bunların diyârının şarkîsi ve cenûbî ve şimâlîsi üç konak yer Acem diyârıdır kim Acem'in Rûmiyye hânlarından Çovlan Sultân ile müşâdırlar. Şeb [u] rûz Acem ile ceng ederler. Cümle altı bin askerdir ammâ gâyet kadd-i bâlâ ve zeber-dest tüvânâ âdemlerdir. Kerrât ile Rûmiyye ve Tebrîz hânlarının kırk elli bin askerin altı bin Pinyanişî gâzîleriyle Acem'i kırmışlardır. Bunların hâkinde dahi hâs u harâc ve timâr u ze‘âmet vardır. Diyâr-ı Acem'de bunlara Gâzîkıran derler.

{Hikâye-i Pinyanişî:} Hatta bu Pinyaniş kavminin Çolak Mîr Azîz nâm bir beğleri var imiş. Sultân Murâd Hân Revân üzre gelirken Kızılbaş kal‘a-i Revân'a imdâd gönderirken mezkûr Çolak Mîr Azîz Hân Kızılbaş'ın imdâda gidenlerinin Salmas sahrâsında önlerin alup sekiz bin âdemle otuz bin Şâhseven'i dendân-ı tîğdan geçirüp cümle top ve cebehânelerin Van'a gönderüp mâl-ı ganâ'imle muğtenim olmuş kavm-i Pinyaniş‘dir. Ol zamândan berü bunlara Gâzîkıran derler. İnşâallah mahallinde ülkeleri ve kılâ‘ları ve sâ'ir evsâfları sonra tahrîr olunur. Andan yine cânib-i şarka,

Hükûmet-i Benî Kuturî ve Hükûmet-i Biredûsî ve Hükûmet-i Çovlânî ve Hükûmet-i Dümdümî ve Hükûmet-i Dümbülî

Kânûn-ı Süleymân Hân üzre bu beş sancak hükûmetler cümle Van'a tâbi‘ler idi. Ba‘dehû sene (–) târîhinde Süleymân Hân vezîrlerinden Tavâşî Süleymân Paşa taht-ı Âzerbaycân olan şehr-i Tebrîz'i feth edüp bir kal‘a-i azîm inşâ etdikde mezkûr beş aded hükûmetler Van eyâletinden ifrâz olup eyâlet-i Tebrîz'e ilhâk olmuşdu. Ba‘dehû sene (–) asrında Acem Tebrîz'e el koyup kabza-i tasarrufa aldıkda mezkûr beş aded hükûmetler sâbit-kadem olup mâbeynde kaldılar. Âhir sene 1048 târîhinde Sultân Murâd-ı Râbi‘ Bağdâd-ı behişt-âbâdı feth edüp evdetde {Dâr-ı} Saltanat-ı aliyyesine vardıkda [45] emrine imtisâlen dâr-ı bâkîye rıhlet etdüği sene 1048 Acem Benî Kutur kal‘asına asker koyup sulha muğâyir iş etmeğile bâlâdaki tahrîr olunan beş aded hükûmetler dahi bi'z-zarûrî Acem'e tâbi‘ olmuşlar. Zîrâ bunların hudûdları cümle Acem ile bâğ bâğa ve tarla tarlaya müşâdırlar. Ammâ beğleri şâhdan tâc giymemişlerdir. Ancak hoş-nişîn boy beğleridir. İnşâallah bunlar dahi mahalliyle aşağıda seyecî‘ü tahrîr olunur.

Bâlâda tahrîr olunan Hükûmet-i Pinyanişî ve Hükûmet-i Mahmûdî ve Hükûmet-i Hakkarî ve Hükûmet-i Bitlîs, bu dörd aded hükûmetler hîn-i fetihde Sultân Süleymân ahidnâmeleriyle bunlara kendü vilâyetleri sancak tarîkiyle verilmişdir ve sancak i‘tibâr olunur. Lâkin yurdluk ve ocaklık üzre hükûmet olup sâ'ir ümerâlar gibi azl [u] nasb kabûl etmezler. Biri fevt olsa yerini oğluna veyâhud müsinn akrabâ-yı müstehakkına verilir, gayriye verilmez. Lâkin eyâletlerinde sâ'ir sancaklar hâki tahrîr olunduğu gibi tahrîr olunup ebvâb-ı mahsûlâtı timâr u ze‘âmet kayd olmuş ma‘mûr kurâları vardır. Bir sefer-i hümâyûn vâki‘ olsa erbâb-ı timârı alâybeğisi ile Van paşası livâsı altında me'mûr oldukları sefere giderler. Ve bu hâkimler me'mûr oldukları sefere veyâhud Van derneğine gelmese sancağı oğluna ya akrabâ-yı elyakına sadaka olunup mülkiyyet üzre zabt edüp mefrûzu'l-kalem ve maktû‘u'l-kadem hükûmetlerdir.

Lâkin bunların taraf-ı pâdişâhîden hâsları yokdur. Kendü eyâletlerinde ebvâb-ı mahsûlâtları her ne ise kendülere hâs-ı hümâyûn kayd olunmuşdur. Ve bunlara taraf-ı pâdişâhîden bir emîr gelse elkâblarında cenâb yazılır. Lâkin Bitlîs hânları Âl-i Osmân'ın

çok hizmetinde bulunmak ile iki tuğlu mîrimîrân pâyesi olup hâs-ı hümâyûn içün kendüye Muş harâcının nısfı ihsân olunup emr-i şerîflerinde “Cenâb-ı hân-ı âlîşân” yazılur.

………………..(4/3 satır boş)………………..

Eyâlet-i Van’da olan sancak beğlerinin hâs-ı hümâyûnların beyân eder

Evvelâ bâlâda Van’a gelirken Muş, Âdilcevâz, Ercîş, Bârgîrî sancağ-ı Van hâsları tahrîr olunmuşdur. Ammâ sancağ-ı hâs-ı Gergar 300.000 akçedir ve sancağ-ı Kesân 350.000 ve sancağ-ı Espa‘ird 200.000 ve sancağ-ı hâs-ı Ağakis 350.000 ve sancağ-ı Ekrâd 900.000 ve sancağ-ı Benî Kutur 270.000 ve sancağ-ı hâs-ı kal‘a-i Bâyezîd 240.000 ve livâ-i hâs-ı Berda‘ 200.000 ve sancağ-ı Ovacık 385.000. Bunlardan mâ‘adâ mîr-i livâların hâsları kendü vilâyetlerinin ebvâb-ı mahsûlâtları kendülere hâs olmuşdur, *ve’s-selâm*.

Van eyâletindeki olan sancaklardaki timâr u ze‘âmetleri beyân eder

Evvelâ bâlâda Muş ve Âdilcevâz ve Ercîş ve **[255b]** ve Bârgîrî sancaklarının Van’a gelirken timâr u ze‘âmetleri tahrîr olunmuşdur.

Ammâ tahrîr olunmayan bunlardır kim beyân olunur

Evvelâ livâ-i Van’da ze‘âmet 48 ve timâr 147 kânûn-ı Süleymân Hân üzre cebelüleri ile cümle bin yüz on beş aded güzîde askerdir ammâ sâ’ir huddâmları ile üç bin güzîde asker olur. Ve livâ-i Şureger ze‘âmet 30 ve timâr 133 ve livâ-i Çobanlu’da ze‘âmet 2 ve timâr 26 ve sancağ-ı Valegerz’de ze‘âmet 7 ve timâr 61 ve livâ-i Zerikî‘de ze‘âmet 12 ve timâr 125 ve livâ-i Müks’de ze‘âmet 9 ve timâr 95 ve livâ-i Karkar’da ze‘âmet 15 ve timâr 102 ve livâ-i Hizân’da ze‘âmet 45 ve timâr 155 ve livâ-i Şirvân’da ze‘âmet 63 ve timâr 165 ve livâ-i Espa‘ird’de ze‘âmet 12 ve timâr 125 ve livâ-i Bârgîrî‘de ze‘âmet 7 ve timâr 97 ve livâ-i Kesân’da ze‘âmet 9 ve timâr 105 ve livâ-i Ağakis’de ze‘âmet 12 ve timâr 155 ve livâ-i Benî Kutur’da ze‘âmet 3 ve timâr 96 ve livâ-i Berda‘da ze‘âmet 7 ve timâr 115 ve livâ-i Erecik’de ze‘âmet 3 ve timâr 86 ve livâ-i Şureger’de ze‘âmet 13 ve timâr 151.

Bu merkûm sancaklarda bu mertebe timâr u ze‘âmet olduğu Van Defterdârı Şânî Efendi himmetiyle defterhâne-i Van’dan Süleymân Hân defterlerin ve kânûnnâmelerin getirüp bu hakîr-i pür-taksîr cümle livâlardaki timâr u ze‘âmetleri tahrîr etdik. Lâkin dörd aded hükûmetlerde olan timâr u ze‘âmetlerin niçesi Bitlîs hânına ve niçe yüzü Hakkarî hânına ve Mahmûdî ve Pinyanişî beğlerine hâs kaydıyla ihsân olunmuş timâr ve ze‘âmetler olduğundan tahrîr olunmadı. Ve bâlâda Van defterdârı ve çavuşlar kethudâsı ve emîni ve kâtibi ve defter kethudâsı ve timâr defterdârı ve’l-hâsıl (–) aded erbâb-ı dîvân hâcelerinin hâsları ve ze‘âmet ve timârları cümle bâlâda mahalliyle tahrîr olunmuşlardır.

Ammâ *el-hâletü hâzihî* diyâr-ı Van’da bu tahrîr olunan livâlardan gayrı timâr u ze‘âmet yokdur.

Ve eyâlet-i Van, cümle sancaklarıyla ve mîr-i aşâ’irleriyle cümle yüz yetmiş aded hükûmet add olunur.

Güzîde olan mîr-i aşâ’irleri beyân eder

Evvelâ,

………………..(3 satır boş)………………..

Eyâlet-i Van'da hîn-i gazâda kânûn üzre ne kadar bin asker olur anı beyân eder

Evvelâ Süleymân Hân ahdi üzre Âl-i Osmân pâdişâhı Van tarafından diyâr-ı Acem'e gitse Van beğlerbeğisi talî'a-i asker olur. Anın önü sıra Hakkarî hânı çarhacı olur, dahi ilerisinde Mahmûdî baş çarhacı olur. Andan ileride Pinyanişî ve çolak Mîr-i Azizli ve Gâzîkıranlılar yemîn ü yesârda ve pîşvâda ince karavullar olup ileride baş ve dil almağa me'mûrlardır.

Ba'dehû Van paşasının akîbince Âl-i Osmân vüzerâları Van'dan bizzât pâdişâh-ı cem-kişver veyahûd serdâr-ı mu'azzam olan vezîr-i server gider. Andan sonra cümle mîr-i mîrânlar, andan sonra cümleye akîb Bitlîs hânı cümle askeriyle kazan dibi kalup dündâr olur kim geri kalanları indire ve bindire ve hastaları gözleye, gerüye firâr edenleri kırmağa me'mûrdur.

Bu cüyûş-ı muvahhidînin sağında Kürdistân'ın Espa'ird ve Şirvi ve Ziriki ve Karni ve Hiron ve Karkar ve Ağakis ve Kesân ve Müks ve Berda' ve Ladik ve Erecik ve Dalegerz ve Çobanlu ve Benî Kutur nâmân on beş aded sancak beğleri tabılların döğerek pür-silâh u güzîde deryâ-misâl asker ile Âl-i Osmân'ın sağ tarafında gitmek kânûn-ı Süleymân Şâh'dır. Ammâ,

Sol tarafda giden sancak beğlerin beyân eder

Evvelâ Muş beği ve Âdilcevâz beği ve Ercîş beği ve Bârgîrî beği ve Bâyezîd beği ve Akçakal'a beği ve Şureger beği ve Karacakal'a beği ve Ekrâd-ı Mekü beği ve Ziyâeddîn beği ve Abagay beği ve Şatak beğleri. Bu zikr olunan on beş sancakda olan güzîde asker beğlerinin livâları altında tabılhânelerin döğerek Âl-i Osmân askerinin sol tarafında yürürler. Ammâ kal'a neferâtlarının nısfı kal'ada kalup nısfı sefere gitmek şartdır. Ammâ cem'an yekûn asâkir-i Van altı bin aded Van kal'ası kuludur ve altı bin asker sâ'ir kılâ' kullarıdır kim cümle on iki bin asker kılâ' kullarıdır. Kânûn üzre altı bini sefere me'mûrlardır ve üç bin asker dahi cebelüleriyle Van paşası askeri olur ve on iki bin asker-i Hakkarî'dir ve altı bin asker-i kavm-i Mahmûdî'dir ve altı bin asker-i Gâzîkıran-ı Pinyanişî'dir ve beş bin asker-i Bitlîs hânıdır. Ammâ eyâlet-i Van'ın **[256a]** eğer Osmânlı sancaklarında ve eğer Kürdistân beğleri sancakları ki bâlâda tahrîr olunduğu üzre cümle otuz yedi aded sancaklardır kim kânûn-ı Süleymân Hân üzre mezkûr sancakları erbâb-ı ze'âmetleri ve erbâb-ı timârlarının hîn-i gazâda cümle cebelüleri ile on iki bin kılıç erbâb-ı zu'amâ askeridir. Ve nısıf kal'a kulları ve üç bin paşa askeri ve Bitlîs hânı ve Hakkarî ve Mahmûdî ve Pinyanişî hâkimleri askeriyle cümle erbâb-ı zu'amâ askeriyle cümle eyâlet-i Van'da hemân sefer eşer kırk sekiz bin asker-i güzîdedir. Bunlar cümle Âl-i Osmân'ın vazîfe ve timâr ve ze'âmetin yeyen kullarıdır. Kırk elli bin asker dahi bunların huddâmân-ı pür-silâhları olur. Hakkâ ki bir asker-i güzîdedirler kim memâlik-i Âl-i Osmân'da kırk bir sene geşt ü güzâr etmediğimiz serhad kalmamışdır. Ammâ bu abd-i kemter Rûm'da Egre ve Budin ve Bosna gâzîleri kadar *mücâhidîn-i fî sebîlillah* bî-hîle ü bî-hud'a asker görmedim. Ve diyâr-ı Anadolu'da Acem serhadlerinde Kars kulu ve bu Van kulu gibi serbâz ve şehbâz u güzîde müsellah bî-emân asker görmedim.

{Hikâye-i garîbe [vü] acîbe}: Hatta Süleymân Hân bu kal‘a-i Van’ı feth etdükde derûn-ı kal‘a-i Van’a asla Ekrâd kavmi komayup la‘netnâme tahrîr edüp cümle kavm-i Ervâm’dan Arnavud ve Boşnak ve Çerkes ve Abaza ve Gürcî ve Tatar ve gayrı benî Âdem-i mütenevvi‘den “Benem diğer nîst” diyen zor-âver fetâlardan on iki bin güzîde asker koyup bunlara beleğan-mâ-belağ ihsân [u] in‘âmlar edüp âhir ulûfeler ve me’kûlât [u] meşrûbâtların müstevfâ ta‘yîn edüp “Bu kal‘a-i vakfullahı size emânet kodum. Dîn-i mübîn uğuruna bu sedd-i üstüvârı ale’l-ittifâk gözedesiz!” deyüp çetr-i mülammâ‘ında hâb-âlûd oldukda hemân Hazret-i Ebâbekrini’s-Sıddîk *radıyallahu anh* Süleymân Hân’ın vâkı‘asına girüp eydür: “Ey Süleymân! Ne hoş bu kal‘ayı Van kuluna emânet verdin. Bu kal‘aya Hazret-i Risâlet-penâh efendim ibtidâ nübüvvetinde ben İslâm ile müşerref olduğumda yarlığ-ı belîğle beni bu kal‘a-i Van’a elçiliğ ile gönderüp ibtidâ Van halkını ben İslâm ile müşerref edüp Câlût Melik deyrini câmi‘ etdim. Ol zamândan berü bu kal‘a-i Van benim himâyemdedir. Yürü {rumûz} “Gam yeme!” sene (–) [46] târîhine dek evlâd-ı evlâdların mansûr [u] muzafferdir. Hemân sen diyâr-ı Alman’da Belgrad ve Malta ve Kızılelma ve Bağdâd ve gayrı diyâr deyrlerin feth [ü] fütûhâtına me’mûrsun. Yürü cenâb-ı Bârî sana yârî ola. Ben Van’ı bi-emrillah feth ederim.” deyüp Süleymân Hân ol ân hâbdan bîdâr olup Ebussu‘ûd Efendi’ye *nakl bi’l-mastar* menâm-ı sâlihayı bir bir takrîr etdikde Ebussu‘ûd Efendi ve gayrı huzzâr-ı meclisler hamd ü senâ edüp Van kulları inkırâzu’d-deverân tenâsül bulmalarıyçün du‘â edüp cânib-i dârü‘s-saltanati’l-aliyye tarafına atf-ı ınân ederler.

Hakîkatü‘l-hâl anların du‘âsı berekâtıyla ve Hazret-i Ebâbekir’in himâyesi ruhâniyyetiyle Van’ın kulları merkûm Rûm kavminden tenâsül bulup bir gûne şedîd ü çerî ve cabbâr u bî-emân u gaddâr, aklı gözünde, ism-i Hudâ sözünde, nûr-ı münevver yüzünde şehbâz u bahâdır ceng eri âdemlerdir.

Asla latîfe ve mezâk u rîş-hand ve hîle vü hud‘a bilmez âdemlerdir kim her biri birer kağan arslan gibi on Kızılbaş-ı bed-ma‘âş-ı nâ-tıraşa karşu varup savaş ederler. Ve birbirlerine âşıkâne ve sâdıkâne görüşürler. Cümle garîb-dost ve muhibb-i garîbü‘d-diyâr âdemlerdir. Şeb [u] rûz ellerinde kalkanları ve bellerinde hançer ü şemşîrleri ile âmâde kavimlerdir ve bunların içine bir gayrı mezhebden âdem giremez. Kal‘a içre bir Yahûdî ve Acem girse emân vermeyüp katl ederler. Cümle Hanefiyyü‘l-mezheb mü’min ü muvahhid ve mu‘tekid ü pâk-mezheb, gıll u gışdan berî ve ceng eri âdemlerdir ve cümlesi Ebâbekir himâyesinde olmak ile Hazret-i Ebâbekir’in tarîk-ı Hâcegân-ı Nakşıbendiyye’si fukarâlarıdır. Tevhîd u tezkîrlerin görüp istimâ‘ eden âşıkânlar hayrân olurlar.

Ve bu tâ’ifenin asılları ecnâs-ı mütenevvi‘adan tenâsül bulmağile bunların mâbeyninde bir gûne lehce-i mahsûsa lisânları var kim şütürbe kürbe bir mudhik lisândır kim mahallinde tahrîr olunur. Cenâb-ı Bârî bu kavmi hıfz-ı emânda ide, *âmîn.*

Bu mahalde kal‘a-i Van’ın ibtidâ imâreti ve bânîsi ve fâtihleri ve hâkimleri ve askerleri cümle tahrîr olundu, ammâ,

Der-beyân-ı evsâf-ı imârethâ-yı cevâmi‘-i kal‘a-i Van-ı kaviyyü‘l-bünyân

Cümle (–) aded salât-ı cum‘a edâ olunur cevâmi‘lerdir. Evvelâ cümleden akdem yukaru

İçkal‘a’da,

Câmi‘-i Vang: Ta Hazret-i Dâvûd asrında binâ olunmuş ma‘bedgâh-ı kadîmdir. Ba‘dehû Hazret-i Ebâbekir elçilik ile geldikde mescid oldu ve niçe yüz mülûk-ı divelde câmi‘ olup âhir sene 940 târîhinde Süleymân Hân ta‘mîr ü tevsî‘ edüp Süleymân Hân câmi‘i derler. Bir kapulu hayli vâsi‘ câmi‘dir ve bir minâresi vardır. Hatta [**256b**] Van’da bir zelzele-i azîm oldukda minâresi münhedim olup Yeniçeri Ağası Ömer Ağa bir musanna‘ minâre etmişdir kim minârenin alemi vakt-i zuhra dek ebr-i kebûtlar içre görünmezdir. Bu İçkal‘ada bundan gayrı câmi‘ yokdur. Cümle pencereleri aşağı şehre ve Edremit sahrâsındaki bâğ u bâğçelere nâzırdır. Andan sonra binâ olunan aşağı kal‘ada,

Ulucâmi‘: Âzerbaycân şâhlarından Akçakoyunlu Şâh Cihân’ın binâsıdır ve bundan büyük câmi‘ yokdur. Kıble kapusundan mihrâba varınca tûlen ve arzen orta ayak ile (–) ayakdır. Ve derûn-ı câmi‘de cümle amelî amûdlar üzre mebnî bir kubbe-i âlîsi eflâke kad çekmişdir. Üstâd-ı bennâ-yı mühendis-i selef var makdûrun bezl edüp envâ-ı fusûs-ı mukavvim-i mahkûk gûnâ-gûn ruhâm-ı ibret-nümûn-ı ma‘kûk ile ma‘kûd kılınmışdır ve kubbe-i âlîsi ve cümle der-i dîvârı rûyunu ol mi‘mâr-ı selef kırmızı ve siyâh tulalar ile câmi‘in cânib-i erba‘ası dîvârı yüzüne yazılar yazmış ve tuladan gûnâ-gûn hatlar dizmiş kim *âyetün min âyâtillah*dır. Bu hatların misli Hama ve Hımıs kal‘asının rûy-ı dîvârında dahi vardır. Ve bu Ulucâmi‘ ma‘bedgâh-ı kadîm olup helâl ü zülâl gazâ mâlıyla binâ olduğundan başka bir gûne rûhâniyyetli câmi‘dir. Ve bir tarz-ı kadîm mihrâb u minberi var kim umk-ı mücevvefler ile ve beyâz u siyah ahmergûn u gayrı gûnâ-gûn ahcâr-ı zî-kıymetler ile sadefkârî olmuş mihrâbdır. Ve bir minâre-i musanna‘ı var kim vâcibü‘s-seyrdir. Ve’l-hâsıl bu câmi‘in misli seb‘ada yokdur. Bunda olan zîbâ san‘atlar ve bu savma‘ada olan zîbâ tasarruflar bir câmi‘-i ma‘bedhânede yokdur kim ehl-i vasf anın midhatinde kâsırdır. Hulâsa-i kelâm hüsn-i letâfeti ve kân-ı zerâfeti vasfdan hâric ü beyândan âric bir câmi‘-i rûşendir. Taşra haremi etrâfı kân-ı ulemâ ve sulehâ dârü‘t-tedrîslerdir. Andan,

Câmi‘-i Hüsrev Paşa: Süleymân Hân vüzerâlarından Koca Hüsrev Paşa’dır kim şehr-i Bitlîs içre bezzâzistânı ve kârgîr binâ sûk-ı sultânî ve Rahova sahrâsındaki hânı binâ eden Hüsrev-i Şîr câmi‘idir kim Van hâkimi iken bu câmi‘-i şerîfi binâ etmişdir kim cemî‘i kıbâbları ve medreseleri cümle rasâs-ı hâs-ı nîlgûn ile mestûr olmuş bir câmi‘-i pür-nûrdur. Orta kubbesi gâyet musanna‘dır ve zeheb-i hâlis ile mutalla‘ olmuş alemleri âfitâb-ı âlem-tâbın tesîriyle şa‘şa‘ası çeşm-i benî Âdemi hîrelendirir. Ve derûn-ı câmi‘de envâ‘-i zî-kıymet musanna‘ âvîzeleri vardır. Ve cânib-i erba‘asında revzenleri ve billûr ve necef ve moran camları gâyet münakkaşdır. Ve mihrâb u minberi ve mü’ezzinân mahfeli gâyet musanna‘dır. Ve bir İslâmbol tarzı minâre-i serâmedi vardır. Haremi etrâfında cümle medrese hücreleri vardır. Bu câmi‘-i pür-nûr Ortakapu iç yüzünde paşa sarâyı kurbünde olmağile her cum‘a paşalar bu câmi‘de ibâdet ederler. Bu şehr-i Van’da bundan gayrı kurşumlu imâret yokdur. Andan,

Tebrîz kapusu câmi‘i: Ma‘bedgâh-ı atîkdir, ammâ hâk-i amber-pâk ile mestûr câmi‘-i ma‘mûrdur. Ammâ bânîsi ma‘lûmum değildir. Bunun dahi hareminde medresesi vardır. Andan,

İskele kapusu câmi‘i: Abbâs Ağa nâm bir hümâmın binâsıdır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Bunlardan mâ‘adâ mahalle mesâcidleridir.

Der-beyân-ı mesâcidhâ-yı kal‘a-i Van: Cümle (–) aded mezgitlerdir. Evvelâ,

………………..(1 satır boş)………………..

Der-beyân-ı dârü‘t-tedrîs-i âlimân: Cümle (–) aded medrese-i dârü‘t-tahsîl-i ulûmdur. Evvelâ medrese-i Ulucâmi‘ ve medrese-i Horhor ve medrese-i Hüsrev Paşa ve medrese-i Tebrîz kapusu ve medrese-i Abbâs Ağa ve medrese-i Kayaçlı.

Sitâyiş-i dârü‘l-Kur’ân: Ancak iki yerde dershâne-i Hazret-i Kur’ân vardır. Evvelâ Ulucâmi‘de ve Hüsrev Paşa Câmi‘inde dârü‘l-kurrâ vardır. Ammâ hıfz-ı Kur’ân’dan gayrı İbn Kesîr ve seb‘a ve aşere kırâ’atları tilâvet olunmaz, tâlibânı yokdur. Ammâ şâ‘iri çokdur.

Der-vasf-ı dârü‘l-hadîs-i Peygamberân: Her câmi‘de ilm-i hadîs ders-i âmları vardır ammâ Rûm’daki gibi kârgîr binâ ile mebnî dârü‘l-hadîsleri yokdur ve müfessirîn ü muhaddisînleri gâyet çokdur. Hatta Müslim ü Buhârî hadîslerin hıfz eyler âlimleri vardır.

Der-ayân-ı dârü‘t-ta‘lîm-i mekteb-i sıbyân: Cümle yigirmi aded mekteb-i tıflândır. Cümle necîb ü reşîd ciğer-kûşeleri Fârisîhândır. Andan, **[257a]**

Manzara-i tekye-i dervîşân-ı zîşân: Cümle (–) aded tekyedir. Evvelâ tekye-i Hâcegân-ı Rûmiyye,

………………..(1 satır boş)………………..

Ta‘rîf-i çeşme-i âb-ı revân: Cümle (–) aded çeşme-sâr-ı âb-ı hayvânlardır. Cümleden Horhor çeşmesi ve Dördgözlü çeşme ve Hüsrev Paşa çeşmesi

………………..(1 satır boş)………………..

Alâmet-i sebîl-i cân-sitân: Cümle (–) aded sebîlhânedir.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Esmâ-i aded-i mahallât-ı Müselmân: Cümle (–) mahalledir. Evvelâ Paşa mahallesi ve Horhor mahallesi ve mahalle-i Ulucâmi‘ ve mahalle-i Suluk ve mahalle-i İskele kapusu ve mahalle-i Ortakapu ve mahalle-i Tebrîz kapusu (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı sarâyhâ-yı kibâr-ı a‘yân: Cümle kırk aded sarây-ı ma‘mûrelerdir. Cümleden Ortakapu’nun iç yüzünde Hüsrev Paşa Câmi‘i kurbünde Paşa sarâyı, cümle kırk aded hücre ile ârâste ve kâl‘a vü dîvânhâne-i tahtânî ile pîrâste olmuş, kal‘a dîvârı tarafı bâğçeli ve Uğrunkapusu üzre kasr-ı âlîli ve bir hammâmlı sarây-ı azîmdir ve dîvânhâne odasının târîhi böyle vâki‘ olmuşdur:

Şâniyâ oldu sâl-i târîhi:

Tarh-ı dîvânhâne-i âlî. Sene 1055.

Bu dahi bir kasr-ı Havernak târîhidir:

Gönül levhinde yazdı kilk-i fikrin Şânî târîhin:

Süleymânî binâ vü tarh-ı zîbâ kasr-ı sultânî

Sene 1047.

Süleymân Paşa binâsı olmağile târîhi böyle vâki‘ olmuşdur. Bu dahi paşaların hâsodası târîhidir:

Şânî berâ-yı târîh-i sâleş Goftâ:

“Mübârek în beyt-i ra‘nâ” [47]

Sene 1058. [48]

Bu dahi Ketenci Ömer Paşazâde Van’ı ta‘mîr etdikde bir kal‘a-i bâlâ üzre binâ etdiği kasr-ı âlînin târîhidir:

Görüp itmâmını Şânî dedi ana târîh

Eyledi sa‘y edüp Van’ı mücedded[en] ta‘mîr [49]

Sene 1055.

Bu sarây-ı azîmin enderûn-ı gılmân-ı hâssa içün kırk elli aded tahtânî hücreleri ortasında bir meydân-ı azîmi vardır. Hatta taşra dîvânhânesi dahi tahtânî bir vâsi‘ meydândır. Bu hakîr ol dîvânhâne dîvârına bir kalyon ve kadırga tasvîri tahrîr etdim, hâlâ alâmetimizdir ve bu dîvânhânenin cânib-i garbındaki pençereler sarây bâğına nâzır bir bâğ-ı İremezâtü‘l-imâd’dır. Ve dîvânhâne kapusundan taşra sarây meydânıdır kim bizim Melek Ahmed Paşa efendimiz ol meydânda tabl [u] kudümün döğerek her gün cirid oynadup iç ağaları silâhşörlük ederlerdi. Tâ bu mertebe meydân-ı vâsi‘dir. Bu fezânın cânib-i erba‘asında dâ’iren-mâdâr tahtânî ve fevkânî ikişer kat altı yüz aded müte‘addid hücrelerdir. Çârsûya nâzır bir kapusu vardır kim şeb [ü] rûz anda pâsbânlar bevvâblık ederler.

Andan yine bu aşağıda Hüseyin Ağa sarâyı ve Kadı Efendi sarâyı ve Süleymân Beğ sarâyı ve Demircioğlu sarâyı ve Mallı kayaçlı sarâyı ve Çendedanoğlu sarâyı ve Hadım Ca‘fer Ağa sarâyı ve Defterdâr Şânî Efendi sarâyı (–) (–) (–) (–)

Bu sarâylardan mâ‘adâ bâlâda ve aşağı kal‘ada cümle sekiz bin sekiz yüz hücre add olunur. Cümle hâneleri kireç ve cibis ile mestûr hâne-i ma‘mûrlardır. Çoğu ikişer kat musanna‘ ve kârgîr binâ hânedânlardır ve cemi‘î şâhrâhları pâk u pâkîze kaldırımlı vâsi‘ tarîk-ı âmlardır.

Üç aded mahalle Ermenîlerdir kim bunlar da kal‘a huddâmlarıdır kim harâclarına bedel kal‘anın ta‘mîr ü termîmine memûrlardır. Bunlardan gayrı bu kal‘ada millet-i Nasârâ‘dan Urûm u Yahûdî ve Fireng ü Kıptî ü Râfizî yokdur. Ve gâyet mün‘im bâzergân Ermenîleri vardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Sitâyiş-i sarây-ı kârbân-ı revân: Cümle (–) aded tâbhâne-i âyende vü revendegândır.

………………..(1 satır boş)………………..

Ta'rîf-i hân-ı hâcegân: Cümle (–) aded hândır. Evvelâ Gümrük hânı ve Kürd Ahmed Ağa hânı ve Kapân hânı ve,

………………..(1 satır boş)………………..

Medh-i hân-ı gurebâ-yı mücerredân:

………………..(2 satır boş)………………..**[257b]**

Der-vasf-ı çârsû-yı bezzâzistân: Cümle (–) sûk-ı sultânî âbâdândır. Ammâ bezzâzistânı (–) (–) (–) (–) (–) zî-kıymet eşyâ bî-kıymet bulunur. Ammâ Mezgitli çârsûsu ve Hüsrev Paşa çârsûsu ve Haffâfhâne bâzârı ma'mûr u müzeyyendir.

………………..(1 satır boş)………………..

Der-beyân-ı uyûn-ı zülâl-i âb-ı revân

Van kal'ası altından cümle (–) aded uyûn-ı âb-ı zülâller cereyân edüp Horhor nâm mahalde değirmân yürüdür enhâr-ı âb-ı hayâtdır. Ve Tebrîz kapusunun iç yüzünde kezâlik bir kaynağ-ı azîm mücellâ kırk bir âb-ı zülâldir kim nûş eden bir kuzu tenâvül edüp hazm eder. Ve bir kaynak dahi Suluk kal'asındadır kim Bâlâburç'undan aşağı kayalar içre nüzûl olunur su yolu vardır. Bu su yoluna nâzır Bâlâburç nâmıyla bir burc-ı Kahkahâ vardır kim bu su yolunu korudur, kirpi yünü gibi dizilmiş balyemez topları vardır. Ve bir konak dahi Van kal'asının şimâlinde yine su kullesi vardır. Anda dahi kayadan aşağı iner su yolu vardır. Bâlâburç Sultân Türbesi'nden aşağı nüzûl eder, kayalar içre su yolları vardır ve bu yollara nâzır hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn kulle-i gevher-nigînler var kim balyemez toplar kat-ender-kat dizilmişdir kim aşağı su kullesin muhafaza eder. Bu kayanın aşağısı sazlı bataklı yerdir. Hergiz yanına âdem varamaz. Zîrâ Van topları bu mahalde âdem değil kuş kondurmaz.

Van kal'asının zîr [u] bâlâsında cümle yedi yüz altmış topdur. Hudâ cümlesin hıfz ide. Ammâ cümlesinden mefret Ağzı kesik top elli vukiyye demir gülle atar. (–) (–) (–) (–) (–)

Sitâyiş-i hammâm-ı râhat-ı cân: Cümle (–) aded hammâm-ı gâsilândır. Evvelâ Mezgitli çârsûsu başında Sultân hammâmı, gayet musanna' ve şîrîn ve âb [u] hevâsı ve binâsı latîf hammâm-ı dilküşâdır. Andan Çifte hammâm (–) (–) (–) (–) ve Nakışlı hammâm (–) (–) (–) (–) ve Tebrîz kapusu kurbünde Çukur hammâm.

………………..(1 satır boş)………………..

Der-beyân-ı hammâm-ı mahsûs-ı a'yân

Şehrin kibârlarının takrîrleri üzre şehir içre cümle yedi yüz ev hammâmlarımız vardır kim her bir hammâm hâs u âm olmağa lâyık hammâmlarımız vardır deyü tefâhur kisb ederler. Hakkâ ki kelâmlarından dürûğ u lâğ yokdur. Zîrâ bu Van halkı gazûb u lecûc ve sâhib-gayret ü sâhib-nâmûs âdemler olduklarından havâtînlerinin birisi taşra düğüne ve derneğe ve bir yere çıkdıkları yokdur. İllâ hâtûnları merhûme oldukda kapudan taşra

[50] ile ol zamân kapudan taşra çıkar. Ol ecilden cümle ehl-i ırz âdemlerin hânelerinde ev hammâmları vardır kim kavl-i sahîhleri üzre yedi yüz ev hammâmı olduğu muhakkakdır ve ba‘de’z-zuhr âm hammâmlarına ricâl girmeyüp hammâmları olmayan tâ’ife-i nisvân girer. Ammâ ol hammâmların avretler gideceği başka sokakları var kim ol yollardan ba‘de’z-zuhr ricâllerden bir ferd-i merd geçmeğe kâdir değillerdir. Ol avretler râhında şehirliden bir âdem görseler amân vermeyüp bilâ-su‘âl katl ederler, ta bu mertebe nisvânların sakınurlar, gayûr kavimdirler.

………………..(4/3 satır boş)………………..

Der-medh-i reng-i rûy-ı pîr [ü] cüvân

Bu şehrin ekseriyyâ ricâl makûlesi kemâl mertebe müsinn ü mu‘ammer oldukça reng-i rûyi gendüm-gûn olup, Zâl-ı zamân oldukça gazûb u şecî‘ levend olup tâzeleri cenge terğîb ederler ve cüvân fetâları kezâlik buğday iğlü zinde yiğitlerdir.

Sitâyiş-i mahbûb-ı gulâm-ı Van: Ekseriyyâ cüvânları ablak u soblak ve maralî ü gazâlî gözlü ve şîrîn sözlü ve hûb-manzar ve perî peyker ve midilci(?) kaşlı ve bâğrı yaşlı levend cüvânları olur kim her cünbüş-i harekâtları ve reftâr u güftârları cümle merdâne âteşpâre cüvânları olur.

Tavsîf-i mahbûbe-i zamâne: Hudâ âlimdir nisâların görmedim, ammâ sikâ yâr-ı gârlarımızın nakilleri üzre cümlesi hüsn-i cemâlde ve latîf-i i‘tidâlde olup her biri bir zâhide-i sâhib-cemâl havâtînlerdir ve duhter-i pâkîze-ahterleri pederlerinden gayrı er yüzü görmemişlerdir. Müşerref olduğumuz dostân, evvelâ velî-ni‘metimiz Mallı Kaya Çelebi ve bürâderi (–) çelebi ve Hadım Ca‘fer Ağa ve Kulağası Hüseyin Ağa ve oğulları.

………………..(1 satır boş)………………..

Der-beyân-ı tabîbân-ı hâzıkân

Gerçi bu belde-i tayyibenin hevâsı letâfetinden hukemâ lâzım değildir ammâ müsta‘idd olduklarından etıbbâsı vardır. İlm-i nabızda Mes‘ûd Çelebi lâ-nazîrdir ve Şeyhî Bay Çelebi bî-bedel tabîb-i hâzıkdır kim dâr-ı hukemâdandır, eyle hâkim yokdur**. [258a]**

Medh-i üstâd-ı cerrâhân: Bu şehrin halkı şecî‘ ü dilîr olduklarından şeb [u] rûz ceng [ü] cidâlleri eksik olmadığından üstâd-ı kâmil cerrâhları vardır. Evvelâ,

………………..(1 satır boş)………………..

Der-vasf-ı sulehâ-yı meşâyihân: Niçe yüz müstecâbü‘d-da‘ve kimesneleri vardır ammâ cümleden Ulucâmi‘ Şeyhi (–) (–) Efendi azîz erdir. Ve,

………………..(1 satır boş)………………..

Tasnîf-i musannifîn-i şâ‘irân: Evvelâ zamânenin sultân-ı şu‘arâsı Şânî Efendi, cemî‘i ulûmda bahr-i ma‘ânîdir. Hatta Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi’in mevlûdına bu târîh-i hâtif anındır:

Nûrdur geldi, Mehemmed sulb-i Ibrâhîm’den.

Sene 1051.

Ve Vanî Çelebi ve Mîr Sipihrî (–) (–)

Menâkıb-ı mazanne-i mecâzibân: Evvelâ ser-çeşme-i büdelâ Yûsuf Dede, Paşanın Uğrunkapusu kullesi içinde yatır bir Melâmiyyûn cândır kim niçe yüz kerâmeti âşikâre olmuşdur. "Yûsuf ekmek ister" demeden gayrı bir kelâm demez iken bir gün "Kır hânı, öldür hânlıyı" demeğe başladı. Âhir {Bitlîs hânıyla ceng-i azîm olup niçe yüz askeri kılıçdan geçdi}.

Der-beyân-ı kabâ-yı râcilân: Van kavminin ekseriyyâ giydikleri çuka serhaddî ve çekmândır. Semmûr kürklüsü azdır ve cümle Acem boğasısı giyerler ve kemerlerinde alaca çarık harîr kuşak üzre birer hançer, elbette başlarında mukarrerdir ve başlarında katîfe kavukları gâyet büyükdür. (–)

Der-ayân-ı kaba-yı nisvân: Cümle havâtînleri ayağı sarı çizmeli ve başlarında altun ve gümüş ve dîbâ sivri tâc giyüp yüzlerine kıl nikâb ve beyâz burka‘ dutak koyup üzerlerinde cümle beyâz miskâli boğası câr bürünür mestûrelerdir.

Der-na‘t-ı esmâ-i merdân: Bu şehr-i Van'ın ekseriyyâ halkı Behlüloğlu ve Çendevânoğlu ve Demircioğlu ve Beşâretoğlu ve Alî Paşaoğlu, Keremeddînoğlu nâm isimli âdemlerdir. Mallı Kaya ve Rüstem Ağa ve Burhan Ağa ve Toğar Ağa ve Esed Beğ ve Gazanfer Beğ nâm âdemleri vardır.

Tavsîf-i esmâ-i bintân: Bu şehrin Râbi‘a-i Adeviyye misilli hâtûnlarının esmâları Âyişe ve Fâtıma ve Gülsûme ve İsmihân ve Ümmühân nâmlı oldukdan sonra Selîme ve Sâlime ve Kâlime ve Kâmile ve Esmâ hanım ve Perîbuy hanım ve Hümâ ve Müşkbâr ve Dâye nâm zenânları vardır.

Der-alâmet-i esmâ-i çâkerân: Ekser Gürcî köleleridir kim isimleri Usuf ve Evreng ve Çelerdi ve Hakverdi ve Çömez ve Zâl ve İskender ve Kubad ve Şağad ve Server ve Hurrem ve Levend ve Elvend ve Sıyâmî ve Pervîz ve Şükrullah ve Kâsım ve Şâhkırân nâm gulâmları var.

Müş'ar-ı esmâ-i cevâriyân: Meselâ Zülnigâr ve Mürdecân ve Hatme ve Verka ve Şâkire ve Heniyye ve Mâhiye ve Dürrî ve Cevher ve Hümâ ve Serviboy ve Hanpây ve Dilârâ ve Pürçîne ve Perîşân ve Cânnisâr ve Mâye ve Sîme ve Hâlisa ve Zûzebân ve Şâhûbân esmâlı cevâriyeler var.

Der-beyân-ı ibret-nümâ-yı âbâdân: Cümleden âsâr-ı acîbe sun'-ı Hudâ Van kayasıdır ve binâ-yı azîm kal'asıdır ve altı yüz aded gâr-ı yetîmânlarıdır kim vassâfân-ı cihân ol kehf-i acîbelerin midhatinde âcizdirler. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Şehrengîz-i hevâ-yı câvidân: Bu Van'ın âb u hevâsı ol kadar latîfdir, bâd-ı nesîm bu şehre mahsûs olduğundan sağîr ü kebîri cümle ten-dürüst ü ten-perver ve kaviyyü'l-bünye dîv-dest âdemleri olur. Şiddet-i şitâsı i'tidâl üzre olduğundan sayfı şitâsı hûbdur.

Manzara-i ekâlîm-i arz-ı büldân: Be-kavl-i Alî Kuşçu şehr-i Van on sekizinci ekâlîm-i örfiyyedendir. Be-kavl-i Hân-ı Bitlîs ekâlîm-i hakîkiyyenin üçüncüsünde vasatından garba meyyâl olduğundan arz-ı beledi (–) (–) ve tûl-ı nehârı (–) sâ'at ve (–) derece ve (–) dakîkadır.

Tavsîf-i tâli'-i imâristân: Be-kavl-i Kehene-i zû-cihân ya'nî Müverrih Şeref Hân bu şehr-i Van'ın tâli'-i imâreti burc-ı hamelde ve beyt-i Mirrîh'e münkalib nârîde bulunmuşdur. Anınçün halkı cellâd-ı bî-rahm gazûb u şecî' Mirrîh-sıfat âteş-pâre âdemlerdir kim bir düşmana amân vermezler.

Aded-i kenîse-i râhibân: Şehir içre (–) aded deyr-i ma'mûrlardır. Birisi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ammâ İskele köyündeki kenîsesi ve Van deryâsı içre cezîre-i Ahdim-var'daki ve Van'ın şarkîsinde Verek kiliseleri acâ'ib ü garâ'ibdir.

Der-şi'r-i lisân-ı kavm-i Van: Bu kavmin mâbeynlerinde isti'mâl olunur bir gûne lehce-i mahsûsaları var kim bir diyâr lisânına benzemez. Evvelâ,

pisih	*bihırı*	*geven*	*kepân*
kedi	ocak	diken çalı	sarılık

göyündirmişem	*Bacıma bir baş varam.*
bakmışım	Kız karındaşıma bir kerre varayım.

Heleşi gelişi idelüm.	*Har adaydın?*
Gülelim, oynayalım.	Nereye vardın?

Germede çimdim.. Hammâmda yıkandım.	*Şâd başem* ya‘nî, “Şen ve mâldârım.”
Gözeyi apar gılan! Bardağı getirsene!	*Bes çaş çağı olupdır.* Belî kuşluk ta‘âmı vakti olmuşdur.

Der-medh-i ganîmet-i mahsûlât: Bir vâsi‘atü‘l-aktâr rahîsatü‘l-eş‘ar bir dâr-ı diyâr olmağile ganîmetde deyyâr misli yokdur. Hatta yedi elvân buğday olur ve yedi gûne siyâh yağlı ve semîn şa‘îri olur. Fûli ve nohudu ve mercimeği ve sâ’ir hubûbâtının hisâbın Hudâ bilür. **[258b]**

Der-vasf-ı memdûhât-ı sanâyi‘ât: Evvelâ üstâd-ı mühendis bennâları var kim, misilleri meğer cezîre-i Sakız’da ola ve hayyâtları Firengî şekilli esbâblar dikerler kim sûzen yerleri harîrin tellerinden fark olunmaz ve berber dükkânları Pâk-i Selmânî‘lerdir ve sarrâcları gâyet üstâdlardır.

Der-beyân-ı kâr [u] kisb-i ehl-i işgâlât: Bu Van halkı altı fırka ehl-i kârdır. Bir fırkası pâdişâh kuludur kim hizmet-i kal‘aya me’mûrdur. Bir kâr u kisbde olamaz, meğer şehir içre tüccâr ola. Bir fırkası taşra diyârlara gider metâ‘ getirir sevdâgerândır. Bir fırkası ehl-i hırefdir ve bir sınıfı defterdâr aklâmların zabt eder a‘yân-ı hizmetdir ve bir tâ’ifesi ulemâ ve ehl-i cihetdir ve bir bölüğü bâğbân u huddâmânlardır.

Der-ayân-ı mahsûlât-ı me’kûlât: Evvelâ çörek otlu ve râziyâne sulu ve anisonlu hâs ve beyâz somunu bir diyârda yokdur illâ Amasiyye Ladik’inde ve İzmit kurbünde Sabanca’da ve İslâmbol’da Tophâne’nin İsâ Çelebi ekmeği ola ve beyâz gül-i penbe-misâl yufka lavaşası ve katmer çöreği ve keklik böreği ve mastaba aşı ve karatlı aşı ve tüffâhiyesi ve karanfilli sefercesi bir diyârda yokdur.

Der-beyân-ı nebât-ı sebzevât: Evvelâ Van lahanası ekâlîm-i seb‘ada yokdur kim ikisi bir bâr-ı şütür lahanası olur kim her biri fil şikemi kadar olur ve gâyet rakîk varakları olur, gûyâ berk-i bândır ve ma‘denüvâzı ve kerefisi ve mevzûn su kabağı Van’da tenâvül olunur ve çiriş ta‘bîr ederler bir giyâhdır tabh olup gâyet lezîzdir ve teresi ve soğanı ve fûmı ve kırpısı ve harbuzası dahi memdûhdur.

Der-vasf-ı me’kûlât-ı müsmirrât: Evvelâ memdûh meyvesinden on iki gûne al yanaklı tebekânî ve cângüli ve seylânı ve zağafranı ve Şâmî nâmân tüffâhları olur kim misli meğer Kırım diyârında Sudak elması yahûd Kocaeli’nde misket elması ve Rûm’da Köstendil elması ola, ammâ bu Van’da ol kadar elma olur kim ehl-i teferrüc birbirleriyle elma cengi ederler ve âbdâr Engürü ve Abbâsî ve melece emrûdu olur kim misli yokdur.

Der-ilm-i memdûhât-ı envâ‘-ı meşrûbât: Bu Van şehrinin ibtidâ meşrûbâtının memdûhâtında Kûh-ı Verek balının şerbeti râhat-ı cândır. Hatta darçın ile üç gün dursa sehel keyf verir. Ve Sergiloğlu ve Şirek Ermenî bâğlarının üç günlük helâl-i zülâl şırası kuvvet-i cândır ve beden-i insâna sâfî kandır. Ve âb-ı şülle [âbşıla] şerbeti ve reybas

şerbeti ve tüffâhiye şerbetleri bir diyârda yokdur, meğer Bitlîs'de ola.

Der-fasl-ı dârü'l-ıt'âm-ı imârât: Zamân-ı kadîmde Ulucâmi'de Sultân Çoban Şâh'ın bir imâreti var imiş, bu şehrin cemî'i hânedânları dârü'z-ziyâfe-i müsâfirîn ve mücâvirîn olmağile ol imârete rağbet kalmayup hâlâ mu'attaldır. Ammâ Gâzî Hüsrev Paşa merhûmun medrese imâretinde cümle dânişmend ve ulemâ ve sulehâ fukarâlara mâh u sâl *bi'l-guduvvi ve'l-âsâl* ni'meti mebzûldur kim nâzır-ı nuzzârı vâlî-i Van'dır.

Der-manzara-i temâşâgâh-ı hayvânât: Evvelâ bu rûy-ı arzda Cenâb-ı Allah Rûmeli'nde Serez câmûsu ve Anadolu'da Adana câmûsu ve diyâr-ı Ermen'de bu Van câmûsu kadar mefret ü mehîb câmûs halk olunmamışdır, hatta pil-i Menkerûsî'den büyük câmûs olur. Bu câmûsları kâmil bir sene besleyüp fil gibi oldukda nevrûz günleri Van kavmi bu câmûsları ve küheylân atları ve develeri ve koçları döğüşdürdükleri garîb temâşâdır.

Der-alâmet-i mesîregâh-ı müferrihât: Şehr-i Van'ın Erdemit bâğları mesîregâhlarından mâ'adâ Van'ın garîb ü ba'îd yerlerinde yigirmi aded müte'ayyin teferrücgâhları vardır. Evvelâ Van'ın şarkîsinde top menzilinden ba'îd teferrücgâh-ı Akkirpitaşı ve Mesîregâh-ı Yalıköyü ve seyrângâh-ı Ala Melik ve Sazlıgöl ve Çaybaşı ve Kara Kâsım Çayırı ve Murâd Hân Soffası ve Erdemit bâğları ve Mirav Bendi ve Bend-i Mâhî bendi ve Hoşâb Kuyağı ve Verek dağı vengi bir deyr-i hıyâbân-ı Van'dır ve Nerkök Gediği Deyri meşhûr teferrücgâhlardır.

Der-vasf-ı aded-i bâğavât-ı İremezât: Kal'a-i Van'ın kıblesi tarafında handak aşrı mezâristânı ubûr edince tûlen ve arzen tâ Erdemit kendine varınca sahrâ-yı Van bâğ u bâğçe ve hıyâbân-ı gülistândır kim hâkim-i bâğavât-ı mîrâb defteriyle yigirmi altı bin bâğdır kim mîrâb su saldığıyçün öşür verirler. Bu bâğlar içre âdem gâ'ib olur. Her bir bâğda bir uyûn-ı câriye ve havz u şadırvân pertâb etmededir ve her birinde birer kasr mukarrerdir. Cümleden Mallı Kaya Çelebi bâğı ve Şirek bâğı ve Süleymân Beğ bâğı ve Paşa bâğı ve niçe bini meşhûrdur.

Der-beyân-ı hâric-i kal'a-i âsâr-ı imârât:

………………..(4 satır boş)……………….. **[259a]**

Der-fasl-ı tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı kal'a-i Van: Bu şehr-i Van kadîm a'sârdan beri mecma'-ı ulemâ ve kân-ı fuzalâdır ve iklîm-i garîbe vü acîbedendir kim cemî'i ulemâsı ulûm-ı garîbe ve fünûn-ı kesîreye mâliklerdir. Erbâb-ı ma'ârifi ve fetâ ve bahâdırânı dahi bî-kıyâsdır ve nâ-resîde püserânları gâyet tiz-fehm ve necîb ü reşîd ve zekiyyü't-tab' ciğer-kûşeleri olur ammâ tabî'atları ebyât-ı eş'âra ve Pârisî güftâra mâyillerdir. Kelâm-ı örfiyyede lisân-ı şarkî üzre fasîhu'l-lisân ve bedî'u'l-beyânlardır ve sığâr u kibârları âlüfte vü âşüfte ve hoş-sohbet ve pâk-meclis ve sâf-dil merd-i meydânlardır ve cümle pâk mezheb ü pâk i'tikâd mü'min ü ehl-i tevhîdlerdir. Derûnlarında vâsi' mezheblik yokdur. Hakkâ ki bu dâr-ı diyârın umûmen zerâfet ü letâfeti gibi sabâhat u melâhati olmazdır. Ve dahi vilâyet-i vâsi'i ma'mûr ve halkı dâ'imâ mesrûr, kend-i büleydelerinde buk'aları hûb ve hâk-i anber-i pâki beyne'n-nâs merğûb ve mezra'aları vâfir ve deryâsında keştîler ile berekâtı mütekâsir, deşt-i hâmûnlarında ravza-i Rıdvân misilli bâğ-ı cinânları ve müşebbek bostânları hisâbın Hudâ-yı Bîçûn bilür. *Cenâb-ı Allah hemîşe imâr ide.*

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı kibâr-ı evliyâullah-ı Van-ı sedd-i imân, kân-ı veliyyü'l-ârifîn ve mesken-i şehdü's-sâlihîn *rahmetullahi aleyhim ecma'în*

Evvelâ **ziyâret-i Gâzî Hüsrev Paşa:** Câmi'i sâhasında âsûde ve **ziyâret-i gâzî {mîr-i mîrân-ı Ahmed Hân} sa'îd-i şehîd Tekeli Paşa;** Serâv sahrâsında ale'l-gafle Şâh İsmâ'îl'i basmak sadedinde iken bir Yezîdî Kürd da'vâcı tarzında huzûr-ı paşaya gelüp dal hançer olup paşayı şehîd ederken Kürdü dahi pâre pâre ederler. Çi fâ'ide şâh-ı gümrâh bu ahvâlden haberdâr olup cânib-i Tebrîz'e atf-ı ınân edüp şebhûndan halâs olur. Ba'dehû Tekeli Paşa'nın na'ş-ı şerîfin Van'a getirüp mezkûr kâtil Kürd'ün sol pençesin Tekeli Paşa'nın kuşağında bulup ol pençeyi Hüsrev Paşa ile kabre bile defn ederler. Meğer Kürd'ü pâre pâre ederken bir pençesi paşanın kemerinde kalmışdır.

{Menâkıb-ı garîbe}: Hadım Ca'fer Ağa nakli üzre bu kâtil Kürd'ün bir oğlun Tekeli Paşa katl ederken bu kâtil Kürd feryâd edüp eydür: Ey Gâzî Paşa, menim oğlum bî-günâhdır, evlâdım katl edüp ocağım söndürme. Huzûr-ı Hak'da bir elim yakanda ve bir elim kemerinde olacakdır, demiş. Hikmet-i Hudâ Kürd'ün pençesi Tekeli Paşa kemerinde olmuş. Bu esrâra vâkıf olanlar Kürd'ün pençesin paşa ile kabre komuşlar. Karîbü'l-ahd olmağile görmüş âdemlerden istimâ' edüp tahrîr etdik, *rahmetullahi aleyh*. Andan,

Ziyâret-i Kurbân Baba: Yukaru İçkal'a kapusu mâbeyninde medfûndur. Bu azîz Hazret-i Ebâbekir'i bu kapu mâbeyninde âşikâre görüp niçe kelimâtlar edüp âhir bu azîz kırk yedi sene kapu arasında sâkin olup bu azîzin vasiyyeti üzre "Beni bu makâm-ı Ebâbekri's-Sıddîk'a defn edin." dediğiyçün iki kapu mâbeyninde defn ederler. Hâlâ Makâm-ı Sıddîk deyü ziyâretgâh-ı ünâsdır. Andan,

Ziyâret-i Bâlâ Burc Sultân: Horhor kayası kurbünde medfûn ulu sultândır.

Ziyâret-i Cânpoladzâde Hüseyin Paşa; Mehemmed Hân-ı Sâlis vüzerâsıyken Ciğaloğlu Tebrîz altında münhezim olup "Niçün imdâdıma gelmedin?", deyü Cânpoladzâde'yi şehîd etdi.

………………..(1 satır boş)………………..

Hamd-i Hudâ kal'a-i Van'ın bu kadar seyr ü temâşâların edüp niçe yüz sulehâ-yı ümmetlerin hayr du'âlarıyla behremend olup niçe ziyâretler etdik. Ammâ ez-în-cânib efendimiz Melek Ahmed Paşa kal'a-i Van'a dâhil oldukda Timur-ı bî-nûrun Van kal'asına yığdığı türâbı deryâya dökmeğe ihtimâm-ı tâm edüp eyâlet-i Van'da olan (–) aded beğlere ve dörd aded serbes hâkimlere evâmir-i şerîfler göndermiş idi. Cümle sem'an ve tâ'aten deyüp gün-be-gün deryâ-misâl Kürdistân askeri me'kûlât [u] meşrûbâtlarıyla ve hayme vü hargâh-ı bâr u bengâhlarıyla ve paşaya bî-kıyâs hedâyâlarıyla cümle gelüp sahrâ-yı Van'da meks edüp fezâ-yı Van haymeler ile zeyn olup âbâdân oldu. Ordu-yı İslâm eyle vâsi' oldu kim bir ucundan bir ucuna iki sâ'atde varılırdı. Hemân üç bin ehl-i sûk haymesi ve aşbâzları var idi. Paşa bu cem'iyyet-i kübrâyı görüp hamd edüp cümle hizmet-i pâdişâhîyi edâ etmeğe gelen beğlere dilnüvâzlıklar ve çâre-sâzlıklar edüp ihsân [u] in'âmlardan mâ'adâ beher yevm ikişer kerre cemî'i ümerâlara ve mîr-i aşâ'irlere ziyâfet-i azîmler edüp hayr-ı hâtır ederdi. Ve matbah-ı Keykâvûs'dan cemî'i kavm-i Ekrâd ni'met-i

firâvân Taht-ı Van’da bezl edüp kavm-i Ekrâd def‘-i cî‘ân ederlerdi.

Ba‘de’t-ta‘âm yine guzât-ı müslimîne fermân edüp **[259b]** gülbâng-ı Muhammedî çekerek sadâ-yı Allah ile bir hây [u] hû ile Timur-ı bî-nûrun torpağın küfe ve tobra ve şilleler ile deryâya ilkâ ederlerdi. Bu hâl üzre Kürdistân’dan dahi ziyâde asker cem‘ olup ordu-yı İslâm deryâ olmada, ammâ Hakkarî Hânı kendüsü gelmeyüp Monlâ Muhammed Şatakî nâm kethudâsıyla altı bin Celüv askerin hizmet-i pâdişâhîye gönderdi ve girân-bahâ hedâyâları geldi, ammâ Mahmûdî beğlerinden Evliyâ Beğ ne kendi geldi ve ne imdâdı ve hedâyâsı geldi. Ve Bitlîs Hânı Abdâl Hân kezâlik bir şeyi ve bir haber-i âgâhı gelmediğinden paşa gâyet müte’ellim olup bir kerre Arganalı Ahmed Ağa ile hâna muhabbetnâmeler yazup nâme hâna vusûl buldukda kırâ’at edüp “Van’dan bizim atımız su içmez.” deyü cevâb edüp varan âdeme “Necâtiyye sûret yok şeklin edüp ağa-yı mezbûr dahi bî-mektûb Bitlîs’den Kuskunkıran üzre iki gün iki gice Van deryâsın dolaşup Ahmed Ağa bî-mektûb paşaya gelüp nakl-i bi’l-masdar edince paşa kav u çakmak ile kibritli âteş-pâre olup ne dutuldu ve ne kapıldı ve derdine dibelik derd katıldı. Hikmet-i Hudâ,

Bitlîs {hânı üzre sefer olunmasın asl [u] fer‘in beyân eder}
İrâdallahu şey’en heyte esbâbehû

Hemân ol gün paşa alâ tarîkı‘s-seyr Van’ın içkal‘asında Yeniçeri Ağası Abdî Ağa ziyâfete varup anda cemî‘i Van ağaları ve cümle Ekrâd beğleri ile müşâvere olup cümle a‘yân-ı Van ve cümle ümerâ-yı Kürdistân hân-ı âlîşândan şikâyet edüp, “Ber-vâcibü‘l-izâle Mülhid ü Şî‘î ve Hurûfî ve Cebrî ve Kaderî-mezheb fâsık ü fâcir velev sallî ve sehhâr ü müneccim ve kallâb u kezzâbdır kim kırk seneden berü anın katli geçmişdi.” deyü bu kavm-i gaddâr hân-ı bî-haberin hakkına ol kadar hümeze ve lümezelik etdiler kim [51] öte tarafa geçdiler.

Ammâ hikmet-i Hudâ elbette olacak olur, bu cem‘iyyet-i kübrâ ile hânın müşâveresinde iken kapucular kethudâsı içeri girüp eydür, “Sultânım Erzurûm Vâlîsi Tavukçu Mustafâ Paşa oğlunuzdan ulaklar geldi ve Van yeniçerilerinden birkaç mecrûh yeniçeriler gelmişlerdir,.” dedikde paşa-yı halîm, “Tîz gelsinler!”, deyüp ulaklar içeri girüp zemîn-bûs etdikden sonra paşanın destine vâlî-i Erzurûm’un mektûbun verüp paşa kırâ’at etdikde mefhûm-ı kelâm oldur kim “Benim efendim, Habîb-i Hudâ aşkına olsun taht-ı hükûmetlerde olan Bitlîs hânı nâm şakî bu hakîrin eyâletinde olan Malazcird Beği Mehemmed Beğ‘in ülkesine on bin âdem ile ale’l-gafle şebhûn edüp bir sancak yerimiz nehb ü gâret edüp üç yüz aded ümmet-i Muhammed’i bilâ cürm katl edüp ve bî-hisâb âdem mecrûh edüp ve ma‘dûd kırk bin Şakakî koyunu sürüp ekl-i bel‘ etdi. Benim efendim, kendi eyâletindedir. Elbette hakkından gelürsünüz, bu iş ber-taraf olur. Ve illâ cümle gâret olan kimesneler ve şühedâların akrabâ vü ta‘allukâtları der-i devlet tarafına kanlı gömlekleriyle gidüp sonra sultânıma müşkil olur. Eğer fermân-ı şerîfiniz olursa ol âsî rehzen üzre bir sefer idin. Bu hakîr dahi yigirmi bin asker ile ol cânibe varup, “Hâk-i pây-ı şerîfinize rûmâlîde kılmağa nîm işâretinize muntazırdır.” deyü bir tazallum-âmîz feryâd u figânlı mektûb tahrîr eylemiş kim istimâ‘ eden hân düşmanları zühre-misâl raks etdiler.

Andan sonra ol ân huzûr-ı paşaya bir alây eşirrâ vü eşkıyâ-yı Van ve Erzurûm yeniçerileri gelüp birinin bir kolu düşmüş kolun paşanın önüne atup “Amân hey vezir benim hakkım

hak eyle!” deyü niçesi mecrûh u uryân feryâd [u] figân etdiklerinde paşa eyitdi: “Bre gâzîler size ne oldu?” “Sultânım, biz bu serhadleri yasdanup ticâret edüp kifâflanırız. Yüklerimizle Bitlîs şehrine girdiğimizde hân ‘Cümle yüklerden bac almak kânûndur’ deyü ol bahâne ile bizim yüklerimiz ahz u kabz edüp kânûn üzre bacımız verdiğimiz mahkemede sicilde kayd eyledik. Âhir yüklerimizi çözüp Malazgird Beği Mehemmed Beğ‘in vilâyetin urmağa giderken bir hayli Ekrâd haşerâtına mâlımız verüp asker yazdı. Biz dahi huzûruna vardığımız gibi bizi urdurup böyle mecrûh etdi. Lâyık-ı Muhammedî midir kim biz kapu kulu olup serhadde dîn uğuruna mücâhid-i fî sebîlillah olayuz. Bize bu hakâreti Allah getürür mü?!” deyü feryâd etdiler.

Hemân paşa-yı âkıbet-endîş “Tîz mollâ ve mezâhib-i erba‘a müftîleri gelsinler.” dedikde fi’l-hâl huzûr-ı paşaya müdde‘îlerin nakl-i evveline göre şikâyetleri istimâ‘ olunup “Kuttâ‘u’t-tarîk olmuş ve haddi değil iken Erzurûm’dan vilâyet vurmuş ve niçe yüz âdem katl etmiş.” deyü dörd mezhebin şeyhülislâmları fetvâları tahrîr etdiler.

Ve fetvâ mûcebince Van mollası dahi huccet-i şer‘iyye tahrîr edüp paşanın **[260a]** destine verüp “Gazânız mübârek ola! Hemân iki yerden gayret kılıcın kuşanup ol şakînin vücûdun seyf-i müczem ile sahîfe-i dünyâdan hakk etdün” deyü du‘â vü senâlar etdiler. Hân adüvleri mesrûr olup gitdiler.

Ammâ paşa-yı hayr-tedbîr eyitdi: “Evvel kendüye bir nâme-i muhabbet-uslûb tahrîr edüp şer‘-i şerîfe da‘vet idelim ve kânûn-ı Süleymân Hân üzre Van derneğine gelüp Malazgird Beği Mehemmed Beğ ile ve şâkîler ile ve bu yeniçeri gâzîler ile mürâfa‘a-i şer‘ olsun. Eğer şer‘-i şerîfden nükûl ederse bi-emrillah üstüne sefer etmemiz mukarrer ü muhakkakdır.” deyince cümle huzzâr-ı meclis “Bre meded sultânım, şimdi hân müttehem olup mes’ûl olacağın bilir. *Her çi bâd-âbâd* deyü askerin cem‘ edüp bizim ülkemizden bir yer dahi urur. *Elhamdülillah* Timur’un toprağın sürmeğe gelmiş deryâ-misâl askerimiz hâlâ âmâde iken hemân *niyyetü’l-gâzâ* deyüp bu sâ‘at tuğlar Çaybaşı‘na gitsin.” deyü paşaya ibrâm-ı tâm ve teklîf-i mâlâyutâk etdiler.

Paşa-yı âdil cidden rızâ vermeyüp “Elbette mektûblar tahrîr olunsun!” deyü def‘-i meclis edüp Van’ın içkal‘asında yeniçeri ağasının ziyâfetin tenâvül edüp ba‘de’t-ta‘âm içkal‘a içre reftâr edüp bu hakîr ile ve birkaç nüdemâlarıyla kal‘ayı seyr ü temâşâ ederek Kesik nâm burc üzre Fâtih-i Revân Sultân Murâd Hân içün binâ olunan maksûre-i tahtânî üzre çıkup eydür:

Hikâye-i Melek Ahmed Paşa

Bu hakîre hitâb edüp eydür: “Evliyâm bu sergüzeşt [ü] serencâmım bir hoşça dinle, tâ ki esrâr-ı hafî ne idüğün müşâhede idesin.” dedi.

Ben Sultân Ahmed Hân *tâbe serâhın* çerağ-ı efrûhtesiyim. Otuz bir senede güc ile Hâsoda’ya girüp niçe sene Bursa ve Edirne ve Hotin gazaların edüp âhir Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ efendimizin çukadârlığı hizmetiyle şeref-yâb olup Revân fethinde dahi musâhib-i şehriyârî idim. Ba‘de feth-i Revân avdetde vilâyet-i Nahşevân’ı ve Serâv ve şehr-i Tebrîz’i ve niçe yüz aded İrân-zemîn diyârında kend ü büldânları harâb u yebâb edüp kal‘a-i Kutur altından ve Mahmûdî Ekrâdı içinden sedd-i imân kal‘a-i Van’a dâhil olduğumuzda Sultân Murâd Hân Van kal‘ası seyr ü temâşâsın edüp işte bu köşkde ta‘âm

yeyüp hâb-âlûd oldu. O zamân Koca Nişancı Paşa benim üstâdım silâhdâr ve ben çukadâr idim. Hikmet-i Hudâ kazâ-yı nâgehânî Murâd Hân'ın üzerindeki yorkanlara mücmere-i müdevvereler ile ûd ü anber verirken bir şerâre yorgana düşüp bir duhân-ı siyâh zâhir oldu. Ol ân Murâd Hân hâbdan bîdâr olup "Bre oğlan" deyü bir sadâ etdi. Hemân hakîr içeri girüp gördüm ki bir dûd-ı siyâh-ı şerer hâne-i kasrı muzlim etmiş, hemân elimle âteşi söndürüp hâneyi ûd ve anber-i hâm ile mu'attar etdim.

Hemân hûnkâr eyitdi: "Bre nöbetçi kim idi?" dedi. Deli Hüseyin Paşa, "Nöbetçi silâhdâr ağa idi, ammâ fakîri dutarak dutup anın cân havli derdinde iken pâdişâhımın câme-hâbı sehel yanmış." dedikde Murâd Hân eyitdi: "Behey deli! Ben âteş-i Nemrûd içinde kaldım. Tîz silâhdâr kâfiri sar'a dutarsa da getirin. Kal'adan aşağı atayım ki bir silâhdâra dahi ibret olsun." deyince hemân Musâhib silâhdâr-ı sâbık Mustafâ Paşa ve gayrı musâhibler ricâ edüp fakîr silâhdârı âzâd etdirüp taşra nefy etdiler.

Ba'dehû Murâd Hân tahte'l-fütûr tenâvül ederken altun siniden bir nânpâre ve bir mücevher fağfûrîyle gûnâ-gûn ta'âm kaldırup "Melek Ahmed şimden gerü benim silâhdâr-ı mukarrebim olup beni bir hoşça gözet. Al şu berekâtlı beyâz ekmeği yeyüp du'â-i hayrımda ol." deyü eynime bir semmûr hil'at-i fâhire ve başıma bir destâr-ı Muhammediyye kendi elleriyle sarup müstakil silâhdâr ve musâhib-i şehriyârî olduğum işte bu köşk-i mübâreke olmuşdur. Hamd-i Hudâ bu kasrda silâhdâr olduğum Revân dönüşünde sene 1045 târîhi idi. Hamd-i Hudâ *eş-şükrullah* mâbeynden yigirmi sene mürûr edüp işbu sene 1065 şa'bânında yine sıhhat [ü] selâmetle düstûr-ı mükerrem ve serdâr-ı mu'azzamlık ile bu mahalle gelüp ni'met yeyüp ibâdet etdik. *Hâzâ min fazl-ı Rabbî."* deyüp bu hikâyeyi nakl etdi.

Ve yine buyurdular kim "Evliyâm ben İpşir Paşa merhûmun müstakil kâ'immakâmı iken bir vâkı'a görüp sana ta'bîr eyle deyü nakl etmedim mi?" buyurduklarında hakîr eyitdim "Efendim, hayli zamân olup hâtırımdan gitmiş" dedim.

Ve mine'l-acâ'ib ta'bîr-i rü'yâ-yı Melek Ahmed Paşa

Buyurdular kim ol gice menâmımda efendim Gâzî **[260b]** Murâd Hân'ı görürüm kim elinde bir hâs ve beyâz Tophâne somunu var, "Ahmed bu somunu gördün mü, hayli lezîz nân-pâredir. Bu ekmeği Kürdistân-ı Van'da bir âdem pişirir. Bir kerre bu ekmeği İpşir Paşa ol ekmeği Kürd'den istedi. Ol âdem İpşir'e bu ekmekden vermedi. Ammâ ben sana bir kerre Van'ın içkal'ası'nda böyle bir nân-pâre verüp silâhdâr etdim. Al imdi bu nân-pâreyi şimdi sana Van'daki gibi verdim. Safâ-yı hâtır ile tenâvül edüp mansûr u muzaffer ol." deyü ol nân-pâresin verdikde dest-i şerîfin bûs etdikde, "Yâ pâ[di]şâhım bu ekmeği ihsân etdin ammâ bu ekmeğe kan bulaşmış, niçe yenir?" dedim.

Murâd Hân eyitdi: "Ol kanlı pâreden kızım İsmihân Kaya'm hâtûna gönder, yıkayup tenâvül etsün ve bir parçasın Bitlîs hânına Van'dan gönder, kanlı ekmekden yesin, mâ'adâsın sen ye, dediler" deyü bu vâkı'ayı İslâmbol'da sana demedim mi idi ve sen hayr ola, deyü ta'bîr etmedin mi idi, deyü bu vâkı'a[y]ı Melek Paşa efendimiz hakîr-i pür-taksîre takrîr eylemişdir.

"Belî sultânım eyle oldu." dedim. "İmdi Evliyâm ol vâkı'a böyle oldu kim Murâd Hân bana bu Van'ın İçkal'asında bu köşkün içre nân-pâre verüp silâhdâr etdi ve yine eyle

bir nândır, Kürdistân'da bir âdem pişirir, al ol ekmeği safâ-yı hâtır ile ye dedüğü bize Van mansıbı nasîb olup ekmeğin işte yine Murâd Hân kasrında yememiz işâreti idi. Ve bu kerre İpşir ol âdemden Van ekmeğin isteyüp ekmekçi İpşir'e ekmek vermediği İpşir Van mansıbı olup Van'a geldikde Vanlı İpşir'i urup Van'a komayup ekmeğinden yedirmedikleri alâmeti idi.

Ve "Pâdişâhım bu kanlı ekmek yenir mi? dediğin *Allahu a'lem* biz Van'da hayli kan edüp harâm ekmek yerüz ve "Kanlı ekmekden İsmihân Kaya kızıma gönder, yıkayup yesin" dediği benden ana harâm u helâlden cem olup varan mâl ana pâk [ü] helâldir. Ve "Bir kanlı parça ekmekden Van'da Bitlîs hânına gönder yesin." dediği *Allahu a'lem ve Resûlihî* işte bu mahalde hânın isyânı haberi geldiğidir kim biz ana sefer edüp askerin kırup ciğer-hûn yedirüp intikâm alırım.

Zîrâ Murâd Hân bu ekmeği yeyüp mansûr u muzaffer ol demiş idi. İnşâallahu Ta'âlâ hânı münhezim edüp mâl-ı ganâ'imle muğtenim oluruz. Ve ol kanlı ekmekden sen dahi yediğin ecel-i müsemmâna dek ol nândan yiyüp âhir min muhabbetullah şehîd olup merhûm olmak işâretleri idi kim işte Van mansıbı zuhûr etdi ve hâna da kanlı ekmek yedirmemiz de an karîb zuhûr eder." deyü bu vâkı'ayı gördüğün takrîr edüp bu gûne ta'bîr etdi. Ve hakîr bu vâkı'ayı istimâ' edüp "Hayr ola sultânım." deyüp hâmûş oldum.

Hemân Paşa bu Van'ın İçkal'asında yeniçeri ağası ziyâfetin tenâvül edüp cümle askeriyle ve cümle a'yân-ı kibâr ulemâ vü ümerâ vü Ekrâd ile aşağı serâperde-i çetr-i mülemma'ına nüzûl edüp "Tîz Bitlîs hânına bir mektûb-ı muhabbet-üslûb tahrîr olunsun" deyü bu hakîre ibrâm u ilhâh edüp bu gûne şikeste-beste bir nâme tahrîr olundu.

Nasîhatnâme-i Ahmed Paşa berâ-yı Bitlîs Hânı Abdâl Hân-ı âlîşân

Devlet-i Âl-i Osmân'ın mûhini olan sen ki Abdâl Hân-ı dâl nâm şakî-i pür-ızlâl, kavm-i Rujikiyân eri, âr [u] nâmûsdan berî vü ârî olup "Âl-i Abbâsiyân neslinden ve Sultân Evhadullah'ın ırk-ı tâhirindenim." deyü ol zu'm-ı fâsid ile *la'anallahu'd-dâhilu ve'l-hâric* la'netin kabûl eden Hâricîlerden ashâb-ı rıfz-ı ilhâd ve erbâb-ı fitne vü fesâd, ehli ile âlûde olan Yezîdî-Ekrâd, urûk-ı nâ-tâhirindensin kim mezâhib-i erba'adan hâric olan Hâricî ve Ca'ferî ve Cebrî ve Kaderî ve Hulûlî ve Hurûfî ve Zemînî ve Hamzavî ve vâsi'î-mezheb olan fırak-ı dâldan bir bî-mezhebler ile ihtilât etmiş Hâricî mezhebin ve cemî'i mudhıkân u kışmirân u mutrıbân zümresiyle lû'b u lehve meşgûl ve hem-celîs ü hem-enîs olup fısk u fücûr ile âlûde olup ve [52] ıtâbına mu'âteb olan dalâlet-âbâd hâkimi Abdâl Hân-ı bî-mecâlsin kim bu hakîr mülk-i diyâr-ı Erz[urûm] vâlîsi iken etdiğin şenâ'at ü şekâvet ve cinâyetlere "Tâze yiğitdir!" deyü *mezâ-mâ-mezâ* diyerek afv ederdim. Henüz sen bu sinn-i sâlde iken ıslâh-ı nefs etmeyüp âyende vü revende ehl-i tüccârın bâc bahânesiyle {tâcların kapup} yüklerün çözüp ale'l-kabz mâlların ucuz bahâ ile alursun ve Erzurûm eyâleti hâki müşânda olan Malazgird Beği Mehemmed Beğ'in kırk bin aded gûsfendlerin sürüp elin memleketin nehb ü gâret edüp üç yüz aded âdemlerin katl edüp serlerine serbendleri dâr olan Halitî ve Çekvânî ve Celüvî ve Rûzikî **[261a]** nâm Yezîdî Ekrâdı kabâ'illerin başına cem' eyleyüp dâr-ı diyârları hasâre etdirüp âyende vü revendegândan kapu kullarının eşedd-i ukûbet ile mâlların alup kolların kesüp mecrûh edersin ve her cânibe dest-dırâzlık edüp kuttâ'u't-tarîklık edersin. Hatta dâr-ı diyârında

olan ulemâ-yı Ekrâd, “Niçün böyle edersin”, deyü va‘z u nasîhat etdiklerinde, “Kürdistân’dır, birbirimiz mâbeyninde gûşmâl içün gâhîce müşâmızda olan kimesneleri gâret etmek kânûn-ı Âl-i Abbâsiyân’dır.” demişsin. Sana Âl-i Osmân devletinde emr-i Hudâ ile bir gûşmâl ideyim ki gûşine mengûş olup ehl-i ıyâlinle halka-begûş zer-harîd gibi Âl-i Osmân’a kul olasın. Hatta bu abd-i ahkarın derûnunda cilve-ger olan mel‘anetini ilhâm-ı Rabbânî ile *azharu mine’ş-şems* bilüp on gün hânende pinhân olup Rahova nâm mahalde haymen içre tek ü tenhâda sana pend ü nasîhatler edüp, ey cânım hân nitekim ben Van eyâleti hâkimi iken müşânızda olan ümerâlar ile ve ehl-i tüccâr ile ve re‘âyâ vü berâyâlar ile hüsn-i zindegâne eyle, deyü vasiyyet eylediğim bu maslahatlar içün idi. İmdi ol pendnâmelerimiz sana zerre kadar te’sîr etmeyüp bu kadar fitne vü fesâd edüp, ili vilâyeti gâret edüp sulha muğâyir nâ-şer‘î dest-dırâzlıklar etdiğün ecilden kuttâ‘u’t-tarîk olduğuna şüphemiz kalmayup nass-ı kâtı‘la vücûdun şecere-i bî-meyvesin kat‘ etmek helâldir kim el-âyet: [53] emrine imtisâlen üzerine varmak farz-ı ayn olup fenkerû(?) mâl u menâl-i ganâ’iminüz helâl-i zülâl olduğuna mezâhib-i erba‘adan mükerrer fetvâlar alınup memâlik-i İslâmı sencileyin yağî ve bâğî ve dağî ve âsî haşerâtlar elinden şâh-râh-ı Müslimîni pâk edüp üstüne varmağa azîmet olunmuşdur. Gerekdir kim mektûb-ı pend-üslûbum vüsûl buldukda bir ân durmayup Van derneği altında sâ’ir ümerâ karındaşların ile hizmet-i pâdişâhîde bulunup gâret etdiğin koyunları ve mâl-ı sevdâgerânları ve gayrı nehb etdiğin mâl-ı bî-girânları cümle ashâblarına redd etmeğe Taht-ı Van’a gelüp mürâfa‘a-i şer‘-i Resûl-i mübîn olasın. Vallahi ve billahi ve tallahi sana ve gayrı tevâbi‘lerine ve mâl-ı hânene zerre kadar halel gelmez. Elbette gelesin ve illâ bu kadar mâl [u] menâl hasâre etdiğin mukâbelesinde senin dahi ilin vilâyetin nehb ü gâret olup hemîn cümle erzâkın gâret olup vücûd-ı bî-sûd-ı pür mazarratın sahîfe-i rûzgâr-ı zûrkârda hakk olunmağa azîmet olunup iki yerden gayret kılıcın kemerime bend edüp “Bismillah niyyetü‘l-gazâ demişiz!”, ümiddir kim seninle Rahova nâm sahrâda asâkir-i İslâm-ı Van ile varıldıkda sen dahi kavm-i Yezîdî Rûjikiyân asker-i Çamapurunla karşu çıkasın. Ya taht ola, ya baht ola, *ve’s-selâm*.

Bu nâme tahrîr olunup Erzurûm Vâlîsi Tavukçu Mustafâ Paşa’nın dahi gönderdiği şikâyetnâme mektûbunu nâme ile paşa efendimizin kapucubaşılarından Çerkes Cânpolat Ağa Kuskunkıran üzre ılkar ile mektûbları hâna götürüp verdikde dîvânhânede mektûblar kırâ’at olunup mefhûmu hânın derûnunda yer edüp hân eydür: “Bre cânım, biz ne acâ‘ib cürüm sâhibi olup vâcibü‘l-katl olmuşuz kim ilimiz vilâyetimiz nehb ü gâret olup bu kadar itâb u ikâba müstahak olayuz. Emr Hudâ‘nındır, iki el bir baş içündür” deyüp “Tiz paşa efendimize cürmümüz afv etmek içün bir mektûb tahrîr edüp ve bu kadar genc-i Kârûn hedâyâ hâzır edin.” deyü nâme getüren ağanın yanında hâb-ı hargûş-gûne evzâ‘lar edüp pes-i perdeden belki Melek Ahmed Paşa bu mektûbunun akîbince şebhûn edüp şehrimi gâret ideler, mülâhazasıyla cümle eyâletinde olan Ekrâd beğlerine isti‘câlnâmeler tahrîr edüp asker taleb eder. Ve kendüsü dahi dahme-i Şeref Hân’ı küşâde kılup etrâf diyârlardan on yedi bin tüfeng-endâz cem‘ine mukayyed olup her diyâra âdemler gönderüp şehrin cânib-i erba‘asına meterisler ve rasîf-i İskenderîler etdirüp şeb [ü] rûz etrâf-ı şehre onar bin âdem nigehbânlar kor.

Hulâsa-i kelâm yigirmi altı kadılığı yerinden ve cemî‘i hatdeşi olan Ekrâd beğlerinden on yedi bin tüfeng-endâz piyâde ve cemî‘i aşâ’ir-i kabâ’ilinden on bin atlı cem‘ edüp cenge

âmâde oldu.

Ba‘dehû paşaya gönderdiği nâme-i dürer-bârın sûretidir

“Evvelâ hamd idelim Hâlık-ı Bîçûn’a kim benî Âdeme akl-ı küll verüp cümle hayvânâtdan evvel eşref-i mahlûk etdi kim hayr u şerri ve zarar [u] nef‘i bilüp müfsidîn ve hâsidîn ve mekkârların hiyel ü şeytanatına aldanmayup bî-garaz Müselmanlara taşra umûrun su‘âl edüp hâkimü‘l-vakt olan adâlet ide. Yürü ümîddir kim bu zerre-i nâçîzin zerre kadar hatâsın sütür etmeyüp sû-i zan **[261b]** ile deryâ-misâl askeri ser-i sa‘âdetinize cem‘ eyleyüp tarafeynde ceng ü cidâl ve harb ü kıtâl ola da rûz-ı mahşerde sizden su‘âl olunmaz mı ve memâlik-i Âl-i Osmân’ın Bitlîs şehri nehb ü gâret olunursa ve bu kadar evlâd [u] ıyâl haşerât-ı Ekrâd tuğyânıyla pâymâl-i rimâl olursa sa‘âdetlü pâdişâhıma ne cevâb verirsin ve sa‘âdetle bu şehrimize gelüp hânemizde mihmân oldukda bu kadar va‘de-i kerîmeler etdiğinizi ne aceb ferâmûş etdiniz *Elkerîmü izâ ahede vefâ*” [54] değil midir? Ve bir gün yine bu dâ‘î-i muhlisinizin külbe-i ahzânında buyurdunuz kim “İnşâallah hân karındaşım sana Muş sancağın ihsân etdirüp yarlığ-ı belîğlerin getirdirim.” buyurduğunuzdan memnûn olup cihân cihân sürûr-ı şâdân olup bu kadar ahd-i mîsâk emrine bünyâd-ı îmân u gılâz-ı şiddâd olunmuşdu kim zamân-ı hükûmetinizde ünâs-ı merd ü zen âsûde-hâl olalar. Re‘âyâ-perverlik bu mudur kim bu kadar askerle bu şehir üzre gelesin, âsûde-hâl olmak kande kalır ve kande cây-ı menâs bulunur ve bir kerre dahi buyurdunuz kim “Hân karındaşım sen benim velîni‘am efendim Sultân Murâd Hân Gâzî‘nin çerâğ-ı efrûhtesi idin, Revân senesinde çok ni‘metin yedik ve hâlâ şimdi bî-hadd ü bî-hisâb ni‘met-i uzmânı tenâvül eyledik, sen dahi ehl [ü] ıyâlinle du‘â-yı hayrımızda olup devâm-ı devlet-i Sultân Mehemmed Hân ed‘iyyesine müdâvim olup zevk u safâda ol.” deyü du‘â-yı hayrınızla behremend olduk mülâhazasıyla âsûde-hâl olup kavm-i Ekrâd Malazgird yaylağına çıkarken kânûn-ı pâdişâhî üzre aded-i ağnâm hakkın alalım derken hudûdumuzda olan Mehemmed Beğ Malazgird’den bu kadar asker çeküp Ekrâd’ı himâyete alup Ekrâd’ın koyun hakkın almağa mâni‘ olup biz dahi öşr-i ağnâm almak murâd etdiğimizde anlar bizi dûz eylediler, biz de anları hor eyleyüp mâbeynden bir kaç âdem düşüp demleri heder olduklarına biz dahi mezâhib-i erba‘adan fetvâ-yı şerîfler almışızdır ve yeniçeriler dahi bâc-ı sultânî vermediklerinden mâ‘adâ sâ’ir tüccârın şütür-bârlarına bir zibidi ve zübeydî ve Zeydî ve Zeynî-mezheb yeniçeri bâc-ı sultânîmize mâni‘ olup cebren kânûn üzre bâcımız alup gulüvv-i âm ile bâğımıza silâh ile gelüp niçe âdemlerimiz mecrûh etdikleri sicill-i şer‘-i Resûl’de kayd olunup huccetleri huzûr-ı izzete gönderilir. Yine böyle iken ol zalemeler mukaddem târîh ile sultânıma varup tasdî‘ edüp anların dürûğ kelâmlarıyla yine niçe iftirâ-gûne ta‘n-âmîz kelimâtlar tahrîr etmişsüz. Mu‘ammer olun, eğer bu abd-i kemter Abdâl za‘îf-i ahkar sultânım ile hukûk-ı sâbıkamıza mağrûr olup bir bed evzâ‘ [u] etvâr bu bendelerinden sâdır oldu ise*”* [55] âyeti üzre tevbeler olsun. [56] mazmûnu üzre cemî‘i cürmümüzü afv edin kim bizim üzerimize hüsn-i nazarınız olmuşken ahd [ü] emânınızdan rücû‘ etmen. Zirâ siz halîfe-i rûy-ı zemin vüzerâlarısuz kim ve *hulefâ’i’r-râşidîni’l-mürşidîn min ba‘dihî ve vüzerâ’i fî ahdih’*dir. Bu âlem-i kevn-i fesâdda nizâm-ı intizâm cemî‘i hükkâmın ahde vefâ eylemesiyle bu dünyâ âsûde-hâl olmuşdur. Lutf edüp Hazret-i Risâlet-penâh ve Çâr-yâr-ı güzîn ervâhları içün ve sa‘âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh başıyçün olsun beyne’l-akrân bu hakîri şermsâr edüp münkesir-i hâtır ile huzûr-ı şerîfe küstâhâne mektûbumuz ile Zeynel Ağa’mız gönderüp

hilâf-ı inhâ eyle şikâyet eyleyenlerimizi tatyîb-i hâtır edüp mâbeynimiz ıslâh edüp bu hakîri pâymâl etmeyesiz, *ve's-selâm.. Bâkî olasız, bâkî."*

{Matlab-ı nâme-i hân kırâ'at olundukdan sonra "Mefhûmu ma'lûm olunduğu yazıla"} deyü bu nâme-i nüvâzişi kal'a-i Van'da hânın bir ağasıyla ve niçe a'yân-ı Bitlîs ile gelüp Malazgird Beği Mehemmed Beğ yayla koyunu hakkın hâna vermemek içün hân üzre gelüp ceng etdiği ve Mehemmed Beğ'in ibtidâ müttehem olup demi heder olduğu ve yeniçerilerin hân üzre gulüvv edüp haklarından geldiklerinin arz-ı mahzarları gelüp ve paşanın mektûbun götüren Cânpolat Ağası da mektûblarla gelüp dîvân-ı Van'da hânın nâmeleri kırâ'at olunup paşa bu iltiyâm-âmîz mektûbdan hazz edüp eydür: "Ammâ niçün kendüsü cem'iyyet-i Van'a ve şer'-i Resûl-i sultâna gelmedi." dedikde hânın ağası eydür: "Sultânım sehel şikeste-hâtırdır. Sultânımdan ricâsı oldur kim yeniçeriler ile mâbeynlerin sulh idesüz deyü bu hakîri {vekîl edüp} hâk-i pâye gönderdi." deyince hemân Van a'yânları "Devletli vezîr sultânıma hâb-ı hargûş verüp hâlâ beş on bin asker yazmışdır. Göririz bir gün kim ale'l-gafle **[262a]** ilimiz memleketimiz Malazgird Beği Mehemmed Beğ diyârı gibi vilâyetimiz harâb u yebâb ve hânelerimiz türâb edüp dedesi Şeref Hân gibi diyâr-ı Acem'e firâr eder. Zîrâ kadîmen ocak dostumuzdur. Elbette bu kadar asâkir-i İslâm Van derneğinde âmâdeler iken sefer edüp hakkından gelelim, deyü yetmiş bin hıyel ü şeytanat ile paşanın ırkına girüp hâh nâ-hâh hân üzre sefere gitmeğe karâr verilüp altı bin güzîde asker-i Mahmûdî ile Van altından paşanın tâk-ı nüh-tâkı Karaçay başında meks edüp paşa Van altında sefer tedâriklerine mukayyed olup şehir içre münâdîler nidâ edüp herkes âmâde olmağa başladı ve yetmiş aded kapucubaşılar eyâlet-i Van'da otuz sancak yerde olan beğlerine ve askerî tâ'ifelerine ve yetmiş aded kazâlara emr-i şerîfler ile ağalar gidüp yine iki kıt'a emr-i şerîf üzre paşa tuğrâ-yı garrâ çeküp ağalarıyla Erzurûm Vâlîsi Tavukçu Mustafâ Paşa'ya gönderüp eyâlet-i Erzurûm'dan Hınıs beği ve Tekman beğin ve Kuzucân beğin ve Avnik beğin ve Pasin beğin ve hânın gâret etdiği Malazgird beğin emr-i pâdişâhî ile taleb edüp Erganeli Ahmed Ağa gitdi. Ve Diyârbekir Vâlîsi Firârî Mustafâ Paşa'ya kendüsü tuğrâ çeküp eyâlet-i Diyârbekir'de olan Mifârıkîn beğin ve Tercil beğin ve Kulp beğin ve Mihranî ve Pertek beğin ve Sağman beğlerin güzîde asker ile Diyârbekir tarafından hânın ardın alup gelmeleriyçün vâlî-i Diyârbekir'e bir ağa gönderdi. Ve'l-hâsıl günden güne Van kal'ası altında hân üzre gitmeğe deryâ-misâl asker cem' olup hemân paşa-yı müdebbir kal'a-i Van'dan elli pâre şâhî toplar ve altı pâre balyemez topları cümle mühimmâtlarıyla âmâde eyleyüp Van deryâsının yigirmi pâre gemilerine bu kadar topları ve bu kadar bî-hisâb cebehâneleri ve niçe bin kantar peksimat ve barûd-ı siyâhı ve cümle piyâde azebistân ve cebeciyânları ve topçuları cümle ma'ûnetleriyle keştîlere koyup şâdımânlıklar edüp gülbâng-ı Muhammedî çekerek Van deryâsıyla cânib-i garba *mütevekkilen alallah* deyüp kal'a-i Âdilcevâz limanına gitmede.

Yine paşa-yı müdebbir Muş beğine bir kıt'a fermân gönderüp top-keşân içün altı yüz çift câmûs tahsîline bir ağa gitdi.

El-azametullah hikmet-i Hudâ ol esnâda Timur-ı bî-nûrun Van'a sürdüğü toprağı deryâda katre ve güneşde zerre deryâya dökerken bir gice bir şeb-i muzlimde ol kadar bârân-ı rahmet yağdı kim niçe hayme vü hargâhları seyl-i rahmet götürüp cümle guzât-ı müslimîn gark-ı âb-ı matar oldu. Ve bu mahalde bir zelzele-i azîm olup bir gürüldü ve bir sâ'ika oldu kim cümle cüyûş-ı İslâm Van kal'ası ka'r-ı zemîne geçdi zann etdiler.

Ale’s-sabâh ki oldu, Van kal‘asına nazar etdik, Süleymâniyye minâresi kaddi Van kal‘ası beyâz u mücellâ olmuş meğer bu kadar bin guzât-ı müslimîn Timur’un Van kayasına sürdüğü toprağı bir aydan berü dibinden alarak deryâya dökerek mezkûr türâbın altı boş olup kûh-ı Bî-sütûna dönmüşdü.

Hikmet-i Rabbü‘l-izzet, kullarına sehel olsun içün ol gice ol matar-ı rahmeti evc-i semâdan sakka muşkundan boşanur gibi yağdırup mezkûr türâbı hamîr-i çamîr-i tîn-ı tahmîr eder. Cenâb-ı Hallâk-ı ezel ol mahalde bir zelzele-i azîm verüp mezkûr türâb kûh-ı Demâvend-misâl iken bir kerre gürleyüp Süleymâniyye minâresi kaddi yerden türâb uçup sahrâ-yı Van’a müstevlî olup hamd-i Hudâ bir âdeme ve bir devâbâta zarar isâbet etmedi.

Hamd ol Allah’a kim kal‘a-i Van Timur’un türâbı rahnesinden halâs olup cümle asker-i İslâm da meşakkatden berî oldular. Ve cemî‘i halk, “İnşâallah uğurdur, cümle müşkil işlerimiz suhûletle âsân olur ve hândan intikâm aluruz.” deyü derûn-ı askerde bir sürûr u şâdımân olup halkdan kesâfet kalkup âlât-ı silâhlarına mukayyed olup cenge âmâde olurlardı.

İşbu sene 1065 Ramazânu’l-mübârekinin gurresinde kal‘a-i Van’dan kırk bin asker ile Bitlîs Hânı Abdâl Hân üzre sefere gitdiğimiz

Evvelâ mâh-ı Ramazân’ın evvel gurresi günü bâzârertesinde du‘â vü senâ ile Van’dan kalkdıkda kal‘a-i Van’dan Süleymân Hân’ın Kesik nâm topun atup Allah yol vere işâreti ola ammâ mezkûr topun elli vukiyye demir güllesi asker-i İslâm üzre bir gûne gıjgırup feryâd ederek ubûr etdi kim cümle guzât-ı müslimîn andan dehşet alup cemî‘i atlar ürkdüler. Andan cânib-i şimâle üç sâ‘atde,

Menzil-i Çaybaşı: Mukaddemâ mevsûfdur. Paşa serâperdesinde meks edüp, cemî‘i ümerâlara ziyâfet-i **[262b]** azîm olup paşa dilnüvâzlıklar etdi. Andan ale’s-sabâh yine taraf-ı şimâle 3 sâ‘atde,

Menzil-i Kâsımoğlu çayırı: Bâlâda memdûhdur. Bu mahalde kal‘a-i Van’dan on iki aded şâhî darbzen toplar at arabalarıyla ve huddâmları topçuları dahi beş yüz nefer âdemler pür-silâh gelüp topları otak-ı Berhıyâ önüne ale’t-tertîb boğazlarında zencîrler ile dizdiler. Andan ertesi yine şimâle gidüp kal‘a-i Amîk sol tarafımızda ba‘îd kalup nümâyân oldukda bir safâ geldin topu atup ubûr olunup 3 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Kara Şeyhler: Van nevâhîlerinden ma‘mûr müselmân köyüdür. Bir câmi‘i var. Andan yine şimâle 3 sâ‘atde

Karye-i Kara Canikler: Van hâkinde müselmân köyüdür ve bâlâda memdûhdur. Bu mahalde nehr-i Canik’i ubûr edüp yine cânib-i şimâle (–) sâ‘at gidüp menzil-i kal‘a-i Bârgîrî‘den ba‘îd,

Bend-i Mâhî : Kenârında meks olunup Mahmûdî beğlerinden Bârgîrî Beği Şeref Hân Beğ askeriyle gelüp ordu-yı İslâmda meks eyledi. Andan Bend-i Mâhî nehrin ubûr edüp taraf-ı garba Van deryâsı kenârıyla kâh sazlıklar içre ve kâh bataklıklar içre topları geçirüp,

Menzil-i kal‘a-i Erceyş-i pür-ceyş: Kal‘adan paşaya alây-ı azîm ile istikbâle asker çıkup kal‘adan toplar atılup azîm şâdımânlar oldu. Ve Ercîş Beği Deli Ferhâd Beğ paşaya ziyâfet-i azîm edüp bir gümüş zeynli at hedâyâ çeküp cümle askeriyle ordu-yı İslâm’da meks etdi. Andan yine semt-i garba Van deryâsı kenârıyla 3 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Kenzik: Erçîş hâkinde müselmân köyü olduğu bâlâda merkûmdur. Andan 5 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Derci: Ercîş hâkinde müselmân köyü olduğu mevsûfdur. Bu mahalde Bâyezîd beği askeriyle gelüp orduda meks etdi. Andan yine garba,

Menzil-i kal‘a-i Âdilcevâz: Bâlâda mevsûfdur. Bu mahalde Erzurûm Vâlîsi Mustafâ Paşa bir ağasıyla bir katar-ı katır yüküyle, elli aded mücevher tüfeng ve on aded Gürcî gulâm pîşkeş gönderüp Malazgird Beği Mehemmed Beğ dahi üç bin aded güzîde askeriyle gelüp orduda meks edüp paşadan bir hil‘at-i fâhire giydi ve bunda cebehâne gemilerine Âdilcevâz’dan iki pâre balyemez topları dahi mühimmâtlarıyla konup gemilere Âdilcevâz kullarının nısfı konup gemiler bâdbânın açup muvâfık rîh-ı tayyib ile gitdiler. Andan yine garba 3 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Surp: Âdilcevâz hâkinde sâhil-i bahre karîb ma‘mûr müselmân köyüdür. Bu mahalde Erzurûm sancağından Hınıs beği askeriyle gelüp sâhib-i devletden hil‘at giyüp ordu-yı İslâm’da meks etdi. Andan bu kerre cânib-i kıbleye deryâ kenârıyla 3 sâ‘atde,

Menzil-i kal‘a-i Ahlat: Cümle kal‘a neferâtları pür-silâh paşanın istikbâline çıkup kal‘adan azîm toplar atılup şâdımânlar oldu. Kal‘a dizdârı hakîrin haymesine gelüp hedâyâsıyla paşaya buluşdurup paşa ana ikrâmlar edüp bir hil‘at-i fâhire giydirüp akrânları yanında mümtâz u ser-firâz olup hakîr ile dünyâ vü âhiret karındaşı oldu. Ve bu mahalde askeriyle Muş beği gelüp alây gösterüp paşadan hil‘at giyüp haymeleriyle meks etdiler. Ertesi yine Ahlat kal‘ası neferâtlarıyla Nasûh Paşa ile sefere me’mûr olup cânib-i kıbleye 4 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Ezgal: Bu dahi bâlâda mevsûfdur. Bunda Erzurûm sancağından Tekman beği alây gösterüp hil‘at giyüp meks etdi.

Ve bu mahalde Mahmûdî Beği İbrâhîm Beğ altı bin yiğit ile ileri çarkacı ta‘yîn olunup tuğlar ileri gitmeyüp paşa ile gidecek oldu.

Ve hânın adüvv-i cânı olan Malazgird Beği Mehemmed Beğ üç bin güzîde yiğit ile ince karavul ta‘yîn olundu.

Ve Tekman beği ve Hınıs beği sağ kola ve Muş beği ile Âdilcevâz beği sol kola ta‘yîn olundu. Diyârbekir beği ile Bâyezîd kal‘ası beğleri gerüde kalan askerin dündârı olmak ta‘yîn olundu.

Ve Pinyanişî beği altı bin bahâdır ile sağ ince karavula ta‘yîn olundu. Ve Gâzîkıran beği solkola ince karavula fermân olunup ba‘dehû bu Ezgal köyünden kalkup Van deryâsı kenârıyla Rahova nâm sahrâda Çalış çayırında cümle asker paşa otağın ortaya alup herkes kollu kollarınca yerlü yerlerine tınâb tınâba çıt-a-çıt kurup ordu-yı İslâm içre ancak

dörd aded şâhrâh yollar alıkoyup mâʻadâ kat-ender-kat haymeler konup cânib-i erbaʻaya karavullar kondu.

Bu mahalde asker-i İslâm'dan Rahova'nın nihâyetine dek ota otluğa giden huddâmlardan hânın pusuda olan âdemleri basup bir hayli ceng edüp elli aded yiğitlerimiz hân âdemleri hâke **[263a]** düşürüp başlarıyla altı aded yiğitleri hâna dil getirüp hân bunları ne kadar askeriniz vardır ve Erzurûm'dan gelen beğleri ve top ve cebehâne ahvâllerin cümle su'âl edüp bu altı aded yiğitlere onar altun ihsân edüp ve kelleleri dahi bunların terkilerine asup orduya geldiler.

Asker-i İslâm bu yüzden şehîd olanların kellelerin görüp bir yere defn edüp cümle guzât âteş-pâre olup birbirlerin cenge terğîb etmeğe başladılar. Hemân paşa-yı hüsn-tedbîr Van kulunun sağ kol ağasın ota otluğa gidenlere serdâr eyledi.

Ve bu mahalde Erzurûm eyâletinden Pasin beği güzîde askeriyle ve Avnik beği müsellah cüyûşuyla ve Kuzucân beği mükellef ü mükemmel cündîyle üç aded beğler kânûnları üzre mehterhânelerin döğerek alây-ı azîmler ile paşa huzûrundan ubûr edüp paşadan birer hilʻat-i fâhire ile behremend olup ol ân bu üç aded sancak beğlerin ordu-yı İslâm'ın etrâfında meks etdirüp asker-i İslâm'ın ota otluğa ve zahîreye gidenlere karavul taʻyîn olunup Van'ın sağ ve solkol ağası yine kalb-i asker taʻyîn olundu. Ve bu mahalde ota giden fetâlar ve otluğa taʻyîn olunan Erzurûm beğleri kemîngâhlara âdemler koyup hân tarafından niçe yüz âdemler at ve it oğlanları üzre hücûm edüp kelle almak sadedinde iken hemân kemîngâhdan Erzurûm beğleri ve bahâdıranın Rûm beğleri hân askeri içre girüp bir arbede-i hâs edüp yetmiş kelle-i Rujikiyân ve yigirmi dördü Ekrâd-ı Yezîdiyân dil dutulup kelle ve diller ile Erzurûm beğleri alây ile gelüp paşadan hilʻatler ve serlerine çelengler sancılup cümle kelleleri otak önünde bırakdılar ve paşa dilleri birer birer söyledüp Yağcıoğlu nâm bir mükessirüʻl-kelâm dilli dil-i bî-bâk ü bî-pervâ eydür: "Vallahi sultânım hâlâ hânın başında on bin tüfeng-endâz meterisdedir ve on bin atlı asker dahi âmâdedir. Ve elli bin eli harbeli ve çap tirkeşli ve tüfeng-endâz reʻâyâ vü berâyâlar Bitlîs şehrinin cânib-i erbaʻasını beşer altışar kat kuşadup ol sengistân içre meterisler yapup hâlâ şehri ihâta edüp muhâfaza ederler ve kalʻaya Kara Alî Ağa nâm bir ağasın üç bin tüfeng-endâz Rujikî ve Haltî ve Çekvânî ve Celüv kavmleriyle kalʻa[y]ı pür edüp muhâfaza ederler. Ve hân dahi bâğında kendü askeriyle bâğını muhâfaza edüp anda dahi kâmil üç bin tüfeng-endâz mevcûddur ammâ sultânım siz saʻâdetle Âdilcevâz kalʻasına gelen bu bizim Bitlîs şehri içre cemîʻi reʻâyâ vü berâyâ hân askeri zulmünden mâllarıyla dağlara ve taşlara firâr edüp avret u oğlan çekilmede ve evler gâret olunmada. Derûn-ı şehirde bir vâveyla vü figân vardır kim şeb [u] rûz mahşerden bir nişân olmadadır." dedikde paşa-yı müdebbir bu dilin bî-bâk dilinden hazz edüp "Dahi beri gel ne beğlerden imdâd geldi." dedi.

Herîf-i zarîf-i dürüst-gû eyitdi "Vallahi sultânım Diyârbekir eyâletinden Çapakçur beği ve Çemişgezek beği hânın imdâdına gelirken Diyârbekir vâlîsi istimâʻ edüp asker gönderüp siz niçün fermânsız pâdişâha âsî olan hâna imdâd edersiz deyüp Diyârbekir vezîri askeri gelüp Çemişgezek beğin ve Çapakçur beğinin ikisin dahi kayd [ü] bend ile Diyârbekir'e götürdüler." deyince, cihân paşanın oldu, ammâ sultânım Diyârbekir eyâletinde Hazzo beği hânın dâmâdı olmağile bu cengden mukaddem hânın yanında idi. Hâlâ askeriyle

Hazzo Beği Murtezâ Beğ Bitlîs içindedir ve Diyârbekir beğinden Cıska beği hân yanındadır ve sizin Van eyâletinden Zerikî beği askeriyle hân yanındadır ve sizin Van eyâletinden Esuk beği ve Karkar beği ve Şervi beği ve Karni beği ve Hero beği ve Ağakis beği ve Kesân beği ve Müküş beği ve Berda‘ beği ve Ladik beği ve Erecik beği ve Alagöz beği ve Çobanlar beği ve Hakkarî hâkimi ve Benî Kator beği ve Abagay beği Evliyâ Beğ ve'l-hâsıl bu zikr olunan Van eyâleti beğleri cümle hâna imdâda gönderüp kendüleri de size imdâda gelmek üzrelerdir ammâ gelmezler. Hâlâ bu ensenizdeki dağlar içre kemîngâhlarda pinhân olmuşlardır. "Ahvâl neye müncer olur?" deyü anlar pusularda size muntazırlardır. *Allahümme âfinâ* eğer siz hân cenginde münhezim olursanız, anlar dağlardan sizin ardınız alup cümle sizi hân üzre götürmeğe sebeb olan Vanlıyı kılıçdan geçirirler. Eğer koca vezîr bu Yağcıoğlu sözün dinlersiz, hândan korkma, kavm-i Rujikî‘dir. Cengâver değillerdir ammâ bu size imdâda gelen bâlâda zikr etdiğim Kürdistân beğlerinden ihtirâz **[263b]** üzre olun. Zîrâ anlar hân ile *kasem billah u tallah* edüp hândan donluk hedâyâlar almışlardır. Gâfil-mebâş ey vezîr!", dedi. "Ammâ sultânım cenâb-ı şerîfiniz mukaddemâ Diyârbekir vâlîsiyken imdâd taleb etmişsüz. Anlar da yigirmi bin asker ile gelmek üzre cenâbınız dahi yetmiş bin asker ile bu mahalle geldiğinizde şehr-i Bitlîs içre hân askeri içre bir güft [ü] gû havf u haşyet düşüp iki asker-i bî-amân mâbeyninde kaldık, yaman-ender-yaman oldu, deyü derûn-ı Bitlîs hâyâ kıyâmetden bir nişân olup ammâ yine cenge âmâdedirler. Zîrâ Diyârbekir tarafında Deliklika'ya yolların bu sizin tarafınızda dîvârın ve iç kayalardan sedd edüp onar kat meteris çatmışdır ve hâlâ hân pür-silâh cengâver bin askere mâlikdir." deyü bu dil, tarafeynin ahvâllerinden böyle mâ-vaka‘ı üzre bî-garazâne hakîkat haberlerin verdiğinden paşa bu hakîre yüz altun ihsân edüp âzâd etdi ve yanına âdem koşup hân tarafına gönderdi.

Paşa-yı müdebbir on dokuz aded dilleri dahi söyletmeğe murâd edindiğinden cümlesi "Nizânim, haber-i hâniyye" deyü asla bir haber söylemediler. Hemân paşa-yı gazûb on dokuzunun dahi otak önünde başların kesdirüp çevgân top gibi kelleleri galtân oldu. Ve yevm-i mezbûrda Çalış çayırı nâm mahalden göçüp deryâ-misâl asker ile Van deryâsı kenârıyla cânib-i cenûba 3 sâ‘atde,

Menzil-i hân-ı Taht-ı Van: Van vezîri hâssı subaşılığı olduğu bâlâda imâretleriyle tahrîr olunmuşdur.

Bu mahalde Diyârbekir askerine çaşıtlar ile mektûblar gönderüp mâh-ı Ramazân'ın yigirmi dördüncü bazarertesi gün "Hânın ardından urasız!" deyü haber gitdi ve imdâdımıza gelmeyen Ekrâd beğlerinin cümlesine Van kulı tarafından çaşıtlar gidüp Tahtıvân sahrâsında ke'l-evvel asker-i İslâm kilt-â-kit ve çit-â-çit haymeleriyle meks edüp Van deryâsından mâ‘adâ tarafa hıfz u hırâset içün çarhacı askeri vâfir kullar koyup cemî‘i ümerâların nevbetleri tabl u kudümleri çalmak fermân olunup ibtidâ Melek Paşa'nın andan Hakkarî hâkiminin andan Mahmûdî hâkiminin niçe merâm kırk sekiz aded mîr-i livâların tablları döğüldükde sahrâ-yı Rahova cümle asâkir-i İslâm sürûr u safâ ederlerdi.

Ertesi gün ordu-yı İslâm'a dellâllar nidâ edüp on gün tekâüd fermân olunup mezbûr yigirmi iki aded cebehâne gemileri Tahtıvân limanına sâlimîn gelüp ve tüfeng şâdımânları olup cümle âlât-ı silâhlarıyla gemilerden çıkarup paşanın otağı önüne ale't-tertîb dizüp levâzımâtlarıyla âmâde oldukdan sonra ba‘de'l-asr serâperde-i vezîrde somât-ı

Muhammedî tenâvül olunup gülbâng-ı Muhammedî sadâsı üç nevbet gelüp sadâ-yı Allah Allah evce peyveste olup yetmiş bin guzâtın tüfenglerinden bir yaylım atup ve bir yaylım altı aded balyemez ve dörd aded şâhî darbzenlere de âteşler olup Rahovası Bitlîs kayaları ve dere ve depeleri ra'd-vâr gürleyüp sâ'ikasından zemîn ü âsumân dir dir ditreyüp Bitlîs Hân bu sadâ-yı mûhişi istimâ' edüp "Hummâ-yı muhrıkaya mübtelâ oldu." deyü haber geldi ve yevm-i mezbûrda top câmûslarına me'mûr olan ağaya haber gitdi. Ve ertesi gün bin iki yüz aded fîl-i Mahmûdî-misâl câmûslar geldi ammâ dahi sağ kol Kürdistânı beğleri gelmedi ve paşa "Olmaya, illâ hayr!" deyü ığmâz-ı ayn etdi.

Ba'dehû bu Tahtıvân'dan cânib-i garba şehr-i Bitlîs'e doğru Rahova sahrâsı içre kalb-i askerde paşanın on iki bin güzîde askeri önü sıra ve yetmiş bayrak sekban ve sarıca piyâdeleri içre balyemez toplar ve kâmil elli aded şâhî darbzen topları ve dörder çift araba atları çeküp Pinyanişî ince karavula ve yemîn ü yesârda yine ince karavul beğleri ve Mahmûd[î] hâkimi sol çarhacı ve Malazgird beği sağ çarhacı ve Van askerinin sağ kol cümle sağında ve solkol askeri cümle solunda ve sâ'ir ümerâlar me'mûr olduğu kollarında ve Bârgîrî beği ve Bâyezîd beği gerüde kazandibi ve dündâr asker ile gelmede. Ammâ imdâda gelmeyen Van beğlerinin taraflarına dokuz aded bizimle olan beğleri bizim askerin sol tarafına me'mûr edüp anlar dahi dağlar içre ve püşte-i âlîler üzre karavullar ve nigehbânlıklar edüp ayak ayak sol tarafımızda mezkûr ümerâlar da yürümede.

Bu minvâl üzre Melek Ahmed Paşa'nın yemîn ü yesârın cenâhayn asker-i deryâ-misâl kat-ender-kat dutup âheste reviş ile kırk sekiz aded yerde cemî'i ümerâların tablları döğülüp sıyt u sadâ-yı dühül ü kös ve nakkâre ü nefîr [ü] surnâ sadâsı kubbe-i âsumân-ı nîlgûnu pür etdi. Ve cemî'i asâkir-i İslâm'ın nîzeleri yalmanları ve raht u baht u yancığ u tuğ u alemlerin müzehheb ü mutallâ şa'şa'aları âfitâb-ı âlem-tâbın pertevi te'sîriyle çeşm-i benî Âdemi hîrelendirir idi. **[264a]** Bu tertîb üzre paşa-yı âlî-vakâr sahrâ-yı Rahova'yı asker-i deryâ-misâl ile pür edüp (–) sâ'atde,

Menzil-i Hüsrev Paşa Hânı: Paşa yine kânûn-ı kadîm-i serdâr-ı şehriyârî üzre meks edüp serâperdesinin cânib-i erba'asın asâkir-i İslâm kuşadup yine kânûn üzre her tarafa ince karavullar ve çerhalar ve otlukçular gidüp cümle askere fermân olundu kim herkes cebe vü cevşeniyle pür silâh atları yanında âmâde durup gâfil olmayalar deyü alây çavuşları tenbîh ü te'kîd eylediler. {Bu sahifeden beş sahife aşağıdaki sağ tarafdaki sahifedeki imdad isteyen herkes başına ve etlerine beyâz makramaler asup asker tarhı bu mahalle yazıla. Matlab}.

Bu mahalde Çarhacı Mahmûdî Beği İbrâhîm Beğ Papşin hânı kurbünde iki dil dutup paşaya gönderdi. Paşa bunları söyledüp "Vallah ve billah biz hânlı diyilıh biz Muşlıyıh" dediklerinde Paşa ikisini de âzâd eyledi ve yine bu mahalde Malazgird Beği Çarhacı Mehemmed Beğ hân tarafından üç kelle ve üç dil gönderdi. Paşa dilleri söyledüp diller zebân-dırâzlık etdiklerinden dilleri kellelerinden kesilüp serâperde önünde ser-i bî-devletleri pür-potur oldu.

Paşa bu mahalde yedi sekiz yüz aded "Benem diğer nîst!" diyen güzîde Van askeriyle ve iç ağalarıyla pür silâh olup Paşa tebdîl kıyâfet ordudan uğrun u akrın çıkup ordu-yı İslâm'ın cânib-i erba'asın deverân u seyerân ederek tecessüs-i ahvâl içün niçe âdemleri Paşa söylederek kâh piyâde olup ordu bâzârı içre güzâr edüp ganîmetleri temâşâ edüp ordu-yı

İslâm'ın çıt-a-çıt tınâb tınâba kondukların ve cânib-i erba'ada çarha ve karavulların seyr [ü] temâşâ edüp murâd [u] merâmı üzre konulduğundan hazz edüp yine refîkleri yanına Paşa gelüp atına süvâr olup cânib-i garbda Bitlîs hânının meterislerini seyr [ü] temâşâya Kassâb Çeşmesi nâm mahalle varup bir tüfeng menzili ba'îd mesâfeden hânın meterislerin seyr [ü] temâşâ etdik.

Der-beyân-ı meteris-i hân-ı âlîşân ve asâkir-i Rujikiyân-ı bî-pâyân

El-azametullah Koca Abdâl Hân Âl-i Abbâsiyân'ın gayretin çeküp bir meteris binâ etmiş kim hakkâ ki Bitlîs dağlarında bir sedd-i İskender etmiş kim diller ile ta'bîr ve kalemler ile tahrîr olmaz. Ammâ zerre-misâl bu zerre-i nâçîz istitâ'ımız kadar deryâda katre-misâl tahrîr idelim.

Bu Meteris nâm mahal Bitlîs şehrinin şarkîsi tarafında Rahova'ya çıkup Van'a gidecek mahalde Kassâb Çeşmesi nâm derenin ağzında cânib-i şimâlinde Dehdîvân dağı ya'nî on aded kûh-ı bâlâlardır kim biri gâyet âlîli olmağile ana Dehdîvân-ı bâlâ derler. Anın mukâbelesinde mezkûr Kassâb Çeşmesi deresinin cenûbuna da Dîvân-ı pes derler bir kûh-ı bülenddir. Anın akîbinde kûh-ı Âvîh derler bir kûh-ı bâlâdır ve dahi yedi aded kûh-ı elvend-misâl cibâl-i âlîlerdir ammâ mezkûr Dehdîvân-ı âlînin zirvesinden Dehdîvân-ı pestün tepesine varınca bir top-ı tavîl menzili mesâfe-i ba'îdedir. Bu iki kûhun mâbeyni bir gayyâ deresi gibi teng ü Kepân boğazdır. Bu Dehdîvânların tâ depelerinden aşağı dere içine varınca bir dağdan bir dağa yedişer kat sedd-i Nemrûdlar gibi meteris dîvârları edüp cümle meterisler kat-ender-kat âdem deryâsı olup cümle âlât-ı silâhlarıyla âmâde olup meterisler içre kavm-i Ekrâd-ı Rujikiyân karınca gibi kaynarlar ve yedi kat meterislerde niçe bin elvân filandıra ve bayrağ u tuğ ve sancağ u alemlerle zeyn olmuş kim kûh-ı Dehdîvân lâlezâr-ı gülistân-misâl olmuş ve cümle meterislerin yüzleri bizim ordu tarafında Rahova sahrâsına nâzırlardır kim ol tarafdan bir âdem gelmeğe kâdir değildir.

Ve Bitlîs'e girecek dere ağzın sedd-i İskender ile ol kadar metîn etmiş kim andan dahi bir kuş uçamaz ve büyük Dehdîvân üzre hânın vezîri makâmında Çâker Akası yüz elli bayrak tüfeng-endâz ile çıt-a-çıt olup başka kal'a-misâl bir meteris etmiş kim gûyâ sedd-i Kahkahâ'dır. Ve karşu alçak Dehdîvân'da kezâlik zirve-i a'lâsında kal'a-i Demâvend-vâr bir meteris edüp hânın ikinci akası Arab Halîl Ağa kapanup anda dahi mûr-ı mâr-misâl asâkir-i kerrâr âmâdelerdi. Paşa-yı mubassır im'an-ı nazar ile nazar edüp "Bu tarafdan bunlara zafer mümkin değildir." deyüp Dehdîvân-ı âlî tarafında dağlar içre gidüp kâh esb-süvâr ve kâh piyâde reftâr ile gûnâ-gûn müşâvere-i güftâr ederek bir kûh-ı bülendin zirvesine urûc etdik kim meğer ana kûh-ı Taklaban derlermiş. Hakîkat andan bir kerre düşen takla atarak kendüyi Bitlîs şehrinde bulur. Bu kûh-ı bâlâdan aşağı nazar etdiğimizde *el-azametullah* Bitlîs şehrinin cânib-i etrâfın âdem deryâsı ihâta edüp pür-silâh âmâde dururlar. Ve kal'a-i Bitlîs'in burc u bârûları toplar ile ârâste ve asâkir-i firâvân ile pîrâste olup cümle dendân-ı bedenleri sancağ u bayrağ-ı gûnâ-gûnlar ile zeyn olmuş. Paşa-yı {dûrbîn-fikr} eline dûrbînin alup hayli mesâfe-i ba'îde **[264b]** olan yerleri dûrbîn ile temâşâ edüp ne cânibden bu şehre yürüyüş ideceğin gözden geçirdi.

Âhir *"Himmetü'r-ricâl takli'u'l-cibâl"*[57] deyüp yanında olan Ekrâd ümerâlarıyla ol kûh-ı bülendin zirvesinde meşveret edüp "İnşâallah hücûm günü sen şu mahalden ve sen şu

dereden ve sen şu depeden ve sen şu püşteden atlı ve yayan yürüyüş edersüz.” deyü on sekiz aded ümerâlara hücûm idecek yerlerin gösterüp “Şehr-i Bitlîs’in etrâfında sizler hâzır olup biz aşağı Rahova sahrâsında Van askeriyle ve Hakkarî askeriyle ve benim on iki bin askerimle büyük meterislere hücûm edüp “Allah Allah” deyüp balyemez toplara âteşler etdikde sizler dahi bu me’mûr etdiğim on sekiz yerden şehr-i Bitlîs’e hücûm edin, ammâ askerinize tenbîh ü te’kîd edin, evvel hân arısın söndürelim, sonra hânın balın yiyelim. Gayri re‘âyâ vü berâyâya ve ehl [ü] ıyâle vaz‘-ı yed edüp hâneleri nehb ü gâret etmesinler. Ancak hemân hânı ele getirsinler ve hânın bâğını kabz edüp kal‘ayı muhâsara etsinler” tenbîh etdikde cümle *be-ser [ü] çeşm* deyüp bu müşâvere-i hayr üzre yemîn billah ile Fâtiha-i seb‘u’l-mesânî tilâvet olunup paşa ile ordu-yı İslâm cânibine giderken Rahova sahrâsının bir köşesinde bir çemenzâr yerde tahte’l-kahve tenâvül etmeğe nüzûl edüp cânib-i erba‘aya karavullar koduk. Hikmet-i Hudâ asker-i bî-pâyânın kesretinden ve yağmacı ve kavm-i talancının vefretinden ordu-yı İslâm’dan bir alây şikârcı âdemler dağ taş ve kemîngâh dereler ve râh bilmezler birer mağaracı kimesneler ale’l-ittifâk şehr-i Bitlîs’in etrâfın nehb ü gâret etmeğe giderken meğer hân tarafından kemîngâh içre altı yüz aded güzîde asker-i Rujikiyân var imiş. Bizim asker yağmacısı bu hân askeri üstüne uğrayup bir azîm ceng edüp biz paşa ile otururken bir tüfeng sadâsı istimâ‘ etdik, ammâ ne idüğü ma‘lûmumuz olmayup paşa-yı müdebbirden ol mahalle âdem varınca bizim yağmacılardan iki yüz âdemi hân askeri amân vermeyüp kılıçdan geçirüp cümlesi câm-ı şehâdeti nûş ve gam-ı dünyâyı ferâmûş edüp kellelerin hâna götürürler.

Bu haber-i mûhiş paşaya gelince, “Bre bre” deyüp tarfetü‘l-ayn içre bunlara karîb vardıkda cümle başları bırakdırup elimize teklîf-i mâlâ-yutak edüp Mahmûdî Beği İbrâhîm Beğ ileride bulunup hânlılar da Bitlîs derelerine girme sadedinde iken İbrâhîm Beğ anları çevirüp çoğunun atları kalup Bitlîs deresine cân atam derken anları da kayd ü bend edüp çıt-a-çıt tüfengleşerek paşa dahi yetişüp altı yüz hân askerinden ancak iki yüz ellisi piyâde sengistâna düşüp halâs oldular. Üç yüz ellisi hemân ol mahalde dendân-ı tîğdan geçüp cümle kelleleri paşa leşkeri yanında bırakdırup bizim şehîdlerin iki yüz aded kellelerin hemân ol mahalle bir dere içre bir bayır altında defn edüp ba‘de’l-asr ordu-yı İslâm’a girüp paşa eydür: “Bre bre şu nâmerd hân gerçi hânesinde mihmân olduğumuzda bize hokkabâz şekilli göründü ammâ müdebbir imiş. Kemîngâhlarda yiğit saklarmış. Tiz dellâllar nidâ eylesünler kim her kim çete ve yağma ve talana giderse katl ederim.” deyü yemîn edüp münâdîler nidâ edüp ol gice cemî‘i ümerâlara fermânlar gidüp taraf taraf cânib-i erba‘ada ince karavullar ta‘yîn olunup “Herkes çadırlarında hâzır-bâş olsunlar ve çadırlarından bir hay huya çıkmasınlar ve ata binmesinler ve âteş yakmasınlar ve tüfeng atmasınlar.” deyü gûnâ-gûn tenbîh ü te‘kîdler olunup ordunun cânib-i erba‘asına birer tüfeng menzili ba‘îd kat-ender-kat ince karavullar konulup herkes haymesinde hâzır-bâş dururlardı. Zîrâ imdâda gelmeyen Kürdistân beğlerinden havf olunurdu. Ve Bitlîs Hânı Abdâl Hân’ın umûr-dîde olduğundan ve müdebbir ü mubassır olup hıyel u şeytanatda yegâne-i asr u ferîdü‘d-dehr olduğundan ve asker-i bî-pâyân olduğundan hân bir gice ale’l-gafle şîrînlenüp bir hîle ile şebhûn eder deyü paşa ve asker-i İslâm havf ederlerdi. Ammâ Allah âlim ü dânâdır, ol hân-ı âlîşân âlüfte vü âşüfte hân-ı mazlûm bir şeyden haberi yok iken bir alây gammâz-misâller hân-ı bî-günâhı paşaya gamz ide ide cümle müfsidîn ü hâsidînler hâh-nâ-hâh hân-ı bî-günâhı âk edüp cenge âheng etdirdiler. Âhir Hân dahi gayret-i hamiyyet-i Âl-i Abbâsiyân’ı vücûda getirüp otuz kırk bin asker başına cem‘

eyleyüp bu gûne harekâtlar eyleyüp Ahlat kal‘asından berü kâh bizim asker Hân tarafından ve kâh Hân askeri bizim tarafımızdan kelle ve dil alırlardı. Ammâ Paşa-yı müdebbire Pinyanişî beği tarafından bir dil gelüp meğer gâyet fasîh ü belîğ söz ebesi diller imiş, Paşa’ya eydür: “Sultânım, ol hân-ı bed-gümân-ı bî-îmân Ekrâd-ı Yezîdî‘den ve Haltî ve Çekvânî ve Papirî ve Çelevî‘den ve Tüvanî ve Mervânî **[265a]** ve Beddî ve Nankî ve Küvarî ve Güvaşî ve Bezikî ve Mornî ve Kanahî‘den ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) kavm-i Yezîdîlerden kâmil yigirmi bin tüfeng-endâz ve kırk bin cürd atlı hayyâl-i mümtâz cem‘ edüp vezîri Çâker Ağa ile bu Ekrâd a‘râb-ı hâne-harâblar Hâna imdâd etmeğiçün kûh-ı Dehdîvân’ın Cehennem deresinden bu gice sizi basacaklardır.” deyü bu hânın asker-i bî-pâyânı evsâfın ve mehâbet-i dârât-ı azamet-i salâbeti tarafın ol kadar ta‘rîf u tavsîf etdi kim gûyâ Sâm [u] Nerîmân’ı ve Zâl [u] Güstehem’i meddâhlar medh etmişdir.

Meğer fakîr meddâhın medh-i âharı hânda tamâm olmuş, şâtır Alî‘ye paşa bir işâret edüp dahi fakîr herîf hân şöyle der, derken ayağ üzre kellesi ibrişim haliçeler üzre rîzân oldu. Gerçi paşa bir dil şeklinde çaşıtlığa gelüp hânı medh etdiğinden paşa-yı âkıbet-endîş hânın ne mertebe askeri var idiğin bilirdi, ammâ hânın askeri çokluğundan asla mütegayyır u muğber-i hâtır u melâl tarafın göstermedi ve bir ferd-i âferîdeye keşf-i râz etmedi. Ve müteveccih-i savb-ı merâm olup elzem-i levâzımından eşyalara mukayyed olurdu. Zîrâ Koca Melek Paşa Bağdâd sulhunda Derne ve Derteng hudûdlarında ve Sincâr’ın Saçlı dağında ve Bozcaada’yı küffâr donanması muhâsara etdikde ve Varna kal‘asın ve Özü kal‘asın Kazak-ı Âk basduğu cenglerde Koca Melek çok kişver-küşlük edüp adüv-keşlik etmiş bir vezîr-i dilîr olduğundan değme düşmanın kesret-i vefretinden bâk [ü] pervâsı yok idi. Lâkin ol günde hikmet-i Hudâ ol kadar şiddet-i harâret olup paşaya te’sîr etdi kim tâb-ı teb ile paşanın tâb [u] tüvânı kalmayup mizâc-ı nâzik-zücâcları âteş-pâre olup fevka’l-had şikeste-hâtır idi kim nutka mecâli yok idi. Ammâ yine böyle iken cümle asâkir-i İslâma kuvvet-i kalb olmağiçün iki yerden gayret kuşağın kuşanup *uluvvü‘l-himme mine’l-îmân* deyüp bu ebyâtı terennüm ederdi. Beyt:

İki yerden kuşanalum yine gayret kılıcın

Bulaşup toz ile toprağa bu derdi çekelim

deyüp asla melâmet yüzün göstermezdi. Ve her koldan baş ve dil getirenlere ve bir şey getirenlere huzûrunda yığılmış duran altun ve guruş ve çil akçe ile mahlût olmuş mâldan cümle şehbâz gâzîlere ve ser-i kârda olanlara ihsânlar ederdi. Ve kâhîce bin iki bin aded “Benem, diğer nîst!” diyen fetâ vü bahâdır [ü] dilâver, erler ve server ü hünerverler ile esb-i sabâ-sür‘atine süvâr olup cânib-i erba‘ada olan karavulları devr ederdi. Ve cümle halka rûy-ı dil ile cenge terğîb ederdi ve ızhâr-ı gayret edüp bizzât müctemi‘ olan çarha-i hâna şahin süzülür gibi süzülüp gürûh-ı murg-ı ukâb gurâba sunar gibi sunardı ve meymene vü meyserede olan hasma murâd-ı merâm-ı maksûdu üzre sa‘b küme-i düşmanlara girüp şikâr alup sâf çıkardı. Gâyet bahâdır sâhib-i şecâ‘at er idi.

Ve mâh-ı Ramazân’ın (–) gününde cümle ümerâ-yı a‘yân u kibâr ile meşveret edüp bi’l-ittifâk yevm-i Ramazânı tenâvül etmeğe azîmet eyleyüp cümle guzâta bir ziyâfet-i âlîden sonra {buyurdular kim}: “Ey ümerâ-yı Âl-i Osmân ve ey a‘yân-ı kal‘a-i Van-ı sedd-i imân! {İşte} bu mahalle geldik ve birkaç gündür kim meks edüp Kürdistân beğleri gele dedik, mümkin olup gelmediler. İmdi anların gelmesinden me’yûs olup hemân hân askeri

şîrînleyüp {bizimle} me'nûs olmadan bir gün mukaddem hân ile mukâbele idelim. Ya baht ola, ya taht." deyüp cümle huzzâr-ı meclis *el-emrü emruküm*, dediler ammâ yine Diyârbekir tarafına giden çaşıtların gelmesine muntazır oldular. Bu meşveretden sonra paşa efendimiz zırhın eynine giyüp güzîde iç ağaları ile Malazgird Beği Mehemmed Beğ'in çadırına dilnüvâzlık ve çâresâzlık edüp meşveret etmeğe gitdi.

Sergüzeşt-i temâşâ-yı mahûf: Paşa Mehemmed Beğ'in haymesine meşverette gitdikde bu hakîr otakda kalup Miftâh gulâm ve Kilarcıbaşı ve İkbâl nâm birkaç güzîde hümâm-ı gılmân-ı hâssalar ile biz de başka meşveret ederdik. Bu hakîr sâ'im olmağile iftâriyye Şâm fısdığı ve badem kırup dakk u lakk edüp eğlenirdim. Anı gördüm, bir al küheylân atlı elinde kantar sırığı ile çiğini kalkanıyla otağın sokakları tınabların kılıç ile pâreleyüp üzerimize at çöğürüp "Hani paşa biti Melek Ahmed Paşa" dedi. Gördük bir dâbbetü'l-arz-misâl bir Kürd â[de]mi. Hemân hakîr eyitdim "Dilersin paşayı?!" dedim. "Şu mızrağı paşanın karnına sokarım" deyü Kür[d] lisânı üzre *"Ey kerânjini may kay Paşa yete"* deyü Paşa'ya bir harb-i şîrîn çaldı. Miftâh gulâmın **[265b]** aklı gözünde Abazalık olmağile "Gelin şu Kürdü öldürüp atını alalım" dedi.

Hakîr eyitdim *"Bre nişlersiz?"* deyü bunları men' etdim, *"Ey lolo işte paşa!"* deyü Yûsuf Kethudâ'nın çadırın gösterdim. Hemân paşanın huddâmları "Bu otak sokakların kılıç ile bu Kürd'ü kesdi" deyü çadır tokmağı ve balta [ve] nacak üşürüp herîfi atıyla kaçırdılar. Bu kerre herîf-i mezkûr benim gösterdiğim gibi Yûsuf Kethudâ'yı sahîh paşa sanup Yûsuf Kethudâ üzre berk-i hâtif gibi at bırağup otağı içine girüp kethudâya bir cıdâ eyle aşk etdi kim gûyâ hışt-ı İpşir Paşa'dır. Hemân fakîr Yûsuf Kethudâ cân havliyle yerinden pertâb edüp "Bre urun şu gidiyi!" deyince Kürd'ün cıdâsı Yûsuf Kethudâ'nın yasdığında zerk olmuş kalup hemân Kürd-i nâmdâr dal-tîğ olup üzerine gelenleri anı anda kimin şunda tekerleyüp pâreleyüp âhir mezkûr Kürd'e şu kadar yüz âdem birkaç zahm-ı mühlik irgirüp Kürd-i akûr kudurmuş kelb gibi köpek cengi ederken meğer ibtidâ bize Paşa'nın otağı yanına geldikde yigirmi aded güzîde serdengeçdi Yezîdî refîkleri serâperde-i Paşa kemîninde âmâde imişler, anlar dahi bu hâli görüp refîkinin halâsına yigirmisi de dal-mızrak {olup} "Ho!. Ho!." deyüp Yûsuf Kethudâ çergesiyle paşa otağı mâbeynindeki fezâda niçe bin âdem haymelerinden çıkup bir ceng-i âyî olmuşdur kim yigirmi âdem niçe yüz âdemi mecrûh edüp yedi âdemi hâke salup şehîd etdiler. Âhir-i kâr bu yigirmi Kürd şehbâzları fecc-i amîk deryâya düşer gibi asker deryâsı içre düşmüşlerdi. Evvel kethudâya hamle edenle yigirmi bir aded Ekrâd dilâverlerin topa tutulmuş maymuna döndürüp yetişdikleri yerde pâre pâre edüp mâlların ve atların guzât-ı müslimîn gâret edüp kellelerin serâperde önüne döküp cesedlerin Hüsrev Paşa Hânı cenbinde defn etdiler. Hudâ âlimdir kim bu kadar seyâhatde anlar gibi cengâver fetâlar ve dilâver ser verici serverler görmedim.

Meğer mezbûr herîfler Bitlîs Hânı'ndan ihsân [u] in'âmlar alup eğer ölürler ise oğullarına ocaklu ulûfeleri kalmak üzre hân ile ahd [ü] mîsâklar edüp da'vâ-yı merd ile serdengeçdilik edüp paşayı şehîd etmeğe gelmişler. Hakkâ ki paşanın yoluna şehîd-i mey oldular. Paşa bu hâli Mehemmed Beğ haymesinde istimâ' edüp artık haymeden haymeye gezmez oldu ve şeb [u] rûz eyninden zırhın çıkarmaz oldu.

Sergüzeşt-i diğer garâ'ib: Mâh-ı Ramazân'ın yine (–) günü bin mikdârı güzîde asker ile

paşa yine hân meterislerinin cenûb taraflarında olan meterisleri seyr etmeğe gidüp cümle meterislerin önleri ve ardları yığın yığın fil cüssesi kadar seng-i hârâlar ve hammâm kubbeleri gibi sahrâ-i kebîrler var ve niçe yüz bin mülhid çukurları ve derk-i esfel ve gayyâ dereleri ve sakarr belleri ve gayyâ yokuşları ve usret paçarizleri etmişler kim niçe bin kepân u akabeler var kim vasfı kâbil değildir. Ve niçe bin çukur dûzah yerleri ve niçe bin pusu yerleri etmişler kim "Hîn-i ma'rekede Osmânlı yürüyüş etmesin." deyü niçe bin muhîl şeytanatlı dıraht-ı müntehâlar ve kırıntılar ve çarh-ı felekler döküp şehr-i Bitlîs'i bu günkü cenge mâni' olacak paçarizler ile kat-ender-kat kuşatmışlar.

Hakkâ ki Bitlîs derelerin derbend-i çalındır etmişler ve her kat meterislere kat-ender-kat benî Âdem doldurmuşlar. Hakkâ mukaddemâ Tahte'l-Van altında giriftâr olan dillerin sözleri sahîh imiş ve bu gûne muhîl Ekrâd'[da]n mâ'adâ Bitlîs'in dere ve depelerde ve cemî'i ser-i püşte ve püştelerde der-beste olmuş dere ağızlarında niçe bin tüfeng-endâz âdemler birbirlerine tirkeşüp gûnâ-gûn külbe vü haymeler ile cümle dağlar zeyn olmuş idi.

Paşa bu âdem deryâsın görüp eydür: "Bizden her kim bu âdemlerden dil getirirse yüz altun veririm." dedi. Hemân Mahmûdî'den Alî Hân eydür: "Menem Melek Paşam, sen du'â eyle. Ben bir âdem getirirem ammâ öldürme." dedi. Paşa "Yok öldürmem." dedikde hemân Alî Hân tüfengin eline alup gitdi ve tarfetü'l-ayn içre cümlemiz bakarken hânın meterisine varup girdi ve bir âdem ile çıkdı ve Paşa huzûruna herîf gelüp zemîn bûs edüp yakasından dutdular. Paşa eyitdi: "Âdem söyle, hân askeri niçedir?" dedi.

Herîf-i zarîf eyitdi: "Bizim hâlimiz ve hânın hâl-i pür-melâli köpek hâlidir kim siz Taht-ı Van'a geldikden berü tırış kelb gibi açız. Ha bu gün ceng olur, ha yarın ceng olur, ya taht u ya baht olup halâs olur, deyü bu derece-i sa'îrde ayda birer guruş içün beklemeden bîzâr olup firâr edenlerden çok âdemi hân katl etdi **[266a]** ve sizin böyle gelişünüz hânı ve bizi helâk etdi. Hatta dünki gün hânın bâğın cümle asker basup cemî'i zahîresin alup hânda bir dane habta kalmadı ve re'âyâ ise *ûlâ bi't-tarîk* aç u zâc ve bir daneye muhtâc, hâli harâb re'âyâlardır. Girüden de Diyârbekir askeri gürleyüp gelmede. Cümle hân askeri vâveyletân-ı Kapân arasında kapandılar" deyü niçe müferrihne haberler söyleyüp Paşa herîfe on altun verüp âzâd etdi.

Ve dili getiren Alî Hân'a va'd etdiği üzre yüz altun verdi ve gerüye dönüp otağa giderken bir çemenzâr-ı nişîmen görüp "Salât-ı zuhru edâ edelim." deyü atından nüzûl edüp hakîr ezân okuyup salât-ı zuhru edâ edüp paşa kıbleye müteveccih olup "Ben du'â ideyim, cümleniz âmîn deyün" buyurdular.

Du'â-yı Melek Ahmed Paşa

İki rek'at salât-ı hâcet kılup başın açup ol mübârek nûrânî yüzün yere sürüp eydür: "İlâhî, hevl-i kuvvet ü kudret ve fursat u nusret senindir. İnâyet ü himâyet ve hidâyet ü izzet ü rif'at senindir. Dîn-i mübîn gayretine bir fırka ümmet-i Muhammed kullarını başıma cem'

eyleyüp elim yüzüme alup kapuna dilenmeğe geldim. Bu abd-i hakîr Ahmed kulun eski sâyilindir. Hiç tehî-dest gönderdiğin yokdur. İdegeldiğin ihsândır. Yine Sen Pâdişâh-ı Bîçûn'dan dilerim ki yine Ahmed'in ricâsın kabûl edüp bu kadar kavmi yerindirme ve bu haşerât-ı Yezîdîleri sevindirme!" deyü tazarru' [u] nâlişler edüp dîde-i pür-nemlerinden yem-i Kulzüm gibi çekîde çekîde kanlu yaşlar cereyân edüp cümlemiz "âmîn" deyüp el yüze sürüldükde "Müjde size ey oğullar, du'âmız vefk-i murâdımız üzre şast-ber-kabza sehm-i dilimiz nişân verdi. İnşâallahu Ta'âlâ mansûr u muzafferiz." dedikde mübârek gül cemâli verd-i hândân gibi hande edüp henüz melek çehre olmuş tebessüm ederek bilâ rikâb şahbâz gibi sa'âdetli esb-i Mahmûdî divnesine süvâr olup hamd ü senâ ederek atf-ı ınânın Rahova sahrâsına keşîde ederek ba'zı nüdemâ-yı hâslarıyla ve niçe yüz Van a'yânlarıyla ve niçe iş görmüş iş erleriyle rikâb rikâba at başı berâber kelimât edüp ordu-yı İslâm'a gelirken Van ağalarından Behlûloğlu ve Demircioğlu ve Hüsrev Paşa yeğeni Deli Süleymân Beğler paşaya tesellî-i hâtır vermek içün "İnşâallah koca vezîr du'â-yı hayrın berekâtıyla fursat u nusret ve ganîmet bizimdir." deyü (–) cümlesi hüsn-i rızâlarıyla paşanın uğuruna cân ve baş vermeğe ta'ahhüd etdiler. Paşa eyitdi: "Ben dahi anı eyle bilirim ki dîn-i mübîn uğuruna çalışır bir alây mücâhid-i fî sebîlillah gâzî yiğitlersüz!" deyü cümleye hayr du'âlar etdi.

Menâkıb-ı keşf [u] kerâmet-i Melek Ahmed Paşa

Bu mahalde Melek Ahmed Paşa efendimiz Van ağalarına du'â edüp orduya girerken Van ağalarına hitâb edüp eydür: "Gerçi ey ağa oğullarım, benim uğuruma ölmeğe ta'ahhüd edüp da'vâ-yı merd-i gûnâ-gûn etdiniz. Ammâ şimdi şu bizim ordumuzun içinden çıkup giden Kürd askerleri düşman olsa bizi görüp gerüye dönüp üzerimize at bırağup bir uğurdan cümlesi hücûm etseler, size "Koman gâzîler!…" disem ol düşmanlara niçe sunardınız?" dedi.

Van ağaları eyitdi, "Devletli vezîr, uğuruna kurbân olunca baş verüp baş alırız. Elbette düşmana bir baş varır, vururuz." dediler.

Hemân paşa gûyâ keşf edüp bu gazâ niyyetine el-Fâtiha deyüp el yüze sürülüp hemân paşa silâhdâr Süleymân Ağa'nın destinden paşa kendü mızrağın alup on iki boğumundan boğum boğum berk yapışup Oniki İmâm aşkına ser-i sa'âdeti üzre fır-a-fır deverân etdirüp meydân-ı muhabbete Mahmûdî divne atı çökerdüp bir kaç kerre tırıl u cevelân eyledikde anı gördük, paşanın maralî ve gazâlî çeşm-i siyâhı tas-ı pür-hûna dönüp yine bir hayli tırıl ve cevelân edüp niçe gûne lu'bedebâzlıklar ve silâhşörlükler ederken paşa orduya girmeyüp bizim ordudan çıkup Rahova yoluna giden iki yüz mikdârı Kürd atlılarının alarkadan ardları sıra bir hayli mesâfe gidildikde Van ağaları "Sultânım, ordu geride kaldı. Bu taraf hânın yolu taraflarıdır. Biz ol cânibde nişleriz?" dediler.

Paşa eyitdi, "Ya şimdi sizinle ceng etmeğe Fâtiha okuduk. Ol Fâtiha hebâya mı gitsin. Elbette şimdi bir arbedemiz geçer." dedi.

Esnâ-yı kelâmda, "Bu bizim ordumuzdan çıkup önümüz sıra giden Kürd yiğitleri kankı aşîretdendir ve kande giderler, bilir misüz?", deyü su'âl etdi.

Anlar da, "Vallahi sultânım hâlâ bizim ordumuzda Kılbarak {diyârından} âdemler vardır. Şimdi ordumuzdan çıkup âyâ ota otluğa mı giderler kim bilir?" dediler. **[266b]**

Paşa-yı Melek, “Şimdi görürsün.” deyü bu kadar kelimât dırâz olunca mezkûr atlılar ordudan ayrıldılar.

Meğer Muş sahrâsına gidecek çatal yol başında bizim Pinyanişî beği ince karavul ileride imişler. Hemân bizim ordudan çıkan önümüzce giden mezkûr atlılar ince karavulumuz üzre “Allah Allah!” deyüp at kodular.

Bizim karavul bunların bizim ordu tarafından geldiklerinden bizim asker sanup batîce hareket ederler. Hemân iki asker birbirlerine karılup katılup birbirlerinden niçe yüz tüfengler atılup hemân Melek Ahmed Paşa, “İşte Fâtiha bunlar içün okundu. Bre silâha el idin!” deyüp at başı berâber kurd lengi ile giderken anı gördüm, bizim karavullar gâfil olmağile yan verüp bize doğru firâra yüz dutunca hemân bunları bozan iki yüz aded atlılar karavulcuları kovarak başlarından serbendlerin boğazlarına geçirüp, “hân hân” diyerek dal-tîğ ve dal-mızrak u tüfeng atarak geldiklerinde bizim paşanın ve Van ağalarının atları yüğrük olanları hân atlılarına girişdiler. Karavulcular da gördüler kim paşalı ve Vanlı hızır gibi yetişüp hemân karavulcular tâze cân bulup kaçarken gerü dönek edüp yeniden cenge âheng edince paşa dahi yedi sekiz yüz atlı ile yetişüp derhâl paşa üç Kürdü mızrağıyla akdardı ve “Koma kurdlarım” deyü na‘ralar haykırdı kim gûyâ ra‘d-ı âsumân-âsâ na‘ralar ururdu.

Hulâsa-i kelâm ân-ı vâhide kalmayup iki yüz Ekrâd’dan cân kurtulup hâna cânlarıyla varamadılar. Bir kaçın paşa söyledüp “Vallahi iki yüz yiğit hândan ihsân-ı da‘vâ-yı merd ile adû-yı cânım olan Malazgird Beğini katl etmeğe Bitlîs’den iki yüz yiğit birer birer çıkup sizin orduda deryâ-misâl asker içre cem‘ olup ös kes Mehemmed Beği iki yüz atlı çar aparabilmedik. Âhir boş gitmeyelim deyü karavula gelirken sizi geriden gördük. Ammâ seçemezik ve otluğa gelirler derdik. Âhir sizi gâ’ib edüp karavula sataşdık. Ol ma‘rekede siz de bize sataşdınız. Emîr Hudâ‘nındır. Hak belâ versin, hân bizi cândan etdi. kûr-be-kûr ola” deyü hâna beddu‘â etdiklerinden paşa ikisin âzâd edüp bir kaçı da piyâde firâr edüp yüz seksen beş kelle ve iki yüz küheylân atları ganîme olup ve cümle kelleleri ârâyiş-i nîze edüp mansûr u muzaffer orduya kable’l-gurûb dâhil olup bizimle bile olan Van ağaları Paşa’nın Fâtiha okuyup “Bu ileride gidenler kimdir?”, deyü sorup “Şimdi görürsüz?” deyü niçe gûne rümûz-ı künûzâne kelimât söyleyüp “Hakkâ keşf ü kerâmetdir” deyü yemîn ederlerdi.

Demircioğlu ise paşanın, “Ya bizim ordu içinden çıkan âdemler düşman olup üzerimize gelse niçe ederdiniz?”, dedüğü gelüp zuhûr etdiğin vird-i zebân etmişdi. {Ve Demircioğlu} “Bu keşf ü kerâmetdir?”, deyü guzât-ı müslimîn içre şâyi‘ edüp ol cengde mecrûh olup Van’a dek gitmişdi.

Bu keşf ü kerâmeti çok müslimîn görüp “Melek gibi bir müstecâbü‘d-da‘ve vezîrin asrında böyle bir gazâda bulunalım.” deyü cümle guzât birbirlerin cenge terğîb eyleyüp her fetâ silâhlarıyla mukayyed olurlardı.

Ertesi ale’s-sabâh bu arbedede bulunan Van ağalarına ağır hil‘at-i fâhireler giydirüp ve başlarına gümüş çelengler sokup sâ’ir akrânları mâbeynde serfirâz kılındı. Ve Paşa Kethudâsı Yûsuf Ağa’ya tenbîh edüp buyurdular kim “Ey Yûsuf cümle mîr-i livâlara ve sâ’ir Van ağalarına ve bölükbaşılara ve sâ’ir iş erlerine hüsn-i hulk ile kelimât ederek rûy-ı

dil ile va‘deler ederek ve her birine mümkin olduğu mertebe ihsânlar eyleyüp tatyîb-i hâtırlarıyla mukayyed olup cümlesin cenge terğîb eyle” deyü niçe bunun emsâli va‘z u nasîhatlar eyledi. Hakkâ ki Yûsuf Kethudâ dahi mâlı ve cânı ve başıyla sağîr u kebîre ve cüvân u pîre bir mertebe dildârlık ve dilnüvâzlık ve hayrhâhlık ederdi kim ta‘bîr olunmazdı.

Ve deryâ-misâl Van askerleri dahi bu kadar istimâletleri ve lûtf u kerem ü iltifâtları görüp cümle asker hân üzre cenge cân atarlardı. Ve sâ’ir gürûh-ı asâkir-i şükûh kazâ-yı ebr-i kebût-ı semâvî ve seyl-i siyâh-ı nâgehânî gibi orduda cümle guzât yevmen-fe-yevmen terakkîde olup talattum-ı deryâ gibi temevvüc edüp hân askerin gark-ı hûn etmeğe azîmet ederlerdi.

Hikmet-i Hudâ ertesi mâh-ı Ramazân’ın (–) günü Âsitâne tarafından bir serbevvâbân-ı dergâh-ı âlî ile bir kıt‘a hatt-ı şerîf gelüp “Eyâlet-i Van’da sekban u sarıca saklamayup bulundukları yerde katl idesin” deyü Fermân-ı şehriyârî kırâ’at olununca hemân paşa “Emîr pâdişâhımındır!”, deyüp kendi sarıcalarından yüz aded fetâların kendüye iç ağası edüp “Fermân-ı pâdişâhîyi yerine getiririz!” **[267a]** deyü sefer üzre olmağile ığmâz-ı ayn etdi.

Yine ol gün Van’ın Ekrâd beğlerinden Şirvân Beği Tatar Beğoğlu’nun üç bin aded müsellah askeri kethudâsıyla gelüp alây gösterüp kethudâsı hil‘at giyüp zahîriyye gidenlere ta‘yîn olundular, ammâ beği gelmediğinden paşa muğber-i hâtır oldu ammâ keşf-i râz etmezdi.

Yine yevm-i mezbûrda vakt-i çâştda Hizân beğinden kethudâsıyla üç bin asker imdâda gelüp kethudâsı hil‘at giyüp Papşin hânı tarafında karavula ta‘yîn olundular.

Ve yine yevm-i mezbûrda Karni beğinden iki bin âdem kethudâsıyla gelüp Rahova’da Zerde Hân tarafında karavula ta‘yîn olundu.

Ve Espa‘ird beği tarafından kezâlik iki bin âdem kethudâsıyla gelüp hil‘at giyüp dağlar tarafına me’mûr olup dağlara kûpâllarıyla mûr-ı mâr gibi tırmaşup karavul beklerlerdi.

Ammâ bu dörd aded beğlerin ma‘a’l-kerâhe cüz‘î âdemleri gelüp kendileri gelmediklerinden Paşa-yı deryâ-dil gâyet dil-fikâr olup “Olmaya illâ hayr!”, dedi.

Ammâ garâbet bunda kim bunlardan mâ‘adâ Karkar beği ve Kesân beği ve Ağakis beği ve Benî Kutur ve Berda‘ ve Erecik ve Şureger ve Çobanlu ve Dalegird ve Zerikî ve Körladik ve Müküs beği bu kadar Van beğlerinden ne imdâdları ve ne kendüleri geldi. Bir özürnâme mektûb-ı dürûğları bile gelmedi.

Paşa bunlara da bi’z-zarûrî imhâl verdi. Ammâ Paşa-yı müdebbir “Bu imdâda gelen dörd aded beğ askerleri hîn-i cengde bir döneklik ve askere bir rahne ve bir gûne isyân etmesinler.” deyü her beğin askerleri içine kendü mu‘temedün-aleyh ağalarından birer mansab ağaları ikişer yüz pür-silâh Rûm yiğitleriyle Kürd askeri içine kodu ve “Basîret üzre olun!”, deyü tenbîh etdi.

Hikmet-i Hudâ, yine ol gün Diyârbekir’e gönderdiğimiz asker talebine çaşıtlar dağdan dağa geçe geçe yürüyüp Muş sahrâsından Paşa’ya gelüp vâlî-i Diyârbekir’den ve imdâda

me'mûr Diyârbekir serdârından mektûblar gelüp "Benim efendim! Fermân-ı şerîfiniz ile (–) (–) sancak yerin güzîde askerin taleb edüp Ramazânu'l-mübârekin yigirmi beşinci bâzârertesi gün sa'd sâ'atde Bitlîs şehrine giresüz, deyü fermân etmişsiz. Hâlâ bu mektûb tahrîrinde Kefindir kal'ası altına gelinmişdir. Ol fermânınız hisâbı üzre yarınki gün şehr-i Bitlîs üzre Allah deyüp girmeğe kavl-i karâr olunmuşdur. Hemân sultânımın bir haberine dahi muntazırız." deyü haberler gelince paşa dilşâd olup gûyâ raks-ı Zühre etdi ve safâsından haber aparıcıya yüz mümessek altun ihsân edüp ol ân yine mektûblar ile çaşıd-ı mezbûru gönderüp elbette yarın vakt-i çâştda "Bitlîs üzre yürüyesüz" deyü pes perdeden çaşıtlar gitdi.

Aceb hikmetdir kim hânın meterislerinden ve şehr-i Bitlîs'den asker-i Hân bizim orduya açlıkdan firâr edüp gelmeğe başladılar. Paşa istimâ' etdi kim niçe Kürdistân beğleri kümelerinde pinhân olmuş, niçe günden hân askeri firâr edüp gelmişlerdir, deyince hemân ol ân paşa-yı müdebbir, "Olmaya kim bir hîle ile hân, askerimiz içre asker koya." deyüp dellâllar nidâ etdirdi kim, "Ordu içinde hân askerinden âdem bulup kellesin getirirse elli altun ve bir at donluğu vardır." deyü münâdîler nidâ etdükde bir gicede üç bin kadar Hân askeri dağlara ve gayrı bâğlara firâr etdiler.

Ol gice cânib-i erba'a karavullarına gâyet tenbîh ü te'kîd olunup ertesi gün cümle asker âmâde dururken sol tarafdaki dağlar içre bir hây hûy olup bir hayli tüfengler atılup ân-ı sâ'atde yetmiş bir aded âdemi karavulcular getirüp Paşa söyletdikde "Vallahi vezîrim, kimimiz hân âdemiyiz, kimimiz Diyârbekirliyiz, kimimiz şehr-i Bitlîsliyiz. Hânın zulmünden ve açlıkdan ve gerüde Diyârbekir askeri havfinden ve bu tarafda senün havfinden dağlara firâr edelim derken cihânı karavullarınız dutup kuş uçurmazlar. Bizi dahi uçurmadılar ve kaçırmadılar, kayd ü bend ile sultânımın huzûruna getirdiler." deyince paşa-yı âdil bunları üç yüz mikdârı askere teslîm edüp Güzeldere tarafına götürüp koyverdiler. Bu husûsda Paşa aceb adâlet etdi.

Ale's-sabâh ki oldu ve,

Mine'l-bedâyi'-i Rü'yâ-yı sâliha-i Melek Ahmed Paşa

Ba'de salâti'l-fecr evrâd u ezkârlar tilâvet olundukdan sonra bir hayli ağavâtlar mâbeyninde Melek Ahmed Paşa efendimiz eydür: "Bu gice hayr ola, bir vâkı'a gördüm." dedikde cümle huzzâr-ı meclis, "Hayr ola sultânım!" dediler.

"Görürüm kim bir alây kara karıncalar ayağıma üşüp yürürler ammâ ısırmadılar. Lâkin içlerinden bir ulu kara karınca beli ince inciğime tırmaşup durduğundan hayli gocunurdum. Anı gördüm, bir siyâh kara karınca arık u za'if topraklı yer üzre seğirderek bu kadar bin âdemi geçüp bana gelüp ayağıma çıkup ısırdı ve gâyet pek pek acıtdı. **[267b]** Ben dahi cân havliyle iki elimle baldırımı sığardım. Cümle ayağıma çıkan karıncalar helâk olup yere döküldüler. Anı gördüm niçesi dahi cânlıca. Anlara merhamet edüp içlerinden bir kaçın çıkarup on altısın Evliyâ'ya verüp bunları yuvalarına koduydum. Bir kaçın Van Ağası Demircioğlu'na verüp var şunları deliklerine ko, inşâallah halâs olur derken meğer ölmüş karıncalar içinde ayağım ısıran kara za'if karınca sağ imiş, ey imdi seni dahi âzâd edeyim, deyü ol karıncayı yerden alup Yûsuf Kethudâ'ya verüp "Şu karıncayı timâr eyle." dedim. Ve ölü karıncalar içinde elli altmış kadar diri karıncaları çıkarup pabucumla urup

helâk eyledim, Allah hayr eyleye.” deyü vâkı‘ayı takrîr eyledükde cümle “Hayr ola!” dediler.

Monlâ Mehemmed Hakkarî eydür: “İnşâallah evvelki karıncaları öldürüpsen, hân ile sulh [u] salâh olursen. Senden bir kara karınca dahi incinmiyiserdir” dedi.

Hakîr eyitdim: “Bana ki birkaç karınca bâğışladın, hân askeri bozulup ganîmetden bana birkaç kara gözlü ve karınca belli köleler bâğışlarsın.” dedim.

Paşa eydür: “İkisi de iyi ta‘bîr” deyüp tebessüm edüp *el-ilmü indallah* buyurdular.

Hikmet-i İlâh-ı Lemyezel Bitlîs şehrinin niçe yüz aded ulemâ vü sulehâ vü a‘yân [u] kibârından âdemler {gelüp} Paşanın hâk-i pâyine yüzler sürüp niçe yüz kîse va‘deler edüp hânı ricâ etdiler. Mümkin olup ricâları bir vech ile kabûl olmayup paşa eyitdi: “Efendiler, bu tedârik, evvel Van’dan kendüye nâme gönderüp şerî‘ate da‘vet etdiğim mahalde gerek idi. Şimden gerü ben bu kadar deryâ-misâl askerle renc [ü] anâ çekerek geldik. Bugünkü gün ya taht ola ya baht, varın söylen vaktine hâzır olsun.” deyü cümle ahâlî-i Bitlîs’i tehî-şuğl giru döndürdü. Zirâ cenge âmâde olmağiçün cümle asker-i İslâm’a tenbîh [ü] te’kîdler olunup herkes gusl edüp vasiyyetler edüp hâzır-bâş olmuşlardı. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-fasl-ı ceng-i germâ-germ-i asâkir-i Van ve inhizâm-ı hân-ı âlîşân

Fî 23 şehr-i Ramazân fî yevm-i isneyn sene 1065, merkûm senenin yigirmi dördüncü bâzâr ertesi gün vakt-i seherde cemî‘i alây çavuşları ordu-yı İslâm içinde “binâhâ(?)!” deyüp feryâd ederek geşt [ü] güzâr edüp fermân-ı serdâr-ı mu‘azzam Melek Ahmed Paşa ile cümle asâkir-i İslâm’ı atlandırup mukaddemâ müşâvere-i umûr-dîdelerin ta‘yîn etdikleri merkezlere gitmek içün cümle ümerâ paşa otağına gelüp paşanın hayr du‘âlarıyla herkes me’mûr olduğu yire gidüp karâr-dâde oldular. Ammâ giceden cümle piyâde tüfeng-endâz ileri gidüp kemîngâhlarda pinhân olup ancak kalb-i askerde paşa yanında kapukulu yeniçerileri ve Paşa’nın sekban u sarıcaları ve Van’ın piyâde neferâtlarıyla cümle sekiz bin tüfeng-endâz Paşa yanında kalmışdı. Mâ‘adâ piyâdegân me’mûr olduğu pusu yerlerine gitmişdi.

Andan ke’l-evvel yine karavullar gelüp cümle me’mûr oldukları yerlere gidüp sekiz bin güzîde asker-i pür-silâh ile Mahmûdî beği sağ çarkaya gitdi ve altı bin yiğit ile Malazgird beği sol çarkaya gitdi ve altı bin yiğit ile Mahmûdî‘den Şeref Beğ ve Bâyezîd beği orta çarkaya gitdi. Ercîş ve Âdilcevâz ve Muş ve Tekmân ve Kuzucân ve Pasin ve Avnik ve Hınıs beğleri cümle sağ cenâh oldular ve Karni ve Hiron ve Espa‘ird ve Meksen ve Şervi ve Kesân ve Espa‘ird beğlerinin askerleri sol cânibe cenâh olup on iki bin asker ile Hakkarî hânı Paşa’nın kendi çarkası ve yüğrük bayrağı önünde Hakkarî talî‘a-i asker oldu ve sâ’ir ümerâ-yı Ekrâdlardan Zerikî beği askeri ve Ağakis ve Benî Kutur’dan ve Berda‘ ve Erecik’den ve Şureger ve Çobanlu ve Alagir ve Körladik beğlerinin cümle on bin asker ile ve cümle huddâmân-ı seyis ü sarrâc ve akkâm ü meş‘alciyân ve orducu ve bâzârcılar ile yigirmi bin asker ordu-yı İslâm’ın yurd yerinde kazandibi nâm asker kalup ordu etrâfında karavullar ta‘yîn olunmak fermân olunup yurd yerin muhkem edüp andan Van kulunun (–) aded sağ kolu paşanın sağında ve sol kolu cümle (–) aded paşanın solunda âmâde durdular ve yigirmi yedi sancak asker Paşa’nın yemîn [ü] yesârında âmâde

oldular. Ve Van kal‘ası piyâdeleriyle sâ’ir kılâ‘ neferâtlarının askeriyle Hakkarî piyâdeleri ve kapukulunun altı oda yeniçeri ve cebeci ve topcu ve azeb-i hisâr ve hisâr erleri cümle on iki bin piyâde asker içinde yigirmi sekiz aded şukka-i alem olup bu piyâde-i cüyûş içre **[268a]** cümle elli aded şâhî toplar ve on pâre kolomborna toplar ve dörd pâre balyemez topları bu piyâde asker içre Van câmûsları keşân-ber-keşân Van kulunun yaşlı ve taşlı ve Hasanî ve Hüseynî ta‘bîr etdikleri güzîde asâkir-i müsellahlar mezkûr top-ı kal‘a-kûbların yemîn ü yesârında toplarla âheste gitmek fermân olunup üç bin piyâde serdengeçdi asker dahi toplar akîbince me’mûr oldular.

Andan paşa askeri dahi cümle âmâde olup on iki bin güzîde paşa askeri çıt-a-çıt durup tamâm üç buçuk sâ‘atde bu asker-i deryâ-misâl yerlü yerinde mükellef mükemmel oldukda paşa-yı kâmkâr “Sa‘d sâ‘atdir!” deyü Bismillah ile eynine zırhın giyüpdür. Beyt:

Dağlar halka zırıhlar geyirüpdür tenime

Cebe satmak nic’olur göstereyim düşmenime

deyüp mübârek tenine giyimin giyüp *Bismillah* ile *“Niyyetü‘l-gazâ-yı hâricî!”* deyüp şemşîr-i âteş-tâbın kemerine bend kılup serâperdesinde iki rek‘at namâz kılup ba‘de’s-selâm, “İlâhî, Habîbin yüzü suyuna ve evim oğlanı dediğin Veyse’l-Karanî yüzü suyuna ve yetmiş yedi bin tabakât-ı kümmelînden gavs-ı a‘zam olan kulların yüzü suyuna beni yerindirme ve cümle asker-i İslâm’ı hatâdan sakla” deyüp el yüze sürdü. Ve cümle iç ağalarına, “Atlanınız ve Feth-i şerîfe müdâvemet etmeğe başlan.” dedikde cümle dörd yüz elli aded gılmân-ı hâssa bir ağızdan Feth-i şerîfe bede’ edüp kendüleri otağ içre tâvus-ı bâğ-ı cinân gibi bir cilve vü cevelân edüp hemân bir kerre sâ‘atine bakup *elhamdülillah* deyüp *Bismillahirrahmânirrahîm* ile çetr-i mülemma‘ı sâyebânı altında Mahmûdî divnesi atına bilâ-rikâb şâhbâz gibi süvâr olupdur. Beyt:

Ey süvâr-ı esb-i nâz olan rikâb-ı câne bas

Ceng meydânı senindir ayağın merdâne bas

deyü esb-i tazîsine süvâr olup cümle Van’ın dîvân çavuşları “Azîmetin mübârek olsun. Cenâb-ı Bârî muzaffer etsin. Tanrı Ta‘âlâ pâdişâha ömürler versin, devlet ile çok yaşa” deyüp du‘â ile alkışladıklarında Paşa bir kerre meydân-ı muhabbete at çökerdüp yemîn ü yesâr cevelân eyleyüp cümleye selâm verüp tarafeyninde olan guzât-ı müslimîn aleyk alup “Allah işin onara.” dediler.

Hikmet-i Rabbü‘l-İzzet, paşa esb-i sabâ-peymâsına süvâr oldukda Vekîl-harc İbrâhîm Ağa, paşanın atı önünde kırk aded koyunları *“Allahu ekber”* tekbîriyle kurbân etdikde, hemân üç dane koyunun ayakları bendi şeşilüp boğazlanmış iken birinin başı salınırken ikisi başsız ayağa kalkup üçü de paşanın atı önü sıra bir hayli mesâfe hân tarafına doğru seğirdüp gitdiklerin niçe bin Van askeri bu hâli görüp bu kadar bin asker içinden bir ağızdan bir sadâ-yı “Allah Allah!” kopdu kim zemîn ü âsumân gülbâng-ı Muhammedî sadâsıyla pür olup cümle guzât-ı müslimîn dediler kim “Bu boğazlanmış kurbânların yürümesi hayrdır ve ricâl-i gayb bizimle biledir.” deyü cümle ricâlullah şâd [u] handân olup alâylar mevc ü mevc ve fevc ü fevc ve kavuş kavuş at başı berâber oldular. Beyt:

Müje-i haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf

Gûyiyâ cenge durur nîze güzârân saf saf

mazmûnunca niçe alâylar ârâste vü kemîngâhlar cümle pîrâste olup herkes at başı berâber kafadâr u sırdaş ve hâldaş u yoldaş ve karındaşlarıyla öpüşüp ve görüşüp ve gülüşüp birbirlerine vasiyyet ederken çalıcı mehterbaşı tabl [u] kudüm ü çengî [vü] harbî çalmağa izin taleb etdikde paşa-yı âkıl "Vakti değildir, du'â mahallidir. Tiz alây çavuşları gelsin" dedikde cümle gelüp "Varın, cemî'i asâkir-i İslâm *Feth-i şerîf* okusunlar. Bilmeyenler *İzâ câ'e* sûresin ve *İhlâs-ı şerîf* ve *Fâtiha-i seb'u'l-mesânîyi* tilâvet etsinler." deyü tenbîh edüp çavuşlar dahi cümle asâkir-i İslâma kavl-i tenbîhler etdikde azamet-i Hudâ cümle cüyûş-ı müvahhidîn içre atlar üzre bir sadâ-yı Kur'ân-ı azîm kopdu kim felekde melekler, *aleyke avnullah* dediler.

Bu minvâl üzre cümle asker Rahova sahrâsında çalkanup âheste âheste gidüp cümle çavuşlar taraf taraf, kol kol gezüp, "Bilin âgâh âgâh olun gâzîler! Bugünkü gün Kerbelâ cengidir kim önünüzde cümle hasımlarınız Yezîdî ve Haltî ve Çekvânî Kürdleridir. Özr ü bahâne bir tarafdır kim bugün ceng-i sultânî ve neberd-i Âl-i Osmânî'dir kim gâfil mebâş." deyüp bu ebyâtı terennüm ederlerdi. Beyt:

Ecel gelir bir gün eder nakd-i hayâtını telef

Etme teğâfül aç gözün özr ü bahâne bir taraf.

deyüp cümle halkı cenge kalındırırlardı. Bu tertîb üzre giderek hânın meterisleri nümâyân olunca derûn-ı askerde hemân Paşa cengî harbîler ısmarlayup ibtidâ üç kerre derûn-ı dilden **[268b]** gülbâng-ı Muhammedî çekilüp zemîn u âsumân lerzenâk olup ale'l-akîb paşanın dokuz kat mehterhâne ve Van eyâletinin yigirmi yedi sancak ümerâları ve Erzurûm'un imdâda gelen sancak ümerâlarının tabl [u] kudümleriyle cümle otuz sekiz yerde talb [ü] kudüm sadâsından zemîn ü âsumân güm güm gürleyüp âvâz-ı dühl Irâk'a çıkup şukka-i alemler ve yalmân-ı nîzeler şa'şa'asından ayn-ı benî Âdem hîrelenirdi.

Ve niçe bin bayraklar ve sancaklar ve flandıraların şakırdısından ve akıl akıl efil efil livâlar büklüm büklüm olup cümle bayraklar şakırdısından zühre-i nâr çâk olup gûnâ-gûn sancaklar ile deşt-i Rahova lâlezâr olup sıyt u sadâ-yı benî Âdem'den ve cümle at ve kısrak ve şütür seylinden düşmanın zehresi çâk u zahm-ı pây-ı devâbâtdan zemîn çâk çâk olup gubâr-ı gerd-i siyâh ebr-i kebûda dûd-ı siyâh gibi peyveste olup hân cündü üzre nüzûl ederdi. Bu minvâl üzre asâkir içre şümâr, bu sahrâ-yı Rahova'da at ata ve rikâb rikâba şöyle müzdehim olmuşdu kim asker içinde bir merd-i âferîde licâmın keşîde edüp gerüye kalmağa imkân olmazdı.

Bu tertîb üzre ceng tablına tarralar urulup mahall-i ma'rekeye bir top menzili kaldıkda cümle iş erleriyle ve cemî'i ümerâlar ile mukaddem ma'hûd oldukları yerlere ve dağlara ve taşlara İspir keçisi tırmaşır gibi ve mûr-ı mâr sarılır gibi yalçın kayalara cümle piyâde olup ve atlılar tırmaşup Malazgird beği ibtidâ hânın vezîri olan Çâker Ağa'nın olduğu Dehdîvân dağına havâle olup âmâde durdu ve sol tarafda Âvîh dağı üzre meterisde olan hânın Arab Halîl Ağası üzre Şervi beği ve Karni beği havâle olup durdular.

Netice-i kelâm cümle asâkir-i İslâm şehr-i Bitlîs'in cânib-i erba'asın ta giceden piyâdeler gidüp ve rûz-ı rûşende deryâ-misâl asker gidüp şehri kat-ender-kat çevirüp cümle âmâde oldukları haberi Paşa'ya gelüp hemân kuşluk vaktinde sa'd sâ'at-i tâli'-i meymûnda bir kerre dahi Allah denilüp ceng-i harbîler çalınup işâret-i ma'hûde üzre Paşa kolundan kolomborna ve balyemezler ve Vanlı tarafından cümle şâhîlere âteşler olup sadâ-yı Allah Allah kopup *el-azametullah* bu kadar top-ı kûbların gülleleri taşa, taşlar dahi başa isâbet edüp Hân meterislerinde sâbit-kadem olanlar bu kere târumâr u allak bullak olup yine ber-karâr olup anlar dahi derûn-ı dilden ve cân u gönülden bir gülbâng-ı Muhammedî'ye rehâ buldurdular kim ka'r-ı zemînde hamele-i arz-ı bakarı ditredüp semâda kerrûbiyânlar vehm-nâk olup zirâ iki İslâm askeri, anlar da Allah Allah derler, bizim asker de Allah Allah derler. Bu bâzârın bey' u şirâsında hakîr dem-beste ve hayrân kaldım.

Âhir bir yaylım toplar dahi meterislere atılınca cümle sengistânlı meteris dîvârları târumâr olup rahnedâr olan yerlerden asâkir-i İslâm Allah deyüp dal kılıç meterisler içine girince iki asker birbirlerine karılup katılup tarafeynden niçe bin top u tüfengler atılup iki asker-i deryâ-misâl âteş-i Nemrûd içinde kalup ol ân rûz-ı mahşerden bir nişân olup dûd-ı barûd-ı siyâh evce urûc edince dost düşman belürsüz oldu.

Dehdîvân dağının ta zirve-i a'lâsında olan Hân Vezîri Çâker Ağa gördü kim Âl-i Osmân askeri meterisler içinde kılıç urup gelirler, tabyasında sâbit-kadem olup bir hayli ceng edüp âhir bu Çâker Ağa'yı Malazgird beği ve Mahmûdî beği yerinden koparup aşağı şehr-i Bitlîs'e firâr etdi. Ve paşa tarafından dahi cümle Van kuluna icâzet verilüp aşağı Kassâb deresi tarafından Van askeri kassâb gibi hân askeri içre girüp, "Kır a kır ha!" deyüp meterisde kanlar Hudâ âlimdir kayalar üzre ırmaklar gibi çağlardı. Her bir seng-i siyâh hûn-ı insân ile lâ'l-gûn oldu.

Bu mahalde hakîri paşa efendim bir dest-mâl ile Mahmûdî Beği İbrâhîm Beğ'e gönderüp altı gulâmımla beğe varup paşanın selâmın teblîğ edüp hedâyâ makrameyi verdiğimde beğ ol mahalde cihân kadar hazz etdi. "Beğ efendim, paşa hazretleri selâm edüp buyurdular kim gayret benim değildir, gayret ü hamiyyet Mahmûdî ocağınındır. Göreyim anları dîn-i Muhammedî aşkına niçe ceng ederler. Allah işlerin âsân eylesin, dediler." dedim.

Hemân İbrâhîm Beğ cümle askerine "Allah'ı, Muhammed'i seven eynlerinden zırhların çıkarsınlar." deyince derhâl üç bin zırhlı zırhların çıkarup cümle **[269a]** bir yire yığup zırhlar yanında bin mikdârı âdem koyup her biri birbirleriyle helâlleşdiler.

Hakîr ta'accüb edüp eyitdim "Be cânım böyle ceng mahallinde gâzîler cengâver olmağiçün zırh giyerler. Bunlar bu mahalde çıkarırlar." Bir fetâdan "Aslı ne ola?" deyü su'âl etdim. "Belî, bunlar şimdi ceng-i azîme girerler kim sâfî kurşum cengidir. Zîrâ kurşum cenginde zırh fenâdır. Bir kurşum dokunsa zırhın halkaların âdemin vücûduna dıkup âdemi öldürmezse de gide gide sâhib-i firâş eder. Ammâ zırh olmasa kurşum girüp çıkar, ya ala, ya vere eder. Anınçün bunlar zırhların çıkardılar. Gör kim Mahmûdîler ne ceng ederler!" dedi.

Anı gördüm bu Mahmûdî askerinin çoğu atların bırağup üç bini piyâde, iki bini esb-süvâr "Allah Allah!" deyüp kayalara yarasa gibi tırnak urarak kayalara çıkup meterislerde karâr-dâde olan hân askerleri üzre hücûm etdiler.

Ne çâre hakîr at üzre kalup hicâbımdan gerü dönemeyüp gaflet ile Mahmûdî kavmi içinde kaldım. Allah âlim u dânâdır kim bir kerre başım dönüp gözüm karardı. Ba‘dehû cânım yerine gelüp havf [u] haşyetden berî olup gözlerim tas-ı pür-hûna döndü.Tarafeynden kurşum bârân-ı la‘net gibi yağar. Halkın kimi düşer ve kimi kalkar ve kimi kalkmaz. Bu hâli görüp cân başıma sıçrayup ol yalçın kayalar içre hakîr de alâ kadri’l-imkân bir hayli fârisü‘l-hayllik edüp vâfirce fodullandık. Ammâ mukaddemâ kıyâmet başıma kopdu sandık. Andan gice ile giden niçe bin piyâdegân kavl-i karâr üzre atılan topların sadâsın istimâ‘ etdikleri gibi anlar dahi kal‘a-i Bitlîs’in şarkîsi tarafında Ayn-ı İskender deresi meterislerine Allah deyüp yürüyüş edüp çat-a-çat tüfengleşerek ol tarafı anlar dahi süzüp şehre koyuldular.

Ve Âvîh deresinden Ercîş askeri girdiler ve Taklaban deresinden Âdilcevâz askeri koyuldular ve Kassâb çeşmesi boğazından cümle Van askeri aç kurd koyuna girer gibi girdiler. Ve Katah deresinden Muş beği ve Tekman beği girişdiler ve Âvîh deresi tarafından Kuzucân beği ve Pasin beğleri meterislere döküldüler. El-hâsıl cemî‘i asâkir-i İslâm toplar atıldığı işaretlerden istimâ‘ etdikleri gibi şehr-i Bitlîs’in cânib-i erba‘asından sedd-i şedîd meterislerden içeri göz karardup “Allah Allah!” deyüp girdiler ve birbirleriyle kafadâr olup Hân askerine eyle kılıçlar urdular kim Mirrîh-i felek bu kassâblığa reşk etdi.

Hemân dem asâkir-i hân-ı hezîmet-me’ser bu hâl-i pür-melâli gördüler kim içlerine Kassâb-ı Cömerd köçekleri girüp murâd idindikleri üzre başdan ve koldan ve butdan kelle paça edüp kırup dökerler. Hemân anlar dahi sa‘b meterislerinde kapanup var kuvveti bâzûya getirüp derûn-ı dilden cenge âheng etdiler ve meterisden taşra çıkmış bulunanlar gördüler kim cânib-i erba‘aların Osmânlı ve Vanlı askeri almış. Hemân anlar dahi bir yire cem‘-i vefîr ile domuz topu olup kudurmuş kelb gibi ve sunar-turaş zağar gibi her tarafa sunup iki asker “Allah Allah” diyerek birbirlerine karıldı ve katıldı. Meterislerinden niçe bin tüfengler hebâya atıldı.

Ol yürüyüşde bizim Muhammedî aşîretinden ancak bir at ve bir âdem şehîd olup kırk âdem dahi mecrûh olup niçesi atdan tekerlenüp mecrûh olduğudur. Ammâ ol gün Cenâb-ı Allah bizim askere ol kadar kuvvet ü kudret u nusret verdi kim bu meterisler içre hammâm kubbesi kadar taşlar ve dere ve depeler ve niçe bin mülhid çukurları ve bâlâda tahrîr olunduğu üzre niçe bin kemîngâhlar ve kepânlar ve muhîl şeytanatlar var iken bi-emri Hudâ gûyâ asâkir-i İslâm’ın gözleri bu kadar akabe ve musîbetleri görmeyüp piyâdeler Amr-ı Ayyâr-vâr pertâb ederek ve atlılar bî-bâk u bî-pervâ at koparak kılıç urup kelle ve dil alırlardı.

Hemân bizim tarafımızdan Hakkarî hânı piyâde Celüvları meterislere kapananları görüp hân askerine bir nevbet dahi tüfenglerin sıkılayup atdırmağa amân vermeyüp meteris taşlarından tayr-ı ebâbîl gibi kayadan kayaya uçup hâh-nâ-hâh meterislere göz karardup girince kılıç urmağa başladılar. Meğer mukaddemâ Hakkarî Celüvları ile hân Rujikîsi mâbeynlerinde kan adâvetleri var imiş. Ol adâvet-i kadîmeye binâen Hakkarî‘nin Celüv kavmi, “Fırsat ganîmetdir.” deyü Van kuluyla yek-dil [ü] yek vücûd olup kâmil üç sâ‘at-i nücûmî meterisler **[269b]** içre hânlıya eyle kılıçlar urdular kim hânlıdan bir cân meterislerde kalmayup kanları kayalar üzre seylâb-misâl cereyân edüp bakıyyetü‘s-seyf

olanlar pây-beste vü şikeste vü haste olup her biri cellâd-ı bî-amânlar destinde dest ber-kafa kayd [ü] bend etdiler. Ve niçe bini hâk-i mezelletde pâymâl-i rimâl olup mecrûh-ı bî-tâb ü tüvân yetüp kimi “Âh!” ve kimi “Vâh illahlah!” ve kimi “Yâ Allah” ve kimi “Muhammedün Resûlullah” derken yine gözleri kızmış asker-i bî-amân anların “Ah illallah” dediklerine bakmayup kelleleri top-ı çevgân gibi galtân edüp kellesin alırlardı. Kimisi kelle bâr-ı sakîldir deyü kelle almağa tenezzül etmeyüp hemân kellenin burnun ve kulakların kesüp kılıç kesesine koyup sebük-bâr olup bir kelle dahi kesmeğe giderlerdi.

Bu minvâl üzre paşa huzûruna yigirmi kulak ve on burun ve on beş ve yigirmi burun ve kırk kulak ile gelmiş ulak u solak yiğitler var idi. Ammâ hakku’l-insâf budur kim bozmak, bozulmak Allah elindedir. Hakkâ ki Hân askerinin Rujikiyân’ında dahi bahâdır u şehbâz u şehnâz u dilâver fetâ ve server-i hünerverleri var imiş. Bunlar münhezim oldukları ma‘lûmları oldukdan sonra benî Âdem demi dem-be-dem nühûr gibi cereyân ederken hân askerinin “Benem diğer nîst!” diyen aşîret beğlerinden Mahmûd beği ve Manur beği ve Güvaz ve Kesvatil ve Tanahlı ve Kendir dereli kefenleri der-gerden edüp Güzeldereli Muslı Ağa güzel hempâ olup Hayderîler ile Haydâr-ı kerrâr-vâr kerrât-be-kerrât Hakkarî ve Ercîş ve Malazgirdli üzre selle seyf olup seyf-i Rujikî urmuşlardır kim bizim Hakkarî Çeluların ol kayalar içre demet demet edüp kırdılar.

Yine hânlılardan kırk bayrak Rujikî ve Haltî ve Çekvânî ve Mudikî ve Yezîdî ve Kanâhiler cümle kayalarda poca poca müctemi‘ olup arka arkaya verüp Mâzenderânî-misâl dalyan tüfenglerin ata ata cenge âheng edüp asâkir-i İslâm’a eyle kurşumlar urdular kim yanlarına bir kurşum menzili yakın varanlardan bir cân rehâ bulmayup rûy-ı zemînde cesed-i insân bûriyâ gibi düşdü.

Bu minvâl üzre ceng-i kelb ederek kal‘a-i Bitlîs hâyilinde bir münhezim olmuş meteris içine girüp helâk edince bizim asker yine bu hânlıya şerkil(?) olup çıt-a-çıt ceng ederlerken kal‘a-i Bitlîs’den yedi aded toplar atılup bizim asker târumâr olup hân askerleri meterisde selâmet kaldılar.

{Fasl-ı müşâvere-i re’y-i ahsen}

Hemân Mahmûdî ve Hakkarî ve Malazgirdî ve Ercîşî ve Âdilcevâz ve gayrı ümerâlar bir yire cem‘ olup bir pocada müşâvere edüp “Bre iş işden geçdi. Hân bozuldu.” deyü cümle askerimiz şehre nehb ü gârete gitdiler.

Şimdi hân askeri bu meterisde kalınca belki hân askerine bir hîle şirinleye. Bre buna çâre deyüp {matlab} hakîri paşaya gönderüp imdâd istediler. Hemân hakîr paşaya tarfetü‘l-ayn içre yetişüp “Sultânım, Ekrâd beğleri selâm ederler. Şimdi birkaç bin asker-i imdâd istediler” deyü kıssa-i pür-hisseyi bir bir takrîr etdim. Hemân Paşa Yûsuf Kethudâ‘yı üç bin paşalıya serdâr edüp, “Her bahâdır atlarına soluk gemlerine birer beyâz makrame alâmet assınlar ve cümle paşalı destârlarının ikişer ucun taylesân-ı Muhammedî gibi sarkıtsınlar”, deyü asker tarhı alâmeti etdiklerin cümle asâkir-i İslâm bu hâli görüp ol ân niçe bin destâr-ı firâvân pâre pâre olup herkes başları üzre muhteşemlerine varınca serbendleri üzre beyâz destâr-ı Muhammedî taylesânlar sarkıtdılar.

Hân askeri ile Âl-i Osmân askeri ma‘lûm oldu. Zîrâ Hân askeri ve bizim Kürdistân

askeri cümle başları Kızılbaş başları gibi ince serbendli ve ince şapik giymiş birbirine müşâbih kavm-i Çamapur-misâldir. Zîrâ cengde bizim tarafımızdan mecrûh u şehîd olanlardan niçe yüz âdemlerimizin başların bizim asker kesüp paşaya getirüp ihsânların alırlardı. Âhir böyle olmasın içün vezîr-i dilîr böyle ahsen-i tedbîr edüp asker henüz tâze cân bulup hakîr imdâd haberin getirdiği mahalde üç bin aded güzîde dilîrân-ı Ekrâd-ı şehbâz ve üç bin mikdârı asâkir-i Van-ı bî-dâd ile Melek Paşa Yûsuf Kethudâ‘yı serdâr edüp “Yürü, yarıcın Allah ola!” deyüp gönderdikde Yûsuf Kethudâ Hazret-i Hızır gibi Ekrâd beğleri imdâdına yetişüp mezkûr meterislere kapanan hân askeri üzre göz karardup Allah Allah ile cânib-i erba‘adan kol kol sarılup kut-â-kut bu vech ile ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl olup savaş-ı perhâş oldu kim semâda **[270a]** melâ’ike-i kerrûbiyân safâ-bâş u tahsîn ve sad-lek-i âferîn eylediler.

Âhir {Hân askeri} hücûm-ı mehcûm-ı Âl-i Osmân’ın kesret ü vefretinden necciyyûn kâ’idesi üzre *“Firâren an-tevâli’l-kesürât”* deyüp bir kerre cümlesi meterisleri içinden dal kılıç ile taşra bizim askere bir kümeden koyulup bizim asker allak bullak olup ol sengistânda bizim asker yine cem‘ olup köpek cengi ide ide Hân askeri teper aşağı şehr-i Bitlîs’e doğru firâr edüp kal‘a altına varup emîn olup kal‘aya girdiler. Hakkâ ki Rüstemâne ceng edüp çoğu halâs oldular. Ammâ anlardan niçesi halâs olmayup dendân-ı tîğ-ı âteş-tâbdan câm-ı nîşi nûş edüp vâdî-i hâmûşânda hâmûş-bâş olup yerleri zemîn-i İrân iken dâr-ı nîrânda ber-karâr olup dest-i müslimîn-i Hanefî‘de tu‘me-i şemşîr oldular.

Muhassal-ı kelâm böyle derinti ulûfe serasker-i nekbânların(?) dernekleri bozuldu. Niçesi kılıçdan halâs olup kal‘aya çözüldü ve cümle Yezîdî eşkiyâlarının kelleleri kesildi. Ve Salamân-ı la‘înin dahi kelle-i bî-devleti fitrkâke asıldı ve bâzû-yı nâ-baht-ı kemânları yasıldı. Hakkâ ki Âl-i Osmân’ın Van kulu gâzîleri bu meydân-ı ma‘reke-i şecâ‘atde sâhib-i nâmûs olan bahâdırları ol kadar server-i hünerverlikler etdiler kim hân askerlerinin kanlarından kayalar içre halîcler olup kimi şehâdet getirir, kimi amân der. Asker-i bî-amân-ı Van bunlara amân u zamân vermeyüp kellelerin tenlerinden cüdâ edüp zemîne salarlardı.

Der-beyân-ı Abdâl Hân-ı bî-şân be-cânib-i aşîret-i Mudkiyân

Çün kim Abdâl Hân bâğ-ı dilsitânında kapanup “Âyâ bu hâl-i diyergûn neye müncer ola!” derken bâğdan dûrbîn ile gördü kim meterisleri içre asâkir-i Âl-i Osmân koyulup kassâb-ı feleğin kâr-ı hûnkârlığın ve asker-i bî-amânın hûn-hârlığın görüp cân başına düşüp cümle ehl [ü] ıyâlin birer esb-i tazîlere süvâr etdirüp hânın öti uçdu ve götürümde yeğni ve kıymetde girân-bahâ zî-kıymet-i kemyâb makûlesi eşyâların cümle alup Mudikî dağlarına beş bin güzîde tüfeng-endâz ile kaçdı.

Ve Mudikî Alî Ağa’ya hasm iken âhir hâk-i pâyine varup dahl düşdü. Anda ehl [ü] ıyâlin bırağup salt u sebükbâr kalup anda bir ân karâr idemeyüp niçe sarp dağlar aşup nâbûd [u] nâ-peydâ oldu.

Bu ahvâli paşa-yı müdebbir istimâ‘ edüp hânın adüvv-i cânı olan Malazgird Beği Mehemmed Beğ‘i yedi bin askerle serdâr şoden Mehemmed Beğ berâ-yı hân-ı Bitlîs, mezkûr Mehemmed Beğ, hân ardı sıra arayup gitmede, beri cânibde ol hânende Hân-ı bî-şânın şe‘âmet-i nühûseti sebebiyle meterislerinde bu kadar bin mahlûk-ı Hudâ nâ-hak yire

“Lâ ilâhe illallah” diyerek telef olup dükeli meterisleri feth u teshîre gelüp cümle asâkir-i İslâm şehr-i Bitlîs içre aç kurd koyuna girer gibi hücûm edüp şehri gârete başladılar.

Âhir a‘yân-ı vilâyetden cümle ulemâ vü sulehâ vü meşâyih-i sâdât-ı Ekrâd-ı Bitlîs ale’l-acele paşanın pây-ı semendine yüzler sürüp envâ‘-ı tazarru‘ [u] nâlişler edüp “Dâd u feryâd ey vezîr-i âlî-nijâd, hasmınız Hân idi, hamd-i Hudâ münhedim olup firâr etdi. Ya bu kadar ibâdullahı niçün gâret etdirirsüz?” deyü paşaya tazallum arz etdiklerinde cümle ricâları hayyiz-i kabûlde vâkı‘ olup, hemân paşa-yı müdebbir cümle Van eyâleti ümerâların ve cümle ocak beğlerin ve hemi ocak ağaların cümle at üstünde iken yanına getirdüp tenbîh ü te’kîd edüp der: “Pâdişâh başıyçün ve azîmü’ş-şân Allah hakkiyçün eğer bu anda Bitlîs şehri içre yağma vü alan u talanda âdem bulup bir dahi feryâdcılar gelüp tazallum ederlerse sizi azl-i ebed etmek ile mütesellî olmayup başlarınızı keserim. Tiz şehre gidüp yağmacılarınızın aldığı eşyâları ashâblarına redd edin. İşte ben de akîbinizce şehre giderim. Siz bilirsüz.” deyü bu beğlere ve ağalara bir sıkı verdi kim sıkılarından dızıkları kopdu.

Ve Yûsuf Kethudâ‘ya iki bin yiğit verüp “Yürü şehr içre yağmacıları katl edüp gâret etdikleri metâ‘ı erbâbına yahûd otağa getir.” deyü Kethudâ beğ eline fermân verüp Yûsuf Kethudâ şehre girerken yedi Kürdü gördü kim bir hâneden bî-nihâye esbâb ile çıkup ardı sıra sâhib-i havâyic feryâd edüp hemân kapu önünde yedisinin dahi kellelerin kesüp şehre kırk elli yerden dellâllar gönderdi ve birkaç yerde dahi yağmacıları kırup derûn-ı şehr emn-i emân oldu. **[270b]** Ammâ kable’t-tenbîh niçe bin asker şehr-i Bitlîs’i câ-be-câ gâret edüp dağlara firâr etdiler. Ammâ yine ol mahalde cümle Ekrâd beğlerine ve cemî‘i iş erlerine fermânlar sâdır olup te’kîd ü teşdîdler olunup bir fakîrin mâl [ü] menâline ve sağîr ü kebîr evlâd [ve] ehl [ü] ıyâline hüsrân ermedi. Ve bir muştasının bir beyzası gitmedi.

{Der-beyân-ı müşâvere-i istihlâs-ı kal‘a-i Bitlîs}

Ammâ bu şehir böyle emn-i emân olmağile Bitlîs kal‘asında mahsûr olan Yezîdî ve Haltî ve Çekvânî melâ‘înleri şehr içre gezen âyende vü revendeleri kal‘adan kurşuma dutup niçe bî-haber âdemleri hâk-i mezellete saldılar. Paşa-yı muzaffere bu haberi ifşâ etdiklerinde cemî‘i asâkir-i İslâm henüz atlar üzre iken Bitlîs kal‘asiyçün cemî‘i ümerâlar ile ve cemî‘i ocak ağalarıyla müşâvere etdiler. Cümle Van kulları eyitdiler: “Devletlü vezîr! Hamd-i Hudâ meterisler bozulup zamân-ı devletinde böyle feth [ü] fütûh oldu. Ammâ bu kal‘a-i Bitlîs’i feth etmeyince gitme. Zîrâ hânın cemî‘i mâlı ve mâmeleki ve cevâhir makûlesi zî-kıymet metâ‘ları cümle kal‘adadır. Hümâm-ı ihtimâm-ı tâm ile kal‘aya sarılalım ve balyemez toplar uralım. Olmaya illâ, hayr.” dediler.

Ve Van kulunun yaşlı ve taşlı ve Hasanî vü Hüseynî gâzîlerinin ebü‘l-kelâmları eyitdiler: “Devletlü vezîr! Hân bizim yedi yıllık Muş harâcımız ve şehr içre harbî kefereleri harâcımızı tağallüben zabt edüp yedi yıldan berü bize bir dane-i hardal vermedi. Hâlâ ellerimizde şer‘î temessüklerimiz ve huccet-i şerîflerimiz vardır kim hânın zimmetinde bu kadar mâl kalup cümle erzâkı bu kal‘a-i metîndedir. Toplar uralım, bi-emrillah feth idelim.” dediklerinde Paşa-yı dûrbîn fikr eyitdi: “Sizin ve bizim hasmımız hân-ı bîcân idi. Hamd-i Hudâ firâr etdi. Bu kal‘a pâdişâhındır. Kal‘aya top çekince bu kal‘a bir sa‘b sûr-ı üstüvârdır. İhtimâldir kim muhâsarası mümtedd ve müştedd ola. Bu kerre ferâğat etmekde müşkil. Mısra‘:

Hep halka dilâ ârız olan {cümleden ammâ} şol gayret-i akrân

demişler. Bizim de vüzerâ vü vükelâ beyninde gayret-i akrân çekeriz. Kal‘ayı döğerken şehir gerçekden nehb ü gâret olup bu kadar ibâdullah pârekende vü perîşân olur." buyurduklarında hemân cümle ümerâ vü a‘yân-ı Van "Sultânım aleyna'z-zımân. Siz kal‘ayı muhâsara edin. Eğer re‘âyâ vü berâyâdan bir habbe giderse bizler zâmin olup, birine bin verelim ve cümle askerimiz kırk elli bin de olursa da zabt u rabt idelim ki dağda vü bâğda bir merdin bir haşebi ve bir kâğda bir merdin sûzeni giderse yerine çuvaldız verelim." deyü cümle asker-i İslâm kal‘anın feth olunmasın ricâ etdiklerinde ricâları hayyiz-i kabûlde olup *Fâtiha* tilâvet olunup ibtidâ kal‘ada mahsûr olanlara bir elçi gönderüp kal‘anın miftâhların pâdişâha teslîm edin" deyü haber varup elçilere "Kal‘a hânındır, Âl-i Osmân'ın kal‘ada ne alâkası vardır. Osmânlı kal‘ası olsa içinde Osmânlı kulu olurdu. Biz cümle hân kullarıyız" deyüp varan âdemlerin bir kaçın kal‘adan aşağı atmak murâd ederler.

Hele güç ile halâs olup bîcân paşaya gelüp kaziyye-i mâcerâyı bir bir takrîr etdiklerinde bu isyânları sicill-i şer‘-i Resûl-i mübîne tahrîr olunup paşa-yı müdebbir eline bir huccet-i kâ'ime alup cümle ümerâlara ve mîr-i aşâ'irlere ve iş erlerine ve cümle guzât-ı müslimîne kal‘ayı muhâsara etmek fermân olunup vakt-i gurûb olmağile cümle guzât-ı müslimîn kal‘anın cânib-i erba‘asın muhâsara edüp yatdılar ve gayrı asâkir-i İslâm Bitlîs şehrinin cânib-i şarkîsinde Rahova'ya çıkacak mahalde Paşa-yı zîşân çetr-i mülammâ‘ların kurup çıt-a-çıt yine tınab tınaba meks edüp yine kânûn üzre her tarafa mü'ekked kat-ender-kat karavullar konulup ta vakt-i Şâfi‘îye varınca cümle guzât-ı müslimîn hâbdan bîdâr ve top keşânlıkdan bîzâr olup on bin mikdârı asker şeb-i muzlimde meterislere girüp mülk edindiler. Ve yedi yerden çitler ve siperler ardına toplar koyup cümlesinin mühimmât u levâzımâtlarıyla âmâde etdiler.

Derûn-ı hisârda mahsûr olan erbâb-ı fiten bu hây hûy-ı Osmâniyânı istimâ‘ edüp serencâmların fikr edüp,

İftekiri'l-hurûce kable'd-duhûl

Fe li'l-menâzili hurûcun ve duhul [58]

ma‘nâsı üzre bir alây hulûlî kavm bîm u ru‘blarında ol şeb-i muzlimde kal‘ayı meş‘aller ile ve şem‘-i rîh ü neft ve katranlar ile hisârı çerâğan edüp "Allah yekdir yek." deyü feryâd ederlerdi.

Bu minvâl üzre vakt-i fecr olup **[271a]** ahâlî-i kal‘a gördüler kim kal‘anın hâyilinde olan dağlar ve dere ve depeler giceden asâkir-i bî-pâyân ile mâl-â-mâl olmuş. Vakt-i seher kim oldu, beyt:

Seher çün [seher-çın] germ olup bâzâr-ı mihrün

Asar altun terâzûsın sipihrün

Anınçün zümre germ etmişdi bâzâr

Ki nakd-i ömre kızgın müşterî var

Meğer mîzâna çekmiş Yûsuf'u mâh

Ki gec açmış Züleyhâ-yı sehergâh

Seherden doğdu çün nûr-ı İlâhî

Zümürrüd kubbenin zerrîn külâhı

Bu ebyât-ı münâsibler mazmûnunca bu cenge kızgın müşterîler burc-ı kavsda beyt-i Müşterî'de ecel bâzârı üzre müşterîler ale's-seher bir kerre sadâ-yı Allah Allah'a rehâ buldurup kal'anın ensesindeki dağlardan ve ol kızıl çubuklu bâğlardan ibtidâ şâhî toplara, paşa balyemez kal'a-kûblara bir yaylım gülle-misâl top güllelerin urunca kal'anın niçe yerinden burc u bârûları rahne rahne olup münhedim olunca derûn-ı kal'adan bir gırîv-i feryâd kopup "Amân amân ey gâzîyân-ı kal'a-i Van!" deyü feryâd [u] figân etdiler. Meğer bu kal'a-i Bitlîs gerçi sarp hisârdır ammâ ensesinde havâleleri olmağile darabât-ı kal'a-kûb toplara tâkat getiremeyüp niçe ebrâcları ve niçe dendân-ı bedenleri ve her seng-i siyâhları doğancı pefteresi gibi atılup her ahcâr-ı gûnâ-gûnu Hallâc-ı Mansûr yayından atılır gibi atılan topların darbından hacerleri atıldı. Zîrâ bu kal'ayı İskender'in fermânıyla İskender'in hazînedârı Bedlîs nâm gulâm-ı hümâm inşâ idelden berü bu kal'anın burc u bârûları eyle balyemez toplar yememişdir.

Bu hâl-i pür-melâl üzre derûn-ı kal'adan feryâd [u] figânlar evce urûc edüp anı gördük, kal'a kapusu üzre bir beyâz vere bayrağı dikilüp paşanın tarafından mu'temedün aleyh âdemler ricâ eylediler. Derhâl Yûsuf Kethudâ ve Van kulu ağalarından Demircioğlu zîr-i kal'aya gelüp Van ağasın kal'a içine aldılar ve kal'a kethudâsın taşra rehin verüp mâbeynde kasem-Billah [u] Tallah ile cümle kal'anın zükûr [u] inâsları ve bây [u] gedâları tîğ ü kefen ber-gerden gelüp envâ'-ı tazarru' ve tezellül birle kal'adan taşra silâhsızca esvâblarıyla orta kuşak ile çıkup herkes taşra evlerine revân oluruz zann edüp bunları niçe bin sekban ve sarıca haşerâtları keşân-ber-keşân paşanın serâperdesi önüne getürürken cümlesi hayâtdan me'yûs ve hâlât-ı memât ile me'nûs olup cümlesi paşanın serâperdesi önünde kassâb-ı ecel bunları dizüp kılıç uracak mahalde ol afüvv Allah, paşanın kalbine bir afv ilhâmı bırağup yedi yüz ma'dûd âdemleri cümle âzâd etdi.

Beri tarafda kal'a içre Yûsuf Kethudâ kal'a kapusun sedd edüp hân kal'asında kapanan kal'a serdârına amân verüp kulleden çıkmaz, "Bre, kal'a kabza-i teshîre girdi, çık taşra, seni vallahi paşadan halâs edeyim." deyü yemîn Billah etdikde taşra çıkup kal'anın miftâhların ve Hân sarâyının hazînesi miftâhlarıyla kethudâya kırk sekiz aded miftâhları teslîm edüp hamd-i Hudâ sene 1065 Ramazânı'nın yigirmi beşinci Salı günü kal'a-i Bitlîs suhûletle feth olup Yûsuf Kethudâ baş bölükbaşı bin aded güzîde yiğit ile muhtahfızân nasb edüp hânın sarâyının üç yüz aded hücreleriyle hazîne ve çilhânelerin zabt edüp bu hakîrin mühriyle mühürlenüp yine kal'a kapusun taşradan sedd edüp hân bâğına dahi on bayrak sekban ve sarıca ve on aded güzîde kapucubaşıları ve Van kulundan bin aded güzîde pür-silâh askeri ve dîvân efendisi Gınâyîzâde Alî Efendi'yi hân bâğına gönderüp hânın üç yüz altmış aded enderûn [u] bîrûn hücrelerin zabt eyledikden sonra hânın cümle cebehânesi ve hazînesi ve çilhânesiyle zabt olunup kapucular kethudâsı mührüyle memhûrlanup kapucular kethudâsı yine Bitlîs'in aşağı kal'asına geldikde hemân Yûsuf Kethudâ kal'aya kapanup cenge âheng eden kal'a serdârı Kara Alî Ağa'yı ve

dizdârı ve kethudâsı ve sâ’ir yedi yüz aded haşerâtların dest ber-kafa kayd ü bend edüp alây-ı azîm ile bunlar giderken her biri kuzu gibi meleyüp “Hay oğul ve vay ana ve hay baba!” deyü ağlaşarak giderler ammâ bir ana baba günüdür kim gûyâ rûz-ı mahşerdir.

Bu hâl-i pür-melâmetle yedi yüz aded âdemler kayd u bend ile paşanın otağı önünde cümle cellâd-ı mezbaha muntazır olup durdular.

Paşa-yı âdil obasından sâyebân altında iskemle üzre lenger verüp eydür: “Bunlar nedir?” der.

Yûsuf Kethudâ eydür: “Kal‘ada kapanup **[271b]** pâdişâha âsî olup ceng edenlerdir?” dedi.

Paşa eydür: “Ya demin kal‘adan çıkmış yedi yüz eli bâğlı ve ciğeri dağlı âdemleri âzâd etdim, ya anlar ne idi?” der.

Yûsuf Kethudâ eydür: “Sultânım anlar kal‘aya amân ile bayrak diküp yine amân ile kal‘adan taşra çıkanlardır kim anlar cümle şehirliler idi kim âzâd etdiniz, ammâ bu yedi yüz âdem amândan sonra bizi aldatup hân kullesine kapanan hân kulları ve sekban u sarıcalardır kim bunların katline üç gün mukaddem hatt-ı şerîf gelmişdir.
Fermân sultânımındır.” deyüp Yûsuf Kethudâ hâmûş oldu.

Ammâ bu dîvânda bin bir ayak bin ayak üzre durup, Âya bu âdemlerin hâlleri neye müncer olur?” deyüp temâşâya gelmişler. Cellâdlarsa kabza-i şemşîri ele alup âmâde olmuşlar.

Hemân paşa-yı bâ-vakar eyitdi: “Kani bunların nâbaş-ı nâtıraşları” dedikde serdârların ileri çekdiler. Paşa gördü kim serdâr-ı bî-dârı bir siyâh çehre Kara Alî nâm murdâr-ı vâcibü‘d-dâr bir eşkıyâ çehreli nâbekâr, ammâ paşa buna pek dikkatle nigerân etdi, “Ya bunlar nedir?” dedi. “Bunlar anın nökerleridir.” deyince “Tiz cellâd” deyüp ol ân otak önünde cellâdlar ve iç ağaları ve iç mehterleri bunların arasına girüp tarfetü‘l-ayn içre yetmiş danesin kelle paça edüp na‘şların püşte püşte yığup {hikmet-i Hudâ} Abaza Mehter Receb birine yedi kerre kılıç urup zerre kadar kesdiremedi, evvel ise bunlardan sekizin kesmiş idi. Hemân bir dahi eyle şemşîr urdu kim herîf-i mezbûr yüzü üzre kapanup ayağa kalkup eydür: “Amân Paşa! Bî-günâhım ve garîbü‘d-diyârım. Babam merhûm Haleb’de saçım içine bir kurguşumlu heykel içre bir varak yazup koymuşdur. Cemî‘i kazâ vü belâdan ölünceye dek emînim. Anınçün bana kılıç geçmez.” dedikde herîfi paşa âzâd edüp Van kulu gediği verüp çerâğ etdi.

Yine Paşa eydür: “Bre bunların serdârı olan şu kara belâya benzer Kara Arab’ı getirin!” dedikde fakîr Kara Alî Ağa’yı meydân-ı siyâsete çökerddiler. “Bre bizim Evliyâ Çelebi’yi çağırın!” dedikde “Lebbey sultânım.” dedim.

“Bre gör Evliyâm, dün sabâh dîvânda ahşam bir vâkı‘a gördüm. Ayağımı bir kara karınca pek ısırup acıtdı. Ammâ öbür karıncalar ayağım ısırmadılar {dimedim mi}. İşte ayağım ısıran kara karınca bu kâfirdir kim kal‘ada kapandığından cânım acıtmışdı. Tiz bu nâmerdi katl idin.” deyü cellâd dal kılıç olunca hemân hakîr eyitdim:

“Amân sultânım vâkı‘anızda buyurdunuz ki ölü karıncalar içinde beni ısıran kara karıncayı çıkarup Yûsuf Kethudâ‘ya verüp âzâd etdim, buyurdunuz idi. Yine şimdi

buyurdunuz ki ol karınca bu kara mel‘ûndur, dediniz. {Sûre-i Feth’de} kâlallahu Ta‘âlâ [59] der. Bu sultânımın rü’yâ-yı sâdıkasıdır. Vâkı‘anızda âzâd etdiğiniz hâlâ vâkı‘ada dahi beğ başıyçün ve azîz şerîf başıyçün ve *merhûm u mağfûrun leh* efendimiz Gâzî Murâd Hân rûhiyçün âzâd ediniz.” deyü yer öpdüm.”

Hemân Paşa eydür: “Kaldırın şu mel‘ûnu,” dedikde hemân Kara Alî dîvân-ı siyâsetden ayağ üzre kalkup eydür: “Devletlü vezîr! İkinci Diyârbekir vâlîsi oldukda ben senin imrâhorun Kara Alî değil miyim?” deyüp bir kerre âh edüp ağladı.

Paşa eyitdi: “Hay ol eski suçlu sen misin kim Saçlı Dağı Cengi’nde kaçup bu cengde elime girdin. Bre urun şu mel‘ûnun boynun.” dedikde bildim ki Paşa yuvuşadı.

Hemân yine ayağına yüzüm sürüp eyitdim: “Sultânım! Ölmüş karıncalar içinden ayağım ısıran kara karıncayı âzâd edüp Yûsuf Kethudâ‘ya verdim, buyurdunuz. İşte cânib-i erba‘asında kelle paça olmuş leşler ceste ceste [vü] püşte püşte olup yatarlar. Bu Kara Alî‘yi leşler içinden âzâd etdiğiniz kara karınca budur ve vâkı‘anızın te’sîri dahi budur, amân sultânım âzâd ediniz.” dedim.

Paşa eyitdi: “Eyle olsun, ammâ bre mel‘ûn ol zamân sen Diyârbekir’de benden emîr-i âhûrum iken niçün kaçdın?” dedikde,

Kara Alî eydür: “Ol zamân çakal etimiz niçün zebûndur deyü elli deyenek urup halk içinde rüsvây olduğum ecilden nâmûs edüp Sincâr’dan bir gicede Mardin kal‘asına, andan Hasankeyf’e, andan bu Bitlîs hânına gelüp kul olup ehl [ü] ıyâl sâhibi oldum. Ammâ ol zamândan berü elli deyenek acısı hâlâ derûnumda durur. Bî-günâh idim, hâlâ hakkım sultânımın üstünde kalmışdır.” dedikde,

{Paşa eydür}: “İşte nâmerd! Evvel nâhak elli deyenek yedinse şimdi anın mukâbelesinde seni leşler içre çıkarup âzâd etdim” dedikde Kara Alî zemîn bûs edüp,

Paşa eydür: “Ammâ nâmerd, benim nân u nemekim ile perverde olasın, benim nâm u nişânım işitmedin mi ki hukûk-ı sâbıkayı gözetmeyüp kal‘aya **[272a]** kapandın?” dedi, “Elli deyenek yediğimin acısından dâğ-ı derûnum def‘ olsun içün kapandım”.

Paşa eydür: “Hay, kara Arablar deve kinli olur derler. Yigirmi yıldan sonra fırsat bilip kal‘aya kapandı. Ya mel‘ûn! Ben kethudâmı gönderüp kal‘a[y]ı feth ideler, sâ’ir ibâdullahlar kal‘adan çıkalar, sen yine niçün kapandın” dedikde,

“Ol mahalde hân efendimin ekmeğin yer idim. Anın nân u nemek hakkın gözedüp “İki el bir baş içindir.” deyü ceng edüp sizin meterisi basan askerinize top urup cenge âheng etdim. Tâ ki hân efendimizin firâr etdiğin işidüp ve bu kadar bin âdemlerimiz meterisde kılıçdan geçdiğin görüp sultânımın yigirmi yıl mukaddem ekmeğin yediğim gözedüp senin havfinden amân deyüp kal‘ayı vermişken işte amân ile meydân-ı siyâsete geldim. Amân u zamân vermeyüp cellâd-ı bî-amân önüne çökerdin, fermân sultânımındır.” deyü bî-bâk u bî-pervâ bunun emsâli niçe sülle-i seyf-i kelâmlar söylediğinden,

Paşa eydür: “Yiğitdir mel‘ûn, hep doğru söyler.” deyü paşa gülerek Kara Alî‘ye bir hil‘at-i fâhire giydirüp Yûsuf Kethudâ‘ya müsâfireten verüp âzâd etdi.

Ammâ bu Kara Alî ile kal‘aya kapanan yedi yüz neferin Kara Alî‘yi söyletmezden evvel

yetmiş adedin kırmış idi ve altı yüz otuzu dest ber-kafa dururlar idi.

Paşa-yı sâhib-kırân eydür: “Sa‘âdetlü pâdişâhımdan hatt-ı şerîf geldiği üzre ben bunları kırarım. Tiz kıran kıranın olsun ve esbâb [u] eskâlleri hep anların olsun” der ammâ paşanın tabî‘atine bir ferd-i âferîde muttali‘ olmadıklarından bir merd huzûrunda dem çeküp bir âdemi ricâ etmeğe kâdir değiller idi.

Hemân yine hakîr ol kadar âdem deryâsı içre cür’et edüp paşa-yı kâmkârın ayağına düşüp eyitdim: “Sultânım, dünkü vâkı‘a-i şerîfiniz ta‘bîrinde bu hakîre on altı aded karınca verüp bâğışladım, buyurdunuz. *Elkerîmü izâ ahede vefâ*” [60] dediğimde,

Paşa eyitdi: “Allah bilür vâkı‘da eyle gördüm. Var imdi Evliyâ‘m şu vâcibü‘l-katllerin içinden on altı âdem, ammâ her birisiyçün Hazret-i Peygamber rûhuna birer hatm-i şerîf oku.” dedikde,

Hakîr eyitdim, “Kırk hatm-i şerîf tilâvet etmeğe şürû‘ ideyim ve Hazret-i Risâlet’in ve Çâr-yâr-ı Güzîn’in ve cümle şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ‘nın ve cemî‘i kutbu’l-aktâbların rûh-ı şerîflerine savâb-ı hatm-i şerîfleri hibe eyleyem. Her hatm-i şerîf içün ikişer âdemden seksen âdem ihsân edüp âzâd edin.” dediğimde hamd-i Hudâ ricâmız hayyiz-i kabûlde vâkı‘ olup, “Var imdi Evliyâ‘m, eceli gelmişlerden sen âdem al.” dedikde,

Hemân hakîr: “İnşâallah cümlesinin ecelleri gelmiş ola” deyü bu meydân-ı siyâsetde “Bir Fâtiha” deyü na‘ra edüp cümle huzzâr-ı guzât-ı müslimîn Fâtiha tilâvet edüp hakîr huddâmlarımla ve ba‘zı Paşa çâşnigîrleriyle katl olunacak eli bâğlı âdemlerden kırk aded âdem çıkarırken elli üç âdem çıkarup getirdiler.

Paşa eydür “Ey Evliyâ, bir Fâtiha sebebiyle cümlesini mi götürürsin, yetişir” dedi.

Hakîr eyitdim: “Sultânım, bu yiğit emîrüm, dedi, bu Abdülkâdir-i Cîlânî fukarâsıyım, dedi. Bu, Allah beni bu bendden halâs ederse hacc-ı şerîfe giderim dedi. Bu yiğit Hazret-i Hâlid ibn Velîd evlâdındanım dedi. Bu yiğit Diyârbekir’de sultânımın çâşnigîri idi. Bu yiğit Kürdüm Âl-i Abbâsiyân neslindenim, dedi.” dediğimde,

Paşa eydür: “Cümle kavmi-i Ekrâd Âl-i Abbâsiyân’dan geçinirler, ammâ içlerinde Yezîdîleri vardır. Al, anları da var git, yeter, şimden gerü.” dedi.

Hulâsa-i kelâm, hamd-i Hudâ “Kırk hatm-i şerîf tilâvet idem’ demek berekâtıyla cümle altmış nefer âdemleri meydân-ı siyâsetden kaldırup haymeme gönderdim ve cümlesinin ellerin çözüp ta‘âm verdim. Ve yine paşanın otağına geldim. Gördüm ki Paşa’yı gazab-ı celâl dutmuş.

Elinde hezânıyla dîvân-ı pâdişâhîde iskemle üstünden kalkup “Tiz şunları kıran kıranın olsun” deyü na‘ralar urunca *el-azametullah* hemân cümle sekban ve sarıca haşerâtları Kassâb-ı Cömerd köçekleri gibi eli bâğlı ciğeri dağlı ibâdullahların mâbeynlerine mezkûr sarıca haşerâtları sarıca arılar gibi girüp kılıç urmağa başlayup sahrâ-yı çemenzâr lâlezâr iken hûn-ı benî Âdem ile la‘l-gûn olup garîb benî Âdemler zâr-ı nizâr olup her biri koyun kuzusundan ayrılup meleşdikleri gibi melil melil meleşüp ve her biri kassâblar elinde kanâre koyunları gibi meleşüp bir gırîv ü feryâd u vâveylâ dahi olup rûz-ı mahşerden ve meydân-ı haşrden bir gün oldu.

Bu mahalde bi-emr-i Hudâ bir Rujikî yiğidinin eli boşanup cellâdın birinin elinden kılıcı kapup yedi âdeme kılıç yetişdirüp cümle halkı allak bullak etdikde hemân paşa “Vurman, vurman!” deyüp fakîr yiğidi âzâd edüp Van kulu etdi.

Ba‘dehû cümle paşa ağavâtları ve cümle Van a‘yânları bu kılıç şakırdısın görüp cümlenin yazıkları geldi. **[272b]**

Hemân hakîr eyitdim: “Bre ümmet-i Muhammed! Paşanın gözünde, bir âdem arayıcısı görem, deyü nazar eder ammâ biriniz varup ricâ etmezsiz. Görmez misiz kim bana bir hatm bahânesiyle altmış aded eli bâğlı âdem bâğışladı. Görmez misiz, şu meydân hûn-ı insân ile üç günden beri halîce döndü. Bre varın âdemler ricâ edin. Paşanın gözünde ricâcılar uçar!” deyince,

Hemân bizim Paşa ağaları ve Van ağaları cümlesi paşanın ayağına düşüp yire yıkılup “Yeter oldu sultânım, fermân-ı pâdişâhî yerine geldi. Bakiyyetü‘s-seyf olanları cümle âzâd eylen.” deyü ricâ eylediler.

Derhâl ricâları kabûl olup yedi yüz âdem ki Kara Alî ile kal‘adan çıkmış idi. Ancak yüz elli mikdârı âdem dendân-ı tîğdan geçmişdi. Mâ‘adâsı halâs şerbetin içmişdi.

El-hâsıl eğer bu cengi gördüğümüz gibi ferâden ferâdâ tahrîr ü terkîm eylesek Hudâ âlimdir bir savaşnâme-i mücelled olur. Bu neberd-i azîm bin altmış beş Ramazânı‘nın yigirmi dördüncü bâzârertesi gün olmağile cümle bin altmış beş kadar âdem Hân tarafından [nâ-]şehîd ve gayrı şehîd oldu.

Mukaddemâ bu cenge gelirken Ahlat kal‘asından tâ bu ceng mahalline gelince hân tarafından alınan kelle ve diller ve paşayı katle gelüp pârelenen deliler ve karavullarımız ile ceng edenler ile cümle-i cümele anlar da bin altmış âdem olmuşdur. Cem‘an iki bin yüz yigirmi beş âdemin hân tarafından râygân kelleleri gelmişdir. Dağlarda ve taşlarda kesilen ma‘lûmum değildir. Anların hisâbın hân askeri bilir.

Ammâ bizim Van eyâleti askerinden ve paşalıdan cümle-i cümele dokuz yüz beş âdem şehîd ve gayrı nâ-şehîd olup *Lâ-ya‘lemü‘l-gaybe illallah* [61] kim şehîd, şehîd değiller, ol Fâ‘il-i muhtâr Allah’a ma‘lûmdur.

Ancak bu kârhâne-i dünyâ da bir hây [u] hû ile kurulmuş bir dünyâdır ve benî Âdem böyle kırıla gelmiş bir kadîm dünyâdır kim netîce-i kelâmı *lâ yüs’elü ammâ yef‘al’*[62] dir.

Ammâ Hudâ‘ya ıyândır kim ba‘de’l-feth Melek Ahmed Paşa eydür: “Evliyâ‘m, bu ceng ü cidâlin aslın bilir misindir?”

Hakîr eyitdim: “Hayır sultânım, bilmem.” dedim. “Ol zamân kim sene 1048 târîhinde Sultân Murâd Hân efendim Bağdâd’ı feth edüp ba‘de’l-feth avdetde Bitlîs Hânı, gazân mübârek ola, demeğe gelmediğinden Murâd Hân müte’ellim olup ‘Ahmed Allah emâneti olsun, Bitlîs Hânından benim intikâmım al, demiş’ idi. Ol nefs-i Murâd Hân’ın te’sîriyle bu ceng olmuşdur ve biz dahi bu sene Âsitâne-i devletde İpşir Paşa’nın yedi ay kâ’immakâmı iken İpşir İslâmbol’a alây ile girdiği gice vâkı‘amda Sultân Murâd, Van kayasında bana bir kana bulaşmış ekmek verüp bir pâresin Kaya kızıma ver ve bir kanlı pâresin Bitlîs Hânına ver dediği vâkı‘anın ta‘bîri bu vak‘a-i ceng-i azîmdir kim Sultân

Murâd sebebiyle bu ceng bize vâkı‘a ile işâret olunup İslâmbol’dan kat‘-ı menâzil ü tayy-ı merâhil ederek Van’a gelüp yüz elli günde vâkı‘amızın te’sîri bu gûne vâki‘ olup böyle ceng-i azîm zuhûr etdi kim aceb sırr-ı Hudâ‘dır.” deyü vâkı‘asının te’sîrin bu gûne ta‘bîr u tahkîk etdi.

Ve ba‘de’l-ceng paşa hân meterisleri temâşâsına gidüp leş leşe çitilmiş görüp “Sübhânu’l-Hallâk! Böyle sarp sengistân yerde bizim asker-i İslâm bunları niçe kırdılar?” deyü âlem-i hayretde kalup “İlâhî! Kudret ü kuvvet ve nusret ü hikmet senindir. Tiz bu lâşe-i Ekrâdları ahâlî-i Bitlîs defn etsinler ve otak kurbünde yatan kelleleri ve na‘şe-i murdârları kaldırup bir çâha ilkâ etsinler ve bizim şehîdlerimizi dahi başka bir merkad-i ma‘lûm edüp cümle mecrûhları cerrâhlara versünler.” deyü tenbîh [ü] te’kîd edüp yine serâperdesine gelüp müşâvere cem‘iyyeti olup kat-ender-kat âdem deryâsı oldukda, kapucular kethudâsı huzûr-ı paşaya gelüp eydür:

“Sultânım, bu cem‘iyyet-i kübrâya gelmeyüp imdâd gönderen Kürdistân beğlerinden Şirvân beği ve Hizân beği ve Karni beği ve Espa‘ird beği ve Zerikî beği ve Kesân beği nâm şakîler geldiler. Sultânıma buluşmak isterler.” dedikde,

Paşa eydür: “Ba‘de harâbi’l-Basra, Öküz öldü, boyunduruk kırıldı, dedikleri darb-ı mesel kelâmı üzre tav tavlanup ve sav savlandıkdan sonra gelen âsî hânîlerin şimden gerü geldikleri, ne fâ’ide. Cehenneme gitsünler.” dediler.

Hemân Van-ı sedd-i îmân ağaları “Amân koca vezîr-i âlîşân, bunların haklarından gelin.” deyü feryâd etdiler.

Paşa eydür: “Eyâletimizde pâdişâh beğleridir. Belki gelmediklerine birer özürleri vardır. Hele imdâdları geldi, ammâ imdâdları ve kendileri gelmeyenler ile hâlimiz neye müncer olurdu?” dediler.

Vanlı eyitdi: “İnşâallah anlar da Bitlîs Hânı gibi belâların bulur” **[273a]** dediler.

Anı gördük, ibtidâ Şirvân beği ve ardı sıra Hizân beği ve Karni beği ve Espa‘ird beği ve Zerikî beği ve Kesân beği geldiler.

Ammâ Hizân beği berk-i hazân gibi dir dir ditreyüp zemîn bûs etdiklerinde Paşa birinin yüzlerine bakmayup bir dakikadan sonra,

“Bunlar nedir?” dedi.

“Sultânım bu Şirvânlıdır kim Tatar beği oğlu? derler” deyü kapucular kethudâsı tavsîf etdikde,

Paşa eyitdi: “Ne güzel müzellef koltuk tüğü sakallı çelebidir. Hele bunun özrü avretlerden ziyâdedir kim bunu hân sakallandırmışdır kim hân hâtırından geçemeyüp bizim imdâdımıza gelememişdir”.

“Ya bu kimdir?”.

“Bu Hizân beği”dir.

“Ha kaziyye ma‘lûmdur. Hîzler kılıç cenginden hazzetmeyüp gayrı âlât-ı mahmasa ile ceng edüp siper verir.” dedi.

“Ya bu kimdir?”.

Karni beğidir.” dediler.

“Bre koca mülhid! Sen kankı çukura düşüp gelmedin?”

Her birine birer gûne ta‘n-âmîz cevâblar söyleyüp “Van ağaları ve Ercîş ve Âdilcevâz beğleri bu yiğitceğizleri sizlere müsâfir verdim, beğlerimize ri‘âyet edin.” dedikde, Karni beği eydür: “Sultânım bizim çadırlarımız ve askerlerimiz vardır. Çadırlarımıza giderıh.” dedikde, Hemân Paşa

“Kaldırın şu kâfirleri” deyince meğer evvelden tenbîh olunmuş imiş. Derhâl yedi aded beğleri Van ağaları ve sâ’ir me’mûr olan beğler bunları kapup haymelerinde zencîre urup kayd ü bend etdiler.

Ve bu mahalde karâr eden hânın akîbince kovmağa giden Malazgirdli Mehemmed Beğ gelüp atları kalmış ve askeri bî-tâb u bî-mecâl olmuş, ammâ hân firâr ederken dağlar içre bırakdığı atlar ve katır katarları ve bâr-ı sakîller ve gûnâ-gûn haymânlar ve otağ u çadır ve cümle bin yedi yüz aded merkeb ü katır ve iki yüz aded küheylân at-ı sâfinâtu’l-ciyâd misilli esb-i sabâ-sür‘atler ağnâm olunmuş, gelüp otak önünde yığıldı ve dağlarda ve dere ve depelerde firâr edenlerden yedi yüz aded eli bâğlı ve ciğerleri dağlı şehbâz yiğitler getirdiler kim her biri birer kal‘a değer gözleri yaşlı ve bağırları başlı ve âh u enînleri evce urûc eder âdemlerin her biri servi dalına benzer tüvânâ yiğitler idi. Bunların çoğu âzâd olup iki yüzü otak önünde dest-i cellâd-ı kazâda dendân-ı tîğ-ı âteş-tâbdan geçüp dehr-i denîden rû-gerdân oldular.

{Ba‘de’l-feth [ü] fütûh, Melek Ahmed Paşa guzât-ı müslimîne ihsân [u] in‘âmın beyân eder}

Ba‘dehû vakt-i zuhur oldukda cemî‘i alây çavuşları ordu-yı İslâm’da olan ümerâları ve gayri guzât-ı müslimîni dîvân-ı vezîre cem‘ edüp mehterhânelere tarralar urulup bin bir ayak bir ayak üzre kat-ender-kat olup Malazgird beğinin getirdiği mâl-ı ganâ’imden ibtidâ üç yüz aded çadırları ve cümle çerge vü otakları ve niçe hayme vü hargâhları cümle ümerâlara ve a‘yân [u] kibâra ve sâ’ir iş erlerine ve gayrilerin isti‘dâdlarına göre çetr-i mülemma‘lar ihsân edüp Malazgirdli Mehemmed Beğ‘e hânın bin münakkaş otağın verdi kim otuz bin guruş değerdi. Ve yedi yüz aded merkeb ü katırları ve iki yüz küheylân hüssân-ı şâtırları ve atları şehîd ü mecrûh olan gâzîlerin mahalline bezl eyledi. Ve hân meterisinde alınan ve kelleleri kesilen âdemlerin mâl-ı ganâ’imleri cümle gâzîyâna taksîm olup cebehâneye müte‘allık olan âlât-ı silâh [u] seyf-i Hûşeng ve bin yedi yüz aded tüfeng-i pür-reng cümle hazîne-i pâdişâhî {içün} zabt olunup cebecibaşıya defter-i pâdişâhî ile teslîm olup toplar ile ve sâ’ir mühimmâtlar ile Taht-ı Van’da gemilere konup Âdilcevâz topları Âdilcevâz’a ve Van topları Van’a gitmek fermân olunup Van’a revâne oldular. İktizâ hasebiyle ancak otak-ı nüh-tâk önünde on pâre darbzen toplar kaldı.

Ba‘dehû dîvân-ı âlîde sekizer kat mehterhâneler çalınup cümle ümerâ ve cümle ocak ağaları yemîn ü yesârda ale’t-tertîb el kavşurup dururken cümle dîvân çavuşları bir ağızdan “Gazân mübârek olsun. Tanrı pâdişâha ömürler versün!” deyüp ba‘de’d-du‘â cümleden evvel paşanın Yûsuf Kethudâsı gelüp dest bûs edüp ibtidâ bir siyâh semmûr-ı

pür-nûr bir yeşil çukaya kaplı kürk giydirilüp dahi üzerine bir zer-ender-zer müntehâ kuşaklık hil‘at-i fâhire giydirilüp başına paşa üç çatal bir çelengi kendi eliyle sokup yine dîvân çavuşları “Hil‘at u çelengin mübârek olsun!” deyü kânûn üzre alkışladılar.

Andan teşrîfâta nazar olunup kânûn-ı Süleymân Hân üzre ba‘dehû Hakkarî hâkiminin imdâda gelen vezîri Monlâ Muhammed’e bir hil‘at-i fâhire ve bir çeleng ile sâ’ir mîr-i livâlar mâbeyninde irtifâ‘-ı kadr içün Hakkarî hâkimi vezîri takaddüm olunup cümleye mümtâz-ı serfirâz olundu. **[273b]**

Andan Mahmûdî Beği İbrâhîm Beğ‘e bir hil‘at-i semmûr ve bir çeleng ve Pinyanişî beğine bir hil‘at ve bir çeleng ve Gâzîkıran beğine ve Bârgîrî beğine ve Ercîş beğine ve Âdilcevâz beğine ve Muş beğine birer hil‘at-i fâhire ve birer çeleng ihsân olundu.

Ammâ Espa‘ird ve Ruzikî ve Şirvân ve Karni ve Kesân beğleri haps olunmak ile kethudâlarına bile hil‘at verilmedi.

Andan Erzurûm eyâletinden imdâda gelen beğlerden ibtidâ Mehmemmed Beğ-i Malazgirdî‘ye andan Hınıs beğine andan Bâyezîd beğine ve Avnik beğine ve Pasin beğine ve Tekman beğine ve Kuzucân beğlerine cümle birer hil‘at-i fâhire ve üç çatal çelengleri Paşa kendi elleriyle başlarına sançdı.

Bu mahalde Malazgird Beği Mehemmed Beğ eydür: “Koca vezîr gerçi Abdâl Hân benim kırk bin koyunum gâret edüp ilim vilâyetim harâb etmek murâd etdi ammâ Cenâb-ı Allah seni hatâdan saklasın, benim hâtırım içün hân üstüne sefer edüp biz dahi anın askerine kılıç urup koyunlarımın kanları gibi askerinin kanların akıdup ardı sıra kova kova mâl-ı menâlin bırakdırup yedi yüz âdemin dest ber-kafa bağlayup ordu-yı İslâm’a bu kadar mâl-ı ganâ’imle gelüp orduyu ol ganâ’imle muğtenim edüp gözüm önünde benim koyunlarım yeyen hân askerinden yedi yüzünü bu sâ‘atde katl etdin. Şimden gerü oldu kim gam yemem.” deyüp bu beyti yâd ve cümle gâzîyânları dilşâd etdi:

Eğerçi hayli müşkildir kişi dünyâda kâm almak

Bütün dünyâ değer ammâ adüvden intikâm almak

dediler ve zemîn bûs edüp hil‘atle ve çelengleriyle Rüstemâne apul apul yürüyüp gitdiler.

Bu mahalde Diyârbekir vâlîsi tarafından imdâda gelen gâzîyândan beş aded sancak beğlerine serdâr olan Firârî Mustafâ Serdârı Ramazân Ağa nâm bir ihtiyâr-ı hümâm geldikde paşa anlara i‘zâz u ikrâm edüp “Bürâder hoş geldin. Ya askeriniz kandedir?” {dedi} “Sultânım, feth [ü] fütûhâtınız istimâ‘ edüp bizim gelmemize ihtiyâc olmayup cümle askerimiz eyâletimizde olan Haddu kal‘asına gönderüp bu hakîr efendimin fermânları üzre hâk-i pâye yüz sürmeğe geldim. Gazânız mübârek ola efendim.” deyü niçe müdâhaneler ile levendâne lâf u güzâflar edüp paşa eyninden bir semmûr kürk ve başına bir tel sokup ve serdâr olduğu yedi aded sancakları beğleriyçün birer hil‘at-i fâhireler verüp, {Paşa eydür}:

“Emânet olsun, şedd-i rihal çeküp imdâdımıza gelmeğe me’mûr olan beğ oğullarımıza bu hil‘atleri vekîlimiz olup giydiresin.” deyü tenbîh {idüp} mezkûr Ramazân Ağa’yı Yûsuf Kethudâ‘ya konak verüp anda meks etdi.

Andan cümle Van ağavâtları ve kapu kullarının serdârı olan başçavuşu ve çorbacıları ve topçu ve cebeci ağaları ve çavuşlar kethudâsı ve sâ'ir cümle bâlâda niçe kerre tahrîr olunan cümle iş erleri ve cümle a'yân pîr [u] serverleri ve cümle yigirmi dörd bayrak sâhibi Van ağaları gelüp teşrîfât kânûnları üzre birer hil'at-i fâhire ve birer çeleng-i nâdire ile behremend ü berhordâr olundu.

Andan cümle iki bin yüz yigirmi aded kelleleri getiren gâzîlere ol kadar gümüş çelengleri paşa serlerine sokup her şehbâza birer destâr-ı Muhammedî ihsân etdi.

Ammâ mukaddemâ çetelerde ve karavullarda kelle getiren gâzîlere beşer onar altun ile birer tel ihsân ederdi, ammâ ne mertebe altun verildi ve ne kadar kelle kesildi ma'lûmum değildir.

Ve'l-hâsıl bu dîvân-ı âlîde cümle-i cümele iki yüz yetmiş tahlî'ât-ı fâhire ve teşrîfât-ı vâfire oldu. Ve yedi aded semmûr ve dokuz aded vaşak ve yigirmi aded zincap kürk giydirildiği mazbûtdur. Ve bu âna dek iki yüz beş kise masrûf olunduğu ma'lûmumdur ve sâ'ir kereke ve kontuş ve serhaddî ve çuka ve kumaş hisâbın Hudâ bilir.

Tahrîr olunan ihsân [u] in'âmlar ile ve tahlî'ât-ı fâhireler ile ve çeleng-i vâfireler ile cümle guzât-ı müslimîn behremend ü berhordâr olup herkes merkezinde karâr-dâde oldular.

Yevm-i mezbûrda sene 1065 Ramazânı'nın fî 27, şehr-i Bitlîs'e hân-ı cedîd olduğun bildirir

Evvelâ bu dîvân-ı âlîye Bitlîs şehrinin cümle ulemâ vü sulehâ ve meşâyih-i kibârı vü kübbârı ve a'yân [u] eşrâfı geldi ve Zâl Paşa'nın duhter-i pâkîze-ahterinden olan Ziyâeddîn Beğ kim marâlî ve gazâlî ve mükehhâl gözlü şehzâde-i âzâde misilli bâlâ-bülend ü mahbûb-ı âfet-i zamân Ziyâeddîn Beğ ibn Abdâl Hân {geldi} ve andan mihteri Arab hanımından vücûda gelen Bedreddîn {geldi} ve andan kihter başka câriyeden olan hûnhâr Nûruddehr Beğ {geldi}. Bu üç aded bürâder-i cân-berâberleri cümle a'yân-ı Bitlîs ile berâber dîvân-ı pâdişâhîde Paşa huzûruna gelüp cümle ser ber-zemîn edüp dest bûs etdiklerinden sonra mukaddemâ Paşa bu şehzâdeleri **[274a]** hânelerinde mihmân oldukda bâğırlarına basup evlâd-ı ma'nevî idinüp Ziyâeddîn Beğ içün "İnşâallah ben seni bir çerâğ ederim." demiş idi.

Hikmet: Ba'de'l-ceng bu üç şehzâde paşa huzûruna geldiklerinde bunları yine bûs edüp Ziyâeddîn Beğ'i sağ tarafında ve Bedri'yi dahi aşağı ve Nûruddehr'i dahi aşağı ve andan aşağı yetmiş aded mîr-i aşâ'ir-i Rujikiyân'ı oturdup sol tarafında Bitlîs'in şeyhülislâmı ve monlâsı ve cemî'i ulemâ vü sulehâsın yerli yerlerine oturdup bunlara bî-hadd ü bî-nihâye rûy-ı dil gösterüp i'zâz [u] ikrâmlar eyledi.

Hemân ol demde Monlâ Muhammed Buhtî eydür: "Ey vezîr-i dilîr! Bilirsin kim bir küme halk neye gelmişsüz? Cümle a'yân [u] kibârımız sözleri dükeli mendedir ve cümleler hâzırlardır. Hamısı ricâ ederler kim bu Ziyâeddîn Beğ'i va'de-i sâbıka-i kerîmen üzre bize hâkim-i hân idesüz deyü cümle ayağa düşüp ricâya gelmişıh." dediler.

Paşa-yı zûfünûn eydür: "Cümlenizin ricâları cânım ve başım üzre ammâ bu beği size hân edersem mu'în u zahîr olur musuz" dedikde, cümle bây u gedâ ve pîr u cüvân ve ulemâ-yı meşâyihân-ı a'yân kasem Billah u Tallah edüp "Cümlemiz bu Ziyâeddîn'in dini uğuruna

ve bir ser-i mûyuna bîd-i ser tıraş etdirüp cânlarımız râhına fedâ ederiz. Zîrâ elli senedir kim koca hânın derdin çeküp niçe kerre şehrimiz böyle âlân u tâlân ve halkımız zulmünden nâlân olmuşdur. Anınçün bu Ziyâeddîn'in yoluna hâk-i râh oluruz. Ammâ ey vezîr senden ricâ-yı evvelimiz oldur kim çünki böyle bir iş olup bu kadar cân telef oldu. Elbette ve elbette cidd ü ihtimâm-ı tâm ile sa'y-i belîğ edüp Abdâl Hân'ı ele getiresiz. Bu evlâdları dahi andan bîzârlardır. Bizler dahi cümlemiz gam-hârlarız" deyü tazallum etdiklerinde, hemân paşa-yı pür-tedbîr Ercîş ve Âdilcevâz ve Muş beğlerini Hân'ın ardı sıra aramağa me'mûr edüp,

"Ya hânın başı, yahod başlarınız gider. Hânın ya ölüsü veya dirisi veya kellesinin derisi matlûbumdur. Tîz ele getirmek gereksüz, kim sizlere dahi âlî sancaklar ve hâslar ihsân ederim. Zîrâ ol hân-ı dâll netekim hayâtdadır, şehr-i Bitlîs içre fitne ve fesâd eksik değildir ve cümle mahlûk-ı Hudâ andan emîn değillerdir." deyüp mezkûr sancakların askerlerin Hân ardı sıra gönderüp anlar gitmede. Yine Paşa eyitdi:

"Ey ahâlî-i vilâyet, gerçi Ziyâeddîn'i hân eylen deyü ricâ eylediniz ammâ kaçan hânın bu Van kuluna iki yüz kise deyni vardır ve kırk bin koyun Malazgird Beği Mehemmed Beğ'e vereceği vardır. Bu ricâ etdiğiniz beğiniz ya bu mâlları vermeğe zâmin olur mu ve siz de cümleniz zımân olup tahsîlde himmet ederseniz, cümle sizin ihtiyârlarınızın ihtiyârlarıyla ricâ eylediğiniz beğe hil'at-i fâhire giydirüp sa'âdetlü pâdişâha dahi telhîs ideyim ve illâ böyle kabûl etmezseniz Süleymân {Hân} asrında Ulama Paşa'ya eyâlet-i Bitlîs verildiği gibi Âl-i Osmân'ın bir kuluna Hükûmet-i Bitlîs'i verüp pâdişâha telhîs ederim" dedikde, cümle ulemâ vü a'yân eyitdiler:

"N'ola sultânım kaçan hânın cümle borçların verelim. Hemân şehrimizi Âl-i Osmân mîr-i mîrânlığı etme." dediler. "Sultânım, şimdi hân firâr idince derûn-ı kal'ada bu kadar mâl u menâl ve bu kadar çilhâne ve cebehâne-i pür-mâl Evliyâ Efendi'nin mühriyle memhûrludur ve hân bâğında kezâlik duhme-i Efrâsiyâb'dan ve kenz-i Kârûn'dan nişân verir gencîne-i bî-hisâblar var kim hadd [ü] hasrın Perverdigâr-ı âlem bilir. Hâlâ anlar dahi kapucular kethudâsı hâtemiyle mühürlü olup üç bin aded âdem dahi beklemeğe me'mûrlardır. Ol mâl-ı bî-kıyâsı adâletiniz ile ordu-yı İslâm'da fürûht olunup sâhib-i düyûnlara edâ olunsun" dediklerinde bu niyyete el-Fâtiha denilüp Ziyâeddîn Beğ hân olup bir semmûr kürk al çuka kaplı ve üzerine bir zer-ender-zer hil'at-i fâhire ve başına bir ablak şâhî sancılup der-akab otak önünde on pâre toplar endâht olup kapucular kethudâsı {hânın} vâlidesine müjdeye gidüp on kise aldı.

Andan paşa Ziyâeddîn Hân'ın koltuğuna girüp paşa kendinin zerdûz iskemlesi üzre **[274b]** cülûs etdirüp ibtidâ {Paşa} kendüsü "Allah mübârek eyleye hanım" deyü bir Fâtiha-i seb'u'l-mesânî tilâvet edüp kendüsü bir gayrı iskemleye oturup "Gelin hânınızdan bî'at eylenüz" buyurduklarında ibtidâ bürâderi Bedir, andan öbür birâderi Nûruddehr bî'at ederken gözleri pür-nem olduğun hakîr görüp nakş aldım. Bildim ki derûnunda bir ukde vardır. İnşâallah mahalliyle bu ukde-i mâde tahrîr olunur.

Andan Ziyâeddîn'in ana baba bir bürâder-i asgarı Şerefeddîn bî'at eyledi.

Andan Şemseddîn Beğ, andan İsmâ'îl Beğ, andan Hasan Beğ ve Hüseyin Beğ bürâderleri bî'at etdiler.

Andan şeyhülislâmları ve nakîbü'l-eşrâfları ve şehir mollası ve sâ'ir ulemâ ve sulehâ ve ba'dehû cümle ümerâlar bî'at eyleyüp Paşa'dan yetmiş aded hil'at-i fâhire giydirilüp Haydar Ağa nâmında yüz seksen sene mu'ammer olmuş bir umûr-dîde ihtiyârı yine cümle aşâ'ir [ü] kabâ'ilin re'y-i ahseni ile hâna kethudâ edüp paşa ana dahi bir semmûr kürk giydirüp "Göreyim seni! Benim çerâğ-ı efrûhte oğlum, hânım, cânıma istikâmet üzre niçe hizmet edersin!" deyü tenbîh u te'kîdler etdi.

Ve cümle aşâ'ir beğlerine ve cemî'i ulemâlarına ale's-sabâh yine dîvâna gelmeleriyçün fermân olunup cümle ahâlî-i Bitlîs hânların alup alây-ı azîm ile cümle ümerâ vü asâkir-i Van dokuzar kat mehterhâne ile hânı sarâyına götürürken kal'a-i Bitlîs'den bir yaylım tüfeng ü toplar atılup herkes mesrûr [u] handân olup Ziyâeddîn Hân'ı hânesine koyup fermân-ı Paşa ile dellâllar "Şehir içre emn-i emân-ı Osmâniyân hândır; üç gün üç gice sürûr [u] şâdumândır", deyü münâdîler nidâ edince azamet-i Hudâ ân-ı sâ'atde şehr-i Bitlîs'i eyle bezediler kim gûyâ arûsek-i nigârhâne-i Çîn oldu ve her tarafda gûnâ-gûn bey' [u] şirâlar oldu. Zîrâ, hakkâ ki şîre-i engür mahalli idi. Hakîr şehr-i Bitlîs'de ne mertebe dîbâ ve şîb u zerbâf-ı kâmyâb makûlesi eşyâlar olduğun ol donanmada müşâhade etdim.

Ve ertesi gün yine dîvân-ı pâdişâhî olup şehr-i Bitlîs'in cümle mîr-i livâları ve cümle ocak ağaları ve a'yân [u] eşrâf [ve] ulemâ vü sulehâ ve sâ'ir ihtiyârları gelüp otakda kat-ender-kat olup yerli yerlerinde karâr etdiler. Ve cümle a'yân u kibâr-ı Van dahi gelüp herkes merkezinde karâr-dâde oldular.

Ba'dehû paşa-yı müdebbir fermânıyla Yûsuf Kethudâ ve yetmiş aded ağa-yı sâhib-re'y ve şehir kadısı ve hakîr kal'aya gidüp cemî'i eşyâları hakîrin mühriyle bulup harârlarıyla cümle bârları yetmiş aded katıra tahmîl edüp otakda dağlar gibi yığıldı.

Andan yine kethudâ ile şehir mollası ve şehir müftîsi ve gayrı ağavâtlar ile hân bâğına varılup hânın cümle hücrelerin kapucular kethudâsı mühriyle bulup cümle hazîne ve çilhâne ve cebehâneyi Ziyâeddîn Hân ma'rifetiyle yüz elli katıra tahmîl edüp mismâr makûlesinden bir dane-i hardal kalmayup cümle otağa getirüp püşte püşte kûhlar gibi yığılup cemî'i asâkir-i İslâma ve cemî'i ümerâlara haber olunup Rahova sahrâsı âdem deryâsı olup mezâd oldu.

Firâr eden Abdâl Hân'ın defter-i hazâ'in-i mevfûresi ve emti'a-i gayrı mahsûresidir kim hakîrin defteriyle merkûmdur.

Evvelâ biri levha-i âcdan ve biri levha-i abanosdan ve biri levha-i servden ve biri levha-i Sindiyandan ve biri levha-i yeni dünyâdan ve biri levha-i palasantadan ve biri şîr-i mâhîden ve biri dendân-ı mâhîden ve biri sâfî kehribâdan ve biri kırmızı mercândan ve biri sâfî ödden tertîb olunmuş on bir aded zî-kıymet zarflı musanna' çâr-kûşe sandûkalar ve bir mücevher-i sâfî-i Seylânlı pîştahta ve biri sâfîce murassa' pîştahta ve biri sadefkârî ibret-nümûn pîştahta ve iki aded pîştahta-i peşinkârî kim cümle halk bu pîştahtayı gördükde merdüm-i dîdeleri hîrelendi. Ve cümle huzzâr-ı meclisin huzûrlarında bu sandûk ve pîştahtaların on dördünün mühürlerin bozup açdıkda her birinin içinde onar kıt'a kütüb-i nefîse ve mu'tebereler var kim her biri birer hattât-ı selefin ketebeleriyle mülûk içün tahrîr olunmuş *âyetün min-Allah Kelâmullah*'lardır.

Ve ol kadar zî-kıymet cevâhir makûlesi rîğdân u gülâbdân ve buhûrdân ve pîrûze surhdân ve musanna‘ ve murassa‘ mikrâs-ı lâlar ve bî-hisâb murakka‘âtlar ve Şâhnâme ve Gülistân ve Şerefnâme ve murassa‘ devâtlar ile **[275a]** bu sanadîklar meydân-ı muhabbete gelince Ziyâeddîn Hân'ın dîdeleri pür-nem olup niçe kitâblar anın hattıyla ve kendi imzâsıyla memhûrlu mecmû‘aları meydâna çıkdıkda {hân'n} çeşm-i gazâlları dolukdu.

Paşa-yı ârif eyitdi. "Oğul, ne hoş! Bukâ-âlûd oldun. Senin dîdelerinden nem kapdım. Yohsa bu pîştahtalar senin midir?" dedikde hân-ı cedîd eyitdi: "Belî! Cümle benimdir, babamın değildir. Zîrâ ekseriyyâ kitâblar kendi hattımlandır. Ketebeleri ve imzâ ve mühürleri şâhid-i âdildir" dedikde paşa adâlet ve ayn-ı inâyet eyleyüp ol dörd aded sandûka ve pîştahtaları âb-ı rûları ve miftâhlarıyla Ziyâeddîn Hân'a hibe eyleyüp cümle huzzâr-ı meclis paşaya hayr du‘â etdiler. (–) (–) (–).

Firâr eden hânın hazâ'ininden çıkan girân-bahâların nefîselerinden paşa huzûrunda, alâ mele'i'n-nâs fürûht olunan eşyâlardır ki zikr olunur

Evvelâ on yedi mücelled ve mükellef mülûk içün tahrîr olunmuş mücevher cildli hatt-ı Ya‘kûb-ı Musta‘sımî ve hatt-ı Ahmed el-Karahisârî ve hatt-ı eş-Şeyh Bâyezîd-i Velî ve nısf-ı Kelâm-ı izzet-i bî-cild-i İbnü'ş-Şeyh Dede Mehemmed ve bir kıt‘a Kelâm-ı izzet-i hatt-ı Abdullah Kırımî ve hatt-ı İskenderî Hasan Çelebi ve hatt-ı Hâlid Efendi ve hatt-ı Demirci Kulu ve hatt-ı Hasan Çelebi min telâmîz-i Karahisârî ve hatt-ı Bekrî ve'l-hâsıl on yedi kıt‘a mesâhif-i şerîfler kim her biri mezkûr hattâtların hatlarıyla birer mülûk içün tahrîr olunmuş Kelâm-ı izzetler idi.

Ve cümle bin üç yüz aded mücelled kütüb-i nefîse ve tefâsîr-i latîfeler kim her biri âharlı Hıtâî ve Dımışkî varak-ı semerkandîler ve âbâdî kâğızlar üzre tahrîr olunmuş hüsn-i hat Kelâm-ı izzetler ve kütüb-i mu‘tebereler ve tevârîh-i kesîreler dahi cümle yedi yüz mücelled envâ‘ından kitâb-ı müstetâblar idi ve yetmiş aded mücelled tefâsîr-i şerîfelerden evvelâ Tefsîr-i Cerîr-i Taberî ve Tefsîr-i Deylemî ve Tefsîr-i Feyzullah-ı Hindî-i bî-nukat tefsîrdir kim Kur'ân-ı azîmden gayrı hâldâr hurûfu yokdur. Cümle bî-nukât hurûflar ile te'lîf olunmuşdur. Ve Tefsîr-i Ebü'l-Leys-i Semerkandî ve Tefsîr-i Şeyh ve Tefsîr-i Bağavî ve Tefsîr-i Kadı ve Tefsîr-i Ebussu‘ûd-ı Süleymânî. Böyle yetmiş aded tefâsîrlerdir kim her biri bin şeyhülislâmda bulunmaz zî-kıymet tefsîr-i şerîfler idi.

Ve bin üç yüz aded kütüb-i ehâdîs-i Nebeviyye ve gayrı Kudûrî ve Mültekâ ve Keşşâf ve Kûhistânî ve Monlâ Câmî ve manzûm ilm-i tecvîde müte‘allık Şâtıbî ve manzûm Cezerî ve Lûgat-i Kâmûs ve Lûgat-i Ahterî ve Lûgat-i Şem‘î ve Lûgat-i İbn Melek ve kitâb-ı Cânberî ve bunun emsâli bin üç yüz mücelled kitâb-ı mu‘tebereler idi.

Andan yigirmi cild hatt-ı ta‘lîk ile Şâhnâme-i Firdevsî-i Tûsî ve bin cild hatt-ı gûnâ-gûn ile Hamse-i Nizâmîler ve Dîvân-ı Hâfız ve Örfî ve Gülistân ve Bustân ve Ni‘metullah ve Dîvân-ı Monlâ Câmî ve Tezkiretü'ş-şu‘arâ-yı Hasan Çelebi ve Tezkire-i Latîfî ve Dîvân-ı Sâ'ib ve Dîvân-ı Bâkî ve Dîvân-ı Nef‘î ve Sihâm-ı Kazâ-yı Nef‘î ve Dîvân-ı Nisârî ve Dîvân-ı Enverî ve Dîvân-ı Hâkânî, bunun emsâli bin cild hamseler kim her biri münakkaş u müzehheb ve nefîs ü mülûkî müdevven-i fâhire kitâblar idi.

Ve iki yüz altmış kıt‘a mücelled mecmû‘a-i ibret-nümâ murakka‘âtlar kim her bir sahîfesinde olan kıt‘alar yüzer guruş değer. Selef hattâtlarının gûnâ-gûn hatt-ı pesendîdeleridir kim gûyâ hatt-ı Hazret-i Osmân’dır.

Evvelâ ilm-i nesh-i kadîmde hatt-ı Kûfî ve hatt-ı Kûfî-i Mağribî.

Ve hatt-ı Kûfî-i Hafsî ve ilm-i neshde vâzı‘u’l-asl Yâkût-ı Abbâsî-i Musta‘sımî‘dir kim Âl-i Abbâsiyân’dan el-Melik Musta‘sım Billah asrında Yâkût hatt-ı neshi hatt-ı Kûfî-i Hafsî‘den istihrâc etmişdir. Ve bir murakka‘ mecmû‘a-i mücelled dahi cümle altı yüz varak idi.

Cümle kıt‘aları Sultân Bâyezîd-i Velî asrındaki Şeyh hazretlerinin hatları idi.

Ve sülüsde Ahmed Karahisârî zamân-ı Süleymân Hânî‘dedir.

Ve hatt-ı Bekrî ve hatt-ı Abdullah Kırımî ve hatt-ı İskenderî Hasan Çelebi ve Karahisârî Hasan Çelebisi ve Hâlid Efendi ve üstâdımız Ağa kapusu Mektebi hocası Hüseyin Efendi ve Yûsuf Efendi ve Kara Alî Çelebi ve Mustafâ Çelebi ve Dervîş Alî ve Suyolcuzâde Çelebi ve Hükmîzâde ve Teknecizâde.

Bu mezkûr hattâtların cümlesi ilm-i nesihde ve ilm-i hatt-ı sülüs-i Halebî‘de ferîd-i asr kimesnelerdir kim hânın fürûht olunan cümle murakka‘âtları içinde bu üstâd-ı kâmillerin beşer onar kıt‘a dürr-i meknûnları var idi.

Ve ilm-i dîvânîde Âşık Paşa ve Yıldırım Hân Sâdık Çelebi ve Tâcizâde ve Cenderecizâde ve Okçuzâde ve İslâmbol’da Unkapanı‘nda **[275b]** Gülâbîzâde Ahmed Çelebi hatları var idi.

Ve hatt-ı reyhânîde Şeyh İshak Fakîh-i Kütahiyyevî kim hâlâ derûn-ı Kütahiyye’de sakmağı ya‘nî İshak Fakîh nâm câmi‘i vardır kim ibtidâ hatt-ı reyhânîye Rûm’da iştihâr veren anlardır.

Ve hatt-ı rik‘ada Demirci kuludur.

Ve hatt-ı kırmada Enverî‘dir.

{Der-beyân-ı tahkîk-i hatt-ı siyâkat}

Ve hatt-ı siyâkat kavm-i kadîm olan Mısır diyârında Kabâbıta kavminden âşikâre olmuşdur kim ibtidâ benî Âdem’den eline kalem alup yazı yazan Hazret-i Cibril-i Emîn’in ta‘lîmiyle Hazret-i İdrîs yazmışdır kim cemî‘i hattâtların pîri ve derzîlerin pîri Hazret-i İdrîs’dir kim setr-i avret içün hırkayı anlar diküp hayyâtlara {ve hattâtlara} pîr olmuşdur. Ammâ Hazret-i İdrîs’in ibtidâ hattı be-kavl-i Târîh-i Kıbtî hatt-ı siyâkatdir. Hatta bu hakîr Mısır’dan Sudan diyârın seyâhat ederken Fonçta vilâyetinde Rümeyleti’l-himâl nâm bir sevâd-ı azîm harâbistânında sâbite duran Atmeydânı‘ndaki gibi amûdlarda tahrîr olunan hatlar cümle Hazret-i İdrîs hatlarıdırlar kim cümle hatt-ı siyâkatdir.

Andan sonra Bağdâd-ı behişt-âbâd kurbündeki Kûfe şehrinde bir hatt-ı garîb ü acîb te'lîf olup hatt-ı Kûfî dediler. Sonra nezâket ziyâde olarak ilâ hâze'l-ân on iki gûne hatt-ı Kûfî vardır. Ammâ cümleden latîf hatt-ı Kûfî-i Hazret-i Osmân'ındır ve Kûfî-i Hafsî'dir ve hatt-ı Kûfî-i Mağribî'dir ve hatt-ı Kûfî-i Fesî'dir ve hatt-ı Kûfî-i Merankûşî'dir ve hatt-ı Kûfî-i Tilemsânî'dir ve hatt-ı Kûfî-i Sünnârî'dir ve hatt-ı Kûfî-i Habeşî'dir kim her biri ibret-nümâ hatt-ı *âyetün min âyâtillah* hatlardır kim diyâr-ı şehr-i Mısr-ı atîkde câmi'-i Amr ibnü'l-Âs'da ve câmi'-i Menil'de ve câmi'-i Berkok'da ve Câmi'-i Sitti Nefîs'de ve câmi'-i Aybegi't-Türkman'da ve Câmi'-i Ferec'de ve Câmi'-i Taylun'da ve Câmi'-i Tâhir Baybars'da ve İçkal'a Yeniçeri Odaları yanındaki Tavâşî {Süleymân Paşa} Câmi'i'nde ve bu zikr olunan câmi'lerde Hudâ âlimdir {gûnâ-gûn} Kûfî hatlar var kim hakkâ ki cennet-i me'vâ hatlarıdır kim manzûru olan seyyâh cânlara hafî ve nihân değildir. Ammâ Mağrib-zemîn câmi'lerinde aslâ bir gayrı hat yokdur. Cümle on iki gûne hatt-ı Kûfîlerdir kim ancak bi-emrillahi Ta'âlâ her kankı hat olursa elif ve lâm harfleri birdir. Ammâ gayrı yigirmi yedi aded harflerinin tarz [u] tavırları ve eşkâlleri cümle birbirlerine muhâlif tahrîr olunmuşdur kim karîne ile dahi tilâvet olunmaz birer gûne hatt-ı kadîmlerdir kim erbâbı olan bilir. Ammâ Mağrib-zemînde şehr-i Kurtuba ve şehr-i Tilimsân'da ve şehr-i Tanca'da olan hatt-ı Kûfîler bir diyârda yokdur, ammâ eğer bu hakîr-i pür-taksîr bu kadar kesret-i seyâhatde manzûrumuz olan Kûfî hatları tahrîr eylesek sadedden çıkarız, ancak mezkûr hatt-ı Kûfîlerden bir kıt'a teberrüken bu mahalle resm olundu. [63]

Ezîn-cânib merkûm Bitlîs hânının kitâb-ı murakka'âtları sadedine rücû' idelim. Bu zikr olunan on iki gûne Kûfî hatlar dahi murakka'âtları içinde mastûr idi.

Ve hatt-ı ta'lîkde vâzı'u'l-asl Emîr Alî Tebrîzî ve İmâdu'l-Hüseynî ve Muhammed Rızâ et-Tebrîzî ve Kutbeddîn Muhammed ve Kutbeddîn-i Yezdî ve Şâh Mahmûd ve Hasan Şâmlu ve Muizzeddîn Muhammed el-Hüseynî ve Ahmed el-Hasanî min telâmîzi İmâdu'l-Hüseynî ve hatt-ı Şeref Hân min ecdâd-ı hân-ı âlîşân-ı münhezim Abdâl Hân ve hatt-ı Şâh-ı şâhân ve hatt-ı Büreyde-i Fahrî el-Bursevî, bu Fahrî'nin dahi oymalı hatları bu günde ne görülmüşdür ve ne görülecekdir kim Cenâb-ı Rabbü'l-izzet buna bir kuvvet-i basar vermiş kim gûyâ çeşmi şeb-çerâğ imiş. Hatta bir Kelâm-ı izzet ve bir kitâb-ı Gülistân ve bir kitâb-ı Bustân'ı oyma etmiş kim hakkâ ki sihr-i i'câz mertebesi idi.

Ve bâlâda tahrîr olunan talîk hattâtlarının hatlarıyla murakka'ât hatları çıkdı kim her biri birer genc-i Efrâsiyâb değerdi. Hamd-i Hudâ bu abd-i kemter-i dîrîne birkaç kıt'asına mâlik olduk. Bu mezkûr meşhûr-ı âfâk hattâtların hüsn-i hatlarıyla *âyetün min âyâtillah* hatlar fürûht olundu kim her bir kıt'anın bir noktası bahâsı değil idi. (–) (–) (–) (–) (–)

Ve Hânın kendi mühriyle yedi aded sandûkalarında çıkan kitâb-ı nefîseleri ve kütüb-i mu'tebereleri ve mu'temed tevârîleri beyân u ayân eder

Evvelâ Fütûhât-ı Mekke min te'lîfi eş-Şeyh Muhyiddînü'l-Arabî.

Ve Fusûs-ı Muhyiddînü'l-Arabî.

Ve Şerh-i Fusûs min te'lîfi Sarı Abdullah Efendi bâ hatt-ı o.

Ve Fütûhât-ı Mekkiyye te’lîf-i Mevlânâ Kutbeddîn-i Hanefî.

Ve Târîh-i Fethnâme-i Mısır be-dest-i Selîm Hân, te’lîf-i Kâtib Yûsuf Cân min sâlik-i Selîm Hân.

Ve Kitâb-ı Milel-i Nahl, te’lîf-i Nûh Efendi.

Ve Menâkıb-ı eş-Şeyh Hazret-i Ebû İshak Kâzvinî te’lîf-i Şevkî Efendi.

Ve Kitâb-ı Sa‘âdetnâme an müellefâtı merhûm Câmî-i Re(vâ)mî.

Ve Kitâb-ı Âşık Paşa.

Ve Kitâb-ı **[276a]** Menâsik-i Hacc-ı Sinân Efendi.

Ve Kitâb-ı Menâkıb-ı Evliyâullah min te’lîfâtı eş-Şeyh Dede Maksûd-ı Ahlatî.

Ve Tevârîh-i Hıtat-ı Mıkrısî.

Ve Târîh-i Sâlih Efendi.

Ve Târîh-i Câmi‘u’l-hikâyât.

Ve Târîh-i Mîrhând.

Ve Lûgat-i Lâmi‘î.

Ve Kitâb-ı manzûm Şurûtu’s-salât min te’lîfâtı eş-Şeyh Şemseddîn-i Fenârî.

Ve Kitâb-ı manzûm Pendnâme-i Şeyh Attâr Tercümesi min te’lîfi Bâyezîd Hân huddâmı Emîr Çelebi.

Ve Kitâb-ı Harîdetü‘l-acâ‘ib.

Ve Târîh-i Mir’ât-ı Kâ’inât.

Ve Tevârîh-i Taberî.

Ve Kânûnnâme-i Lütfî Paşa.

Ve Târîh-i Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi‘.

Ve Târîh-i Peçevî.

Ve Risâle-i Akâ’id-i Kemâl Paşazâde be-şerh-i Kuysunîzâde.

Ve Kitâb-ı Mir’ât-ı Külliyât tercüme-i Gınâyî-i Tarabefzûnî.

Ve Kitâb-ı Takvîmü‘l-Büldân te’lîfât-ı Âşık Çelebi-i Tarabefzûnî.

Ve Kitâb-ı Sohbetü‘l-ebkâr der-cevâb-ı Sübhatü‘l-ebrâr te’lîfât-ı Atâyî Çelebi.

Ve Kitâb-ı Zeyl-i Şakâyık li-Nev‘îzâde Atâyî Çelebi.

Ve Tevarih-i Sükkerî Fâtih-i Mısır Selîm Hân’ın cemî‘i gazavâtın târîh etmişdir

VeTârîh-i Mısır li-Şihâbî Çelebi.

Ve Târîh-i Şeyh Suyûtî, ismuhu Kitâbu Hüsni’l-Muhâsara, hubût-ı Âdem’den tâ hilâfet-i

Hazret-i Ömer’de Amr İbnü‘l-Âs hazretleri Mısır’ı feth etdüği seneye dek tahrîr etmiş bir târîh-i mu‘teberdir. Bu kitâbı Şihâbî Çelebi manzûm selîs tercüme etmişdir kim vâcibü‘l-kırâ’atdır ve mezkûr Şihâbî Çelebi târîh sâhibi Sükkerîzâde’dir kim yegâne-i asrdır.

Ve Kitâb-ı Fütûhât-ı Mısr li-İbn Abdülhalîm.

Ve Fezâ’ilü‘l-Mısr li-Ebî Amr el-Kindî.

Ve Kitâb-ı İbn Zevlak.

Ve Kitâb-ı Hallikân.

Ve Kitâbü‘l-Hututi’l-Kazâ‘î.

Ve Kitâb-ı İbnü‘l-Yesr.

Ve Kitâb-ı İkâzü‘l-mütefazzıl.

Ve Kitâb-ı İkazu’l-mütegâfil be-Tâceddîn Muhammed b. Abdullah.

Ve Kitâbü‘l-mesâlik li-İbn Fazlullah.

Ve Kitâb-ı Muhtasar eş-Şeyh Nasreddîn-i Kirmânî.

Ve Kitâb-ı Menâhicü‘z-fikr.

Ve Kitâb-ı Menâhicü‘s-sabr.

Ve Kitâb-ı Avân-ı ünvâni’s-Siyer.

Ve Kitâb-ı Siyer-i Nebî-i Nûh Efendi.

Ve Kitâb-ı Siger-i Nebî-i Veysî Efendi.

Ve Kitâb-ı Vâkı‘anâme-i Veysî Efendi.

Ve Kitâb-ı Avânu’s-sevâb li-müctehid İbn Abdülmelik-i Hemedânî.

Ve Kitâb-ı Târîhu’s-sahâbe.

Ve Târîh-i Tecrid fi’s-sahabe ez-Zehebî.

Ve Târîhu’l-ahbâbe fi Ma‘âritefi’s-sahâbe.

Ve Kitâb-ı Ricâlü‘l-kütübi’l-aşaret li-Hüseynî.

Ve Kitâb-ı Tabakâtu’l-huffâz ez-Zehebî.

Ve Kitâb-ı Tabakâtü’ş-Şâfi‘î li-İbni’s-Sebkî.

Ve Kitâb-ı Tabakâtu’l-Malikiyye li-İbn Ferhûn.

Ve Kitâb-ı Tabakât-ı Şa‘râvî.

Ve Kitâb-ı Tabakât-ı Mizân-ı Şa‘râvî.

Ve Kitâb-ı Tabakâtu’l-Hanefiyye li-İbn Dokmak.

Ve Kitâb-ı Mir’âtü‘z-zem’ân li-Sebt İbnü‘l-Cevzî.

Ve Kitâb-ı Bidâye ve’n-Nihâye li-İbn Kesîr.

Ve Kitâbü‘l-imdâdü‘l-Gumr veİsnâdü‘l-emr li-İbn Hacer.

Ve Kitâb-ı Tâli‘u’s-Sa‘îd.

Ve Kitâb-ı Târîhu’s-sahîfe li-Kemâli’l-İzafevî.

Ve Kitâb-ı Sekirdân li-İbn Hacle.

Ve Kitâb-ı Sec‘ ve’l-hezîl fî Evsâfi’n-Nil.

Ve Târîh-i Abbâs ve Kitâb-ı Samârü‘l-evrâd li-İbn Hacce.

Ve Kitâb-ı Kadıhân ve Kitâb-ı Bezzâziyye.

Ve Kitâb-ı Tatarhâniyye.

Ve Kitâb-ı Keşşâf.

Ve Kitâb-ı Sünen-i Dâvûd.

Ve Kitâb-ı Dede Cöngi.

Ve Kitâb-ı Akâ‘id-i Birgili.

Ve Kitâb-ı Muhammediyye.

Ve Kitâb-ı Câmi‘u’l-kebîr.

Ve Kitâb-ı Câmi‘u’s-sağîr.

Ve Kitâb-ı Envârü‘l-âşıkîn.

Ve Kitâb-ı Tuhfetü‘l-ebrâr.

Ve Kitâb-ı Demine ve Kelile.

Ve hânın kendi te’lîfâtlarından Fârisî ve Arabî ve Türkî yetmiş altı pâre mücelled te’lîfâtları. Ve yüz beş pâre risâle-i gûnâ-gûn te’lîfâtları çıkdı. Ammâ ekseriyyâ lisân-ı Fârisî‘de fasîh ve zarîf olmağile te’lîfâtlarının çoğu lisân-ı Fârisî idi.

Ve iki yüz cild kefere hattı basmasıyla Kitâb-ı Atlas ve Minor ve Coğraf ve Papa Munta nâm kitâblar ve hey’et ü hikmet kitâblarının envâ‘ı basa(?) kefere hattı kitâblar çıkdı kim mısra‘:

Görenin aklı gider özğe temâşâdır bu

dediği mısra‘ üzre hey’et-i yeni dünya ve bu eski dünyâ eşkâlleri ve niçe gûne eşkâl-i dünyâ harîtaları ve cemî‘i nebâtât [ü] giyâhâtların hukemâlara lâzım basma tasvîr ahşâbları ve niçe bin gûne benî Âdem’in cümle eşkâlleri uzuvların teşrîh üzre tasvîr edüp basma etmişler kim her tasvîri zî-rûh sanırsın. Hakkâ ki siyâh basma kalem-i Fireng-i pür-renge kalmışdır. Ve iki yüz cild ibret-nümâ Acem u Fireng kalemleriyle tahrîr olunmuş ibret-nümâ-yı nakş-ı bukalemûn musavver mecmû‘alar var idi kim her biri birer sihr-i helâl mertebesi idi.

Evvelâ kalem-i Fireng-i Mânî‘ce siyâh kalem ile iki aded Hind karakası ve bir Kalipot kalyonu ile temevvüc-i deryâda iki geminin birbiriyle ceng [ü] cidâllerin tasvîr etmiş kim gûyâ henüz harb [ü] kıtâl ederlerdi ve kalem-i Acem Mânî elvân kalemde hakkâ kim sihr-i mübîn kalemi vardır.

Ve Şâh Kulu ve Velîcân ve Şemsî Hân ve Mâlik ve Erjeng ve Ağa Rızâ ve Muhammed Rızâ ve kalem-i Behzâd hakkâ ki sihr-i füsûn-ı işve-gûne kalemi târdır ve murdâr elin eşkâlât-ı hayâlâtda pesendîde kalemi vardır. Hatta bir esb-i câdû ve pîl-i câdû tasvîr **[276b]** etmişdir kim sihr-i füsûndur.

Ve kalem-i Perîzâd, hakkâ ki perî-peykerler ve melek-manzarlar bâzımda perîzâddır.

Ve kalem-i Hacı Murâd ve Ağa Cân ve Takiyyüddîn-i Belhî bunların cümle tasvîrleri sihr-âsâr hayâl-pesend kalemlerdir.

Ve kalemkâr Rıdvân Beğ‘in siyâh basma kalemi dahi Mısır şehrinde ferîd-i asr idi.

El-hâsıl niçe bin meşhûr-ı âfâk üstâd-ı kâmillerin vâcibü‘s-seyr sihr-âsâr kalemleri mezâd-ı sultânîde gezerken Ekrâd-ı gûnâ-gûn ve haşerât-ı Camapur-ı bî-fünûn ve niçe bin Etrâk-i nâpâk mezkûr murakka‘ât u tasâvîrâtlar elden ele gezüp mezkûr haşerâtlar her varağı karışdırarak ba‘zı evrâkları perîşân u pejmürde ederek dest-i dellâlda haymeden haymeye gezüp her kıt‘ası onarı onar olarak bey‘-i bî-bahâ bir nihâne(?) olunurdu. Hatta,

{Ve mine’l-acâ‘ib da‘vâ-yı udhike-i garîbe}: Bir mürâ’î muta‘assıbîn ü sabî-perest ya‘nî mahbûb-dostların Kadızâdeli fırkasından geçinen bir nâmerd-i zemmâm ü nemmâm ve fassâl u deccâl u ribâ-hor u cüvân-dost ve cüvân-merg afacan u mezmûm cehele-i cihân olan bir hümel ü mühmel ü müsta‘mel ve mânend-i nuhtâ-güm(?) tâ’ife-i münkerînden iken tama‘-ı hâma düşüp bir sihr-âsâr Şâhnâme’yi mezâd-ı sultânîde bey‘-i men-yezîd edüp bin altı yüz guruşa {Şâhnâme} alup üzerine yazılmışken {herîf-i zarîf} haymesine varup “Tasvîr harâmdır.” deyüp cümle sahâyiflerde olan tasvîrâtları temâşâ ederken ba‘zı tasvîr-i sihr-âsârların gözlerin çıkarır şeklinde ol sûretlerin nergis gözlerin Etrâk bıçağıyla hakk ederken her varağı delik delik delmiş ve ba‘zı tasvîrleri bıçağıyla boğazladım zu‘mıyla boğazlarından çizmiş ve ba‘zı mahbûb u mahbûbe tasvîrâtların ol musanna‘ çehrelerin ve cümle libâsların ağzındaki mekrûh balgamı ve tükrüğüyle telvîs edüp böyle zî-kıymet kitâbın her varakın üstâd bir ayda hâsıl etmemişken bir ânda ağzı salyârıyla mülevves eder.

Ertesi dellâliye akçesin taleb etmeğe vardıkda “Ben nideyim suratlı papas kitabın, surat harâmdır”, deyü almayup, “Cümle suratların bozdum”” deyü Şâhnâme-i şâhânşâhı dellâlın üstüne atar.

Dellâl kitâbı açar, bakar, görürse kim bir sûret kalmamış. “Deyyâr bre ümmet-i Muhammed! Bu Şâhnâme’yi görün, bu zâlim neylemiş!” deyü feryâd eder.

Herîf-i zarîf eydür: “Ey bürâderim {hoş etdim}. Tire şehrinde şeyhimin dediği gibi nehy-i münker eyleyüp hemân bir sûret alıkoydum. O da benim Tire şehrinde bir sevgili oğlanım var idi, anın sûretine benzediğiyçün bozmadım.” dedikde hemân dellâl-ı bî-mecâl gördü kim ceng [ü] cidâl etmeğ ile olmaz. Hemân paşaya gelüp herîf-i mezbûrdan şikâyet edüp “Dâd u feryâd ey vezîr-i dilîr!” {dedi}.

Der-beyân-ı şikâyet-i da‘vâ-yı acîbe

Dellâl eydür: “Sultânım, şu Şâhnâme’yi Hakkarî Beği kethudâsı Çölümerik kal‘alı Hân Murâd Beğ bin dörd yüz guruşa mezâd-ı sultânîde alup kabz etmişken bir Tireli Hacı Mustafâ bin altı yüz guruşa alup kabz edüp üç gice kitâb kendüde yatup meğer herîf Kadızâdeli imiş. Tasvîr harâmdır deyü cümle sûretlerin gözlerin delüp ve bıçağıyla boğazladım deyüp her tasvîrleri pâbuç süngeri ile {silüp} bu Şâhnâme-i zî-kıymetin elli meclis tasvîrlerin telvîs edüp kitâbı bî-kıymet etdiğinden mâ‘adâ benim bu kadar dellâliyeme gadr etdi.” deyü Şâhnâme’yi paşanın huzûruna bıkağup, paşa Şâhnâme’yi gördükde bir nâ[ğ]me “âh” edüp erbâb-ı dîvâna gösterdi.

Cümle huzzâr-ı meclis herîf-i mezbûra Fir‘avn u Yezîd ve Hâmân u Mervân ve Kârûn u Ebû Cehil ve Ebû Leheb u Bel‘am ibn Bâ‘ûr’un la‘netin üzerine okudular.

Dellâl yine eydür: “Sultânım, amân benim dellâllığıma gadr olmasın” dedikde paşa-yı zûrkâr eydür: “Bre dellâl-ı fâriğ-bâl-i tâlib-i vebâl! Senin dellâllığına gadr etmemiş, mâl-ı pâdişâhîye gadr etmiş. Tiz ol Tireli Hacı‘yı getirsinler.” dedikde herîf-i zarîf-i sâhib-telvîsi keşân-ber-keşân sürüyerek sille ve sadme ve püşt ü pâ urup fakîri kirşend u kettân gibi döğerek paşanın huzûruna getirüp “Bre âdem niçün bu kitâbı böyle etdin?” deyince,

Herîf eyitdi: “O kitâb mıdır, papas yazısıdır. Nehy-i münker edüp eyi edüp bozdum.” dedikde,

Paşa eydür: “Sen nehy-i münker etmeğe me’mûr değilsin, ammâ ben icrâ-yı hükûmet edeyim ki mezâd-ı sultânîde iki bin guruşa çıkmış kitâbı bozmağı ben sana göstereyim. Al aşağı şunu” dedikde bir kapukulu yeniçeri “bism” dedikde herîfe cellâd-ı merihler emân vermeyüp yetmiş çaprâst deyenek urup bin altı yüz guruşu andan kadı-i Bitlîs hükm edüp mîrî içün tahsîl olunup dellâla on guruş verdiler ve pejmürde olan Şâhnâme’yi herîf-i mücrimin eline verdiler ve ordudan taşra sürdüler.

Fakîr herîf, “Tasvîr harâmdır” diyen şeyhimize “Allah belâ versin”, deyü şeyhine **[277a]** beddu‘â ederek Diyârbekir’e gitdi. Ve cümle ordu halkı *aleyhi mâyestahıkka* deyü herîfi maymûna döndürdüler. Ardı sıra seng-sâr edüp Diyârbekir’e gönderdiler. Bir garîb temâşâ idi.

Hulâsa-i kelâm hânın bu kadar mâl u menâlinde böyle zî-kıymet eşyâlar bulundu ve bir mecmû‘a-i acîb dahi üç yüz seksen varak idi. Her sahîfesinde selef mühürgânlarının pesend-i zemîn ü zamân ve ta‘lîk u nesih u rık‘a seci‘-i manzûmları var idi kim benî Âdemin çeşmi hîrelenirdi.

Evvelâ mühürgân-ı Nakşî ve mühürken-i Selâmî ve Şehlâ Beğ ve Cân Beğ ve Memi ve Sehî ve Cem Beğ ve Çemenî Beğ ve Ahmed Beğ ve Mahmûd Çelebi ve Ferîd Çelebi ve Sırrî Çelebi ve bizzât {fürûht olunan} mâl [u] menâl sâhibi mühürken-i hân kârı ve niçe bin gûnâ-gûn basma mühürler var kim bir sahîfede olan mühür basması bir sahîfede yok idi. Ammâ bu murakka‘ dahi çiftçi eline düşmüş bâza dönmüşdü. Âhir yüz guruşa dîvân efendimiz Gınâyîzâde Alî Efendi almışdı.

Ve üç yüz seksen aded mücevher ve musanna‘ gılâflı şemşîr-i âteş-tâblar kim her biri Şeyhânî ve Ma‘arrâvî ve sunkurî ve esedî ve Cıskâvî ve Dâvûdî ve hadîd-i Hindî ve

Kûmî ve Sıfahânî ve Şâmî ve Mısrî ve atîk İslâmbolî ve Firengî ve Almanî ve Selânikî ve kalara demirlerinden zikr olunan diyârların hadîd mücevherlerinden mezkûr üstâd işleri mücevher gılâflar ile üç yüz seksen aded kılıç ve gaddâreler çıkdı kim,

Seyfün min süyûfillahi meslûluh

ebyâtı üzre gûnâ-gûn seyf-i müczemler bey‘ olundu kim her bir kılıcın hâsiyyeti bâzû-yı kuvvet ile gerden-i düşmene ma‘lûm idi.

Ammâ hamd-i Hudâ bu cengde hazîn[e]de der-beste bulunup meydâna çıkmayup ve illâ şimdi mezâd-ı sultânîde meydâne merdâne kılıcı çıkdı.

Ve üç sandûka hemân gılâflı ve uryân altı bin aded Kürdistân yâdigârı hançer-i zülficâmlar çıkdı. Her biri birer tarz-ı âhar kimi Buhtî ve kimi Cıskavî ve tarz-ı Mahmûdî ve tarz-ı Zerikî ve tarz-ı Sağmanî hançerler çıkdı.

Ve iki bin aded Haleb ve Ayntâb ve Mısrî kalkanları ve Dağıstân ve Kürdistân ve Diyârbekir'in polad siperleri çıkdı kim her biri birer baş kurtarır.

Ve kâmil bin yedi yüz aded Bağdâdî ve Basravî ve Lahsavî ve Ummânî ve Kurnâvî kargı sırık mızraklar ve Mısır'ın Gavrî tarzı serâpâ Dımışkî polad-ı Nahşevânî cıdâlar ve Rûm haşeblerinden gûnâ-gûn zenler ve Kastamonu'nun çentme mızrakları ve sağrı sargılı gümüş telli cümle bin yedi yüz mızrak idi.

Ve iki yüz aded kâr-ı kadîm musanna‘ ve münakkaş kemânlar çıkdı kim her biri amel-i Usta Pervâne ve amel-i Sultân Bâyezîd-i Velî ve amel-i Bursalı ve amel-i Hacı Receb ve amel-i Gelibolulu Hayırlıoğlu ve amel-i Galatalı Mehemmed ve amel-i Mısırlı Yûsuf ve Takî Cân-ı Tebrîzî ve Hân Kulı Şîrâzî ve Piyâle-i Şîrâzî ve Yâr Velî-i Şîrâzî ve Usta Ömer-i Rûmî ve Usta Kurd-ı Mısrî ve Mirzâ Cân-ı Belhî misilli üstâd-ı kâmillerin yayları bey‘ olundu.

Ve niçe yüz bin aded hadeng ü tîr ve sihem ü nâvek ve ok ve paşak u pojaklar kim her biri Mısır hadengi ve İslâmbol ve Gelibolu ve Bursa ve Babadağı okları kim peykânları Nahşevân ve Kırım paşakları idi. Ve her birinin yelekleri perr-i tâvûsdan ve cenâh-ı hümâdan ve cenâh-ı gücüğen ve murg-ı kuğudan ve tayr-ı miskî kartaldan ve kamış okların yünleri murg-ı kebûter-i zeyrekden ve hezârpâre kalem ok yelekleri ve şahin cığasından ve zağanos yeleği okların her biri kalemden ve kamışdan ve kargıdan ve peleng nâm çamdan ve hezârpâre okların her birinin gezlerinden demrenine varınca içerisi boş olup paşakları müzehheb ü mutallâ, demrenleri Kılmağî ve Nogayî ve Kabartayî ve Evengî ve Horasânî ve Acemânî ve Moğolî ve Boğolî ve Kırımî ve Osmânî tarzı demrenli oklar idi kim her birinin peykânları zehr ile sıvarılmış hadenglerdir ve nice kerre yüz bin deste deste pota ve hekkî ve azmâyiş ve peşrev ve yeleksiz gez u zizan (–) (–) (–) (–) (–) misilli musanna‘ okların hisâbın Hudâ bilir kim anların demrenleri merîhden âb u tâb almış peykânlı nâveklerdir kim her biri pür hışımlı düşmana değer sihâm-ı kazâ pujenmiş kadalardır kim her biri bî-bahâ bir bahâne ile bey‘ olundu, hayfâ ve dirîğ.

Ve kâmil bin aded tüfeng-i îcâd-ı Fireng-i pür-reng-i bed-ceng tüfeng-i cevherdâr-ı murassa‘lardı kim her biri birer diyâr üstâdlarının kârhâneleri kârı olup gûyâ kâr-ı Dâvûd'dur kim her tarafdan hedâyâ gelmişdir. Evvelâ diyâr-ı Mâzenderân'dan kâr-ı

Karçığa-yı Haddâdî **[277b]** ve kâr-ı Satî-i Belhî ve kâr-ı Lâçin-i Yetîm-şâh-ı Isfahânî ve Muzaffer Bay-ı Horasânî ve kâr-ı Sevindik Hân-ı Belhî ve kâr-ı Usta Oruç-ı Mısrî ve amel-i Uzun Ömer-i İslâmbolî ve Usta Memi ve Usta Küçük Ömer ve Usta Uzun Mehemmed ve amel-i Kara Mehemmed ketebeli, bunlar cümle İslâmbol üstâdlarının tüfengleri cümle murassa‘ ve mücevher idi. Ve amel-i el-Hac Şaşı Mustafâ, içi ve dışı burmalı bir gûne tüfeng yapar kim {diyâr-ı} Hersek'de, Taşlıca'da ve Bâzârcık'da ve İslâmbol'da dahi nazîri yokdur. Nigebolu şehrinde sâkin olup cevâhirsiz cevherdâr tüfenglerin kâmil beş yüz guruşdan bir nakra eksiğe vermek ihtimâli yokdur, ammâ yılda iki tüfeng ancak hâsıl eder. Ve amel-i Usta Receb Kırımî, Bağçesarây'da Mehemmed Giray Hân kârhânesinde işler. Bu dahi bî-bedel üstâd-ı küldür.

Bu mezkûr üstâdların tüfenglerinden mâ‘adâ bin aded tüfenglerdir kim bunlardan gayrı odun yığını gibi yığılmış tüfengler var idi. Ve kâmil üç yüz aded kaplan ve arslan ve bebr postları var idi.

Ve yetmiş aded mücevher topuz ve iki yüz aded sîm-i hâlis topuz ve bin aded hadîd topuz ve iki yüz hadîd-i Ferhadî ve yetmiş aded mücevher topuz ve iki yüz hadîd mücevher bozdoğan topuzlar.

Ve üç yüz aded zemberek yaylar ve seksen aded gümüş zeyn-i musanna‘lar ve bin aded sırma mebrûm katîfe ve çuka eğerler ve iki yüz aded şukka-bend-i Şâmî ve Mardinî ve seksen aded elvân çukadan zîl-pûş-ı zerdûz ve iki yüz aded sırmalı dikdik-i Şâmî ve Mardinî ve Bağdâdî ve iki yüz aded sırma mebrûm abâyîler ve yüz aded hânın kendi işi sarı ve beyâz sırma ile bükme hotaslar kim her biri birer kise guruşa bey‘ olundu. Zîrâ hânın kendi icâd-ı cedîdi idi kim her biri sihr-âsârlardır.

Ve altı yüz çift müzehheb hadîd üzengi çıkdı ve seksen çift sîm-i hâlis rikâb-ı gûnâ-gûn çıkdı ve bin kıt‘a dîbâ vü zîbâ vü şîb ü zerbâf u dârâyî ve kemhâ vü sereng ü atlas ve ala yorganlar çıkdı. Ve iki bin aded pembeli ve tehî yasdıklar kim her biri katîfe ve çârkâb-ı Acemî ve Firengî ve Şâmî ve Mardinî ve Bursavî zer-dûz muhaddevlerde bâliş-i girde-bâlîn yasdıklar var idi.

Ve iki yüz aded harîr-i Acem haliçeleri kim her birinin ketebeleriyle nakş-ı bukalemun-ı ibret-nümûn haliçelerdir ve yetmiş aded münakkaş Isfahânî keçeler kim her biri kırkar zirâ‘ tavîl döşemeler idi.

Ve yüz elli aded Fireng kilimleri ve Urbân cacimleri ve Bâybûrd zilileri ve Uşşâk haliçeleri ve Mısır seccâdeleri ve Mısır'da Mahalle-i Kebîr'in otak perdeleri var idi.

Ve cümle yetmiş aded çerge ve üç otak-ı nüh-tâk-ı ibret-nümûn ve altı yüz nâmûsiyyeli hayme ve üç yüz çerge-i münakkaş ve altı yüz hayme vü hargâh ve üç yüz tengtir hurde çadır bey‘ olunup vakt-i gurûb karîb olmağile dîvân dağılup ol gice yeni Hân tanafından bin nefer âdem ve paşa tarafından üç bin aded pür-silâh asker otağı muhâfaza edüp fürûht olunmayan eşyâları muhafazaya me'mûr oldular. Ertesi ale's-sabâh,

Hânın zî-kıymet eşyâların beyân eder

Evvelâ otakda yine ale's-seher âdem deryâsı cem‘ olup meydân-ı muhabbete kâmil iki yüz aded mâl-â-mâl ayaklı ve ayaksız deve sandûkaları çıkdı. Ekseriyyâ levha-i servden idi ve

dahi çoğu Haleb şehrinin sepet sandûkları idi. Ammâ niçesi hân mühriyle ve niçesi hânın A‘lâ Hanım sultân mühriyle niçesi cevârîler mühriyle cümle mukaffel ve memhûrlu sandûkçalardır. Yine ke’l-evvel Van monlâsı ve Bitlîs kadısı ve a‘yân-ı Bitlîs huzûrunda bir sanduğu küşâde edüp gûnâ-gûn zî-kıymet havâyic ü dîbâ ve şîb ü zerbâf ve harîr-i zer-dûz hil‘atler ve çerkâb haftanlar ve sâhib-i kârhâne içün mülûkâne eşyâlar var idi kim her kim gördü ise çeşm-i ibretleri hîrelendi ve niçe âdemler sad-lek tahsîn edüp dem-beste kaldılar.

Ve bir sandûka sırmalı ve ak kenarlı nisvâna müte‘allık kamîs ü serâvîller ve münakkaş makrameler ve çârşefler {çıkdı}.

Paşa eyitdi: “Bu avretlere mahsûsdur, Merdâne şey değildir, şöyle dursun.” dedi. Ve bir sandûk dahi açdılar ammâ dörd kişi meydâna güc ile getirdiler, anı gördüler kim sâfî avret haftânları. Cümle dal dal sırma ve cevâhir ve lü’lü-i dürr-i yetîm ile işlenmiş çârkâb hil‘atler kim cümle düğmeleri fındık kadar incü-yi dühlek-i Habeş idi. Niçe bin düğmeleri cümle zümürrüd-i İsvânî idi. Paşa âlem-i hayretde kaldı. **[278a]**

Ve bir sandûkda dahi niçe aded altun ve gümüş bilezik ve halhal u tavk u sorguç ve istefan u kenkere ve tac ve arakiyye ve mengûş-i lü’lü ve gûnâ-gûn askılar ve gerden kıskılar ve tâc-ı âvîzeleri ve gûnâ-gûn mücevher heykeller ve bazûbend-i mufattallar ve kâmil doksan aded cevâhirli murassa‘ kuşaklar çıkdı kim her biri birer Rûm harâcı değer. Ammâ cümle zenâne kemerleri kim asla biri birine benzemez. Her biri birer tarz-ı tuhaf ve mücevher kemerler idi. Paşa-yı âdil bunu dahi pinhân edin, dedi. Andan sonra bir sandûka-i azîm dahi getirdiler. İçinde niçe bin münakkaş destmâl pîşkîrler ve destehânlar ve destâr örtüleri ve perde-i zenbûrîler içre,

{Sitâyiş-i sandûka-i cevâhir-i ibret-nümâ}: Bir küçük pîştahta-i sadefkârî çıkdı. Ve yedi yerden kilidli ve mühürlü, miftâhı olmadığından üstâdlar açmağa kasd etdiklerinde ahâlî-i Bitlîs rızâ vermediler. Vanlılar elbette açılsın dediler. Hâh-nâ-hâh açdılar. Azamet-i Hudâ, içinde kâmil yedi yüz kıt‘a la‘l-i Bedahşân-ı âbdâr ve üç yüz kıt‘a yâkût-ı ahmer ve yâkût-ı asfer ve yâkût-ı kebûtî ve kâmil üç bin kıt‘a pîrûze-i Nişâbûrî ve altı aded pîrûze hançer kabzası ve yedi aded yine fîrûzeden şerbet kâsesi ve yedi dane yine pîrûzeden fincân ve üç aded zümürrüd fincân ve bir zümürrüd sorhdân ve altı aded akîk kâse ve yedi dane seylân tabak, bunlar cümle mezkûr cevâhirlerden olup yine cümle murassa‘ idi. Ve cümle iki yüz kırk beş kıt‘a elmas-ı serendilî bir hücrecikden çıkdı. Cümlesi hâtem idi. Ammâ bir sarı kutu içinde yetmiş kıt‘a hâtemsiz elmaslar var idi kim her biri birer şeb-çerâğ-misâl Rûm harâcı değer elmas-ı serendilîler idi.

Bu sandûka içün cümle ahâlî-i vilâyet şehâdet edüp dediler kim “Sabâhdan bu âna dek temâşâ etdiğiniz sandûkalar ve bu sandûka-i mücevher dahi cümlemiz şehâdet ederiz *alimallah ve şehidallah ve kefâ billah Muhammedün Resûlullah* ol sandûkalar cümle Zâl Paşazâde kızı hanım sultânın Âdilcevâz’dan cihâzıyla gelen sandûkalar ve cevâhirlerdir. Hâlâ miftâhları andadır ve cümle cihâz-ı nisvân olduğu manzûr-ı şerîfleriniz olmuşdur ve Hanım mühriyle memhûrlu idi.” deyü şehâdet etdiklerinde hemân Paşa-yı âdil adâlet edüp cümle a‘yân u kibâr huzûrunda on yedi aded sandûkaları hanım Sultânın Tavâşî Anber Ağa’ya teslîm ederken cümle Vanlı “Devletli vezîr! Hân zimmetinde bizim bu kadar mâl-ı bevâkîmiz var. Bunları verirseniz mâlımız kanden çıkar.” dediklerinde,

{Paşa eydür}: “Malınız çıkmazsa benden alın, kaldırın şu sandûkaları.” deyü fermân idince cümlesin kaldırup Tavâşî Ağa sandûkaları hanım sultâna teslîm edüp hanım şâd-merk olayazdı.

Der-kâr der-âmed Melek Paşa be-şart-ı ân-ı nihânî

Paşa bu sandûkaları hanıma gönderüp niçe bî-kıymet eşyâlar fürûht olunup ba‘de’l-asr dîvân ber-taraf olup ba‘de’l-letî ve’lletâ nısfu’l-leyl olup âlem ağyârdan bî-haber iken hanım tarafından on bâğça-i gûnâ-gûn akmişe-i fâhireler ve ibrişim kenârlı serâvîl ü kamîsler ve üç kise bundukânî altun ve Kaya Sultân içün bir tâc-ı Keyânî ve bir tâc-ı murassa‘ ve yedi çarkâb mücevher haftân ve kırk kıt‘a yâkût ve yüz kıt‘a la‘l-i Bedahşân ve yüz aded pîrûze ve elli aded zeberced ve elli kıt‘a onar kırat gelir elmas-ı makbûl-i inâs-ı âbdâr-ı âteş-tâb ve iki kıt‘a pîrûze hançer kabzası ve altı aded sandûkacıklarla cümle ud-ı Mâverdî geldi. Hatta bu levha sandûkanın biri uddan idi ve kâmil kırk vukiyye müşk-i Hoten ve kâmil iki yüz şemmâme amber idi. Amber Ağa ile geldi ve üç pîrûze fincân ve üç aded kâse-i Yemenî ve bir zümürrüd fincân ve üç aded Seylân tabak ve zerdûz kâr-ı Usta Fîrûz otak perdesi geldi kim gûyâ serâperde-i Süleymânî idi. Ve Kaya Sultân içün bir cevâhir kemer-i münevver idi kim kırk bin guruş bahâ takdîr etdiler ve yine Kaya Sultân içün bir hınnâ kutusu içre zer-i hâlisden mücevher ü murassa‘ tarz-ı Horasânî bilezik ve bir halhal-ı Arabî ve altı aded menkûş kebânî geldi ve bir sorguc-ı hümâ ve bir murassa‘ tılsım-ı İskender ve niçe kaleme gelmez bî-hisâb zî-kıymet eşyâlar geldi kim hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn idi.

Bu mahalde paşa-yı ârif bu hedâyâları getiren Amber Ağa’ya eydür: “Ey cânım kızımızdan bize bu hedâyâlar gelmek ne lâzım idi. Bizim anlara bir eyiliğimiz olamadı. Bize hedâyâyı evlâd-ı hân göndermek gerek idi. Zîrâ çerâğ-ı efrûhtemiz oldu, ammâ inşâallah hanım kızımıza bunun ıvazın Âsitâne-i sa‘âdete vardıkda Muş harâcın kendüye bir azîm hâss-ı hümâyûn etdiririz. **[278b]** Bizden eylece selâm eyle. Bizi hayr du‘âdan unutmasın, olmaya illâ hayr.” deyüp Amber Ağa’ya bir semmûr hil‘at-i fâhire giydirüp gönderdi.

Ve Paşa bu kadar zî-kıymet eşyâları alup hâmûş-bâş oldu. Ve ertesi ale’s-sabâh yine dîvân-ı pâdşâhî olup mezâd-ı sultânî ve cümle a‘yân-ı kibâr u kübbâr cem‘ olup mezâd olmasına muntazır iken,

{Der-vasf-ı ziyâfet-i hanım sultân}

Şehr-i Bitlîs’den taraf üç yüz aded âdemler nümâyân olup her birinin başlarında birer kâse ve tabak-ı fağfûrî ve mertebânî-i gûnâ-gûn kâr-ı Gavrî Sultân ve elli mikdârı sîm-i hâlisden sahûnlar ve mâ‘adâsı bakır âvânî sahûnlar ammâ cümle müzehheb ü mutallâ sahûnlar kim mülûk-i selef asrında amel olunmuş sahûnları yine Amber Ağa, paşa huzûruna koyup “Hanım Sultân efendimiz sultânım hazretlerine selâm edüp tahte’l-fütûr gönderdiler.” deyü Amber Ağa huzûr-ı paşada dilîrâne dâmenin der-miyân edüp kemerine bir zerdûz peştemâli bend kılup ibtidâ zerdûz destehân-ı kâr-ı Isfahân döşedi kim görenler hezâr ahsen-i pesend etdiler. Andan bir zer-ender-zer pişkîr serdi ve bir leğen ibrik-i fağfûrî kim sâfî mücevher idi. Paşa dest-i şerîflerin gasl edüp der-ân paşanın huzûruna cümle fağfûrî mertebânîlerin kapakların açdıklarında azamet-i Hudâ ud u

amber ü müşk ile tabh olmuş ni‘met-i nefîselerin râyiha-i tayyibesi Paşa’nın otağı içinde olanların dimâğların mu‘attar etdi. Hudâ‘ya ayândır kim üç yüz aded sahûn u fağfûrî vü mertebânîlerin içinde olan ta‘âm-ı mümessekler cümle birer gûne et‘ıme-i nefîseler idi. Hatta yigirmi elvân pilav ve vezde büryân ve meza‘fer pilav ve kükü pilav ve çelav pilav ve avşıla pilav ve hoşek pilav-ı düvezdeh-büryân ve amber pilav ve gülnar pilav ve sarımsak pilav ve mâverd pilav ve gübeybe pilav ve bâdâm pilav ve sanavber pilav ve dûd pilav (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) misilli pilavların birisi dahi birbirine müşâbeheti yok idi.

Bu sofra-i Halîl’in ve ni‘met-i Celîl’in başına paşa oturunca niçe cümle a‘yân-ı kibâr-ı Van’a “Buyurun!”, buyurdular.

Hemân Van Defterdârı Paşa’ya ârifâne eydür: “Sultânım, bu Bitlîs şehrine biz ne kılıç urduk, bilirsin? Ve *Mekr-i zenân* nâm bir kitâb vardır, anı kırâ’at etmişsin? Biz bu ta‘âmdan şîr-i hurmâ ve katr-ı nebât-ı Hamevî dahi olsa yemenmiz” deyü gerüye çekildi.

Paşa eydür: “Bre gider, hey Şânî Efendi bu sözü!” deyüp ibrâm [u] ilhâh etdikde,

Van Ağası Demircioğlu eydür: “Hanımın Amber Ağa’sı bir vâcibü‘r-re‘âyâ kimesnedir. Sultânım ile ta‘âma oturup sultânıma çâşnigîrbaşılık edüp evvel her sahûndan kendisi yeyüp sonra bizlere teklîf edüp yeyeyiz.” dediklerinde hemân ârif Amber Ağa “N’ola bismillah!” deyüp ta paşa ile zânû-be-zânû oturup her ta‘âmdan tenâvül edüp Paşa’ya ve cümle ağavâtlara teklîf ederdi.

Hakkâ ki cennet ta‘âmı dinse sezâ idi. Hakîr dahi paşa ile bu ta‘âma bî-renc u bî-dirîğ pirinç pilavlarının envâ‘larına ve gayrı ni‘met-i nefîselerin mümesseklerine eyle dendân-ı sindân urmışız kim inşâallah Ma‘dîkerb Gâzî eyle ta‘âm tenâvül etmemişdir. *Hâzâ min fazlı Rabbî*.

Netîce-i kelâm ba‘de’t-ta‘âm bir gayrı deste-hân ile yigirmi kâse-i Çîn ile sükkerî ve amberîn ve mümessek hoş-âblar tenâvül olunup deste-hânlar kalkup eller gasl olundukda yine Amber Ağa dest-bûs edüp “Sultân efendim, sultânım hazretlerine selâm eyleyüp sıhhan u âfiyetler olsun. Lutf eylesinler bu cümle ta‘âm âvânîlerin kabûl eylesinler kim Dede Gâzî Zâl Paşa’dan kalmışdır. Yine anlara lâyık değilse de bize hiç lâyık değildir. Kabûl eylesinler.” deyüp ricâ etdi. Paşa’nın cân-ı azîzine minnet olup “Berekât versin, tîz ağaya benim eğerli atım çekün, bir atımıza binsin.” deyüp bir at ihsân edüp “Sultâna selâm eyle.” deyü Amber Ağa’yı gönderdi. Paşa Ziyâeddîn Hân’a eydür: “Oğul, vâlîden bizi aceb hicâba kodu, ammâ olmaya, illâ hayr” deyüp paşa ve hân gayrı kârda oldular.

Der-beyân-ı diğer mezâd-ı sultânî

Bu mahalde Hakkarî Celularının ellerine mâl-ı ganâ’imden dörd arka yükü çuvallarıyla ellerine ûd-ı mülebbes ve ûd-ı sandal-ı müdennes girüp haymelerinde süd ile darı aşı pişirmek iktizâ eder. Mezkûr Celüvlar dağ âdemîleri olmağile ûd u amber ü sandal nedir, ne bilsinler. Açlıkları gelmiş bir alây yağî ü bâğî ü dağî âdemler darı ile südü tencereye koyup ûda ve sandala âteş edüp ta‘âm pişirirken ûd u sandalın râyiha-i tayyibesi ordu halkının dimâğların mu‘attar etdikde “Siz hân bâğından ûd yağma etmişsiz” deyü dörd yük ûd-ı mülebbes ve sandal ile mezkûr Celüvîleri paşa huzûruna getirüp kıssa-i pür-hisselerin paşaya nakl edüp cümle **[279a]** huzzâr-ı meclis gülmeden gaşy oldular.

Paşa eyitdi: “Bir alây gâzîlerdir. Eyle olur, anlar anın kıymetin bilmezler. Alıkon harârları ve âzâd eylen anları.” deyüp nezâketle dörd garar yükü ûdu Ekrâd âteşinden halâs edüp vüzerâ âteşiyle yakdı. Hamd-i Hudânâ bu mertebe bî-hisâb ganîmetler oldu.

Andan yine mezâd-ı sultânîde yetmiş aded katır yükü sahûnlar ve tencere ve taşt ve leğen ve ibrik ve siniler ve pişkir ve kazganlar ve gayrı bakır âvânî bisâtlar çıkdı kim hadden efzûn idi.

Ve yedi aded sîm sini ve kırk sahan sîm-i mutallâ ve kalemkârî idi ve yedi aded sîm leğen ve yedi aded sîm ibrik ve sekiz aded sîm şem‘dânlar kim yedişer ve sekizer vukiyye tarz-ı Acem şem‘dân-ı gûnâ-gûnlar idi.

Ve yüz aded hurde duhân yakmağa nâzik ü musanna‘ şem‘dâncıklar ve kırk aded mıkrâs-ı sîm ve sekiz buhûrdân-ı sîm-i mücevher ve yigirmi aded gûnâ-gûn mücevher ü murassa‘ ve musanna‘ gülâbdânlar fürûht olundu.

Ve yigirmi katır bârı keçeli sandûkalar içre cümle sekiz yüz aded fağfûr-ı Çîn kâseler ve gûnâ-gûn zî-kıymet tabaklar ve mertebânîler ve münebbet kâseler ve elvân çârgül fincânlar ve balğamî tabaklar ve bî-hisâb musanna‘ u münakkaş kâse ve tabak-ı İznik-i Rûm çînîler ve içerisi ve taşrası münebbet Portukalî kâse ve tabaklar ve yüz elli aded balğamî ve Hüsrevânî küpler kim her biri gûnâ-gûn me‘âcin-i mümessek ü zî-kıymetler ile memlû küpler idi. Bu yüz elli aded münakkaş Acemî ve kâr-ı Kudüs ve şuğl-i Kütahiyyevî ve amel-i İznik kavanoz ve hokkalar içre mu‘amber reçellerin envâ‘ından reçel-i Kepat u Emlec ü Kâbilî ve âlû-yı Belhî ve âlû-yı Buhârî ve âlû-yı Horasânî vü tüffâhî ve murabba‘-ı zencîl ve murabba‘-ı cevz-i bevvâ ve murabba‘-ı cevz-i Hindî ve murabba‘-ı cevz-i Rûmî ve murabba‘-ı hıyârşember ve murabba‘-ı riyâs ve murabba‘-ı ışkın ve murabba‘-ı temer-i Habeşî misilli murabba‘âtlar mezkûr kavanoz ve hokkalar mâl-â-mâl iken mezâd-ı sultânîde gezerken beyyâ‘lar ve bâyi‘ler “Ayâ bu nedir çaşni helâl midir?” deyü herkes yeye yeye cümle hamlar boş kalup dellâllar bâr-ı sakîlden halâs olup ancak tehî küpler fürûht-ı bî-bahâ olundu. Ammâ ol gün cümle ahâlî-i ordu hulviyyât ve mümessek ta‘âm-ı zülbiyyât yediklerinden birbirleriyle tatlu ve ballu söyleşüp geçindiler ve insâf edenler hân-ı firârîye hayr du‘â etdiler.

{Der-beyân-ı sıfat-ı kâr-ı kâse-i mertebânî}

Ve bin altı yüz aded balğamî mertebânîler kim her biri Sultân-ı Mısır olan Gavrî Şâh’ın dest-kârıdır kim kendileri Mısır halîfesi olmazdan mukaddem Kuds-i şerîf kurbünde Kerek kal‘asında yedi sene zencîr-bend mahpus iken bir kibâr-ı evliyâullah kendüye mertebânî terkîbin ta‘lîm edüp yedi sene ol azîz ile mertebânî işlerler.

Ba‘dehû halîfe olup yine işleyüp cümle pâdişâhlara ve vüzerâlarına hedâyâ gönderirdi. Ba‘dehû üstâdı merhûm olup Gavrî Melik dahi Fâtih-i Mısır Selîm Hân destinde ceng-i Belbis’de şehîd oldu, anınçün mertebânî-i Mısır inkırâz bulup hâlâ cemî‘i divelde dest-âvîz olan mertebânîler Sultân Gavrî kârıdır. Ammâ fağfûrî ve çînî hâlâ Fağfûr u Çîn’de işlenmekdedir. Mezkûr balğamî mertebânîler dahi bilâ-bahâ bahâsız birer bahâne ile fürûht oldu.

Ve kırk yük köse destâr meydân-ı muhabbete gelüp Hudâ âlimdir içlerinde hayâlî kırkar ve

otuzar dirhem gelir destâr-ı Muhammedîler var idi. Ve beş yük Ahmed-âbâd ve Külkend-âbâd ve Divbender-âbâd ve Mahmûd-âbâd nâm Hind diyârlarının elvân hayâl bezleri ve lekfûrî bezleri ve Behrâm bûrî dest bezleri çıkdı kim her biri birer hayâl-i makrameler idi. Ve bir serlevhalı sandûka-i kebîri dörd zeber-dest âdem meydân-ı muhabbete getirüp Beyt:

Hüsnün esbâbını hıfz etmeğe ey gevher-i nâb

Oldular dîdelerim iki kapaklı dollâb

Mazmûn-ı füsûnu üzre mezkûr sandûkanın kapağın küşâde edince niçe buhûr-ı tayyibe ile esbâb-ı hüsnü hıfz etmişler kim cümle girân-bahâ çartâb işleme cevâhirli şîb hil'atler ve niçe yüz aded Keşmîrî ve elvân şallar çıkdı kim her biri birer hâtemden geçer Hâtem-i Tayî gibi sahiyyü'l-vücûd kimesnelere lâyık şal-ı Keşmîrîler idi.

Ve yedi yük kutnî-i Gücürât ve zencîrbâf ve zerbâf ve zâğî ve mellâyî ve katîfe-i Keşânî ve harîr-i Lahîcânî ve kutnî-i Yezdî ve niçe bunun emsâli gûnâ-gûn yedi yük akmişe-i fâhireler meydân-ı muhabbete gelince hemân yedi nefer yeniçeriyân-ı Van meydâna çıkup feryâd [u] figân etdiler.

Hemân içlerinden bir mütekellimcesi ileri gelüp eydür: "Devletli vezir! Mukaddemâ mâh-ı Şa'bân'da {kal'a-i Van'da} sultânımın huzûrunda feryâd edüp hân bizim yedi yükümüz bâc almak bahânesiyle alup bizden âdem katl eyleyüp niçe âdemlerimiz dahi mecrûh eyledi, dediğimiz hâlâ yüklerimiz budur" dediklerinde paşa ahâlî-i vilâyet-i bî-garaz mu'temed âdemlerinden ve gümrük huddâmlarından su'âl etdikde "Belî **[279a]** devletli vezîr, bu yedi aded yükleri hân bâc nâmıyla alup der-hazîne etmişdi. Lâkin bunlar da bâc vermeğe ta'ahhüd etmişdi ve anınçün gavga olmuşdu ve bâc vermeyüp hamısı sultânıma gitmişdi" deyü şehâdet etdiklerinde "Tiz kânûn üzre bâcların alın" deyü yedi aded yükü ashâblarına cümle redd eyleyüp adâlet etdi ve yetmiş aded dahi dibâ vü zerbâf u sereng ve hârâ vü dârâyî ve valâ-yı gûnâ-gûn kalemkârî Hindî serâperdeler ve gayrı perde-i zenbûrîler ve zerdûz müzehheb işleme maksala çıkdı. Ve yedi aded sandûkalar içre cümle yetmiş tahta semmûr kürk ve on altı aded elvân çukalara kaplı semmûr kürkler ve yigirmi aded zincab kürk, sof elvânlara kaplı ve elli aded vaşak kürkler gûnâ-gûn Londeriye çukalara kaplı ve on bir aded kakum beyâz kürkler rengâreng soflara kaplı ve iki yüzden ziyâde Acem Keyunî kürkleri kapsız ve paşa Âsitâne'den gelüp şehr-i Bitlîs'de hâna müsâfir oldukda hâna giydirdiği beyâz semmûr kürkü bin guruşa Van yeniçeri ağası tarafından aldılar. Bu fürûht olunan eşyâlardan mâ'adâ kırk yük kâmil sandıklar içre hanım sultâna ve yeni hânın haremine ve sâ'ir âzâdlı cevârîlere mute'allık olan esbâblarına aslâ ve kat'â vaz'-ı yed olunmayup cümle guzâtın huzûrlarında anın izniyle kırk yük esbâb hanım sultânın Amber Ağasına teslîm olunup hareme götürdüler.

El-hâsıl bu muhallefât-ı kesîre niçe fürûht olundu ve her biri ne bahâ edüp ne kadar mâl tahsîl olunduğun hazîne defterdârı gibi ferâden ferâdâ defter eylesek bir mücelled kitâb-ı muhallefât evsâfı olup seyâhatimize mâni' olup ancak deryâda katre ve güneşde zerre mikdârı tahrîr etdik. Bunlardan mâ'adâların hisâbın Cenâb-ı Bârî bilir kim bî-nihâye esvâb-ı pâdişâhâne ve emti'a-i Hüsrevânelerin hadd ü hasrı yok idi.

Netîce-i itmâm-ı mezâd-ı avâ'id-i kavâ'id-i Melek Paşa-yı âlî-nijâd

Mezkûr mezâd-ı sultânî dörd günde itmâm bulup tahsîl olunan mâldan Van kulunun iki yüz kise harâcları hâsıl olup paşa cemî'i kulların huzûrunda iki yüz kise ağalarına teslîm edüp huccet-i şer'iyyeye kayd olunup paşa ve hân-ı cedîd ellerine huccet-i şer'-i mübîn aldılar ve Van kulları paşaya elli kise ücret-i kadem verdiler ve hândan intikâm almış oldular ve Malazgird Beği Mehemmed Beğ'in kırk bin aded gâret olunan koyunları içün mâbeyne muslıhîn girüp yetmiş kise mâl verilüp paşa ve hân-ı cedîd ellerine huccet-i şer'iyye aldı ve Mehemmed Beğ paşaya yigirmi kise hizmet eyleyüp yer öpüp eydür "Efendim, kırk bin koyun içün bir akçe almasam hâtırım hoş idi. Hele dünyâ gözüyle hândan intikâmım aldım ammâ neyleyim, ardı sıra gidüp bulamadım. Olmaya illâ hayr" deyü {Malazgirdli Mehemmed Beğ} elli kise mâl ile mukaddemâ paşanın hân ganîmesinden getürüp verdiği otağına gitdi. Mâ'adâ bevâkî mâlları paşadan bir ferd-i âferîde su'âl etmeyüp ve mezâd-ı sultânîde kendinin artırup aldığı zî-kıymet hil'at-i fâhireleri ve akmişe-i vâfireleri ve her kimyâb makûlesi zî-kıymet bahâların kimesne su'âl etmeyüp kendü ağavâtlarının mezâd-ı sultânîde aldıkları eşyâları bahâları hod ulâ bi't-tarîk ağalardan ve mu'tebereden aslâ su'âl olunmadı. Hemân Hak berekât-ı Halîl vere.

Ve hân-ı cedîd Ziyâeddîn Hân şehr-i Bitlîs'in ahâlîlerine âdet-i kadîmeleri üzre kudümiyye üç yüz kise mâl cem' edüp paşaya kâmil yüz kise hizmet edüp beşer tula at ve on katar-ı katır ve on zırh ve on gulâm ve beş aded pâkîze duhter-i gül-endâm ve bir otak-ı nakş-ı bukalemûn-ı benâm ve elli şemmâme amber-i hâm verdi ve yeni hân sa'âdetlü pâdişâha tecdîd-i berât içün yüz kise mâl vermeğe ta'ahhüd edüp bâlâda tahrîr olunan üç kıt'a sandûkaları tekrâr açup cemî'i cevâhirlerin kırat-be-kırat tahrîr edüp paşaya Allah emâneti verilüp paşa dahi Van kullarına teslîm edüp Van kal'ası hazînesinde hıfz olundu ve sa'âdetlü pâdişâhın tecdîd-i hükûmet berâtı masrafına ve Âsitâne'de sadrıa'zama dahi elli kise vermeğe hân ta'ahhüd edüp üzerine Mataracı Deye Mehemmed Ağa me'mûr oldu.

Ammâ bu şehr-i Bitlîs'e ne kadar hasâre olup ve ne kadar mâl u menâl yağma ve alan oldu kim ordu-yı İslâm içre niçe bin dağî vü zağî Ekrâd çadırları içre ol musanna' zî-kıymet harîr-i Isfahânî ve harîr-i Mısrî ve Uşşâkî halıçalarının pâdişâha lâyıkların Kürd köye pâre pâre edüp haymeleri içre ve tîn-ı türâb-ı rimâl üzre döşeyüp rüsvây-ı harâb etmişlerdir. Ammâ niçe yüz mûğ-peçe ve Ya'kûbî niçe gulâmları İslâm ile müşerref etmişler, ammâ niçe mâl-ı Kârûn şehir içre kavm-i Ekrâd alup dağlara gitmişlerdi.

Netîce-i kelâm **[280a]** şehr-i Bitlîs'e olan hasâre ve hâna olan elem-i kesâre ve askerine olan kırkın-ı kazâ-yı şerâre dedesi Ziyâeddîn ve Şeref Hân zamânında olmamışdır. Ve bu kadar rüsvâ-yı âmlık ve bu kadar bed-kâmlık Selîm Hân-ı Evvel asrında Çıldır gazâsına sene 920 târîhinde Şâh İsmâ'îl'e olmamışdır kim Taclı Hanım nâm menkûha dest-i Âl-i Osmân'a girmişdi. Ammâ bu Hân'ın musîbet-i âlâm-ı şedâ'idi İsmâ'îl Şâh'dan eşedd olmuşdu, *ve's-selâm*.

Hikmet-i Hudâ Hân'ın akîbince ikinci def'a me'mûr olan Ercîş ve Âdilcevâz ve Muş beğler ta'yîn olunmuşdu. Anlar ordu-yı İslâma gelüp hândan nâm u nişân bulamayup ancak dağlarda Malazgird beği Mehemmed Beğ'in nişânı eniyle yigirmi bin altmış koyun bulmuşlardı.

Mehemmed Beğ'e haber olup geldikde yigirmi {bin} koyunu kendüye teklîf olundukda

“Hâşâ almam koca vezîr! Ben bu koyunlar içün demin yetmiş kise almışım. Bu yigirmi bin koyun benden sana helâl-i hoş olsun.” deyüp Paşa, Mehemmed Beğ‘e yine bir hil‘at verüp ol sâ‘at koyunları vekîl-harca teslîm edüp Haleb’e gönderüp anda fürûht olunup koyunların bahâsına cümle yıllık çuka ve atlas gelüp {paşa} askerine yıllık verilmesin fermân etdi.

Ve yine Ercîş beğine ve Âdilcevâz ve Muş beğlerine “Berhurdâr olun, ammâ hân-ı âsîyi bulmak gerek idiniz.” dedikde “Vallahi sultânım yedi gün yedi gicedir kim ne Mudiki dağı koyduk ve ne Atak sancağı kûhların kodum ve ne Tercil ü Kulp u Mihranî dağların koduk. Nâm [u] nişânından bir haber alamadık. Ammâ mâllarıyla kal‘adan firâr eden hân askerinden iki yüz âdem bulup kayalar içre bir azîm ceng etdik. İşte yüz kadar kazâ vü kadere uğramış kelle ve yüz kadar dahi diri âdemler getirdik.” deyince Paşa-yı müdebbir “Cellâd!” deyüp yüz aded âdemleri meydân-ı Kerbelâ‘ya çökerüp cellâdlar hâzır oldukda paşa namâza durdu. İki rek‘at namâz kılınca serâperde önüne asker cem‘ olup paşa namâzı edâ edüp eline asâsın alup iskemle üzre oturup “Başlaya cellâdlar!” dedikde Van ağaları paşanın ayağına düşüp {ricâ etdiler. Âhir Paşa-yı sâhib-i merhamet ricâların kabûl edüp} her ağaya birer ikişer âdem bâğışlayup “Ammâ bunlar benim âzâdlılarımdır. Elbette bunları birer çerâğ edersüz!” deyü tenbîh u te’kîd edüp cümle ağalar “Cân baş üzre!” deyüp âzâdlıların çadırlarına götürüp çerâğ etmede.

Beri tarafda bu âdemler ile kelleleri getiren beğlere üç hil‘at-i fâhire ve başlarına birer taşlı çelengler geçirüp hayr du‘â etdi. Ve yüz aded kelle getiren fetâlara birer çeleng ihsân eyledi.

Hemân bu mahalde hakîr eyitdim: “Yâ sultânım, meteris cengi günü bu hakîri Mahmûdî beğine gönderdiğiniz gün sultânıma imdâd isteme feryâdına geldiğimde Salman-ı la‘înin başın getirdiğimde bizim kellemiz ol ân araya gideyazdı. Şimdi bu ân ol kellemizin kanı bahâsı ricâ olunur.” dediğimde hemân Paşa-yı kadir-şinâs bahâne eri idi. “Tîz Evliyâm bu gazâda bulunup Feth-i şerîfleri tilâvet edüp vâkı‘larımız hayr ile ta‘bîr edüp meterislere gidüp iş içinde kalup hakkâ ki Salman-ı la‘înin başın getirdi” deyü eynime bir hil‘at-i zerdûz ve yüz aded guruş-ı Balyoz verüp mübârek eliyle başıma bir çeleng sokup el açup hayr du‘â edüp beyne’l-akrân bu abd-i kemteri mümtâz-ı a‘yân etdi. *Hâzâ min fazlı Rabbî*.

Bu mahalde paşa efendimiz Diyârbekir vâlîsinden gelen Ramazân Ağa’ya üç kise harcırâh ve Firârî Mustafâ Paşa’ya bir mücevher hançer ve bir memlûk-i siyâh mektûblar ile Diyârbekir’e yolladı.

Ba‘dehû sene 1065 mâh-ı Ramazân-ı şerîfinin (–) gün şehr-i Bitlîs kurbünden kalkup deryâ-misâl asker ile avdet edüp yurd değişdirüp Rahova nâm mahalde menzil-i Hüsrev Paşa Hânı‘nda meks olundu. Zîrâ ol mahalde âdem kanı râyihasından ve ordu kavminin muzahrafâtları müte‘affininden hareket olundu. Ve Ekrâd-ı haşerât şehirden ba‘îd olması ma‘kûl görülüp hicret olundu. Ve Ziyâeddîn Hân’ın devleti nizâm [u] intizâm bulmasiyçün bu mahalde bir gün tekâ‘üd fermân olunup Erzurûm eyâletinden imdâda gelen (–) aded sancak beğlerine birer hil‘at-i fâhireler ile izin verilüp serdârlarına bir hil‘at ve üç kise ve bir çeleng ve bir at-ı eşheb-i peleng ihsân olunup Erzurûm vâlîsine dahi bir mücevher hançer ve bir murassa‘ gaddâre gönderüp mektûblar verdi. Ammâ beri tarafda mahpus olan Kürdistân beğlerini kayd [u] bend ile zabt [u] rabt edüp Hân-ı cedîd ricâsıyla Şirvân

beğinin otuz kisesin alup “Bir dahi Âl-i Osmân vüzerâlarının emrine inkıyâd eyle. Başın keserim ammâ hele hân oğlumun hâtırıyçün âzâd etdim” deyü hil‘at **[280b]** giyüp dest bûs ederken Paşa, beğin kellesine eyle bir muşt-ı Âsafî urdu kim zemîni dahi iki kerre bûs edüp fakîr beğ başı yere düşdü zanneyleyüp iki kerre başın yoklayup perîşân-ı hâtır olduğundan otak kapusun gâ’ib edüp ağaları içine gitmek ister, andan taşra çıkup ol ân nefîrlerin çalmadan kalkup Şirvân’a doğru gitdi.

Andan paşa cümle mîr-i mîrânlar ile cemî‘i kibâr u a‘yânlar ile hânların teferrücgâhlarına ve saydgâhlarına ve çiftlikler ve şikârgâhlarına ve şehir etrâfında olan niçe hâmûn-ı telâli ve vâdî-i cibâli seyr ederek hânın zağanos ve bâzları ile turna ve kazları sayd ederek ve tola ve tarraş ve zağarlar ile atmaca ve karagözler ile keklik ve bıldırcınlar şikâr ederek ve Urfa Göçüğü ve Muş ovası cücüğü seri‘u’s-seyr cerî yetken yeken tazı-yi kelb-i mu‘allemler ile hargûş-ı sahrâyî ve gûsfend-i yabanî ve sığın u karaca ve tablalı gazâlları sayd [u] şikâr edüp köşe köşe ziyâfetler olup hedâyâ-yı firâvânlar gelüp yine otağa gelinüp cümle mîr-i mîrânlara ve Van a‘yânlarına Paşa-yı bâ-vakâr kapucubaşılarıyla birer av şikârı gönderüp anlar da her varan ağalara birer küheylân at ve niçe elvân bârçe-i Gücürât verüp paşaya dahi birer hedâyâ gelmesi mukarrer idi. Ve her gün ale’s-sabâh hanım tarafından yüz sahan futûr ta‘âmı ve hân tarafından iki yüz sahan öyle ta‘âmı gelmesi mukarrer idi.

Bu minvâl üzre yeni hândan sa‘âdetlü pâdişâh içün yüz kise kalemiyye-i tecdîd-i hükûmet ve yüz kise dahi vezîria‘zama vesâ’ir erbâb-ı hizmet avâ’id-i fevâ’idleri cem‘ olup Paşa sa‘âdetlü pâdişâha telhîs edüp yigirmi aded ulaklar ile iki yüz kiselik altunları Der-i devlete gönderüp anlar Âsitâne-i sa‘âdet tarafına gitmede. Ertesi gün paşa alây-ı azîm ile şehr-i Bitlîs içre Şeref Hân Câmi‘inde salât-ı cum‘ayı edâ edüp ba‘de’s-salât cümle kibâr [u] sığâr ile vedâlaşup ahâlî-i Bitlîs’e [64] nassı üzre sadakât-ı bî-pâyân verüp hamd ü senâ-yı firâvân ederek esb-i sabâ-sür‘atine süvâr olup şehr içre selâma muntazır olanlara selâm verüp iki tarafına mataracıbaşı ve şâtırbaşı altun bezl ederek alây-ı azîm ile otağına geldi. Ertesi ale’s-sabâh [65] hadîs-i şerîfi mazmûnu üzre tuğlar gidüp ale’l-akîb kendüleri de sa‘âdetle sene 1065 Ramazânının yigirmi dokuzuncu gün,

Van’a revâne olduğumuz menâzilleri ve kılâ‘ları beyân eder

Evvelâ Hân-ı cedîd ile Paşa atbaşı berâber alây-ı azîm ile,

{Menzil-i Taht-ı Van‘a} gelüp paşa serâperdesinde meks edince Hân vedâ‘ mahallinde paşanın ayağına mübârek başın sürüp Hizân beğin ricâ etdikde paşanın cânına minnet olup ricâsı hayyiz-i kabûlde olıcak hemân ol mahalde Paşa’nın hazînesine on üç bin altun ve yigirmi zırh ve bir kantar gümüş teslîm edüp bir hil‘at ile Hizân beğin âzâd edüp hâna teslîm eyledi. Ve hân Karkar beğin dahi ricâ etdikde paşa, hânı âzâr edüp “İnşâallah şimdi Van’a vardıkda dîvân edüp ol dîvân-ı pâdişâhîde kellelerin galtân ederim ki bir beğe dahi ibret olup Van vâlîlerinin fermânına mutî‘ [u] münkâd olup dernek-i pâdişâhîde hâzır olalar. Van hükûmetinde bir hoşça basîret üzre ol!” deyü hân-ı cedîde bir iş boş kesüp hân zemîn bûs edüp paşa ile vedâlaşup Bitlîs’e revâne oldu. Ertesi paşa ale’s-sabâh Taht-ı Van’dan kalkup Van deryâsının cenûb tarafı kenârıyla Kuskunkıran nâm yola azîmet olunup ibtidâ dağlara piyâde Hakkarî Celüvîlerin ve sekban u sarıcaların döküp hâzır-bâş

olarak Van askerinin piyâdeleri gülbâng-ı Muhammedî getirerek îd-i şerîfin evvelki günü ol sengistân içre leb-i deryâ ile 3 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Güzeldere: Şirvân ve Hizân dağlarından cem‘ olur bir âb-ı zülâldir kim bu mahalde bahr-i Van’a mahlût olur, ammâ fi’s-sayfı ve’ş-şitâ geçit verir bir nehirdir ve kendi hân hâkinde üç yüz hâneli Ekrâd u Ermenî köyüdür. Ağası Güzeldereli Muslı Ağa iki bin güzîde Rujikî askeriyle gelüp ol gice ordu-yı İslâm’ın etrâflarında keşik beklediler. Andan Güzeldere’yi kimi at ile kimi cisrden topları dahi geçirüp bu kerre Van deryâsı kenârıyla cânib-i şarka *el-iyâzü billah* sengistân u çengelistân içre giderken hândan yaya bir çaşıt kâğız ile gelüp “Benim efendim! **[281a]** Gâfil me-bâş, hapsinizde olan beğleri bir hoş zabt edüp yollarda çarha ve pusu edüp karavullar ile gitmeden hâlî olmasın.” deyü haber geldikde gelen âdeme on altun verüp paşa-yı müdebbir mahpusları atlar üzre kayd ü bend edüp cemî‘i piyâdelerimizi dağlara döküp giderek 6 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Surp: Van deryâsı kenârından ba‘îd Van hâkinde iki yüz hâneli ma‘mûr Ermenî köyüdür. Bir deyr-i kadîm vengi vardır. Papasları paşaya hedâyâ getirüp çümle asker-i İslâm dağlara ve taşlara konup paşa bir çemenzâr öz içinde cümle Vanlı ile meks etdiler. Beğleri ol gice kayd ü bend edüp cümle kûh-ı Kuskunkıranlara karavullar kodular. Andan ale’s-seher yine tuğlar ile,

………………..(7 satır boş)………………..

Evsâf-ı cezîre-i kal‘a-i Ahdim-var

İbtidâ bu cezîreyi binâ eden Hazret-i Dâvûd asrında Van’ı binâ eden Melik Câlût Hazret-i Dâvûd’dan halâs içün bu cezîrede bir deyr binâ etmişdir kim cemî‘i millet-i Mesîhiyye içre mu‘teber bir deyr-i ebterdir. Ammâ bu cezîre Van deryâsı içre şarkdan garba tûlânîce vâki‘ olup eflâke ser çekmiş cebel-i âlîdir. Dâ’iren-mâdâr cirmi yedi mil ihâta eder. Ancak cânib-i cenûba zirve-i a‘lâsında olan deyri ve bâtıl hâneleri nümâyândır.

Ve sebeb-i tesmiyyesi oldur kim kaçan Hazret-i Risâlet-penâha kırk yaşında Mekke-i Mükerreme içre nübüvvet gelüp ibtidâ İslâm ile müşerref olan Hazret-i Ebâbekri’s-Sıddîk’dır kim ibtidâ Hazret-i Risâlet anları diyâr-ı Ermenîstân-ı Enûşirvân vilâyetlerinde kal‘a-i Van’a gönderüp mezkûr Câlût’un deyrinde olan papası İslâm ile müşerref eder. Bu cezîrede olan papaslar harâcı kabûl edüp Hazret-i Ebâbekir’in akîbince Mekke’ye gidüp Hazret-i Osmân’ın hattıyla Hazret-i Risâlet-penâh’dan ahd-i emân kâğızın alup ümmetlerinde hıfz u emânda olalar. Mürûr-ı eyyâm ile sene 955 târîhinde Süleymân Hân kal‘a-i Van’ı feth edüp bu kal‘a içinden ruhbânlar azîm toplar atup şâdumânlar ederler.

Ba‘dehû Süleymân Hân’a cevâhirli kutu içre ahd-i emân-ı Resûlullah’ı gösterdiklerinde Sultân Süleymân yüzüne gözüne sürüp “Bunların destinde ahd-i emân-ı Resûlullah var imiş.” deyü bir mu‘âfnâme-i hatt-ı şerîf {verüp} kal‘a-i ahdim-var buyururlar. Anınçün hâlâ ana Ahdim-var kal‘ası derler, ammâ kavm-i Ekrâd Ahtimâr derler.

Cümle papasları paşaya hedâyâlarıyla ve ahidnâme-i Resûl-i mübîn ile gelüp paşa hatt-ı Hazret-i Osmân ve mühr-i Nübüvvet-i Resûlullah’ı yüzünü sürüp hamd-i Hudâ bizler de bu âsî yüzümüze küstâhlık edüp muhabbaten sürdük ve paşa ellerinde olan Âzerbaycân

şâhlarının ve Âl-i Osmân pâdişâhlarının hatt-ı şerîflerine nazar edüp paşa da anların mûcebince bir beyâz buyurdı ver[di] ve hedâyâları kabûl olundukda paşaya “Safâ geldiniz.” deyü kal‘alarından yedi aded şâhî toplar atup cümle papaslar kayıklara binüp giderken hakîr dahi yedi aded huddâmımla bile kayıklarına süvâr olup varup temâşâ etdik. Yedi yüz adım cirminde bir Şeddâdî taş binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır. Cânib-i garba bir bâb-ı sağîri var. Derûn-ı kal‘ada mezkûr deyr-i kadîmdir.

Ammâ Revân yanında olan üç kenîse ve Nahşevân yanında yedi kenîse ve Kudüs-i şerîfde Kamâme kenîseleri bunun yanında ne şeydir. Eğer bu deyrin binâsı ve hücreler ü âvîzelerin ve imâret ü tarz-ı tavrın tahrîr etsek bir tomar-ı dırâz olur.

İki yüzden mütecâviz ruhbân ve kıssîsleri var kim riyâzat-ı perhîz ile siyâh alıfı kopmuş bakla yemeden kadîd-i mahz olmuşlar, ammâ mahbûb marâlî ve gazâlî mûğ-peçe gulâmları var kim **[281b]** her hizmete cân baş ile müsta‘cellerdir. Ve bu cezîre-i teferrüce gelenlere ol kadar i‘zâz u ikrâm ederler kim ni‘metlerinde kuş südü ve kutr-ı nebât bulunur. Ve dîbâ vü şîb ü zerbâf câme-i hâbları vardır kim her müsâfirîne hizmet ederler. Ve kal‘alarının cümle altı mağaralardır ve me’kûlât u meşrûbâtlarıyla mâl-â-mâldir. Ve ahâlîsi cümle küffâr-ı dûzah-karârdır. Anda Müslümân bir ân karâr idemez, hemân temâşâ edüp giderler. Terk-i dünyâ şeklinde üç yüz mikdârı terzi kâfirleri vardır. Cümle kâfiristândan nezerâtlar gelüp anınla geçinirler ve cümle suları sarnıçlardır.

………………..(2 satır boş)………………..

Andan yine kayık ile beri tarafa geçüp (–) (–) (–) (–) (–) bu cezîrenin cânib-i garbîsinde beş mil mikdârı ba‘îd,

Cezîre-i Akkirpi: Bunda kal‘a yokdur, ammâ Gevaşlıların keçileri çokdur. Andan,

………………..(2 satır boş)………………..

Andan paşa ile yine cânib-i şarka leb-i deryâ ile giderken sol tarafı Van deryâsı, kim bir halîc-i sağîre gibi nümâyândır, ol kayaların altlarına serâpâ Van deryâsı girüp mezkûr kûhların altları cümle boşdur. Sağ tarafımız ise evc-i âsumâne çıkmış Kepân kayası nâm bir kûh-ı benâmdır kim seng-i hârâsı çakmak taşı gibi âteş verir. Bu diyârda sarp yollar ve bellere kepân derler. Rûm u Arab u Acem’de Van deryâsı kenârında Kuskunkıran yolunda Hakkarî dağlarında kepân meşhûr-ı cihândır. Bir âdem yukaru kayalardan bir taş yuvarlasa bin âdemi helâk eder. Aşağısı çâh-ı derk-i esfel-i gayyâ deryâdır. Yukarusu yalçın kayadır. *Allahümme âfinâ.*

Hatta Cenâbî Ahmed Paşa nâm bir vezîr-i hümâm deryâdan tarafa kârgîr binâ ile bir korkuluk sedd idem ve dağdan tarafa kûhkenlere kesdirüp şâhrâh-ı vâsi‘ idem deyü himmet etmişken Kızılbaş vilâyetimize âsân vech ile gelmeğe yol olur, deyü mâni‘ olmuşlar. Lafzen eyle demişler ammâ ma‘nen Osmânlı‘dan kendi diyârların halâs içün eyle demişler. Bu mahalde,

Sergüzeşt-i azîm Çomar Bölükbaşı (–) (–)

Sene 1055 târîhinde, niçe kapuya intisâb etmiş Çomar Bölükbaşı nâm bir nâmerd-i benâm er kimesne idi. Hatta o illerde Melek Ahmed Paşa efendimizin Diyârbekir’de Sincâr’da

bölükbaşısı idi. Bizden ayrılup Üsküdar'da sene 1058 târîhinde Gürcî Nebî ve Katırcıoğlu ile bu Çomar Bölükbaşı bile gelüp Sadrıa'zam Murâd Paşa ile ve Çarıkçı Defterdârzâde Mehemmed Paşa ile Gürcî Nebî ve Katırcıoğlu ve Çomar Bölükbaşı ceng-i azîm edüp hikmet-i Hudâ yedi sâ'atden sonra Gürcî Nebî bozulup bu Çomar Bölükbaşı dahi firâr eder. Hakîr dahi bu Üsküdar cenginde mevcûd bulunup Murâd Paşa'dan ulak emîrleri alup Şâm-ı şerîfde Murtezâ Paşa'ya giderken Adana kurbünde Çakıt Hânı nâm mahalde bir orman içre bu Çomar'a râst gelüp harâmî zannetdim. Belî yine harâmîliğe inmişdi, ammâ hamd-i Hudâ hakîre âşinâ çıkup "Hay kapu yoldaşım ve karındaşım cânım." deyü öpüşüp kocuşup hâl u hâtır sorup Üsküdar'da Murâd Paşa ile ceng edüp firâr etdiklerin bir bir takrîr etdikden sonra "Gel birâder seni Şâm'da Murtezâ Paşa'ya götüreyim." dedikde cânına minnet bilüp âheste âheste kat'-ı menâzil ederek Şâm'a vardıkda bu Çomar Bölükbaşıı[yı] Murtezâ Paşa'ya intisâb etdirüp Sıfet'e giderken Dürzî seferinde bile olup Nakura boğazında hayli yüz aklığı eyleyüp Şâm'a gelirken Şâm'ı İpşir Paşa'ya verdiler ve Murtezâ Paşa'ya eyâlet-i Sivas'ı verüp Sivas'a vardığımızda Murtezâ Paşa bu Çomar Bölükbaşı'ya bayrağıyla Niksar şehri subaşılığın verdi. Altı ay mutasarrıf olup üzerinden subaşılığı, Tabanıyassılı Merzivân'da sâkin Dilâver Ağa alup muhâsebe içün Dilâver Ağa Çomar Bölükbaşı'yı haps edüp cümle mâlın alup Çomar'ın ancak üç atı kaldı.

Âhir Çomar hapisden halâs olup cümle yüz aded yiğidiyle Merzivân'da kendüyi haps edüp mâlın alan Dilâver Ağa'nın **[282a]** çiftliğin basup elli mikdârı küheylân atların alup bu kadar gâret ü hasâret edüp çiftliği âteşe verüp bu kadar mâl ü menâl ile doğru Van'da Şemsî Paşa oğlu Mehemmed Emîn Paşa, Melek Ahmed Paşalı olmağile ana varup yine bayrak açar. Mehemmed Emîn Paşa Van'da Hakkarî'yle ve Hoşâb Hâkimi Mahmûdî Süleymân Beğ ile hasm olup bu Çomar'ı serdâr edüp kâh Hakkarî ve kâh Mahmûdî köylerin nehb ü gâret etdirüp bay [u] muğtenim yine Van'a gelirdi. Niçe kerre böyle Hakkarî'den intikâm alup baş u dil ü mâl alurdu. Âhir Vanlılar bu Çomar'ın fetâlığından hazz edüp Çomar'a dirlik etdiler.

Âhir sene 1056 târîhinde efendimiz Melek Ahmed Paşa vezîria'zam iken Van'da Mehemmed Emîn Paşa âsî olup (–) gün ceng-i azîm edüp yukaru kal'adan yeniçeriler aşağı kal'aya balyemez toplar ura ura aşağı kal'ada Hüseyin Ağa sarâyı ve Paşa sarâyının niçe yerlerin harâb u yebâb etdiklerinde Diyârbekir Vâlîsi Haydar Ağazâde cümle eyâlet-i Diyârbekir askeriyle ve Van eyâleti askeriyle Van'ın imdâdına gelince Mehemmed Emîn Paşa kal'adan kemend ile inüp taşrada hâzır olan atlarına binüp Van'dan dokuz günde Melek Ahmed Paşa efendimize gelüp dahl düşdükde defter-i cerâyimine afv kalemi çekilüp Rûmeli'nde Köstendil sancağı ihsân olunup Girit'e gitmeğe me'mûr oldu. Beri tarafda Çomar Bölükbaşı başında âteşler yanup "Emîn Paşa'dan sonra Van'da durmak bana harâmdır." deyü doğru Bitlîs Hânı'na kaçar. Hânın bir mükellef ağası olup safâsında iken Van kulu Çomar'ı muhabbeten Van'a isterler.

{Çomar Bölükbaşı'nın Kepân'da kapanup ceng-i azîm etdiğinin netîcesin beyân eder}

Çomar dahi elli aded yiğidiyle Kuskunkıran yolundan Van'a gelirken meğer Hakkarî hânının beş altı yüz nefer âdemleri Çomar Bölükbaşı'yı bu Kepân nâm kapânda

gözedirlermiş. Derhâl Hakkarîli Çomar'ın ol kepânda ardın önün çevirüp çıt-a-çıt cenge başlarlar. Hemân Çomar yarar atından piyâde olup "Koma kurdum!" deyü Hakkar'lıdan tarfetü'l-ayn içre yetmiş âdem düşürür. "Bre koma hay!" deyüp ceng kızışup kâmil beş sâ'at germâ-germ ceng-âşûb ederler. Ammâ Çomar'ın elli yigitden yigirmisi kırılup otuz âdemle kalır. Yine böyle iken yüz nefer-i Hakkar'ı kırarlar, ammâ Hakkarî şehirlerinden Vastân kal'ası karîb olmağile Hakkarî'ye iki bin yarar tüfeng-endâz imdâd gelir. Ammâ Çomar'a imdâd nereden gelir? Âhir çomar köpek gibi kudurup hırran fahran köpek cengi ederek görse ki cümle yiğitleri kırıldı, kendüsi de altı sâ'at cengde âteş deryâsında bî-mecâl kalup bir gulâmıyla atının yanına varup atının iki gözlerin bûs edüp "Bismillah ey dağlı doru! deyüp süvâr oldukda dal-tîğ-i âteş-tâb olup bu kadar Hakkarî âteşinin üstüne at koyup niçe Hakkarîleri yalnız at üzre kırar ammâ görse kim o dar Kepân boğazında üç binden mütecâviz âdemler kendüyi çevirmişler. Bir tarafdan kendüye bir halâs bulup rehâ bulacak bir yer yok. Ammâ deryâya nâzır kayalar üzre âdemsiz yer çok. İki Süleymâniyye minâresi kaddi yalçın kayalar ve aşağısı deryâ-yı Van'dır. Hemân bir kerre "Yâ Allah, sana sığındım" deyüp dolu dizgin ata ökçe edüp bu halkdan kendüye kurşum bârân-ı ni'met gibi yağarken mezkûr kayanın başından yüğrük gelmiş atıyla kendüyi Çomar gözünü yumar ve deryâya atar.

Hudâ âlimdir yine ol cengde olan Hakkarî kavmi Çomar kendüyi atdığı kaya başında nakl etdiler kim "Sultânım anı gördük, Çomar bu kayadan 'Yâ Allah!' deyüp uçardı, ammâ kendüyi hevâdan yere niçe uçursa Çomar'ın atı ayakları yine kel-evvel seğirdir gibi yumulmuş ve Çomar üstünde ata sarılup büzülmüş. Bu hâl üzre uçduğun gördük. Âhir pâre pâre oldu atıyla" deyü mukayyed olmayup herkes cür'etine tahsîn etmeğe başladık.

Niçe kimesneler de bir iki sâ'at yerden kayaları dolaşup "Varalım leşinde kemerinden kılıcı ve tüfengi ve gayrı bisâtından bir kelepirin alırdık." derlerken birkaç âdem gelüp "Bre koman, Çomar işte atıyla deryâ içre yüzüp karşu Van denizi kenârına gidiyor." dediklerinde anı gördük. Atının sağ tarafına asılmış atından ayrılmayup atıyla yüze yüze karşu tarafa bî-bâk gidiyor.

Niçe merd yigit kim "Bre ümmet-i Muhammed! Bu Çomar bu kadar zamân bizim Hakkarî ocağından bu kadar mâl-ı ganâ'imler ile bu kadar kelleler almışdı. Şimdi kezâlik iki yüz kadar âdemimiz kırmışdı. Ve şimdi böyle karşu tarafa gidüp **[282b]** halâs ola? Yarınki gün "Hakkarî Hâkimi Yezdenşîr Hân'ımıza ne cevâb verelim?", dedik. Niçemiz de, "Eyle yarar yiğidin yoluna cân u baş fedâ olsun. Şimdi burada bu kadar âdem kırup atıyla deryâya cân atdı. Gör deryâda balık gibi yüzüp gider, Allah işin onara, diyenin haddi pâyânı yok idi." deyü nakl etdiler.

Ve niçe yüz âdemler atlarıyla ve piyâdeleriyle Çomar'ın kendüyi deryâya atduğu yerden deryânın karşu tarafına üç sâ'atde dolaşup Çomar'ın önün almağa at bırağırlar. Zîrâ Çomar kendüyi deryâya atduğu yer ile karşuda çıkacağı yere varınca üç sâ'atde ancak dolaşılır Vastân kal'ası boğazıdır kim ol boğaz kurbünde Hoşaf nehri deryâya karışır. Cümle Hakkarî askerleri Çomar'ı karşılamağa gitmede, ammâ hikmet-i Hudâ Çomar-ı yarar karşu tarafa yüz bin renc [ü] anâ çekerek at bürâderiyle çıkar. Ammâ bi-emri Hudâ bir bataklı ve çataklı kenâra çıkar, kendi yorgun ve atı durgun. Atdan inüp kâh atı kaldırır kendi batar ve kendi çıkar atı batar. Âhir çizmesi ve çakşırı bırağup pâbürehne atıyla bir

sâ‘at kâmil ol bataklıkdan çıkmağa çalışırken Hakkarî‘nin yüğrük atlılarının evvelleri gelüp yetişir. Çomar görür kim ne tüfengden ve ne de gedelecdeki yeleksiz okdan asla fâ’ide yok ve atında dahi dermân yok. Hemân bu ileri gelenlere dal satur olup yigirmi nefer Hakkarî‘yi kaçırup yine kaya altından aziz atının yanına gelüp bir kerre “Yâ Hayy!” deyüp atı kaldırır. At dahi bir süheyl urup ayağı turâba basar. Hemân Çomar atına süvâr olup hasmına sunar, ammâ görse kim atta tâb u tüvân kalmamış, ammâ kazâ vü kader yine hasmları gitdikce çoğalup dörd yanından üşerler.

Çomar-ı fakîr ıslak çıplak ve şallak u mellak ve silâhdan bî-gallak neylesin, kâh atıyla ve kâh piyâde çomar cengi ederek bir kerre atına süvâr olur. Görse at beş altı yerde yaralanmış, bu kerre atda aslâ dermân kalmamış. Âhir atdan me’yûs olup hemân Çomar yine Rüstemâne piyâdece dal satûr olup cengleşerek leb-i deryâda Süren Baba nâm bir ziyârete girüp ceng ederken bir pencere deliğinden biri Çomar’a bir kurşumu alnından urunca şehîd edüp başın Hakkarî hânına getirirler. Ba‘dehû “Yigitdir” deyü başını cesedi yanına götürüp ol Süren Baba cenbinde medfûndur. Hâlâ ziyâretgâh-ı inâsdır. Hatta Melek Ahmed Paşa efendimize ol cengde hâzır olup Çomar kılıcından kurtulanlar bu sergüzeşt-i Çomar’ı böyle nakl edüp paşa dahi ziyâret eyledi. Hâlâ eyâlet-i Van-ı Şirvân’da ve mâbeyn-i gâzîyânda Çomar’ın sergüzeşti dâstân-ı dûstândır. Hatta bir gâzî yiğit Çomar’ın kabrini kârgîr bina ile imâr edüp Çomar kendüyi deryâya atup uçduğu kayaya Çomar’ın târîhin taşa yazmışdır. Hakkâ ki sikkeyi mermerde kazmışdır.

Eğer su‘âl olunursa bir âdem kendüyi bir kayadan deryâya atmış ve bir kenâre çıkmış, katl etmişler. Ya bu dibâceyi tûl u dırâz medh etmeden murâd ne ola denirse {cevâb oldur kim} gerçi bir sarıca haşerâtı idi ammâ kapu yoldaşımız olup nân u nemek hakkı olduğundan dahi {değil hakku’l-insâf oldur ki} bir sâlih ü mütedeyyin ve mü’min ü muvahhid ve Şâfi‘îyyü‘l-mezheb Malatıyye kurbünde İzoli Kürdlerinden şehbâz u yarar u bahâdır bir er-i server-i hünerver idi. Hatta Şâm’da anın Nakura Boğazı‘nda Dürzî ile bir ceng-i Alî etmişdir kim az değil bu abd-i hakîr kırk iki yıldan berü niçe cenglerde niçe bin gâzîler görmüşüm ammâ Seydî Ahmed Paşa ve Ketagaç Paşa ve bu Çomar Bölükbaşı gibi nefsinde bahâdır ü şecî‘ er görmedim. {Anınçün medh etdim}. *Rahmetullahi aleyh*.

Me’âl-i kelâm-ı dırâzımız işte hayr ile yâd eylemek idi, *ve’s-selâm*.

………………..(6 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i şarka (–) sâ‘atde, **[283a]**

Evsâf-ı şehr-i Hoş-âvân, ya‘nî kal‘a-i Vastân

Hulefâ-yı Âl-i Benî Abbâssiyân’dan el-Mu‘temed Billah’ın hoş âvanâsından bir emîr-i ahûr binâ etmişdir kim ol şahsın ismiyle müsemmâ olup şehr-i Hoş-avan derlerdi. Ba‘dehû yine hulefâ-yı Abbâsî‘den Hâkim Cüvânmerg destine girüp ta‘mîr etdikde Hakkarî‘nin Şatak kal‘asıyla Van kal‘ası mâbeyninde olmağile nâmına Vasatan kal‘ası dediler. Hâlâ Hakkarî hâkimi destinde bir yalçın püştecik üzre şekl-i murabba‘ kârgîr binâ bir kal‘adır kim sene (–) târîhinde Cenâbî Ahmed Paşa nâm bir mîr-i mîrân-ı hümâm top-ı kûpile döğüp niçe yerinde kârgîr taş dîvârları harâbdır. Cânib-i şimâle bir kapusu var, içinde hâneleri azdır ve çârsû-yı bâzârdan bir şeyi yokdur. Ammâ dağlarında keçileri ve aşağı sahrâda bâğları çokdur. Ve kal‘a kaya üzre olmağile handakı yokdur ve dâ’iren-mâdâr

cirmi ma‘lûmum değildir. Zîrâ meşhûr-ı âfâk kılâ‘-ı azîmelerden olmamak ile adımlamadım, ammâ kal‘anın şimâlî tarafında bir çemenzâr u lâle-ızâr yerde bin mikdârı hâk-i pâk ile mestûr hâne-i ma‘mûrlardır. Cümle bâğ u bâğçe içindedir. Hâkim-i örfî Hakkarî hâkimi tarafındandır ve hâkim-i şer‘î Van monlâsı niyâbetindedir. Bir câmi‘i ve iki hânı ve bir hammâmı ve kifâyet mikdârı beş on dükkânları vardır. Gerçi bu kal‘a Van hâkindedir ammâ Hakkarî tağallüben zabt etmişdir. Cenâbî Ahmed Paşa asrında Van paşası subaşılığı imiş. Ve Hakkarî hânının bu kasaba-i Vastân'da hedâyâ-yı vâfiresi geldi. Hatta hemân bir katar-ı katır yükü kaplan ve vaşak postu gelüp "Askerim edâ-yı hizmet etmişlerdir. Lûtf edüp izin viresüz!" deyü ricâ etdikde Paşa "Yabana söyler." deyü izin vermeyüp Van'a götürdü. Andan kalkup cânib-i şimâle 3 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i bâğ-ı İremezât-ı Erdemid: Van sahrâsında deryâya karîb (–) hâneli câmi‘ ve hân u hammâmlı bâğ u bâğçeli ve müşebbek bostânlı ravza-i cinândan nişân verir bir ma‘mûr kend-i İrem-i Erdemit olduğu Van bâğları evsâfında tahrîr olunmuşdur.

Ale's-sabâh bu mahalle Van'ın cemî‘i a‘yân u eşrâfları istikbâle çıkup ale's-seher bir alây-ı azîm ile sene 1065 Şevvâl'inin dördüncü günü cemî‘i asâkir-i İslâm ile mansûr u muzaffer Van'a dâhil olurken kal‘a-i Van-ı kaviyyü'l-bünyân-ı celîlü'ş-şân top şâdumânîsinden murg-ı semender-vâr âteş-i Nemrûd içre kalup bir yaylım tüfeng-i pür-ceng atılup ale'l-akîb derûn-ı kal‘adan bir gülbâng-ı Muhammedî sadâsı istimâ‘ olup sadâ-yı Allah Allah evce peyveste olıcak Süleymân Hân'ın Kesik nâm topun bir kerre atup sahrâ-yı Van lerzân oldu. Van kal‘asına girerken kal‘a-i Van'ın dâ'iren-mâdâr burc u bârûları ve dendân-ı bedenleri niçe yüz bin sancağ u bayrağ ve tuğ u alem ve filandıra bayraklar ile zeyn olmuş ve beş bin aded kelleler nîze ve sekü ve cidâ ve hıştlar üzre ârâyiş-i nîze olup kelleler ile kal‘a ebdânların zeyn etmişler. Paşa "Bre bu kelleler nedir?" dedikde "Sultânım, hân cenginde kırdığımız kellelerdir kim kânûn-ı Van üzre getürüp böyle kelle nakılları ederiz!" dediler. Paşa hayretde kalup hakkâ çam ağacı direklerine kellelerden servler ve kulleler etmişler kim ve mine'l-acâ'ib idi.

Meğer bu Van kulu Bitlîs kulu ile kadîmî düşman imiş kim zâlimler bir nezâketle paşayı hân üzre götürüp bir intikâm almışlardır kim deryâda katre-misâl tahrîr olunmuşdur. Paşa-yı muzaffer bu hâl ile kal‘a-i Van'da sarâyına dâhil olunca kânûn-ı Âl-i Osmânî üzre Kâ'immakâm Ahmed Ağa beş bin sahan ta‘âm bir sommât-ı Muhammedî çekmişdir kim vasfında lisân kâsırdır.

Ba‘de't-ta‘âm dîvân dağılup cümle eyâlet-i Van askeri Van sahrâsında haymeleriyle Van deryâsı kenârında meks etdiklerinde mezkûr sefer imdâdına gelmeyen Kürdistân beğlerin kal‘aya urup haps etdikde bildiler kim Paşa ol beğleri katl eder deyü mâbeyne Van Yeniçeri Ağası Abdî Ağa'yı sulh etmeğe kodular. Ertesi gün mukaddemâ Paşa ile İslâmbol'dan gelen Kabakulak Kapucubaşı‘ya on kise ve bir katar katır ve beş küheylân atlar ihsân edüp mektûblar ile Der-i devlet tarafına Erzurûm üzre yolladı.

Der-beyân-ı tahsîl-i mâl-ı firâvân, berâ-yı Melek Paşa-yı vâlî-i Van

Evvelâ a‘yân-ı Van'dan ol kadar bî-hisâb zî-kıymet boğça boğça esbâb-ı eskâl, akmişe-i fâhire ve kamîs-ı seâvîller geldi kim gılmân-ı hâssaların cümlesi don ve gömlekden müstağnî oldular.

Yevm-i mezbûrda paşa a‘yân-ı Van’a buyurdular kim: “Biz hân cenginde {iken} mübârek yevm-i Ramazân’ı cümle ale’l-ittifâk yemiş idik. Tiz dellâllar nidâ olunup cümle guzât-ı müslimîn ale’l-ittifâk sâ’im olsunlar ve bile ıyd-ı şerîf idelim.” deyü fermân edince münâdîler nidâ edüp kal‘adan toplar atılup cümle ahâlî-i Van haberdâr olup **[283b]** sâ’im oldular. Ve üç gice cemî‘i minârelerde çerâğân olup otuz gice cemî‘i çârsû-yı bâzâr-ı Van küşâde olup kanâdîller ile çerâğân olup her gice sabâha dek cân sohbetleri olurdu. Hâlâ Van’da “Melek Ahmed Paşa Ramazânı‘nda şöyle etdik ve böyle etdik.” deyü Melek Paşa Ramazânı meşhûrdur. Otuzuncu gün kal‘adan toplar atılup herkes abâ-yı ıydiyyesin giyüp ancak salât-ı ıyd kılınmayup cemî‘i halk birbirlerine varup gelüp ıyd-ı Ramazân-ı Melek Paşa etdiler ve yine kânûn üzre sommâtlar olup ma‘sûm-ı ciğer-kûşeler içün çârsû-yı bâzâr tezyîn olup sûk-ı sultânîlerde beşikler ve dollâblar ve salıncak nâm bid‘atlar ile şehir müzeyyen olup üç gün ale’s-seher kal‘adan toplar atılırdı. Hâlâ bu ıyd dahi “Melek Paşa ıydı.” deyü meşhûrdur.

Ezîn-cânib alây ile Van’a dâhil olduğumuzda Melek ramazanının ikinci gün bir dîvân-ı azîm olup cümle ümerâ edâ-yı hizmet etdik deyü izin taleb eylediklerinden ibtidâ Hakkarî hâkiminin kethudâsına destûr olup bir hil‘at-i fâhire ihsân olunup paşaya on kise ve on katar-ı katır pîşkeş keşîde kılup Çölümerik nâm kal‘asına şâd [u] handân gitdi. Andan Mahmûdî beği hil‘at giyüp paşaya sekiz kise ve yedi katar-ı katır ve üç tula Mahmûdî küheylân atlar verüp Hoşâb kal‘asına gitdi ve Pinyanişî beği hil‘at giyüp paşaya üç kise ve bir katar-ı katır hedâyâ verüp vedâ‘ mahallinde paşa eydür: “Beğ, yine vaktine hâzır ol! Hizmet-i pâdişâhîye gelmeyen Evliyâ Beğ üzre seferim vardır. Hâzır olun gâzîyân, bilmedim ve işitmedim demen!” dedikde cümle asâkir-i Van mesrûr u şâdkâm oldular. Ve Gâzîkıran beği ve Bârgîrî Beği ve Şeref Beğ ve Bâyezîd Beği Budak Hân Beğ ve Ercîş beği ve Âdilcevâz beği ve Muş beği birer hil‘at-i fâhire ve birer çeleng ihsân olunup anlar da paşaya üçer kise guruş ve birer katar katır kendi kânûnları üzre verüp livâlarına revâne oldular.

Ba‘dehû Van ağaları ve yeniçeri ağası ve hapisde olan Zerikî beği ve Espa‘ird beği ve Karni beği ve Kesân beği içün paşaya kırkar kise guruş ve birer katır yükü kaplan ve vaşak postları ve beşer katar-ı katırlar ve birer tula küheylân atlar verüp Paşa’dan hil‘at giyerlerken dördine de birer sille-i pehlivânî urup ağızlarından ve burunlarından kan Van’da revâne olup “Bir dahi pâdişâh vekîlinin fermânların tutun, yohsa sizi hayâsızlar kelle paça ederim. Tiz Evliyâ Beğ üzre sefere hâzır olun!” deyü bunları reddetdi ve her biri dâr-ı diyârlarına gitdi. Ertesi gün ne kendiler ve ne imdâdları gelmeyen Van beğlerinden Ağakis beği tarafından ve Ekrâd tarafından ve Benî Kutur tarafından ve Berda‘ beği tarafından ve Erecik beğinden ve Şureger’den ve Çobanlu tarafından ve Alagird tarafından ve Körladik beğinden bu merkûm dokuz aded Ekrâd beğlerinden âdemler gelüp Van a‘yânlarına daşınup her birinden beşer kise ve beşer katar-ı katır ve birer tola küheylân atlar hedâyâ gelüp gelen âdemleri hil‘atler giyüp cürümleri afv olunup ertesi gün dokuz aded beğler i‘timâd edüp paşaya birer el hedâyâlarıyla gelüp müşerref olup hil‘atler giyüp her birine yine birer sille urdu kim Çobanlu beği sadme-i pehlivânîden teker meker oldu. Meğer fakîrin fıtıkı var imiş. Şehrine varup merhûm olıcak yerini Murâd Hân’a verüp yigirmi kise dahi andan geldi. Melek Paşa efendimizin de’bi ol idi kim, kendü fermânın dutmayana deyenek ururdu. Fermân-ı pâdişâhîye itâ‘at etmeyeni ya katl

ederdi ya muşt ve sille ile çehresine urup elbette kanın akıdırdı. Ve ceng mahallinde *Allahümme âfinâ* ejder-i heft-ser olurdu. Ammâ gayrı zamân halûk u halîm ü selîm olup pek gazab-âlûd olsa, “Bre âdem”, “Hey hayâsız” ve “Hey nâmerd” deyü ıtâb etmeden gayrı bir şetm etmezdi. Ammâ hırsız ve harâmîye asla amân u zamân vermezdi.

Üçüncü gün Evliyâ‘nın tarafından Yeniçeri Ağası Deli Abdî Ağa mâbeyne girüp Paşa’ya yüz on kise mâl ve on tula küheylân-ı Mahmûdî ve Benî Helâl ve on katar-ı katır yüküyle post-ı bebr ü kaplan ve vaşak ve zerdevâ ve sâ’ir akmişe-i fâhire ve haliçeler gelüp cürmü afv olup mektûblar ile Kâ’immakâm Arganalı Ahmed Ağa ile hakîr gidüp Ahmed Ağa kendüye hil‘at-i vezîri giydirüp Ahmed Ağa’ya bir kise ve beş at ve hayli pârçe harîr-i Gucerât verdi. Hakîre bir kise ve bir at ve bir gulâm-ı bihzâd verüp üçüncü gün yine nâmeler ile Van’a geldik. Ammâ Evliyâ Beğ kendüsi ibtidâ gelmedi.

Netice-i kelâm İpşir Paşa merhûm bize **[284a]** eyâlet-i Van’ı fenâ mansıbdır deyü tahkîren verdi, ammâ sa‘âdetlü pâdişâh hatt-ı şerîf ile serdâr-ı mu‘azzamsın deyü sorguç-ı şâhî ve otağ-ı serâperde-i pâdişâhî ihsân edüp eyâlet-i Van’da hân-ı atîkden ve ehli hanım sultândan ve yeni hândan ve eyâlet-i Van’da cümle yigirmi yedi aded mîr-i livâlardan ve on bir aded kal‘a kullarından ve sâ’ir beğlerin cürm-i cinâyet [ü] bâd-ı hevâsından ve eyâlet-i Van’ın hâss-ı hümâyûnu mahsûlünden cümle-i cümele beş yüz yetmiş kise mâl kendüye kaldı. Ba‘de’l-harc ve’l-masârıf ve bir o kadar dahi ana karşılık gelen tuhaf u tefârûk-ı bî-hisâb emti‘a-i fâhire ve akmişe-i kâsire hisâbın Feyyâz-ı mutlak bilir. Hulâsa, Van Melek Ahmed Paşa’ya Mısır oldu, *ve’s-selâm*.

Ertesi yedi katar-ı katır mâl ile beş yüz pür-silâh askere Ahmed Ağa’yı serdâr edüp Kaya Sultân’a hedâyâlar gönderirken Âsitâne tarafından Sadrıa‘zam Murâd Paşa’dan emr-i şerîfler ve mektûblar ile Benli Ömer Ağa nâm bir kapucubaşı-yı benâm gelüp dîvân-ı pâdişâhîde emr-i şerîfler *alâ mele’i’n-nâs* kırâ’at olunup mefhûm-ı kelâm-ı emr-i şerîf oldur kim Mukaddemâ sene 1065 târîhinde İpşir Mustafâ Paşa’ya diyâr-ı Haleb’de mühr-i şerîf gitdikde Gürcî İpşir mahzûz oldu, ammâ mühr ile diyâr-ı İslâmbol gibi dâr yere varmağa havf edüp Acem tarafına bir sefer açmağa tedârikler görüp beş ay kâmil Haleb’de oturup bu eyâlet-i Van’da mezkûr Pinyanişî beğlerine haber gönderüp elbette Kızılbaş’ın bir tarafını urup sulha muğâyir bir iş edüp ol tarafa serdârlığ ile varırsam sizin hâslarınız ve sancaklarınız dahi ziyâde ideyim.” deyü İpşir Paşa Haleb’den bu Pinyanişî kavmine haber gönderir.

Fakîr Ekrâd-ı sâf-dil İpşir’in va‘de-i dürûğlarına i‘timâd edüp bir gice altı bin askerle Şâh Gediği’n aşup vakt-i Şâfi‘îde şehr-i Rûmiyye ve Dümbülî ve Salmas ovalarında olan kendleri gâret edüp yaylalarda olan koyunlardan on yedi bin Avşarî ve Dümbülî koyunu sürüp vilâyetlerine gelirler. Şâh-ı Acem bu hâl-i pür-melâli gûş edüp bir çapar ile bir nâme Haleb’de İpşir’e gönderüp İpşir asla nâmeye vücûd vermez. Âhir-ı kâr Acem dahi Kürd’den intikâm almak içün Rûmiyye hânı ve Çulan sultânı ve Biredos sultânı ve Dümdümî sultânı ve Dümbülî sultânı ve Salmas sultânları cümle on bin asker olup şâhî topların çekerek nefîr-i Efrâsiyâbların ve kerrenây-ı Menûçehrlerin ve kös-i hâkânîlerin çalarak asker-i Âzerbaycân Pinyanişî vilâyeti üstüne düşüp niçe köylerin alan u tâlân ve ahâlîsin nâlân edüp Hasanî yaylasından kâmil kırk bin koyun dahi sürüp şehr-i Rûmiyye’ye dâhil olurlar.

Bu kerre Pinyanişî Ekrâdları bu hâl-i pür-melâli İpşir'e i'lâm etdiklerinde İpşir mühr ile Konya şehri altına varmış bulunup andan İslâmbol'a gelince "Acem diyârıyla Ekrâd mâbeynlerinde sulha mugâyir iş olmuşdur." deyü ol takrîb {ile İpşir Paşa} bizim Melek Ahmed Paşa'yı Van'a sürdü ve biz Van'a alây ile girerken İpşir'i katl etdikleri haberi gelüp Kara Murâd Paşa sadrıa'zam oldukda mezkûr Pinyanişî'nin koyunlarını Acem'den tahsîl içün emîrler geldi kim mazmûn-ı kelâmı bu idi.

Paşa bu emr-i şerîfin vârid olduğundan hazz edüp gelen Kapucubaşı Ömer Ağa'yı Yûsuf Kethudâ'ya müsâfir verüp emr-i şerîfler ile mektûblar geldiğin vezîria'zama i'lâm edüp Kaya Sultân'a hazîne ile gidecek Ahmed Ağa'ya mektûbları verüp anlar Âsitâne'ye gitmede. Yine ol gün mektûblar yazılup Acem ile sulha muğâyir iş eden Pinyanişî beğine Şinikçi Ahmed Ağa mektûblar ile Pinyanişî beğin getirmeğe üç yüz yiğit ile me'mûr olup üçüncü günde Pinyanişî beği cemî'i ulemâ vü sulehâ ile ve arz-ı mahzar huccet-i şer'iyyeler ile ve Acem'den dâd u hârnâmeler ile gelüp feryâd eylediler.

Paşa bunlara "Gam yemen, inşâallah maslahatlarınız âsân-vech üzre hâsıl olur." deyüp bu gâzîlere hüsn-i dil gösterüp hayli i'zâz u ikrâm edüp bunları cümle Van ağalarına müsâferete verdi. Ve Dîvân Efendisi Gınâyîzâde'ye tenbîh edüp Bağdâd-ı behişt-âbâd'da şâha tahrîr etdiğin gibi şâha bir nâme-i hoş-âyende-i belîğ ve bir nâme Tebrîz-i dilâvîz Hânı Kaytaman hâna ve bir nâme Rûmiyye hânı Gencî Alî Hân-ı sefîhe ve yedi aded mektûblar dahi **[284b]** Kutur sultânına ve Çevlân ve Biredos ve Harr ve Domdomî ve Dümbülî ve Salmas ve Enzelî ve Avşarlı sultânlarına mü'ekkedâne mektûblar tahrîr eylegil bir gün mukaddem bu Pinyanişî'nin koyunların tahsîl ideler ve illâ asâkir-i Van diyâr-ı Âzerbaycân'a çöküp illeri vilâyetleri nehb ü gâret olunur." deyü mektûbları ve nâmeleri böyle tahrîr eyle deyü paşa-yı müdebbir dîvân efendimize tenbîh [ü] te'kîd etdi.

Hikmet-i Hudâ işbu 1065 senesinin mâh-ı Zilka'desinin üçüncü günü bâlâda tahrîr olunduğu üzre Melek Ahmed Paşa ıydı olduğu gün "Vâlî-i Bağdâd Murtezâ Paşa tarafından hedâyâ-yı azîmeler ile bir kapucu geliyor." deyü haber geldikde paşa kethudâsıyla iki bin Van askeriyle istikbâline çıkup alây-ı azîm ile mezkûr ağayı kal'a-i Van'da paşa huzûruna getirüp Alî Ağa nâm bu mîr-i kelâm ve müdebbir-i hümâm kimesne paşanın zânûsun bûs edüp kırk kıt'a mektûblar ile Murtezâ Paşa'nın mektûb-ı muhabbet-uslûbların verüp dîvânda kırâ'at olundu.

Netîce-i kelâm-ı muhabbetnâme "Benim veliyy-i ni'am efendim! Mukaddemâ mataracı kulunuzu Bağdâd'dan Gürcîstân'a gönderüp Hırtıs kal'asından bürâderimiz çıkarup mataracı kulunuz ile Acem diyârından geçüp Bağdâd'a gelirler iken sultânımın mutasarrıf olduğu Van hudûduna müşâ Rûmiyye deryâsı kenârında Dümbülî kal'ası sultânı nâm Kızılbaş-ı bed-ma'âş bizim Türkçe bilir Gürcî bürâderimiz mataracı kulunuzla haps etmişler. Sultânıma müşâ olmaları cihetden efendime arz olundu. Lûtf edüp {bürâderimizin} ıtlâkına sa'y-i belîğ edüp bizi elli yıllık hasretimiz ile mülâkât idesüz. Bâkî fermân sultânımındır. Ve benim efendim. *Elhamdülillah sümme elhamdülillah.* Bitlîs hânı nâm şakînin mâh-ı ramazânu'l-mübârekde asker-i Van ile hakkından gelüp bu kadar bin Yezîdîlerin kılıçdan geçirdiğiniz haber-i meserreti bu hakîre gelüp mesrûr oldum. Zîrâ bu abd-i kemterin dahi ana dâğ-ı derûnu var idi. Lâkin {hakkından gelmeğe} me'mûr değil idim. Hakkâ ki gazâ-yı ekber etmişsiz. Cenâb-ı İzzet gazânız mübârek eyleye ve

sultânıma mektûb-ı muhabbet-üslûbumuz tehî olmak içün iki katar-ı katır ile bâr-ı bî-ma'nîler gönderdik. Sultânıma lâyık değil ise de kabûl idesiz ve küstâhâne mühürlü defterimizle amel idesiz. Bâkî hemîşe *devlet bâd bi-Rabbi'l-ibâd"* deyü Murtezâ Paşa'nın mektûbu kırâ'at olunup hemân Alî Ağa iki katar yükü akmişe-i fâhireleri dîvânhâneye çeküp yüklerin yıkup katarları emîr-i ahûra teslîm edüp sâ'ir yükleri hazînedâr kaldırdı.

Meğer dörd yükü bir çetr-i mülemma' imiş kim mehterbaşı Van sarâyı meydânına kurup Paşa gördükde, "Bu bir gûne tarz [u] tarh üzre dikilmiş bir oba kim cihân şâhlarına serâperde-i Süleymânî ve hayme-i Efrâsiyâb ve sâ'ir yaban-ı hâkânî bile eyle değildir." deyü meddâhlar eyle tavsîf etdiler.

El-hâsıl cümle zer-ender-zere müstağrak olmuş sâfî Firengî atlas üzre incü ile dal dal işleme bir cibinlik idi. Ve cümle tınabları sâfî sırma ile mebrûm Lahîcân ibrişimi idi. Eğer sâ'ir kâlây-ı metâ'ı tahrîr eylesek tatvîl-i kelâm olur.

Ancak elli külçe köse destâr ve beş yüz nâfe müşk-i Hoten ve üç yüz şemmâme amber-i hâm-ı Sînî ve yüz çift kâse ve fincân-ı fağfûr-ı Çînî ve sâ'ir gûnâ-gûn Hindistân tuhefleri ana göre kıyâs oluna.

Murtezâ Paşa'nın defter-i kâ'imesi üzre Alî Ağası bu eşyâları cümle âb-ı rûları üzre teslîm edüp ağaya bir semmûr kürk giydirilüp ağaya benim atımdan bir at verin." dedikde,

Ağa eydür: "Sultânım taşrada bizim pîşkeş Bağdâd atları vardır. Emr-i şerîfiniz olursa huzûr-ı şerîfinize getirelim, temâşâ edin" dedi.

Paşa eyitdi: "Bu dîvânhâneye çeksinler" dedi.

Ağa eyitdi: "Devletli sultânım, kâmil elli re's atdır" dedikde,

Paşa eyitdi: "Bre cânım. Ne garîb temâşâ, elli at çok değil midir?" dedi.

"Sultânım on at on kısrak paşa oğlunuzdandır ve otuz re's at ve kısrak Bağdâd-ı behişt-âbâd'daki çerâğ-ı efrûhtelerinizindir" dedikde,

Paşa eydür: "Tiz cümle birer birer bu dîvânhâneye çeksinler." deyü fermân edince elli aded sâfinâtu'l-ciyâd misilli atlar ve hussân ü mühreler geldi kim Hudâ bilür her biri birer genc-i Kârûn değer karınlı ve kasıklı küheylân **[285a]** atlar idi. Cümlesin paşa emîr-i ahûru alup kabz etdi ve paşa ol atları birer birer erbâbına ve hân cenginde atı şehîd olanlara ve dahi Van ağalarına verdi. Hamd-i hudâ bu du'âgûya da bir at ve bir kısrak verüp "Hâzır ol seni Acem diyârına göndersem gerekdir." dedi. Gûyâ "Cihân benim olup yine mi Acem ülkesini seyr [ü] temâşâ ederim." deyü sürûrdan ayağım yere basmaz oldu.

Ve ol ân atları getiren ağaya bir kise guruş verüp Yûsuf Kethudâ'ya ağa-yı mezbûru müsâfir verüp ol ân dîvân efendisine paşa tenbîh edüp "Murtezâ Paşa karındaşımızın karındaşın haps eden Dümbülî hânına mektûb-ı mü'ekked yazup Paşa karındaşımızın bürâderin mataracısıyla hapisden ıtlâk eder. Yohsa Şâha bildirüp kendinin hakkından geldiririm." deyü bir nâme yazmağa tenbîh etdi.

Ol gün hakîre bir kise guruş harcırâh ve bir semmûr kafası kürk-i siyâh ve bir kat libâs-ı fâhire ve bir kemer raht-ı nâdire ve bir sırma-i mebrûm zeyn-i şemmâre ve bir gulâm-ı meh-pâre ihsân edüp,

Paşa eydür: "{Evliyâm! Varacağın} diyâr-ı Acem'dir. Ferzend-i rindi çokdur, dînleri yokdur. Zemmâm u nemmâm ve fassâl u feddâh şu'arâları çokdur. Seni imtihân ederler. Basîret üzre olup şer'-i Resûl-i mübîni elden komayup anları ilzâm ide gör ve dâ'imâ salâh-ı hâli ve zühd [ü] takvâyı ve ehl-i sünnet [ve'l-]cemâ'ati elden komayup evkât-ı hamseye sünnet-i Resûl üzre müdâvemet eyle ve ırz [u] nâmûsunla olup tevâbi' [u] levâhıkını zabt [u] rabt etmeğe mukayyed ol. Ve bizim bayraklardan yetmiş seksen aded tüfeng-endâz sekban ve sarıcalardan pür-silâh yiğitler götür." deyü bu gûne niçe yüz va'z u nasîhatler etdikde,

Hakîr eyitdim: "Sultânım, buyurursuz kim Acem diyârıdır, bir hoşça edebinizle ol, buyurup sekban u sarıca haşerâtları götür, dersiz. Eyle vâsi' mezheb diyârda bir sarıca bin gûne habâset etse gerek. Ben anları niçe zabt edeyim. Azîz başınız içün olsun benim baltam yemeğe irtikâb edüp zabt [u] rabtıma râzı olan âdemlerden götürürüm ve pür-silâh u mü'eddeb ve musallî ü ehl-i ırz âdemler götürürüm." dedikde "Âferîn, berhordâr-ı ömr ol. Sen bilirsin" dedi.

Ve seksen aded mü'min ü muvahhid ve perhîz-kâr âdemler cem' edüp her birin paşaya gösterüp dünyâ kadar hazz edüp seksen aded âdeme bir kise guruş harcırâh verüp cümlesi paşanın dâmenin bûs etdiklerinde "Göreyim sizi, ırz [u] nâmûs-ı Muhammedî ile olup Evliyâ'mın sözünden taşra taş koparırsanız sizden baş koparırım. Varın Allah işiniz âsân ide." deyü hayr du'âlar etdi.

Ve Sarı Alî Ağa'ya tenbîh edüp "Sen de Isfahân-ı nısf-ı cihânda Şâh Abbâs'a gidersin. Hâzır ol, iki bayrak yiğit götür." deyü ana da bir kise guruş verüp azîm tenbîh ve te'kîdler etdi.

Ertesi gün Murtezâ Paşa ağasına on kise ve bir at ve mektûb-ı mu'teberâtlar verüp "Evliyâ Çelebi ile bile Rûmiyye, andan Tebrîz'e ve andan Bağdâd'a gidersin." deyü Murtezâ Paşa ağasına izin verdi.

Andan koyun tahlîsine gelen Vezîria'zam Ağası Ömer Ağa'ya "İnşâallah bu koyunları tahsîl ederiz. Sizler buyurun der-i devlete." deyü beş kise ve bir Gürcî gulâm ve bir re's küheylân-ı benâm verüp Âsitâne'ye yolladı.

Ve koyun sâhibleri olup şikâyete gelen cümle Pinyanişî beğine ve a'yânına "Siz dahi Evliyâ Çelebi'yle yarın gitmeğe hâzır olun." deyü fermân etdi.

Ve yine ol sâ'at Sarı Alî Ağa'yı huzûruna kığırup şâhın nâmelerin verüp, "Basîret üzre ol", deyü tenbîh edüp dest-bûs edüp gitdi.

Ba'dehû hakîri katına kığırup eydür: "Evliyâm, yolun üzre olan Acem sultânlarına uğradıkda hüsn-i ülfet edüp Acem ülkesinde durmayup hoşnudlar mıdır ve adl-i adâletleri var mıdır ve Âl-i Osmân'a yine ke'l-evvel muhabbetleri olup Osmânlı isterler mi tecessüs eyleyüp her husûsda ârifâne anların ahvâllerine vâkıf ol." dedi.

Ve dahi ol Rûmiyye hânı esfehü's-süfehâ olan Genc Alî Hân ile hüsn-i zindegâne edüp, "Bir gün mukaddem Pinyanişî'nin kırk bin koyunun tahsîl idesin. Zîrâ ben de yakında Van'dan ma'zûl olup Âsitâne'ye giderim ve bu eğerli atı ve bu yelegendez atı hâna hedâyâ

götürüp iltiyâmı elden koma ve elbette koyunları tahsîl etmeden gâfil olma ve Murtazâ Paşa karındaşımın karındaşın haps eden Dümbülî hânına bu atı ve bu mektûb-ı berâtı verüp elbette Murtezâ Paşa karındaşın halâs idesin ve bu cevâhirli kılıcı ve bu cevâhir hançeri ve cevâhir çârkâb tîrkeşi Murtezâ Paşa **[285b]** oğlumuza hedâyâ götürüp bu mektûblarımızı teslîm eyle. Ammâ Bağdâd'da çok eğlenme. Hemân avdetde Şehrizol'dan ve Hak Ahmed kal'asından ve Zâlim yaylasından ve Harîr ü Ardalân vilâyetlerinden ve Hakkarî içinden Van'a tiz gel, dedi. Ve bu nâmeyi ve bu cevâhir eğerli atı ve bu yelegendez atı ve bu cevâhir hançer-i zülficâmı Tebrîz hânı olan Kırçıl Kaytamaz Hân'a verüp ana cümleden ziyâde i'zâz u ikrâm u iltiyâm eyle. Zîrâ bir müdebbir-i kâr-âzmûde İrân-zemîn şâhı vezîridir. Biz Bağdâd'da iken Kandehar seferine sipehsâlâr-ı ceyş oldu ve sonra hânlar hânı oldu ve şimdi ma'zûl olup bizim gibi o da vezîria'zamlıkdan ma'zûl olup bize karşılık vilâyet-i Âzerbaycân-ı Tebrîz'de hânlar hânı oldu. Hatta bizim Bitlîs Hânı üzre hareket etdiğimizden diyâr-ı Acem'de hayli gulgule olup ihtirâz üzre oldular. Hân ile ceng etdiğimiz ahvâli ve sebeb-i cengi elbette sana su'âl ederler. Ayne'l-yakîn hâsıl etdiğin üzre takrîr eyle." deyü düstûr verdi.

"Ve Rûmiyye'de koyunlardan bekâyâ kalırsa Tebrîz hânına hedâyâ ve nâmelerimizden sonra i'lâm edüp elbette koca hân ile gâyet hüsn-i ülfet eyle" deyü niçe nasîhatler etdi.

Ve cümle hedâyâları ve nâmeleri ve yetmiş aded atlas kiseli mektûbları verüp dest bûs edüp hayr du'âsıyla behre-mend olduk. Ve Sarı Alî Ağa'ya dahi bir cevâhir eğerli ve cevâhir rahtlı ve Bitlîs hânı kârı hotaslı bir eşheb küheylân at ve üç re's sâfinât misilli yelegendez at ve bir kıt'a Şâhnâme ve bir kıt'a Hümâyûnnâme şâha gönderdi. Ve şâh vâlidesi dahi sünniye olmağile ana da bir at murassa' zeynli ve beş çift kumaş içinde hayyâl sırmalı gömlekler gönderdi. Ve şâh vezîrine bir at ve mektûblar gönderüp Alî Ağa'ya da hayr du'â edüp {Alî Ağa} zemîn-bûs edüp gitdi.

Bin altmış beş zilka'desinin onuncu günü kal'a-i Van'dan diyâr-ı Acem'e elçilik ile gidüp diyâr-ı Rûmiyye ve diyâr-ı Âzerbaycân'da şehr-i Tebrîz-i dilâvîz'e gitdiğimizi, andan diyâr-ı Irâk-ı Arab'da seyr [ü] temâşâ etdiğimiz kılâ'-ı şehr-i azîmleri beyân eder

Evvelâ Bismillah ile kal'a-i Van'dan Sarı Alî Ağa iki yüz pür-silâh güzîde asker ile Şâh'a gitmeğe me'mûr olup çıkdı. Ve hakîr de yüz aded pâk [u] müsellah "Benem, diğer nîst!" diyen şehbâzlar ile bir katar-ı katırım çeküp azm-i diyâr-ı Acem etdim ve refîkimiz olan Mustafâ Paşa ağası Alî Ağa kâmil yüz aded yiğit ile ol dahi Van'dan çıkdı. Ve yine refîklerimiz olan koyun şâkîleri Pinyanişî a'yânlarından yüz nefer âdemler dahi Şirvân'dan çıkup cümle beş yüz nefer âdem ile bir alây-ı azîm olup *mütevekkilen alallah* deyüp paşa efendimizin yine vedâ'ında hayr du'âsıyla kal'adan taşra çıkup cânib-i şarka müteveccih olup şehr-i Van'ın Erdemit bâğları sağ cânibimizde kalup 3 sâ'atde,

Nergök Gediği: Bir sarp beldir. Andan karye-i Nergök; üç yüz hâneli ve bir deyrli Ermenî köyüdür. Harâcı Van kulu aklâmıdır kim defterdâr tarafından zabt olunur. Andan yine cânib-i şarka 3 sâ'[atde] kûh-ı Verek'de,

Menzil-i Veng-i Verek: Bu diyâr Ermenîstân olmağile cemî'i kenîselerine veng derler. Ammâ bu veng-i Verek, Verek dağının ta zirve-i a'lâsının sehel alçağında bir hıyâbân-ı

gülistân [u] dırahtistân-ı azîm kıbâb-ı kârgîrler ile mebnî kal‘a-misâl demir kapulu bir veng-i pür-âvengdir kim bir deyr-i kadîme müşâbeheti yokdur. Üç yüzden mütecâviz ruhbân [u] kıssîs ve bıtrîk [ü] papas Ermenîleri vardır kim her biri birer şuğle me’mûrdur. Ol gice beş yüz nefer askere i‘zâz u ikrâm etdiler kim ta‘bîr olunur değildir. Zîrâ cemî‘i millet-i Mesîhiyye beyninde Kudüs’deki Kamâme’den sonra bu veng-i Verek’e i‘tibâr edüp nezerât getirirler. Ve refîkimiz olan ağalara ve hakîre birer vaşak postu hedâyâ verüp, mısra‘

Mâl-ı kâfir hest ber-mü‘min helâl [66]

deyüp hedâyâların alup andan ale’s-seher yüz bin renc [ü] anâ ile Verek dağı şeceristânın aşup 5 sâ‘atde,

Karye-i Hündüsten: Van nevâhîlerinden üç yüz hâneli ve bâğlı u bâğçeli Ermenî köyüdür. Harâcı Van kulu aklâmıdır. Kimse vaz‘-ı yed edemez, defterdâr tarafından zabt olunur. Andan 5 sâ‘{atde,

Van} kulu çayırı: Tırfil-i giyâhâtlı çemenzâr yerdir. Andan,

Süleymân Beğ çayırı: Bir yonca ayrıklı vâdîdir. Bu kurâları geçüp,

Sitâyiş-i kal‘a-i Hoşâb: Vech-i tesmiyyesi oldur kim kal‘anın kayası dibinden nehr-i Hoşâb cereyân **[286a]** etdiğinden Hoş-âb derler, ammâ ism-i kadîmi Erçek-i Bâlâ‘dır. Âl-i Abbâsiyân’dan Hakkarî binâsıdır. Sene 800 târîhinde Mahmûdî destine girüp hâlâ Mahmûdî beğlerinin taht-gâhıdır.

Ba‘dehû Süleymân-ı zamân nâm bir azîmü’ş-şân bir hân bu kal‘ayı tevsî‘ edüp cânib-i şarkîsinde sehel havâlesi olmağile ol havâleye hâ’il Süleymân Beğ bir kal‘a-i Süleymânî inşâ etmiş kim her taşı fil-i Menkûsî cüssesindedirler ve her seng-i hârâsının tûlu yigirmi ayak uzunluğun dîvâra koyup uçlarını rûy-ı dîvâra komuş ve darabât-ı kûp-ı top te’sîr etmesin içün kal‘a dîvârın kaplıbağa arkası gibi şak yapmış. Ne kadar top ursalar aslâ gülle te’sîr etmeyüp kayar. Hattâ sene 1060 târîhinde Şemsî Paşa oğlu {Mehemmed Emîn Paşa} yigirmi gün bu kal‘ayı döğüp bir taşı koparamayup hâ’ib ü hâsir rücû‘ eder ve rüsvâ-yı âm olup gider. Ve cümle kal‘aların kapuları ağaç üzre hadîd kaplu kapulardır kim âteş eylesen ağacı yanup demirleri dökülür ammâ bu kal‘a-i Hoşâb kapusunun her kanadı üçer yüz kantar polâd-ı Nahşevânî‘dir. Aslâ ağacı yokdur ve üstâd-ı bennâ bu kapuyu iki kal‘a mâbeynine pinhân etmişdir kim aslâ görünmez. Gûyâ kal‘a-i Bâbü‘l-ebvâb’dır. Bu kal‘a içre hâkim Mahmûdî İbrâhîm Beğ‘den gayrı kimesne olmazdır. Gâyet küçük kal‘adır. Dâ’iren-mâdâr cirmi bin iki yüz adımdır. İçinde bir zâviyesi ve beğe mahsûs bir hammâmcığızı vardır. Gılâl anbârları ve zîr-i zemînleri ve müstevfâ cebehânesi ve on pâre şâhî topları vardır. Suyu bârân-ı rahmetden cem‘ {olur su sahrınçları vardır}. Ve kal‘anın bir kayası fil hortumu gibi taşra uzanmış bir kayadır. Merhûm Süleymân Beğ ol kayalar üzre Süleymânî san‘atlar ile demir çarhlar eyleyüp yüz kulaç demir zencîrler ile aşağıda cereyân eden nehr-i Hoşâb’dan san‘at-ı dollâb ile su çekdikleri Aşağı Rabât halkı çârsûdan seyr ederler, garîb temâşâgâh-ı kal‘a-i seyrângâhdır.

Bitlîs hânı cenginde hâkimi İbrâhîm Beğ ile cengde bulunduğumuzdan kal‘ada hakîre ve refîklerimize ziyâfet edüp {bu kal‘a-i Hoşâb’ı} bir hoş temâşâ etdik. Cânib-i erba‘ası çâh-ı

gayyâdan nişân verir. Aslâ handakı yokdur ve ancak şimâle nâzır bir kapusu vardır, ammâ kapusunun iç yüzünde derk-i esfelden nişân verir bir handakı var, üzre, top tahtalarından cisrdir.

Bu handak içi leb-ber-leb sarnıç-ı âb-ı hayât sudur. Ve bu kal'aya kavm-i Ekrâd Hoş-âv derler. Suya dahi âv derler, ammâ Vanlılar bu kal'aya Hoşaf derler. Netîce-i kelâm {kal'a} dibinden cereyân eden nehr-i Hoşâb olmağile ol isimile müsemmâ bir kal'a-i zîbâdır kim dâ'iren-mâdâr şekl-i muhammesdir. Ve cümle ebrâcları gûyâ kulle-i Kahkahâ'dır.

Sitâyiş-i Aşağı Rabât: Bu diyârda varoşa rabât derler. Bu dahi bir dere içre cânib-i erba'ası havâleli ve garb tarafı nehr-i Hoşâb'dır, alçak dîvârlı ve kırk kulle ve iki kapulu ve handaksız dört bin adım cirmli bir kal'adır. İçinde cümle sekiz yüz kadar hâk-i pâk ile mestûr bir rabât-ı ma'mûrdur. Bir câmi'i ve hânı ve bir kesîf hammâmı ve bir kaç dükkâncıkları vardır. Gayri ibret-nümâ âsâr-ı binâsı kal'asından gayrı yokdur.

Ahvâl-i gâzîyân-ı Mahmûdî: Sene 955 târîhinde Sultân Süleymân'a itâ'at edüp Tebrîz ve Nahşevân ve Revân seferlerinde hizmet-i vâfireleri sebkat etmeğile ülkeleri kendülere ber-vech-i te'bîd yurdluk ve ocaklık deyü hükûmet verilmişdir. Hâlâ Van eyâletinde tabl [u] alem sâhibi ocak beğidir. Hâlâ hâkimü'l-vakti İbrâhîm Beğ'dir. Ülkesi tahrîr olunup kânûn-ı Süleymân {Hân} üzre timâr u ze'âmetleri vardır. Beğinin hâssı kendi diyârının ebvâb-ı mahsûlâtıdır. Ol takrîb ile Van vâlîsiyle sefer eşerler, ammâ alâybeği, çeribaşı ve dizdârı ve kethudâyeri ve serdârı yokdur. Ammâ Âsitâne tarafından yüz elli akçe kadısı vardır. Ve bu kavm-i Mahmûdî cümle sekiz bin asker olur. Ammâ kerrât ile Acem şâhına karşu komuşlardır. Gâyet şecî' ve yarar ve bahâdır şehbâz gâzîlerdir. Cümle al ve yeşil ve sarı ve kırmızı boyalı sakallı âdemlerdir kim cümle dîndâr ve ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at Şâfi'îyyü'l-mezheb mü'min ü muvahhid âdemlerdir. Mâbeynlerinde bir âdemin kizbi zâhir olsa, "Sen kezzâbsın!" deyü ol âdemi nefy-i beled, azl-i ebed ederler. Evlâd [ü] ıyâlin dahi redd ederler.

Manzara-i nehr-i Hoşâb: Bu nehr-i zülâl diyâr-ı Hakkarî'nin Çölümerik kûhlarından ve Hasanî yaylalarından cem' olup bu kal'a-i Hoşâb altından nehr-i Hoşâb **[286b]** cânib-i garba cereyân ederek Van sahrâsı içre Erdemit bâğlarından güzer edüp Hakkarî'nin Vastân kal'ası dibinde Van deryâsına mahlût olur. Bu kal'ada bir gice mihmân olup hândan gûnâ-gûn tuhaf hedâyâlar alup ale's-seher 5 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Davdan: Mahmûdî hükmünde yüz hâneli ve bir câmi'li Kürd köyüdür. Bir çemenzâr fezâda haymelerimizle meks edüp ol gice ahâlî-i kurâ cümle askere kuzu ve karaca ve sığın ve yaban koyunları getirüp ziyâfet etdiler, ammâ süd ve darı ve tereyağıyla bir ta'âm getirdiler. Meğer "Pohın" derlermiş, ol pohından cümlemiz yedik, ammâ lezîz pohın imiş. Gerçekden safâ etdik. Meğer bu diyârda pohın mu'teber ta'âm imiş. Anınçün her müsâfire ikrâm içün pohın yedirirlermiş. Ammâ ba'zı Kürd veled-i zinâları, "Pohın yer misiz?" deyü pohından sormağa başladıklarından bizim asker dahi bed ismi var deyü pohından yemez oldular. Ammâ hakkâ ki lezîz ta'âm idi. Andan yine cânib-i şimâle meyyâlce,

Evsâf-ı kal'a-i Ereçek

Sene (–) târîhinde Âl-i Abbâsiyân'ın kadre ermişlerinden bir kimesne "Er gerçek"den galat Erçek derlermiş. Kadr mâlıyla binâ olunmuş bir yalçın püşte başında şekl-i murabba' bir küçük kal'adır, ammâ zirve-i a'lâya kad-keşân olmağile çıkup temâşâ etmedim. Hâlâ Mahmûdî hükmündedir ve mâ-tekaddem taht-ı Mahmûdî bu kal'a imiş. Şimdi ol kadar imâr değildir, ammâ yine Van eyâletinde sancak beği hükmündedir. İki bin askere mâlikdir. Mahmûdî atlarının güzîdesi bu Erçek'de olur. Hükûmetinde timâr u ze'âmet tahrîr olmayup ebvâb-ı mahsûlâtı beğine hâs kayd olunmuşdur. Beği kal'ada olur Aşağı Rabâtı bir dere küncinde beş yüz hâneli câ-be-câ bâğ u bâğçeli ve kavak ağaçlı rabâtdır. Bir câmi'i ve bir hânı ve bir kesîf hammâmı ve on mikdârı dükkânı var ammâ buhayre-i Erçek kal'anın kurbünde bir halîc-i sağîresi var, on vukiyye gelir yahşı alabalığı olur kim Kürdistân'da Ereçek balığı meşhûrdur. Bu semek-i mümessekden sayyâdlar sayd edüp a'yân [u] kibâra hedâyâ götürürler. Aslâ balık râyihası yokdur. Bu halîcin kenârında Fâtih-i Revân Sultân Murâd Hân meks edüp mâhîlerinden tenâvül edüp "Hakkâ ki mâ'ide-i Erçek idiği gerçek imiş." demişdir. Ve bu buhayrenin yine cânib-i garbîsinde bir yol vardır. Ol râh-ı câdde ile Van'a beş sâ'atde varır tarîk-ı seheldir. Murâd Hân Van'a ol râhdan revâne olmuşdur. Bu Ereçek beğinin ziyâfetin tenâvül edüp ve hedâyâsın ve kulağuzların alup andan yolumuza hilâfcadır ammâ "Da'vete icâbet" deyü cânib-i şimâle meyyâlce dağlar ve dereler aşup kâmil sekiz sâ'at gidüp,

Evsâf-ı kal'a-i Abagay

Vech-i tesmiyye Abakay'dan galat Abagay derler. Kay, pâdişâha derler. Mısır pâdişâhlarından Kaytabay ve Kayabay ve Kayağay misilli isimler vardır. Bu kal'ayı da Âl-i Abbâsiyân'dan Abakay nâmında bir pâdişâh binâ etmeğile kal'a-i Abakay'dan galat Abagay derler. Van'a on sâ'at karîb garb cânibine doğru yolu vardır. Kal'ası şekl-i muhammes yalçın kaya üzre Şeddâdî binâ bir kal'a-i zîbâdır. Hâlâ bu dahi Mahmûdî hükmündedir. Andan şarka 7 sâ'[atde],

………………..(4 satır boş)………………..

Andan cânib-i şarka 7 sâ'atde,

Evsâf-ı Karahisâr-ı Van-ı Kürdistân

Kavm-i Ekrâd bu kal'aya Karaca kal'a derler. Zîrâ ekseriyyâ seng-i siyâh ile Âl-i Abbâsiyân'dan Gıyâseddîn ibn el-Muktedir Billah binâ etmiş kal'a-i köhne-âbâddır. Devlet-i Âl-i Osmân'da altıncı Karahisâr-ı Ekrâd budur. İbtidâ Afyonkarahisâr ve Şebin Karahisâr ve Develi Karahisâr ve Antalya Karahisâr (–) (–) (–) (–) (–) (–) altıncı bu Ekrâd Karahisârı'dır. Ammâ bu dahi anlardan kalmaz. Evc-i âsumâne ser çekmiş bir kûh-ı bî-mânend üzre bir hisâr-ı ser-bülenddir, ammâ küçükdür. Cânib-i erba'ası çâh-ı sakar olduğundan ne kadar adımdır, bilmem, ammâ şekl-i murabba'dan tûlânîce vâkı' olmuşdur. (–) (–) (–) (–) (–) (–).**[287a]** Hâlâ Mahmûdî beğlerinden Evliyâ Beğ adaşımız hükmünde yurdluk ve ocaklık olmak üzre tabl [u] alem sâhibi bir mankâle mîr-i muhteremdir kim cemî'i Kürdistân ümerâların ihsânıyla bend etmişdir. Dörd bin aded güzîde pâk müsellah asker-i Ekrâda mâlikdir. Cemî'i Mahmûdî beğlerinin âb-ı rûyıdır. Gerçi bir lahm u şahm sâhibi görinür ammâ gâyet çâpük ü zinde ve server-i hünerverlik üzerinde mevcûd bir mîr-i Mahmûdî'dir. Bitlîs hânıyla bu Evliyâ Beğ diyâr-ı Kürdistân'ı Hâtem-i Taylık'da

aralamışlardır kim ni‘metleri mebzûldür. Hattâ cümle refîklerimizle aşağı hıyâbânında bir ziyâfet-i azîm etmişdir kim cümle ni‘met-i nefîselerinin sükkeri Şâm'ın nebât-ı Hamevîsinden idi. Ba‘de't-ta‘âm parmağındaki Ferîd hattıyla damlalı zümürrüd üzre yazılmış bir hâtem idi kim Hâtem-i Tay bile eyle bir hâteme mâlik olmamış idi. "Evliyâm görem gözüm mührünü" dedi. "Görün hânım" deyü eline {mührümü} verdikde kırâat etdi Sec‘:

Mühr ez re'îs-i etkıyâ vü enbiyâ

Dâred ümmîd-i şefâ‘at Evliyâ[67]

deyüp okudukda aklı gidüp "Evliyâ‘m elbette birini bana cabalarsan." dedi. Hakîr eyitdim: "Hânım, bu sec‘ bana sa‘ddır, gayriye nahsdır" dedim. Hemân bi'l-bedâhe buyurdular kim, "Evliyâ ve enbiyâ nahs olmaz. Sen dahi vü men dahi hâssu'l-hâs Evliyâyız ve bizler sa‘d-ı ekber halk olunmuşuz. Elbette bu mühre baş urdum." deyü ibrâm-ı tâm ile ricâ etdiğin bildikde hakîr hemân "Safâ nazar hânım, mübârek bâd." dedim. Cihân anın olup "Tiz Evliyâ Çelebi karındaşımıza beş yüz gûsfend-i Mahmûdî verin." dedi. Ve bir semmûr pâçesi kürk ve bir murassa‘ şeyhânî kılıç ve bir Mahmûdî at ihsân etdi ve Murtazâ Paşa ağasına ve bizim Paşa ağasına birer at ihsân edüp vedâ‘ etdik. Andan yarar kulağızlar alup cânib-i şark-ı şimâle meyyâl 5 sâ‘atde gidüp,

Menzil-i karye-i Pasik Ağa: Yine Mahmûdî Evliyâ Beğ‘in yüz hâneli köyüdür. Bir câmi‘i ve câ-be-câ bâğları vardır. Andan yine şarka 3 sâ‘atde sarp sengistân içre gidüp,

Menzil-i Mellahan: Evc-i semâya ser çekmiş kayalar mâbeyninde bir vâsi‘ dere içre bin hâneli bâğlı u bâğçeli Ekrâd Müselmanlardır kim cümle Şâfi‘îyyü‘l-mezheb kimesnelerdir. Ekseriyyâ Mahmûdî‘nin güzîde askeri bundadır ve cümle Evliyâ Beğ‘e tâbi‘lerdir. Hatta Evliyâ Beğ bu kende bir ayn-ı zülâlin başında İremezâtdan nişân verir bir bâğ-ı İrem inşâ etmiş kim gûyâ Konya'nın bâğ-ı Merâm'ıdır. Kethudâsı gelüp bu bâğçede bir ziyâfet etmişdir kim ta‘bîr olunmaz. Bunda dahi yine Evliyâ Beğ tarafından kaplan postları pîşkeş hedâyâlar alup beş yüz aded koyunlar ile cümlesin Van'a fürûht etmeğe gönderdim. Andan üç sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Pinyanişî, ya‘nî hisâr-üstüvâr-ı Hasanî

Sene (–) târîhinde Âzerbaycân pâdişâhlarından Sultân Uzun Hasan binâ etdiğiyçün Hasanî kal‘a derler. Hükm-i Âl-i Osmân'da cümle (–) aded Hasan isimli kal‘a vardır. Biri Hasan Badrak'dır kim harâbdır. Biri Hasan-ı Mansûr'dur ammâ Hasîn-i mansûr'dan galat Hasan Mansûr derler. Biri de Hasan Keyfâ‘dır. Biri de Erzurûm kurbünde Hasan kal‘asıdır. Biri de Şâm Trabulus'da Hasan-âbâd'dır. Biri de (–) (–) (–). Biri de bu Hasanî kal‘asıdır. Evc-i âsumâne ser çekmiş kaya üzre vâki‘ olmuş yed-i Kudret ile kal‘a halk olunmuş bir vâcibü‘s-seyr kal‘adır kim aslâ benî Âdem kârıyla bir kârgîr binâ dîvârı yokdur. Hemân bi-emrillah burc burc beden beden kayalardır. Aslâ amelî kâr-ı insân yokdur. İllâ niçe yüz aded mi‘mârları var. Hakkâ ki Âd kavminden kalmış kâr-ı benî Âdem gâr-ı yetîmânlardır, ammâ kal‘ası küçükdür. İçinde on kadar hânesi var, suları sarnıçdır ve zahîresi kehflerinde gâyet çokdur. Lâkin zâlim kal‘anın havâlesi vardır, ammâ zerre denlü bu kal‘aya bir zevâl yokdur. Zîrâ eser-i binâdan bir âsârın yerinde yeller eser. Hattâ sene 1033 târîhinde Kel

Rüstem Hân bu kal‘ayı kâmil sekiz ay muhâsara edüp kal‘a-kûp toplar ile döğüp bir çâre edemeyüp hâ’ib ü hâsir İrân-zemînde nîrân-ı ka‘ra gider. Cânib-i cenûba bir kapusu var, ana da nerdübân ile çıkılır. Nerdübânı ipler ile kal‘aya çeküp aslâ bir tarafdan urûcu mümkin değildir. Âdemden gayrı bu kal‘aya bir hayvân urûc idemez. Meğer murgân-ı hoş-elhânlar pervâz urup meks ideler. İçinde bir câmi‘i ve anbârları ve su sarnıçları vardır. Bu kal‘aya hâ’il olan dağlarda kaplan u vaşak ve kebş-i yabânî hisâbın Hudâ bilir. Hattâ Kürd ârifleri ol dağlarda kepânlar edüp kayaları **[287b]** kazmışlar. Yabân koyunları geçdiği zamân ol kepâna düşünce kepân kapanup içine ne düşmüş ise alup koyunun yerler, kaplan u vaşağın öldürüp postun alırlar. Cümle halkı böyle gûsfend-i yabânîyle geçinirler. Ve bu dağlarda olan kaplan Sikifle dağlarında ve Karataşlık’da olmazdır, at kadar kaplanı olur. Bu kal‘adan aşağı Berdük deresi kenarında altı yüz aded tahtânî Ekrâd hâneleri vardır. Ammâ etrâfında rabâtı yokdur, sâfî handakdır. Bağçeleri yokdur ammâ bâğları gâyet çokdur. Hatta Berdük nehri kenârında olan çemenzâristân içre niçe bin serâmed ve kadd-i kâmet kavak ağaçları var kim her biri ayyûka ser çekmişdir.

Hikmet-i garâ’ib temâşâ: Bu kavm sıbyânının cür’etine hayrânım ki kaçan bu diyârın cümle eşcârâtına su yürümeğe başladıkda bu şehir sıbyânları bir yere cem‘ olup her kavak ağacına sağîr ü kebîr yetmişer ve seksener ve yüzer mikdârı gulâmlar bu kavaklara tırmaşup çıkdıkça tâ zirve-i a‘lâlarına vardıklarında kavak ağacının tahammülü olmayup bâr-ı sakîlden hemân ağaçlar Birecik yayı gibi eğilüp ser-nigûn olurken cümle ciğer-kûşeler kavak ağacının dallarına yarasa kuşu gibi sarılup kavak ağacının evc-i âsumâna çıkmış ucu oğlanların ağırlığından tâ yere düşüp yatar. Bu kerre nâresîde tıflânlar birer birer dallardan kendülerin yere atarlar. Bu kerre kavak ağacının yükü hafîf olup ağaç üzre ancak kırk elli oğlan kalır, ammâ zehredâr olanları tâ ağacın doruğunda kalır. Bu kerre ağaç deprenüp kalkmak ister, ammâ dahi üzerinde gulâmlar çokdur.

Hemân bir uğra ağaçdan aşağı on aded oğlan kendüyi atınca, hemân fakîr kavak, bâr-ı sakîlden halâs olup bir kerre kırk elli aded uşak ile {kavak} gürleyüp yerden kalkup tâ öbür tarafda yere eğilüp bir derîce kadar fakîr kavak kâh sağa ve kâh sola yatup kalkup sallana sallana ber karâr olur. Ammâ bu mahalde ağaç iki tarafa hırâmânî hırâmânî bu kadar gulâmlar üzerinde iken sallandıkça tıflân-ı ebcedhânların savt-ı hazînleri ile bu gûne hânendelikleri vardır. Güft-i sıbyân-ı hânendegân ağaç sağ tarafa salınırken cümle bir ağızdan “Halli sun, halli sun” deyü feryâd edüp şaka ederler. Kaçan kim ağaç sol tarafa eğilir “Verre run, verre run” deyü âğâz ederler. Ta ki ağac-ı fakîr yine ber-karâr durur.

Bu kerre demin ağaca bile çıkup ağacı aşağı eğdirüp aşağı yere inenler yine ağaca ankebût gibi tırmaşup yine ağaç bâr-ı sakîlden zemîne eğilüp yatar. Bu kerre demin ağaç üzre kalup salınanların cümlesi aşağı atılup demin aşağı inenler bu kerre ağaç üzre kalup ol kadar “Halli sun” çağırırlar kim sadâları eflâke çıkar. Eğer bir hoş salınmasalar aşağıdakiler ağaçdakilere “Hey batabnî batabnî; hey kösnî dümbelenî” deyüp el urup birbirine bu gûne şakalar ederler. Ammâ garâbet bundadır kim bir diyârın kavak ağaçları iki tarafına böyle eğilmek ihtimâli yokdur.

Beher yevm cümle sıbyân ba‘de’l-asr hocalarından âzâd olunca böyle ağaçlar üzre oynarlar, aceb temâşâgâhdır. Ammâ gâyet necîb ü reşîd gulâmları var. Bir sengistân u cezîre-zemîn olmağile pederleri bu serhadde gulâmlarına imhâl vermişler. Zîrâ bu şehirde

ancak bir câmi‘ ve bir mescid ve müsâfirîn içün bir hân vardır. Gayri eser-i binâdan bir hammâm ve bir çârsû-yı bâzâr aslâ yokdur. Ammâ yaylalarında koyunları çokdur. Lâkin şehr-i Haleb'den İpşir Paşa tahrîkiyle Kızılbaş bu kavmin kırk bin aded koyunların alup sürdü ve ol koyun mâddesiyçün tahsîle me'mûr olduğumuz Pinyanişî kavmi bunlardır kim anınçün bu kavm bize ikrâm edüp mezkûr ağaçlar sâyesinde meks edüp zevk [u] safâlar etdik. Âb [u] hevâsı gâyet latîfdir.

Ahvâl-i kavm-i Pinyaniş: Sene 955 târîhinde Sultân Süleymân'a itâ‘at edüp yine kendi vilâyetlerinin ebvâb-ı mahsûlâtlarıyla ocak beği olmuşlardır. Hâk-i pâklerinde timâr ve ze‘âmet yokdur. Tabl [u] alem sâhibi mîr-i mükerremdir. Cümle altı bin âdeme mâlikdir ve yine bunlar da Mahmûdî add olunur, ammâ elkâblarında "Ümerâ-yı Pinyaniş" deyü tahrîr olunur. Aklı gözünde, sâdıklık özünde; şemşîr belinde, hançer elinde âteş-pâre âdemlerdir ve gâyet ankâlardır ve hîle vü hud‘adan berîlerdir. Bunlardan bizimle Van'dan gelen yüz nefer âdemleri kalup on nefer âdemleriyle {aşağıdaki Berdük bu Hasanî kal‘asına muttasıl bir dere aşrı yazıla, gaflet olunmaya} cânib-i Acem'e revâne olup cânib-i şarka (–) sâ‘atde,

Menzil-i Rûbâcık Sultân: Murâd Hân Revân'a avdet etdikde bu mahalde meks edüp hâlâ otağı yerinde bir soffa var. **[288a]** Bu mahal yine Pinyaniş hudûdunda Âl-i Osmân hâkidir. {Hikmet-i Hudâ} ammâ bu Rûbâcık'da bir çâh-ı mâ vardır kim suyu Kuds-i şerîfin âb-ı Selvânından lezzet verir. Her kim o sudan kırk gün nûş etse bi-emrillah şecî‘ ü tüvânâ fetâ olur. Anınçün ekseriyyâ Mahmûdî kavmi bahâdırlardır. Ammâ bu Rûbâcık'ın yolları dahi sengistân u çengelistân yerleri vardır ve yalçın kayalarında keçi ve koyun-ı beyâbâni vardır. Ve kaplan, vaşak ve zerdevâsı bî-hisâbdır. Ammâ köyü ol kadar imâr değildir. Üç yüz hâneli ve bir câmi‘li Ekrâd-ı Pinyanişî köyüdür. Her hafta etrâfında olan kurâların halkı cem‘ olup azîm bâzâr durur. Andan şarka 6 sâ‘{atde},

Evsâf-ı kal‘a-i Kotur: Vech-i tesmiyyesi lisân-ı Moğol'da "kotur" sarplığa ve mu‘ânid olan âdeme derler. Kavm-i Moğol, Cengiziyândan İslâm ile müşerref olan Muhammed Şâm-ı Gazan hazretleri ki Tebrîz kurbünde medfûndur. Anın zamân-ı hilâfetinde Kotur nâmında bir mu‘ânid vezîri var idi. Muhammed Şâm-ı Gazan ol vezîre eydür: "Ey Kotur, şu kotur u potur sengistânda bir kal‘a binâ eyle." dedikde Kotur vezîr "El-emrü emrüküm." deyüp bu çengelistânda sene 693 târîhinde bu kal‘a-i Kotur'u Kotur Hân binâ etdiğinden kal‘a-i Kotur derler. Ammâ hakkâ ki kotur yerde vâki‘ olmuşdur.

Bir Kotur kal‘ası dahi Bosna eyâletinde Hersek sancağında Novi kal‘ası körfezi nihâyetinde böyle bir sarp kayalar üzre vâki‘ olmuş kotur kal‘ası vardır. Ammâ hâlâ Venedik kâfiri hükmünde bir sa‘b u metîn kal‘a-i hısn-ı hasîndir.

Ammâ bu kal‘a-i Kotur Acem hükmündedir. Sene 992 târîhinde Ferhâd Paşa feth edüp dest-i Âl-i Osmân'da idi. Ba‘dehû sene 993 târîhinde Cığaloğlu, Serâv altında münhezim olup cümle cebehâne ve bârhâne ve sâ'ir kârhâneleri bırağup firâr etdikde Acem fürce bulup bu Kotur kal‘asına istîlâ eder ve ta‘mîr ü termîm edüp metânet üzre istihkâm eder. Hatta sene 1045 târîhinde Fâtih-i Van Sultân Murâd Hân ba‘de'l-feth-i Revân bu Kotur deresinde meks etdikde asâkir-i İslâm'ın bu kal‘aya şergîl olanlarına ol kadar top urur kim yanına bir âdem uğramaz.

Murâd Hân eydür: “Bu top sadâsı nedir?” derler, “Pâdişâhım evvel bizim idi, şimdi Acem’in destinde Kotur kal‘ası askere top atar.” derler. Murâd Hân *aleyhi’r-rahmeti ve’l-gufrân,* der-ân Nogay eline süvâr olup bu kal‘a-i serbülendi temâşâ edüp “Hak belâ versin, ne turfe sa‘b-hisâr imiş. Şimdi bunu muhâsara etsek vakt-i şitâ garîbdir. Belki muhâsarası gün-be-gün müştedd ola. Buna mübâşeret etmeden, etmemesi makbûldür. Olmaya, illâ hayr.” deyü serâperdesine gelüp sene 1048 târîhinde Bağdâd’ı feth edüp akd-i sulh mahallinde Murâd Hân Kara Mustafâ Paşa’ya der kim: “Mustafâ. Bu sulhda Acem, Revân kal‘ası kurbünde Mekü kal‘asın münhedim etsin ve Van eyâletinde Kotur kal‘asın münhedim etsinler.” der.

Hakîkatü‘l-hâl nutk-ı dürer-bârları üzre kal‘a-i Mekü ve kal‘a-i Kotur’u münhedim etmeyüp içinden cümle askerlerin çıkarup kal‘a-i Kotur’u hâli üzre bırağırlar. Hikmet-i Hudâ Sultân Murâd Hân ba‘de’l-feth-i Bağdâd İslâmbol’da merhûm olup beri tarafda Kızılbaş fürce bulup cülûs-ı İbrâhîm Hân’da nakz-ı ahd edüp kal‘a-i Mekü ve bu kal‘a-i Kotur’a asker koyup eyle mükellef ü müzeyyen ve kavî eylemişdir kim gûyâ bir beyâz dürr-i gevherdir. Hâlâ eyâlet-i Van’da Pinyanişî beğiyle müşâdırlar. Zamân-ı kadîmde Kotur sancak beğimizin tahtı idi. Kal‘ası Acem destindedir ammâ yine cümle Kotur nevâhîleri dest-i Âl-i Osmân’dadır. Kotur beği vardır. Hatta bizimle Bitlîs Hânı cenginde bile idiler.

Eşkâl-i ahvâl-i kal‘a-i Kotur

Bir derenin cânib-i cenûbîsi nihâyetinde evc-i âsumâna ser çekmiş şekl-i murabba‘dan tûlânî bir kaya üzre Şeddâdî binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır kim gûyâ kal‘a-i Âdilcevâz’dır. Ammâ ne kadar hatve idiği ma‘lûmum değildir, lâkin küçükdür. Hâlâ Acem’in intihâ-yı serhaddi olmağile mültefit bir kal‘a-i müzeyyendir. Hâlâ derûn-ı kal‘ada üç bin aded güzîde Mâzenderânî tüfeng-endâz dizçöken nökeri vardır. Biz anda bir gice aşağı bâğçelerde mihmân iken kal‘anın cemî‘i ebrâcların ve dendân-ı bedenlerin meş‘aller ile çerâğân edüp didebânları tâ vakt-i sehere dek, “Hudâ hûb” deyü feryâd ederlerdi. Hakkâ ki kal‘a beklemek Acem’e kalmışdır. Kal‘a binâ etmek Fireng-i bed-renge kalmışdır. Kal‘anın dizçöken ağası ve eşik ağası aşağıda haymelerimize nüzûl edüp hayli i‘zâz u ikrâmlar edüp mihmândârlık ile ziyâfet-i azîm etdiler.

Ale’s-seher bunlar bize elli mikdârı dizçöken vesîle verüp Muhammedî deresi nâm mahalli geçüp Şâh Gediği nâm mahalle varıldığı bir alçak kûhdur kim ibtidâ hudûd-ı Acem’dir. Ammâ kal‘a-i **[288b]** Kotur Osmânlı‘da iken Acem teğallüben zabt eylemişdir. Ammâ hakikatine nazar oluna. Bu kârhâne-i dünyânın kârı böyledir kim bu cihân kimesneye bâkî olmayup benî Âdeme eğlence olmak içün kâh dest-i Acem’e girer, nice yıl mutasarrıf olurlar. Kâhîce yine Osmânlı eline girer. Beyt,

Böyledir böyledir bu kâr-ı cihân

Eylenme bu kelâma lâğ yamân

mazmûnu üzre bu cihân içre cemî‘i pâdişâhların mâbeynlerinde olan hudûd kal‘aları alma verme dünyâsı içre kâh alınır ve kâh verilir.

Netîce-i kelâm mezkûr Şâh gediğin, sene 1065 Zilka‘desi’nde aşup Acem ülkesine kadem

basdık. Andan 3 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Alî Bak, ya‘nî kal‘a-i Albak

Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim sene 694 târîhinde Mehemmed Şâm-ı Gazan asrında şâhbender-i Tebrîz olan Alî Bâkî bu kal‘ayı binâ edüp Alî Bâkî‘den galat kavm-i Moğol ve kavm-i Ekrâd Albak derler. Niçe mülûka intikâl etmiş bir gurâbhâne-i harâbdır kim kal‘ası âlî bakdır. Hâlâ Van [u] Azerbaycân ve Rûmiyye [vü] Ucân şehirlerinin tâ vasatında bir zeyl-i kûhda şekl-i murabba‘ bir küçük kal‘acıkdır. İçinde yasavul ağası ve dizçöken ağası vardır ve şâh destinden dolu nûş etmiş dizçöken tülüngîleri vardır. Ve şâh elinden câm ile çakır çekmişler ve şarâb-ı nâb içmişler nöker-i Mâzenderânîler var kim tüfeng-i pür-reng ile pire[y]i ururlar. Bâğı ve bâğçesi çokdur. Hatta fâtih-i Revân Gâzî Murâd Hân feth-i Revân’dan avdet etdikde bu Albak eline konup şehri tehî bulduklarında harâb u yebâb etmeyüp ubûr eder. Hâlâ otağı yerinde bir mesîregâh çemenzâr yerde soffaları vardır. Ol mahall-i mübârekde her hafta ahâlî-i kend cem‘ olup bâzâr-ı âlî olur. Kal‘adan taşra câmi‘i ve hânı ve hammâmı ve kifâyet mikdârı dükkânı vardır.

Şemseddîn-i Hafî hazretleri: Tarîk-ı Hâcegân’dan ulu sultândır kim niçe keşf ü kerâmetleri zâhir ü bâhir olup bu şehirde medfûndur.

………………..(1 satır boş)………………..

Andan cânib-i şimâle 5 sâ‘atde,

Kend-i Celu: Bir Hakkarî Celusu şâhdan tâc giyüp bu kendi imâr etdiğinden kend-i Celu derler. Halkı cümle Şî‘îlerdir. Andan yine şarka 3 sâ‘at gidüp,

Kend-i Sanasun: Salmas hudûdunda bir vâsi‘ çemenzâr sahrâda bin hâneli bâğ u bâğçe ve câmi‘ ü hân u hammâmlı bir kend-i ma‘mûrdur. Lâkin çârsû-yı şâhîsi olmayup Murâd Hân’ın otağı yerinde hafta bâzârı durur. Andan 7 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Karnıyarık: Sene 922 târîhinde karnıyarık nâmıyla mülakkab bir hân binâ etmeğile Karnıyarık derler. Berdük sultânı hükmünde bir kûh-ı bâlâ üzre Şeddâdî binâ bir kal‘a-i zîbâ ve şekl-i murabba‘dan tûlânîce vâki‘ olmuş bir küçük kal‘adır ammâ hayli âlî püşte üzredir. Kal‘aya komayacakları ma‘lûmum olup çıkup {seyr [ü] temâşâ etdiğimizden} ne kadar âdem idüği ma‘lûmum değildir. İçinde ancak “Bir câmi‘i ve bir sarâyı ve üç yüz mikdârı tülüngi neferâtları vardır.” deyü nakl etdiler. Ammâ aşağıda bâğlar kenârında haymelerimiz ile meks edüp seyr [ü] temâşâ etdik. Bin aded hâk-i pâk ile mestûr hânedân-ı ma‘mûrlardır kim her birinde bâğ u bâğçe ve havz u şadırvân ile ârâste ve kâh-be-kâh kuyâh-ı hıyâbânlar ile pîrâste olmuş rabta-i zîbâdır. Müte‘addid câmi‘leri ve hân u hammâmları ve kifâyet mikdârı dükkânçeleri vardır. Sultân Murâd’ın otağı yeri bir mesîregâhdır. Ana karîb Monlâ Şecâ‘eddîn-i Kirmânî anda medfûndur.

………………..(2 satır boş)………………..

Andan cânib-i şimâle meyyâl 3 sâ‘atde,

Menzil-i kend-i Hobaş: Murâd Hân yolundan sapadır. Tesûy şehri minâreleri râygân sol cânibimizde kalup bâğları içre geçüp bu Hobaş‘da haymelerimiz ile meks olunup kelenteri

ve kend şâhnesi vâfir mihmândârlık edüp cümle ri‘âyet etdiler. Tesûy
şehri nevâhîlerindendir. Bin hâneli câmi‘ ve hammâmlı kend-i ma‘mûrdur. Andan yine cânib-i şimâle 3 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Berdük: Bu kal‘a Acem hudûdu içre vâki‘ olmuşdur.{Van eyâletinde} Pinyanişî hükmündedir. Acem'in nehb ü gâret etdiği koyunların ekserîsi bunlarındır. Zîrâ yaylakları Acem'in Avşarlı kavmiyle hem-müşâdırlar. Bu kal‘a-i bâlânın bânîsi sene 1025 târîhinde Pinyanişî beğlerinden Çolak Mîr Azîz Beğ binâ etmişdir. Bu kal‘a-i Berdük Pinyanişî‘nin Hasanî kal‘asına katı yakındır. Ammâ iktizâ hasebiyle da‘vete icâbet deyüp birkaç kal‘alara varılup mektûb-ı muhabbet-uslûblar **[289a]** verilüp kal‘a-i Berdük'e geldik. Cümle Pinyanişî istikbâle çıkup haymelerimizle bâğlarında mihmân olduk.

Eşkâl-i kal‘a-i Berdük: Bir bayır üzre müfîd [u] muhtasar bir küçük kal‘acıkdır. Handakı yokdur. Cânib-i şarka bir ağaç kapusu vardır. Dâ'iren-mâdâr cirmi sekiz yüz adımdır. İçinde iki yüz mikdârı odaları vardır. Neferâtları yine kavm-i Pinyanişî kavmidir. Üç topcağızı var ve bir câmi‘i dükkânları ve hânları ve hammâmları yokdur. Ammâ her ne murâd idinsen cümle zî-kıymet eşyâlar bî-kıymet bulunur. Zîrâ Acem diyârıyla müşâdır ve Acem içindedir. Ve kal‘anın cenûbî taşrasında nehr-i Davdan kenârında üç yüz aded bâğlı u bâğçeli ve kavak ağaçlı rabât-ı ma‘mûredir kim cümle hâk-i amber-pâk ile mestûr bir kasaba-i sağîredir.

Bir câmi‘i Çolak Mîr Azîz'indir ve hân u hammâm-ı kesîf anındır kim bu hammâma hakîr girdim. Ancak altı âdem sığar bir hammâm-ı masharadır. Bu rabtada ancak üç bin mikdârı Pinyaniş fetâları sâkin olurlar ammâ kerrât ile diyâr-ı Acem'e girüp şâhın hânlar hânını defa‘ât ile bozmuşlardır. Bir hayli akûr u şecî‘ kavm-i şedîddirler. Cümle başlarında Kızılbaş serbendleri üzre çelengli fetâlardır kim her biri beşer ve onar Kızılbaş-ı nâ-tıraş başların şemşîr-i âteş-tâb ile tıraş edüp kılıçların arşa asmışlardır. Hâlâ müşâlarında olan Acem'in Rûmiyye hânı ve Tebrîz hânı ve müşâlarında olan cümle Acem sultânları bunlara her bâr zahîre ve atlar ve pârçe harîrler hedâyâ gönderüp şerlerinden emîn olurlar.

Ammâ Kızılbaş azîm asker ile üzerlerine gelüp ceng ederek kırk bin koyunların yaylalarından sürdü ve biz anların koyunların tahsîl içün mübâşir olduğumuz ma‘lûmları olup bizimle Rûmiyye hânına bile gitmeğe murâd edindiler. Hakîr eyitdim: "Biz yine sizin koyunlarınız içün, niçe Acem sultânlarına Van vezîrinden mektûblarımız vardır, dahi çok dolaşırız. Siz sonra Rûmiyye'ye geliniz." dedim. Hazz etdiler ve bize hayli hedâyâ verdiler ve bu rabta içre cereyân eden bu nehr-i Davdan'ı su'âl etdim. "Harîr dağlarından ve Ardalân bellerinden ve Hakkarî kûhlarından cem‘ olup şehrimiz içre ubûr edüp maşrık tarafında Çevlân sultân hâkinden güzer edüp Rûmiyye deryâsına rîzân olur." dediler. Ammâ âb-ı hayâtdır, her bâr geçit verir nehr-i sağîredir. Andan şarka 3 sâ‘atde,

Kend-i Hine: Üç yüz hâneli Kürd ve Ermenîlerdir. Hem Acem'e ve hem Pinyanişliye tâbi‘lerdir. İki kılıç altında olmağile tarafeyne öşür verirler. Anı geçüp,

Kend-i Harîr: Bunlar Gâzîkıran Ekrâdlarına tâbi‘lerdir ammâ Acem'e de öşür verirler. Ma‘mûr kend-i İremdir. Anı dahi geçüp 3 sâ‘atde,

Evsâf-ı dâr-ı gâzîyân, kal‘a-i Gâzîkıran: Sene (–) târîhinde bu kal‘ayı Âl-i Abbâsiyândan Hakkarî pâdişâhları bina etmişdir. Ammâ ismini bilemediler. Niçe kerre dest-i Acem'e, niçe kerre Osmânlı eline girüp hâlâ eyâlet-i Van'da Pinyaniş beğlerinin Gâzîkıran'ın ocak beğleri hükmündedir. Bu kavmin nısfı Acem'e tâbi‘dir. Zîrâ köyleri ve kendleri ve mezra‘aları ve bâğ u bâğçeleri cümle Acem hâkindedir. Ancak kal‘aları sarp olmağile mütehassın olup Âl-i Osmân'a tâbi‘lerdir. Ammâ yine Mahmûdî‘nin Pinyanişî kavminden Gâzîkıranlılardandırlar.

Bu kavme "gâzî kıran" denmeğe bâ'is oldur kim bunlar evvel asırda sekiz bin asker olup şâh hânları Gâzîkıranlılar ile kal‘a-i Revân'a imdâda giderken bunlar Acem'in önün alup eyle kılıç ururlar kim Kızılbaş bir baş cân halâs idemez. Hâlâ ol asırdan berü bunlara Gâzîkıranlı derler, ammâ çoğu Acem'e tâbi‘lerdir.

Eşkâl-i kal‘a-i Gâzîkıran: Rûmiyye sahrâsına nâzır bir yalçın kal‘a üzre şekl-i murabba‘ bir küçük köhne binâ, bir sa‘b-kal‘a-i ra‘nâdır. Kaç adımdır ma‘lûmum değildir. Derûn-ı kal‘ada on hânesi ve beğ sarâyı vardır, ammâ mükellef ü hevâdâr sarây-ı imârdır. Ve beği ocaklık hâkimidir. Hâlâ bin askere mâlikdir. Ebvâb-ı mahsûlâtı kendüye hâss-ı hümâyûn kayd olunmuşdur. Hâkinde timâr ü ze‘âmet-i cüdâ yokdur, "Mefrûzu'l-kalem ve maktû‘u'l-kademdir" deyü ellerinde hatt-ı şerîfleri var kim Acem galebe ederse ana tâbi‘ olalar. Anınçün cum‘a gün câmi‘lerinde hutbe içre ibtidâ Âl-i Osmân, andan şâh-ı İrân'ı yâd ederler, ammâ Âl-i Osmân'a ziyâde muhabbet ederler. "Ah Osmânlı, bir kerre dahi gelse!" deyü ah ederler. Zîrâ Acem ile Osmânlı sulh [u] salâh ideli fakîr olduk derler.

Der-vasf-ı Rabât-ı Zîr: Etrâfı kal‘asız bir varoşdur kim cümle bâğ u bâğçeli hânelerdir. Ammâ çârsû-yı bâzârı ve hân u hammâmı yokdur, ammâ bir câmi‘i var. Andan bu kerre cânib-i cenûba gitmek **[289b]** iktizâ edince Isfahân-ı nısf-ı cihânda şâh-ı İrân-zemîne gitmeğe me'mûr olan Sarı Alî Ağa iki yüz aded atlılarıyla bizden ayrılup anlar cânib-i Isfahân'a bizler taraf-ı Âzerbaycân'a müteveccih olup taraf-ı cenûba 5 sâ‘atde,

Menzil-i Kuyâh Deresi: Bu mahal Acem'in Çevlân Sultân hudâdunda Gâzîkıran ile mâbeynlerinde bu dere-i Kuyâh, Şâh Gediği'dir. Garb tarafı Osmânlı‘nın Gâzîkıranlısıdır. Bu Şâh Gediği'nde olan Kuyâh Deresi eyle bir deredir kim gûyâ hıyâbân-ı gülistân-ı İrem'dir. Niçe yüz bin elvân şükûfenin râyiha-i tayyibesinden âyende vü revendegânın dimâğları mu‘attar olur. Ve şâhrâh-ı câddenin tarafeynine bîd-i ser-nigûnlar ve servi vü sanavber ü ar‘ar ve şimşâd u çınar dırahtların hendese üzre dikmişler. Aslâ âdeme âfitâb-ı âlem-tâbın tâb-ı tüvânı te'sîr etmez. Böyle bir hıyâbân-ı Kuyâh deresidir. Ammâ zâlim derede sene 992 târîhinde Cıgalazâde Sinân Paşa sû-i tedbîri sebebiyle Serâv cenginde münhezim oldukda firâr eden asker-i İslâm'ın ardın önün Acem ve Ekrâd alup bu Kuyâh deresinde kıra kıra tamâm edüp nâm içün yine şühedâları kenâr-ı râha defn etmişler. Alî Yâr Paşa ve Tireli Fazlı Paşa ve Vâsi‘ Alîsi Defterdâr Paşa ve Ferrûh Beğ bunlardan gayrı niçe yüz a‘yânların kabirlerinin seng-i mezârlarına ism ü resimlerin yazmışlar, hakkâ ki sikkeyi mermerde kazmışlar. Ammâ Tebrîz ve Rûmiyye hânlıkları Osmânlı destinde iken yazmışlardır, deyü nakl etdiler.

Andan cânib-i cenûba Şehrezûl dağları ve Harîr ü Ardalân kûhları dâmenleri cânibine 5 sâ‘atde,

Menzil-i Çevlân Sultân: Bir kûh-ı bülendin dâmeninde bin hâneli bâğ u bâğçeli câmi‘ ve hân u hammâmlı ve yüz mikdârı çârsû-yı şâhlı bir kend-i azîmdir. Çevlân Sultân bir kırçıl koca tülüngiyân istikbâle çıkup alây ile bizi sarâyına ziyâfete götürüp cümle tevâbi‘imizi kendi bâğına kondurdu. Murtazâ Paşa ağası karındaşımızı oğlunun hânesine kondurdu. Bu Çevlân Sultân aslı Gâzîkıran Kürdü‘ndendir. Şâhdan tâc giyüp sultân olmuşdur. Sultân, bu diyâr-ı Acem'in sancak beğlerine derler. Bir kırçıl koca âdemdir kim bin aded nökere mâlikdir, ammâ kal‘ası yokdur. Paşa efendimizin mektûb-ı dürer-bârını verüp bûs edüp kırâat etdirüp mefhûmu ma‘lûm olıcak "Vallah men Pinyanişden bir gûsfend aparmamışam. Ancak Rûmiyye hânıyla şehrlerin talava durmuşum." dedikde, "Ey imdi birkaç günden, sizinle Rûmiyye hânı dîvânında müşerref oluruz." deyüp konağımıza gidüp ale's-sabâh hedâyâsın alup cânib-i cenûba 5 sâ‘at gidüp,

Menzil-i Avşarlı Sultânı: Bu dahi istikbâle çıkup bizi bâğına kondurup ziyâfetler edüp mektûbları verdik. Kırâ‘at edüp "Belî be[r]-ser ü çeşm. Sizinle Rûmiyye dîvânında görüşürüh." deyü hüsn-i dil gösterdi. Aslı Türkman âdemîsindir Osmânlı zulmünden firâr edüp şâhdan tâc geymiş on bin Türkmana mâlikdir kim Harîr dağlarında yaylalanırlar, mün‘im âdemleri vardır. Kendi beş yüz hâneli câmi‘ ve hân u hammâmlı kenddir, bâğ u bâğçesi cihânı dutmuşdur. Andan yine cenûba 6 sâ‘atde,

Menzil-i Biredos Sultânı: Beği bir pîr-i fânî mücelled piranî olmağile müşevveşü‘l-hâl olup girde-bâliş-i nâlişde feryâd-ı dâd ederdi. Kethudâsı istikbâlimize çıkup mihmândârlıklar edüp mektûbumuz teslîm edüp kendüsi hareminde câme-i hâb içre yatırken buluşdukda, "Hayr makdem! Yüz basa geldiniz, hayr kademler ile geldiniz." deyüp dilnüvâzlıklar etdi. "Ziyâret-i hakîkat lâzımdır." deyü konağımıza vardık. Kasabası gâyet ma‘mûrdur. Beş câmi‘i var ammâ Kızılbaş-ı bed-ma‘âş olduklarından câmi‘lerinin cemâ‘atleri yokdur. Hân u hammâm ve çârsû-yı bâzârları vardır. Andan yine cenûba 5 sâ‘atde,

Menzil-i Enzelî Sultân: İstikbâle çıkup Şâh Abbâs-ı Sânî çerâğ-ı efrûhtesinden Kehrevân diyârından bir sabâhu'l-hayr ve fârisü‘l-hayl sultândır. Kendi sarâyına kondurup mektûb-ı muhabbetden hazz edüp "Hey kurbân, tû Osmânlı kayser-zemîn?" deyüp Âl-i Osmân'ı vâfir mahtadı. Ve "İnşâallah Rûmiyye dîvânında sizin ile müşerref oluruz." deyüp ba‘de'z-ziyâfe sarâyına gidüp rabâtın temâşâ etdik. Hıyâbân-ı gülistân içre bir şehr-i şîrîndir. Ve câmi‘leri ve hân ve hammâmları ve dekâkîn-i kâmîleri ve huddâmân-ı vâfîleri vardır kim cümle bin aded nökere mâlikdir ammâ bu Enzelî güzeline aşk olsun. Âb u hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbesi ter endâm olurlar kim parmaklarında ilikleri seyr olunur. Ve âb-ı revânları vefret üzre olup müşebbek bostânları ve memdûh gülnarları ve elvân âlûları ve emrûdları vardır, gûyâ İrem'dir. Andan sehel kıbleye 5 sâ‘at, **[290a]**

Kend-i Habbena: Enzelî Sultânı hududunda Şâh İsmâ‘îl vakfı, bin hâneli hadîka-i hıyâbânlı kend-i azîmdir. Ahâlîsi Kürd ve Ermenî ve Gökdolak'dır. Bunun dahi mahbûbe vü mahbûbı diyâr-ı Rûmiyye'de meşhûrdur. Andan yine cenûba 3 sâ‘atde,

Menzil-i Harîr Sultânı : Kethudâsı karşu çıkup sarây-ı sultânda meks edüp meğer sultân sayd [u] şikârda imiş. Bin mikdârı nökeriyle ve tula ve taraş ve çapar ve halasçı neferleriyle avdan gelüp hakîrle görüşdükde "Bre emmim oğlu cânım, bre hoş geldin!"

deyü hakîr ile âşinâyî kelimâtlar etdi kim meğer Türkman âdemlerinden Kızıklı kabîlesinden imiş. Yedi bin kadar âdemiyle Şehrezûl'dan Acem'e gelüp şâhdan tâc giyüp hoş-nişîn sultân olmuş. Mektûbumuzu verince yüzüne gözüne sürüp yine hakîre verüp okuyun dedi.

{Hakîr} tilâvet etdiğimde mefhûmu ma'lûmu olup eydür: "Vallahi biz Rûmiyye hânıyla Pinyaniş'i urduğumuzda yigirmi sultân idik. Aldığımız koyunları güzel şâhımız "Verin!" derse "Baş yüz üstüne." deyüp hakîre ol ân belindeki kılıcın bâğışladı. "Yok kılıcın almam, Osmânlı arasında ayıbdır." dedim. "Hey kurbân olayım Osmânlı sana!" deyüp gayrı kılıç ve bir kara çabuk at hedâyâ verüp Rûmiyye'ye ol dahi gelecek oldu.

Bu bâlâda tahrîr olunan yedi aded sultânlar cümlesi Ahmed Hân ve Mustafâ Hân asrında Âl-i Osmân'a tâbi' onar bin Türkman'a mâlik Türkman beğleri idi kim Harîr ve Ardalân dağların yaylalanırlardı. Ba'dehû Sultân Osmân fetretinde ve Murâd Hân cülûsu Kızılbaş Tebrîz'e ve Rûmiyye'ye istîlâ edüp bunlar cümle şâha tâbi' oldular. Ammâ cümlesinden haber aldım, yine Âl-i Osmân'ı isterler. *Allahümme yessir.*

Bu sultânlardan cümle hedâyâlar alup cânib-i şarka 7 sâ'at,

Menzil-i Harmanşâhî: Bu dahi bâlâda tahrîr olunan sultânların dâr-ı diyârları gibi Rûmiyye hânı hükmünde ve Rûmiyye sahrâsında beş yüz hâneli ve bâğ u bâğçeli ma'mûr kend-i azîmdir. Câmi'i ve hammâmı vardır. Andan yine sahrâ-yı Rûmiyye ile 5 sâ'at,

Evsâf-ı kal'a-i Rûmiyye-i Azerbaycân, ya'nî Toprakhisâr-ı Gazan

Sene 694 târîhinde Âl-i Cengiziyân'dan İslâm ile müşerref olan Muhammed Şâm-ı Gazan bu Toprak kal'ayı binâ etmişdir. Ba'dehû yine mülûkdan mülûk destine girmişdir. Ba'dehû sene 932 târîhinde Şâh Tahmasb tevsî' edüp dahi ziyâdesiyle imâr eyledi. Ba'dehû sene 992 târîhinde Kumla Çemeni kal'asın Ferhâd Paşa binâ ederken bu Toprak kal'ayı dahi imâr etdi. Ve Süleymân Hân'ın Tavaşî Süleymân Paşa'sı ve Hadım Ca'fer Paşa'sı cümle der-i dîvârların metânet üzre bünyâd etdikleri ba'dehû tavsîf ola.

Ammâ ibtidâ bu şehre girdiğimizi beyân edelim

Bir gün mukaddem Harmanşâhî nâm mahalden bir mütekellim ve sâhib-i vakâr âdemimizle Rûmiyye hânının kethudâsına haber gönderdikde âdemimiz buluşup dest-bûs edüp "Ale's-seher hareket buyurup teşrîf etsinler." deyü üç araba yükü me'kûlât u meşrûbât ve müsmirrât ü kutr-ı nebât makûlesi hedâyâlarıyla "Hayr-ı makdem!" deyü bir muhabbetnâmeleri gelüp gelen âdemine, riyâ olmaya ırz-ı Âl-i Osmân içün bir haylice şey verüp hakîr de bir destmâl-ı Kaya Sultân içre bir muhabbetnâme hâna gönderüp ale's-sabâh cümle tevâbi'lerimiz âlât-ı silâha müstağrak olup cümle ıydiyyelerin giyüp hakîr ve Murtezâ Paşa ağası karındaşımız hem-çünân esbâb-ı ihtişâmımızla at başı berâber olup rikâb rikâba gidüp önümüz sıra üç yedek küheylân atlar çekilüp cümle iki yüz elli kadar pür-silâh yiğitlerle Rûmiyye sahrâsı içre giderken anı gördük, karşu tarafdan bir gird-i siyâh evce peyveste olup içinden bir asker zâhir olup kerrenay u nefîr ü surna ve balaban ve kös [ü] dühüller sadası âfâkı dutdu. Anlar gelmede biz varmada, anı gördüm, Acem askeri nümâyân karîb olıcak asker içinde beş on âdemle hân zâhir oldukda hakîr dahi Alî Ağa ile alâylarımızdan taşra anlara karşu at depüp meydân-ı muhabbetde at üzre hân ile

öpüşüp görüşüp anlar bize biz anlara muhabbet üzre âşinâlıklar etdik. Hân eyitdi: "Safâ gelmişsüz ve hoş gelüp yüz basa gelmişsüz." dedikde hakîr "Yahşi esen emân bulup güler cemâlinizin şem'-i münevverine muhabbet ile pervâne olmağa gelmişiz" dedim. Gördü kim Murtezâ Paşalı tarafından bir söz yok. Hakîr ile at başı berâber olup eydür: "Kânûn-ı İrân-zemîn değildir kim, hânlar akrânlarından gayre istikbâle çıkalar. Men Osmânlı'ya muhabbeten karşu çıkmışam." **[290b]** dedikde bildim ki derûnunda gurûriyyet ve müdemmağlık alâmeti var, hemân "Hânım Hak seni hatâdan saklasın. Hazret-i Resûl-i Kibriyâ'nın *Ekremu'z-za'îfe* hadîs-i şerîfine imtisâlen Müsâfirinize ikr[âm] etmeğe gelüp deryâ-dillik eylediniz." deyü niçe bin gûne kelimât ederek niçe askerleri çevgân oynayarak Toprak kal'aya karîb vardıkda bir sâ'at yire şehrin niçe bin benî Âdemleri istikbâle çıkup şâhrâhın yemîn ü yesârın kat-ender-kat pîr ü cüvân u ağavât selâma durmuşlar.

Hân bir asker-i Çamapur gösterdi kim diller ile ta'bîr olunmaz. Cümle zerzevile tâclı ve başları çelengli, yaka Türkmanlı ve Ardalân Kürdlü ve Moğol u Boğol u Tülüngî askeriyle Çamapur askeri gibi birbirine benzemez asker gösterdi kim âdem hayretde kalır. Ammâ gördüm ki hân henüz müzellef-rîş nevcüvân bir hân-ı âlîşân, dârât u ihtişâmı ve yaka huddâmları kim değil, cümle merbût ve mazbût nökerleri var ammâ kerrenây u nefîr-i Efrâsiyâb'larına aşk olsun.

Netîce-i kelâm, bu kevkeb ü debdebe-i İrân-zemîn ile kal'aya karîb vardıkda hân ileri gidüp biz yine ağa ile at başı berâber giderken hemân Toprak kal'adan bir kerre âvâz-ı dühül ü köslere tarralar uruldukda kal'anın cümle bedenlerinden balyemez toplarına âteşler uruldukda azamet-i Hudâ sâ'ika-i topdan zemîn [ü] âsumân ra'd gibi gürleyüp cemî'i bünyâd-ı Rûmiyye ve ahâlî-i Rûmiyye berg-i hazân gibi dir dir ditrerlerdi ve kal'anın cümle ebrâcların ve dendân-ı bedenlerin cümle sâyebânlar ile ve tuğ u alemler ile ve selvi filandıralar ile serâpâ kal'ayı zeyn edüp gûyâ bir sûr-ı arûs etmişler. Bu hâl ile kal'a-i Rûmiyye'yi seyr [ü] temâşâ edüp ve alâyımızla güzer edüp şehri ve cemî'i ünâsı ve cemî'i mahbûb-ı zamâneler teferrüc ederek anlar da bizi seyr ü temâşâ ederek hânın sarâyına dâhil olup yine hân ile birbirimizi dirâğûş edüp hân sağ tarafına bu hakîri sol tarafına Murtezâ Paşa ağasın alup meydân-ı muhabbete destehânlar ve peşkîr ü makrameler geldi kim her biri hayal-kâr-ı Halkârî idi.

Ba'dehû meydâna sâfî fağfûrî tabaklar ile yigirmi elvân pilavlar gelüp ve yigirmi kâse çobra gelüp çâşnigîrbaşı olan cümle tabaklar arasına girüp hân önündeki mümessek u muza'fer pilavdan kepçe ile alup herkesin önündeki tabağa pilav-ı gûnâ-gûn kor idi. Meselâ, dâhil-i meclis olanlara kepçe ile hân önünden pilav ve cilav vermek ri'âyet ola. Hulâsa-i kelâm Acem'in pilavından gayrı ni'metleri memdûh değildir. Ve birkaç gûne çobraları var idi. Câ-be-câ dûzde bünyânları da memdûh-ı âlemdir. Gayri ta'âmları olmadığından Kızılbaş-ı bed-ma'âş derler. Hakîkatü'l-hâl Karaçi halkının ve Tülüngi nökerlerinin ma'îşetleri gâyet bed olduğundan bed-ma'âş derler. Ammâ efsâne kelâmdır. Her ne gûne ta'âm tenâvül olunsa yine benî Âdem def'-i cû' eder. İstersen şîr-i hurma [vü] katr-ı nebât ye, istersen siyâh kara darı ekmeği ye, cümle def'-i cû' etmede yeksândır. Niçe ta'âmlar tenâvül olunup destehânlar kalkup hoş-âblar gelmedi. {Zîrâ} diyâr-ı Acem hoşâb u zerde memdûh değildir. Zîrâ hoşâbı Hazret-i Osmân te'lîf etdi. Zerdeyi Yezîd'in pederi Mu'âviye ibn Ebî Süfyân peydâ etdiğinden bu iki ni'met ülke-i Acem'de memdûh

değildir. Ammâ niçeler nihânîce yerler.

Ba‘dehû hân ile bizlere leğen ibrik gelüp âyîn-i Osmânî üzre ellerimiz gasl eyledik. Gayriler ellerin ucu ıslanmış makramalara sildiler ve gayrı Kızılbaş nökerleri cümle ellerini sağ elin sol koltuğuna ve sol elin sağ eteği peşine sildiler. Bir aceb kânûn-ı yiyişleri vardır.

Andan koynumdan paşanın nâmesin çıkarup hakîr bûs edüp dest-i hâna verdim. Hân dahi ve “aleykümü‘s-selâm” deyü muhabbetnâmeyi bûs edüp başına koyup ayağa kalkdıkda cümle nüdemâları ve cümle huzzâr-ı meclis erbâb-ı dîvân ayağa kalkup nâmeyi anlara gösterdi. Ve nâmeyi münşîye verüp kırâat etdirdi.

Mefhûmu ma‘lûm olıcak,

Hemân ol ân goft hân-ı âlîşân.

Hân eyitdi: “Evliyâ akam. Sen hoş gelmişsen, sen safâ gelmişsen ve sen bözörklü ve bir buyuruk kuhsan. Bu kâr-ı evkârdan seni âgâh idem. Danışığıma gûşını mengûş dut galan.” Kaçan kim biz öz hâlimizle bu şehrimizde âsûde-hâl oturup şâh-ı İrân [u] Turan’ın du‘â ve senâsında iken anı gördük, bir gece **[291a]** bu Pinyaniş kavmi şebhûn edüp bu kal‘a dibinden kelle ve dil aparur. Çevlân Sultân ve Biredos Sultân ve gayrı sultânların ülkesinden on iki gûsfendlerimizi aparılardır.

Biz dahi âlem-i hayretde kalup, “Âyâ bu sulha muğâyir iş ne ola?” deyü müşâvere etdik.

Niçemiz dediler kim “Biz de Pinyanişî‘den birkaç dil alup söyledeli göreli ki bu talavlın aslı nedir bileli.” dediler. Mu‘teber ihtiyârlarımız bu kârara rızâ vermeyüp “Güzelce şâha i‘lâm idelih.” deyü kekeş etdik ve şâha i‘lâm etdik. Şâhımız dahi pâdişâhınıza ve Haleb’de vezîriniz İpşir Paşa’ya nâme ve arz-ı mahzarlar gönderdi.

Evvel nâmerd İpşir vezîr-i dilîrin yazuğı gelmeyüp “Men anların haklarından gelirem.” deyü ığmâz-ı ayn etdikde yine Pinyaniş kavmi Salmas ve Tesûy elinden başlar kesüp niçe kârbân-ı sevdâgerânları talan urdular. Biz dahi gördüh olmayıser kâr mekârdır Tebrîz hânımızın fermânıyla birkaç sultân ve yigirmi bin asâkir-i İrân ile ülke-i Pinyaniş‘i talayup bir kaç kelle aparup ve yigirmi bin koyunların alup sâlimîn ü gânimîn Rûmiyye’ye geldik” dedikde hemân hâzırda olan koyun sâhibleri kavm-i Pinyanişli eydür: “Hayır kırk bin koyunumuz ve yüz elli âdemimiz gâ’ibdir. Cümlesin siz aldınız..” deyü feryâd edüp “Şâha gideriz.” dediler.

Hakîr eyitdim: “Bre âdemler ne feryâd edersiz. İnşâallah hân devletinde koyunlarınız mütehassıl olunur. Sabr edin, çıkın taşraya.” deyü cümle koyun sâhiblerin taşraya redd ederdim. Hân ile teng ü tenhâ kalup niçe kelimât etdim.

Güft-i fakîr Evliyâ-yı pür-taksîr: Hân ile hakîr zânû-be-zânû oturup eyitdim: “Hânım, Van’dan berü şeref-i sohbetinle müşerref olmağa cân atdım. Hamd-i Hudâ gül cemâlin ile müşerref olup ni‘metin yedim. Ammâ hânım senden bir ricâm vardır. Ol Muhammed min nutkı‘d-dâd u Mahmûd, Tâhâ ve sûre-i Yâsin seversen ve Esedullah Alî *kerremallahu vechehû’*nun pâk rûh-ı şerîfin seversen cenâbınla bu mahalde âlem-i ağyârdan bî-haber iken bir danışık müşâvere edelim. Ammâ Habîb-i Hudâ aşkına olsun asla darçıkma, birkaç

kelâm diyem.” dedim. “Vallah ve Billah darçıkmam hemân destûr verirsen müsâfirimizsin söyle galan” dedi.

Hakîr eyitdim “Hânım. *Merhûm u mağfûrun leh* Sultân Murâd *tâbe serâh* Bağdâd’ı feth edüp İrân-zemîn Şâhı olan Şâh Safî ile tarafeynin sulh u salâhiyeti ne yüzden akd-i sulh etmişlerdi, ma‘lûm-ı sa‘âdet midir?” dedim. Hân eyitdi “Hayır men ol çağda henüz vücûda gelmişem, ammâ bizim Hoca Nakdî ve Hacı Kurbân Kulı yahşı bilir, anları kığır” dedi.

Der-ân anlar gelüp “Hâceler, Sultân Murâd ile Şâh Safî Bağdâd biline ne mene sulh etdilerdi? dedikde Hoca Nakdî eydür “Ey hânım. İşte ahidnâme pîştahtaları, yigirmi mâdde üzre tahrîr olunmuşdur.” dedikde hân pîştahtayı küşâde kılup ahidnâmeyi ele aldı.

Sûret-i ahidnâme-i Murâd Hân: ‘dır kim bu yüzden tahrîr olunmuşdur: Evvelâ be-nâm-ı Hudâ, sâniyen Muhammedün *levlâke levlâk lemâ halaktü‘l-eflâk,* sâlisen Çihâryâr-ı güzîn *rıdvânullahi aleyhim ecma‘în,* râbi‘an “Ben kim hâdimü‘l-haremeyni’ş-şerîfeynin mevlâ mülûkü‘l-Arab ve’l-Acem. Sen ki İrân-zemîn şâhı geçinür Şâh Safî bahâdır *aslahahullahu’l-melikü‘l-kâdir*, ‘Kırk sene sulh u salâh ola’ deyü ricâ etmişsin. Ve yigirmi sene ve yigirmi mâdde üzre akd-i sulh rızâ-yı hümâyûnum olup,

Mevâdd-ı evveli oldur kim tarafeynden urguncu ve yağmacı ve talancı olmayan. Ele gelirse tarafeynden hakkından geline.

İkinci; “Asker çekilüp kerrenây u nefîr ile top u tüfeng atılup ülke urulmaya” deyü bu iki mâdde kırâat olundu.

Hânım haberine rahmet. İşte bu iki mâdde bize ve size huccet-i bürhândır. Bu gûne akd-i sulhdan ne ifâde eyler, dedikde hân eyitdi:

“İbtidâ sulha muğâyir işi Pinyaniş kavmi eyleyüp bu kal‘a-i Rûmiyye altından baş apardılar ve koyun sürdüler” dedikde, hakîr eyitdim:

“Hânım, Pinyanişli asker çeküp top u tüfeng atarak râygân mı geldi.” dedim.

“Yoh, şebhûn ile geldiler.” dedi.

“Hânım, baban cânına rahmet ola. Ya sen İrân-zemîn şâhının hemin vekîl-i mutlakı ve serdâr-ı mu‘azzamısın. Sulhnâme mûcibince niçün yağmacıları ve hırsız Kürdleri dutup haklarından gelmeyüp sehel bahâne ile nakz-ı ahd eyledin? Yigirmi aded sultân ile kırk bin asker cem‘ edüp top u tüfeng ile ceng ederek alâ melei’n-nâs ahid-şikenlik edüp Pinyaniş diyârın harâb edüp kâmil **[291b]** kırk bin koyun ve üç yüz kelle aparılup hâlâ bu kadar âdemleri mecrûhdur ve ülkelerini harâb gördüm ve câmi‘lerin darabât-ı top-ı kûpdan yebâb görmüş idim.” dedim. Hemân hân eyitdi:

“Vallah Evliyâ akay, dükeli yedi top atmışıh.” dedi. “Hânım, top atmasan dahi top-keşânlık etdiğin sulha muğâyir işdir.” dedim.

Hemân gördüm ki Hân’ın kılağısı düşüp levni müteğayyir olup, “Pes muna çâre nedir?” dedi.

Hakîr eyitdim: “Vallahi hânım, buna tedârik oldur kim bu sulha muğâyir iş, Âl-i

Osmân pâdişâhının mesmû‘-ı hümâyûnları olup dâmâdı Melek Ahmed Paşa’yı serdâr-ı mu‘azzamlığ ile bu mevâdd içün eyâlet-i Van’a gönderdi ve Van’a dâhil olunca işitmişsiz kim {Melek Ahmed Paşa başına kırk bin asker-i kerrâr cem‘ edüp} Bitlîs Hânıyla ne ceng edüp elin memleketin harâb u yebâb ve üç bin âdemin kebâb edüp şimdi bu işi karışdırmağa başladı. İmdi hânım azîz başın içün incinme. Biz senün çöreğin yedim. Hemân bir gün görürsün Melek Ahmed Paşa tuğra-yı garrâya dest urup bu mâdde içün eyâlet-i Diyârbekir ve eyâlet-i Erzurûm’u ve eyâlet-i Ahıska ve eyâlet-i Van’ı cümle seksen {bin} asker ile bu diyârlara çeküp harâb u yebâb eder. Bâ-husûs sa‘âdetlü pâdişâh dâ’imâ Acem üzre sefer itsem. Ammim Murâd Hân’ın aldığı Revân kal‘asın feth itsem ve Acem sulhu bozup Mekü kal‘asına ve Kotur kal‘asına asker koyup ahid-şikenlik eyledi ve şimdi benim Pinyanişî vilâyetimi urdu, deyü pâdişâh zabt olmayup kahrından gice ve gündüz sayd [u] şikârda gezer, nev-heves bir pâdişâh-ı Cem-cenâbdır. İmdi hânım bu işin âkıbet kârı müştedd olup cümle asker bu diyârı urmadan hemân koyunları tahsîl edüp paşaya teslîm edüp tecdîd-i sulh idesiz ve illâ bu iş ayrıksı olursa Osmânlı topal gibidir. Beş on yıl bu diyârlardan {asker-i İslâm} çıkmayacak. Şâh tarafından size bir ıtâb-ı hitâb olmaya. Âkıbet-endîş bî-garaz kimesneler ile müşâvere edin.” dediğimde,

{Hân eydür}: “Kırmızı Murtezâ Alî kemerine ursun. Her kim bu işi bana etdirmişdir!” deyü dîde-i gazâlleri nem-nâk oldu. Hemân Hoca Nakdî eydür: “Vallah hânım, elçi Evliyâ akay yahşı danışıh {etdi}. Hakkâ ki bügün cüreğinizi sâdıkâne yemiş. Ammâ hânım göresen Osmânlıyı bizim Mekü kal‘asına ve Kotur kal‘asına asker koyduğumızu unutmayup ‘nakz-ı ahd’ deyipdir. Hey gur-be-gur olasın, Osmânlı, beli hânım hemân birkaç bin gûsfend tahsîl edüp erbabına vireli ve Evliyâ akaya ri‘âyet ideli.” dediler. Ve bu nasîhatlerden cümle hissemend olup âlem-i hayretde kaldılar.

Hemân hakîr eyitdim: “Hânım taht-ı hükûmetinizde olan sultânlara vezîrimizden mektûblar getirüp verdim. Anlar, biz hân hazretlerinin emrine me’mûruz, deyü cevâb etdiler. Hemân ale’s-sabâh anlara çaparlar gönderün, gelüp müşâvere idesiz” deyü temennâ edüp hânın izniyle henüz konağımıza azîmet edüp yine alâyımızla ve hânın bin nökerleriyle bizi konağımıza mu‘azzezen getirüp Kelenter Bağı nâm bir hıyâbân-ı merâmda kıyâm etdim ve cümle tevâbi‘ime “Müeddeb olun.” deyü tenbîh eyledim.

Hemân bizim Alî Beğ eyitdi: “Sultânım bu Acem’in her şeylerine tahammül ederiz ammâ Çâr-yâr-ı Güzîne sebb ediyorlar. Korkarız elimizden bir hatâ çıkar. Buna bir ilâc görün. Yohsa vallahi bir kaç Kızılbaş-ı teberrâyı katl ideriz.” dediler. Hakîr eyitdim: “Bre âdemler, edebinizle olunuz. Islâh-ı âlem size mi kaldı. Bir kaç gün çârsû-yı bâzâra çıkman.” deyü tenbîh [u] te’kîd etdim.

Andan Rûmiyye hânına bir kâğız tahrîr edüp sebbâbların ref‘ olunmasın ricâ edüp ve kapumuzu beklemeğe bir dizçöken akası ricâ edüp varağı mihmândârımıza verüp hâna götürdüğü ân Rûmiyye şehri içre münâdîler nidâ edüp “Kadâğa-i hân-ı âlîşândır kim, Osmânlılar bunda iken Çâr adı yamanlara sebb etmeyeler.” deyü cümle sebbâb u teberrâîleri ve cevellâkî ışıkları cümle Rûmiyye şehrinden nefy-i beled etdiler. Hamd-i Hudâ bî-dînlerin zebân-dırâzlıkların istimâ‘ etmeden halâs olduk. Ol ân hân-ı âlîşân hakîre bir mükellef oda döşemesi ve yigirmi yasdık ve altı aded elvân zerbâf yorkan ve girdebâlişler ve gûnâ-gûn esbâb-ı âvânîler ve üç boğça câme ve hil‘at-i gûnâ-gûn ve ûd u

amber ve altı nefer üstâd-ı aşbâzlarıyla altı araba yükü zahîre ve on araba bârı odun ve altı araba hımlı müsmirrât-ı gûnâ-gûn geldi. Ve kapumıza bir dizçöken ağası gelüp derbânlarımız oldular ve **[292a]** Murtezâ Paşa ağasını Şâhbender bâğına kondurup ana da hemçünân zahîreler gitdi.

Ba'dehû bade'l-asr hân tarafından eşik ağası gelüp "Buyurun, sizi hân ister." dedikde Van ağavâtlarının mektûbların ve Mahmûdî İbrâhîm Beğ'in koyun tahsîli içün ricânâme mektûbların alup Paşa efendimizin hâna hedâyâ gönderdiği diğer at ki birin altun rahtıyla ve cevâhir zeyniyle pâk u mülebbes eğerleyüp dîbâ zilpûşin yelegendez kılup pâk yedekçiler çekdi. Ve bir zîbâ çul ile yelegendez çeküp yine alâya bizim âdemlerimizin mükellefçeleri bile gidüp hân âdemleri dahi mukaddemce gidüp hân huzûruna iki re's küheylân atları çekince murassa' eğerli atı {hân} görüp aklı gitdi ve öbür atı görüp âlem-i hayretde kaldı. "Paşa pederiniz kayser-zemîn atlarıdır. Ma'zûr buyurup kabûl eylesinler." deyü hânıma selâm-ı firâvân edüp bu hüssânları hânıma hedâyâ gönderdi ve buyurdular kim eğer hân-ı âlîşân oğlumuzun yanında Pinyaniş fukarâlarının koyunları ricâsı geçerse biz anlara çok küheylân-ı Rûm atları gönderirim ve dünyâ ve âhiret oğlum olsun. İnşâallah şâhdan ben ana Revân hânlığın ricâ ederim. Babası yurdun imâr itsin." dedikde hân bu kelâm-ı müferrihlerinden safâ edüp "Melek vezîr babamız olsun. Bizi beyne'l-akrân mümtâz etdi. Allah da anı serefrâz eylesin." deyüp murassa' eyerli atın müzehheb ü mutallâ sîm-i hâlis rikâbına nazar edüp bilâ-rikâb ata süvâr olup sarây meydânında bir kaç müşvâr çevelân edüp cihân kadar hazz etdi ve ikisin dahi huzûrunda gümüş berbende urup atlar cevelân ederlerdi.

Andan dîvânhâneye çıkup eydür: "Evliyâ akam, inşâallah birez birez koyunları birer ejder-i heft-ser dendânlarından çıkarırız, olmaya illâ hayr! Ve bizimle talava giden cümle nökerlerin ser-i kârda olanlarına ve cümle sultânlara münşî varaklar tahrîr {idüp} hamusı gelelerdir." dedikde {hakîr} fürce bulup eyitdim: "Hânım, bir gün mukaddem bu koyunları tahsîl idesin. Özün kazâ ve kaderden halâs olasın. Biz dahi paşa pederine filan kadar bin koyunlar tahsîl oldu, deyü haber yollayalım." dedikde "Be-ser-i çeşm, ey ömr-i azîzim Evliyâ akam!" deyü hakîr ile bir günde gâyet hüsn-i ülfet etdi.

Ve Murtezâ Paşa ağası da gelüp ta‘âm-ı nefîsler tenâvül olunup ba‘de’t-ta‘âm hânemize geldikde akîbimizce üç yüz guruş hammâm akçesi ile bir kara çubuk yorga alaca at geldi. Tarz-ı Acemâne licâmı ve zeyni ile yahşî at geldi.

Ertesi dîvân-ı Rûmiyye’ye cümle sultânlar gelüp üç günde kâmil yigirmi bin koyun cem‘ olup hakîre teslîm olunup ol ân Pinyanişî âdemleriyle bizim on aded âdemlerimize koyunları teslîm edüp Van’da paşaya yollayup “Öşrümü ve öşrünüzü alasız ve inşâallah ba‘de’l-yevm tahsîl olan koyunları dahi göndermek üzreyüz” deyü mektûblar tahrîr edüp koyunlar gitmede.

Hân mektûblar gönderdiğimizden hazz edüp dilşâd ve gam u gussadan sehel âzâd oldu. Ve ol gün hân ile sayd-ı şikâra gidüp çevgânlar oynayup Kocağa Sultân azîzin bâğ-ı hıyâbânında hân hazretleri hakîre ve cümle sultânlara ziyâfet-i uzmâ edüp ba‘de’t-ta‘âm hân buyurdu ki “Evliyâ akaya menim hâtırım içün birer zâd bâğışlarsız. Zîrâ kayser-zemîn hânından size ve bize me’mûr olup gelmişdir kim ana ikrâm lâzımdır.” dedi. Meğer mukaddem dahi şehr-i Rûmiyye’de iken tenbîh etmişdi. Ol ân sekiz sultândan sekiz re’s küheylân kara çubuk atları ve sekiz re’s alaca yorga atlar ve ikişer aded kaplan postları ve beşer kıt‘a Keşân katîfeleri ve onar kıt‘a Gücürât kutnîler ve yigirmişer kıt‘a elvân Lefkûrî boğasılar verdiler. Ve cümlesi ma‘zûr ola deyü özür dileyüp ba‘de’l-asr yine tablbâzlarımız döğerek sayd-ı şikârımızla şehr-i Rûmiyye’ye dâhil olduk.

Ertesi ale’s-seher gördüm ki hân bizim konağımıza geldi ve on tabla ta‘âm-ı mümessek futûr getirüp tenâvül etdik. Ammâ hâna bir telâş elverüp hiç safâ-yı hâtırı yok idi.

Ba‘de’t-ta‘âm eydür: “Ey bürâder-i cân-berâberim ve cân-ı azîzimden azîz ahî-yi e‘azzim, ol Muhammedü‘l-Mustafâ rûhiyçün olsun, bugün senin hâk-i pâyine gelmişem. Menimle yahşı danışıh et galan ve be-dürüstî râst söyle galan. Vallah ve Billah sana ve Vezîr {Melek Ahmed Paşa} pederime çok ri‘âyet ederem. Doğrı söyle kim, sizinle Van’dan bir ağa çıkup **[292b]** bizim Güzelce Şâh’a gitdi mi?” dedi.

“Belî hânım, Sarı Alî Ağa nâm bir ağa-yı hümâm iki yüz askeriyle ve şâha dörd re’s küheylân atlar ile ve muhabbetnâmeler ile şâha hedâyâlar götürüp gitdi.” {dedim}.

Hemân hân eydür: “Hakkâ ki menim çaşıtlarım ahşam gelüp eyle dedi. Cânına rahmet, doğru demişsin.” dedi.

Hakîr eyitdim: “Hânım, biz mü’min ü muvahhidiz ve muhibb-i Hânedânız ve huddâm-ı vüzerâyız. Bizde yalan harâmdır. Husûsan Hazret-i Risâlet-penâh hadîsinde [68] buyura. Bizler dürüst söyleriz.” dedim.

Hemân hân eydür: “Cığı cığı Evliyâ akam, nâmede ne tahrîr olunmuşdur ve ne mâdde içün ol ağa gitmişdir, bilmişsen.” dedi.

“Vallahi ve Billahi hânım, bu sulh u salâha muğâyir iş olup bu koyunlar mâddesiyçün mezkûr ağa şâha gidüp men hânıma gelmişim” dedikde fakîr hân iki ellerin dizlerine urup eydür:

“Ey vâveledâ ve vaveylâ ey Genc Alî Hân! Hezze başına dehi bir bâğ oladır.” deyü aklı başından gitdi.

Hemân hân yanıma gelüp elim eline alup eydür: “Evliyâ akam anı bildim ki sen bir sâfdil merd-i meydânsan. Men garîbem. Menimle Tebrîz Hânı Koca Kayıtmaz Hân bu koyunları talav etdiğim içün mene adüvv-i cân ve hasm-ı dîn-i îmân düşmen-i yaman olmuşdur. Ammâ buna çâre nedir?” dedikde hakîr derûn-ı dilden hamd edüp eyitdim:

“Menim hânım, cânım. Şimdi hemân cümle sultânlar bu şehirde iken anlardan ve gayrı âdemlerden yigirmi bin koyunu {dahi} tahsîl edüp bugün mena teslîm edüp ve mena dahi ri‘âyet edüp ‘Kırk bin koyun tamâm olduğun ale’l-acele paşaya çapar ile huccetleri gönderem ve Tebrîz hânına dahi varak tahrîr edüp Genc Alî Hân’dan kırk bin {koyunu} tahsîl etmişem’ deyü i‘lâm ederim ve eğer murâd edinirseniz Şâh eşiğine giden Alî Ağa karındaşıma dahi ‘Kırk bin koyunu Alî Hân’dan alup teslîm etmişdir ve Pinyaniş kavmiyle mâbeynlerin sulh etmişim’, deyü bir nâme yazarım. Senin çaparın nâmeyi Alî Ağa’ya tapşırır. Alî Ağa da nâmemiz Güzelce Şâh’a gösterüp her tarafdan iş âsân-vech ile hâsıl olur. Hemân saded bâkî kalan yigirmi bin koyundadır, *ve’s-selâm*.” dediğimde hemân hân elim öpüp,

“Genc Alî sana kurbân olsun. Meded menim dâdıma imdâd et galan.” deyüp koynundan şâh sikkesiyle beş yüz mümessek kızıl altun verüp ve beş şemmâme amber ve on aded nâfe-i müşk-i Hoten ve üç aded kuntus burnu verüp eydür:

“Ömrüm, sana dahi çok şey virirem. Hemân ağanız henüz şâh eşiğine varmadan nâmeler ana vâsıl ola. Hemân tahrîr-i varak idegör. Men dahi bugün sana *bi-eyyi vechin* kân on beş bin koyun teslîm ederem” deyüp sarâyına gitdi ve dîvân edüp cümle eyâleti a‘yânından ve cümle sultânlardan iki günde otuz bin koyun tahsîl etdi.

Bi-emri Hudâ ol diyârın dağ u taşın koyun dutmuşdur ve her koyun otuzar kırkar vukıyye gelir. Kıymeti birer Bisitî-i şâhîyedir, ya‘nî yigirmi akçedir. Ta bu mertebe ganîmet diyârdır. Üçüncü günde dîvân-ı azîm olup yigirmi bin koyunu dîvân-ı Rûmiyye’de hakîre hân teslîm edüp paşaya dahi on bin koyun ve on aded kara çubuk at ve yigirmi katar deve-i nerre ve beş katar tâvûsî maya deve ve beş katar arvana deve yüküyle Isfahânî Acem keçeleri ve haliçeler ve beş re’s pençe-i âfitâb Gürcî gulâmları paşa içün hedâyâ verdi. Ve hakîre üç bin koyun ve üç küheylân at ve iki Acem haliçesi ve bir semmûr kafası kürk ve iki Gürcî gulâmı ve beş aded şütür erbânı ve kendi esbâbından bir kat zer-ender-zer kalemkârî esvâblar ve bir altun gılâflı kârhâne işi esedî kılıç verdi ve beyne’l-halk on tümen akçe verüp “Ma‘zûr ola.” dedi.

Ve tevâbi‘lerime dahi birer tümen Abbâsî akçe verdi. Ve yüz kişiye cümle beş yüz koyun verüp “Safâ nazar.” dedi.

Mezkûr koyunları dîvân-ı Rûmiyye’de bin bir ayak bir ayak üzre iken cümle a‘yân-ı vilâyet huzûrunda kavm-i Pinyaniş‘e kırk bin koyunları teslîm edüp hân, Pinyanişliden kat‘-ı alâka, fasl-ı husûmet huccet-i şer‘iyyeleri taleb etdikde mahkeme-i şer‘de huccet yazılmada.

Hemân hakîr cümle koyunları ve paşa hedâyâların ve benim hedâyâlarım cümle elli aded tevâbi‘ime teslîm edüp bizim Alî Beğ‘i anlara serdâr edüp “Tiz ale’s-sabâh bu mâlları Şâh Gediği’nden içeri Osmânlı ülkesine Gâzîkıran ocağına düşüregörün ve illâ, olmaya kim Kotur deresine girmeyesiz ve durmayup eğlenmeyüp cümle koyunları ta Van’a süresiz.

Andan paşa yigirmi {bin} koyunu öşür deyü ala. Zirâ batmış mâl idi. Mukaddemâ giden yigirmi bin koyunlar ashâblarına kifâyet eder ve paşanın dest-i şerîfin bûs ederiz." deyü bunlara tenbîh edüp hânın huzûrunda paşanın mektûbların verüp koyunlarla elli nefer tevâbi'lerim yüz elli aded Pinyaniş Kürdleriyle yollayup hakîr elli âdem ile Rûmiyye'de kaldım.

Ol gün ol gice âdemlerimiz **[293a]** gidüp Şâh Gediği'n aşup Osmânlı hudûduna girdikleri haberi gelince hâna Pinyaniş a'yânı elinden kat'-ı alâka huccetlerin verdirdim. Hân mesrûr [u] handân ve cümle erbâb-ı dîvân dahi şâdân oldu. Ve hakîr Tebrîz hânına "Koyunları bi't-tamâm aldım, kabz etdim ve Pinyaniş'den kat'-ı alâka huccetleri aldık." deyü Tebrîz hânı mektûbların hâna verdim ve şâh eşiğine giden Alî Ağa'mıza dahi eyle bir mufassal ve fasîh ü belîğ mektûbda hânın hüsn-i hâllerin ve re'âyâ vü berâyâ ile hüsn-i ülfetin tahrîr edüp hâna verdikde hân cihân cihân hazz edüp gûyâ raks etdi. Hemân ol ân nâmelerimizin birin Tebrîz hânına birin Isfahân yoluyla Alî Ağa'mız cânibine kâsıd çaparlar ile ale'l-acele gönderüp inşirâh-ı sadr, zevk-i derûn bulup ba'dehû şehr-i Rûmiyye'de zevk [u] safâya meşgûl olduk.

Bir gün esnâ-yı kelâmda hân eydür:

Su'âl-i hân-ı âlîşân, şehr-i Rûmiyye berâ-yı sebeb-i katl-i İpşir Mustafâ Paşa

Hân eydür: "Ey cânım Evliyâ akay, lutf eyle, menimle yahşı danışık eyle. Her bâr bu kayser-zemîn şâhları hânların hemîşe kırup köklerin cûyiserlerdir. Pes niçün Vezir Kara Mustafâ Paşa'yı ve Hezârpâre Ahmed Paşa'yı ve fâtih-i Hanya Yûsuf Paşa'yı ve Sâlih Paşa'yı ve Koca vezîr'i ve niçe vezîrlerin katl eder. Husûsan şimdi İpşir-i beşîr vezîr-i bî-nazîri ve ol mankâle sâhib-serîri niçün katl edüp kellesin galtân ederdi ki eyle bir nâmdâr kahramân-ı zamân u sâhibkırân-ı bî-amân, yahşiye yahşı yamana yaman bir vezîr-i Âl-i Osmân'a kıydı. Anın savlet ü salâbeti havfından İrân-zemîn kavmi değil belî zemîn [ü] âsumân dir dir berg-i hazân gibi ditrerdi. Hayfâ dirîğ kim devlet-i Âl-i Osmân'da nâhak yere kan dökerler. Ne Perverdigâr'dan havf ederler ve ne Peygamber'den hicâb ederler. İpşir Âsaf'a olan zulüm Âsaf-ı Berhıyâ'ya ve şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ'ya olmamışdır. Muhibb-i fukarâ ve ebü'l-yetâmîn ve zu'afâ bir mer[d]-i Hudâ vezîr-i dilârâ imiş. Gaddâr Osmânlı niçün bî-günâh eyle vezîri niçün katl etdi. Munı mena bir hoşça bildiresen." dedikde,

Hakîr eyitdim: "Eğer hânım, bu abd-i kemterden İpşir'in sebeb-i katlin danışık edersen, hikmet-i ders-i Aristo'dan şâfî haberi Hazret-i Lokmân'dan dinle galan" dediğimde,

Hân eydür: "Belî ömrüm, gûşlarım sende olup sâmi'îndenim." dedikde,

Hakîr eyitdim: "Hânım, kaçan kim Sultân Mehemmed Hân, İpşir'e mühri Haleb'e gönderip elbette 'Tîz gelesin ve cezîre-i Malta üzre sefere gidesin' deyü İpşir'e mühür Haleb'e vardıkda İpşir eydür, 'Devlet kanare yeridir. Her varan vezîri İslâmbol'da katl ederler' deyü yüz bin özr ü bahâne edüp Âsitâne-i sa'âdete beş ay gitmeyüp bu Acem diyârına bir sefer açup Revân kal'ası altında kendi Murâd Hân'ın imrahoriyken askeri kırılup kendi mecrûh olup ayağı topal olduğunun intikâmın Acem'den almak içün serdâr-ı mu'azzamlık ile Revân üzre gelmeğe hiyel ü tedârikler etdi.

Âhir gördü kim Acem tarafından sulha muğâyir bir şey yokdur. Âhir-ı kâr bu kerre kendüsi Van hâkimi olduğunda bu koyun sâhibi olan Pinyanişî kavmine Haleb'den haber gönderüp, 'sizin donluğunuz ve sancağınız ve çöreğiniz ziyâde ideyim, Acem tarafın nehb ü gâret edüp sulha muğâyir iş idin, ammâ top çeküp tüfeng atup tabl döğüp varman' deyü İpşir'den bu haber-i meserret Pinyaniş'e geldikde cânlarına minnet bilüp bir alây aklı gözünde kavm-i Ekrâd gelüp Rûmiyye'den hırsızlık ile başlar alup ve gûsfendler sürüp gitdi. Sizler İpşir'e arz etdiniz. Arzınıza iğmâz-ı ayn edüp sizler de Pinyaniş askerin ve vilâyetin top u tüfeng ile urup kırk bin koyunların nehb edüp {sürüp} üç yüz âdemlerin esîr edüp kırup bedürüstî sulha muğâyir iş olduğun Kürdler İpşir'e feryâd ile arz etdiler. İpşir Haleb'den arzı pâdişâha gönderüp 'Pâdişâhım ben Acem üzre giderem ve senden hazîne ve asker istemem. Pâdişâhım cenâbın dahi nevrûz-ı Harzemşâhîde Revân üzre teşrîf buyurun' deyü telhîsleri pâdişâha gelince kayser-zemîn şâhı bizim Melek Paşa'ya İpşir'in arzın gösterdikde Melek Paşa 'Hâşâ pâdişâhım, Acem sulha muhâlif bir evzâ' etmemişdir. Eğer sulha hilâf olduysa Ekrâd tarafından olmuşdur.

Hemân İpşir vezîrin İslâmbol'a gelmesi farz-ı ayndır. Elbette âdem gönderin' dedikde fi'l-hâl **[293b]** İpşir'e kâsıdlar hatt-ı şerîfle gidüp 'Elbette der-i devletime gelesin ve şâhı kayd [ü] bend ile huzûruma getirsen makbûl-ı hümâyûnum değildir' deyü İpşir'e bu haber pâdişâhdan varınca İpşir bi'z-zarûrî İslâmbol'a geldikde bir gün sa'âdetlü pâdişâh esnâ-yı kelâmda İpşir'e {eyitdi}, 'Bre lala, ben sana Haleb'de mührü gönderdim. Niçün sâ'ir vüzerâlarım gibi on günde der-i devletime gelmeyüp beş ay Haleb'de eğlenüp yüz bin sekban ve sarıca-i tüfeng-endâz ile Acem'e gitmek murâd idünüp ammim Gâzî Murâd Hân'ın sulhunu bozmak içün birkaç kerre bana arz eyledin. Şimdi der-i devletime gelüp benim eski vezîrlerim niçün müte'ezzî edüp mâl talebinde olursun ve niçün Pinyanişî Kürdiyle fitne ve fesâd etdirüp Acem'e ülkemi urdurdun' deyü itâb-ı şitâb hitâb edince cümle Âl-i Osmân askeri gördüler kim pâdişâh-ı âlem-penâh İpşir'e muğber-i hâtır olmuş. Hemân kullar gulüvv edüp 'pâdişâhım biz bu İpşir Paşa'yı katl ederiz' deyü İpşir'i alup kellesin kesüp yeniçerilerinin Atmeydânı'na başın kodular. İşte hânım İpşir Paşa'nın sebeb-i katli bu gâret olan koyunlar içindir ve gâret etdiğiniz ülke-i Pinyaniş içündür ve an-aslen İpşir'in sulha muğâyir iş etdirdiğiyçün katl olundu" dediğimde hemân,

Hoca Nakdî eydür: "Ey kurbân olayım Osmânlı sana, görür misin kim İrân-zemîn şâhıyla sulhı bozmamak içün İpşir gibi bir müdebbir vezîr-i dilîri katl etdi." dedi.

Bu kerre hân {eydür}: "Eyle ise koy eyle müfsidi ve fitne ve fesâda sâ'î mülhidi katl etsin, Osmânlının dest-bâzına kuvvetler olsun. Hemîşe katl etdikleri heme eyle müfsidîn olsun." dediler.

Hoca Bahtiyâr-ı ihtiyâr eydür: "Evliyâ akay, eyle ise Âl-i Osmân İpşir'in katliyle İrân-zemîne yahşı hörmet edipdir. Biz İpşir havfından hânemizde râhat yatabilmezdik. Şâh-ı İrân, İpşir'in katli haberin istimâ' etdikde 'henim heft iklîme şâh oldum' demişdir. Biz senden ne saklayalı, İpşir'in katliyçün diyâr-ı Acem'de bir gün bir gice şâdumânlar ve çerâğânlar ile sürûr u şâdumânlar etmişiz ve biz İpşir'in diyâr-ı Acem'e gelmesin çokdan istimâ' etmişih. Ammâ senden kasd ile su'âl etmişih. Hakkâ ki sika kelâmların vardır kim me'âl-i kelâm dükeli sendedir." deyü ta'accüb etdiler. Bu kelâm-ı hakîkatlerimden hân hazz edüp hakîre gitdikçe muhabbet edüp ihsân ederdi.

Der-beyân-ı ahvâl-i kal'a-i Rûmiyye ve eşkâl-i ebniyye-i suveriyye ve metânet-i hisâr-ı Urumiyye

Bu kal'a-i Rûmiyye'ye elsine-i nâsda Toprak kal'a derler. Müverrihân-ı Acem'de Sûr-ı Tılâ-yı Gazan derler. Zîrâ sene 694 târîhinde Muhammed Şâm-ı Gazan binâ etmişdir. Moğol kavmi bu kal'aya Urumiye derler. Kavm-i Acem Rûmiyye-i Kübrâ derler. Ba'zı müverrihân Türkistân-ı İrân derler. Zirâ evliyâ-yı Türkmanı gâyet çokdur. Ba'dehû sene 932 târîhinde Şâh Tahmasb tevsî' etdi. Ba'dehû Ferhâd Paşa ve Hadım Ca'fer Paşa ve Tavâşî Süleymân Paşa ve Cıgaloğlu Sinân Paşa cümle imâr etdiler. Ammâ cümleden imâreti serâpâ sarı çim türâb-ı pâk ile ve darı sapıyla ve kamış köküyle çim ale'l-çim binâ olunmuş bir hâk-i pâk ile mebnî bir kal'a-i kavîdir. Ve cümle rûy-ı dîvârı beyâz cibiz kireç ile sıvalı ak kuğu gibi kal'a-i zîbâdır. Dendân-ı bedenleri yokdur. Hemân serâpâ mazgal delikleri ile ârâste ve metin tabya killeleriyle pîrâste olmuş bir kal'a-i üstüvârdır. Cânib-i garba ancak bir demir kapusu pinhândır. Derûn-ı kal'ada hân sarâyı vardır. Cümle hânlar Rûmiyye şehrindeki bâğ-ı İremde olurlar. Ammâ kal'a içre Gazan Câmi'i var, cemâ'ati yokdur. Buğday anbârları ve çâh-ı mâları ve üç yüz aded nökerât neferât hücreleri vardır. Gayri hân u hammâm ve çârsû-yı bâzârı asla yokdur. Dâ'iren-mâdâr cirmi on bir bin yedi yüz adımdır ve yedi tabya ve şekl-i murabba'dır. Handakdan dîvârının kaddi yetmiş aded zirâ'-ı melikîdir. Dîvârının arzı otuzar zirâ' vâsi' dîvârdır kim üstünde atlılar çevgân oynarlar.

Ammâ bir azîm handakı vardır kim gûyâ cezîre-i Kıbrıs'da Magosa kal'asının yahûd Rodos kal'asının handakıdır. Üstâd-ı kâmil kaçan bu kal'a-i Tıla'yı inşâ etdikde ibtidâ handakını hafr ederken çamur ederek kal'a dîvârına sarf ederek hem handak kazmış ve hem **[294a]** kal'ayı yasamış eyle amîk kazmış kim kâmil kırk kulaçda bınarlar çıkmış ve kâmil seksen zirâ' enli handakı vardır kim dâ'iren-mâdâr kal'ayı ihâta etmişdir. Handak kenârınca dâ'iren-mâdâr on beş bin hatvedir. Ve kal'a mazgallarından handak üzre uzun demirler uzatmışdır. Her gice ol demirlere meş'aller asup kal'ayı ve handakı çerâğân edüp cümle pâsbânlar ve nigehbânlar ve dîdebânlar "Hudâ hûûûb!" deyü ta sabâha dek yâd ederler. Ve her rûz-ı Cum'a kal'a dîvârın filandıra alemlerle ve bayraklarla zeyn ederler.

Cümle dört bin askere mâlikdir. Dizçöken ağası hükmünde miftâhları olup cümle nigâhbâna hâkimdir. Yasavul ağası ve topcıyânı ve cebeciyânı vardır. Özdemiroğlu Osmân Paşa zamânından berü yedi bin şedde barûdu ve dörd kerre yüz bin güllesi ve cümle üç yüz on pâre sağîr ü kebîr topları vardır. Ammâ aşağı tabakada yetmiş aded balyemez topları var kim Erzurûm'da Tebrîz kapusundaki toplara mânend top-ı kûplardır. Zîrâ bu kal'a Acem'in Osmânlı tarafına sedd-i sedîdi ve intihâ-yı serhaddidir. Handakı üzre kapânlar ile kalkar tahta cisri vardır. Her gice cisri kaldırırlar ve her şeb kal'adan kös ü nefîr ve kerrenây u surnâ ve tabl u kudüm fasılları olur.

Bu kal'adan taşra aslâ imâret yokdur. Hemân sahrâ-yı Rûmiyye'de beyâz kuğu gibi durur bir kal'a-i münevverdir. Ancak handak kenârında bir Çevgân meydânı kasrı vardır, o dahi bir müfîd ü muhtasar bir kasr-ı Havernakdır. Gayri bir hâyil âsâr yokdur. Hemân hâmûn-ı vâsi'de bir kal'a-i zîbâdır. Hakkâ ki kal'a gözetmek Acem'e kalmışdır. Ana hayretim ki bu kal'a türâbdan ola da der-i dîvârlarında ve zîr-i handakında nebâtât u giyâhâtdan bir haşîş bitmeye, âdem hayrân olur. Bu kal'anın cânib-i cenûbîsi ve şarkîsi bir buhayre-i mâlihdir

kim semm-i helâhildir.

Kal‘a ile buhayre mâbeyni kâmil bir merhaledir. Ve yine kal‘anın şimâlinde şehr-i Rûmiyye bir top menzili ba‘îddir. Ve bu kal‘a deryâya ba‘îd olmağile hevâsı sevâhildir kim sayf u şitâda sebzevâtı eksik değildir. Vakt-i zemistânda kar yağar ammâ tiz mahv olur. Bu sûr-ı üstüvârın cânib-i şarkîsinde taht-ı Âzerbaycân {olan} Tebrîz-i dilâvîz beyni kâmil on altı fersahdır. Ammâ deryâdan muvâfık eyyâm ile Tebrîz'e giden bir günde varır, ammâ bu sedd-i metîn hâk-i Âzerbaycân'da başka hânlıkdır.

Der-vasf-ı asker-i hân-ı Rûmiyye

Cümle eyâletinde on bir sultândır ve cümle sultânlarıyla hân askeri on beş bin nöker olur. Bu add olunan nökerler cümle şâh çöreğin çekenlerdir [çiğneyenlerdir]. Yohsa gayrı nökerleriyle cümle yigirmi bin âdem olur. Şehir daroğası ve kelenteri ve münşîsi ve yasavul akası ve korıcı başısı ve dizçöken akası ve şâhbenderi ve mihmândârı ve eşik ağası ve kadı ve müftî ve nakîbi vardır. Hattâ şâh tarafından henüz bir zurzuvile tâclı bir müftî gelüp cümle halkı Şâfi‘îyyü‘l-mezhebden çıkarup Ca‘ferî mezhebine da‘vet etmeğe gelüp henüz halkı hâmisî mezheb-i bâtıla da‘vet ederdi. Ve gerçi askerî kavmi cümle pür-silâh gezerler ammâ er ve şecî‘ değillerdir. (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı şehr-i Türkistân-ı İrân, ya‘nî Rûmiyye-i Âzerbaycân

Rûmiyye fezâsına vâki‘ olmuş bâğ u bâğçe ve gül-i gülistânlı bir şehr-i âbâdândır kim ancak hemân şehrinin dâ'iren-mâdâr cirmi on yedi bin adımdır. Ammâ bâğ u bâğçesiyle bir günde atlı güç ile devr eder. Kal‘adan bir top menzili ba‘îd ve deryâ şarkında bir merhale ba‘îd vâki‘ olmuşdur. Etrâfında aslâ suru yokdur. Zamân-ı kadîmde dâ'iren-mâdâr cânib-i edvârında handakı var imiş ammâ mürûr-ı eyyâm ile rimâl ü türâb ile pür olmuş. Ammâ yine her tarafda tedribe kapuları vardır. Gâyetü‘l-gâye bir bilâd-ı köhnedir.

Ekseriyyâ halkı sünnî mezheb olmağile Âl-i Osmân nehb ü gâret etmezlerdi. Anınçün ma‘mûr u âbâdân bir şehr-i imâristândır. İbtidâ bânîsi hulefâ-yı Abbâsiyân'dan Hârûnu'r-Reşîd'dir. Niçe düvelden düvele intikâl etmiş kârhânedir. Cümle altmış mahalledir ve cümle altı bin aded hâk-i amber-pâk ile mestûr, der-i dîvârları dahi türâb ile ma‘mûr hânedânlardır. Cümleden Rûmiyye Hânı sarâyı gûyâ bir İrem'dir kim yetmiş aded kâ‘a ve soffa ve kâh-ı maksûreleri **[294b]** vardır. Altı yüz aded nöker hücreleri vardır.

Andan Kelenter sarâyı ve Münşî sarâyı ve Hoca Nakdî sarâyı ve hâlâ Diyârbekir'de medfûn Rûmiyye Şeyhi sarâyı, azîz-i merhûm bu Rûmiyye'den olmağile Rûmiyye Şeyhi derler. Hâlâ akrabâ ve ta‘allukâtları bu şehir içre çokdur ve Münşî sarâyı ve Şâhbenderoğlu sarâyı ve Kadı sarâyı dahi niçe bunun emsâli hıyâbânlı sarây-ı zîbâlar vardır.

Ve cümle seksen mihrâbdır. Selef-i selâtîn câmi‘leri vâfirdir. Evvelâ,

Sultân Uzun Hasan câmi‘i: Âzerbaycân şâhı iken binâ edüp Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed cenginde Sultân Hasan münhezim olup Tebrîz'de merhûm oldukda bu câmi‘-i pür-envâr nâ-tamâm kalup oğlu Ya‘kûb Şâh itmâm etmişdir. Tûlen seksen ayak ve arzen yüz elli ayakdır. Cümle sekiz kubbedir. Bir minâre-i mevzûnu gâyet musanna‘dır ve mihrâb kapusu gâyet müzeyyen ve münakkaş ve musanna‘ bâb-ı garîbdir. Ammâ hakkâ ki

cemâ‘atden dahi garîbdir. Zîrâ bu diyârda imâm-ı âdil ma‘sûm olmağile aslâ cemâ‘atle evkât-ı hamse edâ olunmaz. Hemân herkes namâzın münferiden edâ edüp “Namâz du‘âdır.” deyü du‘âsızca kapudan taşra firâr ederler.

Ve derûn-ı câmi‘ eyle tasarrufât-ı hendese ile binâ olunmuşdur kim vasfında lisân kâsırdır. Ve kubbe-i âlîsinin midhatinde kalemler kâsirdir. Ve hareminin ta vasatında Şâfi‘î mezhebi üzre aşren-fe-aşr bir havz-ı azîmi var kim gûyâ havz-ı Kevser’dir.

Haremi etrâfı gûnâ-gûn sütûnlar ile mebnî olup üzerleri musanna‘ kıbâb-ı nîlgûnlardır. Ve hareminin üç kapusu vardır. Fakîr bu câmi‘i seyr ederken mü’ezzin ezân okurken *“Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah”*dan sonra *“Alîyyün veliyyullah, Alîyyün veliyyullah”* dedi ve ba‘de’l-ezân “Yâ düşmenân-ı Alî-râ ve şehîdân-ı Kerbelâ-yı dilîrâ” deyü efsâneler idem derken bizi görüp dem-beste oldu.

Minâreden aşağı indikde “Getir şu teberrâîyi!” deyüp mü’ezzin hocayı alt edüp sünnet üzre Sünniyâne Râfızîye kırbaçlar urdukça “Feryâd reses yâ Alî, yektâ beses yâ velî!” dedikçe hakîr eyitdim “Be-imdâd-ı Ebâbekir, be-aşk-ı Ömer be-aşk-ı Osmân-ı Zi’n-nûreyn!” deyüp kâmil yüz aded kırbaç-ı elvâh urup mel‘ûnu birkaç kerre havza daldırup sebbâğlığından pâk etdim. “Seg ber sahrâ.” deyüp âzâd etdim.

Andan gayrı nâ-sezâ sözler istimâ‘ etmedik. Hâsıl-ı kelâm Sultân Hasan câmi‘i yahşîdir ammâ cemâ‘atleri böyle yamandır.

Andan **câmi‘-i Alî Hân.** Rûşen-âbâd câmi‘-i dilsitândır ve **Ca‘fer Paşa câmi‘i** ve **Ferhâd Paşa câmi‘i** ve **Koçuğa Sultân câmi‘i** Rûmiyye Şeyhi ecdâdı câmi‘idir ve **Kelenter câmi‘i** ve **Şeyh Akay câmi‘i**, meşhûr cevâmi‘ler bunlardır, mâ‘adâ mesâcidlerdir. Ammâ bu şehir içre aslâ kurşum ile mestûr binâ-yı ma‘mûr yokdur.

Ve cümle altı medrese ve üç tekye ve kırk aded mekteb-i sıbyân ve on bir aded hân-ı sevdâgerân ve cümle (–) aded hammâm-ı zîşân vardır.

Evvelâ cümleden **Rûmiyye Şeyhi hammâmı**, binâ-yı azîm ve ziyâretgâh-ı kadîmdir. Ekseriyyâ hasta girse bi-emrillah şifâ bulur. Bir havz-ı kebîri vardır ve âb u hevâsı latîf hammâm-ı rûşenâdır ve **hammâm-ı Kelenter**, bu dahi zîbâ hammâm-ı hûbdur ve dellâkleri mahbûbdur ve **Daroğa hammâmı** ve **Korkud Hân hammâmı** bunlar cümle havzlı hammâmlardır, ammâ niçe yüz hânedân hammâmları vardır.

Ve cümle 200 aded çârsû-yı şâhîdir kim cemî‘i şâhrâhları üstü mestûr küşâde olmağiçün bacaları vardır. Cemî‘i dükkânlarda niçe bin elvân çiçekler ile müzeyyen olmuş dükkânçelerdir kim müşk-i amber-i hâm ezhârâtının râyiha-i tayyibesinden bey‘ [u] şîr edenlerin dimâğları mu‘attar olur. Bu diyârda berberlere Selmânîler derler.

Cümleden pâk u müzeyyen dükkânçeler berberler ve derziler ve sarrâclardır ve cemî‘i esvâkları sadranç nakşı tarh olunmuşdur. Ve kahvehâneleri Şâm u Haleb gibi havz u şadırvânlı kahâvîlerinde hânende vü sâzende ve mutrıbân u kışmirân ve rakkâsân [u] mahbûbânları vardır ve gâyet müzeyyendir. Kahve-i Yemen’den gayrı çay u bâdyân ve sa‘leb u mahleb ve sükker şerbeti ve leben-i hâlis pişirirler. Ve niçe bin edviye ile terkîb olunmuş mukavvî ve müferrihâtdan ma‘âcîn-i gûnâ-gûnlar bezl ederler. Her kahvede şükûfe râyihasından ahibbâ-yı dûstânların dimâğları mu‘attar olur ve her kahvenin elbette

cânib-i erba‘ası **[295a]** gül-i gülistân ve hadîka-i çemenistândır kim her kûşesi birer gûne mecma‘-ı irfândır. Beher dükkânları hemçünân kân-ı kân-ı fândır. Ve pençe-i âfitâb Selmân-ı Pâk köçekleri hamı serbendleri üzre çiçekleri vardır.

Ve bir bezzâzistânı vardır kim gûyâ kal‘adır. Çâr dervâzesi Çârbâğ‘a ve bâzâr-ı kâga mekşûfdur. Cümle kıbâblar ile ârâste vü dollâblar ile pîrâste olmuş bâzâr-ı hüsündür. Ankâ hâcegânları vardır. Cemî‘i diyârın kâlâyî vü âlâyî, kâmhâ ve hârâ vü dârâyî vü zîbâ vü şîb ü zerbâfı bî-kıyâsdır. Ammâ nânbâzları ve aşbâzlarına aşk olsun. Ve hâkimlerinin narh-ı Şeyh Safî deyü zabt u rabtlarına ve sikkelerinin pâkliğine aşk olsun. Abbâsî ve Bisitîlerinde *"Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resûlullah, Alîyyün veliyyullah"* yazar. Bu sikke üzre hilâf eden âdemi ve sikkeyi kalp edüp kesen âdemi ol ân amân u zamân vermeyüp katl ederler. Cemî‘i bâzârlarında cümle me’kûlât [u] meşrûbâtı bey‘ edenler vezn-i Alî ile fürûht ederler. Hatta buğday ve yumurtayı ve pişmiş tavuğu ve beyâz nânı ve’l-hâsıl cümle eşyâ-yı âvânîyi terazü ile fürûht ederler. Hattâ aşbâzlar bile çobra ve kebâb ve pilavı dahi vezn ile fürûht ederler. Kim kâdirdir kim narh-ı Safî üzre hilâf ide? Hîlebâzın gözüne milçe ve başına kızgın tas oturdurlar, niçesinün ödün çıkarırlar ve niçesinün karnın yarup yüreğin çıkarırlar. Gâyet zabt [u] rabt-ı Alî vardır. Bu şehrin cemî‘i imâretlerin ve bâğ u müşebbek bostânların reyy edüp ahâlîsinin nûş etdüği âb-ı hayâtlar bu şehrin cânib-i garbîsinde Çevlân dağlarından ve Harîr ü Enzelî kûhlarından gelüp bu şehri saky edüp cânib-i şarkda buhayre-i Rûmiyye’ye rîzân olur. Bu ülke-i Rûmiyye cümle yüz elli pâre ma‘mûr u âbâdân kendlerdir kim her biri ikişer üçer bin hâneli ve bâğ u bâğçeli ve câmi‘ ü hân u hammâm ve çârsû-yı şâhlı kend-i mu‘azzamlardır. Ve cümle kırk bir pâre kasabadır ve cümle elli pâre kılâ‘-ı metînelerdir. Ha denilse bu ülkeden yigirmi bin asker çıkar, ammâ üç kerre yüz bin re‘âyâ tahrîr olunmuşdur.

Sitâyiş-i meşrûbât [u] me’kûlât-ı Rûmiyye-i kübrâ

Evvelâ yedi elvân gendümü olur kim gûyâ gılâl-ı Havrân-ı Şâm’dır ve şa‘îri gûyâ Sivas arpasıdır ve baklası ikişer dirhem gelir, danedâr fûli olur kim bir diyârda olmaz. Sâ’ir hubûbâtları dahi ana göre kıyâs oluna. Ve Kelenter kavli üzre yigirmi bin bâğdır, dedi. Cümleden âbdâr engürü Şâm’ın zeynî üzümüne ve Bozcaada’nın misket üzümüne ve İslâmbol kurbünde Bâzârköy kumla üzümünden lezîz ü âbdâr ve hoş-hor üzümü olur. Hatta efvâh-ı nâsda ve gayrı büldânda bir mahbûb-ı zamânı bir nâ-sezâ merd ile görseler "Şeledirende içre Rûmiyye engürü gibi yancılmış cüvândır." derler. Hâlâ elsine-i nâsda darb-ı mesel olmuş bir mümessek âbdâr u ter engürü olur. Ve sâ’ir envâ‘-ı müsmirrâtından memdûh olan fâkihesi yetmiş gûnedir. Ammâ nebî emrûdu ve meleçe emrûdunun aslâ nazîri yokdur. Eyle âbdâr emrûdlardır kim şırası şır şır akar ve âlusı ve âluvı ve zendisi gâyet latîf ter olduğundan aslâ cirmi yokdur ve kalınları bâdem gibi lezîzdir. Ve âb u hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbesi memdûhdur. Ammâ ulemâsı meşhûr değildir. Lâkin sulehâsı gâyet çokdur. Hatta nihânîce cemâ‘atle namâz kılar Sünnîleri dahi çokdur. Cümle tarîk-ı Hâcegân fukarâlarıdır kim âsitâne-i Koçağa sultândır. İklîm-i (–) bulunup arz-ı beledi (–) ve tûl-ı nehârı (–) sâ‘at ve dericedir. Ve tâli‘-i imâreti sünbülede vâki‘ olup beyt-i Utarid-i turâbîdir, dimişler. Anınçün cümle hubûbâtının sünbülesi *"Miete habbe."* olup ezheriyyâtı Utarid-i ıtriyyât gibi dimâğ-ı insânı mu‘attar eder.

Diyâr-ı Âzerbaycân’da bu da şehr-i mu‘azzam imiş. Acem destine girmek ile belde-i evsat

demişlerdir. Hakkâ ki {cânib-i} garbîsinde şehr-i Şehrezûl ve şimâlinde Salmas ve şehr-i Tesûy ve şarkîsinde şehr-i Tebrîz ve cenûbunda şehr-i Erdebil cümle bu şehirler Rûmiyye'ye dörder menzil mesâfe olduğundan hâlâ müverrihân-ı İrân-zemîn bu Rûmiyye'yi "Belde-i evsat" ile yâd ederler. Hâlâ bir belde-i mutavassıtadır. *Ammerallah*. **[295b]** Hatta bir fetâ atıyla murâd edüp gitse bu şehirden şehr-i {Van'a} ve Revân'a dahi dörd menzilde irer, ammâ hakîr cihânı temâşâ içün beşer ve altışar sâ'at giderdik.

Sitâyiş-i Buhayre-i Rûmiyye-i Kübrâ: Bu buhayreye niçeler bahr-i Rûmiyye ve bahr-i Dümbülî ve bahr-i Debîl ve bahr-i Tebrîz derler. Zîrâ etrâfında vâki' olan bilâdların ismiyle müsemmâ bir buhayredir. Van deryâsına Vastân bahri ve Erceyeş bahri ve Âdilcevâz bahri derler. Bu dahi eyledir. Ammâ Tebrîz bu deryâya mesâfe-i ba'îde olup Rûmiyye karîb olmağile Rûmiyye bahri denmeğile ma'rûf bir buhayre-i mâlih-i mevsûfdur. Böyle bir buhayredir kim rûy-ı deryâsında niçe yüz sayyâd-ı mâhî kayıkları vardır. Ba'zı âyende vü revende tüccâr-ı sevdâgerân götürür ve getirir keştîleri vardır. Cânib-i şarkîsi şehr-i Tebrîz'dir ve taraf-ı garbîsi şehr-i Rûmiyye ve kal'a-i Dümbülî'dir ve niçe kendlerdir. Ammâ cenûbunda şehr-i kadîm Erdebil'e hayli mesâfe-i ba'îdedir. Bu buhayrenin dâ'iren-mâdâr etrâfı Van deryâsından büyükdür. Van deryâsın bir âdem sür'at ile sekiz günde devr eder ammâ bu on iki günde devr olunur. Ve umkı yetmiş kulaçdır. Ve müverrihân-ı İrân-zemîn ve müverrih Mıkdısî bu buhayre içün {eyle} tahrîr eylemişler kim Hazret-i Resûl-i Kibriyâ-yı Mustafâ Mekke-i Mükerreme'de rahm-i mâderden müştâkk olduğu gice Tâk-i Kisrâ ve Ayasofya Kubbesi münhedim olup ol gice bu buhayre yerinde olan Pâncüm şehri ka'r-ı zemîne geçüp bu buhayre zâhir olur, deyü yazmışlar. *El-ilmü indallah.*

Hâlâ bu buhayreye cânib-i etrâfında kırk beş aded sağîr ü kebîr sular munsabb olur. Cümleden nehr-i Seylân Erdebil şehrin reyy edüp bu buhayreye karışır. Ve

Nehr-i Kehrân: Nehrevân kal'asından berü gelüp bu halîce rîzân olur. Ve

Ayn-ı Çevlân: Rûmiyye şehrin reyy edüp bu buhayreye rîzân olur. Ve,

Nehr-i Davdan: Hakkarî ülkesinden gelüp Pinyaniş'in Berdük kal'asından güzer edüp Rûmiyye kurbünde bu buhayreye koşulur.

Gayri uyûnları ma'lûmum olmadığından tahrîr olunmadı.

{Zîrâ bu hakîr-i dâ'î odur kim} ilme'l-yakîn ve hakka'l-yakîn hâsıl etdiğim tahrîr etmeyüp ayne'l-yakîn hâsıl etdiğim tahrîr etmeği *"Elzemü mâlâ yülzem"* [69] etmişim ve bu buhayre içre dahi iki aded cezîre-i vâsi'ler ve ma'mûrelerdir. Birine,

Cezîre-i Kebûter {ya'nî Güğercin adası}: derler. On mil çevirir bir vâsi' cezîre-i ma'mûredir. Bir yalçın kaya üzre bir ma'mûr kal'ası var, neferâtları ve cebehânesi ve nâzük top-ı şâhîleri var. Cümle nökerleri sayyâd-ı mâhîlerdir kim azîm kâr edüp vazîfelerin mâhîlerden mâh-be-mâh alırlar. Metîn kal'a-i bâlâdır. Bir cezîresine dahi

Cezîre-i Harsek: derler. Bunda dahi bir püşte-i âlî üzre Harsek kal'ası vardır. Neferâtları ve topları ve kifâyet mikdârı cebehânesi vardır. Bu kal'a buhayrenin Tebrîz hâki tarafına sehel muttasıl olmağile mezkûr cezîreler Tebrîz hâkimi hükmündedir. Bunun da nökerleri

cümle sayyâd-ı semekdir.

Der-beyân-ı garîbe vü acîbe: Bu cezîreteyn içre olan mâhî sayyâdları kayıklar ile bu buhayrede her şeb şinâverlik edüp oltasız ve şebekesiz ve merk-i mâhîsiz bu gûne balık sayd ederler kim vâcibü's-seyrdir. Yine bu buhayre içre bir gûne sîm-endâm hurde balıklar olur sayyâdlar anı dutup yağından fitilleri yakup gice ile kayıkların çerâğân edüp rûy-ı deryâda şinâverlik ederler. Ka'r-ı deryâda olan cemî'i mâhî-i gûnâ-gûnlar rûy-ı deryâya çıkup mâhîler kendüyi ol şem'a olduğu kayıklar içre pertâb edüp ân-ı sâ'atde merâkibler mâhîler ile leb-ber-leb olur. Hikmet bu kim gemi içre bir gayrı âteş yakup keştîler on gice deryâda gezseler bir balık âşikâre olup sayd olmak ihtimâli yokdur. *Ve mine'l-garâ'ib.*

Sitâyiş-i tetimme-i külliyât-ı şehr-i Rûmiyye-i Âzerbaycân:

………………..(3.5 satır boş)………………..**[296a]**

Şehr-i Rûmiyye'nin enderûn [u] bîrûnunda âsûde olan kibâr-ı evliyâullahın merkad-i pür-âşiyânların ayân u beyân eder

Evvelâ şem'-i dâniş, çerâğ-ı âferîniş, şem'-i âlem, çerâğ-ı hurrem, kutb-ı âlem-i rûhânî, ma'den-i hikmet-i Rabbânî, sâhib-i yakîn-i bî-gümân, halvet-nişîn-i bî-nişân,

eş-Şeyh Hazret-i Koçağa Sultân: Hazret-i Ebâbekir'e silsile-i zülâleleri müntehî olur tarîk-ı Hâcegânda ulu sultândır. Diyârbekir'de sâkin iken fâtih-i Bağdâd Sultân {Murâd} şehîd etdüği Rûmiyye şeyhi azîzin bu Koçağa Sultân ol Azîz-i şehîdin ecdâd-ı ızâmıdır. Azîz-i merhûm sene (–) târîhinde Acem bu Rûmiyye'ye istîlâ idince Azîz-i sa'îd Diyârbekir'e hicret edüp âhir sene 1038 târîhinde Diyârbekir içre Murâd Gâzî elinde münâfıklar iğvâsıyla ma'nûkan şehîd oldukları Diyârbekir ziyâretlerinde mufassal tahrîr olunmuşdur. Ammâ ol Azîz-i şehîdin ecdâdı koçağa sultân şehr-i Rûmiyye içre hâkisteri medfûndur. Hâlâ bir ulu âsitânedir. Cânib-i etrâfı gül-i gülistân içre bir tekye-i Hâcegândır kim üç yüz aded dervîşândan ziyâde fukarâları vardır. Ve sarâyları ve bâğ u bâğçeleri hâlâ imâristândır. Kavm-i Acem bu sultâna mu'tekidlerdir. Ve âyende vü revendeye ni'metleri mebzûldur.

{Menâkıb-ı Hazret-i Koçağa Sultân}: Bu Koçağa Sultân sene (–) târîhinde dâr-ı bâkîye rıhlet edüp bu kabr-i münevverde medfûn iken fukarâlarının biri gâyet mün'im ü mâldâr olmağile sene (–) târîhinde Şâh Kör Hudâbende hânlarından Gençel Tokmak Hân mezkûr fukarâyı mâlıyçün işkence ederken "Hey hân! Merhûm Koçağa Sultân rûhiyçün olsun meni âzâd et galan!" dedikde hân-ı bî-îmân eydür: "Men senin şimdi Koçağa Sultânı'nı dahi neylerim!" deyü mezkûr dervîşi katl edüp cümle mâlın alup kabz eder.

Ba'dehû sene (–) târîhinde merhûm olmuş cesed-i şerîf beyâz billûr gibi berrâk ve ter ü tâze ve pembe gibi yumuşak. Tokmak Hân eydür: "Hay hay sihr ile ve riyâzet ü perhîz ile şeyh kendüyi bu hâle koymuş." der. "Tiz bu şeyhi bir kilim içine koyasuz ve kal'a-i kule handakı kenârına getüresiz" dedikde zâlimler Koçağa Sultân'ın na'şını ol mahalle getürüp niçe yüz araba ve deve yükü odunları yığup âteş-i Nemrûd edüp cesed-i azîzi âteşe endâht ederken "Menem İbrâhîm-i sânî, yâ Hay, yâ Hay!" sadâsı istimâ' olunup yedi sâ'atden sonra âteş sönüp cesed-i azîzin hâkisterin Cenâb-ı Allah bir ma'sûm-ı pâk hey'etinde halk

etmiş. Bunu görenler feza‘ u çeza‘ edüp Tokmak Hân’a rû be-rû vâfir şütûm ederler.

Ba‘dehû fukarâlar azîzin ma‘sûm sıfatında halk olan külünü alup bir kefene sarup yine musallâda niçe kerre yüz bin ibâdullah namâzın kılup tevhîd [ü] tezkîr ile yine kabr-i şerîfine getirüp defn ederler. Anınçün *Menâkıb-ı Evliyâ-yı Kâzrûnî*‘de Koçağa Sultân’ın Rûmiyye’de iki kerre namâzı kılınmışdır, dediği bu ma‘nâyadır.

Ba‘dehû azîzin vücûd-ı şerîfi muhrik olduğu yerde âteş sönmeden etrâflarında çemenistân ü sünbülistân bitmeğe başlar. Âteş sönüp bi-emrillahi Ta‘âlâ gül-i gülistân u reyhân-ı ezhâristân olur kim ilâ hâze’l-ân Rûmiyye kal‘asının cenûbîsinde Çevgân meydânı kurbünde ziyâretgâh bir makâm-ı gülistândır kim reyhânistânı içre bir fetâ at üzre mızrağıyla ubûr etse ol yiğit atıyla görünmez. Ta bu mertebe âlî reyhânı olup kendi biter, kendi yiter. Ammâ âsâr-ı binâdan bir şey yokdur. Cümle ehl-i beledin zu‘m-ı sahîhleri “Bu gül-i gülistân, Koçağa Sultân’ın mübârek külü düşdüğü yerdir.” derler. Hakkâ ki gayrı yerde eyle reyhân yokdur. Hemân beş hırmen cirminde yerde vâki‘ olmuşdur ve gayrı diyârda eyle reyhân-ı gülistân hâsıl olmak ihtimâli yokdur.

Netîce-i tasarruf-ı kerâmet-i Koçağa Sultân: Koçağa Sultân’ın na‘ş-ı şerîfin Gençel Tokmak Hân âteşe göyündürdüğün Kör Hudâbende Şâh istimâ‘ edüp Kazvîn’den kat‘-ı menâzil ederek Rûmiyye’ye geldikde Koçağa bâğının ba‘zı yerlerin münhedim edüp bâğının müsmirrâtların yağma etdirir.

Kel Tokmak Hân eydür: “Güzelce şâhım, bu Sünnîlerin tekyesin dahi harâb u yebâb idelim!” dedikde,

Kör Hudâbende Şâh eydür: “Cânım Tokmak Hân bu Koçağa’yı niçe buldun ve niçe âteşe göyündürüpsün. Mana Kırmızı Murtezâ Alî ve Düvâzde İmâm’ın ervâhların seversen yahşı eyit galan.” dedikde,

{Hân eydür}, “Ey güzelce şâhım bu Sünnîler bu şehr içre râygân **[296b]** cemâ‘atle namâz kılmağa başladılar ve meyyitleri önü sıra *vahdehû lâ şerîki leh* demeğe başladılar. Âhir ben de birkaç nökerin ve Sünnîlerin katl eyleyüp [koca} Koçağalarını dahi âteşe göyündürdüm. Ammâ güzelce şâhım ne te’sîr-i sihirdir kim Koçağa dede mürd olalı sene (–) olmuş derler, gûrunu açup gördüm ki beyâz pembe-misâl ter ü tâze idi. Men anın ter ü tâzeliğine bakmayup âteşe göyündürürken *yâ Hay, yâ Hay* çağırup feryâd etdiğin bu cümle nökerlerim işitmişdir” dedikde,

Kör Hudâbende Şâh eydür, “Âferin ey Tokmak Hân, seninçün Sünnî‘dir derlerdi, meğer sen Sünnîlere adüvv-i cân imişsin. Çöreğim sana helâl olsun!” deyü başına bir tâc-ı zerrîn ve eynine bir kaba-yı hûb-rengîn ihsân eder. “Koçağa’yı göyündüren nökerlerin kimlerdir?” “İşte şâhım bunlardır ve bu perç aded evlâdlarımdır kim Koçağa’yı âteşe göyündirmağa çalışmışlardır?” dedikde Kör Hudâbende Şâh eydür, “Şimdi biz anlara hizmetleri mukâbelelerinde yahşı hizmetler ederim.” der.

Fi’l-hâl Koçağa Sultân’ın na‘ş-ı şerîfin âteşe yakdıkları yere Şâh varup Tokmak Hân’ı ve evlâdlarını ve çöreğin çekenleri ve Koçağa’yı âteşe göyündürmede bulunanlardan cümle yedi yüz aded neferi dest ber-kafa bağladup huzûruna getirüp eydür: “Bre bre kâfirler, Tokmak Hân-ı âk İrân-ı nîrândan gitmeğe müştâk. Merhûm Koçağa Sultân muhibb-i

Hânedândan bir ulu sultân idi. Bu dünyâdan âhirete intikâl etdi. Sene (–) târîhinde öldü. Siz anı görmeyesiz ve bilmeyesiz, ana bu adâvet ne idi ve kabrinden ter ü tâze çıkardığınızı göresin. Yahûdîler Circîs Nebî'yi âteşe yakdıkları gibi sen Koçağa'yı âteşe atasın. Biz dahi bugün anın adâletine gelüp Koçağa'nın yazığın almasam gerek. Tiz âteş-i Nemrûd yakın. Gerçi âteş ile azâb Perverdigâr'a lâyıkdır. Ammâ *Men dakka dukka* mazmûnu üzre men bu bu Yahudîleri âteşe göyündürem ki İrân-zemînde değil cihânda dâstân olsun." dedikde dağlar gibi âteş-i Nemrûd alev-ber-alev oldukda Tokmak Hân'ın ibtidâ gözü önünde cümle evlâdların, ba'dehû altı yüz aded nökerlerin ve fetvâ veren müftî ve kadıların, ba'dehû Tokmak Hân'ı âteşe atar.

Hulâsa-i kelâm Hazret-i Koçağa'nın na'şın âteşe göyündürmede bulunanlardan yedi yüz nefer sebbâb-ı teberrâîleri Kör Hudâbende Şâh ibn Tahmas Şâh âteşe yakdığın bilir âdemler nakl etdiler kim dâstân-ı İrân-zemîn-i Van'dır.

Ba'dehû Hudâbende Şâh âsitâne-i Koçağa Sultân'ı bir imâr etmişdir kim hakîrin konağına karîb olmağile tevhîd-i Hâcegânda bulunup bâğ u bâğçe ve imâretlerin temâşâ ederdik. Hâlâ ravza-i Rıdvân'dan nişân verir bir tekye-i dervîşân-ı zîşân-ı Hâcegândır. *Ammerallahu Ta'âlâ.*

Ve azîz-i merhûmun bir menâkıbın istimâ' edüp rûh-ı şerîfiyçün bir hatm-i şerîf tilâvet edüp sevâbın rûh-ı şerîfine hibe eyledim. *Kaddesenallahu bi-sırrıhi'l-azîz.* Andan,

Ziyâret-i Bozevli Sultân: Bunlar da fukarâ-yı Nakşıbendiyye'den bir ulu sultândır. Andan,

Ziyâret-i Sâlih Efendi: Bunlar Vâhidî tarîkinde hâk-i pâk Erdebil'de medfûn cümle İrân-zemîn şâhlarının cedd-i ızâmı Hazret-i Şeyh Safî'nin baş halîfeleri imiş. Şeyh Safî'nin mum söndürme kerâmetlerin Şeyh Safî hazretlerinden sonra bu Sâlih Efendi mum söndürmeği memnû' etmişdir. *Kuddise sırruhû.*

Netîce-i kelâm mum söndürme sene (–) târîhinde Hazret-i Şeyh Safî şehr-i Erdebil'de kutbu'l-aktâb mertebesine kadem basdıkda bir gün câzibe-i İlâhî ile vecde gelüp niçe bin ümmet-i Muhammedi tevhîd-i Muhammedîye da'vet eder ve cümle tevhîde hâzır olanların ehl [ü] ıyâllerin dahi tevhîde da'vet edüp cümle nisvân burka'ları ve sarâveşleri ve dutakları ile ve ellerinde eldîvânlarıyla gelüp bir kûşede bu kadar havâtînler tevhîde meşgûl olurlar. Ba'de'l-gurûb olup ol şeb-i muzlimde {Şeyh Safî bir şem'-i münevver âşikâre edüp} eydür: "Gelin kızlarım siz de oğlan kuzularımla tevhîde girin" derler. Hemân cümle merd ü zen tevhîd ü tezkîre karışdıklarında bir kerre azîz Şeyh Safî mumu söndürüp merd ü zen karış katış olup kâmil yedi sâ'at tevhîd-i sultânî olup Şeyh Safî *"Ve salli alâ cemî'i enbiyâ'i ve'l-mürselîn"* deyüp el yüze sürüp eydür: "Herkes bu karanlıkda yanında olanları kucaklayup hânesine gitsin" buyurduklarında be-keşf-i kerâmet-i Şeyh Safî cümle halk ol cahrahûn(?) karışıklığında kendi ehlini ve kızını kucaklamış bulunup hânelerine giderler.

Hakkâ ki ol karanlık gicede ol benî Âdem izdihâmında karış katış dönerken herkes ehlin bulmak aceb kerâmetdir. Şeyh Safî **[297a]** hazretlerinin zamân-ı hayâtlarında birkaç kerre böyle mum söndürüp herkes yine ehl ü ıyâllerini buldukları mukarrerdir.

Ba‘dehû kendülerinden sonra niçe halîfeleri mum söndürüp ehl ü ıyâlleri bulmada hatâ edüp “Acem mum söndürücüdür.” deyü mezmûm olmuşlar. Ba‘dehû bu Rûmiyye’de medfûn Şeyh Sâlih hazretleri merd ü zen bir yere cem‘ olup tevhîd edüp mum söndürmeği men‘ etmişdir. Hâlâ Acem’de dahi vardır. Ammâ Hudâ âlimdir.

Sene 1056 târîhinde Erzurûm’dan Acem’e gitdim ve sene 1060 târîhinde Bağdâd’dan yine Acem’in Hemedân ve Dergezîn’ine gitdim ve 1057 târîhinde diyâr-ı Kırım’dan Dağıstân’a, andan Acem’in Demirkapusu ve Şirvân ve Şâmakî‘si ve Gîlân ve Bakü‘süne vardım ve yine şimdi bu Rûmiyye ve Hoy ve Merend ve Tesûy ve Kumla ve Tebrîz diyârların gördüm, mum söndürme dedikleri şeyi ve eyle cem‘iyyeti görmedim. Ammâ bu cihân halkı zemmâm ve fassâl u gaddâr u kaddâhdır.

Sivas eyâletinde, Keskin sancağında ve Bozok sancağında ve Sunkur imâd içinde mum söndürenler vardır kim “Mumu söndürüp herkes birer âdemin karısın kucaklayup bir bucakda bacaklar derler.” *Hâşâ sümme hâşâ.*

Bu abd-i hakîr Bağdâd fethinden berü ol semtleri geşt ü güzâr etdim ve Sivas’da efendilerimiz vâlî iken Keskin ve Bozok’da niçe hizmetler zabt edüp eyle şey görmedim ve yine bu deccâl halk Rûmeli’nde Silistre eyâletinde Deliorman nâhiyesinde ve Karasu nâhiyesinde ve Dobruca vilâyetinde şâhseven ve mum söndürenler ile şâh taclığı er ve avretler var derler. Hudâ âlimdir belki elli kerre ol diyârlarda ülfet edüp hizmetler zabt etdim. Ammâ eyle nâ-şer‘î iş görmedik. Lâkin bî-namâzı ve gûyende avret sevici âdemleri vardır. Ammâ Şâm içinde Sâzenikler mahallesi vardır. Halkından Acem hakkı alırlar ve cümle Şâm’ın Dürzî ve Timânî dağlarında nohudî mezheb âdemler var kim Kızılbaşlığı yetmiş mertebe öte geçdikleri Şâm ve Şâm-ı Trablus seyâhatlerimizin cild-i (–) inde mufassal tahrîr olunmuşdur.

Ezîn-cânib yine sadede gelelim. Bu şehr-i Rûmiyye’de,

Ziyâret-i Davdan Sultân: Kümeylî tarîkinde niçe yüz kerâmetleri zâhir ü bâhir olmuş bir erdir. Ve,

Ziyâret-i İmâm Boğabây: Uzun Hasan Sultân’ın imâmı imiş. Kırk bin re’s câmûsa mâlik olmağile Boğabây derlermiş. Her sene mâh-ı Zilhicce’nin yevm-i arefeden evvelki giceye terviye gicesi derler. Ol gice {Hazret-i Şeyh Rûmiyye şehrinden} gâ’ib olup üç aydan huccâc ile yine şehr-i Tebrîz’e gelirmiş. Ol hisâb üzre bir gicede Tebrîz’den Arafât’a varup hacc edüp gelirmiş. Hâlâ ziyâretgâh-ı erbâb-ı dilândır.

Şehr-i Rûmiyye’de nice bin ziyâretgâhlar vardır. Ammâ ziyâret edüp âşinâlık kisb etdiğimiz bu ulu sultânlardır. *Rahmetullahi aleyhim ecma‘în.*

Hândan mektûblar alup Dümbülî hânından Murtezâ Paşa karındaşın halâs etmeğe gitdiğimiz menâzilleri ve kılâ‘-ı metîneleri ve belde-i mu‘azzamaları beyân eder

Evvelâ Rûmiyye’den üç yüz Acem nökerlerin hân bize refîk-i yâr-ı sâdık verüp Murtezâ Paşa Ağası Alî Ağa’nın yüz âdemi ile ve elli nefer bizim âdemimiz ile cümle dörd yüz elli

âdemle Rûmiyye'den çıkup cânib-i cenûba Rûmiyye deryâsı kenârıyla giderken Asvene kûhları sağ tarafımızda kalup niçe yüz aded İremezât misilli kurâlar geçüp 4 sâ'atde yine Çevlân Sünnîlerdir. Andan yine cenûba 6 sâ[atde],

Evsâf-ı kal'a-i Dümdümî

İbtidâ bânîsi Yezdcürd Şâh'dır. Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu kal'a kayası Rûmiyye deryâsı kenârında vâki' olmağile talattum-ı deryâ bu kal'a kayaları mağaralarına urdukça Hüsrevânî küp gibi güm güm ve düm düm sadâ verdiğinden Dümdüm kayası derler. Bir rivâyette Hazret-i Süleymân bunda Dümdüm nâm bir dîv-i benâmı habs edip anın düm düm sadâsı istimâ' olduğundan Dümdüm kayası derler. Hâlâ ol sadâ istimâ' olunur. Ammâ talattum-ı deryâdan olsa ba'îd olmaya. Bu kal'a ağası istikbâle çıkup haymelerimizle zîr-i kal'ada bir bâğ-ı İrem'de meks etdik. Bu kal'a Rûmiyye eyâletinde Rûmiyye buhayresi kenârında Kahkahâ-misâl bir kal'a-i bâlâdır. Dâ'iren-mâdâr cirmi üç bin adımdır. Cânib-i şimâle bir demir kapusu var ve etrâfında handakı yokdur. Ammâ gâyet sarpdır ve bir tarafdan aslâ havâlesi yokdur. Bir cânibinden zafer **[297b]** mümkin değildir.

İçinde altı yüz hânesi ve Mîrkulu Hân câmi'i var. Gayri imâretden çârsû-yı bâzâr hammâmı yokdur. Dizçöken akası ve yasavul ağası ve üç yüz nefer dizçökenleri ve şâhî topları ve müstevfâ cebehâneleri vardır. Ammâ ba'zı zamân deryâ çekilüp bu kal'a sahrâda kalur. Ammâ aşağı rabât kal'ası ma'mûrdur. Ve şekl-i murabba' Şeddâdî taş binâdır kim Şâh Tahmasb binâ etmiş. Zîrâ binâ-yı cedîd alâmeti vardır. Derûn-ı kal'ada cümle yedi yüz mikdârı hâk-i pâk ile mestûr bâğsız ve bâğçesiz hâne-i ma'mûrlardır. Bağlı ve bâğçeli İşneviye kûhları dâmenine düşmüşdür. Ve bu kal'anın her tarafında handakı vardır. Dâ'iren-mâdâr bu rabât-ı ma'mûre altı bin adımdır kim iç kal'a kayasının garbîsi tarafın ihâta etmişdir.

Ve cümle on üç mihrâbdır. Evvelâ Şâh Tahmas Câmi'i ve Şâh Abbâs-ı Evvel Câmi'i gâyet musanna'dır. Ve Cağaloğlu Sinân Paşa Câmi'i rûşen binâ bir câmi'-i ra'nâ ve tarz-ı kadîmdir.

Ancak Kelb Alî Hân'ın bir havzlı hammâmı var, serâpâ kâşî çîn ile mebnî bir hammâm-ı rûşenâdır ve cümle çârsû-yı şâhîsi dahi Kelb Alî Hân'ındır. Ve bir hân-ı sevdâferânı vardır. Ekseriyyâ hâneleri tahtânîdir ve bezzâzistânı ve medreseleri yokdur. Cümle âb-ı hoş-güvârları İşnuviye yaylağından gelir âb-ı nâbdır. Ve hevâsı Rûmiyye'den latîfdir. Bağlarında unnâbı ve iğdesi ve dûdı gâyet memdûhdur. Bu şehrin şark tarafın deryâdır, mağrib tarafı bâğlardır.

………………..(3 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı kal'a-i Dümdümî: Ziyâret-i Şeyh Arab Cebbârî ve Monlâ Dehkânî ve Şeyh Alî Tirmedî ve Şeyh Alî Nâcî ve kâşif-i esrâr-ı ma'ânî Monlâ Nâsır Şirvânî.

Andan yine cânib-i cenûba bâğ-ı İremezât-misâl kendler içre 7 sâ'atde,

Sitâyiş-i şehr-i İşnuviye

Hârûnu'r-Reşîd'in duhter-i pâkîze ahteri tahsîl-i mizâc içün Irâk-ı Arab'dan İşnuviye yaylağına gelüp bu mahalde bu şehri inşâ eder. Ba'dehû Moğol tâ'ifesi harâb eder.

Ba‘dehû sene 882 de Uzun Hasan Şâh imâr eder. Âzerbaycân şehirlerinden Dümbülî hâkimi hükmünde başka sultânlıkdır kim iki bin askere mâlikdir. Kal‘ası harâbdır. Şehrezûl ve Harîr ve Ardalân Ekrâdlarının havflerinden şehrinin dâ’iren-mâdâr etrâfında hafirler kazılmıştır. Köşebendlerde tedribeler vaz‘ olunup ma‘mûr u mazbût şehirdir. Dâ’iren-mâdâr etrâfı dokuz bin adım ihâta eder. Cümle hâneleri pespâye kâr olunmuşdur. Şehr-i Rûmiyye’nin cânib-i garbîsi ve cenûbîsine meyyâlce vâki‘ olmuşdur ve mezkûr kûh-ı İşnuviye şehr-i Rûmiyye ve şehr-i İşnuviye mâbeynine vâki‘ olmuşdur kim Rûmiyye ve Dümbülî hudûdudur. Ve İşnuviye’den cânib-i şimâle iki günde serî‘an Rûmiyye şehrine varılır ammâ Dümdümî hilâf kalır.

Ve bu şehr-i İşnuviye cümle altı bin aded pest binâ hâne-i ra‘nâlardır kim câ-be-câ hânelerde bâğlar ve bâğçeler vardır. Ekseriyyâ bu hânelerin der-i dîvârları kerpiç ile kâr olunmuşdur. Ve dam u bâmları dükeli kireç ve keçeden sıvanmış musaykal damlardır. Hevâsı Rûmiyye’den latîf olmağile heme ahâlî-i İşnuviye nevrûz-ı Harezmşâhî‘den ta berk-i hazân faslına varınca halk-ı İşnuviye dam üzre yatarlar, ammâ damlarından birbirine harem-i muhteremleri görükmezdir. Zîrâ dükeli halkı Sünnîlerdir. Sakalların tâze yiğitler asla tıraş etmezler ve ihtiyârları asla sakal kırkmazlar. {Ve diyâr-ı Maskov’un} Heşdek kavmi gibi uzun ve kaba sakalları olduğundan şâhlığa sakal harâcı verirler. Gâyet Sünnî kavm-i İşnuviyândır. Ammâ nihânîce cemâ‘atle namâz kılarlar. Cum‘a salâtında hutbe[y]i şâh ismine okuyup yine salât-ı cum‘ayı münferiden kılarlar. Cümle halkı tüccârdır ve muhibb-i garîbü‘d-diyâr kavm-i züvvârdır.

Cümle yigirmi mahalle ve on mihrâbdır. Cümleden Safî Hân câmi‘i ve Elem Şâh câmi‘i ve Kepayasan câmi‘i ve Ba‘dumah câmi‘i, gayriler ma‘lûmum değildir.

Ve yasavul ağası ve korucubaşı ve kadı ve müftîsi vardır. Mükellef binâ hammâmları ve hânları ve müzeyyen dükkânları ve ma‘mûr kahvehâneleri vardır. Ammâ bezzâzistânı yokdur. Lâkin bâğ u bâğçesi çokdur. Fâkihelerinde sîb-i gûnâ-gûn ve âlû-yı âbdâr ve engür-i hoş-horu ve emrûd-ı lezîzi vâfir **[298a]** ve hayrât-ı berekâtları mütekâsir bir vâsi‘atü‘l-aktâr ve rahîsatü‘l-eş‘âr bir şehr-i şîrîndir, ammâ ziyâretleri ma‘lûmum değildir. Bu İşnuviye şehrinden cânib-i şarka Rûmiyye gölüne doğru teveccüh olunup 7 sâ[‘atde],

Menzil-i kend-i Koçağa Baba: Rûmiyye şehrinde medfûn olan Koçağa Sultân imâr etmeğ ile Kend-i Koçağa Baba derler. Dümbülî hâkinde bir fezâda bâğlı u bâğçeli ve câmi‘li bir kend-i ma‘mûr ve Rûmiyye şeyhi ecdâdlarından hayli kimesneler medfûnlardır. Andan 6 sâ[‘atde],

Sitâyiş-i kal‘a-i Dümbülî

Müverrihân-ı İrân-zemîn tahrîri üzre ibtidâ bânîsi Enûşirvân-ı âdildir. Ba‘dehû Gıyâseddîn Kepânî ta‘mîr ü termîm etmişdir. İbtidâ bu kal‘anın ismi Telvân idi ve Hârûnu’r-Reşîd hilâfetinde imâr olmağ içün Terekeme Dümbülî kavmini bu Telvân sahrâsında meks etdirdiklerinden Dümbülî kal‘ası derler. Rûmiyye hânlığı hükmünde başka sultânlıkdır. Sultânı alây-ı azîmle istikbâle çıkup at üzre birbirlerimizle musâfaha edüp şehre dâhil olduk. Kal‘adan şâhî toplar atılup şâdumânîler olup hân, Murtazâ Paşa ağasın kendi sarâyına kondurdu ve hakîri Münşî Kay’ın sarâyına kondurup dîvân-ı sultân oldukda hakîr Melek Ahmed Paşa efendimizin ve Rûmiyye Hânının mektûbların verüp bûs etdi.

Murtezâ Paşa ağası Murtezâ mektûbların ve bir eğerli atın hedâyâ verüp hân kabûl eyleyüp mesrûr oldu ve cümle mektûbları kırâ'at etdi.

Mefhûmu ma'lûmları olunca "Ey gözüm biz bu Murtezâ Paşa karındaşıdır bilmezdik. Ancak Gürcîstân beğleriyle bizim Acem serhadlerinde müşâ olan Tiflis hânı çapar ılgarup bir varak yazup eytmiş kim "Ol taraflara kayser-zemîn şâhı içün ve İrân-zemîn şâhı içün mâbeynde rehin olan Gürcîstân'ın Açıkbaş beğlerinden bir beğ Bağdâd'a kaçıpdır. Kankınızın ülkesine varırsa kayd [ü] bend idesiz. Belki Osmânlı tarafından taleb oluna." deyü bize Tiflis hânı tarafından böyle haber geldi. Bunlar dahi "Biz Bağdâd'a gideriz. Bağdâd hânı Kara Murtezâ Hân menim karındaşımdır. Meni koyuver, sana karındaşımdan çok mâl-ı cîve virem" diyedir. Çünkü sizler Van Hânı Vezîr Melek Paşa'dan gelmişsiz, Hüsem Mir[z]â'yı hapisden ıtlâk ederim ammâ Rûmiyye hânından işte varak geldi. Mu bana temessükdür, ammâ mana bir varak dahi bizim Ülgen hânımız hâlâ Tebrîz hânıdır, andan mana bir kâğız alasız kim Güzelce Şâh su'âl edende bu sened ile hapisden ıtlâk eylemişim demeğe destimde bir sened-i müsned lâzım." dedikde,

Hakîr eyitdim: "Hânım, Hudâ yâver-i nigâhbânın ola. Sen bu âdemi bize teslîm eyle ve benimle bir nökerin bile koş. Bizim Tebrîz hânına dahi hedâyâlarımız ve nâmelerimiz vardır. Ohum Tebrîz'e varmalıyıh, be-ser-i çeşm men hândan seninçün el gönülgeleri alam." dedikde,

Hân eyitdi: "Ey seccanân, ola ki gârda mahpûs Gürcî âdemleri vardır. Anları getiresüz!" dedikde {derhâl hân zindânbânları} yedi kat ka'r-ı zemînden on yedi nefer kimesneleri çıkarup cümle âdem hey'etinden çıkup bir acîbe-likâ olmuşlar kim gûyâ Termîm-i Dârî olmuşlar.

Bu fakîrleri gördükde yüzlerin yere sürüp âbdestleri ve tahâretleri yoğiken beş kerre secde-i şükr-i Yezdân etdiler. Fi'l-hâl Murtezâ Paşa ağası bunlara birer kat esvâb edüp cümlesin hammâma gönderüp hamd-i Hudâ benî Âdem kıyafetinde oldular. Bizler dahi maslahat tamâm olduğundan mesrûr olup şehrin seyr-i seyrânına meşgûl olduk.

Meğer Dümbülî sultânı Âl-i Osmân'ın Mar'aş hâkinden Türkman âdemi olmağile yârândan bir âlüfte Tülüngî imiş. Bağdan bâğa kâğdan kâğa yâğ u bâlî safâlar etdik.

Bu elli kadar marâlî vü gazâlî gözlü, şirîn sözlü ve münevver yüzlü pençe-i âfitâb yüzleri gûyâ mehtâb gulâmları var kim görenin aklı gider, ammâ görmeden aklı olmayanın nesi gider, ussı gider demişler. Hakkâ ki yerinde sükker yemişler. Mezkûr cüvânlardan mâ'adâ iki bin aded pâk müsellah güzîde Türkmandan Dümbülî nökerleri var kim her biri bir kağan arslana mânend fetâlardır. Ve bu şehrin kadı ve müftî ve dizçöken ağası ve yasavul ağası ve kelenteri var ve altı yüz kadar kal'a nökerâtları vardır.

Der-vasf-ı eşkâl-i kal'a-i Dümbülî

Rûmiyye deryâsının kıblesi tarafında hayli **[298b]** mesâfe-i ba'îdede bir sahrâ-yı azîmde vâki' olmuş şekl-i muhammes bir Şeddâdî seng beyâz bir kal'a-i mümtâzdır. Bir düz yerde vâki' olmağile handak-i amîki vardır. Dâ'iren-mâdâr yedi bin adımdır. Ve kırk bir metîn ebrâcları var ve üç kapusu var. Cânib-i garba Harîr kapusu, zîrâ Kürdistân'ın Harîr dağları ol tarafdadır ve cânib-i şimâle Rûmiyye kapusu ve cânib-i cenûba Erdebil kapusu.

Şehr içre cümle bin aded bihter hâneleri vardır. Heme türâb-ı pâk ile mestûr tahtânî ve fevkânî hâne-i ma‘mûrlardır.

Cümle yedi mihrâbdır. Evvelâ {**Hacı Hân câmi‘i**, Süleymân Hân asrında Van Vezîri İskender Paşa bu hânı Dümbülî‘de basup katl etmişdir. Câmi‘inde medfûndur}. Ve dahi **Şems Hân câmi‘i**, **Bağabay câmi‘i** ve **Şâh Cihân câmi‘i**, ma‘lûmum olan bunlardır ammâ mekteb ve medreseleri ve tekyeleri yokdur.

Lâkin yetmiş kadar dükkânçeleri vardır ve her nevrûz-ı sultânîde yılda kırk gün germâ-germ Dümbülî bâzârı ve Gîlân bâzârı diyâr-ı Acem'de meşhûrdur ve bu bâzâr içün Dümbülî şehri hâricinde üç bin kadar müfîd ü muhtasar dükkânları vardır ki cümle hıyâbân-ı kûyâh-ı dırahtistân sâyesinde dükkânlardır kim âfitâb-ı âlemtâbın tâb-ı tüvânı te'sîr etmez bir dırahtistân içre bâzâr-ı azîmdir. Âyende vü revendegân her bâr mihmân olurlar. İç kal‘asını temâşâ edemedik. “Güzelce Şâh kadağa eylemişdir.” deyü dîdebânlar mâni‘ oldular. Ammâ yine ol kal‘ayı bir çerâğân etdiler ki ta‘bîr olunmaz. Bu şehrin cemî‘i halkı alaca Kızılbaşdır. Başları alaca ve eyinlerinde peşlileri kalemkârî çıt alaca ve yeşil don ve yeşil sağrı papuç geyer cümle Kızılbaş-ı bed-ma‘âş-ı ser-tıraş [u] kallâş evbaşdır.

Ve sanâyi‘âtının memdûhu ekseriyyâ halkı kalemkârî giyerler, gûnâ-gûn çârşefler ve perdeler dikerler kim sihr-i‘câz nakş-ı bukalemûn işlerler. Bu çârsûsu ve çârsû-yı sultânîleri ve kahvehâneleri gâyet müzeyyendir. Eğerçi Kızılbaş diyârıdırlar ammâ aslâ meyhâne görmedim, dest-i medhûş bir âdem görmedim. Zîrâ gâyet ayıbdır. Gayri eşyâlarda mubâhîlerdir. Hânları ve hammâmları ve şehr içre âb-ı hayât çâh-ı mâları vardır ammâ âb-ı cârîleri yokdur. Lâkin bâğ u bâğçesi çokdur ve hevâsı gâyet eşeddir. Zîrâ deryâdan ba‘îd olmağile bir tarafı sâfî kumsal sahrâdır. Ekseriyyâ halkı Temmuz'da Harîr dağlarına ve Eşnuye kûhlarına yaylağa çıkarlar. (–) (–) (–)

Ziyâretgâh-ı kal‘a-i Dümbülî: Evvelâ bâğlar kenârında **Şûrî Baba** ve ana karîb Şeybeden ve **Cığalı Sultân** bi-emrillah rahm-i mâderden müştakk oldukda alnında sinir gibi bir cığatıl gibi bir şey ile vücûda geldiğinden Cığalı Baba derler.

Ziyâret etdiğimiz bunlardır. Ba‘dehû hânın bir ziyâfetin tenâvül edüp hedâyâların alup batı cânibine şâhrâh ile,

Rûmiyye şehrine revâne olduğumuz menâzilleri beyân eder

Evvelâ yine Murtezâ Paşa ağası Alî Ağa ile ve Murtezâ Paşa karındaşı Gürcî Tomris Beğ ve hakîr ve hânın bizimle Tebrîz'e gidecek on âdemi ile şehr-i Dümbülî‘den çıkup cânib-i garba 5 sâ‘at,

Menzil-i kend-i Sevindik Hân: Dergezîn hânlığından ma‘zûl bir ihtiyâr hânın bin hâneli kendidir. Andan yine garba mâmûr u âbâdân içre 6 sâ‘at,

Ta‘rîf-i kasaba-i Alî Yâr: Hazret-i Alî‘nin âsitânesine vakıfdır kim her sene mahsûlünün surresi Meşhed-i İmâm Alî‘ye gider. Bu şehir bir kûh-ı bülendin zemînine vâki‘ olmuş gûyâ bâğ-ı İrem'dir ve kâmil bin hânedir. Ve ol kûh-ı bâlâ bin aded uyûn-ı câriyecikler ve konacıklar tulû‘ edüp bu şehrin hadîkaların reyy edüp ahâlîyi saky eder. Ve bu şehri üstâd-

ı bennâ sadrenç nakşı tarh edüp heme şâhrâhları râh-ı râstdır ve her yolun iki tarafı çınar-ı müntehâ ve bîd-i ser-nigûnlar ile müzeyyendir. Câmi‘leri ve hân u hammâmları ve çârsû-yı bâzârı henim günden güne ma‘mûr u avadân olmadadır.

Ziyâret-i Gâzî Ramazân Paşa: Dümbülî cenginde şehîd olmuş vezîr-i dilîr imiş. Andan yine garba,

Menzil-i Murâd Hân: Rûmiyye hânlarının hâssıdır. Beş yüz hâneli Ermenî kendidir, bir deyri var ve bâğları çokdur.

………………..(1.5 satır boş)………………..**[299a]**

Andan 6 sâ‘at,

Menzil-i diğer şehr-i Rûmiyye: Konağımıza dâhil olup yine hân ile zevk u safâya meşgûl olup niçe ziyâfetlerde bî-hisâb ihsânların aldık. Yevm-i mezbûrda Van’a giden âdemlerimiz gelüp paşaya yigirmi bin koyunu ve bizim koyunlarımızı vekîl-harca teslîm edüp sâ’ir eşyâlarımızın dahi âdemlerimize teslîm olunduğu meserret mektûbları geldi.

Bizler dahi hândan me’zûn olup vilâyet-i Tebrîz-i dilâvîze gitmeğe hâzır-bâş oldukda hân hakîri tek ü tenhâ katına kığırup eydür: “Ömrüm! Sen menim birâder-i cân-berâberimsen. Lutf eyle meni Tebrîz hânı yanında zânû-be-zânû olanda her danışıkda meni hâna yahşı mahtayasın.” deyü koynundan üç yüz aded mümessek şâh sikke altun ve iki yüz guruş ve bir sâ‘at ve bir Gürcî kölesi ve bir Acemâne eğerli ve rahtlı kara çubuk at ve iki çapariz yorğa alaca çapar at ihsân edüp “Sehel ârâm idesiz kim sizin yollarınız üzre hânlar ve sultânlar ve Tebrîz hânına varaklar yazam.” dedikde mektûblar tahrîr olunup hakîre teslîm oldukda hikmet-i Hudâ hân kapusunda âmâde olan nöker ve dizçökenler ve çiğ et yiyenler ve cümle merdümhorlar pârekende ve perîşân olmağa başladılar. Hân-ı garîbin reng-i rûyi müteğayyer olup “Heni kişiler bu velvele nedir?” dedikde “Ey hânım, atebe-i âlîden eşik akası Çapar ile geledir!” dediklerinde hemân dem hânın aklı başından gedüp hakîre eydür: “Evliyâ akam, men ahrete giderem, meni du‘âdan unutma!” dedikde hakîr tesellî-i hâtır içün eyitdim: “Ey hânım uğurunuza cân u başım vermişem. Hele hânım görelim bu sözün aslı fer‘i nedir?” derken hemân hân dîvânhânesinin eşiğinden bir semmûr kürklü ve başı telli ve cevâhir zurzuvile tâclı beli cevâhir kılıçlı bir muhteşem ve sâhib-i salâbet âdem zâhir olunca cümle erbâb-ı dîvân ayağa kalkdılar ve ta‘zîm etdiler.

{Der-beyân-ı temâşâ-yı mûhiş}

Hemân gelen eşik ağası kendi boğazından altun ve cevâhirli zencîr-i dırâzın bir ucun sağ eline alup dîvânhâne kapusu dibinde feryâd edüp der: “Ey diyâr-ı ahâlî-i Urumiyye ve ey hân-ı Türkistân-ı İrân-ı Âzerbaycâniyye! Bilesin âgâh olasuz, bugünkü kadağa-i şâh-ı şâhân Şâh Abbâs-ı Sânî eyle kadağa gelmişdir kim el derpetmeyesüz. Henim güzelce şâhın kayd u bendindesüz” dedikde cümle erbâb-ı dîvân “Emîr şâh-ı İrân-zemînindir.” deyü yüzü üstüne yatdılar.

Hemân hân-ı bî-dermân dîvân meydânında yüzü üstüne yatup eşik ağası altun zencîrin bir ucun garîb hânın boğazına geçirüp bir kavî kıfıl urup zencîrin bir ucu şâhın eşik ağası boğazında kalup hân ile ikisi dîvânhâne köşesinde zânû-be-zânû olup oturdular.

Hemân hakîr ayağa kalkup gelen eşik ağasının yanına varup temennâ edüp “Akam safâ geldiniz. Hayr mukaddem.” dedikde hakîre ayağa kalkup elim alup yanına aldı.

Hakîr eyitdim: “Akam bu ne hâldir” dedim.

Ağa eyitdi: “Her ne hâl ise sizin kayser-zemîn şâhının Van vezîrinden oldu kim sizin Melek Ahmed Paşa’dan güzelce şâha nâmeler ile bir eşik ağası gelüp bu hân sulha muğâyir iş işleyüp Pinyanişî‘den kırk bin koyun sürüp bu kadar âdem helâk olup Pinyaniş ülkesin nehb ü gâret etdi. Ya bu koyunlar şâhımın devletinde tahsîl olup cümle ashâbına red olur, yâhûd serdârlığımız hasebiyle biz de Rûmiyye ülkesin urmak iktizâ edüp sulha muhâlif maslahat şâhım tarafından olmuş olur, deyü sizin Van vezîrinin böyle nâmeleri gelince şâh-ı âlî-câh meni bu hânın kayd ü bendine me’mûr eyledi” deyü cevâb verdi.

Hakîr eyitdim: “Bre cânım, kurbân olayım sana yahşı akam. Ya ben kırk gündür munda kırk bin koyunu tahsîl edüp Pinyanişî kavmiyle akd-i sulh olup bu hân ve kavm-i Pinyanişî Ekrâdı ellerine kat‘-ı ibrâ ve iskâ huccetleri alup kırk min gûsfendi men bizim vezîr-i âlîşânımıza gönderdim. İşte bu şehir monlâsının mahkeme-i şer‘-i resûl-i mübîninde mastûrdur. Ana bir kerre nazar oluna.” dedim ve “Koyunların tahsîl olunduğu güzelce şâh eşiğine giden ağamıza ve Tebrîz hânına i‘lâm etmişdim ki güzelce {şâha} bildireler”, deyü varak-ı muhabbetler yazdım.” dedikde,

Ağa eyitdi: “Belî men kadağa-i şâhî **[299b]** yarlığın alup bu cânibe teveccüh edüp Isfahân-ı nısf-ı cihândan iki merhale yer çıkanda bu hânın çaparıyla senin mektûbların heze şâh eşiğindeki ağanıza götürürlerdi. Men andan mukaddem çıhmışdım” dedi.

Men eyitdim: “İmdi akam! Men bu hân-ı mazlûm-ı bî-günâhın uğuruna kellem galtân ederem. Güzelce şâha bile giderem ve kırk min koyunları tahsîl etdiğim bildirirem.” dedim.

Eşik ağası eydür: “Bre hûb kişisen ve muhibb-i hânedânsan! Eğer ki eyle edersen, dürüst ki mü’min ü muvahhid ü Sünnîsen.” dedikde “Vallahi ve Billahi giderem, bu Rûmiyye’de durmanam.” dedim.

Hemân eşik akası eydür: “Hey hân nökerleri şâhın size kadağası oldur kim hânın cümle bâr u bengâhını ve çilhânesi u bârhânesin şâhlığa niginleyesüz.” dedikde,

Hân eyitdi: “Bu Evliyâ akay kırk gündür bunda hizmet-i şâhîde tek-i pûsu vardır. Bugünkü gün hânına gitse gerek idi. Men ana bir kise guruş ve beş at ve üç katar tâvûsî deve ve üç Gürcî gulâm ve bir bâkire-i benâm ve beş şemmâme amber-i hâm ve yigirmi nâfe müşk-i şemmâm ve yigirmi kâse-i fağfûrî ve niçe cam ve bir altun gılâflı hançer-i zü‘l-ficâm ve bir murassa‘ tîğ-ı {hoş}-endâm virsem gerek idi. Bi-emri Hudâ böyle oldu. Lûtf eyle menim malım şâhlığa kabz eylemeden Evliyâ akaya menim va‘de-i kerîmem olan eşyâ-yı metâ‘ları veresen.” dedikde,

Şâh ağası, “Vallah ve Billah lâyıkdır.” deyü hânın defteriyle cümle eşyâları hakîre teslîm etdiklerinde şâd-merk olayazdım. Ol ân cümle metâ‘ları develere tahmîl edüp bizimle ta‘yîn olunan kırk aded âdemlere mezkûr eşyâları teslîm edüp “Elbette bu gice Şâh Gediği’n aşırup Osmânlı hâkine kadem basup develeri Van ağası Süleymân Beğ‘e ve sâ’ir metâ‘ları defteriyle gulâmlarımıza teslîm edesiz.” dedim.

Anlar gitmede, beri tarafda Şâh ağası, hânın cümle mâlın kabz edüp şer‘ ile mühürleyüp kırk âdemi dahi kayd ü bend edüp işkence ederdi.

Şehr-i Rûmiyye'den Tebrîz'e ve Isfahân-ı nısf-ı cihânda Şâh Abbâs'a gitdiğimizi bildirir

Evvelâ sene (–) mâh-ı Zilhiccesinde şehr-i Rûmiyye'den çıkınca fakîr hânın gerdeninde tavk-ı la‘net var iken atına bindirüp eşik karnı altından hânın pâylarına demir zencîrler ile bend edüp kırk nefer kimesneyi dahi cümle atlar üzre silsile-i belâ ile gerdenlerinden kayd u bend edüp ol yevm-i nahs-ı müstemirde Rûmiyye'den cânib-i şimâle çıkdığımız mahalde karşudan bir ulu gird-i gubâr evc-i âsumâna peyveste olduğu nümâyân olup içinden bir asker zâhir olup anı gördük, bir azîm Acem askeri nefîr ü kerrenâyları ve köslerin ve dühüllerin döğerek bir azîmü'ş-şân hân-ı İrân gelüp eşik ağasıyla ve kayd ü bend olan Genç Alî Hân ile görüşüp ağlaşdılar. "El-hükmü lillah birâder, hemân güzelce şâh sağ olsun." deyüp alây-ı azîm ile Rûmiyye'ye girdiklerinde Rûmiyye'nin toprak kal‘asından ol kadar top u tüfeng şâdumânları oldu kim zemîn ü âsumân dir dir ditredi.

Hakîr su‘al etdim: "Bu hân nedir?" dedim.

Acemler eyitdi: "Buna Kel Rüstem Hân'ın kiçi oğlu Alî Takî Hân derler. Bu Genç Alî Hân'ın yerine Rûmiyye hânı oldu ve şimdi hânın cümle mâlın kabz edüp şâha gönderir." dediler.

"Ya acaba bu fakîr hânı Güzelce Şâh neyler kim?" dedim.

"Bes neylese gerek! Münâfık sözüne uyup Osmânlı ülkesin ura, mâl apara, âdem depeyleye. Niçe Ekrâdları kuyluğa çaklaya. Anın işin güzel şâh yahşı bilir. Şimdi varanda iki gözlerine mil çeker ve başına kızgın demir tas giydirer. Ertesi ödün ağzından çıkarar ve ciğerin ve yüreğin koltukları altından çıkarar ve bu kırk nefer bâğlı âdemlerin dahi birer gûne işkence-i şikence ve lomça ile heresinin özlerini sokar kim İrân-zemînde nişân olur." dedi.

Andan fakîr hâna yazığım geldi ammâ çi fâ'ide. Beyt.-:

İdemez def‘ sakınmağla kazâyı kimse

Bin sakınsan yine ön son olacak olsa gerek.

deyüp bu hâl-i pür-melâl ile her ne hâl ise ol gün şimâle 7 sâ‘atde,

Kend-i İmâm Rızâ: Mukaddemâ Rûmiyye ve Tebrîz Osmânlı elinde iken bu kend Tebrîz'de Ca‘fer Paşa câmi‘i vakfı imiş. Ba‘dehû bu diyâra Acem istîlâ etdikde yine İmâm Rızâ'ya vakf ederler. Bir vâsi‘ fezâda bâğ-ı İremli ve üç bin **[300a]** hâneli ve kelenterli ve mihmândârlı ve mütevellîli ve müte‘addid câmi‘li ve kifâyet mikdârı dükkânlı kend-i azîmdir.

Makâm-ı ziyâretgâh-ı Hazret-i İmâm Rızâ ***radıyallahu anh:*** Bağdâd-ı behişt-âbâddan diyâr-ı Horasân'a giderken bu kendin âb u hevâsından hazz edüp üç sene sâkin olup ibâdet eder. Hâlâ cemî‘i şâhlar ve cemî‘i hânlar imâr ide ide binâ-yı azîmler ile inşâ olunmuş bir tekye-i Bektaşiyân'dır kim vasfında lisân kâsırdır. Eğer bu tekye-i pür-envârı mâ-vaka‘ı

üzre tahrîr eylesek "İmâm Rızâ evkâfın tahrîr etdirmeğe rızâsı olmaya." deyü tahrîr olunmadı.

Bir âsitâne-i azîm olduğu şundan ma'lûm-ı sa'âdet ola kim üç yüz aded pâ-bürehne ve ser-bürehne Zırtıl ve Cavvelâkî ve Kalenderî ve Vâhidî ve Yesevî ve Fahrî ve Bozdoğanî dervîş-i dilrîşânları var kim her biri birer bâğın güli ve hıyâbânın sünbüli hezârfen ve tekmîl-i fünûn etmiş {zû-fünûn} mü'min ü muvahhid cânlardır, ammâ Ehl-i Sünnet değillerdir. Ve içlerinde asla teberrâîleri yokdur. Matbah-ı Keykâvûs'unda seksen fakr-ı pâ-bürehne aşbâzları var kim her biri birer pâdişâha lâyıh aşbâz-ı şehbâzlardır. Rûz-merre merreteyn âyende vü revendegâna pilav ve çobra ve herse ve nân-ı bî-imtinânları mebzûldur. Fakîr hânı bu âsitâneye getirüp ziyâret etdikde "Ahdim olsun bu girdâb-ı berzahdan halâs olursam bir altun kandîl düzdürem." deyü va'd eyledi. Hakkâ ki ol âsitânede niçe bin aded musanna' maslûbât-ı âvîzeler var kim her biri birer şâhın ve birer hânın yâdigârıdır. İmâretinde Tahmas Şâh'ın bir kazganı var. İçine beş ayak nerdübân ile inilir. Ve yevm-i âşûrada içine otuz sığır koyup tabh edüp fukarâya bezl ederler. Hakîr bu âsitâne-i makâm-ı Rızâ'ya kendi hüsn-i rızâmla bu zerd rûyimi sürdükde hâtıra bu ebyât hutûr edüp rûy-ı dîvâra kalem-i sehvimle tahrîr etdim. Beyt:

Yâ Resûl! Rızâ-yı Hakk içün

Et şâfi'at Hak'ın rızâsıyıla.

Kuddise sırrahu'l-azîz.

Andan yine şimâle 5 sâ'atde,

Menzil-i kend-i Şâhseven: Salmas hânlığı hâkinde bir vâsi' fezâda bin beş yüz hâneli ve bâğ u bâğçeli ve câmi' ü hân u hammâmı ve elli kadar dükkânlı kasaba-misâl bir kend-i ra'nâdır. Cümle halkı şâhsevenlerdir kim hîn-i cengde şâh elinden dolu ayak çakır içenlerdir kim cümle teberrâî kızıl Kızılbaş-ı evbâşlardır ammâ gâyet ekin ocağı olduğundan ekseriyyâ halkı dükeli dihkânîlerdir. Ve hemî âb-ı revânları zîr-i zemînden revân idiserdir kim âb-ı yah-pârelerdir. Andan 3 sâ'at yine şimâle,

Kend-i Biçor: Bir ferah-fazâ sahrâ-yı çemenzârda Salmas hânlığı hükmünde sekiz yüz hâne ma'mûr kenddir. Anı geçüp yine şimâle 5 sâ'at,

Menzil-i kend-i Yezdanbaş: Salmas hânlığı hâkinde bin hâneli Ermenî Gökdolak köyüdür. Sultân Murâd-ı Râbi' Revân seferinden gelende meks etmiş bir ma'mûr kenddir. Andan yine cânib-i şimâle âbâdân içre 5 sâ'at,

Evsâf-ı kal'a-i Salmas, ya'nî şehr-i kadîm Dilmas

İbtidâ bânîsi Bözürcümihr'dir. Bir mahsûldâr ferah-fezâda olup gûsfend ve câmûs ve mahtı çok olmağile hâkim Bözürcümihr binâ edüp bu şehre Dilmast nâm kodu. Ya'nî gönül yoğurdu şehri demek ola.

Ba'dehû Hulâgû Hân kavm-i Tatar-ı Moğol u Boğol ile gelüp Âl-i Abbâsiyân'dan El-Mustansır Billah üzre Bağdâd'a giderken bu şehri harâb u yebâb edüp gider.

Ba'dehû sene (–) târîhinde Cihân Şâh'ın Salmas nâm bir vezîri imâr edüp ismine Salmas

dediler. Ya‘nî selâm esen kal‘ası demek olur. Bu kal‘a zeyline geldikde bi’l-acele hânı istikbâle çıkup eşik ağasıyla Rûmiyye hânını kendi sarâyına aldı. Murtezâ Paşa ağasın kethudâsına, bizi münşîsine mihmânlığa verüp kal‘ayı seyr ü temâşâya başladık. Ammâ kal‘ası bir sahrâ-yı azîmin içine vâki‘ olmuşdur. Cânib-i erba‘asına Rûmiyye ve Tesûy ve Kumla ve Karabağlar ve Hoy ve Merend ve Behistân ve Çures hânlarıyla ve sultânlarıyla müşâ bir Salmas sahrâsıdır kim Pasin ve Muş hâmûnlarının beşi kadar bir deşt-i Kıpçak gibi sahrâda vâki‘ olmuş kal‘a-i Salmas’dır. Ammâ şimâle nâzır kal‘a kapusunun içeri girerken sağ tarafında çâr-kûşe bir taş üzre “Emr-i hâzâ‘s-sûrü‘l-metîn, bi-eyyâm-ı Tâceddîn-i âlîşân ve binâ-yı Hâce Nakdî-i Mıkrîzî.” deyü tahrîr eylemiş ve sûrunun dâ’iren-mâdârı bin adımdır. **[300b]** Ve. hevâsı bürûdet üzredir. Âb-ı cârîleri cânib-i garbda Kürdistân’ın Pinyanişî ve Abagay kûh-ı bâlâlarından gelüp niçe yüz bin bâğ [u] hadîka-i hayâtları reyy edüp bâğıstân-ı engüristânlarından ubûr ederek cânib-i garba Rûmiyye deryâsına munsabb olur. Ammâ kal‘ası bir püşte üzre vâki‘ olmağile bu enhâr-ı zülâller kal‘adan cereyân etmeyüp âb-ı zülâl kuyuları vardır ve taşrada cereyân eden nühûrlar cümle zîr-i zemînden cereyân edüp şâhrâhları üzre çâh-ı mâları var. Âl-i Osmân askerinden Acem bu kuyulardan çok âdem alup esîr etmişlerdir. Bu diyârın cümle suları böyle taht-ı türâbdan ubûr eder.

Ammâ kal‘a-i Salmas kuyuları başka sulardır. Derûn-ı kal‘ada üç yüz aded hânedir. Bir câmi‘i var, gayrı eser-i binâ yokdur. Ve dîvârı çim ve seng-i ferahdır ve amîk handakı vardır. Ve dıraht-ı pülli vardır. Ve hân sarâyı kal‘ada ve taşra varoşunda dahi vardır. Hânı iki bin askere mâlikdir ve Tebrîz eyâleti hükmündedir. Kal‘ada beş yüz dizçöken nökerâtları vardır. Kadı ve müftî ve daroğa ve münşî ve kelenteri ve yasavul ağası ve şâhbenderi ve mihmândârı vardır. Ekseriyyâ halkı esb-süvârdır. Ve kurâları halkı sünnîler mezheb-i nihânî ve pinhânîdir. Ve cümle ünâsı tüccârân-ı sevdâgerân u züvvârândır. Ammâ taşra rabâtı etrâfında sûru yokdur, ammâ cânib-i erba‘ası handak kesilmişdir. Ve üç kapusu cânib-i kıbleye mekşûf u cânib-i garba Tesûy kapusu meftûhdur ve taraf-ı şarka Tebrîz kapusu manzûrdur. Bu rıbatın etrâfı yedi bin hatvedir. Bu cirmde olan şehr içre cümle üç bin hâne türâb ile mestûr ve üç aded câmi‘i ma‘mûrdur.

Cümle dokuz mahalledir ammâ dördü Acem Sünnîyân Müselmânlardır, beş mahallesi Gökdolak Ermenîyândır. Hân, hammâmları ve müzeyyen dükkânları ve kahvehâneleri gâyet müzeyyendir ve râh-ı şâhîleri gâyet pâkdir ve âb u hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbeleri hüsn-i cemâlde ve lutf-i i‘tidâlde olup kelimâtları mevzûn u dişleri dürr-i meknûn cüvânları olur.

Ve me’kûlât [u] meşrûbâtının memdûhâtından bir Tuşa engürü yigirmi vukıyye gelir şıralı ve âbdâr engürü olur ve kırk elvân emrûdu ve sâ’ir nebâtât u hubûbâtları firâvândır. Enhârları zîr-i zemînde cârî vü revândır. Vilâyet-i vâsi‘i ma‘mûr ve dâ’imâ halkı mesrûr şehr-i Salmas’dır. Ammâ hâlâ Sultân Murâd berbâd idelden berü imâr olmadadır. İllâ Murâd Hân’ın meks etdüği çetr-i mülammâ‘ı zemîni, bir mesîregâh-ı ârâmgâhdır.

Bu şehr-i Salmas bâlâda tahrîr olunan yedi pâre şehir vasatında vâki‘ olmuş bir şehr-i mutavassıtadır. Ammâ bu Salmas şehri Hoy şehrinin taraf-ı garbîsindedir ammâ cânib-i şimâle sehel meyyâlcedir. Mâbeynehümâları yedi fersah yerdir. Tebrîz on fersah yerdir ve cânib-i şarkîsindedir. Ve Salmas iklîm-i örfiyyenin 17 bulunmuşdur. Tâli‘-i imâreti burc-ı

esedde ve beyti şems-i nârîde bulunmuşdur. Anınçün esed-salâbetdir. Şiddet-i hârları şems tesîrindedir.

………………..(2 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı Salmas-ı Dilmas :

………………..(2/3 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i şimâle meyyâl 3 sâ'atde,

Kend-i Kecâbâd derler bir ravza-i Rıdvân misilli bin hâneli bir kend-i ma'mûrdur kim vilâyet-i Âzerbaycân-ı Ucân'da değil belki İrân-zemînde böyle âb u hevâsı ve binâsı latîf ve mahsûlât-ı firâvânı cihetinden eyle bir şîrîn kend yokdur. Câmi'i ve hân u hammâmları ve çârsû-yı şâhîsi vardır. Anı ubûr edüp yine cânib-i şimâle (–) sâ'at,

Menzil-i nâhiye-i kend-i Sirâv: Şehr-i Sirâh değildir. Ol Sirâh Tebrîz ile Erdebil beyninde şehr-i Serâh'dır. Bu bir kend-i Sirâv'dır. Acem ve Moğol kavmi buna Sarây dahi derler. Tebrîz bâğlarıyla Serâv bâğları müşâdır. Ammâ mâbeynleri üç konak yerdir ve bu nâhiye-i Sirâv kâmil seksen pâre avadan rabâtlar gibi ma'mûr kendleri vardır. Her birinde câmi' ve hân u hammâm ve çârsûları vardır. Kend-i Sirâv dahi eyle ma'mûr kend-i azîmdir.

Andan Tebrîz'e gitmeyüp hân çiftliklerini **[301a]** ve sâ'ir emvâl u erzâkın zabt etmeğe,

Şâh ağasıyla Tesûy şehrine ve Kumla şehrine revâne olduğumuz menâzilleri beyân eder

Evvelâ cânib-i şarka vâsi' sahrâlar içre ma'mûr u âbâdân kendler içre 3 sâ'atde,

Evsâf-ı kal'a-i Tesûy-ı bî-sûy-ı pür-sürûr: Tebrîz eyâletinde Merend sultânı hudûdunda şehr-i Tesûy başka sultânlıkdır kim dü-hezâr cengâver dilîrân-ı pehlivânân nökere nâm zâd-ı sultândır. Kadı ve müftî ve ser-tâc-ı seyyidî ve münşî ve daroğa ve kelenter ve yasavul akası ve dizçöken ağası ve altı yüz kal'a nökerleri ve cebehânesi ve topları vardır. Zamân-ı kadîmde Yezdcürd Şâh'ın Tesûbân nâm bir hurmesi bu kal'ayı binâ etmeğile {bu şehir Tesûbân ismiyle müsemmâ idi. Ba'dehû} Timur Şâh-ı pür-zûr harâb edüp Cihân Şâh imâr etmişdir. Kal'ası nehr-i Aras kenârında üç bin aded toprak ile mestûr hâne-i ma'mûr olup yedi câmi'i ve üç hammâmı ve altı hânı ve bâzâr-ı muhtasarı olduğu ve şehr-i Merend'e on iki fersah karîb olduğu ve âb u hevâsı ve bâğ u bâğçesi ve mahbûb u mahbûbesi ve me'kûlât [u] meşrûbâtının memdûhâtından ve düvâzdeh elvân engürü ve melçe emrûdu ve Abbâsî ve peygamber emrûdu rub'-ı meskûnda nazîri olmayup hoş-hor u âbdâr olduğu bu şehr-i Tesûy'a {mahsûsdur}.

Sene 1057 târîhinde yine Tebrîz-i Âzerbaycân'a geldiğimizde bu şehr-i Tesûy'un evsâfı mufassal tahrîr olunmuşdur kim Erzurûm ve Revân ve Nahşevân ve Hoy ve Behistân seyâhatlerine nazar oluna.

Andan bu şehr-i Tesûy sultânı ziyâfet-i azîm edüp ba'de't-tenâvül Rûmiyye hânının bu şehirde elli dükkânçesi ve pest ve şeş bâğ-ı hıyâbânları tahrîr olunup ertesi rûz-ı nevrûzda yine cânib-i şarka âbâdân sahrâlar içre kendler seyr edüp 6 sâ'at,

Evsâf-ı kal'a-i Kumla Çemeni: Sene 998 târîhinde Sultân Murâd-ı Sâlis devrinde fermân-ı şehriyârî ile Serdâr-ı mu'azzam Koca Ferhâd Paşa bu kal'ayı yasamışdır. Kûh-ı Velya dâmeninde şekl-i murabba' seng-binâ bir sûr-ı ra'nâ olup cirmi üç {bin} seksen adım olduğu ve cümle imârâtıyla ve cemî'i hayrâtıyla ve yüz elli pâre ma'mûr Kumla kendleriyle ve Kumla bâğları engüriyle ve sahrâsının etrâfındaki dağlarda olan mağara-i azîmleriyle ve dâmen-i kûhlarda ma'mûr palankalarıyla yine sene 1057 Tebrîz seyâhatinde mufassal tahrîr olunmuşdur. Bunda dahi fakîr hânın bir sarâyın ve bir çiftliğin ve yedi bâğın tahrîr edüp Kumla sultânından şâha arz-ı mahzarlar alup andan cânib-i şarka,

Kend-i Sunca: Hâk-i Tesû'dadır, andan kend-i Varka hânım şâh kızları hâssıdır. Andan Mezîd Hân hânı, andan,

Kend-i Şeyh Safî: Erdebil'de medfûn olan şâhların ecdâdı Şeyh {Safî} hazretlerinin vakfıdır. Andan bu mahalde Kumla ile Tebrîz mâbeyninde cereyân eden nehr-i Karasu, bu nehrin menba'ı Albak ve Karnıyarık kal'aları dağlarından cem' {olup} niçe yüz kendlerin mezra'aların reyy edüp cereyân ederek Rûmiyye deryâsına mahlût olur âb-ı hayâtdır. Tebrîz ve Kumla ve Tesûy mâbeynlerinde rûy-ı arzda râygân cereyân eden bu Karasu'dur. Mâ'adâ cümle uyûn-ı câriyeler zîr-i zemînden cereyân eder kim Âzerbaycân'ın zemîni serâpâ sokak sokak tehîdir kim âb-ı hayât sular geçer. Ve köşe köşe mahalliyle kuyular vardır. Ba'dehû yine şarka cümle merkûm kendleri geçüp her biri birer kasaba-misâl kend-i azîmler idi. Ba'dehû vakt-i asrda onuncu sâ'atde,

Kend-i Sucecân'da meks olundu. Altı yüz hâneli ve câmi' ü hammâmlı kend-i ma'mûrâtdır. Andan yine şarka,

Kend-i Ca'fer Paşa hânı: Süleymân Hân'ın Hadım Ca'fer Paşasıdır. Kal'a-misâl hândır ve beş hâne kend-i ma'mûrdur. Andan,

Kend-i Bend-i Mâhî: Nâhiye-i Tebrîz'de bin hânedir. Andan,

Ziyâret-i Hazret-i Muhammed Şâm-ı Gazan: Âl-i Cengiziyân'dan iken İslâm ile müşerref olmağile Âzerbaycân'a pâdişâh olup bu mahalde kendüye bir şehbet binâ eder. Lisân-ı Moğolî'de şehbet mezar'a derler. Şehbetden galat Şâm-ı Gazan derler. Hâlâ İslâmbol'da Galata Kullesi gibi evc-i âsumâna kadd-i kehkeşân çekmiş bir şembe-i gâzîyândır. Ba'dehû Muammed Gazan sene 693 târîhinde merhûm olup bu kabr-i münevverde hâlâ medfûndur. Hamd-i Hudâ mukaddemâ sene 1057 târîhinde ziyâret etmişdik. Yine ziyâret-i şerîfi müyesser oldu. *Hâzâ min fazlı Rabbî*. **[301b]** Bu âsitâneyi ziyâret edüp ubûr olundu. Andan yine cânib-i şarka,

Kend-i Hacı Harâmî: Bu dahi cild (–) de merkûmdur. Bunu dahi ubûr edüp,

Kend-i Şebter'i ol gün görmemiş idik. Tebrîz nâhiyesinde bir hâneli câmi'li ve hammâmlı kenddir.

Andan cümle pür-silâh olup esbâb-ı ihtişâmlarımız giyüp alây ile giderken Tebrîz hânının kethudâsı azîm asker ile karşu çıkup fakîr Rûmiyye hânı dest ber-kafâ bâğlı âdem deryâsı içre hicâb ederek 4 sâ'atde,

Evsâf-ı Vilâyet-i İrân taht-ı Âzerbaycân hâk-i pâk-i kûh-ı Ucâ şehr-i

azîm ve bender-i kadîm kal‘a-i Tebrîz-i dilâvîz-i kend-i Pervîz

Ammâ müverrihân-ı Horasân-ı Türkistân içre Tebrîz hakkında yetîmân-ı Tebrîz ve liman-ı pür-sitîz derler ammâ hûb-hevâ-yı Tebrîz-i dilâvîz-i şehrengîz derler. Bu şehre alây-ı azîm ile dâhil olunca Tebrîz hânının dîvânına varup şâhın eşik ağası ibtidâ hânın destin bûs edüp andan fakîr hân zencîr ile gelüp Tebrîz hânının ayağına düşdükde hân aslâ bakmadı ve hakîr varırken hân yerinden kalkup *“Selâmün aleyküm”* dedi. Zîrâ kânûn-ı kudemâ-yı Acem eyledir kim odalarında oturan hâne sâhibi gelen müsâfire selâm verir. Hakîr dahi evvelden kânûnların bilüp “Ve aleykümüsselâm hân-ı âlîşânım!” dedim. Ardı sıra Murtezâ Paşa ağası geldikde selâm verüp ol dahi selâm alup her birimiz dîvânhâne-i Tebrîz’e karâr etmişdik.

Ammâ Tebrîz hânı hakîre mestâne(?) nigrân edüp eydür “Evliyâ aka men sene 1047 çağında Gîlân hânı iken özün Şirvân ve Şâmakı hânlarına ve Dağıstân pâdişâhına gelen Evliyâ aka değil misen?”, “Belî hânım, men kemter gedâyım. Hamd, Îzid-i Yezdân’a olsun yine mübârek cemâlin görmüşem.” dedim. Ammâ Hudâ âlimdir, hâtırımdan ferâmûş olmuşdu. “Hemân sen hoş gelmişsen, sen safâ gelmişsen. Yüz basa gelüp hoş kademle gelmişsen.” dedi.

Hakîr eyitdim “Güzel hân’ımı esende emânda ten-dürüstlükde buldum.” deyüp bu beyti terennüm etdim. Beyt:

Minnet Hudâya erdim e sen serv-i kâmete

Şükrüm budur ki kalmadı hasret kıyâmete

deyü hâna vâfir tevâzu‘ ve temallukâne mümâşât etdim. Zîrâ gâyet kadr-şinâs vü nükte-şinâs ve sâhib-vakâr u âlî-tebâr ve muhteşem-i zamâne vü kührâb-ı zemâne ve müdebbir ü akl-ı Aristo-re’y bir dûrbîn-fikr bây; Isfahân’da hânlar hânlığından ma‘zûl olmuş ya‘nî sadrıa‘zamlıkdan ma‘zûl olmuş kimesne idi.

Hemân Melek Ahmed Paşa efendimizin mektûbların verüp eline alup bûs edüp serine koyup *“Aleykümüsselâm”* deyüp nâmeyi bî-bâk ü bî-pervâ kırâat edüp eydür, “Evliyâ akam! Van vezîri karındaşımız buyurmuşlar kim eğer Rûmiyye hânının talavladığı kırk bin koyun tahsîl olup Evliyâ akaya teslîm olmazsa nakz-ı ahd İrân-zemîn tarafından olup biz dahi ana göre tedârik iderük deyüpdür. Pes Osmânlı tedâriki oldur kim bir alây urguncu askerdir, İrân-zemîn memleketin âlân u tâlâna gelirler! İşitmişsen hemî, Kebut bahtlı Hindîvâne kuhanlı Rûmiyye hânı çelebisi! Pes siz ne hayırmânde çelebisen kim kayser-zemîn hânlarından senin hakkına böyle şikâyetler gele. Men sana her bâr biti civermezmiydim ki ey sefîh mâder-i bahtây-ı nâdürüst ü celef zenî sakınasın kim intihâ-yı serhadsin, Osmânlıyla hüsn-i zindegâne edüp nîk-nâm kazanasın, deyü sana varak yazdım. Sen kim, şâh yanında menim ammilerim vardır, deyü mağrûr olup top u tüfengünle Osmânlı serhaddin urursun. Çünki cülâver ve dilâver fetâsın. Giresin Hind ile Kandehâr’da ceng idesin {yahûd} menim gibi şehr-i Gîlân’da Moskov kâfiri keştîleriyle ceng edesin. İşte Evliyâ akam, ol cengde hâzırım idi, henim şâhid-i âdilim idi.” dedikde,

Hakîr eyitdim “Hânım! Hazret-i Düldül-süvâr Esedullah Aliy-yi Veliy-yi Kerrâr, Dâmâd-ı Resûl râhiyçün olsun ve Düvâzdeh imâmân rûhlarıyçün olsun afv ile mu‘mele eylen.

Bizim vezîrin nâmesinde eğer koyunlar tahsîl olmazsa tahsîline sa‘y-i belîğ edesiz demiş. Hamd-i Hudâ kırk bin koyunu bu abd-i hakîre tahsîl edüp cümle kavm-i Pinyanişîler ve ol azu dişliler ile eyzân u itkân huccetleri alınup kırk bin koyun paşaya vâsıl olduğu mektûbları paşadan bu hakîre gelüp vâsıl olmuşdu. ‘İşte mektûb, işte Rûmiyye mollasının huccet-i şer‘iyyeleri!’ deyü cümle varakları hâna verüp ve yedi aded Pinyanişi **[302a]** Kürdünden âdemler götürmüş idim. Anlar şehâdet edüp “Bir koyunumuz kalmadı ve da‘vâ ve nizâ‘ımız tavsadı” dediklerinde Tebrîz hânı paşanın “Koyunlar bize vâsıl oldu.” deyü Rûmiyye hânına gelen mektûbları ve huccet-i şer‘iyyeleri okuyup “Hamd-i Hudâ! Henim Osmânlı ile ber taraf olmışıh, ammâ Evliyâ akay şimden gerü bu sefih {Rûmiyye} hânın işi Allah’a kalup andan güzelce şâha kaladır. Bunın elbette gözlerine şâh milçe ve başına kızgınlı taşça geçiriserdir ve ödün sınıhdırasardır” dedikde,

Hakîr eyitdim: *“Hâşâ sümme hâşâ,* siz hânım huccet-i şer‘iyyeleri gördünüz. Elbette şer‘-i Muhammedî‘yi ve kânûn-ı Şeyh Safî‘yi icrâ etdirirsiz. Bu nâmeyi ve huccetleri güzelce şâha gönderüp bu fakîr nâ-murâd hânı âzâd eder. Mukaddemâ siz dahi şâh eşiğindeki ağanıza gûsfendlerin tahsîl olduğun anlara ve sultânıma bildirmişdim.” dediğimde,

{Tebrîz hânı eydür}: “Belî eyle oldu. Mena bir yahşı varağın Rûmiyye’den gelipdir.” dedi.

“İmdi hânım! Koyunlar kobdan tahsîl olupdur. Bu nâ-murâdı Habîb-i Hudâ aşkına âzâd etdir ki ebü‘l-kelâmsın ve hem sipehsâlâr-ı mu‘azzamsan!” dediğimde,

{Tebrîz hânı eydür} “Berâ-yı hâtır-ı Evliyâ akay, ey eşik ağası, güzelce şâh başıyçün ol sefîh hânın pây-bendlerin al galan. Şâh zencîriyle kalsın. Yahşi gözlemen. Bir kerre güzelce şâha bu mektûbları ve huccetleri göndereyim ve ben de ve sen de varaklar yazalım, şâha gönderelim. Görelim ne zuhûr eder, bilelim.” dedikde hakîr ve erbâb-ı dîvân, Tebrîz ve şâh ağası ve fakîr hân dest bûs edüp {ol ân hânın} ayağından zencîrin ve gerdeninden duşahın {alup ancak fakîr hân altun} zencîr ile göz hapsinde kaldı.

Ve ol ân şâha nâmeler ve huccetler ve hakîrin koyun tahsîl etdiği defteri çapar ile şâha gönderüp ancak hân ile şâh akası Tebrîz hânı yanında müsâfir oldular. Hakîr ile Murtezâ Paşa ağası hân kethudâsına mihmân olmak fermân olıcak {hemân hakîr Tebrîz hânına eyitdim}: “Hânım, Melek Ahmed Paşa karındaşınız hâna selâm edüp bu cevâhirli hançer-i zerrîni pîşkeş gönderdi.” deyü hançer-i murassa‘ı hânın destine verince hân dikkat-i tâm ve temâşâ-yı ihtimâm sarf edüp baka baka ve dîvânda halka bakdıra bakdıra tamâm oldular. Ba‘dehû kemerine bend kıldılar.

Andan hakîr eyitdim: “Hânıma iki sâfinâtü‘l-ciyâd misilli atlar gönderdi kim biri Âl-i Osmân pâdişâhının atlarından biri Şâm-ı cennet-meşâm atlarındandır.” dediğimde atları huzûruna çekdirdim.

Kaçan kim murassa‘ eğerli ve pâk rahtlı bisâtlı eşheb cılgıdan iki başdan küheylân atları görünce koca kırçıl Kaytmaz Hân’ın aklı gidüp eydür: “Hân karındaşımız yahşılık etdi. Hak berekât versin.” deyü birkaç kerre atın zîr ü pestine nazar edüp aklı gitdi. Andan öbür dibâ çullu yelegendez hurmâyî doru seylâvî atı görünce, “Bârekallah sad bârekallah!” deyüp ol vakt-i zuhr olunca at temâşâsı edüp âhir murassa‘ zeynli ata süvâr olup havlıda birkaç kerre turayl u cevelân kılup safâsından gûyâ cihân anın oldu.

Andan dîvânhâneye gelüp eydür: “Evliyâ akam men bu esb-i sefîdi güzelce şâha gönderirem.” dedi.

Hakîr eyitdim: “Hânım mâl senindir, özün yahşı bilinsin. Eğer hânım sen atı güzelce şâha gönderirsen ahdim olsun vezir karındaşından sana eyle iki küheylân getüreyim, ammâ hânım azîz başın içün ve güzelce şâhın başıyçün şu fakîr hânı halâs eyle.” deyü yine temennâ etdim. “Be-ser-i çeşm Evliyâ akam, görelim!” dedi.

Andan meydân-ı muhabbete destehânlar gelüp bir ziyâfet-i azîm tenâvül olunurken hakîr {eyitdim: “Hânım} şu fakîr hânı zencîr ile ta‘âma kığırasın” dedim. Hân eyitdi. “Şâh gazablısıdır. Kânûn-ı İrân-zemîn değildir.” dedi. Hâh-nâ-hâh ricâmız kabûl olup eşik ağasıyla ikisi bir zencîrde ta‘âm tenâvül ederken fakîr hân firâvân nâz ü niyâz ve sâz u girişmeler etdi. Tebrîz hânı eydür: “Eyle olur.” deyü bu mısra‘ı eyitdi. Mısra‘:

Âr nâyed şîr-râ der silsile [70]

deyü hâna tesellîler verdi.

Ba‘de’t-ta‘âm hânı yine hapse gönderüp bizler dahi Murtezâ Paşa ağasıyla konağımıza gitdik. Sehel istirâhatde iken gördüm ki hândan beş girde bâliş-i zerdûz ve beş câme-hâb yorkan-ı zerbâf ve üç yüz guruş ve bir boğça câme don ve bir şemmâme amber-i hâm ve bir kara çubuk at Acemâne raht u bisâtıyla geldi ve ol gice bedüristî şâha kâsıdlar gönderüp *Allahu a‘lem* hânı derûndan Paşadan getirdiğimiz kır atı murassa‘ eğeriyle şâha gönderdi. Ve ol gice hakîr de şâh eşiğinde bizim Alî Ağa’ya hânın halâsı **[302b]** ricâsıyçün muhabbetnâmeler tahrîr edüp hân tarafından vâfir va‘de-i kerîmeler tahrîr edüp Rûmiyye hânının çaparıyla haber gönderdim.

Ale’s-seher ki oldu, bu hakîri hân-ı Tebrîz dîvânına da‘vet edüp eydür: “Evliyâ akam, sizin hânınız ne mene şahısdır ve ne bâğun gülidir ve ne bostânın bülbülüdür” dedikde,

Hakîr eyitdim: “Hânım İslâmbol’da Tophâne şehrinde vücûda geldi ve beş yaşında Abaza diyârına süd anası götürdü ve on beş sene Abaza diyârında abaza olup Sultân Ahmed’e hedâyâ geldi. Ahmed Hân harem-i hümâyûna alup kırk yıldan sonra fâtih-i Revân Murâd Hân’a silâhdâr olup Revân’da ve Nahşevân’da ve Tebrîz u Kotur’da ve ba‘dehû Bağdâd seferinde cümle bile idi. Hâlâ otuz sâldir kim hândır. Şimdi serdâr-ı mu‘azzamlık ile Van’da hânlar hânıdır.” dedim.

Hân eyitdi: “Eyle ise Evliyâm bu vezîriniz bu diyârların ahvâlin yahşı bilir?” dedi.

“Belî sultânım eski vezîrdir. Zabt etmediği menâsıb-ı âlî kalmamışdır” dedim.

“Ey Evliyâ akam, bu Bitlîs hânıyla bu ramazânda yaman ceng-i âlî edipdir. Aslı ne olupdur?” dedikde,

“Hânım, Acem tüccârın ve yeniçeri sevdâgerânın bâc içün rencîde-hâtır etdiği ecilden Van gümrüğü mu‘attal kaldı. Âhir paşa birkaç kerre tenbîh etdiğinden mütenebbih olmayup üstüne yetmiş bin asker ve bu kadar gemilerle Van deryâsından toplar çeküp hânın üzerine varup bin altmış beş Ramazân’ının yigirmi beşinci pazarertesi gün {Bitlîs} hânı askerine bir seyf-i Melek uruldu kim felekde melekler pesend eylediler. Âhir-ı kâr Bitlîs hânı firâr edüp nâbûd olup ciğer-kûşesin yerine hân etdi.” dediğimde,

Hân eyitdi: "Koca Melek vezîr yahşı etdi. Ol hândan bizim Tebrîz tüccârları dahi âcizler idi. Ol gideli sevdâgerlerimiz emn-i emân-ı Osmânlı varup gelmişlerdir." dedikde,

Hakîr eyitdim: "Hânım bizim vezîr ile hüsn-i ülfet içün sizden dahi elçi nâmında bir akanız gitse, yahşı atlar alsa gelse, mâbeyn-i serhadde emn-i emân olurdu." dedim.

Hân eyitdi: "Vallahi cânım Evliyâm, bu kelâmları seninle anınçün danışık etdim. Vakt-i seher bir pâk-zebân elçi gönderirem. Hele Van'dan haber aparıcılarımız gele, ana bakarım." dedi.

Ale's-sabâh Esed Ağa nâm bir ağaya elli aded tâvûsî devesiyle pirinc-i Revân ve on beş tüfeng-i Mâzenderân ve on Gürcî çâker cüvân ve elli aded post-ı kaplan ve beş aded döşeme keçe-i Isfahân ve beş aded harîr haliçe-i Lahîcân ve yüz kıt'a kâse vü tabak [u] fincân ve kâmil on re's alaca yorğa ve altı re's esb-i kara çubuğ küheylânlar ile {Paşa'ya} nâmeler gitmede. Hakîr dahi vesîle olmak içün yigirmi {aded} nefer koşdum. Anlara hân otuzar guruş ve birer Keşân katîfesi verüp cümle yüz nefer âdemler ile diyâr-ı Van'a revâne oldular. Ertesi gün,

Âmeden-i haber-i mûhiş, be-cânib-i kal'a-i Van ve kal'a-i Ercîş {ve mine'l-bedâyi' münâzarât-ı hakîr bâ hân-ı Tebrîz fakîr}

Ale's-seher ki oldu hân, hakîri katına kığırup eydür: "Ey bürâder-i cân-berâberim Evliyâ aka-yı mâ",

"Belî hânım!" dedim.

Hân eyitdi: "Haberdâr mısan kim Van'dan bir çaşıdım haber aparup geledir. Gûş kılarsan ne der!".

"Nola tavuşlayam hânım" dedim.

Hân eyitdi: "Çağır galan şu pis gidiyi." dedikde,

Çaşıt Gökdolak eydür: "Hânım kayser-zemîn hânı Van'da Gökmeydânı'nda serâperdesin kurmuş. Heze başına nöker birikdirüp hayme vü hargâhıyla ve bâr [u] bengâhıyla ol çerâgâhda meks edüp diha diha kal'a-i Van'da balyemez toplar ve gülle gülle kûblar hânın çetr-i mülammâ'ı pîşine koyalardır ve azîm sefer tedâriki idelerdir. Ammâ hânım Van şehri kazgan min kepçe olmışam Îzid-i Yezdân ve Perverdigâr hakkiyçün ve kırmızı Murtezâ Alî'nin pâk rûhiyçün bu kadar cüst ü çâlâklik edüp çaşıtladım, yek zerre haber aparabilmedim ki sefer ne cânibe ola bilmedim" deyü cevâb-ı nâ-savâb verdikde,

Kayıtmaz Hân hakîre hitâb-ı müstetâb edüp eydür: "Evliyâm bu ne mene tecdîd-i sulhdur kim sen elçilik ile gelesen, eşidirsen ve elçi taleb edersen. Biz dahi elçi çıkaralım. Sizin hânlar hânınız heze asker cem' edüp zâhir İrân-zemîn üzre asker çekedir, men ana hayrânam" dedi.

Hakîr eyitdim: "Hânım, çaşıt yahşı çaşıt ammâ sefer ne cânibedir haber aparamadım der. Hânım ise mütehayyir bakar elbette sefer bu cânibedir deyü vücûd verirsin. Ammâ hânım *alimallah şehidallah* ve Bâb-ı âlî âlimdir kim sefer yine Bitlîs hânı üzre ola. Zirâ firâr eden hân ele girmemiş **[303a]** idi. İşte hânım men bu Tebrîz'deyem. Eğer böyle değilse

menim her kelâm-ı sahîhim dürûğ u lâğ olsun” dedim.

Hân eyitti: “Evliyâ akam, bu mizim çaşıtlarımız şâhdan ve bizden donluh giyerler ve çörek yerler. Her biri tekmîl-i fünûn etmiş Arab u Hind ü Özbek Tatar seyyâhı çaşıtlardır. Gayri zamân haber aparırlardı. Şimdi sizin hânınız zamânında niçe haber aparabilmezler. Men ana hayrânam” dedikde,

Hakîr eyitdim: “Hânım, *el-ma‘nâ fî batnı’ş-şâ‘ir* mazmûnu üzre paşa-yı kâm-kârdadır. Yohsa söz gayrı nâbekâr-ı bîkâr hîlekârda yokdur. Cümle söz paşada olmağile çaşıdınız haber aparabilmemiş. Osmânlı hemîşe her işe böyle endîşe eder kim çaşıda muhtâc değillerdir ve {Melek Ahmed Paşa efendim} cümle {Acem} hânları ile ve mîr-i aşâ’irler ile ve bâ-husûs Rûmiyye ülkesiyle ve sizin Tebrîz ülkesiyle cümle sulh u salâh üzredir. İllâ Bitlîs hânı üzre seferi vardır. Bir gün işidirsiz kim Van deryâsında gemilere toplar komuşlar. Bitlîs üzre {sefere} gitmişler derler.” dedim.

Hemân çaşıt eyitdi: “Vallahi hânım, Evliyâ aka danışık itdiği kimi, Van iskelesinde yigirmi pâre gemi âmâde idi, ihtimâldir sefer ol tarafa ola derlerdi, ammâ henüz kimesne seferin asl [u] fer‘in bilmezdi” deyü çaşıt cevâb etdikde,

Hân eydür: “Hey kûteh bahtlı çaşıt, ol kenârlara gemi komağa “hâb-ı hargûş” diyerler, “Osmânlı tavşanı araba ile avlar.” derler.

Kayser-zemînin niçe yüz bin gûne mekri vesîleleri vardır. Ülke-i Osmânlı yağmacı Tatar-ı sabâ-reftâr-ı adüv-şikâra benzer. Bir gün görürsün kim Bitlîs hânı üzre Hakkarî ve Pinyanişî üzre derken bizim Rûmiyye ve Salmas ve Hoy ve Merend ve Kumla ve Tebrîz sahrâların nehb ü gâret edüp Tatar gibi şebhûnlar eder. İmdi yaman günin tedârikin yahşı görmek gerek. ‘Cüstün işi gâfil kişinin başı kesilir’ demişler. Ne dersin Evliyâ akam bu müşâvere bu danışıklıklar yahşılık değil midir?” dedi.

Hakîr eyitdim: “Hânım Âl-i Osmân Oğuz tâ’ife vü minkaladır ve deryâ-misâl askere mâlik olduğundan hîle ve hud‘a nedir bilmez. Bir cânibe hâb-ı hargûş gösterüp bir tarafı urmağa tenezzül etmez ve hâdimü‘l-Haremeyni’ş-şerîfeynliğe ol hîle-i bednâmı düşürmez. Ve cemî‘i zamânda Osmânlı ahid-şikenlik edüp bir düşmanının üstüne ale’l-gafle varmamışdır. İbtidâ sulha muğâyir bir pîşekârlık edeni evvel elçiler ile nâmeler gönderüp mudârâlar gösterir ve ‘Vaktine hâzır-bâş ol!’ deyü haber gönderir. Sonra deryâ-misâl asker ile kankı düşman ise üzerine çeküp intikâm alır. Yohsa hânım eğer Âl-i Osmân ve eğer vüzerâları evvel kendileri ahid-şikenlik etmemişlerdir. Husûsan bizim Melek Ahmed Paşa vezîrimiz hânımla dost ve kardaş olup hiçbir cânibe hakâret nazarıyla nazar eder mi?” deyü Tebrîz hânına inşirâh-ı sadr-ı derûn haberleri verdim.

Ammâ fakîr hâna telâş elvermiş, “Bu {Van} askerinden çaşıtlarım bir haber alabilmediler. Ben güzelce şâhıma ne cevâb vereyim?” deyü serserî gezerken,

Van’dan bir çaşıt dahi gelüp eydür: “Hânım müjde kim Van vezîri çopduğu Bitlîs hânı kaçmış imiş. Heze yine Bitlîs’e gelmiş imiş. Yine askerle Melek Hân ol hân-ı bî-cân üzre gitmededir” deyü haber-i meserret-i sahîh getirince,

Hân Kayıtmaz çaşıta on altun verüp “Tiz yine sen gidüp dahi ziyâde haber apara gelesen!” dedikde,

Çaşıt diz çöküp eydür: “İşte gerdenim, işte tîğın, menim hurdelerimi ve türtüllerimi ve ciğer-kûşelerimi garîb koma galan. Kanı menim yâr-ı gârım Hudâdâd niçe oldu sormazsan hey hânım” deyüp çaşıt ağladı.

Hân eyitdi: “Söyle hey nâbekâr!” dedikde,

Çaşıt eyitdi: “Hânım, Hudâdâd ile meni Van ordusunda çaşıtdır deyü dutup Melek vezîrin serâperdesi önüne meni ve Hudâdâd’ı götürüp adı Melek kendi zâlim bizi söyledüp men garîbim deyü diz çöküp bir aşr-ı Kur’ân okuyup Fâtiha dedim. Hemân ol Fâtiha berekâtıyla felekde Melek beni âzâd etdi. Hudâdâd fakîr meded imdâd-ı dâd derken Van hânı önünde cellâd-ı Mirrîh fakîr Hudâdâd’a Hudâ‘dan korhmadan bir hudâyî kılıç ile urdu kim Hudâdâd fakirin kellesi feryâd ederek galtân olup hamd-i Hudâ men halâs oldum. Belî hânım mena min tümen ahça virsen men bir dehi bu Van hânı devrinde Van’a çaşıtlığa gitmenem. Heze mende erlik ve hünerverlik kalmamışdır, Vallah ve Billah” deyü yaka silküp yemîn etdikde cümle hâzırân safâ-yı merdân olanlar ol meydânda handân olmadan usları gidüp bî-dermân kaldılar. **[303b]**

Hamd-i Hudâ on ikinci günde şâh eşiğinden yine bir eşik ağası ile yarlığ-ı belîğ-i şâhî gelüp Rûmiyye hânının ve hakîrin destinde olan huccetlerimiz getirüp Tebrîz hânıyla hakîrin mektûbları şâhın destine irüp şâh yanında olan Alî Ağa’mıza şâh hakîri su’âl edüp “Ne mene kimesnedir, men anı bir kerre Evliyâ aka nâmıyla Bağdâd’dan Hemedân hânına geldi işitdim. Bir kerre Gence hânı yanında işitmişem. Şimdi mektûbun görmişem. Olmaya kim bu kişi Acem ferzendlerinden ola?” der.

Alî Ağa eydür: “Şâhım aslında Kütahiyyelidir. Melek vezîrimizin imâmı ve musâhib-i yâr-ı gârıdır ve vâlidesi tarafından paşamıza karâbeti vardır. Ve Sultân Murâd Hân’ın çerâğ-ı efrûhtesi ve hâfız-ı Kelâmullah’dır” deyü hakîri Alî Ağa şâha hüsn-i terbiyeler eder.

Şâh eydür: “Rûmiyye hânı sefîhden kırk bin koyunu tahsîl edüp hâlâ Evliyâ aka, hânın cürmin afv ricâ etmiş.” der.

Hemân Alî {Ağa} fürce bulup eydür: “Şâhım men dahi ricâ ederem.” dedikde derhâl yarlığ-ı şâhî yazılup dîvân-ı Tebrîz’e çapar ile {nâme} gelüp kırâat olundukda,

{Tahrîr olunan sûret-i yarlığ-ı şâhî budur

Evvel benâm-ı Hudâ, sâniyen Muhammed levlâk ola ki} Rûmiyye hânı nâm bed-nâmı, bî-nâm idem, deyü kayd ü bend ile huzûruma getirüp ödün sınıhdırsam gerek idi. Rûm akaları ricâ etmeğin cerâyim defterine afv kalemi keşîde kılınup cümle emvâl [ü] erzâkın yine kendüye veresin ve tuğ u sancağ u alem ve kös ü nefîr ü kerrenâyların alup hazîneme gönderesin ve kendüyi azl-i ebed ve nefy-i beled edüp bin tâziyâne urup âzâd idesin.” dedikde cümle erbâb-ı dîvân hamd edüp fakîr Rûmiyye hânın meydân-ı siyâsete getirüp kâmil bin kırbaç-ı Kamber-i Alî urup halâs etdiler.

Hakîr yanına varup hâlin hâtırın su’âl etdim. Hân hamd-i Hudâ edüp eydür: “Şükür olsun kim gözüm çıkarup ödüm çıkarmadılar” deyü hakîre koynundan yedi kıt‘a elmas taş ve bir incü tesbîh ve bin altun verüp “Dehi çok şey veririm” dedi. Hemân ol mahalde cerrâhlar ve hukemâ-yı hâzık fassâdlar gelüp hânın vücûdunda olan kırbaç zahmların hacamatlar edüp şîşeler çeküp kanlar aldılar ve mumyâ-yı kânîleri badem yağıyla içirüp gûyâ tâze cân

verdiler. Ol gün hân ile vedâ‘ edüp hânı nefy-i beled etdiler. Anlar dahi Rûmiyye cânibine gitdiler.

Hakîr yine şehr-i Tebrîz'de Kayıtmaz Hân ile zevk u safâya meşgûl olup a‘yân u eşrâfıyla müşerref olurduk.

Der-beyân-ı şehrengîz-i şehr-i Tebrîz-i dilâvîz

Mukaddemâ sene 1057 târîhinde Erzurûm'dan Nahşevân'a ve kırk pâre şehri temâşâ edüp şehr-i Tebrîz'e (–) (–) Hân asrında gelüp (–) gün zevk u şevkler etdiğimizde şehr-i Tebrîz'in evsâfı gâyet tafsîl üzre cild-i sânî-i Seyâhatnâme'mizde tahrîr olunmuşdur, ana nazar oluna. Anınçün bu mahalde bir dahi tavsîf ü ta‘rîf etmeyüp sâdece geçdik. Zîrâ her şey'in kesret-i midhatinde fâ'idesi ve beyânında â'idesi yokdur.

………………..(14 satır boş)………………..**[304a]**

Sene 1065 mâh-ı Zilhiccesi'nde diyâr-ı Âzerbaycân-ı Tebrîz'den ve diyâr-ı Rûmiyye'den ve hâk-i Isfahân-ı nısf-ı cihândan güzer edüp Irâk-ı Arab'da ve diyâr-ı Hemedân'da ve ülke-i Şehrezûl'da ve eyâlet-i Musul'dan tâ Bağdâd-ı behişt-âbâda varınca temâşâ etdiğimiz kılâ‘ları ve belde-i mu‘azzamaları ve kûhmendleri ve enhâr-ı azîmleri ve cümle imâretleri ayân u beyân eder

Evvelâ Tebrîz hânından bu hakîr bir kise guruş harcırâh ve bir kat esvâb (–) ve iki re's bisâtıyla kara çubuk atlarından mu‘teber at ve iki re's çapar yorğa alaca at-ı sâfinât ve bir pençe-i âfitâb Gürcî gulâm-ı mehtâb verüp şâhrâhımız üzre olan hânlara ve sultânlara kâmil yetmiş kıt‘a muhabbetnâme varaklar verdi kim hândan hâna ve sultândan sultâna mu‘azzez ve mükerrem ubûr idevüz ve elli aded kişi kendi nökerlerinden refîk verüp bizimle elli âdem kalup mâ‘adâsın Van'a hânın hedâyâlarıyla yollayup sebük-bâr kaldım. Ve Murtezâ Paşa Ağası Alî Ağa karındaşımızın dahi elli nefer âdemi kalup Tebrîz hânı ana da bir kise guruş ve bir at ve bir yorga verdi. Hudâ ol ağadan râzı ola, bir sebük-rûh ve halîm ü selîm ve bir refîk-i yâr-ı sâdık ve hem-râh-ı muvâfık kimesne imiş kim anlar dahi seyâhate tâlib ü râğıblar imiş. Diyâr-ı Acem'i tûlen ü arzen yemîn ü yesâra gezmeğe azîmet etdiğimizde aslâ tereddüd-i kelâm etmeyüp evvelâ *Bismillah* ile Tebrîz hânıyla vedâlaşup Tebrîz'in cânib-i şarkîsinde beş fersah ba‘îd,

Menzil-i nâhiye-i Mihrânrûd: Kasaba-misâl câmi‘ ü hân u hammâmlı kenddir. Nâhiyesinde cümle altmış pâre âvâdân kend-i bahâristânı vardır. Andan yine şarka,

Nâhiye-i Kend-i Rûd: Bu dahi kasaba-misâldir, güzer edüp ve

Kend-i Esfah: Bunu dahi tay edüp,

Menzil-i kend-i Sa‘îd-âbâd: Tahmas Şâh vezîri imâr etdiğiyçün Sa‘îd-âbâd derler. Bu mahalden Süleymân Hân Bağdâd'a giderken harâb edüp hâlâ iki bin hâneli ve yedi câmi‘li ve hân u hammâmlı ve sûk-ı şâhinşâhlı rabta-i mu‘azzamadır.

Bâlâda ubûr etdiğimiz kendler dahi cümle kasaba-misâl kend-i azîmlerdir. Bu Acem diyârında şâhların ve hânların hazînesinde mâlları kifâyet mikdârıdır. Cümle

hazîneleri re'âyâ vü berâyâ üzre olup kendleri ma'mûrdur. Bu Sa'îd-âbâd kendinini sağ tarafı şimâlinde kal'a-i Kumla hayli mesâfe-i ba'îdede kalup **kend-i Serâvrûd**'u ubûr edüp ve **kend-i Dost**'u geçüp,

Menzil-i kend-i Çevlânduruk: Tebrîz hâkinde bin hâneli câmi' vü hân u hammâmlı kend-i imârdır. Bu Çevlânderuk nâm mahalden cânib-i cenûba ubûr ederken,

Kend-i Al(l)ak-bullak: Nâm mahalli bin renc [ü] anâ ile ubûr edüp,

Menzil-i kend-i Ser-Cem hânı: Sahrâ-yı Sercem'de şehr-i Merâğa ülkesi nâhiyesinde bin hâneli câmi' [ü] hânlı şîrîn kend-i engübîndir. Zîrâ bâğ u besâtînine nihâyet yokdur.

Der-beyân-ı gazâ-yı Serdâr-ı Mu'azzam İbrâhîm Paşa

Bu sahrâ-yı hâmûnda yedi yerde püşte püşte benî Âdem üstühânları mâl-â-mâl idi. Bizimle refîk olan yasavul ağası olan Zâl-ı zamândan, "Bu üstühânlar nedir?" deyü su'âl etdikde ol kırçıl eyitdi: "Ey oğul! Sene 940 târîhinde Süleymân Hân Tebrîz'in Ucân yaylasında otururken Acem diyârın nehb ü gâret etmeğe İbrâhîm Paşa'yı seksen bin asker ile serdâr edüp Erdebil ve Merâğa ve Kehrevân ve Kum ve Kâşân câniblerin âlân u tâlân ide. Şâh dahi Osmânlı'nın bu hareketinden haberdâr olup yetmiş bin güzîde asker ile Halefüddîn Hân'ı sipehsâlâr-ı mu'azzam edüp gönderüp bu Sercem sahrâsı içre iki asker meks ederler. Çün inâyet ü himâyet-i Bârî yârî olup Akkoyunlu beğzâdelerinden Murâd Beğ kim diyâr-ı Horasân'dan üç bin fetâsıyla gelüp Osmânlı'ya mu'în ü yâr ve Kızılbaş'a adüvv-i hûnhâr olmuşdu. Hikmet-i Rabbânî mezkûr beğ karavulda nigehbânlık ederken Acem askerinden bir korucubaşı ele getirüp Serdâr İbrâhîm Paşa huzûruna kayd ü bend ile getirüp Âsaf-ı Berhıyâ İbrâhîm Paşa dili söyledir ve şâhın dahi geleceğin haber alır ve Hoca *Hâfız-ı Şîrâzî Dîvânı*'ndan tefe'ül edüp bu beyt gelir. Şi'r:

Dü ser ez-cenâb-ı Âsaf -peyk-i beşâret âmed

Vez Hazret-i Süleymân usret-i esâret âmed [71]

beyti gelir. Hemân serdâr-ı dilîrin cür'et ve şecâ'at regleri hareket edüp Süleymân Hân'ın dahi Ucân yaylağından asker üzre ebyâta münâsib imdâda geleceğin haberi gelince hemân Serdâr İbrâhîm Paşa **[304b]** cenge âmâde oldukda gerüde Tebrîz cânibinden Süleymân Hân fermânıyla Gîlân Hânı Muzaffer Hân ve Hân-ı Nahşevân ve Timur Şâh neslinden Mirzâ Hân bi'l-cümle bunlar on yedi bin asker ile imdâda gelüp hemân ol ân İbrâhîm Hân amân u zamân vermeyüp Acem ceyşi üzre bu Sercem sahrâsında Allah Allah deyüp hücûm idince kâmil yedi buçuk sâ'at-i nücûmî ceng-i azîm ü neberd-i elîm olup tarafeynden kırk bin benî Âdem dendân-ı tîğdan geçüp Osmânlı askeri mansûr u muzaffer olup bî-hadd ü bî-kıyâs mâl ile muğtenim olup kırk bin kelle ârâyiş-i nîze edüp Tebrîz kurbünde Ucân yaylasında kelleleri Süleymân Hân'ın pây-ı serîrine rîzân etdiklerinde cümle ser-i kârda olanlara Süleymân Hân hil'at-i fâhireler ve menâsıb-i âlî ile çörekler ihsân olundu.

Andan yine Osmânlı epsem durmayıp tâ Isfahân'a ve Hemedân u Dergezîn'e ve sâ'ir büldân-ı güzîne ve şehr-i Karakan'a ve Kum u Kâşân'a tâ bâb-ı Bağdâd'a varınca Osmânlı ili vilâyeti âlân u tâlân ve halkını esîr ü nâlân etdiler. Ba'dehû biz bu Sercem deştinde

Acem lâşelerin yedi yerde püşte etdik. Ammâ cümlesinin başları Ucân yaylasında tenleri bî-cân sahrâsındadır. Ve Osmânlı bedenlerin başlarıyla üç bin âdemi bir püşte etmişih. Men ol çağda on üç yaşı çağında yiğit idim. Bu cengi yahşı bilirmen" deyü refîkımız olan yasavul ağası {bu garâbeti} nakl etdi.

Andan cânib-i cenûba ma'mûr kendleri güzer edüp **kend-i Alkabidles** ve **kend-i Lakderah** kasabalardır. İkisin dahi ubûr edüp,

Sitâyiş-i şehr-i Zülkadriyye, ya'nî kal'a-i Sultâniyye

Sene 920 târîhinde Selîm Hân-ı Evvel asrında Çıldır muhârebesinde şâh-ı gümrâha imdâd eden Zülkadirli Şâhruh Beğ oğlu Muhammed Şâh Beğ Çıldır'da münhezim olup Selîm Hân havfinden bir dahi Mar'aş'a varamayup Şâh İsmâ'îl kendüye bu ülkeyi sadaka edüp bu kal'ayı binâ etmeğile kal'a-i Sultâniyye derler. Kal'ası Nehrevân Hânlığı hudûdunda bir yalçın püşte üzre müfîd ü muhtasar bir seng-binâ ve bir sûr-ı ra'nâdır. Şarka nâzır bir kapusu vardır ve derûn-ı kal'ada gâyet beytleri dardır ve sultânları nâ ber-hudârdır. Yine hâlâ Zülkadir nâbekârlarındandır. Aşağıda rabâtı bin {aded} hânedândır. Câmi' ve çârsû-yı bâzâr var ammâ vîrânkândan kıbleye kend-i Alemdâr kend-i Ustaşâyird dahi derler, bin hâneli ve cümle imâreti âbâdân kend[di]r. Andan,

Kend-i Semâdühün: Bu dahi iki bin hâneli ve câmi' ve hân u hammâmlı kenddir. Bu kendler şehr-i Kazvîn'e ve şehr-i Karakan derbendine gâyet karîb kendlerdir. Andan cânib-i cenûba 5 sâ'at,

Kend-i Kecâbâd: Bir kasabadır, anı geçüp bir sengistân-ı siyâh ve bir meşakkat-i cângâh çekerek **nâhiye-i Rûdekân**'ı güzer edüp,

Sitâyiş-i kal'a-i Karakan: Bu sahrâda Hulâgû Âl-i Abbâsiyân'dan yetmiş bin âdem katl edüp kanları buhayre gibi olduğundan Deşt-i Karakan derler. Ba'dehû Timur Hân evlâdlarından (–) (–) Şâh bu vâdîde bir kal'a bünyâd edüp kal'a-i Karakan derler. Cığaloğlu Sinân Paşa harâb edüp yine imâr olmuş. Kal'ası seng-binâ bir küçük kal'adır. Ammâ varoşunu Şâh İsmâ'îl'in Kara Hân'ı binâ etdiğinden Acem tâ'ifesi Kara Hân yerine Karakan kal'ası derler. Kehrevân nâhiyesinde başka sultânlıkdır kim bin kadar nökere mâlikdir. Câmi' ve hân u hammâm ve bâzâr-ı şâhî vardır. Ve bir derbend-i çalındır var kim bu edîm-i arzda misli yokdur kim ubûr eden elbette kara kan nûş eder. Ve bu şehir hâricinde bir germâbı vardır kim diyâr-ı İrân'da misli yokdur. Meğer Bursa ılıcaları ola. Gâyetü'l-gâye nâfi' germâbdır. Andan yine cenûba,

Evsâf-ı kal'a-i şehr-i Merâğa: Bânîsi sene (–) târîhinde Mervân ibn Muhammedü'l-Hımâr olduğu ve Tebrîz hâkinde başka sultânlık olduğu sene (–) târîhinde Tebrîz'e geldiğimiz mahalde cemî'i imârâtıyla cümle ahvâlâtı ta'rîf ü tavsîf olunmuşdur. Bu şehirden cânib-i kıbleye sârîce sür'at ile gidilse eyâlet-i Şehrezûl'a ve hâk-i kal'a-i Kerkük'e iki merhalede varılır. Merâğa'da bir gün meks edüp ale's-seher cânib-i cenûba,

Kend-i Turnaçayırı: Bir çemenzâr hâmûnda Kehrevân hâkinde bin hâneli sâfî Gökdolak Ermenî köyüdür.

Andan yine taraf-ı cenûba kurâlar içre **kend-i Setgiz**'i geçüp,

Kend-i Manmâh: Bu iki kend birer belde gibi ma'mûr u âbâdân câmi'li ve hammâmlı ve bâzârlı kendlerdir. Andan,

Sitâyiş-i kal'a-i Kehrevân: Sene (–) târîhinde Süleymân Hân havfinden Avşar hânlarından Seyfî Hân binâ eyledüğü ve Koca Ferhâd Paşa'nın askerine bu mahalde rahne olduğu ve ba'dehû Süleymân Hân vezîri Hadım Ca'fer Paşa **[305a]** ale'l-gafle bu Kehrevân'ı basup kal'asın feth edüp Meymendî Hân'ın meymenetin bozup katl eyledüğü ve Kehrevân'ı zabt etdüği bi'l-cümle sene (–) târîhinde Tebrîz'den Erdebil'e giderken bu Kehrevân kal'ası evsâfı cild-i (–) de ale't-tafsîl tahrîr olunmuşdur. Andan cânib-i cenûba,

Kend-i Şâhbender: Bir ulu kûh-ı bülend dâmeninde câmi'li ve hân u hammâmlı ve çârsûlu kenddir. Anı geçüp,

Nâhiye-i Bayat: Bu dahi Erdebil hâkindedir. Andan yine taraf-ı cenûba,

Evsâf-ı şehr-i azîm ve belde-i kadîm, dâr-ı kavm-i zelîl, ya'nî sûr-ı atîk Harezbîl

Kûh-ı Ardalân dâmenlerine karîb yüzü cânib-i şarka nâzır Irâk-ı Dâdyân-misâl bir şehr-i mu'azzam imiş. Hâlâ eser-i binâları râygândır. Sene (–) târîhinde Hulâgû Hân ve sene 793 târîhinde Timur Hân ve sene 941 târîhinde Süleymân Hân Bağdâd'a giderken ve sene 1040 târîhinde {mâh-ı saferin 27 gün} Murâd Hân-ı Râbi' vezîri Hüsrev-i şîr, vezîr-i dilîri harâb etmişdir. Hâlâ yine imâr olmadadır. Erdebil hâkinde daroğalıkdır. Âzerbaycân-ı Ermenîyye şehirlerindendir. Hâlâ yine yetmiş seksen bin kadar ankâ Ermenîleri vardır. Ekseriyyâ ebniyye-i âlîleri deyr-i ibret-nümâ olduğundan ve keferesi ankâ olduğundan her mülûk gâret idegelmişlerdir. Ammâ ibtidâ bânîsi Menûçehr'dir ve Enûşirvân-ı âdil dahi ziyâde imâr etmişdir. Hatta bunda bir deyr-i kebîri var kim gûyâ Kudüs-i şerîfde deyr-i Kamâme'dir. Derûn-ı kenîsede beş yüzden mütecâviz ruhbânları var. Ammâ bu şehr içre Müslümânız diyen bî-dîn Kızılbaşları vardır. Câmi'leri ve hân u hammâm ve bâzâr-ı şâhîsi vardır. Ammâ kenîseleri hadden efzûn ve kıyâsdan bîrûndur. Bu şehirden beher sâl şâha elli bin altun harâc-ı hemyân gider. Bâğ u bâğçesinin hisâbı lâ-yu'addir. Maralî vü gazâlî nergis gözlü muğ-peçe Yarmenî mahbûb u mahbûbe-i mehpâre cüvânları olur. Bir şehir gibidir, lâkin kefereleri kesîrdir. Hâlâ yedi bin aded bâğlı u bâğçeli hânelerdir. Cümle kârgîr binâ-yı cîrdir. Ammâ cümle dâm u bâmları kec ü kagîrdir. Cümle hânedânlarının dûdkeşleri serv-misâl serâmeddir. Ve Hillegân kavli üzre iklîm-i örfiyyenin on sekizincisinde bulunmuşdur. Ve cânib-i kıbleye üç menzilde,

Kasaba-i Musula'dır kim âhen ma'deni kânıdır. Andan,

Sitâyiş-i kasaba-i Tıram Halhâl: Serâv hükmünde bin hâneli bâğ u bâğçeli ve câmi' ve hân ve hammâmlı ve çârsûlu bir rabtadır. Hevâsı sehel olduğundan güli ve gayrı meyvesi azca hâsıl olur. **Nehr-i Kandüzen**'den ubûr edüp andan yine cenûba,

Evsâf-ı menba'-ı kân-ı giyâh, ya'nî şehr-i kadîm kal'a-i Serâh

Lisân-ı Moğolî'de "Serâf" derler. Lisân-ı Ekrâd'da "Serâv" derler, ya'nî "Baş-su" derler, ammâ asıl lûgatı "Serâh"'dır. Cümle halkı "Yâ Kahhâr" ismine mazhar olduklarından başdan ayağa varınca sağîr ü kebîri âh-ı ser çekdiklerinden Ser-âh derler ve tâli'-i imâreti akrebdir ve beyti Mirrîh-i mâ'idir. Anınçün bu menhûs şehirde niçe kerre Âl-i Osmân askeri münhezim olmuşdur. Evvelâ sene 993 târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Sâlis vezîri Cığalazâde Sinân Paşa serdâr-ı mu'azzamlık ile Tebrîz deryâsı kenârıyla bu sahrâ-yı Serâv'da deryâ-misâl asker-i kerrâr ile meks eder. [72] hadîsine i'tibâr etmeyüp müşâvere olmadan niçe vüzerâların mansıbların pespâye âdemlere verir. Tekelü Paşa'ya Van'ı ve Râziye Kadınzâde'ye Sivas'ı verüp cümle Anadolu eyâletlerin tevcîh-i âhar eder. Bu hâl ile şâh üzre asker çeküp gider. Meğer bizzât şâh bunları dağ başından seyr eder. Kâmil vakt-i asr olunca şâh şahin gibi dağdan süzülüp şâh askeriyle İslâm askeri birbirlerine karılup katılup mâbeynde toplar ve tüfengler atılup neberd-i şâhî ve savaş-ı pâdişâhî olur kim kanlar tarafeynden seyl-i revân olur. Âhir nesîm-i nusret Acem şâhı tarafına esüp anlar gâlib Osmânlı mağlûb olup "gaynın te'sîridir" deyü cây-ı emne cân atup Âzerbaycân'da cânların halâs ederler. Ancak Tekyelü Paşa ve Karakaş Paşa ve Kacar Mehemmed Paşa Kızılbaş'ın elinden kaçup ordu-yı İslâma cân atarlar.

Mâdde yeniçeri ve sipâhân ve sâ'ir ümerâ-yı Kürdistân hem-'inân olup tâ vakt-i sehere dek yurd yerinde kalırlar. Cümle iş erleri paşaya gelüp "Müşâvere edelim." derler. Paşa tevâbi'leri "Paşa istirâhatde." derler. Ale's-seher ki olur, cümle asker-i İslâm gürûh gürûh olur. Cümle cebehâne ve bârhâne ve hazîne-i Âl-i Osmân ile toplar meydânda ve cemî'i şühedâlar ile kalup Cığaloğlu da bir tarafa firâr eder.

Bu mahalde Cânpoladzâde Hüseyin Paşa **[305b]** on iki bin asker ile ve Bitlîs Hâkimi Ziyâeddîn Hân dahi on bin asker ile henüz imdâda gelirken görseler kim Cığaloğlu Sinân Paşa bozulmuş kaçarlar, hemân Cânpoladlı askeriyle Ziyâeddîn Hân'ın dinç askeri dağlar içre dörd yire yasavul edüp yatırlar. Acem askeri {ise} bozulmuş askerin ardına düşüp mevc mevc ve fevc fevc gelüp kovarak kırup geçmede. Bu kerre iki pusu askerin mâbeyninde Acem askeri kalınca girüden ve ileriden kemîngâhlar içre {Cânpolad askeri} sadâ-yı Allah Allah koparup Kızılbaş'a eyle satûr-ı Cânpolâdî ururlar kim yigirmi bin güzîde Kızılbaş'ın başların tîğ-i âteş-tâb ile tıraş edüp firâr edenleri kova kıra tâ asker-i İslâm'ın bozulduğu yire gelirler. Meğer henüz şâh askeri "Osmânlı'nın bir hîlesi vardır." deyü ordu-yı İslâm'a vaz'-ı yed etmemişler. Şâh askeri bu hâl-i pür-melâli görüp Âl-i Osmân dönek etdi zann edüp {cümle hazâ'in ve ordu-yı şâhı bırağup} firâr ederler. Vezîr-i dilîr Cânpoladzâde bî-bâk ü bî-pervâ cümle cebehâne ve topları ve hayme vü hargâh-ı bâr u bengâhları zabt {idüp} Kızılbaş'dan yigirmi bin kelle ve üç bin diri Kızılbaşları Bitlîs Hânı Ziyâeddîn Hân ile bir alây-ı azîm ederek Van'a dâhil olunca Cığaloğlu hasedinden {eydür}: "Benim cengimde bulunmayup başlı başına böyle iş edersin!" deyü nâhak ol gâzî Cânpoladzâde'yi şehîd edüp "Askerin inhizâmına sebeb olmuşdur." deyü der-i devlet'e arz eder.

Andan sonra Cânpoladzâdeler Haleb'de ısyân ederler. Hulâsa-i kelâm bu sahrâ-yı Serâv'da bir gûne inhizâm olmuşdur kim Devlet-i Âl-i Osmân olalı bir serdâda olmamışdır. Hâlâ Serâv sahrâsında üstühân-ı Sünniyân püşte püşte râygândır.

İnhizâm-ı sânî def'a, be-sahrâ-yı Serâv: Bu ma'lûmumuzdur kim sene 1027 târîhinde

Sultân Osmân Hân asrında Vezîr Dilâver Paşa ve Vezîr Halîl Paşa Acem serdârı olup Tebrîz'e vardılar. Acem sulha rağbet etmişken hâkim Osmân-ı gâfilin gurûruyla sû-i tedbîrine uyup Tatar Hânı kırk bin yiğit ile Erdebil üzre talî'a-i asker edüp gitmede. Beri tarafda ordu defterdârı dûrbîn-i âkıbet-endîş Bâkî Paşa bu işe *hâşâ sümme hâşâ* rızâ vermedi. Ammâ *el-abdü yüdebbiru vallahu yukaddiru* [73] Erdebil'de Karçığa Hân haber alup seksen bin asker ile çıkup Kehrevân dağlarına ve Serâv yollarında kemîngâhlara askerin âmâde eder. Bunlar da Tatar-ı sabâ-reftâr askeriyle azm-i Erdebil deyüp Serâv sahrâsına ılgar ile gelüp meks etdiklerinde dörd günlük yolu bir günde almış atları yorgun olmuş ve kendileri argın kalmış hemân Kızılbaş askeri her tarafdan "Şâh! Şâh!" deyüp kılıç urmağa başlar. Cümle asker bî-tâb u bî-mecâl iken yine üç sâ'at ceng edüp âhir Kızılbaş'da meydân kalup illâ Tatar Hân ile ileri serdâr olan Bıyıklı Hasan Paşa ve Arslan Paşa ve Diyârbekir Vâlîsi Mustafâ Paşa, ve niçe mîr-i mîrânlar cümle şehd-i şehâdeti nûş, gam-ı dünyâyı ferâmûş eylediler. Ve Kara Bali Paşa ve Elmacı Mehemmed Paşa ve Rişvânlı Mustafâ Paşa bunlar ve niçe yüz ümerâlar esîr olup yigirmi altı bin âdem bu Serâv-ı menhûs sahrâsında şehîd oldular. Hâlâ üstühânları yığın yığın zâhir ü bâhirdir. Bu dahi bir nuhûset-i ekber idi. Hattâ bizler {şimdi} Serâv şehri içre seyr ü temâşâ tarîkiyle kahvehâneler önünden güzer etdiğimizce bayâtî makâmında usûl ile Kızılbaş-ı bed-ma'âşlar Cığaloğlu'nun münhezim olduğunu ma'niyyât-ı bî-ma'nîleri yüzünden,

Gûr be-gûr olasın hey Cığaloğlu

Nâ-murâd kalasın hey Cığaloğlu

deyü murabba' misâl okurlardı.

Sitâyiş-i eşkâl-i Serâv: Hâk-i pâk-i Âzerbaycân-ı Ucân'da bilâd-ı Ermen'dendir. Şehri bir deşt-i hâmûnda çemenzâr ve alefzâr vâdîye vâki' olmuş bir şehr-i mutavassıtadır. Kal'asın Ferhâd Paşa Bağdâd'a giderken münhedim etmişdir. Bu şehrin ibtidâ bânîsi (–) (–) (–). Niçe mülûkdan mülûka intikâl etmiş bir menhûshânedir kim cümle dörd bin aded kireç dîvârlı ve hâk ile mestûr bâm u damlı tamuhânelerdir. Câmi'leri ve hân u hammâmları ve çârsû-yı bâzârı müzeyyendir. Bu şehir cebel-i Seylân'ın şarkında ve cebel-i Seylân anın garbında beş fersah yerdir. Cümle âbı nehr-i Serâh'dır kim kûh-ı Seylân'dan tulû' edüp Rûmiyye buhayresine rîzân olur. Hubûbâtı çokdur, meyvesi yokdur. Ammâ halkı beyâzdır.

Ziyâretgâh-ı şühedâ-yı vüzerâ-yı Âl-i Osmân Bıyıklı Hasan Paşa ve Arslan Paşa **[306a]** ve Mustafâ Paşa ve Sücâh Paşa

Cümle alâmetleriyle seng-i mezârında târîhleriyle ma'lûm merkad-i pür-envâr âşiyânlardır. Ve bu Serâv'dan şehr-i Erdebil cânib-i cenûba bir mesâfe-i dırâz ba'îddir. Andan kıbleye iki menzilde,

Evsâf-ı kasaba-i Mencîl-i Harezbil: Yine Erdebil hâkinde bir kûh-ı bülend dâmeninde üç bin hâneli zeytûnu dünyâyı zeyn etmiş câmi' ve hân ve hammâm ve çârsûlu büleyde-i ma'mûredir. Hâyilindeki kûh üzre karı dâ'imdir. Bu Mencil'den üç konakda şehr-i

Kazvîn'e varmak mümkindir. Andan yine taraf-ı cenûba,

Evsâf-ı ülke-i azîm ve taht-ı İrân-zemîn-i kadîm, vilâyet-i şân-ı celîl, ya'nî kal'a-i Erdebil

Gerçi Âzerbaycân-ı Ermen vilâyetindendir, ammâ Bağdâd'a karîbdir. Tebrîz bu Erdebil'in şimâlinde altı merhale ba'îd yerdir. İbtidâ bânîsi Ermen meliklerinden Erdebil veled-i Erdemini binâsıdır. Sene (–) ba'de hicreti'n-Nebeviyye Hazret-i Ömer hilâfetinde Hazret-i Sâriyetü'l-Cebel Nihâvend'i feth etdikde kefere-i fecere E[r]meniler Hazret-i Ömer havfinden bu Erdebil'i binâ etdikleri ve niçe mülûk destine girdikleri ve İrân-zemîn şâhlarının ecdâd-ı ızâmı Şeyh Safî hazretleri bu Erdebil'de medfûn olduğu ve cemî'i imâretleri ve arz-ı beledi ve tûl-ı nehârı cümle sene 1057 târîhinde Tebrîz hânıyla geldiğimiz mahalde ale't-tafsîl tahrîr olunmuşdur. Ol cild-i (–) nazar oluna. Ammâ bu mahalde letâfeti mahalline gelüp Erdebil hânı Avşarlı Ebü'l-feth Hân ile cân sohbetleri edüp bâğçe fasılları etdik. Ammâ sene (–) Sultân Osmân hilâfetinde Serâv sahrâsında Dilâver Paşa ve Halîl Paşa asker-i İslâm ile münhezim olup Tekyelü Paşa ve Bıyıklı Vezîr Hasan Paşa ve Arslan Paşa ve Diyârbekir Beğlerbeğisi Şeyhülislâm dâmâdı Mustafâ Paşa ve gayrı niçe mîr-i mîrânlar şehîd olmuşlar iken yine Serdâr-ı mu'azzam Defterdâr Bâkî Paşa'nın re'y-i ahseni ile var kuvveti bâzûya getirüp cümle perîşân olan asker-i İslâm'ı cem' edüp bu şehr-i Erdebil üzre yürüdüklerinde hemân şâh tarafından Burun Kâsım nâm nâmdâr-ı benâm gelüp bin katar deve yükü zehâyir ve akmişe-i fâhire serdâra hedâyâ getirüp Erdebil diyâr-ı İrân'ın bir tekyesidir. Ve şâh-ı şâhânların merkad-i pür-envâr âşiyânlarıdır. "Ol şehri harâb u yebâb edüp hânelerin türâb itmen!" deyü ricâ ederler ve ricâsı hayyiz-i kabûlde vâki' olup getirdiği hedâyâ ve zahîreler ile Serdâr-ı mu'azzam guzât-ı Müslimîni bây eder. Ve yine Erdebil altına gelüp karâr edüp nasb-ı hıyâm eder. Kızılbaş bu hâl-i pür-meserreti görüp şehr-i Erdebil'i cümle tezyîn etdi ve derûn-ı şehirde medfûn olan şâhların ecdâdı Şeyh Safî hazretlerinin ve gayrı şâhların türbelerinde ne kadar gümüş ve altun âvânî ve cevâhir kanâdîller ve zî-kıymet eşyâlar ve harîr haliçeleri cümle Âsitâneyi götürmüşlerdi. Ve yine ol mahalde şâh tarafından İbrâhîm Kulu Hân elçi gelüp Sultân Ahmed Hân asrında Nasûh Paşa sulhü üzre Âl-i Osmân beher sene iki yüz yük harîr ve yüz yük gayrı tefârûk-ı bî-nazîr virmek üzre akd-i sulh edüp şehr-i Erdebil'de üç gün üç gice çerâğân olup şâdumânlar edüp Âl-i Osmân askeriyle Acem ceyşi şehr-i Erdebil içre emiş karış katış olup zevk u safâ etdiklerin hâlâ şehr-i Erdebil'de nakl ederler. Karîbü'l-ahd olmağile bu sulh-i Erdebil hâtırımdadır ve bu sulhnâme Şeyh Safî âsitânesinde Defterdâr Bâkî Paşa hattıyla mahfûzdur. Ve bu sulhun meserretiyçün şâh asker-i İslâm'a bin katar bâr-ı şütür zahâyir ve bin katar haml-i cemel sâ'ir me'kûlât [u] meşrûbât-ı et'ıme-i nefîse ve sükkerî nakıllar ve bî-hisâb müsmirrât hedâyâlar gönderir kim Âl-i Osmân askerini bây eder. Ve Mirzâ Hüseyin nâm bir elçi-i benâm nâmeler ile der-i devlete gider. Ale'l-akîb serdâr dahi Âsitâne-i sa'âdete gider. Bu akd-i sulh Erdebil halkı efvâhında şâyi'dir.

Ahvâl-i tetimme-i şehrengîz-i Erdebil:

………………..(6 satır boş)………………..**[306b]**

Andan şehr-i Erdebil'in a'yânı ve Şeyh Safî türbedârı Şeyh Vâcid ile ve Erdebil hânıyla

vedâlaşup bir katar tâvûsî devesi yükü ile zahîre ihsân edüp cânib-i cenûba Erdebil’e hâyil kûh-ı Seylân, seylân taşı ma‘deni bunda olur, kûh-ı la‘l-i Bedahşândır, ammâ hâsılı harâcın ihâta etdirmediğinden Şâh Abbâs-ı Evvel’den berü mu‘attaldır. Bu kûh-ı Seylân’dan tulû‘ eden nehr-i zülâller şehr-i Erdebil’i reyy edüp mâbâkîsi Rûmiyye buhayresine rîzân olur. Bu dahi sene 1057 târîhinde tahrîr olunmuşdur.

Ba‘dehû bu cebel-i Seylân’ı ubûr edüp yine cenûba İmâdiyye kûhları dâmenin ubûr-ı hübûr ederek {cânib-i kıbleye gidüp,

Ma‘den-i âhen kasaba-i Musula: Erdebil hâkinde başka sultânlıkdır kim bin nökere mâlikdir. Şehri iki bin hâneli bâğ-ı İrem-misâl dâmen-i kûha vâki‘ olmuş kal‘asız bir ma‘mûr rabâtdır. Ammâ suyu demir ma‘denlerinden gelmek ile memdûh değildir. Câmi‘leri ve hân u hammâmı ve çârsû-yı şâhîsi vardır. Cemî‘i derveze ve revzenleri cümle demirdendir. Zîrâ bu şehrin hâyilinde olan kûhda yedi yerde âhen ma‘deni olur kim Gence diyârında olmazdır ve polad-ı Nahşevân’dan latîf âheni olur.

Acâ’ibât-ı kasaba-i Musula: Bu rabta-i ma‘mûrun hâyilinde bir yalçın kayalı havâle kûh-pâre var kim eflâke ser çekmişdir. Ammâ ol kayanın dibi gâyet incecikdir. Zelzeleden bu kaya münhedim olup şehri harâb etmesin içün bu kasaba kân-ı âhen olup cümle ahâlîsi âhenger olmağile mezkûr kayayı niçe bin kulaç tavîl âdem bâzûsu kalınlığında demir zencîrler ile ol kayayı sâbite olan kûh-ı bâlâlara sarup şehir halkı emîn olmuşlardır. Bir temâşâ-yı vâcibü‘s-seyr ibret-nümâ şehr-i ra‘nâdır}.

Evsâf-ı şehr-i Âvend, ya‘nî kal‘a-i Sehend

İbtidâ bânîsi Keyûmers’in Âvend nâmında ciğer-kûşesi binâ etdi. Ve sebeb-i tesmiyyesi oldur kim Âl-i Abbâsiyân sene (–) târîhinde iştihâr bulup İrân Turan’a ve Hindistân u Luristân ve Moltân u Horasân ve Belh [u] Buhârâ ve Dağıstân u Şâm ve Mısr u Habeş‘e mâlik olup şa‘şa‘a-i Abbâsî alemler saldıklarında kavm-i Tatar’dan Hulâgû Hân Moğol u Kumuk ve Kaytak u Kozak ve Bulgar u Kılmah kavimleriyle Hulâgû yek-dil ü yek-cihet olup Çamapur askeri gibi derinti ceyş-i pîş ile diyâr-ı Acem’i urdukda Âl-i Abbâsiyân’dan El-Mustansır Billah’ın Sehend nâm bir vezîr-i dilîri bu şehr-i Âvend’de hâkim idi. El-Mustansır Billah Sehend’e fermân edüp bir kal‘a binâ edüp ismine Sehend deyü vech-i tesmiyye olmuşdur. Ammâ yine Hulâgû {Hân} harâb etmişdir. Ba‘dehû yine imâr olmuşdur.

Tâli‘-i binâsı burc-ı akrebde ve beyt-i Mirrîh-i mâîde vâki‘ olmağile içinden harb [ü] kıtâl eksik değildir. Hatta sene 962 târîhinde Sultân Süleymân Hân fermânıyla İmâdiyye Hâkimi Sultân Hüseyin bu şehr-i Sehend kendi müşâsında olmağile ale’l-gafle bu şehr-i Sehend’i basup eyle nehb ü gâret ve harâb u yebâb edüp taş taş üzre komayup eyle mâl-ı ganâ’im almışdır kim ‘Hâlâ İmâdiyye kavmi Ekrâdları ol mâl-ı ganâ’imle muğtenimdir.’ derler.

Andan ılgar edüp Kehrevân u Marâğa ve Ucân u Tebrîz ve Kumla vü Rûmiyye ve Hoy u Menend ve Tesûy u Salmas ve Ordubâr ve tâ Nahşevân’a varınca İmâdiyye hâkimi diyâr-ı Âzerbaycân’ı harâb u yebâb ve halkın kebâb edüp mâl-ı ganâ’imin cümle Süleymân Hân’a gönderüp kendüsi şehr-i Sehend üzre diyâr-ı imâdü‘l-İslâm olan dâr-ı diyârına girüp karâr-

dâde olur. Ba‘dehû Şâh-ı Acem ile İrân-zemîn hânlarından ve sultânlarından Hamîs oğlu Hamza Sultân ve Kertbây Sultân ve Memi Cân Sultân ve Bayat ümerâsından Seyfî Sultân ve Cân Apardı Hân ve Alî Sultân ve Dünür Halîfe Sultân ve Memkendî Sultân ve Aları Gözübüyük Sultân ve niçe yüz sultân hânlar ile Şâh-ı Bağdâd-ı behişt-âbâd üzre asker-keş olduğun yine mezkûr İmâdiyye Hâkimi Sultân Hüseyin {haber alup} Cizre ve İmâdiyye ve Akra ve Kelerni ve Hiron ve Espa‘ird ve Kesân ve Şervî ve Müküs ve Hasankeyfâ beğlerin ve askerlerin cem‘ edüp bir gice içre Taht-ı Maşa altından ubûr edüp Şâh ordusun basup cümle Acem'i kırup kemân-ı kuvvetlerin yasup Hüseyin Hân kılıcın arşa asup Bağdâd'ı muhâsaradan halâs edüp yine mansûr u muzaffer niçe bin bâr-ı şütür genc-i Kârûn ile İmâdiyye'ye dâhil olur. Ba‘dehû Süleymân Hân kendüye Musul eyâletin dahi ihsân eder. {Âhir-ı kâr} bi'z-zarûrî Şâh sulha rağbet eder. Ba‘dehû yine şehr-i Sehend'i imâr eder.

Der-beyân-ı el-hâletü hâzihî imâret-i şehr-i Sehend

İmâdiyye kûhları dâmeninden bir merhale ba‘îd sahrâ-yı Sehend'de bâğ-ı İrem'e mânend bir şehr-i Âvend'dir, kal‘ası harâbdır. Erdebil hâkinde başka sultânlıkdır kim iki bin askere mâlikdir. Kadı ve müftî ve daroğa ve kelenteri vardır. Şehri cümle üç bin hâne-i müfîd ü muhtasardır. Zîrâ bisyâr hasâre çekmiş şehr-i mağdûrdur. Müte‘addid câmi‘lerinden Pîr Budak Hân Câmi‘in bilirim, gayrı ma‘lûmum değildir. Ammâ minâreleri çok idi. Ve hân u hammâmı ve çârsû-yı bâzârı ve kahvehâneleri gâyet müzeyyendir. Ve âb-ı revânları kûh-ı Sehend'den cereyân edüp Rûmiyye buhayresine giderken nehr-i Seylân'a munsabb olup ma‘an halîc-i Rûmiyye'ye rîzân olur.

Mahsûlâtından kızıl gendümi ve arpası ve pembesi memdûhdur ammâ engürü Akra Kürdlerinden gelir. Hevâsı burûdiyyet üzredir.

Bu şehr-i Sehend'in şimâlinde şehr-i Merâğa hâki üç menzildir ve şehr-i Sehend şehr-i Şehrezûl ile ve kal‘a-i İmâdiyye ile üç şehir sac ayağı vâki olmuşdur. Mâbeynehümâları üçer merhale yerdir.

Sitâyiş-i kûh-ı Sehend:

………………..(1 satır boş)………………..**[307a]**

Evsâf-ı şehr-i azîm ve belde-i kadîm, mahmiyye-i Nûh-ı Âvend, ya‘nî kâl‘a-i Nihâvend

Vech-i tesmiyyesi ve ibtidâ bânîsi oldur kim kaçan Âdem-i Sânî ya‘nî Nûh Nebî *aleyhi's-selâm* ba‘de't-Tûfân delîl-i kat‘î olan bu âyet-i bürhân ile âyet [74] hükmü üzre Musul kurbünde cebel-i Cûde üzre keştî-i Nûh Necî karâr edüp cümle ümmet-i Nûh necât buldukda Cûde şehrin Hazret-i Nûh imâr eder. Andan bu Nihâvend semtlerini Nûh Necî deverân ü seyerân edüp âb u hevâsından hazz edüp bu Nihâvend'in şehrin inşâ etdüğinden Nûh-âvind'den galat Nûh-âvend derler. Giderek galat-ı meşhûr olarak Nihâvend derler. Ammâ Acem nâzükleri Nehrâvend derler ve lisân-ı Moğolîde Sare-sur derler, ya‘nî Sâriye kal‘ası derler. Ba‘dehû Keyûmers Şâh ve Nuşirevân ve Hazret-i Ömer hilâfetinde Serdâr Sâriye ve Hârûnu'r-Reşîd ve Şâh Gıyâseddîn cümle bunlar imâr etmişdir ve niçe düvelden düvele intikâl etmişdir. Ba‘dehû Hulâgû ve Timur-ı pür-zor ve Süleymân Hân asrında

Serdâr İbrâhîm Paşa ve Murâd Hân-ı Sâlis asrında Cığaloğlu ve Osmân Hân-ı Sânî asrında Halîl Paşa ve Murâd Hân-ı Râbi‘ asrında Hüsrev Şîr Paşa bu Nihâvend kal‘ası ve şehrin harâb u yebâb etmişlerdir. *İlâ hâze'l-ân*

İmâret-i şehr-i Nihâvend'i beyân eder: Evvelâ Irâk-ı Acem hâkinde şehr-i Hemedân'ın cânib-i cenûbunda bir kûh-ı bülend üzre zemîni mehâbet ü salâbetli ve şimâl tarafından nümâyişli pây-ı taht-ı şâhân-ı kadîm ü şehr-i azîmdir. Ve kal‘ası bir püşte-i âlî üzre serâmed kal‘a-mânend hısn-ı hasîn ve binâ-yı metîn hisâr-ı ibret-nigîndir. Ve dâ'iren-mâdâr cirmi dokuz bin hatvedir. Etrâfında handakı vardır ammâ vâsi‘ değildir. Kal‘a-i âlîsinde bir kuyusu vardır. Derûn-ı kal‘ada bin mikdârı bâğ u bâğçesiz hâneler vardır.

Cümle dörd câmi‘i var. Ömer Halîfe Câmi‘i ve Sâriye Câmi‘i ve Hârûnu'r-Reşîd Câmi‘i var, gayrı hân hammâm ve sûk-ı sultân cümle aşağı şehirdedir.

Yüz elli burc u bârûsu ve iki kapusu ve sâzende kullesi ve yedi yüz neferâtları ve dizçöken ağası ve yasavul ağası ve daroğası ve kelenteri ve münşîsi vardır. Ve başka hânlıkdır kim üç bin güzîde nökere mâlik Bora Hân nâm bir Gürcî hânı idi, gâyet sâhib-i kerem kişidir. Hakîr ve Murtezâ Paşa ağası karındaşımızla hân sarâyında mihmân olup üç gün sohbet-i hâslar etdik.

Sitâyiş-i zîr-i Rabât-ı kebîr

Kal‘a-i bâlânın tahtında şekl-i murabba‘ etrâfı handaklı bir kat dîvârlı sûrdur. Ammâ zamâne kal‘aları gibi metîn değildir. Cânib-i kıbleye Bâb-ı Irâk'da Hârûnu'r-Reşîd binâsıyla târîhi vardır ve Bâb-ı Erdebil şimâle nâzırdır ve Bâb-ı Hemedân garba nâzırdır ve Derveze-i Sehend garba mekşûfdur. Bu cirmde olan rabât-ı azîm on üç bin adımdır. İçinde yetmiş mihrâbdır. Evvelâ bâzâr-ı sultânîde (–) (–) câmi‘i,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Mâ‘adâ mesâcidlerdir. Cümle yedi medrese ve altı tekye-i dervîşân-ı Hayderî ve Bektaşî tekyeleri ve Kalenderî tekyeleri ve Vâhidî tekyeleri vardır ammâ Mevlevî Hazret-i Ebâbekr'e ve Nakşıbendî Ebâbekir'e müntehî olmağile Mevlevî tekyeleri ve Hâcegân-ı Nakşıbendiyye tekyeleri yokdur.

Ve cümle kırk aded mekteb-i tıflân-ı nâresîdegân vardır. Gâyet necîb ü reşîd ciğer-kûşeleri vardır. Ve bîcâh yerde âb-ı revân çeşme-sârları var ve derûn-ı şehirde besit yerde sebîl-i cân-perverleri var ve heftâd yerde sarây-ı hânedânları var, hemesi hâk-i pâk ile pûşîde dâm u bâmları var ve yedi yerde kârbân-sarây-ı hâcegân-ı sevdâgerânları var. Ve hezâr dükkânçe ve çârsû-yı şâhîsi var, ammâ bezzâzistânı yokdur. Lâkin cemî‘i zî-kıymet metâ‘-ı kâlây-ı vâlây bî-kıymet fürûht olunur.

Ve âb u hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbe-i Nihâvend meşhûrdur kim cümle halkının reng-i rûyları humret üzre buğday ağınnılardır. Zîrâ bu diyârın zemîni mürtefi‘dir, hevâsı bürûdet üzredir. Ve âb-ı hayât suları cümle kûh-ı Elvend'den gelüp şehrin bâğ u bâğçe ve müşebbek bostânlarını reyy eder. Bâğ u ravza-i cinânları ve hadîka-i gülistânları bî-haddir ve meyve-i gûnâ-gûnu firâvândır ammâ engürü ve sîbi ve âlû-yı gûnâ-gûnları ve danedâr gülnarı ve Melçe emrûdu memdûh-ı âlemdir. Hubûbâtından gendümü ve cevvi ve lobiyâsı **[307b]** ve pembesi ve sâ'ir nebâtâtı ve şükûfe vü ezhâriyyâtı memdûhdur.

Ve ekseriyyâ halkı Ekrâd u Şî‘îlerdir. Ve a‘yân u eşrâfı çokdur. Ve tabîbân-ı hâzıkânı ve cerrâh-ı fâsıdânı firâvândır. Ve ulemâ vü sulehâsı asla yokdur ammâ şâ‘irân-ı musannifîni çokdur. Ve ihtilât etdiğimiz yârân-ı bâ-safâlardan Genç Avarlı ve Aları Alî Yâr ve Hasan Meymendî ve Hudâdâd-ı Kindî ve Sührâb Efendi ve Şâhbâz Ağa ve Tülüngî Bây ve Karıtbây ve Hân Cân. Ve cümle halkı kalemkârî çıt Lekfûrî elvân bezler ile döşeli haftânlar giyüp cümle kebûtî ve zerdavâ kürkler giyerler.

Ve zenâneleri heme sîm ü zertâc ile rûyları nikâblı ve beyâz ızârlı ve pâyları âsumânî ve yeşil çizmeli zenâneleri vardır.

Ve esmâ-i zenâneleri bu gûnedir: Güldemide ve Güldemdem ve Gülendâm ve Gülçini ve Gülşâh ve Gülbûy ve Itırşâh ve Sümehân ve Sümeykehân ve Hümâhân ve Elencecân ve Gülruh ve perîmâh ve Peykermâh ve Çekdimşâh.

Esmâ-i çâkerânları bu gûnedir: Tirmid ve Cânpolad ve Hayhay ve Vayvay ve Haykulı ve Vaykulı ve Karçığa ve Hurremkenderli ve Karakay ve Bâyolan ve Sendekî ve Sevindük ve Gulâmşâd ve Şâdî ve Âzâdlı.

Ve cevârîlerinin isimleri böyledir: Çekecân ve Cedârlı ve Zanbaka ve Sünbüle ve Feddene ve Hannâse ve Sünnete ve Yemâme ve Peymâne ve Kendîde ve Hurreme ve Sirâhbân ve Servboy ve Dırahşân ve Şehbâz ve Bey‘ana ve Cân-ı cihân.

Ve cümle heft hammâmı vardır. Cümleden Pîr Budak Hân hammâmı ve Sinân Paşa hammâmı ve Münşî Kay hammâmı ve cümle ‘Sad-si hânedân hammâmları vardır.’ deyü ahâlî-i Nihâvend tefâhur kisb ederler. Hakkâ ki kelâmlarında dürûğ yokdur.

Ve tâli‘-i imâreti burc-ı mîzândır ve beyti zühre ve hevâîdir. Anınçün halkı ehl-i hevâ ve i‘tidâl üzre geçinirler. Ve ekâlîm-i büldânı on sekizinci iklîm-i örfiyyede olup arz-ı beledi (–) (–) ve tûl-ı nehârı (–) sâ‘atdir.

Ve bu şehrin ibret-nümâsın beyân eder: Eyâlet-i Nihâvend cümle yüz elli pâre kurâlar ile müzeyyen olmuş eyâletdir kim her bir kendi birer şehr-misâl câmi‘li ve hânlı ve hammâmlı ve çârsû-yı şâhîli kasabalardır.

Mutalsam-ı diğer: Şehr-i Nihâvend’in bîrûnunda bir bâğ kenârında bir çemenzâr u lâle-ızâr yerde çâr-kûşe bir hacer-i mermer vardır. Ol seng-i beyâz üzre üstâd-ı selef mermer-bür bir sürâhî {bardak} kûze-misâl bir bardak tasvîri eylemiş. Andan yılda bir kerre kırk gün bir âb-ı revân revân olup şehrin cemî‘i hadîka-i Rıdvânların ve bâğ u müşebbek bostân u mezra‘aların reyy edüp kırk günden sonra yine teskîn olurmuş. Hâlâ ol seng-i sürâhî nümâyândır, ammâ âb-ı revânı nihân olup mutalsamı mu‘attaldır.

Mutalsam-ı ibret-nümâ-yı diğer: Nehr-i Nihâvend kûh-ı Elvend’den tulû‘ edüp şehr-i Nihâvend’in mezâri‘âtların saky edüp iner. Cânib-i şimâlde niçe yüz {aded} kendleri rüşş edüp Rûmiyye buhayresine rîzân olur. Nihâvend’e karîb bu nehir kenârında bir gûne ahmerü‘l-levn müdevver (müdevver) {Akdeniz’de cezîre-i İlimni’nin} tîn-ı mahtûmı gibi bir yağlı tîn bulunur. Ol tînden cemî‘i emrâz-ı muhtelifeye sürseler ve suya ilkâ edüp âbından marîz olan merd ü zen nûş etseler *bi-emrillahi Ta‘âlâ* şifâ bulur. Ammâ kavm-i Acem bu kerâmet-i Hazret-i Ömer’le hâsıl olmuşdur, deyü nef‘ini inkâr ederler. Hâlâ ki

cümle Sünniyânlar şehir şehir götürüp şifâ bulurlar.

Def'an mutalsam-ı vâcibü's-seyr: Bu şehr-i Nihâvend'in yine nehri kenârında bir amûd üzre beyâz mermer-i berrâkdan hukemâ-yı kudemâ bir semek timsâli etmiş. Vakt-i hamâsînde elli gün ol semek gıjgırup Nihâvend şehrinin niçe kerre yüz bin semekleri cem' olup cümle ehl-i Nihâvend ol semekleri sayd edüp kifâf-ı kût idinirlermiş. Hâlâ ol semek sûreti suya düşüp suya müte'allık mutalsam olmağile ameli bâtıl olmayup her sene hamâsînde elli gün balıklar ol mahalde kenâra düşer meşhûrdur. Ve yine amûdu hâlâ râygândır.

Tılısm-ı âhar: Nihâvend'in bâğları içre bir somakî mermerden bir ifrit kellesi vardır. "Kazâ-yı Nihâvend'i def' içün vaz'-ı mutalsam oldu", derler. Ameli bâtıl olmağile şehr-i Nihâvend Osmânlı'dan ol kadar kazâ vü kader-i mükerrer görmüşdür kim ol ise mukadder-i İlâhîdir, el-mukadderi kâ'indir.

Diğer mutalsam-ı gayr: Bu şehr-i Nihâvend'in garbında bir kayada bir çeşme-sâr var kim kaçan dihkânîlerin zirâ'at mahalleri geldikde cümle re'âyâ vü berâyâ-yı zürrâ' ol çeşme **[308a]** kayası dibine varup bir sığır ve bir deve ve bir at ve bir üştür ve bir çemender ve bir koyun ve bir keçi ve'l-hâsıl kırk gûne zî-rûh hayvânâtdan birer danesin boğazlayınca hemân bi-emrillah bu kadar zamândan berü mu'attal çeşme kırk gün kâmil cereyân edüp cümle bâğ u bâğçe ve tarlalar kırk günde reyy olup yine çeşmeden su munkatı' olur. Bu mutalsamlar aceb hikmetdir.

Şehr-i kadîm olmağile niçe ibret-nümâlar var ammâ niçe mutalsamlar Hazret-i Risâlet-penâh sa'âdetle rahm-i mâderden müştak olduğu şeb-i mezkûr tılsımların amelleri bâtıl olup hâlâ kimi cârîdir.

Ba'dehû Hazret-i Risâlet'e kırk yaşında Mekke-i Mükerreme'de Hazret-i Cibril-i Emîn vesâtatıyla [75] yarlığıyla nübüvvet geldikde ibtidâ Hazret-i Ebâbekir İslâm ile müşerref olup ba'dehû nisvândan Hadîce-i kübrâ müslime olup ümmetleri bin aded oldukda ümmetlerin cenge terğîb içün [76] deyü İslâmbol ve Rûmiyye ve Kurtuba ve Mısır ve Şâm ve Kudüs ve Haleb ve Antakiyye ve Irâk-ı Basra ve Nihâvend ve Kazvîn içün hadîs-i şerîfler deyüp sahâbe-i kirâmların cenge terğîb edüp ekseriyyâ diyâr-ı Acem'de Kazvîn ve Nihâvend'i medh ederlerdi. Ammâ ol asırda bu Nûh-âvînd üç günde devr olunur bir sevâd-ı mu'azzam imiş. Hâlâ cânib-i etrâfında kat-ender-kat âsâr-ı binâları zâhir ü bâhirdir.

Der-beyân-ı fütûhât-ı evvel-i kal'a-i Nihâvend zamân-ı hilâfet-i Hazret-i Emîrü'l-mü'minîn Ömer ibn Hattâb *radıyallahu anh*, be-dest-i Hazret-i Serdâr Sâriyetü'l-Cebel

Çünkim Hazret-i Risâlet-penâh dâr-ı fânîden dâr-ı bâkîye azm-i cinân etdikde hilâfet Hazret-i Ebâbekr'e intikâl edüp cemî'i ümmet-i ashâb fırka fırka, boy boy olup her biri birer tarafa pârekende vü perîşân oldular. Çünkim ba'de hicreti'n-Nebevî hilâfet sene 23 târîhinde Hazret-i Ömer'e müyesser olup Irâk-ı Acem'de ve Basra ve Kûfe ve Nihâvend'de kavm-i havâriciyân isyân u tuğyân etmeğe başladılar. Âhir-ı kâr Hazret-i Ömer *radıyallâhu anh* hazretleri seksen bin asker-i Arab'a ashâb-ı güzînin güzîdesi Sâriye

(–) (–) hazretlerin Nihâvend üzre gönderüp kat'-ı menâzil ve tayy-ı bu'd-ı merâhil ederek taht-ı Nihâvend cünûd-ı Havâriciyân-ı Acem ile kâmil yedi sâ'at-i nücûmî ceng-i mütemâdî olur. Âhirü'l-emr Acem tarafına galebe müyesser olup İslâm askeri muztaribü'l-hâl ve'l-bâl kalırlar. Meğer hikmet-i hudâ yevm-i Cum'a imiş. Hazret-i Ömer Medîne-i Münevvere'de minber üzre [77] deyü hutbe okurken bâtın gözüyle görse kim Sâriye bozuluyor. Hemân hutbeyi bırağup minberde üç kerde *"Yâ Sâriye ile'l-cebel!"* [78] deyü na'ralar urur. Cümle cemâ'at hayretde kalup yine Hazret-i Ömer hutbeye şürû' eder. Ba'zı cemâ'at "Ömer hutbede yanılup Sâriye serdârı andı. Ol ise beş aylık yolda kaldı." derler. Kimisi "Ömer ma'tûh oldu ve hutbede halt etdi." derler. Câmi' içre bunun emsâli niçe kîl u kâl ederler. Ammâ sahâbe-i kirâmın âkıbet-endîşleri ve umûr-dîdeleri, "Bunda bir hikmet vardır." deyü Hazret-i Ömer'in "Yâ Sâriye ile'l-cebel!" kelâmın ol ân işâret ederler. Hazret-i Ömer fi'l-hakîka ol sâ'at hutbe esnâsında de'b-i şerîfleri değilken iki kerre du'â edüp *"Elhamdülillah"* deyü mesrûren minberden nüzûl edüp edâ-yı Cum'a ederler.

Ezîn-cânib kal'a-i Nihâvend altında münhezim olan cüyûş-ı muvahhidîn âşikâre Hazret-i Ömer'in "Yâ Sâriye ile'l-cebel!" sadâsın cümle asker istimâ' edüp hemân cümle asker Nihâvend dağına arka verüp yeniden cenge âheng edüp hadeng ü zemberek ve sapan ve zerneh atarak galebe yüzün görünce hemân "Allah Allah!" deyü Râfıziyân u Havâriciyân üzre hücûm edüp bi-emrillahi Ta'âlâ Kızılbaşları münhezim edüp kal'a-i Nihâvend'i sene 26 târîhinde feth edüp ibtidâ dest-i İslâma girdiği bu sûretdir.

Ba'dehû feth [ü] fütûh haberleri mâl-ı ganâ'imle ve kal'a miftâhlarıyla Hazret-i Ömer'e geldikde cümle ehl-i Mekke ve ehl-i Medîne mesrûr olup Hazret-i Ömer'in hutbede "Yâ Sâriye [il]e'l-cebel!" dedikleri feth [ü] fütûha mutâbık gelüp cümle münkerîn Hazret-i Ömer'e muhabbet edüp nitekim Hazret-i Ömer halîfe idi.

Hazret-i Şeyh (–) Sârî Nihâvend hâkimi olup cümle Irâk-ı Acem ve diyâr-ı Âzerbaycân-ı Ucân Hazret-i Sârî elinde Kazvîn ü Hemedân ve Dergezîn ü Kum ve Kâşân u Rey ve Sehend ü Kehrevân Sâriye fethidir**. [308b]** Ba'dehû Şeyh Sârî yine Hazret-i Ömer hilâfetinde Amr ibn el-Âs ile Mısr fethinde bulunup Mısır-ı Fustat'ın hâricinde Âmir-i Cüheynî ve Zünnûn-ı Mısrî ve Mansûr-ı Ensârî ve Şeyh Sârî bir anda şehîd olup Şeyh Sârî hazretleri Mısr-ı Cedîd'in yukaru iç kal'ası içinde Tavâşî Süleymân Paşa câmi'i hareminde bir zîr-i zemîn içinde medfûndur. Hâlâ ziyâretgâh-ı erbâb-ı dilândır. Ammâ Sârî hazretleri ile bu Nihâvend cenginde kâmil yedi bin iki yüz ashâb-ı güzîn şehîd olup niçesi râvî-yi hadîsdir. Hâlâ kabr-i münevverelerinde seng-i mezârları hattıyla mastûr merkad-i pür-envârlardır. İnşâallah mahalliyle tahrîr olunur.

Hulâsa-i kelâm bu kevn-i fesâdın iktizâsına göre bu vakf-ı dünyâda bu şehr-i Nihâvend niçe bin elden ele elekden ve çember-i felekden geçüp sene 940 târîhinde Süleymân Hân asrında Koca Ferhâd Paşa dest-i Acem'den alup yine Acem istîlâ etdi.

Ba'dehû sene 995 Murâd Hân-ı Sâlis asrında Cığaloğlu Sinân Paşa deryâ-misâl asker-i mûr-ı mâr-ı kerrâr ile Bağdâd-ı behiştâbâddan gelüp bu kal'a-i Nihâvend'i ceng ile yedi günde feth edüp kal'asını murâd-ı merâm-ı dilhâhı üzre metîn ü müstahkem edüp eyâletini kendü kethudâsı Suhte Mehemmed Paşa'ya verir ve cemî'i mühimmât u levâzımâtların

görür ve iç kal‘asına yedi oda kapukulu koyup cümle yiğirmi bin asker muhâfazacı ta‘yîn eder.

Ba‘dehû sene 1031 târîhinde yine Acem istîlâ eder. Ba‘dehû sene 1039 târîhinde ma‘lûmumuzdur, Hüsrev Paşa-yı vezîr-i dilîr Bâğ-ı cinânı ve Hemedân u Dergezîn’i urup nehb ü gâret etdikde bu Nihâvend şehrin dahi harâb u yebâb etdirmişdir. Ol asırdan berü hâlâ İremezâtü‘l-imâd misilli bir şehr-i dilşâd olmuşdur. *Ammerallahu ilâ ebeden li-âbâd.*

………………..(4 satır boş)………………..

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı şehr-i Nihâvend:

………………..(3 satır boş)………………..

Andan yine cenûb tarafına,

Kend-i Seyyidler: Nihâvend hâkinde cümle halkı sâdât-ı kirâm Sünnîlerdir. Andan cânib-i cenûba gidüp Cığaloğlu yoluyla,

Kend-i Hazret-i Sa'd-ı Vakkâs: Nihâvend hâkinde bin hâneli şehir-misâl câmi' ve hân u hammâm ve çârsû-yı şâhîli bir kend-i İrem'dir. Kaçan kim Nihâvend cenginde Hazret-i Sa'd-ı Vakkâs kendi âleti olan düşman okuyla mecrûh olup bu kendde sıhhat bulunca sâkin olup, "İmâr ola." deyü du'â eder. Hâlâ makâm-ı Sa'd-ı Vakkâs ulu âsitânedir. Birkaç Sünnî tekye-nişînleri vardır, ammâ kendüleri niçe yirde medfûn olduğun biliriz. Evvelâ Medîne-i Münevvere Bakî'inde ve Mısır İskenderiyyesi kal'asının Bâb-ı Ahdar'ı dâhilinde ve Şâm'a karîb Cisr-i Ya'kûb ile Cübb-i Yûsuf mâbeyninde azîm âsitânelerin ziyâret etmişiz. *Kuddise sırrahû*

Bu Acem'de de makâmın ziyâret edüp ubûr etdik. Andan 7 sâ'at,

Sitâyiş-i şehr-i ehl-i cevr, ya'nî kal'a-i Kinkevr: Bânîsi Enûşirvân'dır. Gürcî ve Moğol lisânında kal'a-i Hor Kinkevr derler. Nihâvend hâkinde daroğalıkdır. Kal'ası bir püşte üzre şekl-i muhammes seng-binâ bir sûr-ı ra'nâdır. Ammâ cirmi ma'lûmum değildir. Aşağıda bin hâneli bir varoşu ve bir câmi' ve hân u hammâm ve bâzârı ve bâğları vardır. Ekseriyyâ halkı Ekrâd-ı Şehrezûlî'dir ve Şî'îlerdir. Bundan Nihâvend bir serî' rehrev merhaledir. Bu kal'ayı sene 995 târîhinde Cığaloğlu feth edüp yine Acem istîlâ edüp hâlâ yine dest-i Acem'de âbâdân kal'adır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Dâmen-i kûh-ı bî-sütûnda Şâh Cisri'n {ubûr} edüp andan cânib-i kıbleye meyyâl, **[309a]**

Der-fasl-ı ülke-i Sipîd, ya'nî kal'a-i Sorh-bîd

Bânîsi Hârûnu'r-Reşîd'in Kızıl Oğlan nâm bir nedîm-i benâmının binâsıdır. Lisân-ı Acem'de Sorhbîd kal'ası derler, ya'nî Kızıl Söğüdlük kal'ası derler ammâ kabâ'il-i Türkman-ı Avşar, Kızıl Oğlan kal'ası derler. Nihâvend hâkinde bir söğüdlü dağlar ve özler içre bir püşte-i âlî üzre çâr-kûşe bir kal'a-i şîrîndir, ammâ küçükdür. Cânib-i şimâli Nihâvend'e meftûh bir kapusu var, içine dâhil olmadım. Aşağıda sultânının bâğında mihmân olup bir pîr-i fânî Zâl-ı İrânî sultânı var, yüz kırk yaşındadır, dediler. Bin askere mâlikdir. Kadı ve kelenteri ve Oniki İmâm aşkına on iki hâkimi vardır kim kânûn-ı şâhân-ı İrân-ı Turan töresi ve beresi budur. Aşağı rabâtı bâğsız ve bâğçeli ve âb-ı revânlı ve üç bin hâneli avâdân kal'a-i bahâristân-ı sorhistândır. Hakkâ ki sorhseristânları firâvândır. Bu dahi Irâk-ı Acem'den add olunur, ammâ hâk-i Şehrezûl ile müşâdır. Bu şehrin her imâreti mevcûddur. Bu kal'ayı dahi sene 995 târîhinde {Cığalzâde} feth edüp Sorhbîd nâmında sancak edüp Akralı Alî Beğ'e ihsân edüp ba'dehû Acem bu kal'aya istîlâ ederken Alî Beğ şehîd olup şâhrâh üzre kabri zâhirdir. Bu kal'adan kalkup münâsib refîklerimiz olmağile serserî kâh şimâle ve cenûba ve kıbleye ve şarka ve garba gezüp Cenâb-ı Bârî'nin niçe kerre yüz bin gûne sun'-ı azîmlerin temâşâ edüp hamd ü senâ ederdik. Ba'dehû yine kıbleye,

Evsâf-ı sûr-ı Gülgûn, kal'a-i kûh-ı Bî-sütûn

Bu kal‘ayı ibtidâ müceddeden sene 999 târîhinde Sultân Murâd-ı Sâlis vezîri Serdâr-ı mu‘azzam Cığaloğlu Sinân Paşa Bağdâd ile Hemedân ve Dergezîn ve Nihâvend mâbeynini Tebrîz'e varınca emn-i emân olsun içün bu kal‘a-i Bî-sütûn'u, kûh-ı Bî-sütûn dâmeninde bir püşte-i âlî üzre seng-tıraş ile bir kal‘a-i hâzır-bâş inşâ eylemişdir kim bu serhadlerde eyle kal‘a yokdur. Hattâ ba‘zı dûn-himmet, Âl-i Osmân kal‘a yapamaz derler. Hâlâ bu kal‘a-i Bî-sütûn vâcibü‘s-seyr-i ibret-nümûn kal‘a-i gülgûndur kim cümle der-i dîvârları seng-i hârâdandır. Cirmi üç bin adımdır. Yalçın püşte üzre olmağile cânib-i etrâfında aslâ handakı yokdur ve {cânib-i} şimâle mekşûf bir kapusu var, diyâr-ı Acem'de eyle polad-ı derveze-i kavî görmedim. Derûn-ı kal‘ada yüz elli hâne var ve Bî-sütûn sultânının bir âlî sarâyı ve Murâd Hân-ı Sâlis Câmi‘i ve anbarları ve bir çâh-ı gayyâdan nişân verir âb-ı hayât kuyusu vardır. Sultânın bin nökeri ve kal‘a nökerleri ve on iki hâkimi vardır. Derûn-ı kal‘ada gayrı imâretler yokdur, cümle aşağı derededir. Hâlâ kal‘ada Cığalzâde'nin koduğu toplardır.

Bu kal‘aya kavm-i Acem yeni binâ olunduğiyçün kal‘a-i Nev derler. Kal‘a-i Sorhbîd'e, rûy-i sefîd-i sûr-ı müfîde bu kal‘a-i Bî-sütûn bir merhale yerdir. Ammâ aşağı varoşu kûh-ı Bî-sütûn dâmeninde etrâf sûrsuz, Ekrâddan halkı huzûrsuz üç bin hâneli Şî‘î ve Râfızî ve tülüngî hâneleri vardır. Her imâreti firâvândır ammâ şâhrâhları ve çârsû-yı bâzârı gâyet pâkdir. Zîrâ dâmen-i Bî-sütûn'da olmağile üç yüz aded ırmaklar ark ark bu şehr içre akar, râhları pâk kurâlarında hubûbât-ı nebâtâtları firâvândır, uyûnları cârî vü revândır, ammâ meyvesi endek olup kûhlarında odunu firâvândır. Zîrâ kân-ı zemîstândır.

Sitâyiş-i kûh-ı Bî-sütûn-ı ibret-nümûn: Cenâb-ı Rabbü‘l-İzzet bu edîm-i arzda yüz kırk sekiz dağ halk edüp [79] âyet-i şerîfi tefsîrinde cemî‘i müfessirîn lûgat-i mekâlîdi, "kilid" ve "cebel" ma‘nâsıyla tefsîr edüp cümle hukemâ-yı kudemâ yüz kırk dağ-ı azîmler bulmuşlar. Biri de bu kûh-ı Bî-sütûn'dur, demişler. Lâkin kûh-ı Elburz gibi ve kûh-ı Samur gibi ve kûh-ı Sübhân gibi ve kûh-ı Ercîş gibi âlî dağ değildir. Ammâ ibret-nümâ olduğu cihetle meşhûr-ı âfâk kûh-ı bülend-i bî-tâkdır. Meselâ Âd kavmi mi yâhûd Semûd kavmi mi bu kûhun altını kesmişler, altına niçe bin asker devâbâtıyla girse yerim dar demez. Altında havz-ı azîmler ve kâ‘a-i kadîmler ve niçe kerre yüz bin hûş u tuyûr-ı gûnâ-gûnun âşiyânları var. Âdem bir kerre bu kûh altında "Hû!..." dise dağlar ra‘d gibi gürleyüp âdemin zehresi çâk olur.

{Bu gârın içi gûyâ} bir sahrâdır. Üzerine ol kûh-i bülend sâyebân olmuşdur. Bu kûh-ı ibret-şükûh direksiz durduğundan "Kûh-ı Bî-sütûn" derler ve "Ferhâd kesdi" deyü isnâd ederler **[309b]** ammâ galat fikr ederler. Ferhâd'ın kesdiği dağlar Amâlika kûhlarında Amasiyye kal‘asında kesdiği su yolları dağlarıdır kim hâlâ Ferhâd'un tîşe vü {pîşesi} yerleri zâhir ü bâhirdir. Ammâ bu kûh-ı Bî-sütûn makdûr-ı beşer değildir.

Ancak bu hakîrin akl-ı kasîrı üzre Cenâb-ı Hallâk, âlem[e] sun‘un ızhâr içün ve kullarına kudretin bildirmek içün Tûfân-ı Nûh'da temevvüc-i deryâya emr edüp bu kûhun türâbın sahrâ-yı Hemedân'a çekdirüp kayanın altı boş kalup görenler engüşt ber-dehen edüp âlem-i hayretde kalır. Bu dünyâda nazîri yok bir kûh-ı Bî-sütûn'dur. Ammâ zirve-i a‘lâsı bir yaylağ-ı azîmdir kim bunda olan gül-i gülistânlar ve cârî âb-ı revânlar içre niçe bin elvân mâhîler ve cemî‘i Bağdâd halîfelerinin harâb u yebâb âsâr-ı binâları zâhir maksûreleri var ve niçe Ekrâd ve Türkman Avşarı ve Yakaman u Sadak yaman Türkmanları yaylalanırlar.

Ve niçe kerre yüz bin aded hayvânâtlarıyla altı ay safâlar edüp vakt-i şitâ irince Dümdümî ve Dümbülî ve Sehend ve Rûmiyye ve Salmas sahrâlarında sevâhillenirler. Böyle bir kûh-ı Bî-sütûn'dur.

{Der-hakk-ı Bî-sütûn:

Felek şeydâ dilî pûlâd dâred

Besî Leylî vü Mecnûn yâd dâred

[Be-] (deh) kûh-ı Bî-sütûn her gül be-rûyed

Ki her gül bûy zî-Ferhâd dâred} [80]

Andan cânib-i kıbleye meyyâl bir sahrâ-yı âbâdân içre ma'mûr kendleri güzer ederek (–) sâ'atde,

Evsâf-ı taht-gâh-ı şâh-ı şâhân, binâ-yı Cemşîd bin Şeddâd-ı bî-emân, mânend-i şehr-i Irâk-ı cihân, ya'nî belde-i bî-mânend kal'a-i Hemedân

Cemî'i müverrihân-ı Arab u Acem ve Hindistân husûsan be-kavl-i Târîh-i Yanvân-ı Yunan tahrîri üzre bu şehrin ibtidâ bânîsi Muhakkak Cemşid ibn Şeddâd'dır. Kûh-ı Bî-sütûn'da bir genc-i azîm bulup ol mâl ile bu şehr-i Hemedân'ı binâ etmişdir. Hâk-i Irâk'da bir sahrâ-yı azîme vâki' olmuş bir şehr-i mu'azzamdır. Mıkdısî-i Yarmenî târîhinde bu şehre Merdcüvas derler. Lisân-ı Moğolî'de şehr-i Kalçak derler. Lisân-ı Yunan'da Daranya derler Zîrâ Dârâ Şâh'ın bir tahtı bu Hemedân idi, bir tahtı Nasîbîn kurbünde Karadere Dârâ tahtı olmağile hâlâ harâbistânına Karadere derler. Lisân-ı Ekrâd'da Hemâvdân derler. Ya'nî sulu şehir derler. Lisân-ı Pârisî'de Hemedân, ya'nî (–) (–). Kal'asının cirmi kâmil dörd bin adımdır ve şekl-i müseddesdir ve cümle yetmiş kulledir. Bu sûr-ı sedîdde seng-i kebîrler vardır. Her bir taşı hammâm kubbesi ve fil-i Mahmûdî gövdesi kadar vardır. Andan ma'lûmdur kim Cemşîd-i Âd binâsıdır ve dâ'iren-mâdâr etrâfında handakı vardır, ammâ amîk değildir. Ve dîvârı ol kadar âlî değildir ammâ arîzdir. Ve cümle dörd kapusu vardır: Derveze-i Kum ve Derveze-i Bî-sütûn ve Derveze-i Dergezîn ve Derveze-i Bağdâd. Ve derûn-ı kal'ada cümle iki bin hücre-i sağîrelerdir. Asla bâğçe yokdur. Câmi' ve hammâm ve hân ve dükkânları vardır. Ve kifâyet mikdârı cebehâne ve serâmed topları vardır ve bin mikdârı nökeri vardır. Kal'anın zemîni bir sahrâ-yı avâdâna vâki' olmuşdur. Eyâleti cümle beş yüz kend-i âbâdânlardır kim her biri birer kasabadır.

Hâkimlerin beyân eder: Evvelâ hâk-i pâk-i Irâk'da hâlâ intihâ-yı serhad olup başka hânlıkdır. Hânı Cân Apay Hân'dır kim üç bin güzîde pür-silâh dizçökene ve çiğyeyene ve çörek çekene ve donluk geyene ve tülüngîlere mâlikdir. Üç bin dahi esb-süvâr, cengâver ü dilâver askere mâlikdir. Bir hâkimi monlâ-yı Şâfi'îdir ve bir hâkimi hâce-i enâmdır ve bir hâkimi seyyidü's-sâdâtdır. Andan dizçöken ağası ve yasavul akası ve kelenteri ve münşî ve daroğa ve şehbender ağası vardır. Ve'l-hâsıl her kim hân çöreğin ve şâh donluğun çekerse pür-silâh gezerler.

Der-sitâyiş-i imâret-i cevâmi'hâ-yı Hemedân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı medrese-i âlimân: Cümle dokuz aded medâris-i dârü't-tedrîs-i tahsîl-i ulûmu vardır kim her birin birer selef şâhları inşâ etmiş. Hâlâ ders-i âmları vazîfe-i mu'ayyeneleri ekl-i bel' edüp hücreleri cümle mu'attaldır kim birer bevvâbı vardır.

Der-vasf-ı mekteb-i püserân: Cümle kırk aded mekteb-i tıflân-ı sıbyân-ı ebcedhânları vardır. Mekteb-i Hurrem-âbâd ve mekteb-i Cihân Şâh ve mekteb-i Genc Yâr ve mekteb-i Hümâvirân. Bunlar nûr-ı dîde-i ciğer-kûşe-i püserân ile memlû mekteb-i irfândır. **[310a]**

Ve der-ayân-ı tekye-i dervîşân-ı erbâb-ı şân: Cümle on bir aded tekye-i âşıkân-ı sâdıkân-ı zîşândır. Evvelâ bâğlar içinde tekye-i Genc Yâr ve tekye-i İmâm Takî ve tekye-i Arab Cebbârî ve Bağdâd kapusu tarafına Şâhruh tekyesi cümle fukarâ-yı Bektaşîyân'dır.

Ve çeşme-sâr-ı âb-ı revân: Cümle yüz elli yerde çeşme-i cân-bahşlardır. Her birin temdîh u tavsîf etsek seyâhatimize mâni' olur. Ancak yine Osmânlıdan Ferhâd Paşa çeşmesi ve Alî Esen çeşmesi musanna' binâlardır ve cümle âb-ı revânları kûh-ı Elvend'dendir.

Ve sebîlhâne-i cân-sitân: Şehr içre çârsû-yı bâzârda sebîlhâne-i teşnegân bisyâr-ı firâvândır. Ammâ su'âl etdiğimizde adedleri ma'lûm değil idi. Ammâ yine âb-ı rakîkleri kûh-ı Elvend'den gelir ve Temmûz'da yahpâreli âb-ı zülâl verirler.

Aded-i mahallât-ı sarây-ı a'yân: Cümle sekiz bin aded tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ hânedân-ı bây u gedâdır. Ammâ cümleden Hudâverdi Hân sarâyı ve Hamza Sultân ve Pîr Budak Sultân ve Elem Şâh Hân sarâyları bâğ-ı İremlerdir ve cümle hâk-i pâk ile mestûrdur.

Ve sarây-ı kârbân-ı revendegân: Cümle üç yerde kârgîr binâ mihmânsarây-ı ra'nâ vardır. Yine cümleden mükellef Ferhâd Paşa kârbânsarâyı ve Levend Hân mihmânhânesi ma'mûr u meşhûrdur. Ammâ bu şehirde aslâ kurşumlu âsâr-ı binâlar yokdur.

Ve hân-ı hâcegân-ı sevdâgerân: Cümle on bir aded hân-ı mücedded vardır kim cümlesinde Hind ü Sind ve Rûm u Arab u Acem bâzergânları sâkin olur. Her biri birer kal'a-misâl hân-ı derbend çalındırlardır kim cümle derleri polad-ı Nahşevânîdir.

Ve çârsû-yı bezzâzistân: Cümle iki bin dükkânçe bâzâr-ı şâhîdir ve gâyet pâk ve ma'mûr u müzeyyendir ammâ Haleb ve Şâm ve Bursa dükkânları gibi kârgîr binâ dükkân-ı ra'nâlar değildir. Ammâ yine şâhrâhları üzre haşeb ile mestûrlardır.

Sitâyiş-i hammâm-ı gâsilân: Cümle yedi aded hammâmları vardır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-vasf-ı hammâm-ı mahsûs-ı a'yân: Ve "Cümle iki yüz aded sarây hammâmları vardır", deyü a'yân-ı kibâr-ı Hemedân tefâhür kisb edüp şükr-i Yezdân ederler. Hakîkatü'l-hâl Hân hıyâbânında bir hammâm-ı rûşenâya girdim ki gûyâ Bitlîs Hânı hammâmıdır.

Der-medh-i eşrâf [u] a‘yân: Müşerref olup cân sohbetleri etdiğimiz kibâr-ı eşrâfın güzîdesi ve ebü‘l-kelâmların zübdesi Hebâoğlu ve Kassaroğlu ve Genç Alî ve Mihmân Kulı ve Pîr Yâr ve Şâh Budağ bunlar kelâm-ı Fârisî‘de ebü‘l-kelâmlardır.

Ve ulemâ-yı tabîbân-ı hâzıkân: Ol kadar tabîbi yokdur. Ammâ cümleden hâzık Cân Kulı Hân-ı Şîrâzî ve Yâr Alî Bedahşânî ve Hoca Nukkal Tirmidî ve Hoyî Hasan Meymendî ve Çanarut Hemedânî, bunlar kârhâne sâhibleri üstâd-ı kâmillerdir.

Ve cerrâhân-ı kâmil fassâdân: Bu şehirden hâsıl olmuş cerrâhları yokdur. Zîrâ ol ilimde bir ebleh kavmdirler. Hatta bir gulâmım atdan tekerlenüp sehel mecrûh olunca bir cerrâh gücile buldular. Ol dahi İmâdiyye kurbünde Dühükli bir âdem idi.

Ve sulehâ-yı meşâyihân: Ancak Rûmiyyeli bir âdem var idi. Anı da Sünnîdir deyü muhabbet etmezler idi. Ammâ Monlâ Berzencî ve Monlâ Hırâmî ve Şeyh Sorhbîdî, bunlar künc-i uzletde halkdan münzevî gayrı diyârın âdemleridir.

Ve musannifîn-i şâ‘irân: Şu‘arâ-yı Hemedân’ın hadd [ü] hasrı yokdur. Diyâr-ı Fârisdir ammâ şu‘arâları fesâhat ve belâğat üzre kelâm-ı Arabîde mâhirlerdir. Hatta Hemedân hakkında bu şi‘r denmişdir:

Beledün ekûlû bi-fazlihî

Lâkinnehû akbahü‘l-büldânı sıbyânühû

Fi’l-kubhi misle şüyûhihî

Ve şuyûhuhû fi’l-akli ve’s-sıbyâni. [81]

Sitâyiş-i kabâ-yı merdân: Cümle halkı alaca kalemkârî çıt giyüp başlarında alaca serbend ve zurzuvile kalaklı tâc ve ayaklarında keçe çakşır ve yeşil don ve alaca câme ve yeşil ve cengârî ve turuncî sağrı pâbuc giyerler.

Ve kabâ-yı gûnâ-gûn-ı zenân: Cümle zenâneleri altun ve gümüş arakiyye ve dîbâ takiyye giyüp yüzlerinde harîr burka‘ları ve üzerlerinde beyâz Lefkûrî ve Behrâm pûrî miskâlî bez çârşef ve ızârlar bürünürler ve eylece şâhrâhlarda reftâr ederler.

Nâmhâ-yı emredân: Halkının ekseriyyâ isimleri Karahân ve Karacân ve Karakulhân ve Karapîr ve Seyfedîn ve Şemseddîn ve Esmâdîn ve Hurremnây ve Sunkurkay ve Şâhlevend Kay ve Gencebây ve Elvend Ak misilli nâmları var.

Nâmhâ-yı nisvân: Ve ekseriyyâ zenânelerinin isimleri Mercene Hanım ve Hengüle Hanım ve Şâdbâd Hanım ve Merhabâ Hanım ve Sevindik Hanım ve Gülbân Hanım ve Enzile ve Tenzile ve Gülçehre ve Melekrû ve Cândilân ve Şâhbân nâmlar havâtînleri var. **[310b]**

Nâmhâ-yı çâkerân: Ekseriyyâ köleleri Gürcî çâkerleridir ve isimleri böyledir, Kulı ve Yaşar ve Kendibal ve Şâhbende ve Hudâbende ve Gelgit ve Çarapar ve Alatlı ve Pervîz ve Behremân ve Yâr Alî ve Kutlu ve Kelender ve Sıyâmî misilli kullardır.

Nâmân-ı cevâriyân: Câriyeleri dahi Gürcî ve Gîlân’dan gelmiş Rus-ı menhûsdur kim

isimleri böyledir, Şelefe ve Helece ve Gelece ve Henese ve Sevdâye ve Mehhriye ve Tâbende ve Gülçîn ve Mehçîn ve Künnese ve Emete nâmlı câriyelerdir.

Lisân-ı ahâlî-i Hemedân: Yaka Türkmanı lisânı üzre, "Harada idin, pes men neylerem, men diledigim edermen, heze nelisemen." yemînleri, "Güzelce Şâh başiyçün ve kırmızı Murtezâ Alî hakkiyçün ve Düvâzde İmâmlar ervâhiyçün", derler ve lisân-ı Kürd'ü ve Ermenîce bilirler.

Ve reng-i rûy-ı cüvân: Cümle halkı esmerü'l-levn ve gendüm-gûn ve kadd-i bâlâ ve tüvânâ âdemleri vardır. Cümle Şî'î ve Râfızî ve Mu'tezilî ve Müşebbehî ve Hurûfî mezhebinde bî-mezheb havâricî tâ'ifedirler. İçlerinde Sünnîler gâyet pinhânîlerdir kim Sünnîleri sevmezler.

Ve mahbûb u mahbûbân: Mahbûb u mahbûbesi esmer-levn olur ammâ cümle şîvekârlardır. Zenânelerine rağbet vardır. Ammâ gulâmları pespâyede ibtizâl üzredir. Zîrâ kavm-i Hemedân cümle muhibb-i zenândır ammâ zennân u zemmâm u nemmâm değillerdir ve âlüftelerdir.

Ve hevâ-yı hûb-ı câvidân: Büldânlar içre bu şehr-i Hemedân'ın hevâsı bürûdet üzredir ammâ yây u pâyistânı mahalliyle olduğundan cümle ahâlîsinin merd [ü] zenânı ve pîr [ü] cüvânı ve cemî'i devâbât u hayvânı şahm u lahm sâhibi olup ten-dürüst ünâsı ve devâbbı vardır.

Ve enhâr-ı zülâl-i âb-ı hayvân: Bu şehrin cânib-i garbîsinde kûh-ı Elvend-i serbülend vâki' olmağile cümle bu şehrin uyûn-ı câriyeleri ve âb-ı zülâl-i vâfireleri kûh-ı Elvend'den tulû' edüp şehrin gaytân-ı cinînlerin râyy edüp cümle imâretlere tevzî' ü taksîm olur. Ve cümle çâh-ı hânedân "Dokuz bin altmış aded çâh-ı mâlarımız vardır." deyü ehl-i Hemedân nakl etdiler. Sebebi aslı oldur kim hîn-i muhâsarada cümle metâ'larıyla ve ehl [ü] ıyâlleriyle bu çâh-ı zîr-i zemînlere girüp mütehassın olup bâğî vü yağî vü dağîler ile ceng ü cidâl ederler.

Ve ekâlîm-i büldân: Be-kavl-i Monlâ Âhun nakli üzre bu şehr-i Hemedân on sekizinci iklîm-i örfiyyenin vasatında bulunup arz-ı beledi (–) irtifâ' üzredir ve etval-i nehârı (–) sâ'at ve derîce ve dakîka (–). Şeb-i yeldâsı kezâlik eyle vâki'dir.

Ve tâli'-i imâristân: Bu şehr-i Hemedân-ı âbâdânın esâsına bânî-i binâ şürû' etdikde tâli'-i imâreti burc-ı hamelde vâki' olmuşdur kim beyt-i Mirrîh münkalib-i nârîdir. Anınçün kırk elli senede bir kerre bu şehr üzre bâğîler gelüp Mirrîh sıfât kanlar dökülüp ceng ü cidâl olur.

Ve cümle deyr-i ruhbân: Cümle yedi aded kenîse-i kefere-i Ermenîler vardır. Cümleden Enûşirvân'ın Behtek deyri mükellefdir. Urûm u Fireng ü Kıbtî yokdur, ammâ Yahûdî çokdur. Hemedân cühûdu meşhûrdur. Zirâ, mısra'

Râfızî rûz-ı kıyâmet harbud-ı zîr-i Yahûd.

demişler.

Ve ibret-nümâ-yı âbâdân: Ve Cemşîd-i pelîd-i anîd-i velîd bu şehr-i Hemedân'ı imâr

etdikde gün başına birer tılsımât-âsâr-ı binâ-yı ibret-nümâ amûdlar ihdâs edüp niçe yerde alâyimâtları pâymâl-i rimâl olmuşdur. (–) (–) (–) (–) (–)

Ve hubûbât-ı mahsûlât: Deh gûne gendüm-i elvânı var, danedâr u berrâk hıntadır ve gûnâ-gûn cevvi danedâr ü semîndir. Ve lobyası ve pirinci ve fûli ve sâ'ir hubûbâtı firâvândır. Ve nebâtât-ı giyâhâtı ve gûnâ-gûn sebzevâtı bî-pâyândır.

Ve medh-i me'kûlât: Evvelâ nânı Şeyh Safî menni ile üç men nân bir Kazbekîyedir. Kazbekî ki iki dirhem gelir mankırdır ve men ta'bîr etdikleri iki yüz altmış dirhemdir ve üç men nân bir kazbekiyye olduğu hînde iki vukiyye ekmek bir mankıra gelir ammâ ekmeği siyâh-gûndur.

Ve beyân-ı müsmirrât: Bâğvât-ı hadâyikâtları firâvân olduğundan kırk elvân sîbi ve âlûsu ve mışmışı ve âlû-yı Buhârâsı ve Gîlân emrûdu nâm emrûdu memdûhdır. Ammâ engürü telh olur. Narı ve limonu ve turuncu ve inciri olur ammâ memdûh değildir.

Ve envâ'-ı meşrûbât: Cümleden kûh-ı Elvend'den engübînin şerbeti bir diyâr aseli şerbetine müşâbih değildir. Ve kıjı şerbeti ve âbşıla şerbeti ve koknar şerbeti ve gülnar şerbeti meşhûr eşribelerdir. Ammâ bademi yokdur. Lâkin pirinç bozası çokdur.

Ve ayân-ı ıt'âm-ı imârât: Cümle üç yerde dârü'z-ziyâfe imâreti var kim cümle âyende vü revendegân müsâfirîne keşik ve herîsesi ve haşek pilavı mebzûldur. Cümleden Cihân Şâh imâreti ve Şâh Hudâbende imâreti ma'mûr ve sayf [u] şitâ ni'metleri dâ'imdir.

Aded-i hadîka-i bâğvât: Cümle kırk altı bin bâğdır. Cânib-i garbîsi kûh-ı Bî-sütûn dağdır ve müşebbek bostândır. Sâ'ir şehir ahâlîlerinin bâğları dahi bu Hemedân'dadır. Her bâğına âdem girse hayrân olur. Cümle dırahtları ve kasr-ı Havernakları hendese üzre tarh olunmuşdur. **[311a]**

Der-vasf-ı külliyât-ı şehrengîz-i Hemedân-ı şehr-i hûbân

Evvelâ şehr-i Hemedân Irâk-ı Acem'de belde-i cebelden add olunur. Ya'nî Kürdistân kûhlarının cânib-i şarkîsinde vâki' olan şehirlerdendir ve şehr-i kadîm bu Hemedân'ın cânib-i şarkîsindedir ve beynehümâları beş merhaledir kim her merhalesi yigirmi dörder bin adımdır. Şehr-i kal'a-i Kasrü'l-Lusûs ve şehr-i Gazvîn ve bu şehr-i Hemedân üçü birbirlerine karîb olup sac ayağı vâki' olmuşdur. Hâk-i amber-pâkleri birbirlerine müşâdır. Mâbeynlerinde gayrı şehir yokdur. Ammâ kend-i ma'mûrlar yokdur ve Hemedân şehri hâyilinde yaylağ-ı kûh-ı Elvend Arab u Acem'de meşhûr yaylağ-ı azîmlerdir kim niçe kerre yüz bin behâyimle niçe bin kavm-i Ekrâd u tâ'ife-i Türkman yaylalanırlar. Hattâ şu'arâ-yı Ekrâd:

Elvend-i mâ levend-i mâ

Bâdâş yâr-ı ğâr-ı mâ

Yek câm be-dih în bâde-râ

Ferzend-i kûh-Elvend-i mâ [82]

demişler. Nevâhîlerinde ve kûh-ı Elvendî'de ve gayrı püştelerde kal'a-misâl gâr-ı azîmler

var kim her bâr Hemedân'a bir yağî gelse cümle ehl-i Hemedân bu kehflerde cây-ı emân bulurlar ve bu mahalle Zâlim Alî Sahrâsı bir merhale yerdir ve gâyet âbâdândır. Şi'r:

Sehend Sâve Lân kûh-ı Elvend

Her şey şükûh künend pîş-i Hudâvend

{Sehend Sâve Lân tu lâf me-zen

Hezârân çeşme dâred kûh-ı Elvend} [83]

Der-fasl-ı fütûhât-ı şehr-i Hemedân-ı kadîm

Evvelâ ba'de hicreti'n-Nebeviyye sene 28 târîhinde Hazret-i Ömer hilâfetinde bu kal'a-i Hemedân'ı ashâb-ı güzînden Hazret-i Sâriyetü'l-cebel dest-i Havâric'den darb-ı kahr ile feth etmişdir.

Yine melâhide istîlâ edüp sene 244 târîhinde Hârûnu'r-Reşîd feth etmişdir. Hulâsa-i kelâm niçe bir derd [ü] belâdan girüde kalmış bir şehr-i Hemedân'dır.

Âhir sene 940 târîhinde Süleymân Hân asrında Koca İbrâhîm Paşa emân ile feth edüp miftâhların Süleymân Hân'a îsâl eyleyüp eyâlet-i Hemedân mîr-i mîrânlığ-ı Âl-i Osmân oldu.

Yine şâh-ı Acem istîlâ edüp sene 995 târîhinde Murâd Hân-ı Sâlis vüzerâlarından Cığaloğlu Sinân Paşa Bağdâd-ı behişt-âbâddan deryâ-misâl asker ile Hemedân üzre gelirken Şâh Abbâs-ı Evvel haber alup Kürdistân hâkimi Şâhverdi Hân bir mürtedd-i benâm şâha henüz kul olup şâhdan tâc geymiş idi. Şâh-ı gümrâh Şâhverdi Hân'a istimâletler verüp vezîri pâyesinde edüp başına ablak-ı şâhî ve kemerine bir murassa' şemşîr-i pâdişâhî bend kılup ve Korkmaz Hân'ı ve birkaç dilâver sultânları kırk bin "Benem, diğer nîst" diyen güzîde askere bu hânları ve sultânları başbuğ edüp asker-i İslâm üzre gönderüp şehr-i Hemedân kurbünde kûh-ı bülendler içre cüyûş-ı bed-ma'âş-ı evbâş kemîngâhlarda hâmûş-bâş olup yatırlar. Çûn asker-i İslâm zîr-i Hemedân'a meks-i hıyâm edüp ota otluğa giden huddâmândan niçe kimesneler giriftâr-ı bend-i belâ olurlar. Hemân Serdâr Sinân Paşa sinânın destine alup niçe beğleri ve beğlerbeğileri cânib-i erba'aya karavullar ve çarhalar ta'yîn edüp Alî Fakı nâm bir paşayı ve Deli Dızman Beğ'i çarhacı ta'yîn edüp der-ân Kızılbaş-ı kallâş bu iki dilîrin üstüne düşüp ceng kızışup ikisi de şehîd olup beri tarafdan hemân asker-i İslâm Kızılbaş üzre "Allah" deyüp hücûm edince mukaddemâ kemîngâhlarda pinhân olan Sorserânlar dahi pocalardan çıkup "Şâh, şâh!" diyerek Hemedân sahrâsında deryâ-misâl iki ceyş-i azîm birbirlerine karılup katılup bir ceng-i sultânî ve neberd-i İrânî olur kim yedi sâ'atde kanlar dem-nühûr-vâr cereyân eder. Görseler kim Nihâvend tarafında yeşil alemler ile bir asker gelüp Âl-i Osmân askeri içine girerler.

Biri eydür: "Sultânım, siz ne mene askersiz kim sizlerde aslâ kelimât yokdur ve atlarınızda süheyl yokdur." dedikde ol cân eydür:

"Biz Nihâvend gazâsında şehîd olan ervâh-ı ashâb-ı güzîniz." dedikde hemân asker-i İslâm bir hücûm dahi edüp aç kurd gibi Kızılbaş askerine girüp ân-ı sâ'atde kırk bin güzîde

süvâr-ı Kızılbaş'ın başları tenlerinden tıraş olup Kızılbaş'ın serdâr-ı murdârı olan Korkmaz Hân'ı kayd ü bend ile huzûr-ı serdâra getirirler ammâ şâh vezîri hân firâr-ı Kehrevân eder. Bakıyyetü's-seyf olanlar kûh-ı bülendlere giderler.

Hamd-i Hudâ bu gazâ-yı (…) sene 995 ıyd-ı adhâsı gününde olup kurbân kanları yerine Kızılbaş kanları cereyân edüp mansûr u muzaffer kal'a-i Hemedân altına serdâr-ı hümâm gelince ahâlî-i şehr-i Hemedân "Amân amân ey güzîde-i Âl-i Osmân!" deyü kal'anın miftâhların Cığaloğlu Sinân Paşa'ya bâ sulh teslîm edüp kal'a-i Hemedân eyâlet olup Âl-i Osmân mutasarrıf oldu.

Ba'dehû sene 1032 hilâfet-i Mustafâ Hân'da **[311b]** Şâh-ı Acem Hemedân ve Dergezîn ve Kum [ve] Kâşân'a istîlâ edüp mutasarrıf iken ol sene-i nâmübârekde Bağdâd-ı Irâk'a dahi mâlik oldular. Çünki sene 1033 târîhinde cülûs-ı Sultân Murâd olup {sene 1035} Bağdâd üzre Hâfız Ahmed Paşa'yı serdâr-ı mu'azzam edüp yedi ay {Bağdâd'ı} muhâsara edüp Şâh-ı Acem imdâd-ı Bağdâd'a gelince Hâfız Ahmed Paşa Bağdâd ile şâh-ı Acem mâbeyninde kalup zahîre dahi kalmayup bi'z-zarûrî asker-i İslâm yek-dil [ü] yek-cihet olup şâh askeri üzre yürüdüler. Ammâ ne şâh bunlara geldi ve ne Osmânlı anlara vardı. Âhir yine meterislerine girdiler kim derûn-ı Bağdâd'dan "Kızılbaş meterisi basmaya!" deyü meterise girdiler.

Âl-i Osmân Şâh ile ve kal'a-i Bağdâd ile ceng etmeden ve zahîre kılletinden ve şiddet-i hârdan ve cebehânesizlikden bî-tâb u tüvân kalup kâmil bu minvâl üzre dokuz ay bu Bağdâd'ı muhâsara etdiler ve niçe bin âlâm-ı şedâyid çekdiler.

Âhirü'l-emr tarafeynden şâh dahi sulha rağbet edüp tarafeynden elçiler varup gelüp bâ-sulh Âl-i Osmân cümle asker-i İslâm Diyârbekir'e gelüp Hâfız Ahmed Paşa hâ'ib {ü hâsir bî-feth geldikde} mühürden ma'zûl olup def'a-i sânîde sene 1036 târîhinde Halîl Paşa sadrıa'zam oldu ve Dişlen Hüseyin Paşa Abaza Paşa üzre serdâr olup Abaza Paşa Hüseyin Paşa'yı âl ile şehîd etdi. Ba'dehû Hüsrev Paşa sene 1038 târîhinde Abaza Paşa üzre serdâr olup Abaza'dan Erzurûm'u ve Acem'den Ahıçka'yı ve Kars'ı feth edüp Hemedân ve Dergezîn ve Nihâvend ve Bağdâd hânlarına "Hâzır-bâş olun." deyü haber gönderüp Abaza Paşa'yı kayd ü bend ile Sultân Murâd'a getirüp Murâd Hân Abaza Paşa'yı âzâd edüp Bosna serhaddin ihsân etdi.

Ba'dehû sene 1039 târîhinde Vezîria'zam Hüsrev Paşa evvel-bahâr-ı Hârezmşâh'da Bağdâd-ı behişt-âbâd üzre serdâr-ı mu'azzam olup kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek Diyârbekir'e andan yigirmi menzilde Musul'a vâsıl {olup} Şattu'l-Arab deryâ gibi olduğun görünce "Bu kadar deryâ-misâl asker ile hebâ yire meks etmek olmaz." deyü Musul altından asker-i kerrâr ile her cânibe akınlar fermân edüp guzât-ı müslimîn mâl-ı ganâ'imle muğtenim olup iki günde kal'a-i Hemedân'a gelüp fakîr Hemedân'ın şehrini ve etrâf-ı eknâf-ı kendini ve cevânib-i erba'asını gâret ü hasâret ederler. Ol şehr-i müzeyyenenin ol bî-bedel hânedânların ve bâğ u besâtîn ü kâşânelerin ve niçe bin bâğ-ı İremlerinde ve nigârhâne-i çîn-misâl kasr-ı Havernakların ve her bâğ-ı cinânda müte'addid kasr-ı zîbâların ve niçe yüz hânedân-ı musanna' sarâyların ve fıskiyye vü havz ve şadırvânların ve tarz-ı Horasân üzre kâh ve nişîmen ve kâl'aların asker-i İslâm eyle harâb u yebâb ederler kim gûyâ kân-ı bum-ı gurâb olur.

Bu hâli derûn-ı kal‘a-i Hemedân’da mütahassın olan Kızılbaş-ı kallâşlar görüp “Amân ey güzîde-i Âl-i Osmân!” deyü kal‘anın miftâhların Hüsrev Paşa’ya sene 1039 târîhinde teslîm edüp niçe yüz yük mâl-ı ganâ’imlerin alup kal‘a-i İmâdiyye hâkiminin karındaşı Zeynel Beğ‘i muhâfazacı ta‘yîn edüp hâkim nasb etmeden azm-i Bağdâd etdüği dahi *inşâallahu Ta‘âlâ* mahalliyle ol dahi tahrîr olunur. {Ammâ ol harâb-âbâddan berü şimdi Hemedân eyle âbâdân olmuşdur kim gûyâ nısf-ı cihândır}.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı şehr-i Hemedân

Hazret-i Ömer hilâfetinde Hazret-i Sâriye feth etdikde iki binden mütecâviz sahâbe-i kirâmdan ve Muhâcirîn [ü] Ensâr’dan ve Erbâb-ı Soffa’dan kimesneler medfûndur kim hâlâ seng-i mezârlarıyla ma‘lûmdur. Evvelâ; Hazret-i Ca‘fer-i Ensârî ve Halîl ibn Şâ‘ir Hassan ve Nâsıruddîn ibn Eyyûb-ı Suhyânî ve Şehâb ibn Zünnûn-ı Mısrî. Ulemâ-yı Acem’den musannifîn u mü’ellifîn niçe yüz bin kimesneler medfûndur, kankı biri tahrîr oluna!” Ve çay kenârında sene 995 târîhinde Cığaloğlu cenginde şehîd olan Alî Fakı Paşa ve Deli Dızman Beğ ve Sıyâmî Paşa mezârları hâlâ ma‘lûmdur. Andan cânib-i kıbleye 7 sâatde,

Menzil-i kend-i azîm Âvîh: Dergezîn hâkinde üç bin hâne-i İrem’li ve çârsû-yı keremli ve müte‘addid câmi‘ ve hân u hammâmlı bender-i şehr-misâl bir kenddir ve daroğalıkdır. Ekseriyyâ halkı cüllahdır ve bâğbândır. Ve mahbûbân-ı Âvîh meşhûr-ı cihândır ve ni‘metleri ve meyvesi firâvândır. Andan yine kıbleye niçe âbâdân kurâları iki günde geçüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Kirmânşâhî: Sene 915 târîhinde Şâh İsmâ‘îl binâ eylediğinden Kirmân-ı Şâhî derler. Hemedân hâkinde bir vâsi‘ sahrâda kerpiç binâ bir hisâr-ı ra‘nâdır ve şekl-i muhammes binâ olunup iki dervezesi ve bin nökeri var ve başka sultânlıkdır. Hâlâ şâh vezîri Şeyh Alî Hân-ı Lurî hükmünde olup vekîli sultândır. Bu şehir aslında Luristân hudâdunda şehr-i mu‘azzamdır. Ve cemî‘i imâreti ve bâğ u bâğçesi müzeyyendir. Ve bu şehir kûh-ı Bî-sütûn’a ve şehr-i Hemedân u Dergezîn’e ve Kazvîn’e birer menzil karîb şehirdir. **[312a]** Andan bu kerre cânib-i şarka 9 sâ‘at gidüp,

Menzil-i Dergezîn Boğazı: *Allahümme âfinâ* iki cânibi teng ü târ yalçın kaya-yı kûhsârdır kim mîl minâre-vâr kayalarında cemî‘i ukâb u şahin ve zağanos ve balaban ve kerkes kuşları âşiyân etmişdir. Ve bu kayalarda gâr-ı azîm ve perkâr-ı kadîm ve kehf-i elîmler var kim gûyâ kal‘a-i Van mağaralarıdır. Hatta sene 1039 târîhinde Serdâr-ı mu‘azzam Hüsrev Paşa bu mahalden ubûr ederken mezkûr mağaralara niçe bin Kızılbaş-ı kallâş-ı ser-tıraş mâllarıyla mağaralara mutahassın olup asker-i İslâm ganîme içün mağaralara girişüp Kızılbaş-ı bed-ma‘âş ile uruşup hayli ceng-i savaş esnâsında niçe bin aded nîk-nâm guzât-ı müslimîn câm-ı şehâdetden şehd [ü] şerbet-i hayât-ı ebedî nûş edüp gam-ı dünyâyı ferâmûş ederler. Hâlâ ol Dergezîn Boğazı‘nda cümle şühedâyı Acem şâhrâhın tarafeynine tertîb üzre defn etmişler kim Âl-i Osmân’a tenbîh-i tâm-ı bed-nâm ola. Andan (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı kevnigîn, şehr-i güzîn, kal‘a-i metîn, sûr-ı kavî Dergezîn, huld-ı berrîn, cây-ı emîn

İbtidâ bânîsi Yezdecürd Şâh’dır. Vech-i tesmiyyesi oldur kim bu diyâr-ı Irâk’ı Arab u

Kürd ve Moğol kavimlerinden halâs içün Yezdecürd Şâh mezkûr boğazın ağzıdır polad-ı Nahşevânî‘den bir der-i azîm edüp her gice derbânlar mezkûr deri derbend ederler. Ba‘dehû bu kal‘ayı inşâ edüp nâmına Der-i güzîn, ya‘nî Güzîde Kapu kal‘ası demekdir. Sebeb-i tesmiyyesi oldur. Hâlâ güzînden galat kâf-ı şikâfın fethiyle Dergezîn derler. Hâk-i Irâk-ı Acem’de Dergezîn Boğazı‘nın cânib-i şarkîsinde Hemedân sahrâsına nâzır bir vâdîde bir püşte-i pest üzre şekl-i muhammes kârgîr cibis kireç ile mebnî bir kal‘a-i kavîdir kim her seng-i hârâsı tabl-ı Sıfahân ve kös-i Bağdâd-ı hâkâniyân kadar vardır. Ammâ kal‘a-i Hemedân’dan asğardır. Cirmi beş bin adımdır ve cümle kırk beş kulle-i hasînelerdir. Ve cümle üç aded dervezeleri var; Hemedân kapusu ve Musul kapusu ve Bağdâd kapusu var ve dâ’iren-mâdâr etrâfında handakı var. Ve câmi‘leri var ammâ hân u hammâm ve çârsû-yı bâzârı taşradadır. Ve derûn-ı kal‘ada ne mikdâr hâne idüğü ma‘lûmum değildir. Ancak,

Hâkimân-ı Dergezîn’i beyân idelim

Şâh Tahmasb zamânında sultânlık imiş. Ba‘dehû sene 1048 târîhinde Sultân Murâd’a Bağdâd’ı veren Şâh Safî Hemedân ve Dergezîn ve Erdebil ve Gazvîn dest-i Acem’de kaldığına şükrâne bu kal‘a-i Dergezîn’in kadr [ü] kıymetin bilüp hânlık eder. Bağdâd’dan Murâd Hân’a emân ile çıkan Halef Hân’ın bürâder-i cân-berâber-i kihterine Şâh Safî Dergezîn hânlığın vermiş. Bir kırçıl tülüngî Kızılbaş sıfat idi. Ammâ “Vallah u Billah Kırmızı Murtezâ Alî hakkı men Sünnîyem” deyü yemîn ederdi. Üç bin askere mâlikdir ve bin aded kal‘a nökeri ve dizçöken akası ve kelenteri ve daroğası ve münşîsi ve yasavul akası ve korucubaşısı ve kadısı ve hâce-i İslâm’ı ve eşrâf-ı şürefâsı vardır. Ve kal‘asında miyâne topçağızları ve kifâyet mikdârı cebehânesi vardır.

Eşkâl-ı rabât-ı bîrûn

Cânib-i erba‘ası ka‘r-ı zemîne ermiş handaklı bir varoş-ı azîmdir. Kelenter Karçığa Ağa’nın nakli üzre “Yedi bin hâne ve yedi câmi‘ ve beş medrese ve on mekteb ve yedi hân ve çâr hammâm ve yedi bin çârbâğ u bostân ve altı yüz dükkân-ı şâhân vardır.” dedi. Ammâ çârsû-yı şâhîsinin tertîbine ve kahvehâne ve Selmânî berber dükkânlarının şîrînliğine aşk olsun.

Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbânının nâzenînleri üzerine müşk-i Hoten olsun. Cümle hânedânlarında ve bâğ u bâğçe ve kasr-ı müzeyyenler ile ârâste ve sâkıye ü havz u fevvâreler ile pîrâste olmuş şehr-i Dergezîn-i güzîndir.

Ve şehrin zemîni bir vâsi‘atü‘l-aktâr ve rahîsatü‘l-eş‘ar bir diyâr-ı deyyârdır kim deyyâr bir merd-i âferîde hubûbât u nebâtât makûlesine muhtâc değillerdir. Cümle halkı dihkânîler olduklarından kendileri gendümlerin zirâ‘at edüp kût edinirler. Hattâ bir kilesinden seksen kile gendüm ü cevv hâsıl olur. Fezâlarında cümle buk‘aları hûb ve hâk-i amber-pâki beyne’l-emredân merğûb ve mezra‘aları firâvân ve hâmûnlarında enhârları revân şehr-i âbâdândır. Kendleri ma‘mûr ve cümle halkı mesrûr, gûnâ-gûn ni‘metleri vâfir ve hayrât [u] berekâtları mütekâsir şehr-i kebîrdir. Ammâ zamân-ı kadîmde bir kend-i asğar imiş. Yezdecürd Şâh imâr etdikden sonra sene erba‘în seb‘a mie târîhinde adâlet-i şâhânlar ile bu aşağı varoş imâr olmuşdur. Tâli‘-i imâreti burc-ı sünbülede vâki‘ **[312b]** olup beyti Utarid-i türâbîdır. Anınçün türâb-ı pâkinde bir sünbüleden yüz dane-i gendüm

hâsıl olur. Ve ekâlîm-i örfiyyenin on dokuzuncu hissesinde bulunmuşdur.

Arz-ı beledi (–) ve tûl-ı nehârı (–) sâ'at (–) ve derice ve (–) dakîkada bulunmuşdur. Ve şeb-i yeldâsı kezâlik eyledir. Ekseriyyâ halkı ilm-i usturlâba ve ilm-i hisâba mukayyiddir, Aristo âdemleri vardır. Ammâ cümlesi Şî'î mezheblerdir. Bu şehrin bâğ u bâğçelerinde üç gün ayş [u] nûş ve zevk u safâlar eyledik kim her demimiz dem-i İsî olup her meclisimiz Hüseyin-i Baykara meclisleri olup cân u cihân sohbetleri etmişiz, ammâ yârân-ı bâ-safâya hafî olmaya kim Kızılbaş-ı bed-ma'âş diyârı olmağile ayş [u] ışret etdik dediğimizden bir nakş-ı gayr anlanmaya.

Allahu Ta'âlâ âlimu's-sırrı ve'l-hafiyyâtdır kim bu hakîr-i pür-taksîr bu âna dek Arab u Acem'de ve yedi sene kralların papinte hatlarıyla kâfiristânda beş on hizmetkârlarımla ve küheylân atlarımla bu kadar sene seyâhat etdiğim memâlik-i mahrûselerde bu kadar krallar huzûrunda ve bu Acem hânları pîşinde Vallahi ve Billahi ve Tallahi bir katre şarâb ve arak nûş etmek müyesser olmamışdır. Hattâ Âl-i Osmân diyârında cemî'i a'yân-ı meclisde kahve ve tütün mubâh iken Vallahi'l-azîm anları nûş etmek müyesser olmamışdır. Hamd-i Hudâ âlem-i sabâvetimden beri Cenâb-ı Bârî böyle ârî halk edüp yârî kıldı kim selîkam cânib-i seyâhate düşürüp geşt [ü] güzâr-ı cihân etmedeyim. Hemân Hudâ-yı Lem-yezel sıhhat vire.

Ezîn-cânib mezkûr Dergezîn şehri içre seyr-i safâlar ederken sene 1066 Muharrem'inin on ikinci günü yevm-i âşûrada bulunup Dergezîn hânı kadâğalar etdirüp münâdîler nidâ edüp ta'âm-ı âşûra cem'iyyeti oldu.

Der-beyân-ı rûz-ı nevrûz-ı âşûra ve hânde-i maktel-i Hüseyin

Çünki mâh-ı mezbûrun düvâzde günü olup Dergezîn hânı bir gün mukaddem Dergezîn şehri hâricinde Şâh Hıyâbânı kurbâğı kurâsında niçe yüz çetr-i mülemma'ların ve serâperde ve nâmûsiyye ve otak-ı zer-tâkların kurup cemî'i şehrin a'yân [u] kibârları dahi hayme vü hargâh ve bâr-ı büngâhların nasb-ı hıyâm edüp Şâ'ir Hayyâm-vâr herkes haymelerinde maksûd u merâmları üzre meks edüp ol fezâ-yı hâmûn-ı Dergezîn çetr-i gûnâ-gûnlar ile gûyâ lâlezâr oldu. Ve cümle şehrin aşbâzları dâmen-dermiyân edüp âşûralar ve niçe gûne çâşt-ı mümessekler pûhte etmeğe başladılar. Beri tarafda hân dahi kerr ü ferr ü dârât u ihtişâmıyla ve cümle nöker-i çamapurıyla alây ederek kös ü nefîr ve kerrenây u surnâ ve nakkârelerin çalarak gelüp serâperdesinde karâr etdikde cümle erbâb-ı kibâr-ı güzîn-i şehr-i Dergezîn hânın otağasına cümle Şî'î vü Râfızî ve Sebbâb u Teberrâ'î ü Tülüngî ve Cevellâkî vü Kalenderî ve Melâhide ve Havâricân cümle kat-ender-kat cem' olup serâperde-i hân içre çıt-a-çıt zânû-be-zânû olup oturdular ve Makteli'l-Hüseyin dinlemeğe sâmi'înden oldular. Ba'dehû meydân-ı muhabbete çârpâlı bir kürsî-i sadefkârî getirüp pencgâh kademe bir nerdübân kodular.

Andan serâperde ardından başı zurzuvîli kebîr har kulaklı ve şütür-leb dudaklı ve pâları dolaklı ve gözü sürmeli ve rîş-i şevâribden müberrâ çâr-darb u kubh-manzaralı müstekreh çehreli şeyh nâmıyla bir bednâm-ı hümâm râygân olunca cümle pîr ü cüvân ayağa kalkup şeyhe selâm verdiler. Ve şeyh selâm alup kürsiye urûc edüp ibtidâ bir Fâtiha ve şâh-ı bedhâha {ve bed-câha} ve sâ'ir huzzâr-ı meclis-ârâ küstâha hayr du'â edüp Şâ'ir Fuzûlî-i Bağdâdî'nın te'lîfât-ı nâ-pesendîdesinden *Makteli'l-Hüseyin* nâm elfâz-ı türrehât-ı pür-

hatâsın kırâat etmeğe başladıkda hâdise-i Kûfe’de şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ mahalline geldikde kimde cân kaldı. Bu asker-i Acem içre bir gırîv ü feryâd kopdu kim gûyâ rûz-ı mahşer oldu. Ve cümle “Vâ yâr-ı gâr-ı Şâh Hüseyn ve ey mücâhidân-ı Bedr [u] Huneyn ve refîkân-ı ceddi’l-Haseneyn” deyü bükâ edüp gûyâ her birin sar‘a dutardı.

Bu mahalde yedi sekiz yüz aded Selmânî berberler ellerinde mûslarıyla gezmeğe başladılar ve niçe Selmânîlerin ellerinde humurde şem‘-i aseller yanmış ve destlerinde pembeli fetileler yanmış âmâde gezerlerdi. Bu kerre cemî‘i huzzâr-ı meclisler dahi kimi ser-bürehne ve kimi sîne-çâk u kimi bâzû-yı pâk küşâde edüp “Yâ Alî ve yâ Hüseyin!” deyü vecde gelüp çeşmleri tâs-ı pür-hûna dönüp hâzır-bâş oldular.

Hân eydür: “Ey Evliyâ akam! Kalk gör kim ne temâşâ idesin!” dedikde hakîr örü turup temâşâya âmâde oldum. Çünki şeyh kürsî üzre *Makteli’l-Hüseyin*‘in şehîd olduğu mahalle gelince kürsînin ardında perde küşâde olup bir âdem bir yeşil imâmeli **[313a]** İmâm Hüseyin eşkâlin vücûdıyla çıkardıkda cümle halk gördüler kim sûret-i İmâm Hüseyin’in gerdeninden kanlar akup ser-i sa‘âdeti gerdeninden cüdâ durup bir san‘at ile hûn-ı Hüseyin fevvâre-vâr pertâb ederek bu sûret-i Hüseyin ile evlâd u ensâb-ı Hüseyin ve şehîdân-ı deşteyn-i Kerbelâ-yı Hüseyin meydân-ı muhabbete gelince *el-azametullah* cümle muhibb-i hânedân-ı Ehl-i Beyt feryâd u figân ve “Âh Hüseyin, Şâh Hüseyin.” deyüp sînelerin ve bâzûların Selmânîlere dutup Selmânîler de bunlara Kassâb-ı Cömert köçeği gibi bâzûlarına ve sînelerine usturalar urup şerha şerha sînelerin sırım sırım edüp aşk-ı Hüseyin içün kanların revân ederdi. Ve ba‘zı üstâd-ı Selmânîler niçe bin kimesnenin serlerine aşk-ı hüseyin deyü fetileler ile dâğlar yakardı. Ve niçe yüz âdem kanın akıtmak içün Hazret-i Risâlet’in Uhud gazâsında şehîd olan dendân-ı şerîfiyçün niçeler sinnin çıkarup “Aşk-ı Muhammedi’d-dâd.” der di.

Netîce-i kelâm ol gün yevm-i âşûrada fezâ-yı Dergezîn hûn-ı insân ile rengîn olup zemîn-i Dergezîn lâle reng olurdu. Ve cemî‘i âşıkân-ı sâdıkânın dâğları üzre dâğ dâğ oldu. Ve her birinin sîne ve bâzûlarından ahmergûn hûnlar revân oldu. Ve bu hay hûdan sonra cümle muhibbân-ı dûstân kanların revân ederek bir tevhîd-i sultânî etmişlerdir kim cümlesi mest [ü] hayrân oldu. Ba‘de’t-tevhîd meydân-ı muhabbete deste-hânlar gelüp niçe bin sahûn mümessek âşûralar ve ta‘âm-ı hûşek pilav u muza‘fer pilav-ı dûzde büryânlar geldiler ve cümle mahlûk-ı Hudâ tenâvül etdiler. Ve bu sahrâda ol gün niçe bin yerde âşûra ve sâ’ir ni‘met-i nefîseler tenâvül olunup ba‘de’l-asr şehr-i Dergezîn’e gitdiler. Bu dahi bir gûne bir mesîregâh idi kim vâcibü‘s-seyrdir.

Der-beyân-ı tetimme-i şehrengîz-i Dergezîn

Evvelâ bu şehrin kavunu Diyârbekir ve Beğbâzârı ve Bühtân kavunundan lezîz ü âbdâr u hoş-hordur ve gâyet uzun ve iri olur.

………………..(3 satır boş)………………..

Manzara-i fütûhât-ı şehr-i Dergezîn: İbtidâ fethi sene 28 târîhinde ba‘de hicreti’n-nebeviyye Hazret-i Ömer hilâfetinde dest-i Havâriciyân-ı Ermenîyân’dan Hazret-i Sâriyetü‘l-cebel fethidir.

Andan sene 941 târîhinde Süleymân Hân’ın Rüstem Paşa’sı fethidir.

Ba‘dehû sene 995 târîhinde Murâd-ı Sâlis Hân'ın serdârı Cığaloğlu Sinân Paşa fethidir.

Ba‘dehû hakîrin ma‘lûmu olan zamânımızda sene 1039 târîhinde Murâd Hân-ı Râbi‘in vezîri Hüsrev-i Şîr Paşa Hemedân'ı feth etdikde bu Dergezîn'i dahi muhâsara edüp zîr-i kal‘ada nasb-ı hıyâm ile on gün meks edüp sahrâ-yı Dergezîn'in etrâf-ı erba‘asında avâdân kendlerinde ve kûhlarındaki gârlarından niçe bin bâr-ı ester ve hıml-ı üştür girân-bahâ metâ‘-ı firâvân ve dûşîze pençe-i âfitâb bintân ü nisvân ve niçe bin aded mahbûb gılmânlar çıkarup ordu-yı İslâm'a gelirler ve şehir varoşunun zîr-i zemîn ve tırkaz u purkazlarından dîbâ ve şîb ü zerbâf-ı vâlây [ü] kemhâ-yı hârây çıkarup guzât-ı muvahhidîn muğtenim olurlar.

Ve sahrâda ve kûhlarda olan kend-i kurâları ihrâk bi'n-nâr edüp Kızılbaş‘a bu kadar hüsrân ve gadr-i ziyân olunur kim hadden firâvân olur. Kızılbaş-ı evbâş-ı kallâş bu hâli görüp "Amân amân ey cüyûş-ı gâzîyân-ı sünniyân-ı Âl-i Osmân!" deyüp cümle itâ‘at edüp hamd-i Hudâ sene 1039 sâlinde şehr-i Dergezîn-i güzîn dest-i Âl-i Osmân'a girüp serdâr-ı mu‘azzam Sührâb hânını yedi bin asker-i İslâm ile muhâfazacı ta‘yîn edüp kendüleri azm-i Bağdâd-ı behişt-âbâd ederler. Andan cânib-i şarka,

Evsâf-ı kal‘a-i Pilever ve dâr-ı gâzîyân-ı kân-ı server

Sene (–) târîhinde bânîsi Şehrezûr hâkimi kavm-i Moğol'dan Pilever Hân inşâ etdiğiyçün kal‘a-i Pilever derler. Bir püşte-i âlî üzre şekl-i murabba‘ kal‘a-i küçükdür ammâ bî-havâle olmağile gâyet sa‘bdır. Cirmi ma‘lûmum değildir. Dergezîn hâkinde daroğalıkdır. Çâr sad mikdârı kal‘a nökerleri vardır ve kifâyet mikdârı cebehânesi ve topları ve şarka mekşûf bir dervezesi vardır. Bu kal‘a-i bâlâ-yı zîbâ **[313b]** Bağdâd'ın şimâlinde kal‘a-i Cem-cemâl râhı üzre vâki‘ olmuşdur. Aşağıda bin hâneli ve câmi‘li ve hammâmlı varoşu vardır.

………………..(2 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i şarka,

Evsâf-ı kal‘a-i Denâver

Bu dahi hâk-i Irâk'da hükm-i Dergezîn'de bir püşte üzre şekl-i bâdemî seng-binâ kal‘a-i ra‘nâdır, ammâ bânîsi ma‘lûmum değildir. Ancak içinde yüz hâne-i nev ve elli nökeri ve dizçöken ağası vardır. Ve aşağıda beş yüz hâneli bâğ u bâğçeli ve câmi‘li ve hammâmlı ve hânlı ve bâzârlı kasabası vardır. Bu dahi kelenterlik hâkimdir. Bu kal‘a-i Denâver ile bâlâdaki kal‘a-i Pilever'i sene 994 târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Sâlis vezîri Cığalzâde Sinân Paşa bir anda ikisin sa‘b hisâr-ı metînelerdendir. (–) (–). Andan cânib-i kıbleye,

Sitâyiş-i diyâr-ı kûh-ı Bâb, ya‘nî kal‘a-i Cem-cenâb

Bânîsi ekâsirelerden Melik Pervîz-i Cem-cenâb'dır. Anın ismiyle müsemmâ bir kal‘a-i zîbâ-yı musanna‘dır kim hakkâ ismiyle müsemmâ bir kal‘a-i merğûbdur. Bunda olan hendese üzre tasarruflar vekâr-ı hurdekârlıklar ve gûnâ-gûn ebrâc-ı câmeliler biri biri içre tekellüflü seng-tıraş ile mebnî bir kal‘a-i musanna‘ meğer kal‘a-i Rodos ola. Ammâ bu küçükdür. Bir püşte-i best üzre şekl-i müseddes mühr-i Süleymânî üzre tarh olunmuş bir kal‘a-i merğûbdur. Dâ'iren-mâdâr cirmi üç bin adımdır. Derûn-ı kal‘ada üç yüz hânedir ve üç yüz tülüngi neferâtları vardır ve cânib-i Bağdâd'a nâzır bir dervezesi vardır. Ve başka

hânlıkdır. İki bin nökere ve on iki hâkime hâkimdir. Zîr-i destinde yüz seksen pâre âbâdân rabtaları vardır. Ve zeyl-i sûrda bâğlı u bâğçeli ve âb-ı revânlı ve câmi‘ ve hân u hammâmlı ve bin aded hâk-i pâk ile mestûr kasaba-i ma‘mûru vardır. Bâzârı dahi ma‘mûrândır. Andan cânib-i şarka,

Evsâf-ı kal‘a-i Destpol

Bânîsi ma‘lûmum değildir. Ammâ lisân-ı Moğol'da Despol çolak âdeme derler. Hâk-i Irâk-ı Acem'de bir hıyâbân u ormanistân ortasında ve nehr-i [Cem] cenâb sâhilinde bir vâdî-i gülistân içre vâki‘ şekl-i müdevver seng-binâ bir sûr-ı ra‘nâdır. Ve handakı ve bir dervezesi ve nökerleri vardır ammâ hâneleri dardır. Ve Cemcenâb Hânlığı hükmünde kelenterlikdir. Ve zîr-i kal‘ada bin beş yüz hâneli câmi‘ hammâmlı ve bâzârlı varoş-ı müzeyyeni vardır. Bu kal‘a-i Destpol'un ve kal‘a-i Cem-cenâb'ın dahi fethi sene 994 târîhinde Cığalzâde fethidir. Andan şarka,

Sitâyiş-i nîk-nâm-ı dâr-ı emîn, ya‘nî âsâr-ı binâ-yı Kasr-ı Şîrîn

İbtidâ bânîsi ekâsire-i Enûşirvâniyân'dan Melik Pervîz'dir. Ba‘dehû Hârûnu'r-Reşîd'in duhter-i pâkîze-ahteri Şîrîn nâm bir bint-i benâm bu mahalde bir kasır binâ etmeğile ol kerîme-i sâhib-i keremin ismiyle müsemmâ olup Kasr-ı Şîrîn derler. Yohsa ibtidâ ismi tevârîhlerde Kasr-ı Pervîz'dir. Hâlâ Irâk-ı Acem'de Bağdâd'a karîb ve cânib-i cenûbu çölistânda garîb kalmış bir Kasr-ı Şîrîn iken kâh-ı harâbdır. Bu şehir zamân-ı Hârûn'da ol kadar imâr imiş kim bâğ u bâğçe ve hadîka-i gülistân [u] bostânları bir menzil yire varırmış. Hâlâ eser-i binâları zâhirdir kim Timur Şâh-ı pür-zor harâb u yebâb etmişdir. Hâlâ bu şehr-i Kasr-ı Şîrîn Hemedân ve şehr-i Hulvân ile üçü sac ayağı vâki‘ olmuşdur. Ammâ bu Kasr-ı Şîrîn'in cânib-i şarkîsinde şehr-i Gazvîn karîbdir ammâ kendisi garîbdir. Zîrâ hâlâ harâb olmadadır. Mâ-tekaddem bir hisâr-ı hısn-ı hasîn ü sedd-i metîn-i Medyen etmiş kim devri kâmil on iki bin adımdır. Hâlâ eser-i binâları ma‘lûmdur. Her sengi hammâm kubbesi mikdârı olup demir kenidler ile ve Horasânî kec ü cıbıs u kireçler ile mebnî olup yigirmi yerde derveze alâmetleri vardır ve hâlâ imâr olmamasının sebebi oldur kim kabâ'il-i Urbân-ı Keysin ve kabâ'il-i Urbân-ı Benî Mevâl yatağı ve sâ'ir Urbân durağı ve kân-ı zâğî ü bâğî yeri oldu. Ve hevâsı gâyet bed olup her bâr bâd-ı Semûm esüp benî Âdemi helâk eder. Anınçün ol kadar âbâdân değildir. Hatta bunda bir gulâmım rîh-ı semden helâk olayazdı.

………………..(2 satır boş)………………..

Bu mahalde Bağdâd Vâlîsi Murtezâ Paşa hazretlerinin Bağdâd'dan Düceylân arkını tathîr etmeğe gitdiğin istimâ‘ edüp **[314a]** bu,

Kasr-ı Şîrîn'den şark cânibine atlanup sayd [u] şikâra gitdiğimiz râhları ve seyr [ü] temâşâ etdiğimiz benî Âdem-i gümrâhları beyân eder

Evvelâ cânib-i şarkda (–) sâ‘atde nehr-i **Dokuz ulam** nâm âb-ı zülâli atlar ile ubûr etdik. Kûh-ı Demâvend-i Elvend kûh-ı Cem-cenâb'dan hâsıl olup iner, nehr-i Diyaliye andan nehr-i Şattu'l-Arab'a rîzân olur. Anı geçüp yine şarka,

Evsâf-ı şehr-i Irâk-ı Hulvân

Bânîsi Âl-i Osmân'dan Süleymân Hân'dır. Mâ-tekaddem Timur harâb etdüği büldândır. Hâlâ hâk-i Bağdâd'ın hudûdunda hâs-ı âbâdândır.

………………..(2 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i şarka,

Evsâf-ı medîne-i Rünne ve belde-i bâbu'l-cenne, mahmiyye-i kadîm ve şehr-i azîm, sûr-ı köhne-i hısn-ı hasîn ve bender-i metîn şehr-i Gazvîn

Müverrihân-ı müdakkik-i Rûm ve nükte-şinâsân-ı zevi'l-mefhûmun kavilleri üzre *Târîh-i Hallikân*'da ve *Târîh-i Avân-ı Unvân*'da ve *Târîh-i Hıtat*'da ve *Takvîm-i Büldân*'da bu şehrengîz-i Gazvîn'in (–) aded ismin tahrîr etmişlerdir. Evvelâ bu şehr-i Gazvîn hakkında ehâdîs-i Nebeviyye vardır kim *Dîvân-ı İmâm Yâfi'î*'de musarrahdır.

Câbir b. Abdullah-ı Ensârî'den mervîdir, *radıyallahu anh* [84] buyurmuşlardır.

Bu sebebden ibtidâ bir ismi Kazvîn'dir ammâ zurefâ-yı Acem Kazbîn ve nâzikân-ı Pârs Gazvîn derler ammâ diyâr-ı Pârs'da harf-i gayn ol kadar isti'mâl olunmaz. Ammâ tülüngiyân-ı Acem Kazmîn derler. Ve fusehâ-yı Arab Belde-i Gâzmîn derler ve kavm-i Horasân Kend-i Kazmîn derler. Lisân-ı Hindegân Kâzımîn der. Zirâ İmâm Mûsâ Kâzım bunda hayli zamân kân-ı mekân idinmişdi. Ve lisân-ı Moğolî'de Kazmun derler. Lisân-ı Latin'de (–) (–). Hulâsa-i kelâm şehr-i atîk olmağile her elsine-i muhtelifede bir ismi vardır. Ammâ,

Bânîlerin beyân eder: Evvelâ bânîsi be-kavl-i müverrihân-ı Acem ba'de't-Tûfân Hazret-i Nûh Necî *aleyhi's-selâm* Nûh-âvend, ya'nî Nihâvend'i binâ etdüği mahalde oğlu Yâfes bu şehri imâr edüp ismine lisân-ı Arab'da Yâfîs derler.

Ba'dehû Buhtunnasr bu diyârdan tulû' edüp Hazret-i Yahyâ *aleyhi's-selâm*ın kanın taleb içün Benî İsrâîlî üzre gidüp Şâm'ı ve Benî Ken'ân'ı ve şehr-i Sıfet'i ve şehr-i Taberistân'ı ve şehr-i Zağzağî'yı ve şehr-i Askalân'ı ve arz-ı Filistîn'i ve şehr-i Hasan'ı ve Arz-ı Mukaddes'i cümle harâb u yebâb edüp niçe kerre yüz bin Yahûd'un kanın döküp Hazret-i Danyal'ı da şehr-i Sıfet'de bulup anı da kayd ü bend ile esîr edüp hisâbın Hudâ-yı Bîçûn bilir mâl-ı ganâ'imle bu zemîn-i Kazvîn'e gelüp "Makâm-ı Yâfîs Nebî'dir deyü eyle imâr eder kim Hemedân u Dergezîn ve şehr-i Hulvân, bu şehr-i Gazvîn'in birer mahallesi imiş.

Ba'dehû Buhtunnasr "Hamd-i Hudâ Hazret-i Yahyâ'nın intikâmın kavm-i Yahûd'dan aldım." deyüp Hazret-i Danyal'ı âzâd edüp îmân getirüp bir deyr-i azîmde Danyal Nebî'yi kadı eder. Hâlâ ahâlî-i Kazvîn ol zu'm üzredirler kim Hazret-i Danyal ziyâretgâhı olan Kazvîn şehri kenârında medfûn olup şehr-i Kazvîn ve şehr-i Hemedân makâm-ı peygamberân olup arz-ı mukaddesedendir derler. Arz-ı mukaddes olsa ba'îd olmaya. Ammâ bu abd-i kemter Hazret-i Danyal'ı Adana şehri kurbünde şehr-i Tarsus kal'ası içinde bir âsitâne-i binâ-yı Âl-i Abbâsiyân'da medfûndur kim hâlâ ziyâretgâh-ı

erbâb-ı dilândır.

Ba‘dehû Buhtunnasr bu kal‘a-i Gazvîn’den yedi bin katar deve yükü genc-i Kârûn ile cihânı geşt edüp Kâf’dan Kâf’a hükm edenin biri de Buhtunnasr ve biri de İskender-i Kübrâ ve Hazret-i Süleymân (–) (–) (–).

Ba‘dehû Buhtunnasr sâlim ü gânim şehr-i Gazvîn’e gelüp anda mürd oldu desek İslâm’a geldi derler. Hele Gazvîn içre Deyr-i Danyal’da yatır.

Ba‘dehû sene (–) târîhinde Hulâgû şehr-i Bağdâd’a Âl-i Abbâsiyân üzre el-Musta‘sım Billah’a giderken şehr-i Gazvîn’i harâb edüp yine sene (–) târîhinde şâh-ı Irâk’dan sene (–) târîhinde Ardeşîr Babek imâr etdi.

Ba‘dehû Şâh Timur-ı sâhib-i zor sene 791 târîhinde **[314b]** harâb u yebâb edüp Bağdâd’a mâlik oldu.

Ba‘dehû sene (–) târîhinde Şâh İmâdeddîn-i Şîrâzî eyle imâr etdi kim Buhtunnasr’ın taht u rahtın unutdurup pây-ı taht-ı şâhân-ı Irâk-ı Isfahân eyledi.

Ba‘dehû sene (–) târîhinde Süleymân Hân Bağdâd’ı “Fetahna’l-Irâk” {sene 941} târîhinde feth etdikde bu ahâlî-i Kazvîn dahi fikr-i dûrbîn eyleyüp Sultân Süleymân Hân-ı zamânın pây-ı semendine yüzler sürüp miftâh-ı kal‘a-i Kazvîn’i teslîm eylediler. Ve eyâlet tahrîr olunup mîr-i mîrânlık eylediler.

Andan sene 992 târîhinde Acem istîlâ edüp ba‘dehû sene 995 târîhinde Murâd Hân-ı Sâlis asrında Cığalzâde Sinân Paşa’ya mutî‘ oldular.

Ba‘dehû yine Acem sene 1032 târîhinde istîlâ edüp mutasarrıf iken sene 1039 sâlinde Murâd Hân-ı Râbi‘ asrında Hüsrev Paşa-yı dilîr Hemedân ve Dergezîn ve Hille ve Bâğ-ı Cinân’ı feth etdikde bu ahâlî-i Kazvîn mukaddem târîh ile Telîsime’den eden hâk-i pây-ı Hüsrev-i Şîr âsafa hedâyâlar ile gelüp mutî‘ [u] münkâd üzerlerine Adana paşasın nigehbân koyup Bağdâd üzre gider. Hikmet-i Hudâ Bağdâd’ın fethi müyesser olmayup kal‘a-i Tokad’a varup sâhib-i firâş iken Hâfız Ahmed Paşa hatt-ı şerîf ile Hüsrev Paşa’yı câme-i hâbdan şehîd edüp Rûm’a gider. Ba‘dehû İslâmbol’da kul gulüvv-i âm edüp Hâfız’ı da {huzûr-ı Murâd Hân’da} katl ederler. Bu kârlar cümle ma‘lûmumuz olmağile ale’l-ihtisâr bu gûne tahrîr olundu.

Ba‘dehû sene 1048 târîhinde Murâd Hân-ı Râbi‘ dest-i Acem’den Bağdâd-ı behişt-âbâdı feth edüp İmâm-ı A‘zam’ı ve hümâmü‘l-akdemi çirkâb-ı Acem’den halâs edüp Hemedân ve Dergezîn ve bu Kazvîn şehri câniblerine nazar etmeyüp Âsitâne-i sa‘âdetine geldikde sene 1048 de Murâd Hân civâr-ı rahmete revâne olup ol zamândan berü bu şehr-i Kazvîn dest-i Acem’de kalup eyle İremezâtü‘l-imâd misilli bâğ-ı bilâd olmuşdur. Gûyâ Şâm-ı cennet-meşâm ve hâk-i pâk-i müşk [ü] amber-i hâm bir şehr-i benâmdır.

Tavsîf-i imâret-i şehr-i Kazvîn, belde-i güzîn ve hâkimân-ı İrân-zemîn

Evvelâ Kazvîn Irâk-ı Acem’de ve hâk-i pâk-i Bağdâd’a müşâ bir mu‘azzam hânlıkdır kim bu mahalde hânı Şâh Safî Kulı Cığalı Alî Hân idi. Hâk-i Hürmüz’den sâhib-kelâm bir hân-ı benâm idi kim Bağdâd’a karîb olmağile yedi bin çöreğin yer nökere mâlikdir. Ve on iki hâkimi dahi kânûn-ı İrân-zemîn üzre taht-ı hükûmetinde anlar da hâkimdir. Ve hükm-i

eyâletinde üç yüz kırk beş kend-i azîme mâlikdir kim her biri birer şehr-i bendere mânend kend-i derbende mâlikdir. Ve monlâsı ve müftîsi ve nakîbi'l-eşrâfı vardır. Ammâ,

İmâret-i câmi'hâ-yı şehr-i Kazvîn

Cümle câmi' ü mesâcidi ile iki yüz mihrâbdır. Beyt-i münâsib:

Hat gelse nola ebrû-yı pür-tâb yerinde

Mescid yıkılırsa nola mihrâb yerinde

ebyâtı mazmûnu üzre câmi' ve mescid [ü] mihrâb yerinde ammâ cem'âatin yerinde yeller eser.

Evvelâ çârsû içinde **câmi'-i Baytamur**, câmi'-i kadîmdir. Hareminde bir ayn-ı Kana cereyân edüp eğer cemâ'ati olup âbdest alsalar bu Kana'dan tecdîd-i vudû' ederler, bir ma'bedgâh-ı kadîmdir.

Ve **câmi'-i Şehristân**, hulefâ-yı Abbâsiyândan el-Muktedir Billah'ındır.

Ve **câmi'-i Sâve Hân**, minâresiz bir câmi'-i rûşendir ve mihrâb ve minberi gâyet musanna'dır.

Ve **câmi'-i Dühük**, bu câmi'i İmâdiyye'de Dühük kal'asın binâ eden **Âl-i Abbâsî**'den Şeyh Dühük hazretleri binâ etmişdir kim anlar kutbiyyete kadem basdıkları ecilden bu câmi'-i pür-envârda bir rûhâniyyet vardır kim cümle züvvârın vücûduna lerzân vâki' olup icâbet-i du'â mercû olunur bir ma'bedgâh-ı Sünniyândır. Ammâ Şî'îler de bu câmi'e mu'tekıdlerdir.

Andan **câmi'-i Tirmedî**, hayli vâsi' câmi'dir.

Ve **câmi'-i Sâlikân**, ulu câmi'dir.

Ve **câmi'-i Deylemî**, vâcibü's-seyr bir câmi'ü'n-nûr ender nûrdur kim sâhib-i Tefsîr Deylemî inşâ edüp "Tefsîr-i Deylemî bu câmi'de te'lîf olunmuşdur." derler.

Ve mine'l-acâ'ib ve'l-garâ'ib binâ-yı azîm **câmi'-i Müşebbek**, ibret-nümâ-yı kadîm, şehr-i Kazvîn'in eski hisârına karîb bir câmi'-i kebîrdir. Kıble kapusu bir bâb-ı vâcibü's-seyr bir dervezedir kim vasfında lisân kâsır bir müşebbek bâb olduğundan ol bâb ile müsemmâ câmi'-i Müşebbek derler. Rûm u Arab u Acem'de bu hakîr böyle bir bâb-ı kebîr ve eyle kâr-ı hurdegîr görmedim. Niçe bin ilm-i hendese üzre gûnâ-gûn hayâl-i pesend tasarrufları vardır ammâ mülûk-ı selef içün bu câmi' içre bir maksûresi var kim benî Âdem anı gördükde vâlih ü hayrân kalup dillerle ta'bîr ve kalemlerle tahrîr olunmaz bir kâh-ı Havernak-ı Gazvîn'dir. Ammâ bu câmi'-i pür **[315a]** envârın bânîsi şehr-i Gazvîn'in dördüncü kerre imâr eden Şâh İmâdeddîn hazretlerinin abd-i memlûkü olan Emîr Humâ-i Yas inşâ etdirmişdir. Müverrihân-ı Acem "Bu câmi'e bir şütür bârı altun masrûf olundu." deyü tahrîr etmişler. Hakkâ ki muhakkak mâ-lâ kelâm gitmişdir, ammâ câmi' Cennet-i Adn'e dönmüşdür. Lâkin cemâ'atden garîb kalmışdır ve mihrâb üzere olan kubbe-i kebîri eflâke ser çekmiştir. Cemî'i kıbâblar her diyârda surâhîce binâ olunmuşdur ammâ bu kubbe-i serâmed top-ı küreh arzı gibi müdevver ve cevfinde ol kadar envâ'-ı fusûs-ı mukavvim mahkûk-ı gûnâ-gûn sadefkârî var. Ruhâm-ı ibret-nümûn ma'kûklar ile ma'kûd

kılınmış zî-kıymet taşlar var kim çeşm-i benî Âdem hîrelenir. Bu hakîr bu kadar kesret-i seyâhatde her âsâr-ı binâya im‘ân-ı nazar ile nazar etdiğimde Budin serhaddinde kal‘a-i Estergon’un iç hisârındaki Kızılelma Câmi‘i kubbesi ve biri dahi bu Gazvîn câmi‘i gibi bu arâzî-i edîmde böyle âsâr-ı acîbe ve bunun gibi binâ-yı garîbe görmedim. Hakkâ ki *min cihet-i’l-ahseni imâr* bu kubbeden âlî bir kubbe-i nüh-tâk-ı tumturak-ı revâk yokdur. Meğer yine bu kubbe-i Gazvîn-i arâk ola. Beyt:

Râeynâ câmi‘ü‘d-dünyâ cemî‘an

Velâkin mâ ra‘eynâ misle hâzâ [85]

ebyâtı bu câmi‘ hakkına denilmiş ola. Şehr-i Gazvîn’de niçe câmi‘ler dahi vardır ammâ cümlenin âb-ı rûyı bu câmi‘-i pür-envârdır kim Âdem oğlanı anın vaz‘-ı binâsı beyânında âciz ü kâsırdır. (–) (–) (–) (–)

Sitâyiş-i imâret-i kal‘a-i Kazvîn: Bir vâsi‘ mahsûldâr sahrâda bî-hâ’il-i şekl-i murabba‘ seng-tıraş ile mebnî bir kal‘a-i hâzır-bâşdır. Bânîsi Ardeşîr Babek ile Gıyâseddîn Şâh binâ etmişdir kim bâlâda tavsîf olunan câmi‘ kurbünde kal‘anın Müşebbek nâm kapusu üzre bânîlerinin nâmları sâlleriyle tahrîr olunmuşdur.

Cümle (–) kapusu vardır. Evvelâ bâb-ı Müşebbek, bu bâbın hârici mukâbelesinde mezâristân-ı kurâfe-i kübrâdır kim lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâ niçe bin kibâr-ı ulemâ-yı selef medfûndur. Andan bâb-ı Bağdâd, andan derveze-i (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve bu kal‘a-i kadîmin dâ’iren-mâdâr cirmi (–) adımdır ve derûn-ı kal‘ada cümle hâk-i pâk ile mestûr (–) aded hâne-i ma‘mûrlardır.

………………..(2 satır boş)………………..

Âbâdân-ı dârü‘t-tedrîs-i âlimân: Cümle (–) medreselerdir ammâ dârü‘l-Kur’ân ve dârü‘l-hadîs-i mahsûsu yokdur. Hemân kelâm-i Hazret-i Alî ile amel ederler (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

İmâret-i mekteb-i tıflân-ı ebcedhân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Âbâdân-ı tekye-i Bektaşiyân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Âbâdân-ı çeşme-sâr-ı âb-ı hayvân: Cümle (–) aded çeşme-i cân-perverlerdir. Ammâ çoğu sevâkîler ile atlar ve gâvlar çeker dollâb çeşmeleridir.

………………..(1 satır boş)………………..

Hayrât-ı selsebîl-i dilsitân: Cümle (–) aded selsebîl-i teşnegândır. Evvelâ Yasavul Aka sebîli ve Kuli Hân sebîli ve Vâ‘ız sebîli ve Hoca Hüsâm sebîli. Bunlar mükellef binâlar ile bâzâr-ı şâhî sebîlleridir. (–) (–) (–) (–)

Alâmet-i aynî-i âb-ı revân: Bu şehr-i Kazvîn içre uyân-ı câriyeler yokdur. Lâkin derûn-ı

şehirde çârsû cenbinde Baytamur Hân câmi‘i hareminden bir ayn-ı câriye tulû‘ eder, Danyal Nebî mu‘cizesidir derler. Âb-ı Kevser’den nişân verir ammâ halka kifâyet etmez.

Esmâ-i mahallât-ı büldân:

………………..(2 satır boş)………………..

Aded-i sarây-ı eşrâf-ı nökerân: Cümle üç yüz aded sarây-ı a‘yân [u] kibârdır. Cümleden hânlara mahsûs ârâmgâh u sarây-ı Monlâcâh ve sarây-ı Münşî ve sarây-ı Şâhbender ve sarây-ı Kassarbây (–) (–) (–) (–) (–) (–) **[315b]**

Âbâdân-ı hân-ı hâcegân:

………………..(2 satır boş)………………..

Şâdmân-ı çârsû-yı şâhân: Kelenter aka nakli üzre cümle iki bin altmış dükkânçe-i şâhîleri vardır. Niçesi kârgîr kârdır ammâ bezzâzistânı ve kahvehâneleri ve Selmânîleri gâyet pâk u müzeyyen bâzâr-ı hüsndür. (–) (–) (–) (–)

Kârhâne-i hammâm-ı gâsilân:

………………..(2 satır boş)………………..

Çâh-ı âb-ı zülâl-i hânedân: Bu şehr-i Gazvîn’in enhâr-ı kesîreleri olmamak ile Monlâ Car nakli üzre on yedi bin aded hânedân ve bâğ u bostân kuyuları vardır kim her biri birer âb-ı hayâtdan nişân verir çâh-ı mâlardır. Cümle şehrin imâreti bu çâhlar ile {saky olunur}.

Ulemâ-yı tabîbân [u] cerrâhân: Bu şehr-i Kazvîn-i ârâyiş-i deh-diyâr ya‘nî on aded şehr-i mu‘azzamaların rûy-ı âbı olmak ile her diyârdan birer üstâd-ı kâmil tabîb u cerrâh-ı necîb mevcûddur, ammâ ilm-i hazâkatda Genc Alî hakkâ ki velîdir ve Cerrâh Levend dahi bî-bedeldir.

Ve sulehâ-yı e‘azze-i meşâyihân: Ekseriyyâ derûn-ı şehirde sâkin olanlar kavm-i Ekrâd-ı Şâfi‘îdir ve kavm-i Deylemî‘dir ve Arab u Acem dahi firâvândır. Ammâ Bağdâd karîb olmağile ekseri Şâfi‘î mezheb erlerdir. Hoca Sâdık ve Alî Bâkır ehl-i hâl serverlerdir.

Musannifîn-i sultân-ı şâ‘irân: Hakîr bu şehirde iken yigirmi iki aded dîvân tertîb etmiş emlahu’ş-şu‘arâları var idi. Meşhûru bunlardır ki zikr olunur: Hümâ-yı Kâşânî ve Bencâhî ve Yârî ve Ferhî ve Keşânî ve Sabâyî ve Vâ‘ızî ve Hıtâyî ve bunlar nedîm-i şâhlardır.

Müşerref olduğumuz bürâderân: Cümle halkı hüsn-i ülfete mâlik olup âlüfte vü âşüfte ve halûk u halîm ü selîm merd-i meydânlardır kim birkaç günde ülfet etdiğimiz bu yârân-ı bürâderândır: Evvelâ Cân Alî ve Yâr Alî ve Kurbân Şâh ve Rızâ Kay ve Yezdân-kâr bunlardır.

Mazanne-i kerâme-i mecâzibân: Evvelâ hâk-i pâk-i arz-ı Irâk-ı mukaddesden olmağile perde-i bâtınîsi mekşûf olduğu ecilden halkında büdelâ ve melâmiyyûndan hâl sâhibi merd-i Hudâlar vardır. Cümleden; Sünceli Dede [ve] Merdân Dede niçe kerâmetleri zâhir olmuşdur.

Kabâ-yı merdân u zenân: Cümle merdleri başlarına alaca serbend ve beyâz dülbend sarup elvân çıt ve elvân boğası giyerler.

Esmâ-i merdân u nisvân: Ekseriyyâ halkının lakabları Alî Beşnu ve Kuli Sünce ve Mirzâ Cüli ve Hayder Kulı ve Hürmüz Akay'dır.

Zenânelerinin nâmları;: Semer Hanım ve Aslan Hanım ve Yarime ve Kandime ve Hüveyde ve Mâhiye ve Hümâ Hanım misilli isimleri var.

Esmâ-i çâkerân ü cevâriyân: Gulâmlarının nâmları; Ferâh Gulâm ve Serend Gulâm ve Elvend Gulâm ve Budak Gulâm nâmları var. Câriyeleri cümle Gürcî'dir. Bâdi ve Sendeme vü Demsâz ve Çâresâz [u] Mehpâre ve İşvebâz ve Şehbâz gûne nâmları var.

Ahâlî-i zebân-ı Fârisî: Ekseriyyâ halkı harîf ve zarîf ve fusehâ [vü] büleğâ olduklarından birbirleriyle nâzikâne lisân-ı Pârsî güft [ü] gû ederler ammâ lisân-ı Arabî tekellüm etmede dahi gûyâ İmrü'l-Kays ve Monlâ Câmî'dirler ve ekserî ulemâdırlar.

Reng-i rûy-ı pîr u cüvân: Hevâsı mu'tedil olmağile ekseriyyâ ünâsı ebyazu'l-levn ve kaviyyü'l-beden ve bisyârı gendüm-gûn halkı olup kadd [ü] kâmetleri vasatu'l-hâldir. Ve çoğu ankâ-yı sâhibü'l-menâldir. Ve ni'metleri mebzûl firâvândır.

Sitâyiş-i mahbûb-ı püserân: Şehr-i Gazvîn'in diyâr-ı Acem'de ve Irâk'da ve Kâşgar'da ve Horasân'da mahbûb u mahbûbesi memdûh-ı büldândır kim cümlesi hüsn-i cemâlde ve lûtf-ı i'tidâlde olup Hoten âhûsu gözlü ve münevver yüzlü pençe-i âfitâb cüvânları olur.

Hevâ-yı i'tidâl-i câvidân: Hevâsı ol kadar latîf germâ ve sermâ üzredir kim bâd-ı nesîm ve bâd-ı sabâ ve rîh-i seher bu şehr içre vakt-i seherde esince benî Âdem hayât-ı câvidân bulur. Dâm u bâmlarında şeb-i yeldâda hâb-âlûd olanlar safâ ederler.

Beyân-ı ekâlîm-i büldân: Hoca Nakdî kavli üzre ilm-i felek-i usturlâbda şehr-i Kazvîn on dokuzuncu iklîm-i örfiyyenin vasatında bulunup arz-ı beledi (–) (–) (–) (–) ve etval-ı nehârı (–) sâ'at ve derecedir. Ve,

Tâli'-i imâristân: İbtidâ bânîsi Yâfîs ibn Nûh *aleyhi's-selâm* binâ etdikde kehene Kalimun vaz'-ı esâs etdikde tâli'-i imâreti burc-ı sevrde vâki' olup beyti zühre-i türâbî olduğundan halkı şâdân ü sevri firâvân ü türâbı bî-pâyândır. **[316a]**

Aded-i düyûr-ı râhibân:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-beyân-ı gendüm-i mahsûlât: Kût-ı kifâf içün heft gûne danedâr gendümü olur kim misli meğer Şâm Havran'ında ola. Esb, ester, üştür, gâv [u] çemender içün yağlı arpası ve böğrülcesi ve lobyası ve mâşı danedâr firâvân olur.

Pesendîde-i kâr-ı sanâ'ât:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-vasf-ı me'kûlât: Evvelâ hâs ve beyâz gül-i pembe-misâl çakıl nânı ve lavaşa nânı ve

kefk-i Hemedân'ı ve şilbe çöreği ve turaç böreği ve mastaba çobrası ve lahışbası ve parya bazlaması ve âşûra ve şîr erzeni bir diyârda yokdur.

Sitâyiş-i me'kûlât-ı müsmirrât: Bu şehrin cemî'i fevâkihesinden kırk elvân emrûdu olur ammâ Beybini emrûdu bi-emri Hudâ mümessekdir. Engür-i âbdârı ve âlû-yı hoş-horu ve badem pısdıkı ve âlû-yı zerdi ve şeftâlû ve harbûze ve Hindîvânesi gâyet memdûhdur.

Der-medh-i nûş-ı cân meşrûbât: Bu şehr-i Gazvîn'in âb-ı hayâtı ekseriyyâ semâvât-ı bâr(î)dendir. Ve niçe sâhibü'l-hayrât güzeştegân-ı teşnegânlar içün kanat-ı kesîreler binâ etmişler ammâ ehl-i beledin şürbüne ancak kifâyet eder ve şehirde bir câmi'den {cereyân eder}.

Der-ni'met-i ıt'âm-ı imârât: Mukaddemâ bu şehr içre yedi yüz aded imâret-i dârü'z-ziyâfesi var imiş. Bu devlet mülûkdan mülûka intikâl etmeğile cümlesi harâb olup ancak yedi yerde tenâvülhâne kalmışdır. Cümleden; Sâlikân imâreti ve Cihân-sûd imâreti kalmışdır.

Teferrücgâh-ı bâğ-ı İremezât: Her cânibi mesîregâh-ı merâmdır. Ammâ yetmiş yerde mahsûs teferrücgâh-ı nişîmenleri var kim her biri birer ravza-i Rıdvân-ı bâğ-ı cinândır. Evvelâ; Hezârbâğ ve Çârbâğ-ı şâhân ve Kuyâh-ı bâğ-ı şâhân ve Hıyâbân ve Mendîmâh misilli bâğlardır.

Evsâf-ı aded-i bâğavât: Hoca Bâlî nakli üzre cümle on yedi bin bâğ u bâğçe ve cinîn ve gaytândır. Suları kıllet üzre olmağile bârân-ı rahmet ile reyy olunur, yahûd sevâkîler ile çâh-ı mâlardan çekilüp saky olunur.

Der-beyân-ı ahâlî-i ıstılâhât: Cümle halkı lisân-ı Kürdî ve Yaka Türkmanî ve Fârisî ve Arabî ve lisân-ı Pehlevî bilirler ammâ haşerât-ı nökerât-ı tülüngîleri lisân-ı Kaytakî ve lisân-ı Moğolî lehcesi vâr güft ü gû ederler. İnşâaallahu Ta'âlâ mahalliyle terkîm olunur.

Binâ-yı ibret-nümâ-yı acâ'ibât: Şehr-i Kazvîn'in acâ'ib [ü] garâ'ibindendir kim niçe bin yıldan berü gûristân-ı Yahûdîsi vardır, asla eser-i binâ pâyidâr olmazdır. Bir Yahûdîyi defn etseler bir taşı taş üzre komağa kâdir değillerdir. Hemân taşları ka'r-ı zemîne geçer. Eser-i binâdan aslâ bir alâmet yokdur. Hemân bir vâdî-i gûr be gûrândır.

İbret-i garîbe-i acîbe: Bu şehr-i Kazvîn halkının bir atı ve gayrı hayvânât-ı devâbâtı şikeminde merg-i mafâcânı olsa helâk mertebesinde iken mezkûr hayvânâtları vec'i hâlinde zikr olunan Yahûdîlerin gûristânında ol atları birkaç def'a deverân ve seyerân etdirseler bi-emrillahi Ta'âlâ ol hayvânların sancısı def' olur, gâyet mücerrebdir.

Diğer şey-i acîbi: Bir bâğda bir bî-âb çâh-ı kadîm vardır. Kâtil zann olunan kimesneyi hâkim ol çâhın kenârına kayd [u] bend ile korlar. Eğer mücrim herîf hakkâ ki kâtil ise kuyudan bir dûd-ı siyâh {çıkup} bed râyiha-i mühlik şemm olunur. Ba'dehû herîfi katl ederler. Eğer herîf mazlûm kâtil değilse kuyudan duman çıkmayup herîfi âzâd ederler.

Diğer temâşâ-yı garîb: Hazret-i Danyal Deyri kurbünde yine bir bâğda bir çâh vardır. Bir harâmî veya bir dûzd-i zâğî bir şeyi serîka eylese hâkimü'l-vakt ol herîfi ol çâh kenârına kor. Hakkâ ki ol herîf-i zarîf dûzd-i tarrâr ise çâhdan "Budur" deyü bir sadâ istimâ' olunur.

Ba‘dehû herîflerin ödün ağzından çıkarırlar. Eğer herîfler bî-günâh ise çâhdan bir sadâ çıkmayup bî-günâhları rehâ ederler. Anınçün şehr-i Kazvîn’de kâtil ü harâmî ve dûzdân-ı himyân yokdur, ammâ ayyâr-ı {tarrâr-ı} tayyârları çokdur. Ve bu şehr-i Kazvîn’de niçe yüz aded a‘ceb ü garâ’ibât ve mutalsımâtlardan bî-hisâb ibret-nümâ âsâr-ı binâlar vardır. Niçesi Hazret-i Risâlet vilâdetinde münhedim olup amelleri bâtıl olmuş, niçesi hâlâ zikr olunan gibi râygân olmuş.

Sitâyiş-i tetimme-i şehrengîz-i şehr-i Gazvîn: Bu şehr-i Kazvîn’in cânib-i (–) şehr-i Deylem (–) karîbdir ve şehr-i Bağdâd cânib-i kıblesinde (–) merhale menzildir. Ve gurûbundan cânib-i şarka Isfahân on menzildir. Şâhrâh üzre **[316b]** ulu şehirlerin evveli şehr-i Sâve’dir ve şehr-i Kum’dur ve şehr-i Kâşân’dır. Andan üç menzilde Isfahân-ı nısf-ı cihândır ve hâlâ tahtgâh-ı Şâh-ı şâhândır. Ammâ bu şehr-i Kazvîn kadîm taht-ı İrân’dır. Hâlâ bir şâh taht-nişîn oldukda ibtidâ bu şehr-i Kazvîn’e gelüp ber-taht cülûs etmeyince müstakil şâh olamaz. Andan şehr-i Erdebil’e gidüp cümle ecdâdların ziyâret edüp tekbîr-i şemşîr etdirüp kemerine bend kılur. Kânûn-ı İrân-zemîn budur.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı belde-i kadîm şehr-i Gazvîn-i azîm

Evvelâ Deyr-i Danyal kurbünde bir bâğ-ı İrem-misâl hıyâbân-ı kûyâh içre, **ziyâret-i Hazret-i Danyal** Gerçi kıbâblar ile mebnî değildir ammâ kabr-i münevveri üzre bir seng-i azîm mestûrdur kim bu kevnde eyle rengâreng bir seng-i bukalemûn-ı ibret-nümûn görülmemişdir. Üzerinde lisân-ı İbrî ve lisân-ı Yunanî hatlar kazılmışdır. Hakkâ ki sihr-i i‘câz yazılmışdır.

Anın kurbünde **ziyâret-i Hâmeys ibn Yâfis ibn Nûh** *aleyhimü’s-selâm* merkadidir, deyü kavm-i Yarmeniyân i‘tibâr ederler. Ve mülûk-ı selâtînden **ziyâret-i Şâh Gıyâseddîn bânî-i Gazvîn** ve **ziyâret-i Emîr Zâhid**, Hamâ’i baş câmi‘-i müşebbek-i ibret-nümâ sâhibidir ve **ziyâret-i Candemâh Hanım** bint-i Hârûnu’r-Reşîd bir kubbe-i âlîdir ve **ziyâret-i Efkende Şâh ibn Ferruhzâd**, hâkim-i Bağdâd iken bunda merhûm olmuşdur.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Ve **ziyâretgâh-ı Karâke-i Kübrâ:** Sûr-ı Kazvîn’in müşebbek kapusu kurbünde bir mezâristândır kim seng-i mezârlarında olan târîhlerin bir âdem bir sâlde kırâ’at edemez. Bu vâdî-i hâmûşânda niçe yüz evliyâ-yı kirâm ve meşâyih-i ızâm ve niçe bin musannifîn u mü’ellifîn ve müfessirîn ü muhaddisînden kümmelîn kimesneler var kim tahrîr ü terkîm olunmak mümkin değildir. Hatta Kân-ı Sahbâ nâm bir mekân-ı cebbâne-i benâm vardır. Ol Mahall-i İcâset’de üç bin sahâbe-i güzîn medfûn olduğu muhakkakdır. Zîrâ şeb [u] rûz bu mahalde nûr berk urup rûz-ı nevrûz olur.

Ve bu mahalle karîb **ziyâret-i Kân-ı Şühedâ** derler bir âsitânedir kim her leyle-i Cum‘ada niçe yüz aded kavm-i zühhâd bu Mahall-i İcâbet’e gelüp ol şeb-i yeldâlarda sabâha dek ibâdet edüp niçe yüz kimesneler alâ melei’n-nâs râygân-ı nûr-ı münevveri müşâhade ederler, ulu âsitânedir, *kaddesenallahu bi-sırrıhi’l-azîz, rıdvânullahi Ta‘âlâ aleyhim ecma‘în.*

Bu şehri seyr [ü] temâşâ edüp ve hândan ihsânlar alup cânib-i şimâle 6 fersah gidüp,

Sitâyiş-i şehri'l-mevt kal'a-i Mut

Vilâyet-i Yunan'da Lârende kal'asıyla Silifke sûru mâbeyninde bir dahi Mut kal'ası vardır ammâ bu Mut Kazvîn-i Irâk'dır. Kazvîn hükmünde kelenterlikdir. Kal'ası {Rûybâr nâm bir nâhiye-i nazargâhlı ve} bir ferah-fezâ-yı çerâgâhlı yerde şekl-i murabba'dan tûlânîce bir kal'a-i sultânîdir. Bânîsi Hadramut Sultân binâ etdiğinden kal'a-i Mut derler. Cirmi ma'lûmum değildir, ammâ küçükdür ve etrâfında handakı vardır. Üç yüz dizçöken neferâtları vardır ve kifâyet mikdârı cebehâne ve şâhî topları var.

Eşkâl-i rabta-i bîrûn: Taşra kal'asın sene 246 Hasan b. Zeydü'l-Bâmir binâ etmişdir. Orta kal'ayı ihâta etmişdir. Şekl-i muhammes hâk-i pâk top ve çim ve rıhtım ile mebnî bir kal'a-i kavîdir kim gûyâ Tebrîz kurbünde şehr-i Rûmiyye'nin Toprak kal'asıdır. Dâ'iren-mâdâr cirmi altı bin zirâ'-ı Mekkî arşındır kim on bin hatve yer eder. Bir fecc-i amîk handakı vardır ve iki dervezesi vardır. Cânib-i kıbleye Gazvîn kapusu ve cânib-i şarka şehr-i Deylem dervezesi ve bu kal'a içre cümle bin altmış hânedir. Müte'addid câmi'leri ve (–) (–) (–) mesâcidleri ve hammâmları ve kifâyet kadar çârsû-yı şâhîsi ve hammâmları vardır. Fezâsında elli yedi pâre avâdân kend-i mu'azzamları vardır ve ba'zı kendlerde ma'mûr kal'aları var ammâ anlara varmayup ayne'l-yakîn hâsıl etmediğimizden ma'lûmumuz olmayup tahrîr olunmadı ammâ ganîmet ülkedir. Gendümü firâvândır ammâ nânı esmerü'l-levn çendândır. Meyvesi kezâlik hadden bî-pâyândır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Andan cânib-i şarka, **[317a]**

Sitâyiş-i şehr-i kadîm-i mu'azzam, dâr-ı âlimân-ı kal'a-i Deylem

Irâk-ı Acem'de hâk-i Gazvîn'de hâlâ sultânlıkdır kim bin nökere mâlik Pîr Yâr Sultân'dır. Bânîsi Âl-i Abbâsiyân'dan el-Müstekfî Billah'dır. Gazûb pâdişâh olmağile oğlu el-Müstemsik Billah'ı bu kende nefy-i beled edüp bu kal'ayı evlâdı haps olmağıçün binâ edüp ismine anınçün Deylem dediler. Hâlâ Deylem-i Irâk derler, ya'nî Irâk zindânıdır. Irâk-ı Arab deylemi Kudüs kurbünde kal'a-i Kerek'dir. Rûm'da mahbeshâne kal'a-i Rodos'dur. Diyâr-ı Acem'de deylem kal'a-i Kahkahâ'dır, diyâr-ı Kırım'da kal'a-i Menkup'dur, diyâr-ı Leh'de kal'a-i Kamaniçse'dir, diyâr-ı Budin'de Usturgon kal'asıdır ve diyâr-ı Alman'da kal'a-i Pojon'dur. Bu mezkûr kal'alar cümle zikr olunan diyârların esfeli gibi sicin deylemleridir. Ammâ bu Deylem-i Irâk cümleden eşeddir. Gerçi sarp kayalı değildir ammâ binâ cihetinde Deylem-i Müstekfî deyü nâm-ı bed-nâm vermişdir. Lâkin cirimde Sorhbîd kal'asına mânenddir. Kûh-ı Deylem dâmeninde bir pest-pâye püşte üzre nümâyişli bir kal'a-i sicn-i Irâk'dır. Aşağı varoşu ancak iki bin hânedir ammâ binâları gâyet atîkdir. Halkı ulemâ olmağile her mülûka itâ'at edüp şehri gâret olunmadığından köhne binâ hâne-i zîbâları vardır ve câmi' ü hân u hammâm u çârsû-yı şâhîsi vardır. Hevâsı gâyet latîf olduğundan necîb ü reşîd püserleri ve ders-i Aristo Şâfi'îyyü'l-mezheb âdemleri vardır. Hatta Tefsîr-i Deylemî sâhibi (–) (–) hazretlerinin maskat-ı re'sleri bu şehr-i imâr olduğıçün Tefsîr-i Deylemî derler. Bâğ u bâğçesi ve meyvesi firâvândır. Andan gendümü danedâr sorh-endâmdır. Lâkin nânı gâyet lezîzdir kim gûyâ

nân-ı Hemedân'dır. En a'lâ ve matîf gendümü Kal'atü'l-Mut binâ olduğu Rudbâr nâhiyesinden gelir ammâ terbiye ile hûb nânı olur. Bu şehir,

………………..(3 satır boş)………………..

Evsâf-ı şehr-i kadîm-i dilâvîz, ya'nî kal'a-i Kasrü'l-Lusûs-ı Şâh Pervîz

Sene (–) târîhinde zamân-ı Pervîz Şâh'da âbâdân olmuş bir belde-i mu'azzam idi. Niçe mülûkdan mülûka harâmîlik ile alınup kalmak ile kal'a-i Lusûs ya'nî Harâmî kal'ası derler. Ammâ aslında ismi Pervîz-âbâd kal'asıdır. Timur Hân harâb etmezden mukaddem bu kal'a evsâfın müverrihân-ı Acem eyle tahrîr ü terşîd eylemişler kim, "Bu kal'a hemân bir kasr-ı azîm olmak içün binâ olunup on iki tabaka imiş kim beş menzil yerde Kabr-i Hazret-i Alî nümâyân olmak içün eyle âlî binâ olunmuş ve cümle tabakâtında on iki bin revzenleri var idi." deyü tahrîr etmişlerdir. Hâlâ eser-i binâları âşikârdır.

Ancak hâlâ hâk-i Irâk'da hükm-i Kazvîn-i Acem'de başka sultânlıkdır. Bin mikdârı nökere mâlikdir. Fezâlarında Urbân-ı Keys ve Mevâl sâkin olduklarından ol kadar âbâdân değildir. Kal'a kezâlik dahi imâr değildir ve bunda bir câmi'-i pür-nûr var kim binâsı midhatinde ve vâsi'liği cihetinde misli meğer şehr-i Dımışk'da Câmi'-i Ümeyye ola. Ammâ cemâ'ati yokdur. Şî'îler içre garîb kalmışdır. Şehri kal'a-i Esedâbâd'a karîbdir. Hemedân ve şehr-i Kazvîn'e dahi karîbdir. Sahrâsında tâ Diyâle şehrine varınca pembesi ve hubûbâtı firâvândır. Ve halkı cümle Şî'î ve melâhide ve zenâdıkalardır ve cümlesi harâmîler ve kemândârlardır kim bir kırçıl âdemîsi on âdemden yüz çevirmez sâhib-cür'et hırsızlardır. Ve Kasrü'l-Lusûs te'sîriyle ekseriyyâ halkı Lıslardır kim Çerâkise kavmi gibi sürmeden gözü çalup sürme gözde kalır. Tâ bu mertebe harâmî harâmzâdelerdir.

Ziyâretgâh-ı Kasrü'l-Lusûs: Evvelâ Şeyh Şücâ'eddîn-i Gazvînî ve Şâh Mansûr-ı Bazravî ve Hazret-i Alî-i Tirmidî,

………………..(1 satır boş)………………..

Andan cânib-i kıbleye,

Sitâyiş-i belde-i bî-dâd, kal'a-i Esedâbâd: Irâk-ı Acem'de Hemedân hâkinde bin nökerli sultânlıkdır ve Hemedân-ı Irâk'a giderken iki menzil yoldur. Sene (–) târîhinde Esedüddîn Kirmânî nâm bir şâh-ı benâm binâ etmeğile kal'a-i Esedâbâd derler. Kal'ası bir vâdîde şekl-i murabba' bir kal'a-i musanna'dır. (–) (–) (–) (–) **[317b]**

Evsâf-ı belde-i hûbân
kal'a-i Bâğ-ı Cinân

Irâk-ı Acem'de Musul hâkiyle Hemedân mâbeyninde bir sa'b ü çengelistân ve hıyâbân içre bir yalçın püşte-i bülend üzre kehkeşân-âsâ semâya ser çekmiş bir kal'a-i ser-bülend, Bâğ-ı Cinân-ı cihândır.

İbtidâ bânîsi Me'mûn Halîfe'dir derler ammâ kal'a kapusunun atabe-i ulyâsı üzre "Şâh-ı şâhân Şâh İsmâ'îl Şâh." deyü tahrîr etmişdir. Sene 941 târîhinde Süleymân Hân vezîri Rüstem Paşa feth etmişdir.

Andan sene 1032 âmında Acem ma'a Cem istîlâ etmişdir. Ba'dehû sene 993 târîhinde

Sultân Murâd Hân-ı Sâlis asrında Cığalzâde Sinân Paşa feth etmişdir.

Yine Acem müstevlî olup sene 1039 târîhinde Murâd Hân-ı Râbi‘ vezîri Hüsrev Paşa deryâ-misâl asker ile Hemedân ve Dergezîn'i ve Cem-cenâb ve Pilever kal‘aların dest-i kahr ile feth etdikde bu Bâğ-ı Cinân kal‘asın muhâsara etmek murâd edindikde gördü kim bunu muhâsara etmek bir emr-i asîrdir. Hemân ığmâz-ı ayn edüp cümle cüyûş-ı muvahhidîne çapkunlar ve çapullar fermân edüp Bâğ-ı Cinân sahrâsında vâki‘ Çiğ Alî nâm kal‘aya varınca sekiz yüz pâre şehr-misâl kend-i kebîrleri gâret ü âlân u tâlân ve halkını büryân u nâlân edüp mâl-ı firâvân ile cümle guzât Bâğ-ı Cinân altında ordu-yı İslâm'a sâlimîn ü gânimîn vâsıl oldukların kal‘a-i Bâğ-ı Cinân'dan Kızılbaş-ı evbâş {görünce} "Âmân el-amân ey güzîde-i Âl-i Osmân" deyüp kal‘a-i Bâğ-ı Cinân'ın miftâhların Serdâr Hüsrev-i Şîr'e teslîm edüp Palu Hâkimi Alî Beğ muhâfazacı ta‘yîn olunup vezîr-i dilîr azm-i Irâk edüp Bağdâd-ı behişt-âbâddan bî-feth avdet etdikde bu kal‘a-i Bâğ-ı Cinân Hüsrev-i Şîr-i gurrende ve dirrende pençesinden rehâ bulmuş yaralı ve maralî gazâl gibi halâs olup ilâ hâze'l-ân dest-i Acem'de kalmışdır.

Ba‘dehû bizzât fâtih-i Bağdâd Sultân Murâd Bağdâd-ı Irâk'ı feth edüp avdetde Hemedân ve Dergezîn ve bu Bâğ-ı Cinân taraflarına nazar etmeyüp Dârü‘s-saltanati'l-aliyyesine vardıkda bi-emri Hudâ sene 1048 târîhinde vâsıl-ı cinân olup bu kal‘a-i Bâğ-ı Cinân dest-i Acem'de kalup hâlâ eyle imâr olmuşdur kim hakkâ ki bâğ-ı cinândır. Dest-i Acem'de başka hânlıkdır kim hânı üç bin nökere mâlikdir ve monlâ ve hâce-i İslâmı ve nakîbi ve On iki İmâm aşkına düvâzdeh hâkimleri vardır.

Eşkâl-i binâ-yı kal‘a-i Bâğ-ı Cinân:

………………..(18 satır boş)……………….. **[318a]**

Andan cânib-i kıbleye,

Kend-i Yasavul: Beş yüz hâneli kenddir, anı ubûr edüp yine taraf-ı kıbleye gidüp Çiğ Ahmed Kal‘ası sahrâsında,

Kend-i Badanlıca: Mukaddemâ Şehrezûl hükmünde imiş. Hâlâ Mihribân kal‘ası hükmünde sekiz yüz hâneli ve bâğ u bâğçeli ve câmi‘ ü hân u hammâmlı ve çârsû-yı şâhîli kend-i mu‘azzamdır. Andan yine cânib-i kıbleye (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı taht-ı şâh-ı şâhân, ya‘nî kal‘a-i latîf Mihribân: Irâk-ı Acem hâkinde ibtidâ bânîsi Pervîz Şâh'dır. Ba‘dehû Âzerbaycân Şâh, andan Sultân Uzun Hasan Şâh-ı Bayındırî Bağdâd'a mâlik iken bu kal‘a-i Mihribân'ı sene 873 târîhinde müceddeden binâ etmişdir. Ba‘dehû sene 941 de Süleymân Hân destine girmişdir. Ba‘dehû sene 995 de Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ vezîri Hüsrev Paşa fethidir kim ma‘lûmumuz olmağile ale'l-ihtisâr tahrîr olunur.

{Der-beyân-ı feth-i kal‘a-i Mihribân ve inhizâm-ı Zeynel Hân}

Çünki Serdâr-ı mu‘azzam Hüsrev-i Şîr diyâr-ı Acem'de Hemedân ve Dergezîn ve Bâğ-ı Cinân'ı ve Hille ve niçe nâmdâr kal‘aları muhâsara edüp amân u zamân vermeyüp on yedi pâre kılâ‘-ı metîneleri bilâ-ceng ü bilâ-cidâl feth edüp kendüleri Çiğ Ahmed kal‘asın ve Hille kal‘asın ta‘mîr ü termîm ederken kal‘a-i bâlâ Mihribân üzre gâret etmeğe Rûmeli

eyâletiyle Arnavud Deli Yûsuf Paşa'yı ve Haleb Paşası Çerkes Muhammed Paşa'yı ve yeniçeri ağasıyla kırk oda kapu kulların ve dörd aşağı bölük sipahîlerin ve kifâyet mikdârı topçu ve cebeciler ile seksen aded şâhî toplar verüp kırk bin asker ile kal'a-i Mihribân'ı muhâsaraya gönderir. Çünki asker-i İslâm kal'a-i Mihribân altına varup vaz'-ı hıyâm etdiler. Şâh-ı gümrâh tarafından elli bin güzîde pür-silâh ile Zeynel Hân nâmına bir hânlar hânı asker-i İslâm'ın mukâbelesinde meks-i çetr-i mülammâ' eder.

Serdâr-ı âkıbet-efkâr ol ân Hüsrev Paşa-yı azîmü'ş-şâna haber gönderüp istimdâd taleb eder. Der-ân serdâr-ı bâ-vakâr on bin aded güzîde "Benem, diğer nîst!" diyen sâhib-i şecâ'at fetâlardan imdâd gönderir. Çünki Zeynel Hân bu kadar cünûd-i cünüb-i gümrâhân ile asker-i İslâm'a mukâbil olur. Ammâ Kızılbaş-ı kallâşın hakkâ ki evvel hamlesi yamandır. Asâkir-i İslâm üzre sehel galebe eder şekilli olurlar ve Kızılbaş ordunun bir cânibine girerler ve mâl-ı ganâ'im hasâresine düşerler ve niçe yüz haymeleri kabza-i tasarrufa alırlar. Çün Halîl Paşa ve Hasan Paşa bu hâl-i perîşânı görüp "Oldu olacak, Serdâr Hüsrev Paşa'ya ne cevâb virelim?" deyüp cümle guzât-ı müslimîn, dalkılıç "Allah Allah!" deyü Kızılbaş-ı evbâş üzre "Hû! Hû!…" deyüp Kızılbaş'a aslâ göz açdırmayup cenge âheng ederler.

Bir tarafdan dahi Rûmeli eyâleti gâzîleri Kosdaniçse sırıkların toplarından bagallarında zabt edüp anlar da hücûm ederler. Kızılbaş görse kim iki askerin mâbeyninde kalmış ve Kızılbaş'ın çoğu şaşmış. Hemân Kızılbaş cân u baş halâsı kaydına düşüp Halîl Paşa üstüne düşer. Halîl Paşa da anlara girişir. Kızılbaş bu beş yerden asâkir-i İslâm'ın hücûmuna tâkat getiremeyüp sahrâ-yı Mihribân'da nehr-i Mihribân üzre Şâh Cisri'ne cân havliyle uğrarlar. Akîblerince asker-i İslâm kovup kırarlar ve merkûm cisrden asker-i Acem birbirlerin ta'kîb ederken niçe bini cisirden düşüp gark-ı âb olurlar. Cisri geçemeyüp gerü kalanları cümle kırarlar.

Bu ceng-i azîmde guzât-ı müslimîn ol kadar zî-kıymet tefârûk akmişe-i fâhire ve cevâhirli bisât avânî-i nâdireler ile mu'tenim olurlar kim hadd-i hasrın Cenâb-ı Kibriyâ bilir. Hattâ bir harbende bir katar bâr-ı şütüre mâlik olup "Ayâ, ben bu kadar mâlı neylesem?" deyü serserî gezermiş.

Ba'dehû guzât-ı müslimîn sâlimîn ü gânimîn ordu-yı İslâm'a kelle ve baş diller ve hân u sultânları kayd ü bend ile kerrenâyı ve köslerin çaldırarak huzûr-ı Hüsrev Paşa'ya gelüp dîvân-ı Âsaf-ı Berhıyâ'da cümle vüzerâ ve mîr-i mîrânlara ve sâ'ir iş erlerine mertebelerince ta'zîm ü tekrîm olup ol sürûr u şâdımân ile Serdâr-ı mu'azzam azîmet-i kal'a-i Mihribân edüp Çiğ Ahmed kal'asından cânib-i şarka iki merhalede gelüp kal'a-i Mihribân'ı muhâsara edüp meterise asker-i kerrâr döküp aslâ amân vermeyüp sene 1039 târîhinde kal'a-i Mihribân feth olup derûn-ı kal'aya Mar'aş Paşası Süleymân Paşa muhâfazacı ta'yîn olunup Serdâr-ı mu'azzam Bağdâd'ı muhâsarâya gitdi.

Hikmet-i Hudâ fethi müyesser olmayup **[318b]** hâ'ib [ü] hâsir avdet edüp kal'a[y]ı Musul'a vâsıl olup kal'a-i mücedded ta'mîr ü termîm edüp bir kulle-i azîm dahi inşâ etdi. Andan Şehrezûl kal'asın dahi imâr etdi. Ve ol müştâyı kal'a-i Tokat'da etdi ve anda şehîd olup dâr-ı ukbâya gitdi. Beri tarafda Kızılbaş-ı kallâş şükr-i Yezdân edüp çerâğân u şâdumânlar etdiler. Ba'dehû sene 1048 de Murâd Hân bizzât kendüleri Bağdâd'ı feth edüp kal'a-i Mihribân tarafına vechen mine'l-vücûh nazar etmeyüp ol dahi Der-i sa'âdet-

hânesine vardıkda dâr-ı gurûrdan dâr-ı sürûra ubûr etdikde beri tarafda şehr-i Mihribân dest-i Acem'de kaldı.

Eşkâl-i kal'a-i binâ-yı zemîn-i sûr-ı Mihribân:

………………..(3.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı hâkimân-ı Mihribân: Hâlâ dest-i şâhda ve hâk-i pâk-i Irâk'da başka hânlıkdır kim dörd bin çörek çeken ve donluk giyen nökere mâlik bir hân-ı âlîşânlıkdır. Zamânımızdaki hânın ismi Tolabar Hân idi. Hâk-i Kehrevân'dan bir şecî' ü dilîr idi. Mihribân şehrinin monlâsı ve hâce-i İslâm'ı ve şerîf-i şürefâ-yı hasîb [ü] nesebi vardır. Ve kelenter ve münşî ve daroğa ve yasavul ağası ve dizçöken ağası ve şâhbenderi ve'l-hâsıl on iki kadağa hâkimi vardır. Zîrâ hudûd-ı Bağdâd'da intihâ-yı serhaddir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı imâret-i şehr-i Mihribân: Evvelâ cümle (–) aded mihrâb mesâcid-i gülrûhlar vardır ammâ binâ-yı müzeyyenlik ile ma'mûr olan câmi'-i pür-nûr,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Sitâyiş-i dârü't-tedrîs-i âlimân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı mektebhâ-yı tıflân-ı püserân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı dârü'l-hadîs-i peygamberân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ta'rîf-i tekyegâh-ı dervîş-i dilrîşân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Çeşme-sâr-ı hayrât-ı âb-ı revân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı selsebîl-i cân-sitân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-vasf-ı cereyân-ı enhâr-ı âb-ı hayvân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-medh-i zülâl-i çâh-ı hânedân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Tavsîf-i esmâ-i mahallât-ı büldân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Sitâyiş-i sarây-ı kibâr [u] a‘yân:

………………..(1.5 satır boş)……………….**[319a]**

Alâmet-i hân-ı hâcegân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Şinâsden-i çârsû-yı şâhân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Hammâm-ı gâsilân-ı rûşenâsân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı nökerân-ı a‘yân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ulemâ-yı tabîbân-ı hâzıkân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ta‘rîf-i cerrâhân-ı fassâdân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ümmet-i sulehâ-yı meşâyihân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Na‘t-ı musannif-i şâ‘irân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Müşerref olduğumuz erbâb-ı ma‘ârifân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Sitâyiş-i reng-i rûy-ı pîr [ü] cüvân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Manzara-i mahbûb [u] mahbûbân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Hevâ-yı hûb-ı râhat-ı cân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı iklîm-i büldân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-ayân-ı tâli‘i-i imâristân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

İbret-nümâ-yı alâmet-i âbâdân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Bâ-zikr-i düyûr-ı bıtrîkân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı hubûbât-ı mahsûlât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve me'kûlât-ı müsmirrât:

………………..(1.5 satır boş)……………….. **[319b]**

Envâ'-ı et'ıme ve envâ'-ı meşrûbât

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-na't-ı ârâmgâh-ı bâğ-ı İremezât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı aded-i bâğ-ı cennât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Tetimme-i şehrengîz-i külliyât: Bu Mihribân ile Bâğ-ı Cinân şehri mâbeyni iki merhale menzildir. Bağdâd'a (–) menzildir.

………………..(3 satır boş)………………..

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı şehr-i Mihribân-ı kibâr-ı evliyâullah:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Andan cânib-i şarka,

Evsâf-ı kal'a-i dâr-ı harîr-i medîne, ya'nî mahmiyye-i atîk şehr-i Sîne

Sene 616 târîhinde Luristân-ı Kürdistân hâkimlerinden Emîr Gıyâseddîn binâsıdır. Vech-i tesmiyyesi oldur kim bu şehr-i Sîn'de niçe bin sahâbe-i kirâm kabri vardır. Anınçün Sîn derler. Niçe mülûkdan mülûka kalmış bir şehr-i Luristân'dır kim hâk-i Irâk-ı Acem'de Bağdâd-ı behişt-âbâdın cânib-i şarkîsinde (–) karîb bir vâsi' sahrâda türâb-ı hâk-i pâk, tîn-i amber-i hâm ile mebnî bir sûr-ı kavîdir. Hâlâ dest-i Acem'de başka sultânlıkdır kim serhadd-i Bağdâd ve Musul ve Şehrezûl'da vâki' olmağile ma'mûr kal'a-i türâbdır. İçinde iki bin güzîde nökeri vardır ve kifâyet mikdârı hâne-i dardır, vâsi' değildir. Derûn-ı kal'ada bir câmi' ve üç gılâl anbarları vardır. Gayri âsâr-ı binâları kal'a hâricindeki varoşdadır.

Der-beyân-ı eşkâl-i kal'a-i varoş-ı Sîn

Cümle altı yüz hâk-i pâk ile mestûr kal‘a-i ma‘mûrdur. Etrâfı altı bin adım cirminde kerpiç binâ kal‘a-i ra‘nâdır ve kavî handakı vardır ve iki dervezesi vardır. Cânib-i kıbleye Bağdâd kapusu ve taraf-ı şimâle Musul kapusudur. Derûn-ı sûrda altı yüz hânedir. Cümleden mükellef sultân sarâyıdır ve Monlâ hânesidir. Ve on iki zâbiti vardır. Câmi‘i ve hân u hammâm ve kifâyet mikdârı endek dükkânı vardır. İntihâ-yı serhad olmağile ol kadar imâr değildir. Etrâfı çöl olmağile bâğ-ı İremezâtı endekdir. Ve şehrinin etrâfı cümle handakdır. Kadîm-i kühenden bu kal‘a çîm ile mebnî olmağın mürûr-ı eyyâm ile harâba müeddî olup ba‘dehû sene 1039 târîhinde Murâd Hân-ı Râbi‘ vezîri Hüsrev Paşa-yı dilîr Bağdâd üzre serdâr-ı mu‘azzam olup bu kal‘a-i Sîn kurbüne karîb geldikde derûn-ı kal‘ada mütahassın olan Kızılbaş-ı ser-tıraş deryâ-misâl asker-i sâhib-savaş gelişine tâkat getiremeyüp derûn-ı kal‘adan zî-kıymet metâ‘ların alup bâr-ı sakîl cebehânelerin bırağup dâr-ı nîrân-ı İrân’a revâne olurlar.

Hüsrev-i serdâr-ı kerrâr-ı bâ-vakâr dahi deryâ-misâl askeriyle kal‘a-i Sîn zîrinde meks-i hıyâm edüp kal‘ayı temâşâ eder, görse kim Bağdâd fethinin sebebine elzem-i levâzımından bir kal‘a-i lâzımdır ve Bağdâd-ı behişt-âbâdın cânib-i şarkîsinde bir cây-ı menâsdır kim her vech ile Bağdâd’ın imdâdına elyak ve enfa‘ kal‘a-i musanna‘ olacak zemîndir. Ammâ pek harâb olup kal‘a demeğe müsta‘idd değil bir kân-ı bûm [u] gurâb âşiyânı olmuş bir sûr-ı harâbdır. Derhâl asker-i deryâ-misâle kol kol fermânlar edüp ve her diyârın üstâd-ı kâmil bennâların getirdüp ve handak-i azîm hafr edüp ma‘cûn-misâl tîn-ı top ve kerpiç ve cibis ve kireç ile bir kal‘aya mübâşeret edüp kâmil bir ayda kerpiç binâdan bir kal‘a-i ra‘nâ ve bir şehr-i zîbâ eder kim ta‘bîr olunmaz.

Ba‘dehû **[320a]** bâr-ı sakîl olan cebehâne ve hayme vü hargâh makûlesi eşyâları bu kal‘a-i Sîn’e leb-ber-leb edüp kal‘a-i Sîn’i cebehâne ile gereği gibi pür-silâh edüp âmâde eder ve Halîl Paşa ile Zülfikâr Paşa’yı ve niçe ümerâları muhâfazasına ta‘yîn edüp kendüleri Bağdâd muhâsarasına revâne olup bi-emri Hayy-ı Kadîr Bağdâd’ın fethi müyesser ve mukadder olmayup avdet etdikde şâh-ı Acem gördü kim bu kal‘a-i Sîn ve kal‘a-i Çiğ Ahmed dest-i Âl-i Osmânî‘de oldukda Bağdâd üzre rahneden hâlî değillerdir deyü kal‘a-i Sîn üzre ve Çiğ Ahmed kal‘ası üzre Irâk askeriyle gelüp cenge âheng olmadan derûn-ı kal‘a-i Sîn’de mahsûr olan asker kal‘ayı cümle cebehânesi ve mühimmât-ı levâzımâtıyla bırağup firâr ederek kal‘a-i Musul’a vâsıl oldukları sâ‘at Sîn kal‘asın Kızılbaş-ı bed-ma‘âşa viren mîr-i mîrânları ve gayrı ümerâları ve cümle iş erlerin katına kığırup eydür:

“Bre mel‘ûnlar, ben size vakfullahdan bu kadar bî-hisâb cebehâne verdim. Ol Sîn kal‘asın ben eyle metîn eyledim ki bir ay muhâsarâya tahammül ederdi. Bâri üç gün cenge tahammül ederdi. Bi-emrillâh iki günde ben imdâda giderdim. Niçün ceng etmeden Sîn kal‘asın bu kadar mâl-ı firâvân ile Kızılbaş‘a verdiniz?” deyü cümle ser-i kârda olan kimesnelerden serâperde-i Hüsrev önünde yüz elli nefer mankâle âdemlerin kellelerin bedenlerinden cüdâ etdirir.

Ol asırdan berü kal‘a-i Sîn dest-i Acem’de kalmışken sene 1047 târîhinde Bayrâm Paşa Bağdâd üzre serdâr-ı mu‘azzam olup giderken Şâm Vezîri Küçük Ahmed Paşa’yı eyâlet-i Şâm’ın kırk bin güzîde askeriyle Ahmed Paşa talî‘a-i asker olup bu kal‘a-i Sîn altına geldikde on bir aded hân yetmiş bin asker-i İrân ile Küçük Ahmed Paşa’yı karşulayup cenge âheng etdiklerinde hikmet-i Hudâ Küçük Ahmed Paşa taht-ı revân içre

haste-hâl iken başsız ve buğsuz asker-i İslâm içre cünd-i cünüb-i Sürhserân girüp ceng-i firâvân edüp âhir asker-i İslâm münhezim olup kırıla kırıla az kimesne seyf-i Acem'den halâs oldu. Hâlâ Sîn kal'ası sahrâsında şühedâ-yı Âl-i Osmân'ın üstühânları üç yerde {ve kal'a-i Sîn'de} püşte püşte yığılmışdır ve bir küme Kızılbaş kemikleri bir yerde yığılmışdır. Bu minvâl-i meşrûh üzre kal'a-i Sîn dest-i Acem'de deştile kalmışdır. Hâlâ ol asırdan berü gâyet âbâdân olmuşdur.

Tetimme-i külliyât-ı kal'a-i Sîn: Şehr-i kadîminin cemî'i evliyâ ve enbiyâlarının ziyârât-ı aliyyeleri cümle mukaddemâ Bağdâd-ı behişt-âbâd ziyâretinde mufassal tahrîr olunduğundan şimdi terkîm olunmadı.

………………..(2 satır boş)………………..

Andan (–) (–)

Evsâf-ı belde-i Irâk-ı Kamerü'l-Kum, ya'nî taht-gâh-ı ecinne kal'a-i Cebel-i Kum

Müverrihler bu kal'a-i Kum hakkında şehrengîzlerin yazmışlar ammâ be-kavl-i müverrih-i Yarmenî Mıkdısî eyle tahrîr eylemişler kim ba'de't-Tûfân-ı Nûh Hazret-i Necî-i Nûh *aleyhi's-selâm* Musul'da cebel-i Cûde üzre keştî ile selâmete vâsıl olunca âlemi geşt [ü] güzâr ederek bu Kum sahrâsına gelüp âb [u] hevâsından hazz edüp bir hayli zamân ol çölistân-ı kumsal üzre meks edüp bir kend imâr eder.

Andan Hazret-i Nûh Necî intikâl edüp ecinne kavmi bu Kamerü'l-Kum şehrine istîlâ ederler. Bir kabîle-i {cinn-i} sakalân dahi mukaddemâ mutasarrıf olan ecinne üzre gelüp ceng-i azîm ederler. Âhirü'l-emr mâbeynleri ıslâh olamayup Hazret-i Risâlet-penâh'ın nübüvvete mâlik olduğu mahallerde Bedr-i Huneyn fethinde cümle ecinne Hazret-i Risâlet huzûruna gelüp Kamerü'l-Kum şehri içün da'vâ ederler.

Hazret-i Risâlet-penâh mukaddemâ şehr-i Kum'a mâlik olan ecinne melikinden su'âl buyururlar kim "Siz şehr-i Kum'a neden mâlik oldunuz" derler.

Anlar da "Yâ Resulallah bize bu şehri ceddin Hazret-i Âdem-i Sânî Nûh Necî ihsân eyledi. Ol zamândan berü bizim hükmümüzdedir ve hâlâ bizdedir. Şimdi bunlar kabza-i tasarrufa almak ister." dediklerinde,

Hazret-i Risâlet-penâh buyururlar kim "İkinizin de **[320b]** alâkası yokdur, dârü's-sakaleyn değildir. Dâr (–) (–) şimden gerü ol diyâra uğramanız" buyururlar.

Ba'dehû ecinneden bir cân kalmayup ol sene Enûşirvân-ı âdil Hazret-i Risâlet'den me'zûn olup bu kal'a-i Kamerü'l-Kum'u imâr eder kim "Bânî-i evveli Hazret-i Nûh, bânî-i sânîsi Enûşirvân-ı âdil-i Kisrâ'dır." deyü târîhi bir amûd-ı bâlâda celî hatt ile merkûmdur.

Hâssa-i şehr-i Kamerü'l-Kum: Çünki Hazret-i Risâlet-penâh tâ'ife-i ecinneye "Alâkanız yokdur, şehr-i Kum benim ümmetim içindir. Şimden gerü ol şehirden rıhlet edüp uğraman." buyurdular, ol nutk-ı dürer-bârın te'sîriyle bir kavm-i sekal şehr-i Kum'da kalmayup ilâ hâze'l-ân şehr-i Kum içre ecinne girmez, girerse sağ kalmaz ve Kum şehri halkın aslâ sar'a dutmaz. Garâ'ib bu kim sâ'ir diyârlarda bir âdemi sar'a dutsa ya'nî

ecinne bulsa şehr-i Kum'a gelüp sâkin olsa bi-emrillahi Ta'âlâ sar'a zahmetinden halâs olur. Ammâ yine gayrı diyâra varsa sar'a dutar, derler. *El-uhdetü ale'r-râvî.* Ammâ şehr-i Kum içre masrû'-ı Âdem olmadığı muhakkakdır.

Şehr-i Kamerü'l-Kum-ı diğer

Bu hakîr ol kadar sene seyâhatde bir Kamerü'l-Kum dahi diyâr-ı Kırım kurbünde taht-ı salsâl olan kal'a-i Akkirmân, müverrihân-ı Yunan üzre şehr-i Kamerü'l-Kum-ı Rûm-ı merzibûm-ı sûr-ı Akkirmân'dır. Gerçi kal'a-i Sîn sene 889 târîhinde Sultân Bâyezîd feth edüp dârü'l-İslâm'dır ammâ bu Akkirmân'ın cânib-i şarkîsinde olan Kum deryâsı hâlâ ecinne hükmündedir. Benî Âdem girse selâmete çıkmayup helâk olur. Bir kerre Kazak-ı Âk Kirmân-ı Âk'ı nehb ü gâret etmeğe ol Kamerü'l-Kum kenârına yüz elli pâre gemilerle beş bin Kazak-ı Âk Kum deryâsına girüp bir cân halâs olmayup yüz elli pâre keştîleri sâhil-i bahrde kaldığı muhakkakdır kim karîbü'l-ahd olmağile niçe kimesnelerin ma'lûmlarıdır kim asrımızda hayâtda idiler.

Hâlâ ol Kamerü'l-Kum'da hurde yaylar ve oklar ve ceviz kabuğu kadar sahanlar ve tancereler ve niçe yüz bin hurde ecinne eşyâları bulunur. Âteşe bıraksan yanmaz ve suya bıraksan batmaz bir gûne ma'âdîn-i ibret-temâşâ şeylerdir. İnşâallah mahalliyle ol Kamerü'l-Kum-ı Rûm mahalliyle tahrîr olunur.

Ammâ bu Kamerü'l-Kum-ı Irâk hâlâ imâristân-ı benî Âdemdir. Ammâ kabâ'il-i Urbân-ı Mevâl ve Benî Keys halkı ecinne kavminden ziyâde istîlâ edüp imârâtına mâni' olurlar. Enûşirvân'dan sonra sene 254 târîhinde Me'mûn Halîfe imâr etdi ve sene (–) de Gıyâseddîn Şâh ve Taymur Hânzâde Ya'kûb Şâh imâr etdi ve niçe mülûkun destine yetdi. Sene 941 de Süleymân Hân'da ve Murâd Hân-ı Sâlis'de feth etdi. Ve ol asırdan sonra hâlâ dest-i Acem'de kaldı. Ammâ Süleymân Hânî'de {953} Elkas Mirzâ ibn İsmâ'îl harâb etdi.

Sebeb-i harâbî-i şehr-i Kum: Oldur kim Elkas Mirzâ'nın bürâder-i mihteri Şâh Tahmasb şâh-ı İrân-zemîn olunca bürâderi Elkas-ı kihtere Şirvân-ı Şâmakı hükûmetin verüp Elkas şâhlık iddi'âsında olur. Âhir Mirzâ Elkas'ın Tahmasb Şâh ile hüsn-i zindegânesi olmayup vilâyet-i Kaytak'dan ve Deşt-i Kıpçak'dan vilâyet-i Kırım'a andan gemiyle Rûm'da Süleymân Hân'ın pây-ı serîrine yüzler sürüp bir sarây-ı azîmde meks eder. Andan Türkman u Kürdistân ve sâ'ir Türkmaniyân haşerâtlarından Elkas Mirzâ'ya seksen bin mikdârı yâğî ü dağî ve zâğî ü bâğî derinti asker verüp Elkas Mirzâ kat'-ı menâzil ederek Bağdâd hudûduna varup diyâr-ı Hemedân ve Dergezîn ve Mihribân ve Bâğ-ı Cinân ve Cem-cenâb ve Şehribân ve Kum ve Kâşân ve Isfahân-ı nısf-ı cihâna varınca sekiz ayda diyâr-ı İrân [u] Turan [u]] Âzerbaycân'ı harâb u yebâb edüp ol kadar mâl-ı hazâ'in ve genc-i Kârûn {defâ'in} alırlar kim "Hadden bîrûndur." deyü müverrihler dilinde dâstân-ı dûstân olup meştâ-yı Haleb'de Elkas Mirzâ nâm eşhâs gelüp pây-ı serîr-i Süleymân Hân'ı bûs edüp niçe Mısır hazînesi tefârûk hedâyâlar arz eder. Ol asırdan berü bu şehr-i Kum Elkas Mirzâ'nın rahnesinden ol kadar ma'mûr u âbâdân ve müzeyyen değildir.

Eşkâl-i kal'a-i zemîn-i şehr-i Kum:

………………..(1.5 satır boş)………………..**[321a]**

………………..(2 satır boş)………………..

Ve hâkimân-ı şehr-i Kum:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve imâret-i cevâmi'hâ-yı medîne-i Kum:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve medâris-i âlimân-ı müfessirânı:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve mekteb-i ciğer-kûşe-i ebcedhânı:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve tekye-i dervîşân-ı zîşânı:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve çâh-ı hânedânları: Cümle bin altı yüz aded âb-ı hayât su kuyuları vardır. Bir cânibi Bağdâd-ı behişt-âbâd çölistânı olmağile nehr-i cârîleri yokdur. Cümle imâretleri çâh-ı mâlardan dollâblar ile saky olur şehr-i Kum'dur.

Ve hân-ı hâcegânları:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve çârsû-yı bezzâzistânı:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Tabîbân-ı hâzık cerrâhânı:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Sulehâ-yı meşâyihânı: Gâyet firâvândır ammâ ekseriyyâ gayrı diyâr halkıdır ve Ekrâd-ı Sûrândan ilim tahsîliyçün gelmiş Şâfi'îyyü'l-mezheb âdemleri vardır. Ammâ ahâlî-i şehir cümle Şî'îlerdir, kalkar, durur, oturur, "Yâ Alî!" derler.

Fusehâ [vü] büleğâ-yı şâ'irân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Reng-i rûy-ı mahbûbânı:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ekâlîm-i tâli'-i imâristânı: Şehir be-kavl-i Batlamyus 19'uncu iklîm-i örfiyyede bulunmuşdur. Atvel-i nehârı (–) sâ'at, derecedir ve tâli'-i imâreti burc-ı kavsda beyti müşterî-i nârîdir. Anınçün hevâsı şiddet-i hâr üzredir.

Acâ'ib-i hammâm-ı gâsilânı:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Hubûbât-ı me'kûlâtı: Gendümi ve şa'îri rimâlistân olmağile az olup sahrâ-yı Kâşân'dan ve diyâr-ı Hille'den gelir ammâ her ni'meti latîfdir. İllâ hulviyyâtı Basra helvâsından ve Konya zülbiyyâtından terdir ve latîf ü mümessekdir.

Ve me'kûlât-ı müsmirrâtı: Hadîka-i Rıdvânlarında gûnâ-gûn fâkihelerinden fındığı ve pesde-i handânı gâyet çokdur.

Ve meşrûbâtından Şîrâz ve Hürmüz sükkerî şerbeti ve âb-ı züllesi ve köknarı ve müselli gâyet lezîz ü hûbdur.

Ve aded-i bâğavâtı: Cümle bin mikdârı bâğ u bâğçe ve mesîregâh-ı hıyâbân bâğ-ı cinânları vardır kim zamân-ı kadîmden berü her birinde gûnâ-gûn maksûreler ile ârâste ve kâ'a-i nişîmenler ile pîrâste olmuş bâğlardır. Cümleden Sercem bâğı meşhûrdur. **[321b]**

Ve tetimme-i şehrengîz-i şehr-i Kamerü'l-Kum-ı Irâk: Bu şehr-i Kum şehr-i Hemedân'ın cânib-i şarkîsinde mâbeynehümâları beş merhale yerdir. Zamân-ı kadîmde medîne-i hısn-ı hasîne ve sûr-ı azîme idi. Ve cânib-i (–) Kasrü'l-Lusûs şehrine karîbdir.

………………..(4 satır boş)………………..

Ve ziyâretgâh-ı kümmelîn-i kibâr-ı evliyâ-yı Kum-ı Irâk: Evvelâ cebbâne-i kübrâsında başka bir dâ'irede kâmil altı yüz aded ashâb-ı güzîn *rıdvânullâhi Ta'âlâ aleyhim ecma'în* âsûdedirler kim niçelerinin üzerlerine Âl-i Abbâsiyân halîfeleri kıbâblar inşâ edüp târîhleriyle ma'lûmlardır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Andan (–) sâ'at cânib-i (–)

Sitâyiş-i şehr-i Kejdemâşiyân, ya'nî kal'a-i Kâşiyân, mahmiyye-i kadîm-i zîşân, kân-ı kânân-ı âlîşân, ya'nî medîne-i Kâşân

Bu şehr-i kadîme ve belde-i azîme içün cemî'i müverrihân-ı Arab u Acem ü Yunaniyân niçe gûne ta'rîf ü tavsîf ile şehr-i Kâşân'ı tahrîr etmişler. Ammâ müverrih Mıkdısî-i Yarmeniyân bu diyâr-ı Pârs-ı Irâk'da kesret-i seyâhati sebebiyle eyle tahrîr ü tastîr etmiş kim ibtidâ bu şehr-i Kînmân'ın bânîsi Minûçehr'dir. Zelzeleden sehel harâb olup niçe sene hâli üzre mu'attal kalup kavm-i gurâb u kejdem ya'nî akreb ü çıyan kânı olur.

Ba'dehû âb u hevâsının letâfeti cihetinden hazz olunup ve hâk-i Irâk'da böyle şehr-i mu'azzam harâb u yebâb kalmışı ma'kûl görülmeyüp sene 243 târîhinde Emîrü'l-mü'minîn Hârûnu'r-Reşîd'in hâtûnu Zübeyde Hanım mâl-ı Kârûn ve kenz-i Hârûn harc edüp bu şehri eyle imâr eder kim gûyâ şehr-i Luristân olup üstâd-ı kâmil keheneler cem' edüp akrebinin kesretin ve çıyanlarının vefretin def'iyçün kırk gûne tılısmât inşâ ederler. Hâlâ âsâr-ı esâs-ı mutalsamâtların niçeleri sâbitdir.

Ba'dehû bu şehr-i Kâşân bu vakf-ı dünyâ içre niçe bin mülûkdan mülûka intikâl edüp kâh imâr ve kâh harâb olup sene (–) târîhinde Bağdâd Halîfesi El-Mustansır Billah üzre

Moğol kavmi gelüp Bağdâd'ı kabza-i tasarrufa alup bu Kâşân'da Aka Bây nâm vezîri hâkim olup eyle imâr eder kim gûyâ Dımışk-ı Şâm-ı cennet-meşâm eder. Âhir Moğol Pâdişâhı İnçul Şâh Bağdâd'dan bu Kâşân'a gelüp pây-i taht-ı İnçoliyân olup dahi âbâdân olur. Kavm-i Moğolî'de şâhlara İnçoliyân derler ammâ cümle Moğol-ı İnçuliyân üç neferdir. Üçü de bu Kâşân'dan İnçul olup üçünü de bu Kâşân'da katl eylemişlerdir. Hâlâ hâric-i Kâşân'da bir kıbâb-ı serâmed içre medfûnlardır kim Meşhed-i İnçuliyân-ı Moğol deyü ma'rûfdur. Ammâ niçe târîhde bu kavm-i Moğol lisânı üzre bu şehre Kışvân derler. Lisân-ı Ekrâd'da Keşân derler, lisân-ı Hindî'de Kejdimân ya'nî akreb diyârı, lisân-ı Arab'da Kâsibân ya'nî kâr idiciler derler. Lisân-ı Çağatay'da Keşân-bür derler. Lisân-ı Pârsîde Kâşân ve Kaşân derler. Zirâ kaf ve kâfın birbirlerine kurb-ı mahreci vardır. Ammâ niçe efvâh-ı nâsda Kâşiyân ve Kasıyân {derler}. Ammâ lûgat-i sahîhi Kâşân'dır. Zîrâ ism-i kadîmi şehr-i Kılmân'dır.

Ba'dehû Hârûnu'r-Reşîd hurmesi Zübeyde Hanım dörd yüz elli iki haftada itmâm etdiğinden lafz-ı Kâşân 452 add olunduğundan vech-i tesmiyyesi oldur kim Kâşân dediler.

Ba'dehû sene 791 târîhinde Timur Hân-ı pür-zûr melik-i Irâk oldukda de'b-i Timur Hân ol idi kim her diyârı harâb ederdi. Ammâ bu Kâşân'a yazığı gelüp oğlu Ya'kûb Şâh'a ihsân edüp pây-ı taht oldu. Ammâ sene 954 târîhinde Süleymân Hân fermânıyla Şâh İsmâ'îlzâde Elkas Mirzâ-yı eşhâs bu şehr-i Kâşân'ı ve Kum-ı Hemedân'ı harâb edüp ol asırdan berü hâlâ ol kadar ma'mûr olmuşdur kim **[322a]** deryâda katre ve güneşde zerre kadar tahrîr idelim.

Der-beyân-ı eşkâl-i kal'a-i kadîm-i Kîn-i Kâşân-ı azîm

İbtidâ bu şehri imâr eden Minûçehr'in binâsı kal'a-i Kîn'dir. Şehr-i Kâşân'ın zâhirinde bir sahrâ-yı vâsi'de cânib-i kıblesi kûh-i Kîn kapândır kim eflâke ser çekmiş bir kûh-ı ser-bülend-i Kîn-i Kapân'ın dâmeninde iki fersah arz-ı ba'îdede bir çemenzâr u lâle-ızâr ve gül-i gülistânlı ve bâğ u bostânlı fezâda şekl-i murabba'dan tûlânîce vâki' olmuş bir gûne hâk-i pâk-i tîn inşâ olunmuş bir kal'a-i ra'nâdır kim mutarraş seng ile binâ olunmuş kal'alardan metîn bir gûne hısn-ı hasîn ve sedd-i kemîn kal'a-i Kîn'dir kim gûyâ kal'a-i Mağosa-yı Kıbrıs'dır. Dâ'iren-mâdâr cirmi on üç bin yedi yüz hatvedir. Ammâ bu hisâb kal'a dîvârı üzre add olunmuşdur ammâ taşra handak kenârınca kâmil on sekiz bin adımdır ve gâyet amîk handakı vardır. Ka'r-ı handak eyle pâkdir kim hâr-ı hâşâk-ı nebâtât [u] giyâhâtdır, bir ahşeb-i menbût değildir. Ve cümle rûy-ı dîvârı bârân ve âfitâbdan fenâ bulmasın içün serâpâ Horasânî ve kîr-i cıbıs ile sıvanmış beyâz incü-misâl kal'a-i pür-meâldir. Dîvârının kaddi ka'rdan seksen zirâ'-ı melikîdir ve arzı yigirmi zirâ' arîzdir. Üstünde niçe süvârîler çevgân lu'bedebâzlığı ederler. Ve cümle (–) kapulardır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Derûn-ı kal'ada cümle (–) aded hâk-i pâk ile mestûr hâne-i ma'mûrlardır ve gâyet şîrîn ü müzeyyen hânedânlardır.

Der-vasf-ı varoş-ı bîrûn: Cümle (–) aded hânedânlardır ammâ Kum şehrinden küçükdür.

………………..(1 satır boş)………………..

Der-beyân-ı hâkimân-ı Kâşân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve âbâdân-ı cevâmi'hâ-yı Kâşân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve medâris-i âlimân-ı müderrisân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve mekteb-i püserân-ı tıflân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve tekyegâh-ı âşıkân-ı sâdıkân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve çeşme-sâr-ı âb-ı revân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve selsebîl-i atşân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve ayn-ı câriye-i hayvân: Bu Kâşân'ın cümle âb-ı revânları kûh-ı Kîn-i Kapân'dan gelüp nehr-i Dünyâsîr ile bir olup şehrin cümle imâretlerin reyy edüp ve cemî'i bâğ u gülistân-ı İremlerin saky edüp iner, nehr-i (–) (–) (–) (–)

Ve çâh-ı mâ-i hânedân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve esmâ-i mahallât-ı büldân:

………………..(1.5 satır boş)………………..**[322b]**

Ve sarây-ı kibâr-ı aka-yı nökerân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve sarâyhâ-yı kârbân-ı revân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve hân-ı hâcegân-ı sevdâgerân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve mihmânhâne-i bî-kesân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve çârsû-yı bezzâzistân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve hammâm-ı dilküşâ-yı tâhirân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve âlüftegân-ı kibâr-ı a'yân: Cümle halkı Şâfi'îyyü'l-mezhebdir ammâ cümlesi Şî'îyân ve Sünniyânlar ve muhibb-i Hânedânlardır. Kemâl akay

………………..(1 satır boş)………………..

Ve ulemâ-yı tabîbân-ı hâzıkân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve cerrâhân-ı fâssâdân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve sulehâ-yı meşâyihân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve na't-ı mü'ellif [ü] şâ'irân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve mazanne-i e'azze-i kirâmân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve reng-i rûy-ı pîr u cüvân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve mahbûbe-i mahbûbân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve hevâ-yı nesîm-i câvidân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve âbâdân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve ahâlî-i lisân-ı Fârisî-hân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve kaba-yı merdân ve kaba-yı nisvân:

………………..(1.5 satır boş)………………..**[323a]**

Nâmhâ-yı merdân u nâmân-ı zenân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Esmâ-i çâkerân ve nâmân-ı kenîzekkân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve ekâlîm-i arz-ı beled-i büldân: Bi-kavl-i Hâkim-i kudemâ Batlamyus bu şehr-i Kâşân on dokuzuncu iklîm-i örfiyyede bulunmuşdur. Arz-ı beledi (–) (–) (–) ve atvel-i nehârı (–) sâ‘at ve (–) derece ve (–) dakîkadır.

Ve tâli‘-i binâ-yı imâristân: Bu şehr-i Kâşân'ın tâli‘-i burc-ı imâreti be-kavl-i Monlâ Kulga Şâh üzre burc-ı akrebde bu şehir vâki‘ olup beyti Mirrîh-i mâî olduğundan akrebi çokdur ve Mirrîh-sıfat halkı hûnîdir ve cengâverlerdir.

Ve binâ-yı kenîse-i kıssisân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve memdûhât-ı sanâyi‘ât: Ve cümle ahâlîsi ehl-i kâr-ı dükkânçedir kim Kâşân'da işlenen âlât-ı harbe müte‘allık silâh âvânî Diyârbekir'de ve Cıska şehrinde işlenmek ihtimâli yokdur. Bu şehir halkı yed-i tûlâların ayân etmişlerdir.

Ve kâr-ı kisb-i ricâlât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve hubûbât-ı mahsûlât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Sitâyiş-i me'kûlât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-medh-i müsmirrât: Cümle meyvesi memdûhdur illâ âlû-yı nehârîsi bat beyzası kadardır ve meleçe ve Abbâsî emrûdu memdûh-ı Irâk-zemîndir ve kameri ve mışmışı gâyet âbdâr ve lezîz kaysıdır kim gûyâ Hamevî-i Şâm'dır.(–)

Der-vasf-ı envâ‘-i meşrûbât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve imârât-ı it‘âm-ı zülbiyyât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve mesîregâh-ı bâğ-ı İremezât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve aded-i cinân-ı bâğavât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve tetimme-i şehrengîz-i külliyât: Evvelâ bu Kâşân'da akreb [ü] kejdüm vefret üzre olduğundan ba'zı müverrihân-ı Acem şehr-i Kejdüm nâmıyla bu şehri yâd ederler. Eyle akreb olur kim her biri gûyâ Rûm'un bahrinde olan yengeç hayvânı kadar olur. Kaçan kim dümmin kec kılup zemînde olan haşerâtları sayd etmeğe gitdikde keler gibi seğirdüp şikâr alır. Katırı tırnağından ve deveyi tabanından soksa emân u zamân vermez, helâk eder.

Hikmet-i Hudâ Hârûnu'r-Reşîd hurmesi bu şehri âbâdân etdikde bir kehene-i cihân-bân bulup bu akreb içün bir tılsım edüp Navan nâm deyrde defn edüp ol tılsım üzre ilm-i vefk ile "Müsâfirem müsâfirem" hattı tahrîr olunmuşdur. Hâlâ bir ehl-i beled ve bir garîbü'd-diyâr-ı nâ-beled bu şehre girdikde üç kerre "Müsâfirem" deyü nidâ ederek şehre girer. Bi-emrillah kendüye bir zarar isâbet etmez. Böyle bir mutalsamdır. Hatta Baba Abdî-i Horasânî **[323b]** refîkımız Anadolu diyârında Balıkesri şehrinde pire derdinden müteezzî oldukda pire içün bir şikâyet-âmîz Nâme-i Bergûs edüp bu Kâşiyân'ın akreblerin esnâ-yı ebyâtda yâd eylemişdir. Ebyât-ı Bergûsiyye:

Ne pire her biri bir zerk idici dîv-i hücûm

Ne pire bilmez amân, vermez amân câna kıyar

Pire bir heybet ile halka hücûm eyledi kim

Dîv bu yerde eğer bâğlasalar ide firâr

Kâşiyânlı diyeler akrebe rahmet her bâr

Olsalar muhbir eğer bu pireden ehl-i bihâr

Balıkesrî'de Hudâ ıydiyye kılmazsa meded

Pireler anı şehîd eyleyeler zâr [u] nizâr.

………………..(5 satır boş)………………..

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı mülûk-ı selef-i selâtîn-i Kâşân ve ziyâretgâh-ı evliyâu'l-ârifîn ve asfıyâu'l-vâsılîn
haccallahu ale'l-âlemîn, radıyallahu Ta'âlâ aleyhim ecma'în, kaddesenallahu bi-sırrıhi'l-mübîn, iste'ânet billahi ve bihi'l-avn

Evvelâ Basra'yı bizzât Hazret-i Ömer *radıyallâhu anh* Havâriciyân destinden feth etdikde cümle Ashâb-ı kirâm ile Hâlid b. Velîd bu Kâşân üzre geldiklerinde ceng-i azîm edüp niçe yüz Sahâbe-i kirâm ve Muhâcirîn [u] Ensâr-ı benâm bu taht-ı Kâşân'da şehîd olmuşlar. Âhir-ı kâr Kâşân'ın fethi Esved ibn Mikdâd eliyle feth olup niçe sene dest-i Ashâb-ı güzînde olmağile imâr olup niçe bin Ashâb ve niçe bin evlâd-ı Sahâbe-i kirâm Karâke-i Arab nâb bir mahalde medfûnlardır kim cümle kıbâblarıyla ve seng-i mezârlarıyla merkad-i pür-envârları zâhir ü bâhirdir ve ziyâretgâh-ı erbâb-ı dilândır. Andan ziyâret-i,

………………..(2.5 satır boş)………………..

Bu şehri seyr [ü] temâşâ edüp cânib-i şarka âbâdân kendler ubûr ederek (–) sâ'atde,

Menzil-i kend-i Zülyezen: İki bin hâneli ve câmi‘li rabta-i zîbâdır. Andan yine taraf-ı şarka,

Evsâf-ı şehr-i hâsıl-ı Hindîvân, ya‘nî medîne-i Cerbân Kan

{Mevlûd-i Nebî‘nin} sene 6 târîhinde bânîsi Enûşirvân-ı âdil ümerâlarından Hâtem-i Tay-yi Arabî‘nün karındaşı Emîr Cerbân Kan binâsı olduğundan Cerbân Kan nâmıyla meşhûr bir şehr-i ma‘mûrdur. Kavm-i Moğol bu şehre Kan derler. Lisân-ı Çîn'de kan hâkime derler. Hâlâ bu şehr-i Cerbân Kân, hâk-i Irâk'da ve hükm-i Şâh-ı Acem'de Kâşân eyâletinde başka sultânlıkdır kim bin güzîde nökere mâlikdir. Sûru harâbdır ammâ şehri imâr-ı kâmyâbdır. Medînesinin cümle etrâfı handak hafr-i türâbdır ve cânib-i eknâfı çâr-deh bâbdır. Derveze-i Kâşân ve derveze-i şehr-i Sâve ve derveze-i şehr-i Rey ve derveze-i şehr-i Demâvend ve derveze-i Bağdâd ve derveze-i şehr-i Deylem ve derveze-i şehr-i Şehribân ve derveze-i Isfahân-ı nısf-ı cihân ve derveze-i Derteng ve derveze-i şehr-i Kum ve derveze-i şehrü‘l-Mut ve derveze-i (–). Hulâsa-i kelâm cümle on dörd kapusu vardır. Bu kapular dâhilinde olan bir şehr-i müzeyyendir kim cümle yedi bin hâne-i âbâdândır.

Ve cümle yetmiş mihrâbdır ve câmi‘ vü hammâmları ve hân ve çârsû-yı bâzârları gâyet ma‘mûr u müzeyyendir. Ve cümle halkı Şî‘îlerdir . Ammâ ârifân-ı zarîfân-ı Acem deyü add olunsa bu şehir halkının zarâfeti ve letâfeti ve hoş-hûlukları yâd olunur. Cümle nüktedân ve nükte-şinâsân ve Fârisîhân şu‘arâ-yı merd-i Hudâları vardır. Husûsan sıbyânı gâyet necîb ü reşîd olurlar ve mekteblerinde hurûf-ı hecâyı bu minvâl üzre kırâat ederler.

Diyâr-ı Acem'de tilâvet olunan hurûf-ı teheccidir

Evvelâ,

Elif, be ile elâ eblü elâ el ülüli ele üb.

Be, be ile belâ beblü belâ bel bülü ve lî bül büb.

Te, te ile telâ tetül ve telâtül tülüli tetül tüt.

Se, se ile selâ sesül ve selâ **[324a]** sel selli sel süs.

Cim, cim ile celâ cecil ve celâ cel cülüli cül cüc.

Ha, ha ile halâ hacel ve halâ hah huhuli hah huh.

İlâ âhirihî. Yigirmi dokuz aded hurûf-ı hecâ bu gûne tilâvet olunur. Ammâ hurûf-ı hecâ i‘râb-ı mu‘cemesiyle böyle okunur:

Elif zeber zîr î peş û.

Be zeber be zîr bî peş bû.

Te zeber te zîr tî peş tû.

Se zeber se zîr sî peş sû.

Cim zeber ce zîr ci peş cû.

Ha zeber ha zîr hî peş hû.

Hı zeber ha zîr hî peş hû,

ilâ âhirih, bu gûne okunur.

Ve bu ahâlî-i şehr-i Cerbân Kan nice gûne ulûm-ı acîbe ve garîbe ve felsefiyyâta mâliklerdir ammâ zâlimler gâyetü'l-gâye Şî'îlerdir. Cümle halkı kalemkârî ve halkârî iki peşli haftân giyüp başlarında tâc-ı Revâc ve pâylarında yeşil don ve yeşil kîmhat-ı pây-pûş-ı mihâc giyerler ve ekseriyyâ halkı ilm-i edvâr üzre hânendelerdir kim her biri ayş u tarab mahallerinde destine müdevver dâ'ireyi alup on iki makâm ve kırk sekiz terkîb ve yigirmi dörd usûl ile savt-ı hoş-elhân ve fasl-ı makâm-ı Isfahân etdikde istimâ' eden yârân-ı hâzırân hayât-ı câvidân bulur. Ekseriyyâ murabba'ât u kâr ü nakş tasnîfâtları tarz-ı Horasân üzre beste olunup ekseriyyâ güfte ve besteleri bu sûret şehrengîz kelâmlarıdır. Makâm-ı sabâ, usûleş evfer beste-i kara karçığa:

Tebrîzin bâğı güzel hey cânım

Bâğçesi dağı güzel ey zâlim

İşittim ki rakîb ölküpdür ol zâlim

Dahi hûb[b] dahi güzel ey cânım

deyü hoş âvâz ile okurlar. Ve makâm-ı Irak'da usûleş semâ'î tarz-ı Luristân üzre hânendelik etdiklerinde âdem hayrân-ı Irâk olur. O semâ'î budur:

Ne hevâ-yı bâğ-ı sâz

Ne kenâr kişt mârâ

Heme hayretem be-dihkân

Hemedân behişt-i mârâ

Dergüzîn behişt mârâ

Şehribân behişt mârâ

Dir dir ten nî tânâ dir ney

Dillere dillere tâney tâney tâney tâney tâney.

deyü âğâze edüp kûşe-be-kûşe sohbet-i hâs ederler. Eğer bu şehrin erbâb-ı ma'ârifin ma'lûmumuz olduğu mertebede ta'rîf ü tavsîf etsek başka bir müdevven olur.

Ve ilm-i usturlâba mâlik olan Monlâ Hudâdâd-ı Kirmânî kavli üzre bu şehr-i Cerbân Kan 19'uncu iklîm-i örfiyyede bulunup arz-ı beledi (–) (–) (–) ve atvel-i nehârı (–) sâ'at ve derecedir. Ve tâli'-i imâreti burc-ı mîzânda ve beyt-i zührede ve hâne-i hevâyîde bulunmuşdur. Anınçün halkı mîzân üzre i'tidâlâne hareket ederler kim burc-ı mîzân gibi beyne beyne geçinirler. Ve beyt-i zühre olduğundan cümle halkı rakkâs u hânende vü sâzende ve cümle sağîr ü kebîri hevâyîlerdir.

{Ve müverrihân-ı nâzikân-ı Acem; bu şehrin âbdâr karpuzu bisyâr olmağile bu şehrin ismine şehr-i Hindîvâne demişler ve sâ’ir müsmirrâtları hadden firâvândır}.

Ve ziyâret-i şehr-i Cerbân Kan: Bu şehre şehr-i Kum bir merhale cânib-i (–) karîbdir. Ol râh üzre bu şehir hâricinde mezâristân-ı Cerbân Kan’dır kim vâdî-i hâmûşândır. Mısra‘:

Kimi Cem’dir, kimi Dârâ yatan, mevtâyı söyletsen.

mazmûnu üzre niçe bin hakân u şâhân ve sultân ü İncurân u keyâniyân ve ekâsire ve Sâsâniyân ve Bayındırân ve Abbâsiyân ve melik ve kan-ı kanân ve hân-ı hânân ve ulemâ-yı İrân u Turân yatır. Böyle bir meşhed-i gûristân-ı vâdî-i hâmûşândır. Ammâ cümleden Kırklar makâmı ve Hazret-i Hızır makâmı ve Penç Hüseyin makâmı ve Ricâlü‘l-gayb makâmı ve Ümenâ makâmı ve Nücebâ makâmı ve Büdelâ makâmı ve Evtâd makâmı ve Nukebâ makâmı, bu zikr olunan makâm-ı sultânlar cümle kırk yerdedir ve cümle kavm-i Acem bu makâmât-ı aliyyelere i‘tikâd-ı pâk ile mu‘tekidlerdir kim leyle-i Cum‘ada ziyâretgâh-ı erbâb-ı dilândır. *Rahmetullâhi aleyhim ecma‘în ve kaddesenallahu bi-sırrıhi’l-mübîn.* (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Andan yine cânib-i şarka meyyâl gidüp,

Evsâf-ı şehr-i kadîm-i Sâvî, binâ-yı Âdem-i Sânî ya‘nî Nûh Necî, ba‘dehû binâ-yı sâhib-i hurûc Şâh Gâve, ya‘nî medîne-i mu‘azzam Sâve

Be-kavl-i müverrihân-ı Hind-i dükend ve müverrihân-ı Arab u Acem ve Külkend ü müverrih Deylemî ve müverrih Mıkdısî-i Yarmenî cümle müttefekun aleyh olup bu şehr-i Sâve’yi ba‘de’t-Tûfân Hazret-i Nûh zevrakıyla talattum-ı deryâda bu mahalle râst gelüp zevrakı hâk-i pâk üzre karâr bulunca [86] buyururlar.

Ba‘dehû bu cây-ı menâsdan keştî-i Nûh halâs olup Musul kurbünde gemisi cebel-i Cûde üzre karâr etdüği Kur’ân-ı **[324b]** Azîm’den sûre-i (–) (–) Hazret-i Risâlet-penâha alâ tarîkı‘l-kasas nâzil olan âyet-i şerîfedir: (–) (–) (–) [87] ilâ âhiri’l-âyet.

Diğer âyet-i şerîfe [88] nassı cümle Hazret-i Nûh Necî hakkına nâzil olmuşdur.

Ba‘de’t-Tûfân Hazret-i Nûh cebel-i Cûde üzre Cûde şehrin imâr etdi. Andan Nûh Âvînd şehrin ya‘nî Nihâvend medînesin binâ etdi. Andan oğlu Yâfis şehr-i Gazvîn’i binâ etdi. Andan şehr-i Kamerü‘l-Kum’u binâ etdi. Andan bu şehr-i Sâve’yi binâ etdi kim mukaddemâ keştîsi bu mahalde sehel karâr buldukda buyurmuşlardı. Ba‘de’l-binâ bu şehrin ismine Sâvî ka‘dı dediler. Lisân-ı İbrî‘de ka‘d şehre derler. Hattâ Kabâbıta târîhlerinde ka‘d-ı İskender ve ka‘d-ı Mısır ve ka‘d-ı Fustât ve ka‘d-ı Hasan ve ka‘d-ı Filistîn ve ka‘d-ı Dımışk-ı Şâm derler. Ba‘de’t-Tûfân bu ka‘d-ı Sâvî ol kadar âbâdân oldu kim tûlen ve arzen kemâl-i vüs‘ati üç günde devr olunurdu.

Ba‘dehû sene 600 mukaddem Hazret’in vilâdetinden Hazret-i İsâ asrında Buhtunnasr Kürdistân’dan hurûc edüp hûn-ı Yahyâ talebiyçün bu şehr-i Sâvî‘ye gelüp iki kerre yüz bin Yahûdî‘sin katl edüp şehr-i Sâvî‘yi harâb u yebâb eder.

Ba‘dehû sene (–) târîhinde Sencer-i Yezcürd imâr edüp ismine tahfîf-i kelâm ile şehr-i

Sâve dirler. Hâlâ hâk-i Irâk'da ve hükm-i Kâşân'da başka sultânlıkdır kim cümle bin aded güzîde şehbâz nökere mâlikdir. Ve monlâ ve havâce ve nakîbi ve on iki hâkimi mukarrerdir. Ammâ kal'ası yokdur. Mâ-tekaddem hâk-i pâk ile mebnî kılınmış ammâ intihâ-yı serhad olmağın mürûr-ı eyyâm ile sûru yebâb u türâb kalmışdır. Ammâ taşra şehri cümle beş bin aded ulvî ve süflî hâk-i anber-i pâk ile ile mestûr hânedân-ı ma'mûrlardır.

Hulâsa-i kelâm cemî'i hayrât [u] hasenât-ı ebniyye-i imârâtı tâbıku'n-na'l bi'n-na'l şehr-i Kum'a mânenddir ammâ bu şehr-i Sâve'nin âb [u] hevâsı ve mahbûb [u] mahbûbesi ve halkının ten-dürüstlüğü ve bâğ u bâğçe-i İremezâtları şehr-i Kâşân ve Hemedân'dan sonra sâ'ir şehirlere tercîh olunur. Ammâ cümle halkı Şî'îlerdir. Mâbeynlerinde Sünnîleri çokdur ammâ Çâr-yâr-ı güzîne sebbâbları yokdur. Her şâhdan destlerinde yarlığ-ı belîğ-i şâhîleri vardır kim sebbâbları nefy-i beled ve mansıbından azl-i ebed ederler. Ammâ bu şehrin hüsniyyâtı cihetinden niçe yüz şey'i vardır ve niçe şehrengîzleri vardır. Yetmiş aded fasl ile ta'rîf ü tavsîf etmek lâzım idi ammâ kesret-i kitâbet olmasın içün bu fihris-i müsveddâtımızı bu kadarca tahrîr edüp iktifâ etdik. Ammâ hüsniyyâtından iki şey'e aşk olsun.

Birisi oldur kim bu şehirde cümle halkı askerîdir kim bir şey'e muhtâc değillerdir. Bir de zabt u rabt ve narh-ı cârîlerine aşk olsun. Her şeb cümle dükkânçeleri küşâde kalup herkes hâne-i bî-minnetine bî-bâk ü bî-pervâ yatup pâsbânlar tâ vakt-i sehere dek dîdebân u nigehbân u keşikbânlık ederler. Ol kadar mazbût şehirdir kim me'kûlât [u] meşrûbât makûlesi eşyâlara seg-i dirende dahi dehân-dırâzlık etmezler. Ve çârsû-yı şâhîde metâ'-ı firâvâna bir merd-i âferîde dest-dırâzlık etmeyüp cemî'i me'kûlât [u] meşrûbâtı ve beyzası ve pişmiş tavuğu ve çobrası ve pilavı ve herîsesi cümle vezn-i Alî ile fürûht olunur, aslâ ve kat'â kelek ve şinik ve gülbe ve peymâne yokdur. Ammâ halkının ahd [ü] peymânları vardır. Eyle ganîmetdir kim bir kez gendüm-i danedâr nîm abbâsîye yarar. Ve bin menn-i hâs ve beyâz nân-ı cân bir kazbekî-i Tiflisîyedir. Ve bir vusak tereyağı kehribâ-vâr üç Kazbekiyyedir. Tâ bu mertebede ganîmet şehr-i Sâve'dir. Ve cümle halkı müdekkik-i âlem olduklarından gâyet hisâbîlerdir kim kâr [u] kisb içinde bir dangı hisâb ederler ve kânûn-ı Şeyh Safî'dir deyü narh-ı şâhîleri üzre cân verirler.

Narh-ı Alî üzre kez ü men ve ratl u sak hisâbları beyân eder

Evvelâ hisâb-ı kez; yedi yüz kırk sekiz bin sekiz yüz dirhemdir. Ve sak; altmış iki bin dört yüz dirhemdir. Ve nakin; on iki bin dörd yüz seksen dirhemdir. Ve nakiz; on iki bin sakdır. Mekul bin beş yüz **[325a]** altmış dirhemdir. Sâ'; bin kırk dirhemdir. Mud; beş yüz yigirmi dirhemdir. Menn; iki yüz altmış dirhemdir. Ratl; yüz otuz dirhemdir. İstâd; altı yüz dirhemdir. Dirhem; otuz üç arpa ağırıdır. Miskâl; yüz arpa ağırıdır. Kırat; beş arpa ağırıdır. Dânk; (–) (–). Fersah; on iki bin adımdır. Mil; dörd bin adımdır. Bir adım dörd ayakdır ve bir ayak-ı meyân uç uca yigirmi iki arpa kaddidir. Ve bir zirâ'-ı hayyât; üç karışdır. Ve bir karış; yigirmi arpa kaddidir ve çuka arşını üç karış iki parmak enlidir. Ve mi'mâr arşını bir zirâ'-ı hayyâtî ve bir sülüs ziyâdedir ve zirâ'-ı Mekkî, Hazret-i Zübeyr Mekke'yi ta'mîr etdikde zirâ'-ı Mekkî dedüğü bir çubuk zirâ'-ı hayyâtîdir. (–) (–) (–) (–). Bu hisâb-ı kitâblardan mâ'adâ bu şehr-i Sâve halkı ilm-i arkâmda gûyâ Feyzullah-ı Hindî'dir, *ve's-selâm*.

Evsâf-ı kubûr-ı şehîdân-ı şehr-i Sâve:

………………..(2.5 satır boş)………………..

Bu şehr-i Sâve'den cânib-i cenûba kend-i Hayder Kan; yüz hâneli câmi' ve hânlı kend-i âbâdândır. Andan yine taraf-ı cenûba kend-i Sultân Dürûğ; Kâşân hânlarının hâssı bin hâneli kend-i âbâdândır. Andan yine cenûba,

Evsâf-ı diyâr-ı İrân-zemîn-i mers, binâ-yı Şâh Keyûmers, misâl-i şehr-i Dağıstân-ı Tarhû-yı Enderey, ya'nî şehr-i azîm-i bender-i Rey

Müverrihân-ı İrân-zemîn ve sahâ'if-i münşiyân-ı Irâk-ı Dergezîn müverrihleri tahrîri üzre bu şehr-i Rey'i ibtidâ binâ eden İrân-ı Turan şâhlarından Keyûmers Şâh binâ etmişdir. Mürûr-ı eyyâm ile her tarafdan yâğî vü dağî rahneleri görmek ile harâba mü'eddî olup ba'dehû Şâh Hûşah binâ etdi ve eyle imâr [u] avâdân oldu kim Bağdâd-ı behişt-âbâd-ı atîk bu şehr-i Rey yanında bir kendce gelmezdi. Bu kevn-i çarh-ı kec-revün âdeti üzre niçe bin mülûkdan mülûka intikâl edüp hâlâ hâk-i Irâk'da hükm-i Acem'de kûh-ı Demâvend'in cânib-i garbîsinde bir ferahfezâ-yı çemenzâr [u] lâle-ızârda Bursa şehri gibi temevvüc edüp kat-ender-kat bâğ-ı İremezâtü'l-imâd misilli bir şehr-i dilşâd-ı Rey âbâdândır.

Bu şehrin kadr-i âsâr-ı âbâdânı şarkdan garba tûlânîsi kâmil iki fersahdır, ya'nî yigirmi dörd bin adımdır. Şehr-i Tire ve şehr-i Ma'nisa gibi tûlânîce vâki' olmuşdur. Ammâ arzen nısıf fersah şehr-i mu'azzamdır ve bu şehrin cânib-i garbîsi iki fersah yerde kûh-ı Akra' vâki' olmuşdur kim hudûd-ı Kürdistân'dır. Ve sâve şehri bu şehr-i Rey'ün cânib-i şarkîsinde üç merhale menzildir, ammâ biz iki menzilde şehr-i Rey'e geldik âheste üzre.

Der-beyân-ı ahvâl-i hâkimân-ı şehr-i Rey: Hâlâ bir hân-ı âlîşânlıkdır kim yedi yâr aşkına heft hezâr nökere mâlikdir. Şehir mollası ve hâce şeyhülislâmı ve şeyhü's-sâdât-ı kirâmı ve dizçöken ağası ve korucubaşı ve yasavul akası ve kelenteri ve daroğası ve münşî ve şâhbenderi ve eşik ağası ve mihmândârı vardır ve bu hâkimler bu şehr içre eyle adl-i adâlet [ve] hükm-i hükûmât ederler kim gûyâ adl-ı Enûşirvân-i Kisrâ'dır.

Sitâyiş-i imârât-ı hânedân-ı şehr-i Rey: Gerçi sâ'ir diyârlar gibi kal'ası amâr değildir ammâ şehri gâyet ma'mûrdur. Cümle dokuz bin sekiz yüz aded derveze add olunur bâğlı u bâğçeli hânedânlardır. Her derveze içre ekall-i mâ-yekûn onar ve on beşer hâne-i müte'addideler var. Cümle âsâr-ı binâları kerpiç ile mebnîdir ve cümle dam u bâmları türâb-ı pâk ile mestûr hânedân-ı ma'mûrlardır. Ammâ bu şehrin cânib-i erba'asında sûr hafri-misâl handak-i vâsi'i ve umk-ı azîmi vardır kim yâğî vü bâğîden emîndir. Ve cânib-i etrâfında sekiz aded dervezeleri vardır. Ammâ cümle haşeb levha bâblardır.

Ve bu şehrin cemî'i şâhrâhları gâyetü'l-gâye teng [ü] tardır. **[325b]** Zîrâ Urbân ve Ekrâd-ı nâbekâr bâğîleri havfinden yolların tîre eylemişler kim bir tarafdan düşman şehre zafer bulursa daracık yollarda izdihâm olup usret üzre yâğîler geçerken her hânenin dâm u bâmlarından ve revzen ü câmlarından ve kâ'a vü şâhnişînlerinden hâne sâhibleri ok ve tüfeng ve saban ve seng nisâr edüp düşmandan intikâm almak mülâhazasıyla şehrin yolların şehr-i Mısır derbleri gibi daracık eylemişlerdir. Hakkâ ki şehr-i Rey'ün her hânesi cezîre-i Sakız hâneleri ve Haleb kâ'aları gibi kal'a-misâl hânedân-ı pür-meâldir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-vasf-ı cevâmi‘hâ-yı şehr-i Rey: Cümle

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve âsâr-ı binâ-yı mesâcidhâ-yı Rey:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve dârü‘t-tedrîs-i âlimân-ı sûhteyân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve dârü‘t-tahsîl-i ulûm-ı gılmân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve tekyegâh-ı sâdıkân-ı dervîşân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve çeşme-sâr-ı âb-ı hayvân: Bu şehr-i Rey içre cümle yüz on aded çeşme-sârlar vardır kim âyende vü revendegân u müsâfirân ve devâbâtları nûş eder ammâ şehir halkının sâhib-tab‘ olanları çâh-ı mâdan nûş eder.

Ve sebîlhâne-i Kerbelâ-yı şehîdân: Bu şehrin enderûn u bîrûnunda cümle yetmiş yerde sebîlhâne-i teşnegân var kim her birin birer sâhibü‘l-hayr şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ ervâhlarıyçün inşâ olunmuşdur. Cümleden Şâh sebîli ma‘mûrdur.

Ve aynu’l-hayât-ı âb-ı cereyân: Bu şehrin garbîsinde evvelâ kûh-ı Demâvend’den iki nehr-i sağîre gelüp şehrin bâğ u besâtînlerin saky edüp ba‘dehû nehr-i (–) mahlût olur. Ve bu şehirde bir kana dahi cereyân eder.

Ve çâh-ı zemzem-i hânedân: Cümle âb-ı revânları cebel-i Demâvend’in demir ma‘denlerinden gelmeğ ile suları memdûh olmadığından derûn-ı şehir içre cümle dokuz bin âb-ı hayât buz pâre-misâl sulu kuyuları vardır. Hakkâ ki zülâldir.

Ve nâmhâ-yı mahallât-i âbâdân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve hânedân-ı kibâr-ı nökerân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve sarâyhâ-yı kârbân-ı revân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve mihmânhâne-i sevdâgerân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve ârâmhâne-i garîbân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve çârsû-yı bâzâr-ı şâhân:

………………..(1.5 satır boş)……………….. **[326a]**

Ve hammâmhâ-yı rûşenâ-yı gâsilân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve âşüftegân-ı nüdemâ-yı yârân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve hukemâ-yı feyyâz-ı tabîbân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve cerrâhân-ı zû-fünûn-ı üstâdân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve sâhib-sulûk-i meşâyihân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve Fârisî-şinâs-ı mü'ellif [ü] şâ'irân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve reng-i rûy-ı pîr ü cüvân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve nâ-resîde-i gılmân u duhterân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve hevâ-yı bâd-ı sabâ-yı diyâr-ı İrân: Bu Rey şehrinin hevâsı gayrı diyâr hevâsı gibi memdûh değildir, şiddet-i hâr üzredir. Ammâ sayf u şitâda cemî'i halkı damları üzre her gice serîrler üzre yatup kisb-i tarâvet ederler, gicesi latîfdir.

Ve ibret-nümâ-yı âbâdân: Bu şehrin etrâfında niçe yerleri hafr ederken zî-kıymet la'l-i Bedahşân ve yâkût ve seylân-ı Erdebilî çıkar kim ta'bîr olunmaz. Diğer vâcibü'l-iber; hâlâ her sene genc-i Kârûnlar ve kenz-i bâdâverler bulunur.

Ve güft [ü] gû-yı ehl-i beled-i Fârisîhân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve kaba-yı merd ü kaba-yı zenân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve nâmhâ-yı merd ü nâm-ı zenân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Esmâ-i çâkerân ve nâm-ı cevâriyân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve ekâlîm-i arz-ı büldân: Be-kavl-i Hâkim Batlamyus, bu şehr-i Rey 19 iklîm-i örfiyyede bulunmuşdur. Ve Monlâ Tâc Şâh dahi eyle dedi ammâ hakîr irtifâ‘ almadım. Ve arz-ı beledi (–) (–) (–) ve tûl-ı nehârı (–) sâ‘atdir.

Ve tâli‘-i binâ-yı imâristân: Bu şehri ibtidâ Keyûmers Şâh binâ etdikde burc-ı esedde esâsın vaz‘ eder. Anınçün halkı esed-heybet ve gazanfer-salâbetlerdir ve burc-ı esed beyt-i şems-i nârîdir. Anınçün şemsinde te’sîr vardır.

Ve âbâdân-ı deyr-i papasân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve medh-i ehl-i pîşekâr:

………………..(1.5 satır boş)……………….. **[326b]**

Ve hubûbât-ı gendüm-i mahsûlât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve sitâyiş-i gıdâ-yı rûh-ı tenâvülât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve me’kûlât-i gûnâ-gûn-ı müsmirrât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve teşnegân-ı envâ‘-i meşrûbât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve dârü‘z-ziyâfe-i imârât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve teferrücgâh-ı menzil-i İremezât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve hıyâbân-ı gülistân-i bâğavât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve şehrengîz-i tetimme-i külliyât: Evvelâ bu Rey şehrinin cânib-i garbîsinde olan kûh-ı Demâvend’den nüzûl eden âb-ı revânlar ol kadar memdûh değildir. Ancak şehr-i Rey’ün mezâri‘ât ü bâğ u bostâniyânların reyy edüp cânib-i şarkda eyâlet-i Rey kendlerin reyy ederek nehr-i azîm (–) munsabb olur nehreyn-i sağîreyndir. Birinin ismi (–) (–) (–) ve birinin nâmı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı yaylağ-ı kûh-ı Demâvend: Bir cebel-i kûh-ı serbülenddir kim zamân-ı kadîmde yedi aded sûr-ı metîneler ile âbâdân hâlâ biri ma'mûrdur kim kal'a-i Demâvend nâmıyla meşhûr-ı âfâk olup sene 995 târîhinde Murâd Hân-ı Sâlis vezîri Cığalzâde Sinân Paşa kal'a-i Demâvend'i yedi günde feth edüp hâk ile yeksân etmişdi. Ve kûh-ı Demâvend'den beş kerre yüz bin koyun sürmüşdü. Hâlâ yine bu yaylada on kerre yüz bin devâbât makûlesi vardır. Bu yaylanın şark cânibinde yaylayan Avşarî ve Kehrânî ve Dümbülî ve Dümdümî Türkmanânı yayla hakların Acem Şâhı tarafından Rey şehri hânı alur. Ammâ yine bu kûh-ı Demâvend'in cânib-i kıblesinde ve taraf-ı garbîsinde yaylayan Urbân u Türkman u Ekrâd-ı Zıbarı'nın {yaylamakların} İmâdiyye hâkimi ve Akra beği alırlar. Tâ bu mertebe böyle bir kûh-ı azîm-i mahsûldârdır ve ma'âdin-i hadîd gâyet çokdur. Ol ecilden sularının nef'i yokdur. Bu kûh-ı Demâvend'in şimâlinde,

Evsâf-ı kûh-ı Akra: Lakab-ı sahîhi kûh-ı Akra'dır. Bu dahi şehr-i Rey'ün cânib-i garbîsi ve şimâlîsine meyyâl nümâyândır, ammâ üç merhale ba'îd bir uryân u bî-dıraht u bî-semer bir cebel-i Akra'dır kim Kürdistân Akra beğiyle Acem müşâsında bir kûh-ı bâlâdır kim kehkeşân-âsâ semâya ser çekmiş bir kûh-ı serbülenddir. Nebâtât [u] giyâhâtı firâvân ve uyûn-ı câ'iyeleri âb-ı hayât-ı revândır. Sene (–) târîhinde İmâdiyye'ye giderken bu kûh-ı Akra'da meks edüp Monlâ Karnî nakli üzre bu kûh-ı Akra'da altun ma'deni vardır ammâ Ekrâd diyârında olmağile zer-i hâlisin husûle getiremeyüp harcı hâsılıyla berâber gelmez demiş idi. Meğer lağv imiş. Bu hakîr şehr-i Rey temâşâsında iken Akra kûhundan yedi katar-ı katır yükü tibr altun Rey hânına gelüp tîz-âb ile suya çeküp ba'dehû âteş-i germâ-germde kâl edüp bir nerm zer-i hâlis hâsıl oldu kim ta'bîr olunmaz.

Ba'dehû ol katar-ı katırlar ile mezkûr tibri hân şâha gönderdi. Hâlâ tibr-i Akra' Kürdistân-ı Acemistân'da meşhûrdur. **[327a]** Bu şehr-i Rey etrâfında bir imâret esâsı hafr etseler altında ol hafr olunan yerde beş on yahûd on beş kıt'a cevâhir-i zî-kıymetden elmas u la'l u yâkût çıkup sâhib-i zemîn girân bahâya fürûht eyleyüp binâya mübâşeret eder.

Temâşâ-yı garîbe: Hâlâ bu şehr-i Rey içre eyledir kim her sene elbette derûn-ı şehirde ve yahûd bîrûn-ı şehirde elbette her sâl birer ikişer defîne mâl çıkar. Ammâ bu künûzlar çıkması sebebiyle niçe bin mahlûk-ı Hudâ kâr u kisb pîşesinden âvâre olup şeb [u] rûz Ferhâd-vâr çalışup kenz-i Kârûn küşâde etmeğe cidd ü ihtimâm-ı tâm edüp derbeder benâm olup bu mekr ile ifnâ-yı vücûd etmededirler. Ve bu kenz-küşâlığın bir kubhu dahi oldur kim, bu mahalde bir kenz vardır deyü niçe yüz âdem hân tarafından ol hânedâna üşüp Ferhâdî tîşeler urup ilâ hâze'l-ân eyle şehr-i âbâdân eski mısır gibi harâb (–) olup bûm u gurâb u masasaya âşiyân olmadadır.

………………..(3.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı cebbâne-i şehr-i Rey-âbâd

Hazret-i Ömer hilâfetinde ve Hazret-i İmâm Hüseyin şehzâdeliğinde ve gayrı Devâzde İmâmân-ı hümâmân asırlarında bu şehr-i Rey Ashâb-ı güzîn ve Muhâcirîn [ve] Ensârîn ile imâr olup cümle ehl-i Mekke ve ehl-i Bekke ve ehl-i Medîne bu şehr-i Rey'de sâkin olurlardı. Âhir dâr-ı âhirete intikâl edenleri bu şehr-i Rey cebbânesinde defn ederlerdi. Hâlâ mekâbîr-i Ashâb-ı güzîn şehrin cânib-i kıblesinde ziyâretgâh-ı azîmdir. Ve niçe kibâr-ı evliyâullah ulemâ ve sulehâ ve mü'ellif-i fukahâ-yı şu'arâ medfûnlardır.

Ve **ziyâret-i Şâhruh Kay:** Bir kubbe-i âlîde âsûdedir.

Ve **ziyâret-i Selmân-ı Kûfî:** Hazret-i Alî belin bağladı. Sakaların pîridir. Otuz yaşında nakl etdi. Bu şehrin hâricinde bir kubbede medfûndur.

………………..(1 satır boş)………………..

Bu şehr-i Rey'i bu gûne temâşâ edüp cânib-i garba kûh-ı Demâvend-i bî-mânendin kıbleye meyyâl tarafına gidüp

Kend-i Şîr Alî: Rey hâkinde kelenterlikdir. Anı ubûr edüp bir ferah-âbâd-ı dilküşâ kûyâh-ı hıyâbân-ı bâğ-ı cinân içre uyûn-ı firâvânlar nûş edüp giderek,

Evsâf-ı kal'a-i kûh-ı Demâvend, mânend-i şehr-i Külkend

Mukaddemâ zemîninde hulefâ-yı Benî Abbâsiyân'dan bir kal'a inşâ etmişler ammâ mürûr-ı eyyâm ile bu kal'a kerpiç binâ ile inşâ olunduğundan berbâd olur. Ammâ sene 995 târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Sâlis vezîri Cığalzâde Sinân Paşa serdâr-ı mu'azzamlık ile diyâr-ı Bağdâd'a gelüp andan deryâ-misâl asker ile Cem-cemâl yoluyla vilâyet-i Âzerbaycân'da şehr-i Tebrîz-i dilâvîze atf-ı inân etdikde şehr-i Rey ve şehr-i Kum ve şehr-i Kâşân ve şehr-i Dergezîn ve şehr-i Hemedân ve şehr-i Mihribân ve şehr-i Bâğ-ı cinân ve şehrü'l-Lusûs ve şehr-i Gazvîn ve şehr-i Cem-cenâb ve kal'a-i Şehribân ve kal'a-i Kinkur ve kal'a-i Nihâvend ve kal'a-i Sehend ve kal'a-i Erdebil ve kal'a-i Serâh ve kal'a-i Kehrevân ve kal'a-i Merâğa ve kal'a-i Karakan ve kal'a-i Sultâniyye ve şehr-i Tebrîz'e varınca mezkûr kılâ'ları ve şehr-i azîmeleri nehb ü gâret etmeğe ahd-i amân etmişdi. Zîrâ zikri sebkat eden kal'a-i Serâv altında Cığalazâde bir gûne münhezim olmuşdu kim devlet-i Âl-i Osmân'da eyle bir serdâr münhezim olmayup bed-nâmlık olduğu intikâmın Acem'den almak içün {Cığalzâde Sinân Paşa} dârü'l-hilâfe olan Bağdâd-i bî-dâddan leşker-keş olup niyyetü'l-gazâ diyerek ibtidâ kal'a-i Cem-cemâl'den niçe gün kat'-ı menâzil ederek kal'a-i Pilever'e andan kal'a-i Denâver'e andan kal'a-i Despol'a andan kal'a-i Sorhbîd-i Rûsipîd'e andan ibret-nümâ olan kûh-ı Bî-sütûn'a bir kal'a-i müfîd binâ edüp andan kat'-ı menâzil ederek kûh-ı Demâvend'e geldikde gördü kim Bağdâd ile Hemedân ve Tebrîz yolları üzre bir cây-ı menâs olacak kal'a yokdur.

Âhir cümle guzât ile müşâvere edüp mezkûr kûh-ı Demâvend'de bir sûr-ı üstüvâr binâ olunmasın re'y-i ahsen görüp kûh-ı Demâvend'e bir kal'a binâsına mübâşeret olunup kendüleri **[327b]** asker-i kerrâr-ı adüv-şikârlar ile bâlâda tahrîr olunan altmış altı pâre kal'aları cümle feth eyleyüp tâ şehr-i Tebrîz-i dilâvîze varınca cemî'i kurâ vü kasabât ve kend-i büleydeleri yakup yıkup hâke berâber edüp ol kadar Kızılbaş-ı evbâş-ı kallâşların başların tîğ-ı âteş-tâb ile tıraş edüp cemî'i havâriciyânın vücûdların sahîfe-i dünyâdan kaldırmağa sehel kalmışdı. Ve bu kadar gâret olunan dâr-ı diyârlardan mâl-ı firâvân almışdı kim hisâbın Hudâ-yı Bîçûn bilir. Cümle guzât-ı müslimîn ol kadar mâl-ı ganâ'imle muğtenim oldular kim mukaddemâ sahrâ-yı Serâv'da münhezim olduklarının yüz kerre yüz bin kat ıvaz olunup Acem'den bir intikâm alınmışdır kim hâlâ diyâr-ı Acem'de dâstân-ı dûstândır. Ba'dehû Serdâr-ı mu'azzam Cığalzâde yine cânib-i Bağdâd'a teveccüh etdikde niçe kılâ'-ı metîneleri dahi feth ederek binâya mübâşeret olunan kûh-ı Demâvend kal'asına geldikde henim dahi itmâm bulmayup asâkir-i nusret-me'âsir ile

sa‘y-i tâm ve bezl-i ihtimâm edüp sene 995 târîhinde kal‘a-i Demâvend itmâm bulup derûn-ı kal‘aya üç bin aded neferât ve yetmiş aded top ve niçe bin gûne cebehâne ve levâzımât koyup kendüleri diyâr-ı Bağdâd’a azîmet etdiler.

Eşkâl-ı kal‘a-i kûh-ı Demâvend-i bî-mânend

Kûh-ı Demâvend dâmeninde bir püşte-i âlî üzre bir kal‘a-i serbülenddir. Ammâ bu dahi hâk-i çim ile rıhtım olmuş bir sûr-ı azîmdir. Lâkin etrâfında handakı yokdur. Ve iki kapusu vardır. Biri Rey kapusu ve biri Bağdâd dervezesi vardır. Ve kal‘a içre hâlâ üç yüz hâne ve Câmi‘-i Murâd Hân-ı Sâlis ve hân ve hammâm ve kifâyet mikdârı dükkânları vardır. Ve dâ’iren-mâdâr ecrâm-ı kal‘a iki bin adımdır. Ve hâlâ dest-i Acem’de Rey şehri hükmünde sultânlıkdır kim bin aded güzîde nökere mâlik kal‘adır.

Ve âb [u] hevâsı ve bâğ u bâğçesi envâ‘-ı ziynet ile ârâste olmuş maksûreli hadîka-i İremleri vardır. Ammâ cümle halkı Şî‘îlerdir.

Sitâyiş-i kûh-ı Demâvend: Bu dahi bir kûh-ı Bî-sütûn’a ve kûh-ı Akra’ya ve kûh-ı Elvend’e mânend bir kûh-ı serbülenddir kim üzerinde niçe kerre yüz bin hayvânât çerâgâhlarında tenâvül-i giyâhât edüp semîn olurlar. Bu kûh üzre Arab u Acem ve Türkman ü Terekemân-ı yamân yayla faslın edüp Rey hânına ve Bağdâd vâlîsine yayla hakkı verirler.

………………..(15 satır boş)………………..**[328a]**

Andan yine sahrâ-yı Demâvend içre ma‘mûr [u] âbâdân kend-i büldânlar ubûr edüp 5 sâ‘atde,

Menzil-i Şâh Köprüsü: Diyâr-ı Acem’de püll-i Şâhî nâmıyla meşhûr-ı âfâk bir cisr-i nûh-tâkdır kim dokuz aded tâki tâk-ı Kisrâ‘dan nişân verir.

Nehr-i Demâvend ile kûh-ı Bî-sütûn cânibinden gelen enhârlar, cümle bu kantara-i azîmin zîrinden güzer edüp cümlesi nehr-i Diyâle’ye Diyâle dahi Bağdâd sahrâsından ubûr edüp nehr-i Dicle-i Şatt’a munsabb olur. Bu cisr-i ibret-nümâyı ubûr edüp mukaddemâ bâlâda kûh-ı Bî-sütûn dâmenlerinden kal‘a-i Sorhbîd sahrâsı içre üç menzil gidüp dördüncü günde yine,

Menzil-i kal‘a-i Kirmânşâhî: Bu kal‘a dahi mukaddemâ bâlâda Şâh İsmâ‘îl binâ etdiğiyçün Kirmânşâhî dedikleri ve gayrı evsâfları tahrîr olunmuşdu. Lâkin bu mahalden Nihâvend ve Kum ve Kâşân diyârların seyr edüp yine bu kal‘a-i Kirmânşâhî‘ye gelmek iktizâ etdi. Zîrâ bu Kirmânşâhî diyâr-ı Hemedân’a üç menzil olup Bağdâd yolu üzre vâki‘ olmuş bir kal‘a-i Kirmânşâhî‘dir. Lâkin bu hakîr bu mahalleri geşt [ü] güzâr etmek içün seb‘a-i seyyâre-vâr devr-i diyâr edüp Kirmânşâhî‘den cânib-i cenûba üç sâ‘atde,

Menzil-i kend-i Kaçar Hân: Bin hâneli ve câmi‘ ve hân u hammâmlı kend-i müzeyyendir. Andan yine semt-i cenûba 7 sâ‘atde,

Kend-i Sührâb: Kirmânşâh hâkinde beş yüz hâneli ve bir câmi‘li kend-i ma‘mûrdur. Andan yine cenûba 5 sâ‘atde,

Menzil-i kend-i Serhale: Üç yüz hâneli kend-i ma‘mûr u bâğ-ı İrem-misâldir. Andan yine cânib-i cenûba 8 sâ‘atde,

Menzil-i kasaba-i Tâk-ı Giray: Zamân-ı kadîmde Hulâgû Hân Bağdâd'a mâlik oldukda Hulâgû‘nun oğlu Giray Hân nâm bir şehzâde-i âzâde bu mahall-i sayd u şikârdan hazz edüp bir şehir bünyâd edüp ismine Tâk-ı Giray Hân derler. Hâlâ ol kadar imâr değildir. Ancak niçe yerde tâk-ı revâk alâmetleri kalmışdır. Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘in sipehsâlâr-ı mu‘azzamı olan Hüsrev-i Şîr-i vezîr-i dilîr Hemedân ve Dergezîn'i harâb u yebâb edüp Bağdâd üzre gelirken bu Tâk-ı Giray'a uğrayup Yeni İmâm nâm yoluyla bu Tâk-ı revâka gelüp harâb etmişdir. Hâlâ ol asırdan berü bir nâ-tamâm imârdır. Derteng kal‘ası hudûdunda bin hâneli ve câmi‘ ve hân ve hammâm u çârsû-yı şâhîli ve âb-ı revânlı kasaba-i Tâk-ı Giray'dır. Andan kalkup taraf-ı cenûba 2 sâ‘atde,

Derteng Boğazı: *Ne‘ûzü-billah Allahümme âfinâ* bir mahûf u muhâtara ve dayk u teng ü târ bir râh-ı Derteng-i reng-i bârdır kim elbette cemî‘i tüccârân ve sevdâgerânların metâ‘-ı bârları bu mahalde develerden ve katırlardan yıkılup pâymâl ü rimâl olur. Ve piyâde âdemleri dahi usret üzre güzer etdiklerinden Serâh-ı der-i teng nâmıyla meşhûr-ı âfâk Derteng Boğazı‘dır. Lisân-ı Pârsî‘de der; kapu, teng; daracık yire derler. Bu mahalde Enûşirvân-ı âdil bir demir kapu icâd etdiğinden Derteng derler. İki cânibi evc-i âsumâna ser çekmiş kayalı ve şahin ve zağanos kuşu yuvalı yalçın kayalardır.

Hattâ Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ Bağdâd'ı feth edüp Dârü‘s-saltanati'l-aliyyelerine avdet etdikde vezîria‘zam Kara Mustafâ Paşa ile Diyârbekir Silahdârı Melek Ahmed Paşa bu Derteng mahalline gelüp Acem şâhıyla bu Derteng boğazında hudûd kesilüp hâlâ bu boğaz ağzında bir amûd-ı müntehâya hudûdnâme yazılmış ve celî hat ile sikke-i mermerde kazılmış bir mil-i mermerdir. Andan içeri cânib-i kıbleye Âl-i Osmân'ın Bağdâd hudûdudur. Ol amûddan taşra taraf-ı şarka Acem şâhı hudûdudur. Hâlâ bu boğaz ağzında Şâh Gediği'nde deve damları kadar tavîl mahzen ve mağaralar vardır. Kaçan Acem Bağdâd'ı muhâsara etmek murâd edindikde bu mağaralara zahîre doldurup andan Bağdâd'a sarılır. *Allahümme'l-hafız.*

Andan Derteng Boğazı‘n selâmetle geçüp 5 sâ‘atde,

Evsâf-ı kûhistân-ı Seng, ya‘nî kal‘a-i Derteng: İbtidâ bânîsi Enûşirvân-ı âdildir kim arz-ı Irâk'ı Moğol ve Hind ve Özbek Tatarı destinden halâs içün bu kal‘ayı bu teng boğaz ağzında binâ etdi. Hâlâ kânûn-ı Süleymân Hân üzre hâk-i Bağdâd'da başka sancak beği tahtıdır. Cümle bin mikdârı güzide askere mâlikdir ve beğinin hâss-ı hümâyûnu 320.000 akçedir. Ammâ livâsında alâybeği ve çeribaşı ve erbâb-ı zu‘amâ ve erbâb-ı timârı yokdur. Zîrâ tahrîr-i Süleymân Hân'da bu ülkeye arz-ı Irâk deyü tahrîr olunup timâr ve ze‘âmet kurâları yokdur. Ve âhirü‘l-hudûd olup iki kılıç mâbeyninde kurâları olmağile timâr kayd olunmamışdır. Ammâ ümerâlarına hâs kayd olmuş kendleri vardır. Beğine beher sene yigirmişer kise hâsıl olur sancakdır. Yüz elli akçe kadısına doksan pâre nâhiye kurâsından beş kise hâsıl olur. Kal‘a dizdârı ve üç yüz kal‘a neferâtı ve muhtesibi ve bâcdârı ve şâhbenderi vardır. Ammâ müftî ve nakîbi yokdur.

Eşkâl-i kal‘a-i Derteng: (–) (–) (–) (–) (–) **[328b]**

………………..(7 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i kıbleye 5 sâ‘atde,

Evsâf-ı hâk-i amber-pâk-i karâne, ya‘nî binâ-yı Yezdecürd Şâh-ı kal‘a-i Derne

Ba‘de hicreti’n-nebeviyye sene (–) târîhinde bir (–) (–) Yezdecürd Şâh’ın binâsıdır. Ol asırda şehr-i azîm imiş. Ba‘dehû Timur Hân harâb etmişdir. Yine imâr olup sene 1039 târîhinde Murâd Hân-ı Râbi‘ âsafı Hüsrev-i Şîr harâb etmişdir. Hâlâ dest-i Âl-i Osmân’da sehel imâr olup Süleymân Hân kânûnu üzre eyâlet-i Bağdâd’da sancak beği tahtıdır. Bin mikdârı çeri ile hükûmât eder. Beğinin hâssı 406.931 akçedir. Ber-vech-i adâlet yigirmi kise hâsıl olur. Alâybeği ve çeribaşı ve timâr ve ze‘âmet yokdur. Arz-ı Irâk’da Karane livâsı hâki ile müşâ olduğundan derne-i Karane derler. Kadı ve dizdârı ve neferâtı vardır ve muhtesibi ve şâhbenderi ve bâcdârı vardır ammâ müftî ve nakîbi ve emîni yokdur.

Eşkâl-i zemîn-i kal‘a-i Derne:

………………..(8 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i kıbleye 6 sâ‘at gidüp,

Menzil-i Hânkâh-ı kebîr: Derne livâsı hükmünde âyende vü revendegân-ı tüccârân mihmân olmak içün Şâh İsmâ‘îl bir hânkâh-ı azîm binâ etmiş, hâlâ âbâdândır. Ba‘dehû adl-i Acem ile bu mahalle bin mikdârı hâneler imâr olup müte‘addid câmi‘leri ve hân u hammâm ve müfîd ü muhtasar bâzâr-ı dükkânçeleri vardır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Andan yine kıbleye 6 sâ‘atde,

Menzil-i Hânkâh-ı sağîr: Bir vâsi‘ ferahfezâda bir hân-ı azîmdir ammâ bânîsi ma‘lûmum değildir. Bu dahi Derne livâsı hâkinde şâhrâh üzre mihmânhâne-i sağîrdir. Yemîn [ü] yesârında beş yüz hâneli ma‘mûr câmi‘li ve hammâmlı ve bâğ u bâğçeli kendi vardır.

………………..(2 satır boş)………………..

Andan semt-i kıbleye 8 sâ‘atde,

Evsâf-ı kasaba-i Hârûniyye: Sene 244 târîhinde Hârûnu’r-Reşîd Halîfe inşâ etdiğiyçün Hârûniyye derler.

………………..(2 satır boş)………………..

Andan taraf-ı kıbleye 7 sâ‘atde, **[329a]**

Evsâf-ı kasaba-i Zeng-âbâd-ı hoş-bünyâd: Zamân-ı kadîmde Hârûnu’r-Reşîd hilâfetinde Zengî Hazînedâr nâm bir şahs-ı benâm tamâm etdiğiyçün Zeng-âbâd derler. Hâlâ eyâlet-i Bağdâd’ın berr-i Acem’de başka sancak beği hükmindedir. Bin aded güzîde askere mâlikdir. Beğinin kânûn-ı Süleymân Hân üzre hâssı 270.000 akçe eder. Ber-vech-i adâlet on sekiz kise dutar. Arz-ı Irâk’da olmağile timâr u ze‘âmet ve çeribaşı ve alâybeğisi vardır

ve yüz elli akçe kadı ve yetmiş pâre nâhiye kurâları vardır. Ve Bağdâd kuluna aklâm kayd olunmuş hâsdır. Paşa ağalarından bir nâmdâr ağa iki yüz tevâbi‘iyle bu hâssı zabt edüp kırk yük akçe tahsîl eder ve yüz,

………………..(3 satır boş)………………..

Andan cânib-i kıbleye meyyâl 5 sâ‘atde,

Evsâf-ı kasaba-i Hâs-ı Kızıl Rabat: Eyâlet-i Bağdâd'da Zeng-âbâd sancağı hâkinde nâhiyedir ve Bağdâd kulu içün dokuz yük akçe hâsdır. Paşa tarafından bir ağa gelüp on beş yük akçeyi tahsîl edüp kula mevâcib gider.

………………..(5 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i cenûba (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı kasaba-i Hâss-ı Bakuba: Hâk-i Bağdâd'da berr-i Acem'de Bağdâd kulu aklâmında hâsdır. Paşa ağalarından bir nâmdâr ağa yetmiş kise iltizâm ile alup yüz kise hâsıl eder, hâs-ı âlîdir.

………………..(5 satır boş)………………..

Andan semt-i kıbleye (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı kasaba-i livâ-i Bayat: Kânûn-ı Süleymân Hân üzre başka sancakdır. Beğinin hâssı 200.000 akçedir. Hâk-i pâkinde timâr u ze‘âmet olmadığından alâybeği ve çeribaşı yokdur ve yüz elli akçe kazâdır. Nâhiyesi cümle iltizâm kurâlarıdır. Yedi yük akçeye bir paşa ağası alup yüz elli âdemiyle zabt edüp tahsîl-i mâl eder.

………………..(5 satır boş)………………..

Andan yine taraf-ı kıbleye (–) sâ‘atde, **[329b]**

Evsâf-ı kasaba-i Nev-âbâd, ya‘nî Yeni Kasaba:

………………..(5 satır boş)………………..

Evsâf-ı kasaba-i mu‘azzam sancağ-ı Debâlâ: Hâk-i Irâk'ın berr-i Acem'inde kânûn-ı Süleymân Hân üzre başka sancak beği tahtıdır. Mîr-i livâsının hâssı 260.000 akçe eder. Hâk-i amber-pâkinde timâr ü ze‘âmeti vardır ve alâybeği ve çeribaşı ve yüz elli akçe kazâ hâkimi dahi vardır. Ve cümle seksen altı aded ma‘mûr nâhiye kurâları vardır.

………………..(5 satır boş)………………..

Evsâf-ı kasaba-i Kerend: Hâk-i Irâk'ın berr-i Acem'inde kânûn-ı Süleymân Hân üzre başka sancak beği tahtıdır. Beğinin hâssı 239.260 akçedir ve kazâdır ve nâhiyesinde Bağdâd kulu hâssı kurâları vardır.

………………..(5 satır boş)………………..

Evsâf-ı kasaba-i sancağ-ı Karâniyye: Eyâlet-i Bağdâd'da kânûn-ı Süleymân Hân üzre başka sancak beği tahtıdır. Beğinin hâss-ı hümâyûnu 200.000 akçedir ve yüz elli akçe

pâyesiyle kazâdır. Nâhiyesinde hâs köylerini paşa ağaları zabt eder.

………………..(6 satır boş)……………….. **[330a]**

Evsâf-ı kasaba-i sancağ-ı Gîlân: Eyâlet-i Bağdâd'ın berr-i Acem'inde başka sancak beği tahtıdır. Kânûn-ı Süleymân Hân üzre mîr-i livâsının hâss-ı hümâyûnu 200.000 akçedir ve yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır. Zamân-ı kadîmde Cîlân nâmında bir kend idi. Bizzât eş-Şeyh Hazret-i Abdülkâdir-i Cîlânî'nin maskat-ı re'sleri olmağile ma'mûr [u] âbâdân olup büleyde-i ma'mûrdur. Ammâ hâlâ ol kadar ma'mûr değildir. Şeyh Abdülkâdir'in vatan-ı aslîleri olduğundan Abdülkâdir-i Cîlânî derler. Yohsa Gîlânî değildir. Gîlân diyâr-ı Acem'in şimâlinde vilâyet-i Şirvân ve Şâmakı kurbünde Demirkapu kal'asına karîb bahr-i Hazer kenârında şehr-i Gîlân bir bender-i azîmdir. Ammâ bu Cîlân hâk-i Bağdâd'da başka sancakdır.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı kasaba-i sancağ-ı Âl-i Sâh: İbtidâ bânîsi Âl-i Sâlihiyân'dır. Kânûnnâme-i Süleymân Hân üzre başka sancakdır. Beğinin hâssı 200.000 akçe eder ve yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır. Diyâr-ı Acem'de bu livâ hâkine ülke-i Âl-i Sâ' derler. Zamân-ı Uzun Hasan-ı Bayındırî'de ülke-i azîm imiş. Hâlâ ol kadar imâr değildir. Ekseriyyâ kurâları Bağdâd kulu mevâcibine aklâm kayd olup bir paşa ağası iltizâm ile on yük akçeye zabt eder.

………………..(4.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı Hükûmet-i Karadağ: Hâk-i Irâk'da Basra gibi yurdluk ve ocaklık hükûmetdir. Hâkinde asla timâr u ze'âmet yokdur. Ammâ beğinin hâssı 804.287 akçedir.

………………..(5.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı kasaba-i sancağ-ı Cengûle: Hâk-i Irâk'ın berr-i Acem'inde sancakdır. Beğinin hâss-ı hümâyûnu cümle 200.000 akçedir.

………………..(7 satır boş)………………..

Bâlâda tahrîr olunan Derne ve Derteng livâları tahrîri bahânesiyle eyâlet-i Bağdâd'ın cümle sancakları tahrîr olunup yine menzil-i Hârûniyye'ye gelindi. **[330b]** Andan cânib-i kıbleye Bakuba hâssı hâkinden ubûr edüp ma'mûr u âbâdân ve mahsûldâr kurâları ve Hânkah'ı geçüp 7 sâ'atde,

Evsâf-ı bâ'is-i terk-i memleket ü sıla ve sâ'irîn olan ashâb-ı müstekmile ravza-i Irâk-ı Acem ve belde-i Sultân Ahmed-i be-Cem, kân-ı fâkihe-i rummân, İremezâtü'l-imâd-ı cihân, ya'nî şehr-i atîk-i Şehribân

Be-kavl-i müverrihân ibtidâ bânîsi Enûşirvân kızı Bânû-yı Cihân inşâ etmeğile Şehr-i Bânû derler. Mürûr-ı eyyâm ile elsine-i nâsda tahfîf-i kelâm edüp Şehribân dediler. Ammâ hakkâ ki hâk-i Irâk-ı medâyin-i Kûfe ve Arab u Acem'in Şâm ve Dârü's-selâm gibi bâğ-ı İremdir. Hâlâ Bağdâd-ı behişt-âbâdın cânib-i şarkîsinde iki menzil nehr-i Diyâle'nin karşu

tarafında ba'îd bir ferahfezâda rûy-ı arzı zeyn etmiş bir hıyâbân-ı kûyâh gül-i gülistân ve nahlistânlı şehr-i şîrîndir kim cemî'i selâtîn-i selefin hasretü'l-mülûki bir şehr-i merâmdır.

………………..(29 satır boş)……………….. **[331a]**

………………..(35.5 satır boş)………………..

Andan cânib-i kıbleye berr-i Acem içre nehr-i Diyâle'den **[331b]** müteferrika olmuş tur'aları atlarımız ile ubûr edüp niçe yüz ma'mûr [u] âbâdân kend-i İrem-âbâdları 12 sâ'atde ubûr edüp,

Evsâf-ı kasaba-i kadîm, itmâm-ı binâ-yı rûz-ı nevrûz, ya'nî şehr-i azîm-i Behrûz İbn Enûşirvân-ı âdil-i ekâsire

Behrûz nâm bir veled-i nâ-kâbili binâ etdiğinden şehr-i Behrûz derler. Nehr-i Diyâle kenârına varınca sevâd-ı mu'azzam belde-i kebîr idi. Ba'dehû sene (–) târîhinde Hulâgû Hân Bağdâd'a istîlâ edüp Âl-i Abbâsiyân'dan El-Mustansır Billah Halîfe'yi şehîd etdikde Âl-i Abbâsiyân inkırâz bulup Hulâgû Hân bu şehr-i Behrûz'u harâb etdi. Ve yine deryâda katre ve güneşde zerre kadar imâr oldu. Hâlâ Bağdâd hâkinde hâss-ı hümâyûndur. Paşa ağalarından bir nâmdâr ağa bu hâssı yigirmi yük akçe iltizâma alup iki yüz tevâbi'iyle mâl-ı pâdişâhîyi tahsîl edüp Bağdâd'a irsâl olunur bir mansıb-ı âlî-i hâsdır. Ve Şehribân kadısı nâ'ibi hükm eder. Bu şehr-i Behrûz ile Bakuba hâssının hâki birbirlerine müşâdırlar. Ammâ bu şehr-i Behrûz Bağdâd'a karîb olmağile Bakuba kasabasından ziyâde ma'mûrdur. Cümle (–) aded hâne-i imârdır.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Andan Diyâle'yi gemilerle ubûr edüp karşu tarafa berr-i Acem'e kadem basdık.

Sitâyiş-i nehr-i azîm-i Diyâle:

………………..(10 satır boş)………………..

Evsâf-ı kasaba-i sancağ-ı Demirkapu

Bizzât Bağdâd-ı behişt-âbâd bu Demirkapu hâkinde binâ olunmuş sevâd-ı azîm-i sancağ-ı kadîmdir kim kânûn üzre beğinin hâssı 200.000 akçedir. Ve bu livâda yiğirmi yük akçe iltizâm ile zabt olunur hâss-ı hümâyûn vardır kim bir müte'azzım paşa ağası yüz elli aded tevâbi'iyle hükm-i hükûmât eder. Ve bu hâkde Bağdâd müvellâsının nâ'ibi hâkim-i şer'dir. Gâhîce nâ'ibi İmâm-ı A'zam kasabasında oturur, gâhîce yetmiş aded nevâhî kurâların devr eder.

………………..(5.5 satır boş)………………..**[332a]**

Evsâf-ı sevâd-ı mu'azzam ve belde-i kadîm, sitâyiş-i burc-ı evliyâ ve mahmiyye-i dîn [ü] dünyâ, tahtgâh-ı ekâsire-i Enûşirvân ve pây-i taht-ı Âl-i Abbâsiyân, binâ-yı Amâlika-i Bâğ-ı ibn Dâd, ya'nî Irâk-ı Bağdâd-ı behişt-âbâd

Hamd-i Hudâ sıhhat ü selâmet-birle sene 1066 mâh-ı Rebi'ulevvel'inin yevm-i isneyninde

rûz-ı nevrûz-ı mevlûd-i şerîf-i Nebevî'de şehr-i Bağdâd'a dâhil olup vâlî-i Irâk Kara Murtezâ Paşa hazretleri huzûruna varup dest bûs edüp Melek Ahmed Paşa efendimizin mektûb-ı muhabbet-uslûb ve hedâyâ gönderdiği murassa' gılâflı kılıcı ve bir cevâhirli hançer-i zülficcâmı ve bir cevâhirli çârkab tîrkeşi Murtezâ Paşa'ya verdikde cihân cihân hazz edüp hakîre eydür: "Evliyâm hoş geldin ve safa geldin. Ya biz sizi Tebrîz'den çıkup bürâderimizi Acem destinden halâs edüp bu cânibe teveccüh etdiğiniz çokdan istimâ' etmişdim" dedikde,

Hakîr eyitdim, "Sultânım *evvelü'r-refîk, sümme't-tarîk* fehvâsı üzre Alî Ağa kulunuz ve beğefendi karındaşınız münâsib refîkler olduklarından ve sultânım Bağdâd'da olmayup Düceyle arkın tathîr etmeğe azîmet etdiğinizden birkaç gün diyâr-ı Acem'de şehr-i Hemedân u Dergezîn ve Kum u Kâşân'da ve yetmişyedi pâre şehr-i mu'azzamlarda eylenüp gezüp bu kadar bilâd-ı mu'azzamaları seyr [ü] temâşâ edüp sultânımın mübârek cemâl-i bâ-kemâlin görüp bürâder-i azîziniz getirdiğim hizmet-i şerîfinde bulunduk." dedikde paşanın Alî Ağası ve paşanın karındaşı ve mahpus-ı Acem olan mataracıbaşısı gelüp ser-ber-zemîn bûs etdiklerinde hemân Murtezâ Paşa ayağa kalkup bürâder-i mihter-i cân-berâberin bâğrına basup eynindeki semmûr kürki karındaşına giydirüp bir kürk Alî Ağasına ve bir semmûr lipâçe bu hakîre giydirüp Mercâniyye Medresesi cenbinde bu hakîre bir konak verüp cemî'i me'kûlât [u] meşrûbâtımız ile üç aşbâz ta'yîn edüp yedi aded hücrelerimiz kalemkârî çin[i]lerle ve harîr haliçeler ve Mardin yasdıklarıyla hânemiz döşeyüp bir kise hammâm akçesi ihsân edüp şeb [u] rûz kendülerinin nedîm-i hâslarından olup kal'a-i Bağdâd'ı temâşâya meşgûl olup alâ kadri'l-imkân ilme'l-yakîn ve hakka'l-yakîn ve ayne'l-yakîn hâsıl etdiğimiz ahvâlâtın beyân idelim. Evvelâ,

Binâ-yı Bağdâd-ı behişt-âbâdın bânîlerin beyân u ayân eder

Manzara-i evvel oldur kim müverrihân-ı Arab u Acem ve Hind ü Sind ü Rûm ve nükte-pezîrân-ı zevi'l-mefhûm kavilleri üzre ba'de't-Tûfân Ays evlâdlarından Heremdâd nâm bir melik bir kal'a-i azîm ü hısn-ı hasîn ü sedd-i metîn binâ edüp anın ismiyle müsemmâ Heremdâd nâm bir sûr-ı âbâddandır. Hâlâ bu imâr olan Bağdâd'dan aşağı Eski Bağdâd dedikleri şehr-i Heremdâd idi kim hâlâ eser-i binâları Şattu'l-Arab kenârından cânib-i şarkda tâk-i Kisrâ'ya varup tâ nehr-i Diyâle'ye varınca iki günlük yollarda âsâr-ı imâretleri zâhir ü bâhirdir. Harâbâbâdı içre âdem girse gâ'ib olur.

Müverrihân-ı kudemâ olan Mıkdısî-i Yarmenî bu hâk-i Irâk tahrîrinde yed-i tûlâsın ayân u beyân edüp mezkûr Eski Bağdâd-ı Heremdâd hakkında eyle tahrîr ü tasdîr ü terkîm edüp eydür kim: "Hâk-i Irâk hudûdu tûlen Tikrit şehrinden tâ şehr-i Sadan'a varınca idi. Ve arzı şehr-i Kâdisiyye'den tâ şehr-i Hulvân'a varınca hudûd-ı İremleri varmış idi. Ve nefs-i şehr-i Heremdâd Şattu'l-Arab kenârından cânib-i şarka iki günlük yolda nehr-i Diyâle'ye varmış. Tûlen ve arzen bir sevâd-ı mu'azzam idi. Ve vasat-ı şehir içre tâ nehr-i Diyâle'den üç aded tur'a gelüp cereyân ederdi. Ve ol asırda cümle hâk-i Irâk'da nehr-i Şatt ve nehr-i Furât ve nehr-i Diyâle'den cümle yedi bin aded tur'alar cereyân edüp arz-ı Irâk'ı saky edermiş. Ve bu Heremdâd'un vasatında deyr-i püt-gedesi var imiş kim cemî'i kıbâbları üç bin amûd-ı müntehâ üzre mebnî üç bin altmış aded kıbâbları olup yedi bin aded huddâmları var imiş. Ve nehr-i Van **[332b]** dahi Kürdistân kuhlarından gelüp nehr-i Dicle'ye bu Heremdâd altında mahlût olurmuş. Ve nehr-i İsâ içre ve nehr-i Serâb kenârınca niçe bin âsiyâb-ı dakîkler deverân edüp mezkûr nehreyn-i mübârekeynler üzre niçe bin keştîler şinâverlik edüp şehr-i Heremdâd'a tüccârân ile metâ' getirüp kâlâ vü vâlâ getirirlerdi. Ve ne mertebede sevâd-ı mu'azzam idüğü andan ma'lûm-ı sa'âdet ola kim bu şehr içre hammâm-ı hâs [u] âm ile hammâmât-ı mahsûs-ı benâm altmış bin hammâm idi" deyü tahrîr etmişler. Hattâ Cerîr-i Taberî dahi "Bu Eski Bağdâd-ı Heremdâd'ın her hammâmı içre beşer âdem olsa olmaz her hammâmda ellişer huddâm var idi", deyü bî-hisâb benî Âdem tahrîr etmiş "Ve cümle kırk bin sırmakeş ve altı bin zerkûb var idi. Gayri esvâk-ı bâzârı ve niçe kerre yüz dükkânçeleri ve niçe yüz bin aded âsâr-ı imârâtları ana göre kıyâs oluna." deyü tahrîr etmişler. Ammâ şimdiki hâlde kân-ı mâr-ı mûr [u] bûm-ı gurâb olup ancak âsâr-ı binâdan Tâk-i Kisrâ nâm bir binâ-yı benâm kalmışdır. İnşâallahu Ta'âlâ mahalliyle ol dahi tahrîr olunur.

Ehl-i hâl olan bu köhne-âbâdın harâbından ibret almak gerekdir kim âyet: [89] nassı nâzil olmuşdur kim bundan ukalâ-yı dûrbîn-fikr ibret almak gerekdir.

Sebeb-i harâbî-i Bağdâd-ı atîk

Bu şehr-i Heremdâd'da bir zamân kavm-i Yahûd çok olmağile Buhtunnasr hûn-ı Yahyâ talebiyçün hurûc edüp ibtidâ bu şehrin Yahûdların kırup şehri dahi harâb u yebâb etdi ve altı yüz sene harâb yatdı. Ba'dehû Hazret-i Risâlet-penâh senesinden evvel Enûşirvân-ı âdil yedi aded kenz-i Kârûn bulup bu şehr-i Bağdâd-ı atîki ve Tâk-i Kisrâ'yı imâr etdi. Zîrâ Tâk-i Kisrâ eyle bir kasr-ı ulyâ idi kim cemî'i selâtîn-i Irâk'ın yaylagâhı idi. Hazret-i Resûl-i Ekrem sa'âdetle rahm-i mâder-i Emîne Hâtûn'dan Mekke-i Mükerreme'de müştakk olduğu leyle-i mübârekde bu Tâk-i Kisrâ münhedim oldu ve

Urfa şehrinde âteşgede-i Nemrûd-ı merdûd söndü ve Tarabefzûn şehrinde üç yüz tılsımât ser-nigûn oldu ve Kırım diyârında kal‘a-i Kefe’de tuçdan bir atlı sûret ile ser-nigûn oldu ve İslâmbol’da Sarâyburnu’nda ve Atmeydânı‘nda ve Altımermer’de ve Yedikulle’de ve Avretbâzârı ve Tavukbâzârı‘nda ve Galata Kullesi yerinde üç yüz altmış altı {aded} tılsımâtlar cümle baş aşağı olup Ayasofya kubbesi ve İşpaniye’de Kızılelma Deyri kubbesi münhedim oldu.

Ve’l-hâsıl “Leyle-i mevlûd-ı Nebî‘de bu rûy-ı arz içre yetmiş bin alâmet zuhûr etdi.” deyü cümle müverrihler ve cemî‘i ehl-i siyerler yazdığından mâ‘adâ Rûm Yanvân ve Mıkdısî-i Yarmen târîhlerinde ve gayrı milel bile târîhlerinden tahrîr etmişlerdir. Zîrâ cümle Nasârâ Hazret-i Resûl’i inkâr etmezler, ammâ kavm-i Arab’a ba‘s oldu derler.

{Ezîn-cânib} ba‘dehû Enûşirvân Hazret’in zamânında Bağdâd meliki idi. Hazret’e mu‘tekid olup Hâtem-i Tay nâm Arab beğin hedâyâ ile Hazret’e gönderüp mübârek ağzı yarların ricâ etmişdi. Hazret-i Resûl-i Ekrem dahi ricâsın kabûl edüp ağzı yarın âb-ı Zemzem ile mülammâ‘ edüp Hâtem-i Tay Enûşirvân-ı âdile götürüp kireç ve cıbıs içine Hazret’in ağzı yarın katup Tâk-i Kisrâ-yı Enûşirvân ta‘mîr etdi. İlâ hâze’l-ân râygân bir tâk-i Enûşirvân’dır. Ol sene Hazret-i Risâlet-penâh henüz yigirmi sinneye bâliğ iken ol sene Enûşirvân ve Hâtem-i Tay nâm mîr-i Arab merhûm oldu. Hikmet-i Hudâ Enûşirvân mevt olduğu sâ‘at bir zelzele-i azîm olup cümle halkıyla Eski Bağdâd münhedim oldu. “Bu zemîn menhûs-ı ekberdir.” deyü yigirmi sene dahi mu‘attal yatup Hazret-i Risâlet’e kırk yaşında nübüvvet geldikde,

Evsâf-ı kal‘a-i cedîd {ya‘nî} Irâk-ı Bağdâd-ı sedd-i sedîd

Çünkim Hazret-i Risâlet’e kırk yaşında [90] emriyle nübüvvet geldikde Bâğ ibn Dâd bin Ankâyi’d-Dâr-ı ber-murâd evlâd-ı Amâlika’dan idi. Hazrete gelüp Bâğ ve pederi Dâd huzûr-ı Resûl’de îmân ile müşerref olup Melik Bâğ bir kal‘a âbâd etmeğe Hazret’den izin taleb etdi. Hazret dahi izin verüp “Dâr-ı Nu‘mân-ı na‘îmân dârü‘l-hilâfe-i dâr-ı Bağdâd ola” buyurmuşlar.

Andan Bâğ ve pederi Dâd **[333a]** hâk-i Irâk’a gelüp hâlâ şimdiki Bağdâd’ın esâsına şürû‘ edüp Hazret’in nübüvveti gününden tâ hicret-i Resûl’ün evvelki senesinde tamâm olup Bâğ ve pederi Dâd binâ etmeğile kal‘a-i Bağdâd denilmesinin vech-i tesmiyyesi oldur.

Bânî-i sânîsi, Hürmüz-i Tâcdâr ibn Enûşirvân’dır. Ekâsire melikleri bu Tâcdâr’da inkırâz buldu. Ammâ Gürcîstân’da kavm-i Dâdyân ekâsireden olmak iddi‘âsın ederler.

Bânî-i sâlisi, Âl-i Emeviyyûn’dan el-Melikü‘l-Devânîkî tevsî‘ etdi ve gâyet ma‘mûr etdi. Bu Mansûr-ı Devânıkî gâyet hasîs ü le‘îm ü nekes kes olup hisset denâ’etinden bir dankı hisâb etdiğiyçün Mansûr-ı Devânıkî derlerdi. Gerçi gaddâr halk eyle derler ammâ Âl-i Emeviyyûn’dan eyle bir sâhib-i kerem ve sâhibü‘l-hayrât gelmemişdir. Bu Bağdâd kal‘asın tevsî‘ etdikden sonra Mekke-i mükerreme’ye varup Harem-i Mekke’yi ve cemî‘i kıbâbların müceddeden tevsî‘ edüp ve iki aded minâre-i serâmed inşâ edüp hâlâ Harem-i şerîf etrâfında yedi aded minâre-i âlî olmışdır kim her biri beşer ve dörder şerîfeli minâre-i bâlâlardır. Ba‘dehû Devânıkî Hazret-i Resûl’i vâkı‘asında görüp “Yâ Mansûr, benim şefâ‘time gel!” derler. Hikmet-i Hudâ ertesi Mansûr-ı Devânıkî merhûm olup Mekke-i

Mükerreme hâricinde cânib-i şimâlde Bâb-ı Mu‘allâ nâm bir makâm-ı benâmda kıbâbı içinde medfûndur. *Rahmetullahi aleyh*. Andan,

Bânî-i râbi‘-i Bağdâd-ı evvel, Abbâsiyân'dan Halîfe Abdullah ibn Muhammed ibn Alî ibn Abbâs'dır.

Bânî-i hâmisi, sene 244 târîhinde Emîrü‘l-mü'minîn Hârûnu'r-Reşîd'dir.

Bânî-i sâdisi, sene (–) târîhinde Me'mûn Halîfe'dir kim Bağdâd'dan Mısır'a varup îze tarafındaki Heremeyn dağlarından kenz-i Kârûn çıkarup ol genc-i firâvân ile Bağdâd'ı behişt-âbâd etdi. Andan bakıyye-i mâl ile diyâr-ı Yunaniyân'a sefer edüp Adana şehrinin cânib-i garbîsinde altı sâ‘at karîb şehr-i Tarsus'u {Fireng elinden} dest-i kahr ile feth edüp ba‘dehû kal‘ayı ta‘mîr ü termîm ederken merhûm olup Câmi‘u'n-nûr nâmında bir câmi‘-i münevveri sâhasında âsûde olup mermer sandûkasında târîhiyle cild-i (–) (–) mastûrdur. Ba‘dehû bu şehr-i Bağdâd'ı sene (–) târîhinde yine Âl-i Abbâsiyân'dan (–) (–) Billah halîfe iken kavm-i Tatar-ı adüv-şikârdan Hulâgû Hân Bağdâd'a istîlâ edüp halîfe ve yetmiş bin hurme hâtûnun karnın yarup katl edüp Bağdâd-ı behişt-âbâd iken harâb-âbâd eder.

Bânî-i sâbi‘î,

………………..(2.5 satır boş)………………..

Bânî-i tâsi‘i, bu Bağdâd-ı behişt-âbâd-ı İremezâtü‘l-imâd'ın Âl-i Ekrâd'dan Hazret-i Nûreddîn-i Şehîd sene (–) târîhinde mâlik-i Bağdâd olup Bağdâd'ı tevsî‘ ü termîm etdi. Ol sene Hazret-i Risâlet'i vâkı‘asında görüp "Yetiş yâ Nûreddîn, benim cesedim düşmanlar almak isterler!" dedikde hemân dem Nûreddîn Şâm'dan ılgarup yedi günde Medîne'ye girüp Hazret'e vaz‘-ı yed edenleri katl edüp kabr-i Resûlullah'ın cânib-i şeş cihetin tuç ile sarf edüp kubbe-i Resûl'ü ve kal‘a-i Medîne'yi Nûreddîn binâ etmişdir. Ba‘dehû merhûm olup kabri derûn-ı Şâm'da Mahkeme'ye muttasıl bir kubbe-i pür-nûr içre mestûrdur. Andan,

Bânî-i âşir, Bağdâd-ı kaviyy-i bünyâd Âzerbaycân şâhlarından Gıyâseddîn Şâh sene (–) târîhinde imâr etmişdir. Ba‘dehû diyâr-ı İrân-ı Turan ve Irâk u Âzerbaycân bilâdları tavâ'if-i mülûke dönüp niçeler Bağdâd'ın yolunda bî-ser ve niçe şâhlar mâlik-i tâc u efser olup her şâh Irâk'a mâlik olmağa cidd-i tâm ve bezl-i ihtimâm ederlerdi. Âhir,

Bânî-i hâdî aşeresi, sene 792 târîhinde sâhib-i hurûc Timur-ı pür-zor on sekiz pâdişâhlık yeri kabza-i tasarrufa alup on iki pâdişâhı rikâbında piyâdece yürüdüp Bağdâd üzre geldikde amân u zamân vermeyüp Bağdâd'a mutasarrıf olup imâr etdi. Ba‘dehû evlâdı **[333b]** Şehzâde (–) hilâfet-i Bağdâd'ı verüp Timur Şâh Âl-i Osmân'dan Yıldırım Bâyezîd Hân üzre hurûc edüp âhir-ı kâr dest-i Timur'da Yıldırım Hân münhezim olup asker-i Yıldırım târumâr oldukda hemân Yıldırım Hân Tatar askeri üzre dal kılıç olup hikmet-i Hudâ bir iş görememiş. Atdan tekerlenüp Yıldırım Hân'ı kavm-i Tatar huzûr-ı Timur Şâh'a götürüp Timur Hân {eydir}: "Eyle olur bürâder, bu baht hâlibdir!" deyü dilnüvâzlıklar eder. Yıldırım Bâyezîd Hân gazabından niçe gûne zebândırâzlıklar eder. Âhir Timur, Yıldırım Hân'ı demir kafes içre haps eder. Mahpus iken hummâ-yı muhrıkdan dâr-ı âhirete gider. Ol ân Çelebi Mehemmed ibn Yıldırım Hân Timur'a yetişüp Tatar askerine karışup bir kılıç urur kim Timur Şâh ancak öz başıyla diyâr-ı Horasân'a düşüp (–)

(–) merhûm olur.

Ba‘dehû Bağdâd’da evlâd-ı evlâdları hâkim-i Irâk iken sene (–) târîhinde Âl-i Karakoyunlu’dan Kara Yûsuf Şâh **bânî-i sânî aşer** olup Bağdâd’ı imâr etdi. Ba‘dehû,

Bânî-i sâlis aşer, Akkoyunlu’dan Âzerbaycân Şâhı Uzun Hasan-ı Bayındırî şâh-ı Irâk oldu. Ba‘dehû,

Bânî-i râbi‘ aşer, sene 913 târîhinde {târîh-i hurûc-ı Şâh İsmâ‘îl:

Kâhir-i kahramân-ı melik-i Acem, sene 905}

Şâh İsmâ‘îl bu yüzden mâlik-i Irâk oldu kim Şâh İsmâ‘îl Diyârbekir’i muhâsara edüp derûn-ı Âmid’de mahsûr olan Karakoyunlu Emîr Şâh Beğ şâha bi’z-zarûrî amân ile kal‘a-i Âmid’i teslîm edüp Şâh İsmâ‘îl dahi tarafından eyâlet-i Diyârbekir’i İstac(ul)lu Muhammed Hân’a verüp andan kal‘a-i Mardin’i feth idemeyüp kal‘a-i Musul’u ve kal‘a-i Şehrezûl’u cümle peymân ile feth edüp âzim-i Irâk-ı Bağdâd olup geldikde merhûm Uzun Hasan neslinden olan hâkim-i Bağdâd Emîr-i Kebîr Yâr Beğ Hân şâhın cengine mukâvemete kâdir olamayacağın bilüp Uzun Hasan evlâdlarından Sultân Murâd ibn Ya‘kûb ile Bağdâd çölünden Ane kal‘ası ve Selme kal‘ası üzre Şâm’da Mısır Sultânı Gavrî‘nin vezîri Sünyâl Hân’a varup dahil düşerler. Beri tarafda Şâh İsmâ‘îl kal‘a-i Bağdâd’ı tehî bulup bilâ ceng [ü] cidâl mutasarrıf olup hükûmetin Hâdim Emîr nâm bir hân-ı benâma verüp Bağdâd’ı imâr eder. Ba‘dehû Hükûmet-i Bağdâd Şâh İsmâ‘îl tarafından sene 939 târîhinde Zülfikâr Hân’a değüp meğer derûn-ı dilden Sünnî mezheb imiş. Pes-i perdeden Sultân Süleymân Hân’a haber gönderüp derhâl ulaklarla Şâm ve Haleb ve Diyârbekir ve Mar‘aş vâlîlerine haber gidüp anlar da azîm asker ile ılgar edüp şâh-ı gümrâh bu işden âgâh olup şâhın ilkâ vü tahrîkiyle fakîr Zülfikâr Hân’ın tevâbi‘leri Zülfikâr Hân’ı zülfikâr-ı Alî ile şehîd edüp yine Şâh müceddeden mâlik-i Irâk olup hânlığı Eleşkir Hân’a ihsân edüp halîfetü‘l-hulefâ lakabıyla telkîb edüp Eleşkir Hân’ın destine yarlığ-ı belîğ-i şâhî verir. Andan,

Bânî-i hâmis aşer, sene 930 târîhinde {târîh-i cülûs-ı Şâh Tahmasb, ferzend-i Şâh İsmâ‘îl *“Saltanat şod”* [91] lafzı ve *“Cây-ı peder giriftî”* lafzı ve *“zıll”* 930 lafzı târîhdir} Şâh Tahmasb {şâh} olup Süleymân Hân havfinden Bağdâd’ı ol kadar ma‘mûr u metîn ü müstahkem etdi kim gûyâ sedd-i İskender edüp derûn-ı Bağdâd’a kırk bin tülüngî ve dizçöken asker koydu ve râhat olduk dedi. Ammâ *el‘abdü yüdebbiru vallahu yukaddiru* [92] Çünki kal‘a-i Bağdâd-ı bî-dâd Tahmas Şâh-ı gümrâh destinde kaldı. Ammâ nökerân-ı Kızılbaş-ı bed-ma‘âş-ı kallâş-ı nâ-tırâş kavmi derûn-ı sûrda âsûde {olan} Hazret-i Abdülkâdir-i Cîlânî ve Kassâb-ı Cömerd ve sâ’ir kibâr-ı evliyâullahların ve bîrûn-ı Bağdâd’da medfûn Hazret-i İmâmu’l-a‘zam ve hümâmü‘l-akdem hazretlerinin kabr-i şerîfin, Osmânlı imâmıdır.” deyü harâb u yebâb edüp âsitânesini ıstabl-ı anter eyleyüp atlar bağladılar. Belki kabr-i münevverinden cesed-i İmâm’ı çıkarup Şatt’a ilkâ etmeğe sa‘y eylediler.

Hemân bir gice kırk aded kibâr-ı evliyâ Süleymân Hân’ın vâkı‘a{sına} girüp “Yâ Süleymân! Bizi Kızılbaş elinden halâs eylemeğe Bağdâd’a gel kim Irâk-ı Bağdâd ve Âzerbaycân-ı dilşâd cümle senindir.” dediklerinde hemân Süleymân Hân hâbdan bîdâr

olup bu vâkı‘a-i vâkı‘ı Şeyhülislâm olan Ebussu‘ûd Efendi’ye nakl bi’l-masdar edince hemân müftî-i hümâm “Fursat ü nusret senindir pâdişâhım. Allah mübârek eyleye. Hemân azm-i Bağdâd idin!” dedikde Süleymân Hân Makbûl İbrâhîm Paşa’yı **[334a]** kırk bin güzîde askere serdâr-ı mu‘azzam edüp azm-i Bağdâd etmede. Ale’l-akîb Süleymân Hân dahi yüz bin aded guzât-ı müslimîn ile kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek mukaddem ceyş-i guzât-ı sipehsâlâr-ı Süleymân Hân irişüp cümle deryâ-misâl asker ile sene 940 târîhinde şehr-i Tebrîz’e dâhil olunca cümle ulemâ [ve] a‘yân-ı Tebrîz Süleymân Hân-ı zamânın istikbâline çıkup pâyendâz-ı harîrler edüp “Hayr makdem, ey Süleymân Şâh!” deyü cemî‘i bây [u] gedâ-yı pîr u cüvân Süleymân Hân’ın pây-ı semendine yüzler sürerler ve şehr-i Tebrîz’in gâret olunmamasın ricâ ederler.

Derhâl Süleymân Hân Rûmeli vâlîsin şehr-i Tebrîz’in muhâfazasına me’mûr edüp bir ferd-i âferîde şehr-i Tebrîz’i gâret etmezler ve bir re‘âyâ vü berâyânın dane-i hardalına dest-dırâzlık etmezler.

Ba‘dehû Tebrîz’den kalkup birkaç menzilde şehr-i Sultâniyye’ye gelirler. Cümle ahâlîsi mutî‘ [u] münkâd olurlar. Andan kalkdığı gün bir kar ve dipi ve boran olur kim nüzûl eden berf ü bârânun kesretinden ve tîn-i siyâhun vefretinden ne nasb-ı hayemâta mekân-ı ârâmgâh var ve ne yol bellü ve ne şâhrâh var ve ne alef ve ne giyâh var. Âhir yüz bin derd-i ser çekerek cümle guzât-ı müslimîn ile kal‘a-i Karakan altında meks-i hıyâm olundukda ahâlî-i Karakan dahi kal‘anın miftâhların Süleymân Hân’a teslîm ederler.

Andan kalkup niçe bin renc [ü] anâ çekerek Derbend-i Karakan’ı kara kan yudarak gücile ubûr ederler. Ammâ bu hakîr dahi sene 1065 Zilhiccesi’nde Acem diyârına dâhil olup ubûr etdiğimiz menâzillerdir. Ammâ Süleymân Hân hudûd-ı Isfahân’da şehr-i Dergezîn’e, andan şehr-i Hemedân’a andan birkaç menzilde Kasr-ı Şîrîn’e ve andan Dokuz Evlim nâm nehr-i azîmin sâhilinde deryâ-misâl asâkir-i İslâm nasb-ı hıyâm etdikde Bağdâd Hânı olan Tekyelü Mehemmed Hân meğer sâhib-îmân-ı Sünniyândan muhibb-i Âl-i Osmân imiş. Nihânîce Süleymân Hân’a bir varak gönderir. “Pâdişâhım! Hazret-i Resûl’i vâkı‘amda gördüm. Benim mezhebim sâhibi İmâm-ı A‘zam’ımı, Süleymân melâhide-i zenâdıkadan halâs etmeğe gelir. Hemân kal‘a-i Bağdâd’ı Süleymân’a teslîm eyle. Bu kadar mahlûk-ı Hudâ pâymâl-i rimâl olmasınlar, deyü buyurdular ve Hazret-i Abdülkâdir-i Cîlânî ve Hazret-i İmâm-ı A‘zamı da menâmımda gördüm. Süleymân’a kal‘ayı teslîm eyle, dediler. Pâdişâhıma kal‘a-i Bağdâd’ı Hudâ mübârek ide. Azametle siz karîb geldikde ben bir cânibe revâne olurum.” deyü Bağdâd hânından bu gûne haber geldikde Süleymân Hân görse kim mukaddemâ kendülerinin gördüğü vâkı‘aya bu rü’yâ-yı sâdıka mutâbık geldikde hemân serdâr-ı mu‘azzamı elli bin güzîde leşkere talî‘a-i asker edüp Bağdâd üzre gönderir. Hemân akîbince Süleymân Hân dahi “Niyyetü‘l-gazâ!” deyüp sa‘âdetle hareket buyururlar.

Andan nehr-i Dokuz Evlim’i ubûr ederken tuğyân-ı nehre râst gelüp niçe yüz katar-ı mehâr u üştür ü ester bâr u bengâh bûriyâ-yı hâs gibi cereyân ederler. Ammâ hamd-i Hudâ bir câna zarar isâbet etmeyüp selâmetle ubûr ederler.

Bu mertebe sergüzeşt [ü] serencâmları peder-i azîzim merhûm Dervîş Mehemmed Ağa-yı Zıllî-yi Ser-zergerân-ı Dergâh-ı âlî‘den istimâ‘ etdik. Zîrâ ol gazâlarda bile oldukları haysiyyet ile bu gûne tahrîr olunmuşdur.

Andan serdâr-ı Mu‘azzam {İbrâhîm Paşa} Bağdâd'a vardıkda Hâkim-i Bağdâd Tekyelü Mehemmed Hân cümle ehl [ü] ıyâliyle keştîlere binüp Basra taraflarına gider ve cümle nökerân-ı Acem-i Becem Diyâle nehrin ubûr edüp Derne ve Derteng câniblerinden diyâr-ı Fars'a ve şehr-i Kum u Kâşân'a yüz tutarlar. Çünki serdâr-ı vezîr-i dilîr bu ahvâli istimâ‘ edüp iki gün ılgar edüp Bismillah ile İmâm-ı A‘zam Bâbı‘ndan sene 941 târîhinin şehr-i Cemâziyelevvelî‘sinin yigirmi dördüncü günü Bağdâd-ı behişt-âbâda dâhil {olup} şehri bezekistân etdirüp cemî‘i burc u bârûları asker-i İslâm ile pür edüp tuğ ve alem ve sancağ u bayrağ ve filandıralar ile cümle dendân-ı bedenleri ve cümle ebrâcları zeyn edüp üç yaylım top ve tüfeng şâdumânları kal‘a miftâhların Süleymân Hân'a meserret haberleriyle irsâl eder.

Andan Süleymân Şâh mâh-ı merkûmun yigirmi altıncı günü deryâ-misâl asker ile alây-ı azîm ederek gelirken ibtidâ İmâm-ı A‘zam ve hümâm-ı akdemi mukaddemce ziyâret edüp kal‘aya dâhil olurken azamet-i Hudâ top u tüfeng şâdumânından kal‘a-i Bağdâd-ı hoş-dâd murg-ı semender-vâr âteş-i Nemrûd içinde kalır.

Andan Süleymân Hân taht-gâh-ı selâtîn-i Âl-i Abbâsiyân'dan ve niçe mülûk-ı selef-i şâh-ı şâhâna âşiyân olan sarây-ı âbâdâna girüp taht-gâh-ı Âl-i Osmân olur. Hemân ol ân Süleymân Hân **[334b]** âsitâne-i Abdülkâdir-i Cîlânî‘ye piyâdece gidüp yüz sürer ve tathîr ü termîme ol ân cidd-i ihtimâm eder. Ve İmâm-ı A‘zam hazretlerinin de imâretin fermân edüp yüz bin altun masrûf eder ve ol etrâf-ı erba‘ayı telvîsât-ı Kızılbaş‘dan pâk eder.

Andan Hazret-i Kassâb-ı Cömerd'i ve Mûsâ Kâzım *radıyallahu anh* hazretlerin ziyâret edüp cümle imâr eder. Ve hâk-i Bağdâd'da olan kibâr-ı evliyâullahı cümle ziyâret eder.

Ba‘dehû İmâm Hüseyn'i Deşt-i Kerbelâ‘da ziyâret eder. Andan Kûfe şehrinde Hazret-i Alîyyü‘r-Radiyyü‘l-vefiy *kerremallahu vecheh* hazretlerin ve niçe yüz aded şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ‘yı ziyâret edüp sene 941 mâh-ı Cemâzilâhir'in yigirmi yedinci gününde tekrâr sa‘âdetle kal‘a-i Bağdâd'a dâhil olurken def‘an bir alây-ı azîm ile girüp bir top u tüfeng şâdumânları olur. *Bi-hamdillahi Ta‘âlâ* pâdişâh-ı cem-kişverün kudüm-i şerîfiyle belde-i Bağdâd'ı reşk-i İremezâtü‘l-imâd ve himmet-i şerîfiyle âbâd olup taht-gâh-ı Âl-i Osmân olup kâmil üç ayda kal‘a-i Bağdâd'ı gûnâ-gûn ebrâc-ı metîneler ile ve tabya-i hasîneler ile imâr ve metîn ü muhkem eder kim gûyâ sedd-i Kahkahâ olup **bânî-i sâdis aşer** Süleymân Hân oldu.

Andan vezâretin Rûmeli Vezîri (–) (–) Paşa'ya verüp eyâlet-i Rûmeli askeri ve umûmen Kapukulu askeriyle cümle-i cümele yetmiş iki bin asker muhâfazacı koyup kendüleri yine İmâm-ı A‘zam'ı ve sâ'ir kibâr-ı evliyâları vedâ‘ ziyâreti eyleyüp derûn-ı Bağdâd'a girüp bu târîh-i feth-i Bağdâd'ı celî hat ile İmâm-ı A‘zam kapusunun atebe-i ulyâsı üzre tahrîr etdirir kim ol târîh budur:

Târîh-i feth-i Bağdâd-ı behişt-âbâd: *"Irâk-ı behişt-âbâd"* lafzı târîh olmuşdur. Sene 941. Andan *Fetahna'l-Irâk*, lafzı târîh olmuşdur. Târîh-i diğer:

Geldi burc-ı evliyâya pâdişâh-ı nâmdâr,

Sene 941.

………………..(1 satır boş)………………..

Niçe bin târîhler vardır ammâ hakîr bu kadarca ile iktifâ etdik.

Ba‘dehû Süleymân Hân Irâk’dan Dârü‘s-sa‘âdetleri tarafına azm-i râh etdiler. Andan kal‘a-i Bağdâd dest-i Âl-i Osmân’da âbâdân iken sene 1031 târîhinde cülûs-ı Sultân Mustafâ Hânî‘de kul mâbeyninde gûnâ-gûn ihtilâller vâki‘ oldu ve dünyâ fassâdla doldu ve Karamazak re’yiyle Dâvûd Paşa sadrıa‘zam oldu. Ve mesned-i sadâretde ber-karâr olam deyü herkese murâd edindiklerin verdi. Ve hazîne-i pâdişâhîde mâl kalmayup İslâmbol içre mün‘im âdemlerin hânelerin basup mâlların almağa başladılar. Âhir-ı kâr ulemâ-yı âkıbet-kârlar ile meşveret edüp Dâvûd Paşa’yı mühürden ma‘zûl edüp Mısır’dan ma‘zûl Merre Hüseyin Paşa’ya sadâret-i uzmâ verildi ammâ kula verecek ulûfe ve hizmet kalmadı. Bunu dahi (–) günde itlâf-ı hazîne etdi deyü mühürden ma‘zûl edüp mührü Lefkeli Mustafâ Paşa’ya verdiler ve kırk günde anı da ma‘zûl edüp vezâreti Tavâşî Gürcî Mehemmed Paşa’ya verdiler. Mukaddemâ üç kerre kâ’immakâm olmuş müdebbir âdem iken Merre Hüseyin Paşa kul eşkıyâlarıyla yek-dil [ü] yek-cihet olup def‘an Merre Hüseyin Paşa’yı vezîr etdiler.

Bu esnâda Acem fürce bulup Bağdâd taraflarında niçe şehirlere istîlâ etmeğe başladı. Beri tarafda Merre Paşa eyle cabbâr oldu kim gûyâ Dahhâk-i Mârî idi. Hatta bir gün dîvânda bir mîr-i mîrânı *alâ mele’i’n-nâs* aşağı alup bin deyenek urdu ve yine bir gün İzmir’den ma‘zûl bir monlâya dîvânda bin tâziyâne urdu. Cümle ulemâ bu hâl-i pür-melâli görüp Sultân Mehemmed Câmi‘ine cemî‘i ulemâ cem‘ olduklarında Merre Paşa’nın mesmû‘u olup at gemisi maryolundan ve acemi oğlanı eşkıyâlarından on bin mikdârı haşerât cem‘ edüp ulemâyı kırmak fermân eyledikde bu kadar pür-silâh temerrüdîn-i bî-dîn Ebü‘l-feth Câmi‘i’nin cânib-i erba‘asından hücûm edüp vakt-i asrdan vakt-i gurûba dek üç bin mikdârı ulemâyı şehîd etdiler. Niçelerin çâhlara ilkâ etdiler. Niçelerin tâ sabâha dek Unkappanı‘ndan ve Cübbe Alî kapusundan deryâya dökdüler. Asla biri de deryâya batmayup rûy-ı deryâda şinâverlik ederlerdi. Bu haşeri Anadolu’da Abaza Paşa istimâ‘ edüp Erzurûm’a sapup âsî oldu ve Diyârbekir’de Hâfız Ahmed Paşa da isyân etmeğe âğâze etdi. Ve Abaza Paşa ulemâyı katl eden **[335a]** ve Sultân Osmân’ı şehîd eden yeniçerileri katl etmeğe başlayup “Engürü‘ye gelince otuz bin yeniçeri kırdı.” deyü Sultân Mustafâ Hân’a arz-ı mahzarlar her diyârdan geldi. Sene 1032 târîhinde Abaza Paşa üzre {Cığalzâde} Vezîr Mahmûd Paşa’yı kırk bin asker ile serdâr edüp Karamazak Abaza üzre me’mûr olan yeniçerilere ağa yerine serdâr oldu ve Engürü‘ye vardılar ve Abaza üzre gidemeyüp İslâmbol’a geldiler. Ol sene,

{Ezîn-cânib âğâze-i dâstân-ı Bağdâd-ı dârü‘l-cihâd}

Bağdâd’da dahi niçe kerre yerli kulu ve kapukulları mâbeyn olup birbirleriyle ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl edüp gâhîce Bağdâd paşası üzre top çeküp ceng-i azîm edüp ol makâm-ı halîfede ale’l-ittisâl neberd-i azîmler eksik değil idi. Hâfız Ahmed Paşa dahi Diyârbekir vâlîsiyken eyâlet-i Bağdâd’ı taleb edüp “Derûn-ı Bağdâd’da olan eşkıyâları cümle katl edeyim.” deyü der-i devletde Merre Hüseyin Paşa’ya arz eder. Merre Hüseyin Paşa da bu Hâfız Ahmed Paşa’nın Bağdâd’ı bu yüzden taleb etdüğin Bağdâd a‘yânlarına te’dîben mektûblar gönderüp bildirdi.

Ve beri tarafda Bağdâd'ı Hâfız Ahmed Paşa'ya verdi. Ve kat'-ı menâzil ederek {Hâfız Paşa}, Bağdâd'a karîb vardıkda Bağdâd-ı behişt-âbâdın cümleden meliki ve ebü'l-kelâmı olan Bekir Subaşı nâm şakî-yi âsî Hâfız Paşa geleceğinden havfe düşüp kal'a-i Bağdâd'a kaparup cenge âheng etdi. Ve bir tarafdan şâha haber gönderdi kim "Şâhım Bağdâd senindir, yetiş." dedi. Ve bir tarafdan Merre Paşa'ya haber gönderüp her sene yüz bin guruş vermeğe der-uhde etdüği haberi ve kal'aya kapandığı haberi gelince hemân Sadrıa'zam Merre Paşa Çopur Bekir'e iki tuğla eyâlet-i Bağdâd'ı tevcîh edüp Harput Beği İbrâhîm Beğ pederimiz hânesinde mihmân iken Çopur Bekir, Paşa'nın emîrlerin ve hatt-ı şerîflerin eyâlet-i Bağdâd müjdesiyle götürmede. Ammâ beri tarafda Çopur Bekir Ağa Bağdâd'a kapanup şâha haber gönderdikde der-akab Bağdâd etrâflarında karîb olan hânlardan ve sultânlardan yetmiş bin aded şâh leşkeri zîr-i Bağdâd'a gelüp meks etdiler.

Bu kerre derûn-ı kal'ada mutahassın olan Çopur Bekir Ağa Âl-i Osmân tarafına haber gönderüp eyâlet-i Bağdâd'ı taleb etdüği habere muntazır olduğundan Bağdâd'ı şâh askerine vermeyüp derûn-ı dilden ve cân-ı gönülden kapandıkda Acem ceyşi dahi bedürüstî cenge âheng edüp top u tüfenge ve lağımlara başlayup tarafeynden germâ-germ cengler olmada ve Hâfız Ahmed Paşa "Eyâlet-i Bağdâd'a vâlî oldum" deyü gelmede. Ve Bağdâd'a kapanan Çopur Bekir, paşaya dahi ılgar ile eyâlet-i Bağdâd gelmede. Ammâ Bekir Subaşı Kızılbaş ile ceng-i azîm etmede. Ammâ hikmet-i Hudâ Bekir Subaşı'nın bir veled-i zinâ zâde-i pîç-gâdesi ceng esnâsında Bağdâd'ın iç kal'asının Uğrın kapusun küşâde edüp Kızılbaş askerin kal'aya doldurup ceyş-i Acem-i Becem derûn-ı kal'aya mâl-â-mâl olup sene 1033 târîhinde Sultân Mustafâ hilâfetinde ve Merre Hüseyin Paşa sadâretinde sû-i tedbîr-i Merre ile merreten vâhide Bekir Subaşı nâm mel'ûnun destinden dest-i Acem'e girüp Şâh Abbâs-ı Evvel **hâkim-i sâbi' aşer** oldu.

Bilâhare Bekir Subaşı gördü kim Bağdâd gibi bir hısn-ı hasîn ve sedd-i bender-i metîn ve böyle mahsûd-ı mülûk-i selâtîn ve taht-gâh-ı hulefâ-yı Abbâsîn ve sülefâ-yı hakâniyân-ı pîşîn tahtın bu yüzden elinden gidüp dest-i Acem'e girdi ve Şâh Abbâs-ı hannâs [u] vesvâs aksâ-yı merâmına erdi, hemân Bekir Subaşı mudârâ-yı müdâheneye girdi.

Ba'dehû Şâh, huzûruna Bekir Subaşı'yı kığırup eydür: "Ey adı yaman kişilerin nâmdaşı ve eşi ve yoldaşı ve karındaşı [ve] sırdaşı [ve] hâldaşı. Sen kayser-zemîn şâhı Osmânlının çöreğin çekesin vü ana âsî ve âk olup Irâk'a men müştâk iken kapanasın, mena haber gönderesin. Men azametimle gelende meni yaldayup savaş-ı pür-hâş idesin. Tiz bu gidinin gözlerine milçe çeküp başına kızgın tas koyup ödünü ağzından getirdir, üzin dübürinden ve dübürin nâkasından {göbeğinden} çıkarasuz!" deyü şâh-ı âlîcâh **[335b]** kadağa-i şâh idince üstâd-ı tîğ-zen-i cellâd-ı bî-amân şâh huzûrunda Bekir Ağa'ya ismi Bekir olduğiçün ve Âl-i Osmân'a hıyânet edüp kal'ayı verdiğiyçün yedi günde yüz yetmiş pâre âlât-ı şikenceyi Bekir Subaşı'nın {başında ve} vücûdunda icrâ edüp sekizinci gün kellesin galtân eder.

Andan Bekir Subaşı'nın oğlun getirüp "Sen yahşılık edüp kal'a dervezesin küşâde edüp meni sâhib-ı Irâk etdin. Anın mukâbelesinde men de sana ivazın idem!" deyü kayd-ı hayât ile Bağdâd'ın ser-sâzengânlığın, ya'nî babullukda gidibaşılığın alâ tarîkı'l-hakâre verir. Karîbü'l-ahde değin ol veled-i zinâ-yı bî-dîn hayâtda olup deyyûsbaşlığile başlı başına mürd oldu. Ve bu minvâl üzre Şâh Abbâs mâlik-i Bağdâd olup imâr etdi.

Ba‘dehû Şâh, altmış bin askerle Kâsım Hân’ı Musul muhâsarasına gönderüp Musul Beğlerbeğisi Hüseyin Paşa Kâsım Hân’ı Kızılhân’da karşılayup savaş-ı perhâş edüp Hüseyin Paşa bi-emri Hudâ münhezim olup Kızılhân’da kapanur. Bu kerre şâh amân ile Kızıl kal‘adan askeri çıkarup yine şâh-ı gümrâh amân vermeyüp Hüseyin Paşa’yı katl edüp kal‘a-i Musul’a vâsıl olup istîlâ eder. Ve niçe Şehrezûl kal‘alarına dahi mâlik olur.

Ammâ İslâmbol tarafında dahi günden güne isyân u tuğyân-ı haşerât-ı yeniçeriyân [u] sipâhân ziyâde olarak devlet-i Mustafâ Hânî‘de her tarafdan rahneler zuhûr etmede.

Âhirü‘l-emr cümle a‘yân-ı devlet ve ulemâ vü meşâyihân-ı zevi’l-izzet müşâvere edüp 14 mâh-ı Zilka‘de, sene 1032 târîhinde “Sultân Murâd ibn Ahmed Hân’ı ale’l-ittifâk pâdişâh-ı Arâk etdik!” deyü du‘â vü senâ ile cülûs etdi. {Ve ibtidâ Vezîria‘zamınız Kemânkeş Alî Paşa’yı katl eyleyüp sene 1033 târîhinde Çerkes Mehemmed Paşa’yı mühr ile Abaza Paşa üzre serdâr edüp Abaza Paşa sene 1034 de makhûr olup yine kal‘a-i Erzurûm’a firâr etdi}. Ve üç sene {Murâd Hân} serserî olup kâh Edirne ve kâh Bursa ziyâretleri ederek cümle zorba ve eşkıyâları katl edüp Dârü‘s-saltanati’l-aliyyesin cünd-i eşkıyâdan pâk edüp sene 1035 târîhinde Hâfız Ahmed Paşa’yı Bağdâd üzre serdâr-ı mu‘azzam edüp gönderdi. Dokuz ay muhâsara edüp şâh Bağdâd imdâdına ress edüp Hâfız Paşa bî-feth Bağdâd’dan avdet etdüği bâlâda yine bu cildimiz içre mastûrdur.

Çün Hâfız Paşa Bağdâd’dan bî-feth hâ’ib ü hâsir geldikde sene 1036 târîhinde mühürden ma‘zûl olup Halîl Paşa diğer vezîria‘zam oldu ve 1036 sene–i mezbûrda Dişlen Hüseyin Paşa Abaza üzre me’mûr olup Kars kal‘ası istihlâsına gidüp Abaza Paşa eliyle Dişlen Hüseyin Paşa’yı şehîd etdi. Sene 1038 târîhinde Hüsrev Paşa vezîria‘zam olup serdâr-ı mu‘azzamlık ile Abaza Paşa üzre gidüp kal‘a-i Ahıçka’yı ve kal‘a-i Kars’ı ve kal‘a-i Erzurûm’u feth edüp Abaza Paşa’yı Der-i devlete kayd ü bend ile getirüp yine Abaza Paşa’nın defter-i cürmüne Sultân Murâd Hân afv kalemin çeküp Bosna eyâletin ihsân eyledi.

Andan sonra sene 1039 târîhinde Hüsrev Paşa-yı dilîr yine mühür ile Bağdâd üzre serdâr-ı mu‘azzam olup Hemedân ve Dergezîn şehirlerinden yetmiş altı pâre Acem şehirlerin harâb u yebâb etdüği cümle bâlâda, mahalle münâsebetleriyle seyâhat etdiğimiz Acem diyârı şehirlerinde tahrîr olunmuşdur. Ammâ bi-emri Hudâ Bağdâd’ın fethi Hüsrev Paşa’ya müyesser olmayup kırk gün kemâkân şeb [u] rûz döğüp ve bir akîm yürüyüş edüp derûn-ı kal‘ada Mazenderânî leşker-i İrânî bî-hisâb ve dinc-a-dinc leşker-i Acem (–) Âl-i Osmân askerîsine beş aydan berü yetmiş altı pâre kal‘aları feth edüp nehb ü gâret etmeden cümle askere bir mertebe fütûr u kelâl gelmiş kim cümle mâl-ı ganâ’imle muğtenim olup mâl-ı Kârûn’a mâlik olduklarından tok arslan şikâr alamaz dedikleri gibi bunlar dahi Bağdâd’a bedürüstî sarılmayup âlet-i mülâhaza ceng ederlerdi. Ve eyyâm-ı şitâ da erdiğinden top-keşân câmûsları(n)da ekseriyyâ telef olmuşlardı.

Âhirü‘l-emr cümle vüzerâ vü vükelâ ve iş erleri müşâvere edüp netîce-i kelâmları *“el-umûru merhûnetün bi-evkâtihâ”* [93] deyüp cümle toplara seyyâhlık tarîkiyle top-keşân yazup sene 1040 Saferü‘l-muzafferü‘l-hayrın yigirmi yedinci gününde bî-hayr u bî-zafer kat‘-ı menâzil ederek kal‘a-i Hille’ye gelinüp kal‘aya er koyup andan kal‘a-i Musul’a gelüp ta‘mîr edüp muhâfazacı koyup serdâr-ı mûmâ-ileyh Mardin’de kışladı. Ve Erzurûm’dan **[336a]** Revân ve Nahşevân ve Tebrîz ve Erdebil ve Hemedân ve

Derteng'den yine Bağdâd üzre gitmek arzusunda iken Hüsrev Paşa'yı mühürden ma'zûl eyleyüp tekrâr Hâfız Ahmed Paşa sadrıa'zam oldukda Hüsrev Paşa kal'a-i Tokat'a gelüp anda sâhib-i firâş iken Hâfız Ahmed Paşa'nın ilkâ ve iğvâsıyla Hüsrev Paşa câme-i hâbında bîdâr iken şehîd edüp na'şın İslâmbol'da (–) (–).

Ba'dehû sene 1040 târîhinde Hâfız Ahmed Paşa'nın dahi dîvânda kul elinde pâre pâre katli ve Receb Paşa'nın sadâreti, ba'dehû sene 1040 târîhinde Süleymâniyye'de sâkin bizim velîni'metimiz Boşnak Defterdâr Mustafâ Paşa'yı katl etdiler ve Atmeydânı'nda ayaklarından çınar dırahtına salb etdiler. Ve Yeniçeri Ağası olan Hasan Halîfe ve Musâhib-i Murâd Hân Mûsâ Çelebi'yi katl edüp fevtine târîh:

Mûsâ'ya cemâliyle tecellî kıla Bârî , sene 1041.

Bir halûk u halîm çelebi idi. Eyyûb'da medfûndur. Andan sonra sene (–) târîhinde Receb Paşa'nın katli ve yigirmi kise mâlı çıkdığı Tabanıyassı Mehemmed Paşa'nın vezîria'zam olduğu ve sene 1044 târîhinde bizzât Sultân Murâd'ın şehr-i Ramazân'ın yigirminci sebt günü yedi günde kal'a-i Revân'ı feth edüp Koca Ken'ân Paşa'ya Ahıska kal'asın feth etdirüp târîhinde bizzât Murâd Hân ba'de'l-feth Revân [ve] Nahşevân ve şehr-i Âzerbaycân ve şehr-i Ocân gibi yetmiş pâre şehr-i mu'azzamları feth ü yağma ü târâc edüp Hoy ve Menend ve Tesûy ve Kumla ve Salmas ve Şâm-ı Gâzîyân ve Karnıyarık ve Kotur ve Abagay kal'aları üzre kal'a-i Van'a andan Ercîş ve Âdilcevâz ve şehr-i Ahlat ve Bitlîs ve Hazzo ve Mifârıkîn ve Diyârbekir üzre dârü's-saltanati'l-aliyye olan İslâmbol'a dâhil oldukda Erzurûm muhâfazasında olan Sadrıa'zam Tabanıyassı Mehemmed Paşa'dan haber {geldi kim} "Revân'ı şâh-ı gümrâh-ı pür-günâh {Kara Murtezâ Paşa elinden alup andan amân ile dahi çıkan asker-i İslâm'ı şâh kırdı ve Kars kal'asın dahi} aldı." deyü haber geldikde Mehemmed Paşa mühürden ma'zûl olup sene 1047 târîhinde Bayrâm Paşa mühr ile Irâk-ı Bağdâd üzre serdâr olup gitdikde (–) (–) (–) merhûm olup na'şını İslâmbol'da Avretbâzârı'ndaki türbesinde defn etdiler.

Ba'dehû sene 1047 târîhinde mühür Diyârbekir Vâlîsi Tayyâr Mehemmed Paşa'ya gidüp Bağdâd fethinin elzem-i levâzımâtına mukayyed olup sene 1048 târîhinde bizzât Murâd Hân-ı Râbi' kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek medîne-i Konya ve Kayseriyye ve Haleb ve Diyârbekir ve Musul şehirleri altından çöl yoluyla Musul'un şark tarafından kâmil (–) ayda taht-ı Bağdâd'a varup,

Der-beyân-ı muhâsara-yı Bağdâd-ı behişt-âbâd, be-dest-i Sultân Murâd

Hemân ki Sultân Murâd taht-ı Bağdâd'ın (–) (–) cânibine meks-i hıyâm etdikde yeniçeri ağası olan Küçük Hüseyin Paşa'ya tenbîh edüp *azharu mine'ş-şems alâ melei'l-a'dâ* meterise girmek fermân olundukda *el-azametullah* cümle yüz beş oda yeniçerileri bir baş Akkapu'dan va Karanlık kapusu'ndan ve İmâm-ı A'zam kapusu'ndan hulâsa-i kelâm Şattu'l-Arab'ın bir yanından bir yanına varınca rûz-ı rûşende cümle yeniçeriyân kal'a-i Bağdâd'ı ihâta edüp tarfetü'l-ayn içre yedi kat ka'r-ı zemîn meterise girirler. Derûn-ı kal'ada mahsûr olan kavm-i Acem bu hâli görüp hayretde kalırlar. Meğer anlar sâ'ir serdârlar muhâsara etdikde beş altı günden sonra meterise girdikleri gibi zann edüp bir tüfeng atmayup ığmâz ederler. Yeniçeriyân da bu hâl ile bî-bâk meterise girerler.

Sadrıa‘zam on bin asker ile (–) (–) tarafından meterise ve on aded balyemez top-ı kal‘a-kûp kor ve kapudan Kara Mustafâ Paşa sekiz bin askerle (–) (–) tarafından sekiz balyemezle meterise girer. Ve Şâm Vezîri Bıyıklı Dervîş Mehemmed Paşa on bin askerle ve on balyemez top ile (–) (–) (–) cânibinden meterise girer. Ve Rûmeli Beğlerbeğisi {Arslan Paşa} yigirmi altı bin askere ve altı balyemezle (–) (–) semtinden meterise ta‘yîn olur. Ve Haleb Vâlîsi Musâhib Silâhdâr Mustafâ Paşa (–) yedi bin askerle ve altı top ile **[336b]** (–) (–) cânibinden meterise fermân olunur. Ve Mısır Vezîri Deli Hüseyin Paşa tarafından Mısır Beği olan Çerkes Ebû Şevârib Beğ beş bin güzîde asker ile ve üç balyemez top ile (–) (–) tarafından meterise me’mûr olur. Ve Şâm Tarablus eyâleti ve Mar‘ayş eyâleti ve Urfa eyâleti ve Adana eyâleti ve Karaman eyâleti ve Anadolu eyâleti ve Sivas eyâleti ve’l-hâsıl diyâr-ı Anadolu’dan on iki aded eyâlet sâhibi askerleriyle ve yüz beş aded sancak beğleri cümle cebelü zâ‘im ü zu‘emâ askerleriyle meterise yetmiş altı kat yerden girüp gün be-gün meterislerin ileri sürüp enderûn [u] bîrûndan eyle ceng-i azîm olurdu kim benî Âdem kanları seyller gibi cereyân ederdi. Ve sâ’ir esb-süvâr olanların yedi bölüğünden kırk yedi bin sipâhân-ı Osmâniyân meterisde olanların cânib-i erba‘aların muhâfaza ederlerdi. Ve bu sipâhânın dahi ardında hesâb-ı kitâbın Cenâb-ı Bârî bilir.

Urbân-ı Mevâl ve Urbânân-ı Benî Tay ve Urbân-ı Keys ve Urbân-ı Fârisî ve Urbân-ı (–) (–) (–) (–) bunun emsâli niçe bin Urbân-ı uryân sâfinâtü‘l-ciyâd küheylân esbleri üzre ellerinde sinân u cıdâ-banlarına dayanup cemî‘i çölistânı muhâfaza edüp niçe bin cemel yükü zehâyirler taşıyup ordu-yı İslâmı ganîmet ederlerdi.

Der-beyân-ı leşker-i Acem

Koca Halef Hân bürâderi Berto Hân rivâyeti üzre derûn-ı Bağdâd’da mahsûr olup şâh defteriyle şâh çöreğin çeken cümle on bir hân idi. Evvelâ sipehsâlâr hân-ı hânân Bektaş Hân idi, andan mîr Fettâh Hân ve Halef Hân

………………..(1 satır boş)………………..

Bu hânlardan mâ‘adâ yetmiş aded şâh ma‘lûmu Şâh Safî destinden câm çekmiş ve câm içmiş sultânlar var idi. Evvelâ cümleden Eşbeh Sultânı Cenâb Sultân ve Rızâ Sultân ve Hânepây Sultân ve Kulı Hân Sultân ve Şâh Sevdi Sultân ve Abdâl Hân Sultân ve Bayat Sultân ve Seyfi Sultân ve Çâker Sultân müte‘addidi bunlardır. Şeyhülislâmı ve nakîb-i şürefâsı ve dizçöken ağası ve daroğası ve kelenteri ve ihtimâ-devlesi ve yasavul ağası ve korucubaşısı ve münşî ve’l-hâsıl bu muhâsarada yüz doksan deyenek sâhibi hâkim {var idi}.

Ve tüfeng-endâzı Mâzenderân’dan hemân şâh destinden ayak üzre ayak ile çakır nâb nûş etmiş avucunun ortası kınalı, başı belâlı, şâh defteriyle kırk bin ma‘dûd tülüngi nöker dizçöken Kızılbaş Bağdâd’da kapanmışdı ve cümle-i cümele hemân askerîden şâh çörekli yetmiş bir bin âdem olduğu muhakkakdır.

Ve kâmil otuz bin Acem dahi tüccâr u neccâr ve kassâb ve esnâfdan âdemler var idi. Bu hisâb üzre bu kadar leşker içerden ve yüz yetmiş bin asker dışarıdan sûr-ı Bağdâd’ı hasâr edüp ale’t-tevâlî mütemâdî kırk gün kırk gice Kızılbaş‘a göz açdırılmayup tarafeynden top u tüfeng ve kumbara vü seng-i zemberek ve teber ü teng ve gûnâ-gûn teber-i hadeng ve

tasnîf-i fişeng ü barûd ile memlû tulumba-i Fireng-i pür-reng her yanadan atılup her gûne âlât-ı hıyelât-ı ceng azâb-ı elîm gibi yağardı.

Hikmet-i Hudâ topların münhedim etdiği yerlerden yigirmi kerre belkim yürüyüşler oldu. Ve on altı aded lağım yerinden atılup hücûmlar oldu. Mümkin olup bir vech ile bir yerinden zafer bulunmadı. Âhir kırkıncı gün ki tamâm oldu, Sadrıa'zam Tayyâr Mehemmed Paşa şehîd oldu ve Kapudan Kara Mustafâ Paşa sadrıa'zam olduğu ân Bağdâd'a eyle hücûmlar oldu kim Kızılbaşların başları yine kaygulu işe uğradı. Gördüler kim gayrı çâre yok. Hemân burc [u] bârûlar üzre beyâz emân bayrakları diküp "Amân, el-amân, ey güzîde-i Âl-i Osmân! Cığı cığı dâd u havar ey muhibb-i Çâr-yâr ve Düldül-süvâr Alî-i kerrâr!" deyü feryâd [u] nâlân-ı sad-hezâr etdiler.

Hemân derûn-ı kal'adan beş aded hân boğazlarına kılıçların asup huzûr-ı Murâd Hân'a çıkdıklarında gördüler kim vezîria'zam makâmında gayrı âdem {var}. Hânın biri eydür: "Tayyâr mürd reft?" der, ya'nî **[337a]** "Tayyâr Vezîr öldü?", der.

Andan Murâd Hân'ın önünde ser ber-zemîn edüp Bağdâd'ın miftâhların teslîm edüp emân ile çıkmağa üç gün mehil isterler. Murâd Hân mehil vermeyüp "Uryân u bî-silâh bu ân kal'adan çıkup bir cânibe revâne olun!" dedikde "Ber ser [ü] çeşm!" deyüp bu hânlar Murâd Hân yanında rehin kalup derûn-ı kal'aya asker-i İslâm bi't-tamâm mâl-â-mâl olunca niçe bir Kızılbaş-ı evbâş Akkapu'dan piyâde ve esb-süvâr cânib-i nehr-i Diyâle'ye firâr edüp gitmede. Beri tarafda niçe bin Kızılbaş-ı kallâş İçkal'aya ve Karanlık kapusuna kapanup yine tekrâr cenge âheng ederler.

Hikmet-i Hudâ ol mahalde Kızılbaş İçkal'ada cebehâneye âteş edüp niçe bin Kızılbaş ve niçe yüz guzât-ı müslimînden sâhib-i savaş âdemler hevâya pervâz urup tayerân idince derûn-ı askerden bir sadâ zâhir olur kim "Tiz Kızılbaş kırılsın!" derler.

Azamet-i Hudâ ân-ı sâ'atde kırk bin piyâde şâh dolusun içmiş tülüngi Kızılbaş ve belürmekde gayrı evbâş seyf-i mücezem ile başları tıraş olup derûn-ı Bağdâd'da hûn-ı râfızıyân nehr-i âb-ı revân gibi cereyân etdi. Ve niçe bin atlı guzât cânib-i nehr-i Diyâle'ye gitdi ve emân ile mukaddemce çıkan Kızılbaş'a yetdi ve bu perîşân olmuş Kızılbaş'a girişdiler ve eyle kırdılar kim az Kızılbaş "Feryâd-resen-i yâ Alî!" deyüp nehr-i Diyâle'ye urdular. Düldül-süvâr Alî de bu havâricînin feryâdlarına res olmayup cümle Diyâle'de gark-ı âb oldular. "Yetmiş bin Kızılbaş'dan ancak altı bin mikdârı tırkazlarda ve merhametli dest-i Osmânlı'da halâs oldu." deyü kendüleri nakl etdiler.

Hakkâ böyle bir kırgın dahi diyâr-ı Acem'de olmuşdur. Meğer sene 920 târîhinde Şâh İsmâ'îl ile {Selîm Hân'ın} Çıldaran cengi ola. Ammâ Hudâ müntakîmdir, kaçan kim sene 1044 târîhinde Sultân Murâd Hân Revân'ı yedi günde feth edüp derûn-ı Revân'a Murtezâ Paşa ile yigirmi bin asker-i mü'minîn koyup kendileri sa'âdetle Dârü's-sa'âdelerine gitdiklerinde şâh Revân üzre gelüp Murâd Hân'ın yedi günde aldığı Revân'ı yedi ayda gücile aldı.

O da Serdâr Murtezâ Paşa şehîd olması sebebiyle Revân'ı emân ile aldı ve asker-i İslâm piyâde ve uryân-ı bed-nâm ve her biri bir diyâra gidüp güm nâm olmağa gitmede iken şâh-ı gümrâh peymânına vefâ etmeyüp on iki bin aded mahlûk-ı Sünniyânı kılıçdan geçirüp bakıyyetü's-seyf olan ümmet-i Muhammed'in kimi nehr-i Zengi'ye ve kimi nehr-i Araz'a

gark-ı âb-ı rahmet olup ancak selâmetle Ahıska ve Kars ve Erzurûm-ı kân-ı bûma iki bin âdem Tabanıyassı Mehemmed Paşa'ya geldiler. Gör azîz-i zü'ntikâm Allah'ın hikmetin. Mâbeynden üç sene ubûr edüp bu Bağdâd cengi olup {bu Acem'in} Revân'da kırdıkları ümmet-i Sünnî'ye karşılık seksen yedi bin Kızılbaş-ı kallâş-ı bed-ma'âş [ve] ser-tıraş-ı evbâş kılıçdan geçüp başdan oldular. Hakkâ ki "Men dakka dukka" demişler.

Hulâsa-i kelâm sene 1048 târîhinde Sultân Murâd fâtih-i Bağdâd olup sikke ve hutbesinde mevlânâ hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerîfeyn ve mevlânâ mülûkü'l-Arab ve'l-Irâkeyn hutbesin icrâ etdi. Ve derûn-ı Bağdâd'ı mülevvesât-ı melâhide ve havâriciyândan tathîr edüp Bağdâd'ı yedi bin mühendisîn-i bennâ ile eyle metîn ü müstahkem eyledi kim belki Bağdâd bânîsi Dâd'dan berü böyle âbâd ve ahâlîsi böyle adl ile dilşâd olmamışdır. Hâlâ müverrihler, "Fâtih ü bânî ü **mâlik-i sâmin aşere** Sultân Murâd olmuşdur" deyü mübelligân-ı münşîler yazmışlardır.

Ve bu hakîr Murâd Hân'ın nutk-ı dürer-bârlarından istimâ' etmişdim. Buyurmuşlardı kim "Bu rûy-ı Arz-ı Mukaddes'de ve hâk-i Pârs'da ve diyâr-ı Kaytak'da dörd aded diyâr-ı Irâk var. Hamd-i Hudâ arz-ı Irâk-ı Arab ki Halebü'ş-şehbâ'dır. Ceddim Fâtih-i Mısır Sultân Selîm'den berü Irâk-ı Haleb'e mâlikim ammâ şimdi *elhamdülillah* fâtih-i Irâk-ı Acem Bağdâd-ı behişt-âbâd olup Cum'a hutbelerimde sâhibü'l-Irâkeyn deyü yâd olunurum, dedi. Ve inşâallahu Ta'âlâ mâlik-i Irâk-ı Horasân-ı Pârs olurum ki ol Isfahân pây-i taht-ı şâh-ı şâhân-ı İrân'dır ve ülke-i dördüncü Irâk, vilâyet-i Kıpçak'da ve diyâr-ı Kaytak'da kûh-ı Elburz dâmeninde vâki' olmuş bir diyâr-ı Irâk-ı Dâdyân'dır kim cedd-i ızâmım Süleymân-ı Sânî asrında Sokollu **[337b]** Mehemmed Paşa Irâk-ı Dâdyân'a ve vilâyet-i Gazan'a mâlik olmuşdu. Sene 986 târîhinde yine ceddim Murâd Hân-ı Sâlis vezîrlerinden Özdemirzâde Osmân Paşa Demirkapu fethine müteveccih oldukda bu Irâk-ı Dâdyân'a mâlik olmuşdur. Hâlâ Dağıstân şamhalı hükmünde harâb kalmışdır. İnşâallah ol Irâk-ı Dâdyân'ı da feth ederim." deyü dörd aded Irâk diyârlarının ta'rîf ü tavsîfin Murâd Hân böyle nakl eyledi.

Ve Bağdâd'ın cemî'i burc u bârû ve tabyaların imâr edüp itmâm eyledi ve Hazret-i İmâm-ı A'zam kal'asın Süleymân binâ etdiği üzre kubbesini ve kabr-i münevveresi şebekelerin cümle sîm-i hâlisden ve niçe yüz kanâdîllerin sîm ü zeheb-i hâlis ve cevâhirden ve bâb-ı sa'âdetinin cenâhların ve atabe-i ulyâ ve süflâsın cümle sîm-i hâlisden inşâ etdirüp merhûm pederimizin dest-i kârıyla cümle sîm ü zer avânîler binâ olunmuşdur ve cemî'i sîm micmeredân u şem'dân u buhûrdânlar ve niçe bin zî-kıymet tuhaf ve maslûbât âvîze-i gûnâ-gûnlar cümle pederimizin dest-i kârıyla olmuşdu. Zîrâ pederimiz feth-i Bağdâd'da ser-zergerân-ı Dergâh-ı âlî idi ve âsitâne-i İmâm-ı A'zam'ın eimme vü hutebâ vü huddâmlarına ve kal'ası neferâtlarına cümle hazîne-i pâdişâhîden vazîfeler ta'yîn eyledi. Ve derûn-ı Bağdâd'da Hazret-i Abdülkâdir-i Cîlânî kubbesin ve İmâm Mûsâ Kâzım türbesin ve Akkapu kurbünde Şeyh Şehâbeddîn-i Sühreverdî âsitânesin ve Kassâb-ı Cömerd-i Hazret-i Merd tekyesin ve niçe bunun emsâli âsitâneleri imâr edüp şehr-i Bağdâd'ı rûşen-âbâd edüp gayrı tedârikler görüp evvelâ inşâ etdüği âsâr-ı binâların ve Bağdâd dervezelerinin atabe-i ulyâları üzre alâmetim olsun deyü Bağdâd fethine müte'allık musanna' târîhleri beyâz mermer üzre celî hatt ile kazdırdı ve zeheb-i hâlis ile yazdırdı. Ol târîh-i musanna'ların âhir mısra'-ı neticeleridir kim tahrîr olundu. Güfte-i Cevrî:

Gûş edüp Cevrî ederken vech-i târîhin hayâl

Eyledi hâtif bu beyti gevher-i gûş-ı fuâd

Asker-i şâhı düşünce fethine târîh olur

Aldı Bağdâd'ı adüvden ceng ile Sultân Murâd.

Sene 1048 [94]

Bağdâd'ın Akkapusu üzre Şeyh Şehâbeddîn tarafına cirid atdığına târîhdir.

Dedi târîhini görüp Cevrî

Âferîn ey dilîr-i Sâm-akrân. Sene 1048. [95]

Diğer târîh, güfte-i Füzûnî:

Ey Füzûnî feth-i Bağdâd'a aceb târîhdir

Dörd aded hân kim çıkınca belde-i Bağdâd'dan.

Bu târîh-i musanna' ta'miye tarîkıyla denilmişdir kim nezâket-i şi'riyyesi vardır. Diğer târîh-i Acemâne, güfte-i (–):

Şâh-ı İrân gûr-be-gûr olsun atan,

Hûb u yahşı eyledin imdâd hey

Hey halef hân nâ-halef Konkay Yezîd

Etdiripsen hânemiz berbâd hey

Oldu târîh Şâh Safî'nin nâlesi

Der imiş kim **vâ hey-i Bağdâd hey.**

………………..(3 satır boş)………………..

Şu'arâ-yı Rûm-ı zevi'l-mefhûmlar niçe bin târîhler demişlerdir ve niçe yüzü ma'lûmumuzdur ammâ bu yüzden tahrîri tamâm etdik.

Ba'dehû sûr-ı Bağdâd'da Sultân Murâd murâdı üzre karâr-dâde iken Bağdâd'ın elzem-i levâzımâtından olanları görmeğe cidd-i tâm u bezl-i ihtimâm üzre olup eyâlet-i Bağdâd'ın cânib-i erba'asında müşâ olan diyârlara cümle cüyûş-ı kerrâr gönderdi ve re'âyâları mutî' ü münkâd etdirüp,

Eyâletleri ve kılâ'-ı metîne ve hısn-ı hasîneleri ve bender-i ma'mûreleri kabza-i tasarrufa aldığın beyân eder

Evvelâ cümleden mukaddem Bağdâd feth olduğu sâ'at Mekke-i Mükerreme Şerîfi Şerîf Zeyd hazretlerinin bir necâbı Tâyifî hecin deve ile çölden Bağdâd fethi müjdesin üç günde Mekke'ye götürür ve Şerîf'den nâme vü hedâyâlar ile miftâh-ı Mekke'yi Şeybeoğlu'ndan

alup üç günde Mekke'den yine Bağdâd'a gelir. Ta bu kadar yakın yolu vardır ammâ perr-i tâvûs gibi uçar kuşa mânend hecin göndermek lâzımdır. Ve ol yakın yoldan Hârûnu'r-Reşîd'in hâtûnu Zübeyde Hanım Bağdâd'dan tâ Mekke'ye varınca içi boş bir kemer dîvâr inşâ etdirmişdir kim "A'mâlar ol esâsa yapışarak gideler ve sâm yeli ve şiddet-i hâr görmeyeler" deyü binâ etmiş bir dîvârdır. **[338a]** Bu hakîr Bağdâd'dan ve Basra'dan çöl ile iki kerre Ka'be'ye giderken mezkûr dîvârları görmek olmuşdur kim hâlâ niçe yerde eser-i binâları nümâyân binâ-yı azîmelerdir.

Hatta bu yol ile şerîf necâbı Murâd Hân'a gelüp Mekke miftâhıyla hedâyâları verince Murâd Hân eydür: "Hamd-i Hudâ bu sene-i mübârekde hem fâtih-i Irâk olduk ve hem henüz hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerîfeyn olduk." deyü şerefe mukarrer ile bir hil'at-i zerdûzu Tavâşî Sa'îd Ağa ile irsâl eyler.

Ba'dehû hedâyâsıyla Basra hâkimi Efrâsiyâb Hân mutî' [ü] münkâd olup kendüye mukarrer olur ve Kurfe kal'ası miftâhları gelir.

Ba'dehû Ummân hâkiminin hedâyâlarıyla yetmiş pâre kılâ' miftâhları gelüp Zeyneddîn Hân'a yine hükm-i Ummân inâyet olunur.

Ba'dehû Lahsa Hâkimi Şâfi'î Hân'dan hedâyâlar ile altmış pâre kal'a miftâhları gelüp eyâlet-i Lahsa kendüye inâyet olundu ve istimâletleri verildi.

Ba'dehû Yemen ve Aden İmâmı Yûsuf Masîr'den hedâyâlar ve nâmeler gelüp aslâ nazar olunmayup hedâyâsı yağmaya gitdi.

Ba'dehû Cezâyir-i Hardât Hâkimi Şemseddîn Emîr'den hedâyâ ve nâmeler gelüp istimâletleri verildi. Ba'dehû Hürmüz hânından hedâyâlar gelüp istimâletler verildi.

Ba'dehû Hürmüz hâkiminden yedi yük lü'lü-i Hürmüz ve niçe yüz dürr-i yetîmler hedâyâlar gelüp ana da istimâletler verildi.

Ba'dehû Basra benderinde medd [ü] cezminde lenger-endâz olan Hindistân Hakanı (–) (–) Hakan'ın mukaddem târîhiyle fermânı üzre gemilerinden Hind pâdişâhının hedâyâ ve nâmeleri gelüp "Gazânız mübârek ola. Mezhebimiz imâmı İmâm-ı hümâmımızı dest-i Kızılbaş'dan halâs eylediniz. {Makbûl-ı Dergâh ola. Hakkâ ki} aceb hayrât eylediniz. Ammâ sizden bir ricâmız vardır. Bu dahi sevâb-ı azîmdir. Ricâmız oldur kim bu sene-i mübârekde izn-i şerîfiniz ile Mekke-i Mükerreme'yi örtelim." deyü nâmesi kırâ'at olundukda hemân Murâd Hân âteş-i mahz olup "Tiz Sıdkı Efendi, Hind melikine bir nâme tahrîr eyle. Eğer hayrât isterlerse diyâr-ı Rûm'da çıplak gezen Hindîleri Hindistân'a da'vet eyleyüp anları giydirmek Ka'be örtmeden ziyâde hayrâtdır!" Zîrâ kıt'a:

Dil bedest âver ki hacc-ı ekberest

Ez hezârân Ka'be yek-dil bihterest

Ka'be bünyâd-ı Halîl-i Âzerest

Dil nazargâh-ı Celîl-i Ekberest [96]

Bu mazmûn-ı füsûn üzre Ka'be örtmeden bir sefîl pâ-bürehne ve ser-bürehne Hindî'nin

avret yerin örtmek merdlikdir. Hemân Hindîlerin Hind'e kığırsınlar. Bizim Rûmluyu Hind'de bulursa kırsınlar." deyü nâmeler yazılup Hind pâdişâhına Bekir Ağa nâm ser-bevvâbân-ı hümâm ile Hind'e gitmede. Ammâ İrân-zemîn tarafında Şâh Safî'den aslâ bir elçi gelmedi.

Ba'dehû çöl pâdişâhından ve Assâf'dan ve Midlic'den ve Mevâl'dan ve Keys'den ve Alî Fâris'den ve'l-hâsıl Bağdâd çölistânından tâ Basra ve Ummân ve Cezâyir ve Mekrân ve Lahsa ve Yemen ve Mekke ve Şâm ve Haleb ve Mardin çölistânları içre hoş-nişîn olan kabâ'il-i Urbân'ın altı yüz kabâ'il şeyhü'l-emîr Arablarından küheylân at cılgıdan ve hedâyâ-yı firâvân ile kendileri gelüp cümlesine hil'at-i pâdişâhîler giydirilüp şeyhü'l-Urbânlıkları cümle mukarrer olup hizmet-i Bağdâd'a her bâr gelmeğe me'mûr oldular kim hâlâ hükm-i Bağdâd'da altı yüz aded kabîle-i Urbân-ı uryân vardır kim dünyâyı dutmuşlardır.

Ba'dehû Kürdistân'ın cümle bin altmış aded mîr-i aşâ'irleri ve ocaklık hâneleri cümle hedâyâlarıyla gelüp pây-ı semend-i Murâd Hân'a yüz sürüp yurdluğu ve ocaklıkları kendülere mukarrer olup gitdiler. İllâ İmâdiyye'de Muzurî Hânı Yûsuf Hân ve Bitlîs Hânı Abdâl Hân gelmediklerinden Murâd Hân gâyet gazab-âlûd olup kemerinde kılıcı uryân çıkarup ve Silâhdâr Melek Ahmed Ağa'ya uryân kını verüp eydür: "Ahmed bu kılıç ile ol iki aded gelmeyen hânların haklarından gel!" deyü emr etdikde derhâl Melek Ahmed Paşa dest-bûs edüp "Bismillah niyyetü'l-gazâ!" deyüp Murâd Hân'ın destinden uryân kılıcı aldıkda Murâd Hân ayağa kalkup eyninde semmûr kürkün Melek Ahmed Paşa eynine giydirüp belindeki kılıç kının Ahmed Ağa'nın kemerine kılıcı bend edüp eydür: "Ahmed sana Diyârbekir eyâletin vezâretle ihsân eyledim. Göreyim seni, asker-i Diyârbekir ile Bağdâd'ı niçe muhâfaza edersin ve iki temerrüd hânlardan niçe intikâm alırsın!" deyü efendimiz Melek Ahmed Paşa'yı Sadrıa'zam Kara Mustafâ Paşa'ya müsâferete gönderdi. **[338b]**

Bağdâd feth olduğu mahalde şehîd olan Vezîria'zam Tayyâr Mehemmed Paşa'nın cemî'i hayme vü hargâh ve bâr u bengâh ve katâr u mehâr ve iç gulâmların ve yedi bin güzîde askerlerin dane-i hardala varınca üç yüz kise mâlıyla Melek Paşa'ya verüp bir kevkeb ü baht-ı sa'âdetli vezîr-i dilîr oldu kim cemî'i vüzerâların âb-ı rûyı oldu.

Süleymân Hân'ın Bağdâd'ı tahrîr etdiği üzre Murâd Hân'ın da kal'a-i Bağdâd'a ta'yîn etdiği askeri beyân eder

Evvelâ mühür sâhibi Kara Mustafâ Paşa'yı kapusu kuluyla on iki bin askeriyle serdâr-ı mu'azzam edüp hudûd-ı Bağdâd'ı kat' etmeğe me'mûr eder. Ve eyâlet-i Diyârbekir ile Melek Ahmed Paşa'yı yine hudûda ve muhâfazaya me'mûr eder. Ve eyâlet-i Şâm ve eyâlet-i Tarabulu's-Şâm ve eyâlet-i Haleb ve eyâlet-i Mar'aş ve eyâlet-i Urfa ve eyâlet-i Adana ve eyâlet-i Karaman ve eyâlet-i Sivas ve eyâlet-i Anadolu ve bu mezkûr on iki eyâletler ile cümle seksen bin güzîde asker Vezîria'zam Kara Mustafâ Paşa {ile} Bağdâd hâricinde meks edüp muhâfazacı kaldılar. Ammâ Kapudan Paşa eyâletiyle Rûmeli eyâleti ve Mısır Beği Çerkes Şevârib Beğ bunlar pâdişâhdan me'mûr olup gitdiler. Ammâ eyâlet-i Van ve eyâlet-i Kars ve eyâlet-i Ahıska ve eyâlet-i Erzurûm ve eyâlet-i Tarabefzûn, bunlar intihâ-yı serhadde oldukları cihetinden taht-ı Bağdâd'a gelmemişlerdi. Ammâ hizmet-i Bağdâd'da kalan eyâlet vezirlerinin zîr-i livâları hükûmetinde cümle yüz

beş aded sancak beğleriyle kırk bin asker bîrûn-ı Bağdâd'da meks edüp cemî'i meteris yerlerin mâl-â-mâl edüp düzleyüp muhâfaza ederlerdi.

Sultân Murâd Hân'ın fermânı üzre Bağdâd içre kalan hâkimler ve kal'a neferâtların beyân eder

Evvelâ yeniçeri ağalığından ma'zûl Küçük Hüseyin Paşa vezâretle sekiz bin tevâbi'iyle vâlî-i Bağdâd olup Bektaş Hân'ın binâ etdüği sarây-ı hulefâ-yı Abbâsiyân'a nakl etdi.

Hâkim-i sânî beş yüz akçe mevleviyyet ile (–) Efendi hâkim-i şer'-i mübîn kaldı.

Ve Şeyhülislâm Zeynelâbidîn Efendi hâkim-i sâlis kaldı.

Ve hâkim-i râbi' nakîbü'l-eşrâfı vardır ve hâkim-i râbi'i ayak nâ'ibidir.

Ve hâkim-i hâmisi yeniçeri ağası yerine Bektaş Ağa kırk oda yeniçeriyle yigirmi bin tüfeng-endâz yeniçeri kaldı.

Ve hâkim-i sâdisi cebecibaşı on oda cebeci yedi bin asker ile kaldı.

Ve hâkim-i sâbi' topçubaşı altı oda topçu beş bin askerle kaldı. Ve Fransa kâfirinden beş yüz aded Fireng topçu kalup hâlâ hizmet-i Bağdâd'da mukayyidlerdir. Ve cümle ze'âmetleri Şâm'dadır. Cümle topçıyân ve sağîr ü kebîr bin altmış pâre top-ı kal'a-kûb balyemez kolomborna ve şâhî ve saçma ve havan ve şayka ve darbzen ve müşkat misilli top-ı ibret-nümâlar hizmet ederler. Bu kal'a-i Bağdâd'da olan toplar bir diyârda yokdur. İllâ İslâmbol'da ve Budin'de ve Akdeniz Boğaz hisârlarında ve kal'a-i Rodos'da var, yoksa gayrı diyâr serhadlerinde yokdur. Gerçi vardır ammâ birer ikişer altışar top-ı güzîdeler vardır. Ammâ bu kal'a-i Bağdâd'ın ekserî balyemez toplardır. Husûsan Akkapu'da ve Karanlık Kapu'da ve İçkal'a'da ve Burc-ı Acem'de ve Küçük Hüseyin Paşa Tabyası'nda ve Mûsâ Paşa Tabyası'nda serâmed güzîde toplar var kim her biri birer kal'a değer ve Hasan Paşa Zülfikâr Depesi'ndeki toplar {gâyet mefret balyemezlerdir}..

Ezîn-cânib hâkim-i sâmini vezîr kethudâsıdır.

Ve hâkim-i tâsi'i vezîr subaşısıdır.

Ve hâkim-i âşiri bir tuğlu pâyesiyle mâl defterdârıdır.

Ve hâkim-i hâdî aşeresi gümrük emînidir.

Ve hâkim-i sânî aşeresi çavuşlar kethudâsı ve üç yüz çavuşu vardır.

Ve hâkim-i sâlis aşere çavuşlar emînidir.

Ve hâkim-i râbi' aşere çavuşlar kâtibidir.

Bu eyâlet-i Bağdâd iltizâm ile zabt olunduğundan hîn-i tahrîrde hâss-ı hümâyûnlardan mâ'adâ kurâlarında timâr ve ze'âmet olduğundan on beşinci zâbit alâybeğidir.

Ve on altıncı zâbit çeribaşıdır.

Ve on yedinci zâbit timâr defterdârıdır.

Ve on sekizinci zâbit defter kethudâsıdır.

Ve on dokuzuncu zâbit defter emînidir. Bunların ze'âmet ve timâr olan kurâlarında hükm etdikleri zemîne "Kânûn-ı Süleymân Hân üzre arz-ı memleket" deyü add olunur.

Bu hâkimlerden aşağı yigirminci hâkim yeniçeri ocağından paşa yanında muhzır ağa çobracısıdır. Gerçi kırk oda yeniçeri çobracıları dahi vardır ammâ hükûmetleri serbest değildir. Ancak kendi neferâtlarına zâbitlerdir.

Ve yigirmi birinci **[339a]** zâbit yeniçeri ocağında başçavuşdur.

Ve yigirmi ikinci zâbit yeniçeri efendisidir.

Ve yigirmi üçüncü zâbit rûznâmecidir.

Ve yigirmi dördüncü mevkûfâtcıdır.

Ve yigirmibeşinci muhâsebecidir.

Ve yigirmi altıncı muhtesib ağadır.

Ve yigirmi yedince tâhir subaşıdır.

Ve yigirmi sekizinci şâhbenderdir.

Ve yigirmi dokuzuncu iç kal'a dizdârıdır.

Ve otuzuncu taşra kal'a dizdârıdır.

Ve otuz birinci İmâm-ı A'zam kal'ası dizdârıdır.

Ve otuz ikinci hâkim Şat mukâbelesinde Kuşlar kal'ası dizdârıdır.

Kal'a-i Bağdâd'ın cümle ağavâtların ve cümle kulların bildirir

Evvelâ otuz üçüncü hâkim sağ kolağası cümle bin beş yüz askere mâlikdir.

Ve otuz dördüncü hâkimi sol kolağasıdır kim beş yüz aded leşkere mâlikdir.

Ve otuz beşinci hâkim yerli yeniçeri ağasıdır kim bunlar da yeniçeri keçesi geyer cümle üç bin aded güzîde tüfeng-endâzı vardır ammâ Hak belâ vermesin çoğu Şî'îlerdir.

Ve otuz altıncı hâkim azeb-i hisâr ağasıdır. Bunlar cümle iki bin aded Şî'î şekline karîb garîb âdemlerdir.

Ve otuz yedinci hâkim yerli cebeci ağasıdır kim bin aded askere mâlikdir.

Ve otuz sekizinci hâkim yerli topçusudur kim bin aded askere mâlikdir.

Ve otuz dokuzuncu hâkim barutçu başıdır kim cümle bin aded üstâd barutçulara mâlikdir ve cümle kahve döğücüler bunlara mensûbdur. Ve bu Bağdâd'ın barûdu kadar keskin barûd meğer diyâr-ı Firengîstân'da İngilis barûdu ola.

Ve kırkıncı zâbit mi'mâr başıdır kim şeb [u] rûz kal'a imâr etmededir.

Ve kırk birinci hâkim şehremînidir, askeri yokdur ammâ cümle şehrin her umûru andan sorulur.

Ve kırk ikinci zâbit harâc ağasıdır. Cemî'i keferelerden mâl-ı hazîneyi tahsîl edüp kula

vazîfe-i mu‘ayyenelerin verir.

Ve kırk üçüncü zâbit Âsitâne sipâh kethudâyeridir ammâ yeniçeri serdârı ağadır, mahsûs serdârı yokdur.

Ve kırk dördüncü zâbit ze‘âmet defterdârıdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

El-hâsıl bu belde-i Bağdâd elli ağalık ve yetmiş aded tuğ sâhibi hâkimlik add olunur.

Bu tahrîr olunan üzre Gâzî Murâd Hân derûn-ı kal‘a-i Bağdâd’a cümle-i cümele seksen yedi bin yedi yüz asker hemân Bağdâd içre kul kor ve doksan bin asker dahi Sadrıa‘zam Kara Mustafâ Paşa ile hâric-i sûrda muhâfazacı koyup kendüleri azm-i Dârü‘s-saltana ederler.

Ve Sadrıa‘zam dahi Melek Ahmed Paşa ile “Azm-i hudûd-ı Acem!” deyüp doksan bin askerle Derne ve Derteng ve Semâvât ve Bayat ve Debâlâ ve Vâsıt ve Gerend hudûdlarına varup şâh ile hudûdlar kesüp akd-i sulhlar olup tarafeynden elçiler çıkup Kara Mustafâ Paşa der-i devlete gelüp Melek Ahmed Paşa efendimiz Diyârbekir’de kalup cânib-i Bağdâd nizâm u intizâm buldu. Ba‘dehû Melek Paşa Murâd Hân’ın fermân-ı pinhânı üzre Kürdistân’da İmâdiyye Muzûrî Hâkimi Sultân Yûsuf Hân’ı ele getirüp niçe bin âdemin katl edüp hânı kal‘a-i Diyârbekir’de haps edüp ba‘dehû bin kîse mâlın alup bu intikâm haberi Murâd Hân’ın hâlet-i nez‘ine varınca Murâd Hân’a bu meserreti dediklerinde “İlâhî Melek Ahmed, mu‘ammer olup düşman şerrinden emîn olasın!” deyü hayr du‘â edüp nîm sâ‘atden dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya sene 1048 târîhinin mâh-ı (–) (–) (–) merhûm olup şehr-i İslâmbol vâveylâ ile dolup Murâd Hân’ı Atmeydânı‘nda pederi cenbinde defn edüp bürâder-i kîhteri olan Sultân İbrâhîm ibn Ahmed Hân’ı taht-nişîn pâdişâh-ı müstakil etdiler. Melek Ahmed Paşa Murâd Hân’ın mevtin istimâ‘ edüp *“el-Hükmü lillah!”* deyüp Yûsuf Hân’ın bin kisesin alup kal‘adan ıtlâk edüp yine mansıbın mukarrer eder. Yûsuf Hân da yıkılup mansıbına gider, *ve’s-selâm*.

Ezîn-cânib bu hakîr Bağdâd’a Murtezâ Paşa hükûmetinde gelişimiz ve paşaya ricâ edüp defterhâne-i pâdişâhîye mürâca‘at edüp kânûn-ı Süleymân Hân üzre Eyâlet-i Bağdâd’da ne kadar hükûmet-i sancağ var ise anları beyân eder

Evvelâ eyâlet-i Bağdâd-ı İremezâtü‘l-imâd-ı Irâk cümle on sekiz sancakdır. Ve hazîne defterdârı ve defter kethudâsı ve timâr defterdârı ve defter emîni vardır. Yedi sancağında sâ’ir memleketlerdeki gibi ze‘âmet timârları olan yerlere arz-ı **[339b]** memleket derler.

Evvelâ sancağ-ı Hille ve sancağ-ı Zeng-âbâd ve sancağ-ı Cevâzir ve sancağ-ı Rûm Nâhiye ve sancağ-ı Cengûle ve sancağ-ı Karadağ ve bunlardan mâ‘adâ on bir sancakda timâr ve ze‘âmet yokdur. Ancak sancağında sancak beğleri hâssı vardır ve bazı kurâların mezâri‘leri ber-vech-i tahmîn beğlere hâs verilmişdir. Bu vilâyetlere arz-ı Irâk deyü add olunur kim sancakları bunlardır:

Evvelâ sancağ-ı Derteng ve sancağ-ı Semâvât ve sancağ-ı Bayat ve sancağ-ı Derne ve sancağ-ı Debâlâ ve sancağ-ı Vâsıt ve sancağ-ı Gezend ve sancağ-ı Demirkapu, sancağ-ı Karâniyye ve sancağ-ı Gîlân-ı Irâk ve sancağ-ı Âl-i Sâh. Bunlar güzîde ma‘mûr u âbâdân

sancaklardır kim niçesi hudûd-ı Acem'dedir.

Ve bu eyâlet-i Bağdâd'a tâbi' eyâlet-i İmâdiyye Bağdâd'ın şimâlinde vâki' olmuş bir ülke-i azîmdir. Hâkimi mülkiyyet üzre mutasarrıfdır, azl [ü] nasb kabûl etmezler, ellerinde hatt-ı şerîfleri vardır ve Âl-i Abbâsiyân neslindendirler. İnşâallah mahalliyle kânûn-ı âyînleri ve şehri imâristânları tahrîr olunur.

Ve eyâlet-i Basra, Bağdâd'ın cenûbunda vâki' olmuşdur. Şattu'l-Arab kenârında eyâlet-i azîmdir. Süleymân Hân'da hâkimi mülkiyyet üzre mutasarrıf idiler ammâ Murtezâ Paşa henîm feth edüp Efrâsiyâb oğlu Hüseyin Paşa Âl-i Osmân'a itâ'at edüp Osmânlı eyâleti olmuşdur.

Ve eyâlet-i Lahsa, mülkiyyet üzre mutasarrıflardır ancak her sene Âl-i Osmân'a ve her mâh vezîr-i Bağdâd'a hedâyâları gelmek kânûn-ı Süleymân Hân'dır. (–) (–) (–)

Bâlâda tahrîr olunan sancak beğlerinin hâsların beyân eder

Evvelâ Bağdâd vezîrinin hâss-ı hümâyûnu on kerre yüz bin ve altı bin akçedir ve eyâletinden paşaya ber-vech-i adâlet dörd yüz kise hâsıl olur. Yetmiş altı pâre aklâm-ı hâsların cümlesin paşa iltizâm üzre zabt edüp fâ'ide ve zarar her ne ise kendüye olur. Ve Melek Ahmed Paşa kendü kalemiyyesinden yüz kise kula mevâcib vermeği kânûn edüp Şâm Tarabulusu'ndan Bağdâd'a gelen mâl Âsitâne'ye gider oldu. Ve kırk bin kulun gılâlı anbârların paşalar zabt eyleyüp zarar ederse tazmîn eder ve üç ayda bir paşa defterdâr ile ve kırk kalem dîvân-ı Irâk halîfeleriyle her üç ayda iki bin beş kise masrûf-ı Bağdâd'dır. Senevîsi cümle-i cümele sekiz bin yigirmi kise eder, ammâ şimdi tenzîl oldu derler. Ve cemî'i mühimmât u levâzımât cümle hayr u şer paşadan sorulur büyük hükûmetdir kim diyâr-ı Acem'de Bağdâd hâkimine halîfetü'l-hulefâ derler.

Ve hâss-ı hümâyûn-ı Bağdâd monlâsı senevî sekiz yüz akçedir. Mansıbının dahi ber-vech-i adâlet cevv-i ma'dûdu yigirmi bin guruş eder. Ve cümle (–) niyâbeti ve nâhiyesi vardır.

Eyâlet-i Bağdâd'da cümle (–) aded kazâlardır. Ba'zısı bî-nef' kazâ-yı âsumânîlerdir. Bâlâda tahrîr olunan sancaklar elbette birer kazâdır, mükerrer tahrîri tatvîl-i kelâmdır. Hâss-ı hümâyûn-ı yeniçeri ağası üç bin guruşdur, ammâ ağalar yeniçeri kuvvetiyle yüz bin guruşa kâyil değillerdir.

Hâss-ı ümerâları beyân eder: Evvelâ hâss-ı mîr-i livâ-i Zeng-âbâd 270.000 ammâ Hille sancağı hâlâ eyâlet olmuşdur. Hâss-ı hümâyûnu 951.000 ve livâ-i Cevâzîr 220.000 ve livâ-i Rûm Nâhiye 445.000 ve livâ-i Cengûle 200.000 ve livâ-i Karadağ hâlâ hükûmetdir, hâssı 804.287 ve livâ-i Derteng 520.000 ve livâ-i Semâvât 255.000 ve livâ-i Derne 406.931 livâ-i Debâlâ 426.000 ve livâ-i Karahân 200.000 livâ-i Gîlân 200.000 ve livâ-i Âl-i Sâh 200.000 ve ze'âmet-i kethudâ-yı defter-i Bağdâd 100.000 ve ze'âmet-i defterdâr-ı timâr-ı Bağdâd 80.000 ve livâ-i Vâsıt 230.000 ve hâss-ı livâ-i Gezend 239.360 ve hâss-ı livâ-i Napur 200.000.

Bu mahalde cümle ümerâların hâss-ı hümâyûnları tamâm oldu.

Sitâyiş-i zemîn-i eşkâl-i cirm-i kal'a-i Bağdâd-ı ferah-âbâd-ı behişt-âbâd

Evvelâ kal‘a-i Bağdâd-ı İremezât-ı hâk-i Irâk’ın çöl [ü] çölistân berr [ü] beyâbânı içre Kamerü‘l-Kum çölü gibi ve Deşt-i Kıpçak hâmûnu gibi bir vâdî-i tepe içre vâki‘ olmuş Şattu’l-Arab’ın cânib-i şarkîsinde sâhil-i Şatt’da **[340a]** şekl-i murabba‘dan tûlânîce vâki‘ seng-i beyâz ve tula-i feyyâz ve kireç ve cibir ve kec ve cıbıs ve Horasânî ile mebnî bir kal‘a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn bir sûr-ı üstüvârdır kim bu kevn-i kec-rev-i gerdûn-ı devvâr-ı kec-reftârda eyle bir sedd-i İskender-vâr ve bir rabât-ı mu‘azzam hisâr-ı üstüvâr bu felek-i rûy-ı zemînde deyyâr görülmemişdir. Niçe yüz sa‘b püşteler üzre evc-i semâya müntehî kal‘a-i serâmedler vardır. Ammâ bu bir pest sahrâda bî-havâle olup cümle kârı benî Âdem destiyle inşâ olunduğu cihetden pest zemînde böyle bir kirmân ve bunun gibi bir pürgaz-ı sedd-i îmân {kal‘a} görülmemişdir kim sedd-i Irâk-ı Dâdyân’dır ve cânib-i erba‘asında birer merhale yer mesâfe-i ba‘îdeden bu kal‘a-i Bağdâd’a nazar olunsa bi-emrillahi Ta‘âlâ bir mehâbet ü salâbet üzre nümâyişli bir kirmen-i kirmândır kim bi’l-mehâbe gören düşmanların zehresi çâk olur ve harâb etmeğe sa‘y edenlerin vücûdu hâk olur. Zîrâ bizzât Hazret-i Risâlet-penâh’ın nazargâh-ı bâtınîsidir kim hayr du‘âları berekâtıyla {Bağdâd} imâr olmuşdur.

Sebeb-i imâristân-ı Bağdâd: Evvelâ bâlâda zikri sebkat eden Eski Bağdâd’ı Buhtunnasr harâb etdikden sonra altı yüz sene harâb yatup ba‘dehû Hazret-i Risâlet-penâh yigirmisine bâliğ iken Enûşirvân-ı âdil Eski Bağdâd’ı yigirmi senede imâr etdikde bir zelzele-i azîm olup Eski Bağdâd harâb oldu ve Enûşirvân sâhil-i diyârda sayd [u] şikârda bulunup halâs oldu. Hemân ol ân âdil Enûşirvân Hazret-i Risâletden mübârek ağzı yarın taleb edüp Hazret’in ağzı yârıyla Tâk-i Kisrâ‘yı binâ etdi. Hâlâ eser-i binâsı mu‘cize-i Resûl olmağile sâbite bir binâ-yı âliyedir.

Ba‘dehû Eski Bağdâd zelzeleden harâb kalup Hazret-i Risâlet’e kırk yaşında nübüvvet geldikde ahâlî-i Irâk’dan ve evlâd-ı Amâlık’dan Bâğ ve pederi Dâd {nâm kimesneler} Hazret’e varup îmân getirüp Bâğ ve pederi Dâd bir kal‘a binâ etmeğe Hazret’den me’zûn olduklarında Hazret buyurdular kim “Ey Bâğ ve Dâd, {binânız} dâr-ı Nu‘mân-ı na‘îmân-ı dârü‘l-hilâfe-i Bağ-Dâd ola” deyü buyurdular.

Andan Bâğ ve Dâd kat‘-ı menâzil ederek hâk-i Irâk’a gelüp Bâğ ve Dâd kal‘a bünyâd etdiklerinden anınçün vech-i tesmiyyesi Bağdâd’dır ve Hazret’in nutk-ı dürer-bârlarıyla binâ olunduğundan inşâallâhu Ta‘âlâ inkırâzu’d-deverân ma‘mûr u âbâdân durur.

Ve Hazret-i Risâlet buyurdukları üzre “Dâr-ı Nu‘mân ola!” dedikleriyçün Hazret-i Nu‘mân ibn Sâbit kim Hazret-i İmâm-ı A‘zam’dır, bu şehr-i Bağdâd’ın {Kûfe şehrinde} vücûda gelüp dîn-i Muhammedî‘yi âşikâre etmişdir. Ve Hazret’in “Dâr-ı nu‘mân-ı dârü‘l-hilâfe ola!” buyurduklarından şehr-i na‘îm ve ma‘mûr u müzeyyen ve ganîmet şehr-i dârü‘l-hilâfe olmuşdur. Ve Hazret’in nutk-ı dürer-bârlarıyla binâ olunduğiyçün hâlâ eyle mehâbet ü salâbet ve mesâfe-i ba‘îdeden nümâyişli bender-i şehr-i mu‘azzam bu edîm-i arzda inşâ olunmamışdır.

Ve kal‘a dîvârı üzre âheste âheste yürümek ile kal‘a-i Bağdâd’ın çâr kûşesi dâ’iren-mâdâr, Bağdâd-ı üstüvâr yigirmi sekiz bin sekiz yüz adımdır kim iki buçuk fersahdan iki yüz adım eksik kal‘adır. Zîrâ her fersah on iki bin adımdır. Bu hisâb üzre sûr-ı Bağdâd iki fersah ve dörd bin sekiz yüz adım ihâta eder kal‘a-i kebîrdir. Mîl hisâbı üzre kal‘a-i Bağdâd yedi mîl sekiz yüz adım ziyâdedir ve her mîl dörder bin adımdır. Eğer mîl hisâbı

ve eğer Ekrâd melmak hisâbı üzre kal‘a-i Bağdâd (–) sâ‘atde devr olunur. Ammâ Şattu’l-Arab’ın cenûb tarafı kûşesinden Akkapu cânibinden tâ İmâm-ı A‘zam tarafındaki kal‘a-i Bağdâd kûşesine gelince kal‘a-i Bağdâd’ın handakı hârici kenârıyla hisâr-ı Bağdâd’ın dâ’iren-mâdâr cirmi kâmil otuz bin hatve-i levendânedir. Ammâ handakı ol kadar amîk değildir, ammâ altmış zirâ‘ enlidir. Şattu’l-Arab tuğyân ile cereyân itse handak Şattu’l-Arab ile leb-ber-leb olur. Ve Akkapu tarafı handakı gâyet vâsi‘ ve arîz ve amîkdir. (–) kat kal‘a dîvârıdır.

Cümle rıhtım-ı binâ-yı Şeddâdî‘dir kim bu kal‘a dîvârının iç yüzü cümle dâ’iren-mâdâr kemer kemer binâ olunmuş sûr-ı pür-tâklardır. Hatta Murâd Hân-ı Râbi‘ kal‘a-kûp top güllelerin âdem kellesi kadar urdukda mezkûr kemerlerin mâbeynlerine gülleler isâbet edüp tula binâdan gülle cirmi kadar yerden güzer edüp gayrı dîvâra zarar etmezmiş, ammâ cümle seng kayalar **[340b]** olsa darabât-ı topdan kal‘a münhedim olurdu ammâ Horasânî ile tula binâ olmağın hâlâ niçe bin âdem kellesi kadar top güllesi sîne-i pûr-kîne Bağdâd’a dâğ-ı derûn olup durur. Ve bu kal‘a dîvârının handakından tâ dendân-ı bedenlere varınca kaddi altmış arşın bâlâdır ve bedenler üzre dîvârının enniliği ba‘zı yeri on zirâ‘ ba‘zı mahallinin on beş zirâ‘, arîzdir. Ve handakından iç yüzü kenârıyla hisâr-ı piçe dîvârı gâyet metîn ve müstahkem olduğundan mâ‘adâ tüfeng-endâz mazgal delikleriyle ârâste ve niçe bin dirsekler ile pîrâste olmuş hisâriçe bir hâşit bir kat dahi sûrdur. Ammâ bu kal‘a-i Bağdâd’ın cânib-i kıblesinde Şattu’l-Arab kenârında olan dîvârı önünde aslâ ve kat‘â handakı yokdur. Cümle der-i dîvârların nehr-i Şattu’l-Arab döğüp ba‘zı zamân Şatt tuğyân etdikde kal‘a dîvârlarına rahne verüp yine ta‘mîr ü termîm ederler. Hatta Paşa sarâyının niçe kasırlarının pây-ı kârgîrleri nehr-i Şatt içre binâ olunmuşdur.

Ve bu mahalde derûn-ı Bağdâd’da şiddet-i hârdan emân bulmak içün sarâylar vardır. Ba‘zı zamân Şatt, Bağdâd içre girüp bu serdâbları mâl-â-mâl olur. Zîrâ Bağdâd’ın cümle imâreti Şat kenârı semtine vâki‘ olmuşdur kim cemî‘i burc [u] bârûlar üzre Şatt’a nâzır hânedânlardır. Ve bu tarafda kal‘a-i Bağdâd’ın aslâ havfi yokdur. Zîrâ nehr-i Şatt’a karşu kıble tarafı ka‘be hâki Kuşlar kal‘ası cânib bir kurşum menzili mesâfe-i ba‘îdede nehr-i azîm olmağile bu tarafdan Bağdâd’ın bâk u pervâsı yokdur ve bu tarafda imâreti çokdur. (–) (–) (–)

Kat-ender-kat dîvârdır kim kaddi elli zirâ‘-ı melikî âlîdir. Ve Şatt kenârında (–) kullesi köşesinden tâ cânib-i şimâle İmâm kûşesinden burca varınca kal‘a dîvârı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Ve,

Bağdâd kal‘asının cemî‘i kulle vü tabya ve dirsek ü ebrâcları ve dendân-ı bedenlerin ayân u beyân eder

Evvelâ kal‘a-i Bağdâd’ın dâ’iren-mâdârında cümle (–) (–) aded kulle-i derbend-i meşâlardır kim her biri gûyâ birer Kahkahâ kal‘asıdır. Bu diyârda kullelere burc derler. Evvelâ cümle ebrâclardan metîn u muhkem kal‘anın Akkapu semtinde ve Cenâb cânibinde burc-ı azîm gâyet metîn kulle-i azîmdir ve İmâm-ı A‘zam kapusu kurbünde Hasan Paşa kullesi ve Yassı kulle ve Muzlim Kapu kullesi ve Şehâbeddîn kurbünde Küçük Hasan Paşa

tabyası ve Melek Ahmed Paşa tabyası ve Zülfikâr depesi üzre tabya-i Azîm.

Bu kulleler cümle şehrin içindeki sahrâlarda kırk ellişer aded balyemez toplu kullelerdir kim her birinde yigirmi âdem sığar kullelerdir. Ve cümle (–) mazgal delikli dirseklerdir kim her biri birin korudurlar ve sûr-ı Bağdâd'ın etrâfında cümle yigirmi dörd bin bedendir kim kerrât ile hisâb olunmuşdur. Hîn-i muhâsarada her bedende ikişer tüfeng-endâz lâzımdır. Tâ bu mertebe bârû-yı azîmdir ve her gice bu bedenler üzre sekiz bin âdem tâ vakt-i sabâha dek "Allah yekdir yek!" deyüp nevbet beklerler. Ve her şeb-i yeldâda kırk ağa pür-silâh kol dolaşup hâb-ı gafletde yatan pâsbânlara yüzer aded deste çub urup ta'zîr eder, pür-silâh âmâde bulunan nigehbânlara ihsân edüp her şeb şehrin cemî'i zurefâları çeng ü çigane ve sâz u söz ve mutrıbânlarıyla kal'a bedenleri üzre varup sabâha dek bir hay-huy fasıl ve helvâ sohbetleri olup Hüseyn-i Baykara fasılları etmeğe ruhsat verilmişdir, ammâ şarâb işreti memnû'dur.

Der-beyân-ı mehterhâne-i Âl-i Osmânve kös-i hâkânî

Evvelâ ba'de'l-ışâ ve vakt-i Şâfi'îde sekizer kat mehterhâne-i Âl-i Osmânî faslı olur kim Mısır mehterleri faslından mükemmel fasıl ederler ve bir serhadde böyle mükellef mehterhâne yokdur. Cümle kırk neferdir. Kaçan kim İçkal'ada fasıl etdiklerinde Şatt aşrı Kuşlar kal'asında ve İmâm-ı A'zam kal'asında râygân istimâ' olunur. Ammâ bir mefret kös-i hâkânî vardır. Kaçan üstâd-ı kös-zen köse velvele ve debdebe etdikce bir mesâfe-i çölistân-ı Bağdâd'dan istimâ' **[341a]** olunur. Zîrâ üç ayak nerdübân ile çıkılır bir bakırdan işlenilmiş kös-i azîmdir kim Bağdâd kösü Rûm u Arab u Acem'de meşhûr[dur].

Sûr-ı Bağdâd'ın cemî'i kapuların beyân [eder]

Evvelâ cânib-i şimâle İmâm-ı A'zam kapusu (–) kat sa'b u metîn demir kapulardır ve handakı üzre cisri dahi kavîdir ve handaka nâzır mefred balyemez topları vardır. Her biri ejder-i heft-ser gibi âteş-feşân toplardır.

Ve dahi cânib-i garba nâzır **Karanlık kapu** (–) kat demir bâb kapulardır kim her biri derveze-i İskender'dir. Handakı ve cisri dahi metîndir ve mehîb balyemez topları vardır. Bağdâd'ın bir kulle-i metîni bu mahaldir kim Acem bu mahalde kapanup ceng-i azîm olmuşdur. Ve bir muzlim yerde vâki' olmağile Karanlık kapu derler.

Ve dahi **Ak kapu**, cânib-i şarkda berr-i Acem'de nehr-i Diyâle cânibine meftûh (–) kat demir kapular ve cümle bâblardan handakı ve cisri kavîdir.

Ve dahi **Cisir kapusu**, cânib-i kıbleye mekşûf (–) kat kapudur, handakı yokdur, Şat kenârıdır.

Ve**Tılsım kapusu**, Karanlık kapusu ile Ak Kapu mâbeyninde bir küçük kapudur ammâ dâ'imâ kapalıdır, ammâ mezkûr dörd aded kapular meftûhdur.

Kal'a-i Irâk'ın İçkal'ası eşkâlin beyân eder

Evvelâ bu İçkal'a taşra sûr-ı kebîrin cânib-i şarkîsinde bir düz yerde şekl-i murabba' bir seng ve tula binâ bir kal'a-i ra'nâdır. Etrâfında handakı (–) ve dâ'iren-mâdâr cirmi (–) (–) adımdır. Ve cânib-i kıbleye ve şehr içine mekşûf bir kapusu var ve bir uğrun kapusu var dâ'imâ mesdûd durur. {Sene (–) târîhinde Bekir Subaşı Celâlî olup Bağdâd'a kapanup

Acem şâhına haber gönderdi kim "Şâhım, Bağdâd senin, sarâyına gelesin!" deyü haber gönderüp şâh geldikde Celâlî Bekir kal'ayı şâha vermeyüp cenge âheng ederken Celâlî Bekir oğlu Dervîş Muhammed bu iç kal'anın mezkûr handak kapusun açup şâh askerin Bağdâd'a koyup Acem istîlâ etdüği menhûs Uğrunkapusu'dur kim hâlâ mesdûddur}. Ammâ büyük kapusunun dâhilinde şeb [u] rûz cümle dîdebânlar pür-silâh âmâdedirler. Bilmedikleri âdemi kal'aya komak ihtimâlleri yokdur. Zîrâ cümle cebehâne ve hazîne ve barûd-ı siyâh ve cümle erzâk-ı sipâh bu İçkal'a'da mahfûzdur. Bu kal'ada başka dizdâr ve cümle (–) aded neferât-ı kerrâr vardır. Ve derûn-ı hisârda cümle (–) hâk-i amber-pâk ile mestûr bâğsız ve bâğçesiz hâne-i ma'mûrlardır.

Ve bir Murâd Hân câmi'i var ammâ bânî-i evveli Süleymân Hân'dır. Âb-ı hayât kuyuları ve cebehâne mahzenleri ve gılâl anbârları ve Şâtır Hüseyin Paşa hammâmı vardır, ammâ hân ve çârsû-yı bâzârı yokdur.

………………..(3 satır boş)………………..

Kal'a-i Bağdâd'ın cemî'i câmi'lerin beyân eder

Evvelâ şehr-i Bağdâd cümle altı yüz altmış aded mihrâbdır.

Cümleden selâtîn-i selef câmi'i Cürce başında **Hulefâ câmi'i**, kubbeli ve minâreli ma'bedgâh-ı kadîmdir.

Ve Cisir kapusunun iç yüzünde **Hasan Paşa câmi'i**, kubbeli ve iki minârelidir.

Ve Paşa Sarâyı kapusu önünde **Süleymâniyye câmi**'i, kubbeli ve minârelidir.

Ve İmâm-ı A'zam kapusunun iç yüzünde **Murâd Paşa câmi'i**, ve ta'mîr ü termîm-i Murâd Ağa, kubbeli ve iki minârelidir.

Ve Penc-i Alî yolunda **Hâtûniyye câmi'i**, kubbeli ve minâreli câmi'dir.

Ve yine Penc-i Alî kurbünde **Cisr-i Hâniyye câmi'i**, minâreli câmi'dir.

Ve **Kamber-i Alî câmi'i**, bir minârelidir.

Ve **Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî câmi'i**, bir minârelidir.

Ve **Sarrâchâne câmi'i**, cemâ'at-i kesîreye mâlikdir.

Ve Kessâr kahvesinde **Sebîl-hâne câmi'i**.

Ve Kurna başında **Haseki Mehmmed Paşa câmi'i**, yeni câmi'dir ve bir minârelidir ammâ gâyet müferrah câmi'-i latîfdir.

Ve **Şeyh Abdülkâdir-i Cîlânî câmi'i**, Sultân Süleymân'ındır, kubbe ve minâreli ve cemâ'at-i kesîreli câmi'-i pür-envârdır.

………………..(6.5 satır boş)……………….. **[341b]**

Der-beyân-ı mesâcid-i muvahhidân-ı Bağdâd: Cümle (–) aded zâviye-i müselmândır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Sitâyiş-i dârü't-tedrîs-i âlimân: Cümle (–) aded medrese-i tahsîl-i ulûmdur. Cümleden mükellef medrese-i Mercâniyye'dir. Ve Sarrâchâne'de medrese-i Hulefâ, hâlâ yeniçerilere et ta'yîn verilir. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı dârü'l-kurrâ-i Hazret-i Kur'ân: Cümle altı aded dârü'l-kurrâ kalmışdır. Niçe kerre dest-i Acem'e girmek ile niçesi harâb olmuşdur, ammâ Cığalzâde kurrâsı ve İmâm-ı A'zam kurrâsı ve (–) (–) (–) (–) (–)

Makâm-ı dârü'l-hadîs-i peygamberân: Kadîm-i evvelde yetmiş aded dârü'l-hadîs-i Nebevî var imiş. Hâlâ altı yerde dârü'l-hadîs kalmışdır.

………………..(1 satır boş)………………..

Der-ayân-ı mekteb-i dârü't-ta'lîm-i püserân: Cümle altı yüz mekteb-i sıbyân imiş. Hâlâ kırk adedi âbâdândır. Evvelâ

………………..(1 satır boş)………………..

Der-medh-i tekye-i dervîşân: Cümle yedi yüz aded tekye add olunur. Zîrâ her ziyâretgâhda bir tekye-i ârâmgâh mukarrerdir. Ammâ cümleden İmâm-ı A'zam ve İmâm-ı Mûsâ Kâzım ve Şehâbeddîn Sühreverdî ve Abdülkâdir-i Cîlânî ve Mevlevîhâne tekyeleri {meşhûrdur}.

Der-vasf-ı çeşme-sâr-ı âb-ı hayvân: Cümle iki yüz aded çeşme-i cân-perverdir ammâ sakkalarla suları Şatt'dan gelir. Evvelâ cümleden mükellef Atmeydânı'nda Murâd Ağa çeşmesi ve câmi'i kurbünde yine Murâd Ağa çeşmesi (–) (–) (–) (–) (–)

Ta'rîf-i selsebîl-i Kerbelâ-yı şehîdân: Cümle yüz aded sebîl-i atşândır ammâ yine cümle suları sakkalarla Şatt'dan getirirler. Evvelâ Haydar Çelebi sebîli ve Hüseyin Paşa ve Hasan Paşa ve Mûsâ Paşa sebîli ve Ebû Şükür Hoca ve Hasbullah Çelebi sebîlleri meşhûrdur.

Der-fasl-ı esmâ-i mahallât-ı büldân: Cümle 23 aded mahalle-i müslimîn ve gayrı mahallâtlardır. Evvelâ Meydân mahallesi ve Haydarhâne mahallesi ve Kamber-i Alî ve Kadıyü'l-hâcât ve mahalle-i Deştî ve Debbâğlar ve Karanlık Kapu ve Cisir başı ve Hurce ve Penc-i Alî ve Ekmekçiler ve Kurnabaşı ve Balıkçılar ve Cömerd Kassâb Yahûdîler mahallesi.

Der-zikr-i sarây-ı eşrâf [u] a'yân: Cümle yüz elli aded hânedânlardır. Evvelâ Paşa sarâyı medihden hâric ü tavsîfden âric hammâmlı ve bâğçesinde sanavber dırahtlı ve iki yüz hücreli sarâydır. Ve yeniçeri ağası sarâyı ve sarây-ı Hasbullah ve sarây-ı Haydar Çelebi {ve sarây-ı Ebu'ş-şükür ve sarây-ı Mahmûd Hadîdoğlu.}

Der-âbâdân-ı hân-ı hâcegiyân: Cümle (–) aded vekâle-i tüccârân-ı berr [ü] bihârdır. Evvelâ Cığaloğlu hânı Sarrâchâne başındadır ve Murâd Paşa hânı ve Bekir Paşa hânı ve İbrişim hânı, sipâh bâzârı başındadır ve Kadı mahkemesi kurbünde Hurma hânı ve Mahkeme mukâbelesinde Basralı hânı.

Temdîh-i vekâle-i gurebâ-yı mücerredân: Cümle (–) aded garîbü'd-diyâr odalarıdır. Evvelâ bir kârgîr binâ Hurmalı vekâle ve Kurnabaşı'nda Kerâste hânı ve Hulefâ Câmi'i hânı. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Der-ayân-ı esvâk-ı sultân: Cümle 2.000 aded çârsû-yı bâzâr-ı pâdişâhîdir. Evvelâ bir kârgîr binâ bezzâzistânı vardır. Ve Uzun Çârsû ve Hurce çârsû ve Murâd Paşa ve Sarrâchâne ve Haffâflar ve Kuyumcular ve Gazzâzlar ve Kavukçular ve Kazancılar ve Karanlık Kapu çârsû ve Cisir kapusu çârsû.

Şehrengîz-i reng-i rûy-ı cüvânân: Cümle ahâlî-i Bağdâd'ın nümâyiş-i beşereleri gendüm-gûdur. Ammâ gâyetü'l-gâye hüsn-i sûrete mâlik vecîhü'l-manzar ve kesîrü'l-lıhye halkı vardır. Ve cüvânları cümle perî-peyker ve melek-manzar cüvânlardır.

Der-medh-i mahbûb [u] mahbûbân: Cümle mahbûbları sâhib-i cemâl ve latîfü'l-i'tidâl kaşları yay ve kirpikleri ok, gamzesi Tatar ve merâlî vü gazâlî gözlü ve münevver yüzlü ve şîrîn sözlü pençe-i âfitâb mahbûb-ı merğûbları vardır.

Der-beyân-ı esmâ-i kibâr [u] a'yân: Evvelâ Ebû Şükür Hoca Alî ve Hasbullah Çelebi ve Mahmûd Hadîdzâde ve Haydar Çelebi ve Rûznâmeci (–) Efendi ve Şâhbender.

………………..(1 satır boş)………………..

Der-ayân-ı tabîbân-ı hâzıkân: Bu şehir kâr-ı hukemâ-yı kudemâ olduğundan hukemâ-yı hâzıkı ve nebbâzân-ı sâdıkı gâyet çokdur. Evvelâ Hekîmzâde Hamza Çelebi ve Kehhâloğlu Rızâ Çelebi ve Hasan Yâr Çelebi (–) (–) (–) (–).

Der-vasf-ı üstâd-ı cerrâhân: Evvelâ cümleden üstâd-ı kâmil Muhammed Çelebi'dir kim mûmyâ-yı kânî vermeden bir mecrûhu üç günde ten-dürüst eder bir merhem-i Süleymân'a mâlikdir kim hakkâ merhem-i cândır. Ve meydânda Cerrâh Usta Alî, ilm-i cerâhatde Filikos-ı Sânî'dir. **[342a]**

Der-zikr-i müstecâbü'd-da've-i meşâyihân-ı Bağdâd: Evvelâ Şeyhülislâm Kürd Mustafâ Efendi ve Müftî-i enâm Zeynelâbidîn Efendi ve Gurâb Efendi ve zâdesi Mahmûd Efendi ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-na't-ı mü'ellif ü musannif-i şâ'irân: Evvelâ kırk aded dîvân sâhibi fasîh ü belîğ şu'arâları vardır. Cümleden pâk-zebân Şeyhzâde tahallus eder (–) (–) Çelebi ve Balı Dayı Çelebi ve Monlâzâde ve Gurâbî Mahmûd Efendi ve (–) (–) (–) (–)

Der-şi'r-i hoş-sohbet-i yârân-ı ihvân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-fasl-ı büdelâ-yı âşık-ı mecâzibân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı kaba-yı râcilân: Ekseriyyâ cümleden a'yân u kibârı şiddet-i şitâda semmûr ve nâfe ve zincab kürk ve atlas ve gâyet merre bâğdâd giyerler ve şiddet-i hârda elvân sof ve beyâz bediyye kereke giyerler ve gayrı halkı çukadan kereke giyerler.

Der-ayân-ı hil‘at-i nisvân: Cümle zenâneleri altun ve gümüş ve dibâ arakıyye giyüp yüzlerine burka‘ ve nikâb koyup beyâz lekfûrî boğası ızâr bürünüp ayaklarına katîfe çakşır ve sarı çizme giyerler.

Ve esmâ-i elkâb-ı âdemiyân: Ekseriyyâ halkının ismi,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Temdîh-i esmâ-i zenâne-i sâhib-ısyân: Havâtînlerinin ekserî isimleri Âsiye.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Sitâyiş-i nâmhâ-yı memlûkân: Ekseriyyâ kölelerinin isimleri Handân, Ken‘ân.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-kavl-i esmâ-i cevâriyân: Ekseriyyâ cevârîlerinin isimleri Şebtîz, Şebbûy.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-medh-i hevâ-yı nesîm-i câvidân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ta‘rîf-i çâh-ı mâ-i hânedân: Derûn-ı şehirde cümle altı bin aded su kuyuları vardır kim âb-ı hayâtdan nişân verir. Gerçi bu şehir Şat sâhilindedir ammâ suları Şatt’dan sakkâlar ile gelmek usret olduğundan lezîz kuyuları vardır.

Der-vasf-ı ıklîm-i büldân: Evvelâ eyâlet-i Bağdâd yetmiş beş nâhiyedir. Taht-ı arzı elli küre ve fevka’l-arzı kırk kürede bulunmuşdur ve iklîm-i (–) bulunup tûl-ı nehârı (–) sâ‘at ve (–) derecedir. Ve şeb-i yeldâsı dahi ılıca vâki‘dir. {Nazar cihetinde ahsen-i iklîmdir. Hayr yüzünden evsa‘î ve kara cihetinden ekserdir}.

Der-baht-ı tâli‘-i imâristân: Bu şehr-i Bağdâd burc-ı cedîde esâsı vaz‘ olunmuşdur. Ve beyt-i Zühal’i türâbîde bulunmuşdur. Anınçün hâk-i Bağdâd’da fitne vü fesâd eksik olmayup türâbı kan ile mülemma‘ olmuş bir deşt-i Kerbelâ‘da vâki‘ olmuş kal‘adır.

Manzara-i hammâm-ı mahsûs-ı a‘yân: Bu şehr içre cümle beş yüz aded sarây-ı kibâr hammâmları vardır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-alâmet-i hammâm-ı gâsilân: Cümle (–) aded hammâm-ı rûşenâlardır. Evvelâ Cığalzâde Hânı kurbünde Bektaş Hân hammâmı bî-bedeldir ve Haffâflar hammâmı ve mahkeme kurbünde Kadı hammâmı ve Karanlık Kapu kurbünde Debbâğlar hammâmı ve Abdülkâdir-i Cîlânî hammâmı ve Penc-i Alî hammâmı ve Hasbullah hammâmı ve Haydar {Çelebi hammâmı ve Atmeydânı‘nda Şa‘bân Efendi hammâmı}.

Der-zikr-i dârü‘l-ıt‘âm-ı garîbân: Cümle (–) yerde imâret-i dârü‘z-ziyâfedir. Evvelâ Abdülkâdir-i Cîlânî ve Şehâbeddîn-i Sühreverdî ve İmâm-ı A‘zam imâreti ve İmâm Mûsâ imâreti ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bî-medh-i kenîse-i râhibân: Cümle sekiz aded deyr-i Ermenî vardır. Fireng ve Urûm ve Kıbtî yokdur, ammâ Yahûdîsi çokdur. Ve üç sinağosu ve hahamları vardır. Ammâ Yarmenî kenîsesi Meydân kurbünde ve Curce'deki gâyet ma'mûrdur. **[342b]**

Der-beyân-ı ahâlî-i lisân-ı ıstılâhât: Bu kavm-i Bağdâd'ın tekellümleri ekseriyyâ Fârisî ve Arabî ve Kürdî ve Türkmanî lehcesi üzre fesâhat u belâğat ile mülemma' bir hoş kelimâtları vardır. Kavm-i avânı lisân-ı Ermenî ve Hindce dahi bilirler.

Ve memdûhât-ı sanâyi'ât: Her kârları memdûhdur ammâ kâr sâhibi meşhûrdur. Hatta bir gûne üzengi derler ceyran derisinden örerler kim sihr-âsârdır. Ve zergerleri ve hayyâtları ve haddâd kılıçları Diyârbekirliden ziyâde meşhûr-ı âfâklardır.

Der-zikr-i kâr [u] kisb-i ricâlât: Askerî tâ'ifesinin bir sınıfı rûmahiyye ve cevâzir ve gayrı hizmetler zabt ederler. Ve bir sınıfı Hind ü Sind ve Acem ü Yemen'e giderler, ankâ bâzergânlardır ve bir tâ'ife sûk-ı sultânîde ehl-i hıreflerdir.

Der-medh-i gılâl-ı hubûbât: Bu hâk-i pâk-i Bağdâd'da bi-emri Hudâ ol mertebe gılâl hâsıl olur kim bir tağar gendümden seksen tağar buğday ve gayrı hubûbât-ı şa'îr ve erzen ü mâş u fûl ve pirinç hâsıl olup ganîmet olur.

Ve sitâyiş-i it'âm-ı me'kûlât:

………………..(2.5 satır boş)………………..

Der-fasl-ı güzîde-i müsmirrât: Şehr-i Bağdâd'da üzüm bâğı yokdur ammâ İmâm-ı A'zam tarafından bâğçecikleri çokdur. Lâkin şehr etrâfın ve eyâlet-i eknâfın hurma nahlistânı cihânı dutmuşdur kim Bağdâd'ın Hustayî ve Bedrayî hurması meşhûrdur.

Der-vasf-ı envâ'-ı meşrûbât: Evvelâ Basra sükkerî şerbetinin envâ'ı ve hurma şerbeti ve arakının bu hâk-i Irâk'da envâ'ı olur.

………………..(1 satır boş)………………..

Der-fasl-ı bâğ-ı İremezât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve mesîregâh-ı cinân-ı bâğbân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Manzara-i ibret-nümâ-yı imârât: Evvelâ Bağdâd'ın cânib-i şarkîsinde nehr-i Diyâle tarafında ibret-nümâ-yı kûh-ı Nemrûd; evc-i âsumâne ser çekmiş çâr-kûşe binâ olunmuş amelî bir kûh-ı bülenddir kim Nemrûd-ı la'în *hâşâ sümme hâşâ* rubûbiyyet da'vâsı etdiği asırlarda binâ etmişdir. Cümle tîn ve çim ve türâbdandır. Ve bir kat darı sapı ve bir kat tîn ve bir kat kamış kökü ve bir kat çim ile mebnî bir cebeldir kim bu kadar bin yıldan beri aslâ fenâ bulmamışdır, *ve's-selâm*.

Andan yine cânib-i şarkda Bağdâd'a karîb,

İbret-nümâ-yı Tâk-i Kisrâ: Nuşirevân-ı âdilin yayla sarâyı imiş. Hazret dünyâya

geldikde münhedim olduğu bâlâda merkûmdur. Ba‘dehû Hazret’in ağzı yârıyla imâr olan tâk-i binâ hâlâ zâhirdir kim zemînden kaddi eflâke ser çekdiği kâmil yüz yigirmi arş-ı âlîdir. Hâlâ her sene birer tulası kaddi zemîne gark olarak bu kadde kaldı deyü nakl ederler. Zamân-ı evvelde dahi âlî imiş. Ammâ cümle eser-i binâsı serâpâ tuladır. Ammâ eyle bir tâk-ı tumturâkdır kim gûyâ tâk-ı Havernak’dır. Hâlâ Kehkeşân-âsâ semâya kemend atmış-misâl bir kûh-ı serbülenddir kim iki günlük yoldan nümâyândır.

{Kelâm-ı sitâyiş-i Tâk-i Kisrâ oldur kim her sene birer tulası kadar zemîne gark olur dedikleri galat-ı fehmdir. Eğer eyle olsa bin yüz yıldan beri tâkdan âsâr kalmayup gark olurdu ammâ şedîd rûzgâr-ı zorkârlara turâb u rimâl Tâk-i Kisrâ dibine yığılup bir tula kaddi gark oldu derler, yine rûzgâr rimâlleri bir tarafa götürür, Tâk-i Kisrâ ke’l-evvel durur metîn binâ-yı kavîdir}.

İbret-nümâ-yı cisr-i Şattu’l-Arab: Kal‘a-i Bağdâd’ın cânib-i kıbleye nâzır olan Cisir kapusundan karşu Kuşlar kal‘asına varınca nehr-i Dicle üzre cümle kırk beş aded tombaz kemerleri üzre bir vâcibü‘s-seyr cisr-i azîmdir. Karşu Mekke hâkinde cisir başında Kuşlar kal‘asıdır. Bu cisr-i haşebin Bağdâd’dan Kuşlar kal‘asına gelince kâmil (–) adımdır ve üç araba yürür enlidir. İşte nehr-i azîm-i Şatt’ın dahi eni (–) adım olmuş olur. Ve bu cisre Şatt içre bendler ve sepetlerle taşlar bırağup yaban asması ile ve demir {zencîrlerle} gemileri bâğlayup cisir ber-karâr olur. Ve bu cisre Diyârbekir’den ve Hasankeyfâ‘dan ve Musul ve Cezîre’den bir kelek gemisi gelse cisir üzre cessârlar cisrin üç dört gemisin kapu gibi açup kelek gemileri geçüp gümrük önüne yanaşup yine cisrin kapusun sedd ederler. Ba‘dehû cemî‘i âyende vü revende ubûr ederler. **[343a]** Ve cemî‘i dilberân-ı Bağdâd kendülerin bu cisir üzre Şatt’a ilkâ ederler. Bağdâd’ın bir mesîregâhı dahi bu cisir başlarıdır. Kahvehâneler ve Mevlevîhâneler ile ârâste ve memerr-i nâs ile pîrâste olmuş bir cisr-i ibret-nümâdır. Cümle masrafı mîrîdendir. Cisir başında pâsbânlar âyende vü revende yüklerden bâc-ı öşr-i sultânî alup cisrin meremmâtına ve gayrı kal‘a mühimmâtına {2.000 guruş}masrûf olunur *ve’s-selâm*.

İbret-nümâ-yı diğer: Bu hâk-i medâyinde bir ibret-nümâ-yı azîm dahi ol idi kim bu cisir başından tâ Ka‘be-i şerîfe on menzilde varınca Hârûnu’r-Reşîd hâtûnu Zübeyde Hanım bir dîvâr inşâ etmişdi kim a‘mâlar dîvâra yapışarak Ka‘be’ye gideler. Hâlâ harâb olup niçe yerlerde birer ikişer konak menzilde zâhir ü bâhir olduğu bâlâda mastûrdur.

İbret-nümâ-yı mutalsam-ı garîb: Kuşlar kal‘ası mezkûr cisir başında Şeddâdî tula bina çâr-kûşe bir kal‘a-i ra‘nâdır. Bânîsi (–) (–) kapusu var. Cisir başındaki kapusu cânib-i şarka mekşûfdur. Ve handakı (–) (–) ve başka dizdârı ve (–) aded neferâtları ve kifâyet mikdârı cebehânesi topları vardır. Derûn-ı sûrda bir câmi‘i ve gendüm anbârı ve yüz aded mikdârı hâneleri vardır ammâ gayrı imâreti taşradadır.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Ve tekye-i Bektaşî ve Şatt kenârında tekye-i Hazret-i Hızır (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Mutalsam-ı kehene-i kadîm: Kuşlar kal‘ası nâmıyla meşhûr-ı âfâk olmanın aslı oldur kim zamân-ı cehâletde bu Kuşlar kal‘ası zemîninde bir râhib var idi. Bu kal‘a zemîninde bir deyr kehenesi var idi. Ol papas gâyet kehene idi. Ol deyrde bir kulle-i bâlâ inşâ edüp

kullede niçe bin güvercin murgu besleyüp bu rûy-ı arzın ekâlîm-i seb‘asında olan bıtrîk ü kıssîs ü râhiblere ahvâl-i Irâk-ı Medâyin'i yazup bir kebûterin boğazına ol varağı bir mutalsam ile geçirüp murâd [u] merâmı olan diyâra ol murg-ı zeyrek pervâz urup papasın dostu hânesine varup gelen habere göre haberler ve gayrı havâdisâtlar yazup yine vefk ile ol murgun boğazına asup berk-i hâtif gibi ol murg yine gelirdi. Ol papasın dâ'imâ kârı bu idi.

Ba‘dehû leyle-i Mevlûd-ı Nebî‘de Tâk-i Kisrâ ile ol deyr münhedim olup hâlâ eser-i binâlarına deyr-i hümâm derler ve ol isim ile müsemmâ olup Kuşlar kal‘ası derler. Ve hâlâ Bağdâd'ı güvercinler andan kalup Rûm u Arab u Acem'de meşhûr-ı âfâk Bağdâdî güvercindir ve hâlâ ahâlî-i Bağdâd besleyüp bir eşin Şâm'a ve Haleb'e ve Mısır'a ve Hind ü Sind'e götürüp anda kanadına Hıtâyî kâğızla rakîk hatlar yazup hapisden âzâd edüp Hindistân'dan ve Mısr u Yemen ü Aden'den bir ânda gelir murg-ı zeyrek kebûterler vardır. Ekseriyyâ Bağdâd'ın tüccârları besler ve her bâr birbirlerine kafes kafes güvercinler gönderüp vakt-i hâcetde birer birer rehâ edüp elbette ol murg-ı Bağdâdî âşiyânına gelmeyince olmazdır. Tüccâr mâbeyninde birkaç kerre Hind ü Sind ve Yemen'e varmış ve gelmiş hümâmı beş yüz guruşa aldıkları çokdur. Ve bu ahvâl-i hümâm ahâlî-i Mısır bâzergânları da gâyet çok besleyüp Reşîd'e ve Dimyât'a ve İskenderiyye ve Cezâyir ve Tunus ve Fes u Merânkus'a ve beri tarafda bender-i Yenbû‘ ve bender-i Cidde ve Mekke ve Yemen'e dâ'imâ berren ve bahren Bağdâdî ve Mısırî güvercinler göndermededirlerdir ve yine gelmededirlerdir. Hakîr-i pür-taksîr Mısır'da ve Reşîd ve Dimyât'da iken bir kaçına ıttılâ‘ hâsıl etdim. Bu murg ile her diyâra mektûb göndermek Bağdâd'daki Kuşlar kal‘ası ruhbânından kalmışdır *ve's-selâm*. Andan,

İbret-nümâ-yı diğer-i musanna‘: Bu şehr-i Bağdâd'da gâyet şiddet-i hâr üzre olduğundan nehr-i Şattu'l-Arab hammâm **[343b]** suyu gibi cereyân eder. Bağdâd'ın sâhib-i tab‘ olan kimesneleri bu kumkumanın ağzını berkidüp kapağına bir ip ve kumkumanın boğazına bir ip bâğlayup bir taş dahi bâğlayup kumkumayı Şatt'a atup ka‘rına inince mezkûr kumkumanın kapağına bâğlı ipi çeküp içine Şatt dibinden buz pâresi gibi âb-ı hayât su dolup taşra çekerler ve nûş ederler. Ammâ gûyâ buz pâresi komuşlardır. Hakkâ ki Şatt'ın dibi gâyet sovukdur. Ammâ bir kulaç kadar suyu germâ ve bî-sermâdır. Ve Bağdâd'ın önünde Şatt'ın ka‘rı yigirmi ve on beş ve on yedi zirâ‘dır ammâ aşağılarda deryâ olur.

İbret-nümâ-yı âhar: Barûdhâne çarhı

………………..(7 satır boş)………………..

Evsâf-ı kal‘a-i serrâc-ı vehhâc-ı İmâm-ı A‘zam-ı Kûfî

Sene 941 târîhinde bizzât Sultân Süleymân Hân *aleyhi'r-rahmeti ve'r-rıdvân* hazretlerinin binâ-yı müteberrikesidir. Hattâ mukaddemâ Kızılbaş Bağdâd'a istîlâ etmezden mukaddem kal‘a-i Bağdâd Sünnniyândan Uzun Hasan-ı Bayındırî destinde iken ol asırda İmâm-ı A‘zam'ın bir Sünnî türbedârının vâkı‘asına İmâm-ı hümâm girüp "Benim kabrim üzre sandûkamı filân mahaldeki mezâra koy kim anda azâb-ı nâra müstahak bir kefere medfûndur" dedikde türbedâr hâbdan bîdâr olup İmâmın ta‘lîmi gibi eder. Meğer ol asırda İmâmın kabr-i münevveresinde kıbâb u hübâb u tekellüfden bir şey yok imiş. Ancak

kendüleri el-Melikü‘l-Mansûr-ı Devvânıkî nâm pâdişâhın mahpeshânesinde hasta iken vasiyyet edüp kazâ kabûl etmediğiyçün hapisde {80 yaşında} merhûm olup halîfeleri kendüyi sünnet üzre defn ederler.

Ba‘dehû selâtînin bir Sünnîsi, üzerine bir sandûka eder. Türbedâr-ı mezkûr da İmâmın ta‘lîm-i rü’yâsı üzre sandûka-i mezkûru keferenin üzerine koyup az zamânda Şâh İsmâ‘îl Bağdâd’a istîlâ edüp “Bu İmâm ne belâ-yı benâm-ı hümâmdır?” deyü der-ceng-i evvel İmâmın kabri olmayup kabridir dediği yire gelüp mezkûr sandûkayı kırup ve kabri açup bir cesed-i mülevves bulup âteşe yakup İmâmı göyündürdüm zu‘munda olup seg ber-sahrâ gider. Âhir Süleymân Hân Bağdâd üzre gelirken bir çavuş İmâm-ı hümâm içün bir vâkı‘a görüp ba‘de’l-feth İmâmın kabr-i kadîmîsin Taşkın Hoca nâm müsinn-i benâm bir Sünnî-yi hümâm bilirmiş. Ol kişi zemîn-i İmâmı gösterüp kazarlar. Hakîkatü‘l-hâl esâs-ı kadîmeler zuhûr ederken bir taş-ı kebîr çıkar ve ol taşı kaldırırlar. Bir râyiha-i amber ü hâm ve ûd u aselbend ve ıtr-ı Şâm râyihası çıkar kim cümle halkın dimâğları mu‘attar olur.

Hemân Süleymân Hân ol seng-i azîmi hâli üzre koyup hâk-i pâk ile pür eyleyüp ol kabrin bir gayrı tarafına esâs-ı binâya şürû‘ edüp “Kabr-i İmâm budur.” deyü bir kubbe-i pür-envâr etmişdir kim diller ile ta‘bîr ü tavsîf olmazdır. Ve bir imâret ü medrese binâ edüp etrâfına bir kal‘a inşâ etmişdir ve bir câmi‘ ve bir hammâm ve bir hân ve kırk elli aded dükkân ve kal‘aya dizdâr ve yüz elli aded asker-i kerrâr ve kifâyet mikdârı cebehânesi ve topları var. Ve kal‘ası şekl-i murabba‘ tula binâ bir kal‘a-i zîbâdır. Dâ’iren-mâdâr cirmi sekiz bin adımdır. Derûn-ı hisârda cümle (–) hânedir ve türâb ile mestûrdur. Ve taşrada bâğlı u bâğçeli rabtası mukarrerdir. **[344a]**

Ve bu Bağdâd’a mukaddemâ sene 1058 târîhinde Melek Ahmed Paşa ile geldiğimizde bu İmâm-ı A‘zam âsitânesini imâr edüp sâkıyeli kuyular kazup ve hücreler yapup imâr etdi. Ve Âsitâne’den Kaya Sultân bir altun kandîl gönderdi ve Murâd Hân atabe-i süflîsini ve ulvîsin ve kapu kanatların ve kabr-i şerîf şebekelerin cümle sîm-i hâlis eyleyüp câmi‘-i İmâm ve kabr-i hümâm {gûyâ} cennet-i firdevs-i Dârü‘s-selâm olmuşdur. Ol asırdan berü cemî‘i vüzerâ ve vükelâ vü a‘yân u kibâr birer binâ-yı âsâr ederek ve gûnâ-gûn âvîzeler ile müzeyyen ederek merkad-i pür-envâr gûyâ nakş-ı nigârhâne-i Çîn olmuşdur.

………………..(3 satır boş)………………..

Hâk-i Bağdâd’da ve Medâyin-i Irâk’da cereyân eden enhârları bildirir

Evvelâ Bağdâd’ın dibinden cereyân eden nehr-i Dicle ya‘nî Şattu’l-Arab Diyârbekir’in cânib-i şimâlinde Tercil ve Palu ve Demirkapu ve Taht-ı maşa ve Arganî kal‘aları dağlarından tulû‘ edüp dörd nehir bir olup Diyârbekir’e gelüp andan cezîre-i Cizre’ye andan Musul’a andan niçe yüz kılâ‘ ve kendlere ve andan kal‘a-i Bağdâd’a uğraduğu bâlâda Diyârbekir seyâhatimizde ibtidâ Şatt’ı gördüğümüzde nehr-i Şatt’ın başında cümle mahlût olan enhârlarıyla tahrîr olunmuşdur, ana nazar, ammâ şimdi,

Bağdâd kurbünde ve cânib-i erba‘asında nehr-i Şatt-ı Dicle’ye mahlût olan enhârları ve tur‘a-i kebîrleri beyân eder

Evvelâ cümleden **nehr-i Hermas**‘dır, Nasîbîn kal‘ası dağlarından çıkup cereyân ederek nehr-i Sersâr’a münşa‘ib olur.

Ve **nehr-i Sersâr** ile ikisi belde-i Hatîbe ve Sincâr kal'ası çölüne uğrayup andan kal'a-i Tikrit yanında nehr-i Şatt'a munsabb olur.

Ve **nehr-i İsâ**, bu nehrin ibtidâ-i tulû'ı şehr-i Kûfe mukâbelesinde kasaba-i kebîr Vehmâ nâm mahalden münşa'ib olur, cereyân ederek niçe kendleri saky ederken nehr-i Furât'dan ayrılmış nehr-i Sarsar kim nehr-i İsâ mahreci altından ubûr edüp Kûfe şehri mâbeyninde nehr-i Sarsar ile nehr-i İsâ bir olup Bağdâd ile şehr-i Medâyin arasında Şatt'a karışır ve nehr-i İsâ üzre tuğyân-ı Şatt'da azîm gemiler yürür ve âb-ı hayât nehr-i Van bu zülâl (–) (–) gelüp (–) (–) nâm mahalde Şatt'a rîzân olur ammâ gâyet lezîz ü berrâk ve serî'u'l-hazm mâ-i kevserdir.

Ve **nehr-i Serâb** (–) tulû' edüp üzerinde âsiyâb-ı gendümler olmağile gılâl gemileri yürümez ammâ serî' cereyân edüp (–) (–) nâm mahalde Dicle'ye munsabb olur.

Ve **nehr-i Melik**, bu nehir nehr-i Furât'dan ayrılır ammâ cümle hâk-i medâyin-i Irâk'ı reyy ederek nehr-i Sarsar kurbünden cereyân ederek sevâd-ı Irâk'dan geçüp Medâyin altında nehr-i Şatt'a mahlût olur.

Ve **nehr-i Kuti** gerçi bu nehr-i Furât'dan ayrılır ammâ nehr-i Melik altından geçüp arz-ı Irâk'ı reyy edüp yine nehr-i Melik kurbünde Şatt'a mahlût olur. Bu nühûrları nehr-i Şatt'dan ve nehr-i Furât'dan ayıranlar cümle Âl-i Abbâsiyân pâdişâhlarıdır ve gayrı niçe yüz mülûklardır kim memâlik-i Irâk'ın çölistânın bu enhârlarla âbâdân edenlerin evveli El-Melik Sultân İsâ ibn Alî b. Abdullah b. Hazret-i Abbâs'dır kim amm-i mansûrdur ve bu meliklerin zamân-ı hilâfetlerinde bir nehrin tarafeyninde bir kurrâdan bir beldeye fâsıla yok idi ve bu mezkûr nehirler içre cümle gemiler işlerdi. Hâlâ niçesinde gemiler işlemez ammâ tulumdan kelek gemileri Diyârbekir'den ve kal'a-i Birecik'den işler kelekler vardır.

Ve **nehr-i Basinka**, Diyârbekir kurbünde Mifârıkîn kal'ası arzından tulû' edüp Cezîre şarkîsinden beş fersah alarkada nehr-i Şatt'a karışır.

Ve **nehr-i Zârib Alî**, Âzerbaycân şehirlerinden Erbîl ile Musul beyninden hurûc edüp Sine kasabası kurbünde Şatt'a rîzân olur.

Ve **nehr-i Zârib-i Esfel**, Şehrezûl yaylalarından tulû' edüp Erbîl kal'ası ile kal'a-i Musul beyninde **[344b]** büleyde-i (…) nehr-i Şatt'a mahlût olur.

Ve nehr-i Şatt'dan ayrılan enhârları beyân eder

Evvelâ **nehr-i Katol-ı a'lâ**, bu nehrin ibtidâ-i tulû'ı Melik el-Mütevekkil Alallah inşâ etdiği Kasr-ı Ca'ferî nâm karyeden çıkup diyâr-ı Irâk'ı reyy ederek bu mahalde bu nehre Katol nehri demezler, nehr-i Van derler, andan niçe yüz kurâları saky ederek karye-i Cercerâbâd'ın aşağı yine Şatt'a mahlût olur.

Ve **nehr-i Kavatîl-i Sülüs**, üç nehirdir. Üçü de Şatt'dan ayrılup Selemen Rey kal'ası esfelinden ubûr edüp yine Dicle'ye üçü de birer yerde mahlût olurlar.

Ve **nehr-i Dücle**, bu nehirden birkaç tur'a-i azîm münşa'ib olduğundan **nehr-i Düceylân** dahi derler. Ammâ bu nehrin mahreci zamân-ı kadîmde Bağdâd'a evvel varup gördüğümüzde nehr-i Şatt'dan çıkdığı mahal Sürremin Rey nâm mahalden aşağıda Şatt'dan ayrılup niçe kurâ vü kasabâtları reyy edüp ba'dehû Batâyıh nâm nevâhîlerin

altında ve cânib-i şarkîsinde ve taraf-ı garbîsinde bu nehr-i Dücle'den tur'alar ayrılup müdün-i Furât'a müştemil küre-i kebîre kendlerin saky edüp çölde gâyip olur ya'nî vücûd-ı âbdan eser kalmaz, ammâ şimdi Murtezâ Paşa efendimiz bu temâşâ etdiğimiz mahalde bu nehr-i Dücle'nin Sürremin'den gelen yerin sed eyleyüp bir menzil Şatt'ın bâlâsından bir hafr-i azîm açup kendü mâlından kâmil bin kise harc edüp elli bin kadar Arab u Urbân ve Kürd ü Türkman kavmine mâl-ı firâvân bezl eyleyüp bu kadar ummâl-i bennâlar ile yedi ayda bu nehr-i Dücle tur'asın müceddeden minâre kaddi kazup deryâ-misâl nehr-i Şatt'ı bu nehr-i Dücle hafrine akıdup Deşt-i Kerbelâ'yı seylâb etdirüp bu nehrin yemîn ü yesârına üç yüz pâre kurâlar iskân etdirüp hâk-i Irâk'ı hulefâ asrından ziyâde âbâdân edüp Düceylân hâkimi nâm bir mîr-i benâm nasb edüp bu imâr olan kurâlardan hâlâ pâdişâha beher sene beşer yüz kise ve üç yüz kise vâlî-i Bağdâd'a ve yüz kise hâkim-i Düceylân'a tahsîl olur bir nehr-i azîm oldu. Ammâ bu nehr-i Dücle'nin cânib-i şarkîsine nehr-i Ehvâz'dan gayrı ulu nehirler karışmaz. Cümleden evvelki nehr-i Ehvâz'dır. Ammâ Şatt'ın cânib-i garbîsinde nehr-i Şatt'a bî-hadd ü bî-pâyân sular mahlût olur. Hatta cümle keştîbân-ı Şatt-ı Furât kavilleri üzre bu "Nehr-i Şatt'a bin aded enhârdan ziyâde mahlût olur." deyü kelekçi Hacı Hüsâm bir ihtiyâr-ı benâm eyle takrîr eyledi ve sahîh söyledi. Zîrâ anlar mellahân-ı Şatt u Furât'dır. Bu nehreyn-i azîmeynin kûçe-be-kûçe umkunu ve sayını ve kurb [u] bu'dunu cümle kırât be-kırât bilirler.

Ammâ bu memâlik-i Irâk'da cereyân eden enhârların aslı dokuz aded nehr-i azîmdir. Evveli fevkânîdir kim nehr-i Merre, Şatt'dan garb tarafına ayrılup şimâl cânibinde olan kurâları reyy edüp nehr-i Deyr'e rîzân olur. Nehr-i Deyr, Meşhed-i Muhammedü'l-Hanefî âsitânesi kasabasında nehr-i Şatt'dan ayrılır bir ziyâretgâh-ı azîm şehirdir, ammâ cümle halkı Râfızî ve Şî'îlerdir. Gayri diyârda bir Şî'î ve Râfızî mürd olsa cümle mâlın Hazret-i Muhammed Hanefî'ye vasiyyet edüp na'ş-ı murdârın Muhammed Hanefî civârında defn ederler. Ve nehr-i Deyr ile nehr-i Merre'nin mâbeyni üç mîl mesâfedir.

Ve **Sebak nehri**, Şatt'dan ayrılup nehr-i Deyr'den aşağı bir günlük çölde mahv olur.

Andan **nehr-i Ma'kal**, Sebak nehrine karîb Şatt'dan çıkup Basra hâkin saky edüp Basra kurbünde şehr-i harâb Minâ kurbünde nehr-i Übülle munsabb olur. Bu iki nehir bir oldukda Basra altında bu nehre nehr-i Safrây-denk derler. Hazret-i Ömer hilâfetinde Basra feth oldukda Melik Ma'kal b. Beşâre emr edüp Basra nevâhîlerin reyy etmeğiçün Safrâyı nehrin Dücle'den ayırup nehr-i Ma'kal mahrecinden altı fersah aşağı Basra'yı geçüp kasaba-i Übülle'nin ağzında nehr-i Übülle'nin cânib-i garbına cârî olur, andan eğri gidüp Basra kurbünde nehr-i Ma'kal ile bir olup medd [ü] cezme mahlût olup medd [ü] cezm ile rücû' u duhûl eder ve rücû'-ı kahkarî ile mercû' eder. Ve Bahr-i Hind keştîleri Şatt-ı Abâdân'da nehr-i Übülle su'ûd eder. **[345a]** Andan nehr-i Ma'kal'da nehr-i Şatt'a mahlût olur. Bu arz-ı Irâk'da nehr-i Ma'kal ve nehr-i Übül'e nısıf dâ'ire gibidir ve nehr-i Şattu'l-Arab yedi kutub dâ'iresine müşâbihdir, demişler. Ve nehr-i Dücle ve nehr-i Übülle ve nehr-i Ma'kal ihâta ve saky etdikleri arâzîye ukalâ-yı kudemâ-yı mühendisîn-i sâhib-i coğraflar Cezâir-i Ummân derler. Bu cezâyirin cümle kurâ vü büldân ve bâğ u besâtîn ve hadîka vü gaytânları cümle mezkûr nehirler ile saky olur.

Ve **nehr-i Yahûd**, bu nehir nehr-i Übülle altında beş fersah karîb yerde Şatt'dan ayrılır. Harâbistân ve arslan yatakları mahallerinden cereyân eder.

Ve **nehr-i Ebü‘l-Hatîb**, bu nehir nehr-i Yahûd ile mâbeynleri iki fersah yerdir.

Ve **nehr-i Emîr**, bu nehir nehr-i Ebü‘l-Hatîb’e bir fersahdır.

Ve **nehr-i Mendîl**, dahi Şatt’dan ayrılup çölde olan kurâları reyy eder. Bu mahalde Şatt’dan ayrılan nühûrlar tamâm oldular. Niçe enhârlar dahi Basra’dan aşağı cârîdir kim bahr-i Hürmüz’e rîzân olur derler ammâ bu hakîr-i pür-taksîr Basra’dan aşağı seyâhat eylemediğimizden ma‘lûmumuz değildir. Ammâ bu bâlâda Bağdâd’dan berü cereyân edüp tahrîr olunan suların adedin ve mahrec-i tulû‘ [u] gurûbların Bağdâd’dan Basra’ya Şatt üzre gemilerle giden kimesneler a‘lâ bilirler *ve’s-selâm*. Ammâ yine

Bağdâd kurbündeki nehirleri beyân eder

Evvelâ kal‘a-i Bağdâd’ın cânib-i şarkîsinde (–) sa‘at ba‘îde yerde **nehr-i Diyâle**-i azîm, cânib-i şarkda diyâr-ı Acem’in (–) (–) (–) şehirlerinden berü gelüp Eski Bağdâd altında nehr-i Şatt’a munsabb olur.

Ve nehr-i Hilletü‘l-fîhâ, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) munsabb olur.

Ve **nehr-i Şâhî**

………………..(1 satır boş)………………..

Ve **nehr-i Hüseyn**

………………..(1 satır boş)………………..

Ve **nehr-i Mehâvil**

………………..(1 satır boş)………………..

Ve **nehr-i Mehennâvî**

………………..(1 satır boş)………………..

Ve **nehr-i Hâlis**

………………..(1 satır boş)………………..

Ve **nehr-i Mehrevânî** (–) (–) (–)

Ve **nehr-i Horasân**

………………..(1 satır boş)………………..

Ve **nehr-i Şehribân** (–) (–) (–) (–) (–)

Ve **nehr-i Mendel**

………………..(1.5 satır boş)…………………

Evsâf-ı kasaba-i Hazret-i İmâm Mûsâ Kâzım ibn İmâm Ca‘fer-i Sâdık ibn İmâm Muhammed Bâkır ibn İmâm Zeynelâbidîn ibn İmâm

Hüseyn ibn Hazret-i Alî
kerremallahu vechedir

İmâm Hüseyin vâlidesi Hazret-i Fatımatü'z-Zehrâ binti Hazret-i Resûl-i Kibriyâ Muhammedü'l-Mustafâ'dır. *Rıdvânullahi Ta'âlâ aleyhim ecma'în.* Bu kasaba-i ma'mûr içre Hazret-i İmâm Mûsâ Kâzım evc-i âsumâne ser çekmiş bir kubbe-i bâlâ içre medfûndur kim Hârûnu'r-Reşîd binâsıdır. Sandûkası ve dervezesi ve âsitâne-i âlîsi cümle sîm-i hâlis ile mebnîdir. Ve kubbe-i pür-envârının derûnunda ol kadar musanna' maslûbât-ı âvîzeler ve kanâdîl-i murassa' ve çerâğdân u şem'dânlar var kim vasfında lisân kâsır ve midhatinde kalem kâsirdir. Evkâf-ı azîm olduğundan iki yüz aded huddâmları vardır. Ve cemî'i diyâr-ı Acem'den nezerâtlar gelir. Ve beher sene niçe bin Acem merhûm olup tâ diyâr-ı Acem'den merhûmun na'şın getirüp bu âsitâne civârında defn ederler. Bu kasaba halkı cümle İmâm Mûsâ huddâmıdır. Ve bu rabta Kuşlar kal'ası hâkinde Şatt'ın kıblesinde ve Mekke türâbında ve Şatt kenârında iki bin bâğlı u bâğçeli ve hurmalı ma'mûr kasabadır kim Şatt'ın karşu Bağdâd hâkinde İmâm-ı A'zam ile İmâm Mûsâ birbirine mukâbildir. Mâbeynehümâlarından Şatt cereyân eder. Ve bu rabtada niçe bin kibâr-ı evliyâullâh medfûn olduğu Bağdâd ziyâretgâhında mastûrdur. Ve bu kasabada İmâm Mûsâ Kâzım câmi'i ve hân u hammâmı ve mesâcid ü tekyeleri ve üç yüz mikdârı dükkânları vardır. Cemî'i bây u gedâ-yı züvvâra ni'meti mebzûl imâret-i ıt'âmı vardır.

Ziyâret-i İmâm Muhammedü'n-Nakî ibn Alîyyü'r-Rızâ: Oniki İmâm'ın dokuzuncusudur. Sene 221 de yigirmi bir yaşında merhûm olup ceddî Mûsâ Kâzım {yanında medfûndur}. **[345b]**

Evsâf-ı tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı Bağdâd-ı behişt-âbâd

Evvelâ bu kal'a-i Bağdâd-ı pür-dâd, dâr-ı *İremezâtü'l-imâdı lem-yuhlak mislehâ fi'l-bilâd* kim beyne'l-müverrihîn Irâk-ı behişt-âbâd nâmıyla meşhûr-ı âfâk olan kal'a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn ve hisâr-ı kadîm ü bender-i azîm ve rabât-ı müzeyyen ü şehr-i Medâyin-i Medyen olan taht-gâh-ı dârü'l-hulefâ-yı Bağdâd kim refî'u'l-bünyân ve halkı Azîmü'ş-şân derler. Zîrâ bu şehr-i atîk zamân-ı kadîmden berü mecma'-ı ulemâ vü menba'-ı fuzalâ ve mesken-i sulehâ vü burc-ı evliyâdır. Ve ıklîm-i acîbe ve garîbedendir kim cemî'i ulemâsı ulûm-ı garîbeye ve fünûn-ı kesîreye mâliklerdir. Ve cemî'i sıbyânları hemçünân tabî'atları tîz-fehim olup gâyetü'l-gâye necîb ü reşîd ve zekiyyü't-tab' püserân-ı ciğer-kûşe âdemiyânları olur ve eyle zekiyyü't-tab' olduklarından ekseriyyâ ma'sûmları niçe kütüb-i mu'tebereleri hıfzen tekmîl etmişlerdir. Ammâ selîkaları Fârisî ve ilm-i inşâ ve ilm-i arûzda ebyât-ı eş'âr semtine gitmişlerdir. Anınçün şu'arâ vü mü'ellifîn ü musannifîni bî-hisâbdır.

Ve bu şehr-i Irâk'ın âb u hevâsı letâfetinden merd-i meydânları ol mertebede müsinn ü mu'ammer ve Zâl-ı zamân olurlar kim kuvveti gitmiş ve hey'eti bitmiş ve ömr-i girân-mâyeleri yüz sâle yetmiş ve musâhabet-i örfiyyeden kalmış olur ammâ çoğu muhibb-i Hânedân Şî'îlerdir.

Bu kavm-i Bağdâd bir girdâbda kalmış kişi gibidir. Bu şehr-i Bağdâd'a Acem şâhı istîlâ etse ehl-i Bağdâd'a, "Ey Nu'mân-ı A'zamî-i Sünnî!" ve Âl-i Osmân mutasarrıf olsa bu ehl-i Bağdâd'a, "Ey Şâhseven Şî'î vü Râfızî vü Hâricî!" derler. Bu hâl üzre ehl-i

Bağdâd arada kalmışdır. Ammâ cümlesi yârândan âlüfte vü âşüfte ve yârân-ı ehl-i dilân sebük-rûh ve halîm ü selîm ve halûk u merd-i meydândır kim ni‘metleri bây u gedâya ve fukarâ vü zu‘afâya mebzûldur. Ve cümle muhibb-i garîbü‘d-diyârlardır. Ammâ,

Sitâyiş-i tâ’ife-i zenâne-i masdar-ı insân: Ekseriyyâ hâk-i Bağdâd’ın zenâneleri hüsn-i cemâlde ve lûtf-i i‘tidâlde olup kelimâtları cümle mevzûn ve dür-dâne dişleri gûyâ dürr-i meknûn halk olup geysû-yı müşkbârların çim-çim ve ham-be-ham edüp sarkıddıklarında bir cihetde uşşâkı mu’âhaze edüp cânlarına bin cân u dil eyle akıdırlar ammâ yine böyle iken her biri Râbi‘a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde zâhide-i sâhib-cemâle havâtînleri vardır ve niçe bin duhter-i pâkîze-ahterleri ve gâyet perhîzkâr bikr-i nâ-şükûfteleri var kim gûyâ her biri birer dürr-i yektâ-yı nâ-sifte ve birer gonca-i nâ-şüküftelerdir. Pederlerinden gayrı er yüzün ve erkek sözün istimâ‘ etmiş değillerdir. Ve hokka dehen ü la‘l fâm ve sîm-beden ve nâzük endâm olurlar. Ve söze gelseler bedî‘u’l-beyân u fasîhu’l-lisân olurlar. Her birinin cünbüş-i harekâtları ve reftâr u güftârları âdemi hayrân u ser-gerdân eder.

Ve müverrihân-ı selef bu arz-ı Kûfe ve hâk-i Medâyin ve türâb-ı Irâk içün “Arz-ı mukaddesdendir.” deyü tahkîk etmişlerdir. Hakkâ ki bir sahrâ-yı ferah-fezâdır kim sayf [u] şitâsında ahâlî-i Irâk zindedirler. Cemî‘i hâmûnları kurâ vü kasabât ve halîcler ile ve tur‘a ve uyûn-ı câriyeler ile ma‘mûr u âbâdân ve her tarafı gül-i gülistân u nahlistân olup ravza-i Rıdvân misilli bâğ-ı cinânları ve müşebbek bostânları var kim hurma hıyâbânları içinde bebr ü peleng ve arslan u kaplanları vardır. Basra ve Lahsa ve Ummân ve Kûfe ve Necef-i zer-kân-ı sadef sahrâlarına varınca nahlistânı cihânı dutup bâğbân-ı semeristânların kavilleri üzre diyâr-ı Bağdâd’da yetmiş gûne hurma olur dediler. Her sene niçe yüz keştî yükü hurma Bağdâd diyârından Hindistân’a ve Sindistân’a gider ammâ cümleden hastavî hurması ve bedrâsyîsi ve

………………..(1 satır boş)………………..

olur kim akîk-i Yemenî olur. Ve niçe kerre yüz bin deve yükü hurmayı kabâ’il-i Urbân yükledüp diyâr-ı Hemedân ve Isfahân’a götürürler. Aslâ sâhibleri yokdur kim tâ Mekke ve Medîne ve Yemen çölünde nihâyet bulur, evc-i âsumâne ser çekmiş serâmed hurma dırahtlarıdır. Hatta Hüseyin Alî Efendi Bağdâd defterdârı iken bu diyâr-ı Irâk’ın hurma dırahtların medh etmişdir. Şi‘ir:

Hâk-i Bağdâd’da zeyn olan şeceri

Nahl-i hurma **[346a]** sanır gören ammâ

Tûğlardır ki kaldı menzilde

Çekilüp gitdi leşker-i hulefâ

demişdir. Hakkâ ki dıraht-ı hurmayı tuğa eyi teşbîh etmişdir. Ve her bir nahl mîl minâre-vâr ayyûka kad çeküp bir serv-i serbülend-vâr kıyâmda durup hırâm eder. Hâk-i amber-pâkinin letâfetinden cümle nahl-i hurması serâmed olmuşdur. Diyâr-ı Mısır’da ve vilâyet-i Elvâhân’da ve İşne ve İsvân’da ve diyâr-ı Sudan’da ve mağrib-zemîn-i Tilimsân’da böyle kad-keş ve nahl-i serkeş bir diyârda görmedim. Ve hâk-i Mekke ve Medîne ve Tâyif ve Abbâs’da böyle dırâz hurma şecerleri yokdur. Gerçi Medîne-i Münevvere’de tavîl kad

şecere-i hurma olur ammâ Medîne'nin şimâli hâricinde Hazret-i Hamza-i bâ-safâ ziyâreti râhı üzre cümle hurma dırahtları birer âdem kaddi kadardır. İki üç senede dal dal hurma verüp her salkımı kum üzre yatar. Bu mu'cize-i Resûlullah'dır kim Arz-ı Mukaddes'de bir diyârda Medîne hurması dırahtı gibi pest hurma görmedim. Gûyâ Ayıntâb diyârının üzüm bâğlarıdır. Ammâ Bağdâd'ın nahlistânı kehkeşân-âsâ semâya ser çekmişdir.

Sitâyiş-i nahl-i hurma: Müverrihân-ı kudemâ-yı müfessirîn eyle tahrîr etmişler kim bu nahl-i hurmayı Cenâb-ı Rabbü'l-İzzet dest-i kudretiyle tahmîr etdüği Hazret-i Âdem'in tînından ziyâde kalın tîn-ı pâkden kil-i ser nâm bir şecere-i tayyibeyi halk etdi kim hâlâ Hind cezîrelerinde bî-hisâb hâsıl olur. Bu dırahtın kil-i ser nâm bir cevizi olur. Rûm'a Hind'den getirüp içinde yağlı meyvesin yeyüp gâyet mukavvîdir. Ba'dehû kabuğun biber koyacak hokka ve fincân ve kâse ve kaşık yaparlar, âdem kellesi kadar olanı su kabağı gibi bir musanna' şey yaparlar siyâh-reng bir cevz-i müdevverdir. Bi-emri Hudâ ağzı ve burnu ve kaşları ve gözleri ve saçı ve bıyıkları vardır, azîm temâşâ-yı sun'-ı Hudâ'dır. Bu mezkûr kil-i serün şeceresi tîn-i Âdem'den hâsıl olmuşdur.

San'at-ı diğer-i hâk-i Âdem: Yine Cenâb-ı Hallâk-ı Ezel sun'un ızhâr içün tîn-i Âdem-i Safî'nin bekâyâsından cezîre-i Hindistân'da şecerü'l-Vakvak nâmında niçe dıraht-ı azîm halk etmişdir. Anda benî Âdem gibi meyveler hâsıl olup cemî'isi başlarından maslûb imiş. Bi-emri Hudâ bu şecerenin âdem-misâl meyveleri kemâlin buldukda vak vak deyü feryâd ederek kırk günden zemîne düşüp bir gûne mahlûklar ol vakvakı tenâvül ederler, bu dahi tîn-i Âdem'den halk olmuşdur.

Netîce-i hilkat-i nahl-i hurma: Çünki Cenâb-ı İzzet benî Âdeme hayât verüp civârına da'vet etdikde tîn-i Âdem'den hâk-i amber-pâk-i zemîn-i Kûfe'de kalup emr-i Hak ile ibtidâ nahl-i hurma hâk-i Kûfe'de Tennûr suyu kenârında halk olunmuşdur. Anınçün hâk-i Kûfe ve Irâk'da ve Medâyin'de ve Ummân'da hurma ormanı cihânı zeyn etmişdir. Kaddi benî Âdem gibi serâmeddir ve başı vardır, bergleri târumâr olmuş kâkülleridir. Haşeblerin kat' etsen asla zarar etmez dahi ziyâde biter. Meselâ benî Âdem'in lıhye ve kâküllerin kat' etsen dahi dırâz olur. Ammâ hurmanın başın kat' etsen yahûd başında beynîsi var, anı kat' etsen âdem başı kat' etmiş gibi kanlı suyu akup ol nahl kurur. Ve bi-emri Hudâ hurma erkek ve dişidir. Erkek hurma aslâ meyve vermez ve erkek hurmadan bir haşebi dişi hurmanın kalıba sokulsa cimâ' etmiş kadar dişi hurma hazz edüp yigirmi ve otuz salkım hurma verir ve her hoşe salkımı kırkar ve ellişer batman gelir. Ve dişi hurma gûyâ nisâ gibi hayz görür. Ve üç bin sene hurma mu'ammer olur, derler ve şecere-i zeytûn dahi eyle mu'ammer olur. Ve hurma ağacının üç yüz aded menfa'ati ve üç yüz hâssası vardır. Dıraht-ı hurmanın bir şey'i hebâya gitmez, niçe yüz elvân haşeb olup hâneler içün levha ve amûd ve giranlar olur. Diyâr-ı Mısır'da haşeblerinin kabuğun soyup niçe yüz gûne habl-i kavîler ederler.

Hâssa-i sânî: Başı olan yerde kiyeflerinden yine gûnâ-gûn ipler ve süpürgeler ederler ve yaprağından gûnâ-gûn hasîrlar ve ferdeler ve bedrevîler ve zenbiller ederler. Ve'l-hâsıl bir şey'i hebâya gitmez, üç yüz gûne nef'i var. Ve kavl-i hukemâ üzre üç yüz hâssası vardır.

Hâssa-i ûlâsı: Meyvesi gâyet mukavvî ve muslıh-ı ma'îde ve serî'u'l-hazmdir. **[346b]** Ve sirkesi ve helvâsı ve şerbeti âdeme hayât verir ve kuvvet-i basarı ziyâde eder. Eğer bu

nahl-i hurmanın eşcârı ve semeresinin hâssaların tahrîr eylesek bir tomar-ı tayyibnâme olur. Ancak yine sadede rücû‘ idelim.

Bu hâk-i Bağdâd’ın letâfeti sebebiyle nahl-i hurma serâmed olur. Zîrâ zemînine niçe bin peygamberân ve nize kerre yüz bin kibâr-ı kümmelîn-i âlimân bu zemîn-i Medâyin’e hayr du‘â-yı firâvân edüp anların du‘âları berekâtıyla bu hâk-i Bağdâd bir vâsi‘atü‘l-aktâr ve rahîsatü‘l-eşcâr bir dâr-ı diyârdır kim bu edîm-i arzda deyyâr-ı mânendi yokdur. Zîrâ vilâyet-i vâsi‘i ma‘mûr ve dâ’imâ halkı mesrûr, buk‘aları hûb ve hâk-i pâki beyne’n-nâs merğûb ve mezâri‘âtları vâfir ve hayrât [u] berekâtları mütekâsirdir. Ve bu arâzî-i Irâk’da niçe bin aded künûz-ı azîme ve defâyin-i cevâhir-i cesîme ve habâyâ-yı kesîre ve metâlib-i azîze vardır. Ve niçe yüz aded hükmü mensûh olmuş mutalsamât-ı garîbe âsârları var kim âdem hayrân olur. Hatta müverrih Mıkdısî-i Yarmenî eyle terkîm eder kim zemîn-i Medâyin’de bir hatve arz-ı hâliye yokdur kim anda medfûn bir genc-i Kârûn olmaya. Ve hâlâ Tâk-i Kisrâ‘dan mâ‘adâ ı‘mâl-i sâbileden ve ı‘lâm-ı hâbileden ve âsâr-ı azîme ve etvâr-ı acîbeden niçe bin aded âsâr-ı binâlar ve rasîf ve tur‘a ve Şeddâdî binâlar var kim benî Âdem gördükde ta‘accübâne engüşt ber-dehen eder. Hâlâ bu diyârın mezra‘aları vâfir ve hayrât [u] berekâtları mütekâsir ve deşt-i hâmûnları nahlistân-ı gülistânlı arz-ı mukaddesdir. Ahâlîlerinin ni‘metleri firâvân ve zemîninin enhârları cârî ve revân bir şehr-i âbâdândır kim cemî‘i selâtîn-i mülûk mâbeyninde hasretü‘l-mülûk bir şehr-i Irâk’dır. El-hâsıl bu hâk-i pâkde acâ’ibât-ı dehrden ve garâ’ibât-ı asırdan niçe bin âsâr-ı ibret-nümâlar vardır.

………………..(20 satır boş)……………….. **[347a]**

Andan Hazret-i Şeyh Bişri’l-Hâfî radî, andan Hazret-i Şeyh Ebûbekiri’ş-Şebenkî *radî,* andan Şeyh Sa‘îd *radî,* andan evlâd-ı İmâm Mûsâ Kâzım Hazret-i Şeyh İsmâ‘îl ve Hazret-i Şeyh İbrâhîm *radıyalllahu anhüm,* andan Hasanu’n-Nûrî *radî,* andan Hazret-i Şeyh Cemîl *radî,* andan Hazret-i Şeyh Hasan *kuddise sırruhu’l-azîz,* andan Hazret-i Şeyh Ma‘rûf-ı Kerhî *radî,* andan Hazret-i Şeyh Halîl *radî,* andan Hazret-i Şeyh Hallâc-ı Mansûr-ı maslûb-ı sa‘îd ü şehîd *radî,* andan Hazret-i Şeyh Müftî-i esrâr-ı İlâhî ve mücâhid-i envâr-ı nâ-mütenâhî, andan Hazret-i Şeyh Serîr-i Sakatî *kuddise sırruhu’l-azîz,* andan Hazret-i Behlûl Dânâ *radî,* andan en-Nesîbe Zübeyde hâtûn-ı Halîfe Hârûnu’r-Reşîd *radî,* andan Hazret-i Şeyh Zünnûn-ı Mısrî *radî,* andan Hazret-i Baba Çoban *radî,* andan Hazret-i Baba Çirkin *radî,* andan makâm-ı Hazret-i Yûşa‘ Nebî *aleyhi’s-selâm*.

Bağdâd-ı behişt-âbâd etrâfında olan meşâyihân ve kibâr-ı ulemâ ve evliyâullahların makâmı ziyâretlerin ayân u beyân eder

Evvelâ Hazret-i Muhammed Züherî *radî,* andan Hazret-i Şeyh Muhammed Havlânî radıyallah, andan makâm-ı Hazret-i Avn b. Alî *radî*, andan Hazret-i Ca‘fer-i Tayyâr *radî*, andan makâm-ı Hazret-i Nûh Nebî *aleyhi’s-selâm*, andan Hazret-i İmâm Hamza *radî*, andan makâm-ı Hazret-i İbrâhîm *aleyhi’s-selâm*.

Nehr-i Şattu’l-Arab ve nehr-i Diyâle’nin karşu cânibinde olan kibâr-ı evliyâullahı ve sâ’ir izâmların merkadlerin beyân eder

Evvelâ Hazret-i Selmân-ı Pâk, berberlerin pîridir. Yılda bir kerre yüz bin âdem cem‘ olup

azîm teferrücler olur, azîm âsitânedir. Andan Hazret-i Meryem binti Umrân *radî,* andan makâm-ı Ûc. Ve bu cânibde niçe yüz ziyâretler vardır ammâ ziyâret etdiğimiz bunlardır ve bu Bağdâd burc-ı evliyâdır ancak Aşere-i Mübeşşere'den gayrı bu hâkde niçe kerre sadlek kibâr-ı evliyâullah vardır. Ba'zısı çöl ü çölistânda ve arslan u kaplan u bülbülistânda medfûn olduklarından ziyâretleri mümkin değildir, ammâ hâmûn-ı Kerbelâ ve deşt-i Necef pür melâmetler ile müzeyyendir, hisâbın Cenâb-ı Bârî bilir, ammâ ziyâret edüp bu âsî yüzümüz sürüp bir hatm-i şerîf yâhûd bir Yâsîn-i şerîf yahûd Fâtiha-i şerîf hedâyâ ile varup [97] hadîs-i şerîfine imtisâlen ziyâret edüp ervâh-ı şerîflerinden istimdâd taleb etdiğimiz bu tahrîr etdiğimiz ziyâretlerdir. Himmetleri hâzır u nâzır ola. *Rahmetullahi aleyhim.*

Hazret-i İmâm-ı A'zam ve hümâm-ı akdem Nu'mân ibn Sâbit hazretlerinin { Mansûr-ı Devânıkî Bağdâd'ı binâ edüp kazâsın İmâm-ı A'zam'a teklîf edüp kazâdan ibâ etdiğiyçün haps olunup seksen yaşında mahpusda merhûm oldu. *Rahmetullahi aleyh*} civârında medfûn olan evliyâ-i kibâr ve meşâyih-i izâm ziyâretlerin ayân u beyân eder

Evvelâ âfitâb-ı nihânî, kamer-i zindegânî Hazret-i Şiblî ve Şeyh Sa'îd memlûklarıdır *radî*, andan merkad-i pür-envâr Hazret-i Beşîr el-Hâc hemîşe pâ-bürehne ve ser-bürehne gezerdi. Emr-i azîm sultândır.

Andan merkad-i kutb-ı âlem-i rûhânî, ma'den-i hikmet-i Rabbânî Hazret-i Şeyh Hammâd Debbâsî, *rahmetullahi aleyh*. Hazret-i İmâm-ı A'zam'ın üstâdı idi. Yine İmâm-ı A'zam'ın civârında medfûndur ve İmâm-ı A'zam mezhebi bunlardan ahz eyledi. Hammâde Alkam'dan, anlar İbrâhîm-i Necefî'den, anlar Abdullah ibn Abbâs'dan, anlar Habîb-i Ekrem *sallallahu aleyhi vesellemden*, anlar Hazret-i İbrâhîm'den anlar Hazret-i Şîf'dan, anlar Hazret-i Âdem'den, anlar Hazret-i Cibril-i Emîn'den, anlar Hazret-i İsrâfîl'den, anlar Hazret-i Mîkâîl'den, anlar bizzât Hazret-i Rabbü'l-âlemîn'den *celle celâluh ve amme nevâluh* hazretlerinin bî-nihâye kereminden ahz eylemişlerdir. Elhassa hamd-i Hudâ mezheb-i hakîkîmiz böyle bir mezhebdir, *elhamdülillahihâzâ min fazlı Rabbî*. Andan merkad-i Şeyh Hasanu'n-Nûrî, yine İmâm-ı müşârun ileyh civârında medfûndur, *radî*.

Şehr-i kadîm-i Hille'de ve emâkin-i mübâreke makâmât-ı şerîfeleri ayân u beyân eder

Evvelâ Şehdü'ş-şems nâm mevzi'de Hazret-i Nebî Yûşa' kabr-i şerîfi ve Havâriyyûnlar merkad-i şerîfleri ve İmâm Alî hazretlerinin birâderleri Hazret-i İmâm Ukayl'in merkad-i şerîfi ve İmâm Alî'nin makâmı bu mahaldedir.

Andan merkad-i Hazret-i Şeyh el-Fezâ'il nefs-i Hille'de medfûndur. *Radıyallahu anh*.

Andan kabr-i şerîf-i Hazret-i Zeynelâbidîn *radıyallahu anh* Hazret-i Alî ibn İmâm Hüseyin evlâdındandır *radî*

Andan makâm-ı Hazret-i İmâm Mehdî, sâhibü'z-zamân nefs-i Hille'nin câmi'-i şerîfinde

medfûndur.

Andan merkad-i Şeyh Muhammed el-Müntecib, nefs-i Hille'de medfûndur, *radıyallah*.

Andan yine makâm-ı İmâm Mehdî, sâhibü'z-zamân nefs-i Hille'de bir makâmdır.

Andan merkad-i şerîf-i Hazret-i İmâm Hamza b. Mûsâ Kâzım nefs-i Hille'nin taşrasında medfûndur, *radî*.

Andan merkad-i şerîf-i Hazret-i Avn b. Alî evlâdındandır, nefs-i Hille'nin taşrasında medfûndur *radıyallahu anh*.

Andan yine Hille şehri kurbünde Cimcime nâm bir şerîf makâm vardır ki pâdişâh iken tâc u tahtı ve raht u bahtı bezl edüp bu mahalde sâkin iken Hazret-i Alî bu pâdişâhı ziyârete gelüp ilm-i ledünden yedi gün yedi gice ekl [ü] şürb etmeden cân sohbeti edüp kelimât ederler. Ba'dehû vedâ' mahallinde Hazret-i Alî nehr-i (–) taht su'âl edüp taht gösterirler. Hikmet-i Hudâ Düldül'ün pây-i semendine bir katre âb dokunmadan ubûr eder. Hâlâ Cimcime Sultân ol mahalde medfûndur, azîm ziyâretdir. *Kuddise sırruhu'l-azîz.* Andan Hille ile râbi'u'l-hulefâ Hazret-i Alî mâbeyninde Hazret-i Zülkülf *aleyhi's-selâm* medfûndur.

Andan merkad-i şerîf-i Hazret-i Mansûr b. el-Hasan ki İmâm Hasan'dır anın ırk-ı tâhirindendir, *radıyallahu anh*ümâ.

Andan merkad-i şerîf-i Hazret-i Şeyh Muhammed Tâhir, Hazret-i Risâlet-penâh hazretlerinin neslindendir, *radıyallahu anh*ümâ.

Andan merkad-i şerîf-i İmâm Mehdî, Makuli binti Ebseme evlâdındandır, *radıyallah*.

Andan merkad-i şerîf-i Hazret-i Alî ibn Zeynelâbidîn *radı*î

Andan makâm-ı şerîf-i Hazret-i Ca'fer-i Sâdık, *radî*.

Andan makâm-ı şerîf-i Hazret-i Selmân-ı Pâk el-Fârisî, *radî.*

Andan makâmât-ı şerîf-i evlâd-ı Hazret-i İmâm Hüseyin, müte'addiddir, *radî*

Andan merkad-i şerîf-i Hümâ Hâtûn binti Hazret-i Yûsuf el-Sıddîk ve zevcet-i Hazret-i Eyyûb *aleyhim ve alâ nebiyyinâ efdalu's-salât ve's-selâm*.

Andan makâm-ı şerîf-i Hazret-i Hızır Nebiyyullah *aleyhim ve alâ nebiyyinâ efdalu's-salât ve's-selâm.*

Andan merâkıd-ı evlâd-ı zevi'l-ihtirâm Hazret-i İmâm Mûsâ Kâzım *radıyallahu anh*üm ecma'în.

Andan merkad-i şerîf-i Hâris b. Mûsâ Kâzım hazretlerinin evlâdındandır, İmâm Hamza kurbünde medfûndur.

Andan merkad-i şerîf-i Hazret-i İmâm Kâsım, Hazret-i İmâm Alî Mûsâ er-Rızâ'nın birâderidir, *radıyallahu anhümâ.*

Andan Bâbil kal'asında merkad-i şerîf-i Hazret-i Umrân ibn Hazret-i İmâm Alî *radıyallahu anh*ümâ.

Ziyâret-i İmâm Hanbel: İsm-i şerîfi Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'dir. Cedd-i büzürgvârları ile müte'âriflerdir. İmâm Mâlik ve İmâm Ebû Yûsuf ve İmâm Şâfi'î hazretlerinden tahsîl-i ulûm etmişlerdir. Âl-i Abbâsiyân'dan el-Musta'sım Billah ile bu İmâm Hanbel'in çok mücâdelesi olmağile Musta'sım İmâm'a çok cefâ etdi. Sene 80 yaşında iken sene 240'da fevt olup Bağdâd'ın cânib-i garbında Şatt aşrı medfûndur, *rahmetullahi aleyh.*

Ve **ziyâret-i Monlâ Kâsım-ı Bağdâdî**: Yine Bağdâd monlâsı iken bin otuz târîhinde Acem ile Çopur Bekir Subaşı yek-dil ve ü-cihet olup Bekir Subaşı'ya Kızılbaş tâbi' olmuşken bir gice Bekir Subaşı oğlu Muhammed Dede kal'a kapusun açup kavm-i Acem Bağdâd'a doluşup cümle Osmânlı ve Bağdâd monlâsı Monlâ Gânim'i dahi şehîd edüp Bağdâd'a Acem istîlâ edüp monlâ-yı mezbûru Kassâb-ı Cömerd civârında şehîd edüp kassâblar anda defn ederler. Hâlâ âsitâne-i Kassâb'da medfûndur, *kuddise sırruh*.

Ve **ziyâret-i el-Müvellâ Nûrullah-ı Rûmî**: Bağdâd monlâsı iken revâfız Bağdâd'a müstevlî olup Nûreddîn'i şehîd etdiklerinde tevâbi'leri cesed-i monlâyı Abdülkâdir-i Cîlânî âsitânesine götürüp defn ederler, dahi kanı teskîn olmadan giderler ve "Ulemâ-yı şehîd Nûreddîn'dir." deyü hâlâ ziyâret ederler. **[347b]**

………………..(3 satır boş)………………..

Şehrengîz-i dâr-ı hulefâ-yı Bağdâd ve ziyâretgâh-ı Irâk-ı behişt-âbâd

Benâm-ı Hâlık u Hayy u Kadîm u ferd-i Yezdânî

Getür tevhîd ile her dem zebâne zikr-i Sübhân'ı

İbâdet kıl Hak'a Firdevs-i a'lâda makâm eyle

Halâ solgıl cehennemden bekâ ref' eyle nîrânı

Demidir bir kasîde söylemek mir'ât-ı yârâna

İderlerse bize himmet ola tevfîk-i Rabbânî

Gel imdi dinle vasf-ı hâlini gör ehl-i Bağdâd'ın

Denilir cümle evsâfı dükenmez hadd u pâyânı

İki kavm arasında ta‘neden âvâre kalmışlar

Biri ya‘nî Acem şâhı biri hem Rûm sultânı

Felek-i dest-i cefâ gösterdi oldu mün‘akis hâli

Yıkıldı Tâk-i Kisrâ‘sı kesildi bâğ-ı bostânı

Dağıldı her diyâra halkının çoğu hazân oldu

Yanar sevdâ-yı gurbetde gezer hâl-i perîşânı

Cefâdan her bir a‘lâsı gulâm oldular ednâya

Müşerref eyler idi ger otursa sadr-ı eyvânı

İkilik vâdîsinde kaldılar hayrân [u] sergerdân

Dönerken devri el-hâsıl bozuldu çerh-i mîzânı

Acem geldikde Bağdâd’a eyidir mülhid u sünnî

Urum geldikde söyler Râfızî bîdîn-i nasrânî

Buna Dârusselâm ad oldu ya‘nî ma‘den-i İslâm

Kamû bundan gidipdir her yana ehl-i müselmânî

Bu burc-ı evliyâ Bağdâd’a her kim kec-nigâh etdi

Bu çarh-i tîre elbette yakup hâr eyledi anı

Buna zulm eyleyen maksûde ermez matlaba vâsıl

Murâdı olmadı hâsıl deminde döndü devrânı

Buna Bağdâd derler ey habersiz gel su’âl eyle

Nedir iklîm-i Fâris yâ Yemen’le sa‘d-ı San‘ânı

Bu şehre nisbet olmaz Mısr [u] yâhûd milk-i Hindistân

Velî arz-ı Hicâz’ı söyleyem Tûs u Horasân’ı

Eğer ta‘rîf edersem vasf olunmaz şehr-i Bağdâd’ı

Niçe bin evliyâlarla dolupdur bahr-i ummânı

Biri Âdem Safiyyullah biri Nûh-ı Neciyyullah

Biri Şâh-ı Necef ya‘nî Alî ol Tanrı arslanı

Biri Şâh-ı Şehîd-i Kerbelâ‘dır vâris-i Ahmed

Cefâ-yı ta‘n-ı a‘dâdan revân olmuşdurur kanı

Nedir ol ma‘den-i lûtf u kerem ilm ü sehâ bahri

Nedir ol Kâzımeyn evvel imâmân-ı Semerrânî

Nedir ol sâhib-i mezheb ki meşhûr oldu âlemde

Nedir ol künbed-i hadrâ nedir ol şehr-i Nu‘mânî

Eğer şeyh [ü] meşâyihı söylesem bir bir hisâb olmaz

Velîkin cümleden ekber olupdur Şeyh Cîlânî

Nedir ol aşk-ıla berdâr olan Hallâc-ı Mansûr’ı

Diyem ehl-i dile serdâr olan Behlûl-i Dânâ‘yı

Nedir ol Kamber-i Şîr-i Hudâ Cömerd Kassâb’ı

Nedir ol gâzîyân-ı nusret u kattâl-i Mervân’ı

Kurupdur bârgâhın seyr içün arz-ı Medâyin’de

Müyesser eyle görmek cümleye ol Pâk Selmân’ı

Pirim Ma‘rûf-ı Kerhî garba kâmil bir menâzildir

Esedlerle pür olmuş dâ’imâ ol kabr-i nûrânı

Yazılmış cümlenin adı tevârîh-i evâ’ilde

Niçe bin evliyâ bu buk‘ada etmişdi sükkânı

Eğer âb [u] hevâsından su‘âl etsen aceb olmaz

Eser sayf u şitâ şâm [u] seher ol bâd-ı Rıdvânı

Dokundukça zemîn üzre kılur ihyâ nebâtâtı

Deminde rahmet-i Hak’dan yağar seylâb-ı bârânı

Açılur câ-be-câ nerkis benefşe lâle amber-bû

Döşer ferş-i zümürrüdden bezer sahn-ı gülistânı

Saçıldı amber-i sârâ dokundu verd-i nesrîne

Mu‘attar kıldı ol demde cihânı buy-ı reyhânî

Getürmüş her bir eşcârı bir envâ‘-ı fevâkihden

Gelür ta‘rîfe kâbil söylesem nârenc-i rummânı

Okur medh [u] senâsın her yanadan tûtî [vü] kumrı

Kılur şâh-ı gül üzre her seher bülbüller efğânı

Çıkar seyrân içün faslı bahâra cân-ı uşşâkı

Gezer nâz ile nâz eyler yürür serv-i hırâmânı

Aceb gâyetde mahbûbı olur kim hüsn-i sûretde

Hatâdır söylesem milk-i Mısır'da Şâh-ı Ken'ân'ı

Safâ ehlidir ammâ şîve-i reftâra mâyildir

Deler âhîn-pûşı ger dokunsa çeşm-i peykânı

Ger elhân-ı Dâvûd'a münâsib olsa âvâzı

Velî hulk-ı letâfetde geçer hikmetde Lokmân'ı

Eğer hüsn-i zebânı söylese her dâde mâhirdir

Bu gâyetde olur ancak kemâl u akl-ı insânî

Nedir Hâtem sehâvetde nedir Rüstem şecâ'atde

Mukâbil olsa rezminde pesend etmez Nerîmân'ı

Eğer kim tâli'i döndü felekde gözde hâr oldı

Deminde her bir ednâsı olur bir Âsaf-ı sânî

Nedir ol Dicle kim şehrin kenârında revân olmuş

Yapılmış iki cânibde binâ-yı kasr-ı şâhânı

Donatmış nahl-i bâsıkdan kamu etrâf [u] eknâfı

Düzülmüş çevre yanında ne hoş tarzile dihkânı

Nedir ol hulletü'l-fîhâ ki dâyim Hille pûş olmuş

Çekilmişdir Furât üzre akar âb-ı firâvânı

Nedir ol nehr-i Şâhî kim hisâb olmaz menâfi'de

Nedir nehr-i Hüseynî kim irişdi halka ihsânı

Nedir nehr-i Mehâvil ya nedir nehr-i Mühennâvî

Getürmez Sâ ne hâsılda niçe bin nehr-i aynâyı

Nedir ol nehr-i Hâlis kim hisâb olmaz avârızdan

Nedir ol nehr-i Mihrûnî nedir nehr-i Horasânî

Nedir ol Şehribân u Mendelî kim verd-i Kaddâhı

Dökülmüş rûy-ı hâk üzre gören ihyâ olur cânı

Nedir ol Hânıkî kim zeyn idipdür dâmen-i kûhı

Gelen dervîş-i dilrîşe sebîlullahdır nânı

Kalem âciz olur tahrîrin etse müdde‘â üzre

Zebâne münhasır olmaz denilse cümle nehrânı

Eğer kim tâli‘i döndü felek hâr eyledi ammâ

Eğer merdûd-ı halk oldu olur makbûl-i Sübhânî

Bu çarha i‘tibâr olmaz fenâ milkinde yâr olmaz

Bırakdı hâke döndürdü niçe taht-ı Süleymân’ı

Niçe Efrâsiyâb’ı eyledi ma‘zûl mülkinden

Niçe kayser zebûn oldu niçe Cemşîd Kisrânı

Bırakdı vâdî-i aşka niçe Mecnûn [u] Ferhâd’ı

Geçirdi sadr-ı a‘lâya niçe ednâ-yı nâ-dânâyı [98]

Anınçün söylenir meşhûr olupdur çarh-ı kec-reftâr

Karâr etmez makâmında döner her demde bir yanı

Velî her kimseye arz-ı diyârı hoş gelir çün kim

Mukârin eylemişlerdir vatan sevmekle îmânı

İlâhî sakla Bağdâd’ı kamu fitne belâsından

Vücûdu kalmaya hergiz başı hâk üzre dermânı

Meselder bülbüle altun kafesde gül nasîb olsa

Yine feryâd edüp ağlar görür dal üzrebengânı

Dahi besdür cefâ şimden gerü emn ü emân olsa

Murâda vâsıl eyle rahmetinden cümle yârânı

Bi-hakk-ı Seyyid-i âlem Resûl-i eşref Âdem

Bi-hakk-ı sûre-i İnnâ fetahnâ Âl-i İmrân’ı

Şükür kim kıldı Bağdâd’ın bize Hak seyrini ihsân

Ferâmûş etme ey sayyâh oku her demde Kur’ân’ı **[348a]**

Der-beyân-ı [ziyâ]retgâh-ı hâk-i Bağdâd ve Kûfe ve Hille ve Irâk

Huzûr-ı ihvân-ı safâya ve yârân-ı bî-vefâya şöyle ma‘lûm ola kim bu hakîr-i pür-taksîr seyyâh-ı âlem ve nedîm-i âdem cihân-geşt, muhibb-i Evliyâ-yı bî-riyâ bin elli dokuz târîhinde,

Irâk-ı behişt-âbâd ya‘nî Bağdâd-ı bî-dâd-ı behişt-âbâda varup enderûn [u] bîrûnunda ve memâlik-i mahrûse eyâletinde *sirtü mine'l-Basrati ile'l-Kûfe*'ye varınca bir buçuk senede ziyâret etdiğimiz evliyâ ve enbiyâ merkad-i şerîflerin ve makâmât-ı latîflerin alâ kadri'l-imkân bu abd-i âciz tahrîr edüp anı beyân eder

Bismillahirrahmânirrahîm

Evvelâ râbi‘u'l-hulefâ'i'r-râşidîni'l-mürşidîn Hazret-i Alî *kerremallahu vechehü'l-azîz* hakkında *"Vesîletü'l-Müte‘abbidîn"* kitâbında Ömer b. Cemî‘i Âyişe hazretlerinden rivâye eyler ki, Hazret-i Risâlet-penâh *sallallahu aleyhi ve sellem*, Murtazâ hazretlerin ve Fâtımatü‘z-Zehrâ hazretlerin ve İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin hazretlerin bir abânın altına çeküp buyurdular ki [99] demişlerdir. Hatta İbn Abbâs hazretlerinden menkûldur ve sahîh rivâyetdir. Buyururlar [100]

Ve Hazret-i Resûl-i Hudâ Kur'ân-ı azîm işâretiyle Hazret-i Alî hakkında bu âyeti tebşîr etmişlerdir.

E‘ûzü billahi Ta‘âlâ mine'ş-şeytân. [101]

Cemî‘i tefâsirde nakil vardır kim bu âyet-i kerîme nâzil oldukda Âl-i Abâ husûsu vâki‘ olup şuyû‘ u şöhret bulmuşdur. Ve Pençe-i Âl-i Abâ‘dan garaz Hazret-i Levlâk Mustafâ mücevvedü‘d-dâd-ı bâ-safâ ve Hazret-i Alî ve Fâtımatü‘z-Zehrâ ve Hasan u Hüseyin mahsûs olmuşdur *ve's-selâm*..

Firdevsi'l-Ahbâr‘da Mu‘âz ibn Cebel buyurmuşlardır. [102]

Ve kâle'ş-Şâfi‘î *radıyallahu anh*ü. *"Lev kâne rafazâ hubbu âli Muhammed fel-yeşhedu's-sakalân innî râfız"* [103] buyurmuşlardır.

Hakîr, Bağdâd'da sâkin iken bu hadîs-i sahîhleri ve bu âyet-i şerîfleri kütüb-i tefâsirde tilâvet edüp fermân-ı Hudâ‘ya imtisâlen cemî‘i makâmât u ziyâretlere gitmeğe azîmet edüp ibtidâ Bağdâd'dan karşu tarafa ubûr edüp dörd menzilde Necef-i eşrefde olan şehr-i Hazret-i Alî‘de meks edüp ibtidâ âsitâne-i sa‘âdet ki evce ser çekmiş bir kubbe-i nûh-tâk-ı revâkdır. Anda bizzât ol dâmâd-ı Hazret-i Resûl-i Ekrem Düldül-süvâr Alî muhbit-ı nûr-ı Hudâ‘ya müstağrak yatur. Ve sandûka-i münevveri içinde "Hazret-i Âdem Safiyyullah ve Hazret-i Nûh Neciyyullah ile üçü bir yerde medfûndur." deyü tevâtüre ermişdir.

El-hâsıl bu âsitânenin midhatinde lisân kâsırdır. Ancak bir soffa-i safâ Hazret-i İmâm Alî ve İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin ve Selmân-ı Pâk ve Kamber-i Alî *rıdvanullâhi Ta‘âlâ aleyhim ecma‘în* mekân u makâm-ı şerîfleri olduğu mahalle diyâr-ı Necef derler, bir kenâre vâki‘ olmuşdur. Ammâ hâlâ deryâdan âsâr yokdur.

Andan **makâm-ı Alî b. Hüseyin b. Zeynelâbidîn** hazretleri Medâyin'den Kûfe'ye gelüp ol makâm-ı mihrâbda namâz kılup ibâdet ve du'â ederdi. Bu dahi diyârı Necef kenârında vâki' olmuşdur.

Andan **makâm-ı İmâm Mehdî** hazretleri, İmâm Alî kasabasının taşrasında vâki' olmuşdur, gâyetü'l-gâye bir mesîregâh u teferrücgâh-ı pür-giyâh bir hoş binâdır ve binâsı târîhi sene 631.

Andan bi'l-fi'l Kûfe'nin câmi'-i şerîfinde vâki' olan mihrâb-ı enbiyâ vü evliyânın tâ'at u ibâdet etdikleri mekân-ı şerîfleri beyân eder

Makâm [u] mihrâb-ı Nûh Nebî *aleyhis's-selâm* hazretleri câmi'-i şerîfin küçük kapusu kurbündedir. Dâ'imâ Nûh Nebî anda ibâdet ü du'â ederdi.

Andan **makâm u mihrâb-ı İmâm Alî** *kerremallâhu vecheh* Nûh Nebî *aleyhis's-selâmın* makâmı kurbündedir. Ol makâm u mihrâbda Hazret-i Alî'yi Mülcem harbe ile şehîd etdüği muhakkakdır.

Andan **makâm u mihrâb-ı İmâm Hasan** hazretleri Kûfe şehrinde iken dâ'imâ ol mihrâbda tâ'at u ibâdet ederdi.

Andan **makâm u mihrâb-ı İmâm Hüseyin** hazretleri Kûfe'de iken pederleri ile ol makâm u mihrâbda tâ'at u ibâdet ederlerdi.

Andan **makâm u mihrâb-ı Alî b. Hüseyin b. Zeynelâbidîn,** Benî Ümeyye hulefâsı asrında Medîne'den Kûfe'ye geldikde ol makâm u mihrâbda tâ'at u ibâdet etmişdir.

Andan **makâm u mihrâb-ı Âdem Safî** *aleyhi's-selâm*, cennet-i Me'vâdan ihrâc olunduğu demde bu câmi' mahalline gelüp niçe yıl makâm idinüp tazarru' u nâlişler ile tevbe vü istiğfâr edüp tevbesi kabûl olup kırlangıç kuşu vâsıtası ile Hazret-i Havvâ ile mülâkî olduğu mahal Cebel-i Arafât'dır.

Andan **makâm u mihrâb-ı İmâm Ca'fer-i Sâdık,** Mansûr-ı Devânıkî zamânında Medîne'den Kûfe'ye geldikde bu makâm u mihrâbda ibâdet ederdi.

Andan **makâm u mihrâb-ı Ömerü'l-Fârûk** hazretleri, gerçi hilâfetleri ve gayrı eyyâmlarda Mekke ve Medîne'den ba'îd gitmemişlerdir ammâ teberrüken ve teyemmünen bu mihrâb-ı şerîfi helâl mâlı ile Kûfe câmi'i içre binâ etmişlerdir.

Andan **makâm u mihrâb-ı dekketü'l-mi'râc Muhammedün Resûlullah** hazretleri mi'râc yerine Burâk-süvâr-ı sabâ-reftâr giderken bu câmi'-i şerîfe mukâbelesine geldikde Burâk'dan nüzûl edüp bu makâmda iki rek'at ibâdet etmişlerdir.

Andan **makâm u mihrâb-ı dekketü'l-kazâ İmâm Alî** hazretleri, eyyâm-ı hilâfetlerinde iken kazâyâ-yı şer'iyye vâki' oldukda bu dekke üzre oturup su'âl hükm ederlerdi.

Andan **makâm u mihrâb-ı İmâm Mûsâ Kâzım,** Hârûnu'r-Reşîd zamânında Medîne'den Kûfe'ye gelüp bu makâmda niçe yıl ibâdet etmişdir.

Andan **makâm u mihrâb-ı Hazret-i Mûsâ Kelîmullah,** Mısır şehrinden firâr edüp bu

Kûfe câmi‘i yerinde sâkin olup tâ‘at u ibâdet eylediği mahaldir. Gâyetü‘l-gâye müstecâbü‘d-da‘vedir.

Andan **makâm-ı Hazret-i İbrâhîm Halîlullah** *aleyhi's-selâm*, bu mihrâbda namâz kılup du‘â ederdi.

Andan **makâm-ı Hazret-i İsâ Rûhullah**, bu mihrâbda namâz kılup du‘â ederdi ve tevârîh-i Yunan'da gâyet mastûrdur.

Andan **merkad-i Müslim b. Ukayl** *radıyallâhu anh*, İmâm Hüseyin'in ammisi oğludur ve İmâm Hüseyin'in müsellimi olup İmâm Hüseyin Kûfe'ye gelmeden müsellimi Yezîdîler şehîd etdiler. Kabr-i şerîfi Kûfe câmi‘inde medfûndur.

Andan **merkad-i Hânî b. Amr** hazretleri**,** sahâbe-i kirâmdan olup ve muhibb-i hânedân-ı Peygamber olduğiyçün kendüyi şehîd edüp cesed-i şerîfi Kûfe câmi‘i içinde medfûndur.

Andan **sefîne-i Nûh Necî** *aleyhi's-selâm*, câmi‘i içinde binâ olunmuşdur. Hâlâ yeri mevcûd u ma‘lûm olup üzerinde bir âlî binâ olunmuşdur, teberrüken ziyâret ederler.

Andan **seng-i Helâlzâde ve Harâmzâde, câmi‘** içinde Hazret-i Nûh gemisinin binâ olunduğu mahalle karîb vâki‘dir. Ammâ bu taşı Hazret-i Alî Basra'dan bu Kûfe câmi‘ine getirüp komuşdur.

Andan **merkad-i Hazret-i Mûsâ Nebî** *aleyhi's-selâm*, câmi‘-i pür-envâr içinde medfûndur. Yeri mevcûd ve ma‘lûm olup üzerinde âlî binâ yapılmışdır.

Andan **merkad-i Sitti Hadîce** *radıyallahu anh*â. İmâm Alî hazretlerinin duhter-i sa‘d-ahterleridir. Bâbu'l-fil kurbünde vâki‘ olup medfûndur.

Andan **merkad-i Sitti Zeyneb** *radıyallahu anh*â, Hazret-i İmâm Alî bintidir. Câmi‘in taşrasında medfûndur.

Andan **merkad-i Gülsûm** *radıyallahu anh*â, bu dahi Hazret-i İmâm Alî‘nin duhter-i pâkîzeleridir. Câmi‘in taşrasında medfûndur.

Andan **merkad-i pür-envâr-ı Muhammed b. Hazret-i Alî** *radıyallahu anh*, İmâm Alî‘nin küçük oğludur. Bu dahi câmi‘in taşrasında medfûndur.

Andan **merkad-i Hazret-i Süheyl,** sahâbe-i kirâmdan olup Kûfe şehri içre kendü helâl mâlı ile bir câmi‘ binâ edüp bizzât kendüleri ol câmi‘de medfûndurlar.

Andan yine Kûfe şehri içre **mescid-i Sa‘sağa b. Sûhân,** sahâbe-i kibârdandır ve bizzât kendüleri câmi‘inde medfûnlardır.

Andan **mescid-i Zeyd b. Sûhân,** sahâbe-i kirâmdan olur. Kûfe şehrinde bu mescidi binâ etmişdir.

Andan **hâne-i İbrâhîm Halîlullah** *aleyhi's-selâm*, mescid-i hazret-i Süheyl içinde vâki‘ olmuşdur, ziyâret-i azîmdir.

Andan **hâne-i Hazret-i İdrîs** *aleyhi's-selâm*, bu dahi mescid-i Süheyl içinde vâki‘ olmuşdur.

Andan **hâne-i Hızır Nebî** *aleyhi's-selâm*, bu dahi mescid-i Süheyl içinde vâki' olmuşdur.

Andan **nehr-i Alkamî** mâ-tekaddem ziyâret-i azîm imiş. Kûfe şehrinin kapusundan cereyân edermiş. Ol zamân şehr-i Kûfe bâğ-ı İrem imiş. Hâlâ ol ark cereyân etmeyüp mu'attal olmak ile Kûfe şehri harâbdır.

Andan **mescid-i Hınâne**, Kûfe'nin yolu üzre vâki' olup ve İmâm Hüseyin hazretleri başını ol yerde koyup kaldırdıkları demde bir âh-ı serd çeküp ol zemînden kanlu yaşlar çıkduğu içün ol yere Hınâne deyü ad komuşlardır. *Temmet bi'l-hayr ve'l-bereke, ammet bi-hakkı Muhammed ve âlihî ve ashâbihî ecma'în.*

Tevârîh-ı Hıtat-ı Mıkdısî kavli üzre mastûr u mezkûrdur kim Kûfe şehri kırk kerre ma'mûr u âbâdân ve kırk kerre harâb u yebâb oldu. **[348b]** Kırk birinci kerre Emîrü'l-mü'minîn Hazret-i Ömerü'l-Fârûk *radıyallahu anh* hilâfetleri zamânında fermân-ı şerîfleri ile ma'mûr u âbâdân oldu ki hicret-i Nebeviyye'nin on yedi senesinde ve bir rivâyetde on altısında idi. Ba'dehû yüz on beş sene ma'mûr u müzeyyen durdu. Andan kavm-i Alkamî munkatı' olduğu ecilden harâb olmuşdur. Ammâ yine inşâallah bir dahi eyle ma'mûr ola kim bir zirâ' yeri bin altuna bey'-men-yezîd ola. *Vallahi Ta'âlâ a'lem.*

Ve **Kûfe câmi'i**nin binâsı içün müverrih-i âlem ve âlimler eyle tahrîr etmişlerdir kim Tûfân'dan evvel Nûh Necî binâsı veyâhûd Şîs Nebî binâsı olmak gerekdir. Zîrâ kıble dîvârı binâ-yı kadîm olup Tûfân görmüş alâmetleri var. *Lâ-ya'lemü'l-gaybe illallah.* [104]

Ve bu câmi'in kıblesi doğar gün batısı tarafınadır. Lâkin bu câmi'in evsâfın vâkıf-ı ahvâl olduğumuz üzre tahrîr eylesek bir müceled kitâb olur.

Andan yine hâk-i Necef'de **deşt-i Kerbelâ**'dır ve Bağdâd'ın karşu cânibinde üç menzilde vâki'dir.

Evvelâ **âsitâne-i Hazret-i İmâm Hüseyin Ebî Abdîllah-ı Seyyidü'ş-şühedâ** *radıyallahu Ta'âlâ anh,* bir kubbe-i âlîdir ve bir ziyâret-i pür-envârdır kim nûr-ı berk urur.

Andan **ziyâret-i Alî Evsat ve Alî Asğar** veledeyni'l-Hüseyin *radıyallahu anhüm ecma'în.*

Andan **ziyâret-i Hazret-i İmâm Abbâs** şehîd-i reşîd Hazret-i İmâm Hüseyin karındaşıdır. *Radıyallâhu Ta'âlâ anhüm.*

Andan **ziyâret-i Hurr** şehîd-i reşîd hazretleri, *radî*

Andan **ziyâret-i Hazret-i Habîb b. Müzâhir,** *radî.*

Andan Bağdâd-ı behişt-âbâdın enderûn u bîrûnunda medfûn olan şehîd-i reşîd yetmiş iki ziyâretleri beyân eder

Evvelâ Hazret-i Abdullah b. Seyyidinâ Alî *radî.*

Andan Hazret-i Osmân b. Seyyidinâ Alî *radî.*

Andan Hazret-i Muhammed b. Seyyidinâ Alî *radî.*

Andan Hazret-i Ebûbekir b. Seyyidinâ el-Hasanu'z-Zekî *radî.*

Andan Hazret-i Abdullah b. el-Hüseyin *radî.*

Andan Kâsım b. el-Hasan *radî*.

Andan Hazret-i Avn b. Abdullah b. Ca‘fer-i Tayyâr *radî*.

Andan Hazret-i Muhammed b. Abdullah b. Ca‘fer-i Tayyâr *radî*.

Andan Hazret-i Ca‘fer b. Ukayl *radî*.

Andan Hazret-i Abdullah b. Müslim b. Ukayl *radî*.

Andan Hazret-i Ebî Abdîllah b. Müslim b. Ukayl *radıyallahu anh*.

Andan Hazret-i Selmân, gulâm-ı İmâm Hüseyin *radî*.

Andan Hazret-i Kârib, gulâm-ı İmâm Hüseyin *radî*.

Andan Hazret-i Sencah, gulâm-ı İmâm Hüseyin *radî*.

Andan Hazret-i Müslim b. Avsihati’l-esedî *radî*.

Andan Hazret-i Sa‘îd b. Abdullahu’l-Hanefî.

Andan Hazret-i Bişr b. Ömerü‘l-Hadarî *radî*.

Andan Hazret-i Berîr b. Zeyd b. Hasîn b. el-Husayn b. el-Kâbinî el-Hemedânî *radî*.

Andan Hazret-i Umrânu’l-Ka‘bu’l-Ensârî *radî*.

Andan Hazret-i Naî‘m b. Aclânu’l-Ensârî *radî*.

Andan Hazret-i Züheyr b. Lakînu’n-Nahlî *radî*.

Andan Hazret-i Ömer b. Karsatu-l-Ensârî *radî*.

Andan Hazret-i Habîb b. Muzâhirü‘l-Esedî *radî*.

Andan Hazret-i Hurr-i Şehîd b. Yezîdü‘r-Riyâhî *radî*.

Andan Hazret-i Abdullah b. Ömerü‘l-Kelbî *radî*.

Andan Hazret-i Hilâl b. Nâfi‘u’l-Cemelî el-Murâdî *radî*.

Andan Hazret-i Enes b. Kâhilü‘l-Esedî *radıyallah*.

Andan Hazret-i Kays b. Abdullah b. Mihrâsadâvî *radî*.

Andan Hazret-i Abdullah b. Abdurrahmân b. Urve b. Harrâku’l-Fenârî *radî*.

Andan Hazret-i Hun-ı Gulâm Ebî Zer-i Gıfârî *radî*.

Andan Hazret-i Şebîb b. Abdullahu’n-Nehşelî *radî*.

Andan Hazret-i Haccâc b. Zeydü‘s-Sa‘dî *radî*.

Andan Hazret-i Kâsıt ve Kürs ibn Züheyrü‘s-Sa‘lebî *radî*.

Andan Hazret-i Kenâne b. Atîk *radî*.

Andan Hazret-i Hoy b. Mâlikü‘d-Day‘î *radî*.

Andan Hazret-i Ömer b. Zabî‘atu’d-Day‘î *radî*.

Andan Hazret-i Zeyd b. Yenbîsü‘n-Nefesî *radî*.

Andan Hazret-i Abdullah ve Ubeydullah b. Yezîd b. Banîtu’l-Kaysî *radî*.

Andan Hazret-i Âmir b. Müslim *radî*.

Andan Hazret-i Akneb b. Amru’n-Nemrî *radî*.

Andan Hazret-i Sâlim b. Âmir, gulâm-ı Müslim *radî*.

Andan Hazret-i Seyyid Muhammed Âkûlî, Bağdâd içinde medfûndur.

Andan Hazret-i Seyf b. Mâlik *radî*.

Andan Hazret-i Züheyr b. Beşîr el-Ceşgamî *radî*.

Andan Hazret-i Bedr b. Mukbilu’l-Ca‘lî *radî*.

Andan Hazret-i Haccâc b. Mesrûku’l-Ca‘lî *radî*.

Andan Hazret-i Haccac oğlu Mes‘ûd *radî*.

Andan Hazret-i Mecma‘ b. Abdullahu’l-Âbidî *radî*.

Andan Hazret-i Ammâr b. Hassan b. Şerâyıhu’t-Tâyî *radî*.

Andan Hazret-i Hayyân b. el-Haresüs-Selmâniyyü‘l-Ezedî *radî*.

Andan Hazret-i Haydar b. Cüneyd b. Hacerü‘l-Havlânî *radî*.

Andan Hazret-i Ömer b. Âmirü‘s-Saydâvî *radî*.

Andan Hazret-i Sa‘d gulâm-ı Hazret-i Ömer *radî*.

Andan Hazret-i Yezîd b. Ziyâd b. Musâhirü‘l-Kindî *radî*.

Andan Hazret-i Zâhir, Ömerü‘l-Hammû Hazâyimîn’in kuludur *radî*.

Andan Hazret-i Cebele b. Alî eş-Şeybânî *radî*.

Andan Hazret-i Sâlim b. Medînetü‘l-Kelbî nâm kimesnenin kuludur, *radî*.

Andan Hazret-i Eslem b. Kebîrü‘l-A‘recü‘l-Ezderî *radî*.

Andan Hazret-i Züheyr b. Selîmü‘l-Ezderî ve Kâsım b. Habîbü‘l-Ezderî *radî*.

Andan Hazret-i Ömer b. el-Ahdûsü‘l-Hızrî *radî*.

Andan Hazret-i Ebî Temâme Ömer b. Abdullah el-Saydâvî *radî*.

Andan Hazret-i Hanzala b. Es‘adü’ş-Şeybânî *radî*.

Andan Hazret-i Abdurrahmân b. Abdullah b. el-Kedenü‘l-Ercîn(?) *radî*.

Andan Hazret-i Ammâr b. Ebî Selâmeti’l-Hemedânî *radî*.

Andan Hazret-i Âbis b. Şebîbü’ş-Şâkirî *radî*.

Andan Hazret-i Şûzeb gulâm-ı Şâkirî *radıyallâh.*

Andan Hazret-i Şebîbü'l-Hars b. Serî' *radî*.

Andan Hazret-i Mâlik b. Abdullah b. Serî' *radî*.

Andan Hazret-i Cerîh b. Nâsûr-ı Sevâris Ebî Hamîri'l-Fehmî el-Hemedânî *radî*.

Andan Hazret-i Mürettis ve ma'ahû Amr b. Abdullahu'l-Handakî *radıyallahu Ta'âlâ aleyhim ecma'în.*

{Hıtta-i Bağdâd-ı dârü'l-İslâm'da ziyâret-i İmâm Tâhir b. Hazret-i Alî merkadi zâhirdir. Sene 433 târîhinde intikâlleri zâhir olmuşdur. *Rahmetullahi aleyh*}.

Bu mahalde yetmiş iki aded şehîd-i şühedâ ve sahâbe-i kirâm ve kibâr-ı evliyâlar tamâm oldu, *ve's-selâm*.

Bağdâd-ı behişt-âbâd-ı dârü'l-İslâm'ın enderûn [u] bîrûnunda medfûn evliyâları mekâbiri ve makâm-ı şerîflerin beyân eder

Evvelâ mazhar-ı envâru't-tarîka, kâşif-i esrârü'l-hakîka, imâm-ı sâhib-i sadr ve hümâm-ı âlî-kadr. Âlim ü âlem **Hazret-i İmâm Mûsâ Kâzım b. {Ca'fer-i Sâdık:** Hilâfet-i Hârûn'da sene 183, ya'nî selâse ve semânîn ve miede sene 55 yaşında merhûm olup Bağdâd'ın cânib-i garbîsinde bir âsitâne-i azîmdir}. *Kuddise sırruhu'l-azîz.*

Ve civârında **Hazret-i Muhammedü'l-Cevâd** *radıyallahu Ta'âlâ anhümâ.* Bu sultân hazretleri Bağdâd'ın karşu yakasında bir kubbe-i pür-envârda medfûnlardır ve ziyâret-i azîmdir.

Andan şeyh-i ale'l-ıtlâk, kutb-ı istihkâk, ma'den-i hikmet-i Rabbânî ve sâkin-i külbe-i Sübhânî **Hazret-i Şeyh Abdülkâdir-i Cîlânî** *kuddise sırruhu'l-azîz.* Yeri Bağdâd'da bir âsitâne-i sa'âdetde medfûndur.

Andan sirâcü'l-ümme, kâşif-i esrârü'l-hafiyye, pîşvâ-yı mezheb ve fusehâ-yı Arab, müctehid-i evliyâ, münferid-i asfıyâ, **Hazret-i İmâm-ı A'zam ve hümâm-ı ekrem Nu'mân ibn Sâbit el-Kûfî**, *kuddise sırruhu'l-azîz.* Hâk-i Bağdâd'da bir âsitâne-i pür-envâr içinde medfûndur kim midhatinde lisân kâsırdır.

Andan Sirâcüddîn-i Bağdâdî *radî.*

Andan Şeyh Abdülazîz, alemdâr-ı Resûlullah'dır.

Andan Hazret-i Şeyh Muhammed Hallâmî *radî*.

Andan Hazret-i Lokmân *aleyhi's-selâm,* ammâ nübüvvetinde ihtilâf vardır. Şeyh Lokmân nâmında bir şeyhdir derler *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh Muhammed en-Nûrî *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh Ahmed el-Gazzâlî *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh Fazlûn el-Âbid *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh Şihâbüddîn *radî*.

Andan Hazret-i Kamber-i Alî *radî*, {Haccâc şehîd etdi. Sayisler ve mekkârîlerin pîridir}.

Andan Hazret-i Seyyid İmâm İbrâhîm *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh Necmeddîn *radî*.

Andan Hazret-i Âfitâb-ı Âlem-tâb Şeyh Cömerd Kassâb *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh İbrâhîm el-Fazl *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh Muhammed el-Fazl *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh Necîbüddîn *radî*.

Andan Hazret-i Pîr Dâvûd *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh Muhammed el-Kudûrî *radî*.

Andan Hazret-i İmâm Abdullah *radî*.

Andan Hazret-i İsâ makâmı *salavâtullahi aleyh*.

Andan Hazret-i Ebû Sa'îd *radıyallahu Ta'âlâ aleyhim ecma'în.*

Vech-i meşrûh üzre ol hadarât ki Bağdâd içerüsünde olan bunlardır kim tahrîr olundu. *Rıdvânullahi Ta'âlâ aleyhim ecma'în.*

{Ve el-Mevlâ Mehemmed Subaşı İslâmbol hâkidir. Bağdâd monlâsı iken merhûm olup kabri İmâm Mûsâ'da medfûndur. Âlim ü fâzıl-ı Rûm idi}.

Bağdâd-ı dârü'l-İslâmın karşusunda Kuşlar kal'ası cânibinde olan evliyâ vü meşâyih-i asfiyâ âsitâneleri aşağıda tahrîr olunur, böyledir

Evvelâ Şeyh Sandal *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh Muhammed el-Veyrî *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh Muhammed en-Nu'mânî *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh Burhâneddîn *radî*,

[Andan] Hazret-i Kılıç Arslan *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh Muhammed *radî*.

Andan Hazret-i Şeyh el-Mesânî *radî*.

Andan Hazret-i İmâm Hanbel *radî*.

Andan Hâne-i Bûriyâ-yı Velî *radî*.

Andan Hâne-i perûy-i Haydar.

Andan makâm-ı Seyyidinâ Nûreddîn *radî*.

Andan Hazret-i İmâm Yûsuf *radî*.

Andan Hazret-i İmâm Mücîb *radî*. **[349a]**

Bağdâd'dan Murtezâ Paşa kethudâsı (–) Ağa ile İmâm Hüseyin'e ve İmâm Alî'ye ve şehr-i Kûfe'ye ve kal'a-i Kurna'ya ve vilâyet-i Basra'ya gitdiğimiz menâzilleri ayân u beyân eder

Evvelâ kal'a-i Bağdâd-ı İremezât'dan beş yüz aded küheylân atlı asker ile Bağdâd'ın Cisir kapusundan çıkup cisri ubûr edüp karşu Ka'be hâkinde,

Menzil-i evvel Kuşlar kal'ası: Bu mahalde cümle asker haymeleri ile meks edüp Murtezâ Paşa efendimizden bu hakîre bir eğerli at ve bir kise guruş-ı masrûfât ihsân geldi. Andan kalkup cânib-i kıbleye çölistân ü berr [ü] beyâbânistân içre şiddet-i hâr çekerek 2 sâ'at,

Menzil-i Dura: Bunda durmayup yine çöl ile 7 sâ'at,

Menzil-i Rıdvâniyye: Acı suyu var, harâb köydür. Andan yine çöl ile taraf-ı kıbleye 6 sâ'at,

Menzil-i Çelebiler: Ma'mûr köydür ve acı suyu vardır. Bu mahalli geçüp yine cânib-i kıbleye 7 sâ'at,

Menzil-i karye-i Ortahân: On beş hâneli köydür ve suyu sehel şorcadır. Ammâ bu mahalde bir gice mihmân olundu. Andan kıble semtine çölistân içre 4 sâ'at,

Menzil-i karye-i Müseyyib: nehr-i Furât kenârında Mekke hâkinde iki yüz hâneli ve câmi'li ve hânlı ma'mûr köydür. Câmûsları ve gayrı hayvânâtları bî-hisâbdır. Bu mahalde nehr-i Furât'ı gemilerle geçüp,

Hudûd-ı Deşt-i şehîd-i Kerbelâ-yı pür-belâyı beyân eder (–) (–) (–)

Andan çöl [ü] çölistân ve berr [ü] beyâbân-ı Deşt-i Kerbelâ-yı pür-belâ sahrâsı içre niçe yüz aded kıbâb-ı âlîler içre Sahâbe-i kirâm ve Muhâcirîn ve Ensâr ve Erbâb-ı Soffa'dan ulu sultânlar cümle bu Kerbelâ'da İmâm Hüseyin uğuruna şehîd olup niçesinin üzerlerinde es-Sultân Adud nâm pâdişâhın mâlıyla binâ olunmuş kubbeler içre medfûnlardır ve niçe yüz bin kıbâblarının kapuları üzre ve mermer sandûkaları üzre ve seng-i mezârlarında târîhleri vardır. Ammâ tahrîri mümkin olmayup niçe yüz bin kıbâbların görüp ve niçe kubbelere girüp kimine bir Yâsîn-i şerîf ve birer Fâtiha-i Ümmü'l-Kitâb tilâvet edüp ubûr etdik. Bu Deşt-i Kerbelâ'da hâlâ benî Âdem sâkin değildir. Hemân bir deşt-i hâmûndur kim on beş menzilde çöl ile Mekke ve Medîne'ye varılır. Kubbe kubbe niçe bin ziyâretgâh vardır ve hâlâ şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ'nın hûnları türâb u rimâl üzre bin yıldan berü râygândır kim hûn-ı şehîdân ile mülammâ' olmuş bir Kerbelâ-yı pür-belâdır. *Hikmet-i Hudâ.*

{Der-beyân-ı kelb-i Kerbelâ}: Bu sahrâyı gören deryâ zann {ider}, talattum-ı bahr gibi şa'şa'a verüp temevvüc eder. Bi-emri Hudâ bu sahrâda İmâm Hüseyin ile Yezîd askeri ceng edüp Yezîdîlerin kelbleri şühedâ kanın yeyüp serâsime olup deşt-i hâmûna düşerler. İlâ hâze'l-ân ol kelblerin eblehlerinden bu Kerbelâ'da kalup deryâ gibi çölü görüp sudur deyü seğirderek varır, görse kim su değil. Andan bir yere dahi seğirdirler. İlâ mâşâallah kavm-i Yezîdî'nin kelbleri bu Kerbelâ'da böyle seğirdüp gezmededirler. Hatta bir âdem bî-meze boş yelenlik edüp gezse efvâh-ı nâsda darb-ı mesel olmuşdur kim "Behey âdem

Kerbelâ kancığı gibi boş yire bî-fâ'ide yelek yelek ne gezersin, bir ser-i kârda olsana" derler. Temâşâ-yı sahrâ-yı Kerbelâ'dır *vallahümme âfinâ.* Sam yeli dahi çok olur. Bu çölde 6 sâ'at ılgar ile gidüp,

Evsâf-ı kasaba-i Hazret-i İmâm Hüseyin

Bağdâd'dan ara yatıda bu rabtaya gelinir ammâ bizler âheste âheste geldik. Bu kasaba Necef hâkinde ve Kerbelâ sahrâsında Mekke türâbında (–) (–) (–) (–) kenârında (–) nahlistân-ı gülistân [ve] bâğ [u] bostânlı cümle (–) aded hâne-i âbâdânlı kasaba-i ma'mûrdur. Câmi'i ve medrese ve imâreti vardır kim cemî'i ehl-i züvvâra ni'meti mebzûldür. Ve hânları ve hammâmı ve üç yüz mikdârı dekâkînleri ve mesîregâhları vardır. Gerçi her mülûk [u] selâtîn bu İmâm Hüseyin şehrin imâr etmişlerdir. Ammâ ibtidâ bânîsi halîfe-i Bağdâd'dan Sultân Adud binâsıdır. İlâ hâze'l-ân Acem şâhlarından niçe yüz bin tümen mâl-ı nezerât gelüp ve niçe bin âdem mâlın İmâm Hüseyin'e vasiyyet edüp merhûm oldukda diyâr-ı Acem'den vücûdun getirüp civâr-ı İmâm Hüseyin'de defn edüp mâllarıyla bu şehir âbâdân olmadadır. Hâlâ bu hayrâtın nâzır-ı nuzzârı Bağdâd mollalarıdır. Deşt-i Acem'de iken nâzırı bizzât şâh-ı Acem'dir. Zîrâ cemî'i kavm-i Acem Ka'be'ye gidüp gelirken bu İmâm Hüseyin'i ziyâret ederler. Niçe bini hemân "İmâm Hüseyn'i ziyâret edüp bir hacc etdim." deyüp vilâyetine gider**.**

………………..(6 satır boş)………………..**[349b]**

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı menâkıb-ı sıbtu's-sa'îd ve seyyidü'ş-şehîd Hazret-i İmâm Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*

Vâlidesi Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ binti Hazret-i Muhammedü'l-Mustafâ'dır kim Hazret-i Resûl-i Kibriyâ İmâm Hasan'ın ve Hazret-i İmâm Hüseyin'in dedesidir. Ve Hazret-i Fâtıma'nın İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin ciğer köşeleridir. Beyt:

Hasanla Hüseyin'dir iki hümâ

Radıyallahu Ta'âlâ anhümâ

Be-kavl-i müverrihîn-i siger-i Nebî, hicret-i Nebeviyye'den dörd sene evvel Uhud Gazâsı'nda Hazret-i Hamza-i bâ-safâ şehîd olduğu gün Hazret-i İmâm Hüseyin (–) şehrinde vücûda gelüp Hazret-i Risâlet-penâh Hamza-i bâ-safânın kasâvetin def' etdiler. Ol ân Cibril-i Emîn nâzil olup sûre-i (–) (–) (–) (–) âyetin getirüp hamr harâm oldu. Ve yevm-i mezbûrda Ümmü Seleme nâm hâtûn kırk dörd yaşında iken firâş-ı Resûlullah ile müşerref oldu. Ve mâh-ı mezbûrda Hazret-i Ömer'in kızı Hafsa'yı ve Zeyneb binti Huzeyme Hazret-i Resûl izdivâclarına indirâc edüp İmâm Hüseyin'i Hafsa Ana beslerdi. Ve İmâm Hasan'ı Zeyneb Ana beslerdi.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Âhirü'l-emr Âl-i Emeviyyûn'dan Yezîd b. Mu'âviye ibn Süfyân derdinden İmâm Hasan hüsn-i rızâsıyla hilâfeti kabûl etmeyüp Medîne'de uzlet-nişîn iken hâtûnu İmâm Hasan'a zehir verüp şehîd olup Medîne-i Münevvere'de Cebbâne-i Baki' içre Hazret-i

Abbâs cenbinde {İmâm Hasan} medfûndur.

Andan İmâm Hüseyin dahi Yezîd b. Mu'âviye tasallutundan terk-i vatan-ı asliyye edüp Kûfe şehrine cümle ehl [u] ıyâliyle ve yetmiş bin sahâbe-i kirâm ile hicret edüp kâh Bağdâd'da ve kâhîce şehr-i Haleb'de ve kâh Vâsıt şehrinde ve Basra'da sâkin olurdu. Ammâ cümle kavm-i Irâk ve cemî'i kavm-i Acem ve cümle ehl-i Medâyin ü Arab-ı Urbân, Hazret-i Resûl ve Hazret-i Alî hatırıyçün İmâm Hüseyin'den bî'at edüp Yezîd'den bî'at etmediklerinden Yezîd müte'ellim olup ammâ Hüseyin'i tecdîd-i bî'at idesin deyü Şâm'a da'vet eyledi. İmâm Hüseyin dahi "Ben târik-i dünyâyım, bana hilâfet ü bî'at lâzım değildir. Bir köşe-i vahdetde şehr-i Kûfe içre halkdan fâriğ bir merdim." deyü Yezîd'e nâme gönderdi.

Hemân Yezîd-i bî-mezîd Şâm diyârından ve Şâm-ı Tarablus dârlarından niçe bin kavm-i Dürzî ve Tımânî, Yezîdî, Hubârî ve aklı ve kızıllı Mervânî ve Hurûfî ve Nusayrî ve Türbedî ve Püsanî ve Zeydânî ve Zibânî ve Şehbâzî ve Kelbânî kavimlerin başına cem' etdi. Kürdistân'dan ve Sincârî ve Haltî ve Çekvânî ve Celüvî ve Bapırı ve Zıbarı ve kavm-i Dasni ve Cerdefilî ve'l-hâsıl yüz bin mikdârı Yezîdî asker cem' edüp Ubeydullah b. Ziyâd b. Ömer nâm abdullahı serdâr edüp Şâm'dan Irâk üzre gitmede. Hazret-i İmâm Hüseyin tarafında da elli yedi bin sahâbe-i kirâm ve gayrı tâbi'în hemân cümle cüyûş-ı benâm Deşt-i Kerbelâ'da cem' oldular. Ol asırda Kerbelâ'nın bir âb-ı hayât sulu yerinde cenge âmâde olup kavm-i Yezîdîler susuz yerde kaldılar. Ammâ ceng germâ-germ olunca İmâm Hüseyin askeri yan vire vire sulu yerler kavm-i Yezîd'e kaldı. Çöl [ü] çölistân yerler İmâm Hüseyin askerine kalup kavm-i Yezîdî İmâm Hüseyin askerin ortaya aldılar. Hikmet-i Hudâ günden güne Yezîdî gâlib olup Hüseynî mağlûb oldular.

Netîce-i kelâm bu hâdise-i Kûfe niçe Hadîka'larda ve siger-i tevârîhlerde mastûrdur. Tafsîli lâzım değildir. Âhirü'l-emr sene 61 târîhinin yevm-i Âşûrasında İmâm Hüseyin askeri cümle Kerbelâ'da şehîd olup İmâm Hüseyin giriftâr olup müddet-i ömrü 56 seneye bâliğ iken (–) (–) (–) bî-dîn şehîd edüp re's-i şerîfin kat' etdi. Ve dahi İmâm Hüseyn'in iki evlâdı ve dörd nefer bürâderleri ve bir karındaşı evlâdı ve beş aded ammîsi evlâdları cümle şehîd olup re's-i şerîfleri kat' olundu. Ammâ be-kavl-i İbn Şahne Ravzatü'l-Menâzır nâm kitâbda tahrîr etmiş kim ınde ehli'l-hadîs mu'temedün anh muktezâsınca {Hazret-i İmâm Hüseyin tarafında olan cümle asâkir-i Hüseyin} yüz on dörd bin nefer Sahâbe-i güzîndir. Ammâ yigirmi bin Sahâbe-i kirâm ve Muhâcirîn ü Ensâr ve Erbâb-ı Soffa "Bu sâha-i mesâfe-i Kerbelâ-yı pür-belâda şehîd olmuşlardır." deyü yazmışlar ve yigirmi bin dahi gayrı Tâbi'în şehîd olmuş demişler ve niçe Hadîka'larda dahi eyle yazmışlar. Beyt:

Ana, âline va's-selâm olsun

Yerleri Ravza-i Selâm olsun

Diğer beyt:

Dâyim ez Hak selâm-ı Rıdvâneş

Bâd ber Ehl-i Beyt yârâneş

Cümle şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ‘nın re’s-i şerîflerin Şâm’a Yezîd’e götürmede ammâ beri tarafda muhibb-i **[350a]** Hânedân olanlar İmâm Hüseyin’in ve cümle evlâdlarını ve ammîzâdelerini ve gayrı Ashâb-ı güzîni sünnet-i Resûl üzre Deşt-i Kerbelâ‘da defn etdiler. Ve niçe bin âşıkân gen yakadan İmâm Hüseyin’in ve gayrı şühedâların kabr-i münevverlerin gözedirlerdi.

Ba‘dehû cümle ser-i sa‘âdetler Şâm-ı dârü‘s-selâmda Yezîd’e vardıkda müjde etdiler. Meğer ol mahalde hammâmda imiş. Hemân ferâhından peştemâlsız uryânen hammâmdan taşra çıkup şallak u mallak İmâm Hüseyin başını temâşâya çıkdıkda bi-emrillahi Ta‘âlâ İmâm Hüseyin’in başı cıdâ üstünden gâ’ib olur. Hemân Yezîd “Hay siz beni müsahhariyyâta alup İmâm Hüseyin başı geldi deyü bana kizb edüp beni uryân hammâmdan çıkarup halka melâlet edersiz.” deyü esbâbın giyüp cümle Şâm’da olan askerin atlandırup Hazret-i Hüseyin’in ser-i sa‘âdetin getirenlerin cümlesin kılıçdan geçirüp Kerbelâ‘dan on günde cümle kelleler Şâm’a girdi ve Azîzü‘z-üntikâm Allah on günde cümle kelleleri getirenleri yine Yezîd fermânıyla kılıçdan geçirdüp hûn-ı Hüseyn’i ve gayrı şehîdânın hûnların Kerbelâ‘da dökenlerin hûnları da derûn-ı Şâm’da Yezîd hammâmı semtinde dökülüp hûn-ı Yezîdî Şâm içre seyl-i revân olduğu muhakkakdır.

Ertesi gün Hazret-i Hüseyin’in ser-i sa‘âdetin bir dîvâr üzre üzerine nûr yağdığından bulup Yezîd’e getirdiler. Secde-i şükr edüp kelle-i İmâm’ı getireni bir sâ‘at tahtında oturdup ba‘dehû kendüsü taht-nişîn olup eydür: “*Elhamdülillah* henüz müstakil pâdişâh-ı Emeviyyûn oldum. Tiz Kostantin üzre seferim vardır.” deyü tedârik-i sefere mukayyed oldu ve yedi günden Hazret-i İmâm Hüseyin’in ser-i sa‘âdetin cıdâ üzre götürdüp teferrücgâh u sayd [u] şikâre giderdi.

Sekizinci gün İmâm Hüseyin’in ser-i sa‘âdetin ılgar ile Mısır’a gönderdi. Zîrâ ahâlî-i Mısır’ın ekserî Hazret-i İmâm’dan bî‘at edüp Yezîd’den bî‘at etmemişlerdi. Ve ehl-i Gazze’nin çoğu dahi Yezîd’den bî‘at etmemişlerdi. Bî‘at etmeyenlere rağmen re’s-i İmâm Hüseyn’i {Yezîd} Mısır’a gönderüp derûn-ı Mısır’da Sultân Hasan Câmi‘i zemîninde bırağup birkaç gün pâymâl-i rimâl yatırken ba‘zı Yezîdîler re’s-i şerîfe püşt-i pâ ururlar idi. Hâlâ Mısr-ı Kâhire fellahının ve Hazrî kavminin bir ayakları tulum gibi şişmişdir, görenlere nihân değildir.

Ba‘dehû bir hâtûn-ı mu‘tekıde evlâdının başın bir hâl ile kesüp İmâm Hüseyin’in başı yerine koyup İmâm’ın başın hânesinde müşk [ü] amber-i hâm ile perverde edüp hıfz eder. Bir rivâyetde mezkûr hâtûn bir melike-i mün‘ime imiş. Yezîdîlere yetmiş bin altun verüp yine Şâm’da Yezîd’in izniyle ser-i sa‘âdet-i İmâm Hüseyin’i alup Mısır-ı cedîdin ta vasatında Kasr-ı Müsâfirîn nâm mahalde defn eder.

Ba‘de’l-inkırâz-ı Emeviyyûn Âl-i Abbâsiyân’dan el-Mustansır Billah Mısır’da hâkim iken re’s-i şerîf üzre bir kubbe-i müfîd ü muhtasar inşâ edüp Meşhed-i İmâm Hüseyin nâm ider. Ba‘dehû sene 240 târîhinde el-Melikü‘s-Sâlih Necmeddîn-i Âl-i Eyyûb bir câmi‘ ü imâret ve bir kubbe-i azîm binâ edüp hâlâ derûn-ı Mısır’da Hân Halîl kurbünde Meşhed-i İmâm Hüseyn nâmıyla meşhûr-ı âfâk ziyâretgâh-ı erbâb-ı müştâkdır. Sene 1091 târîhinde Vâlî-i Mısır Abdurrahmân Paşa muhibb-i Hânedân olmağile bir kise guruş masrûf edüp yevm-i Âşûra’da şehîd olmağile İmâm Hüseyin ol leyle-i mübârekde Abdurrahmân Paşa bir mevlûd-i şerîf etdirmişdir. Re’s-i İmâm Hüseyin şehr-i Mısr’a geleli olmamışdır, tâ sabâha

dek cemî‘i çârsû-yı bâzârlar küşâde olup cemî‘i minâreler ve şâhrâh dükkânlar niçe kerre yüz bin kanâdîller ile çerâğân olup şehr-i Mısır arûs-ı Ümm-i dünyâ oldu.

Hâlâ bu hayrât-ı azîme hâliyetü‘l-hâliye olup Abdurrahmân Paşa’dan bir hayrât-ı hasene kaldı. Hâlâ bu mevlûde ve re’s-i şerîf-i İmâm Hüseyn’e ehl-i Mısır gâyet i‘tibâr ederler ve ba‘zı ehl-i Mısır Bağdâd’a gidüp cesed-i şerîf-i İmâm Hüseyin’i ziyâret ederler. Hamd-i Hudâ bu abd-i ahkara Bağdâd’da üç kerre cesed-i şerîfin ve niçe yüz kerre Mısır’da re’s-i şerîfin ziyâret etmişiz. Ammâ,

Diyâr-ı Bağdâd'da Deşt-i Kerbelâ'da İmâm Hüseyin'in meşhed-i şerîfi imâretin beyân eder

Kaçan kim na'ş-ı şerîf, İmâm şehîd olup hûnu rîzân olduğu mahalde muhibleri defn edüp gözetdiler. Şâm'da Yezîd yüz bin asker ile ve Hazret-i Eyyûb Hâlid-i Ensârî ve Mesle ile Kostantiniyye üzre müteveccih olduklarında yedi yüz pâre yelken ile deryâdan asker-i deryâ-misâl gönderüp İslâmbol'u berren ve bahren muhâsara etdiler. Âhir fethi müyesser olmayup bâ sulh Ayasofya deyri içre ikişer rek'at namâz kılup Ebâ Eyyûb-ı Ensârî ol mahalde merhûm olup İslâmbol'da defn etdiler. Andan bî-feth Yezîd-i bî-mezîd Şâm'a gelüp ba'dehû Hicret-i Nebeviyyenin sene (–) târîhinde helâk olup Şâm'da Koyun kapusunun iç yüzünde mü'ezzinânların pîri Hazret-i Bilâl-i Habeşî kurbünde bir mezbelede medfûndur *{la'netullahi aleyh}*. Ömreş sene 38, müddet-i ûvfi sene 3 ve şehr 3 ve ahd-i Yezîd b. Mu'âviye bî'at-i ûvfi sene 60.

Bu Yezîd Âl-i Emeviyyûn'un ikincisidir ammâ babası Mu'âviye ibn Ebî Süfyân Âl-i Emeviyyûn'un evvelidir kim Çâr-yâr-ı güzînden sonra Şâm'da emîrü'l-mü'minîn olmuşdur. Ve Hazret-i Alî ile hüsn-i zindegânesi olmayup Furât {nehri} kenârında **[350b]** Ca'ber kal'ası dibinde Mu'âviye Hazret-i Alî ile Sıffîn cengi olup Âyişe-i Sıddîka Hazret-i Alî tarafında bulunup ceng-i azîm olup Hazret-i Alî hilâfetinde Mu'âviye Şâm'da hilâfet iddi'âsında idi. Âkıbet adâvet-i ezelîleri Mu'âviye oğlu Yezîd'e intikâl edüp ol dahi Alî evlâdı İmâm Hüseyin ile ceng etdi. Anınçün Âl-i Benî Ümeyye inkırâz bulunca Âl-i Hasan ve Âl-i Hüseyin ile adâvet üzre idiler.

Âl-i Emeviyyûn cümle 14 neferdir. Müddet-i îşân sene 91 Şâm-ı Dârü'l-İslâm tahtları idi. Emeviyyûn'un ibtidâsı Mu'âviye b. Ebî Süfyân'dır. Bu Mu'âviye Hazret-i Alî'yi sevmezdi, ammâ Hazret-i Osmân'a pek muhabbet ederdi. Hatta hilâfet Mu'âviye'de iken "Ehl-i Medîne Hazret-i Osmân'ı katl etdiler." deyüp cümle ehl-i Medîne'yi katl-i âm edüp cesed-i Resulullah'ı Medîne'den kaldırup Şâm'a götürmeğe mübâşeret etdikde minber-i Resûlullah mütezelzil olup semâda şems-i âteş-tâbun tâb [u] tüvânı kalmayup münkesif oldu. Mu'âviye havfinden cesed-i Resûl'i yerinden ref' etmeden ferâğat etdi ammâ vücûdu ra'şeye uğradı.

Âhir sene 60 mâh-ı recebü'l-müreccebinde Şâm'da lakve marazından merhûm olup Bâbu'l-Câbî'de medfûndur. Müddet-i hilâfeti sene 19 ve müddet-i ömrü sene 75, künye-i Mu'âviye Abdurrahmân'dır. Nakş-ı hâtemi *"Li-külli amelin sevâb"* idi.

Hazret-i Ömer ve Osmân zamânında Şâm'da yigirmi sene halîfe oldu. Ba'dehû yigirmi sene dahi cümle kırk sene halîfe oldu. Cemî'i hilâfetinde İmâm Hasan'a ve İmâm Hüseyn'e itâb u şitâblı ve ta'n-âmîz mektûblar tahrîr ederdi. Hazret-i Âyişe-i Sıddîka Mu'âviye ile Sıffîn cenginden sonra yine hilâfet-i Mu'âviye'de ba'dehû Hicretü'n-Nebeviyye sene 58 târîhinde müddet-i ömrü sene 67 yaşında merhûme olup Medîne-i Münevvere'de Bakî'de medfûndur.

Bu Hazret-i Âyişe-i Sıddîka'yı Mu'âviye kabrinden çıkarup gayrı beyâbâna defn etmek murâd edindi. Ehl-i Medîne "Hazret-i Resûl'ün ehlidir ve ümmü'l-mü'minîndir ve bint-i Hazret-i Ebâbekir'dir." deyü yerinden çıkarmağa rıza vermediler.

Âhirü'l-emr sene (–) târîhinde Timur Hân Şâm-ı şerîfe geldikde bu Hazret-i Mu'âviye'nin kabrinden vücûdun çıkarup âteşe göyürdürmeğe murâd edindikde, "Hazret'in vahiy kâtibidir ve Hazret'in halası oğlu akrabâsıdır incitmen." deyü ricâ etdiler. Kabrin küşâde etmeden ferâğat edüp Yezîd'in kabrine gelüp gördü kim cemî'i Yezîdîler bu Yezîd'in kabrini ravza-i Rıdvân'dan nişân verir bir İrem edüp "Rabb-i hafî" nâm deyü *hâşâ* böyle bir nâm komuşlar. Hemân Timur gördü kim cemî'i Mısr u Şâm ve Haleb ü Tarabulu's-Şâm halkı cümle Yezîdî olmuşlar. Timur, "Ben de Yezîdîyim." deyü halka çav çalup efvâh-ı nâsa söz bırakdı. Ve "Yezîd'in kabrini altundan ve gümüşden ve cevâhirden yaparım." deyü iklîm-i Şâm'dan bin deve yükü mâl-ı hazâ'in olup kabrinden Yezîd'i çıkarup gördü kim na'ş-ı Yezîd altı yüz yıldan berü ter ü tâze beyâz pembe-misâl durur.

Âhir-ı kâr cesed-i Yezîd'i âteşe göyündürüp cemî'i Tatar askerine emr edüp kabr-i Yezîd'e peste-i bârân-zede edüp Yezîd'in külün göğe savurdu ve cemî'i âsâr-ı binâlarında olan girân-bahâ olan âvîzeler ve maslûbât u musanna'âtdan şem'dânlar ve gülâbdân ve gayrı sîm âvânî eşyâları cümle şütürlere tahmîl edüp Şâm'dan bu kadar metâ' ile bin kise mâlı Bağdâd'da İmâm Hüseyin'e gönderüp âsitâne-i İmâm Hüseyin'i dahi ziyâde imâr etdi. Ammâ devlet-i Emeviyye'de İmâm Hüseyin'i bir kimesne imâr etmeğe cür'et edemezlerdi. Ammâ devlet-i Abbâsiyân'da niçe hulefâlar ve el-Mütevekkil Alallah halîfe ve Hârûnu'r-Reşîd ve Adudu'd-devle ve niçe mülûk dahi tevsî' ü ta'mîr ü termîm ederlerdi.

Şimdiki eşkâl-i imâreti Timur Hân hayrâtıdır kim evc-i âsumâna kehkeşân-âsâ kad çekmiş bir kubbe-i münevverdir. Bâb-ı sa'âdeti cânib-i (–) mekşûfdur ve atebe-i âlîsi ve süflîsi ve kapu kanatları ve halkaları ve kilidleri cümle sîm-i hâlisdendir ve derûn-ı kubbede ol kadar zî-kıymet mücevher altun ve gümüş kanâdîller ve âvîzeler var kim âdemin gözü hîrelenir. Zîrâ her biri birer pâdişâhlar ve vüzerâ vü vükelâ ve a'yân [u] kibârın hayrâtlarıdır. Husûsen Acem şâhlarının kanâdîlleri ve şem'dânları ve çerâğdânları ve gülâbdân u buhûrdânların hisâbın ve bunda medfûn olan mâl-ı Kârûn'un hisâbın Hudâ bilir.

Ve kubbe-i nîlgûnun cânib-i erba'asındaki revzenlerde olan camlar ve murakka' sadefkârî Arabî kapaklar ve cümle rûy-ı dîvârda olan cemî'i seyyâhân-ı berr u bihârın ve erbâb-ı ma'ârifin birer kıt'a hüsn-i hatları ve gayrı âsârlarıyla zeyn olmuş rûy-ı dîvârdır. Bunda olan Kelâm-ı İzzetler ve niçe bin kıt'a kütüb-i mu'tebereler vardır kim bir âsitânede yokdur.

………………..(1.5 satır boş)……………….. **[351a]**

Sitâyiş-i kabr-i münevver-i sandûka-i Hazret-i İmâm Hüseyin *radıyallahu anh*

Bu kubbenin tâ vasatında *nûrun alâ nûr-ı* pür-envâra müstağrak olup yeşil imâmesiyle bir mehâbet ü salâbet üzre medfûndur kim kabr-i şerîfine ibtidâ giren âdemin vücûduna bir ra'şe ârız olup mebhût [u] hayrân olur ve müşk ü amber-i hâm râyihasından cemî'i erbâb-ı züvvârın dimâğları mu'attar olup cümle kesâfetden müberrâ olur. Gûyâ hâbdan bîdâr ve safâ-yı hâtırdan hüşyâr olur. Cümle ehl-i züvvâra bu râyiha-i pür-safâ bahşdır kim cümle erbâb-ı dilân bu hikmetin hayrânı ve bu ıtriyyât-ı tayyibenin şâdânı olur. Niçeler bu

râyiha-i tayyibe içün cennet râyihasıdır derler, niçeler Hazret-i İmâm Hüseyin hayâtında verd-i ebyaz gibi kokardı, anın râyihasıdır derler.

Muhassal-ı merâm âdem müşk ü amber-i hâm-ı hoş-bûdan sermest ü hayrân ve gûyâ bî-ser ü sâmân olur. Ve müstecâbü'd-da've misilli olduğuna delîldir kim bir âdem ne kadar mağmûm u pür-gussa vü müte'ellim olup nutka mecâli olmasa bir kerre ziyâret edince cemî'i gıll u gışdan ve gam u gussa ve evhâm-ı mühlikden ve vesvâs-ı düllîden ârî olup bir gûne inşirâh-ı sadr-ı zevk-i derûn hâsıl olup âdeme bir gûne cevelân u tab' u zekâvet hâsıl olur. Ve her kim emrâz-ı muhtelifeye mübtelâ olsa bu İmâm Hüseyin âsitânesine yedi gün müdâvemet edüp yüz sürse bi-emrillahi Ta'âlâ rahm-i mâderden henüz müştakk olmuş gibi vücûdunda bir illet kalmayup zinde olur. Tâ bu mertebe dâru'ş-şifâ-yı kûy-ı yâr-ı Hüseyni'ş-şehîdi'r-rızâdır.

Zîrâ ciğer-kûşe-i Aliyy-i Vefâ'dır ve nûr-ı çeşm-i Fâtımatü'z-Zehrâ'dır ve ser-çeşme-i Düvâzde İmâm'dır kim bu İmâm Hüseyn'in oğlu İmâm Zeynelâbidîn'dir, anın oğlu İmâm Muhammed Bâkır'dır, anın zâdesi İmâm Ca'fer Sâdık'dır, anın ciğer-kûşesi İmâm Mûsâ Kâzım'dır, anın nûr-ı dîdesi İmâm Alî Rızâ'dır, anın ırk-ı tâhiri İmâm Muhammedü't-Takî'dir, anın sülâle-i pâki İmâm Alîyyü'n-Nakî'dir, anın ferzend-i ercümendi İmâm Hasanu'l-Askerî'dir, anın mahdûm-ı mükerremi İmâm Muhammedü'l-Mehdî'dir.

Bu mezbûr dokuz aded imâmın cedd-i a'lâsı İmâm Hüseyin'dir, karındaşı İmâm Hasan'dır ve pederleri İmâm Alî *kerremallahu vechedir* kim diyâr-ı Acem-i Horasân'da ve Belh [u] Buhârâ'da on iki imâm bunlardır ve İmâm Hüseyin ırkından vücûda gelen sâdât-ı kirâm makbûldür.

Zîrâ ekseriyyâ şürefâların şecere-i huccetleri Hazret-i İmâm Hüseyin'e müntehîlerdir. İmâm Hasan'a azacık sâdât müntehî olurlar. Ve Hazret-i İmâm Alî ve İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin Âl-i Âbâ'dırlar.

Vesîletü'l-Müte'abbidîn nâm kitâbda eyle tahrîr eder kim bir gün Hazret-i Risâlet-penâh, Hazret-i Alî ve Fâtımatü'z-Zehrâ ve Hasan ve Hüseyin'i bir abânın altına çeküp buyururlar: [105] demişlerdir.

Ve hatta İbn Abbâs'dan menkûldür [106]

Ve Hazret-i Resûl-i Hudâ Kur'ân-ı Azîm işâretiyle Hazret-i Alî hakkında bu âyet-i şerîfeyi tebşîr etmişlerdir. *"E'ûzü billahi Ta'âla mine'ş-şeytân:* [107] cemî'i müfessirîn müttefekun-aleyh olup Ehl-i Beyt'den murâd Penc-i Âl-i Abâ'dır kim Hazret-i Risâlet-penâh ve Hazret-i Alî ve Fâtıma ve Hasan ve Hüseyin mahsûs olmuşdur demişlerdir.

Bâlâda Bağdâd ziyâretlerinde bu Âl-i Abâ hakkında cümle evsâflar mufassal tahrîr olunmuşdur, ana nazar oluna. Ancak bu mahalde bu kadarca ile iktifâ olundu.

Ve âsitâne-i İmâm Hüseyin'de medfûn olan evlâd-ı zevi'l-kirâmları beyân eder

Evvelâ Hazret-i İmâm Hüseyin'in iki aded evlâd-ı kirâmı Hazret-i Alî Evsat ve Alî Asğar ve dörd nefer bürâder-i cân-berâberleri medfûndur.

Evvelâ İmâm Abbâs-ı Asğar şehîd ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve İmâm Hüseyin'in karındaşları evlâdları İmâm (–) (–) ve beş aded ammîzâdeleri şehîd olup bu âsitânede âsûdedirler.

Evvelâ İmâm,

………………..(1 satır boş)………………..

Ve ziyâret-i Hurr-i Şehîd *radıyallahu anh* ve ziyâret-i Hazret-i Habîb b. Muzâhir *radıyallahu anh*.

Netîce-i kelâm bu İmâm Hüseyin etrâfında hadd ü hisâbın Cenâb-ı Bârî bilir ziyâretgâhlar vardır. Mümkin olduğu mertebe mukaddemâ bin elli dokuz târîhinde Bağdâd'a gelüp ziyâret etdiğimiz mahallerde ekseriyyâ tahrîr olunmuşdur. Tekrârının tahrîrinde âlem yokdur. *Rahmetullahı aleyhim ecma'în ve kaddesenallahu bi-sırrıhi'l-mübîn.*

Niçe kimesneler bu şühedâları ziyâret edüp bunlara yazığından ve kesret-i muhabbetden Yezîd'e la'net ü şetm ederler ammâ şetm etmemek gerek. Zîrâ Mu'âviye ve Yezîd neseb-i Resûlullah'dandır. Anların cemî'i ahvâlâtların Hazret-i Cibril-i Emîn *min indillah* haber getirmişdir kim Hasan zehir nûş edüp merhûm ola , İmâm Hüseyin dest-i Yezîd'de şehîd ola.

Hatta **[351b]** Hazret-i Mu'âviye Hazret'in vahiy kâtibi olmağile Cibril-i Emîn'in bu haberi Hazret'e getirdiğinden haberdâr olup bir gün esnâ-yı kelâmda Mu'âviye eydür: "Yâ Resulallah! Allah ile ahdim olsun kim ebedü'l-ebed te'ehhül etmeyem kim senin kızın evlâdlarına benim evlâdımdan bir hıyânet zâhir olmaya" dedikde Hazret-i Risâlet-penâh buyururlar kim *el'abdü yüdebbiru vallahu yukaddiru* [108] dediler.

Âhirü'l-emr bir gün Hazret-i Mu'âviye'nin zekerin akreb sokup niçe bin hukemâ ve etıbbâ ilâcında âciz kaldılar. Âhir-i kâr "Yâ emîre'l-mü'minîn cimâ' eyle!" dediler. "Hâşâ ben evlenem." deyü yemîn etdi ve günden güne mesânesinin illeti müştedd olup hâlet-i nezi' mertebesine vardı.

Âhir-i kâr yüz yigirmi yaşında evlâddan kalmış bir fertûte-i zâl-ı zemâneyi Mu'âviye nikâh ile alup bir kerre yakîn olunca bi-emri Hayy-ı Kadîr Mu'âviye zehirli akreb kuyruğun ol fertûtenin ferc-i kabîhine dökünce Mu'âviye akreb zehrinden halâs olup ten-dürüst oldu ammâ ol akreb zehrinden mezkûr avret evlâddan kalmışken hâmile kalup ol semm-i helâhilden Yezîd vücûda gelüp Deşt-i Kerbelâ'da elli bin Sahâbe-i kirâm'ı zehr-i mâr ile sokup şehîd eyledi.

İmdi bu ahvâl-i pür-melâl eskiden bâzâr-ı bî-zer bey' [u] şirâ olunmuş bâzârdır kim taraf-ı Hak'dandır. Mu'âviye ve Yezîd'e şetm etmemek gerek ammâ diyâr-ı Acem'de cümle Teberrâyî ve Havâricî ve Râfızîler Hazret-i Mu'âviye'ye sebb ederler. Zîrâ Hazret-i Alî'yi sevmeyüp nehr-i Furât kenârında Hazret-i Alî ile Sıffîn cengi etdi ve "Hilâfet Alî'nin değildir, benimdir." dediğiyçün buğz ederler. Ve Hazret-i Ömer Mu'âviye'ye muhabbet edüp Şâm hilâfetin Mu'âviye'ye mü'ebbed verdiğiyçün Hazret-i Ömer'e de buğz [u] adâvet ederler. "Ve Yezîd'e dâ'imâ sebb ü la'n ederler. Ve Âl-i Osmân'a dahi hâtır-mândedirler kim Âl-i Osmân muhibb-i Hânedân ve muhibb-i Ehl-i Beyt ola da niçün Diyârbekir diyârında Yezîdî Kürdleri Sincâr'da ve Haltî ve Çekvânî ve Bapırı kavmin

korudırlar ve Şâm-ı cennet-meşâm hâkinde Dürzî ve Tımânî ve Yezîdî ve Mervânî ve Hubârî ve Ma'rûfî ve Aklı ve Kızıllı Yezîdîlerini Osmânlı bu ülkelerinde korlar ve niçe bin umûrlarına mu'âvenet ederler?" deyü kavm-i Acem ellerine fetvâlar alup Âl-i Osmân'a kılıç çeküp adâvet etdiklerinin aslı bu tahrîr olunan mevâdâtlardır.

Ammâ garâ'ib-i acîbe diyâr-ı Rûm'un Arnâ'ûd vilâyetinde ya'nî Arnavudistân'ın İskenderiyye'sinde ve Pirizren sancağında ve Dukagin'inde ve Elbasan'ında ve Avlonya ve Delvinye ve Yanya sancaklarında Mu'âviye ve Yezîd'e ol kadar sebb ederler kim Kızılbaş-ı ser-tıraş ol kadar sebb idemez ve zerde ta'âmın ve boza müskirin Mu'âviye peydâ etdiğiyçün ne ne zerde yerler ve boza içerler.

Ve Mu'âviye maviye rağbet edüp dâ'imâ mavi libâs geydiğinden bu Arnavudistân'da asla mavi siyâb geymezler ve mavi lafzın anmazlar. Hatta yine Arnavudluk'da Aydonat nâm bir şehirde kadısı şehre dâhil olunca bir mavi kürk geymiş, a'yân-ı şehir kadıya bin guruş verüp kürkün kadıdan alup pâre pâre etdiler.

Bu havfden Fireng küffârları kaçan kim Arnavudistân iskelelerinde Olgün ve Bar ve Leş ve Dıraç ve Avlonya ve Delvinye ve Sayada iskelelerine çuka metâ'ı ve gayrı kâlâ getirdiklerinde aslâ ve kat'â maviye müte'allık bir metâ' getirmeğe kâdir değillerdir.

Ta bu mertebe Mu'âviye'yi ve Yezîd'i sevmezler. Bu ahvâle hakîr pek vâkıfım ve niçe Arnavud huccâcları Şâm'a geldiklerinde kabr-i Yezîd üzre gelüp teşelşül ve teğayyuz etdiklerin bu hakîr görmüşüm. Zîrâ hâlâ kabr-i Yezîd Şâm'da yeste-bârân-zede hânedir kim âyende vü revendelerin ârâmgâh-ı teşelşülhâneleridir. Bu ahvâle dahi vâkıfım ki bir kavm-i Yezîdî kabr-i Yezîd kurbünden ubûr ederken eğer etrâfı hâlî görürse elbette eğilüp Yezîd'in kabri üzre olan sidiği eteğin bulaşdırır yahûd bir vasla necâset kaldırup azâb-ı Yezîd'i tahfîf edüp ubûr eder. Andan ma'lûmdur kim ol âdem dürüst Yezîdî'dir ve dahi Yezîd ile,

………………..(6 satır boş)………………..

Ve dahi İmâm Hüseyin ile Yezîd'in hikâyeleri tamâm oldu. **[352a]**

Ziyâret-i İmâm Hüseyin'den yine cânib-i kıbleye 8 sâ'atde çöl ü çölistân içre şiddet-i hârda Merzıvân şehrinin ve Kastamonı diyârının cilav katırları kadar mehîb arslanlar ile ceng edüp niçesin temâşâ ederek,

Menzil-i Ortahân: Çölistân içre bir hân-ı kavîdir kim Hârûnu'r-Reşîd hâtûnu Zübeyde Hanım binâsıdır. Etrâfında Mevâl Urbânı kara obalarıyla meks edüp müşk ü amber-i hâm râyihalı südleri ve yoğurd ve kaymakları olur. Bu mahalde tarîk-ı âm iki fırka olup cânib-i kıbleye giden râh-ı müstakîm Zübeyde Hâtûn dîvârıyla on günde Ka'be-i şerîfe gider kim bu mahalde kıble garb tarafındadır. Cümle ehl-i Bağdâd'ın kıblesi gün batısı tarafınadır. Ve şimâl tarafına giden yol çöl [ü] çölistân ile Ane kal'ası ve Selme kal'ası üzre sekiz günde Şâm-ı şerîfe kârbân gidüp gelir şâh-râh-ı dürüstdür. Yine bu mezkûr Ortahân'dan taraf-ı kıbleye çölistân [u] muğaylânistân içre 6 sâ'atde Deşt-i Kerbelâ'da gidüp,

Evsâf-ı taht-gâh-ı Şâh Zavil, ya'nî şehr-i Irâk-ı Mahavil

Sene (–) târîhinde el-Melik Zavil ibn Adud Şâh binâsıdır. Zamân-ı kadîmde şehr-i azîm

imiş. Bir taraf tâ nehr-i Furât'a müntehî imiş. Hâlâ nehr-i Furât'dan ba'îd bir kasaba-misâl (–) (–) nahlistân [u] gülistân içre (–) hâneli câmi' ve hân ve hammâmlı ve müfîd [ü] muhtasar çârsû-yı şâhlı büleydedir. Bağdâd hâkinde hâss-ı hümâyûndur kim vâlî-i Bağdâd tarafından (–) guruşa iltizâm ile zabt olunur ağalıkdır. Bânî-i şehr olan Şâh Zâvil ilm-i musikârda yed-i tûlâ sâhibi olup bu diyâr-ı Irâk'da makâm-ı Irâk'ı îcâd edüp Irâk'dan bir şu'becik dahi âğâze îcâd etdiğinden makâm-ı zevil-i Irâk derler. Niçe bin kâr u nakş ve murabba'ât u zecil ve savt u zikr ve tasnîfât ü ameller vardır kim yahşı mü'essir makâm-ı zâvil-i ırakdır. Ve nehr-i Mehâvil bu mahalde Furât'dan münşa'ib olup sahrâ-yı Mehâvil'de olan kurâları saky edüp sahrâ-yı Kerbelâ bu mahalde tamâm olur.

………………..(3 satır boş)………………..

Ve Kuşlar kal'asından cânib-i kıbleye kal'a-i Hille ara yatıda varılır. Lâkin bu hakîr andan yine kıbleye 4 sâ'atde çölistânda ubûr edüp,

Evsâf-ı şehr-i Mînâ, ya'nî kal'a-i Hilletü'l-Fîhâ

Şehr-i azîm ve belde-i kadîmdir. Sene (–) târîhinde Âl-i Abbâsiyân'dan el-Melikü'l-Fîhâ Cedallah ibn el-Mütevekkil Alallah binâsıdır. Cezîre-i Dicle'de nehr-i zülâl Furât-ı helâl sâhilinde bender-i sevâd-ı mu'azzam imiş. Niçe mülûkdan mülûka intikâl edüp niçe kerre imâr ve niçe kerre harâb olmuşdur. Ba'dehû sene 1040 târîhinde Âl-i Osmâniyân'dan Sultân Murâd Hân-ı Râbi'in serdâr-ı mu'azzamı olan Hüsrev Paşa Bağdâd'ı muhâsara edüp bî-feth avdet etdikde bu Hille kal'asına Hüsrev-i Şîr şîrâne vü dilîrâne gelüp deryâ-misâl askeriyle taht-ı Hille'de serâperde-i Hüsrevânesiyle meks etdikde bu kal'a-i Hille'yi gördü kim harâbe mü'eddî olmuş ammâ Bağdâd'a bundan rahne irüp zafer bulmak mülâhazasında olup kal'a-i Hille'ye asker-i deryâ-misâli üşürüp mukaddemâ hâk-i pâk ile mebnî olan sûr-ı üstüvârın müceddeden yine top ve tula ve kerpiç ve kec ve Horasânî ve kireç ile bir kal'a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn edüp bir handak-ı amîk ü arîz edüp handak içinden nehr-i Furât'ı deverân u cereyân edüp nehr-i Furât üzre bir araba ubûr olunur bir cisr-i haşeb inşâ edüp cümle cebehâne vü levâzımâtların kemâkân müheyyâ edüp üç bin sipâh ve iki bin piyâde yeniçeri ve topçu ve cebeci ve gayrı muhâfazacı kodu.

Ve Halîl Paşa ve Zülfikâr Paşa ve Karaman Paşası Bali Paşa'yı eyâletleriyle muhâfaza-i Hille'ye koyup kendüleri Musul'a vâsıl oldular. Çünkim bu kal'a nehr-i Murâd sâhilinde ummân olup Osmânlı mâl-â-mâl oldu ve nehr-i Şatt kenârında kal'a-i Musul imâr olup sedd-i Osmânlı oldu. Derûn-ı Bağdâd'da olan Kızılbaş gördüler kim bu iki kal'a dest-i Osmânlı'da imâr olalı kal'a-i Bağdâd'a keleklerle zahîre gelmez oldu. Hemân kavm-i Acem Bağdâd'dan yetmiş seksen bin asker ile bu kal'a-i Hille üzre gelirken derûn-ı Hille'de olan asâkir-i İslâm kavm-i Acem'e mukâvemet idemeyeceklerin bilüp bu kadar cebehâne ve bu kadar mâl-ı erzâklarıyla hemân bir gice Hille kal'asın bırağup Musul'a vâsıl oldukları sâ'at Hüsrev Paşa da kal'ayı Kızılbaş'a bî-ceng verenlerin **[352b]** ser-i kârda olanların cümle kılıçdan geçirdi. Beri tarafda Kızılbaş kal'a-i Hille'ye istîlâ edüp dahi metîn ü müstahkem etdi.

Ba'dehû sene 1048 târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Râbi' Bağdâd-ı behişt-âbâdı feth edüp bu kal'a-i Hille bî-ceng feth oldu. Be-dest-i (–) Paşa. Hâlâ hükm-i Bağdâd'da ma'mûr kal'adır. Kal'a dizdârı ve üç yüz aded neferâtı ve kifâyet mikdârı cebehânesi vardır.

Kal‘ası nehr-i Furâd kenârında bir düz vâdîde şekl-i murabba‘ hâk-i pâk ile mebnî bir kal‘a-i kavîdir. Kıble tarafı nehr-i Furât’dır ve cümle (–) aded kapusu vardır. Evvelâ cânib-i kıbleye Cisir kapusu ve taraf-ı şarka nâzır Bağdâd kapusu (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve bu kal‘anın dâ’iren-mâdâr cirmi (–) (–) adımdır. Hâkimi sancak beğidir. Yedi yüz kadar asker ile hükûmet eder. Beğinin hâss-ı hümâyûnu (–) (–) akçedir. Hâkinde timâr ve ze‘âmet vardır. Alâybeği ve çeribaşısı vardır. Ammâ yeniçeri serdârı ve kethudâyeri ve şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı yokdur, ammâ a‘yânı çokdur. Ve hâss-ı hümâyûnları iltizâm ile zabt eder paşa ağalarından bir ağa hâkimdir ve yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır. Ve cümle nevâhîleri yetmiş pâre arslan kaplanlı köylerdir kim hurması cihânı zeyn etmişdir.

Ve nehr-i Melik Fîhâ, bu nehr-i Furât’dan ayrılup cümle Hille köylerin reyy eden nehr-i Şatt değildir nehr-i Furât’dır.

Ve Hille zâbitinin biri dahi muhtesib ve bâcdâr ve şâhbenderdir ammâ hâlâ muhâfazacı kapu kulu yeniçeri yokdur.

Derûn-ı kal‘ada cümle (–) türâb-ı pâk ile mestûr (–) tahtânî ve fevkânî hâne-i ma‘mûr ve harâblardır.

Cümle (–) aded câmi‘dir. Evvelâ cümleden ma‘bedgâh-ı kadîm Hazret-i Alî Câmi‘i. Hayli vâsi‘ câmi‘dir ammâ kıbâbları kurşum ile mestûr değildir. Tûlen ve arzen (–) ayakdır. Bir minâre-i âlîsi var kim cümle İslâm diyârında bu minâre meşhûr-ı âfâkdır. Bu minâre-i bâlâ dibine niçe züvvârlar gelüp “Ey minâre-i bâng-i Muhammedî Hazret-i Alî‘yi seversen ırğan!” derler. Bi-emrillah ol minâre yemîn ü yesârına hırâmânî hırâmânî avnanır. Niçe züvvâr-ı erbâb-ı dilân gelüp “Seyencelî bi-vilâyetike yâ Alî, yâ Alî” derler. Yine minâre salınır derler.

Hakîr bu kelâmları belki onar kerre tekrâr etdim ammâ minârenin asla salındığın görmedim.

Âhir üç nefer yârân ile yüz beş kademe minâreye urûc edüp sahrâ-yı Hille’yi ve Deşt-i Kerbelâ‘yı temâşâ edüp “Ey Hazret-i Alî‘yi seversen ırgalan!” dediler. Hemân minâre eyle sallanmağa başladı kim hakîrin aklı başından gidüp aşağı kapuya dar düşdüm. Bu a‘ceb-i garâ’ibden minâre-i ibret-nümâdır.

Ve bir dahi çârsû içre (–) (–) câmi‘i (–) (–) (–) (–)

Ve medrese-i Hazret-i Alî; hâlâ ma‘mûr ziyâretgâhdır ve mekteb-i Hazret-i İmâm Hüseyin; hâlâ ma‘mûr ziyâretgâh-ı dârü‘t-tahsîl-i ulûmdur.

Ve hânları ve hammâmı ve kifâyet mikdârı üç yüz kadar dükkânları vardır ammâ bezzâzistânı yokdur, ammâ her hânda ehl-i hırefi çokdur ve Hille gemi gâyet meşhûrdur. Her kankı at serkeşlik etse Hille gemi ol serkeş atı maymun gibi raks etdirir.

………………..(4 satır boş)………………..

Şehr-i kadîm Hille’de ve emâkin-i müteberrikde âsûde olan enbiyâ-yı ızâmın ve evliyâ-yı kirâmın merkad-i şerîflerin ve makâmât-ı

aliyyelerin ale’l-infirâd beyân eder

Evvelâ mukaddemâ sene 1059 târîhinde Bağdâd’a geldiğimizde bu Hille’nin ziyâretgâhları bâlâda tahrîr olunmuşdu. Ammâ hâlâ şimdi geldiğimizde niçe ziyâretler dahi ziyâde etmeğile anları da tahrîr etmek iktizâ etdi.

Evvelâ makâm-ı Havâriyyûn ve şehîdü’ş-Şems nâm mahalde Hazret-i Yûşa‘ Nebî kabri, *aleyhi’s-selâm.*

Ve kabr-i İmâm Ukal ibn Ebî Tâlib, Hazret-i Alî karındaşıdır.

Ve bu mahalde makâm-ı Hazret-i Alî ve Hille içinde merkad-i Şeyhu’l-Fezâ’il ve makâm-ı İmâm Zeynelâbidîn ibn İmâm Hüseyin. Ve Hille’de Ulucâmi‘ içinde makâm-ı Hazret-i İmâm Mehdî ibn İmâm Hasanu’l-Askerî‘dir. Ve Hille’de merkad-i eş-Şeyh Muhammedü‘l-Müftecib ve Hille’nin hâricinde merkad-i Hazret-i İmâm Hamza b. İmâm Mûsâ Kâzım ve yine Hille taşrasında merkad-i **[353a]** Hazret-i İmâm Avn ibn İmâm Alî ve Hille şehri kurbünde ziyâretgâh-ı Cimcime Sultân, pâdişâh iken tâc u efser-i dîhîmi terk edüp bu mahalde tavattun etmişken Hazret-i Alî bu pâdişâh-ı Cem-cenâbı ziyârete gelüp yedi gün yedi gice ekl [ü] şürb etmeden sohbet-i hâssu’l-hâs edüp Hazret-i Alî bu Cimcime Sultân’dan ilm-i ledünni tekmîl eder. Vedâ‘ mahallinde Hazret-i Alî bu sultâna nehr-i Furât’ın geçidin su‘âl eder. Azîz geçit yerin gösterir. Hemân Hazret-i Alî Düldül ile nehr-i Furât’a uğrar. Bi-emri Hudâ Hazret-i Alî Düldül’ünün pâyine bir katre âb-ı Furât dokunmadan Hazret-i Alî ubûr eder. Cimcime Şâh ulu sultândır.

Ve merkad-i Hazret-i İmâm Mansûr ibn İmâm Hasan *radıyallahu anh*ümâ ve Şeyh Muhammed merkadi; Hazret neslinden Âl-i Hâşimî‘dir ve İmâm Mehdî-i Makûlî e’imme-i müctehidîn evlâdındandır ve merkad-i İmâm Alî Asğar ibn İmâm Zeynelâbidîn ve makâm-ı İmâm Ca‘fer Sâdık ibn İmâm Muhammedü‘l-Bâkır ve makâm-ı Hazret-i Selmân-ı Pâk el-Fârisî ve makâmât-ı evlâd-ı İmâm Hüseyin ve merkad-i pür-envâr Hümâ Hâtûn binti Hazret-i Yûsuf Sıddîk zevceti Hazret-i Eyyûb *aleyhim ve alâ nebiyyinâ efdalu’s-salât ve’s-selâm* ve makâm-ı Hazret-i Hızır *aleyhi’s-selâm* ve merâkıd-ı evlâd-ı zevi’l-ihtirâm Hazret-i İmâm Mûsâ Kâzım *radıyallâhu anhüm ecma‘în* ve merkad-i İmâm Hârib ibn Mûsâ Kâzım, İmâm Hamza kurbünde başka kubbede medfûndur ve merkad-i İmâm Hamza ve merkad-i Hazret-i İmâm Kâsım, Hazret-i İmâm Alî Mûsâyı‘r-Rızâ‘nın bürâderidir, *radıyallahu anh*ümâ. Çölistân içre bir kubbe-i serâmedde medfûndur. Ve dahi, ziyâret-i Eyyûb Nehîcî *kaddesenallahu bi-sırrıhi’l-azîz.*

………………..(3 satır boş)………………..

Niçe bin ziyâretgâhlar dahi vardır ammâ hâlâ ziyâret etdiğimiz bunlardır. Ve bu Hille’den kalkup cânib-i cenûba nehr-i Furât kenârıyla 4 sâ‘atde,

Menzil-i (–) Hâşimiyye :

………………..(1 satır boş)………………..

Bu mahalde ol kadar şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ kıbâbları var kim hadd-i hasrı yokdur. Râst geldiğimiz merkad-i pür-envârları ziyâret edüp birer Fâtiha ile rûh-ı şerîflerin yâd edüp âşinâlık kisb etdik. Andan yine Murâd kenârıyla taraf-ı cenûba 7 sâ‘atde,

Menzil-i (–) Yetîmân:

………………..(1 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı Hazret-i Avn b. Hazret-i İmâm Alî *radıyallahu Ta'âlâ anhümâ.* Bu mahalde bir kubbe-i âlî içre medfûn olup ziyâretgâh-ı erbâb-ı hâcâtdır. Andan yine semt-i cenûba nehr-i Furât kenârıyla 5 sâ'atde,

Menzil-i (–) Refiyye:

………………..(1 satır boş)………………..

Bu mahalden bir mesâfe-i ba'îde çölde Hille ile İmâm Alî mâbeynine vâki' olmuş bir tur'a-i Furâd kenârında,

Ziyâret-i Hazret-i [Zül]kefîl Peygamber {ibn Hazret-i Eyyûb} *aleyhi's-selâm:* Bir kubbe-i pür-envârın içinde medfûndur. Bir fersah yerden nümâyân kubbe-i âlîdir. Bu âsâr-ı azîmenin ve bu hayrât-ı (–) nın bânîsi bizzât Hazret-i Ömer'dir kim Basra kal'ası fethine sa'âdetle geldiklerinde binâ etmişlerdir. Cemî'i Arab-ı Urbânın zî-kıymet metâ'ları bu Kefîl Peygamber'in kubbesinde emânet durduğundan Kefîl Peygamber derler. Ammâ asıl Zülkifl Nebî'dir. Zîrâ Kur'ân-ı Azîm'de ve Furkân-ı Mecîd'de dahi sûre-i (–) ve Ve [109] (–) (–) (–) lafzıyla yâd olunmuş peygamberdir. Kabr-i münevveresinde eyle mehâbet var kim ziyâretine vardıkda gaşş olur. Bunda emânet olan mâl-ı firâvâna bir ferd-i âferîde vaz'-ı yed etmeğe kâdir değillerdir.

Bevvâbı ve dîdebânı ve kubbe-i pür-envârın bâbı ve bevvâbı yokdur. Hemân cümle metâ' şöyle yatır, vakt-i hâcetde metâ' sâhibleri erzâkların alup bir hilâle ve bir sûzene ziyâde vaz'-ı yed etmeğe kâdir değillerdir. Her kim bu emânet şeylere dest-dırâzlık eylese ol ân cân verüp bu âsitânenin kapusu önüne defn ederler. Anda ne kadar mezâristân varsa emânete hıyânet edenlerin kabirleridir. Anınçün kimesne bir şeye vaz'-ı yed etmeğe kâdir değillerdir. Niçe bin kerre tecrübe olunmuş peygamber-i guduvvîdir. Bu diyâr halkı gâyet i'tibâr u i'tikâd ederler.

{Lisân-ı İsrâîlî'de bu Hazret-i Zelkifl'in ism-i şerîfi Harkil'dir. Keykubâd Melik zamânında vücûda gelmişdir. Ba'de'n-nübüvve Keykubâd Şâh Hazret-i Zülkifl'e imân getirmişdir. Ol asırda niçe yüz yıldan berü bir sahrâda mürde olmuş üç bin aded kimesne türâb-ı rimâl olup yatırlardı. Zülkifl Nebî'nin du'âsıyla cümlesi ihyâ oldular. Zamân-ı Hazret-i Üzeyr'de dahi böyle niçe yüz yıllık mevtâlar Üzeyr Nebî du'âsıyla hayât bulmuşlardır}.

Andan **[353b]** cânib-i cenûba nehr-i Furât sâhiliyle ma'mûr u âbâdân kurâları ve nahlistân [u] bostânları şiddet-i hârda 7 sâ'atde geçüp,

Evsâf-ı şehr-i azîm ve belde-i kadîm kal'a-i Rûm Nâhiye

Ammâ efvâh-ı nâsda "Rûmâhiye" derler, ammâ lûgat-i sahîhi Rûm Nâhiye'dir. Diyâr-ı Rûm gibi âb u hevâsı latîf ve Rûm gibi hâki mahsûldâr olduğundan Rûm diyârına benzedüp Rûm Nâhiye derler. Sevâd-ı muazzam nevâhîleri vardır. Evvelâ kendi nâhiyesi kadar hâk-i Irâk'da bir mahsûldâr nâhiye yokdur. Hatta bi-emri Hudâ bir tağar tohumu

Kur'ân-ı Azîm fehvâsınca [110] nass-ı kâtı'ı üzre bir kilesi yüz kile verir ve bir dane-i gendümden yigirmi otuz sünbüle hâsıl olup her sünbülde yüzer hınta hâsıl olur. sâ'ir hubûbâtlar dahi ana göre kıyâs oluna.

Andan nâhiye-i İbn Melek ve nâhiye-i Kebçe ve nâhiye-i Âl-i Sâh ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Bu mezkûr nevâhîler cümle Rûm Nâhiye nevâhîleridir kim tâ şehr-i Erce ve şehr-i Semâvât'a varınca ma'mûr u âbâdân nevâhîlerdir. Şehr-i Bağdâd'ı ganîme eden ve mîrî anbârları gılâl ile pür eden bu nevâhîlerdir. Hatta bu hâk-i amber-pâk böyle mahsûldâr hâk-i pâk olduğundan bu şehr-i Rûm Nâhiye'yi ibtidâ binâ eden Âl-i Emeviyyûn'dan sene (–) târîhinde Mansûr-ı Devânıkî imâr etmişdir ve niçe mülûkdan mülûka kalmışdır. Hâlâ hâk-i Bağdâd'da nehr-i Furât kenârında ma'mûr bir şehirdir. Ammâ niçe bin harâbistânı nümâyândır. Zâbıtı vâlî-i Bağdâd tarafından bir mükellef ağa paşadan iltizâm ile hükûmetin (–) kiseye alup hükm-i hükûmet edüp mâl u gılâl-ı helâli vü zülâli her mâh [u] sâl tahsîl eder. Ve yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır. Nâhiyesi (–) aded kurâlardır. Gayri hâkimi yokdur. Ancak ankâ a'yânı çokdur. Ve bâcdârı ve muhtesibi ve şâhbenderi vardır. Ve cümle (–) aded türâb-ı tâhir ile mestûr tahtânî ve fevkânî hâne-i ma'mûrlardır. Ve cümle (–) aded mihrâbdır. Evvelâ (–) (–) câmi'i

………………..(1.5 satır boş)………………..

Mâ'adâ mesâcidlerdir.

………………..(4 satır boş)………………..

Rûm Nâhiye'den yine Ka'be çölüyle nehr-i Murâd kenârınca ma'mûr [u] âbâdân nâhiye kurâları geçüp (–) gidüp,

Evsâf-ı vilâyet-i şehr-i Kûfe-i dürr-i Necef

Bu hâk-i amber-pâk-i Kûfe nehr-i Furât'ın karşu tarafında Mekke ve Medîne hâkine vâki' olmuş cânib-i kıblesi çöl [ü] çölistân ve berr [ü] beyâbândır kim kıblesi Mekke'de cenûbi Yemen'de cenûbdan şarka meyyâl Lahsa'dır ve şarkîsi cânibi vilâyet-i Ummân ve vilâyet-i kûh-ı Mekrân'da nihâyet bulur çölistân içre vilâyet-i Kûfe'dir. Andan hâk-i Kûfe'de (–) gidüp,

Evsâf-ı kasaba-i Hazret-i İmâm Alî

Eyâlet-i Bağdâd'da ve nâhiye-i Rûm Nâhiye'de nehr-i Furât (–) (–) bir vâdîde gül-i gülistân ve sünbül ü reyhânistân u nahlistân içre (–) aded hâk-i pâk ile mestûr hâne-i ma'mûrlardır. Ammâ ekserî fevkânî mükellef hânedânlardır. Ahâlîsi dahi muhibb-i Hânedân ve Şî'îler ve gâyet ankâ kimesnelerdir. Kâr [u] kisbleri Hazret-i Alî züvvârlarının tasadduk nezerâtlarıyla ve hurma bâğları ve mahsûliyle geçinir âdemlerdir. Bu kasaba-i şîrîn cümle (–) aded mihrâbdır. Cümleden ma'mûr u mükellef ü müzeyyen âsitâne câmi'-i Hazret-i Alî'dir.

Andan mâ'adâ zevâvîlerdir ve müte'addid hânları ve imâret [ü] medrese ve mekteb-i sıbyânı ve hammâmı ve kifâyet mikdârı dükkânları vardır. Cümle zî-kıymet eşyâlar bu

çârsû-yı hüsünde bî-kıymet bulunur. Zîrâ bu kasaba Bağdâd'ın ve Basra'nın Mekke-i Mükerreme'ye gider şâhrâhı üzre vâki' olmuş kasaba-i ma'mûrdur. Ve rûhâniyyet-i İmâm Alî ile ahâlî-i beledi mesrûrdur ve imâret ü dârü'z-ziyâfesinde cemî'i bây u gedâ-yı âyende vü revendegâna ni'meti mebzûldur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) **[354a]**

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Hazret-i Dâmâd-ı Nebî ve Düldül-süvâr Esedullah Alî ve şehîdân-ı güzîde-i Velî, ya'nî Hazret-i İmâm Murtezâ Alî *er-radiyyü's-sahiyyü'l-vefiyyü't-takiyyü'n-nakî kerremallahu vechehü ve nevverallahu merkadehû* ibn Ebî Tâlib ibn Abdülmuttalib Hâşim ibn Abdî Menâf'dır.

Tâ Mâlik ibni'n-Nazr'a varınca on iki aded atası Âl-i Hâşimî'dir. Yigirmi sekizinci atada Hazret-i İsmâ'îl'e çıkar. Yigirmi dokuzuncu atada Hazret-i İbrâhîm b. Âzer'e müntehîdir kim Hazret-i Alî Hazret-i Resûl-i Kirâm'ın ammîzâdesidir. Ammîsi Hazret-i Ebû Tâlib'dir. Hazret-i Resûl'ün pederi Mekke'den ticâret ile Şâm kurbünde Busrâ şehrine ticârete gidüp ba'de'l-ganîme gelirken Hazret'in pederi Abdullah ibn Abdülmuttalib Medîne kurbünde Dâru't-tâbi'a nâm mahalde müşevveş-hâl olup müddet-i ömrü sene 25 yaşında iken merhûm olup vilâdet-i Resûl'den altı sene sonra Hazret-i Resûl'ün vâlidesi Emîne Hâtun ehli Abdullah'ın mîrâsı içün taleb ederek Hazret'i kucağında bile Medîne'ye götürüp mîrâsdan cüz'î ve küllî alup yine Mekke'ye gelirken Mekke kurbünde Ebvâ nâm (nâm) karyede Hazret'in vâlidesi Emîne Hâtûn merhûm olup na'ş-ı vâlide-i Resûl'i Mekke'ye götürüp defn etdiler.

Hazret'in dedesi Abdülmuttalib cânı gibi gözedüp anadan babadan yetîm kalup ismine Muhammed-i Yetîm derlerdi. Hazret-i Resûl ile Hazret-i Hamza ve Ebû Seleme b. Abdullahi'l-Mahzûmî ve Abdullah b. Cahşi'l-Esedî ile Hazret-i Muhammed bunlar ile uhuvvet-i rıdâ'a sû[re]t buldu. Ammâ rıdâ'an hâherleri Selmâ nâm ferişte-sîmâ kız ile Hazret-i Resûl süd karındaşlar idi. Ve Hazret'in pederinden intikâl eden Birke nâm câriye Hazret'e huddâme idi.

Ammâ Hazret'in vilâdetinden iki yıl dörd ay sonra Hazret-i Ebâbekir vücûda geldi ve Hazret-i Resûl yedi yaşına bâliğ iken Hazret-i Osmân ibn Affân Mekke'de vücûda geldi. Ve bu mahalde Mekke'de kaht u galâ olup Hazret'in dedesi Abdülmuttalib cümle Kureyş halkıyla Cebel-i Ebû Kubeys'e urûc edüp Abdülmuttalib Muhammed'in başın açup "Yâ Rabbî, bu ma'sûm Muhammed hürmetine ve yüzü suyuna bize su ver, ganîmet olsun!" dedikde *azametullah* bir matar-ı rahmet nâzil oldu kim Mekke'yi sel aldı ve ol kadar nebâtât [u] giyâhât oldu kim cümle kabâ'il-i Kureyş Muhammed-i Yetîm'e muhabbet edüp başına yemîn edüp Muhammed-i Emîn demeğe başladılar. Ve bu mahalde Abdülmuttalib yüz yigirmi yaşında iken cümle kavm-i Kureyş huzûrunda Muhammed'i oğlu Ebî Tâlib'e Allah emâneti verüp Abdülmuttalib ve Enûşirvân ve Hâtem-i Tay merhûm oldular. Ba'dehû Hazret'in ammîsi Ebû Tâlib Mekke'de kabâ'il-i Kureyş üzre ebü'l-kelâm olup Hazret-i Muhammed'i terbiye ederdi.

Ba'dehû Hazret on ikisine bâliğ iken Ebû Tâlib ile Şâm'a ve Şâm'a karîb Busrâ şehrine ticârete gitdiler. Yine Mekke'ye geldikde mevlûdun 23. senesinde Hazret-i Ömer vücûda geldi. Ve bu sene Ebû Tâlib Hazret-i Resûl'ü ve Abbâs'ı ve Zübeyr b. Abdülmuttalib'i

ticâret ile Yemen’de belde-i Aden’e gönderdi ve Yemen’den geldikde Hazret yigirmisine bâliğ iken melâ’ike-i mukarrebîni görür oldular ve kelimât ederlerdi. Ve mevlûdün sene 22 Sa‘du Vakkâs rahm-i mâderden müştakk oldu. Ve sene 24 Zübeyr ibnü‘l-Avvâm ve Talha ibn Ubeydullah vücûda geldi ve sene 25 sâlde Hazret-i Hadîce-i Kübrâ mâlıyla Hadîce’nin Müyesser nâm gulâmı bile Şâm’a ticârete gidüp fâyide-i firâvân ile Mekke’ye geldikde Hadîce kırk yaşında Hazret yigirmi beş yaşında iken Hadîce Hazret’in menkûhası oldu.

Ezîn-cânib menâkıb-ı Esedullahi’l-Gâlib, Hazret-i Alî b. Ebî Tâlib *kerremallahu vecheh*

Hazret-i Resûl’in mevlûd-i şerîfi 30. senesinde Hazret-i Alî ibn Ebî Tâlib ibn Abdülmuttalib ibn Hâşim Mekke-i Mükerrem’in Beyt-i şerîfi hareminde vücûda geldi. Hazret’den otuz sene kiçidir ve ammîzâde-i Resûl’dür. Babadan ve anadan Hâşimî‘dir. Vâlidesi Fâtıma binti’l-Esed b. Hâşim b. Abdî Menâf’dır.

Ba‘dehû vilâdet-i Resûl’ün sene 34 Mu‘âviye ibn Ebî Süfyân vücûda geldi ve ol ân Mu‘âz ibn Cebel-i Elhem dahi müştakk olup Ebû Süfyân kabîlesiyle Ebû Tâlib kabîlesi şehr-i Mekke’de birbirleriyle ceng-i azîm edüp tarafeynden bî-hisâb âdemler merhûm oldular. Kavm-i Hâşimî ve kavm-i Kureyş mâbeyninde ilm-i nücûmda kâmil olanlar eyitdiler: “Bu Mu‘âviye mevlûdü günü böyle ceng-i azîm olup nahs-ı ekber oldu. Âhir Mu‘âviye ile Alî **[354b]** mâbeynleri ceng ü cidâl ve harb ü kıtâl ile güzer eyleye” deyü istihrâc etdiler.

Ba‘dehû Hicret-i Nebeviyye’nin 9. senesinde Hazret-i Alî‘nin pederi Ebî Tâlib vefât edüp Mekke hâricinde Cebel-i Mu‘allâ‘da bir kubbe-i âlîde medfûndur. “Cehâletde kaldı.” deyü huccâclar ziyâret etmezler ammâ Hazret-i Alî hâtırıyçün Acem huccâcları ziyâret ederler.

Ba‘dehû Hicretin ikinci senesinde Hazret-i Alî yigirmi yaşında idi. Hazret-i Fâtımatü‘z-Zehrâ binti Hazret-i Resûl-i Ekrem on sekiz yaşında iken izdivâc-ı Alî bâ-Fâtıma vâki‘ olup ibtidâ Hazret-i Hasan vücûda geldikde Hazret-i Alî‘ye “Ebü‘l-Hasen” deyü künye kodular. Bu günde bâ ceng-i azîm-i pehlivân Ebû Cehil ve Ebû Leheb-i hîlekâr Hazret ile Ebû Cehil güleş edüp Hazret Ebû Cehil’e gâlib gelüp ceng-i azîm oldukda Ebû Cehil münhezim olup yetmiş nefer müte‘addid a‘yân-ı cühele-i Kureyş katl olunup Hazret-i Resûl’ün ammîleri Abbâs ve ammizâdesi Ukayl kim Hazret-i Alî‘nin bürâder-i kihteridir, bunlar ile yetmiş nefer kimesneleri bu Gazâ-yı Bedir’de Ka‘b b. Ömer-i Ensârî kayd ü bend ile huzûr-ı Resûl-i Ekrem’e getirdiklerinde Abbâs ve Ukayl muvâcehe-i Resûl’de İslâm ile müşerref olup Hazret-i Resûl Ömer-i Ensârî gazâsı mukâbelesinde Hükûmet-i Tâyif’i verdi ve ammîsi Abbâs’a diyâr-ı Abbâs’ı verdi. Ukayl ibn Ebî Tâlib’e bürâderi Hazret-i Alî hâtırıyçün Hazret-i Resûl kendi maskat-ı re’si olan vâlidesi Emîne Hâtûn hânesin Ukayl’a ihsân eyledi. Hazret-i Alî ile Hazret-i Ukayl Hazret’in irs ile intikâl eden hânesinde olurlardı.

Ba‘dehû Ukayl vârisleri beyt-i Resûl’ü Haccâc-ı zâlim Yûsuf’a bey‘ etdiler. Ba‘dehû zamân-ı Âl-i Abbâsiyân’dan Hârûnu’r-Reşîd vâlidesi Hîzrân Hâtûn hacca gelüp bu hâne-i Resûl’i iştirâ edüp bir pes-i pâye yigirmi kademe nerdübân ile nüzûl olunur bir minâreli mescid kıldı.

Ba‘dehû sene 659 târîhinde Yemen Tubba‘î el-Melikü‘l-Muzaffer Şemseddîn Yûsuf dahi tevsî‘ edüp imâr etdi. Hâlâ bu câmi‘ beyt-i Resûl’ün mukâbelesinde Hazret-i Alî

hânesi ma‘mûrdur ve mekteb-i dârü‘t-ta‘lîm-i Kur’ân’dır.

Ba‘dehû Hazret-i Alî Hicret-i Nebeviyye’nin 35. senesinde mâh-ı Zilhicce’de halîfe-i Resûl emîrü‘l-mü’minîn oldukda elli üç yaşında ve dokuz aylık idi. Mesnevî,

Evc-i ihsân u mekremet-bedr

Vâlî-i dîn ü âlî-i kadr

Yâr-ı râbi‘dürür Alîyy-i velî

Müşkil-i dîn bununla oldu celî

Sened-i mesned-i ecvet oldur

Vâzı‘-ı süfre (ve) fütüvvet oldur

Kat‘a-i (nokta-i) dâ’ire-i sıdk u safâ

Nükte-i nâdire-i sırr-ı Hudâ

Fâyiz-i çeşme-i ilm-i ezelî

Menba‘-ı ma‘rifet-i Lem-Yezelî

Beyt:

Vâris-i ilm-i Nebî Hazret-i Kerrâr Alî

İbn ammi’n-Nebevî ya‘nî ki şâhân-ı Velî

………………..(1 satır boş)………………..

Âhir-ı kâr sene 36 Hicret-i Nebevî‘de Alî hilâfetinde Hazret-i Mu‘âviye Şâm vâlîsi bulunup hilâfet iddi‘âsında olup mâbeynde hayli güft [ü] gûy-ı nifâk bulunup Hazret-i Alî ile Hazret-i Mu‘âviye nehr-i Furât sâhilinde Ca‘ber kal‘ası nâm hisâr-ı üstüvârın fezâsında bin ceng-i azîm olup tarafeynden niçe bin Sahâbe-i kirâm ve tebe-i tâbi‘in evlâd-ı zevi’l-ihtirâm şehîd olup bu ceng-i perhâşa Sıffîn cengi dediler. Âhirü‘l-emr Mu‘âviye gâlib ve Hazret-i Alî tarafı bi-emrillah mağlûb olup Hazret-i Resûl’ün dâmâdı Hazret-i Alîyy-i Velî dâğ-ı derûnundan cümle ehl [ü] ıyâliyle Mekke’ye ve Medîne’ye uğramayup diyâr-ı Kûfe’de şehr-i Hille’ye hicret edüp anda sâkin olup Irâk-ı Arab şâhı idi. Cemî‘i Hind ü Sind ü Acem ve Horasân u Belh [u] Buhârâ {kavimleri} kendüye fermân-ber idiler. Mu‘âviye ancak Şâm u Haleb ve Kuds ü Mısır’a mâlik idi. Ammâ yine Hazret-i Alî ile hüsn-i zindegânesi yok idi.

Âhirü‘l-emr Hazret-i Alî Kûfe şehrindeki câmi‘inde Hicret-i Nebeviyye’nin 40. senesinde namâz kılarken Abdurrahmân Mülcem nâm la‘în ale’l-gafle harbe ile ol Alîyy-i Velî‘yi urup mecrûh etdikde bi-emrillahi Ta‘âlâ Kûfe câmi‘inin cümle bâbları mesdûd olup Mülcem nâm la‘în firâr edemeyüp girîbânın ele verdi.

Hazret-i Alî eydür: “Lillahi ve Resûlihî bu Mülcem’i incitmen. Bu mâdde ezelü‘l-ezelde bey‘ [u] şirâ olunmuş metâ‘dır. Şimdi bâzâra çıkdı”. Mülcem’i kendi eliyle Hazret-i

Alî halâs edüp cümle cemâ‘ate ve İmâm Hasan ve İmâm Hüseyn’e vasiyyet edüp eydür, “Ben merhûm oldukda beni pâk gasl edüp techîz [ü] tekfînimle kaput içre koyup karındaşım Ukayl namâzım kılsın ve nikâblı bir şütürbân devesiyle gelüp benim na‘şımı tabutumla devesine yükledüp ne cânibe giderse vücûdum götürsün ve illâ olmaya kim ol deveciye bir kîl [u] **[355a]** kâl diyesen. Ve ey oğlum İmâm Hasan, şimden gerü sen de Medîne-i Münevvere’de deden Hazret-i Muhammed civârında sâkin ol, dedi. Ve ey nûr-ı hûn-ı ciğer-kûşem İmâm Hüseyin, sen de bu hâk-i Irâk’ın Deşt-i Kerbelâ‘sında vatan edin” deyü (–) (–) vasiyyetler edüp Hicret’in kırkıncı sâlinde [111] emrine imtisâlen rûh-ı şerîfi cânib-i Hakk’a revâne olup vasiyyeti üzre cümle müheyyâ etdiler.

Gördüler kim yüzü nikâblı bir deveci Arab gelüp bî-bâk ü bî-pervâ na‘ş-ı Alî‘yi cemeline tahmîl edüp çöl cânibine revâne olup gitmede. Beri tarafda İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin ve sâ’ir muhibb-i Alî “Bre cânım bu efendimizi bu A‘râbî kande götürür. Buna bir kubbe ve bir âsitâne edüp bir kabr-i münevver etsek. Niçün bu Arab’a pederimiz verdik?” deyü atlarına {Hasan u Hüseyin} süvâr olup tarfetü‘l-ayn içre deveci Urbâna yetişüp “Pederimiz kande götürürsüz-” dediklerinde hemân ol şütürbân Urbân yüzünden nikâbın uryân edince gördüler kim bizzât Hazret-i Alî kendüsü cemmâl olup na‘ş-ı şerîfin götürür.

Hemândem Hasan u Hüseyin pederlerinin ayağına düşdüklerinde Hazret-i Alî eydür: “Ey oğullar, dedeniz Muhammedü‘l-Mustafâ‘ya Cenâb-ı Kibriyâ, habîbim ‘Arş [u] Kürsî ve Levh u Kalemi senin içün yaratdım.’ demişken bu fânî cihânda bir harman yeri kalmayup *min muhabbetillahi Ta‘âlâ* dest-i kudret ile o da şehîd oldu ve cemî‘i makbûl-i Hudâ olanlar huzûr-ı Hakk’a şehâdetle varırlar. Ben de eyle gitdim ve siz de eyle gidersiz. Benim kabrimden sakının su’âl etmen. Zamân ola kim kabrimi nûrumdan müşâhede edeler.” deyü niçe bin kelimâtlar edüp yine deve ile tabutu Hazret-i Alî Urbân şeklinde götürüp çölde gâ’ib oldu. İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin Kûfe’ye gelüp niçe zamân kendi umûrlarına mukayyed oldular.

Cemî‘i ehl-i Irâk, Arab u Acem İmâm Hasan’dan bî‘at etdiler. Âhir-ı kâr Mu‘âviye’nin tasallutundan İmâm Hasan {hüsn-i rızâsıyla Hasan} hilâfetden fâriğ olup Medîne-i Münevvere’ye gidüp hâtûnu kendüye zehir verüp merhûm oldukda şehr-i Medîne-i Münevvere’de Hazret-i Abbâs kubbesinde medfûndur.

Bu kerre Şâm’da Mu‘âviye Âl-i Emeviyyûn’un ibtidâsı olup müstakil pâdişâh oldu ve sene 60 târîhinde Şâm’da lakve marazından merhûm olup oğlu Yezîd yerine halîfe olup İmâm Hüseyin Yezîd’den bî‘at etmediğiyçün İmâm Hüseyin üzre Yezîd çeri gönderüp Deşt-i Kerbelâ‘da İmâm Hüseyin’i şehîd etdirüp Yezîd müstakil pâdişâh olduğu bâlâda ve niçe bin tevârîhlerde mastûrdur. Ammâ,

Şehâdet-i Hazret-i Alî: Niçe müverrihlerin kavilleri üzre yine Mu‘âviye’den oldu, derler. El-uhdedetü ale’r-râvî. Eğer eyle ise da‘vâları huzûr-ı Rabbü‘l-İzzet’de görülür. Ammâ bi-kavl-i müverrihîn, ibtidâ hilâfet-i Hazret-i Alî ba‘de Hicreti’n-Nebevî sene 35 târîhinde idi ve müddet-i hilâfetleri 3 sene ve 9 ay idi. Ve târîh-i şehâdetleri sene 40 ve müddet-i ömr-i azîzleri sene 63 mu‘ammer olup âhir Abdurrahmân Mülcem destinden şehd-i şehâdeti nûş etdi ve dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya gitdi kim [112] âyeti sûretü‘r-Rahmân’da nâzil olmuşdur.

Der-beyân-ı kabr-i pür-envâr-ı Hazret-i İmâm Alî

Ol vakit kim cesed-i İmâm Alî'yi Arab cemmâl götürdüğü gice hâlâ meşhed-i İmâm Alî mahallinden bir nûr zâhir olup cânib-i kıbleye kavs-ı kuzah gibi müdevver çekilüp tâ Hazret-i Risâlet-penâhın kabr-i şerîfi üzre bir ucu nihâyet bulup yedi gün yedi gice kehkeşân-âsâ semâya ser çeküp necm-i gîsûdâr gibi zâhir u bâhir ve sâbite idi kim zıyâsı cemî'i ekâlîm-i seb'aya fer verirdi. Ve birkaç kerre bu nûrdan şihâb gibi pâreler kopup Şâm üzre Mu'âviye'nin dam-ı bâmına düşüp Mu'âviye havfinden ka'r-ı zemînde serdâb ve zîr-i zemînlere ve muzlim künce ve bunca yerlere girerdi. Âhir Mu'âviye havfından lakve marazına mübtelâ olup andan vefât etdi derler.

Ve kırk gün kırk gice bu nûr, ber-devâm durduğundan bildiler kim Kûfe diyârına ibtidâ zâhir olan nûr yerinde cesed-i Alî'dir, deyü Hazret-i İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin ve niçe bin muhibb-i Hânedân-ı Alîyân bir yere cem' olup müşâvere-i netîce edüp "Hâk-i Kûfe'de nûr-ı Alî hâk-i Medîne'de nûr-ı Muhammedü'l-Mustafâ tulû' edüp evc-i semâda birbirleriyle iki nûr-ı mübîn cem' oldu." deyü müttefekun aleyh olup kırk birinci gün Medîne ve Kûfe'den tulû' eden nûreyn-i bedreyn-i münîreyn gâyib oldukda İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin nûr tulû' eden mahalle müfîd ü muhtasar bir kubbe inşâ etdiler. İmâm Hasan Medîne'de merhûm olduğu gün kubbe-i pür-envârın bir tarafı münhedim oldu.

Ba'dehû **[355b]** Deşt-i Kerbelâ hâdisesi olacağı gün kubbe-i âlî serâpâ münhedim olup bir taşı taş üzre kalmayup kabr-i münevverin zemîninde bir hûn-ı la'l-gûn kaynayup eyle cereyân etdi kim kabr-i Alî olan fezâ-yı hûn semâya seyelân etdi. Cümle ehl-i Kûfe ve ehl-i Medâyin bildiler kim bu alâmet hayr alâmet değildir.

Hikmet-i Hudâ ol günlerde Yezîd ile İmâm Hüseyin ceng edüp elli bin Ashâb-ı güzîn Deşt-i Kerbelâ'da şehîd olup hûn-ı Hüseyin ve hûn-ı Ehl-i Beyt ile hâmûn-ı Kerbelâ la'l-gûn oldu. Ve bu bir gûne hâdise-i kübrâdır kim tahrîrinde ve takrîrinde çendân meze yokdur kim âdemin ciğeri hûn-ı Hüseyin yerine pür-hûn olur.

Bu mâdde-i kübrâyı ve Hazret-i Alî'nin kabr-i şerîfinden nûr zâhir olup Medîne-i münevvere'den dahi nûr tulû' etdüği kırk gün kırk gice sâbite olduğunu cemî'i müverrihân-ı mü'minânların tahrîr etdiklerinden mâ'adâ milel-i Nasârâ'dan Târîh-i Yunan-ı Yanvân'da ve Târîh-i Mıkdısî dahi yazmışdır. Ve kavm-i Latin'de ve târîh-i Kıbtî'de gâyet mufassal tahrîr etmişlerdir. Ammâ Fuzûlî-i Bağdâdî muhibb-i Hânedân-ı Âl-i Abâ olduğu haysiyetden dâğ-ı derûn hâsıl edüp Hadîkatü's-Sü'adâ nâm kitâbında hâdise-i Kerbelâ'yı eyle tahrîr etmiş kim kırâat edenin zehresi çâk olur. Andan,

İmâret-i sânî, merkad-i pür-envâr-ı Hazret-i Alî-i Velî: Sene (–) târîhinde Irâk şâhlarından el-Melik Adud binâsıdır. Niçe yüz mülûk imâr etmişlerdir ammâ Hazret-i İmâm-ı A'zam'ın şehâdetiyle dahi ziyâde imâr eden Mansûr-ı Devânıkî'dir. Ammâ Âl-i Emeviyyûn'un Âl-i Abâ-yı Ehl-i Beyt'e ihânetleri mukarrer iken sene 96 târîhinde Âl-i Emeviyyûn'dan Velîd b. Abdülmelik Şâm halîfesi iken bin pâre gemiyle cezîre-i Kıbrıs'ı ve cezîre-i Girid'i ve diyâr-ı İspanya ve Mağrib-zemînde şehr-i Kurtuba ve Tilemsan ve Fes ve Merânkeş vilâyetlerin cümle feth edüp gazâ mâlıyla Şâm'da Câmi'-i Ümeyye tevsî' ve müceddeden binâ etdiği mahalde Hazret-i Alî'nin dahi kabr-i şerîfin sene 99 târîhinde eyle imâr etmişdi ki gûyâ *"Ravzatün min riyâzi'l-cenne."* [113] edüp

Emeviyyûn'un kabâhatlerin afv etdirmiş idi. Zîrâ Âl-i Emeviyyûn'un sâdâte etdikleri hiyâneti ve ihâneti kavm-i Nasârâ bile etmemişdir.

Hatta Firdevsü'l-Ahbâr nâm kitâbında Mu'âz ibn Cebel hazretleri buyurmuşlardır kim [114] buyurmuşlardır. Ve kâle'ş-Şâfi'î *radıyallahu anh*, [115] buyurmuşlardır. Ve Âl-i Abâ-yı Ehl-i Beyt hakkında niçe hadîs-i şerîfler olduğundan mâ'adâ Kur'ân-ı Azîm'de sûre-i (–): [116] âyeti nâzil olmuşdur kim cemî'i müfessirîn müttefekun aleyhdirler kim Âl-i Abâ-yı Ehl-i Beyt'den murâd Penc-i Yâr-ı Âl-i Abâ'dır kim bizzât Hazret-i Resûl-i Ekrem ve Hazret-i Alî ve Fâtımatü'z-Zehrâ ve Hasan ve Hüseyin'dir demişler. Ve bir rivâyetde Ehl-i Beyt'den murâd Çâr-yâr-ı güzîndir kim Ebâbekir, Ömer, Osmân, Alî'dir demişler.

Hulâsa-i kelâm Alî hakkında niçe bin gûne ta'rîf ü tavsîf etmişlerdir. Ammâ kavm-i Acem yüz mücelled kitâb kesret-i muhabbetlerinden "Hazret-i Alî peygamberdir." deyü Kelâm-ı Alî cem' edüp *"Kâle Hazret-i Alî sallallahu aleyhi ve sellem"* derler. Peygamber değildir desek "Cibril-i Emîn şaş getiripdir yohsa nübüvvet Hazret-i Alî'nin hakkı idi." deyü zu'm-ı bâtıla düşmüşlerdir. Ve cümle teberrâî ve melâhide ve Kalenderî râfizîler otursa ve dursa ve yatsa ve kalksa "Yâ Muhammed, Yâ Alî!" derler ve niçe bin Kızılbaş her sene hacca niyyet edüp niçe bin altun harc edüp şedd-i rihal çekerek Hazret-i Alî ve İmâm Hüseyin'i ziyâret edüp "Hacc-ı ekbereyn etdim." deyü avdet edüp vatanına gider ammâ âsitâne-i Hazret-i Alî'ye bir kerre yüz süren elbette birkaç kerre dahi gelüp ziyâret kasd eder.

Sitâyiş-i eşkâl-i binâ-yı merkad-i pür-envâr-ı Hazret-i Kerrâr-ı Alî *radıyallahu anh*

Evvelâ hâk-i Necef'de ve sahrâ-yı Kûfe'de ve şehr-i İmâm Alî içre evc-i âsumâna kubbesi ser çekmiş bir kubbe-i ser-bülenddir kim ayyûka kad keşândır kim gûyâ kubbe-i Kâşân'dır. Deryâ-yı Necef-i eşrâfdan üç menzil yakındır. Çölistândan nümâyân bir kubbe-i imâmdır. Ve kubbenin tâk-ı revâkına im'ân-ı nazar ile nigerân edenin dîdeleri pür-nûr olur. Ammâ bu kubbe-i âlî sâ'ir bir diyârın kıbâbları gibi rasâs-ı hâs-ı nîlgûn ile mestûr değildir. Serâpâ yah ve cıbıs ve kireç ve (–) ile mestûr bir kubbe-i ma'mûredir. Bu hakîr diyâr-ı Bağdâd u Basra ve Lahsa [vü] **[356a]** Ummân ve Yemen ü Aden ve Mekke vü Medîne'de bu kadar seyâhat etdim, asla kurşum örtülü imâret görmedim.

Husûsan bu hâk-i Bağdâd ve Kûfe ve Ummân'da şiddet-i hârdan kurşum eriyüp mahv olur. Ol kadar ıssı hevâsı vardır. Ammâ bi-emri Hudâ benî Âdeme ve gayrı hayvâna mü'essir değildir. İllâ hikmet-i Hudâ bu diyârda arslanı ısıtma dutar, o da taraf-ı Hak'dan bir rahmetdir. Eyle olmasa diyâr-ı Bağdâd'da esed derdinden bir âdem çöle çıkamazdı. Ammâ hikmet-i Hayy-ı Kadîr Hazret-i Alî kasabasında asla hummâ ve tâ'ûn ve zâtü'l-cenb misilli emrâz-ı muhtelife yokdur. İllâ maraz-ı zahîr çokdur. Ve hevâsı gâyet latîf olduğundan cümle ahâlîsi ten-dürüstlerdir. Ve bu âsitâneye bir marîz gelse bi-emr-i Hudâ cemî'i illetinden pâk olur ve bu âsitânenin bâb-ı mu'allâsı cânib-i (–) meftûh bir bâb-ı sa'âdetdir kim cemî'i selef pâdişâhları atebe-i âlîsi ve süflîsi ve bâb-ı şerîfinin cenâhları ve halka vü mismâr ve miftâh ü kıfilleri cümle (–) (–) mebnî bir bâb-ı musanna'dır kim cihân meddâhlarının zebânları midhatinde kâsır ve küttâbların kalemleri kâsirdir. Ve bu derveze-i cinândan içeri cümle ahâlî-i züvvâr duhûl etdikde âdem gûyâ hayât-ı câvidân bulup

mesrûr [u] handân olur. Bu kubbe-i bülendin tâ vasatında sandûka içre ol Dâmâd-ı Hazret-i Resûl-i Ekrem ve güzîde-i imâm-ı muhterem ol Düldül-süvâr Alî mehbit-i nûr-ı Hudâ'ya müstağrak olup gazanfer fer esed-i heybet-misâl yatır.

Ve ba'zı müverrihân-ı selef bu Hazret-i Alî sandûkası içre Hazret-i Âdem Safî ve Hazret-i Nûh Necî ile üçü medfûndur derler. Ammâ bu hakîr bir târîhde görmedim ki Hazret-i Nûn Nebî Tûfân'dan evvel Hazret-i Âdem'i ve Hazret-i Havvâ'yı Cidde şehrinde azâb suyun görmesinler deyü Âdem ü Havvâ'yı kabrinden çıkarup Kuds-i şerîfin {Halîlü'r-Rahmân kasabasında} Cânlar Kuyusunda defn etmişdir deyü tahrîr etmiş ve hakîr Hazret-i Nûh'u bir dahi Şâm kurbünde Bekâ' sahrâsında Cebelü'l-Lübnân dâmeninde Kerek-i Nûh nâm bir büleydede Hazret-i Nûh'u ziyâret etdim. Binâ-yı âlîler ile mebnî bir âsitâne-i azîmi var kim bu hakîr anda da ziyâret etdim. Ve Hazret-i Alî kabrinde dahi medfûndur deyü tevâtür ile meşhûrdur. *El-ilmu indallah.*

Ve bu kubbe-i pür-envârın içinde ol kadar ibret-nümâ âvîzeler ve maslûbât ve musanna'ât eşyâlar var kim vasfında lisân kâsırdır. Ve niçe yüz bin seyyâhân-ı berr ü bihâr-ı züvvârânın birer gûne tuhef-i yâdigâr kıt'a ve ebyât-ı eş'ârlarıyla rûy-ı dîvâr eyle nakş-ı bukalemun olmuşdur kim bir kıt'a koyacak mahal kalmamışdır.

Ve bu İmâm Alî kasabasının hâricinde bir mesîregâh yerde **makâm-ı İmâm Mehdî:** Kubbe-i âlîsinin atebe-i âlîsi üzre târîhi sene 631 tahrîr olunmuşdur.

………………..(3 satır boş)………………..

Der-sitâyiş-i dürr-i yetîm ve câm-ı billûr bahr-i bâris-i Necefü'l-eşref

Müverrihân-ı mütekaddimîn tahrîrleri üzre bu bahr-i azîm çölistân-ı Kûfe'de tâ Tûfân-ı Nûh'dan kalmışdır kim ibtidâ Tûfân suyu Kûfe şehrinde tennûr-ı Nûh'dan zâhir olup bu bahr-i Necef-i eşrefde karâr edüp ibtidâ keştî-i Nûh Necî bu bahr-i Necef'de şinâverlik edüp ba'de't-Tûfân bu deryâ nâmı kaldı. Bir tarafı Basra ve Lahsa ve Yemen ve Mekke ve Ummân ve Kuc-i Mekrân hudûdlarına varır bir bahr-i azîm idi. İçinde niçe bin aded kelek gemiler ve niçe yüz aded haşeb keştîler gezüp şinâverlik ederdi. Bi-emri Hudâ Hazret-i Alî'nin hûnu zemîne düşdüğü sâ'at yevm be-yevm tenezzülde olup ilâ hâze'l-ân deryâdan bir katre âbdan nâm [u] nişân yokdur kim bir çöl ü çölistân ü berr ü beyâbândır. Ammâ niçe Arab u Urbân bu bahr-i rimâli içre ubûr ederken billûr u necef parçaları bulup Basra bâzergânlarına fürûht ederler. Anlar da ol billûr ve necefleri gözlük etdirüp ihtiyâr âdemler ol gözlükleri isti'mâl etdiklerinde gözleri dûrbîn gibi görür. Ve necefden yüzük taşı ve bıçak sapı ve hançer kabzası yaparlar. Ve bu bahr-i Necef'de kavm-i Urbân niçe bin elvân cevâhir makûlesi gibi eşyâlar bulurlar. Andan,

Mescid-i Hınnâne: Kûfe yolu üzre ziyâretgâhdır. İmâm Hüseyin'in ser-i sa'âdetin koyup zemînden kan kaynayup bir âh-ı serd sadâsı istimâ' olunduğiyçün bu mahalle zemîn-i Hınnâ derler. Hâlâ kızıl kanlı bir yerdir. Mescidine dahi Hınnâ derler. **[356b]** Bir sâ'atde,

Evsâf-ı harâbâbâd-ı şehr-i azîm ve nazargâh-ı kadîm ve tahtgâh-ı Hazret-i Alî ve ziyâretgâh-ı Murtezâ-yı Velî, dâr-ı Âdem Safî ve mekân-ı Nûh Necî, belde-i atîk-i Kûfe

Evvelâ müverrihân-ı selef ve ulemâ-yı diyâr-ı Necef ü Müverrih Hıtat-ı Mıkrısî kavilleri üzre Hazret-i Âdem Safiyyullah civâr-ı Rabbü'l-İzzet'den bu edîm-i arza hubût etdikde diyâr-ı Hindistân'da cezîre-i Serendil'e indi. Murg-ı tâvûs (–) indi ve Hazret-i Havvâ ana Cidde'ye indi ve yılan (–) (–) nüzûl etdi. Çünki Hazret-i Âdem cezîre-i Serendil'de kalup Rabbü'l-İzzet'den cüdâ düşüp bî-refîk ü bî-enîs kaldığından feza' u nâlişinden semâda kerrûbiyânlar âh [u] enîn-i Âdem'den müte'ezzî olup Cenâb-ı İzzet'e melâyikeler feryâd-ı Âdem'den şikâyet etdiler. Hikmet-i Hudâ kırlangıç kuşu Hazret-i Âdem'e gelüp "Yâ Âdem, sana refîkan Havvâ'yı bulayım, bana sakalın telinden birkaç kıl ver." deyüp gîsû-yı şevârib-i Âdem'den birkaç tel alup {ba'zı müverrihîn Hazret-i Âdem melek sıfat olup cennetde sakalı yok idi. Ve cümle âdem cennetde yine gılmân sıfat sakalsız olup illâ çenesinde sehelce lihye alâmeti ve bıyık olsa gerekdir. Hazret-i Âdem fırâk-ı Rabbü'l-İzzet ile gamından sakalı diyâr-ı Yemen'de geldi, derler. Niçe müverrihler Havvâ ana derdinden sakalı geldi, derler. Netîce-i merâm kırlangıç murgı ol ân} per açup Cidde'de Havvâ'ya gelüp anın {dahi} gîsû-yı kaküllerinden birkaç tel alup Havvâ'yı Cidde'den Yemen'e, Âdem'i Serendil'den Hürmüz'e Hürmüz'den bu hâk-i Kûfe'ye getirüp Havvâ'yı dahi Yemen'den Lahsa'ya andan Kûfe'ye getirüp andan Âdem ü Havvâ'yı ba'de'l-hubût birbirlerine gîsûları alâmetleriyle mülâkât etdirüp vâsıtalık eden ibtidâ murg-ı kırlangıçdır. Bu murgun âşinâlığ-ı ezelîsi olmağın hâlâ benî Âdem sâkin olduğu beytlerde âşiyân etmek ezelîdir.

Ba'dehû Havvâ ve Hazret-i Âdem ibtidâ Cebel-i Arafât'da müşerref olup ibtidâ bu edîm-i arzda benî Âdemin imâr etdiği {Beyt-i Cebel-i Arafât'dır.

Andan} şehr-i Kûfe-i atîk, dâr-ı Sıddîk'dır. Anda yetmiş sene sâkin olup Hazret-i Şîs ve Hâbil ü Kâbil Kûfe şehrinde vücûda geldi, derler.

Andan Cenâb-ı Rabbü'l-İzzet Âdem'e ibâdetgâh içün Cennet-i Me'vâ'dan beyâz incü ile halk olmuş bir kasır gönderüp ana Beyt-i Ma'mûr derlerdi. Emr-i Hakk ile bu Beyt-i Ma'mûr hâlâ Mekke-i Mükerreme yerine vaz' olunup Hazret-i Âdem fermân-ı Hakk ile Kûfe'den Mekke zemîninde olan Beyt-i Ma'mûr kasrına hicret edüp rûy-ı zemînde imâret-i Âdem Serendil'dir ve ikincisi {Beyt-i Cebel-i Arafât ve} şehr-i Kûfe ve üçüncü şehr-i Mekke ve Bekke ve'r-râd-ı(?) Beyt-i Ka'be'dir. Ammâ bu şehr-i Kûfe Hazret-i Nûh Tûfânı'ndan mukaddem eyle imâr idi kim bir ucundan bir ucuna üç menzil yol idi. Tûfân-ı Nûh'da harâb olup yine ba'de't-Tûfân Nûh Nebî imâr etdi.

Hulâsa-i kelâm bu şehr-i Kûfe kırk kerre ma'mûr u âbâdân ve kırk kerre harâb u yebâb ü berr ü beyâbân oldu. Kırk birinci kerre imâr olduğu ba'de Hicreti'n-Nebeviyye sene 23 de Hazret-i Ömer *radıyallahu anh* hilâfetinde imâr oldu. Bir rivâyetde Hicretin 17. senesinde imâr oldu.

Ba'dehû yüz on beş sene imâr-ı ma'mûr kalup andan kavm-i Alkamî munkatı' olup şehr-i Kûfe dibinden cereyân eden nehr-i Furât'dan münşa'ib olan nehr-i Alkamî cereyân etmeyüp mu'attal kalmağile şehr-i Kûfe harâb oldu. Ve dahi harâb olmasının aslı hemân İmâm Hüseyin Deşt-i Kerbelâ'da şehîd olup kırk elli bin ehl-i Kûfe Kerbelâ'da şehîd olunca hemân şehr-i Kûfe'ye nuhûset gelüp günden güne harâb oldu. Ammâ İmâm Alî'nin tahtgâhı iken muhabbet-i Alî ile eyle imâr oldu kim nehr-i Alkamî kenârıyla üç günlük yol tâ hâk-i Ummân'a varınca bâğ u bostân ve gül-i gülistân u reyhânistân idi. Ve nehr-i

Alkamî şehr-i Kûfe içre yedi yerden cereyân ederdi.

Ol asırda Kûfe bâğ-ı İremden nişân verüp yetmiş bin mesâcid ve kırk bin hânedân-ı azîm ve on kerre yüz bin gayrı büyûtlar ve dörd kerre yüz bin dekâkîn ve on bin hân ve üç bin hammâm ve gayrı imâret-i firâvân ile âbâdân olmuş diyâr idi. İmâm Hüseyin'in Kerbelâ hâdisesinden sonra harâba yüz dutdu. Ammâ be-kavl-i Şeyh Muhyiddîni'l-Arabî sûre-i (–) [117] âyeti hurûfları târîhinde bu şehr-i Kûfe eyle imâr ola kim bir zirâ'-ı melikî zemîni sûk-ı sultânîde *bey'u men-yezîd* olup imâr ola. *Allahu Ta'âlâ a'lem.* Mezkûr imâristândan hâlâ Hazret-i Alî'nin şehîd olduğu câmi' kalmışdır ve bin mikdârı fukarâ hâneleri ve niçe bin Urbân-ı uryân kavmi obalarıyla konup göçüp meks eder. Andan gayrı imâristânın esâsları ma'lûmdur.

Der-beyân-ı binâ-yı câmi'-i azîm, der-şehr-i harâb-ı Kûfe, der-Necefü'l-eşref

Bu câmi'-i kadîmin esâsın binâsı içün cümle müverrih-i âlem ve âlimler eyle tahrîr etmişler kim ibtidâ bânîsi Hazret-i Âdem'dir. Ba'dehû Hazret-i Şîs Nebî'dir, demişler. Ve ba'de't-Tûfân **[357a]** Hazret-i Nûh olduğuna müttefekun aleyh olmuşlardır. Tûfân'dan mukaddem binâ olunmasına câmi'in kıble dîvârı delâlet eder kim Tûfân âbı görüp dîvâra rahne irmiş alâmetleri var. *Lâ-ya'lemü'l-gaybe illallah.* [118]

Ve bu câmi' kadîm olmağile kıblesi gün batısı tarafına, Kudüs-i şerîfe doğrudur. Ammâ yine hisâb olunsa bu şehirden Ka'be cânib-i garba vâki' olmuşdur. Zîrâ Mekke-i Mükerreme'de dahi Beyt-i şerîfin rükn-i Irâkîsi cânib-i şarka meyyâldir. Eyle olsa Irâk hâki şarka olup cümle kıbleleri cânib-i garba vâki' olmuş olur. Zîrâ Beyt-i şerîf ortada vâki' olup cânib-i erba'asındaki dîvârlardan ana müteveccih olunca niçe diyâr-ı İslâm'ın kıbleleri cânib-i şarka ve garba ve şimâle ve cenûba râst gelir. Mîkât-ı Ekâlîm nâm dâ'irede ma'lûmdur. Ve bu câmi'-i Kûfe nazargâh-ı peygamberân olmağile hâlâ ma'mûr u âbâdândır.

Be-kavl-i müverrihîn eğer ibtidâ Hazret-i Âdem binâ etdi ise Hazret-i Âdem'den Hicret-i Fahr-i Âlem'e gelince sene 6750 olmuşdur ve eğer ba'de't-Tûfân Hazret-i Nûh bu Kûfe câmi'in binâ etdiyse be-kavl-i Muhammed b. İshak, Hazret-i Nûh'dan vilâdet-i Resûl'e gelince sene 4490 olmuşdur. Bu câmi'-i Kûfe binâ olunalı vilâdet-i Resûl'den de bu câmi'i temâşâ etdiğimiz mahalle dek kâmil bin yüz yigirmi sekiz sene olmuşdur. Zîrâ temâşâ etdiğimiz mahal, Murtezâ Paşa sene 1065 târîhinde vâlî-i Irâk idi, 63 yaşında iken de Hazret-i Risâlet-penâh mu'ammer oldu. Ol hisâb üzre Kûfe câmi'in Hazret-i Nûh binâsından vilâdet-i Resûl'e gelince, andan şimdi temâşâ etdiğimiz bin altmış beş târîhine gelince cümle beş bin altı yüz on sekiz sene olmuş olur.

Bu hisâb-ı dırâzdan murâd u merâm oldur kim bu kadar bin yıldan berü bu câmi'-i Kûfe nazargâh [u] ibâdetgâh-ı evliyâ ve enbiyâ olmağile hâlâ imâr olup derûn-ı câmi'-i pür-envârda eyle rûhâniyyet vardır kim pür-gussa olan âdem girüp rek'ateyn ibâdet etse cemî'i âfât-ı semâvî ve arazîden masûn u mahfûz olur. Ve eğer münkerîn mezhebinde olanlar bu kelâma mu'âraza edüp "Ya niçün bu câmi'de Hazret-i Alî ibâdet ederken âfât-ı arazîden halâs olamayup şehîd oldu" derse [119] emrini inkâr etmiş olur. Hazret-i Alî şehâdeti ezelü'l-ezelde görülmüş da'vâdır kim anın su'âl ü cevâbı bizlere lâzım

değildir. *Rahmetullahi aleyh*.

Ammâ bu câmi‘-i Kûfe Mekke-i Mükerreme’de câmi‘-i Sayf ve câmi‘-i Meş‘ari’l-Harâm ve câmi‘-i İbrâhîm Nebî kadar vardır. Cümle (–) aded kapudur.

………………..(2 satır boş)………………..

Haremi bir sahrâ-misâl vâsi‘dir. Sultân Uzun Hasan-ı Bayındırî binâ etdüği taraf sehel rahnedâr olmuşdur ve kıble kapusundan tâ mihrâb-ı aliyyeye varınca arzı (–) adımdır ve şarkdan garba tûlu (–) adımdır. Ve cümle (–) aded mihrâb add olunur kim niçe enbiyâ ve evliyâların mihrâblarıyla ârâste ve makâm-ı aliyyeleriyle pîrâste olmuş câmi‘-i latîf u mahfil-i münîfdir. Ve bu câmi‘ içre (–) aded sütûnlar üzre tâk-i Havernaklardır. Dahi mâfevkinde kıbâb sutûhları cümle kireç ve cıbıs ile mebnî sutûhlardır ammâ âvîze ve maslûbât-ı musanna‘âtlar ile müzeyyen değildir ve cemâ‘atden garîb kalmış bir câmi‘-i garîbdir. Eğer bir câmi‘in ahvâline vâkıf olduğumuz mertebe evsâfın tahrîr eylesek bir mücelled tomar-ı dırâz olur.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı şehr-i Kûfe-i Necef-Eşref

Evvelâ mukaddemâ sene 1059 târîhinde Bağdâd’ın ve Hille ve İmâm Hüseyin ve İmâm Alî ve bu şehr-i Kûfe’nin niçe yüz aded ziyâretleri tahrîr olunmuşdu. Ammâ şimdiki hâlde dahi ziyâdece ziyâret etdiklerimizi beyân eder:

Evvelâ deryâ-yı Necef kenârında makâmât-ı İmâm Alî ve İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin ve Selmân-ı Pâk ve Kamber-i Alî makâm-ı aliyyeleri vardır. *Rıdvânullahi aleyhim ecma‘în.*

Makâm-ı İmâm Alî ve İmâm Zeynelâbidîn makâmları yine sâhil-i Necef’dedir. Ve makâm-ı Hazret-i Nûh Ulucâmi‘in küçük kapusu kurbündedir ve mihrâb-ı İmâm Alî; Mülcem-i la‘în İmâm Alî‘yi bu mihrâbda ibâdet ederken harbe ile urup şehîd etdüği kanı hâlâ mihrâb dîvârında bulaşmış durur.

Ve mihrâb-ı İmâm Hasan ve mihrâb-ı İmâm Hüseyin ve makâm-ı Hazret-i Âdem Safî ve dahi mihrâb-ı İmâm Ca‘fer Sâdık ve mihrâb-ı Hazret-i Ömerü‘l-Fârûk ve dahi mihrâb-ı dekketü‘l-mi‘râc Hazret-i Resûl-i **[357b]** Ekrem mi‘râc yerine urûc etdikde bu câmi‘e gelüp iki rek‘at hâcet namâzı kılmışdır ve mihrâb-ı dekketü‘l-kazâ Hazret-i Alî eyyâm-ı hilâfetinde bu mihrâbda oturup kadılık ederdi.

Ve makâm-ı İmâm Mûsâ Kâzım, Hârûnu’r-Reşîd asrında İmâm bu mihrâbda sâkin idi.

Ve mihrâb-ı Hazret-i Mûsâ Kelîmullah ve makâm-ı Hazret-i İbrâhîm Halîlullah ve makâm-ı Hazret-i İsâ Rûhullah ve merkad-i Müslim b. Ukayl, İmâm Hüseyin’in ammîzâdesi ve müsellimi iken Yezîdîler şehîd edüp kabri Ulucâmi‘ içredir.

Ve merkad-i Hânî b. Urve, Sahâbe-i kirâmdandır kim şehîd olmuşdur.

Ve makâm-ı sefîne-i Hazret-i Nûh, bu câmi‘ içre binâ olunmuşdur. Ve ziyâret-i Seng-i helâl ve Harâmzâde Hazret-i Nûh gemisi binâ olunduğu yire karîb iki amûd durur. Arasından helâlzâde geçer ve harâmzâde geçemez.

Ve makâm-ı Hazret-i Yûnus Nebî *aleyhi’s-selâm*. Ve merkad-i Sitti Hadîce binti İmâm Alî,

Ulucâmi‘in bâbu’l-katl kurbünde medfûndur ve merkad-i Sitti Zeyneb binti İmâm Alî‘dir ve bu câmi‘in taşrasında medfûndur. Ve kabr-i Sitti Gülsûme-i duhter-i İmâm Alî, bu da câmi‘ hâricinde âsûdedir.

Ve merkad-i İmâm Muhammed b. İmâm Alî, bu dahi câmi‘in taşrasında medfûndur. Ve kabr-i Hazret-i Sehle, ashâb-ı güzîndendir, Kûfe içre câmi‘-i harâbında medfûndur.

Ve kabr-i Sa‘sağa b. Sûhân, Sahâbe-i kirâmdan olup kendi Sa‘sağa câmi‘inde medfûndur.

Ve Mescid-i Zeyd b. Sûhân, sahâbedendir, kendü mescidinde yatır.

Ve hâne-i Hazret-i İbrâhîm, mescid-i Sehle içinde vâki‘ olmuşdur.

Ve hâne-i Hazret-i İdrîs, bu dahi mescid-i Sehle içindedir.

Ve hâne-i Hızır Nebî, bu dahi mescid-i Sehle içinde vâki‘ olmuşdur. Ve Fâtıma Ana tennûru ve dahi bi’r-i tennûr-ı Nûh Nebî, Tûfân-ı Nûh’da ibtidâ mâ-i zulumât bu tennûr-ı şerîfden tulû‘ etmişdir.

Ve ziyâret-i Hazret-i Kümeylî, Haccâc Yûsuf şehîd edüp Kûfe hâricinde medfûndur. Tarîk-ı Kümeylî silsilesi ana müntehîdir.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Rıdvânullahi Ta‘âlâ aleyhim ecma‘în.

Hamd-i Hudâ bu ziyâretleri edüp yine cümle refîklerimizle nehr-i Furât kenârıyla 6 sâ‘atde,

Karye-i Mendiş: Üç yüz hâneli ve hurma bâğlı ve câmi‘ ü hânlı ma‘mûr köydür.

Ziyâret-i İmâm Nûr ibn İmâm Alî *radıyallahu anh*ümâ. İmâm Nûr, Kıbtî câriyesindendir, Hazret-i Fâtımatü‘z-Zehrâ‘dan değildir, ammâ ziyâretgâh-ı azîmdir. Hatta kubbe-i pür-envârının etrâfında her gice niçe bin Hasanî ve Hüseynî arslanlar gelüp sabâha dek yatırlar. Sabâh olıcak arslanlardan ehl-i züvvâr gelmeğe havf edüp İmâm Nûr’un türbedârları asâlarıyla arslanları döğe döğe kovup giderler. Ammâ arkası siyâh tüğlü Yezîdî arslanlar bu ziyârete gelseler ol ân mürd olurlar. Ziyâretgâh-ı erbâb-ı hâcât kubbe-i azîmdir. Bânîsi Timur Hân’dır.

Andan yine nehr-i Furât kenârıyla âbâdân içre taraf-ı cenûba (–) sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Meyn-i Yân: Üç yüz hâneli ve hurmalı ve hân ve câmi‘li kend-i ma‘mûrdur ve şehr-i Semâvât hudûdudur. Ve,

Karye-i Kirâm: Dahi bu kende karîbdir. Ba‘zı âdemlerimiz karye-i Kirâm’a kondular ammâ üç küheylân at ve beş âdemimiz ol gice arslanlar helâk edüp ale’s-seher bir sürü arslanlara râst gelüp ceng-i azîm ederek bizden bir âdem atından tekerlenüp atı arslanlar pâre pâre edüp herîf-i zarîf piyâde firâr edüp askere geldikde arslanlar lâşe-i esbi yerlerken her tarafdan dirhemli tüfengler ile arslanları kurşuma dutup yedisini ol sâ‘atde katl edüp birisinin postu burnundan tâ kuyruğu ucuna varınca otuz üç karış bir gazanfer idi, *Allahümme âfinâ.*

Bu mahallerin hâvurlarında ve büklüklerinde esedler sürü sürü gezüp câmûs-ı beyâbânı ve har-ı çâr-pây-ı deşti ve gazal-ı maralı ve gayrı gûne gûsfend ü câmûs ve bakar-ı beyâbânî şikâr edüp tenâvül ederler. Bu Bağdâd arslanı kadar mahbûb u şîrîn ve semîn ü müdrik esed bir diyârda yokdur. Ammâ mel'ûnlar gâyet mehîb ü mahûfdur. Bir kerre kemîngâh-ı hâvurdan tulû' edüp ra'd-âsâ bir na'ra ursa âdemin zehresi çâk, elbette ol mahalde ol âdem hâk olması mukarrerdir. Garâbet anda kim âdem yine na'rasına karşu varmağa cür'et eder ammâ altında eğer atın aygır ise isterse iki yaşdan cılıkdan küheylânı olsun na'ra-i esedi istimâ' edince hemân ol ân dümmin hotas edüp firâr eder. Bin kerre mahmîz itsen feryâd edüp avdet eder. Ammâ eğer kısrak üzre bulunursan **[358a]** bi-emri Hudâ kısrak arslanın na'rasından değil birkaç mühlik zahm-ı pençesinden bile havf etmeyüp yine arslan üzre hamle eder. Ammâ dişi arslan yavrularına nafaka tahsîliyçün şikârbâz u cengâver olur. Eğer tokdur ve eğer açdır elbette şikâr arar. Ammâ erkek sübû' yigirmi dörd sâatde bir kerre şikâr alsa tok iken artık gayrı şikâra bakmaz ve asla ceng etmez. Ammâ Yezîdî gazanfer eğer aç ve eğer tok Yezîdî'dir elbette ceng eder ve gâyet bed-çehre vü hamlekâr u hîlekâr ve boz tüğlü ve gerdeni kalın ve arkası siyâh ve başı büyük ve tüğleri çim çim Marzıvân katırından iri Yezîdî arslan bî-emân olur. Ammâ hikmet-i hudâ bu Bağdâd arslanları şikâr içün köylere ve büleydelere gelince avretler bu arslanları ortaya alup döğe döğe deyelerler. Arslanlar firâr ederken durup avretlerden tarafa aslâ nazar etmeyüp firâr eder, bir aceb hikmetdir.

Bu hikmete ehl-i Kûfe eydür. "Bir gün Kamber-i Alî'nin bir evlâdın bir arslan Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ'nın yanından kapup kaçarken Hazret-i Fâtıma bir asâ ile esede yetişüp döğe döğe {esedden} ma'sûmu halâs edüp ol mahalde iki rek'at salât-ı hâcet kılup eydür: İlâhî! Esedullah Alî hürmetine bu diyârın esedlerin nisâ tâ'ifesi destinde zebûn edüp cümle nisvân-ı Bağdâd'ı isyândan ve âfât-ı arslandan masûn [u] mahfûz eyle!" deyü du'â etdiğinden ilâ yevminâ hâzâ hâk-i Bağdâd'da avretler arslanın kuyruğundan yapışup "Yâ ibne'l-kelb!" deyü döğe döğe kovduğun bu hakîr dahi birkaç kerre görmek [nasib] olmuşdur.

Ammâ şimdi diyâr-ı Bağdâd'da gâzî şahbâz u fetâ, dilâver ü server-i hünerver yiğitler vardır kim bir eline bir deste pembe alup bir eline şemşîrin alup bî-bâk u bî-pervâ bir iki arslana hamle edüp merdüm-i şîr-hor [u] şîr-keş bahâdır erler var kim her biri kırkar ve ellişer arslan katl etmişlerdir. Ve niçe yiğitler dahi kemîngâhlardan kurşum ile urup katl edüp postun beş altı guruşa fürûht ederler.

Netîce-i kelâm bu esedistân-ı çölistânı ubûr edüp yine nehr-i Furât kenârınca 5 sâ'atde renc [ü] anâ çekerek,

Menzil-i nehr-i Atîk: Nehr-i Furât'dan el-melikü'l-Muktedir ayırup çöl cânibine cereyân etdirmiş yemîn ü yesârına Mevâl Urbânı meks ederler. Şehr-i Semâvât hâkinde mahsûlâtlı zemîndir. Andan yine taraf-ı cenûba Furât sâhiliyle âbâdân içre 7 sâ'atde,

Menzil-i (–) nâhiye-i Kebce: Şehr-i Semâvât hâkinde nâhiye-i azîmdir. Vâlî-i Bağdâd tarafından kırk bin guruşa verilir iltizâmdır.

………………..(1 satır boş)………………..

Andan yine Furât kenârıyla 3 sâ'atde,

Evsâf-ı arz-ı kadîm kal‘a-i Semâvât-ı Azîm: Bu şehr-i atîkin Semâvât nâmıyla şöhre-i şehr olmasının vech-i tesmiyyesi oldur kim Tûfân-ı Nûh’da ibtidâ âb-ı zulmet Hazret-i Nûh’un Kûfe şehrindeki bi’r-i tennûrunda kaynayup kırk günde ibtidâ zemîn ü zamân su ile leb be-leb olup kırk birinci gün bir Tûfân-ı Nûh zulumât olup kıyâmetden bir gün oldu. Ve bu şehr-i Semâvât üzre zemâdan bulutlar pâre pâre ve rîze rîze olup Hazret-i Nûh lisân-ı (–) ce [120] buyurduklarından ba‘de’t-Tûfân bu şehre Semâvât eyitdiler. Şehr-i azîm ve belde-i kadîmdir. Hâlâ hâk-i Bağdâd’da vâlî-i Bağdâd’ın bir müte‘azzım ağası hâkimdir. On altı bin guruş iltizâm hâss-ı hümâyûndur. İki yüz âdemiyle hükûmet eder. Ve yüz elli akçe ednâ mertebe kazâ-yı âsumânî-yi Semâvât’dır. Senevî mahsûlâtı Semâvât’dan bâd-ı hevâ hâsıl olur. Kal‘a dizdârı ve yüz mikdârı neferâtı ve kifâyet edecek kadarca hâne ve mühimmâtı ve şâhî topları vardır. Muhtesibi ve şâhbenderi ve gümrük emîni vardır. Şehri nehr-i Furât kenârında Ka‘be hâkinde hurma hıyâbânı içre ma‘mûr şehirdir. Kal‘ası hâk-i pâk ile mebnî şekl-i murabba‘ bir küçük sûr-ı musanna‘dır. Ve cümle (–) aded müfîd ü muhtasar hânelerdir ve cümle (–) aded mihrâbdır. Evvelâ (–) (–) câmi‘i.

………………..(6 satır boş)………………..**[358b]**

Ba‘dehû kal‘a-i Semâvât’dan yine cânib-i cenûba nehr-i Murâd kenârıyla hâk-i Mekke âbâdân içre 4 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Havşıla: Anı ubûr edüp yine semt-i cenûba sâhil-i Furât ile 6 sâ‘atde,

Menzil-i kend-i Nekîye: Şehr-i Arace hâkinde üç yüz hâneli ve hurma hıyâbânlı kend-i ma‘mûrdur. Cümle re‘âyâsı Arab-ı Urbân-ı Şî‘îler ve Zeydîlerdir. Andan yine cânib-i cenûba 4 sâ‘atde gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Arace: Sebeb-i tesmiyyesi

………………..(1 satır boş)………………..

Ve bânîsi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Kal‘ası hâk-i Mekke’de nehr-i Furât kenârında Bağdâd hükmünde paşa ağalarından bir minkale ağa iki yüz tevâbi‘iyle hükm-i hükûmet edüp beher sene hâss-ı hümâyûn içün (–) kise tahsîl edüp Bağdâd vâlîsine gönderir. Kal‘ası nehr-i Furât kenârında şekl-i murabba‘ türâbdan mebnî bir küçük kal‘adır. Dizdârı ve (–) aded neferâtları ve kifâyet mikdârı cebehânesi ve şâhî topları vardır. Ve cümle (–) aded hâne-i müfîd ü muhtasarlardır ve cümle (–) aded mihrâbdır. Evvelâ (–) (–) câmi‘i. Andan

………………..(4 satır boş)………………..

Yine cânib-i cenûba nehr-i Furât kenârıyla gidüp vilâyet-i Basra’ya kadem basıldı. 6 sâ‘atde nehr-i Furât kenârıyla gidüp,

Menzil-i karye-i (–) (–): Ma‘mûr nahlistân-ı gülistândır. Andan yine cenûba 4 sâ‘at,

Menzil-i karye-i (–) (–) (–) (–): Andan yine 4 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i (–) (–): Meks olunup ma‘mûr köydür. Ammâ arslanların şûr-ı şerlerinden bîzâr olduk.

Ale’s-sabâh nehr-i Ma‘kal’ı atlar ile ubûr etdik. Bu nehir nehr-i Sebuk kurbünde Şatt’dan ayrılup Basra kurbünde kal‘a-i Mehnâvî dibinde nehr-i Şattu’l-Arab’a mahlût olduğu bâlâda Bağdâd suları evsâfında tahrîr olmuşdur. Andan yine cenûba 3 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i kadîm Mansûriyye: Sene 111 târîhinde Âl-i Emeviyyûn’dan el-Melikü‘l-Mansûr Devânıkî binâ etdiğinden kal‘a-i Mansûriyye derler. Nehr-i Furât kenârında hâk-i Mekke’de ve hükm-i Basra’da şekl-i murabba‘ turâb-ı tâhirden mebnî bir küçük kal‘acıkdır. Hâlâ Basra hudûdunda Kurna hâkimi hükmünde dizdârı ve neferâtları ve iltizâm ağası ve kadı ve muhtesibi vardır. Ve kal‘asında kifâyet mikdârı cebehâneleri ve şâhî topları vardır. Ve cümle (–) aded müfîd ü muhtasar hasır u saz u kamışdan sutûhları türâb ile mestûr beyt-i ma‘mûrlar vardır. Câmi‘ (–) (–) (–) ve hân ve hammâmı ve birkaç dükkânları vardır.

Andan gemilere süvâr olup nehr-i Furât’ı ubûr edüp karşu tarafa cezîre-i Kurna’ya geçüp

Evsâf-ı cezîre-i Mansûriye-i cezîre: Bu dahi Mansûr-ı Devânıkî binâsıdır kim iki Mansûre kal‘ası bir boğazda birbirine mukâbeleten binâ olunmuş kal‘alardır kim zamân-ı kadîmde nehr-i Furât üzre bu kal‘adan kal‘aya hadîd zencîr çeküp nehr-i Furât ile bu kal‘alardan aşağı şehr-i Basra’ya bir gemi ve bir kelek ubûr idemezmiş. Hâlâ bu cezîre-i Kurna Mansûresi dahi hâk-i pâk ile mebnî şekl-i murabba‘ bir kal‘a-i kavîdir. Dizdârı ve neferâtları ve müstevfâ cebehânesi ve hâkimi ve Kurna nâ’ibi ve bender emîni vardır. Andan câmi‘ ve hânı var ammâ hammâmı yokdur. Lâkin kifâyet mikdârı dekâkînleri vardır. Bu kal‘a-i cezîre-i Mansûresinde gemiden çıkılmayup nehr-i Furât ile cereyân edüp güzer itse kal‘a-i Kurna’ya varmadan kal‘a-i Basra’ya üç günde eğer berren ve eğer bahren varılır.

Ba‘dehû bu kal‘a-i Mansûre’den cânib-i şarka meyyâlce Kurna cezîresi içre hıyâbân [u] nahlistân [u] gülistânlı ma‘mûr kurâlar içre 7 sâ‘atde,

Menzil-i Havur: Bir bataklı ve sazlı menzildir. Andan geçüp nehr-i (–) ubûr edüp nehr-i (–) münşa‘ib olup cezîre-i Kurna içre niçe yüz pâre ma‘mûr [u] âbâdân kurâları saky edüp nehr-i (–) mahlût olur. (–) (–) (–). Anı ubûr etmeden kenârıyla cânib-i şarka meyyâl şekillice hurma hıyâbânı içre ma‘mûr kurâları 5 sâ‘atde ubûr edüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Fethiyye-i Sağîr: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) **[359a]**

Evsâf-ı kal‘a-i Fethiyye-i Kebîr: Bu dahi sene (–) târîhinde el-Melikü‘l-Mansûr (–) (–) (–) binâsıdır. Nehr-i (–) sâhilinde çim ve top binâ bir kal‘a-i ra‘nâ. Bu iki kal‘a-i Fethiyyeler birbirine mukâbil binâ olunup mâbeyne-hümâdan tur‘a-i (–) (–) cereyân eder iki kal‘adır. Bu nehir üzre zamân-ı kadîmde âhen silsile çeküp bir gemi geçmek mümkin değil imiş. Hâlâ zencîr çekilen mahaller râygândır. Bu kal‘anın dahi dizdârı ve neferâtları ve müstevfâ cebehânesi ve şâhî topları ve hâkimi ve nâ’ibi vardır. Ve cümle müfîd ü muhtasar bin aded beytü‘l-hazenleri vardır. Ve câmi‘i ve birkaç dükkânları var ammâ hammâmı ve hânları ve medrese vü gayrı imâretleri yokdur.

………………..(2 satır boş)………………..

Andan yine şarka meyyâl (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı şehr-i Kilidü'l-bahreyn, binâ-yı İskender-i Zülkarneyn, Merece'l-bahreyn, bender-i Irâkeyn, hısn-ı hasîn ü sedd-i metîn, diyâr-ı Basra, ya'nî kal'a-i Kurna

Be-kavl-i müverrihân-ı Rûm ve nükte-küşâ-yı zevi'l-mefhûm kavilleri üzre ibtidâ bu kal'ayı İskender-i Zülkarneyn binâ etmişdir. Sebeb-i binâsı oldur kim İskender'in alnında iki karnı ya'nî iki boynuzu hâsıl olmuşdu. Anın vec'ine dermân arayup âb-ı hayâta gitmişdi. Âhirü'l-emr âb-ı hayâtı bulmadan el yuyup hâ'ib ü hâsir kat'-ı menâzil ederek Basra'ya andan bu cezîre-i Kurna'ya gelüp nehr-i Furât ve nehr-i Şatt'ın birbirine mahlût olduğu mahalde nehreyn-i zülâleynden nûş edüp karneyninin vec'aynı teskîn olup hâb-ı râhata vardı. Ba'dehû hâb-ı râhatdan bîdâr ve şarâb-ı Şatt'dan huşyâr olup gördü kim bedenine hiffet [ü] kemâkân sıhhat gelmiş ve karnlarının acısı teskîn olmuş, hemân İskender safâ-yı hâtırından cemî'i hükemâların cem' edüp eydür: "Hamd-i Hudâ benim karnımın acısı zâ'il oldu. Tiz bu mahalde Karne nâm bir şehr bünyâd olunsun." deyü bir şehr-i mu'azzam inşâ edüp ismine şehr-i Kanre dediler. Mürûr-ı eyyâm ile efvâh-ı nâsda galat-ı meşhûr olan olup kal'a-i Kurna dediler kim karndan galat Kurna derler.

Târîh-i Yarmenî-i Mıkdısî bu kal'a-i Kurna'yı ve kal'a-i Basra'nın evsâfın hûb tahrîr etmişdir. Hâlâ bu kal'a-i Kurna eyâlet-i Basra hâkinde sancak beği tahtıdır. Taraf-ı pâdişâhîden hâss-ı hümâyûnu ve livâsında timâr ü ze'âmeti ve çeribaşı ve alâybeğisi yokdur. Ancak paşası bin kadar güzîde asker ile hükm-i hükûmet edüp iltizâm ile mâl tahsîl eder. Yüz elli akçe kadısı var ve cümle (–) aded nâhiye kurâsı vardır. Bu diyârı Murtezâ Paşa Efrâsiyâboğlu Hüseyin Paşa destinden feth edüp Âl-i Osmân sancağı olalı kal'a-i Kurna'ya altı oda yeniçeri ve bir oda cebeci ve bir oda topçu koyup hâlâ bir hâkimi dahi yeniçeri ağasıdır.

Ve muhtesibi ve şâhbenderi ve gümrük emîni vardır. Kal'asında dizdârı ve 3.000 aded neferâtları ve bî-hisâb cebehânesi ve yüz aded şâhî ve balyemez topları vardır.

Eşkâl-i zemîn-i kal'a-i Kurna: Nehr-i Şatt ve nehr-i Furât birbirine mahlût olup Şattu'l-Arab olduğu mahalde bir vâsi' cezîre-i azîm burnunda bir çemenzâr u nahlistân içre hâk-i amber-pâk çim ve rıhtım ile mebnî şekl-i murabba' bir gûne toprak musanna' kal'adır. Dâ'iren-mâdâr cirmi (–) (–) adımdır. Ve der-i dîvârları üzeri ol kadar vâsi'dir kim atlılar harbe oynamak mümkindir.

Ve handakı (–) (–) (–) ve cümle (–) aded kapusu vardır. Ve derûn-ı kal'ada cümle tahtânî ve fevkânî hâk ile mestûr hâne-i ma'mûrlardır. Ve cümle (–) mihrâbdır.

Evvelâ Hüseyin Paşa Câmi'i ve (–) (–) (–) Alî Paşa Câmi'i (–) (–) (–) ve (–) aded hammâmı var (–) (–) ve müte'addid hânları ve üç yüz aded dükkânları ve kahvehâneleri vardır. Ammâ medrese ve dârü'z-ziyâfe imâretleri yokdur. Ammâ bâğ u bâğçe vü nahlistânı çokdur. Ekseriyyâ bu şehirde atlarına ve sâ'ir devâbât makûlesi hayvânâtlarına arpa yerine hurma ve pirinç verirler. Zirâ cemî'i bâğlarında ve kendlerinde hurma-yı gûnâ-gûnu dağlar gibi yığılmışdır kim Hindistân'a niçe yüz, **[359b]**

………………..(1 satır boş)………………..

Sitâyiş-i tetimme-i külliyât-ı kal'a-i Kurna: Evvelâ bu kal'a-i Kurna'dan kal'a-i

Bağdâd'a varınca on beş menzildir, yüz otuz üç sâ'at yerdir. Ammâ bu hakîr Murtezâ Paşa kethudâsıyla âheste âheste köyden köye ve ziyâretden ziyârete giderek ve zevk u safâlar ederek otuz bir günde kal'a-i Kurna'ya dâhil olduk. Ammâ bu kal'a-i Kurna gerçi Şatt-ı Furât bir yere cem' olduğu cezîrededir ammâ iki nehir bir olduğu mahal Kurna'dan yukaru Bağdâd cânibine (–) nâm mahalde iki nehir birbirine mahlût oldukdan sonra bu nehreyn-i azîmeyne Şattu'l-Arab derler kim deryâ-misâl olup tâ Arace ve Semâvât kal'alarına varınca deryâ gibi talattum edüp azîm Hindistân gemileri ve Portukal küffârı gurâbları işler. Ve bu kal'a-i Kurna'dan cânib-i kıbleye yine nehr-i Furât'ı geçüp ara yatıda kal'a-i Basra'ya varılmak mümkindir ammâ üç menzilde refâhiyyet üzre erilir.

………………..(4 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı kal'a-i Kurna:

………………..(2 satır boş)………………..

Kal'a-i Kurna'dan Basra'ya gitdiğimiz menâzilleri beyân eder

Evvelâ Kurna'dan cânib-i kıbleye yine kal'a-i Fethiyye-i Kebîr'i ubûr edüp 6 sâ'atde,

Menzil-i Havra's-subû': Bir bataklı ormanistân kenârında yüz hâneli, pirinci firâvân, Şî'î kavmi köyüdür ammâ gâyetü'l-gâye marâlî ve gazâlî gözlü mahbûbe kızları vardır. Andan yine cânib-i kıbleye Kurna cezîresi içre 7 sâ'atde,

Menzil-i kal'a-i def'a Mansûriyye: Yine bu kal'ada bir gice mihmân olup cümle gemiler âmâde oldukda ale's-sabâh beş yüz askerle nehr-i Furât'ı gemilerle ubûr edüp karşu Mekke hâkinde ve Basra hudûdunda,

Kal'a-i Eski Mansûr: Bunda mihmân olmayup yine nehr-i Şatt sâhiliyle Mekke hâkinde cânib-i cenûba (–) sâ'atde ma'mûr u âbâdân kendler içre,

Menzil-i karye-i

………………..(1.5 satır boş)………………..

Andan yine cenûba kenâr-ı Şatt ile Ka'be hâkinde (–) sâ'atde,

Sitâyiş-i şehr-i bedreka-i makâmât, ebniyye-i kerâmât, kân-ı müctehid-i evliyâ, mesken-i münferid-i asfıyâ, nazargâh-ı enbiyâ, belde-i atîk-i Abâdân, sâhil-i bahr-i Hürmüz [ü] Ummân, ya'nî hâk-i Mekrân-ı Hadra, kal'a-i Basra

Cemî'i müverrihîn kavilleri üzre hubût-ı Âdem'de ibtidâ du'â-yı Âdem Safî ile imâristân olan diyâr-ı Hindistân'da cezîre-i Serendil'dir.

Andan emr-i Hakk ile Âdem Safî diyâr-ı Hürmüz'e gelüp berrine ve bahrine du'â edüp diyâr-ı Hürmüz imâr olup ganîmet oldu ve deryâ-yı Hürmüz'de dürr-i yetîm hâsıl oldu.

Andan bu hâk-i Basra'ya gelüp sâkin oldu ve du'â edüp imâristân oldu.

Andan hâk-i Abâdân'a varup du'âsı sebebiyle imâr oldu.

Andan diyâr-ı Ummân'a varup imâr oldu.

Andan Kûh-ı Mekrân hâkine varup imâr oldu.

Andan hâk-i Lahsa'ya andan hâk-i Yemen [ü] Aden'e andan Mekke'ye varup cebel-i Araf'da Havvâ ile buluşup ve bilişüp müşerref olduğiyçün Arafât dağına Cebel-i Arafe derler.

Ba'dehû Şît Nebî ile Âdem Nebî şehr-i Kûfe'ye gelüp imâr etdi. Andan Şît Nebî evlâdları bu şehr-i Basra'yı imâr etdiler. Ve ba'de't-Tûfân Hazret-i Nûh imâr etdi. Ba'dehû Yemen tebâbi'aları ile imâr etdi. Andan Hazret-i Ömer hilâfetinde Hazret-i Ömer *radıyallahu anh* sene (–) târîhinde dest-i hâricîden feth edüp Sâriyetü'l-Cebel hazretlerin hâkim nasb edüp üç yılda hâk-i amber-pâk ile bir kal'a binâ edüp niçe bin sahâbe-i kirâm Mekke ve Medîne ve Yemen ve Aden'den hicret edüp eyle imâr eylediler kim zamân-ı adâlet-i adl-i Ömer'de ehl-i İslâm diyârlarında bundan mu'azzam şehr-i kebîr yok idi. Cümle yedi bin mihrâb cevâmi' ü mesâcidler idi. Hâlâ eser-i binâları zâhir ü bâhirdir. Ve altı yüz medrese ve bin aded hân u hammâm ve yedi bin aded dekâkîn-i bezzâzistân ve iki yüz aded imâret-i dârü'l-ıt'âm ve yetmiş altı bin hânedân var idi.

Ba'dehû Âl-i Abbâsiyân asrında bu şehr-i Basra'nın cânib-i erba'asında **[360a]** nehr-i Şatt'dan ve nehr-i Furât'dan ve nehr-i (–) ve nehr-i (–) bu Basra hâkine on iki bin tur'a cereyân edüp her tur'ada gemiler yürürdü. Hatta Hârûnu'r-Reşîd'in hâtûnu Zübeyde Hanım nehr-i Şatt'dan bir tur'a ayırup tâ Yemen hâkinde Yemen huccâcının Yelemlem nâm kasabada ihrâm geydikleri mahaldir. Tur'a-i Zübeyde Basra'dan Yelemlem şehrine huccâc gemilerle gidüp anda ihrâma girüp andan Ka'be'ye vâsıl olurlardı. Ya'nî ol asr-ı Abbâsiyân'da Basra ol kadar ma'mûr idi. Ba'dehû niçe mülûkdan mülûka intikâl edüp kâh imâr ve kâh harâb olurdu.

Ba'dehû sene 945 târîhinde Süleymân Hân'a itâ'at eden {Mekâkıs oğlu Emîr Reşîd eban an ced sikke ve hutbe sâhibi idi. Âhir-ı kâr Mâni' Hân nâm oğlun ve vezîri nâmına Mîr Muhammed'i hedâyâlar ile Basra miftâhların Süleymân Hân'a gönderüp yine Basra hükûmeti eyâlet ünvânıyla Emîr Râşid'e ihsân olunup sikke ve hutbe Süleymân Hân nâmına tilâvet olundu}.

Ba'dehû sene 1048 târîhinde Efrâsiyâb Alî Paşa Sultân Murâd Hân-ı Râbi'e itâ'at etdi ve ber-vech-i te'bîd eyâlet-i Basra kendüye ihsân olundu. Ammâ şimdiki halde hâkim-i Basra Hüseyin Paşa ibn Efrâsiyâb Paşa'dır kim ber-vech-i ocaklık Âl-i Osmân'a mutî' u münkâd olup vezâret ile hükm-i hükûmet eder. Murtezâ Paşa kethudâsı (–) (–) karındaşımızla Hüseyin Paşa'ya alây-ı azîm ile vardığımızda kethudâsı (–) (–) Ağa on bin askerle istikbâle çıkup kal'a-i Basra'ya (–) (–) kapusundan dâhil olurken kal'adan şâdumân topları atılup huzûr-ı Hüseyin Paşa'ya varup dest-bûsdan sonra Murtezâ Paşa hedâyâları gidüp arz olup zerre kadar makbûle geçmez şeklinde olup bizlere hayli i'zâz [u] ikrâm edüp bir ziyâfet-i azîm oldu kim gûyâ Bitlîs Hânı, Melek Ahmed Paşa'ya ziyâfet etmişdi. Ba'de'z-ziyâfe Murtezâ Paşa kethudâsına bir zerdûz kerrake ve hakîre bir kerrake birer eğerli at ihsân edüp Murtezâ Paşa kethudâsı Hüseyin Paşa kethudâsına ve hakîre dîvân efendisi (–) (–) efendiye mihmân olup gayrı tevâbi'leri Abdüsselâm oğullarına müsâferete gönderüp akîbimizce hakîre bir kise Muhammedî guruş ve bir kat esvâb ve Murtezâ Paşa

kethudâsına iki kise ve bir kat libâs-ı fâhire gönderüp her bâr paşa-yı âlîşân ile sohbet-i hâs edüp cemî'i nüdemâlarıyla hüsn-i ülfet edüp ahvâl-i Basra'ya muttali' olup evsâfını alâ kadri'l-imkân tahrîr ü tavsîf etmeğe bezl-i ihtimâm olundu.

Der-fasl-ı hâkimân-ı eyâlet-i Basra

Azîm eyâlet-i hükûmetdir. Paşasının hâssı kânûn-ı Süleymân Hân üzre altı yüz seksen bir bin elli yedi akçedir kim Musul mîr-i mîrânından bir akçe ziyâde olmak kânûndur. Ammâ eyâletinde timâr u ze'âmet yokdur. Ve çeribaşı ve alâybeği dahi yokdur. Yedi yüz pâre kurâları iltizâm ile zabt olduğundan kânûn üzre müverrih-i âlem Ayn-ı Alî Efendi Basra defterdârı ve Lahsa ve Bağdâd defterdârı olmuşdur. Ammâ çavuşlar kethudâsı ve defter emîni ve çavuşlar emîni ve çavuşlar kâtibi ve timâr defterdârı vardır. Hâlâ Efrâsiyâbzâde Hüseyin Paşa-yı Cem-cenâb mülkiyyet üzre eyâlet-i Basra'ya mutasarrıfdır. Ammâ her üç ayda bir vâlî-i Bağdâd'a ve her senede bir kerre Âsitâne'de sadrıa'zama ve sa'âdetlü pâdişâha hedâyâları gitmek kânûndur.

Basra paşasına beher sene bin kise hâsıl olur. Hemân beş yüz kise gümrüğünden hâsıl olur. Zîrâ beher sene iki yüz pâre Hindistân gemisi ve Firengîstân u Yemen ve Aden u Habeş gemileri gelir. Ve paşası üç bin asker ile tâ Lahsa ve Yemen ve Ummân ve Mekrân ve Mekke ve Ane ve Seleme çöllerine varınca hükm eder. Ve Bağdâd ile müşâdır. Ve Şattu'l-Arab karşusunda Gürdelen kal'asından kal'a-i Durak ve kal'a-i Haviziye üç menzilde varınca Basra hâkimi Şatt aşrı mezkûr Acem kal'alarıyla müşâdır. Ve cenûb tarafına yine Hürmüz diyârında Acem ile müşâdır. Tâ bu mertebe ülke-i azîmdir. Ve cümle (–) aded kal'aya mâlikdir. Ve eyâletinde cümle yetmiş aded kös-i şâhî çalar ve kerrenây-ı Efrâsiyâb u tabl-ı Âl-i Osmân çalar. Sancak beğleri vardır ve iki yüz aded bî-tabl mîr-i aşâ'ir-i Arab u Urbân ve şeyh-i meşâyihleri vardır. Ammâ,

Sancakları bunlardır ki zikr olunur

Evvelâ livâ-i Kurna ve livâ-i İskenderiyye'dir kim İskender-i Kübrâ binâ etmişdir ve livâ-i Ammâre, Şatt kenârında berr-i Acem'dedir. Ve livâ-i Abâdân, berr-i Basra'dadır. Ve livâ-i Zekiyye makâm-ı Hazret-i Üzeyr Nebî andadır ve Şatt kenârıdır ve Basra'dan aşağı livâ-i kal'a-i Mühennâvî, Basra'ya gâyet karîbdir. Ve andan aşağı livâ-i Kabân, bender-i azîmdir ve Basra'nın Şatt aşrı mukâbelesinde livâ-i Böğürdelen, bir kal'a-i metîndir. Acem hudûdunda olmak ile neferâtları ve cebehânesi mükemmeldir. Bu mahalde nehr-i Şatt'a mahlût olan nehr-i Kârûniyye, tâ diyâr-ı Acem'de şehr-i Hureyza dağlarından gelir âb-ı hayâtdır. Ve mukâta'a-i livâ-i kasaba-i Cenûb ve mukâta'a-i livâ-yı kasaba-i Şimâl **[360b]** ve livâ-i kasaba-i Akkara ve mukâta'a-i kasaba-i Mansûriyye, bu dahi Şatt kenârında ve mukâta'a-i kasaba-i Ca'feriyye, nehr-i Şatt kenârında vâki' olmuş ma'mûr rabtadır. Ve livâ-i kal'a-i Arce ve mukâta'a-i gümrük senevî beş yüz kise hâsıl olur ve Basra'dan altı fersah aşağıda kasaba-i mukâta'a-i Übülle ve mukâta'a-i Cerce ve livâ-yı azîm cezîre-i Basra, eyâlet-misâl bir sancakdır. Cümle otuz altı pâre ma'mûr kal'alardır. Baş kal'ası Tuzla'dır. Andan gayrileri mahalliyle tahrîr olunur. Ve kasaba-i Vehmâ ve dahi kasaba-i İmâm Muhammed Hanefî ve kasaba-i Mînâ ve kasaba-i Übülle ve livâ-i Katîf.

………………..(1 satır boş)………………..

Bu bâlâda zikr olunan sancakların ve mukâta‘aların cümlesi Şatt kenârıyla Furât nehri sâhilinde ve tur‘alar kenârında vâki‘ olmuş kal‘alar ve hân u câmi‘ ve mesâcidli ve çârsû-yı bâzârlı kasaba-i ma‘mûrlardır. İnşâallah gayrı livâlar ve gayrı şehr-i müzeyyenler dahi mahalliyle tavsîf ü tahrîr olunur.

Ammâ bu zikr olunan livâların cümlesine hâkim-i kübrâ Basra paşasıdır ve bir hâkimi dahi şer‘-i mübîn tarafından üç yüz akçe pâyesiyle kadısıdır. Cümle (–) aded kurâdan beher sene kadıya on bin guruş hâsıl olur. Ve bir hâkim-i şer‘ dahi şeyhülislâmdır. Ve üç aded mezâhib müftîleri ve şeyhülislâm-ı Hanefî hükmündedir. Ve bir hâkim dahi nakîbü‘l-eşrâfdır ve şâhbenderi ve kal‘a dizdârı ve yedi yüz aded kal‘a neferâtları ve 800 sağ kol ve 800 sol kol askeri ve topçu ve cebeci ve gayrisi cümle 3.000 askeri vardır.

Der-beyân-ı eşkâl-i zemîn-i kal‘a-i Basra

Evvelâ hâk-i Mekke’de nehr-i azîm Şattu’l-Arab kenârında şekl-i murabba‘ sâfî çim ve top ve kireç ve cibis ve hâk-i pâk ile mebnî bir sevâd-ı azîm ve bir sûr-ı kadîmdir kim bizzât Hazret-i Ömer *radıyallahu anh* dest-i melâhide ve hâricîden feth edüp imâr etdikden berü hisârı türâb olmağile niçe kerre imâr ve niçe kerre harâb olmuşdur. Hattâ efvâh-ı nâsda “Ba‘de harâbi’l-Basra” deyü darb-ı mesel olmuş bir kelâmdır. Hâlâ bu mahalde kal‘a-i Basra’yı temâşâ etdiğimizde niçe yerleri câ-be-câ rahnedâr olmuşdur. Ammâ bir taraf düşmanından bâk [ü] pervâsı yokdur. Zîrâ cânib-i erba‘asın Şattu’l-Arab bendleri ve tur‘aları ihâta edüp cümle sahrâsı pirinç çeltikliğidir. Kaçan bir düşman Basra üzre gelse cümle bendleri boşandırup sahrâ-yı Basra deryâ olup at ve âdem ve fil-i Mahmûdî gark olur ve Bağdâd tarafından gelen düşmana Kurna kal‘ası mâni‘dir. Aşağı bahr-i Hürmüz tarafından gemilerle gelen düşmanlara kal‘a-i Mühennâvî ve kal‘a-i Gürdelen mâni‘dir.

Bu Basra böyle cây-ı emânda vâki‘ olmağile kal‘asının imâretine ol kadar mukayyid değillerdir. Zîrâ kal‘a-i kebîrdir. Kal‘a-i Musul’dan vâsi‘ ve kal‘a-i Bağdâd’dan küçükdür. Dâ’iren-mâdâr cirm-i kal‘a-i Basra (–) (–) adımdır ve handakı alçakdır. Niçe yerleri türâb-ı rimâl ile pür olmuşdur. Ammâ dîvârları gâyet enli ve âlîdir. Niçe yüz kulle ve tabyaları metânet üzredir. Ol kadar balyemez topları ve cebehânesi yokdur. Serâmed müntehâ topları cümle Kurna kal‘asındadır. Zîrâ kal‘a-i Kurna Basra’nın hadd-i sedîdi ve kıfl-ı medîdidir.

Ve Basra’nın üç tarafında handakı vardır. Ammâ Şatt tarafında handakı ve cisri yokdur. Zîrâ bu mahalde Şattu’l-Arab deryâdır kim arzı üç mildir, merd ü zen fark olunmaz ol kadar arîz Şatt’dır. Ve Basra kal‘asının bu Şatt tarafı gâyet metânet üzre mebnîdir. Ve cümle Basra kapusu (–) aded bâb-ı haşeblerdir. Bu bâblara nâzır metîn ü kavî ebrâclar vardır. Evvelâ Bağdâd tarafına Müşrâk kapusu paşalara cirid meydânı ve ıydeyn-i şerîfeynde sıbyânlar ve fetâlar içün Salıncak ve Dollâb meydânı bu kapu tarafındadır. Ve Varoş Cisri kapusu, cânib-i (–) ve Kurna kapusu, taraf-ı (–) mekşûfdur ve Rabât kapusu, Bağdâd tarafına meftûhdur. Ve Mühennâvî kapusu, cânib-i Şatt aşrı Gürdelen’e meftûhdur. Ve Bahr kapuları cânib-i şarka küşâdedir. Ve Hasan-ı Basrî kapusu, taraf-ı kıbleye nâzırdır.

………………..(1 satır boş)………………..

Ma‘lûmum olan bunlardır.

Der-beyân-ı imârethâ-yı kal‘a-i Basra

Evvelâ derûn-ı Basra'da şâhbender hisâbıyla cümle on bin aded tahtânî ve fevkânî sarây-ı imârlar ve gayrı beyt-i fukarâ-yı kibârlardır. Ekseriyyâ der-i dîvârları kerpiç ve cibis ve tula ve sutûhları cümle hâk ile mestûr **[361a]** Beytü‘l-hazen-i ma‘mûrlardır. Ammâ hâneleri sazdan ve kamış u çalaşdan ve hurma haşebinden mebnî mekân-ı fukarâlardır. Cümleden mükellef paşalara mahsûs sarâydır. Cümle on bin iki yüz aded hâne ve dîvânhâne ve hammâm-ı rûşenâlı sarây-ı zîbâdır kim Müşrâk kapusuna karîbdir.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve Gümrükhâne, paşa sarâyı kurbünde vâki‘dir. Andan kethudâ hânesi ve Abdüsselâm oğulları hânesi, Hüseyin Cemâl sarâyı (–) Hacı Halîl beyti

………………..(2 satır boş)………………..

Ma‘lûmumuz olan hâneler bunlardır.

Ve cümle (–) aded mahalle add olunur. Bir mahallesi Aşşâr tur‘ası kenârında haşeb cisir ile ubûr olunur müfîd ü muhtasar re‘âyâ hâneleridir kim suyu medd [ü] cezr-i Şatt'dan alırlar ve mahalle-i Müşrâk ve mahalle-i Paşa ve mahalle-i Hindî ve mahalle-i Kara Arablar, kurb-ı bâb-ı Müşrak'dadır. (–) Ve cümle (–) aded câmi‘-i hulefâdır. Evvelâ cümleden ma‘bedgâh-ı kadîm Arab câmi‘i bizzât Hazret-i Ömer *radıyallahu anh* binâsıdır. Ve Paşa sarâyı ardında cemâ‘at-i kesîreye mâlik Ayas Paşa câmi‘i, rûşen binâ-yı ma‘mûrdur. Ve Abdüsselâm câmi‘i binâ-yı cedîddir ammâ gâyet metîndir. Ve Şeyh Habîbullah câmi‘i, ma‘mûrdur. Ve Rüstem Paşa câmi‘i. Ve Paşa sarâyı kapusu önündeki Hüseyin Paşa câmi‘i, sâhasında Kara Mustafâ Paşa medfûndur. Ve çârsû içinde cemâ‘at-i kesîreye mâlik yine Hüseyin Paşa câmi‘i ve Müşrâk câmi‘i ve Güvâzîler Câmi‘i ve Seymer câmi‘i (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bu câmi‘ler ma‘mûr u minâreli câmi‘-i pür-nûrlardır ammâ cümleden Hazret-i Ömer câmi‘i ulu ma‘bedgâh-ı kadîmdir ve bu câmi‘lerin birisi kurşumlu değildir. Cümlesinin sutûh-ı kıbâbları kireç ile mestûrdur. Zîrâ kurşum şiddet-i hârdan erir.

Ve bu câmi‘lerden mâ‘adâ mesâcidlerdir.

Ve cümle (–) aded medrese-i dârü‘l-ulûmdur.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve cümle (–) mekteb-i tıflân-ı ebcedhândır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded tekye-i dervîşândır. Tur‘a-i Aşşâr cisri başında tekye-i Şeyh Mustafâ Uryânî

………………..(1.5 satır boş)………………..

Cümle (–) sebîl-i dilsitândır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Cümle (–) aded hân-ı hâcegândır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Cümle 1.000 aded dükkân-ı bezzâzistândır. Evvelâ Paşa sarâyı önünde Buğday bâzârı ve Müşrâk bâzârı ve Seymer bâzârı ve Sayf bâzârı ve Haffâflar bâzârı ve Kettân bâzârı mükellefdir. Ve şehrin ortasında Attârlar bâzârı bezzâzistân-ı kebîr örtülü sûk-ı tavîldir. Ve Pilav bâzârı ve Kumar bâzârı.

Cümle (–) aded hammâm-ı gâsilândır. Evvelâ Aşşâr tur'ası cisri başında Sayf hammâmı ve Müşrâk hammâmı ve Kavvâflar hammâmı ve Rabât cisrinin karşu tarafında yine Aşşâr üzre Beled-i Seyyâs hammâmı ve Seymer hammâmı ve Ayas Paşa hammâmı ve Çârsû hammâmı. Bu hammâmlar cümle {zift ü katran ile döşenmişdir}..

Sitâyiş-i kibâr [u] a'yân: Çavuşlar kethudâsı Serhân Beğ birkaç kerre Basra emîr-i haccı olmuşdur. Ve incü bâzergânı Yek-çeşm Hacı Muhammed ve Deli Beğli ve Muhtesib Ağası Abbâs Ağa ve Sâdât-ı kirâmlar birkaç kerre âteşe girüp bi-emrillah yanmadılar. Ve (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı ulemâ-yı tabîbân:

………………..(2 satır boş)………………..

Ta'rîf-i cerrâh-ı fassâdân:

………………..(2 satır boş)………………..**[361b]**

Ta'rîf-i âlimân-ı meşâyihân:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-şi'r-i musannifîn-i şâ'irân:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-ayân-ı mazanne-i kibâr-ı mecâzibân.

………………..(2 satır boş)………………..

Der-medh-i reng-i rûy-ı pîr [ü] cüvân:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-beyân-ı kabâ-yı ricâl [ü] nisvân:

………………..(2 satır boş)………………..

Temdîh-i çehre-i mahbûb [u] mahbûbân:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-fasl-ı esmâ-i râcilân:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-zikr-i nâmhâ-yı zenân:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-alem-i esmâ-i çâkerân:

………………..(2 satır boş)………………..

Alâmet-i nâm-ı cevâriyân:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-beyân-ı kelimât-ı ehl-i büldân:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-manzara-i ibret-nümâ-yı âbâdân:

………………..(2 satır boş)………………..

Medh-i hevâ-yı şiddet-i hâristân:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-kavl-i müneccimîn-i ekâlîm-i büldân:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-fasl-ı tâli‘-i imâristân:

………………..(2 satır boş)………………..

Bî-nâm-ı deyr-i râhibân-ı muğân: Cümle (–) aded kenîse-i püt-hânedir ve yetmiş iki millet-i fırak-ı dâlle bu şehirde çokdur. Husûsan âteşperest Hindû ve kavm-i Benyân ve kavm-i Muğân firâvândır ve Gebrâ ü Tersâ ve Yahûdî vü Fireng ve Arab u Acem gâyet çokdur.

Sitâyiş-i memdûhât-ı sanâyi‘ât: Ekseriyyâ halkı incü delicilerdir. Bir sokağı sâfî incü-yı gûnâ-gûn nakb edüp bâzâr-ı lü‘lûdur kim incü harman gibi yığın yığın durur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-kavli kâr [u] kisb-i râcilân: Ekseriyyâ halkı Hindistân'a ve Çin'e ve Hıtây-ı Hoten'e varup cevâhir ve müşk-i Hoten ve ûd ve amber ve niçe bin ıtriyyât makûlesi hoş-bû metâ‘ ve gayrı kâlâlar getirüp çârsû-yı hüsünde âdemin dimâğı mu‘attar olur.(–) (–) **[362a]**

Der-fasl-ı dârü‘z-ziyâfe-i imârât:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-medh-i hubûbât-ı mahsûlât:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-vasf-ı et‘ıme-i nefîs-i hulviyyât: Evvelâ gıdâ-yı rûh olan ni‘metden memdûhu Basra'nın kıblesi hâricinde bir lezîz tuzu olur kim ekâlîm-i seb‘ada nazîri yokdur. Cümle

derde devâdır. Ve bu şehirde olan üstâd-ı kâmil helvâcılar iki yüz elvân helvâ pişirmede meşhûrlardır.

Tavsîf-i me'kûlât-ı fevâkihât:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-zikr-i envâ'-ı meşrûbât:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-teferrüc-i mesîregâh-ı İremezât:

………………..(2 satır boş)………………..

Der-beyân-ı aded-i nahlistân-ı bâğavât: Cümle bin altmış aded bâğ u bâğçesinde cemî'i nebâtât [u] giyâhâtı ve şükûfe vü ezhârâtı firâvândır. Ammâ bu bâğlarda râzıkî gül ta'bîr ederler bir gûne beyâz gülü vardır, Hudâ âlimdir râyihası âdemi mest edüp câna {cân bâğışlar}.

Der-manzara-i enhârât-ı cennât

Evvelâ şehr-i Basra ve kal'a-i Dâru'n-nasra deryâ-misâl nehr-i Şattu'l-Arab'ın sâhilinde vâki' olup nehr-i Şat ve nehr-i Furât'dan münşa'ib olmuş hâk-i Basra'[y]a saky etmiş on iki bin tur'a idi kim her birini birer mülûk-ı selef-i selâtîn-i Âl-i Sâsâniyân u Keyâniyân u Ekâsire ve Âl-i Emeviyyûn u Âl-i Abbâsiyân ve niçe yüz mülûk bu hâk-i Basra'yı imâr etmeğiçün turalar cereyân etdirüp her bir tur'a ve halîc ve havuzlarda gemiler yürürdü. Niçe bini mürûr-ı eyyâm ile mu'attal olup hâlâ altı yüz aded tur'alar Şatt u Furât tuğyânında cereyân edüp vilâyet-i Basra'yı saky ederek her nehr-i tur'ada keştîler şinâverlik eder ammâ cümle nühûrlardar mu'azzam bahr-i Şattu'l-Arab'dır kim Basra önünde deryâ-misâldir. Basra'dan aşağı bahr-i Hürmüz'de bahr-i Muhît'e mahlût olur.

Andan kalyonlar ve gurablar ve karakalar ve barçalar ve filipotlar ve gûnâ-gûn gemiler ile Cidde benderine ve Habeş'e ve Yemen ü Aden'e ve Lahsa ü Hindistân'a gidilir bahr-i Ummân'dır. Ammâ nehr-i Şattu'l-Arab bi-emrillahi Ta'âlâ bu Basra altında medd [ü] cezimde ya'nî nehr-i Şatt vakt (–) tuğyân ile taşup iki menzil yer kal'a-i Kurna'ya yakın varır.

Andan vakt oldukda yine Şatt çekilüp niçe Hindistân gemileri Basra önünde ve dahi aşağıda Mühennâvî kal'ası dibine niçe gemiler deryâ-yı Şatt'a kum üzre kalırlar. Ertesi yine vakt (–) oldukda Şattu'l-Arab taşup med oldukda cümle gemiler kum üstünden kalkup bahr-i Şatt üzre şinâverlik ederler. Bi-emrillahi Ta'âlâ ilâ mâşâallah Basra önünde nehr-i Şatt'ın hâli kâh medd ü kâh cezimdir. Ve şehr-i Basra içre bu nehr-i Şatt'dan müteferrika olmuş bir tur'a vardır. İsmine efvâh-ı nâsda,

Nehr-i Aşşâr: Derler. kal'a-i Basra ile Rabât mâbeyninde bu nehir cereyân edüp üzerinde haşeb cisri vardır. Bu nehr-i Şatt'dan münşa'ib olmağile bu da medd [ü] cezimdir kim bir temâşâ-yı sun'-ı Lemyezel'dir. Ve biri dahi yine Basra'nın cânib-i cenûbîsi kurbünde,

Nehr-i Mühennâvî'dir kim Şatt'dan ayrılup yine nehr-i Şatt'a mahlût olur. Ve biri dahi,

Nehr-i Anter’dir. Şatt’dan ayrılup (–) (–) (–) yine Şatt’a rîzân olur. Ammâ,

Nehr-i Kârûniyye: Basra’nın karşu Acem tarafında vâki‘ olan Böğürdelen kal‘ası dibindeki Kârûniyye nehri diyâr-ı Acem’in Huveyze nâm şehrinin dağlarından gelüp nehr-i Şatt’a karışır.

Bu enhârlarda ve Basra içinde cereyân eden Aşşâr tur‘asında gezen kayıklara ma‘şûk derler. Bir turfe-gûne binâ olunmuş kayıklardır. Medrile derler bir gûne ağaçlarla bu gemileri sürerler ve Yemen’den gelen hasır ile örülmüş celbe gemilerine bu Basra diyârında merkeb derler. Ve Hind gemilerine gurâb derler beşer bin âdem alır kalyonlardır. Bu gemilerin cümlesi Makâm-ı Alî önünde nehr-i Şatt’ın medd ü ceziminde üç ay oturup eyyâm-ı müsâ‘idde Hindistân’a giderler. **[362b]** Ammâ kal‘a-i Kurna cezîresinde,

Nehr-i Zekke-i zülâl: Nehr-i Şatt’dan ayrılup cezîre-i Kurna içre Fethiyye kal‘alarını ve kendlerini reyy edüp yine nehr-i Şatt’a rîzân olur. Ve,

Nehr-i Ma‘kal: Benu nehrine karîb yerde nehr-i Şatt’dan ayrılup Basra hâkin saky ederek şehr-i Mînâ harâbistânı kurbünde,

Nehr-i Übülle rîzân olur. Bu nehreyn bir oldukdan sonra bu iki nehre **nehr-i Safrâydenk** derler.

Hazret-i Ömer hilâfetinde Basra feth oldukda Melik Ma‘kal b. Beşşâre Basra nevâhîlerin reyy etmeğiçün Safrây nehrin Dicle’ye girmezden mukaddem ayırup nehr-i Ma‘kal mahrecinden altı fersah aşağı Basra’yı geçüp kasaba-i Übülle’nin ağzında nehr-i Übülle’nin cânib-i garbına cârî olarak andan Basra kurbünde nehr-i Ma‘kal ile bir olup kal‘a-i Mühennâvî‘den aşağı Şatt’ın medd ü cezimi mahallinde nehr-i Şatt’a mahlût olup bu nehr-i Safrây-ı Ma‘kal Şatt’ın medd ü cezmiyle rücû‘ u duhûl eder. Bu arz-ı Irâk ve arz-ı Basra’da “Bu nehr-i Ma‘kal ve nehr-i Übülle nısıf dâ’ire gibidir.” demişler ve “Nehr-i Şatt yedi kutub dâ’iresine müşâbihdir” deyü ukalâ-yı hukemâ-yı kudemâ ve sâhib-i Coğraf ve Minor mü’ellifleri ile rivâyet etmişler ve nehreynden bu nehr-i Übülle altından fersah karîb yerde Şatt’dan ayrılup harâbistân u esedistân içre cereyân edüp Şattu’l-Arab’a rîzân olur. Ve ,

Nehr-i Ebü‘l-Hatîb: Bu nehr-i Yahûd ile mâbeynehümâları iki fersah zemînden cereyân ederek Şatt’a karışır ve nehr-i Emîr, bu nehr-i Ebü‘l-Hatîb ile mâbeyni bir fersah yerde cereyân edüp Basra fevkinde Şatt’a rîzân olur. Ve,

Nehr-i Sandîl-i ekber: Şatt’dan ayrılup Basra nevâhîlerin saky eder. Bu mahallerden tâ Lahsa ve Ummân ve Tûc Mekrân ve Cezâyir vilâyetlerine varınca konup göçen Urbân-ı bî-pâyânın şeyhine Şeyh Berrâvî derler.

……………….(1.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı diyâr-ı Basra

Evvelâ şehr-i Basra’da niçe bin temâşâ-yı garîbe ve mezâhib-i kesîre sâhibi bî-dîn âdemler vardır. Cümleden seyr-i garîb oldur kim kavm-i âteşperest var. Anlardan biri mürd oldukda

paşaya niçe bin guruş verüp akrabâları ol mel'ûnları Mühennâvî kal'asında alâ melei'n-nâs âteşe yakarlar. Eğer avretinin muhabbeti var ise erinin ardı sıra kendüyi âteşe atar. Ve,

Kavm-i Gûrîler: Bunlar da mel'ûn tâ'ifedirler. Müslümândan aslâ ta'âm alup yemezler ve işret etmezler. Ve,

Kavm-i Bâniyân: Cümle beyâz destâr u beyâz esvâb giyerler. Kimseden ta'âm almazlar ve ni'meti yalnız yerler ve ba'de't-ta'âm elbette suya girüp gasl ederler. Ve,

Tâ'ife-i Âb-perest: Her sabah cümlesi Şatt kenârına çıkup "Dîdâr-ı Hakk'ı görmüşdür ve biz hayâtı su ile bulmuşuzdur." deyü suya taparlar ve secde ederler. Ve,

Kavm-i Muğân: Millet-i Dâvûdî olmak zu'mundadırlar. Ekserî eyyâm-ı nuhusâtları savm-ı Dâvûd ile güzer eder. Ve,

Kavm-i Âfitâb-perest: Elbette şems-i âteş-tâb merkezinden tulû' u gurûb etdikde birer kerre perestiş ederler. Ve,

Tâ'ife-i Gâv-perest: Bunlara kavm-i Gûrân derler. Basra içinde bâğ-ı İrem-misâl bir ahurda bir sarı sığır vardır. Şeker şerbeti içüp pirinç ü şa'îr ve gendüm-i gûnâ-gûn yemeden ol bakar câmûs-ı Van gibi semiz olmuşdur kim on nefer huddâmı vardır. Bu bakarın necâsetin huddâmları hıfz edüp câmûsa secdeye gelenlerin alınlarına parmaklarıyla sığır boku sürüp gider. Bu kıyâfette bâzârda râygân gezerler. Garîb temâşâdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı evliyâu'l-ârifîn ve asfiyâu'l-vâsılîn der-şehr-i Basra

Evvelâ şehr-i Basra'nın enderûn [u] bîrûn berr ü beyâbân çölistânında niçe kerre yüz bin sa'îd ü şehîd kibâr-ı kümmelînler medfûnlardır. Evvelâ Basra'nın cânib-i kıbleye nâzır olan Müşrâk kapusundan çıkup kâmil üç sâ'at çöl gidüp ceyran şikârları ve arslan cengleri ederek sıhhat ü selâmetle,

Ziyâret-i Hasan-ı Basrî *kaddesenallahu bi-sırrıhi'l-azîz:* Cemî'i ehl-i turuk meşâyihin pîşvâsıdır. Tarîk kutbu derler. Hazret huzûrunda Alî'den me'zûndur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Yüz yetmiş yaşında nakl edüp bir kubbe-i serâmed içinde medfûndur.

Ziyâretgâh-ı makâm-ı câmi'-i Hazret-i Talha: Yolu üzre câmi'-i azîmdir. Ammâ harâb olmadadır. Bu âsitâneden bir sâ'at yine çöldür. Hazret-i Talha *radıyallahu anh* Sahâbe-i güzînin güzîdesidir kim Aşere-i Mübeşşere'dendirler.

Ya'nî Hazret-i Risâlet-penâh on nefer kimesneye "Ehl-i cennetsüz!" deyü tebşîr etdiler. İbtidâsı bu Hazret-i Talha b. Ubeydullah'dır. İkincisi **[363a]** Hazret-i Zübeyr b. Avvâm ve Hazret-i Abdurrahmân ibn Avf ve Hazret-i Sa'd ibn Ebî Vakkâs ve Hazret-i Sa'îd b. Zeyd b. Ömer ve Hazret-i Ubeyd b. Cerrâh ve Hazret-i Ebâbekri's-Sıddîk ibn Kuhâfe ve Hazret-i Ömerü'l-Fârûk ibnü'l-Hattâb ve Hazret-i Osmân-ı Zü'n-nûreyn ibn Affân ve Hazret-i Alîyyü'r-Radî ibn Ebî Tâlib *rıdvânullahı Ta'âlâ aleyhim ecma'în.*

Bu on kişiye Hazret-i Resûl cenneti müjde etdiklerinden Aşere-i Mübeşşere derler. Bu Talha hazretleri anların biridir. Hâlâ ziyâretgâh-ı hâss u âmmdır. Andan yine hâk-i

Basra’da (–) fında

Ziyâret-i Hazret-i Âsaf-ı Berhıyâ: Hazret-i Dâvûd Nebî‘den demircilik san‘atın tekmîl edüp Hazret-i Dâvûd Melik Câlût ile Haleb kurbünde Mercidâbık sahrâsında ceng-i azîm edüp Dâvûd Nebî Câlût’u sapan-ı Dâvûd ile katl edüp Câlût Melik yerine Hazret-i Dâvûd melik olup peygamber ü pâdişâh olduğuna delîl-i kat‘î sûre-i (–) [121] (–) âyeti Habîb-i Hudâ‘ya nâzil olmuşdur. Bu ceng-i azîmde mezkûr Haddâd Âsaf Câlût’un askerine eyle kılıç urup şemşîrbâzlık, ser-firâzlık etdiğiyçün Hazret-i Dâvûd Âsaf-ı Berhıyâ‘ya bir kerîmesin verüp Câlût’un tahtı olan kal‘a-i Van hükûmetin Âsaf’a verdi. Ba‘dehû Dâvûd Nebî intikâl edüp Âsaf-ı Berhıyâ Hazret-i Süleymân’a vezîr olup anın da tahtını berhevâ rûzgâr götürdüğü ecilden Rûm-ı Yunaniyân ve sâhib-i târîh Mıkdısî-i Yarmeniyân bu Âsaf-ı Berhıyâ içün peygamberdir derler ammâ Hazret-i Süleymân’ın vezîr-i müdebbiri olduğu muhakkakdır ve bir ziyâretgâh-ı azîmdir. Andan,

Ziyâret-i Enes ibn Mâlik: Yüz üç yaşında Âl-i Emeviyyûn’dan Velîd b. Abdülmelik hilâfetinde sene 91’de merhûm oldu ve yüz yigirmi nefer evlâdları kaldı. Bir kaçın Haccâc-ı Zâlim Yûsuf şehîd etdi. Hazret-i Enes Hazret’den iki yüz on hadîs-i şerîf rivâyet eder.

………………..(3 satır boş)………………..

Şehr-i Basra’dan diyâr-ı Abbâdân’a ve vilâyet-i cezâyir-i Hardat’a ve deryâ-yı Hürmüz’ü geçüp diyâr-ı Acem’de vilâyet-i Hürmüz’ü ve şehr-i Huveyze’yi beyân eder

Evvelâ Basra hâkimi Hüseyin Paşa yüz aded güzîde pür-silâh asker refîk koşup Basra’dan cânib-i cenûba gidüp Şatt kenârıyla 1 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Sultânî, şehr-i kadîm Mühennâvî: Sene 241 târîhinde Hârûnu’r-Reşîd hâtûnu Zübeyde Sultân binâsıdır. Anınçün kal‘a-i Sultânî {derler ammâ} kal‘anın lûgat-i sahîhi ba‘zı müverrihîn kavli üzre Mühennâvî derler. Zirâ bunda zamân-ı hulefâda cümle hınnâ destli havâtînler sâkin olmağile kal‘a-i Mühennâ ya‘nî kınalanmış kal‘a derlerdi. Galat-ı meşhûr evlâ olmağile kal‘a-i Mühennâvî derler. Kal‘ası Basra hâkinde şekl-i murabba‘ kerpiç ü türâb-binâ kal‘a-i ra‘nâdır. Dâ’iren-mâdâr cirmi altı bin altmış adımdır ve gâyet mükemmel cebehânesi ve mefret topları vardır. Zîrâ bu mahalde medd ü cezm-i Şatt üzre Hindistân gemileri ve Portukal kalyonları ve Donkarkız karaka gemileri bu kal‘a önünde yatup hurde iskelesinde ya‘nî gümrükhânede gemiler bâc verirler, latîf benderdir. Kal‘ası hâkimi ve yedi yüz neferâtları ve gemiler dîdebânları vardır. Ve cümle iki bin hânesi serâpâ türâb ile mebnî ve mestûr beyt-i ma‘mûrlardır.

Ve câmi‘i ve hânları ve kifâyet mikdârı dükkânları vardır. Ammâ imâret-i dârü‘z-ziyâfesi yokdur ammâ bâğ u bâğçe ve gül-i gülistân [u] nahlistânı çokdur. Ve ahâlî-i Basra’nın bu kal‘a-i Mühennâvî teferrücgâhlarıdır. Şehre bir sâ‘at karîb olmağile ehl-i Basra teferrüc edüp berren ve bahren piyâdece ve kayıklar ile şehr-i Basra’ya giderler. Aslen bu kal‘anın sebeb-i binâsı “Gemiler gümrük vermeden firâr etmesinler.” deyü binâ olunmuşdur. Hâlâ cümle gemiler medd ü cezm üzre top altında yatup gümrüğün tamâm etmeden giderse zarabât-ı top-ı kûb ile işi tamâm olur. Ve bu kal‘ayı mâ-vaka‘ı üzre tahrîr eylesek hâk-i Basra’da bunun emsâli (–) pâre kal‘alar vardır. Her birinin ta‘rîf ve tavsîfi birer müdevven kerrâs olur. Ancak her birin birer şemme mikdârı temdîh idelim.

Tatvîl-i kelâm olup istimâ‘ eden ahibbâya melâl ü kelâl vermeye. Bu kal‘a-i Mühennâvî,

………………..(3 satır boş)………………..

El-hâsıl Basra’dan üçüncü menzilde, **[363b]**

Evsâf-ı kal‘a-i Kapân: Sene 213 târîhinde Abâdân şâhlarından Mekrân Şâh binâ etmişdir. Kapân nâmıyla müsemmâ olmasının vech-i tesmiyyesi oldur kim bu kal‘a Hürmüz deryâsı boğazında binâ olunup âyende vü revende keştîlerden bâc u kapân aldığıyçün kal‘a-i Kapân derler. Bu sûr-ı azîm Basra hâkinde nehr-i Şatt cezîresi sâhilinde Hürmüz bahri boğazı kurbünde şekl-i muhammes bir kal‘a-i muhannesdir. Zîrâ bir kerre ahâlîsi bu kal‘ayı Portukal küffârına verüp kefere-i fecere bu kal‘ayı esâsına varınca münhedim edüp ba‘dehû Melik Mansûr tula esâs üzre hâk-i pâk ile bir kal‘a inşâ etmişdir ammâ gâyet metânet üzre mebnîdir. Dâ’iren-mâdâr cirmi dokuz bin adımdır ve iki kapusu var, biri cânib-i şarkda bahr-i Hürmüz kenârına mekşûfdur. Biri cânib-i garba Übülle hâkine meftûhdur. Cümle sazdan ve kamışdan üç bin kadar müfîd ü muhtasar hâne-i külbeleri vardır. Cümle halkı şiddet-i hârdan çuka esvâb geyemeyüp beyâz lekfûrî hil‘at giyerler. Fukarâları arkalarına birer futa ihrâm giyüp kâr ederler. Tâ bu mertebe şiddet-i hârı mü’essirdir. Ammâ hikmet-i Hudâ halkı gâyet ten-dürüstdür. Ba‘de’l-asr ol kadar latîf hevâsı olur kim âdem hayât-ı câvidân bulur. Ve her şeb bâd-ı nesîm bu diyârda esmesi mukarrerdir.

Ve müte‘adddid câmi‘leri ve hânları ve ancak bir hammâmı var, hammâma muhtâc değillerdir. Zîrâ cümle halkı rûz-merre hammâmda durur gibi gark-ı arak olup dururlar. Ve

iki yüz mikdârı hâr-ı hâşâk-ı haşebden dükkânları vardır. Basra hâkimi tarafından hâkimi sancak beğidir. Kadısı ve dizdârı cümle mîr-i livâsıdır kim andan gayrı hâkim yokdur. Cümle üç bin Urbân u uryân çeyşe mâlikdir. Andan üç menzilde,

Evsâf-ı şehr-i kadîm kasaba-i Übülle

Müverrihân-ı selef tahrîri üzre Hazret-i İskender-i Zülkarneyn bu hâk-i pâke kadem basdıkda Hazret-i Hızır İskender ile bile olup bu şehri inşâ edüp ismine Dâr-ı Ebülhe derler, ya‘nî Oğuz şehri demek olur. Ammâ hâlâ elsine-i nâsda mâ-kablinde elifi zamme ile kırâet edüp mâ-ba‘dinde zamîri tahfîf-i kelâm içün ref‘ edüp Übülle derler. Zamân-ı kadîmde şehr-i azîm imiş. Hâlâ eser-i binâları zâhir ü bâhirdir. Hâlâ bahr-i Şatt sâhilinde bin hâneli ve müte‘addid câmi‘li ve hân u hammâmlı ve esvâk-ı muhtasarlı bir kasaba livâ-i Kapân hükmünde başka mukâta‘adır. Nehr-i Ma‘kal ve nehr-i Safrâ bu mahalle karîb nehr-i Şatt’a mahlût olur ve nahlistânı cihânı dutmuşdur.

Andan beş günden taraf-ı cenûba vilâyet-i Cezâyir-i Hardat’a kadem basdık ve yedi günde birbirine müşâbih türâb ile mebnî hurde kal‘aları seyr [ü] temâşâ etdik. Evvelâ,

Kal‘a-i Sahhâr: Vilâyet-i Ummân ile cezîreden ba‘îd şehr-i Ummân’a karîb şehirdir, ammâ ol kadar ma‘mûr değildir. Ammâ yine câmi‘ ü hân i hammâm vü medrese ve imâretleri (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Bundan sonra cenûba 3 sâ‘atde,

Evsâf-ı Cezâyir-i diyâr-ı Ummân, şehr-i azîm Ubbâdân

Müverrihân-ı selef tahrîri üzre bu şehri ibtidâ Hazret-i Nûh binâ etdüği muhakkakdır. {Ba‘dehû Ummân b. Na‘sân imâr etdi kim bu Na‘sân Hazret-i İbrâhîm neslindendir. Bu şehrin önünde bahre bahr-i Ummân derler. Zîrâ Ummân şehri önündedir. Nitekim diyâr-ı Acem ile Moskov diyârı mâbeyninde bahr-i Harez’e bahr-i Gîlân dahi derler, zîrâ Gîlân şehri kenârındadır. Ammâ bu mezkûr bahr-i Ummân bahr-i Muhît’e mahlût olur. Kur’ân-ı Azîm’de sûre-i (–) âyetin [122] âyetin müfessirîn bu bahr-i Ummân’dır demişler.

Ve kâle *aleyhi’s-selâm*, [123] buyurmuşlardır.

Zîrâ sâhil-i bahr-i Ummân’da ve bahr-i Fâris kenârında bu Ummân şehri kadar şehr-i azîm ve belde-i kadîm yokdur ve iklîm-i sânînin evvelinde vâki‘ olmuşdur}. Zamân-ı kadîmde ol kadar sevâd-ı mu‘azzam imiş kim diller ile ta‘bîr ü kalemler ile tahrîr olunur değildir, ammâ hâlâ ol kadar imâr değildir. Basra eyâletinde sancak beği hükmünde nehr-i Şattu’l-Arab bahr-i Hürmüz ile bahr-i Muhît’e mahlût olduğu mahalde yedi bin müfîd ü muhtasar hâneli ve kırk aded câmi‘li ve hân u hammâm ve medrese vü mekteb ü tekye ve çârsû-yı bâzârı müzeyyen şehr-i ma‘mûr-şekilli belde-i Ubbâdân’dır. Şehr-i Ubbâdân nâmıyla mevsûf olmasının vech-i tesmiyyesi oldur kim bu şehrin ahâlîsi Hazret-i İsâ nübüvvetinde cümle İsevîler idi. Hazret-i İsâ Hazret-i Risâlet-penâhın altı yüz yıl sonra Hâtemü‘l-enbiyâ Muhammedü‘l-Mustafâ geleceğin bu halka tebşîr etdikde cümlesi altı yüz yıl mukaddem Hazret’e îmân getirdiler. Cümlesi müslim ü mü’min ü muvahhid oldular.

Ba‘dehû Bağdâd’da Tâk-i Kisrâ münhedim olup Urfa’da âteşgede-i Nemrûd sönüp niçe bin alâmetler zuhûr edüp Hazret-i Resûl vücûda geldiği gice cümle kavm-i

Ubbâdân tecdîd-i îmân etdiler. Anınıçün bu kavme kavm-i Ubbâdân deyü tesmiye olunmuşdur. Ba'dehû Hazret-i Resûl'e kırk yaşında nübüvvet geldikde bu kavim cümle Hazret'e varup tecdîd-i İslâm etdiklerinde Hazret buyurdular kim "Yâ kavm-i ibâdullah-i âbidân-ı Ubbâdân! Size müjde olsun kim Cenâb-ı Allah sizin üzerinize ve şehriniz üzre cennetden bir kapu açdı kim subh u mesâ size ve hayvânlarınıza ve türâb-ı pâkinize ve cümle mevtânıza ol rahmet kapusundan rahmet saçılup yetmiş aded âfât-ı semâvî ve âfât-ı arızîden halâs oldunuz." deyü bu kavm-i Ubbâdân'a tebşîr etmişdir.

Hakîkatü'l-hâl gâyet zinde kavmi vardır ve gâyet ganîmet şehirdir kim hurması cihânı {dutmuşdur ve şehr-i Merre bu şehr-i Ummân'a karîbdir ammâ ol kadar imâr değildir. Bunda buğday olmaz. Me'kûlât u ekmekleri ve meşrûbât [u] bozaları cümle pirinçdir ve mâlları cümle devedir ve gâvları çokdur ve lisânları müsta'cemdir kim gayrı lehceleri vardır kim tercümân ile lisânları fehm olunur}. Ve bu şehr-i Ummân Basra'dan aşağı yine Basra ve Ummân bahri üzredir. Hind ü Sind ü Sîn gemileri limanında yatır kim a'lâ lenger bırağacak yerdir. **[364a]**

Bu diyâr-ı Ummân'ı ve bilâd-ı Cezâyir-i Harıdât'ı ve şehr-i Mühre'yi ve (–) (–) seyr ü temâşâ edüp cümle refîklerimiz ile yek-dil ü yek-cihet olup Basra hâkimi Efrâsiyâbzâde Hüseyin Paşa'nın mektûb-ı muhabbet-uslûblarıyla Acem diyârına gitme arzûları derûna gelüp,

Vilâyet-i Basra cezâyirinden diyâr-ı Acem'e gitdiğimiz menâzilleri ve seyr [ü] temâşâ etdiğimiz kend ü kılâ' vü şehirleri ayân u beyân eder

Evvelâ cezâyir-i Harıdât'ın benderlerinden,

Bender-i Mekrânâbâd: Nâm bender kim şehr-i mu'azzamdır. Basra'nın Lahsa ile intihâ-yı hudûdunda bahr-i Hürmüz ile bahr-i Muhît bir olduğu mahalde Basra hükmünde Mekrânâbâd bir bender-âbâddır. Hâkimi Basra hâkimi cânibinden yedi bin askere ve yetmiş pâre gemiye mâlik sekiz bin hâneli ve yetmiş mihrâblı ve hân u hammâm u imâret [ve] mescid ü medrese ve mekteb ü tekye ve çârsû-yı bâzârlı şehirdir ammâ cümle eser-i binâsı türâb u top ile mebnî beyt-i kavîlerdir. Ammâ sutûhları yine türâb-ı pâk iledir. Ve nahlistânı bî-hadd [ü] bî-pâyândır. Bu şehirde bir gice mihmân olup ertesi ale's-sabâh yedi pâre gemiler cümle refîklerimizle süvâr olup mütevekkilen alallah deyüp muvâfık eyyâm-ı sa'd ile bir günde bahr-i Hürmüz'ü ubûr edüp,

Evsâf-ı vilâyet-i Hürmüz-i tâcdâr, hudûd-ı diyâr-ı Acem Şâh-ı âlî-vakâr, sâhib-i İrân u Turan u Kandehâr, {ya'nî Bender-i Tâcdâr}

Evvelâ sâhil-i bahr-i Hürmüz'de,

Evsâf-ı Bender (–) âbâd: Şâh-ı İrân-zemîn Âzerbaycân hükmünde başka hânlıkdır. Yedi bin müsellah nökerâtla bu benderi hırâset eder. Zîrâ intihâ-yı serhadd-i Fireng-i bed-reng-i pür-ceng Portukal-ı dâlldır. Sene 925 târîhinde Şâh İsmâ'îl çağında bu Benderçeye Portukal talâva vuranda bist-hezâr mürdamân-ı Acem esîr-bend-i hicrân hor-dem olanda Şâh İsmâ'îl mu Benderçede bir hisâr-ı üstüvâr yasayupdır kim heze çâr köşesi Kahkahâ-âsâ hisâr-ı şâhîdir. Derûn-ı kirmânda endek dü-hezâr hâne-i çâr-kâr vardır ve niçe câmi'ler ve hân u hammâm ve zâviye vü tekye vü mekteb ü medrese ve imâretleri ve çârsû-yı

bâzâr-ı şâhîsi vardır ammâ hevâsı gâyet sevâhil olmağile şiddet-i hârdan âdem pişer. Ve pirinc ü şeker kamışı olur ve limonu ve turuncu ve narı ve zeytunu ve inciri ve servi dırahtı çokdur. Ammâ mahbûbu memdûh değildir. Halkı ekseriyyâ Urbân-ı Cebrî mezhebinde melâhideden eşedd kavmi vardır ammâ hâkimi olan Hânkulu Hân nâm bir mest-i müdâm Gürcîyyü'l-asl bir benâm kimesne idi. Ammâ halûk u hoş-sohbet merdüm-i merd idi.

………………..(16 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i şarka imâristân içre 7 sâ'atde, **[364b]**

Evsâf-ı ülke-i müzeyyen-âvîze, ya'nî şehr-i ma'mûr Huveyze

………………..(35 satır boş)……………….. **[365a]**

Andan yine cânib-i garba kıble tarafına 5 sâ'atde,

Menzil-i kend-i Mihmândâr: Duvrak şehri hânlığı hükmünde bin hâneli ve câmi' u hânlı ve çârsû-yı bâzârlı kend-i ma'mûrdur. Re'âyâları cümle Urbân-ı Şî'îlerdir. Andan yine cânib-i kıbleye giderken diyâr-ı Acem'den gelen nehr-i Kârûniyye'yi atlar ile gücile ubûr edüp 7 sâ'atde,

Menzil-i kend-i Sencuvân: Duvrak hânı hükmünde bir hânlı ve hurmalı ve câmi'li ve bâzârlı kend-i mu'azzamdır. Cümle ahâlîsi şürefâlardır ammâ kızıl Kızılbaşlardır.

………………..(22 satır boş)………………..

Evsâf-ı ülke-i Hân Durak, ya'nî şehr-i âbâdân-ı Durak

Sene (–) târîhinde Kör Hudâbende Şâh'ın Durak Hân nâmında bir benâm hânı vilâyet-i Hürmüz'ü Portukal Firengî destinden feth etdiği sene-i mezkûrde bu hâk-i amber-pâke geldikde bu şehri Durak Hân âbâdân etdiğiyçün şehr-i Durak derler. Dal-ı mazmume ve vâv-ı müczem râ-yı meftûh ve elif-i meskûn ve kaf-ı müczem ile Duvrak şehri derler. Başka hânlıkdır kim üç bin nökere mâlikdir ve on iki aded hâkimi mukarrerdir. Şehri bir vâsi' çemenzâr fezâda nehr-i Kârûniyye kurbünde altı bin hâneli ve câmi' ü hân u hammâm ve çârsû-yı bâzârlı şehr-i şîrîndir. Mahbûb u mahbûbesi dahi şîrîn zebân ve marâlî vü gazâlî gözlü ve münevver yüzlü Arab u Acem mahbûbları vardır.

………………..(1 satır boş)………………..

Bu mahalde Acem haddi tamâm olup Basra hudûduna kadem basdık. Zîrâ Şatt'ın şarkında hâk-i Acem'de Basra'nın Böğürdelen nâm kal'asının **[365b]** hâk-i pâki vardır. Hîn-i sulhda hâk-i Acem'de Böğürdelen kal'ası binâ olunmuşdur. Andan yine cânib-i garba Kârûniyye nehri kenârıyla 9 sâ'atde,

Evsâf-ı kal'a-i Böğürdelen

Sene (–) târîhinde Acem'in böğrün delmek için alâ rağmi'l-a'dâ hâk-i Acem'de kuvvet-i bâzû ile bu kal'a[yı] (–) (–) binâ edüp nâmına Böğürdelen dediler. Sâhil-i Şatt'da şekl-i murabba' gâyet metîn tula binâ-yı hısn-ı hasîn kal'a-i zîbâdır. Lâkin Basra gibi büyük

değildir. Dâ'iren-mâdâr cirmi üç bin adımdır ve handakı vardır. Ve Şatt kenârında bir kapusu var, kıbleye nâzırdır. Ve cânib-i berre şark tarafında Duvrak şehri kapusudur. Derûn-ı kal'ada sâkin başkaca sancak beği hâkimdir kim bin mikdârı nökere mâlikdir. Bu kal'a hudûd-ı Acem'de intihâ-yı serhad bender olmağile kal'a dizdârı ve sekiz yüz kal'a neferâtı vardır ve başkaca gümrük emîni vardır. Diyâr-ı Acem'den ve diyâr-ı Hürmüz'den gelen bâzergân metâ'larından bâc u gümrük alınır bender-i Böğürdelen'dir kim şâhî darbzen toplar ile Acem'in ve Fireng gemilerinin böğrün deler şâhâne top-ı kûbları vardır. Ve derûn-ı kal'ada cümle altı yüz mikdârı müfîd ü muhtasar külbe-i ahzânları ve câmi' vü hânları ve gâsılları ve birkaç dükkânları vardır ammâ gayrı imâretleri yokdur. Lâkin bâğ-ı nahlistân [u] gülistânları çokdur.

………………..(3 satır boş)………………..

Andan gemilere süvâr olup karşu tarafda yine şehristân-ı Arab kal'a-i Basra; hamd-i Hudâ selâmetle dâhil olup Basra hâkimi Hüseyin Paşa velî-ni'metimize ve Murtezâ kethudâsı karındaşımıza Huveyze şehrinin at gemilerinden (–) şehrinin Gucurât kutnîlerinden ve Duvrak şehri elma ve ayvalarından hedâyâlarımız verüp yine şehr-i Basra içre birkaç eyyâm cân sohbetleri etmeğe başladık.

Hikmet-i Hudâ Acem Şâhı olan Şâh Abbâs-ı Sânî'den Yâr Alî Hân nâm bir hân-ı benâm elçi gelüp Basra mukâbelesinde olan Böğürdelen kal'asındaki kadırga ve kayıklar ve ma'şûka nâm peremeler ile hânı Şatt üzre beri Basra'ya geçirirken rûy-ı deryâda bir alây-ı azîm olup alâ zu'mı'l-a'dâ Basra kal'asından niçe yüz pâre toplar atılup niçe bin tüfeng-i pürrengler endâht olup âdem deryâsı temevvüc edüp cümle ahâlî-i Basra Acem elçisi istikbâline bir alây-ı Muhammedî olmuşdur kim diller ile ta'bîr ü kalemler ile tahrîr olunmaz.

Ba'dehû elçi i'zâz [u] ikrâm ile Hüseyin Paşa huzûruna gelüp ser ber-zemîn edüp şâh-ı âlî-câhın nâmesin paşaya verüp kırâ'at olundukda mefhûm-ı nâme ma'lûm-ı Hüseyin Paşa olup şâh tarafından gelen hedâyâları Hüseyin Paşa birer kerre gözden geçirüp kabûl edüp hazînedâra teslîm etdi.

İbret-nümâ-yı sun'ı azîm: Gelen elçi bir kafes içre bir kara karınca ve gâyet beli ince kuvvet [ü] kudreti kadarınca kafes içre harekât ederdi. Ammâ cüssede tazı kelbi kadar var idi. Hatta bir altun zencîr ile karıncayı kafese kaydbend etmişlerdi. Hikmet-i sun'-ı azîm idi.

………………..(10 satır boş)………………..**[366a]**

Dâru'n-Nusra ya'nî kal'a-i Basra'dan Bağdâd'a gitdiğimizi beyân eder

Evvelâ Basra'dan yine Murtezâ Paşa kethudâsı refîkımız ile cümle beş yüz aded pür-silâh cengâver fetâlar ile azm-i Bağdâd-ı behişt-âbâd deyüp Basra'dan cânib-i şimâle Şatt kenârıyla,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Menzil-i kal'a-i Eski Mansûre: Nehr-i Murâd kenârında, Basra hâkinde olduğu bâlâda

mastûrdur. Andan gemilerle yine cezîre-i Kurna'ya nehr-i Furât ile geçüp,

Kal'a-i Yeni Mansûre'de karâr etmeyüp Havri's-subû' nâm mahalden ubûr edüp 12 sâ'atde,

Menzil-i kal'a-i Fethiyye: Mukaddemâ bâlâda tavsîf olunmuşdur. Andan yine cânib-i şarka 8 sâ'atde,

Menzil-i kal'a-i Kurna: Bu dahi mukaddemâ bâlâda temdîh olunmuşdur. Bunda bir gün meks edüp mîr-i livâsından ve yeniçeri ağasından ve gayrı a'yânından cüz'î ve küllî hedâyâlar alup cümle dostân-ı muhibbân-ı sâdıkân ile vedâlaşup yine cezîre-i Kurna içre tur'a-i Zekiyye-i âb-ı hayâtı gemiyle ubûr edüp 7 sâ'atde,

Menzil-i kal'a-i Mansûre. Andan yine cânib-i (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı kal'a-i kadîm-i üstüvâr, ya'nî sûr-ı Hımmâr

Bu kal'a-i sene 121 târîhinde Âl-i Emeviyyûn'dan Mervân-ı Hımâr binâ etdiğiyçün kal'a-i Hımmâr derler. Mervân-ı Hımâr bu hisâr-ı üstüvârı ol kadar imâr etdi kim yetmiş bin alaca atlı askeri ve iki kerre yüz bin gayrı nökeri atlanırdı. Ebü'l-Müslim-i Mervî Horasân'dan on iki bin leşker-i muvahhidîn ile hurûc edüp Mervân dahi üç kerre yüz bin cünûd-ı cünübiyle Ane ve Seleme sahrâlarında Ebü'l-Müslim ile ceng-i perhâş edüp yedi gün savaş-ı azîm ederek âhir Mervân'ın dedesi Mu'âviye Hazret-i Alî ile nehr-i Furât sâhilinde Ca'ber kal'ası altında Hazret-i Alî ile Sıffîn cengi etdikleri yerde Mervân ve Ebü'l-Müslim ceng edüp bi-emri Hudâ sekizinci günde Mervân-ı Hımâr münhedim olup Şâm'a firâr etdikde iki kerre yüz bin asker-i Mervâniyân teber-i Ebü'l-Müselmân'dan geçüp Mervân'ın akîbince Ebü'l-Müslim askeri Mervân'ı kovarak Şâm'dan Gazze'ye, andan Arz-ı Hasan-ı Bilbeys'e andan Mısır'a varınca Mervân'ı kovup âhir Mervân Mısır'da dahi karâr edemeyüp diyâr-ı Sudan'a firâr etmek içün şehr-i Mısır'dan nehr-i Nil'i ubûr edüp karşu Cîze şehri hâkinde Heremeyn ya'nî Fir'avn dağları kurbünde Busır nâm mahalle varup "Ebü'l-Müslim elinden halâs oldum." deyü mezkûr karyede hâb-âlûd olmuşken Ebü'l-Müslim tarafından kova gelen Âmir ibn Cürcânî ibn Abdullah-ı Mâznî Mervân-ı Hımâr'ı yorgun argın ve durgun eşek gibi yatır bulup hımâr-ı eşek gibi anırda anırda katl edüp başın Haleb'de Ebü'l-Müslim'e götürüp kavm-i Müslimî emîn oldular.

Ba'dehû Mervânîler Mervân-ı Hımâr'ın na'şın yine katlolunduğu Busır büleydesinde defn etdiler. Hâlâ gayrı ziyâret-i Mervâniyândır kim Âl-i Emeviyyûn bu Mervân-ı Hımâr'da inkırâz buldu. Cümle 14 aded halîfe-i Benî Ümeyye idi. Müddet-i îşân sene 91 Şâm-ı cennet-meşâm taht-ı Emeviyyûn idi. İbtidâları Mu'âviye ibn Ebî Süfyân'dır ve neseb-i Resûl'dendir. Müddet-i emâret-i Mu'âviye sene 19, şehr 3 vefâteş der-şehr-i Recebü'l-mürecceb fî sene 60, müddet-i ömreş sene 78 Şâm'da medfûndur.

Ahır evlâdı Hımâr'ın gövdesi Mısır Cîze'sinde belde-i Busır'da başı şehr-i Haleb'in Kellâsiyye mahallesinde medfûndur. Ba'dehû Ebü'l-Müslim-i Teberdâr askeri Mervâniyân'ı kıra kıra bu Basra kurbünde merkûm Ammâre kal'asın feth edüp içinde olan Mervâniyân'ı cümle teber-i Müslimî'den geçirüp bu Hammâr kal'asın harâb u yebâb edüp ba'dehû yine imâr olup hâlâ Basra hükmünde sancak beği mukâta'sında ma'mûr kal'ası Şatt cezîresi kenârında türâbdan şekl-i muhammes bir küçük kal'adır.

Dizdârı ve iki yüz neferâtları vardır ve cümle tahtânî müfîd ü muhtasar türâb ile mestûr hâneleri ve câmi‘ ve hân u hammâmı ve çârsû-yı bâzârı vardır.

………………..(3 satır boş)………………..

Andan taraf-ı şimâle 8 sâ‘atde, **[366b]**

Evsâf-ı Kasr-ı Ca‘feriyye: Sene 192 târîhinde Âl-i Bermekiyân’dan Ca‘fer-i Bermekî imâr u termîm etdiğinden Kasr-ı Ca‘ferî derler, ammâ ibtidâ bânîsi Âl-i Abbâsiyân’dan el-Mütevekkil Alallah bu şehri müceddeden inşâ edüp nehr-i Şatt’dan Katul nâm bir tur‘a-i azîm ayırup Kasr-ı Ca‘feriyye’den aşağı çöle cereyân edüp niçe yüz pâre kurâları reyy edüp bitdikden sonra nehr-i Katul denmeyüp Nehrivân derler.

Ba‘dehû Cürc-âbâd kasabasından aşağı nehr-i Şatt’a mahlût olur ammâ bu mezkûr nehr-i Katul’un ibtidâ Şatt’dan mahreci bu Kasr-ı Ca‘ferî kurbündedir. Hâlâ bu Kasr-ı Ca‘ferî ancak Şatt kenârında bir ma‘mûr kasaba-misâl kalmışdır.

Cümle (–) aded tahtânî ve fevkânî müfîd ü muhtasar beyt-i fukarâlardır. Câmi‘i ve hânı ve kahvehâneleri ve bâğ u bâğçe ve gülistânı ve kifâyet mikdârı dükkânı vardır. Ammâ müverrihân-ı Irâk’ın tahrîri üzre Kasr-ı el-Mütevekkil Alallah Şatt cezîrelerinden Ravza nâm bir cezîrede bir kasr-ı azîm etmiş kim içinde yetmiş hammâmı ve üç yüz aded maksûreleri ve niçe bin havz u şadırvân ve müte‘addid çile-hâne-i nakş-ı nigârhâne-i çîn hücreler var imiş. Bu Kasr-ı Ravza içre on iki bin huddâm var imiş ve her huddâma birer tarz üzre inşâ olunmuş pencere ve şâhnişînler ile ârâste ve kat-ender-kat gûnâ-gûn maksûreler ile pîrâste olmuş Kasr-ı Ravza-i Mütevekkil imiş. Ancak hâlâ temelleri zâhir ü bâhirdir. Ammâ kasabası ma‘mûr u zâhirdir. Ve hâkimi,

………………..(2.5 satır boş)………………..

Andan yine (–) (–) 7 sâ‘atde,

Evsâf-ı menzil-i Medâyin-i Hûrî: İbtidâ bânîsi (–) (–) (–) (–) (–) (–) ammâ nehr-i Şatt’dan ba‘îddir ve arslanı gâyet çokdur ve Kurna kal‘asından bu mahalle gelince otuz bir sâ‘atlik yerdir.

………………..(3.5 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i (–) (–) 9 sâ‘atde,

Evsâf-ı şehr-i azîm ve belde-i kadîm (–) (–) (–) mahmiyye-i harâb-âbâd Medâyin: Bu dahi Şatt’dan ba‘îddir. Müverrihân-ı Acem kavilleri üzre bâlâda tahrîr olunan Medâyin-i Hûrî ile bu Medâyin-i Atîk mâbeyni on iki sâ‘at yerdir. Zamân-ı kadîmde Medâyin-i Hûrî bu eski Medâyin’in bir mahallesi imiş. Ne kadar ma‘mûr u âbâdân idüği andan ma‘lûm-ı sa‘âdet ola kim hâlâ bu şehreyn-i Medyenen’in iki günde mezâristânı güc ile ubûr olunur. Ehl-i hâl olan bu diyâr-ı harâbdan çok ibret alır.

………………..(11 satır boş)……………….. **[367a]**

Andan yine cânib-i (–) (–) hâkinde 9 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Tuzla:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Andan yine (–) (–) 3 sâ‘atde,

Evsâf-ı dâr-ı Zü‘l-celâ[l-i] Bâsıt, ya‘nî belde-i kadîm şehr-i Vâsıt

Evvelâ bu şehr-i Vâsıt içün müverrihân-ı Arab u Acem ve müverrih Hıtatı‘l-Kadâ‘î ve Târîhu’t-Tecrîd fi’s-Sahâbe li-Zehebî ve Târîhu’s-Seb‘atü‘l-Kemâli’l-Edfûyî, bu zikr olunan üç aded müverrih-i müstakîm ve niçe tevârîh-i mu‘teberelerde bu şehr-i Vâsıt içün müttefekun aleyh olup bizzât Cenâb-ı İzzet Âdem Safî‘nin vücûdu hâkin yed-i kudretiyle ibtidâ Arz-ı Mukaddes’den ve Arz-ı Hasan’dan ve arz-ı Acem’den ve arz-ı Hind’den ve hâk-i Serendil’den ve’l-hâsıl bu edîm-i arzın yetmiş aded yerinden hâk-i Âdem’i alup yed-i kudretiyle tahmîr etdikde hâk-i Irâk’dan bizzât Hazret-i Âdem’in ser-i sa‘âdetin tahmîr eyleyüp vücûd-ı âdeme hayât verdiği mahal bu hâk-i Vâsıt’dır, demişler ve Vâsıt nâmın bu zemîne melâyikeler komuşlar. Bir rivâyetde vücûd-ı Âdem Hindistân’da ve bir rivâyetde ma‘bedgâh-ı kadîm câmi‘-i Kûfe zemîninde ve bir rivâyetde “Mekke-i Mükerreme yerinde tahmîr olunup hayât buldu.” deyü niçe müverrihîn ü müfessirîn kütüb-i mu‘teberelerinde tahrîr etmişlerdir.

Ammâ ilm-i hey’et sâhibleri bu şehr-i Vâsıt içün iklîm-i sâlisin vasatında bulunup arz-ı beledi (–) (–) olup tûl-ı nehârı (–) sâ‘at ve derîcede bulunduğiyçün şehr-i Vâsıt demişler ve niçesi Bağdâd ile Basra mâbeyninde Şatt kenârında bulunduğiyçün şehr-i Vâsıt demişler, deyü niçe kîl u kâl etmişler. Hakkâ ki sükker yemişler.

Ba‘de’l-hubût-ı Âdem “Serendil’den bu şehr-i Vâsıt’a gelüp sâkin olup evlâd sâhibi olup Kûfe hâkine gidüp andan hâk-i Mekke’ye gitdi.” derler. Ba‘de’t-Tûfân bu Vâsıt şehrin Hazret-i Nûh oğlu Sâm binâ etmişdir. Niçe kerre harâb ve niçe kerre imâr olmuşdur ve niçe bin mülûkdan mülûka kalmışdır. Âhir sene 878 târîhinde Akçakoyunlu pâdişâhlarından Sultân Uzun Hasan hilâfetinde Şattu’l-Arab tuğyân üzre gelüp Bağdâd’ın İmâm-ı A‘zam kapusundan ve Cisir kapusundan Şatt girüp şehr-i Bağdâd’ı harâb etdiği sene bu şehr-i Vâsıt dahi gark-ı âb olup niçe bin âdem helâk olduğun müverrihler tahrîr etmişlerdir.

Ba‘dehû sene (–) târîhinde Medâyin hâkimi Melik İsâ imâr etmiş ammâ deryâda katre ve güneşde zerre kadar imâr edememişdir. Eğer müverrihânın imâret-i kadîmin ve âsâr-ı binâ-yı zâhirin ta‘rîf ü tavsîf etsek başka bir kürrâs-ı hâs olur. Ancak hâk-i Bağdâd’ın berr-i Acem tarafında Şatt kenârında Kûfe şehriyle Basra mâbeyninde vâki‘ olmuş bir çemenzâr ü gül-i gülistân u nahlistân içre şehr-i mu‘azzam imiş.

El-hâletü hâzihî şimdi cümle imâristânı Bağdâd eyâleti hükmünde sancak beği hükmünde âlî mertebeli livâdır ve beğinin kânûn üzre hâssı 220.000 akçedir. Ammâ kânûn-ı Süleymân Hân livâsına “arz-ı Irâk” deyü tahrîr olunup ze‘âmet ü timârı yokdur. Beğinin hâssı kurâlarından mâ‘adâ kurâları vâlî-i Bağdâd tarafından on yük akçe iltizâm ile zabt olunur hâs köyleridir. Anınçün bu livâda çeribaşı ve alâybeği ve erbâb-ı zu‘amâ yokdur. Ammâ a‘yân u eşrâf çokdur. Ve bir hâkim dahi yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır. Cümle (–) aded nâhiye kurâları vardır. Ekseriyyâ mahsûlü hurmadır.

Ve memdûhâtından: Bu Vâsıt havuzlarında olan yazı kalemi bir diyârda yokdur. Cemî‘i

dünyâya bu Vâsıt'dan niçe bin yük kalem gider. Ve bir hâkim dahi müftîsi ve bir hâkim nakîbi ve hâkim-i şehbenderi ve bir hâkim muhtesibidir.

Der-beyân-ı eşkâl-i zemîn-i Vâsıt: Nehr-i azîm Şatt kenârında yine nehr-i Şatt'dan münşa'ib bir tur'a-i azîm sâhilinde zamân-ı kadîmde birbirine mukâbil iki şehir idi ve ortasında haşeb cisirden ubûr olunurdu. Cisrin karşu tarafı garbında şehr-i Keskin derler, hâlâ ol kadar imâristân değildir. Ba'zı Arab u Urbân ve uryân meks edüp gider. Ammâ kadîm-i evvelde bu şehr-i Keskin bâğ-ı İrem'den nişân verir bir şehr-i şîrîn imiş kim hâlâ eser-i binâları zâhir ü bâhirdir. Ammâ şimdi karşudaki imâr-ı Vâsıt cümle (–) aded tahtânî ve fevkânî hâk-i pâk ile mestûr hâne-i ma'mûrlardır. Ve cümle (–) aded mihrâbdır.

………………..(1.5 satır boş)……………….**[367b]**

………………..(5 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i (–) (–) 5 sâ'atde,

Menzil-i Ebû Garîbe:

………………..(2 satır boş)………………..

Andan yine taraf-ı (–) (–) 6 sâ'atde,

Evsâf-ı mahmiyye-i kadîm ve belde-i azîm, ziyâretgâh-ı erbâb-ı dilâna nâzır, ya'nî bender-âbâd-ı şehr-i Cevâzir

Evvelâ şehri ibtidâ binâ eden Âl-i Abbâsiyân'dan (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve vech-i tesmiyyesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Hâk-i Bağdâd'da başka sancak beği tahtıdır. Beğinin hâssı 220.000 yük akçedir ve beği altı yüz âdem ile hükûmet eder. Taht-ı hükûmetinde timâr u ze'âmet olduğundan alâybeği ve çeribaşısı vardır. Beğinin beher sene kârı on bin guruş cevz-i ma'dûdu vardır. Lâkin niçe kurâların Murâd Hân-ı Râbi' tahrîrinde Bağdâd kuluna aklâm edüp paşa tarafından yigirmi kise verilir iltizâm köyleri vardır. Zîrâ arz-ı memleket add olunan hâkinde vâki' olmağile bu livâda timâr ve ze'âmet ü hâs var ve yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır ve cümle (–) aded nâhiye kurâlarıdır. Müftî ü nakîb ü şâhbenderi ve muhtesibi vardır.

Sitâyiş-i eşkâl-i zemîn-i şehr-i Cevâzir: Hâk-i Bağdâd'da ve berr-i Acem'de Şattu'l-Arab sâhilinde bir vâsi' düz sahrâda cümle (–) hâneli ve bâğ u bâğçe vü nahlistân u gülistânlı ziyâretgâh-ı kadîm şehr-i Cevâzir'dir ammâ dest-i Âl-i Osmân'a gireli ol kadar ma'mûr değildir.

Ancak cümle (–) aded mihrâbdır. Evvelâ câmi'-i,

………………..(4.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı şehr-i Cevâzir: Evvelâ şehrin (–) Seyyid nâm İmâm Alî-i Kûfî ibn Hazret-i İmâm Hasan, bu şehzâde-i âzâde İmâm Alî'nin maskat-ı re'sleri şehr-i Kûfe olmağile İmâm Alî-i Kûfî derler. Deşt-i Kerbelâ cenginde mecrûh olup Ammîsi İmâm Hüseyin râhına bu şehr-i Cevâzir'de sa'îd u şehîd olup hâlâ bir kubbe-i âlîde gül-i gülistân içre âsûdedir ve ziyâretgâh-ı erbâb-ı dilândır. Ve niçe bin ziyâretler dahi var

ammâ meşhûr-ı âfâk bunlardır. Andan cânib-i (–) (–) menzilde,

Evsâf-ı kal'a-i Hussân, binâ-yı Abdurrahmân ibn Hasan: Bu dahi hâk-i Bağdâd'da sâhil-i Şatt'dan ba'îd bir büleyde-i sedd-i sedîddir.

………………..(5.5 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i (–) 12 sâ'atde, **[368a]**

Menzil-i karye-i Ammâr, kend-i Şâr: Cevâzir hâkinde Şatt kenârında iki bin hâneli câmi' ve hânlı ve hammâmlı ve müfîd ü muhtasar yüz aded dükkânlı bâğlı u bâğçeli ve nahlistân u gülistânlı bostânlı kasaba-misâl bir kend-i pür-me'âldir. (–) (–)

Ziyâretgâh-ı Mansûr b. Alî: Bir kubbe-i âlîde medfûndur. Türbedârları olmayup ve seng-i mezârında ve atabe-i ulyâsında târîh u ism-i resmi olmamağın kankı Mansûr b. Alî olduğu ma'lûmumuz olmadığında tezce geçilüp mufassalca tahrîr olunmadı. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Andan cânib-i berr-i Acem içre 3 sâ'atde,

Sitâyiş-i menzil-i Ammâre-i kadîm: Hâlâ hâk-i Bağdâd'da ve berr-i Acem tarafında sâhil-i Şatt'da bir kasaba-i ma'mûrdur. Cümle (–) aded hânesi türâb ile mestûrdur ve cümle (–) aded mihrâbdır. Evvelâ (–) (–) câmi'i (–)

………………..(3 satır boş)………………..

Ve hâkimi hâlâ vâlî-i Bağdâd tarafından yigirmi kise iltizâm ile başka bir mukâta'a ağası hâkimdir ve kadısı ve a'yânı vardır. Ammâ re'âyâsı cümle Urbândır.(–) (–) (–) (–) (–)

Andan cânib-i şimâle 5 sâ'atde,

Menzil-i (–) **Ebû Gazlân:** Nehr-i Dicle-i Şatt'dan ba'îd çölde ve berr-i Acem'de kalmış bir ma'mûr kasabadır.

………………..(1 satır boş)………………..

Ziyâret-i eş-Şeyh Hazret-i Ebû Gazlân: Bir kubbe-i âlîde medfûn ziyâretgâh-ı hâs [u] âmdır. Andan yine cânib-i şimâle 5 sâ'atde,

Evsâf-ı menzil-i Cünîn-i Cüryâne

Zamân-ı kadîmde Cürcân tur'ası kenârında şehr-i ma'mûr imiş. İbtidâ bânî ve vâlîsi Emîrü'l-mü'minîn Hârûn binâ edüp ve nehr-i Dicle Şatt'dan Cürcân nâm bir ark hafr edüp bu şehri eyle müzeyyen eyledi kim şehr-i Vâsıt-misâl cünîn-i hayâbân olduğundan bu şehre Cünîn-i Cürcân nâm verdi. Hâlâ elsine-i nâsda galat-ı meşhûr evlâ olmağın bu şehre Cünîn-i Cüryân derler. Ammâ hâk-i amber-pâki imâr [u] âbâdân olmağile hâss-ı hümâyûn olup vâlî-i Bağdâd tarafından iki yüz atlı ile bir ağa gelüp bu şehrin mukâta'asın kırk kiseye alup zabt eder. Defterhâne-i Bağdâd mukâta'a-i Cürcân nâmıyla meşhûr mansıb-ı âlî mukâta'adır. Mısır diyârında Sa'îd-i âlîde dahi Circe nâm bir sancak vardır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Andan yine şimâle 5 sâ'atde,

Menzil-i (–) **Dühle:** Şatt'dan ba'îd berr-i Acem'de vâki' olmuş bir

………………..(1 satır boş)………………..

Andan yine şimâle 5 sâ'atde,

Evsâf-ı menzil-i ziyâretgâh-ı eş-Şeyh Hazret-i Sultân Merkez-i dâ'ire-i kerâmet, kutb-ı felek-i vilâyet, üsve-i ashâb-ı tedkîk, kıdve-i erbâb-ı tahkîk, sultân-ı dünyâ vü dîn, Sîmurg-ı Kâf-ı yakîn Hazret-i Sultân-ı Tâcu'l-ârifîn
kaddesenallahu bi-sırrıhi'l-mübîn

Hâk-i Bağdâd'ın berr-i Acem'inde vâki' olmuş bir ziyâretgâh-ı erbâb-ı dilândir. Bu sultân-ı kân-ı vefâ, bahr-i sehânın bizzât ism-i şerîfleri (–) (–) (–) (–) (–) (–)

………………..(7 satır boş)……………….. **[368b]**

Andan yine cânib-i şimâle 8 sâ'atde berr-i Acem'de ya'nî Bağdâd hâki üzre,

Menzil-i kenâr-ı nehr-i Diyâle-i azîm

Mukaddemâ diyâr-ı Acem'de vilâyet-i Erdebil ve Kum ve Kâşân ve Hemedân ve Dergezîn ve Şehribân diyârlarından Bağdâd'a gelirken bu nehr-i Diyâle'nin tulû' [u] gurûbuyla evsâfı tahrîr olunmuşdur ammâ şimdi bu mahalde sâhil-i nehirde haymelerimizle meks edüp kend-i Havlinden mâhî sayyâdları getirüp ol kadar gûnâ-gûn balıklar sayd olunup Şehribân'ın lüffân narın semekeler üzre sıkup tenâvül olunup ol gice cihânda bir zevk u safâ etdik ve nehr-i Diyâle'ye çıkup tarâvet kisb etdik.

Andan ale's-seher nehr-i Diyâle gemiler ile ubûr etdik. Zîrâ tuğyânı mahalli idi. Taşgın mahalli olmayup tenezzülde olduğu vakit dahi az olsa değme yerinden at ile ubûr olunur nehr-i Diyâle değildir, gâyet taşgın ve coşkun sudur.

Hatta Murâd Hân-ı Râbi' Bağdâd'ı feth etdikde derûn-ı Bağdâd'dan amân ile çıkan Acem bu nehr-i Diyâle nehrine geldikde "Osmânlı ardımızdan kırmağa geliyor." deyü havf [u] haşyetlerinden nehr-i Diyâle'ye cümle Kızılbaş urup hamısı gark-ı âb olup hâlâ üstühânları Diyâle sâhilinde râygândır. Tâ bu mertebe nehr-i azîm Diyâle'dir.

Hamd-i Hudâ bu mahalde gemilerle ubûr edüp be-dürüstî hâk-i Bağdâd'a kadem basup andan yine cânib-i şimâle 5 sâ'atde,

Evsâf-ı menzil-i ziyâretgâh-ı sâkin-i hâk-i Irâk, kutb-ı istihkâk-ı Sahâbe-i güzîn, Sîmurg-ı Kâf-ı yakîn, huddâm-ı Resûl-i Nebî, pîşvâ-yı tarîk-ı Selmânî, yâr-ı gâr-ı Habîb-i Levlâk, ya'nî Hazret-i Selmân-ı Pâk

Ashâb-ı güzînin güzîdesi ve zindesi Selmân-ı Pâris'dir. Aslında hâk-i pâk-i Pâris-i Selmân-ı Pâk'dir. Hazret-i Resûl'e Hazret-i Hadîce-i Kübrâ'dan sonra îmân getirüp Hânedân-ı Resûl'de Hazret'in Âyişe'ye berdûş-ı halka-be-gûşu gibi huddâmı idi. Hazret-i Risâlet-penâh *aleyhi's-selâm* Hazret-i Alî'nin ser-i sa'âdetine Zü's-sehâb nâm bir tâc-ı imâmî ser-i sa'âdet-i Alî'ye giydirüp önüne ve ardına iki taylesân-ı Muhammedî sarkıddığiyçün bu tâca Zü's-sehâb dediler ve bizzât Hazret-i Risâlet-penâh

Hazret-i Alî‘nin kemerine bir şeddi bend edüp dest-i Alî‘ye bir asâ verüp tarîk-ı Halvetî pîşvâsı olmak üzre Hazret-i Resûl Hazret-i Alî‘ye bir seccâde verüp eyitdi: “Yâ Alî, cemî‘i tarîk-ı meşâyihe seni pîşvâ eyledim. Sen de senin muhibbân u dostânından murâd idindiğin kimesnelerin kemerin bâğlayup destûr ver. Anlar da bir tarîka ve ehl-i sanâyi‘ ve erbâb-ı hırefe pîr olsunlar.” deyü Hazret-i Resûl izin verdikde hemân Hazret-i Alî yerinden turup Resûl-i Hudâ‘nın önünde on yedi rek‘at namâz kılup ba‘dehû Ashâb-ı güzînden on yedi nefer kibâr-ı ashâbın kemerlerine du‘â vü senâ ve gülbâng-ı Muhammedî ile niçe bin Sahâbe-i kirâm huzûrunda on yedi âdemin kemerin bağladı. İbtidâ Hazret-i Alî eyitdi: “Destûr yâ Resûlullah.” deyüp Hazret’in yanından Selmân-ı Pâk’i meydân-ı muhabbete çekdikde Hazret-i Resûl “Destûr yâ Alî, istihâl Selmân’dır.” dediklerinde Hazret-i Alî ibtidâ du‘â-i hayr ile Selmân’ın kemerine şed bend edüp Selmân, Hazret’in ve Çâr-yâr-ı güzînin ve Aşere-i Mübeşşere ve sâ’ir Ashâb-ı güzînin destlerin bûs edüp huddâmlara ve berberlere Selmân-ı Pâk pîr oldu. Ol dahi üç yüz yigirmi yaşında pîr-i fânî idi, ammâ nazar-ı Resûl ile zinde idi ve ilm-i ledünde gâyet âlim idi. Ve Hazret-i Resûl Selmân-ı Pâk hakkında [124] buyurmuşlardır. Ya‘nî “Selmân bizden ve ehl-i beytimizdendir. Evvelîn ü âhirîn ilmine erdi. Ve bedürüstî cennet anı arzular.” deyü hakkında hadîs vardır. Âhir Hazret-i Ebâbekir hilâfetinde üç yüz otuz yaşında bu hâk-i Medâyin’de intikâl edüp bu Diyâle kurbünde bir kubbe-i âlîde medfûn olup cânib-i erba‘asında bâğ-ı İrem’den nişân verir.

………………..(1 satır boş)………………..

Ve yılda bir kerre (–) faslında ehl-i Bağdâd’ın cemî‘i ehl-i hırefi ve cümle yârân-ı bâ-safâ ve erbâb-ı teferrücleri hayme vü hargâhlarıyla bu Selmân-ı Pâk’e gelüp beş altı bin çadır kurulup sahrâ-yı Selmân çetr-i mülammâ‘lar ile âbâdân olup üç gün üç gice âdem deryâsı {olup} Bağdâd’dan ve gayrı kûy [u] kendden gelüp ziyâret edüp gitmemedirler. Ve niçe ehl-i sanâ‘at bu teferrücde tilmîzlerin revâne edüp başka çıkarup irşâd ederler. El-hâsıl yılda bir kerre bir mesîregâh-ı Bağdâd budur kim misli meğer İslâmbol’da Kâğızhâne’de Kuyumcu teferrücü ola yâhûd Mısır’da Seyyid Ahmedü‘l-Bedevî teferrücü ola ammâ bu teferrüc-i Selmân anlardan ziyâde şâdumândır. **[369a]** Andan yine cânib-i şimâle gidüp,

Temâşâ-yı ibret-nümâ-yı Tâk-i Kisrâ: Tâk-i Kisrâ dahi derler. Kayâsıralardan Enûşirvân-ı âdil binâsı olduğu bâlâda Bağdâd şehrengîzi ibret-nümâsı evsâfı içre mufassal tahrîr ü terkîm olunmuşdur. Ammâ ki vâcibü‘s-seyr binâ-yı acîb ü garîbdir. Andan yine semt-i şimâle 3 sâ‘atde sahrâ-yı Bağdâd-ı behişt-âbâd içre gidüp,

Evsâf-ı Bağdâd-ı İremezâtü‘l-imâd: Akkapu’dan dâhil olup sâlimîn ü gânimîn (–) ayda dokuz aded ülke-i Arab u Acem ü Kûfe ve Basra vü Lahsa ve Ummân ve Cezâyir ü Hürmüz ü Huveyze ve Durak diyârların ve niçe şehir ve kılâ‘ ziyâretlerin edüp sene (–) mâh-ı (–) gurresinde vâlî-i Bağdâd Murtezâ Paşa efendimiz huzûruna vâsıl olup Basra Vâlîsi Hüseyin Paşa’dan ve temâşâ etdiğimiz ülke hânlarından nâmeleri ve hedâyâlarımızı verüp yine şeref-ı sohbetiyle müşerref olup Bağdâd’ın tetimme-i seyr [ü] temâşâsına mukayyed olup gicemiz Kadr ve rûzumuz rûz-ı Nevrûz-ı Hârezmşâhî vü yevm-i ıyd-ı adhâ idi. Ammâ bu Basra seyâhatin edüp Kurna kal‘asından tâ Bağdâd’a gelince cümle yüz yigirmi sâ‘at yerdir, onar sâ‘atden on iki menzildir. Ammâ münâsib yâr-ı muvâfık olmağile yigirmi konakda ve otuz günde şehr-i Bağdâd’a dâhil olduk, *ve’s-selâm*.

Murtezâ Paşa efendimizle Hâlis sancağında çayırda olan atların ve gayrı kurâ vü kasabâtların teferrücüne gitdiğimiz menâzilleri beyân eder

Evvelâ bin altmış altı mâh-ı (–) (–) gurresinde kal'a-i Bağdâd'dan üç bin cünd atlı asker ile İmâm-ı A'zam kapusundan çıkup cânib-i şimâle nehr-i Dicle ya'nî Şatt sâhiliyle âbâdân kurâlar ubûr ederek (–) sâ'atde,

Menzil-i (–) (–)

………………..(30 satır boş)……………….. **[369b]**

………………..(36 satır boş)……………….. **[370a]**

Bu mahalde eyâlet-i Bağdâd-ı behişt-âbâd hudûdu tamâm olup Şehrezûl eyâleti haddine kadem basdıkda Murtezâ Paşa efendimiz İmâdiyye hâkiminin duhter-i pâkîze-ahterin taleb etdikde üç katar-ı katır yükü akmişe-i fâhire ve gûnâ-gûn silâh-ı zî-kıymet-i nâdire ve on aded küheylân esb-i tâzî hussân atlar ile Urus Yûsuf Kethudâ'ya iki bin âdem ta'yîn edüp mezkûr hedâyâları İmâdiyye hâkimine ve Akra beğine ve Dühük beğine ve Cezîre beğine ve Harîr beğine ve Luristân Hâkimi Süleymân Beğ'e ve sâ'ir ümerâ-yı Ekrâd'ın her birine mertebelerine göre tuhef ü nâdire hedâyâ gönderüp,

Bu hakîr-i pür-taksîr dahi Yûsuf Kethudâ ile diyâr-ı Kürdistân'da Şehrezûl ve Luristân ve İmâdiyye ülkesine gitdiğimiz menâzilleri bildirir

Evvelâ hudûd-ı Irâk'dan cânib-i şimâle 7 sâ'atde bir düz vâsi' sahrâ içre nehr-i Şatt'dan ba'îd, bî-hâsıl, kend-i kurâsız ve ma'mûr u âbâdânsız ve susuz zemîn-i yâbis içre şiddet-i hâr çekerek,

Vilâyet-i Şehrezûl'da Hân-ı Hasan Cân: Bir vâdîde kârgîr binâ bir hân-ı ra'nâdır. Cânib-i etrâfında imâristânı yokdur. Cümlemiz haymelerimizle meks edüp ol gice harâmî havfinden hâb-ı râhat görmedik. Andan yine cânib-i şimâle 9 sâ'atde,

Evsâf-ı kal'a-i Havâr: Sene 99 târîhinde bu kal'ayı Abdullah b. Hazret-i Ömer ibnü'l-Hattâb binâ etmişdir kim Hazret-i Ömer'den sonra bu Melik Abdullah b. Ömer azîmü'ş-şân pâdişâh-ı zîşân olup diyâr-ı Basra vü Bağdâd u Medâyin ve Şehrezûl u Musul'a mâlik olup velvele-ârâ bir şâh-ı dilârâ olduğundan Mervân-ı Hımâr oğlu Abdülmelik Şâm-ı cennet-meşâm şâhı iken merkûm Abdullah ibn Ömer'in diyâr-ı Acem'e ve Basra ve Lahsa ve Ummân'a ve Irâk'a mâlik olup Havâra kal'asın Şehrezûl hâkinde binâ etdiğin Abdülmelik ibn Mervân-ı Hımâr istimâ' edüp Şâm'dan asker-i azîm ile Abdullah ibn Hazret-i Ömer üzre gelüp Havâra kal'ası altında ceng-i azîm olduğundan Havâra kal'ası {halkı} gördü, bir kerre "havâr havâr" deyüp dal satûr-ı Muhammedî olup Abdülmelik ibn Mervân'ın ceyş-i menhûsuna bir satûr-ı Muhammedî urup kal'a-i Havâra'yi Âl-i Mervâniyân'dan halâs etdikleriyçün Havâra kal'ası derler. Mukaddemâ ismi lisân-ı Ekrâdca Keyhû Kirmân derler. Ol ceng-i azîmden sonra kal'a-i Havâr nâmıyla meşhûr-ı âfâk bir kal'a-i (–) dir.

Ba‘dehû bu kal‘ayı binâ eden Abdullah ibn Ömer ibnü‘l-Hattâb çeri cem‘ edüp diyâr-ı Dımışk üzre varup Abdülmelik ibn Mervân ile neberd-i azîm edüp Abdülmelik'i münhedim edüp Abdülmelik Yezîdî ve Mervâniyân sâkin olduğu Kelbin dağlarına firâr edüp mezkûr Abdullah ibn Ömer şehr-i Şâm'dan ol kadar mâl-ı hazâ'in ü ganâ'im aldı kim diller ile ta‘bîr olunmaz.

Ba‘dehû mansûr u muzaffer diyâr-ı Şehrezûl'da bu Havâra kal‘asına gelüp Şâm'ın mâl-ı ganâ'imiyle diyâr-ı Şehrezûl'u ve ülke-i Luristân'ı imâr edüp günden güne şöhret bulup mülk-ârâ bir melik-i tüvânâ oldu. Hatta ol kadar mâldâr oldu ki bin aded âzâdlı kulu dîvânında el kavşırırlardı. Sâ'ir memlûkları ana göre kıyâs oluna. Zira bu Abdullah Hazret-i Risâlet-penâh hayâtında dörd yaşında idi. Hazret-i Ömer *radıyallahu anh* İslâm ile müşerref oldukda bu Abdullah pederi Hazret-i Ömer'e teba‘iyyet edüp âlem-i sabâvetde îmâne geldiğinden Hazret-i Resûl bu Abdullah'a du‘â edüp arkasın yepeledi ve "Sen benim ma‘nâ oğlumsun" dedi. Hatta Hazret-i Resûl'ün hâtûnu Hafza binti Ömer'in li-ebin ve ümmin karındaşıdır. Bu Abdullah Hazret'den altı yüz otuz hadîs rivâyet eder. Âhirü‘l-emr yine Âl-i Mervâniyân'dan Abdülmelik ibn Mervân derdinden hâk-i Irâk'ı ve ülke-i Şehrezûl'da bu kal‘a-i Havâr'ı terk edüp Mekke-i Mükerreme'ye gidüp terk-i tecrîd iken yine Abdülmelik ibn Mervân hilâfetinde sene 74 târîhinde Mekke'de merhûm olup Mekke hâricinde Mu‘allâ nâm cebbânede Hazret-i Hadîce Ana kurbünde medfûndur.

Ba‘dehû bu Hevâr kal‘asına Âl-i Mervâniyân istîlâ edüp niçe bin mülûk-ı selef destine girmiş çıkmışdır. Âhirü‘l-emr sene 962 bizzât Süleymân Hân asrında vâlî-i Bağdâd Baltacı Mehemmed Paşa feth edüp Şehrezûl eyâletine zamm olunmuşdur. Ba‘dehû yine Acem istîlâ edüp hükûmetin Luristân hâkimine hibe eyledi. Ba‘dehû sene 1040 târîhinde Vezîr-i dilîr Hüsrev Paşa'ya Lur Hâkimi Hüseyin Hân bu kal‘a-i Havâra'nın miftâhların teslîm edüp yine kal‘a hükûmeti kendüye ihsân olundu.

Eşkâl-i kal‘a-i Havâra: Bir mahsûldâr hâmûnun ortasında bir amelî püşte üzre rıhtım-ı türâb ile mebnî bir kal‘a-i kavîdir. Cânib-i şarka bir kapusu var, şekl-i murabba‘ bir kal‘a-i musanna‘dır. Bu kal‘a gerçi Şehrezûl eyâletinde Lur hâkimi hükmündedir ve hâkiminin destinde hatt-ı şerîfleri vardır. Acem gâlib olsa Acem'e ve kâhîce Âl-i Osmân'a tâbi‘dir. Hâlâ hutbesi Âl-i Osmân'a tilâvet olunur. Altı aded hutbeli câmi‘leri ve hân u hammâm ve medrese vü mektebleri ve kifâyet mikdârı dekâkînleri vardır ve bâğ u bâğçesi firâvândır ve şehr içre âb-ı zülâlleri cârî vü revândır. (–) (–) (–) (–) (–)

Andan yine şimâle 7 sâ‘atde Luristân üzre gidüp,

Menzil-i karye-i Başke: Yüz hâneli âbâdân kenddir. Andan 12 sâ‘atde şimâle gidüp, **[370b]**

Evsâf-ı kal‘a-i Nukûd: Bu sûr-ı kadîmin bânîsi Kapus Şâh ibn Menûçehr Şâh'ın Hoca Nukûd nâm tâcirinin binâsıdır. Anınçün sûr-ı Nukûd derler. Hakkâ ki niçe bin kise mâl-ı nukûd sarf olunmağile imâr olmuş şekl-i murabba‘ bir türâb-ı pâk ile mebnî bir kal‘a-i kavîdir. Bu dahi Lur hânı hükmünde ma‘mûr kal‘adır. Dizdârı ve neferâtları âmâdedirler. Şehri cümle üç bin hâneli bâğlı u bâğçeli câmi‘ vü medrese vü zâviye ve hân u hammâmlı ve çârsû-yı bâzârlı kal‘adır. Ammâ bu sûr-ı imâr hudûd-ı Acem'de Derbend-i Mâşa nâmında bir derbend-i azîmin iç yüzünde cânib-i kıbleye Şehrezûl hâkine karîb

olmağile ekseriyyâ ahâlîsi kavm-i Acem Gökdolağı ve Ekrâd-ı Luristân'dır. Sene 931 târîhinde Süleymân Hân vezîri Osmân Paşa fethidir. Yine Lur Hâkimi Hüseyin Hân'a in'âm olunmuşdur.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı kal'a-i Başke: Melik Zopi'nin Başke nâmında Moğol kavminden bir vezîri binâ etmeğile Başke kal'ası derler. Sûru bir hıyâbân içre şekl-i murabba' toprak binâ bir hisâr-ı ra'nâdır. Sene 962 târîhinde Baltacı Mehemmed Paşa fethidir. Ba'dehû sene 1039 da Murâd Hân-ı Râbi' Vezîri Hüsrev Paşa'ya mutî' olup yine Lur Hâkimi Süleymân Hân'a mülkiyyet üzre sadaka olundu.

………………..(6 satır boş)………………..

Sitâyiş-i kal'a-i Sine: Sene 616 târîhinde Luristân hâkimlerinden Emîr Gıyâseddîn binâsı olduğu ve Âl-i Osmân'a ve Acem'e tâbi' olup Luristân hâkimi tahtı olduğu ve şehri bir çukur yerde vâki' olup Derbend-i Mâşa dağlarından çam ağacı oluklarıyla bu Sine şehrinin damları üzre sular cereyân etdiği ve iç hisârı taş binâ kal'a-i ra'nâ olup şehr-i imâr olduğu bâlâda diyâr-ı Tebrîz ü Erdebil ve Hemedân u Dergezîn'e gitdiğimizde bu şehr-i Sine mufassal tahrîr olunmuşdu. Ammâ şimdiki hâlde Murtezâ Paşa kethudâsı Yûsuf Ağa ile geldiğimizde Luristân hâkimi Süleymân Hân beş bin güzîde askerle istikbâle çıkup alây-ı azîm ile Sine şehrine dâhil olduk. Ba'de'z-ziyâfe Murtezâ Paşa'nın hedâyâsı bir mücevherli küheylân atın ve bir külçe lepanı destârın verüp kabûl etdi. Ve mektûb-ı dürer-bârların bûs edüp mahzûz olup cümlemize birer mesîregâh-ı hıyâbânlı konaklar verüp üç gün şehri seyr [ü] temâşâ etdik.

………………..(3 satır boş)………………..

Andan taraf-ı şarka meyyâl 5 sâ'atde,

Evsâf-ı kal'a-i Şemîrân: Sene 259 târîhinde Me'mûn Halîfe'nin üstâdı binâ etmişdir. İlm-i nücûmda ve cemî'i ulûmda yegâne-i asr-ı Şemîr olup bu kal'ayı inşâ etdiğinden kal'a-i Şemîrân derler.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Der-vasf-ı kal'a-i Nerîmân ya'nî sedd-i Hemedân: Bu kal'a kâh Acem'in ve kâh Luristân'ın hükmünde olğandır ammâ hâlâ hükm-i Luristân'da mezkûr Derbend-i Mâşâ'nın şarkîsi cânibinde sedd-i İrân kal'a-i Nerîmân'dır kim Melik Nerîmân binâ etmişdir. Kal'ası bir yalçın kaya üzre şekl-i muhammes bir taş binâ kal'a-i ra'nâdır ammâ küçükdür. Lâkin aşağıda şehri bir dereli ve âb-ı hayât sulu ve bâğ u bâğçe ve câmi'li ve medrese ü hân u hammâmlı ve kifâyet mikdârı dükkânlı rabta-i ma'mûrdur.

………………..(1 satır boş)………………..

Andan taraf-ı kıbleye 9 sâ'atde gidüp, **[371a]**

Evsâf-ı kal'a-i Kızılca: Sene 915 târîhinde Şâh İsmâ'îl'in Kızılca Hân nâmında bir benâm hânı Selîm Hân-ı Evvel havfinden bu sûr-ı üstüvârı inşâ etmişdir. Niçe hândan hâna intikâl

etmişdir. Ba‘dehû sene 962 târîhinde Süleymân Hân Vezîri Baltacı Mehemmed Paşa dest-i Acem'den feth edüp Luristân Hâkimi Hüseyin Hân'a ihsân olunup ilâ hâze'l-ân Şehrezûl hâkinde Lur Hânı Süleymân Hân hükmünde bir çengelistân u hıyâbân içre bir düz sahrâda şekl-i murabba‘ bir hâk-i amber-pâk ile mebnî bir kal‘a-i kavî sûr-ı ma‘mûrdur. Cümle halkı Sünnî Ekrâd-ı mesrûrdur. Sene 1039 târîhinde Murâd Hân-ı Râbi‘ Vezîri Hüsrev-i şîr diyâr-ı Acem'in Erdebil ve Hemedân ve Pilever ve Dergezîn ve Cem-cenâb nâm kal‘aların nehb ü gâret ve harâb u yebâb etdikde bu kal‘a altından ubûr idince Hüsrev Paşa'nın şîrâne mehâbet ü salâbetin bu kal‘a-i Kızılca ahâlîsi görüp itâ‘at etdiler. Hâlâ ol kadar ma‘mûr u müzeyyen değildir ammâ Kürdistân Sünnîleri diyârı olmağile câmi‘i ve hân u hammâm u dükkânları vardır. Andan yine taraf-ı kıbleye 6 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Zâlim Alî: Sene 921 târîhinde Selîm Hân-ı Evvel asrında Şâh İsmâ‘îl'in Zâlim Alî nâm bir hânı binâ etmişdir kim bir sahrâ-yı azîm hıyâbân içre bir sarây-ı metîne olmak üzre binâ olunmuşdur. Lâkin Selîm Hân Süleymân Hân'ın diyâr-ı Acem'e ziyâde vaz‘-ı yed etdiklerinden bu Zâlim Alî bu sarâyı burc u bârûları ve handakları ile bir sa‘b hisâr-ı metîn etmişdir. Âhir sene 941 târîhinde Süleymân Hân Bağdâd'ı feth edüp avdetde bu kal‘aya elli bin asker ile Osmân Paşa'yı serdâr-ı mu‘azzam edüp bu kal‘ayı muhâsara etmişken bi-emri Hudâ Osmân Paşa darb-ı top-ı kûbdan şehîd olup yine asker-i İslâm kal‘aya amân u zamân vermeyüp döğerken bir gice derûn-ı kal‘ada mahsûr olan Sührâb Hân nâm kişi firâr edüp Derbend-i Mâşa'dan içre hudûd-ı Acem'de şehr-i Zingân'a firâr edüp anda karâr etdi ve Baltacı Mehemmed Paşa kal‘aya kifâyet mikdârı asker koyup Lur Hâkimi Hüseyin Hân'a hükûmetin verüp miftâhların Süleymân Hân'a gönderdi. Hâlâ Şehrezûl hükmünde Lur Ekrâdı hükmünde câmi‘ vü hân u hammâm u çârsû-yı bâzârlı ve cânib-i etrâfı kûhlu ve bâğ u bâğçeli ve âb-ı revânlı kal‘a-i türâbdır. (–) (–) (–) (–) (–) Andan taraf-ı şimâle 5 sâ‘atde,

Sitâyiş-i nâhiye-i Belkas,-ıvâdî-i Hâssu'l-hâs: Vilâyet-i Şehrezûl'un âb-ı rûyı olan bir nâhiye-i Belkas'dır kim gâyetü‘l-gâye ma‘mûr u âbâdân kurâ vü kasabâtlar ile müzeyyen ve kılâ‘-ı sağîreler ile etrâf-ı cibâli ârâste olmuş bir imâristân-ı nâhiyedir. Hatta Murâd Hân vezîri Hüsrev Paşa asker-i deryâ-misâl ile bu sahrâ-yı ferah-fezâda kırk gün meks edüp niçe kerre yüz bin aded devâbâtlarıyla yeyüp içdiler ve konup göçdüler. Me'kûlât u meşrûbâtından mâ‘adâ nebâtât ve tırfîl-i giyâhâtından bir orakdas eksilmemişdir. Tâ bu mertebe halfe ve alefzârlı vü hubâbât [u] nebâtâtlı ve âb-ı hayâtları tatlı nâhiye-i mahsûldârdır, Hudâ imâr ide. Andan cânib-i kıbleye 5 sâ‘atde,

Evsâf-ı vilâyet-i Harîr, hâs-ı Ekrâd-ı kavm-i Zarîr:

………………..(3.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı vilâyet-i Ardalân-ı dâr-ı bahâdırân:

………………..(3.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı ülke-i azîm Sûrân-ı Kürdistân:

………………..(3.5 satır boş)………………..**[371b]**

Evsâf-ı sahrâ-yı Ashâb-ı Pîl, ya‘nî mânend-i Erdebil, şehr-i kadîm kal‘a-i Erbîl

İbtidâ bu cây-ı ma‘hûdede Ashâb-ı Fîl'den Ebrehe nâm bî-behre bu vâdîlerde meştâ verüp imâr etmişlerdi. Ba‘dehû Kûfe vü Vâsıt ve Harrân u Havrân diyârların harâb u yebâb ve halkın kebâb u hânelerin türâb ederek bî-hisâb abûs Zengi çerisin niçe yüz bin fil ile Hicâz-ı Abbâs ve Tâyif'i harâb ederek Mekke şehrine dest urup Beyt-i şerîfin cemî‘i hacerlerin fîllere yükledüp Cidde benderinde cümle Mekke taşların Kulzüm deryâsına dökdü. Âhir Hacerü‘l-Esved'i yerinden kal‘ edüp deryâyâ ilkâ etmek içün her kankı fîle Hacerü‘l-Esved'i tahmîl etdilerse bi-emrillahi Ta‘âlâ ol mahmil-i Hacerü‘l-Esved olan filin beli üzülüp mürd olurdu.

Bu hâli Ebrehe la‘în görüp inâdına musırr olup Hacerü‘l-Esved'i kendi fil-i Mahmûdîsine yükledüp azm-i râh ederken Cenâb-ı Hak tarafından bir ra‘d u berk zâhir olup "Ebrehe ve pîli yanup Hacerü‘l-Esved ol âteşden seng-i siyâh oldu." deyü niçe müverrihler eyle yazmışlar. Niçesi "Tûfân-ı Nûh'un azâb suyunda kaldığıyçün siyâh oldu." demişler. Niçe müverrihler "Hacerü‘l-Esved'e âsîler yüzlerin sürdüğiyçün siyâh oldu." demişler. Ammâ be-kavli Muhammed ibn İshâk "Hacerü‘l-Esved kable't-Tûfân Beyt-i Ma‘mûr'dan kalmış beyâz incü-misâl taş idi." demişler.

Hulâsa-i kelâm Hacerü‘l-Esved Mekke'de kalup cümle Ashâb-ı Fîl üzre tayr-ı ebâbîl nâhunlarında olan taşları bırağup cemî‘i Ashâb-ı Fîl'in depelerinden ol taşlar delüp çeneleri altından çıkup cemî‘i Ashâb-ı Fîl mürd olup ba‘dehû Mekke-i Mükerreme'yi müceddeden (–) (–) inşâ etdiği cemî‘i tefâsîr-i mu‘teberelerde mastûrdur.

Ezîn-cânib sadede rücû‘ edelim. Çünkim Ashâb-ı Fîl'in bu Erbîl hâmûnlarında meştâda kalan Ashâb-ı Fîl üzre murg-ı ebâbîl cehennem hacerlerin tırnaklarından kavm-i fil üzre ilkâ edüp depelerinden urup cümle mürd oldular. "Hâlâ nehr-i Zarb-ı Kebîr sâhilinde dörder ve beşer vukıyye gelir âdem dişleri çıkar." deyü müsinn âdemler şehâdet etdiler.

Ve Lur hâkimi tahtı olan Sine kal‘ası derecesi üzre altışar vukıyye âdem dişleri vardır. Ashâb-ı Fîl dişidir, derler. Lûgat-i Arabî‘de ve İbrî‘de dişe sîn derler. Ol dişler Sîn şehrinde maslûb olduğiyçün kal‘a-i Sîn derler, deyü tahrîr etmişler. Hâlâ yine bu sahrâ-yı Erbîl'de Ashâb-ı Fîl'in niçe üstühânları ve niçe dendânları bulunur. Bu kal‘a-i Erbîl Âl-i Benî Ziyâd'dan Erbîl ibn Behsitvân ibn Kâbus ibn Menûçehr binâ edüp Hazret-i Yahyâ‘ya îmân getirmişlerdir.

{Anınçün kal‘a-i Erbîl derler. Ba‘zılar Ashâb-ı Fîl'den kaldı derler ammâ efvâh-ı nâsda Erbîl kal‘ası derler}.

Ba‘dehû Enûşirvân-ı âdil imâr etmişdir. Âl-i Abbâsiyân asrında Hulâgû Hân harâb etmişdir. Niçe kerre imâr ve niçe kerre harâb olmuşdur. Âhir sene 962 târîhinde Süleymân Hân asrında be-dest-i Baltacı Mehemmed Paşa imâr edüp yine sene 1033 târîhinde Acem istîlâ edüp sene 1040 yine Hüsrev Paşa feth edüp derûn-ı hisâra müstevfâ cebehâne ve asker koyup metîn [ü] hasîn etdi. Yine Acem müstevlî olup sene 1048 târîhinde {kavm-i} Acem Murâd Hân-ı Râbi‘in mehâbet [ü] salâbetine tâkat getiremeyüp kal‘ayı mu‘attal bırağup Sarı Mehemmed Paşa tâ Murâd Hân Bağdâd'a gelinceye dek kal‘a-i Erbîl'i zabt edüp imâr edüp kifâyet kadar derûn-ı hisâra asker-i kerrâr kodu. Hâlâ Şehrezûl hâkinde

sancak beği tahtıdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Eşkâl-i zemîn-i kal‘a-i Erbîl’i beyân eder: Nehr-i Zarbu’l-kebîr nehr-i Zarb-ı asğar kim bunlara nehreyn-i Zarb-ı Alî derler. Bu nehreyn-i azîmeynin mâbeyninde bir çölistân ve berr ü beyâbân yerde bir püşte-i âlî üzre evce ser çekmiş şekl-i murabba‘ bir kal‘a-i musanna‘dır. Cânib-i (–) bir kapusu var, handakı yokdur. Derûn-ı kal‘ada (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bu kal‘anın kıblesi tarafında kal‘a-i Musul iki günlük yoldur.

Ve bu Erbîl kal‘a-i Kerkük’ün cânib-i şarkîsinde iki menzil yerdir. Ammâ kal‘a hâricinde aşağı şehri zamân-ı kadîmde sevâd-ı azîm imiş. Hâlâ eser-i binâları bî-hisâb zâhir ü bâhirdir. Ancak bir ulu câmi‘i minâresiyle meydân-ı muhabbetde kalmış ve iki aded nehir garizi vardır, kâh cereyân eder ve kâh yâbis olur. İhtiyâr kimesneler bu uyûn-ı câriye nehr-i Zarb’dan gelir derler. Ve bu kal‘a çölünün nihâyeti cânib-i garbda kal‘a-i Musul mukâbelesinde Yûnus Nebî âsitânesi hâkinde Şat kenârında tamâm olur ve vilâyet-i Harîr bu kal‘a-i Erbîl hâkiyle müşâdır. Acem diyârından gelen kârbândan bu Erbîl kal‘ası kulları bâc-ı sultân alırlar. Zîrâ Şehrezûl eyâletinin derbendidir. Musul’a giderken nehr-i Zarb’ı ubûr edüp iki merhalede kal‘a-i Musul’a kârbân vâsıl olur.

………………..(4 satır boş)………………..

Andan cânib-i kıbleye 4 sâ‘at gidüp, **[372a]**

Evsâf-ı kal‘a-i Şamük: Enûşirvân-ı âdil asrında Büzürcimihr’in karındaşı Şamük nâm bir pehlivân-ı benâm imâret-i tamâm etdiğiyçün kal‘a-i Şamük derler. Hâk-i Şehrezûl’da yoldan ba‘îd bir püşte üzre şekl-i müseddes hâk ile mebnî bir kal‘a-i kavîdir ammâ küçükdür. Hâkimi ber-vech-i ocaklık Ekrâd beğlerinin eşbehi aşâ’ir-i Sarılı‘dan Haydar Beğ bunda hâkimdir. Kal‘asının nökeri ve dizdârı ve cebehânesi cümle Haydar Beğ hükmündedir. Ulu aşîret sâhibidir kim on bin tüfeng-endâza mâlikdir. Ve Ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘atdan olup huzûr-ı Hakk’a sâlikdir. Dâ’imâ Derbend-i Mâşa’dan Acem haddine geçüp Sultâniyye kal‘asın Sencer şehrin ve Zengân şehrin urup Hemedân ve Dergezîn’e varınca diyâr-ı Acem’i talava vurur bir Haydar-ı Kerrâr Sarılı‘dır ve cümle aşîretleri dahi Sünnî gâzîlerdir. Ve şehri cümle iki {bin} hâne-i müfîd ü muhtasardır. Câmi‘i ve hânı ve hammâmı ve çârsû-yı bâzârı vardır.

………………..(3 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i kıble kim bu diyârda kıble cânib-i garba meyyâlce vâki‘ olur. Çölistân üzre 9 sâ‘at gidüp,

Menzil-i Örenhân: Nehr-i Zarb kenârında bir küçük hân vardır. Anda mihmân olup Urbân haylinden havf u haşyet çekerek bu hân-ı bî-amândan gayrı imâristân yokdur. Ve bu mahalde,

Nehr-i Zarb-ı Sağîr: Kûh-ı derbend-i Mâşa’dan gelüp (–) (–) (–) (–) (–) kılâ‘lara uğrayup (–) (–) kurbünde nehr-i (–) mahlût olur. Bu mahalden ale’s-seher kalkup altun cisrin yine Zarb-ı Ekber nehri üzre geçüp 9 sâ‘atde kıbleye,

Evsâf-ı diyâr-ı Dahhâk-ı bî-nûr, ya‘nî Şehrezûr ibn Dahhâk, binâ-yı kal‘a-i Kerkâk

Müverrih Mıkdısî tahrîri üzre bu kal‘a-i Şehrezûl'u ibtidâ binâ eden Zor ibn Dahhâk-i Mârî‘dir. Aslında Şehr-i Zor'dur. Galat-ı meşhûru Şehrezûl'dur, sahîhi Şehr-i Zor'dur. Hâk-i Irâk'da Kûfe ve Medâyin'den sonra bu Şehr-i Zor gâyet imâr olup gûyâ ravza-i cinân oldu. Ba‘dehû Âl-i Abbâsiyân asrında Hulâgû Hân bu Şehrezûr'u zor-ı bâzû-yı tüvânâsıyla harâb u yebâb etdi. Ba‘dehû sene (–) târîhinde Âl-i Emeviyyûn'un Mervân-ı Hımâr'da inkırâz olduğu senede yine Zor ibn Dahhâk-i Mârî neslinden Moğol Karkük nâm bir benâm-ı merd-i hümâm ba‘zı kabâ'il-i Ekrâd ile yek-dil [ü] yek-cihet olup anların isti‘ânetiyle Şehrezûr'u müceddeden imâr edüp ismine kal‘a-i Kerkâk-i Moğol derler. Murûr-ı eyyâm ile elsine-i nâsda galat-ı meşhûr evlâ olmağile hâlâ kal‘a-i Kerkük derler ammâ kal‘a-i Kelkek ve Kelkit ve Kerkit değildir. Kelkik eyâlet-i Erzurûm'da bir nevâhînin ismidir. Ammâ bu hâk-i Irâk ile müşâ Şehrezûr'un pây-i tahtı bu kal‘a-i Kerkük'dür. Lâkin Şehrezûr-ı kadîm diyâr-ı Acem hudûdunda Merâğa şehrine karîb olup Timur Hân'dan berü harâbe [vü] garîb kalmışdır. Şehr-i Merâğa dahi Timur harâbından kalmışdır, ba‘dehû imâr olmuşdur. Şehrezûr-ı kadîm ile şehr-i Merâğa beyni altı merhale zemîn-i mahsûldârdır. (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı hâkimân-ı Şehrezûr: Kânûnnâme-i Süleymân Hân tahrîri üzre hîn-ı fetihde eyâlet olup ülke-i azîm olmuşdur. Ve dahi istimâletler verilüp niçe kerre üç tuğlu vüzerâlara sadaka olunmuşdur. Ve eyâletinde olan Ekrâd ümerâlarına ikişer tuğlu mîr-i mîrânlık pâyesi verilmişdir. Ve emr-i şerîflerinde mîr-i mîrân elkâbları yazılmışdır. Ammâ vâlî-i Şehrezûl intihâ-i serhadd-i Irâk'da olup Bağdâd ile hudûddaş olmak ile vâlî-i Şehrezûr'un hükmü tâ Bağdâd kapularına varınca {sözü} nâfizdir. Tâ bu mertebe hükmü cârîdir. Vâlî-i Şehrezûr'un kânûn üzre hâss-ı hümâyûnu on bir kerre yüz bin akçedir. Kânûn-ı mîr-i mîrân böyledir kim her kankı memleket evvel feth oldu ise ol beğlerbeği sâ'ir mîr-i mîrân üzre takaddüm eder. Ve her beğlerbeğinin hâsları ne mikdâr ise kânûn-ı Süleymân Hân üzre beş bin akçede bir cebelü askeriyle sefer eşerler. Ardı sıra mehterhânesi ve bayrakları ve iç ağaları ve yanında mataracıları ve önü sıra şâtırları ve peykleri ve tuğları ve vâcibü‘r-ri‘âyâ ve müteferrikagân ve deli gönüllüleri ve Tatar askerin çeküp me'mûr olduğu sefere gider. Ammâ Şehrezûl vâlîsi Bağdâd vâlîsi üzre takaddüm eder. Zîrâ sene 941 târîhinde Süleymân Hân eyâlet-i Şehrezûr'u feth edüp andan Bağdâd feth olmuş, ulu hükûmetdir. Üç bin güzîde asker ile beher sene ber-vech-i adâlet yüz kise tahsîl ide. (–) (–) (–) (–) (–) **[372b]**

Eyâlet-i Şehrezûl'da olan sancakları beyân eder: Kânûn-ı Süleymân Hân üzre cümle yigirmi aded sancakdır. Ve eyâletinde mâl defterdârı ve timâr defterdârı ve defter kethudâsı ve defter emîni ve çavuşlar kethudâsı ve çavuşlar emîni ve çavuşlar kâtibi ve rûznâmeci ve mukâta‘acı ve (–) (–) (–) (–) (–)

Sancakları bunlardır ki zikr olunur: Evvelâ sancağ-ı Surucek ve sancağ-ı Erbîl ve sancağ-ı Keşân ve livâ-i Şehr-i Bâzâr-ı Cengûle ve Cebel-i Cimri sancağı, lakabına göre değil, şerîf livâdır. Ve sancağ-ı Hezârmerd ve livâ-i Zülhavârân ve sancağ-ı Mergâ ve Dahhâk-i Mârî‘yi katl eden Demirci Gâve'nin şehridir. Ve livâ-i Harîr ü Sûrân ve sancağ-ı Tiltarı ve livâ-i Sîne ve Zencîr ve dahi sancağ-ı Acûz ve dahi livâ-i Ebrûmân ve livâ-i

Davdan ve sancağ-ı Bak ve livâ-i Berend ve sancağ-ı kebîr Belkas Acem hudûdundadır ve livâ-i Uştı.

Bu on sekiz aded sancaklar cümle sengistân u dağıstân içre sa'b yerlerde kavm-i Kürdistân'ın içinde livâlardır kim aslâ ceng ile alınmamış ülkelerdir. Bunlarda evc-i âsumâna kad çekmiş hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn kal'alar vardır kim bir tarafdan bir vech ile zafer mümkin değildir. Cümle eyâlet-i Şehrezûl seksen altı pâre kal'alardır kim cümlesi amân ile itâ'at etmişlerdir. Eğer bu kılâ'ları seyr ü temâşâ etdiğimize göre evsâfların tahrîr eylesek başka bir mücelled olur. İnşâallah seyecîu niçe kılâ'-ı metînelerin ve belde-i kebîrelerin mahalleriyle ta'rîf ve tavsîf ederiz.

Ve bu eyâlet-i Şehrezûr'da tahrîr olunan on sekiz sancakdan mâ'ada iki aded sancak dahi hükûmetdir. Kânûn-ı Süleymân Hân üzre azl u nasb kabûl etmezler. Hâkimi merhûm olursa evlâdlarına yâhûd akrabâ ve akrebine yâhûd duhter-i pâkîze-ahterine verilmek kânûndur. Bir eyâletde avrete sancak verilmek kânûn değildir illâ bu eyâlet-i Şehrezûl'da var. Hatta zamân-ı Murâd Hân-ı Râbi'de Hânzâde Sultân nâm hâtûn-ı hurme vilâyet-i Harîr ve Sûrân'a hâkim olup on iki bin tüfeng-endâza ve on bin esb-süvâr hadeng-endâza mâlik idi. Burka'ın rûyına bend edüp siyâh poşusın gerdenine bend edüp küheylân at üzre meydâna tarîl-i cevelân etdikde gûyâ hayyâl-ı Sâm u Nerîmân idi. Niçe kerre bu hâtûn kırk elli bin askeriyle diyâr-ı Acem'in Hemedân ve Dergezîn ve Cem-cenâb ve şehr-i güzînleri nehb ü gâret edüp yine sâlimîn ü gânimîn vilâyet-i Sûrân'a duhûl etmişdir. Tâ bu mertebe şecî'a-i hâtûn kağan idi. Anınçün bu diyâr-ı Şehrezûr'da iki hükûmet avrete verilmek kânûndur.

Evvelâ Hükûmet-i Gâzîyân ve Hükûmet-i Mehrevân. Bu iki aded hükûmet ile Şehrezûl'un yigirmi aded sancağı tamâm olup yigirmi birinci livâsı kal'a-i Kerkük'dür kim paşa sancağı tahtıdır.

Ammâ eyâlet-i mezbûrede yüz altmış aded dahi mîr-i aşâ'irler vardır ammâ tuğ ve tabl u alem sâhibi değillerdir. Hîn-i gazâda sâkin oldukları mîr-i livâların sancağı altında sefer eşerler. Eyâlet-i Diyârbekir'de ve eyâlet-i Van'da ve eyâlet-i İmâdiyye'de böyle hükûmetler ve böyle ocaklık mîr-i aşîretler vardır. Ve bu livâlarda cümle ze'âmet ü timâr ve hâs kurâları vardır ammâ hükûmet add olunan livâlarda timâr ve ze'âmet ve hâs yokdur. Ammâ bu eyâlet-i Şehrezûl'da paşanın üç bin askeriyle yigirmi sancak askeri cümle-i cümele otuz bir bin altmış aded cengâver asker-i dilâverândır. Pâdişâhlar ve sipehsâlârlar Bağdâd üzre sefere gelseler bu Şehrezûl vâlîsi talî'a-i asker olup çarkacı olur. Zîrâ iklîm-i Irâk'ın ve diyâr-ı Fâris'in fârisü'l-meydânı asâkir-i Şehrezûr-ı zor-âverler ve server ü hünerverlerdir. Ammâ her sancakda alâybeği ve çeribaşı yokdur. İllâ Erbîl ve Şehrezûr ve Kerkük sancaklarında alâybeği ve çeribaşı vardır.

Gayri hâkimleri bildirir: Evvelâ Âsitâne-i sa'âdet tarafından hâkim-i şer'-i Resûl'i üç yüz akçe pâyesiyle kazâdır, (–) aded nâhiye kurâlarından beher sene ber-vech-i adâlet altı kise hâsıl olur. Mezâhib-i erba'adan şeyhülislâmları ve nakîbü'l-eşrâfı vardır. Ve hâlâ Âsitâne tarafından bu kal'a-i Kerkük'e yeniçeriyânın haseki ağalarından bir yeniçeri ağası ve başçavuş ve yeniçeri efendisi ve altı aded yeniçeri odası bin aded yeniçeri ve üç yüz aded cebeci ve üç yüz aded topçu askeri ta'yîn olunup âlî mertebe yeniçeri ağalığı oldu. Ve kal'a dizdârı ve altı yüz aded kal'a neferâtları vardır. Muhtesibi ve şâhbenderi vardır.

Der-beyân-ı eşkâl-i zemîn-i kal‘a-i Kerkük-i Şehrezûr: Evvelâ bu kal‘a hâk-i Bağdâd'ın çölistânında bir sahrâ-yı hâmûnda nehr-i Zarb'a bir menzil ba‘îd yerde ve kal‘a-i Musul'a iki menzil ba‘îd yerde bî-hâyil bir amelî püşte üzre şekl-i muhammesden tûlânîce bir kal‘a-i türâb-ı pâkdir kim çim ve rıhtım ve cir ve cıbıs ile mebnî bir kal‘a-i kavîdir. Dâ'iren-mâdâr cirmi (–) adımdır. Ve cümle (–) **[373a]** aded kal‘a kapusudur ve gerçi hâk-i amber-i pâk ile mebnî bir kal‘adır ammâ gâyet metânet üzre inşâ olunmuşdur. Her sene taraf-ı pâdişâhîden ta‘mîr ü termîm olunur. Cümle aded kulle ve tabyalar ile ârâste ve cümle (–) aded ebrâclarla ve dendân-ı bedenler ile pîrâste olmuş bir kal‘a-i intihâ-i serhaddir. Cebehânesi ve yetmiş aded sağîr ü kebîr topları ve sâ'ir mühimmât u levâzımâtları mevcûd bir sûr-ı mahdûddur.

Sitâyiş-i imâret-i kal‘a-i Kerkük: Evvelâ derûn-ı kal‘ada cümle (–) aded türâb-ı pâk ve kireç ile mestûr hâne-i ma‘mûr kârgîr binâ tahtânî ve fevkânî büyûtlardır ammâ kal‘a içinde olmak ile bâğ u bâğçeli ve âb-ı revânlı hâneler değillerdir. Ve cümle (–) aded mihrâbdır. Evvelâ,

………………..(30 satır boş)………………..**[373b]**

………………..(36 satır boş)………………..**[374a]**

Bu şehri dahi seyr ü temâşâ edüp Murtezâ Paşa kethudâsıyla azm-i İmâdiyye deyüp cânib-i şimâle 7 sâ‘atde çöl ile gidüp,

Karye-i Urbân: Nehr-i Zarb kenârında kırk hâneli köydür ammâ bin aded kara çadırlı Mavâl Urbânı sâkinlerdir kim câmûsu ve keçi ve bakar ve at ve develeri bî-hisâbdır. Andan ale's-sabâh kalkup Zarb'ı altun cisr-i ibret-nümûnun yedi göz üzre ubûr edüp yine çölistân içre semt-i şimâle giderken sol tarafımızda kal‘a-i Musul iki menzil yer kalup biz yine nehr-i Zab-ı Alî‘nin kenârınca şark ile şimâl mâbeynine 9 sâ‘atde,

Ülke-i Uğurlu: Sene (–) târîhinde livâ-i Surhserân idi. Hâlâ nevâhîleri Şehrezûr hâkimine tâbi‘lerdir kim yine nihâyet-i hudûdları Acem hâkiyle müşâdır ammâ âhir-ı hudûdlarına varmadık. Ancak Uğurlu nâm bir imâristân köyde mihmân olduk. Bu tâ'ifeye Ulus derler Acem türkmanıdır kim beş bin Sünnî geçinir Türkman-ı bî-amândır. Yaylaları kûh-ı Ardalân'dır. Andan kalkup yine cânib-i şimâle meyyâl niçe ma‘mûr-ı âbâdân kurâları çengelistân hıyâbân içre ubûr edüp 7 sâ‘atde,

Menzil-i kend-i Bana: Dağlar içinde bin hâneli ma‘mûr köydür. Hân u câmi‘i vardır ammâ çârsû-yı bâzârı yokdur. Lâkin hammâm yerine bunda bir germâb-ı kudret hammâmı vardır kim gûyâ Erzurûm'un Hasan kal‘ası banaları olduğundan anınçün bu kende Banaköy derler. Bunlar dahi Acem'den Âl-i Osmân'a tâbi‘ olmuşlardır. Mîr-i aşîretlerine Bana beği derler. Üç bin güzîde Ekrâd'a mâlikdir. Beğlerine Hevân Beğ derler. Andan kalkup yine şimâle dağlar ve beller ve sa‘b yollar aşup 8 sâ‘atde,

Menzil-i kend-i Vestân: Hıyâbân içre bin hâneli câmi‘ ve hânlı ve hammâmlı ma‘mûr karyedir ammâ çârsûsu yokdur. Hafta bâzârı durur. Cümle ahâlîsi kavm-i Ekrâd-ı Vestânîdir. İçlerinde aslâ Yezîdîleri yokdur. Görseler amân u zamân vermeyüp Yezîdîyi katl ederler. Ammâ Acem ile müşâ olmak ile kavm-i Acem'e muhabbet ederler. Kûhlarında kaplanları ve gürbe-i beyâbânları ve zerdevâları ve kebş-i beyâbânı ve teys-i

kûhîleri gâyet çok olur. Beğleri Cân Ata ile bir gün sayd-ı şikâra gidüp beş aded gûsfend ve yedi aded erkeç teys-i beyâbânî şikâr etdik. Gâyet lezîz eti olur. Andan yine cânib-i şarka meyyâl dıraht-ı müntehâlar içre 10 sâ'atde,

Menzil-i hudûd-ı Börüce kendi: Sâfî Kürd-i bî-amândır kim dağ âdemleridir. Bu kendin mukâbelesinde bir yalçın kaya üzre şekl-i müselles bir seng-binâ kal'a-i sağîre nümâyân idi ammâ varup derûn-ı hisâra dâhil olup hakka'l-yakîn hâsıl etmedik ammâ ayne'l-yakîn hâsıl etdik ve ihtiyârlarından eyle istimâ' etdik kim Süleymân Hân asrında bu kal'a emân ile Budak Hân Beğ Serdâr-ı mu'azzam Baltacı Paşa'ya kal'a miftâhların teslîm edüp yine ülkeyi ber-vech-i ocaklık Budak Beğ'e ihsân etmişler. Andan kalkup yine taraf-ı şimâle niçe kend-i ma'mûrlar ve mahsûldâr fezâlar ve dıraht-ı müntehâlı ormanları 10 sâ'atde geçüp,

Menzil-i ülke-i Oraman: Bir dere kenârında hakkâ ki orman hıyâbânlı bâğ u bâğçeli ve câmi' ü hân u hammâmlı çârsûsuz bir ma'mûr u âbâdân bin beş yüz hâneli belde-i ma'mûrdur. Bu kendin hâyilindeki kûh-ı bülend üzre kal'a-i Cihân Şâh nâm bir kal'a-i tamâm vardır kim Âzerbaycân şâhlarından Cihân Şâh binâ etmeğile anın ismiyle müsemmâ bir kal'a-i bâlâdır. Ma'mûr u âbâdândır ammâ bu mahalde sayd-ı şikâre taraş ve tola ve çapar ve araş zağarlar ile ve Bağdâd ve Urfa küçüğü tazılarımızla şikâra gidüp kal'a-i Cihân Şâh'ı temâşâ edemedik ammâ mesâfe-i ba'îdeden seng-binâ bir kal'a-i metîn-i ra'nâ nümâyân idi. Ahâlî-i vilâyetin takrîri üzre bunu da Süleymân Hân asrında Cihân Beğ nâm bir mîr-i hümâm bu kal'ayı yine Baltacı Mehemmed Paşa'ya teslîm-i miftâh edüp mutî' olur. Ammâ ahâlîsi cümle Ekrâd-ı Şâfi'îdir. Mîr-i aşîretlerinin ismi Şems-i Alî'dir. Ellerinde hatt-ı şerîfleri var kim, "Eğer Acem ve eğer Osmânlı gâlib olup Şehrezûr zor-ı bâzû ile her kimde ola bu kavim ana tâbi' ola." deyü ellerinde yarlığ-ı belîğleri var ve ülkenin cânib-i şarkîsinde Hemedân ve Dergezîn-i Acem beş konak yakındır. Cânib-i kıblesinde dahi kal'a-i Musul beş menzil yerdir. Ve cânib-i şimâlinde kal'a-i İmâdiyye dahi beş menzil zemîndir.

Ve bu mahalde Şehrezûl hudûdu tamâm olup İmâdiyye hâkine dâhil olundu, *ve's-selâm*.

Eğerçi bu eyâlet-i Şehrezûl büyük vilâyetdir ammâ herkes bir gûne yol ile bir cânibe teveccüh eder. Ammâ bu abd-i hakîr münâsib refîklerimiz ile böylece seyâhat edüp kâh şarka ve kâh garba ve kâh şimâli cenûba kılâ' u büldânları seyr ü temâşâ edüp hâk-i Şehrezûr'u bu gûne geşt ü güzâr edüp hâk-i **[374b]** (hâk-i) Behdînân ve vilâyet-i Seyyid Hân ya'nî diyâr-ı İmâdiyye-i sedd-i îmân olan hâk-i pâke kadem basdık. Evvelâ İmâdiyye hâkine kadem basdıkda cânib-i şimâle 5 sâ'atde gidüp sarp çengelistân içre,

Menzil-i karye-i Zıbarı: İki yüz hâneli ma'mûr köydür. Cümle hâneleri kârgîr binâ ve türâb ile mestûr hâne-i ma'mûrdur. Bir câmi'i ve medrese ve bâğ u bâğçesi vardır. Andan yine semt-i şimâle 6 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Zıbarı-yı Alî: Bu dahi Akra hâkinde beş yüz hâneli ve câmi' ü medrese ü hammâm ü bâğlı u bâğçeli ve âb-ı hayât dereli kend-i latîfdir. Andan yine şimâle 3 sâ'atde dağlar aşup,

Menzil-i karye-i Legandır: Akra hâkinde üç yüz hâneli câmi' ü hân u hammâmlı ve

besâtînli ma‘mûr kenddir. Bu mahalde Murtezâ Paşa efendimizin hedâyâ atlarından biri bir kayadan uçup pâre pâre oldu. Andan yine taraf-ı şimâle meyyâlce 3 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Hüzdâr: Bu dahi Akra sancağı hâkinde bin hâneli ma‘mûr câmi‘li ve medreseli ve hân u hammâmlı ve kifâyet mikdârı dükkânlı ve dağları bâğlı ma‘mûr u kârgîr binâlı karye ve ulemâsı gâyet çokdur. Ve bu Kürdistân'ın elbette her köyünde medrese mukarrerdir. Andan yine taraf-ı şimâle 7 sâ‘atde gidüp,

Evsâf-ı till-i şâhıka-i kân-ı ma‘âdin-i zeheb-i nakra ya‘nî şehr-i kadîm kal‘a-i Akra

Sebeb-i tesmiyyesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve bânîsi (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve fâtihi bizzât Hazret-i Alî‘dir. Şehr-i Kûfe'den bu dağlara niçe bin asâkir-i İslâm ile gelüp bu kal‘a-i Akra'yı Enûşirvân neslinden Kapus Akrı elinden feth etdi. Ol asırda bu Akra kavmine kavm-i Humeydiyye derlerdi. Tâ Hazret-i Yûnus'dan berü îmâna gelüp Kürd lisânı üzre tekellüm eder kavm-i kesîr idi.

Ba‘de Hicreti'n-Nebeviyye sene 36 târîhinde Hazret-i Alî bu kavm-i Humeydiyye'yi dîn-i Muhammediyye'ye da‘vet edüp da‘vete icâbet etmediklerinden Hazret-i Alî leşker-i firâvân ile gelince cümlesi hâk-i pây-ı Alî‘yi rûmâlîde edüp şeref-i İslâm ile müşerref oldular. İlâ hâze'l-ân kavm-i Akra gâyet mü'min ü muvahhid ve Şâfi‘îyyü‘l-mezheb Sünnî kavmdirler. Hâssu'l-hâs Ekrâd-ı hâlisdirler. Hazret-i Alî bu kavme hayr du‘â etdiğinden evlâd-ı ensâbları bî-hisâbdırlar. Ve hayr-ı berekâtları vâfir ve enhâr-ı uyûnları mütekâsir olduğundan mâ‘adâ cânib-i şarkîsinde olan kûh-ı Akra kim hudûd-ı Acem'de vâki‘ olmuşdur, ol kûh-ı bülend üzre yedi gûne ma‘âdin-i hâlis olur.

Evvelâ ma‘âdin-i zırnîh ve ma‘âdin-i cîz ya‘nî seng-i alçı ve ma‘âdin-i hadîd ve ma‘âdin-i nuhâs ve ma‘âdin-i zeheb-i hâlis olur. Lâkin diyâr-ı Kürd olmağile her gûne ma‘âdinlerin istihrâcı ilminden haberdâr olmadıkları ecilden hâsılı harcın ihâta etmeyüp mu‘attal kalmış ma‘âdinlerdir.

Bu hakîr mukaddemâ Acem diyârın seyâhat ederken Hemedân ve Dergezîn taraflarından güzer edüp bu kûh-ı Akra dâmenlerinden güzer ederken bu kûh-ı Akra'nın ve ma‘âdinlerinin evsâfı tahrîr olunup tekrârına hâcet yokdur. Ammâ şimdi mezkûr kûh-ı Akra'nın cânib-i kıble ve garbîsi mâbeynine bir menzil ba‘îd kal‘a-i Akra düşer. Diyâr-ı Hakkarî‘nin Çölümerik nâm şehrine cânib-i şimâle dörd menzil ba‘îd kal‘a-i Akra'dır.

Ve bu Akra'nın cenûbunda dağlar içre şehr-i Nenîvâ Hazret-i Yûnus *aleyhi's-selâmın* meb‘ûs olup lisân-ı Ekrâd'ı anın ta‘lîmiyle kavm-i Humeydî‘den (–) (–) nâm kimesne tekellüm etdiği şehr-i Nenîvâ bu şehr-i Akra'ya iki konakdır. Hâlâ ol kadar imâr değildir.

Anda hâne-i Yunus *aleyhi's-selâm* hâlâ ma‘mûr ve ziyâretgâh-ı erbâb-ı dilândır. Hazret-i Yûnus kâh bu medîne-i Nenîvâ‘da sâkin olurmuş ve kâhîce şehr-i Musul'da sâkin olurmuş. Âhir-ı kâr Ekrâd-ı mu‘ânidin ısyân u tuğyânları derdinden Yûnus Nebî şehr-i Musul'u terk edüp Akra'nın Humeydiyye kavminden niçe mu‘tekid âdemler ile cânib-i garba seyâhat ederek sâhil-i Bahr-i Sefîd'e gelüp leb-i deryâda bir külbe-i ahzân inşâ edüp tâ‘at u ibâdâta meşgûl idi.

İlhâm-ı Hayy-ı Kadîr bir gün Hazret-i Yûnus eydür: “İlâhî bana dokuz deryânı seyr

{etdir.” deyü du‘â eder.

Hikmet-i Hudâ ale’s-seher bir Bahr-i Muhît gemisi Yûnus Nebî olduğu mahalle gelüp Yûnus Nebî dahi bu keştîye girüp azm-i bahr-i Ummân edüp giderlerken hikmet-i Hudâ bir rûzgâr-ı zorkâr zâhir olup cümle ibâdullah gark-ı deryâ olmada.

Hazret-i Yûnus Nebî eydür: “Bu girdâbdan murâdınız halâs ise kur‘a ile birbirinizi deryâya atasuz. Tâ ki gemi hiffet bulup halâs olasuz” dedikde eyle ederler.

Hikmet-i Hudâ üçüncü kur‘a Yûnus Nebî‘nin deryâya atılmasına gelüp amân vermeden Hazret-i Yûnus’u Bahr-i Sefîd’e ilkâ ederler.

Hikmet-i Hudâ ol ân} bir neheng-i azîm Hazret-i Yûnus’u yudar. Hemân ol ân neheng-i okyonus {görür kim yutduğu gıdâ bir nûr-ı İlâhîdir kim cemî‘i deryâların mâhîleri gelüp karnındaki kişiyi ziyâret ederler ve neheng kendi karnı rahmet deryâsı kadar olmuş. Âhir-ı kâr fakîr neheng karnında bir enbiyâyı hıfz edemeyüp} dîvâne olup berk-i hâtif gibi Bahr-i Sefîd içre şinâverlik ederek Sebte Boğazı‘ndan taşra çıkup bahr-i Muhît’e girer. Andan bahr-i Moğolyan’a varır. Andan bahr-i Fiyamenk’e ve bahr-i Yenidünyâ‘ya ve bahr-i Okyonus’a ve bahr-i Girdâb’a ve bahr-i Ummân’a, andan bahr-i Hürmüz’e andan nehr-i Şatt ile balık şinâverlik ederek kırk günde bi-emrillahi Ta‘âlâ Hazret-i Yûnus’u mezkûr balık Şatt kenârında şehr-i Musul’da kayy edüp Hazret-i Yûnus şiddet-i hârda uryân kalınca bi-emrillahi Ta‘âlâ Yûnus Nebî‘nin etrâfında kabak ağacı hâsıl olup Yûnus’un avret yerlerin kabak yaprakları setr edüp **[375a]** şiddet-i hârdan ve şav-ı rûzgârdan emîn olur. Ve mezkûr balık Hazret-i Yûnus ile kırk gün enîs-i ülfet edüp yedi deryâyı geşt ü güzâr etdirdiğinden hüsn-i ülfet edüp niçe sene nehr-i Şatt içre şinâverlik edüp her bâr Hazret-i Yûnus’u ziyârete gelüp Hazret-i Yûnus bu mâhîye nafaka verirdi. Hâlâ ol mâhîlere Yûnus balığı derler. Akdeniz’de ve Karadeniz’de çok olur. Esmerü‘l-levn zararsız bir gûne mefret mâhîdir.

{**Ammâ hikmet**}: Beher sene niçe bin yûnus balıkları bahr-i Muhît’den bahr-i Ummân’a ve bahr-i Hürmüz’e andan nehr-i Şattu’l-Arab’a girüp baş yukaru cânib-i şimâle Bağdâd önünden geçüp şehr-i Musul’da Hazret-i Yûnus’u yudan mâhî-yi Yûnus’u ziyâret iddüp yine Şatt ile avdet etdiklerin niçe bin Şatt kelekçileri görmüşlerdir. Zîrâ Hazret-i Yûnus, şehr-i Musul’un Şattu’l-Arab şarkîsi tarafında balık karnından çıkdığı mahalde medfûndur ve niçe sene mürûrundan balık dahi ölüp Hazret-i Yûnus Nebî civârında kavm-i Humeydiyye ki ümmet-i Yûnus Nebî‘dir, mezkûr balığı anlar Yûnus Nebî cenbinde defn etmişlerdir.

{Bir rivâyetde “Hazret-i Yûnus merhûm olduğu ân nûn-ı Yûnus dahi ölüp cenb-i Yûnus Nebî‘de Humeydiyye kavmi yûnus balığın defn etmişlerdir.” deyü yazmışlar}.

Ve niçe müverrihler kabak ağacı bu Musul’da Hazret-i Yûnus içün halk olduğun tahrîr etmişlerdir.

El-âye sûre-i (–) (–) [125] âyetin müfessirîn böyle tefsîr etmişlerdir.

Ve niçe tevârîhde ve tevârîh-i Mıkdısî‘de Hazret-i Yûnus’un bu şehr-i Akra’da Humeydiyye kavmi ümmetlerinden hoşnûd olup bu Akra’ya gelüp yedi sene sâkin olup niçe mu‘cizeler gösterüp halkı îmâna da‘vet etdiğin tahrîr edüp niçe mu‘cizelerin tahrîr

etmişler. Evvelâ,

Mu‘cize-i Yûnus Nebî: Bu kal‘a-i Akra kurbünde medîne-i Nenîvâ ki Hazret-i Yûnus anda meb‘ûs olmuşdur. Ana karîb dağlar içre üç sâ‘atde Beled-i Betra nâm bir kend-i sağîr vardır. Bu kend halkından Hazret-i Yûnus asrında imân getiren Humeydiyye kavminden idiler. Çünki Hazret-i Yûnus balık karnından çıkup şiddet-i hârda aç u zâc ve bir nâna muhtâc kalınca bu mezkûr Betra halkı şehr-i Musul bâzârına gelmişlerdi. Hazret-i Yûnus’u bu hâlde görüp bir hayli i‘zâz u ikrâm edüp bir nânpâre verüp Hazret-i Yûnus’u toylayup kal‘a-i Akra’ya andan Beled-i Betra’larına getirüp ta‘zîm ü tekrîm ederler. Hazret-i Yûnus bunlardan mahzûz olup hayr du‘â edüp bu kavme bir âsiyâb-ı dakîk binâ edüp “İnkırâzu’-devrân mü’ebbed ola!” deyü du‘â eder. Hâlâ ol değirmân Beled-i Betra hâricinde zâhir ü bâhirdir.

Nitekim Hazret-i Yûnus *aleyhi’s-selâm* hayâtda idi, susuz deverân edüp gice ve gündüz yüz elli tağar gendümü kendi kendinden öğüdüp dakîk-i rakîk hâsıl ederdi. Hâlâ cemî‘i değirmânın enkâz-ı bisâtları Diyârbekir kal‘asının siyâh taşı gibi esved-gûn seng-i hârâlardan çarhları ve fili ve milleri ve dollâbları ve göze ve revzeleri ve tahtânî ve fevkânî taşları cümle seng-i hârâdan enkâzlardır kim ne âteşe yanar ve ne kırılır ve ne fenâ bulur. Bir gûne seng-i hârâdır kim gûyâ Diyârbekir kal‘ası taşıdır. Niçe yüz sene deverân edüp niçe kerre yüz bin âdem ol âsiyâb-ı bî-mâdan intifâ‘ görürlerdi. Ba‘zı âdemin gendümi âsiyâb içre kalmasa hemvâre deverân ü seyerân eden seng-i tahhâna ol âdem “Yûnus Nebî hakkiyçün dur!” dese bi-emrillah dururdu. Ve yine ulbe-i âsiyâba gendüm koyup “Yûnus Nebî aşkına deverân eyle!” deseler hemân bi-emri Hudâ tahhânın seng-i âlîsi ve süflîsi deverân ederdi.

Garâbet bunda kim hâlâ cemî‘i âsiyâbların deverânı su ile yâhûd devâbât iledir ve altındaki taşı sâbitedir ve üstünde taşı deverândadır ammâ bu âsiyâbın ne suyu var ve ne tahhâncısı var. Hemân yemîn-i Yûnus Nebî nâmıyla altındaki taş sağına ve üstündeki taş soluna deverân edüp rakîk dakîk hâsıl ederdi ve bu tahhândan “Yâ Ganiyy-i Muğnî!” sadâsı istimâ‘ olunurdu.

Bu âsiyâb tâ Enûşirvân asrına dek bî-mâ deverân ederdi. Ol asırda bir bî-dîn mil-i tahhânda olan hatt-ı Yûnus üzre tebevvül edince deverân etmez olur.

Andan sonra kavm-i benî Hamûdiyye peygamberimiz “Hazret-i Yûnus Nebî mu‘cizesidir, mu‘attal kalmasın.” deyü dağlardan değirmâna sular salup niçe yüz sene su ile deverân eder ammâ ne taşları ve ne sâ’ir âletleri fenâ bulmayup yine ke’l-evvel herkesin gılâlin öğüdürdü.

Âhir be-kavl-i müverrihân İskender-i Yunan kavm-i Rûm-ı bûm ile şehr-i Nasîbîn üzre çeri çeküp Karadere nâm mahalde Dârâ Şâh ile ceng-i azîm edüp Dârâ Şâh münhedim olup niçe yüz bin asker-i Dârâ Rûm destinde dendân-ı tîğ-ı Yunaniyân’dan geçüp Dârâ Şâh’ı esîr etdiler ve taht-ı şâhîsi olan şehr-i Karadere’yi ve şehr-i Nasîbîn’i harâb u yebâb ve halkını kebâb ve hânelerin türâb edüp diyâr-ı Acem’i Rûm keferesi harâca kesüp andan hâsıl olan mâl-ı harâcın nısfın Kudüs-i şerîfde deyr-i Gammâmeye ve nısfın Kostantiniyye içre deyr-i Alina ya‘nî Ayasofya’ya vakf **[375b]** eyleyüp kavm-i Rûm cemî‘i Irâk-ı Arab kim diyâr-ı Haleb’dir ve Irâk-ı Acem kim diyâr-ı Bağdâd’dır, bu

şehirlere ve diyâr-ı Kürdistân'a kavm-i Rûm istîlâ edüp kal'a-i Dühük ve kal'a-i İmâdiyye'yi ve kal'a-i Şuhoy'u ve kal'a-i Akra'yı, andan medîne-i Nenîvâ'yı ve beled-i Betra'yı cümle harâb u yebâb edüp bu beled-i Betra'da Hazret-i Yûnus Nebî'nin mu'cizesiyle deverân eden değirmânın dahi harâb etmişler.

Niçe zamân mu'attal kalup âhir Seyyid Hân Sultân İmâdiyye hâkimi iken imâr edüp niçe sene deverân eder. Ba'dehû mürûr-ı eyyâm ile harâb olup hâlâ cemî'i âlât-ı bisât-ı enkâzları siyâh taşdan pâymâl-i rimâl olup yatır ammâ yine bir âlî-himem murâd idinse imâr edüp deverân etdirir. Zîrâ cemî'i bisâtları dest-i Yûnus Nebî ile inşâ olmağın âlât-ı hacerine rahne gelüp müsta'mel olmadan fenâ bulmamışdır. Cümle seyyâhân-ı berr u bihâr ve kavm-i İmâdiyye ve erbâb-ı tüccâr gelüp temâşâ ederler, *ve's-selâm*. Ezîn-cânib,

Sitâyiş-i hâkimân-ı kal'a-i Akra: Evvelâ kânûn-ı kadîm-i kavânîn-ı Âl-i Osmâniyân'dan Süleymân Hân tahrîri üzre bu kal'a-i Akra eyâlet-i Bağdâd-ı behişt-âbâdda İmâdiyyeyi serbest hükûmetinde hâlâ kal'a-i Akra sancak beği hükmünde kal'a-i kadîmdir. Lâkin beği Âl-i Osmân tarafından değildir. Kânûn-ı Süleymân Hân üzre İmâdiyye hâkiminden Akra beği hil'at giyüp tabl u alem sâhibi olup İmâdiyye hâkimiyle Bağdâd seferine ve muhâfaza ve mahâsarasına me'mûr bir mîr-i Behdinânura'dır. Taraf-ı pâdişâhîden hâss-ı hümâyûnu olmayup evâmirleri elkâbında mîr-i mükerrem tahrîr olunup Âl-i Osmân hâs-ı harâc ü bâc u revâclarına müdâhale etmeyüp livâsı hükmünde aslâ timâr u ze'âmet yokdur ve kal'ası ve cemî'i hükûmâtları beğinin kabza-i tasarrufundadır. Aslâ bir ferd-i âferîde müdâhale edemez. Hatta kadıları dahi İmâdiyye tarafından bir âbid ü zâhid ü fâzıl kimesne olur. Ve beği üç bin mikdârı Humeydî Ekrâd bahâdır askerine mâlikdir. Ve sancağı hâkinde yigirmi bin mikdârı tüfeng-endâz Ekrâd re'âyâsına mâlikdir. Cümleden melik hâkimdir. Şimâlinde dörd konak Hakkarî hâkiyle müşâdır. Cânib-i şarkîsinde şehr-i (–) Acem ile çetdeşdir. Cenûb tarafında şehr-i Şehrezûl hâkiyle hudûddeşdir. Cânib-i garbında beş konak İmâdiyye ile hem-hâkdir. Selâmetle bu kal'aya dâhil oldukda mîr-i muhteremi Sultân Hüseyin ibn Sultân {Seyyid} idi. Murtezâ Paşa Kethudâsı Köle Yûsuf Ağa ile bu Akra kal'asına dâhil olurken Akra beği alây-ı azîm ile istikbâlimize çıkup şehde girerken ka'adan toplar atılup sarâyında ni'met-i nefîseler tenâvül olunup Murtezâ Paşa'nın mektûb-ı muhabbet-uslûbun ve bir eğerli raht u bahtlı küheylân atın hedâyâ verüp cihân kadar pek hazzedüp sarâyında mihmân olduk.

Eşkâl-i zemîn-i kal'a-i Akra: Ve Ekra dahi derler. Lisân-ı Ekrâd'da Ekra-i Zıbarı ve lisân-ı Urbân'da Akra-i Alî derler. Ve lisân-ı Acem'de Till-i Akra derler ve lisân-ı Moğolî'de Til Muzurî derler. Ve lisân-ı Zaza-i Ekrâd'da Til Gerdüm derler. Ve lisân-ı Yunan'da Petre Boğas derler. Ya'nî Taşlı Kal'a derler. Ve lisân-ı Ekrâd-ı Lulu'da Kûh-pola derler. Ve lisân-ı Yarmenî'de (–) derler.

El-hâsıl her lisânda kûh-ı bülendiyle meşhûr-ı âfâk bir kal'a-i Akra-i atîkdir. Ammâ zamân-ı kadîmde şehr-i azîm imiş. Aşağı sahrâsında cümle Zıbarı Ekrâdı sâkinlerdir. Ve Ekrâd-ı Pesân ve Ekrâd-ı Muzurî dahi vardır ammâ azdır. Ammâ kavm-i Humeydî gâyet çokdur. Ve Hânzâde Sultân vilâyeti bu Akra hâkiyle hem-hudûd olmağın Hânzâde'nin (–) Ekrâdı aşîreti her bâr bâzâr-ı Akra'ya gelirler.

Ve bu Akra kal'ası hâk-i Sûrân ile hem-müşâ olmağile kal'a-i Akra'ya kavm-i Sûrân'ı komazlar. Zîrâ birkaç kerre kavm-i Sûrân Akra üzre hücûm etmişlerdir ammâ hâ'ib ü hâsir

gitmişlerdir. Ol zamândan berü kal‘a-i Akra dîdebânları bâb-ı Akra'da nigehbânlık ederler. Kal‘ası evc-i semâya ser çekmiş seng-i hârâ ile mebnî bir sûr-ı kavîdir ve şekl-i muhammes handaksız ve bâğ u bâğçesiz bir püşte-i kebût üzre hisâr-ı mebnîdir. Bu kal‘a hasretü'l-mülûk olup niçe kerre bu hisâr-ı metîne üzre selâtîn-i selef ceng [ü] cidâl ü harb [ü] kıtâl edüp aşağı sahrâda (–) (–) mahalde üstühân-ı benî Âdem mâl-â-mâldır. Ve derûn-ı sûrda cümle (–) aded fevkânî ve tahtânî kârgîr binâ hâne-i zîbâlardır kim cümle hâk-i pâk ile mestûr beyt-i ma‘mûrlardır. Ve cümle (–) aded mihrâbdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) mâ‘adâ mesâcidlerdir.

………………..(3 satır boş)………………..**[376a]**

Andan cânib-i şimâle İmâdiyye kal‘asına azîmet edüp 6 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Bekufâr: İmâdiyye hâkinde kal‘a-i Baytanûr hükmünde üç yüz hâneli câmi‘ ve medrese ve hammâmlı bâğ u bâğçeli Ekrâd kendidir. Karye-i Bekufâr lisân-ı Ekrâd'da söylenici sıçan köyü demekdir. Hakkâ ki faresi çokdur ve hirresi azdır. Andan yine cânib-i şimâle 9 sâ‘atde gidüp,

Evsâf-ı dâr-ı kadîm Sûr, ya‘nî kal‘a-i Baytanûr

Lûgat-i sahîhi Bî-tennûr'dur. Zamân-ı kadîmde bu kal‘a hâyilindeki kûh-ı bâlâda bir gâr var idi. Bir tarafı germâb var idi. Herkes hamîrin ol gâra koyup ekmeği pişerdi ve germâb hammâmına girüp şehre gelirdi. Bu şehir içre bir kimesne tennûra muhtâc olmayup murâd-ı merâmları üzre mezkûr tennûrda nânları pişdiğiyçün şehr-i Bî-tennûr derler. Mürûr-ı eyyâm ile galat-ı meşhûr olan evlâ olmağile Baytanûr derler. Ba‘zı müverrihîn ol gâr-ı tennûr Hazret-i Nûh'un du‘âsı berekâtıyla oldu, derler. Zîrâ Hazret-i Nûh ba‘de't-Tûfân bu mahalle bir menzil karîb cebel-i Cûde üzre keştiyle karâr etdiği sûre-i (–) âyet [126] nassıyla müsbetdir. Andan bu kûh-ı bâlâya gelüp bu gâr-ı tennûrda du‘â edüp tennûr gibi oldukda ekmek pişirmişlerdir. Anınçün bu kal‘aya bî-tennûrdan galat Baytanûr derler.

Bânîsi, Âl-i Benî Ziyâd'dan Behistivân ibn Şemkîn binâ etmişdir. Âl-i Benî Ziyâd altı neferdir. Vilâyet-i Cürcân ve diyâr-ı Taberistân'a mâlikler idi. Ba‘dehû Şâh Behistivân Irâk-ı Şehrezûl'a mâlik oldukda bu kal‘a-i Bî-tennûr'u bir püşte-i âlî üzre inşâ eyledi. Ammâ gâyet küçükdür, lâkin sa‘b hisârdır kim cânib-i etrâfından bir vech ile zafer mümkin değildir. Meğer birkaç sene her tarafdan muhâsara olup kaht-ı galâdan amân ile kal‘ayı vere ile vereler. Andan muhâsara edenler kal‘aya gireler. Yohsa bir vech ile duhûlü mümkin değildir. Hâlâ İmâdiyye eyâletinde Şuhoy beği hükmünde bir hisâr-ı şîrîndir.

………………..(3 satır boş)………………..

Andan yine dağlar içre 5 sâ‘atde cânib-i şimâle gidüp,

Menzil-i karye-i (–): Bu dahi Şuhoy kal‘ası hudûdunda yüz hâneli köydür. Andan 6 sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı misâl-i şehr-i Hoy ya‘nî kal‘a-i Şuhoy: Bânî-i kadîmi yine Âl-i Benî Ziyâd'dan Merdâvîh Şâh binâ etmişdir. Vech-i tesmiyyesi lisân-ı Ekrâd-ı Zaza'da Şıhoy (–) (–) (–) derler. Anınçün kal‘a-i Şuhoy dediler. Bu dahi eyâlet-i İmâdiyye'de başka sancak beği tahtıdır. Ammâ Âl-i Osmân'dan hil‘at giymeyüp İmâdiyye hâkiminden me'zûn mîr-i

livâdır. Lâkin evâmir-i Âl-i Osmân'da beğine mîr-i muhterem elkâbı yazılır. Hâs-ı hümâyûnu yokdur. Taht-ı hükûmetinde olan harâc u bâc-ı bâzâr cümle beğinin hâssıdır. Bunun dahi hâk-i pâkinde aslâ timârı ve ze'âmet ve çeribaşı ve alâybeği ve dizdâr u serdâr yokdur.

Der-beyân-ı eşkâl-i zemîn-i kal'a-i Şuhoy: Bu kal'ayı gördüğümüz mahalde hâkimi Muhammed Beğ nâm bir mîr-i benâm idi. Alây ile istikbâle çıkup derûn-ı sûrda meks edüp ziyâfetler tenâvül olundu ve kal'adan birkaç hurde şâhî toplar atıldı.

………………..(4 satır boş)………………..

Evsâf-ı şehr-i dâr-ı cihâd, kal'a-i Âzerzâd: İbtidâ bânîsi Âzeroğullarından Melik Âzer olmağile kal'a-i Âzerzâd derler ammâ kavm-i Ekrâd Âzerzâr derler. Bu dahi İmâdiyye hükmünde kal'a-i Baytanûr ile kal'a-i Şuhoy'a karîb ve Salcân Şuhoy Beği Muhammed Beğ hükmünde bir püşte-i bâlâ üzre seng-binâ kal'a-i ra'nâdır lâkin küçük sûr-ı zîbâdır.

………………..(2 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i garba meyyâl sa'b kûhlar içre 6 sâ'atde **[376b]** kal'a-i İmâdiyye nümâyân olunca İmâdiyye hâkimi (–) (–) Hân askeriyle zâhir u bâhir olup Murtezâ Paşa kethudâsı istikbâl edüp cemî'i İmâdiyye askerinin güzîdesi cebe vü cevşene müstağrak olup bir alây-ı azîm ile İmâdiyye'ye girerken kal'a-i İmâdiyye'den şâhî ve balyemez toplar atılup evce urûc eder gibi kal'a-i İmâdiyye'de (–) (–) hânın sarâyına dâhil olup dîvân-ı azîm oldu.

El-azametullah diyâr-ı İmâdiyye'nin pâk ü pâkîze semmûr kürklü a'yân u eşrâfı ve ulemâ vü sulehâsı ve cümle hânın on bin mikdârı güzîde askeri şal ü şapik ve çarık ile mülebbes olmuş tüfeng-endâz ceyş-i mehîbi cem' olup hânın dîvânında yemîn ü yesârda altun ve gümüş kavuklu serbendleri turna telli ve şahin çığalı kapucubaşıları ve zer ü zîvere müstağrak olup âdâb üzre el kavuşup dîvânhâne-i hânda tabl u nefîr ü kudümlere turralar urulup dîvân-ı hâkim tamâm oldukda Murtezâ Paşa efendimizin nâmeleri kırâ'at olunup mefhûmu ma'lûm-ı hân-ı âlîşân olunca hân eyitdi: "Ey kavm-i İmâdiyye, Murtezâ Paşa karındaşımız bizden bizim duhter-i pâkîze-ahterimizi menkûhalığa şer'-i Resûl-i mübîn üzre taleb eylemiş, ne buyurursuz?" dedikde cümle a'yân-ı İmâdiyye "İstihâl istihâl, Allah mübârek eyleye!" denildikde şeyhülislâm-ı İmâdiyye eydür: "Kani Murtezâ Paşa vekîli ve kani ya bu hânın vekîli?" dedikde Murtezâ Paşa kethudâsı meydân-ı muhabbete çıkup hân ile dest be-dest olup Bânû Perî'yi Murtezâ Paşa'ya şeyhülislâm nikâh edüp Fâtiha-i seb'u'l-mesânî tilâvet olunup niçe bin kâse eşribeler nûş olunup Murtezâ Paşa tarafından hâna ve hân kethudâsına ve şeyhülislâma semmûr hil'atler giydirilüp sâ'ir ümerâ-yı a'yâna yüz elli kadar zerdûz hil'atler giydirilüp üç katar-ı katır yükü zî-kıymet tuhef-i tefârik-i kâmyâb makûlesi hedâyâları hâna pîşkeş çeküp Dâvûdî zırhlar ve tuğulka-yı Tâlûtîleri hâna bergüzâr edüp on re's küheylân-ı sâfinâtu'l-ciyâd misilli atları hâna hedâyâ çeküp hân-ı âlîşân, cihân cihân hazz edüp ol ân Murtezâ Paşa'ya nikâh olduğu müjdecileri gidüp andan İmâdiyye hânının niçe bin sahûn et'ime-i nefîse ni'met-i mümesseki meydân-ı muhabbete gelüp bir summât-ı Muhammedî çekilmişdir kim diller ile ta'bîr ve kalemler ile tahrîr olunmaz. Ba'de't-ta'âm Murtezâ Paşa kethudâsına hân kendü sarâyına hücreler

döşeyüp anda mihmân oldu.

Bu hakîre Musul kapusu kurbünde Muzurî beği sarâyını menzilgâh verüp hakîre bir kîse guruş hammâm-bahâ ve bir boğça esvâb-ı girân-bahâ gelüp cemî‘i me’kûlât [u] meşrûbâtımız ta‘yîn olunup her gâh u geh gâh hân-ı âlîşânın şeref-i sohbetiyle müşerref olup a‘yân-ı İmâdiyye ile hüsn-i ülfet edüp ahvâl-i İmâdiyye’yi tetebbu‘ edüp alâ kadri’l-imkân tahrîre cür’et olundu.

Evsâf-ı şehr-i Amediyye, binâ-yı Behdînân vilâyet-i Seyyid Hân, ya‘nî kal‘a-i ibret-nümâ-yı hısn-ı hasîn, İmâdiyye-i sedd-i îmân

Cemî‘i müverrihân-ı cihân kavilleri üzre bu sûr-ı ibret-nümûn olan İmâdiyye hakkında müttefekun aleyh olup eyle tahrîr ü terkîm eylemişlerdir. Ba‘de’t-Tûfân-ı Hazret-i Nûh Necî bu mahallere karîb cebel-i Cûde üzre necât bulup keştî-i Nûh’dan çıkan benî Âdem bu edîm-i arza istîlâ edüp her biri bir diyâra perîşân olup cây-ı vatan edindiler. Ammâ bu İmâdiyye gârlarında ibtidâ vatan edinen Âl-i Amâlika’dan Keyûmers oğlu Behdînân bu İmâdiyye kûhunda tavattun edinüp üç yüz sene kâmil mu‘ammer olup evlâd-ı evlâdı tenâsül buldu. Anınçün bu kûh-ı İmâdiyye’ye vilâyet-i Behdînân derler. Ba‘dehû niçe mülûkdan mülûka bu İmâdiyye intikâl edüp âhir Hazret-i İsâ asrından sonra Âl-i Benî Ziyâd’a nakl edüp Melik Merdâvenc ve Melik Şemkin ve Melik Behistivân ve Melik Kapus ve Melik Menûçehr ve Melik Enûşirvân nâmân melikler cümle cehele-i dalâlet-âyînlerden olup bu İmâdiyye’ye ve Irâk u Medâyin’e mâlikler idi.

Âhirü‘l-emr ba‘dehû hicreti’n-Nebeviyye Hazret-i Alî nehr-i Furât kenârında Mu‘âviye ibn Ebî Süfyân ile ceng-i azîm edüp Hazret-i Alî Mu‘âviye’den dilgîr olup Kûfe şehri ve Medâyin şehrin pây-i taht edinüp ol sene-i mübârekede bizzât Hazret-i Alî *kerremallahu veche* asâkir-i Urbân ile bu İmâdiyye kal‘asın muhâsara edüp yedi ayda cebren ve kahren Enûşirvân oğlu Amedân destinden dest-i kahr ile feth etdiğini müverrihân-ı Arab u Acem tahrîr etmişler. Amedân Kral ibn Enûşirvân bir amûd-ı müntehâya sarılup mürd olmuş bulunduğu müverrih Mıkdısî-i Yarmenî hûb tahrîr etmişdir.

Melik Amedân imâda sarıldığından İmâdiyye deyü vech-i tesmiyyesi olunmuşdur. İnşâallah mahalliyle ol mutalsam amûdun evsâfı dahi tahrîr olunur.

Ba‘de’l-feth bu kal‘a-i İmâdiyye’nin hükûmetin Hazret-i Alî **[377a]** ammîzâdelerinden (–) İbn Hazret-i Abbâs’a verüp diyâr-ı İslâm oldu. Hâlâ İmâdiyye hâkimleri Seyyid Hân ve Murâd Hân ve Mîrhâc Hân ve Memkân Hân ve niçe hânlar cümle-i cümele Hazret-i Alî‘den berü sülâle-i ırk-ı tâhir-i Âl-i Abbâsiyân’dır. Cizre hâkimi ve Hakkarî hâkimi ve Bitlîs hâkimi dahi bu sülâle-i pâkdendir kim inşâallah inkırâzu’d-devrân devletleri mü’ebbeddir. Zîrâ diyâr-ı Acem ile vilâyet-i Âl-i Osmân mâbeyninde ol kûh-ı Bî-sütûn kûh-ı Demâvend ve kûh-ı Akra ve kûh-ı Seylân ve kûh-ı Harîr ve kûh-ı Ardalân (–) (–) (–) mâbeyne sedd olup kavm-i İmâdiyye-i bahâdırân sedd-i sedîd olmuşlardır.

Âhir sene 941 târîhinde Süleymân Hân deryâ-misâl asker ile diyâr-ı Irâk üzre giderken İmâdiyye hâkimi (–) hân, Süleymân Hân’ı tâ nehr-i Furât’da istikbâl edüp diyâr-ı İmâdiyye’nin yüz yetmiş altı pâre kılâ‘larının miftâhların Süleymân Hân’a verdiğinden

Sarı Süleymân Hân memnûn u mahzûz olup İmâdiyye hükûmetin ber-vech-i te'bîd ve ocaklık yine (–) hâna yarlığ-ı belîğ-i şâhî ile ihsân olunup ilâ hâze'l-ân hâkimân-ı İmâdiyye Süleymân Hân'a hayr du'â ederler.

Ba'dehû sene 1048 târîhinde İmâdiyye hâkimi kırk bin askeriyle Bağdâd fethinde bulunup ba'de'l-feth ocaklık ve yurdluk hatt-ı şerîfleri tecdîd olundu.

Ahvâl-i hâkimân-ı İmâdiyye: Eyâlet-i Bağdâd'da iki tuğlu mîr-i mîrân pâyesiyle ber-vech-i te'bîd hükûmet-i azîmdir kim kırk bin tüfeng-endâza ve elli bin ulemâya ve üç kerre yüz bin re'âyâ-yı gûnâ-gûna mâlikdir. Ve eyâletinde yüz (–) aded mîr-i aşâ'ir-i kabîle ve cümle 176 aded kılâ'-ı sağîre vü kebîre mâlikdir. İnşâallah her biri mahalliyle tahrîr olunur. Ve kânûn-ı Süleymân Hân üzre Şehrezûl hâkiminin hâssından bir akçe eksik hâssı olmak ile hîn-i dîvânda İmâdiyye hâkimi Şehrezûl hâkiminin alt yanında oturur. Ve Irâk seferleri oldukça Şehrezûl hâkimiyle İmâdiyye hâkimi talî'a-i asker-i İslâm olup çarhacı olur. Diyârbekir hâkimi dümdâr olur.

İmâdiyye diyâr-ı Kürdistân'da ulu hükûmetdir, andan Hakkarî'dir, andan hâkim-i Bitlîs'dir, andan hâkim-i Cezîre-i Ömer'dir ammâ İmâdiyye hâkimine ülkesinden ber-vech-i adâlet beher yevm birer kile-i Âmidî mâl tahsîl olunur ve eyâletinde asla timâr u ze'âmet ve alâybeği ve çeribaşı ve serdâr u dizdâr ve kethudâyeri hâkimleri yokdur. Cümleten melik kendüsü hâkim-i dünyâdır ve ba'zı müverrihler hâkim-i Behdînân derler. Ve hâkim-i Seyyid Hân ve hâkim-i İmâdiyye ve hâkim-i Âmidiyye, Âmide bir melike ismidir. Bir zamân bu diyârda Hânzâde Hanım'e diyârında melike olduğu gibi Âmide dahi bu diyârda melike olmağın hâkim-i Âmidiyye derler, ba'zılar İmâdiyye, Âmidiyye'den galatdır derler ammâ bu İmâdiyye kal'asına lisân-ı İbrî'de Til Harîr derler. Ve lisân-ı Arab'da Cebel-i Akreb derler ve lisân-ı Pârisîde kûh-ı Kerdüm derler ve lisân-ı Ekrâd-ı Lulu'da Baytanûr derler ve lisân-ı Zaza-i Ekrâd'da Âmidiyye, fasîh u belîğleri İmâdiyye derler ve lisân-ı Moğolî'de ibtidâ Keyûmers binâ etdiğiyçün Til Keyüm derler ve lisân-ı Rûm'da Dârâ Şâh'ın yaylağı olmağile bu İmâdiyye'ye Dârâ Piğados derler ve lisân-ı kadîm-i Ermen'de (–) derler.

Hakkâ ki arz-ı Irâk'da böyle bir sedd-i Kahkahâ-misâl kal'a-i bî-misâl görmedim. Diyâr-ı Anadolu'da kal'a-i Karahisâr-ı Sâhib ya'nî Afyonkarahisârı ve diyâr-ı Rûm-ı Erzurûm'da kal'a-i Kemâh ve diyâr-ı Ermen'de kal'a-i Van ve diyâr-ı Âzerbaycân'da kal'a-i Mekü ve diyâr-ı Diyârbekir'de kal'a-i Mardin ve diyâr-ı Irâk'da bu kal'a-i İmâdiyye cümleden şöhre-i şehr olmuş hisâr-ı üstüvârlardan yed-i kudret ile kal'a halk olunmuş bur sûr-ı sun'-ı Allah'dır kim seyyâh-ı âlem ve cihân-geşt ü âlem-bîn olanlar ve im'ân-ı nazarla bu kal'aya nazar edenler bu kal'anın keyfiyyet-i hâlin bilirler, yohsa herkes sâmi'înden olmağile bu kal'aya akl u fikr-i Aristo irgürmemişdir.

Hatta be-kavl-i Yarmenî-i Mıkdısî bu kal'a-i İmâdiyye Dârâ Şâh tahassun edüp kâmil üç sene kefere-i Rûm muhâsara edüp bir vecihle bir tarafdan zafer bulamayup Rûm keferelerinin hâ'ib ü hâsir gitdiklerin mufassal yazmış. Ya'nî tâ bu mertebe kûh-ı bülend üzre bennâsız binâ olunmuş kal'a-i zîbâdır. Ve sâhib-hurûc Timur Hân dahi kal'a-i Van ve kal'a-i Mardin'e ve kal'a-i Amasiyye ve bu kal'a-i İmâdiyye'ye aslâ bir çâre edemeyüp me'yûs ve hüsrân gitmişdir. Ve ol asırda bu İmâdiyye hâkinde kûh-ı bâlâlar içre bin yedi yüz pâre kend-i ma'mûr [u] âbâdân kurâlar olup dağ u taşı âdem deryâsı imiş.

Ammâ hâlâ müsinn kimesnelerin nakli üzre yedi yüz pâre kend-i maʻmûr kalmışdır. Ammâ cümle ahâlîsi Şâfiʻîyyüʻl-mezheb ve mü'min ü muvahhid kimesnelerdir kim cümle bây u gedâsı şerʻ-i şerîfe mutîʻ u münkâdlardır. Ve dahi hân-ı âlîşândan gayrı bir hâkimi dahi devlet-i Âl-i Osmân tarafından üç yüz akçe pâyesiyle kadısı **[377b]** vardır ve mezâhib-i erbaʻadan şeyhülislâmları ve nakîbi'l-eşrâfı ve şâhbenderi ve muhtesibi ve bâcdârı vardır.

Eyâlet-i İmâdiyye'de olan sancak beğlerin beyân eder: Cümle (–) aded hâkim ümerâlardır kim tabl [u] alem sâhibleridir. Lâkin Âl-i Osmân ümerâları değillerdir. Cümlesi İmâdiyye hâkiminden hilʻat giyüp hâkim olur ammâ anlar da mâbeynlerinde ocaklık üzre hükûmet sâhibleridir. Bir sefer olsa İmâdiyye hâkimiyle sefer eşerler. Taht-ı hükûmetlerinde aslâ timâr u zeʻâmet yokdur. Ebvâb-ı mahsûlâtları İmâdiyye hâkimi gibi kendülere hâs kayd olunmuşdur. Bu ümerâlardan biri fevt olsa kânûn üzre İmâdiyye hâkimi vâlî-i Bağdâd'a arz etmeden oğluna veya bir akrabâsına sancağın verir. Eğer akrabâsı yok ise bir gayrı müstahıkkına verüp kalemiyye avâ'idinin nısfın İmâdiyye hâkimi ve nısfın Bağdâd vâlîsi kalemiyye almak kânûn-ı Süleymân Hân'dır. Evvelâ mîr-i livâ-yı Akra ve mîr-i livâ-yı Şuhoy Muhammed Beğ ve mîr-i livâ-yı Zaho ve mîr-i livâ-yı Dühük ve mîr-i livâ-yı Muzurî ulu sancak sâhibidir. Ve mîr-i livâ-yı Zıbarı bu dahi yigirmi bin tüfeng-endâza mâlikdir. Akra sahrâsın kavm-i Zıbarı dutmuşdur. Ve mîr-i livâ-yı Zaho, nehr-i Habur sâhilinde ulu sancakdır.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Ülke-i İmâdiyye'nin mîr-i aşîretlerin beyân eder: Evvelâ cümle (–) aded tabl [u] alemsiz aşîret beğleridir. Evvelâ aşîret-i Sindî ve aşîret-i Selvâne ulu aşîretlerdir. Bu ikisi Zaho sancağı beğine tâbiʻlerdir. Sindî ve Selvâne nâm câmiʻ ve hân ve hammâm ve medrese ve çârsû-yı bâzârlı kasabaları var biner hâneli ve bâğ-ı İremle maʻmûr u müzeyyen rabtaları vardır. Ve,

………………..(5 satır boş)………………..

Der-sitâyiş-i eşkâl-i zemîn-i kalʻa-i İmâdiyye: Evvelâ bu kalʻa-i İmâdiyye kûh-ı bâlâlar içre saʻb u sengistân u çengelistân cebel-i âlîler içre saʻbu'l-mürûr râhlar ile ubûr olunur bir püşte-i şâhika üzre eflâke kad çekmiş bir sûr-ı siver gibi bir sedd-i Kahkahâ hisâr-ı raʻnâdır. Cânib-i erbaʻası mahsûldâr kûh-ı bâlâlardır. Kalʻasının aşağı dereleri serâpâ bâğ-ı İrem-misâl ravza-i Rıdvân'dan nişân verir mahsûldâr bâğ-ı cinânlardır. Ve bu kalʻanın cânib-i şarkîsinde (–) menzilde kalʻa-i Akra'dır ve cânib-i şimâlinde dörd menzilde vilâyet-i Hakkarî hânıyla müşâdır kim Çölümerk kalʻası pây-ı taht-ı hân-ı Hakkarîʻdir. Anın şimâlinde iki menzilde kalʻa-i Pîzân'dır kim Hakkarî hânı karındaşı Hüsrev Paşa bu kalʻa-i Pîzân'da olur. Ve bu İmâdiyye'nin şarkıyla şimâli arasında ara yatıda kalʻa-i Şuhoy'dur. Anın şimâline karîb kalʻa-i Baytanûr'dur. Bu iki kalʻateyn İmâdiyye ile Hakkarî ülkesi mâbeynine vâkiʻ olmuşdur. Ve bu İmâdiyye'nin cânib-i garbîsinde kalʻa-i Dühük'dür.

Bu gûne taʻrîf u tavsîfden murâd oldur kim bu kalʻa-i İmâdiyye cemîʻi Kürdistân'ın ve Arab u Acem'in tâ ortasında vâkiʻ olmuş kalʻadır kim cânib-i etrâfında olan seng-i hârâlarında niçe kerre yüz bin gûne murg-ı vahşî âşiyân dutmuş İmâdeddîn kalʻasıdır.

Cânib-i (–) urûc olunur. Ancak bir yolu vardır ve cânib-i erba'ası çâh-ı gayyâdan ve derk-i esfelden nişân verir mahsûldâr âb-ı revânlı bâğlı u bâğçeli derelerdir kim bir tarafından kal'aya zafer mümkin değildir. Bu derelerin mâbeyninde vâki' olmuş seng-i hârâlar üzre bir kal'a-i yed-i kudretdir kim her tarafından aşağı nazar edenin zehresi çâk olur. Gerçi böyle seng-i bâlâ üzre niçe sa'b hisâr-ı metîneler var ammâ daracık kal'a-i sağîrelerdir. Ammâ bu İmâdiyye şâhikası bir vâsi' sahrâlı ve çemenzâr yerli ve hân sarâylı ve bâğlı u bâğçeli ve servî dırahtlı ferah-fezâ yalçın kayalı zemîndir kim bu kûh-ı bülendi bir âdem (–) sâ'atde devr eder. Niçe yeri **[378a]** arz-ı hâlî olduğundan mâ'adâ şehrin cümle mezâristânı kal'a içindedir.

………………..(1,5 satır boş)………………..

Ve şekl-i müdevverden tûlânîce kûşe kûşe vâki' olmuş bir sûr-ı ibretdir. Dâ'iren-mâdâr cirmi âheste reviş ile cümle (–) (–) adımdır. Ve cümle iki aded kal'a kapusu vardır. Evvelâ cânib-i şarka Zıbarı kapusu mekşûfdur. Bu iki kat kapu mâbeyninde bir seng-i hârâ vardır. Hîn-i fetihde Hazret-i Alî *radıyallahu anh* düşmana karşu ol taşı Zülfikâr ile iki pâre etmişdir. Bi-emri Hudâ gûyâ mânend-i hıyar dilmişdir. Hâlâ makâm-ı Alî nâmıyla ziyâretgâh-ı ünâsdır. Ve cânib-i garba bâb-ı Muzurî meftûhdur. Bu kapuya Musul kapusu dahi derler. (–) (–) (–) (–) Bâbü'l-ebvâb misilli metîn kapulardır.

Ve bu kal'anın etrâfında asla handak yokdur handağa ihtiyâc değildir. Zîrâ her cânibi esfel dereleridir. Ve sâ'ir kılâ'-ı metîneler gibi etrâfında metîn kulleler ve tabyalar ve fosticse ve mazgallar yokdur. Ancak Hudâyî bir kal'a-i kudretdir.

Sitâyiş-i imâret-i kal'a-i İmâdiyye: Şâhbender defteri üzre derûn-ı kal'a-i İmâdiyye'de cümle (–) aded hânedân u sarây-ı âlîler u tahtânî vü fevkânî kârgîr binâ büyût-ı ra'nâlardır. Ve cümle kireç ve cir u cıbıs ve hâk-i pâk ile mestûr külbe-i ahzân-ı ma'mûrlardır. Cümleden Hân Sarâyı Muzurî kapusunun iç yüzünde bir köşeye vâki'dir. Bu sarây-ı azîm gûyâ İmâdiyye kal'asına iç kal'a vâki' olmuşdur. Yüz elli aded hücre-i ma'mûrlar ile ârâste ve dîvânhâne ve hammâm u kâ'alar ile pîrâste olmuş sarây-ı azîmdir. Bin on seneden berü gelen hân-ı hânân mülûk-ı selâtîn-i Abbâsiyân'ın her biri birer âsâr-ı binâ zamîme ederek kasr-ı Havernak-misâl bir sarây-ı pür-kemâldir. Ve bu sarây içinde bir meydân-ı azîmin bir köşesinde bâğ-ı İrem-misâl bir bâğçesi var ve anda iki aded sebz-gûn zümürrüd-misâl serâmed serv dırahtları var kim her gören "Sübhânu'l-Hallâk!" deyü engüşt ber-dehen edüp ta'accüb eder. Ve bu bâğçe kurbünde seng-i hârâdan Sultân Hüseyin İmâdiyye'de sikke ve hutbe sâhibi iken bir çâh-ı mâ kazdırmış, umku yetmiş zirâ'-ı Mekkîdir ammâ âb-ı hayâtdan nişân verir. Cümle sarâyın enderûn [u] bîrûnunda hân ile sâkin olanlar bu bi'r-i zülâlden dollâblar ile su çeküp nûş ederler ve gayrı levâzımâtlarına mâ-i zülâlden isti'mâl ederler. Ve bu sarây-ı azîmin cümle revzenleri cânib-i (–) küşâde olup cihân-nümâ maksûreler ile müzeyyen bir taht-gâh-ı Âl-i Abbâsiyân'dır. Ancak meydâna nâzır bir kapusu gûyâ kal'a kapusudur. Ve bu Hân sarâyı kurbünde yine Muzurî kapusu iç yüzünde Zıbarı beği sarâyı dahi meşhûr ve ma'mûr u müzeyyen sarâydır. Ve yine Hân sarâyı meydânına nâzır Muzurî kapusu kurbünde Muzurî beği sarâyı, bu dahi İmâdiyye ve Kürdistân'da meşhûr hânedândır. Ve Mezâristân meydânında Kadı efendi sarâyı mahkeme-i şer'-i Resûl-i Mübîn'dir kim dîvânhâne ve hücreleri cümle kal'a bedenleri üzre vâki' olup cihân-nümâ bir hevâdâr sarây-ı ra'nâdır ve

Şeyhülislâm Monlâ (–) Efendi sarâyı

………………..(2.5 satır boş)………………..

Kal‘a-i İmâdiyye içre olan cevâmi‘leri beyân eder

Cümle (–) aded mihrâbdır. Cümleden mükellef ve mükemmel câmi‘-i selef-i selâtîn kal‘a içinde Hân Sarâyı kurbünde Ulucâmi‘, sene (–) târîhinde (–) (–) binâsıdır. Bundan ulu câmi‘ yokdur. Cümle amûdlar üzre kârgîr kemerler ile toloz binâlı câmi‘-i kadîmdir. Lâkin kurşum örtülü değildir. Serâpâ Horasânî kireç binâ ile mestûr mezgitgâh-ı ma‘mûrdur. Mezheb-i Şâfi‘î‘de cum‘a namâzı sahîh olsun içün bu câmi‘de salât-ı cum‘a edâ olunur câmi‘-i azîmdir. Ammâ sâ’ir diyârın cevâmi‘leri gibi maslûbât âvîzeler ile ve harîr halıçalar ile döşenüp müzeyyen değildir. Ammâ gâyet cemâ‘at-i kesîreye mâlikdir. Ve ancak bir minâresi var imiş, zelzeleden münhedim olup nısfı kalmış.

………………..(1 satır boş)………………..

Ve bu Ulucâmi‘e muttasıl Kubad Beğ nâm bir mîr-i hümâm bir câmi‘ binâ etmeğe mübâşeret edüp nâ-tamâm kalup ancak minâre-i bâng-ı Muhammedîsi tamâm olmağile evkât-ı hamsede ezân-ı Muhammedî bu minârede okunup Ulucâmi‘in münhedim minâresinde ezân okunmaz, dâ’imâ mu‘attaldır. Hudâ imâr ide. **[378b]** (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Bu câmi‘lerden mâ‘adâ mesâcidlerdir.

Sitâyiş-i dârü‘t-tedrîs-i âlimân-ı İmâdiyye

Cümle (–) aded dârü‘t-tahsîl-i ulûmdur. Cümleden mükellef ü mükemmel ve kadîm medrese-i Kadı, kârgîr binâ-yı azîmdir. Bunda bir kerre *Bismillah* diyen mahrûm olmayup elbette müfessir ü muhaddis olmuşdur. Hareminde bir servi dırahtı vardır kim bu felek-i atlas-ı ahdarda eyle bir serâmed mevzûn bir serv-i sebz-gûn görülmemişdir. Berk-i pîçâ-pîçinin râyiha-i tayyibesi dershânların dimâğların mu‘attar eder. Ve bu medrese kurbünde bir âb-ı zülâl kuyusu vardır, umku elli kulaçdır.

Ve medrese-i Emîrhâc, evkâfı ma‘mûr ve kitâbhâne hazînesinde on bin pâre kütüb-i nefîsesi mestûr medrese-i Emîrü‘l-Hac’dır.

Ve medrese-i Zıbarı, dergâh-ı azîmdir. Ekseriyyâ kavm-i Zıbarı talebeleri vardır.

Ve medrese-i Murâd Hâniyye, âsitâne-i kübrâdır. Her suhteye hücre-bahâ lahmiyye ve şem‘ıyyesi, vazîfe-i mu‘ayyenesi cânib-i vakıfdan mâh u sâl bi’l-guduvvi ve’l-âsâl vâsıldır.

Ve medrese-i Memkân ya‘nî Memi Hân, bu dahi ma‘mûr ve telâmîzleri mesrûr medrese-i dârü‘s-sürûrdur.

Ve medrese-i Melik İzdin ya‘nî Melik İzzeddîn, rûz-merre merreteyn çobrası mebzûldur.

Andan medrese-i Seyyid Hân, buna medrese-i Nev derler, ya‘nî yeni medresedir. Sene (–) karîbü‘l-ahd binâ olunmağile binâsı ve evkâf akârâtı ma‘mûrdur. Bu medrese kurbünde bir yalçın kaya vardır kim aşağısı çâh-ı sa‘îrdir. Vâcibü‘l-katl olan kişileri hâkimü‘l-vakt ol kayalardan aşağı atdırup ol mücrim âdem pâre pâre olur. Ammâ hikmet-i Hudâ bir kerre bir âdemi mücrim deyü sicinden çıkarup bu kayadan aşağı atarlar. Hemân ol âdem murg-ı

zeyrek gibi ber-hevâ tayerân ederken bi-emri Hâfızullah on aded ukâb kuşları İmâdiyye kayalarındaki âşiyânelerinden pervâz urup mezkûr mücrim herîfi minkâr u nâhunlarıyla kapup alâ melei'n-nâs Seyyid Murâd Hân'ın huzûruna müttehem {zann etdikleri} âdemi koyup yine ber-hevâ pervâz edüp âşiyânlarına giderler. Bu hâli cümle ahâlî-i İmâdiyye görüp âlem-i hayretde kalırlar. Hemân Murâd Hân herîf-i zarîfin kaydbendlerin küşâde edüp eydür: "Ey âdem doğru söyle, sen ne gûne teshîre mâliksin, dürûğ deme, dürüst söyle. Seni rehâ idem!" der. Herîf-i mazlûm eydür: "Vallah hânım ahşam vâkı'amda Hazret-i Yûsuf'u gördüm. Safâ geldin benim yâr-ı gâr-ı refîkim, benim dayf-ı mükerremim. Gam yeme ale's-seher biz seni Cenâb-ı Kibriyâ'nın on aded melâyikesine bi-emri Hayy-ı Kadîr ısmarlarım. Benim gibi sana bu sicinden zarar isâbet etmeyüp halâs olursun. Gam yeme [127] deyüp cemî'i vücûdum üçer kerre sığayup gâ'ib oldu. Hakîr dahi hâbdan bîdâr ve zevk-i derûndan huşyâr olup gördüm ki cümle kaydbendlerim ve kıfl-ı hadîdlerim şeşilmiş yerde yatır gördüm. Hemân siccânların havfinden yine bendlerim kendime bend edüp salât-ı fecri edâ ederken anı gördüm, beni cellâd-ı bî-amânlar huzûruna getirüp bilâ tevakkuf ne cürümde idiğüm benden su'âl etmeyüp beni yalçın kayadan aşağı ilkâ etmeği fermân etdikde beni atdılar. Bir kerre hırz-ı cân ile "Yâ Allah" dedim, anı gördüm, on dane melâ'ike gökden nüzûl edüp beni kapdılar. İşte kendim huzûrunda kodular ve gâib oldular." deyü herîf-i mazlûm sergüzeşt [ü] serencâmın nakl edince Murâd Hân herîfin destin bûs edüp helâllık dileyüp âzâd edüp üç bin altun ihsân edüp ehl [ü] ıyâlinin rûz-merre ma'ûnâtın ta'yîn eder. Bu ahvâle vâkıf olmuş âdemlerden istimâ' edüp bu sergüzeşt-i ibret tahrîr olunmuşdur. Hâlâ bu medrese bu kayası kenârında niçe sâhib-i sülûklar gelüp ibâdet ederler ve niçeler sicn-i Yûsuf'da teberrüken girüp ibâdet ederler, *ve's-selâm*.

Andan sonra kal'a-i İmâdiyye'nin aşağı deresinde Hân bâğ-ı İremi kurbünde bâğlar kenârında medrese-i Sultân Hüseyn-i âdil, bundan gayrı binâ-yı azîmli ve evkâf-ı metînli medrese-i kebîr yokdur. Gûyâ bir kal'adır. Altmış aded kârgîr binâ kıbâblar ile mebnî hücreleri ve dârü't-tedrîsi ve hareminde havz-ı azîmi ve selsebîl ü fevvâreleri ve hareminde hıyâbân [u] gül-i gülistânı ve hücreleri etrâfında bostânı vardır. Derûn-ı medrese sayf u şitâda üç yüz dörd yüz talebe ile memlûdur kim cemî'i fünûn bu âsitânede kırâ'at olunur ders-i Aristo ve Hâkim Sînâtabî'at kimesneler vardır. Ve sâhibü'l-hayrât gâyetü'l-gâye muhibb-i ulemâ olmağile bu medreseye elli aded ma'mûr kurâlar ve,

Mâl-ı kâfir hest ber-mü'mini helâl,

deyü kefere kenîselerinden avâid ü fevâid ta'yîn edüp niçe bâğ u bâğçe ve dekâkîn ü âsiyâb-ı âb bu medreseye muttasıl inşâ edüp vakf **[379a]** etmişdir ve ders-i âmın şehrin şeyhülislâmın etmişdir. Bu imâret evkâf-ı kavî olmağile her hücrenin talebelerine cânib-i vakfdan vazîfe-i mu'ayyeneleri dâyimdir. Ve her hücreye dârü'z-ziyâfesinden birer sofra ta'âm merreteyn ta'yîndir. Ammâ bu medrese-i azîm cisr-i Kophan yanında olmağile kavm-i Ekrâd bu medreseye medrese-i Kophan derler. Ammâ bânîsi Sultân Hüseyin'dir. Kavm-i Ekrâd'ın niçesi medrese-i Kubâ derler. Hulâsa-i kelâm bu diyâr-ı Kürdistân'da on bir sene seyâhat edüp bu medrese-i Kophan gibi bî-misâl medrese görmedim. Kal'a-i Mardin'de medrese-i Kâsım Paşa ve kal'a-i Van'da medrese-i Horhor ve medrese-i Hüsrev Paşa dahi meşhûrlardır ammâ bu İmâdiyye'nin medrese-i Kophan'ı anlardan ma'mûr u

müzeyyendir. Ve bu kal‘a-i İmâdiyye’de mahsûs dârü‘l-hadîs ve medrese-i dârü‘l-kurrâ yokdur. Ammâ cümle medreselerde ilm-i hadîs ve ilm-i tecvîd görülür. Lâkin ilm-i hıfz-ı Kur’ân-ı Azîm’e ol kadar mukayyed değillerdir. Zîrâ hâfız-ı Kelâmullah olan âlim olmaz derler.

Sitâyiş-i mekteb-i dârü‘t-ta‘lîm-i sıbyân-ı ebcedhân: Cümle (–) aded ta‘lîmhâne-i tıflân-ı püserândır. Evvelâ (–),

………………..(1 satır boş)………………..

Der-beyân-ı tekye-i dervîşân-ı zîşân: Cümle (–) mihmânhâne-i bî-minnet dervîşândır. Evvelâ (–),

………………..(1 satır boş)………………..

Der-ayân-ı esmâ-i mahallât-ı büldân: Cümle (–) aded,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-zikr-i hân-ı hâcegân-ı tüccârân: Cümle (–) aded,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Aded-i çârsû-yı bezzâzistân: Cümle (–) aded,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Binâ-yı hammâm-ı gâsilân: Bu şehirde hammâm (–) ammâ sâ’ir diyârın hammâmları gibi rûşenâ hammâm-ı ra‘nâ değildir. Kâr-ı kadîm binâ-yı azîmdir. Lâkin bu şehir halkı gâyet gayyûr olduklarından hâtûnlarıyçün hânelerinde birer hammâmları elbette mukarrerdir.(–) (–)

Esmâ-i eşrâf-ı kibâr-ı a‘yân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Müşerref olduğumuz dostân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-vasf-ı ulemâ-yı hâzıkân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-medh-i cerrâhân-ı fâsıdân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı ulemâ-yı meşâyihân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-na‘t-ı musannifîn-i şâ‘irân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ahvâl-i mazanne-i kerâme-i mecâzibân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-zikr-i ahvâl-i gâzîyân:

………………..(1.5 satır boş)………………..**[379b]**

Tavsîf-i reng-i rûy-i pîr [u] cüvân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Sitâyiş-i mahbûbe-i mahbûbân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı kaba-yı ricâl [u] nisvân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-fasl-ı esmâ-i râcilân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-zikr-i nâmhâ-yı zenân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-vasf-ı esmâ-i çâkerân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-ayân-ı nâmhâ-yı cevâriyân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Alâmet-i ekâlîm-i arz-ı büldân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ta'rîf-i tâli'-i imâristân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Zikr-i ibret-nümâ-yı âbâdân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Sitâyiş-i hevâ-yı hûb-ı câvidân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Binâ-yı çeşme-i âb-ı revân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-vasf-ı enhâr-ı âb-ı hayvân: Evvelâ İmâdiyye kal‘asından aşağı Kophan cisri altından iki aded âb-ı hayât uyûnlar cereyân eder. Her biri aynu’l-hayâtdan nişân verir âb-ı kevserlerdir. Birine Serkehînân-ı Müzgân derler. (–) dağlarından gelüp bu nehir altından ubûr eder. Birine ayn-ı Kehînâ Hâtûn derler. Beşiş dağlarından tulû‘ edüp niçe kılâ‘ u kendlere uğrayup bu İmâdiyye altında Kophan cisrinde iki nehir bir olup İmâdiyye’den aşağı bâğ u bâğçe ve besâtînleri saky ederek nehr-i Habur’a mahlût olur. Habur dahi (–) altında nehr-i Şatt’a munsab olur. Ve bir nehr-i sağîr dahi yine kal‘a altında hânın bâğ-ı İremin reyy eden nehr-i Kehîne Since derler, âb-ı hayâtdır. (–) dağlarından gelüp Kobhan cisrinden aşağı ayn-ı Kehînâ Hâtûn’a karışır. Ve nehr-i Hizel (–) dağlarından gelüp kal‘a-i Zaho kurbünde nehr-i Habur-ı Sindiyân’a karışır ve Cizre’den İmâdiyye’ye giden Cizre dibinde Şatt’ı cisir ile geçüp andan nehr-i Hizel’i geçüp iki menzilde İmâdiyye’ye gelinir.

………………..(1.5 satır boş)………………..**[380a]**

Kal‘a-i İmâdiyye içindeki âb-ı hayât kuyuları beyân eder: Cümle (–) aded âb-ı zülâlden nişân verir çâh-ı mâlardır. Evvelâ Hân Sarâyı içindeki kuyu seng-i hârâdan kesilmiş bir bi’r-i azîmdir. Vasfında lisân kâsırdır. Sâhibü‘l-hayrât Sultân Hüseyin halîfe iken mâl-ı firâvân sarf edüp kazdırmışdır ve yetmiş arşın derindir ve âb-ı hayâtdır. Cümle atşân andan âb-ı bâridi nûş edüp sâhibü‘l-hayra hayr du‘â ederler. Ve Kadı medresesi kurbünde dahi bir âb-ı nâblı kuyu vardır. Ol mahalle halkı andan nûş ederler. Ve mezâristân kurbünde mahkemeye karîb bir âb-ı rakîk bi’r-i mâ vardır. Ve Seyyid Hân medresesinde memdûh-ı âlem üç aded âb-ı hayât çâh-ı mâlar vardır kim birbirlerinden lezîzdir. Büyük kuyunun umku kâmil altmış zirâ‘dır. Ve Muzurî kapusu yanında Lulub nâm bir kuyu vardır, âb-ı kevserden nişân verir. Ve Hammâm kuyusu sehel şorcadır. Ve Ulucâmi‘ kuyusu, mâh-ı Temmuz’da yah-pâre-misâl bir âb-ı tahûrdur. Bu bi’r-i azîm dahi vâcibü‘s-seyr bir çâh-ı ibret-nümâdır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve bu âb-ı hayât kuyulardan mâ‘adâ niçe yerde seng-i hârâlardan kesme su sahrıçları var kim her biri birer buhayreye benzer. Cümle bârân-ı rahmetden cem‘ olup âb-ı rakîklerdir. Ba‘zı sâhibü‘l-hayrâtlar kayaları kûh-kenlere Ferhâd-vâr kesdirüp matar-ı rahmete yollar edüp andan cereyân eden bârân-ı rahmet sahrınçlara cem‘ olup hîn-ı muhâsarada kuyulardan ve sahrınçlardan âb-ı hayâtları nûş edüp def‘-i atşân ederler. Bu ahâlî-i İmâdiyye’nin bir vech ile hîn-ı muhâsarada suya ihtiyâcları yokdur.

Sitâyiş-i sebîlhâne-i cân-sitân: Cümle (–) aded sebîlhâne-i cân-perverdir. Evvelâ sâhibü‘l-hayrâtlar çârsû-yı bâzârda garîb-i gurebâ-yı bî-kes ve garîbü‘d-diyâr müsâfirîn içün köşe be-köşe niçe sebîlhâneler inşâ etmişler ve niçe şâhrâhlarda humlar ve musluklar koyup cümle âyende vü revende andan nûş edüp ehl-i hayra hayr du‘â ederler. Bu sebîlhâne suların hımârlar ile sakkalar taşıyup sebîlhâne havzların leb-ber-leb edüp cümle âyende vü revendeler nûş ederler, azîm hayrâtdır, *tekabbelallâh*.

Bî-medh-i kenîse-i râhibân-ı Mıkdısiyân: Cümle (–) aded deyr-i bıtrîk u kıssîs u derdergân-ı ruhbânândır. Ammâ Fireng ve Urum ve Kıbtî (–) kenîseleri yokdur. Lâkin kendileri ticâret ile gelüp giderler, sâkin olamazlar. Zîrâ bu diyârda Fireng’i ve kelbi ve Urum’u berâber dutup aslâ sevmezler ve kelb olan yere ve millet-i Nasârâ olan yere bu

kavm-i İmâdiyye girmezler. Ve küffâr ile ve Kızılbaş ile asla bey‘ [ü] şirâ etmezler. Cümle re‘âyâları Ya‘kûbî ve Celüvî Ermenîlerdir. Harâc-güzâr olduklarından şehirlerde kadîm a‘sârlardan berü deyrleri vardır. Ve yaylak dağlarında Yezîdî ve Haltî ve Çekvânî ve Papirî kavmi Kürdleri vardır. Anlar köpeğe meyl-i muhabbet edüp kelb-perest olduklarıyçün İmâdiyye kavmi ol Yezîdîleri şehirde görseler katl ederler. Hâsıl-ı kelâm gâyetü‘l-gâye mü’min ü muvahhid ve ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘a Şâfi‘îyyü‘l-mezheb pâk ü pâkîze dâmen mücâhid fî-sebîlillah kimesnelerdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı kâr [u] kisb-i ahâlî-i İmâdiyye: Bir sınıfı hânın hizmetinde askerî tâ’ifesidir kim şeb [u] rûz başlarında alaca serbendleri üzre cığalı ve turna telli ve zerdevâ ve sansar ve tilki kürklü ve atlas haftânlı ve beli şemşîrli ve kemerinde hançerli ve ayağında poçuklu pabuçlu kapu kullarıdır. Dâ’imâ kalkanlarıyla ve sâ’ir âlât-ı silâhlarıyla gezer hân nökerleridir. Ve bir sınıfı kavm-i tüccârdır kim Bağdâd’a ve Şehrezûl ve Musul ve Hasankeyfâ ve Mardin ve Diyârbekir’e metâ‘ götürürler. Ve bir zümresi alaca şal u şapik ve çarık kuşak giyüp kuşanup *el-kâsibü habîbullah* deyüp çârsû-yı bâzâr dükkânlarında ehl-i hırefdir. Ve bir fırkası ulemâ ve sulehâ-yı müfessirîn ü muhaddisînden kimesnelerdir kim Monlâ Şervî takrîri üzre “Diyâr-ı İmâdiyye’de kırk üç bin aded ulemâ-yı fuzalâ vardır kim tekâlîf-i örfiyyeden berîlerdir.” deyü nakl etdi ammâ yine cümlesi pür-silâh hançeri belinde hîn-ı cengde kağan gibi destârı elinde cengâver şecî‘ ve bahâdır ulemâlardır. Bunlardan mâ‘adâ re‘âyâ şekilli âdemlerdir.

Der-ayân-ı memdûhât-ı sanâyi‘ât-ı kavm-i Behdînân:

………………..(1.5 satır boş)………………..**[380b]**

Der-beyân-ı ahâlî-i lehce-i mahsûs-ı ıstılâhât: Bu diyâr-ı Kürdistân vilâyet-i azîm olmağile cümlesi dağlar içre sâkin olup bir alây dağî ü bâğî ü zâğî âdemler olup cemî‘i müverrihân bu kavm-i Ekrâdı yedi bin gûne kavim addetmişler ammâ bu abd-i ahkar-ı kalîlü‘l-bızâyenin anladığına göre yigirmi dörd bin kadar ülkelerdir kim her bir bini birbirinden onar konak fâsıla ülkelerdir ve her ülke kavminin bir gûne ıstılâhât-ı ibârât kelâmları vardır kim birbirlerinin lehcesin müşâsında olan kimesneler anlar. Yohsa bir ülke-i ba‘îd olan kimesneler iki ülke aşrı olan kavmin kelimâtların bir tercümân ile anlar.

Meselâ Erzurûm’un eyâletinde olan Avnik ve Ziyâeddîn ve Hınıs ve Kiğı Tekmân ve Mamrevân ve Malazcird kal‘alarının Ekrâdları lisânı başka lehcedir kim bâlâda tahrîr olunmuşdur. Ve eyâlet-i Van’da Pinyanişî ve Mahmûdî lehcesi başkadır ve Hakkarî ve Pîzânî ve Şatakî ve Çölümerkî ve Celüvî lisânı başka lehce-i mahsûsadır. Mahallinde tahrîr olunur. Ve şehr-i Bitlîs’in lisân-ı Rujikî‘si başkadır ve lisân-ı Pesanî gayrı gûnedir ve lisân-ı Zaza bir gûne kelimâtdır ve lisân-ı Lulu gayrı güft ü gûdur. Ve kûh-ı Sincâr’ın lisân-ı Bapırîsi bir turfe lehcedir kim anı kavm-i Ekrâd fehm idemez. Ve lisân-ı kavm-i Harîr başkadır.

Ve lisân-ı Ardalân, gerçi fesâhat üzre tekellüm eder görünürler ammâ tahfîf-i kelâmları çokdur. Meselâ “Âb bidih= Su ver” diyecek yerde tahfîf-i kelâm edüp “av beh” der. Niçe yüz bin bunun emsâli lehce-i mahsûsaları var kim mecmu‘âmıza tahrîr etmeğe vaktimiz yokdur. Ve lisân-ı Sûrânî, bu dahi bir gûne lisân-ı nâzikdir.

Ve lisân-ı Yezîdî-i Haltî bir gûne muğlak lisândır kim anı bir kavm-i Ekrâd anlayamaz.

Meselâ Kırım’ın Badjak Tatarı ve Şidak Tatarı ve Çoban eli Tatarı ve Arslan eli ve Nevruz eli ve Devey eli ve Ulu Nogay ve Kiçi Nogay ve Urumbet Nogay Tatarları Kılmah Tatarı lisânların anlamadıkları gibi bu Yezîdî-i Haltî Kürdü lisânın da sâ’ir kavm-i Ekrâd’ın yigirmi dörd lisân sâhibleri dahi anlayamazlar.

Ve lisân-ı Yezîdî Çekvânî Ermenî lisânıyla mülemma‘ bir turrehât kalenderî lisân-ı mühmelâtdır. Gerçi “El-Arabî fesâhatün ve’l-Acemî zarâfetün ve’t-Türkî kabâhatün ve gayrü‘l-lisân necâsetün” demişler, ammâ lisân-ı Ekrâd’da dahi fesâhat ü belâğat üzre tekellüm eder kavm-i Ekrâd-ı Hızre ve kavm-i Ekrâd-ı Şirvân ve kavm-i Ekrâd-ı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ammâ bunlardan dahi ziyâde fesâhat ü zarâfet ü selâset üzre tekellüm eden kavm-i Ekrâd-ı İmâdiyye-i Behdînân’dır. Bu kavm-i İmâdiyye’nin ulemâ-yı âmilînleri kavli üzre lisân-ı Ekrâd’ı Hazret-i Yûnus *aleyhi’s-selâm* diyâr-ı Musul’da sâkin iken Kürd lisânın söylemiş ola. Zîrâ, *“Lisân-ı Ekrâd Fârisî‘den azmış ehl-i cennet lisânıdır”* deyü bu hadîs-i sahîhi delîl ederler. Min Dakâyıku’l-Hakâyık li-Kemâlpaşazâde *rahmetullahi aleyh*. [128] buyurmuşlardır. “Eyle olsa bizim Kürd lisânı Fârisîdendir.” deyü kavm-i İmâdiyye tefâhur kisb ederler. Ve nâzikâne ebyât-ı eş‘ârları vardır.

Der-beyân-ı eş‘âr-ı pâkîze güftâr-ı lisân-ı kavm-i Ekrâd-ı İmâdiyye, güfte-i Monlâ-yı âlim-i Ramazân-ı Abbâsiyân

Re’yi’l-esef -i dikken, vâlih u hayrân-ı ışk

Ders-i Aresto diden, serhoş-ı sekrân-ı ışk

Akl-ı kül irbît -i nîf, mekteb-i aşkî dimek

Di bibitîn mudhıkî tıfıf-ı heves hân-ı ışk

Def‘-i harâret diket, Maj dilî- i zemherîr

Lâyezâl-i ger miyâ, âteş-i sûzân-ı ışk

Di basîjet âlemî, âh-ı şerer-bâr-ı dil

Ger hebeten kâfigî, mâni‘-i tûfân-ı ışk

Men hasedâ küfr-i bu, dâğ-ı lâyemân-ı lû

Sergerûbî hâs de çum, dâmen-i râhibân-ı ışk

Dâğ nihânî-i meh lû, eşgere zâhir keren

Emr-i çerağân keren, Hüsrev-i hûbân-ı ışk

Kej zahîrî beho, hûn-ı kuter nesc-i diket

Dide dibet ma‘deni la‘l-i Bedahşân-ı ışk

Gonca-i bostân eğer, bende nikâbî feket

Lâl-i dibet bî-gümân, murg-ı gülistân-ı ışk

Fâş meke zâr-ı heve, ey Ramazân-ı Kürdigî

Şemme nesîmî debî, tâzı vü uryân-ı ışk.

Bu gûne niçe penç-beyt ü müselles ü murabba‘ vü muhammes ü müseddes ve müsebba‘ vü müsemmen ebyât-ı eş‘âr u kasîdeleri vardır. Ve bu şehir kavmi nevrûz-ı sultânî olunca sağîr ü kebîrleri ve cemî‘i ulemâ ve şu‘arâları mesîregâhlara gidüp hasmâne ebyât-ı eş‘âr okurlar.

Der-sitâyiş-i teferrücgâh-ı İremezâtu'l-İmâdiyye : Evvelâ kal‘anın hâricinde aşağı Kophan medresesi deresi kurbünde nehr-i Kehniyâsinçe kenârında bir hıyâbân u kûyâh gölgelik sâyesinde buhayre-misâl bir havz-ı azîm vardır kim niçe **[381a]** bin âşıkân-ı sâdıkân-ı mahbûbân ol havz-ı azîmde şinâverlik edüp âşık ma‘şûk birbirleriyle bilâ vâsıta kuç kucağ ve bir künc-i puv bucağ olurlar, ayıb değildir. Ve bu hıyâbânda olan çınar u bîd-i ser-nigûn ve şimşâd ü serv-i ar‘ar ve gül-i gülistân zeyn olup görenin aklı gider. Bu ayn-ı câriyenin etrâfında gûnâ-gûn nişîmen ü mastaba ve dikke vü soffa ve maksûreler ile tezyîn olup cemî‘i erbâb-ı ma‘ârif havz u şadırvân ve selsebîl ü fevvâreler kenârında cân sohbeti ederler. Niçe yüz bin elvân andelîb-i murgân-ı hoş-elhânın nevâhânlığı uşşâka makâm-ı uşşâkı âğâze etdirüp Bûselikde ve Gerdâniyye makâmın deverân ederek bedürüstî âlem-i ağyârdan bî-haber ise râst karâr eder. Tâ böyle sohbet-i hâs idecek cây-ı safâdır kim Arab u Acem'de ve cemî‘i Kürdistân'da hıyâbân-ı İmâdiyye Kopanhânı meşhûrdur.

Ve yetmiş aded mesîregâhları kûhlar içre ayn-ı zülâller kenârlarında vardır kim eğer her birin birer birer ta‘rîf ü tavsîf etsek Seyâhatnâme-i müsevvedâtımızı tahrîr etmeğe mâni‘ olur. Ammâ bu teferrücgâhlar İmâdiyye kal‘asının cânib-i etrâfında birer mesâfe-i ba‘îde kûh-ı bülendlerde ve dere vü depelerde vâki‘ olup atlar ile gidilüp keklik ve turaç ve çil ve süglün sayd-ı şikârına gidildikde varılır mesîregâhlardır. Ve kûh-ı bâlâlarında kaplan ve hirre-i beyâbânî ve kepş-i Ucânî ve âhû-yı kûhî saydı teferrücü olur kim bu dahi bir diyâra mahsûs değildir. Ve bu mesîregâh-ı sayd-ı şikârlarda ol kadar
keklik [ve]turaç süglün avlanır kim kâmil altı ay bu İmâdiyye şehrinde av eti tenâvül olunur, niçe bunun emsâli şikârgâh-ı mesîregâh-ı hıyâbân-ı kûyâh yerleri vardır.

Ve aded-i teferrücgâh-ı bâğavât: Şâhbender defteri üzre cümle (–) aded bâğ u bâğçedir. Cümleden kal‘adan aşağı nehr-i Kehniyâsinçe kenârında İmâdiyye hânı bâğıdır kim vasfında lisân kâsırdır. Andan Muzurî bâğı, Zıbarı beği bâğı, Kophan medresesi bâğı, Müftî bâğı

………………..(1.5 satır boş)………………..

Meşhûr bâğ-ı İremlerdir.

Sitâyiş-i dârü‘z-ziyâfe-i imârât-ı et‘ıme: Cümle altı aded imârâtdır kim âyende vü revende ve bây u gedâya heme ni‘metleri mâh [u] sâl mebzûldür. Evvelâ yukaru kal‘ada Hân sarâyında sekiz yüz seneden berü devlet-i Âl-i Abbâsiyân’da hânın ni‘meti beher yevm merreteyn pîr ü cüvâna ni‘meti mebzûl olup matbahında âteşi sönmemişdir. İnkırâzu’d-devrân Cenâb-ı Bârî yârî kılup söndürmeye. Ve dahi (–) aded medreselerde cemî‘i talebelere ve ba‘zı müsâfirîne her bâreyn hûşek pilavı ve çobrası ve birer nân-pâresi dâyimdir. Dâ’im bâkî Allah ni‘metlerin dâyim eyleye, *âmîn yâ Mu‘în.*

Der-beyân-ı mahsûlât-ı hubûbât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Sitâyiş-i ta‘âm-ı güzîde-i me’kûlât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-medh-i güzîde-i fevâkihe-i müsmirrât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-vasf-ı envâ‘-ı meşrûbât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-fasl-ı tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı kal‘a-i İmâdiyye:

………………..(1.5 satır boş)………………..**[381b]**

………………..(6 satır boş)………………..

Kal‘a-i İmâdiyye’nin cânib-i erba‘ası eyâleti hükmünde olan güzîde kal‘aları beyân eder

Ve billahi a‘tasımu ammâ yesam.

………………..(29 satır boş)………………..**[382a]**

Şehr-i İmâdiyye’de ve hâricinde âsûde olan kibâr-ı evliyâ-i kümmelîn ve ulemâ-i vâsılînin merâkıd-ı pür-envârların bildirir

Evvelâ İmâdiyye kal‘ası hâricinde aşağı Kophan medresesi kurbünde,

Ziyâretgâh-ı İmâm Muhammed Bâkır *radıyallâhu anh:* Cümle ulemâ-yı İmâdiyye “Muhammed Bâkır ibn İmâm Zeynelâbidîn hazretleri bunda medfûndur.” derler. Ammâ niçe kimesneler Muhammed Bâkır nâmında bir kimesnedir, İmâm Muhammed Bâkır değildir, derler. El-uhiddet ale’r-râvî, ammâ ulu ziyâretgâhdır.

Ve ziyâretgâh-ı Zıbarı kapusu mâbeyninde Hazret-i Alî‘nin Zülfikâr ile dünîme eyledüğü seng-i hârâ ve ziyâretgâh-ı selâtîn-i Âl-i Abbâsiyân’dan evvelâ hâlâ İmâdiyye hâkimi olan Sultân Müseyyed efendimizin ecdâd-ı ızâmı,

………………..(4.5 satır boş)………………..

Hamd-i Hudâ İmâdiyye ziyâretlerin mümkin olduğu mertebe edüp ve şehrin niçe gün seyr ü temâşâsın edüp kânûn u kâ‘ide-i Ekrâdı ve âyîn-i dîvân-ı Âl-i Abbâsiyân’ı ve niçe ibret-nümâ âsârları im‘ân-ı nazar ile temâşâ edüp gicemiz leyle-i kadr ü rûzumuz rûz-ı ıyd-ı nevrûz-ı Harzemşâhî olup âhir-ı kâr sene 1066 mâh-ı (–) günü İmâdiyye hânından Murtezâ Paşa kethudâsı refîkimiz beş kise harcırâh ve beş küheylân esb-i siyâh yeri aşkar sücâh ve bir katar-ı katır me’kûlât nân-ı lavaş ve omaş ve niçe gûne zî-kıymet tuhef ü âvânî harîr kumaş verdi. Ve bu hakîre bir kise guruş ve iki at ve üç re’s üştür yüküyle niçe akmişe-i fâhire ve bir Ma‘arravî zıvzık seyf-i Şeyhânî ve bir pençe-i âfitâb Gürcî gulâmı ihsân edüp Murtezâ Paşa kethudâsına mektûblar ve Melek Ahmed Paşa efendimiz içün hakîre mektûblar verüp hân ile vedâ‘ edüp bize üç bayrak müsellah tüfeng-endâz pür-silâh piyâde fetâlar verüp cümle ahibbâ ile vedâlaşup İmâdiyye’den,

İmâdiyye şehrinden yine Bağdâd-ı behişt-âbâd üzre avdet edüp seyr ü temâşâ etdiğimiz diyârları ve kılâ‘ları ayân u beyân eder

Evvelâ kal‘a-i İmâdiyye’den şahin âşiyânından süzülür gibi bizler dahi üç yüz aded yiğit cânib-i şimâle süzülüp aşağı Kophan medresesi kurbünde su değirmânları yanında Murtezâ Paşa kethudâsı eydür: “Vallahi Evliyâ Çelebi, ben doğru Bağdâd’a gitmem. Bu İmâdiyye ve Cizre ve Si‘ird hâkinde niçe a‘yânda karz-ı hasen verüp alacak mâlım vardır. Hâlâ fursat ganîmetdir, elbette {ol taraflara} gidelim.” dedikde “Benim cân-ı azîzime minnet.” deyü İmâdiyye’den Bağdâd cânib-i cenûba iken bizler cânib-i şimâle *tevekkülen-alallah* deyüp İmâdiyye’den sa‘b sengistân dağlar aşup 5 sâ‘at gidüp,

Menzil-i karye-i (–): Bir kûh-ı bâlâ dâmeninde üç yüz hâneli ve câmi‘ ve bâğlı karyedir. Andan cânib-i garba Musul râhı üzre niçe sengistân beller ve yollar ve kendler aşup ve sun‘-ı Hudâ dırahtlar temâşâ edüp kâmil (–) gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Erez-i Şîrîn: Ba‘zı kavm-i Ekrâd Eres derler ammâ kal‘a-i Eres diyâr-ı Acem’de Revân ile Gence ve Niyâzâbâd diyârları mâbeyninde Eres nâmında eyâlet-i Şirvân’da Keyûmers Şâh binâsı bir kal‘a-i zîbâdır. Ana dahi Acem’in Gökdolak kavmi kal‘a-i Eres derler. Bu Kürdistân İmâdiyye Erez’ine kal‘a-i Eres dahi derler. Âl-i Abbâsiyân’dan Sultân Hüseyin Âzâz binâ etmişdir. Kadre erüp mâl-ı Kârûn bulunup binâ etdiğinden kal‘a-i Araz’dan galat Erez derler. Bir püşte-i âlî zirvesinde şekl-i murabba‘ seng-binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır. Aslâ handakı yokdur. Ancak bir kapusu var. Hâkimi İmâdiyye hâkimi Sultân Müseyyed’in kethudâsı (–) Ağanın hükmündedir. Dörd bin tüfeng-endâz askere mâlikdir. Meselâ bu kal‘a hükûmeti hân kethudâlarına kânûn-ı İmâdiyye üzre hâs olduğundan Erez-i Şîrîn derler.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Andan cânib-i garba (–) **[382b]**

Evsâf-ı kal‘a-i Balta: İbtidâ bânîsi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) vech-i tesmiyyesi oldur kim (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) İmâdiyye eyâleti hükmünde Musul râhı üzre kal‘a-i Dühük’e bir menzil karîb kal‘a-i sağîredir ammâ gâyet sa‘bdır. Hatta bir püşte-i serbülendin tâ zirve-i a‘lâsında şekl-i murabba‘ binâ-yı musanna‘ bir sûr-ı üstüvârdır

ammâ bu hakîr derûn-ı hisâra dâhil olmadım. Hâkimü'l-vakti Şeyh Pirim Ağa nâm bir şecî'-i benâm hâkim olup on bin aded güzîde tüfeng-endâz askere mâlikdir ammâ çoğu Yezîdî Kürdüdür. Müslümânları cümle Şâfi'îyyü'l-mezheb dilâver [ü] server [ü] hünerverlerdir.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Andan (–) menzilde cânib-i şimâle,

Evsâf-ı kal'a-i Nişâbûr-ı Ekrâd: Horasân ile diyâr-ı Acem hudûdunda pîrûze taşı ma'deni olan şehr-i Nişâbûr dahi vardır ammâ bu İmâdiyye hâkimi eyâletinde (–) (–) hükmünde bir kal'a-i seng-âbâd sûr-ı müzeyyendir. İbtidâ bânîsi (–) (–) (–) (–) ve sebeb-i tesmiyyesi,

………………..(4.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı kal'a-i Dühük-i Dihkânî: İbtidâ bânîsi yine Âl-i Abbâsiyân vüzerâlarından Dühük-i Dihkân nâm bir vezîr-i dilîr binâ etdiğinden kal'a-i Dühük-i Dihkân derler. Lisân-ı Ekrâd'da Dühük (–) (–) derler. Dihkân ekinciye derler. Bu dahi İmâdiyye eyâletinde başka beğlikdir kim altı bin askere mâlikdir. Zîr-i hükmünde timâr u ze'âmet yokdur. Hemân mülkiyyet üzre ocak hâkimidir. Kal'ası Musul'un cânib-i şarkîsinde dağlar içre (–) menzil-i ba'îd yerde ve kûh-ı bâlâlar dâmeninde bir vâsi' zemînde seng-i hârâ ile mebnî şekl-i muhammes bir kal'a-i kavîdir kim bu kal'adan cânib-i garba bir menzilde karye-i Yezîdî Menar'da yatup ertesi kal'a-i Musul'a erken ererler

………………..(4.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı şehr-i ulemâ-yı Kâşî ya'nî kal'a-i Gevâşî: Hakkarî diyârının Van yolunda Gevaş nâm bir kasabası vardır ammâ bu İmâdiyye hâkinde (–) (–) hükmünde bir şâhika üzre ol kadar imâr değildir. Lisân-ı Ekrâd'da Gevaş (–) derler. Bânîsi (–) vech-i tesmiyyesi (–) (–) ammâ kadîm eyyâmda şehir ma'mûr imiş. Hâlâ (–) aded Ekrâd hâneleri var ammâ kal'ası bir yalçın kaya üzre sa'b hisâr-ı kavîdir ammâ gâyet küçükdür. Ammâ aşağı şehrinde bâğ u bâğçesi ve âb-ı revânları bî-hisâbdır ve hıyâbân-ı mesîregâhları dahi çokdur. Hâlâ ulemâsı dahi hadden efzûndur. Hatta *Tefsîr-i Gevâşî* bir mu'teber tefsîr-i şerîfdir. Bu şehirde te'lîf olunduğundan *Tefsîr-i Gevâşî* derler ve mü'ellifi dahi bu şehirde medfûndur. Ve bu şehirden İmâdiyye üç menzildir ammâ bizler seyâhat içün hilâf gitdik. Zîrâ bu kal'a Cezîre şehri yoluna râh-ı râstdır.

………………..(1 satır boş)………………..**[383a]**

Sitâyiş-i kasaba-i bâğ-ı İrem Ermişt: Nûh Necî *aleyhi's-selâmın* hayr du'âsıyla Keyûmers imâr edüp kavm-i Rûm Dârâ Şâh üzre hurûc etdikde harâb etdi, derler. Lisân-ı Kürd'de Ermişt (–) (–) derler. Hâlâ (–) hâneli ve bâğ u bâğçeli ve câmi' u hân u hammâmlı bâğ-ı behişt-misâl bir kasaba-i ma'mûrdur.

………………..(5 satır boş)………………..

Evsâf-ı kal'a-i Zaho: Lisân-ı Ekrâd'da Zaho (–) (–) derler. Bânîsi (–) (–) (–). Bu sûr-ı üstüvâr İmâdiyye hâkinde sancak beği tahtıdır. Beği İmâdiyye hâkimi Sultân Müseyyed'in

ciğer-kûşesi Kubad Beğ'dir kim yedi bin askere mâlikdir ve kadı ve müftîsi vardır ve ulemâsı gâyet çokdur. Kal'ası evc-i âsumâna kad-keşân olmuş Habur-ı Sindiyân kenârında şekl-i murabba' seng-binâ bir kal'a-i zîbâdır. Nehr-i Habur-ı Sindiyân dağlarından ve Hakkarî kûhlarından cem' olup nehr-i Hızel ile bir olup (–) nâm mahalde nehr-i Dicle'ye rîzân olduğu bâlâda İmâdiyye uyûnları vasfında mastûrdur. Ve bu Zaho önünde cisr-i azîmi vardır. Ve karye-i Sindi aşireti ve kasaba-i Silivâne aşîreti onar bin tüfeng-endâz yiğide mâlik mîr-i aşîretleri vardır. Cümlesi Zaho beğine tâbi'dir.

………………..(3 satır boş)………………..

Andan bir menzilde cânib-i şimâle nehr-i Hızel.

Evsâf-ı kabasa-i Derebun: Lûgat-i sahîhi Deyrebun'dur. Lisân-ı Ekrâd'da deyr millet-i Mesîhiyyenin kilisesine {derler}. Bunan nâm bir bıtrîkın bu şehirde kenîsesi olmağile Deyr-i Bun'dan galat Dereybun derler. Şat kenârında bir vâsi' ferah-fezâda bâğ u bâğçeli câmi' ü hân u hammâmlı ve medreseli ve (–) (–) ma'mûr kasabadır. İmâdiyye hâkinde Şatt'ın cânib-i şarkında Cizre ve kal'a-i Dühük mâbeyninde kalmış kasaba-i şîrîndir. Zîrâ kâhîce İmâdiyye hâkimi mutasarrıf olur ammâ el-hâletü hâzihi'l-vakt Cizre hâkimi (–) (–) nâm mîr-i muhterem-i benâm hükmündedir.

………………..(3 satır boş)………………..

Der-beyân-ı Cezîre-i İbn Ömer, ya'nî şehr-i evvelü'l-evvel binâ-yı kadîm ve belde-i azîm mahmiyye-i Cûde

İhvân-ı bâ-safâya şöyle ma'lûm ola kim ba'de't-Tûfân Hazret-i Nûh Necî *aleyhi's-selâm* gemisiyle mâh-ı muharremin on ikinci isneyn günü bu Cûde şehri hâyilindeki cebel-i Cûde'de merkeb-i Nûh karâr edüp Tûfân'dan halâs olup herkes ta'âmın bir yire koyup pişirdiler ve Tûfân'dan halâs olduklarına şükrâne ol ta'âmı tenâvül edüp ismine ni'met-i âşûra dediler.

Ba'dehû Hazret-i Nûh ba'de't-Tûfân bu Cûde şehrin ibtidâ rûy-ı arzda binâ edüp eyle imâr oldu kim cemî'i dünyâya benî Âdem bu Cûde şehrinden istîlâ edüp Cûde'de vücûda gelmişlerdir. Ba'dehû cebel-i Cûde üzre Hazret-i Nûh bir câmi' binâ edüp hâlâ ol câmi'e kavm-i Ekrâd câmi'-i Sülupeyân derler, ya'nî halâs olanlar câmi'i demekdir. Ol asırda bu câmi'in levhaları ve gayrı haşebleri ve amûdları cümle keştî-i Nûh levhasından idi.

Ba'dehû Rûm keferesi Dârâ Şâh üzre Nasîbîn kurbünde Karadere nâm mahalle gelüp ceng [ü] cidâl edüp Dârâ Şâh münhedim oldukda küffâr-ı Rûm diyâr-ı Kürdistân'a istîlâ edüp bu Cûde şehrin harâb u yebâb edüp cebel-i Cûde üzre Hazret-i Nûh'un binâ etdiği câmi' münhedim edüp cemî'i haşebleri ve levhaların develer ile İskenderiyye benderine gönderüp andan İslâmbol'da Ayasofya deyrinin kapuların **[383b]** cümle keştî-i Nûh tahtasından binâ etmişdir kim hâlâ Ayasofya kapularının tahtasında mismâr delikleri zâhir ü bâhirdir.

Andan sonra yine Cûde şehri imâr olup Hulâgû Hân harâb etmişdir ve hâlâ cebel-i Cûde yaylağ-ı Ekrâd'dır. Hazret-i Nûh'un binâ etdüği Câmi'-i Sülûpeyân ziyâretgâh-ı ünâsdır. Ve cemî'i müverrihânın kavl-i sahîhleri üzre keştî-i Nûh Necî bu cebel-i

Cûde üzre karâr etdiğine cümle müfessirîn müttefekun aleyhdirler kim sûre-i (–) (–) âyet [129] tefsîrinde bu cebel-i Cûde evsâfı tahrîr olunmuşdur kim hakîrin tahrîrine hâcet yokdur.

Ve mukaddemâ sene 1065 târîhinde Diyârbekir Vâlîsi Firârî Mustafâ Paşa ile Sincâr dağına vardıkda münâsebetle niçe kerre bu cebel-i Cûde tahrîr olunmuşdur, ana nazar oluna.

Ammâ Ardalân dağı ve kûh-ı Bî-sütûn ve kûh-ı Demâvend ve kûh-ı Elvend ve kûh-ı Ağrı ve kûh-ı Bingöl ve kûh-ı Erces kadar âlî dağ değildir ammâ nazargâh-ı Nûh Necî olduğundan ziyâretgâh-ı azîmdir. Ve kasaba-i Cûde bu cebel-i Cûdî dâmeninde (–) aded hâneli vü câmi‘ ve medrese vü hân u hammâmlı ve çârsû-yı bâzârlı ve bâğ u bâğçeli nazargâh-ı Âdem-i Sânî Nûh Necî makâmı belde-i kadîmdir. Lâkin bu şehr-i Cûde nehr-i Şatt'ın cânib-i şarkîsinde (–) (–) İmâdiyye hâkindedir ammâ Şatt'ın cânib-i garbında olan Cezîre şehri {bir menzildir ve Cezîre} hâkimi hükmündedir. Ve Sülupeyân nâm aşîret cümle on bin aded kavm-i cengâver dilâverlerdir. Cümle cezîre hâkimine tâbi‘lerdir.

Andan yine cânib-i (–) beş sâ‘atde {cebel-i Cûde'den nîm konak ba‘îd yine kûh-ı Cûde dâmeninde,

Evsâf-ı bâğ-ı İremezât-ı dırahtistân-ı pür-şâh ya‘nî belde-i kadîm kal‘a-i Şatah

Müverrihân-ı Ekrâd kavli üzre bu şehri ibtidâ imâr eden Hazret-i Sâm ibn Hazret-i Nûh *aleyhi's-selâm*‘dır. Niçe kerre ma‘mûr u harâb olup hâlâ yine imârdır. Bârûsu üç sâ‘atlik yer çevirir. Bağ u bâğçesi bî-hisâbdır. Hâlâ Cizre hâkimi hükmünde kal‘ası imârdır kim el-Melik Şatah binâ etdiğiyçün kal‘a-i Şatah derler. Diyâr-ı Hakkarî‘de dahi kasaba-i Şatah vardır ammâ bu bâğ-ı Merâm'dan nişân verir. Câmi‘i ve medreseleri ve kifâyet mikdârı dükkânları vardır. Cümle (–) aded hâne-i ma‘mûrlardır. Ve buk‘aları hûb ve hâk-i pâk beyne'n-nâs merğûb ve mezra‘aları vâfir ve hayrât-ı berekâtı mütekâsir, deşti serâpâ dırahtistân ü gülistân u bostânlı bir şehr-i ma‘mûrdur. Ve halkının ni‘metleri firâvân ve uyûn-ı enhârları eyle cârî ü revândır kim her uyûn-ı zülâlleri kûh-ı bâlâlardan selsebîl-âsâ cereyân etdikde sadâ-yı mâ-i zülâlden âdeme dehşet hâsıl olur. Her tarafı birer gûne kûyâh u hıyâbân mesîregâhlar ile ârâste olmuş şehirdir. Hulâsa-i kelâm diyâr-ı Kürdistân'ın bâğ-ı cinân-ı arûsekidir. Ammâ Diyârbekir ve Haleb ve Şâm gibi bender şehir değildir. Ancak bâğ u bâğçe ve âb-ı revânı kesreti cihetiyle şöhre-i şehr olmuş bir şehr-i şîrîndir. Andan,

Menzil-i karye-i Rusurbed: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) },

Menzil-i karye-i Rusur: Lisân-ı Kürd üzre Kırmızı Şat demekdir. Bu mahalde Şatt Dicle'ye (–) (–) rîzân olur. Nehr-i Şatt'ın şarkîsi kenârında İmâdiyye hâkindedir ammâ Cezîre hâkimi hükmünde gâyet ma‘mûr kenddir. Hatta câmi‘i ve medrese ve hân ve hammâmı vardır. Ekseriyyâ halkı Sülupeyân kavmidirler. Bağ u bâğçe ile kifâflanırlar.

………………..(3 satır boş)………………..

Evsâf-ı kasaba-i Fısdık: Nehr-i Dicle'nin cânib-i şarkîsinde İmâdiyye hâkindedir ammâ Şatt'ın karşu tarafı garbında Cizre olmağile bu kasaba-i Fındık Cizre hâkimi hükmünde

bâğlı u bâğçeli ve câmi‘ vü hân u hammâm ve medrese vü çârsû-yı bâzârlı rabta-i ma‘mûrdur.

………………..(4 satır boş)………………..

Andan 5 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Deyreşu: Bu dahi Şatt’un şarkında İmâdiyye hâki tarafında Cezîre hükmünde Şatt üzre cisir başında câmi‘(–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Bu mahalde Cizre hâkimi kethudâsı gelüp alây ile Şatt üzre cisirden geçüp Cizre kal‘asından top şâdımânları istimâ‘ edüp,

Evsâf-ı şehr-i kadîm Bühtân, belde-i Finik-i kaviyyü‘l-bünyân, dârü‘l-Melik Dârâ Şâh, tahtgâh-ı Âl-i Abbâsiyân-ı âlîcâh, bilâd-ı rebî‘-i pür-semer, ya‘nî Cezîre-i kal‘a-i İbnü‘l-Ömer

Be-kavl-i müverrihân Mıkdısiyân-ı Yarmenî ve müverrihân Yanvân-ı Yunanî eğer millet-i Mesîhiyye’den iseler de hubût-ı Âdem Nebî‘den berü ibtidâ bu edîm-i arzun ahvâlâtın Hazret-i İdrîs Nebî tahrîr etmişdir. Anların tahrîrinden müverrih Mıkdısî ve müverrih Yanvân bu cezîre-i dünyânın cemî‘i kûhları ve enhârları ve şehr-i azîmleri ve kılâ‘-ı kadîmleri bânîleri ve fâtihlerin ve arz-ı beled [ü] tâli‘-i imâretlerin cümle tahrîr etmişlerdir. Ol akl-ı Aristo müverrihayn-ı İsevînin tahrîrleri üzre bu şehr-i azîm Cezîre’ye ibtidâ esâs urup cây-ı vatan edinen ba‘de’t-Tûfân bizzât Hazret-i Nûh Necî‘dir kim ba‘de’t-Tûfân Cûde şehrin imâr etdi. Ammâ şiddet-i şitâsı şedîd olmağile cebel-i Cûde’den etrâfı geşt ü güzâr ederek bu Cezîre şehri hâkine kadem basup âb u hevâsından hazz edüp bu zemîn-i sevâhili cây-ı vatan idinüp niçe zamân bu edîmde sâkin oldu.

Hattâ Hazret-i Nûh Nebî‘nin hâtûnu gemi ile Tûfân deryâsında mellah-vâr şinâverlik ederken talattum-ı deryâ-yı azâbdan havf ü haşyete **[384a]** düşüp hâmile iken iddet-i müddeti tamâm olmadan vaz‘-ı haml edüp sıkt vâki‘ oldukda bir merhûm ciğer-kûşe-i nâ-tamâm vücûda gelir. Gördüler kim henüz bir pençe-i âfitâb-ı âlemtâb olmada. Bir nûr-ı İlâhî gulâm-ı nâ-tamâm meğer rahm-ı mâderde dokuz ay on gün ki iki yüz seksen gün tamâm olmadan iki yüz on yedi günde bi-emri Hayy-ı Kadîr merhûm tevellüd etdiğiyçün ismine Tarh ibn Nûh-veled kodular. Lafz-ı tarh hisâb-ı cifr-i Alî üzre 217’dir. Hazret-i Nûh *aleyhi’s-selâm* bu ciğer-kûşe-i nâ-tamâmın na‘şını ba‘de’t-Tûfân bu şehr-i Cezîre’de defn etmişdir kim bundan mukaddem rûy-ı arzda benî Âdem’den bir ferd-i âferîde medfûn olmamışdır.

Ba‘dehû Hazret-i Nûh du‘â edüp “İlâhî bana bin yıl ömür verdin. Bu evlâdım dünyâya gelmeden merhûm oldu. Bu evlâdım bu amber-pâkde yatdıkça bu şehirde sâkin olanların evlâdları ve sâ’ir hayvânâtları ekiz doğup tenâsül bulalar ve evlâdları sıkıt doğmayalar. Ve dâ’imâ âfât-ı semâvî ve âfât-ı arazîden ecel-i müsemmâlarına dek mu‘ammer ü mesrûr ve şehirleri ma‘mûr olalar.” deyü Nûh Necî bu Cezîre-i İbn Ömer’e hayr du‘â etdiğinden bu şehrin ekseriyyâ havâtînleri ve ba‘zı devâbâtları ekiz doğarlar ve halkı ekseriyyâ altmışdan yetmişden yüz yetmişe yetmiş olurlar.

Hatta bu hakîr “Selîm-i Evvel ile Çıldır’da Şâh İsmâ‘îl cenginde fetâ yiğit idim.” diyen Cizre halkıyla kelimât etmişim. Ammâ be-kavl-i müverrihân-ı Kıbtıyân eyle tahrîr

etmişler kim Hazret-i Nûh'un ırk-ı tâhirinden dörd oğlu var idi. Biri Sâm ve biri Hâm ve biri Yâfis ve biri Ken'ân idi.

Çünkim bu Cizre şehrinde vücûda gelen beşinci evlâd-ı Nûh kim Tarhu'n-Nûh idi. Hazret-i Nûh Tûfân'da kırk gün gezüp ba'de't-Tûfân iki yüz on yedi günde Tarhu'n-Nûh evlâdı ba'de't-Tûfân ibtidâ zemîne defn olundu, denildiğine müverrihân-ı Kıbtî eydürler: "Ol zamân kim Hazret-i Nûh emr-i İlâhî ile Tûfân'dan haberdâr olup Kûfe şehrinde câmi'-i Alî içinde keştî binâ edüp cümle evlâd-ı zevi'l-ihtirâmı merkebe girüp âmâde oldular.

İllâ Hazret-i Nûh'un dördüncü oğlu Ken'ân, Ûc ibn Unk'un iğvâsıyla pederi inşâ etdiği gemiye girmeyüp "Yüce dağlar başına çıkarım." deyü başın alup diyâr-ı Mısır'da Cîzi şehri tarafınra Hazret-i İdrîs'in ta'lîmiyle Sûrîd Hâkim binâ etdiği Heremeyn dağları kim hâlâ anlara İhrâm dağları ve Fir'avn dağları derler, Ken'ân ibn Nûh ol dağların kehfine girüp cây-ı menâs ola deyü mülâhaza edüp gitdi. Ammâ beri tarafda Hazret-i Nûh evlâdı Ken'ân'ın gemiye girmediğinden gâyet müte'ellim oldukda Cenâb-ı Hak tarafından Hazret-i Cibril-i Emîn nâzil olup sûre-i (–) bu âyet-i şerîfi Hazret-i Nûh'a tesliye-i hâtır içün getirdi. "Ayet-i şerîfe [130] nassı kâtı'ı kıbel-i Hak'dan nâzil olunca Hazret-i Nûh'un ma'lûmu oldu kim amel-i gayr-i sâlih kavm-i dâldir.

Andan tesellî-i hâtır olup Nûh Necî bu gamdan fâriğ olup Tûfân'dan necât ricâsında oldu. Öte tarafda Nûh, evlâdı Ken'ân-ı mürîd bed-gümân bir tuç-ı kumkuma içre üç aylık me'kûlât [u] meşrûbâtla kumkuma içre girüp evlâdları kumkuma ağzın âteş ile kalay eridüp lehem akıdup kumkumanın kapusun sedd edüp gitdiler. Ve cümle evlâd-ı Ken'ân âb-ı zulumâtdan gark oldular. Ken'ân bu hokka içre yine içine tebevvül ve takayyuz ide ide necâset içinde kaldı. Yanında bir âleti dahi yokdur kim kumkumanın lehimli yerin kal' edüp kendi taşra çıka. Ve çıkarılır Tûfân-ı Nûh'da gark olam deyü havfinden kumkuma-i müdevver içre kalup kendi necâseti ile âlûde olup dururken bi-emri Hayy-ı Kadîr Tûfân-ı Nûh gün be-gün müşted olup talattum-ı deryâ Ken'ân'ın kumkumasını galtân ide ide Ken'ân-ı bî-amân necâseti içinde gark olup temevvüc-i deryâ-yı zulumât kumkuma-i dehlîz[e] habs olan Cürce diyârının cânib-i garbîsinde Elvâhât diyârında Elvâh-ı kebîr-i Kalimun'da kumkuma-i Ken'ân kalup Tûfân-ı Nûh âsûde olunca benî Âdem zemîn-i dünyâya {bu cebel-i Cûdî şehrinden bu Cezîretü'l-Arab şehrinden} müstevlî olup Ken'ân'ın kumkumasın bulup kırarlar ve Ken'ân'ı kumkumadan çıkarup necâsetiyle Ken'ân'ı Kalimun Elvâhının cânib-i garbında bir gâr içre Ken'ân'ı defn ederler. Hâlâ ziyâretgâh-ı Kıbtîlerdir kim be-kavl-i Kıbtî ba'de't-Tûfân rûy-ı arzda defn olunan ibtidâ Ken'ân ibn Nûh'dur.

Andan şehr-i Cezîre'de Tarh ibnü'n-Nûh'dur deyü Kıbtî müverrihleri ve müverrih Mıkdısi'ye ve müverrih Rûm Yanvân'a bu gûne i'tirâz etmişler ammâ cümlesinin rivâyetleri üzre bu şehr-i Cezîre-i ibn Ömer'de medfûn olan Tarh ibnü'n-Nûh'dur. Zîrâ hâlâ kadd-i mezârının tûlu kırk ayak vardır. Hâlâ ziyâretgâhdır. **[384b]**

Andan ma'lûmdur kim bu cezîre şehrin ibtidâ imâr eden Hazret-i Nûh'dur. Ba'dehû Hazret-i Nûh yine Kûfe şehrine gidüp Yâfis ibn Nûh bu şehri dahi ziyâde imâr edüp tenâsül buldu. Andan niçe yüz mülûkdan mülûka değüp âhir Melik Dârâ Şâh hevâ-yı sevâhilinden hazz edüp bu şehri dârü'l-mülk etdi. Âkıbet Rûmeli'nde Kavala ve Selânik ve Atina ve Makedona ve Kostantiniyye'den İskender-i Yunan diyâr-ı Acem'e

hurûc edüp bu diyâra mâlik Dârâ Şâh ile ceng-i azîm edüp esnâ-yı cengde Dârâ Şâh münhezim olup taht-ı Dârâ olan Karadere şehrin ve Nasîbîn şehrin ve bu Cezîre şehrin cümle harâb u yebâb edüp kavm-i Acem'i harâca kesüp İskender-i Rûm diyâr-ı Rûm-ı merzibûm-ı edna'l-arza gider.

Andan sonra sene (–) târîhinde Âl-i Abbâsiyân'dan el-Melik Müstencid Billah bu şehri imâr edüp yüz sene dest-i Abbâsiyân'da durup kavm-i Yezîdîler istîlâ edüp mutasarrıf oldular.

Andan yine Âl-i Abbâsiyân'dan Buhtî nâm bir mîr-i benâm ale'l-gafle Bağdâd'dan ılgar ile şebhûn edüp şehri feth edüp cümle Yezîdîleri dendân-ı tîğdan geçirüp Buhtî Hân yetmiş sene mu'ammer olup adl-i adâletiyle Cizre ma'mûr olup kavm-i Buhtî bî-hisâb güzîde asker olduğundan hâlâ Cizre ahâlîsine niçe tevârîhlerde kavm-i Buhtâniyân derler.

Ba'dehû yetmiş seneden sonra Mîr Hân Buhtî merhûm olup yerine evlâd-ı ferhunde-ahteri Mîr Finik Hân taht-nişîn olup cihân-ârâ bir melik oldu ve mâl-ı firâvâna mâlik olup bu kal'ayı binâ etdiğinden hâlâ cümle tevârîhlerde Cizre kal'asının ismine Finik derler.

Ve müverrihân-ı Arab bilâd-ı Rebî' derler. Kavm-i Ervâm Cizre derler. Kavm-i Ekrâd Cezîrî derler. Kavm-i Moğol Til-Cize derler. Kavm-i Yarmenî (–) derler. Kavm-i Rûm Darapye derler. (–) (–) (–)

Ba'dehû sene 212 târîhinde bu Cezîre-i Cizre'ye millet-i Mesîhiyye'den Ermenî kavmi istîlâ edüp "Cümleden melik oldum" deyü bu şehri imâr ederken ba'de Hicreti'n-Nebeviyye iki yüz yigirmi sene mürûrdan sonra Hazret-i Ömer evlâdlarından Hazret-i Emîr Ziyâd ve anın oğlu Emîr Lokmân ve onun oğlu Emîr Ömer Şeybân hazretleri bile idi. Bu Emîr Ziyâd yetmiş bin "Benim dîger nîst!" diyen güzîde asker ile Malatıyye kal'asın Ermen nasârâsı destinden dest-i kahr ile feth edüp ol mâh-ı mübârekde mansûr u muzaffer deryâ-misâl asker ile bu kal'a-i Cezîre üzre çöküp hâh-nâ-hâh kılıç urarak feth edüp ilâ hâze'l-ân Ya'kûbî ve Mansûrî Ermenî ri'âyâları harâc-güzârlardır. Anlar feth etdikden berü bu Cizre şehrine Cezîre-i ibn Ömer ibn Ömer Şeybânî derler.

Ba'dehû Melik Ömer ibn Hazret-i Ömer bu kal'anın der-i dîvârının bir taşın beyâz ve bir taşın siyâh ile inşâ etdiğinden fâtihi ve bânîsi Hazret-i Ömer *radıyallahu anh* derler ammâ galatdır. Hazret-i Ömer bizzât zamân-ı hilâfetlerinde Kudüs-i şerîfi Kayâsıra Harkil'den feth etdi.

Andan şehr-i Basra'yı feth edüp diyâr-ı Acem'de Nihâvend kal'asın serdârı Sâriye'ye feth etdirüp Basra'dan imdâda yetişdiler. Gayri fütûhâtlara gitmeyüp Amr ibnü'l-Âs'a Mısır'ı ve Arz-ı Hasan'ı ve Dimyât'ı ve Reşîd'i ve İskenderiyye'yi ve Esine ve İsvân'ı ve Elvâhât ve Cerce ve Dimne ve Behnîsâ ve Feyyûm'u feth etdirmişdir. Ammâ evlâd-ı zevi'l-ihtirâmlarından Emîr Ziyâd ve Emîr Ömer Şeybânî bu Cizre {şehrin feth} etmişlerdir.

Ba'dehû sene 791 târîhinde Timur Hân Bağdâd üzre gelirken bu Cezîre halkını cümle ale'l-ittifâk Timur Hân'a ser-fürû etmeyüp kal'a-i Cezîre'nin cânib-i şarkîsinde bir hafr-i azîm kazup nehr-i Şatt'ı cereyân etdirüp kal'a-i Cezîre içinde kaldı. Ba'dehû Timur Hân-ı pür-zor gelüp gördü kim Şatt'ın tuğyânından kal'a-i Finik cezîre olmuş, bir yerden

muhâsara edemeyüp “Olmaya illâ hayr, ey kavm-i Buhtâniyân!” deyüp hâ’ib ü hâsir Bağdâd-ı İremezât’a varup dest-i Acem’den feth edüp evlâd-ı mîhteri (–) şehzâdeyi Irâk’a hâkim edüp yine Cezîre kal‘ası üzre gelüp Şatt’ın tenezzülünde olmağile deryâ-misâl asker ile amân u zamân vermeyüp kal‘ayı feth ederken cümle kavm-i Buhtâniyân gemilere süvâr olup nehr-i Şatt ile birer tarafa pârekende ve perîşân olduklarında Timur Hân-ı pür-zor mâl-ı ganâ’im bulmaduğu dâğ-ı derûnundan aşağı varoş-ı hisârın niçe yerlerin münhedim edüp bî-ganâ’im Timur azm-i Horasân edüp gitmede. Beri tarafda Cezîre kal‘asının cânib-i şarkîsinde hafr olunan handak içre nehr-i Dicle cereyân ide ide yol bulup hâlâ büyük Şatt kal‘anın şarkında akup kelekler yanaşır iskele-i azîmdir. Ammâ kadîm-i eyyâmda Şatt-ı Kebîr Cizre’nin taraf-ı garbîsinde cereyân edermiş. İlâ hâze’l-ân Şatt nehri içre bir cezîrede kal‘a-i Finik-i Cizre vâki‘ olmuşdur. Ammâ Diyârbekir hâkinde Hasînkeyfâ kal‘ası hâkine karîbdir.

Timur’dan sonra yine dest-i Âl-i Abbâsiyân’da imâr olup ba‘dehû sene 920 târîhinde **[385a]** Selîm Hân-ı Evvel diyâr-ı Acem’e Çıldır sahrâsında Şâh İsmâ‘îl ile savaş-ı perhâşa giderken bilâ-da‘vet bu Cezîre’nin hâkimi (–) Hân yigirmi bin güzîde cengâver ü dilâver-i server [ü] hünerverler ile Selîm Hân’ın selâmına el kavuşduklarından Selîm Şâh-ı Evvel cihân kadar hazz edüp başından tâcın ve eyninden semmûr lipâcesin Cizre hâkimine giydirüp yarlığ-ı belîğ-i şâhî ile eyâlet-i Cizre’yi Sultân Hüseyin’in ocaklığı ola!” deyü fermân eder. Hâlâ eyâlet-i Cezîre, Cizre hânlarının mülk-i mevrûslarıdır kim azl [u] nasb kabûl etmezler. Ve taht-ı hükûmetlerinde aslâ timâr ü ze‘âmet ve hâss-ı hümâyûn yokdur. Cümle ebvâb-ı mahsûlâtı Cizre hânının hâss-ı hümâyûnu kayd olunmuşdur ve cümle sancağında olan kefere re‘âyâlarının harâcları Cizre beğinindir. Ve kânûn-ı Süleymân Hân üzre iki tuğlu mîr-i mîrân pâyesidir.

Hîn-i gazâda cümle yigirmi bin asker ile Diyârbekir vezîrine talî‘a-i asker olup sefer eşer. Zîrâ eyâlet-i Diyârbekir’de bundan büyük hükûmet yokdur. Taraf-ı pâdişâhîden kendüye bir emîr gelse hân-ı âlîşân-ı cem-cenâb yazılır. Zîrâ Âl-i Abbâsiyân’dandır. Ve eyâlet-i Bağdâd’da hân-ı âlîşân-ı Abbâsiyân İmâdiyye sultânlarıdır kim Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ anlara *sultân-ı âlîşân* tahrîr etdiğin bilirim. Asla sultân değil sültân idi. Ve dahi eyâlet-i Van’da Âl-i Abbâsiyân’dan Hakkarî hânlarıdır kim anlara da *hân-ı âlîşân cenâb* yazılır. Yine eyâlet-i Van’da Bitlîs hânına dahi ol elkâb ile evâmir-i şerîfler yazıldığı bâlâda tahrîr olunmuşdur. Ammâ Selîm Hân-ı Evvel asrında bu Cizre hâkimi bî-tekellüf Çıldır imdâdına giderken Mısır’dan Sultân Gavrî‘nin Acem şâhına gönderdiği imdâda Cizre hâkimi yolda râst gelüp kırdığından Selîm Hân mahzûz olup cümleden Kürdistân hâkimleri üzre bu Cizre hâkimi tasaddur etmişdi. Hattâ Fâtih-i Bağdâd Sultân Murâd Hân’a nehr-i Furât kenârında istikbâle vardığından cümleden mu‘azzez ü mükerrem olan Sultân (–) (–) idi.

Sâ’ir hâkimlerin ayân u beyân eder: Evvelâ mezâhib-i erba‘adan şeyhülislâmları ve nakîbü‘l-eşrâfı ve der-i devlet tarafından üç yüz akçe pâyesiyle mu‘teber kadısı ve cümle (–) aded nevâhî kurâlarından kadıya senevî ber-vech-i adâlet üç bin guruş olur. Ve cümle eyâlet-i Cizre’den beğine beher yevm birer rub‘ {kile} mâl hâsıl olur. Zîrâ taht-ı hükûmetinde cümle (–) aded kurâ vü kasabât ve kılâ‘-ı ma‘mûrelerdir. Ve sekizinci hâkim hân kethudâsıdır ve dokuzuncu hâkim şehbenderdir. Ve onuncu hâkim iskele bâcdârıdır ve on birinci zâbit şehir muhtesibidir.(–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Cezîre sancağında olan mîr-i aşâ'irleri beyân eder: Cümle on iki aded aşîret beğleridir. Ammâ tabl [u] alem sâhibi değillerdir, ammâ beğleriyle me'mûr oldukları sefere mükellef ü mükemmel güzîde asker ile giderler.

Evvelâ Cizre şehrinin cânib-i (–) ba'îd kal'a-i Hardekıl beği Cizre hâkiminin sağ vezîri hükmündedir. Ol dahi on iki aşîret beğine hâkim olup on bin askere mâlikdir. Anın baş aşîreti kavm-i Sülupiyân'dır kim cümle üç bin tüfeng-endâzdır ve aşîret-i şehbâzdır ve sol vezîri pâyesindedir. Mîr-i Birispi, bu dahi on aded aşîrete hükm edüp on bin tüfengliye mâlikdir. Ve üçüncü aşîret mîr-i Veseldân'dır ve döndürcü Kârsân'dır ve beşinci Kibriyân'dır ve altıncı Kellehugiyân'dır ve yedinci Jilaniyân'dır ve sekizinci Küçük Zıbarı'dır ve ve on iki aded mîr-i aşâ'irin güzîdesi bunlardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Cizre sancağında olan ma'mûr kurâların güzîdelerin beyân eder: Evvelâ nevâhî-i Til Akra derler bir kal'acıkdır. Cezîre-i Dicle ve nehr-i Furât mâbeyninde Sincâr'a ve Musul'a karîbdir. Ammâ Musul'un garbîsinde çölündedir. Hâlâ ol kadar ma'mûr değildir ve Cizre'nin hudûd-ı intihâsına vâki' olmuşdur. Ve,

Nevâhî-i kal'a-i Kefirsusa, Şatt'ın cânib-i garbında Cezîre hâki hudûdunda Dicle ve Furât'da vâki' olmuşdur. Bağı ve bâğçesi vardır ve Musul'a bir menzil karîbdir ve Cizre ile kal'a-i Nasîbîn arasında,

Sancağ-ı Aşdı: Aşdı beği Diyârbekir hükmüdür. Cezîre'nin cânib-i garbîsinde bir konakdır ve Cizre köyleriyle müşâdır ve Aşdı beği tahtı kasaba-i Marin, çölde cezîre-i Dicle ve Furât'da câmi' ve hân u hammâmlı ve esvâk-ı muhtasarlı ma'mûr kasabadır. Niçe kerre Cizre hükmünde olmuşdur. Hâlâ niçe bin halkı dağlarda mağaralar içre sâkinlerdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) **[385b]**

Cizre kal'asının zemîn ü eşkâl-i cirmin beyân eder

Evvelâ bu kal'a-i Finik, hâk-i bilâd-ı rebî'de Şatt içinde ve şimâlinde bir konak kal'a-i Hasankeyfâ ve kıblesinde kal'a-i Küfürzamân'dır. Bu iki medîne-i atîkin mâbeyninde taşra varoş düzde ve iç kal'ası püşte-i âlî üzre bir kal'a-i Bûhinân'dır. Cânib-i garbîsinde bir menzilde Aşdı beği hâkidir. Bu dahi Diyârbekir sancaklarındandır kim kavm-i Aşdı on bin asker olur. Yine Cizre'nin garbında üç konakda çölistânda nehr-i Furât'a karîb Sincâr kal'ası sancağıdır kim bâlâda Musul'dur. Cânib-i şimâline ve garbîsine meyyâlce kal'a-i Mardin çölde (–) menzil karîbdir kim yalçın kaya üzre meşhûr-ı âfâk kılâ'ların biri dahi bu kal'a-i Mardin'dir. Sene 1065 târîhinde kal'a-i Mardin dahi vasf olunmuşdur. Bu kal'a-i Cezîre mezkûr kal'alara karîb bir tarz-ı acîb ve garîb binâ-yı mehîb seng-i mutarraş ile mebnî bir hisâr-ı kavîdir. Ve üstâd-ı bennâ-yı kûhken bu kal'a inşâsına var makdûrun arz-ı ma'rifet içün tarf edüp rûy-ı dîvârı bir sıra seng-i siyâh ve bir sıra hacer-i ebyaz ile ta'mîr etmiş ve niçe yerlerinde cümle ahcârları sadranc nakşı tertîb eylemiş ve iç kal'anın burc u bârûların gâyet metânet üzre etmiş. Ve dendân-ı bedenleri ve mazgal deliklerin icrâ-yı ma'rifet edüp müzeyyen etmiş ammâ iç kal'asının handakı yokdur. Lâkin aşağı varoş-ı hisârın handakı vardır.

Ve cümle üç aded kapudur. Evvelâ cânib-i garba mekşûf bâb-ı Tur, Hadîd kapusu dahi derler ve ikinci kapuya Bâbu'l-mâ derler, ya'nî Şatt kenârı kapusudur. Cânib-i kıbleye

meftûhdur. Ve üçüncü kapuya Bâbu'l-cebel derler. İç kal'anın altındadır ve cânib-i şimâle nâzırdır. Ve bu kapu önünde Şatt-ı azîm üzre yigirmi aded gemi üzre cisr-i kavî vardır kim vâcibü's-seyrdir. Kaçan kim Diyârbekir ve Hasankeyfâ'dan {ve Fındık kal'asından} kelek gemileri gelse cisir dîdebânları cisirin ortasında iki gemiyi küşâde edüp kelekler ubûr edüp yine sedd ederler.

Bu cisrin karşu tarafındaki mahalle (–) (–) derler, yine Cizre hükmündedir. Ve bu cisir başına karîb kelek gemileri yanaşır iskeledir ve niçe kerre Şatt nehri tuğyân ile gelse Cisir kapusundan içeri nehr-i Dicle şehre girüp şâhrâhları gark eder ammâ her bâr nehr-i Şat taşkın ve coşkun gelmez gâyet tuğyân ile gelse şehri gark eder. Ammâ ilm-i nücûmda ve ilm-i cifirde üstâd-ı kâmillerin tahrîri üzre şehr-i Cizre'yi ve kal'a-i Bağdâd ve kal'a-i Kurna ve kal'a-i Basra'yı Şattu'l-Arab gark edüp nehr-i Şatt ve nehr-i Furât seyl-i Ceyhûn u Seyhûn u Nil gibi deryâ olup Necef deryâsı yine buhayre-i azîm olup andan taşup Şâm'ın Ka'be çöllerini ve Mekke ve Medîne yollarına cereyân ederek Ka'be çölistânı nehr-i Furât ile çengelistân ve ormanistân olup benî Âdem ile imâr olup nehr-i Furât Süveys deryâsına cereyân ide deyü tahrîr etmişler. Ve ol asırda bu şehr-i Cizre harâb kalup Küfürzamân kal'ası Medâyin-i Irâk misilli bir sevâd-ı mu'azzam ola demişler. *Lâ-ya'lemü'l-gaybe illallah.* [131]

Ammâ hamd-i Hudâ bu asırda Cizre kal'ası ve şehrin gâyet ma'mûr u âbâdân ve ahâlîsin mesrûr [u] handân gördük. Ve kal'a-i Cizre dâ'iren-mâdâr (–) adımdır. Sâ'at-i nücûmî ile (–) sâ'atde devr olunur ammâ cânib-i garbîsindeki bâğ u bâğçeleriyle bir günde güç ile devr olur.

Der-sitâyiş-i imârât-ı hânedân-ı şehr-i Cizre: Bu cirimde olan şehr-i mu'azzamın enderûn [u] bîrûnunda cümle (–) aded sarây-ı âlîler ve büyût-ı vâlîler ve hânedân-ı a'yân u eşrâf u kibâr ve külbe-i ahzân-ı fukarâlardır.

Evvelâ İçkal'ada Paşa sarâyı, iki yüz hücre ve kâ'alı ve hammâmlı ve kasr-ı Havernaklı şâhâne sarâydır kim İçkal'a içre gûyâ nârin hisârdır. Dizdârı ve kal'a neferâtları yokdur. Kal'a miftâhları cümle paşa destindedir. Ve kal'a huddâmları cümle Cizre paşası tevâbi'idir. Bu kal'a gerçi iç ildir ammâ adû-yı cânîsi Yezîdî ve Haltî ve Çekvânî ve Bâpirî ve Sincârî ve Zibarî Kürdleri hasm-ı kavîleridir. Anınçün bu kal'anın dîdebânları şeb [ü] rûz nigehbânlık edüp âmâde dururlar. Ve bu kal'anın kifâyet mikdârı cebehânesi ve sâ'ir mühimmâtları ve müstevfâ şâhî topları vardır. Ve buğday anbârları ve cebehâneleri ve Şatt'a nüzûl eder su yolları vardır. Andan aşağı bârûda (–) (–) hânesi gâyet mükellefdir. Ve bu şehrin cümle binâları kârgîr ve cibiz ile mebnî imâretlerdir ve sarây-ı (–)

………………..(1 satır boş)………………..

Evsâf-ı imârethâ-yı câmi'-i mü'minân [u] muvahhidân: Evvelâ şer'-i Resûl-i mübîn üzre cum'a namâzı sahîh olsun içün hutbe-i Âl-i Osmân tilâvet olunur. Câmi'-i selâtîn birdir ve binâ-yı kadîmdir ve rısâs-ı hâs ile mestûr değildir. Cümle kireç ile siper olmuş ibâdetgâh-ı azîmdir. Bânîsi **[386a]** Âl-i Abbâsiyân'dan (–) (–) hâkimin binâsıdır. Bir minâreli ve rûhâniyyetli müstecâbü'd-da've mahal bir ma'bedgâh-ı latîfdir.

Bundan mâ'adâ cümle iki yüz kırk aded mahalle mesâcidleridir. Evvelâ (–) mescidi,

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı dârü‘t-tedrîs-i âlimân: Cümle altı aded medrese-i tahsîl-i ulûmdur. Evvelâ (–) (–) semtinde Medrese-i Mîr Abdâlî, sorh-gûn tula ile mebnî bir kârgîr kavî medrese-i kadîmdir ve Medrese-i Süleymân Beği (–) (–) mahaldedir ve (–) (–) semtinde Meydân Medresesi ve iki aded medreseler dahi yukaru kal‘a altındadır. Bu medreseler cümle ma‘mûr [u] âbâdân vakf-ı kavî hayrât [u] hasenâtlardır kim cânib-i vakıfdan mütevellîsi her hücrede sâkin olan talebelere vazîfe-i mu‘ayyenelerin ve lahmiyye ü şem‘iyyelerin mâh-be-mâh vâsıl eder. Bunlardan mâ‘adâ derûn-ı şehirde ne kadar mahalle mesâcidleri var ise elbette birer medrese-i hasbîleri vardır. Zîrâ bu Cizre şehrinde tâlib-i ilm ulemâ-yı Ekrâd ziyâdesiyle çokdur. Ve bu şehirde dârü‘l-hadîs ve dârü‘l-Kur’ân kurrâ-yı mahsûs yokdur. Cümle medreselerde cemî‘i ulûm ü fünûn görülmektedir.

Sitâyiş-i tekye-i erbâb-ı tarîk-ı dervîşân: Cümle (–) aded tekyegâh-ı seyyâhândır. Evvelâ mezâristân içinde tekye-i Hazret-i Muhammedü‘l-Gavs tarîk-ı Hâcegân-ı Nakşıbendî‘de bu Şeyh Muhammedü‘l-Gavs kutbiyyete kadem basmış ulu sultândır. Kubbe-i âlîsinde cümle Hindî ve Özbekî ve Çağatayî ve Kumuk kavmi sâkin olmuşdur. Halîm ü selîm ve halkdan münzevî künc-i mihnetde sâkin âdemler vardır. Ve tekye-i,

………………..(2 satır boş)………………..

Der-beyân-ı hân-ı hâcegân-ı sevdâgerân: Cümle bir aded mihmânhâne-i tüccârândır kim cümleden kadîm kârgîr binâ-yı musanna‘dır. (–) demek ile ma‘rûfdur. Bundan gayrı hân-ı tüccârân firâvândır.(–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-ayân-ı mihmânsarây-ı ehl-i hıref-i gurebâ-yı mücerredân: Cümle (–) aded bekâr odalarıdır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-alâmet-i çârsû-yı bâzâr-ı bezzâzistân: Cümle (–) aded dekâkîn-i bâzâr-ı hüsündür kim sûk-ı tavîli tertîb üzre mebnîdir. Bezzâzistânı şehrin vasatında vâki‘ olup üzeri serâpâ örtülüdür. Sûk-ı sultânîsinde her esnâfda zî-kıymet kâlây-ı cevâhir elbette boldur.

Sitâyiş-i dükkânçe-i ulemâ-yı tabîb-i hâzıkân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-sûret-i cerrâhân-ı fâsıdân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-kavl-i hammâm-ı gâsilân-ı tâhirân: Dörd hammâmı var. Kadı hammâmı ve Meydân hammâmı ve Nâsırî hammâmı ve Beğ hammâmı, bunun suyu karşu dağdan terazû ile gelüp künk ile Şatt nehri altından geçüp kal‘aya çıkar, andan bu hammâma gelir, ibret-nümâdır. Ve bu şehirde yüz elli sarây hammâmları vardır muhakkak.

Sitâyiş-i sebîlhâne-i cân-sitân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-vasf-ı çeşme-sâr-ı âb-ı hayvân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Alâmet-i enhâr-ı âb-ı revân: Şehr-i Cezîre'nin âb-ı hayâtı nehr-i Dicle'dir kim ana Şatt derler. Tâ şehrin kenârında cereyân edüp cümle ahâlî-i Cezîre andan nûş ederler, ammâ yukaru kal'a halkı Şatt'ın taraf-ı (–) mukâbelesi aşrı (–) dağından üstâdlar ayn-ı (–) âlî binâ terâzûlar ile ve künkler ile Şatt altından ol suyu Cezîre'nin iç kal'asına çıkarup kal'a halkı andan nûş ederler. Andan aşağı Beğ hammâmına bu su gider, âb-ı hayât-ı ayndır. Ve şehrin garbında bâğlar içre ayn-ı Sakalân (–) (–) gelüp Şatt'a rîzân olur âb-ı zülâldir.(–) (–) (–) (–) (–) **[386b]**

Der-beyân-ı aded-i çâh-ı mâ-i hânedân: Cümle (–) aded

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-manzara-i ibret-nümâ-yı âbâdân: Temâşâ-yı garîb oldur kim üstâd-ı selef Beğ hammâmının suyun ilm-i mi'mâr üzre Şatt'ın karşu tarafındaki kûh-ı bâlâlardan uçurup Şatt aşrı iç kal'aya çıkarup andan hammâma gelir, akıl çâk olur ma'rifet-i ibret-nümâdır.

Müşerref olduğumuz eşrâf [u] a'yân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Cümle halkı Şâfi'îyyü'l-mezheb merd-i meydânlardır.

Der-ilm-i sulehâ-yı ulemâ-yı meşâyihân: Ulemâ-yı fuzalâsı bî-hisâbdır. Ammâ ma'lûmumuz olan mü'ellif ü musannif hâşiye sâhibi Monlâ Muhyiddîn mütebahhirîndendir ve Monlâ Seyyid Efendi ve birâder-i mihteri Seyyid Abdurrahmân Efendi (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-na't-ı musannifîn-i şâ'irân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-vasf-ı mazanne-i kerâme-i mecâzibân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-medh-i hevâ-yı nesîm-i câvidân: Bu şehr-i hevâ-yı hoş-rîhi bâd-ı sabâ ve bâd-ı nesîmden nişân verir. Bâ-husûs evvel-i zemîstândan âhir-ı şitâya varınca hevâsı eyle cân-perverdir kim âdeme hayât verir. Zîrâ diyâr-ı sevâhildir. Mâh-ı Temmuz'da hevâsı şiddet-i hâr üzredir ammâ mu'tedildir.

Der-beyân-ı ekâlîm-i arz-ı beled-i Kürdistân: Evvelâ be-kavl-i Batlamyus-ı Filyos ilm-i usturlab üzre bu Cizre şehri iklîm-i örfiyyenin (–) sinde bulunup arz-ı beledi (–) dir ve tûl-ı nehârı (–) sâ'at ve (–) dericedir. Şeb-i yeldâsı kezâlik eyledir, *ve's-selâm*.

Der-kavl-i müneccimân-ı tâli'-i imâristân: Bu kal'a-i Finik-i Cezîre'nin şürû'-ı imâreti be-kavl-i Monlâ Kâmil-i Şirvânî burc-ı kavsda bulunup beyt-i müşterî-i nârîdir. Anınçün halkı tîz-fehim âteş-pârelerdir. Vakt-i şitâda halîm ü selîmlerdir ve burc-ı kavsda olmağile

cümle halkı kemândârlardır.

Sitâyiş-i reng-i rûy-ı pîr [u] cüvân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-medh-i mahbûbe vü mahbûb-ı gulâmân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı esmâ-i merd-i meydân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-ayân-ı esmâ-i nisvân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Nâm-hâ-yı gılmân-ı çâkerân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ta‘rîf-i esmâ-i cevâriyân:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Bed-nişân-ı kenîse-i râhibân: İki deyrdir. Zîrâ keferesi Ya‘kûbî ve Mastûrî ve Ermenîlerdir. Fireng ü Urum u Kıbtî yokdur. Ammâ Yezîdî re‘âyâları çokdur. Ve bir aded kenîse-i ganneşt-i Yahûdî {vardır}. Bu Yahûdîler İbn Ömer'den berü ganneşt nâm deyrleri kurbünde sâkinlerdir.

Der-beyân-ı kâr [u] kisb-i ricâlât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Memdûhât-ı sanâyi‘-i mu‘teberât:

………………..(1.5 satır boş)………………..**[387a]**

Der-fasl-ı hubûbât-ı mahsûlât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-beyân-ı ni‘met-i memdûh-ı me'kûlât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Der-ayân-ı sun‘-ı Hudâ-yı müsmirrât: Cemî‘i envâ‘-ı fevâkihleri memdûhdur. Evvelâ rummânı Şehribân narlarından danedâr ü lezîz ve hoş-hor u âbdâr olur. İnciri de memdûhdur.(–) (–) (–) (–) (–) İllâ hurması ve kirazı yokdur.

Der-medh-i envâ‘-ı meşrûbât: Koknar şerbeti ve nar şerbeti (–) (–) (–) ammâ her leyle-i Ramazânda hânın bal şerbeti kâse kâse cemî‘i bây u gedâ ve pîr [u] cüvâna hânın şerbeti mebzûldur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı dârü'z-ziyâfe-i imârât: Cümle (–) aded imâret-i dârü'l-ıt'âmdır. Cümleden meşhûr yukaru kal'ada Beğ sarâyında rûz-merre merreteyn cemî'i âyende vü revende ve gurebâ vü nökerâna hânın ni'meti mebzûldur. İllâ Yezîdî Kürdlerine bir dane-i darı ve dürü vermeyüp Yezîdîleri redd ederler.

Evsâf-ı aded-i mesîregâh-ı İremezât:

………………..(1.5 satır boş)………………..

Sitâyiş-i aded-i gaytân-ı bâğavât: Şâhbender zabtı üzre Cizre'nin cânib-i garbîsinde ayn-ı Sakalân'ın yemîn [ü] yesârında on bin aded bâğ u besâtîn ve hadîka-i Rıdvânlar vardır ve her bâğ-ı İrem'de birer Külbe-i ahzân hâne mukarrerdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Lehce-i mahsûs-ı ıstılâhât [u] ibârât: Ahâlîsinin lisânları fasîh [u] belîğ Ekrâd lisânıdır. Ammâ ba'zı hânende-i hûb-âvâzlı kimesneleri makâm-ı Bayâtîde bu semâ'îyi terennüm ederler. Murabba':

Çuma cezîzî kelek berdânî {hub hub}

Çuma cebûrî hıyut vedânî {hub hub}

A ye ya ya u yu yu yu u yu yu yu yu

Amân mürüvvet azîzim bûçî kelendu

Amân mürüvvet, mükerrer

Şâ murûtî şâ murûtî birûy birûy birûy birûy

Amân mürüvvet azîzim bûçî kelendu

Yine amân mürüvvet, mükerrer derler.

Bend-i diğer:

Îzu dû roje mekân dûre hûb hûb

mükerrer-

Bejnin zizâve hâl tahûre hûb hûb

mükerrer-

A ye ya ya u yu yu yu u yu yu yu yu

Amân mürüvvet ilâ âhir a ya ya ya

Bend-i sâlis:

Ey şeb çi şeve şeve ki dârî hûb hûb

Cahgın tireyşe barandı Bârî hûb hûb

İlâ âhirih A ya ya ya.

Bir hoş-âyende nevâ olduğundan lisân-ı Ekrâd-ı Cizre üzre bu mahalle Cizre kelek gemilerinin ve nehr-i Habur'un evsâfları bu gûne murabba' ile tahrîr olunup bu lisân-ı fasîh bu kadar ile iktifâ olundu. Eğer her mısra'ın tercüme etsek tatvîl-i kelâm olur.

Der-fasl-ı tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı şehr-i Cezîre-i İbn Ömer

Hikmet-i Hudâ Cizre içre sâkin bir sâhib-i hânedân kimesne vardır. Hazret-i Risâlet-penâhın alemdârı Ebâ Eyyûb-ı Ensârî hazretleri neslindendir. Anlar evlâd-ı evlâda ulu ocakdır ve gâyetü'l-gâye sulehâ-yı ümmetden kimesnelerdir. Bunların evkâfından şehre karîb bir su değirmânları vardır. Bi-emrillah ol değirmân dönmez olsa andan ma'lûm olur kim ol hânedândan bir kimesne fevt olur ve yine deverân eder, sırr-ı acîb-i mücerrebdir.

Ve bu Cizre'nin cânib-i garbîsi çölünde kavm-i (–) (–) Urbânı kara haymeleriyle sâkinlerdir ve kavm-i (–) (–) Ekrâdı dahi hayme vü hargâhlarıyla konup göçerler. Zîrâ bu diyârın hevâsı sevâhil olup zemîni vâsi'atü'l-aktâr ve rahîsatü'l-eş'âr bir mahsûldâr dâr-ı diyâr olmağile deyyâr u kûhistânda benî Âdemden hâli bir hatve arz-ı hâliye yokdur. Ve Bâbü'l-mâ'da Küçük Şatt üzre bir musanna' cisri vardır.(–) (–)

………………..(6 satır boş)………………..**[387b]**

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı ulemâ-yı sulehâ-yı kibâr-ı kümmelîn-i şehr-i Cezîre-i İbn Ömer

Evvelâ bu şehrin cebbâne nâm mezâristânı şehir içinde vâki' olmuşdur. Niçe yüz bin kibâr-ı evliyâ-yı izâm ve niçe bin sahâbe-i kirâm kurâfe-i kübrâsında medfûndur kim, beyt:

Nelerden arda kalmışdır dilâ dünyâyı söyletsen

Kimi Cem'dir kimi Dârâ yatan mevtâyı söyletsen.

Mazmûnu üzre niçe selâtîn-i Âl-i Abbâsiyân âsûdelerdir ammâ ziyâret edüp ma'lûmumuz olan bunlardır: Evvelâ Cizre içre Turnabine nâm mahalde,

Ziyâret-i Sultân: Mevtâ-yı kadîm-i evvel Hazret-i Tarh ibn Hazret-i Nûh'dur kim Tûfân-ı Nûh'da gemi içre vâlidesi havfinden vaz'-ı haml etdikde merhûm olmuş müştakk olup ba'de't-Tûfân rûy-ı arzda ibtidâ bu sıkıt Tarh ibn Nûh defn olunmuşdur. Hâlâ derûn-ı şehirde bir mescidde medfûn olup kaddi kırk kademe tavîl bir kabr-i münevver-i dırâzdır kim bu Cizre şehri evsâfının ibtidâsında bu Tarh ibn Nûh mufassal tahrîr olunmuşdur. Andan,

Ziyâret-i Hazret-i İmâm Ca'fer-i Sâdık ibn İmâm Muhammed Bâkır *kaddesenallahu bi-sırrıhi'l-azîz* **hazretleri:** Cezîre şehrinin cânib-i garbîsi hâricine sehel karîb bir kubbe-i âlî âsitânede medfûndur. Garâbet bunda kim kal'a-i İmâdiyye'nin aşağı Kopan medresesi dibinde dahi İmâm Muhammed Bâkır âsitânesi vardır. Ulemâ-yı İmâdiyye bizde medfûndur derler ve ulemâ-yı Cizre bizde âsûdedir derler. Ammâ bu hakîr-i pür-taksîr âlem-i seyâhatde niçe yerde İmâm Muhammed Bâkır meşhedi ziyâret etdiğime şehâdet ederim. Belki makâmları ola. *Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsi'a.* Andan,

Ziyâretgâh-ı eş-Şeyh Muhammedü'l-Gavs: Kibâr-ı Nakşıbendiyye'dendir. (–) (–) (–) mahalde kubbesinde Hindî fukarâları sâkin olurlar. Ve kal'a-i Cizre'nin su kuyusu kurbünde,

Ziyâretgâh-ı Meşhed-i İmâm Alî: Kubbe-i âlîleri bir âsitânedir ammâ kabr-i şerîfi değildir. İmâdiyye kal'asın feth etdikde bu Cizre'ye gelüp sâkin oldukda makâmıdır, derler ammâ hâlâ ziyâretgâh-ı erbâb-ı hâcâtdır. Ve dahi ilm-i tecvîd üzre {Hazret-i Kur'ân'ı} Cenâb-ı Kibriyâ tarafından Hazret-i Cibril-i Emîn Hazret-i Risâlet-penâha âyet be-âyet getirüp Hazret'e Cibril-i Emîn ta'lîm etdiği üzre Hazret-i Kur'ân-ı Azîmi ve Furkân-ı Kerîmi *kemâ hüve hakkuhu* icrâ edüp ilm-i tecvîde müte'allık *Cezerî* nâm bir kitâb te'lîf eden eş-Şeyh Muhammed ibn Cezerî eş-Şâfi'î hazretleri bu Cezîre şehrinde medfûndur kim niçe yüz mücelled kitâb-ı mu'tebere te'lîfâtları vardır. Gerçi *kitâb-ı Cezerî* bir küçük kitâbdır ammâ Hummûs-ı Nahşevânî'dir. Cümle yüz dokuz aded ebyâtdır. Tâlibîn anı hıfz etdükde me'hazlarıyla sâ'ile cevâb-ı pür-savâb verüp cemî'i hurûfu mehâriciyle icrâ etmeğe kâdir olup niçe musannifîn *Kitâb-ı Cezerî* şerh edüp bir müdevven kitâb-ı mu'teber olmuşdur. Üstâd-ı kâmil kitâbın evvelinde kendülerinin ismin ve maskat-ı re'slerin ayân u beyân içün hutbe-i kitâba bu yüzden bede' eylemişdir:

{Bismillahirrahmânirrahîm}. Yakûlü serâcî afvu Rabbu sâmi' Muhammed ibnü'l-Cezeriyyi'ş-Şâfi'î, elhamdülillah ve sallallahu alâ Nebiyyihî ve Mustafâh Muhammedün ve âlihî ve sahbihî ve mukri'il-Kur'ân ma'a muhibbihi.

Deyü (–) (–) aded manzûm kitâbı altı fasl üzre itmâm etmişdir. Hâlâ Hazret-i Kur'ân'ı mehâric-i hurûfiyle kırâ'at etmek Muhammed Cezerî hazretlerinden kalmışdır kim şehr-i Cezîre'de medfûn olup ziyâretgâh-ı huffâz-ı Kur'ân ve hamele-i Furkân uşşâkânlar ve gayrı müştâkânlardır. *Rahmetullahi aleyh*.

Bu şehr-*i* Cezîre'de niçe bin bunun emsâli musannifîn ü mü'ellifîn kimesneler âsûdedirler ammâ niçe kimesneler Musul şehri hâricinde medfûndurlar, haber-i galatdır. Andan medfûn olan bu azîzin evlâdıdır.

………………..(11 satır boş)………………..**[388a]**

Şehr-i Cizre'yi alâ kadri'l-imkân seyr [ü] temâşâ edüp Murtezâ Paşa kethudâsı karındaşımız ile Cizre hânından me'zûn olduğumuz mahalde Murtezâ Paşa kethudâsından karz-ı hasen aldığı mâlı Cizre hânı verüp ve bin guruş harcırâh ve beş re's küheylân at ve beş aded Gürcî gulâmı ve bir katar-ı katır me'kûlât [u] meşrûbât verüp hakîre dahi bir at ve bir gulâm-ı mehtâb ve üç yüz guruş ihsân edüp hân ile vedâlaşup,

Cizre şehrinden Aşdı sancağına ve Hasankeyf şehrine gitdiğimiz menâzilleri ve kılâ' u kasabât u kurâları beyân eder

Evvelâ Cizre Hânı (–) (–) Hân üç bayrak güzîde tüfeng-endâz Kürd şehbâzları refîk verüp *Bismillah* ile cânib-i şimâle Şatt sâhiliyle (–) sâ'atde,

Menzil-i (–) (–) : Cizre hâkinde bir sengistân dere içre bâğ u bâğçeli ma'mûr câmi' ve medreseli köydür. Andan yine cânib-i şimâle meyyâlce (–) sâ'atde,

Menzil-i karye-i (–) (–) : Bu dahi Cizre hâkinde câmi' ü medrese ve bâğ u bâğçeli Ekrâd

köyüdür. Andan yine cânib-i şimâle meyyâl n*e'ûzü Billah* sengistân ve sa'b u gazabistân yerlerin yüz bin renc [ü] anâ ile (–) (–) nâm mahalde Aşdı beği hâkine kadem basdık. Andan (–) sâ'atde,

Karye-i (–) : Aşdı hükmünde beş yüz hâneli câmi' vü medrese ve hân [u] hammâmlı ve bâğ u bâğçeli ma'mûr karyedir.

Hikmet-i Hudâ bu kasabada Dülhû nâm bir Kürd gördüm. Bi-emr-i Hudâ merd-i Hudâ'nın kaddi üç buçuk zirâ' ide. Başı Adana kabağı veyâhûd Van lahanası veyâhûd nehr-i Sakarya kenârında Geyve kasabası kavunu kadar kelle-i zî-devleti var idi. Gözleri uğu kuşu gözleri gibi müdevver idi ammâ hikmet-i Sânı'-ı Hallâk-ı âlem ol mehîb âdem gözlerinin kapakların kıpsa sâ'ir benî Âdem gibi ığmâz-ı ayneyn etmeyüp gözleri bınarı yerinden gözleri kuyruğu tarafıyla gözleri pilelerin ya'nî göz kapakların yanına kayardı. Ve burnu Mısır'ın ve Mora diyârının mor patlıcanı kadar minkârî burnu var idi. Ve dudakları gûyâ şütür-leb idi. Ve dendânları gâv-ı Isfahân kadar idi. Ve kıtifeyninde birer âdem otursa yerim dar diyemezdi. Ve hikmet-i garîbenin biri dahi ol kimesnenin sekiz bıyığı var idi. Evvelâ büyük bıyığı aslîsi demm-i binâ-gûşuna erdikden sonra ziyâdesin arakıyyesi içre kor idi. Ve arakıyyesi bir kile Sa'îrd pirinci alırdı. Ve iki bıyığı dahi burnu deliklerinden taşra sarkmış idi. Ve iki bıyığı kulakları deliğinden taşra çıkmış idi. Ve iki kaşları dahi birer karış bıyık gibi sarkmış idi. Bu minvâl üzre meşrûh olur sekiz adet sâhib-i şevârib bir ağreb ü garâ'ib âdem idi.

Bundan mâ'adâ bu Aşdı kavminin ekserî böyle tüğlü âdemlerdir. Hatta bir kerre hammâmlarına girmek iktizâ etdi. Ekserî cümle halkı siyâh koyun pöstekisi geymiş endâmlı tüğlü âdemlerdir ammâ gâyet şecî' dilâver kimesnelerdir. Bu kasabayı (–) (–) temâşâ edüp yine cânib-i şimâle (–) sâ'at gidüp,

Evsâf-ı kabasa-i Marin: Diyârbekir eyâletinde Aşdı beği tahtıdır. Yiğirmi üç bin askere ve on beş bin Ekrâd re'âyâ-yı tüfeng-endâza mâlikdir. Gerçi beği Diyârbekir eyâletinde beğdir ammâ hâss-ı hümâyûnu yokdur. Ülkesinin ebvâb-ı mahsûlâtı kendüye hâs kayd olunmuşdur. Eyâlet-i Diyârbekir'de mîr-i aşâ'irlerde bundan güzîde askerli aşîret yokdur. Bir ümerâsı fevt olsa yerini Âmid vâlîsi oğluna yâhûd akrabâlarının bir eşbehine verilüp gayriye verilmez ve Osmânlı beği dahi olamaz. Zîrâ gâyet sa'b u çengelistân u sengistân kûh-ı bî-emânlarda Yezîdî kavimleri çokdur. Hatta Diyârbekir'den tulumdan kelek gemileri Hasankeyf'den ubûr edüp bu Aşdı içine geldikde her gelen kimesne Şatt kenârından kurşun urup ol gemilerden elbette bâc alırlar akûr kavimdirler.

Eşkâl-i zemîn-i kasaba-i Marin-i Aşdı:

………………..(6.5 satır boş)………………..**[388b]**

Kasaba-i Marin'den Cizre hâkiminin verdiği üç bayrak kulağuzlara izin verüp Aşdı hâkine kadem basdığımızın haberin Cizre beğine i'lâm edüp rehber-i mezbûrlar mektûb-ı muhabbet-üslûbumuz ile Cizre'ye revâne olup Aşdı beğinden yine üç bayrak piyâde yiğitler alup cânib-i şimâl-i garba meyyâl ol mahûf ve muhâtara dağlar ve sengistânlar aşup (–) sâ'atde,

Menzil-i (–) : Hasankeyf hâkinde beş yüz hâneli câmi' vü hân [u] medrese vü hammâmlı

ve bâğ u bâğçeli köydür.(–) (–) (–) (–)

Andan semt-i şimâle (–) sâʻatde,

Evsâf-ı ülke-i kavm-i Ekrâd-ı Sikiyfâ, yaʻnî kalʻa-i hasn-ı Hasîn-keyfâ

İbtidâ bânîsi Âl-i Abbâsiyân'dan Hârûnu'r-Reşîd'in vezîr-i dilîri Sikiyf Kay binâsıdır. Lisân-ı Ekrâd'da Sikiyf (–) (–) derler. Anınçün kavm-i Ekrâd bu kalʻaya Sikiyf derler. Lisân-ı Arab'da Hasînkeyfâ derler, yaʻnî ince kalʻa derler. Ammâ müverrihân-ı Arab kavlince bu şehri Sikiyf nâm Ekrâd binâ etdi ammâ kalʻasını Mısır pâdişâhlarından Âl-i Eyyûbiyân'dan el-Melikü'ʻs-Sâlih Necmeddîn Eyyûb {ibn el-Melikü'ʻl-Kâmil Muhammed} halîfe iken oğlu {el-Melikü'ʻl-Muʻazzam Turan Şâh'ı} bu Hasînkeyfâ'ya hâkim edüp gönderdi. Bi-emri Hudâ pederi el-Melik Sâlih merhûm olup hilâfet oğlu Turan Şâh'a intikâl edince vâlidesi Şecerü'ʻd-dür nâm hâtûn ki hâlâ Kaʻbe-i Mükerreme'nin kisvesi yaʻnî Mekke'nin siyâh örtüsü ol Şecerü'ʻd-dür Hâtûn'un hayrâtıdır. Ol hâtûnun ehli merhûm olunca cümle aʻyân-ı Mısır meşveretiyle ve cemîʻi kulun talebiyle Şecerü'ʻd-dür nâm hâtûnu Mısır'a melike edüp derhâl evlâdına yedi Mısır hazînesi mâl gönderüp "Elbette ne keyfiyyette olursa benim oğlum bir hasîn inşâ idesin" deyü evlâdına fermân edüp "Kalʻa itmâmından sonra Mısır'a gelüp müstakil pâdişâh olasın" deyü şehzâde-i âzâdeye vâlidesi tarafından yedi Mısır hazînesiyle bu gûne fermân varınca derhâl kalʻanın esâsına saʻd-ı sâʻatde ve burc-ı seretân-ı beyt-i kamer-i mâ'i'de mübâşeret edüp kalʻa itmâm bulunca ismine Hasînkeyfâ dediler.

Baʻdehû şehzâde bu Hasînkeyf'den Mısır'a gelirken vâlidesinin mâlıyla Şâm kurbünde bir kalʻa binâ edüp ismine Şecer kalʻası dediler. Zîrâ Şecerü'ʻd-dür'ün Hasînkeyfâ kalʻasından artan mâl ile binâ olunmuş kalʻa-i Şecerü'ʻd-dür'dür.

Andan şehzâde Mısır'da bir azîmü'ş-şân pâdişâh olup Akka ve Remle ve Yafa kalʻalarında ve Antakiyye altında İşpaniye kâfiriyle ceng-i azîmler edüp mansûr u muzaffer olup el-Melikü'ʻl-Muzaffer es-Sultânu'l-Muʻazzam Turan Şâh b. el-Melikü'ʻs-Sâlih Necmeddîn Eyyûb {b. el-Melikü'ʻl-Kâmil Muhammed} deyü nâmdâr bir pâdişâh-ı sâhib-vakâr oldu. "Bu kalʻa-i Hasînkeyfâ anın binâsıdır." deyü niçe müverrihân-ı Arab eyle tahrîr etmişler ve müverrih dahi mezkûr mezkûr şehzâdenin bu zemîn-i Hasînkeyfâ maskat-ı re'si olmağile müstakil halîfe olunca "Mısır'dan hazîne gönderüp bu Hasînkeyfâ'yı binâ etdi." deyü tahrîr etmiş.

{Baʻdehû bu Turan Şâh-ı Muʻazzam Dimyat kalʻasın İşpaniye Firengî destinden halâs eyleyüp Mısır'a geldikde sene 648 târîhinde kendü kulları Turan Şâh üzre gulüvv edüp şehîd etdiler. Müddet-i saltanatı ancak yetmiş gün oldu. Ammâ gazâlarda ve kalʻa-i Hasankeyfâ'da çok hilâfet etdi. Mısır'da vâlidesi Şecerü'ʻd-dür yanında medfûndur. Âl-i Eyyûbiyân bunda inkırâz buldu ve saltanat kullarına intikâl etdi}. Ammâ efvâh-ı nâsda galat-ı meşhûr evlâ olup Hasankeyf kalʻası derler.

Bu gûne galat-ı meşhûr ile dest-i Âl-i Osmân'da (–) aded Hasan nâmında kalʻalar vardır. Evvelâ Erzurûm'un cânib-i şarkîsinde bir menzil baʻîd Pasin sancağı beği tahtı olan sahîh Hasan kalʻasıdır. Hasîn kalʻası değildir. Zîrâ Akkoyunlu pâdişâhlarından Sultân Uzun

Hasan Bayındırî binâ etmeğile Hasan kal'ası derler.

Ve Malatıyye kurbünde Hasan Badrak kal'ası, Timur Sivas'a giderken harâb edüp kendi kaldı. Ve yine Malatıyye kurbünde Hasan Mansûr kal'ası ve Trablus-Şâm kurbünde Hasan kal'ası ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bu kal'a-i Hasankeyfâ Erzurûm Hasan kal'asından sa'bdır.

Der-beyân-ı eşkâl-i zemîn-i kal'a-i Hasînkeyfâ

Nehr-i azîm Diyârbekir önünden cereyân eden Şatt'ın kenârında bir püşte-i âlî üzre şekl-i muhammes seng-binâ kal'a-i ra'nâdır kim Şatt'ın cânib-i garbında Cizre ve Mardin hâkinde anlara ikişer konak karîb bir kal'a-i garîbdir kim cânib-i garbîsinde iki menzilde Diyârbekir hâkiyle müşâdır. Cânib-i şimâlîsinde nehr-i Şatt aşrı Mifârıkîn beğiyle bir menzilde müşâdır. Ve yine cânib-i şimâlin şarkîsine meyyâl Şatt aşrı bir menzilde Karabaş nâm Yezîdî Kürdü köyünde Hazzo beğiyle müşâdır. Ve cânib-i şarkı Şatt'a Cizre beği hudûdu olmağile hem-hudûddur. Ve cânib-i cenûbda bir konakda Aşdı beğiyle müşâdır ammâ müverrihân kavli üzre bu kal'a-i Hasankeyf cezîre-i Dicle vü Furât addolunan cezîre içinde Şatt kenarında nehr-i Furât semt-i garbîsinde üç menzîl ba'îddir. Ammâ kal'a-i Keyf-i Sikiyf, Hasankeyf Sikyf tâ Şatt kenârındadır. Zîrâ Diyârbekir'den Şatt ile taraf-ı cenûba cereyân eden kelek gemileri ibtidâ Hasankeyf'e yanaşırlar, andan Aşdı hudûduna çıkarlar, andan Cizre şehrine, andan Kefirzamân'a, andan şehr-i Hafr'a andan şehr-i Musul'a andan Tikrid'e andan İmâm Mûsâ andan Kuşlar kal'asına cümle kelekler yanaşırlar. **[389a]** Zîrâ bu bâlâda tahrîr olunan kılâ'lar cümle Şatt'ın cânib-i garbîsinde Hasankeyf tarafındadır ve Diyârbekir'e (–) menzil karîbdir ve Diyârbekir'in eyâleti hâkinde bir sancakdır.

Ahvâl-i hâkim-i Hasankeyf'in keyfiyyet-i hâllerin beyân eder

Evvelâ eyâlet-i Diyârbekir kânûn-ı Süleymân Hân üzre on iki aded Osmânlı sancağıdır. Kılıç-ı ze'âmet elli ikidir ve kılıç-ı timâr 626 dır. Sekiz aded yurdluk ve ocaklık tarîkiyle zabt olunur sancaklardır. Beş aded dahi mülkiyyet üzre mutasarrıf hükûmetler vardır ammâ bu Hasankeyf sancağı Diyârbekir eyâletinde azl ü nasb kabûl eder Osmânlı sancağıdır. Kânûn üzre beğinin hâssı 203.955 akçedir ve hâk-i amber-pâkinde Osmânlının sâ'ir livâlarındaki gibi timâr u ze'âmet ve alâybeği ve çeribaşısı vardır. Erbâb-ı timârı cümle cebelüleri ile bin altı yüz asker olur. Mîr-i livâsı dahi bin kadar askere mâlikdir. Me'mûr olduğu seferlere Diyârbekir vâlîleriyle tabl u kudümün döğüp sefer eşer. Livâsı hâkinden beğine ber-vech-i adâlet on sekiz bin veya yigirmi bin guruş olur ve Âl-i Osmân tarafından yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâdır.

Cümle (–) pâre nâhiye kurâlarından beher sene kadıya üç bin guruş olur. Şeyhülislâmı ve nakîbü'l-eşrâfı ve a'yân u eşrâfı vardır ammâ yeniçeri serdârı ve sipâh kethudâyeri ve kal'a dizdârı yokdur. Kal'anın hükmi cebehânesi ve mühimmât u levâzımâtları ve kal'a neferâtları cümle mîr-i livâsı hükmündedir ve muhtesibi ve bâcdârı ve şehir subaşısı vardır. Cümle hâss u harâcı Âl-i Osmân tarafından Mardin voyvodası zabt eder. Ve derûn-ı hisârda cümle (–) aded tahtânî ve fevkânî bâğ u bâğçesiz hânelerdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Aşağı rabâtda cümle (–) aded hânelerdir.

………………..(18 satır boş)………………..

Sitâyiş-i me'kûlât-ı Hasankeyf: Şalgamı gâyet büyükdür ve lezîzdir. Bir kerre Hasankeyfli bin sun'-ı Hudâ şalgam-ı kebîri Sa'îrd'e hedâyâ gönderirler. Sa'îrd'in pürçüklüsü ya'nî kırmızı havucu büyük olmağile Hasankeyf'in şalgamın delüp Sa'îrd havucu sokup Hasankeyf'e gönderirler. Hasankeyfli bundan bir nükte anlayup asker cem' edüp Sa'îrdli ile bir havuç ve şalgam içün ceng-i azîm {etdiklerin hâlâ meşhûr olup mâbeynlerinde adâvetleri vardır}. **[389b]**

Sitâyiş-i ibret-nümâ-yı âbâdân

Evvelâ bu şehr-i Hasankeyfâ'da nehr-i azîm Şatt üzre bir cisr-i azîm vardır kim diller ile ta'bîr ve kalemler ile tahrîr olunmaz ammâ deryâda katre ve güneşde zerre kadar tavsîf idelim.

Evvelâ bu cisr-i kebîr eyle bir kantara-i bî-hemtâdır kim tâk-ı revâkına dîde-i insân gücile nazar eder. Her kim ilm-i mi'mârîden haberdâr ise dikkat-i tâm ile nazar etse ta'accüb edüp vâlih [ü] hayrân olur. Devlet-i Âl-i Osmân'da meşhûr olan püllerin ve kantara ve cüsûrların en müntehâ memdûhu diyâr-ı Rûm'un Hersek sancağında Mostar şehri içre nehr-i Neranta ya'nî nehr-i Neretva üzre bir göz Süleymân Hân'ın cisri meşhûr-ı âfâkdır kim târîhi "Kudret kemeri" [133] lafzıdır.

Andan Bosnasarâyı serhaddinde Vişgrad kal'asında nehr-i Dirin üzre Sokollu Mehemmed Paşa'nın on iki göz cisri ibret-nümâsıdır.

Andan Edirne kurbünde nehr-i Ergene üzre Koca Murâd Hân'ın yüz yetmiş dörd gözlü köprüsü vâcibü's-seyrdir.

Anadolu'da nehr-i Sakarya üzre Geyve cisri ve Osmâncık cisri ve Amasiyye cisri ve Erzurûm'da nehr-i Araz üzre Çoban köprüsü ve yine Araz üzre Altun Halkalı cisri ve nehr-i Batmân üzre kal'a-i Hazzo kurbünde Batmân cisri. Bu zikr olunan cüsûrlardan mâ'adâ niçe bin ibret-nümâ cisr-i azîmler seyr [ü] temâşâlar etdim ki her birinin vasfında lisân kâsırdır ammâ alâ kadri'l-imkân tahrîr olunmuşu vardır ve inşâallah mahalliyle niçesin dahi tahrîr ederiz.

Ammâ bu Hasankeyf cisri temâşâ olıcak vâcibü's-seyr pül-i ibret-nümâdır. Şatt üzre, eyle bir dîvâne cereyân eder nehr-i arîz ü amîk üzre, Kehkeşân-âsâ semâya ser çeküp eflâke kemend atmış kavs-ı kuzahdan nişân verir bir cisirdir. Üstâd-ı bennâ var kuvvetin bâzûya getirüp bu cisrin yemîn [ü] yesârında olan pâyelerine eyle rıhtım-ı Şeddâdî esâs bırağup üzerine bir kemer inşâ etmiş kim şehr-i Medâyin'de Tâk-i Kisrâ-yı Enûşirvân bu tâk-i Havernak'ın yanında bir bend-i revâkdır ve bu cisrin yemîn [u] yesârı cümle boşdur. Hâne hâne kâ'a kâ'a müte'addid hücreler ve ıstabl-ı azîmler ve her hücrede Şatt'a nâzır pencereler ve şâhnişînler ile inşâ olunmuşdur. Bu cisir gûyâ nehr-i Batmân-ı azîm üzre inşâ olan Batmân cisrine müşâbihdir. Zîrâ Batmân cisri mukaddem binâ olunmuşdur.

Ana taklîden bu kal'a-i Hasankeyf'de nehr-i Şatt üzre bu cisri el-Melikü'l-Muzaffer es-Sultânu'l-Mu'azzam Turan Şâh Batmân cisrin inşâ eden mi'mârın şâkirdine bu Hasankeyf cisrin inşâ etdirmişdir. Bu cisrin itmâmın Batmân cisrini binâ eden {üstâd} istimâ' edüp

bir gün nihânîce Hasankeyf'e gelüp görse kim kendünün Batmân nehri üzre binâ etdüği cisirden âlî ve musanna' vü müzeyyen ve metîn ü müstahkem bir cisr-i ibret-nümâ olmuş kim hasedinden âh edüp şâkirdine eydür: "Ey oğul, eyi cisir binâ etmişsin ammâ bu cisir henüz nâ-tamâmdır. Bu cisrin tâ zirve-i a'lâsında kined yerine bir hayli civa dök kim bu cisir ilâ yevmi'l-haşr ber-karâr ola." deyüp gâ'ib olur. Ol gice bu cisri binâ edenin üstâd-ı hasûdu bir tulum içre yedi yıllık Ergane sirkesi kim semm-i helâhilden nişân verir, âlem ağyârdan bî-haber iken ol hasûd-ı lâ-yesûd üstâd cisrin tâ kined yerine bir tulum sarp sirke döküp firâr eder. Ol gice cisrin orta yeri nehr-i Şatt'a dökülür.

Ale's-sabâh cisri binâ eden halîfe gelüp cisr-i musanna'ı bu hâlde görüp bildi kim kendünün üstâdı hasedinden böyle etdi. Der-ân yine horasân ve cibis ile cisrin vasatın ta'mîr ü termîm eder, ammâ çi fâyide. Âhir-ı kâr yine Şatt'a düşer. İlâ hâze'l-ân bu cisr-i ibret-bünyân ortası meksûr kalup üstâd-ı mâzîler bu cisirin ortasına haşeb sütûnlar ile bir metîn kinedler edüp hâlâ ortası ağaç ile mebnî bir cisr-i kavîdir kim rûy-ı arzda meşhûr-ı âfâk cisrin biri dahi bu Hasankeyf kantarasıdır.

Bu püleden karşu tarafa Hasankeyf beğiyle atlara süvâr olup sayd [u] şikâra gitdikde hakîr at üzre bu cisirden ubûr etmeğe zehrem çâk olup piyâdece güzer edüp karşu tarafda yine esb-i sabâ-sür'atime süvâr olup Şatt'ın karşu tarafında yine Hasankeyf sancağı hâkinde sahrâ-yı vâsi' içre hargûş u gazâl şikâr ederek 5 sâ'at gidüp nehr-i Batmân kurbünde,

Ziyâret-i eş-Şeyh Hazret-i Çoban Sultân: Erzurûm eyâletinde Hasan kal'ası kurbünde nehr-i Araz üzre bâlâda merkûm olan cisr-i Çoban'ı inşâ eden Âl-i Çobaniyân'dan bu dahi bir pâdişâh-ı Çobaniyân idi. Terk-i tâc u taht u baht edüp bu mahall-i fezâda bir bâğ-ı İrem içre bir mesîregâh kubbede medfûn olup ziyâretgâh-ı avâm-ı ünâs-ı hâs [u] âmdır. Ve bu **[390a]** mahalde nehr-i Batmân Hasankeyf'e gelmezden üç sâ'at mukaddem Şatt-ı Dicle'ye rîzân olur ve nehr-i Batmân'ın Miyâfârikîn ve Zirkî ve Bitlîs dağlarından tulû' edüp kal'a-i Hazzo altında cisr-i Batmân altından ubûr etdiği, Van'a Melek Ahmed Paşa ile revâne olurken mufassal tahrîr olunmuşdur. Ve Şeyh Çoban ziyâretinde bir gece zevk u safâ edüp andan ale's-sabâh yine cânib-i şimâle 5 sâ'atde yine sayd [u] şikâr-ı erneb ve ceyran ederek,

Menzil-i karye-i Karabaş: Hazzo beği hükmünde beş yüz hâne-i İremli Yezîdî Ekrâdı köyüdür. Hatta bin altmış beş târîhinde bu köy Yezîdîleri bizi Van'a giderken Diyârbekir karşısında Çöldepe nâm mahalde bir şeb bu mel'ûn Yezîdîler bizi şebhûn ile urup arbede-i azîm edüp hele hamd-i Hudâ serîka etdikleri eşyâları ve atları bırakdırup harâmîlerin ta bu Karabaş köyüne dek kovup birkaçın katl etmişdik. Hamd-i Hudâ sıhhatle yine geldik, bir kend-i ma'mûrdur ammâ kavmi Yezîdî mağrûrdur. Anda dahi bir şeb hâb-âlûd olup andan avdet edüp cânib-i kıbleye 4 sâ'atde,

Menzil-i **karye-i Seremin:** Bu dahi Hazzo beği hâkinde iki yüz hâneli Sünnî Şâfi'îyyü'l-mezheb kimesnelerdir. Andan yine kıbleye vâsi' sahrâlar içre şikâr ederek 7 sâ'atde,

Menzil-i **diğer kal'a-i Hasankeyf. Der-fasl-ı tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı Hasînkeyfâ:**

………………..(10 satır boş)………………..

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı şehr-i Hasankeyf:

………………..(6.5 satır boş)………………..

Bu ziyâretleri tamâm edüp Hasankeyf beği (–) (–) beğden Murtezâ Paşa kethudâsı refîkimiz üç bin guruş mâlın alup ve niçe hedâyâ dahi gelüp hakîre de bir at ve bir kızıl katır ihsân edüp bir bayrak refîkler verüp beğ ile vedâlaşup,

Hasankeyf'den Diyârbekr'e gitdiğimiz menâzilleri bildirir (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) **[390b]**

Kal'a-i Diyârbekir'de Balıklı mahallesinde Osmân Paşazâdelerde on gün mihmân olup Firârî Mustafâ Paşa ile sohbet-i hâslar edüp Murtezâ Paşa Kethudâsı Ruznâmeci Hüseyin Efendi'den beş kise mâlın alup hakîr dahi paşadan ihsân [u] in'âm-ı firâvânlar alup Diyârbekir'den bir asker-i pür-silâh ile,

Bağdâd-ı behişt-âbâda giderken seyr [ü] temâşâ etdiğimiz kılâ' u menâzilleri beyân eder

Evvelâ Diyârbekir'den *Bismillah* ile cânib-i kıbleye (–) sâ'atde ma'mûr u âbâdân kurâlar içre,

Menzil-i karye-i Göksu:

………………..(1 satır boş)………………..

Bâlâda Sincâr seferine giderken mevsûfdur. Andan yine cânib-i kıbleye 7 sâ'atde çölistân içre,

Menzil-i Hazret-i eş-Şeyh Zolî Sultân: Mardin hâkinde ziyâretgâh-ı azîmdir kim aslında eş-Şeyh Şehrezûlî'dir. Beyne'l-halk tahfîf-i kelâm ve galat-ı meşhûr evlâ olmağile Şeyh Zolı derler ammâ sahîhi eş-Şeyh Şehrezûlî'dir kim ziyâretgâh-ı hâs [u] âm olduğu sene 1065'de evsâfı bâlâda mevsûfdur. *Kaddese sırruhu'l-azîz.*

Andan yine cânib-i cenûba çöl ü çölistân ve berr ü beyâbân içre 7 sâ'atde,

Evsâf-ı menzil-i kal'a-i gevher-nigîn, ya'nî hisâr-ı ibret-nümâ-yı Mardin

Beliyyât-ı dehrden emîn ola, âmîn yâ Mu'în, bi-hurmeti Seyyidi'l-Mürselîn

Bu mahalde bu kal'a-i Mardin'e geldiğimizde Mardin hâkimi Diyârbekirli Bakkaloğlu Muhammed Ağa sarâyında mihmân olup üç gün tekâ'üd edüp cân sohbetleri etdik.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Bu kal'a-i ibret-nümânın dahi evsâfı bâlâda sene 1065'de Firârî Mustafâ Paşa ile Sincâr dağına ve Alî Fâris üzre nehb etmeğe gelen çöl pâdişâhı eş-Şeyh (–) üzre gitdiğimizde evsâf-ı Mardin mufassal tahrîr olunmuşdur. Ve bu Mardin'in şimâline bir menzil-i tavîlde kal'a-i Hasankeyf'dir ve başka sancakdır. Ve Mardin ile Hasankeyf mâbeynehümâlarında mîr-i Aşdı hâkiyle müşâlardır. Ve bu Mardin'den üç sâ'at cenûba karye-i Göllü'dür kim

Rûm keferesi ile Dârâ Şâh bu Göllü sahrâsında ceng etdikde Dârâ Şâh münhedim olup na‘ş-ı kavm-i Acem püşte püşte yığılıdır. Ve Rûm keferesinin cîfe-i murdârlarının üstühânları başka başka üç yerde kümler içre yığılmışdır kim niçe bin küffâr ol hâk-i nâ-pâke gelüp yüzsüz yüzlerin sürerler. Ve bu Mardin'in cenûbunda Hâtûniyye nâm bir kal‘a-i ma‘mûr-ı benâm Mardin hâkindedir ve kal‘a-i Mardin bu Hâtûniyye kal‘asından nümâyândır. Hârûnu'r-Reşîd'in hâtûnu Zübeyde Hanım bu kal‘ayı inşâ etdiğiyçün Hâtûniyye kal‘ası derler.

………………..(1 satır boş)………………..

Mardin'den kalkup cânib-i cenûba (–) sâ‘atde,

Menzil-i Serçehânı: Kal‘a-i Mardin hudûdunda (–) (–)

………………..(1 satır boş)………………..

Bu Serçehânı‘nın cânib-i (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı tahtgâh-ı Dârâ Şâh-ı kadîm ve sevâd-ı belde-i harâb-ı azîm kal‘a-i Karadere ya‘nî sûr-ı Kara Dârâ

Bu mahmiyye-i kebîrin eğer müverrihân-ı seleflerin tahrîri üzre bu şehr-i harâbâbâdı tahrîr eylesek bin mücelled {kitâb} olur. Ancak harâbe-i ibret-nümâsından ma‘lûmdur kim Dârâ Şâh asrında altı bin câmi‘ ve yetmiş bin mesâcid ve altı bin medrese ve on bin mekteb-i sıbyân ve yetmiş bin dükkân ve üç bin hammâm ve iki bin hân ve üç kerre yüz bin sarây-ı a‘yân ve gayrı büyût-ı hânedân olduğundan mâ‘adâ bâğ-ı İremezâtları şehr-i Nasîbîn ile müşâ imiş ve şehr-i Kûfe ve şehr-i Ummân ve şehr-i Musul imiş.

Ba‘dehû bu Kara Dârâ şehrinin harâb olmasının sebeb-i aslı oldur kim kal‘a-i Mardin altında Rûm keferesi askerin Dârâ Şâh Göllü sahrâsında karşılayup bir savaş-ı perhâş edüp dest-i Rûm'da Dârâ Şâh münhezim olup firâr edüp bu pây-ı tahtgâhı olan Karadere'ye gelüp yine var kuvveti bâzûya getirüp deryâ-misâl asker cem‘ edüp kavm-i Rûm ile bu Karadere önünde bir neberd-i azîm edüp bi-emri Hudâ Dârâ Şâh **[391a]** yine münhezim olup bizzât Dârâ Şâh esîr-bend-i zencîr olup cemî‘i İrân-zemîn vilâyetlerin Rûm keferesi harâca kesüp bu Kara Dârâ şehrin harâb [u] yebâb ve halkını kebâb edüp ilâ hâze'l-ân harâbistânı ve sûr-ı kadîmi bir konak mesâfeye varınca yerde yatır ammâ bu şehr-i harâb memerr-i nâsda elzem-i levâzımından olmağile sene 1041 târîhinde Sultân Süleymân Hân a*leyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân* Irâk seferlerine geldiği mahallerde bu kal‘a-i zîbâyı ibtidâ Hûşeng Şâh binâ etdiği kal‘a esâsı üzre seng-binâ bir kal‘a-i çâr-kûşe-i ra‘nâ inşâ edüp Mardin ve Nasîbîn mâbeyni emn ü emân-ı râh oldu. Hâlâ bu kal‘a şehr-i Nasîbîn hâkinde Karadere nâm bir dere ağzında bir boğazkesen kara dereli boğazda bir püşte-i âlî üzre bir kal‘adır. İçinde şitâ eyyâmlarında Aşdı ve Keys kavmi sâkin olurlar.(–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve makâm-ı ziyâret-i Hazret-i Zelkifl ibn Hazret-i Eyyûb *aleyhi's-selâm:* Niçe müverrihler bunda medfûndurlar ammâ sahîhi kal‘a-i Hille kurbünde Refiyye nâm {karye kurbünde Hazret-i Alî kabri kurbünde nehr-i Furât kenârında medfûndur, sah}. Bu kal‘anın cânib-i (–) nâzır bir kapusu vardır. Bu kapunun iç yüzünde,

Ziyâretgâh-ı Hazret-i eş-Şeyh Emîr Sultân: Cümle kavm-i Ekrâd bu sultâna mu‘tekid olup ziyâret ederler. *Kaddesenallahu bi-sırrıhi'l-azîz.*

Andan sonra bu Karadere şehr-i harâbından cânib-i cenûba (–) sâ‘atde çöl [ü] çölistân içre yüz bin renc [ü] anâ çekerek şiddet-i hârda yine Bağdâd-ı İremezâtu'l-imâd'ın yoluna gelüp,

Evsâf-ı bilâd-ı Sakaleyn ve tahtgâh-ı Dârâ Şâh-ı dârü‘l-mülûkeyn, mâbeyn-i âmid-i Irâkeyn, ya‘nî Nasîbîn-i bilâd-ı rebî‘ayn

Müverrihân-ı selef-i Rûm u Arab u Acem kavilleri üzre bu kal‘anın bânîsi ibtidâ Hûşeng Şâh'dır. Andan niçe mülûk-ı kudemâya intikâl edüp İskender-i Yunan asrında Dârâ Şâh'ın tahtgâhı olup bu şehr-i azîmde İskender Dârâ Şâh'a rağmen harâb etdi. Zîrâ ol asırda bu edîm-i arzda Dârâ Şâh'dan ulu pâdişâh-ı şâh-ı şâhân yok idi. Ba‘dehû İskender-i Yunan hurûc edüp diyâr-ı Rûm-ı edna'l-arz-ı ân-merzibûmu cümle kabza-i teshîre alup arz-ı Irâkeyni feth etmeğe ihtimâm-ı tâm edüp Irâk-ı Arab kim kal‘a-i Haleb'dir ana istîlâ etdi. Andan Dârâ Şâh'ı zebûn edüp arz-ı Irâk-ı Acem kim Bağdâd'dır, ana da mâlik oldu ve ba‘dehû Dârâ Şâh merhûm olup İskender Dârâ‘nın ehl-i beytlerin cümle Anadolu diyârında Menteşa hâkinde Rodos cezîresi mukâbelesinde Dârâhiyye nâm kazâ-yı fezâda Dârâ Şâh'ın duhter-i pâkîze-ahterlerin anda haps edüp Sönbeki cezîresi küffârların Dârâ Şâh kızları üzre dîdebân nasb etdi. Hâlâ ol kazânın vech-i tesmiyyesi Dârâ Şâh kızları anda sâkin olduğiyçün Dârâhiyye kazâsı derler.

Hakkâ ki ol kazâ halkı gâyetü‘l-gâye perî-peyker ve melek-manzar kimesneler olup "Dârâ Şâh neslindeniz." deyü iddi‘â ederler. Ve lisânlarında dahi ba‘zı lûgatları Fârisî tekellüm ederler. Ve ol Dârâhiyye kazâsının âb u hevâsında gâyet hoş-hevâ olup kûh-ı bâlâlarında aselbend ağacı ve karagünlük buhûru ve kitre ve sıgala yağı nâm dühn-i mu‘amberin râyiha-i tayyibesi âdemin dimâğın mu‘attar eder. Ol Dârâhiyye kûhlarında bunun emsâli niçe gûne zî-kıymet mahsûlâtlar vardır.

Ve yine İskender-i Yunan Dârâ Şâh'ın cümle vüzerâ ve vükelâ ve şehzâdelerin ve cümle ser-i kârda olan Acem serdârların kayd [ü] bend ile Rûm'a getirüp Üsküdar ile İzmit kal‘ası mâbeyninde sâhil-i halîc-i Rûm'da bir yalçın kaya üzre kal‘a-i Kahkahâ‘dan nişân verir bir sûr-ı üstüvâr inşâ eyleyüp Dârâ Şâh'ın cümle şehzâdelerin ol kal‘a-i bülende haps-i ebed etdüğinden ol kal‘aya kavm-i Rûm Dârâ Piğados derlerdi.

Ba‘dehû sene 827 târîhinde kal‘a-i mezbûru Çelebi Sultân Mehemmed Hân feth edüp piğadosunu ref‘ edüp Dârâca kal‘ası dediler. Geybizye rabtası altında bir kal‘a-i bülenddir. Ba‘dehû Dârâ Şâh merhûm olup bu kal‘a-i Nasîbîn harâb olup niçe şu‘arâlar Dârâ Şâh'ı ba‘zı ebyât-ı eş‘ârlarında tahmîs ile yâd eylemişlerdir. Tahmîs-i güfte-i (–) Efendi:

Gûş-ı murg-i dile gökden gelir âvâz-ı horûs

Eyleme kendünü tezyîn misâl-i tâvûs

Deyr-i âlemde nedir dinle sadâ-yı nâkûs

Vaktidir na‘raların anla nedir tabl ile kûs

Kanı Keyhüsrev [ü] Dârâ kanı yâ Keykâvûs

Acem şâhlarında Dârâ Şâh gibi bir pâdişâh yok idi. Ne tâc u taht u raht u bahtı kalmayup [134] nassı üzre ne vücûd-ı Dârâ ve ne şehr-i Nasîbîn-i seng-i hârâ kalup hâlâ cemî'i imâristân-ı Nasîbîn rimâl-i türâb olup yatır. Müverrihân-ı sâhib-i hey'et üzre bu şehr-i Nasîbîn'e beyne'l-Irâkeyn derler. Zîrâ Bağdâd'a ve Haleb'e ve Diyârbekir'e ve Erdebil'in cümle mâbeynlerine **[391b]** vâki' olmağile Nasîbîn-i Irâkeyn derler. Ve cümle müverrihler buna Nasîbîn dedikleri Hazret-i Yûnus *aleyhi's-selâmın* nutk-ı dürer-bârları te'sîriyle Nasîbîn derler. Zîrâ Hazret-i Yûnus'a kavm-i Nasîbîn îmân getirdiklerinden Yûnus Nebî du'â edüp "Yâ kavm-i hâmiyet, sizin her mahsûlünüz Nasîbîn ola!" deyü du'â edüp bir kerre ekdikleri mahsûl iki kerre hubûb verir.

Ekseriyyâ cümle devâbları ikizer doğurur ve Şattu'l-Arab'da nûnları bile iki kerre yavru hâsıl eder ve ekserî evlâdları ikişer ikişer müştakk olur ve mezra'alarında hod giyâhât [u] nebâtâtları ve pembe vü hinduvâneleri bir kerre eküp ikişer üçer kerre mahsûl aldıklarından cümle müverrihân şehr-i Nasîbîn derler ammâ efvâh-ı nâsda Nısibin derler ammâ lisân-ı İbrî'de şehr-i Hamit derler. Zîrâ bu şehri ba'de't-tûfân Hûşeng Şâh binâ edüp ba'dehû oğlu Hamit Şâh dahi ziyâde tevsî' imâr edüp Hamit üç yüz sene mu'ammer olduğundan şehr-i Hamit derler. Hazret-i Yûnus Nebî'nin nazargâhıdır ve hâlâ hânesinin zemîni ziyâretgâh-ı erbâb-ı dilândır.

Hâkimân-i Nasîbîn'i beyân eder

Evvelâ bu şehr-i kadîm Diyârbekir eyleti hâkinde başka sancak beği tahtıdır. Beğinin kânûn-ı Süleymân Hân üzre hâssı 200.000 yük akçedir ve yedi yüz askere mâlikdir ve taht-ı hükûmetinde ze'âmet 12 ve timâr 105 ve cebelüleriyle cümle dokuz yüz asker olup alâybeği ve çeribaşısıyla sefer eşerler ammâ za'îf askerdir. Zîrâ timârlarının kurâları Keys Urbânı ve Mevâl Urbânı ve Aşdı Ekrâdı aşkıyâları derdinden köyleri imâr olmayup bî-hâsıl olmağile erbâb-ı timârları müflislerdir ammâ şecî' ü bahâdır merd-i meydânlardır. Ve bir hâkimi dahi Âsitâne tarafından gelir yüz elli akçe pâyesiyle kazâ-yı nâgehânîdir kim hakkâ senevî yüz elli guruş ancak hâsıl olur. Müftî ve nakîbi ve yeniçeri serdârı ve kal'a dizdârı kal'a neferâtları ve şehir benderi ve şehir subaşısı ve muhtesibi vardır ammâ sipâh kethudayeri yokdur. Zîrâ bu diyârlarda sipâhlık makbûl değildir. Ammâ Bağdâd ve Tikrit ve Diyârbekir yakın olmağile kapukulu yeniçeriliği mu'teberdir.

Eşkâl-i zemîn-i kal'a-i Hamit-i Nasîbîn

Kal'ası bir mahsûldâr düz yerde sâhil-i nehr-i (–) de bir sûr-ı köhnedir ve seng-i mutarraş ile bennâ-yı selef binâ etmiş şekl-i (–) bir kal'a-i yektâdır. Ve dâ'iren-mâdâr cirmi (–) bin adımdır ve cümle (–) aded kapudur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Ve derûn-ı sûrda cümle 700 aded tahtânî ve fevkânî hâk-i pâk-i kireç ve cıbıs ile mestûr hâne-i ma'mûrlardır. Dizdârı ve kal'a mustahfızânı hâneleri ve cebehâne mahzenleri vardır. Zamân-ı kadîmde gâyet ma'mûr imiş. Zemîni cezîre-i Dicle ve Furât'da kâ'ide-i rebî'dedir.

Cümle (–) aded câmi'lerdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve nehr-i Hermas tulû' etdüğü cebel-i Hermas üzre Câmi'-i Hazret-i Nûh ziyâretgâh-ı azîmdir, ammâ ol kadar imâr

değildir.

Cümle (–) aded medreselerdir.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Cümle (–) aded mekteb-i sıbyândır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Cümle (–) aded tekye-i dervîşândır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Cümle (–) aded hammâm-ı gâsilândır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Cümle (–) aded hân-ı hâcegândır.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Cümle (–) aded bâzâr-ı bezzâzistândır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Memdûhâtından, âb-ı revânı ve bostân u gülistânı ve verd-i handânı meşhûr olduğundan kavm-i Arab verd-i Nasîbîn diye medh ederler.

Cümle (–) aded sebîl-i atşândır. Melik Sincâr ve Sencer Şâh asrında bu Nasîbîn içre cereyân eden nehr-i Nasîbîn Hermas şehrin **[392a]** cümle sebîlleri ve cevâmi‘ ü hammâmları reyy etdikden sonra şehrini cânib-i şimâlinden ba‘îd sahrâlar cümle bâğ u besâtîn ve hadîka-i ravza-i Rıdvân misilli cinîn ü gaytânlar idi. Nehr-i Hermas tulû‘ etdüği kûh-ı bülende varınca bâğ-ı behişt birbirlerine çıt-a-çıt olup cümle mezra‘aları nehr-i Hermas'dan sulanır bir kûh-ı bâlâdan tulû‘ eder. Hatta be-kavl-i müverrihân mahall-i Tûfân'da Hazret-i Nûh'un gemisi bu Hermas dağında dahi müstakarr olup iki gün ol cebel üzre ârâm edüp hâlâ anda ziyâretgâh-ı Câmi‘-i Hazret-i Nûh *aleyhi's-selâm* var, zamân-ı kadîmde gâyet ma‘mûr imiş. Hâlâ ol kadar imâr değildir. Ancak yayla zamânı Aşdı Ekrâdları ibâdet ederler.

………………..(30 satır boş)………………..**[392b]**

Der-fasl-ı külliyât-ı şehrengîz-i belde-i Nasîbîn

Evvelâ bu şehrin hâkiyle cezîre-i Ömer hâki arasında cânib-i garba meyyâl Aşdı Ekrâdı beğinin köyleri vardır kim Nasîbîn'e bir konak ba‘îd ma‘mûr ve müzeyyen kurâlardır. Ammâ Aşdı beğinin taht-ı kadîmi olan kasabası şehr-i Mardin'dir. Ekseriyyâ ahâlîsinin hâneleri mağaralardır ammâ mâh-ı temmûzda cümle kehfleri gûyâ serdâb-ı Bağdâd'dır ve vakt-i şitâda her gâr-ı yetîmânları gûyâ hammâmdır.

Sitâyiş-i âb-ı zülâl-i nehr-i zülâl-i Hermas-ı Nasîbîn

Bu nehr-i âb-ı hayâtın evveli şehr-i Nasîbîn garbında Aşdı dağlarından tulû‘ edüp şehr-i kadîm Nasîbîn (–) (–) (–) ubûr edüp şehrin şark cânibine karîb bir cisr-i metînin altından ubûr edüp bu cisrin başına cümle tüccâr u züvvâr ve âyende vü revendegân u sevdâgerân

ve vüzerâ vü vükelâlar hayme vü hargâhlarıyla mezkûr cisir başında meks edüp nehr-i Hermas'dan gûnâ-gûn mâhîler sayd edüp tenâvül ederler. Ol mahalden nehr-i Hermas geçüp sehel aşağı vardıkda nehr-i Sersâr andan müteferrika olur andan nehr-i Sersâr beled-i Hatîb ve çölistânda kal'a-i Sincâr vâdîlerine uğrayup deverân u cereyân ederek iki fırka olup biri kal'a-i Tikrit kurbünde nehr-i Dicle'ye rîzân olur ve bir fırkası yine nehr-i Sersâ'dır kim nehr-i Hermas'dan ayrılmışdır.

Ba'dehû bir konak cereyân edüp nehr-i Habur kal'a-i Karkaya nehrine mahlût olur ve nehr-i Sersâr ve nehr-i Habur-ı Karkaya üçüsü bir olup yine nehr-i Karkaya'nın bir fırkası yanındaki nehr-i azîm Furât'a mahlût olup kal'a-i Hille ve kal'a-i Rûmahiyye'yi geçüp kal'a-i Kurna altında nehr-i Furât nehr-i Şattu'l-Arab'a dâhil olur ammâ be-kavl-i müverrihân-ı Irâk bu nehr-i Hermas'ı şehr-i Nasîbîn'e ve kal'a-i Sincâr'a cereyân etdirüp üç aded nehirleri birbirlerine mahlût etdirüp "Hâk-i pâk-i Nasîbîn'i ve türâb-ı sancağ-ı Sincâr'ı reyy etdirüp hayrât eden melik-i Sincâr, Sencer Şâh'dır." deyü müverrihler eyle tahrîr etmişler ammâ bu hakîrin ol diyârlarda fâtih-i Bağdâd Murâd Hân-ı Râbi'den sonra çok tek-i pûmuz olup ma'lûmımız olduğu üzre Şattu'l-Arab'ın cânib-i şarkîsinde İmâdiyye hâkinde diyâr-ı Hakkarî'den berü cereyân edüp gelir nehr-i Habur-ı Sindiyân dahi vardır. Kal'a-i Zaho dibinden cereyân edüp Cizre'nin şatt-ı şarkîsindeki toprağı hudûdunda nehr-i Şatt'a rîzân olur, buna nehr-i Habur-ı Sindiyân derler. Ammâ bu Nasîbîn sahrâlarından ve Karkaya kal'ası dibinden cereyân eden nehre Habur-ı Karkaya derler ammâ bu nehir kenârında ve Nasîbîn içre Kâşiyân akrebi gibi kâtile akrebi olur kim gâyet ağuludur.

Hâssa-i hâk-i cebel-i Cûdî: Ammâ cebel-i Cûde hâkinden sehel çamur edüp akrebin zahm urduğu yere yapışdırsalar bi-emrillahi Ta'âlâ şifâ bulduğiyçün cümle Nasîbîn ahâlîsi kûh-ı Cûde hâkinden hânelerinde fârûk-ı a'zam gibi hıfz ederler. Gâyet mücerrebdir kim Hazret-i Nûh Necî'nin mu'cizesinden kalmışdır. Ve bu şehr-i Nasîbîn cebel-i Sincâr'ın şimâlinde birbirlerinden nümâyân kûh-ı bülendleri vardır.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı şehr-i Dârâ-zemîn, ya'nî kal'a-i kadîm Nasîbîn

Evvelâ,

Ziyâretgâh-ı beyt-i Hazret-i Yûnus *aleyhi's-selâm:* Şehrin harâbistânının cânib-i şimâlinde bir kârgîr hâne-i külbe-i ahzân bir savma'a-i ra'nâdır kim cemî'i erbâb-ı hâcât anda varup ziyâret ederler. Andan,

Ziyâretgâh-ı makâm-ı Hazret-i Üzeyr Nebî *aleyhi's-selâm:* Bu âsitânenin evkâfı harâb olmağile ol kadar imâr değildir. Ekseriyyâ Hindî fukarâları sâkindir. Lâkin müstecâbü'd-da've yerdir.

Andan yine şehrin cânib-i (–) bir ferahfezâ yerde **Makâm-ı Hazret-i Zeynelâbidîn ibn Hazret-i İmâm Alî** *radıyallahu anhümâ.* Andan şehir harâbistânında,

Ziyâretgâh-ı makâm-ı Hazret-i Eyyûb Nebî: Evkâfı yokdur. Bunda dahi Hindî fukarâları sâkinlerdir, ammâ Hazret-i Eyyûb'un vücûd-ı şerîflerin Karadere şehrinde ziyâret etdik. Ammâ be-kavl-i ulemâ-yı Şâm-ı cennet-meşâm Hazret-i Eyyûb Şâm eyâletinde Mezirît {kal'ası} kurbünde karye-i Şeyh Sa'duvi yarım sâ'at geçüp nâhiye-i

Çevlân'da ziyâret-i Hazret-i Eyyûb'dur. Bizzât kendüleri bir beyâz kubbe ortasında yeşil bez ile mestûr sandûka içre medfûndur. Göğinde on nefer fukarâsı var. Kubbe kapusu şimâle nâzır bir âdem eğilüp geçer küçük kapudur. Mihrâbının iki tarafında sancağ u bayrakları var ve taşra haremi vâsi'dir. Kapusu cânib-i garbda Kunaytara tara{fına açılır ve kasaba-i Kunaytara ile bu Eyyûb Nebî} kurbünde bir âsitâne-i müfîd ü muhtasar içinde {Hazret-i Ukkâşe} medfûndur. Etrâfı dağ ve bir tarafı çölistândır ammâ Hazret-i Eyyûb'un cümle vücûdun kurdlar yeyüp bir kerre âh demedi. Müddet-i ömürleri yüz otuz sene oldu. Hâtûnuna Râhime derlerdi. Hazret-i Yûsuf'un oğlu Hazret-i Efrâyim kerîmesidir.

Bu Çevlân nâhiyesinde dahi ziyâret eyledik. Hamd-i Hudâ bu Nasîbîn şehrinde makâmın dahi ziyâret eyledik. *Rahmetullahi aleyh*.

Andan yine şehr-i Nasîbîn içre harâbistânda,

Makâm-ı Hızır Nebî: Kubbesi harâbdır.

Der-fasl-ı ahvâl-i şehr-i Nasîbîn-i Dârü's-Sakalân ya'nî bilâd-i kavm-i ecinne-i cân

Evvelâ cümle muhaddisîn ü müverrihîn ve bâ-husûs müfessirîn Keşşâf hazretleri eyle tahrîr eylemişler kim bu Nasîbîn şehrine hukemâ-yı kudemâ kehhânları şehr-i Sakalân derlerdi. Niçe bin yıl bu şehr üzre ecinne kavmi ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl ederlerdi. Zîrâ Cenâb-ı Allah bu rûy-ı arzı sûre-i (–) (–) âyet-i şerîfe fehvâsında (–) [135] nass-ı şerîfi üzre **[393a]** bu edîm-i arzı altı günde lafz-ı "Kün" ile halk etdükde bu yer yüzün niçe bin ecnâs-ı mahlûkât-ı gûnâ-gûn ile mâl-â-mâl edüp ecinne kavmine bu arz-ı Irâk'da bu Nasîbîn-zemînin mesken [ü] me'vâ edüp mutasarrıflar idi. Tâ ki Enûşirvân-ı Ekâsire hâkim-i Irâk iken târîh-i İskender-i Yunan'dan sene 882 geçüp ve zamân-ı Hazret-i İsâ'dan sene altı yüz geçüp Hazret-i Muhammedü'l-Mustafâ mâh-ı Rebî'u'l-evvel'in on ikinci gice isneyn gicesi Emîne Hâtûn'un rahminden müştakk olup sa'âdetle bu rûy-ı arza kadem basdukda ol leyle-i mübâreke içre cemî'i dünyâda düyûrların kubbeleri yıkılup ve cümle âteşgede-i Nemrûdlar sönüp ve bu şehr-i Nasîbîn-i Dârü's-sakalân dahi cümle tılsımâtlarıyla heme âsâr-ı binâları münhedim {olup} kavm-i ecinne dahi güzel mesken-i latîf oldu. Zîrâ kavm-i ecinne harâb-âbâddan hazz ederler.

Ol asırda ecinne pâdişâhı ervâh-ı tayyibeden Melik Sırfeyâîl idi kim tâ Hazret-i Süleymân'dan berü mu'ammer olup îmân getirmiş idi. Bu mezkûr Melik Sırfeyâîl mevlûd-ı Nebî'den sonra kırk yıl dahi Nasîbîn şehrine mutasarrıf olup Hazret-i Risâlet-penâh dahi kırk seneye bâliğ oldukda ol gün Hazret'e Cenâb-ı Kibriyâ tarafından Hazret-i Cibril-i Emîn vesâtatıyla sûre-i Ikra'da yarlığ-ı belîğ-i Rabbü'l-İzzet gelüp [136] emriyle âmil olup {mühr-i nübüvvet sâhibi hâtemü'l-enbiyâ oldukda ibtidâ hadîs-i şerîfi bu olmuşdur: [137]} şehr-i Mekke ile Mine bâzârı mâbeyninde Mescid-i Bî'at'de ibtidâ nisâ tâ'ifesinden Hadîce-i Kübrâ îmân ile müşerref oldu kim zevce-i Resûlullah'dır.

Andan ricâl tâ'ifesinden ibtidâ bî'at eden Hazret-i Ebâbekri's-sıddîk ve Alî ve Zeyd b. Hâris ve Abdullah ibn Mes'ûd ve Abdurrahmân ibn Avf ve Osmân ve Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Zübeyr ibnü'l-Avvâm ve Bilâl-i Habeşî ve Süheyb-i Rûmî ve niçe yüz sahâbe-i kirâm îmân ile müşerref olup ol mahalde Hazret-i Cibril-i Emîn Hazret-i Risâlet'e şerâ'it-i

vudûyı ve tahâreti ve salâtın şerâ'it [ü] kuyûdun ta'lîm edüp cümle ashâb tecdîd-i vudû edüp Hazret-i Cibril imâm olup iki rek'at namâz kılup selâm verdikde cânib-i Irâk'dan bir rîh-ı akîm ve bir gürüldü zâhir olup Hazret-i Cibril-i Emîn buyururlar kim:

"Yâ Muhammed! İbtidâ mühr-i nübüvvetin gününde diyâr-ı Irâk'da Nasîbîn-i Dârü's-sakalânın gelen Melik Sırfeyâîl ki ecinne melîkinün müslimidir, anın da'vâsın fasl eyle." deyüp cânib-i Hakk'a gidince hemân bir toz içinden bir asker nümâyân olup cümlesi eli kolu kanlı ve yaralı ve bereli kavm-i ecinneden bir ecinne gelüp "Esselâmü aleyk Yâ Muhammed!" dedi. Hazret dahi "Ve aleykümü's-selâm yâ Melik Sırfeyâîl, hoş geldin!" dedikde Yâ Muhammed bî'at deyüp Hazret-i Risâlet-penâhın dest-i şerîfin bûs edüp kelime-i şehâdeti getirüp ibtidâ ecinne kavminden İslâm ile müşerref olan Melik Sırfeyâîl'dir.

"Yâ Muhammed, nübüvvetin mübârek ola. Ben Hazret-i Süleymân'dan berü mü'min ü muvahhid idim. Hamd-i Hudâ cemâl-i bâ-kemâlin görüp İslâm ile müşerref oldum!" deyü Hazret-i Resûl huzûrunda kelimât eder ammâ aslâ bir vücûd görünmez. Cümle henüz bî'at eden huzzâr-ı meclis ta'accüb edüp âlem-i hayretde kalup Hazret'den su'âl etdiklerinde Hazret buyurdular kim "Yâ Ebâbekir, bizim ecinne meliki Sırfeyâîl'dir." buyurdular. Cümle sahâbe-i kirâm andan bildiler kim Hazret-i Resûl ins [ü] cinne meb'ûs olup hâtemü'l-enbiyâdır.

Andan Melik Sırfeyâîl eyitdi. "Yâ Resûlullah, şer'ile huzûrunda da'vâm var. Dünyâ halk olunaldan berü Dârü's-sakalân şehr-i Nasîbîn bizim kânımız idi. Şimdi sana nübüvvet geldiği mahalde şehr-i Nasîbîn'den ervâh-ı habîse Melik Tahlîc ile ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl edüp anlar bizi bu hâle koyup anlardan ve bizden bu kadar cân u cinn helâk olup âhir münhezim olup huzûruna geldim. Amân yâ Muhammed, vatanımız elimizden gitdi." deyü feryâd etdiğinde hemân Hazret-i Risâlet-penâh tecdîd-i vudû edüp eydür:

"Yâ ashâbî! Bu gün acâ'ib da'vâ istimâ' edersiniz ammâ müddî' [vü] mede'un aleyhaların vücûdların görmezsiniz. Hemân *e'ûzü Billahi mine'ş-şeytâni'r-racîm* deyü isti'âzeye müdâvemet edin." deyü tenbîh buyurdular.

Ve bu te'avvüz ibtidâ Hazret-i Risâlet'den istimâ' olundu kim anların kelâm-ı dürerbârlarıdır. Zîrâ ibtidâ nübüvvet günü idi. Sûre-i Ikra âyeti yarlığından gayrı âyet nâzil olmamış idi. Hemân Hazret-i Risâlet-penâh "Yâ ashâbî korkman, bir kimesneye zararı yokdur." deyüp bir kerre *"Yâ Melik Tahlîc kavm-i ecinne-i cân ta'al."* deyü nidâ edince *el-azametullah* be-kavl-i müfessirîn huzûr-ı Resûl-i Ekrem kavm-i cân-ı ecinne ve ervâh-ı tayyibe kavmi, Melik Sırfeyâîl ile Mine bâzârından tâ cebel-i Arafât'a varınca ol vâdîler mâl-â-mâl-i {ecinne} olup bir feza' u çeza' kopdu kim huzzâr-ı meclis âlem-i hayretde kaldılar.

Bir sadâ istimâ' olunur ammâ zâhirde bir ferd-i âferîdeden bir merd-i cân nümâyân değil. Hemân bu asker içinden karalar geymiş kara çehreli ve burnunun orta direği yok bir ecinne geldi ve yanı sıra bir kara çehreli âdem sıfatlı elli ayaklı ammâ iki omuzlarında kanatlı sağ gözü kör bir cin sıfatlı **[393b]** dahi ervâh-ı habîse meliki ile ilerü gelüp *"Esselâmü aleyk yâ Muhammed"* dediler. Hazret-i Risâlet *"Aleynâ yâ la'înân"* dedikde meğer ol gözü kör kanatlı şeytân-ı aleyhi'l-la'ne idi.

Hazret buyurdular kim: “Yâ Melik Sırfeyâîl! İşte hasmın Tahlîc Melik, gelüp mürâfa‘ olun!” dedikde iki melik yan yana durup Sırfeyâîl müslim olmağile Hazret tarafına meyyâl durup,

Sırfeyâîl-i tayyibe eydür: “Yâ Nebî! Bu Tahlîc-i habîse benim mülk-i mevrûsumu elimden aldı kim dâr-ı dünyâ duralı abâ-an-ceddin mekânımız idi. Şimdi bu Tahlîc bu İblîs askeriyle yek-dil [ü] yeh-cihet olup bizi şihâb ile helâk edüp mülkimiz elimizden aldı.” deyü da‘vâ etdikde Tahlîc, ervâh-ı habîse tarafından şeytân *aleyhi’l-la‘ne* söze başladıkda,

Hazret eydür: “Yâ mel‘ûn bu da‘vâda senin ne alâkan var?” dedükde İblîs-i pür-telbîs tezvîr libâsların giyüp vesvese kelâmlarına rehâ buldurup eydür:

“Yâ Muhammed, asıl bu şehr-i Nasîbîn, Âdem ceddin ile zemîne hubût etdiğimizde (–) (–) şehrine nüzûl edüp andan bu şehri mesken [ü] me’vâ eyledim. Bu da‘vâyı ben ederem ve ben bu kavmin ulusıyam ölüsü değilem ve kabri kabrun kurbı kabrun ve hafrudan değilem. Bu şehr-i Sakalân tâ zemîn ü âsumân devr edelden berü Şemlâl b. Eres pâdişâhın cedleri cân-ı ecinne kavminden berü bu şehir mülk-i mevrûsumuzdur. Ba‘dehû Hazret-i Süleymân bizim kavmimiz kırup bu ervâh-ı tayyibe Melik Sırfeyâîl fursat bulup Süleymân Nebî‘ye îmân getirüp şehrimiz elimizden alup zabt etdi. Tâ ki Hazret-i Yûnus balık karnından şehr-i Musul’da taşra çıkdığı sene bu Sırfeyâîl ecinnesi kavm-i Rebî‘ kabîlesin incitmeğe başlayup Yûnus Nebî ümmeti Nasîbîn’den firâr edüp bu Sırfeyâîlî kavmi Nasîbîn’de karâr idinüp taht idinüp Sakalân şehri oldu. Niçe yüz sene benî Âdem Nasîbîn’e varamayup anlarda kaldı. Şimdi biz dahi fursat bulup yine mülk-i mevrûsumuz içün ceng-i azîm edüp Sırfeyâîl’i münhezim edüp Nasîbîn’i kabza-i tasarrufa alup zabt etdik. Emîr senin yâ Muhammed. Da‘vete icâbet edüp geldik, hüküm senin.” deyü gûnâ-gûn lisân-ı belâğatle İblîs huzûr-ı Resûlullah’da tekellüm edüp hâmûş oldukda ervâh-ı tayyibe,

Melik Sırfeyâîl eyitdi. “Yâ Resûl-i Hudâ! Bu İblîs-i telbîsin şimdi belî dediğine bakma. Senden sonra bize ve ümmetlerine belâ olur. Hâlâ bu şehrimiz da‘vâsın fasl eyle.” dedikde,

Hazret-i Risâlet-penâh buyurdular kim “Yâ Sırfeyâîl ve yâ Melik Tahlîc! İki kavminizin ve cümle cân [u] ecinne vü ervâh-ı tayyibe ve ervâh-ı habîsenin bu Nasîbîn şehrinden nasîbiniz kesilüp ümmetlerime nasîb ola. Sizler bir dahi Nasîbîn içine girmen ve ol şehirde benî Âdemi müte’ezzî etmen.” deyü cemî‘i cân u cin kavminin ervâh-ı habîse ve ervâh-ı tayyibesine yemîn verüp anlar dahi birbirleriyle ceng etmemeğe ve bir dahi şehr-i Nasîbîn’e girmemeğe ahd-i emân edüp da‘vâların Hazret-i Risâlet bu yüzden fasl edüp cemî‘i Sırfeyâîlî ve Tahlîcî yer öpüp huzûr-ı Resûl’den her biri çölistân u berr ü beyâbânlara ve mezbelelistânlara gitdiler.

Hikmet-i Hudâ ol zamândan berü şehr-i Nasîbîn’de aslâ benî Âdemi sar‘a dutmaz ve sâ’ir diyârdan dutarak dutan âdemi Nasîbîn’e getirseler bi-emrillahi Ta‘âlâ sar‘a zahmetinden halâs olur. Ammâ bu Nasîbîn’in hevâsı eyle sakîldir kim ısıtması âdemi dutarıkdan ziyâde dutar. Rûm u Arab u Acem’de Nasîbîn ısıtması ve Dil Herseki ısıtması dahi meşhûr-ı âfâkdır kim bu iki şehirde serçe[y]i ısıtma dutar.

Netîce-i merâm huzûr-ı Resûl-i Ekrem’de iki ecinne melikinin da‘vâları fasl olup

gitdiklerinde,

İblîs-i *aleyhi'l-la'ne* eydür: "Yâ Muhammed yine devletinde mekânsız kaldım." dedikde,

Hazret-i Resûl eydür: "Yâ mel'ûn bana îmân getir!" dedikde,

"Yâ Muhammed, sen halk olmazdan yetmiş bin yıl evvel Levh-i Mahfûz'da Cenâb-ı Allah'ın ismiyle senin ismin görüp yed-i kudret ile *Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah* diye yazılmış. Hak celle ve alâdan evsâfın işidüp tâ ol zamândan berü sana îmân getirmişim. Hakkâ ki hak peygambersin ammâ yine merdûd olmama sen sebebsin. Zîrâ seni Âdem belinden rûy-ı arza[ullah]a getirse gerek idi. Bahâne, tanrı(sı)(?) beni arada bî-bahâ edüp Âdem'e secde eyle, dedi. Ben ise âteşden halk oldum, ulvîyem; Âdem ise türâbdan halk oldu, süflîdir. Anınçün tenezzül etmeyüp secde etmedim. Ve Cenâb-ı Kibriyâ'nın "{Âdem'e} secde eyle!" demeden murâdı benim aşkımdan ferâğat edüp Âdem'e âşık ol dedi. Ben ise Âdem'e hasm-ı adüvv-i cânı oldum. Efendim Allah'ın niçe aşkın bırağup bir toprakdan halk olup isyân ile mürekkeb olacak Âdem'e niçe secde ideyim. Secde hod Allah'a mahsûsdur. Zîrâ şerîki ve nazîri ve vezîri yokdur, mülkü çokdur. Kemâl-i aşkımdan Âdem'e secde etmeyüp merdûd oldum." dedikde Hazret-i Habîb-i Hudâ buyurdular kim: "Yâ İblîs! Dahi sen benlik ve enâniyyet ve ucub da'vâsında mısın? Gel {imdi} cedd-i ızâmım Hazret-i Âdem Safî kabri Kudüs-i {Şerîf kurbünde} cebel-i Ceberût'da Hazret-i **[394a]** İbrâhîm Halîl yanında medfûndur. Var anda meşhed-i Âdem Safî'ye yüz sürüp secde eyle. Seni Hazret-i Allah'dan ricâ ideyim. Ke'l-evvel yine cân u cin kavmine melik olup rûy-ı arzda bir mülke mâlik olup şehr-i {Nasîbîn'den el çekesin}" dedikde,

İblîs-i telbîs eyitdi: "Yâ Muhammed ben yedi kat yerde ve yedi kat gökde yetmiş bin yıl ibâdet edüp Cenâb-ı Allah'a takarrub hâsıl edüp Hazret-i Bârî'nin cemâlin müşâhede edüp bu kadar bin yıl âşık-ı serbâzı olup bilâ vâsıta kelimât edüp ismi ile benim ismim arasında bir *mine* bâzârı vardır. Meselâ *e'ûzü Billahi* ***mine***'*ş-şeytânı* demişdir. Ben ol *mine* bâzârı aşkından geçmem. Ne kadar merdûd-ı racîm isem Sûr-ı İsrâfîl'e dek benden geçmez ve hayâtda edüp kulluğundan çıkarmaz. Ben de anın aşkından dönüp Âdem'in hayâtında cennetde secde etmedim. Şimdi niçe toprağına secde ideyim. Ben ol aşkdan geçmem. Âhir nefesde İsm-i A'zamı okuyup yine huzûr-ı Rabbü'l-İzzet'e varup mukarrer olurum." dedikde,

Hazret buyurdular kim "Yâ la'în, Hazret-i Allah yetmiş yıl mukaddem sana İsm-i A'zamı unutdura." deyü Hazret-i Resûl İblîs ile yedi sâ'at mübâhase ve mücâdele edüp âhir Resûl-i Ekrem huzûrunda Allah aşkına yemîn verüp "Benim ümmetim arasında ümmetim eşkâline girüp gezme." deyü yemîn verüp yemîni kabûl edüp eydür: "Yâ Muhammed, ammâ vesveseden hâlî olmam." dedikde Hazret gazab-âlûd olup anlar dahi huzûrundan İblîs'i redd etdiler.

Hamd-i Hudâ ol zamândan berü ümmet-i Muhammed zeylinde âşikâre gezmez. *"E'ûzü Billahi mine'ş-şeytâni'r-racîm"* deyüp sadaka ile te'avvüz eden bi-emrillah şeytandan emîn olur ammâ sâhib-i sülûk olan kimesnelerin bu du'âsına dahi müdâvemet gerekdir kim ol du'â budur: [138] buyurmuşlardır.

Der-beyân-ı hulviyyât-ı kelâm-ı müfessirîn ve muhaddisîn: Evvelâ huzûr-ı Resûl-i

Kerîm'de murâfa'a-i şer' olunan cân u cin kavimleri ile İblîs-i *aleyhi'l-la'ne'*nin isbât-ı vücûd etdikleri da'vâların istimâ' eden Câbir-i Ensârî ve Ka'bu'l-Ahbâr ve Abdullah ibn Mes'ûd ve niçe sahâbe-i kirâmdan müfessir-i Kur'ân-ı Azîm ve Furkân-ı Mecîd olan Keşşâf hazretleri şeytân-ı *aleyhi'l-la'ne*nin haseb [ü] nesebi ve asl [u] fer'i ve sebeb-i tulû'un eyle tahrîr ü terkîm eylemiş kim zikr olunur.

Der bî ayne bî şeb-i pür-nisbet şeytâni'r-racîm: Evvelâ bu İblîs-i pür-telbîs cân-ı ecinne kavminden bir gulâm idi. Babası (–) dır. Babası Şemlâl b. Eres adlu bir pâdişâhlarına âsî olup azîm ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl etdiklerinde İblîs anlardan bir âbid ü zâhid ve necîb ü reşîd gulâm olmağile Cenâb-ı Kibriyâ niçe bin melâyikeler ile İblîs'i anlara serdâr edüp Cân kavminin âsî olanlarıyla ceng edüp bu kerre İblîs kavmi Cân kavmi üzre galebe edüp cümle âsî olan Cân kavimleri âteş-i azâbdan helâk olup emr-i Hak ile İblîs Cân kavmine pâdişâh oldu.

Ol zamânda İblîs'in ismi lisân-ı ehl-i cennet kerrûbiyânları arasında ya'nî lisân-ı Arabî'de ismi Hâris idi ve künyesi Ebû Mürre idi. Kur'ân-ı Azîm'de ismi İblîs'dir kim [139] âyeti nâzil olmuşdur.

Ve sûre-i Nâs'da dörd ismi vardır. Biri Vesvâs'dır, [140] nassı vardır.

Biri Hannâs'dır ve biri Yüvesvis'dir ve biri Cinne'dir. [142] dır.

Cümle müfessirîn ü mütebahhirîn ecinne vü şeytân bir kavimdir derler. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ammâ sûre-i Mülk'de âyet-i şerîf ile sâbitdir kim [144] nassı üzre İblîs-i pür-telbîsin yedi kat semâda ismi vardır kim sûre-i Fâtiha-i Seb'u'l-mesânî-i Ümmü'l-kitâb'da Cenâb-ı Allah azametiyle kinâyeten ism-i Düllî'yi yâd eylemişdir kim cemî'i müfessirîn ü şeyhu'l-kurrâ ve muvahhidîn Fâtiha sûresin tilâvet ederken on dörd yerde hazer ederler.

Evvelâ evvelki kat gökde ismi Düllî'dir, ya'nî *elhamdüllî* demeyüp *elhamdülillah* diye.

Ve ikinci kat ismi Hireb'dir, lillâ diyüp Heri demeye *Allahu rab deye.*

Üçüncü kat gökde ismi Eelem'dir, *Eelemîn* demeyüp *Âlemîn* diye.

Ve dördüncü kat âsumânda ismi Rehmâ'dır. *er-Rahmâ* demeyüp *er-Rahmân* diye.

Ve beşinci kat tabakada Rehim'dir. *Er-Rehîm deme*yüp *er-rahîm* diye.

Ve altıncı kat gökde Kiyûm'dur. *Mâli* deyüp *Kiyûm* demeye, *Mâliki yevmi'd-dîn* diye.

Ve yedinci kat gökde Kena 'dır, *iyyâ* deyü durup k*ena'büd* demeye, *iyyâke na'büdü* deye.

Ammâ evc-i Illıyyîn'de ve Huld-i berîn'de ve Firdevs uçmağında ve Adn uçmağında ve Sidre uçmağında ve Ebrârda (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve'l-hâsıl sekiz uçmak meleklerinin aralarında İblîs'in ismi Racîm'dir {ve Hâris'dir. Anınçün cümle Kerrûbiyân ve Hafaza ve Hamele ve Gâşiye ve Kürsî ve Levh u Kalem huddâmı melekler *"E'ûzü Billahi min şerri'l-vesvâsi'ş-şeytâni'r-racîm."* derler}. Anınçün evvelki kat gök meleklerinin müvekkilleri İblîslerin biri biri üzre göğe çıkmak isteyen merdûd şeytânları âteş ile recm edüp her gice niçe bin yıldızlar semâdan yere düşer. Ammâ be-kavl-i mezheb-i hukemâ ol

yıldızların ömürleri âhir olup zemîne düşer derler. Kavl-i za'îf-i indîdir, kitâbî değildir.

Ammâ İblîs'in yedi kat tamu zebânîleri ve müvekkilleri içinde esmâların beyân eder

Evvelâ dâr-ı Cahîm'de ismi 'dir. *İyyâke na'bü* deyü durmaya *na'bü***dü ve** *iyyâke* diye.

Ve Veyl-i cahîmde ismi Kenes'dir ve *iyyâ* deyü bir soluk alup durup *ke-nesta'în* demeye *ve iyyâke nesta'în* deye.

Ve dûzah-ı Derk-i esfelde ismi Sırat'dır. *İhdinâ sırâta* demeyeler, *ihdine's-sırât* diyeler.

Ve cahîm-i Sakar'da ismi Ellez'dir. *Ellez îne* denmeye. Zâl-i nuhaz ile *ellezîne* diyeler.

Ve bi'r-i Gayyâ'da ya'nî çâh-ı Gayyâ'da **[394b]** şeytânın ismi Te'aley'dir. *En'am* deyü durup *te'aleyhim* demeyeler. *En'amte aleyhim* diyeler.

Ve dâr-ı Cahîm'de ismi Mağzûb'dur. *Gayri'l-mağzûbu* denilmeye, *gayri'l-mağdûbu* denile.

Ve yedinci tamuda ismi Zâllîn'dir. *Vele'z-zâllîn* denilmeye *vele'd-dâllîn* denile.

Ammâ cemî'i müfessirîn ü muhaddisîn ü müverrihînler ve bizzât Ashâb-ı güzînden Câbir-i Ensârî ve Ka'bu'l-Ahbâr ve Abdullah ibn Mes'ûd hazretleri huzûr-ı Resûl-i Kerîm'de İblîs-i pür-telbîs yedi sâ'at kelimât etdikde İblîs'in cümle esmâların zabt edüp bu yüzden tahrîr eylemişlerdir.

Ve dahi sene 592 târîhinde eş-Şeyh Abdurrahmân-ı Şefî-i Melâyik hazretleri Mısır diyârında Cürce şehrin Nil aşrı cânib-i şarkî mukâbelesinde bir menzil ba'îd Kınâ şehrinde mezkûr Şeyh Abdurrahmân Kınâvî evvelki tabaka melâyikelerinin mu'allimi iken İblîs-i *aleyhi'l-la'ne*'nin esmâların cümle şâkirdleri ve halîfeleri olan melâyikden haber alup ve kuvvet-i kudsiyye ile ma'lûmları olup anların tahrîr etdiği risâlelerinde ebâlîsin bu esmâları tahrîr olunmuşdur.

Hakîr dahi ol risâle-i mu‘tebereden terkîm eyledik. Ammâ Keşşâf hazretleri ile şeyhu’l-kurrâlardan eş-Şeyh ibn Kesîr ve Ebû Amr ve Veş ve Bezzî ve Kalun ve Susî ve İbn Âmir ve Zekvân ve Kumbül ve Dürrî ve yetmiş aded rivâyât u dirâyât sâhibleri ve Hazret-i Kur’ân-ı Azîm’in ve Furkân-ı Mecîd’in kırâ’at sâhiblerinden Muhammed Cezerî ve İmâm Şâtıbî ve niçe bin mü’ellif ü musannifîn ilm-i tecvîd üzre sûre-i Fâtiha’yı tilâvet ederken lahn-ı hafî ve lahn-i celî etmeden ve on dörd aded zikr olunan mahallerde sûre-i Fâtiha içre şeytân esmâların lahn-ı celî ile icrâ etmeden gâyet hazer etmişlerdir. *Allahümme âfinâ* ma‘nen tağayyür olup mahâric-i hurûf icrâ olunmasa namâz fâsid olup kazâ lâzımdır, *ve’s-selâm*.

Ammâ niçe musannifîn ve mü’ellifîn İblîs-i telbîsin dâr-ı A‘râf’ın yedi derecesinde yedi aded esmâların ahlâk-ı zemîmeleriyle sûre-i A‘râf tefsîrinde Şeyh Bağavî ve Müfessir Keşşâf tahrîr etmişlerdir. {Ammâ dâr-ı} A‘râf oldur kim ne cennetdir ve ne cehennemdir. Cennet ile cehennem mâbeyninde yedi derece vâdîlerdir kim keferelerin nâ-bâliğ mûğ-beççe evlâdları ve {Enûşirvân-ı} âdil gibi kefere kıralları ve perhîzkâr olan papaz u bıtrîk ve râhibân u kıssîsler ve erbâb-ı ma‘ârif Nasrânîler (–) (–) (–) (–) ve bunun emsâli niçe bin milel âdemlerinden hayr-hâh-ı devlet olan kefereler bu a‘râfa girer demişler.

Bi-emri Hayy-ı Kadîr bu A‘râf’ın hevâsı eyle imiş kim ehl-i A‘râf şiddet-i şitâdan şikâyet etseler bi-emri Hudâ şiddet-i hâr olurmuş. Şikâyet etmeyüp hamd etseler Cenâb-ı Allah ehl-i a‘râfa i‘tidâl-i hevâ ihsân edermiş. Ammâ bu A‘râf cennet ve cehennem mâbeyninde olmağile {ehl-i A‘râf} tabaka-i evvelde olan ehl-i cennetin ayş u işretlerin ve sürûr u şâdımânların görüp tahassür çeküp âyet sûre-i Amme [145] derler ammâ sol tarafda cehennemde muhalledün bi’n-nâr olanların azâb-ı elîmlerin görüp Cenâb-ı Allah’a hamd ederler. A‘râf böyle bir cây-ı mâbeyn-i râhat [u] meşakkatdir. Yine anlara da tesellî-i hâtır veren Hâllâk-ı âlemdir.

Ezîn-cânib vâdî-i a‘râfın yedi kat derecesinde İblîs’in esmâların beyân eder

Evvelâ derece-i evvelde ismi Emmâre’dir.

Derece-i sânîde ismi {Nefs’dir} ve yine derece-i sânîde Levvâme’dir.

Ve derece-i sâlisde ismi Râziye’dir.

Ve derece-i râbi‘de ismi Marziyye’dir.

Ve derece-i hâmisde ismi Mutma‘inne’dir.

Ve derece-i sâdisde ismi Mühmele’dir.

Ve derece-i sâbi‘de ismi Hamîde’dir ve ahlâk-ı Zemîme’dir ve ahlâk-ı A‘râf’dır ve ahlâk-ı Cehil’dir. Bu üç ahlâk {ahlâk-ı Hamîde’ye tâbi‘dir} ammâ bu zikr olunan İblîs esmâları Kur’ân-ı Azîm’de ve Furkân-ı Mecîd’de vücûd-ı insânda olan enfâsların esmâlarıdır.

Ba‘zı müfessirîn ü muhaddisîn bizzât “Nefs şeytândır.” {demişler}. Ba‘zı âdemler “Nefsime uydum, şeytâna uydum.’ derler. Anınçün nefs-i emmâreye şeytân demişler kim

vücûd-ı insânda yedi nefis vardır kim şeytândır. Sûre-i Yûsuf'da âyet: [146] âyeti vardır ve sûre-i ve'l-Fecr âyet: [147] âyeti nâzil olmuşdur. Ve sûre-i (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Bu âyet-i şerîfler ile yedi aded nefisden Cenâb-ı Allah kulların sakındırmışdır, Hudâ hıfz eyleye! Ve cümle enfâsın her biri niçe gûne sıfatlarla muttasıf enfâslardır.

Evvelâ sûret-i **nefs-i emmâre**, cehl ü hışım ve buğz u kahr ve kibir ü kin ve hased ü buhul ve küfür ü nifâk.

İkinci sûret-i **nefs-i levvâme**, zühd ü takvâ ve vera' u bendegî ve namâz u rûze ve hacc u meyl-i hayrât ve zekât u cihâd.

Üçüncü sûret-i **nefs-i mülheme**, akl u hikmet ve dâniş u vahy ve ilhâm u ilim ve hilm ü kemâl ve fazl u zekâ ve ihsân u hüsn-i hulk.

Dördücü sûret-i **nefs-i mutma'inne**, evvelâ fakr u sabır ve adl ü insâf ve rızâ vü tahkîk ü yakîn ve ahd ü vefâ ve kanâ'at u tevekkül ve vüs'at-i kalb ü temkîn ve keşf ü kudret ve sükûn u kasr-ı kelâm u ketm-i sır.

Beşinci sıfat-ı **ahlâk-ı hamîde**, ehl-i cennet alâmetidir. Evvelâ akl-ı tâm u halâvet-i lisân ve tab'-ı pâk u sehâ ve hüsn-i hulk u merhamet ve sıdık u rızâ ve sıfat-ı vuslat u hande. **[395a]**

Altıncısı sıfat-ı **ahlâk-ı zemîme** cehennem alâmetidir. Teşvîş ü gussa ve ucb u kibr ve şehvet ü hırs u hased.

Yedincisi **sıfat-ı a'râf**dır, ancak tûl-ı emele düşerler.

Sekizincisi **sıfat-ı cehl**dir ancak ol âdem bir mertebede kanâ'at eder.

Ulemâ-yı allâm ve ulemâ-yı ehl-i tasavvuf-ı mütebahhirîn ve meşâyih-i ızâm-ı mütekaddimîn cemî'i evliyâ ve enbiyâlardan bu zikr olunan enfâsların evsâfların kütüb-i mu'teberelerde böyle tahrîr edüp *"Tenbîhü'l-gâfilîn"* deyü nâm vermişler.

İmdi bu mahalde dahi İblîs-i pür-telbîsin vâdî-i A'râf'da olan ahâlîsi arasında esmâları dahi bu yüzden temâm oldu kim Kur'ân-ı Azîm ile sâbitdir.

Ammâ kitâb-ı Tevrât'da İblîs'in yetmiş ismi vardır. Her birin tahrîr eylesek tatvîl-i kelâm olur. Evvelâ kitâb-ı Tevrât'da bir ismi Yeserherağdır ve bir ismi Harisom'dur. (–)

Ammâ kitâb-ı Zebûr'da ismi yokdur. Zîrâ kitâb-ı Zebûr'da va'd ü va'îd ü kasas ve emr [ü] nehiy yokdur. Cümle du'âdır kim Hazret-i Dâvûd'a verilmişdir. Sûre-i (–) [148] nassı vardır.

Ve kitâb-ı İncîl'de dahi yedi yerde İblîs'in ismi ecinne isimleriyle bile yâd olunmuşdur. Anınçün ba'zı müfessirîn "İblîs ecinne kavmindendir", deyü müttefiklerdir.

Kitâb-ı İncîl'de olan ismi bunlardır: Evvelâ Yoğula ve bir ismi Diyavolo ve bir ismi Iskırnot ve Demune ve Sadana'dir. (–)

Ammâ Suhuf-ı Hazret-i İbrâhîm'de ismi Emmâre'dir ve dahi Judaj'dır. Ve niçe peygamberlerin suhufunda ismi şeytândır. Ve niçe peyâmberlerin suhufunda ismi hemân Nefis'dir. "Yâ kullarım sakının nefs-i emmâreden" deyü Cenâb-ı Allah kulların

sakındırmışdır.

Ammâ bu hakîr-i pür-taksîr elli bir yıl seyâhatde on sekiz pâdişâhlık yeri geşt [ü] güzâr edüp yüz kırk yedi lisân ile kelimât eden elsine-i muhtelife üzre İblîs-i *aleyhi'l-la'ne*'nin esmâların bu hakîr Evliyâ bu mahalle münâsib olmağile alâ kadri'l-imkân bu mahalle terkîm olundu.

Evvelâ lisân-ı Arab'da ismi Şeytân'dır ve İblîs'dir.

Ve lisân-ı Süryânî'de Mimmim.

Ve lisân-ı Kıbtî'de Katırnas.

Ve lisân-ı İmrân'da Melfâk'dir.

Ve lisân-ı İbrî'de Nihâb ve hunâs ve hejçizdir.

Ve lisân-ı Rebî'de Azâzdır.

Ve lisân-ı ecinnede Kabrumdur.

Ve lisân-ı melâyikede ismi Hâris'dir, lakabı Ebû Mürre'dir.

Ve bâlâda tahrîr olunduğu gibi Kur'ân'da ismi İblîs ve Vesvâs ve Hannâs ve Yüvesvis ve Cinne'dir.

Ve kitâb-ı Tevrât'da Yeserherâğ'dır.

Ve kitâb-ı İncîl'de Yoğula ve Diyavolo'dur kim Rûm tâ'ifesi birbirlerine şetm etseler "Bre Diyavolo!" derler.

Ve lisân-ı Etrâkda Elbis'dir.

Ve lisân-ı Fârisîde (–).

Ve Hindîce (–).

Ve Çağatay'da (–).

Ve Tatarca'da (–).

Ve Kürdce Hilverik.

Ve (–) ve Funcî (–).

Ve Berberî (–).

Ve Latince (–).

Ve Gürcî (–).

Ve Mikrilce (–).

Ve Abazca (–).

Ve Çerkezce (–).

Ve Moskovca (–).

Ve Lehce (–).

Ve Çehce (–).

Ve İsfaçca (–).

Ve Urusça Dirfo’dur.

Ve Felemenkce (–).

Ve Nemsece (–).

Ve Boşnakça (–).

Ve Bulgarca (–).

Ve Arnavutça (–).

Ve Firengçe (–).

Ve Macarca (–).

Ve Eflakçe (–).

Ve Çinganece (–).

Ve Ermenîce (–) (–) (–)

Hülâsa-i kelâm her elsine-i muhtelifede niçe İblîs esmâları vardır ammâ biz muhtasar kıldık. Hatta ıstılâh-ı sûfiyyûnda ismine Nedîm derler. Hatta bâlâda tahrîr olunduğu üzre Hazret-i Risâlet ile {İblîs} yedi sâ‘at kelimât edüp anda dahi merdûd olup gitdikde Hazret-i Alî buyurmuşlardır kim “Eğer İblîs mel‘ûn olmasa iyi musâhib olurdu. Zîrâ devr-i dünyâdan berü mu‘ammer olup çok umûr u ser-encâmlar görmüşdür, ammâ la‘îndir.” buyurmuşlardır. Ammâ cemî‘i elsinede ismi yâd olunsa la‘n edüp isminden nefret ederler. Ammâ sâhib-i sülûk olan kimesneler dillerin zabt eylemek içün İblîs’e ve Yezîd’e la‘net demeğe revâ görmemişler. Netîce-i kelâm bu edîm-i arzda ve yedi kat ka‘r-ı zemînde ve yedi kat gökde ismi vardır. Hatta lisânları olmayan kavm-i bî-zebânlarda ya‘nî dilsizler lisânı üzre şeytânın işâreti sağ elinin salavât parmağın sağ gözü yanına koyup parmağın eğri etse şeytân demek işâretidir. Ammâ be-kavl-i Cerîr-i Taberî ve be-kavl-i Keşşâf hazretleri ve Sultânu’ş-şüyûh Hazret-i Ekber Arabî ya‘nî eş-Şeyh Muhyiddînü‘l-Arabî bunlar müttefekun aleyhdirler kim evvelâ İblîs bâlâda tahrîr olunduğu üzre cân kavminden bir âbid ü zâhid gulâm-ı necîb idi. Cenâb-ı Kibriyâ bu Hâris-i İblîs’e melâyikeleri imdâd verüp âsî olan cân kavimlerin kırup rûy-ı arzda İblîs yedi bin yıl pâdişâh olup zühd [ü] takvâsıyla bile Cenâb-ı Allah’a takarrub edüp kâhîce âsumâne urûc edüp yedi kat gökde ve sekiz kat uçmakda cemî‘i melâyike-i kerrûbânlara karışup emr-i Hak ile cümle meleklere mu‘allim olup yedi kat göğün her katında yedişer bin yıl ibâdet edüp âhir-ı kâr Hazret-i Âdem’e secde etmeyüp Allah’a âsî olduğu ecilden merdûd olup yine vatan-ı aslîsi olan **[395b]** edîm-i arza Hazret-i Âdem ve Havvâ ve yılan ve tâvûs ile dördü rûy-ı zemîne dergâhdan hubût etdiklerinde cenâb-ı Allah Racîm’e ibtidâ nefsi havâle kıldı. Zîrâ Âdem ile Havvâ cennetde hırâmânî reftâr [u] güftâr ederlerken İblîs anların cimâ‘ına hased edüp Âdem’i ta‘kîb ederdi. Rûy-ı arzda ana dahi Allah şehveti havâle edüp serserî vü sergerdân ve zâr u giryân gezerdi ve dâ’imâ cânından bezerdi. Âhir

sihr-i efsûn ile hâkden kendüye bir dişi peydâ edüp anınla cimâ‘ ederdi. Eşinün ismin Sanâ‘ koyup her anda niçe bin kerre serçe kuşu gibi cimâ‘ ederdi ve cimâ‘ı dahi hemân kuş gibidir.

Der-beyân-ı eşkâl-i İblîs

Ve kendüsü dahi kuş sıfatlıdır ve kanatları omuzu başındadır ve kuyruğu ardında tüğlü ve ucu tırnaklı ve elleri ve ayakları dahi kuş minkârı gibi tırnaklıdır. Ba‘zılar arslan tırnaklıdır demişler. Ve başı ve kolları ve uylukları âdem gibidir ammâ kim kulakları fil kulağı gibidir. Kelimâtında kâf ve fâ ve jâ hurûfu çokdur ve savtı avret sadâlıdır. Hâlâ bir gözü kördür kim Hazret-i İbrâhîm İsmâ‘îl‘i kurbân etmeğe götürürken "İsmâ‘îl'e gitme" deyü vesvese ederken Şehzâde İsmâ‘îl Nebî Mekke'de Minâ bâzârında bir taş ile urup İblîs'in gözün çıkardı. Hâlâ cümle huccâc ol zamândan berü Minâ bâzârında altmış iki aded şeytâna racemât taşların atarlar kim İsmâ‘îl Nebî‘den sünnet kalmışdır. Anınçün hâlâ şeytânın sağ gözü kördür ve kankı sûrete girmeğe murâd edinse ol ân ol hey'ete temessül edüp ber-hevâ tayerân edüp murâd edindiği kimesnelere vesvese eder ve avreti dahi kendi sûretindedir.

Ve avreti timsâh gibi yumurtlar. Yumurtaları mezbele içinde yetmiş gün kalup kırkar ellişer yumurtadan birer birer ecinne peydâ olur ammâ kendü sûretinde olmaz demişler, kanatsız ve tırnaksız burnunun orta direği yok, erkekli ve dişili, hurde hurde veled-i nâ-pâkleri hâsıl olur demişler. Ammâ diğer hulviyyât-ı haber-i sahîh niçe müfessirîn ü muhaddisîn ve Hâkim Ebû Alî Sînâ ve bürâderi, Ebü'l-Hâris da'vet sâhibleri olmağile ecinne ve şeyâtînin ahvâllerine vâkıf olup eyle nakl ederler kim merdûd İblîs'in kendi vücûdunun sağ uyluğunda zekeri vardır ve sol uyluğunda ferci vardır. Kaçan bir âdem bir âdeme söğse hemân İblîs ol ân ol âdemin şetmi içün sağ uyluğundaki zekerin sol uyluğundaki ferciyle İblîs cimâ‘ edüp hemân kendüye benzer bir evlâd yetmiş günde yumurtasız hâsıl olup o söğen âdeme vesvese hizmetin eder. Zîrâ ol âdemin şetm-i galîzi sebebiyle vücûda gelüp yine kendüye hizmet eder. *Allahümme âfinâ* söğmemek gerek.

İşte İblîs'e müşâbih olan evlâdları yumurtasız böyle şetm-i galîzden hâsıl olur ammâ avretiyle cimâ‘ etse yumurtadan hâsıl olup ecinne sıfatında olduğu müsbetdir. Ve hâlâ İblîs'in mesken [ü] me'vâsı deryâlar üzre olan cezâyirâtlarda ve imâristânların zibilistânlarında sâkinlerdir. Be-kavl-i müfessirîn ecinne ve şeyâtîn ikisi bir kavimdir kim cümle otuz beş kavimdir. Onbeşi hevâda uçarlar, on kabîlesi âteş alevlerinde gezerler. Zîrâ anlar âteşden halk olmuşlardır. Bunlardan mâbâkîsi yer yüzünde harâb yerlerde olurlar. Bu otuz beş kabîleden otuz kabîlesi göklere biri biri üzre çıkup meleklerden haber almağa urûc ederken hafaza melâyikeleri anlara yıldız gibi âteş pâreleri atup ol âteşden şeyâtîn ü ecinneler helâk olurlar ve ol âteş atmak hizmetine niçe kerre yüz bin müvekkel melâyikeler vardır kim benî Âdem üstünden şeyâtîn ü ecinnenin şerlerin def‘ etmeğe me'mûrdurlar.

Ba‘zı ehâdîs-i Nebeviyye'de vardır kim eğer melâyike-i Kerrûbiyân olmasa benî Âdem ecinne ve şeyâtîn derdinden tuz gibi erirlerdi buyurmuşlar. Anınçün Hazret-i Allah Habîbi'nin ümmeti içün sûre-i Mu‘avvizeteyn'i ve Fâtiha-i seb‘u'l-mesânîyi ve te‘avvüzü hırz içün göndermişdir kim kulları evkât-ı hamsede tilâvet edüp ecinne vü ebâlîs şerrinden emîn olalar.

Hakkâ ki bâlâda evsâfı tahrîr olunan şehr-i Musul ve şehr-i Dârü's-sakalân-ı Nasîbîn ahâlîsi ki kavm-i Humeydî ve kavm-i Rebî'îdir, anlar dâ'imâ Mu'avvizeteyn'e müdâvimlerdir.

Der-beyân-ı rivâyet-i uhrâ-yı müfessirîn: Niçe kütüb-i mu'teberelerde tahrîr olunmuşdur. Bi-emrillahi Ta'âlâ yer yüzünde Hazret-i Muhammedü'l-Mustafâ'nın du'âsı berekâtıyla cümle kurd ve koyun ve deve ve sığır ve kelb cümle ecinneye hasımdır. Hattâ Hazret-i Mûsâ *aleyhi's-selâm* çoban iken Rummâ'sında olan Şu'ayb Nebî koyunlarıyla kelimât edüp ganemler eyle derlermiş kim "Yâ Mûsâ! Eğer dağlarda sâkin olan kurdlardan havf etmesek cümle dağları çobansız gezüp ecinneden bir cân komayup cümlesin alef gibi yer idik. Zîrâ ömründe bir kerre ecinne yeyen koyunun boynuzları dörd beş çatal olur (ve) **[396a]** ve beş altı çatal boynuzlu koyunu evinde saklayanın hânesine ecinne girmez ve her giz masrû' âdem çatal boynuzlu kurbân eti yese ol âdemi dutarık dutmaya." deyü koyunlar Hazret-i Mûsâ'ya havâss-ı kebs-i sâhib-i kurbânânı bildirirlerdi. Hattâ,

{Hikâyet-i garîbe vü acîbe-i ahvâl-i ganem}: Bu hakîr pederinin Sücâh Balı nâmında Ebü'l-feth Sultân Mehemmed'e erişmiş bir pîr-i fânî çoban-ı Germiyânî var idi. Bir gün bu hakîr esnâ-yı kelâmda eyitdim: "Cânım Sücâh Balı! Bu sinn-i sâl-i müddet-i medîd ömr içinde ibret-nümâ ne gördün?" dedim. Herîf-i çoban-ı zarîf eyitdi: "Bir gün Kütahiyye'de Sultânbağı dağında babanın koyunların otladırken hemân koyun köpeklerinden Çomaran ve Karaman ve Toraman ve Alabaş ve Palu nâm kelb-i mu'allimler bir kerre hav hav deyüp dağlar içine girince hemân cümle koyunlar târımâr olup ormanlar içinde otlamağı bırağup serserî gezüp seğirde seğirde temâm olup ben de koyunların ardına düşdüm. Anı gördüm ki ba'zı koyunun ağzında bir siyâh keçe pâresi ve ba'zısının ağzında hurma yaprakları çiğner. Hurma yaprağı ise Arabistân'da olur, Kütahiyye'de olmaz. Ve ba'zı koyun ağzında deri pâreleri çiğneyüp koyunların ağzı köpürür. Ve bir iki koyunun ağızlarında hasır pâreleri var. Koyunlar hasırları çiğnedikçe koyunun ağzından "Bre meded gitdim, bre kaf kaf, bije bije vay!" deyü feryâdlar gelir. Hemân seğirdüp koyunun birisinin ağzından bir alaca dokunmuş hasır pâresin alup bir cânibe atdım, anı gördüm hasır pâresi çayırlık içine girüp "Semif semif senindir!" deyüp gâ'ib oldu ammâ elim âteş gibi yanar. Elime bakdım işte doksan yedi yıldır ol hasıra yapışalı işte elim böyle kudretden yeşil boyalıdır {ve elim dâ'imâ misk gibi kokar}. Andan babanın ve benim koyunum ne kadardığının hisâbın bilmeyüp sonra Celâlî Cennetoğlu ve Kalenderoğlu ve Karayazıcı nâm Celâlîler babanın ve benim yüz yetmiş yedi bin koyunlarımızı alup ol zamândan berü çobanlığı ferâğat edüp ihtiyâr oldum." deyü Sücâh Balı koyunların ecinne kavmin yediğin böyle takrîr [ü] tenkîl eyledi.

Hâssa-i diğer: Ve kurd olduğu yerde ecinne olmadığı meşhûr u mücerrebdir. Zîrâ sar'a dutan âdeme kurd yüreği yedirseler bi-emrillah dutarıkdan şifâ bulup ten-dürüs olur.

Hâssa-i diğer: Ecinne kavminin sevmediği kuşlar bunlardır: Evvelâ ekit ve beyâz çatal ibikli ibiksiz horos ve ayağı çakşırlı kırmızı kut güvercin, İmâm Hüseyin beslemişdir ve ayağı çakşırlı demkeş kebûter, bu güvercini İmâm Hasan beslemişdir. Bu murgân olan yerlere aslâ ecinne girmez.

Rivâyet-i uhrâ-yı acîbe: Yine cümle müfessirîn ü müverrihân-ı selefin kavl-i sahîhleri

üzre ibtidâ yer yüzünde sâkin olan ümem-i gûnâ-gûnun esmâları budur kim bu mahalle münâsib olmağile tahrîr olundu.

Evvelâ kavm-i Tam ve kavm-i Rûm ve kavm-i Dekum ve kavm-i Bün ve kavm-i Huk ve kavm-i Bes {bunlar cümle cân kavmindendir} ve kavm-i Sâfın, bir gûne atlar idi ve kavm-i ciyâd yine atların bir nev'idir ve kavm-i subû' ya'nî arslanlar ve kavm-i firâhâ ya'nî horoslar ve kavm-i te'ab ya'nî tilki kavmi {bunlar cân kavminin bir nev'idir}.

Ber-hevâ olan mahlûkâtdan evvelâ Sîmurg-ı Kâf-ı kanâ'at edîm-i arz halk olaldan berü ber-hayâtdır. Zirâ tecellî-i cemâl müyesser olduğundan hâlâ zindedir derler.

Hazret-i Süleymân ile takdîr mübâhasesinde hikâyeti mastûrdur kim cemî'i murgânın pâdişâhı idi.

Ve kavm-i murg-ı hümâ hâlâ vilâyet-i Çîn ve vilâyet-i Semenkân üzre ve cebel-i Kâf verâsı üzre çokdur. Aslâ yere konmaz, ber-hevâ bulutlar içre âşiyânları vardır. Beyzasın hevâdan zemîne bırağup beş yüz yıllık yoldan beyzası zemîne inince yavrusu zemîne inmedin âsumâna urûc eder. Aslâ vücûdu hayâtda iken kimse görmemişdir. Ammâ lâşesin bu hakîr Evliyâ-yı pür-taksîr diyâr-ı Acem'de Gencikulu Hân hazînesinde görmişim. Gûyâ ebâbîl kıt'asında münakkaş bir murg-ı zeyrekdir. Kanatları kırlangıç cenâhları gibi sivridir ammâ kanatları ucunda birer karış kadar bükülmüş teller ucunda birer çengel-misâl tırnakları vardır ve ayaklarında dahi çengelli tırnakları var ve minkârı yırtıcı kuş burnu gibi değil bir küçük kuşdur. Evc-i âsumânda gıdâsı elma kabuğu duhânıdır ve suyu çiğ ve kırağıdır derler.

Ve yine ber-hevâ mahlûk-ı Hudâ kavm-i ukâb dahi kavm-i kadîmdir. Hâlâ kûh-ı Elburz dağında ukâb kuşları var kim Heyhât sahrâsına şikâra nüzûl edüp tırnaklarına birer yaban atları yahûd yaban develerin alup bir sığın dahi minkârına alup yine kûh-ı Elburz'da âşiyânına gidüp piçelerine {ya'nî yavrularına} şikâr götürür. Ekseriyyâ Heyhât sahrâsında sâkin olan Kalmak kavmi bu ukâblardan korkarlar. Hakîr Moskov diyârında Dağıstân Pâdişâhı Şamhal Şâh'a gelirken birkaç ukâb görüp zehrelerimiz çâk olup ba'zı yerde bıldırdan kalmış otları yaka yaka ubûr ederdik.

Ve ber-hevâ halk olunan mahlûk-ı Hudâ hâlâ hayâtda olan miskî kartal kuşlarıdır kim yine kûh-ı Elburz'da fil cüssesi kadar kartal kuşları vardır, benî Âdeme aslâ zararları yokdur. İki bin üç bin yıl mu'ammer olur derler.

Ve yine murgândan kavm-i kadîm kerkes kuşudur. **[396b]** Rûy-ı zemînde benî Âdemden evvel halk olup kem-âzar olduğundan iki bin sene mu'ammer olup *ba'de'l-haşri ve'n-neşr* yine hayâtda olup rûy-ı zemîn anlar ile memlû ola demişler. *Lâ-ya'lemü'l-gaybe illallah.* [149]

Beyt-i münâsib:

Yaşar kerkes kem-âzâr olduğunca

Doğan durmaz ziyânkâr olduğunca

Bu zikr olunan akvâm-ı hûş-ı tuyûrdan sonra Cenâb-ı Allah yer yüzünde halk etdiği mahlûk-ı Hudâ bunlardır kim zikr olunur:

Evvelâ kavm-i sekal, ya‘nî kavm-i ecinnedir ammâ bâlâda tahrîr olunan on bir aded kavm-i {ecinne} kavm-i cândır ammâ bu tahrîr olunacak esnâf-ı kavm-i ecinnelerin kimi ervâh-ı tayyibedir kim Hazret-i Âdem’den evvel gelen peygamberlerine ve Hazret-i Âdem’den sonra gelen benî Âdem peygamberlerine ve bizzât Hazret-i Risâlet-penâha îmân getirenlere ervâh-ı tayyibe derler. Bunların içinde yetmiş kavmi tâ‘ûn askeridir ammâ emr-i Hak ile urdukları hışt ile mecrûh olup halâs olur. Ammâ yetmiş aded kavmi de ervâh-ı habîselerdir kim kable’l-Âdem ve ba‘de’l-Âdem kendi peygamberlerine ve benî Âdem peygamberlerine îmân getirmeyüp bunlar ervâh-ı habîsedirler. Bunların hışt ile urdukları âdem müslim ise şehîd olur. Bir gûne kara sıfatlı ve siyâh esvâblı âdem kıyâfetli kavm-i ecinnedir.

Sergüzeşt-i Armağanî Mehemmed Efendi

İznikmit kurbünde Kocaeli sâkinlerinden bir müteverri‘-hâl sâhibi sulehâ-yı ümmetden mazanne-i kerâme büdelâ-meşreb bir âdem idi. Kocaeli’nden akrabâları buna misket ve Fireng elması gönderdiklerinde bu dahi İslâmbol a‘yânlarına ve bizzât Sultân Ahmed ve Sultân Mustafâ ve Sultân Osmân ve Gâzî Murâd Hân’a varınca “Güzel âdem, güzel elma, armağan alma.” deyü cümleye elma armağan verdiğinden Armağanî Mehemmed Efendi derlerdi.

Sene 1032 târîhinde Murâd Hân-ı Râbi‘in henüz tahta cülûs etdiği sene Murâd Hân’dan ve müftî-i zamân Hüseyin Efendi’den ve Üsküdarî Mahmûd Efendi ve Doğanî Efendi ve Kapânî Geysûdâr Mehemmed Efendi ve hakîrin pederi Dervîş Mehemmed Zıllî‘den me’zûn olup sıla-i rahm etmeğe Üsküdar’a geçüp taban kakup Bostâncıbaşı nâm cisre varup tecdîd-i vudû edüp vakt-i zuhur ezânın tilâvet edüp görse kim cisrin yemîn ü yesârında asker-i deryâ-misâl, asker hayme vü hargâhlarıyla meks etmişler. Ammâ bir beğ ve paşa askerine ve benî Âdeme benzemez asker, Üsküdar tarafında beyâz çadırlı ve beyâz hil‘atli âdemler ammâ karşu tarafda siyâh haymeli ve siyâh çerde ve siyâh geysûlu ve eli hıştlı âdemlerdir. Bu Mehemmed Efendi {bunları görüp} “Sübhânallah ayâ bu ne asker ola.” deyü ta‘accüb-künân olup vakt-i zuhuru edâ idem derken başına niçe âdem üşüp “Tiz bize imâmet eyle, bu kerre bu namâzı benî Âdem imâmetiyle kılmış olavuz.” dediklerinde edâ-yı salâta mübâşeret mahallinde “Biz ehl-i seferiz, iki rek‘at kıl.” derler. Mehemmed Efendi ben dahi ehl-i seferim deyü bunlar salât-ı zuhuru kılıverüp ba‘de’s-salât ta‘âmları meydâna getirüp tenâvül mahallinde Armağanî görse kim aslâ bu dünyâ ta‘âmından değil, cümle hubûbât ve nebâtât kökleri. Mehemmed Efendi bi’z-zarûrî yerken görse kim lezzetde dahi dünyâ ta‘âmı lezzeti yok, ta‘accüb edüp ba‘de’t-ta‘âm bunların serçeşmesi Melik Şiyam eydür: “Âdem sen eyi âdemsin, bizler tâ‘ûn askerinin ervâh-ı tayyibesiyiz. Bizim urduğumuz bi-emrillah halâs olur ammâ karşu kara çadırlılar ervâh-ı habîselerdir, anların urduğu şehîd olur.” dedikde Mehemmed Efendi eydür: “Sultânım, şimdi İslâmbol’da uracak âdemler var mıdır?” dedikde, “Çok vardır, istersen uracağımız âdemleri defter eyle.” dedikde Armağanî‘nin cân başına sıçrayup derdest devât ve kalem alınca melik eydür “Tiz habîse meliğin dahi çağırın. Şehîd olacakları da yazasın.” dedikde habîse meliği dahi gelüp kâmil ahşama dek tayyibe vü habîseden vurulacaklardan üç bin kırk yedi âdem tahrîr eder. Ol gice anda bunlar ile mihmân olup çîl aded âdem dahi tarafeynden yazup vakt-i sabâh olunca Armağanî bunlardan me’zûn olup defteriyle dosdoğru Murâd Hân’a gelüp “Beğim sana müjde olsun. İslâmbol içine yarın tâ‘ûn

askeri girüp kıyâmet kopar ammâ senin hâsodanda Hazret-i Risâlet hırka-i şerîfi ve dendân-ı şerîfi vardır ve anda aslâ cimâ‘ olmadığından tâ‘ûn hâsodaya girmese gerek, ammâ yarınki gün bu şehr-i tayyıbeyene kıyâmet kopar!” deyü tâ‘ûn defterin Murâd Hân’ın eline verüp kaziyye-i sergüzeştin bir bir Murâd Hân’a nakl eder.

Murâd Hân defteri okuyup “Bir meczûb kaydıdır” deyü deftere i‘timâd etmeyüp Armağanî Vücü bostâncıbaşıya verüp göz hapsine ısmarlayup bu ahvâli Murâd Hân niçe kimesnelere deyüp defteri gösterüp kimi i‘timâd etdi kimi inkâr etdi. Âhir sabâh ki oldu *el-azametullah* İslâmbol içre bir kıyâmet kopup bir feza‘ u çeza‘ kopup kırk günde üç kerre yüz bin âdem cenâzesi taşındı {kim Mehemmed Efendi’nin tahrîr etdüği esâmîler üzre kimi halâs ve kimi merhûm olup defteri sahîhe çıkdı}.

Andan cümle İslâmbol halkı Armağanî Mehemmed Efendi’ye muhabbet edüp i‘timâd etdiler ammâ Mehemmed Efendi artık İslâmbol’da karâr-dâde olamayup yine Kocaeli’ne koca varınca gidüp anda merhûm oldu. *Kuddise sırruh.*

İşte bu hakîr ervâh-ı tayyibe **[397a]** ve ervâh-ı habîse evsâfların anlardan istimâ‘ edüp bu mahalle münâsebetiyle tahrîr oldu.

Ezîn-cânib yine sadede rücû‘ idelim. Çünkim Cenâb-ı Allah yer ile gök arasında kavm-i tuyûru halk edüp anlardan sonra kavm-i sekali ya‘nî kavm-i ecinnenin envâ‘ın halk etdi kim bâlâda tahrîr olunduğu üzre yetmiş kavmi müslim ervâh-ı tayyibedir ve yetmiş kavmi habîse keferelerdir denmişdi. Bunlardan sonra kavm-i Câbülkâ hisâbın Allah bilür. Mi‘râc-ı berrîn gicesi Hazret-i Risâlet’e bunlar îmân getirmişlerdir. Bunlar dahi Âdem Nebî‘den evvel halk olmuşlardır.

Andan kavm-i Câbülsâ, bunların hadd [ü] hasrın Hâlık-ı Bîçûn bilir mahlûk-ı kadîmdir. Andan kavm-i gûl-ı beyâbân haşerât-ı kadîmdir. Ekseriyyâ vâdî-i Tîh’de ve Deşt-i Kıpçak’da ve kûh-ı Elburz’da ve Kamerü‘l-kum’da ve vâdî-i Tîh’de olur. Kûh-ı Elburz’da gördüğümüzü inşâallah mahallinde tahrîr ederiz.

Andan kavm-i Ye’cûc, bunun dahi hadd [ü] hasrın Sannâ‘-ı Lem-yezel bilir kim zulumâtdan verâ-yı Kâf’a dek mâl-â-mâldir. Andan kavm-i Me’cûc bunun dahi sağışın Üstâd-ı Ezel bilir. Bu Ye’cûc u Me’cûc hakkında sûre-i (–) İskender-i Zülkarneyn’e hitâben âyet-i şerîfe var. [150] nassı vardır. Bu fermân-ı Yezdân’dan sonra İskender sedd-i Ye’cûc’u yedi yılda binâ etdi ammâ “Fütühatâ” [151] lafzı târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî Karadeniz sâhilinde nehr-i Turla kenârında Eflâk u Boğdan kralları elinde Salsâl tahtı olan Akkirmân kal‘asın döğerken iki seyyâh papas gelüp “Yenidünyâ nâm bir dünyâ bulduk” deyü müjde etdiler. Devr-i dünyâdan berü ve hubût-ı Âdem’den sonra ne işidilmiş ve ne görülmüş, hâlâ üç bu dünyâ kadar yeri bulundu, ammâ ne zamân halk oldu, {benî Âdem} halkıyla memlû bir dünyâdır kim hâlâ hâlini Hallâk-ı âlem bilir, nâ-ma‘lûm-ı ahvâl bir dünyâ-yı cedîddir” deyü {haber verdiler}.

Andan kable’l-Âdem halk olan cân kavmidir kim bunun dahi hadd [ü] nihâyetin Perverdigâr-ı Zü‘l-celâl bilir. Cümle hasîb ü nesîb ve asl [u] fer‘i tahrîr olunan şeytân Hâris bu cân kavminin bir gulâmı idi. Ba‘dehû bunlar cümle helâk olup rûy-ı zemîne Hazret-i Âdem kadem basdığının hakkına sûretü‘r-Rahmân’da [152] nassı nâzil olmuşdur.

Andan Hazret-i Âdem (–) sene cennetde zevk u safâlar edüp civâr-ı Hak’da sâkin iken Cenâb-ı Allah sûre-i Bakara’da buyurur: [153] emrini sıyup iğvâ-yı Havvâ‘ya ve vesvese-i İblîs’e uyup Cenâb-ı Kibriyâ‘nın hikmet-i ezelîsi üzre nisyâna uğrayup buğday danesinden yeyüp bir dane içün başından tâc ve eyninden hulle gidüp emr-i Hak ile Hazret-i Âdem yine vatan-ı aslîsi olan zemîne inüp diyâr-ı Hindistân’da cezîre-i Serendil’de ibtidâ mesken [ü] me’vâ edüp hâk-i Hindistân’a du‘â etdi. Anınçün Hindistân ma‘mûr [u] âbâdân velvele-i âdemiyândır.

Andan Hazret-i Havvâ Cidde’ye indi ve yalnızlıkdan cihân başına dar oldu.

Andan kavm-i İblîs hâk-i (–) (–) sürüldü. Andan kavm-i tâvûs (–) nüzûl etdi ve kavm-i yılan bu dahi bir ulu melek iken ayakları kesilüp yüzü üzre sürünerek yer yüzünde (–) şehrine süründü.

Andan Cenâb-ı Allah rûy-ı arzı nev‘-i benî Âdem ile ve envâ‘-ı mahlûkât ile sahîfe-i dünyâyı müzeyyen etdi. Ammâ bâlâda tahrîr olunup kable’l-Âdem halk olunan mahlûkâtların peygamberleri ve pâdişâhları olup yine birbirleriyle ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl dahi ederlerdi. Zîrâ Hallâk-ı Ezel bu âlem-i kârhânesin böyle halk etmişdir.

Der-beyân-ı sırr-ı İlâhî acîbe ve garîbe

Ba‘dehû Cenâb-ı Hudâ bu rûy-ı arzı hubût-ı Âdem’den sonra ins [ü] cinn ile ol kadar ma‘mûr u âbâdân u müzeyyen etdi kim benî Âdem ekin ekecek yer ve bir gice hâb-ı râhat idecek birer cây-ı vatan bulamayup Ûc bin Unk gibi deryâ cezîrelerinde yatup ve deryâlar içre gezüp balıkları sayd edüp âfitâb-ı âlemtâbda pişirüp yerlerdi. Tâ bu mertebe rûy-ı arz âdem ile pür olup zirâ‘at yeri kalmayup derd-i ser ile geçinirlerdi. Tâ ki hubût-ı Âdem’den iki bin iki yüz kırk sene geçüp Hazret-i Nûh *aleyhi’s-selâm* vücûda gelüp rûy-ı dünyâda mâl-â-mâl olan benî Âdemi dîne da‘vet eyleyüp aslâ birisi îmân kabûl etmediklerinden Cenâb-ı Kahhâr-ı Kibriyâ anlara tûfân-ı Nûh verüp ancak keştî-i Nûh’da yetmiş iki benî Âdem ve yetmiş iki çift hayvânât ile İblîs-i aleyhi’l-la‘ne bir hımârın kuyruğuna yapışup keştî-i Nûh’a İblîs bile girüp cümle yüz kırk beş mahlûk keştî-i Nûh ile tûfândan halâs olduklarıyçün Hazret-i Nûh’a Âdem-i sânî dediler. Zîrâ gemiden çıkan yetmiş iki aded benî Âdem yetmiş iki millet olup rûy-ı zemîne yayılup tenâsül bulduklarıyçün Hazret-i Nûh Necî‘ye Eb-i sânî dediler. Ammâ ol Tûfân-ı Nûh’dan beri bâlâda zikr olunan ne cân kavmi ve ne cin kavmi ve ne sâ’ir kavimlerin cümlesi gark-ı **[397b]** Tûfân olup helâk oldular. Hamd-i Hudâ ba‘de’t-Tûfân yine Rabbü’l-İzzet bu edîm-i arzı benî Âdem ve sekalân ve hûş u tuyûr ile müzeyyen edüp âsûde etdi ammâ emr-i Hak ile benî Âdem’den ne kavm-i ecinne ve ne kavm-i şeyâtîn ayrılmadılar. Ammâ Nasîbîn şehrine ecinne kavmi Hazret-i Risâlet-penâhın mu‘cizesi du‘âsı berekâtıyla ecinne ol şehre giremez ammâ İblîs girüp benî Âdeme vesveseden hâlî değildir. İblîs-i telbîs Nasîbîn şehrine girmek değil vücûd-ı benî Âdemin cümle damarlarına bile girüp kan ile beden-i insânda gezer deyü Müslim [ü] Buhârî‘de hadîs-i sahîh vardır. Kâle Resûlullahi *sallallahu aleyhi ve sellem* (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) buyurmuşlardır.

Hulâsa-i kelâm *“el-kelâmu yecürrü’l-kelâm”* [154] mazmûnunca söz sözü açup mahalle münâsib niçe tatvîl-i kelâmlar oldu ammâ mısra‘

Ser-rişte-i aşk eldedir el-minnetü lillah

mısra‘ı üzre yine sadede gelelim. Ol zamân ki Hazret-i Risâlet'e kırk yaşında nübüvvet geldiği gün ecinne pâdişâhı Sırfeyâîl'in ervâh-ı habîse ve kavm-i şeyâtîn ile da‘vâların fasl edüp şehr-i Nasîbîn'den ecinne kavmin sürüp kavm-i ecinne bir dahi şehr-i Nasîbîn'e girmemeğe ta‘ahhüd edüp gitdilerdi. Hikmet-i Hudâ ol zamândan berü bir sar‘a dutan âdem her kankı diyârdan gelüp şehr-i Nasîbîn'e girse bi-emrillahi Ta‘âlâ dutarıkdan halâs olur. Ammâ hâlâ şehr-i Nasîbîn'in hevâsı eyle beddir kim ısıtması, âdemi dutarıkdan eşedd dutar. Husûsan rub‘ ısıtması diyâr-ı Irâk'da ve diyâr-ı İrân u Turan'da Nasîbîn'in ve Rûm'da İznik Dili Hersek'inin ısıtması serçe kuşun bile dutduğu meşhûr-ı âfâkdır *ve's-selâm, temme'l-kelâm.*

Netîce-i merâm harâbâbâd-ı Nasîbîn'in alâ kadri'l-imkân bu mertebe ahvâllerine vâkıf-ı esrâr olup ba‘zı ahbâb ile vedâlaşup cânib-i cenûba 6 sâ‘atde çölistân içre şiddet-i hâr çekerek gidüp,

Menzil-i Aznavurdepesi: Nasîbîn hâkinde bir çölistân içre bir püşte-i a‘lâdır. Sene 244 târîhinde Hârûnu'r-Reşîd'in vüzerâlarından Aznavur nâm bir hümâm niçe yüz bin âdem cem‘ edüp bu depeyi yığdığından galat-ı meşhûr evlâ olup Aznavur Depesi derler. Zamân-ı kadîmde bu püşte üzre evc-i âsumâne ser çekmiş bir kulle-i nüh-tâk var imiş kim cânib-i garbında tâ Şâm çöllerinde olan Ane ve Seleme kal‘aları nümâyân imiş ve cânib-i şimâlinde tâ Mardin kal‘ası ve Sencâr Şâh kal‘ası zâhir ü bâhir imiş ve cânib-i cenûbunda tâ Eski Musul âşikâre olur bir depe-i âlî imiş. Ve her ne tarafdan bir kârbân veyâhûd bir asker-i bed-gümân nümâyân olsa bu depe olan kasr üzre âteşler yakup çerâğân ile şehr-i Dârâ-zemîne haber ederlermiş.

Ba‘dehû sene 815 târîhinde Timur Hân-ı Gürkân, Bağdâd üzre gelirken bu mezkûr kasr-ı bülendi münhedim edüp hâlâ esâsı ma‘lûmdur. Ammâ *el-hâletü hâzihî* bu Arnavud Depesi nâm mahalden bir çay cereyân eder ammâ ismi ma‘lûmum değildir. Bu mahallin (–) (–) içinden berü cereyân edüp nehr-i Habur-ı Karkaya'ya mahlût olur. (–) (–) (–) (–)

………………..(1 satır boş)………………..

Andan cânib-i cenûba çöl ile 6 sâ‘atde giderken şâhrâh-ı müstakîm iki çatal yol olup cânib-i cenûba giden Bağdâd'a gider ve cânib-i garba meyilli giden kal‘a-i Urfa'ya ve kal‘a-i Bilecik'e ve vilâyet-i Haleb'e giden yollardır kim mukaddemâ sene 1059 târîhinde ubûr etdiğimiz konaklardır kim mahalli olmağile tahrîr olundu. Evvelâ bu çatal yol dediğimiz Haleb yolunda,

Göllü Köy: Hâk-i Mardin'in Ermenî köylerinden bin hâneli ve âb-ı hayât kuyulu ve bâğ u bâğçeli ma‘mûr ze‘âmet (–) köydür. Mardin bu mahalden dörd sâ‘at nümâyândır. Andan,

Koçhisâr: Bu dahi Mardin nevâhîlerinden kasaba-misâl câmi‘li ve bir kaç dükkânlı ma‘mûr kasabacıkdır ve câmi‘inde Mardin gılâli leb-ber-lebdir. Gerçi Koçhisâr derler ammâ hisârı ma‘mûr değildir. Dizdârı ve a‘yânı yokdur. Andan,

Menzil-i Gümişbend: İsmi nâ-ma‘lûm bir çay kenârında (–) (–) (–) ve bir püşte üzre Hazret-i Eyyûb Nebî makâmı vardır. Andan yine cânib-i garba,

Menzil-i Vîrânkal‘a: İçinde Keys Urbânı sâkindir. Mardin hâkinde olmağile suları sarnıçdır. Andan yine garba meyyâl,

Menzil-i Karadepe: Bu Diyârbekir’in Siverek sancağı hâkinde bir harâb köydür ammâ suyu çokdur. Andan,

Menzil-i Gözlükuyu: Bu dahi Siverek hâkinde bir çölde harâb köydür ammâ bir çay vardır cereyân edüp nehr-i Furât’a mahlût olur ammâ ismi hâtırda kalmamış. Andan yine cânib-i garba,

Kasaba-i Cüllâb: Bâlâda mevsûfdur. Andan yine garba şehr-i Ruha ya‘nî taht-ı Nemrûd Urfa, andan kasaba-i Çârmelik, andan kal‘a-i serâmed Birecik, andan kasaba-i Nizib, andan Kızılhisâr, andan Balis ve Azez ve Kilis ve Bâb ve Bomboç ve Haleb’e varınca yol üzerinde olan mezkûr kasabalar kerrât ile bâlâda tahrîr olunmuşdur ammâ bu Kızılhisâr’dan çıkan **[398a]** suyun nısfı Ayntâb şehri suyuna karışup Ayntâb’dan Haleb şehri bâğçelerine uğrayup andan (–) (–) mahlût olur. Ammâ bu bâlâda tahrîr olunan Göllü köyünden beri tahrîr olunan on bir aded kasabâtlara şimdi uğramayup “Çatal yol” dediğimiz Göllü köyünden sonra cânib-i cenûba çöl ile 6 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Monlâ Alî: Bu mahalde bâlâda tahrîr olunan Urfa ve Birecik ve Haleb yolları cânib-i garbda kalup bizler diyâr-ı Musul yoluna azîmet etdik ammâ bu mezkûr karye-i Monlâ Alî, (–) hâkinde bir çölistânda Mavâl Urbânı atlarının ayağı altında pâymâl-i rimâl olmuş bir büleyde-i mu‘azzam imiş. Mürûr-ı eyyâm ile harâb olup hâlâ Murtezâ Paşa imâr edüp

………………..(1.5 satır boş)………………..

Bir âb-ı hayât nehr-i sağîre kenârında birkaç aded su değirmânları var, etrâf kurâlardan dahi sâ’ir ehl-i beled gendümleri getirüp tahhânlar herkesin gılâlın öğüdüp öşrün alur meşhûr değirmân-ı mahsûldârlardır. Andan yine çöl ile cânib-i cenûba 4 sâ‘at şiddet-i hârda gidüp,

Menzil-i (–) **Kamçıyân:** (–) hâkinde cezîre-i Dicle ve Furât’da nehr-i Şatt’dan dörd sâ‘at mikdârı ba‘îd bir püşte-i azîm üzre,

………………..(3 satır boş)………………..

Önünden nehr-i Kamçıyân çayı cereyân edüp vâdî-i Kamçıyân’ı saky eder. Bu ayn-ı zülâlin ibtidâ-i tulû‘ı cebel-i Hirem’den hurûc edüp niçe yüz aded kasabât u kend-i âbâdânları reyy edüp cereyân ederek nehr-i Habur-ı Karkaya’ya rîzân olur. Ol dahi nehr-i Furât’a munsabb olur denilmişdi. Ammâ bu mahalden çölistân ile bir günde cânib-i şimâle susuz şiddet-i hârda derd-i belâ çekerek 15 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Yeni Ruhbe: Evlâd-ı Arab mâbeyninde Ruhbe-i Cedîd derler, kavm-i Ekrâd-ı Sincâr, Künişşet Ruhbân derler ya‘nî Ruhbân Kilisesi derler. Moğol kavmi Pül Muğân derler. Bu kal‘a eyâlet-i Ruha hükmünde kal‘a-i Sincâr ile müşâdır. Sincâr’ın dahi cânib-i şarkîsi hâk-i Nasîbîn ile müşâdır ammâ bu Yeni Ruhbe kal‘asını ibtidâ binâ eden Mısır pâdişâhlarından Sultân Berkuk sene 777 târîhinde binâ etmişdir. Zîrâ bu diyârda

anların Acem ile Haleb ve Urfa içün çok ceng [ü] cidâl bâzgeştleri olup anınçün bu Ruhbe kal‘asın müceddeden bir til-i türâb püşte-i âlî üzre bir seng-i mutarraş kal‘a-i ra‘nâ inşâ etdirmişdir ammâ gâyet sa‘b hisâr-ı üstüvârdır lâkin küçükdür. Bu dahi cezîre-i Dücle ve nehr-i Furât kenârında vâki‘dir. Ve cümle ahâlî-i Ruhbe nehr-i Furât'dan nûş ederler. Derûn-ı kal‘ada elli mikdârı hâne-i sağîrleri ve medfa-i şâhî darbzenleri ve dizdârı ve kal‘a neferâtları ve Urfa paşası tarafından hâkimi vardır. Ve nehr-i Furât sâhilinde bostân u bâğlı u bâğçeli ve Câmi‘-i Berkuk Şâh'lı ma‘mûr kasabacıkdır. Ammâ Urbân eşirrâsından mahsûllerin halâs idemezler. Ve,

Ruhbe-i Atîk: Bu Ruhbe-i Cedîd'e bir menzil karîbdir ve Ruhbe-i Atîk dahi Urfa eyâletindedir ammâ bu Ruhbe-i Cedîd Şâm'dan ve Haleb'den gelen âyende vü revende tüccârânın memerr-i nâsıdır kim Ane kal‘ası ve Seleme kal‘ası üzre gidüp kâh sâhil-i Furât ile kâh çölistân u berr ü beyâbân ile Bağdâd'a ve kal‘a-i Tikrit'e ve kal‘a-i Musul'a ve eğer isterlerse şehr-i Nasîbîn'e gelir şâhrâh üzre bu kal‘a-i Yeni Ruhbe binâ olunmuşdur. Andan iki günde bu Yeni Ruhbe'yi temâşâ edüp yine iki günde şehr-i Nasîbîn'e gelindi. Andan yine râh-ı Bağdâd'a azîmet edüp 7 sâ‘atde çölistân içre şiddet-i hâr çekerek arslan u zi'b havflerin çekerek ve erneb ü gazâl ve hımâr-ı beyâbânî sayd ederek,

Menzil-i Tahtigân-i mülûkân: Bâlâdaki tahrîr olunan Ruhbe-i Cedîd Bağdâd yolundan hılâfdır ammâ dahi bâlâdaki (–) Kamçıyân'dan ve bu Tahtigân Bağdâd'ın doğru yoludur. (–) hâkinde nehr-i Şatt'ın taraf-ı garbîsi çölünde Şatt'dan on sâ‘at ba‘îd bir sahrâda bir hân-ı azîmi var.

………………..(1 satır boş)………………..

Ve bu mahalde Buhtî Kürdleri hayme-i siyâhlarıyla meks ederler ve bu Tahtıgân'ın cânib-i şarkîsinde on sâ‘atde Şatt kenârında kal‘a-i Kefirzamân'dır ammâ zamânımız olmamağile inşâallâh avdetde temâşâ idelim deyü ubûr olundu ammâ bu Tahtgâh-ı sarây-ı kârbân (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) **[398b]**

Andan yine taraf-ı cenûba çölistân içre on bir sâ‘at gidüp,

………………..(35 satır boş)………………..**[399a]**

Evsâf-ı menzil-i şehr-i azîm ve belde-i kadîm-i harâbâbâd Eski Musul

Eyâlet-i Musul-ı cedîde sâhil-i Şatt'ın garbında cezîre-i Dicle vü Furât'da vâki‘ olmuş bir harâb mesken-i bûm [u] gurâb olmuş bir şehr-i harâbdır kim Şatt kenârınca kâmil bir günde devr olunur harâbistânı vardır. Evvelâ be-kavl-i müverrihân-ı Mıkdısî-i Yarmenî, eğer millet-i Mesîhiyye'den ise de, bu diyâr-ı Irâk'ı ve Âzerbaycân'ı ve Şirvân u Şâmakı‘yı tâ Mâverâü‘n-nehir'e varınca arz-ı Mukaddes'i eyle tahrîr etmişdir kim, bir müverrih-i âlem anın tahrîrine göre terkîm edüp mâhiyyet-i dünyâyı Atlas ve Minor ve Coğrafiyye kitâbları gibi hakîkat üzre yazamamışlardır. Ammâ merkûm Mıkdısî-i Yarmenî bu arz-ı Irâk'da şehr-i Musul'u kûh-ı bâlâsı ve bânîsi ve arz-ı beledi ve mutalsamât-ı ibret-nümâlarıyla ve imârât-ı külbesiyle tahrîr etmişdir kim Arab u Acem ve Kıbtî ü Yunaniyân müverrihleri ta‘bîr ü tavsîf etmede Mıkdısî yanında cümle müverrihler lâl olmuşlardır.

Evvelâ bu Eski Musul içün be-kavl-i Mıkdısî ibtidâ bânîsi ba'de't-Tûfân (–) (–) imâr edüp ol asrın müverrihleri bu şehre lisân-ı Süryânî üzre Bendâv Acînât ya'nî Peygamber Cenneti demekdir. Tâ bu mertebe bu Eski Musul İremezâtü'l-imâd misilli bir hadîka-i ravza-i Rıdvân-ı bâğ-ı cinân imiş. Yârân-ı bâ-vefâya ne gûne imâreti müzeyyen olduğu andan ma'lûm ola kim bu şehrin yemîn [ü] yesârında olan bâğ-ı cinânları ve gaytân-ı gülistânları ve müşebbek bostânları sabâh ve ahşâm nehr-i Şatt ile saky etdikleri mahalde Şattu'l-Arab gibi deryâ-misâl nehr-i azîm cereyân itmeyüp Şatt'dan aşağı ehl-i Medâyin feryâd edüp "Bre, nehr-i Şatt Musul kavminin isti'mâl etdiğinden gelmez oldu." deyü feryâd ederlermiş ve vakt-i gurûb olup ahâlî-i Musul atlarına su vermek içün nehr-i Şatt'ın yemîn ü yesârından altı kerre yüz bin altun ve gümüş satıllar ile atlarına su verdikleri zamân yine Şattu'l-Arab bir sâ'at cereyân etmez olurmuş.

Yine şehr-i Medâyinli "Musul harâb ola!" deyü du'â ederlermiş. Ve Şatt nehrinin yemîn [ü] yesârında imâristân [u] bostânları saky etmeğiçün yetmiş bin aded âsiyâb-ı mâları var imiş kim her biri Hamâ dollâbı gibi üç fersah yerden sadâları istimâ' olunurmuş ve nehr-i Şatt üzre haşeb-i tavîlden ve levha-i arîzden kâmil üç bin aded cüsûrlar var imiş. Kırk aded yerde dahi kârgîr binâ ile mebnî kantara-i azîmeler var imiş. Hâlâ Şatt'ın tulum kelek gemileri mezkûr püllerün Şatt içre pâyelerinden havf ederler.

Hulâsa-i kelâm sâ'ir imâristânları *"Hâkezâ kıyâs remev!"* dedikleri gibi gayrı âbâdânları ana göre kıyâs oluna.

Sebeb-i harâbîsi içün bir müverrih eyle tahrîr etmiş kim bu Musul pâdişâhı Âzerbaycân'da Ahlat pâdişâhıyla mâbeynlerine bürûdet hâsıl olup Musul pâdişâhı nâmesinde Ahlat pâdişâhına eyle tahrîr eder kim "Musul şehrimin imârı hakkiyçün sana bir iş ederim ki Buhtunnasr kal'a-i Sıfet'e ve şehr-i Taberistân ve şehr-i Askalân'a ve Arz-ı Hasan'a etmemiş ola." deyü nâmesin Ahlat pâdişâhına gönderir. Ahlat pâdişâhı da bir alây-ı Dârü'l-Büleh ya'nî Oğuz kavim kimesneler bir yire gelüp Musul içün bed-du'â ederler. Bi-emri Hudâ ol gice bir zelzele-i azîm olup şehr-i Musul cümle ahâlîsiyle helâk olup şehri harâb olur. Bir kavilde Hazret-i Risâlet-penâh rahm-i mâderden müştakk olduğu leyle-i mübârekde Tâk-i Kisrâ münhedim olduğu gice "Bu şehr-i Musul da harâb oldu." derler.

Bir kavilde Hulâgû Hân Âl-i Abbâsiyân üzre Bağdâd'a gelirken Moğol kavmine harâb etdirüp Bağdâd üzre geldi, deyü tastîr etmiş. Hatta Musul'un harâb olmasiyçün lisân-ı Süryân'da böyle şi'ir demişler. Güfte-i Midâc, makâm-ı sabâ, usûleş sofyâne:

Lev şilî ballem bî lânıkî.

Tercüme-i mısra': Bu dünyâda sebât yokdur.

Şum bize bir nâlûmı berkî.

Tercümesi: Nahsdır gam-i şâdî geçer

Ahbû tırminânî çarkî.

Tercümesi: Ne denlü meyl edersen kaçar.

Kitülle buhtarsem hırkî.

Tercümesi: Ehlî isen aldanma bakar.

Bu ebyâtları Mıkdısî yahşı tahrîr etmişdir ammâ hakîr bu kadar ancak işâret edebildik ve hâlâ bu harâbe niçe bin Buhtî kavmi ba‘zı kıbâblarda ve zîr-i zemînlerde ve hâne-i harâblarda haymeleriyle sâkin olurlar.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ammâ bu Musul'un Şat mukâbelesi şarkîsinde Bağdâd hâkinde kasaba-misâl (–) (–) bir büleyde vardır, gâyet ma‘mûr [u] âbâdândır. **[399b]** Bu eski Musul'dan hareket edüp mezâristânın ubûr ederken alâyimât-ı ibret-nümâlar var kim diller ile ta‘bîr olunmaz ve her mevtânın seng-i mezârlarında niçe yüz yıllık gûnâ-gûn hatlar ile tahrîr olunmuş vâcibü‘s-seyr merâkıd-ı tavîleler var kim niçesini tahrîr eylesek Deşt-i Kıpçak'da kûh-ı Elburz dâmeninde Irâk-ı Dadyân şehrinin harâbistânının mezâristânın tahrîr etdiğimize döner. Gerçi kimyâb makûlesi eşyâların midhati zikrinde fâ'idesi ve beyânında âyidesi vardır ammâ harâbistân ve gûristân gibi gayrı meşhûrun zikrinde fâ'idesi ve beyânında âyidesi olmayup ol kadar "İ‘tibârı olmayan nesnelerin tavîl zikrinde melâlet vardır." deyü mezâristân-ı Musul'dan güzer ederken bir Fâtiha-i seb‘u'l-mesânîyi cemî‘i ehl-i îmân rûhiyçün tilâvet edüp ubûr edüp anda yine cânib-i cenûba sâhil-i Şatt ile sayd [u] şikâr-ı gazâl ederek 6 sâ‘at gidüp,

Menzil-i hân-ı İsmâ‘îl: Hâk-i Musul'da Şatt kenârında kal‘a-misâl bir hân-ı kârbânsarây-ı azîmi var ammâ bu çölistânda bir cây-ı emândır kim ol şiddet-i hârda âdem ol mihmânsarâya dâhil olunca cennete girecek Ashâb-ı Kehf kelbine düşüp âdem tâze cân bulur.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Andan yine semt-i cenûba 6 sâ‘at çöl ile şehr-i Musul'a vâsıl olduk. Hamd-i Hudâ bu çölistânda bir şehr-i ma‘mûr görüp pür-hâsıl oldu. Hattâ Musul paşası sayd [u] şikâr tarîkiyle Murtezâ Paşa efendimiz kethudâsına istikbâle çıkup alây ile kal‘aya girerken toplar atılup dâhil-i sarây olunca ta‘âmlar tenâvül olunup Murtezâ Paşa kethudâsı Musul paşası (–) Paşa sarâyına kondu. Hakîr dîvân efendisine konup şehr-i Musul'un a‘yân [u] eşrâfı ve erbâb-ı ma‘ârifiyle ihtilât edüp şehr-i Musul'u geşt [ü] güzâr edüp evsâfın tahrîre şürû‘ eyledik.

Evsâf-ı şehr-i kadîm, sevâd-ı azîm, belde-i kavm-i Humeydiyye, bilâd-ı Rebî‘iyye, ehl-i beledi vâsıl-ı dâru'n-na‘îm, ya‘nî kal‘a-i Musul-ı sûr-ı azîm

İhvân-ı bâ-safâ-yı sâhib-rümûz ârifân |u] sâdıkâna şöyle ma‘lûm ola kim hubût-ı Âdem'den berü cemî‘i elsine-i muhtelife müverrihleri bu şehr-i Musul içün niçe bin kîl u kâl eyleyüp şehr-i Musul'un ahvâlâtını tahrîr eylemişler. Niçesi galat ve niçesi mâ-vaka‘ı sıhhatiyle tahrîr eylemişler.

Ammâ sene (–) târîhinde Âl-i Abbâsiyân'dan Me'mûn Halîfe diyâr-ı Bağdâd'dan diyâr-ı Mısr-ı Kâhire-i mağziyye-i Ümm-i Dünyâ‘ya gelüp şehr-i Fustât ki Mısr-ı atîkdir, anın

mukâbelesinde nehr-i Nil aşrı Cîze şehri garbîsinde nîm sâʻat Heremeyn dağları nâmıyla maʻrûf üç aded amelî ve çâr-kûşe dağlardır kim ikisi dörder yüz arşın âlî binâ olunup evc-i âsumâna ser çekmişlerdir. Biri gâyet alçacık yine çâr-kûşe amelî seng-binâ kûh-ı sağîredir. Hâlâ bu kûhlara elsine-i nâsda Firʻavn dağı derler. Me'mûn Halîfe bu kûh-ı bülendlerde defîne vardır deyü bu kûh-ı Heremeynleri asker-i deryâ-misâline ve üstâd-ı kûh-kenlere bu kûhları nakb u kamʻ u hedm etdirüp yetmiş günde güc ile bir defîne mâla râst gelüp anda bir seng-i hârâ üzre hatt-ı Hazret-i İdrîs-i hoş-nüvis ile bir hacer zâhir olup böyle tahrîr etmiş kim "Ey bu makâlîd-i âlîlerden defîne istihrâcına mukayyed olan mülûk. Ne kadar cidd ü cehd-i tâm-ı ihtimâm itsen renc [ü] anâ çeküp ifnâ-yı vücûd etdiğin günlerin masrûfu kadar mâla mâlik olursun, *ve's-selâm*. Ammâ ilm-i târîh ve ilm-i evvelîn ü âhirîn istersen, hâsıl olup bu edîm-i arzın ibret hırmeni mahsûlün dirersin, *ve's-selâm.* Ve illâ dahi ziyâde tamaʻ-ı hâma düşersen ifnâ-yı vücûd edersin, *hatmü'l-kelâm.*" deyü merkûm seng-i hârâda bu gûne hatları Me'mûn kırâ'at etdikde cemîʻi ulemâsıyla Me'mûn Halîfe müşâvere edüp kenz-i Kârûn'dan ferâğat edüp "Hemân bize ilm-i evvelîn ü âhirîn lâzımdır. Elbette ana müteʻallık kitâblar vardır." diyerek cebel-i Heremeynleri kamʻ u hedm ederek bir kubbe-i yekpâre zâhir olup anı kamʻ edüp derûn-ı kubbeye duhûl edüp gördüler kim mâl-â-mâl deve kemikleri ve fil ve gergerdân üstühânlarıyla leb-ber-leb olmuş bir kubbe-i nüh-tâk cümle kemikler üzre hatt-ı gûnâ-gûnlar yazılmış ve niçe bin gûne rümûzlar kazılmış. O kubbeden içeri bir tuç bâb-ı sağîre nümâyân olup ol dervezeyi hâh nâ-hâh küşâde kılup gördüler kim bir kubbe-i ser-bülend-i nuh-tâkı eflâke kemend atmış ammâ derûn-ı kubbe kat-ender-kat kitâb-ı müstetâblar ile mâl-â-mâl.

Hemân bi-emri Züʻl-Celâl kubbenin nısfını zulumât bürüyüp **[400a]** kubbenin kapu tarafındaki kitâblar küşâdelikde kalır. Me'mûn Halîfe andan bilir kim bu kitâblardan almada zarar yokdur. Yedi yüz cild kitâbları alup Ehrâm dağlarından taşra çıkarup yine kubbeleri ke'l-evvel sedd edüp ve nakb etdüği yerleri taʻmîr ü termîm edüp şehr-i Mısr-ı Fustât'da kitâbları kırâat etmeğe saʻy-i belîğ edüp her diyârın âlim-i müdekkık kehenelerinden âdemler getirüp bir ferd-i âferîde bu kitâbları kırâat idemezler, illâ kavm-i Kabâbıta kırâat eder. Ve bu cümle kitâblar ceyran derisi üzre mastûr hatt-ı İdrîs Nebî idi. Gördüler kim hubût-ı Âdem'den berü cümle vakâyiʻât tahrîr olunmuş tevârîh kitâblarıdır ve Me'mûn Halîfe'nin hukemâ vü kehene vü ulemâları kıbâb-ı evvelde yığılı olan üstühânlardan niçe yük kemikler alup taşra çıkarmışlar idi.

Andan ilm-i İdrîs ve ilm-i reml ve ilm-i nücûm ve ilm-i cifr ve ilm-i ledün ve niçe bin gûne ilm-i nebî tahrîr olunmuş. Bunları cümle Me'mûn Halîfe'nin fermânıyla Heremeyn'den çıkardığı mâl-ı defâyini erbâb-ı maʻâriflere bezl edüp cümle kitâbları tercüme edüp diyâr-ı Arabistân'a lisân-ı Kıbtîʻden tevârîh-i muʻtebereler şüyûʻ buldu.

Andan diyâr-ı Yunan'a ve diyâr-ı Acem'e ve diyâr-ı Rûm'a ve niçe bin gûne tevârîh münteşir olmuşdur. Meğer bu kitâb-ı muʻtebereler zâyiʻ olmasın içün Hazret-i İdrîs *aleyhi's-selâm* emr-i Hak ile Tûfân-ı Nûh olacağın bilüp Surîd Hâkim-i Mekik'e emr edüp bu Heremeyn cebellerin inşâ etdirüp cümle kitâbları anda pinhân edüp gûnâ-gûn mutalsamât-ı ibret-nümûnlar ile niçe bin künûzlar defn etmişlerdi ve niçe bin mülûkların naʻşların anda defn etmişlerdi. Hâlâ üstühân-ı benî Âdem mâl-â-mâldır. Hatta 1081 târîhinde Kethudâ İbrâhîm Paşa vâlî-i Mısır iken bu abd-i kemter niçe yüz kimesneler ile fânûs ve şemʻa ve meşʻaller çerâğân edüp künc künc benî Âdem üstühânları gördük ammâ

genc-i âdem ile genc-i Kârûnları görmedik. Bâlâda cild-i (–) (–) mastûrdur kim tatvîl-i kelâma hâcet yokdur.

Ezîn-cânib Me'mûn Halîfe'nin cebel-i Heremeyn'den çıkardığı kitâb-ı târîhlerden tercüme vü istihrâc eden Kıbtî Rufeyl nâm kehene tahrîri üzre ve Benî İsrâîl'den sâhib-i târîh Azerya kavli üzre ve sâhib-i târîh Mıkdısî-i Ermenî terkîmi üzre kitâb-ı İdrîs Nebî'de bu şehr-i Musul hubût-ı Âdem'den evvel tilki hayvânı mahlûku sâkin imiş. Bin sene kâmil hükm-i sa'lebü'l-ba'îrde olup anların da mâbeynlerinde hâkim ü zâbitleri var imiş. Ba'de hubût-ı Âdem evlâd-ı benî Âdemden Hazret-i Şîs Nebî evlâdları sâkin olurlar.

Be-kavl-i İbn Abbâs ve be-kavl-i Muhammed ibn İshâk Şîs Nebî'den iki bin yedi yüz elli sene Tûfân-ı Nûh'a gelince evlâd-ı Şîs'de bu şehr-i Musul ber-karâr durup ba'dehû Tûfân-ı Nûh'da şehr-i Musul harâb u yebâb olup ba'de't-Tûfân Hazret-i Nûh keştîsiyle bu Musul kurbünde Şattu'l-Arab mukâbelesinde cebel-i Cûdî üzre merkeb-i Nûh müstekarr olup tûfândan halâs olduklarında Hazret-i Nûh Ferîdûn'u gemiden taşra du'â vü senâ ile çıkarup du'â-i hayr edüp inkırâzu'd-deverân inkırâz-ı evlâd olmaya ve cihâna pehlivân evlâdların müstevlî olup bu vech-i arzı imâr ideler ve "Yâ Ferîdûn sen dahi cedd-i sânîmiz Hazret-i Şîs'in binâ etdiği Humeydiyye şehrin binâ edüp Musul'a vâsıl eyle." deyü emr edüp ol ân Ferîdûn şehr-i Humeydiyye'yi imâr edüp ismine Musul deyü nâm kodı. Ammâ Hazret-i Nûh fermânıyla binâ olunduğiyçün müverrihân-ı Arab bilâd-ı Rebî' dediler.

Zîrâ ibtidâ tûfândan sonra binâ olunan Cûde şehridir, ikinci Nûh Âvind'den galat-ı meşhûr Nihâvend şehridir, üçüncü Kûfe şehridir ve dördüncü bu Musul şehri binâ olduğiyçün bilâd-ı Rebî' dediler ve dahi vakt-i rebî'de hevâsı gâyet latîf olduğiyçün bilâd-ı Rebî' dediler. Ve arz-ı Mukaddes'de ve Haleb ü Şâm ve Kudüs [ü] Mekke'den sonra bilâd-ı rebî'de dahi bilâd-ı erba'a kim şehr-i Cûde ve şehr-i Nûh Âvend ve şehr-i Kûfe ve şehr-i Musul meşhûr şehirlerdendir. Ve bu şehr-i Musul'u Ferîdûn Şâh eyle imâr edüp bir sevâd-ı mu'azzam etdi kim ol asırda andan ülgen şehir yok idi. Ferîdûn ile keştî-i Nûh'da bile olan kimesnelerden dahi niçe kimesneler bu şehr-i Rebî'-i Musul'da sâkin olup evlâd-ı evlâdları münteşir olup benî Âdem ile şehir müzeyyen oldu. Ferîdûn Şâh beş yüz yıl mu'ammer olup Hûd Nebî'ye dahi yetişüp ana da îmân getirdi ve Musul'dan tâ şehr-i Me'âd'a ya'nî Ka'be ve Mekke vü Bekke ve Bathâ vü Mu'allâ'ya varınca çölistân-ı Irâk'da yollar açup huccâc içün Musul'dan Mekke'ye bir dîvâr binâ edüp a'mâlar Bekke'ye ol dîvâra yapışarak giderlerdi. Mürûr-ı eyyâm ile harâb olup ana taklîden Hârûnu'r-Reşîd hâtûnu Sitti Zübeyde Bağdâd'dan tâ Bathâ vü Mekke'ye varınca bir dîvâr inşâ etdirdi. **[400b]** Hâlâ çölistân-ı Mekke'de ol dîvâr niçe yerlerde zâhir ü bâhirdir.

Ba'dehû Ferîdûn Şâh'ın Hazret-i Hûd du'âsıyla on bir aded oğlu bu şehr-i Musul'da vücûda geldi. Büyük oğlu Tûr'dur, anın oğlu Nâdîm'dir, anın oğlu Peşeng'dir ve anın zâdesi Efrâsiyâb'dır. Ferîdûn'un gemide bile olan evlâdı Ebrec Şâh'dır, anın oğlu Kûşeng'dir ve anın zâdesi Menûçehr'dir kim Hazret-i Mûsâ Nebî'ye îmân getirmişdir ve yüz yigirmi yıl pâdişâhlık edüp hükmünde olan kal'aları âbâdân eyleyüp bu şehr-i Musul'un cânib-i etrâfına handaklar kazdırup nehr-i Şatt'ı handaklar içre ve çölistân-ı Irâk içre cereyân edüp hayli mu'ammer oldu ve merhûm olup Deşt-i Kıpçak'da Kazan şehrinde Menûçehr Şâh medfûndur. Andan sonra bu Musul'a Ferîdûn'un Selem nâm bir oğlu şâh oldu ve anın zâdesi Gâv-ı Isfahânî hâkim oldu ammâ Isfahân'da

tevellüd etdi. Anın oğlu Kareb şâh oldular kim her biri birer pehlivân-ı cihân idiler. Bunlar cümle oğul oğula nebîrezâdeler İrân u Turan ve Semerkand u Luristân u Moltân diyârları sâhibi olmuşlar iken devlet-i Mısr'a tama' edüp cebel-i Heremeyn'den mâl-ı defâyin-küşâlık idelim derken Mısır'da merhûm olup cebel-i Heremeyn'de medfûnlardır deyü müverrihân-ı Acem ve müverrih Mıkdısî-i Yarmenî böyle tahrîr etmişlerdir ve gerçi Me'mûn Halîfe mezkûr Ehrâm dağlarından İdrîs Nebî tevârîhleri âşikâre olunandan mukaddem Arab u Acem ve Kabâbıta ve Yunaniyân-ı Rûm ve İsrâîlî târîhleri var idi ammâ bu cebel-i Heremeyn'den Me'mûn'un ihrâc etdiği târîhler cihâna velvele-ârâ oldu. Ve bu şehr-i Musul Ferîdûn ve Menûçehr devletinden sonra Âl-i Ekâsire'den Enûşirvân-ı âdile intikâl edüp Hazret-i Risâlet'in vilâdeti gicesi Tâk-i Kisrâ ve âteşgede-i Nemrûd ve niçe mutalsamâtlar ve kıbâb-ı Ayasofya ve kubbe-i Kızılelma münhedim olup ol leyle-i mübârekede bu şehr-i Musul serâpâ münhedim olup ecinne pâdişâhlarından Melik Sırfeyâîl mâlik-i Musul olup benî Âdem varamaz oldu.

Ba'dehû bir ecinne meliki dahi Melik Sırfeyâîl üzre cünd-i cünüb-i sakalân çeküp ceng-i azîm etdiler. Melik Sırfeyâîl münhezim olup firâr edüp Hazret-i Resûl'e gelmede. Melik-i mezbûr Musul'a ve Nasîbîn'e mâlik olup dururken Hazret-i Resûl-i Kibriyâ tarafından yarlığ-ı belîğ [155] âyeti gelince ecinne meliki huzûr-ı Resûl'de mürâfa'a-i şer' olup ikisi de meclis-i şer'de cerh olunup Hazret-i Risâlet-penâh "Benim ümmetlerim Nasîbîn'i ve şehr-i Rebî'ayn-ı Humeydiyye'[y]i imâr ide." deyü du'â etdiler.

Ba'dehû hilâfet-i Hazret-i Ömer'de şehr-i Basra ve şehr-i Kurna feth olup gazâ mâlıyla şehr-i Musul-ı Humeydiyye imâr oldu. Ammâ bu şehr-i Musul'a Humeydiyye denmesinin vech-i tesmiyyesi oldur kim kaçan Hazret-i Yûnus nûn balığı karnından bu şehr-i Musul'da der-kenâr olup tâc-ı nübüvveti ahâlî-i Musul ser-i sa'âdet-i Yûnus Nebî'de görüp hamd [ü] senâ edüp yetmiş bin âdem imâna hamd ile geldiklerinden kavm-i Humeydiyye derler. Hâlâ cemî'i müverrihân diyâr-ı Kürdistân'ın kavmine kavm-i Humeydiyye derler. Zîrâ Hazret-i Yûnus bu Kürdistân vilâyetlerine ba's olunup Hakkarî vü İmâdiyye ve Sûrân u Ardalân ve Harîr ü Cizre vilâyetleri ahâlîlerine cümle kavm-i Humeydîler derler. İnşâallahu Ta'âlâ seyecîü, Yûnus Nebî evsâfında mufassal tahrîr olunur.

Ba'dehû Hazret-i Ömer'den sonra Âl-i Abbâsiyân imâristân-ı müzeyyen edüp Hulâgû Hân harâb etdi. Yine Âl-i Abbâsiyân'dan Hazret-i Zülkifl Câmi'i sâhibi (–) (–) (–) imâr edüp anların destinden Uzun Hasan Şâh-ı Bayındırî aldı. Andan Timur Hân oğlu Sultân (–) (–) aldı. Anlardan Şâh İsmâ'îl sene 922 târîhinde aldı. Anın destinden sene 941'de Süleymân Şâh-ı Âl-i Osmân aldı ve yine sene 1033 târîhinde Sultân Murâd-ı Râbi' asrında şâh-ı Acem (–) Şâh istîlâ etdi.

Sebeb-i istîlâ-yı Acem be-kal'a-i Musul

Evvelâ Abaza Paşa Erzurûm'da isyân [u] tuğyân idince Şâh-ı Acem fürce bulup kal'a-i Kars'a istîlâ etdi. Ba'dehû Bağdâd-ı behişt-âbâdda olan Çopur Bekir nâm kul ağası der-i devlet tarafında askerî tâ'ifelerinin fetret ü ısyân u tuğyânların istimâ' edüp Bekir Subaşı da Bağdâd içre kapanup der-i devletden kendüye eyâlet-i Bağdâd olunmak ricâsında olup yine olmaz ihtimâlinde olup Şâh-ı Acem'e dahi haber gönderüp "Şâhım

Bağdâd senindir, hemân acele ile imdâd gönderesin.” deyü haber gönderdi.

Beri tarafda Merre Hüseyin Paşa bi’z-zarûrî Çopur Bekir Subaşı‘ya eyâlet-i Bağdâd’ı tuğ ve tabl u alemiyle Bekir **[401a]** Ağa’ya gönderüp müjdesi Bekir Subaşı‘ya gelmişken Şâh askeri de bir gice Bağdâd’ı muhâsara etdi. Bekir Subaşı gördü kim iş işden geçdi, vâlî-i Bağdâd olmuş oldu ve şâha haber gönderdiğine dahi peşîmân olup bi’z-zarûrî Acem leşkeriyle cenge âheng edüp yedi gün yedi gice ceng ederken bir gice Bekir Subaşı‘nın pîç-i nâ-halef konkay koyulğay veled-i nâ-pâki nâ-dervîş-i bî-nâm oğlu Bağdâd’ın iç kal‘asının uğrun kapusun şâh askerine küşâde edüp şâh cündü kal‘a-i Bağdâd’a leb-ber-leb olup Bekir Ağa’nın şâh gözlerine mil çeküp “Niçün Âl-i Osmân’a hıyânet edüp kal‘a-i Bağdâd’ı bize verdin” dedi ve oğluna kapuyu küşâde etdiğiyçün Bağdâd’a gidibaşı etdi. Andan meşveret edüp bizzât şâh-ı Acem eyâlet-i Şehrezûl ve eyâlet-i Hille ve eyâlet-i Musul üzre leşker çeküp şehr-i Musul’a vâsıl oldukda bile ceng [ü] cidâl kal‘a-i Musul’a mâlik oldu.

Âl-i Osmân’ın dahi Abaza cenginden başları kaygulu olup Bağdâd tarafına nazar etmeyüp âhir Hüsrev Paşa’yı Abaza Paşa üzre serdâr-ı mu‘azzam edüp kal‘a-i Ahıska’yı dest-i Acem’den ve kal‘a-i Erzurûm’u dest-i Abaza Paşa’dan feth edüp kayd [ü] bend ile Abaza’yı huzûr-ı Sultân Murâd’a getirüp Abaza Paşa’nın defter-i cerâyimine afv hükmi çekilüp Abaza Paşa’ya eyâlet-i (–) ihsân olunup Hüsrev Paşa’ya Abaza seferi mukâbelesinde mühr ile yine Bağdâd-ı İremezâtü‘l-imâd üzre serdâr-ı mu‘azzam olup kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek ibtidâ kal‘a-i Musul’u hâlî ve mu‘attal bulup sene 1039 târîhinde fâtih-i Musul Hüsrev Paşa olup kal‘a-i Musul’a bir metîn ü müstahkem kulle ve sûr-ı harâbının cânib-i erba‘asın istihkâm üzre edüp cemî‘i mühimmât u levâzımâtların müheyyâ edüp Bağdâd içün getirdiği balyemez topları ve gayrı mühimmâtları şehr-i Musul’a bırağup yüz bin ma‘dûd müslimîn-i cünûd ile “Tevekkülen alallah” deyüp diyâr-ı Acem’de Hemedân ve Dergezîn ve Pilever ve Cem-cenâb ve Sultâniyye ve şehr-i Ebhar ve şehr-i Zengân ve kal‘a-i Bî-sütûn ve Gazvîn ve Kasr-ı Şîrîn ve kal‘a-i Mihribân ve kal‘a-i Bâğ-ı Cinân ve kal‘a-i Çîğ Ahmed ve kal‘a-i Zâlim Alî ve kal‘a-i Derne ve kal‘a-i Derteng ve kal‘a-i Şehribân ve’l-hâsıl şâh-ı Acem’in destinden Hüsrev Paşa yetmiş altı aded mezkûr şehr-i ra‘nâları feth edüp ülkelerin harâb u yebâb edüp kal‘a-i Bağdâd’a sarılup âhirü‘l-emr Bağdâd’ın fethi müyesser olmayup bî-feth taht-ı Bağdâd’dan avdet edüp kal‘a-i Mardin’de meştâ verüp anda kal‘a-i Tokat’a gelüp şikeste-hâtır iken câme-i hâbda yatırken der-i devletde Hâfız Ahmed Paşa sadrıa‘zam iken anın iğvâsıyla Murâd Hân’dan hatt-ı şerîf gelüp Tokat’da Hüsrev-i Şîr’i firâşında şehîd etdiler. Ol mâh-ı mezbûrda şâh-ı Acem yine kal‘a-i Şehrezûl’a ve Musul’a ve Ahıska’ya müstevlî oldu.

Ba‘dehû sene 1047 târîhinde Bayrâm Paşa sadrıa‘zam olup evvel-bahâr-ı huceste-âsâr olduğu gibi asâkir-i zafer-me’ser Üsküdar’a geçüp menâzil kat‘ ederek (–) (–) mahalle vardıkda Bayrâm Paşa ıyd-ı şerîfi âhiretde edüp yerine Tayyâr Mehemmed Paşa sadrıa‘zam olup akîbince Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ Musul’a vâsıl olmadan mukaddem sene 1048 târîhinde kal‘a-i Musul feth oldu ve sene-i mezbûrede bizzât Murâd Hân kırk günde cebren ve kahren kılıç urup kal‘a-i Bağdâd’ı feth etdi. Hamd-i Hudâ ol asırdan berü Bağdâd ve Şehrezûl ve Hille ve kal‘a-i Musul dest-i Âl-i Osmân’dadır. Hudâ-yı Müte‘âl nigehbânı olup mü’ebbed ola.

Der-fasl-ı evvel kânûn-ı Süleymân Hân üzre eyâlet-i Musul'un hâkimlerin ve asâkir-i kerrârların cümle ayân u beyân eder

Evvelâ eyâlet-i Musul üç tuğlu vezâretdir. Paşasının taraf-ı pâdişâhîden kânûn üzre hâssı altı yüz seksen bir bin akçedir. Ber-vech-i adâlet eyâletinden kırk iki bin guruş olur. Cümle eyâleti üç yüz kırk pâre ma'mûr kurâlardır. Bu kurâlarda paşasının (–) aded hâs subaşılığı hâkimi vardır. Hîn-ı seferde paşası üç bin asker-i pür-silâh ile sefer eşer.

Kânûn üzre eyâlet-i Musul sancakların bildirir: Cümle yedi sancakdır. Evvelâ livâ-i Musul paşa sancağı tahtıdır. Sancağ-ı Bacvânlı ve livâ-i Tikrit ve sancağ-ı Eski Musul ve Herûn ve sancağ-ı Bana ve sancağ-ı Mutufdağı. Bu yedi aded sancaklarda devâm-ı sebât yokdur, kâh Bağdâd'a ve kâh Hille'ye ilhâk olunur ammâ eyâletinde yahşı timâr u ze'âmetleri vardır ve alâybeğisi ve çeribaşısı vardır. Hîn-ı gazâda paşasının askeriyle cümle erbâb-ı zu'amâ askerinin dokuz bin cebelü asker-i pür-silâhı olur. Hâss-ı mîr-i Bacvânlu 215.000, hâss-ı mîr-i Tikrit 217.284, hâss-ı mîr-i Herûn 200.000, hâss-ı mîr-i Bana 200.000, hâss-ı mîr-i Mutûf 200.000 **[401b]**

Ve şehr-i Musul'un hâkim-i şer'lerin beyân eder: Evvelâ mezheb-i Hanefî'de şeyhülislâmı ve ana tâbi' Şâfi'î ve Mâlikî ve Hanbelî mezhebi müftîleri vardır ve cümle şürefâya hâkim nakîbü'l-eşrâfdır ve kânûn üzre beş yüz akçe mevleviyyetdir. Taht-ı kazâsında üç yüz kırk pâre kurâdan müvellâya beher sene ber-vech-i adâlet dokuz bin guruş olur. Ve şehir nâ'ibi ve muhtesibi ve kal'a dizdârı ve (–) aded kal'a neferâtları ve şehir subaşısı ve gümrük emîni ve bâcdârı ve kal'a mi'mârbaşısı ve harâc ağası ve şâhbenderi vardır.

Erbâb-ı dîvân neferât-ı a'yânların bildirir: Evvelâ çavuşlar kethudâsı ve çavuşlar emîni ve çavuşlar kâtibi ve timâr defterdârı ve defter emîni ve defter kethudâsı ve ruznâmeci ve mukâta'acı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–). Bu gûne dîvân huddâmlarının cümle hâss-ı hümâyûndan ifrâz-ı timâr u ze'âmetleri vardır ammâ mâl defterdârı Bağdâd'a ref' olunmuşdur.

Der-beyân-ı eşkâl-i zemîn-i kal'a-i Rebî' Musul-ı kadîm: Evvelâ bu sûr-ı azîm nehr-i Şattu'l-Arab'ın cânib-i garbîsi tarafında Kefirzamân Nasîbîn ve Mardin hâkinde cezîre-i Dicle ve nehr-i Furât mâbeyninde Şatt'ın kenârında havâlesiz bir vâdî-i tar içinde bir düz fezâda şekl-i murabba'dan tûlânî cümle seng-tıraş-ı Harekânî ile mebnî bir kal'a-i metîn-i muhtasardır. Zîrâ zamân-ı kadîmde top u tüfeng-i pür-ceng olmamak ile bu kal'a hemân yalın kat bir bârû-yı azîmdir ammâ gâyetü'l-gâye hisâr-ı ibret-nümâ-yı azîmdir. Hatta bu abd-i za'îfin hatvesiyle Bağdâd'dan ancak üç bin adım küçükdür kim dâ'iren-mâdâr cümle (–) adımdır ve cümle (–) sâ'atde handak kenârıyla piyâde âdem devr eder. Ve cümle (–) aded kulledir. Cümleden Hüsrev Paşa kullesi ve Ciğ Ahmed kullesi

………………..(1 satır boş)………………..

Ve cümle (–) aded dendân-ı bedendir. Hîn-ı muhâsarada her beden himâyesinde birer âdem ceng eder. Cümle bin yedi yüz aded kal'a neferâtları ve her şeb mehterhâneleri çalınup cümle (–) aded kal'a neferâtı ağalıklarıdır kim her gice ağalar nevbet ile kal'a dîvârları üzre kol dolaşup dîdebânlık edüp "Allah yekdir yeeeek!" deyü feryâd ederler. Ve

derûn-ı hisârda kifâyet mikdârı sağîr ü kebîr yüz on aded topları ve sâ'ir cebehâne ve mühimmâtları müheyyâdır.(–) (–) (–)

Ve cümle yigirmi yedi aded kal'a kapuları vardır. İslâmbol'un dahi yigirmi yedi aded kapusu vardır ammâ İslâmbol kal'ası hemân dâ'iren-mâdâr kırk bin adımdır ve arşın hisâbıyla rûy-ı dîvârdan Bayrâm Paşa ölçüp seksen yedi bin zirâ'-ı melikîdir. Ammâ bu Musul İslâmbol'dan ve Kefe'den ve Selânik'den ve Antakiyye ve Bağdâd'dan küçükdür ammâ Mısır u Şâm ve Haleb ü Basra kal'alarından kal'a-i Musul büyükdür, inşâallahu Ta'âlâ hilâf değildir. Zîrâ birkaç kerre bu kal'aların enderûn [u] bîrûnundan hakîr ve gulâmlarım adımlamışlardır ve her biri mahallinde tahrîr olunmağı üzerime iltizâm-ı mâlâ yülzem etmişizdir. Ammâ bu kal'a-i Musul'un handakını Hüsrev Paşa tathîr edüp derûn-ı handakı nehr-i Şatt'ı cereyân etdirmiş imiş ammâ mürûr-ı eyyâm ile rimâl-i türâb ile niçe yerleri leb-ber-leb olmuş ve hisârının dahi dendân-ı bedenleri ve rûy-ı dîvârları câ-be-câ rahnedâr olmuş ammâ kara tarafı sehel metânet üzredir.

Evvelâ Cân İsmâ'îl kapusu garba nâzırdır ve Cisir kapusu ve Bağdâd kapusu Hazret-i Ömer Mescidi dibindedir ve Yumurta kapusu Alî Hammâmı tarafındadır. {Bu dörd aded kapulardan mâ'adâ kapular cümle mesdûd olmuşdur}.

Bu kal'a-i Musul'un cânib-i etrâfı müşâsında olan kılâ'ları beyân eder

Evvelâ Musul'un cânib-i şarkîsinde nehr-i Şatt aşrı ara yatıda giderken mâbeynde nehr-i Zarb-ı Asgar'ı at ile ubûr edüp Şehrezûl hâkinde **kal'a-i Erbîl'**e varır.

Andan yine cânib-i şimâle ara yatıda nehr-i Şatt'ı cisr ile geçüp **kal'a-i Cizre'**ye gelinir ammâ hayli mişvâr-ı azîmdir. Ve yine Musul'un cisir aşrı şarkında ara yatıda Dasni beği aşîreti (–) hâkimi hükmünde on bin güzîde Yezîdî mel'ûn tüfeng-endâzlara mâlikdir.

Ve yine Musul'un garbında **kal'a-i Til Akra** çölde iki konakdır.

Ve yine şimâlinde ara yatıda Şatt kenârında **kal'a-i Kefirzamân'**dır, Beledü'l-hatîb dahi derler.

Ve yine cisri ubûr edüp cânib-i şarka meyyâl ara yatıda **kal'a-i Dühük'**dür kim İmâdiyye hükmünde vâki'dir.

Andan yine ara yatıda **kal'a-i İmâdiyye'**dir ve ara yatıda **kal'a-i Akra'**dır. Ve Musul'un cenûbîsinde çöl tarafında medîne-i Übhur sehel harâbdır. İçinde Mavâl Urbânları sâkin olurlar. Bu mahalde nehr-i Zarb-ı Cezîre nehr-i Şatt'a munsabb olur nehr-i sağîrdir.

Ve yine Musul'un şimâlinden ziyâde garb cânibine meyyâl **kal'a-i Mardin** yedi menzildir. Ammâ bu hakîr şimdi gelişimizde niçe yerlere dahi sapup temâşâ-yı büldân eyledik.

Ve Musul'un cânib-i şarkında Şatt aşrı ara yatıda Musul'a karîb Şehrezûl hâkinde Acem **[402a]** diyârıyla müşâ **kal'a-i Çiğ Ahmed** kâh Musul'a ve kâh Şehrezûl'a ve kâh Acem destine girerdi. Mürûr-ı eyyâm ile harâb olmağile sene 1039 târîhinde Hüsrev Paşa Bağdâd üzre serdâr-ı mu'azzam oldukda Musul'dan bu kal'a-i Çiğ Ahmed üzre gelüp meks etdikde gördü kim bu kal'a kân-ı bûm [u] gurâb ve harâb u yebâb olmuş. "Kal'a-i Bağdâd'ın bu kal'a, esbâb-ı fethine bâ'isdir." deyü deryâ-misâl asker ile ta'mîr ü termîmine mübâşeret edüp bir ayda tekmîl edüp derûn-ı kal'aya müstevfâ asker ve

cebehâne koyup muhâfazasına Arnavud Ahmed Paşa'yı kodu. Hâlâ Şehrezûl hâkinde ma'mûr kal'adır, ammâ kal'a-i Musul'a karîbdir. Ve diyâr-ı Acem'de Hemedân ve Dergezîn ve Mihribân ve Bâğ-ı cinân şehirlerine dahi ikişer günlük yol karîbdir. Yine Musul'un şarkında ara yatıda Acem hudûdunda Sultâniyye kal'asına bir menzil karîb şehr-i Übhur Hemedân hâkimi hükmünde daroğalık bir şehirdir ve bâğ-ı Merâm'dan nişân verir bir şehr-i cinândır kim diyâr-ı Acem'in âb-ı rûyıdır. Lâkin Musul'a karîbdir. Bu şehr-i Übhur'a gâyet karîb şehr-i Musul'a ara yatı ba'îd şehr-i Zengân, şehr-i Hemedân hâkinde başka sultânlık ve daroğalıkdır. Bir yanı sahrâ-yı azîmdir.

………………..(2.5 satır boş)………………..

Bu mahalde Musul'a karîb kal'alar itmâm oldu.

Evsâf-ı câmi'hâ-yı şehr-i Musul

Cümle (–) aded mihrâbdır. Evvelâ cümleden ma'bedgâh-ı kadîm, şehr içinde ma'mûr [u] âbâdân **Câmi'-i Hazret-i Circîs Nebî** *aleyhi's-selâm* gâyet ulu câmi'dir ammâ Şâm ve Haleb cevâmi'leri gibi müzeyyen değildir ammâ rûhâniyyetli câmi'dir. Cümle (–) aded amûd-ı amelî üzre (–) binâ câmi'-i köhne-âbâddır. Mihrâbı, minberi ve mü'ezzinân mahfeli tarz-ı kadîmdir ammâ bu câmi'-i ma'bedgâhın bânîsi, Âl-i Atabegân'dan Seyfeddîn Gâzî binâ etmişdir. Hazret-i Circîs Nebî bu câmi'in minberi sağında medfûndur kim ziyâretgâh-ı hâss u âmdır.

Ve **Câmi'u'n-Nûriyye**, ibtidâ bânîsi Âl-i Atabegân'dan {Seyfeddîn Gâzî'dir}, cemâ'atden garîb bir musanna' câmi'-i acîbdir. Ba'dehû bu Câmi'u'n-Nûriyye Şâm'da Nûreddîn Şehîd pâdişâhın duhter-i pâkîze-ahteri binâsıdır. Lâkin savâbın pederi rûhuna hibe etdiğinden câmi'u'n-Nûreddîn derler. Dîvârları müşk ü amber-i hâm ile binâ olduğundan âdemin dimâğı mu'attar olur ammâ haşerât-ı avân, dîvârından koparup "Amberi var." deyü âteşe yakup câmi' {harâb olmadadır}.

Ve **Hazret-i Yûnus** *aleyhi's-selâm* **Câmi'i** (–) (–) binâsıdır. Şattu'l-Arab cisrinden cânib-i şarka Bağdâd hâkine kadem basdıkda ol hâk-i amber-pâkde bir vâsi' fezâda bir câmi'-i atîkdir ammâ bu dahi cemâ'atden garîbdir. Ancak Yûnus Nebî ziyâretine varanlar ibâdet ederler ammâ hayli vâsi' câmi'dir. Bu dahi cümle amûd-ı amelî üzre kârgîr (–) binâ-yı ra'nâdır ve (–) minâresi ve mihrâb ve minberi tarz-ı kadîmdir ve ol kadar müzeyyen değildir. Zîrâ evkâfı za'îfdir ammâ rûhâniyyetli münevver câmi'dir ve Hazret-i Yûnus bu câmi'ün mihrâbı solunda bir perdeli bâb-ı mu'allâdan içeri girdikde on bir kademe taş nerdübândan aşağı nüzûl edüp kabr-i münevver-i Hazret-i Yûnus *aleyhi's-selâmdır* kim niçe mâl-ı hazâ'in harc olunmuş âvîzeler maslûb bir kabr-i merğûbdur. Ve Kızıl Câmi'

………………..(7 satır boş)………………..

Bu zikr olunan cevâmi'lerden mâ'adâ mesâcidlerdir.**[402b]**

Sitâyiş-i mesâcid-i muvahhidân-ı şehr-i Musul: Cümle (–) aded mahalle mesâcidleridir. Cümleden kadîm ma'bedgâh-ı azîm Bağdâd kapusu dibinde Hazret-i Ömer *radıyallahu anh* mescidi kârgîr kubbe-i cibisdır.(–) (–) (–) (–)

Andan,

………………..(1 satır boş)………………..

Der-beyân-ı medâris-i âlimân: Cümle (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-ayân-ı dârü'l-kurrâ-i huffâzân: Cümle (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Dârü'l-hadîs-i peygamberân: Hemûsu (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Mekteb-i tıflân-ı ebcedhân: Kamusu (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Tekye-i dervîşân-ı zîşân: Dükeli (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-vasf-ı çeşme-i âb-ı revân: Küllîsi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Sebîlhâne-i cân-sitân: Bârîsi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Esmâ-i aded-i mahalle-i büldân: Hemesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Sitâyiş-i sarây-ı vüzerâ-yı a'yân: Cümlesi (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Mihmânsarây-ı kârbân: Cümleden **Gümrükhâne**, mükellef binâ-yı azîmdir, otuz yedi yük akçe emânetdir. Ba'zı paşalar gümrük ile mutasarrıfdır.

Aded-i hân-ı hâcegiyân: Olancası (–) hândır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Hân-ı gurebâ-yı mücerredân: Hepsi (–) aded odalardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Çârsû-yı kapân-ı bezzâzistân: Cümle (–) aded dükkânçedir ve her hirefden mevcûddur. Ekseriyyâ dükkânlar Bekir Paşa evkâfı ve Çavuş Paşa evkâfı bezzâzistândır.

Cisr-i azîm-i imâristân: Emetâ (–) aded cisirdir. Şat cisri (–) aded kemer üzredir. İki başının sedleri Küçük Ahmed Paşa hayrâtıdır.

Reng-i rûy-ı eşkâl-i insân: Halkının ekseriyyâ beşereleri asferü'l-levndirler ve ol kadar ten-dürüstlük ile meşhûr değillerdir ammâ şitâda tenperver olurlar.

Vasf-ı mahbûb u mahbûbân: Dilberânları ol kadar memdûh değildir. "Bülûğiyyetde div belâsı gibi tüğlü bir âdem olur, ammâ zenânesi mahbûbe olur." derler.

Der-zikr-i eşrâf [u] a'yân-ı **kübbârân:** (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-medh-i ulemâ-yı hâzıkân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-zikr-i mu'allimân-ı cerrâh-ı fâsıdân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Mevsûf-ı sulehâ-yı meşâyihân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-na't-ı musannifîn-i şâ'irân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Müşerref olduğumuz ihvânân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Menâkıb-ı mazanne-i ehl-i hâl-i meczûbân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-fasl-ı kaba-yı merd-i meydân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-alem-i libâs-ı tâ'ife-i nisvân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-vasf-ı esmâ-i râcilân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-zikr-i nâmhâ-yı bintân-ı zenân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı esmâ-i gulâm-ı halka-begûşân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-ayân-ı nâmhâ-yı cevâriyân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Sitâyiş-i ibret-nümâ-yı âbâdân: Yine Şatt cisridir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bî-medh-i kenîse-i râhib Mıkdısiyân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Medh-i hevâ-yı hûb-ı câvidân: Fasl-ı rebî'de hevâsı latîfdir. Bu eyyâmlarda hummâya mübtelâ olanlar halâs olur. Zîrâ bâd-ı seher eser derler, ammâ görmedim.

Tetimme-i bed-hevâ-yı mezmûm: Eyyâm-ı sayfda ısıtması ve zahîri çok olup nâr-ı cahîm olur. Zîrâ cümle binâ seng-i hârâdır. Harâret-i şems te'sîr edüp şehir pür-âteş olur. **[403a]**

Sitâyiş-i hammâm-ı rûşenâ-yı gâsilân: Cümle (–) aded hammâmdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-medh-i enhâr-ı azîm-i âb-ı hayvân: Ahâlî-i Musul cümle Şattu'l-Arab'dan nûş edüp hayât-ı câvidân bulurlar. Vakt-i seherde âbı hûbdur.

Der-zikr-i çâh-ı mâ-ı hânedân: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı âsiyâb-ı dakîk-i tahhân: Nehr-i Şatt üzre gemilerle niçe değirmânları gezdirüp un öğüdüp menâfi'-i kesîre ederler turfa nevâ'îrlerdir kim vâcibü's-seyrdir.

Der-vasf-ı ekâlîm-i arz-ı büldân: Ekâlîm-i örfiyyenin (–) bulunup arz-ı beledi (–) (–) ve tûl-ı nehârı (–) sâ'at ve (–) derecedir.

Der-fasl-ı tâli'-i imâristân: Be-kavl-i sâhib-i usturlâb Monlâ Bahşî kavli üzre tâli'-i imâreti burc-ı kavsda ve beyt-i nârîde bulunduğiyçün âteşdir.

Memdûhât-ı sanâyi'ât: Niçe bin elvân ma'rifeti vardır ammâ beyâz Musul bezi gûyâ Hıtâyî kâğızdır. (–) (–) (–)

Kâr [u] kisb-i râcilân: Halkının çoğu avâmdır ve bir sınıfı tüccârdır ve ekseriyyâsı ehl-i hıref sâhib-i kâr u erbâb-ı kanâ'atdir.

Der-medh-i hubûbât-ı mahsûlât: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-vasf-ı dâr-ı it'âm-ı imârât: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Memdûh-ı ni'met-i me'kûlât: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Sitâyiş-i me'kûlât-ı külliyât: Derûn-ı şehirde ancak yedi aded nahl-i hurma vardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Hayât-ı cân-perver envâ'-ı meşrûbât: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-aded-i bâğavât-ı İremezât: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-ayân-ı teferrücgâh-ı erbâb-ı hâcât: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Lehce-i mahsûs-ı ahâlî ıstılâhât: Bu şehr-i Musul halkı gâyet tîz-fehm ü pâk-tabî'at olduklarından ecdâdlarından berü cümlesi fesâhat üzre Kürd lisânının envâ'ın bilirler ve zarâfet üzre lisân-ı Fârisî tekellüm ederler ve belâğat üzre Mevâl Urbânı gibi Arabî kelimât ederler ve lisân-ı Ermenî'[y]i râhibân-ı Mıkdısî kadar bilirler ammâ kendülerinin lehceleri Kürd lisânına karîb olup, "Hey gözüm varmışıh. Bre cânım haradaydın?" deyü kelimât ederler.

Der-beyân-ı ibret-nümâ-yı mutalsamât: Evvelâ Musul'a karîb bir çeşme-sâr vardır. Hazret-i Yûnus'un mu'cizesiyle ilâ hâze'l-ân Selsebîl-âsâ cereyân etmededir. Kaçan kim bir hâkim-i zâlim ol ahâlî-i Musul ol zâlimi ziyâfet takrîbiyle ol çeşme-i mu'cezeye götürüp nûş idince ol zâlim bi-emri Hudâ üç güne varmaz âhiret be-güzişt olur. Hâlâ ol çeşme-i mücerreb cârîdir ammâ herkesin ma'lûmu değildir. İllâ müsinn kimesneler mâbeyninde darb-ı mesel olmuşdur kim bir âdem yamân olup bed-du'âya sezâ olsa, ana nezâketle "Nûş etdiğin Musul çeşmesi ola!" derler, bilmeyen du'â zann edüp "Hak râzî ola!" der. Ammâ *el-ma'nâ fî batnı'ş-şâ'ir*i üzre "nûş etdiğin Musul çeşmesi ola"dan murâd der-akab fevt olasın demekdir.

İbret-i mutalsam-ı diğer: Şehr-i Musul'un cenûbunda bir merhale ba'îd Alî Hammâmı kurbünde âteşgede-i Erdeşîr var idi. Hazret'in mevlûdüne gelince âteş-i Nemrûd gibi yanardı. Leyle-i mevlûd-ı Nebî'de söndü ammâ hâlâ niçe kerre tılsımâtın te'sîriyle yanmışdır. Kimesne ol nâr-ı rûşeni işgâl ve efrûhte etmez ve çerâğân oldukda niçe kerre yüz bin şererleri nücûm-ı eflâk gibi zemîne zıyâ verir. Cümle halk-ı kârbân anın şu'lesinden cânib-i erba'aya bir günlük yol leyle-i muzlimde rûşen gibi giderler. Hâlâ kâhîce zâhir olur. Hatta sene 1059 târîhinde Melek Ahmed Paşa efendimizle Bağdâd'dan ma'zûl olup Alî Hammâmı mahallinden güzer ederken ol gice bu âteşgede çerâğânına râst gelüp sekiz sâ'atde şu'le-i enver içre ubûr etdik. Niçe kimesne ma'den-i kibrîtdir ve niçeler ma'den-i neftdir dediler. Aslı âteşgede-i Erdeşîr'dir kim tılsımât-ı garîbdir.

………………..(8 satır boş)………………..**[403b]**

Der-fasl-ı tetimme-i şehrengîz-i külliyât-ı şehr-i Musul:

………………..(14.5 satır boş)………………..

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı peygamberân-ı ulu'l-azm-ı mürselîn ve yalvac-ı ser-tâc-ı Resûl-i mübîn ve ziyâretgâh-ı evliyâ'i'l-ârifîn ve asfiyâ'i'l-vâsılîn *haccallahu ale'l-âlemîn, radıyallahu anhüm ecma'în, kaddesenallahu bi-sırrıhi'l-mübîn, ista'teb Billahi ve bihi'l-avn*

Evvelâ Cenâb-ı Rabbü'l-İzzet Hazret-i Circîs'e kırk yaşında nübüvvet verüp Mekke-i Mükerreme'yi tavaf edüp bilâd-ı Rebî' kavmini îmâna da'vet etmeğe me'mûr oldukda Hazret-i Yahyâ dest-i Yahûda'da şehîd olduğu sâ'at {Circîs Nebî} Mekke-i Mükerreme'den kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek şehr-i Musul'a vâsıl olup ahâlîsini dîne da'vet edüp aslâ îmân kabûl etmediklerinden mâ'adâ Hazret-i Circîs'i yedi kerre

âteşe yakup külün göğe savururlardı. Gene Cenâb-ı Bârî hayât verirdi, yine halkı dîne da‘vet ederdi. Âhir sehhârdır deyü bir münkir îmâna gelmediğinden Hazret-i Circîs bu kavm-i Rebî‘e hâtır-mânde olup Musul halkına bed-du‘â ederek menâzil kat‘ edüp diyâr-ı Âmid kurbünde Meyyâfârıkîn şehrine gelüp anın dahi halkın îmâna da‘vet idince anlar dahi “Bre bu sehhâr bunda dahi geldi” deyü Hazret-i Circîs’i kayd [ü] bend ile âteşe ilkâ edüp alâ mele’i’n-nâs âteş-i sûzân içre tevhîd-i Rabbü‘l-İzze ederdi.

Andan Cenâb-ı Bârî yârî kılup rîh-ı sabâya emr edüp hâkister-i Circîs’i bir yere rîh-ı sabâ cem‘ edüp yine Hallâk-ı Ezel gubâr-ı Circîs’e hayât verüp yine şehr-i Mifârıkîn kavmin îmâna da‘vet ederdi. Bu hâl üzre Hazret-i Circîs’i yedi kerre dahi âteşe yakdılar ve yine Allah hayât verüp bir münkir îmâna gelmedi.

Âhir Circîs Nebî eydür: “İlâhî bunları bir ejderhâya yedirüp vilâyetlerin harâb eyle” deyüp bed-du‘â ederek gitmede. Cenâb-ı Allah Van deryâsı sâhili şimâlinden Sübhân dağı içinden bir ejderhâ çıkarup cümle Mifârıkîn kavmin ekl edüp yine Sübhân dağına girüp bi-emri Hudâ ilâ hâze’l-ân mahpûs olup sadâsın istimâ‘ etdiğimiz bâlâda Van’dan Bitlîs hânı üzre sefere gitdiğimizde tahrîr olunmuşdur. Andan Hazret-i Circîs yine şehr-i Musul’a girince amân vermeyüp yine âteşe yakdılar ve yine Allah hayât verüp halkı îmâna da‘vet ederdi. Yine âteşe göyündürüp külün göğe savururlardı. Yine Hâkim-i Mutlak hayât verir. Be-kavl-i müfessirîn şehr-i Mifârıkîn ile bu Musul’da Hazret-i Circîs’i kırk kerre oda yakdılar yine hayât bulurdu. Âhir-ı kâr sehhârdır deyü bıçağile zebh eyleyüp şehîd etdiler ve civâr-ı **[404a]** rahmete gitdiler. Ve Musul kâfirleri dahi azâb-ı elîm ile dâr-ı nîrâna yetdiler. Hâlâ,

[Ziyaretgâh-ı] Hazret-i Circîs *aleyhi’s-selâm:* Musul şehri içinde (–) (–) mahalde câmi‘-i Kebîrinin minberi sağında medfûndur kim ziyâretgâh-ı hâs u âmdır. Ve bu câmi‘in kıble pencereleri önünde merkad-i Gâzî Hacı Paşa vardır ve kurbünde Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘in rûznâmeci İbrâhîm Efendi’si medfûndur. Ve dahi yine bunun kurbünde Serezli Gâzî Dervîş Paşa medfûndur ve yine bunlara karîb Doğancıbaşı Allâmî Ahmed Paşa medfûndur. Bu merâkıd-ı pür-nûr-âşiyânların seng-i mezârı târîhleri var idi ammâ tahrîr olunmadı.

Ve dahi yine bu şehr-i Musul içre Câmi‘u’n-Nûr’un haremi ferşi altında yetmiş aded mürsel peygamber medfûndur kim tevâtürle meşhûrdur. Ammâ niçe müverrihler cemî‘i peygamberânın kabr-i şerîfleriyçün ihtilâfât-ı kesîre etmişlerdir. İllâ Hazret-i Risâlet-penâh ile Hazret-i İbrâhîm Halîlullâh kabr-i şerîfleriyçün müttefekun aleyhdirler. Zîrâ ehl-i Medîne her sene kabr-i Mutahhara-i Resûlullâh’ı sicill-i şer‘-i mübîne kayd edüp cümle arz-ı mahzarlar ile Âl-i Osmân pâdişâhına huccet-i şer‘iyyesin gönderirler. Ve yine Kuds-i şerîfde Halîlü‘r-rahmânlı Hazret-i İbrâhîm’in ve civârında olan enbiyâların kabr-i münevverelerine bir zarar isâbet etmediğin sicille kayd edüp der-i devlete arz ederler. Ammâ niçe müverrihînin merâkıd-ı enbiyâ-yı ızâm içün ihtilâf etdikleri kable’t-tûfân olan peygamberân içündür ammâ ba‘de’t-tûfân gelen peygamberlerin kabr-i şerîflerine bir zarar isâbet etmeyüp merkad-i münevverelerinin kankı şehirde ve kûh-kende oldukların müverrihân-ı selef ve müfessirîn-i kable’l-elf tahrîr etmişlerdir. Ve sâ’ir milel müverrihleri dahi peygamberlerinin rûz-merre ahvâlleriyle sergüzeşt [ü] serencâm-ı kabr-i şerîflerin tahrîr etmişlerdir. Ve kavm-i Urbân’a tevârihe ihtiyâc yokdur. Cümlesi eben an

cedlerinden istimâ‘ etdikleri merâkıd-ı peygamberânı anlar a‘lâ bilirler. Ve kavm-i Tatar dahi tevârîhe ihtiyâcları yokdur. Cümle atalarından tavuşladıkların evlâd-ı evlâda zabt etmişlerdir ve ulemâ-yı Tatar'ın müverrihleri her şey'i sıhhati üzre yahşı yazmışlardır. Zîrâ kavm-i Tatar dahi millet-i kadîmdir *ve's-selâm*.

Ziyâretgâh-ı Hazret-i Yûnus Nebî ibn (–) *aleyhi's-selâm*: Bi-kavl-i Muhammed ibn İshâk ve be-kavl-i Müfessir İbn Abbâs *radıyallahu anh*ümâ, anların rivâyetleri üzre Hazret-i Yûnus sûre-i En‘âm'daki âyet-i şerîfe fehvâsında mürsel peygamberdir. Tâyife-i mülûk asrında ümmetlerinden rû-gerdân olup âlem-i ticâretde Bahr-i Sefîd sâhilinde Sayda şehrinde halkı dîne da‘vet edüp cümle İslâm ile müşerref olup niçe ümmetleriyle mağrib-zemîn ticâretine azîmet içün bir gemiye süvâr olup hikmet-i Hudâ talattum-ı deryâya uğrarlar. Âhir gemi temevvüc-i deryâdan hafîf olsun içün kur‘a ile bir niçe âdemi deryâya atarlar. Bi-emri Hayy-ı Kadîr kur‘a nasîbi Hazret-i Yûnus'un tâli‘ine gelüp Yûnus Nebî‘ye emân vermeyüp deryâya atarlar. Hemân ol mahalde bir nûn-ı ibret-nümûn Hazret-i Yûnus'u yudup gider. Ammâ ol Hallâk-ı âlem Yûnus Nebî‘nin du‘âsın kabûl etmeğiyçün Hazret-i Yûnus'u balık karnına düşürdü. Zîrâ Hazret-i Yûnus Musul şehri kavmine hâtır-mânde oldukda "İlâhî bu kavimden beni halâs edüp yedi deryâyı deverân idem." dimiş idi. Du‘âsı müstecâb olup Yûnus Nebî balık karnına girince fakîr neheng neye uğradığın bilmeyüp berk-i hâtif gibi Akdeniz'in Sebte Boğazı‘ndan taşra çıkup bahr-i Muhît'den bahr-i Alman'ı ve bahr-i Moğolyan'ı ve bahr-i Okyonus'u ve bahr-i Girdâb'ı ve bahr-i Kulzüm'u ve bahr-i Ummân'ı ve bahr-i Hürmüz'den nehr-i Şatt'a girüp fakîr balık emr-i Hak ile nehr-i Şatt kenârında şehr-i Musul'da cân havliyle kırkıncı günde Yûnus Nebî‘yi neheng kayy edüp bi-emri Hudâ Yûnus Nebî üzre kabak yaprakları sâye salup Hazret-i Yûnus uryân iken şiddet-i hârdan selâmet olur. Ba‘zı müfessirîn sûre-i (–) [156] âyeti tefsîrinde ibtidâ kabak Hazret-i Yûnus içün bu şehr-i Musul'da halk oldu, derler ve mezkûr balık kırk gün Hazret-i Yûnus ile üns-i ülfet etdiğinden niçe sene Şatt nehri içre şinâverlik edüp her bâr Hazret-i Yûnus'u ziyârete gelüp Hazret-i Yûnus nûnına nafaka verirdi.

Hâlâ ol mâhîlere yûnus balığı derler. Akdeniz'de ve Karadeniz'de gâyet çokdur. Esmerü‘l-levn bir gûne zararsız mâhîdir. Beher sene niçe bin yûnus balıkları Akdeniz'den bahr-i Muhît'e andan bahr-i Şatt'a girüp Musul'da Hazret-i Yûnus'u ziyârete gelir mâhîlere çok râst gelmişlerdir.

Ba‘dehû Hazret-i Yûnus Musul kavmin dîne da‘vet etdikde hamd ü senâ ile İslâma geldiklerinden ahâlî-i Musul'a kavm-i Humeydiyye derler. Şehr-i Akra ve İmâdiyye ve Hakkarî ve Dühek ve Cezîre kavimlerine cümle Humeydiyye kavmi derler kim Hazret-i Yûnus Nebî bu kavm-i Humeydiyye'ye ba‘s olunmuşdur.

Ba‘dehû Akra halkın dîne da‘vet edüp bu hakîr **[404b]** Akra seyâhatin etdiğimizde Hazret-i Yûnus'un menâkıbın Akra evsâfında gâyet mufassal tahrîr olunmuşdur, tekrârında âlem yokdur.

Ba‘dehû Hazret-i Yûnus yine şehr-i Musul'a gelüp [157] emrine imtisâlen huzûr-ı Hakk'a gidüp Humeydiyye kavmi Yûnus Nebî‘yi şehr-i Musul'un şarkîsinde nehr-i Şat aşrı cisir başında defn etdiler.

Ba‘dehû Hazret-i Yûnus’u yudan mâhî dahi ol gün kendüyi Şatt’dan taşra pertâb edüp rûmâlîde edüp pür-potur olarak tâ Hazret-i Yûnus kabrinin yanına varup fakîr nûn rûh teslîm edüp kavm-i Humeydiyye mezkûr balığı Yûnus Nebî cenbinde defn ederler.

Ba‘dehû kavm-i Humeydiyye Yûnus Nebî üzre müfîd ü muhtasar bir âsitâne binâ ederler:

Ba‘dehû Hicreti’n-Nebeviyye Hazret-i Ömer bu şehr-i Musul’u havâricîler destinden feth etdikde kabr-i Hazret-i Yûnus’u dahi tevsî‘ edüp bir câmi‘-i şerîf inşâ eder. Andan sonra selâtîn-i mülûk-i selefden Sultân (–) (–) câmi‘-i şerîfi müceddeden vâsi‘ edüp kabr-i şerîf-i Hazret-i Yûnus’u câmi‘in mihrâbı solunda bir perdeli kapudan içeri girüp on bir ayak taş nerdübân ile enilir bir kabr-i müzeyyen ve münevver etmişdir kim âdem derûn-ı kubbeye girdikde cümle a‘zâsına lerze ârız olur. Andan ma‘lûmdur kim kabr-i Hazret-i Yûnus Nebî‘dir, *salavatullah ve selâmuh.* Ve,

ziyâret-i eş-Şeyh İzzeddîn ibn Alî ibn Muhammed ibn Muhammed ibn Abdülkerîm ibn Abdülvâhidü’ş-Şeybânî ibnü‘l-Cezerî‘dir: Kur’ân-ı Azîm’e kırâat-ı Hafz üzre manzûm Cezeriyye risâlesi bunlarındır kim Hummûs-ı Nahşevânî bir te’lîfdir ve Şâfi‘î mezhebinde ulu sultândır. Sene 628 târîhinde 73 yaşında Musul hâricinde medfûndur.

………………..(5 satır boş)………………..

Bu şehr-i Musul şehr-i atîk olmağile niçe bin kibâr-ı kümmelîn medfûnlardır kim lâyu‘ad ve lâyuhsâdır ammâ ma‘lûmumuz olan bunlardır kim dergâh-ı mu‘allâlarına yüz sürüp birer Fâtiha’[y]ı ve Yâsîn-i şerîf tilâvet edüp âşınâlık kisb etdiğimiz bu tahrîr olunan sultânlardır. *Kuddise sırruh.*

Ve şehr-i Musul’un niçe gün temâşâsın edüp ve niçe ahvâllerine vâkıf oldukdan sonra Musul hâkini (–) Paşa’dan Murtezâ Paşa kethudâsı karındaşımız ile me’zûn olup ve gûnâ-gûn ihsânlar alup

Şehr-i Musul’dan Bağdâd’a gitdiğimiz konakları ayân u beyân eder

Evvelâ Musul’dan cânib-i cenûba berr-i beyâbânda gidüp 4 sâ‘atde,

Menzil-i Alî Hammâmı: Hâk-i Musul’da Şatt kenârında üç aded kubbe-i âlîler ile mebnî germâblardır kim neftî-i kudretden suyu kaynar hammâmlardır. Diyâr-ı Acem’de germâb derler. Lisân-ı Ekrâd’da (–) (–), lisân-ı Arab’da humme derler. Lisân-ı Moğol’da (–) (–), lisân-ı Etrâk’de kaynarca derler, Anadolu kavmi ılıca derler, Bursa Etrâkleri kaplıca derler, Rûmeli’nde bana derler ve bunlıca derler ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Hâsıl-ı kelâm her lisânda birer gûne ismi vardır. Ve Rûm u Arab u Acem’de niçe yüz ılıcalara girüp seyr [ü] temâşâ etmişiz ammâ menâfi‘ cihetinde bu mertebe hâsiyetli germâb-ı latîf görmedim. Yetmiş yedi gûne emrâz-ı muhtelifeye dâ-i devâ olduğundan mâ‘adâ *Allahümme âfinâ* burnu ve dudakları düşmüş fireng zahmetine mübtelâ olmuş kimesneler kırk gün girüp âb-ı germâbında aç karnına nûş etse bi-emrillah vücûdu kırk günde dürr-i beyz-âsâ olur. Zîrâ bizzât Hazret-i Alî‘nin nazargâhı olduğundan ve bir kubbe-i havzını Hazret-i Alî binâ etdiğinden Alî Hammâmı derler. Öbir kıbâblarını Âl-i Abbâsiyân selâtînleri binâ etmişlerdir. Her sene cânib-i etrâfında niçe bin kara çadırlı Kürd ve gûye-i Türkman u Urbân ve Acem-i uryân gelüp meks edüp her bir milel kırk gün

meks edüp cümle marîzleri dâ-i devâ bulup giderler ammâ garâbet andadır kim bu germâbların havzları içre cümle zift döşenmişdir. Aslâ mermer ve ruhâm döşeli değildir. Zift ısıcak sudan eriyüp fenâ bulmak ihtimâli yokdur ve eyle suhûniyyet üzre sudur kim yumurta pişer ve koyun paçası ve kellesi ütülenir. Ve bu zemînin şehr-i Şat aşrı karşusu (–) hâkidir.

………………..(1 satır boş)………………..

Ve bu germâbdan yine cânib-i cenûba çöl ile 8 sâ‘atde, **[405a]**

Menzil-i Kargaçamı: Musul hâkinde Şat kenârında bir ma‘âdin-i sun‘-ı Hudâ‘dır kim Rûm u Arab u Acem'de misli yokdur. Şatt sâhilinde ve dahi ba‘îd yerde göl göl olup kara çam sakızları kaynar ammâ gâyet lezîzdir. Gûyâ mastaki sakızıdır ammâ esmerü‘l-levndir. Ve bir gûne lezzeti vardır kim yeyenin dimâğın mu‘attar eder. Ve her sabâh birer miskâl isti‘mâl edenin vücûdunda safrâ ve sevdâ ve balğam ve sâ'ir ahlâtı cümle mahv edüp batn-ı insânda olan solucanları cümle kırup tahtânî amel eder. Ve kuvvet-i basarı ziyâde edüp dendân-ı benî Âdemi dürdâne gibi pâk u mücellâ eder.

Ve şehr-i Bağdâd u Basra hammâmlarının ferşi cümle bu siyâh sakız ile mefrûşdur. Bir ma‘âdin-i Hallâk-ı Ezel'dir kim bu kadar bin yıldan berü niçe bin bâr-ı üştür ü ester taşıyup bir çiğnem sakız eksilmemişdir. Ve karga çamı nâmıyla meşhûr-ı âfâk olmasının sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu sakız ma‘deni göllerinin üzerine cemî‘i hûş-ı tuyûr konsa cemî‘i murg-ı zeyrekler cenâhlarından yapışup sayd olunduğiyçün karga çamı derler. Hatta bu mahalle Şakakî Kürdleri kara çadırlarıyla meks edüp bu kara sakızdan taşıyup diyâr diyâr götürüp kâr ederler.

Bir gice bu mahalde bir hay huy kopdu. Meğer bir arslan-ı Yezîdî, Şakakî Yezîdîlerinin bir câmûs-ı mefretin kovarak sakız gölüne câmûs gark olur. Esed-i Yezîdî dahi akîb-i câmûsa düşüp kovarak arslan dahi sakız ma‘deni içre gark olup câmûsu pençesiyle reşh urup var kuvvet-i bâzûsıyla câmûsu gölden taşra atmış ammâ câmûsun bir kolunu pençesiyle söküp silküp ayırmış ve câmûs kenâr-ı gölde kalmış ammâ arslan dahi câmûsu sakızdan taşra atdığı zorundan beli kırılup sakız ma‘deni içre kalmış. Ale's-sabâh temâşâsına vardık, fakîr arslan sakız ma‘deni dâmına giriftâr olup bar bar bâğırır ve çar çar çağırır. Paşalı fetâlarından bir yiğit arslana bir kurguşum urup {esed} mürd oldu.

Ve bu ma‘dende nice ceyran u erneb ve gâv-ı beyâbânî ve hımâr-ı berrî ve niçe bin gurâb-ı vahşî gark olduğundan Kargaçamı derler. Ma‘mûr [u] âbâdândan pür-nişândır ammâ hâlâ harâb [u] virândır. Ve mesken-i Ekrâd-ı Şakakîyândır. Ve bu Kargaçamı nâm mahallin cânib-i garbîsi çölünde bir hayli mesâfe-i ba‘îde yerde bir azîm katran gölü vardır. Anda dahi niçe bin zî-rûh kısmı gark olur. Bu katrandan dahi niçe bin deve yükü kara katranı vilâyet vilâyet taşırlar. Bu dahi ma‘âdin-i azîmdir kim vâcibü‘s-seyrdir.

………………..(3 satır boş)………………..

Andan yine cânib-i cenûba çöl ile 7 sâ‘atde,

Menzil-i Toprakkal‘a: (–) hâkinde nehr-i Şatt kenârında bir toprak yığılı bayır üzre bir harâb kal‘a olduğundan Toprak hisâr derler. Bânîsi Me'mûn Halîfe'dir. Şehrezûl hâkinden

beri tarafa geçenlere ârâmgâh olmağiçün binâ olunup ol asırda âbâdân imiş, Timur Hân harâb etmişdir. Hâlâ âbâdânî Benî Sehvân Urbânı kara haymeleriyle sâkin olurlar. Bu kavm-i kabîle dahi kabâ'il-i Mavâl'dan add olunur. Yedi bin aded güzîde fârisü'l-hayl-i Fârisî, fesâhat u belâğat sâhibî Urbân-ı uryânlardır. Ammâ bunlarda olan devâbât makûlesi câmûs u cemel ve bakar u ganem ve teys ü küheylân atlar bir Urbân'da yokdur ve mahbûb u mahbûbeleri gâyet çokdur. Ve zirâ'atları cümle darıdır ve bükler içre çemenzâr ve alefzâr yeri gâyet çokdur.

………………..(2 satır boş)………………..

Ve yine bu mahalden taraf-ı cenûba 7 sâ'at çölistân içre,

Menzil-i Acısu: Tikrit sancağı hâkinde Şatt'dan ba'îd çölistân içre harâb u yebâb bir mahaldir kim Şakakî Kürdleri haymeleriyle kışlarlar. Varan kârbân halkı ve sâ'ir âyende vü revendegân hayme vü hargâhlarıyla meks ederler. Sâhibü'l-hayrâtlar niçe yerlere çâh-ı mâlar hafr etmişler ammâ bi-emri İlâh suları sehel nemekîn olduğundan acı sudurlar ammâ bir menzilde nehr-i Şatt karîbdir ammâ Şatt dolaşık cereyân etdiğinden bu mahalle çölden gelinir ve Toprakkal'a'dan murâd edinen iki günlük Şatt suyun develeriyle taşırlar ammâ bu mahallin garbında karîb yerde ormanlar ve büklük dereler çemenzâr u hıyâbân yerleri vardır. Cümle Ekrâd-ı uryân ile memlûdur.

………………..(2 satır boş)………………..

Andan yine semt-i cenûba çöl ile 5 sâ'atde, **[405b]**

Menzil-i Kızılhân: Tikrit sancağı hâkinde sâhil-i Şatt'da zamân-ı kadîmde şehr-i Beledü'l-Hatîb nâmında bir medîne-i kübrâ imiş. Hâlâ imâretinden bir hânı kalmışdır. Sâ'ir abâdânın (–) Hulâgû Hân Bağdâd üzre gelirken harâb etmişdir ammâ imâr olmadadır. Bir cây-ı menâsdır. Hâlâ kabâ'il-i Urbân-ı Mevâl'dan Zeynî Urbânı nâm kavm-i hümâm hayme vü hargâhlarıyla bu Beledü'l-Hatîb şehri sahrâsında sâkinlerdir. Ve bu kabâ'il-i Zeynîler Hazret-i Yûnus Nebî'nin sülâle-i ırk-ı tâhirinden olmak iddi'âsındadırlar, *Allahu a'lem* eyle olmak ihtimâli ola. Zîrâ vech-i ahsenleri delîldir kim bir alây nûrânî-vecîh ve pâk u pâkîze ve müslim ü fasîh ü belîğ ve mün'im âdemlerdir kim bu arz-ı hâliye cedd-i ızâmımız Hazret-i Yûnus'dan berü milk-i mevrûsumuzdur deyü meks ederler. Bunların da hayvânâtları çokdur ve bir kimesne bunların mâllarına ve cânlarına vaz'-ı yed etmezler. Cümle kelek gemileri bunlara verüp geçerler, hâl sâhibi erlerdir.

………………..(3 satır boş)………………..

Ve bu mahalde semt-i cenûba 8 sâ'atde,

Evsâf-ı şehr-i âbâd Beledü'l-Hatîb diyâr-ı Nârenc-âbâd, ya'nî kal'a-i Tikrit-i Bürâbâd

Bu kal'a-i cây-ı emân cezîre-i Dicle ve nehr-i Furât mâbeynindeki hâk-i amber-pâk cezîresinde sâhil-i nehr-i Şatt (–) (–) Musul eyâleti hükmünde başka sancak beği tahtıdır ve beğinin hâssı kânûn-ı Süleymân Hân üzre 21.284 akçedir. Hâk-i pâkinde timâr u ze'âmet vardır ve alâybeği ve çeribaşısı vardır. Cümle erbâb-ı timârı ve cebelüleriyle bin

iki yüz asker olur. Beği ekseriyyâ Urbân beğlerinden ola gelmişdir. Sâliyâne akçesin Musul gümrüğünden ala gelmişlerdir. Cümle altı yüz aded fârisü'l-hayl Urbân askeriyle tâ Şâm yolları çölünden kal'a-i Ane ve kal'a-i Seleme'ye varınca müşâ olup hükûmât eder. Bir hâkimi dahi yüz elli akçe pâyesiyle kazâdır, senevî iki yüz guruş ancak hâsıl olur. Zîrâ Urbân-ı Mavâl'dan kendleri harâbdır kim Urbân kurâların dâ'imâ nehb u gâret eder. Müfti ve nakîbi ve zâbitleri yokdur. Zîrâ Bağdâd u Musul mâbeyninde vâki' olmağile müftî ve nakîbe hâcet yokdur ve ol kadar bender şehr-i çalındır değildir ammâ Hulâgû Hân harâb etmezden mukaddem gâyetü'l-gâye şehr-i kebîr imiş.

Manzara-i eşkâl-i zemîn-i kal'a-i Tikrit: Evvelâ vech-i tesmiyyesi oldur kim lisân-ı Moğol'da bu kal'aya Dikrit derler. Zîrâ Hulâgû asrında hâkimine Dikrit derlerdi, hâlâ ol ismile müsemmâdır. Ve bânîsi ibtidâ Erdeşîr Bâbek'dir kim bu şehir cümle âteşperestler idi. Ve Erdeşîr bu şehir etrâfı çölünde 131 tur'a akıdup imâr etdi. Ba'dehû Enûşirvân imâr etdi, ba'dehû Âl-i Abbâsiyân'dan el-Mütevekkil Alallah imâr etdi.

Der-beyân-ı esmâ-i sûr-üstüvâr-ı Tikrit: Evvelâ bu kal'aya lisân-ı Arab'da bilâdü'l-Hatîb derler. Zîrâ bir zamân Hazret-i Yûnus *aleyhi's-selâm* Musul'dan evvel bu diyârda sâkin olup minber üzre âteşperestlere va'z u nasîhat edüp İslâm ile cümlesin müşerref eylediğinden lisân-ı Arab'da şehr-i Beledü'l-Hatîb derler. Hâlâ beyt-i Yûnus Nebî bu şehr içre ziyâretgâhdır ve Hatîb-i Bağdâdî kim sâhib-i târîhdir bu şehirden tulû' etmeğile Hatîb-i Bağdâdî derler. Ba'dehû Bağdâd'da sâkin idi. Anınçün Bağdâdî derler.

Ve şehr-i Hatîb bu Tikrit hâkinde üç aded şehirdir. Biri Cezîre kurbünde Şatt kenârında sûru harâbdır, içinde Şakakî Kürdü sâkin olurlar. Bir şehr-i Hatîb-i Evsat yine bu cezîre-i Dicle vü Fırat'da nehr-i Furât sâhilinde harâbdır.

İçinde Urbân-ı Mavâl sâkinlerdir ammâ Beledü'l-Hatîb-i sâlis bu kal'a-i Tirkit'dir kim lisân-ı Arab'da Beledü'l-Hatîb derler ve lisân-ı Acem'de bu Tikrit'e Nârenc-âbâd derler. Zîrâ kadîm-i a'sârda imâr iken turunc-ı la'l-gûnu firâvân olmağile ülke-i Acem'de bu Tikrit'e Nârenc-âbâd derler. Ve lisân-ı Moğolî'de Dikrit'dir. Zîrâ hâkim-i şedîdi Dikrit ve lisân-ı Ekrâd'da Bür-âbâd derler ve lisân-ı Yarmenî'de (–) (–) ve lisân-ı Etrâk'de Güngirmen derler ve lisân-ı Yunaniyân'da Kiyre Purgaz derler. Her lisânda birer gûne ismi vardır. {Ba'zı müverrihler bu Tikrit'e şehr-i İshâk derler. Zîrâ zamân-ı hilâfetinde Melik İshâk imâr edüp bir tur'a cârî etdiğiyçün şehr-i Melik İshâk derler}. Ma'lûmumuz olan bu esmâlardır.

Ve kal'a-i Tikrit'in vâzı'-ı esâsı olan zemînin beyân eder: Evvelâ hisâr-ı Tikrit cezîre-i Dicle ve nehr-i Furât'dan olduğu takdîrde Şattu'l-Arab'ın cânib-i garbîsinde bir püşte-i âlî üzre bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn havâlesiz bir kal'a-i bî-hemtâdır. Ve Irâk-ı Bağdâd'a beş menzildir ve Musul hâki çölünde vâki' olup Musul'a beş konakdır kim Musul ile Bağdâd'ın kâmil mâbeynehümâlarına vâki' olmuş bir kal'a-i musanna'dır ve Şatt'ın garbîsindedir ve Şatt'ın cânib-i **[406a]** şarkîsi tarîki hâk-i Bağdâd'dır. Ammâ Şehrezûl eyâletinde kal'a-i Kerkük dahi yakîndir ammâ hudûd-ı Irâk bu Tikrit'in kurbünde nehr-i İshâk vardır, hudûd-ı Irâk ol nehirden add olunur. Tikrit'in şimâlîsi hudûd-ı Musul add olunur ve nehr-i İshâk'ın cânib-i şarkîsi ve cenûbîsi kal'a-i Tikrit'dir ve cânib-i cenûbunda çöl ü çölistân içre beşinci menzilde Bağdâd kal'ası mukâbelesinde Şatt aşrı

vâki‘ olan Kuşlar kal‘asıdır.

Eşkâl-i kal‘a-i Tikrit: Sâhil-i Şatt’da (–) bir kayalı püşte üzre şekl-i murabba‘ eşkâlinden bâdemî eşkâl bir seng-binâ-yı kal‘a-i azîmdir. Burc u bârûları hâlâ metîndir ve dâ’iren-mâdâr cirmi (–) (–) adımdır ve cümle (–) aded kapusu vardır. Evvelâ,

………………..(2 satır boş)………………..

Ve handakı (–) ve derûn-ı hisârda cümle yedi sekiz yüz mikdârı tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ kireç ile mestûr hâne-i ra‘nâlardır. Cümleden sarây-ı ma‘mûr sancak beği olan Arab Ömer Beğ‘in sarâyı âbâdândır. Ve bu sancak Ömer Beğ‘in ocaklığıdır kim Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ diyâr-ı Bağdâd’ı feth etdikde bu kal‘a-i Tikrit’i bu Arab Ömer Beğ‘in pederine ihsân edüp ilâ mâşâallah ocaklık olmak üzre mutasarrıflardır. Ve Kadı sarâyı ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve kal‘a-i Tikrit cümle (–) aded mihrâbdır.

………………..(3 satır boş)………………..

Bunlardan mâ‘adâ zâviyelerdir.

Ve medrese ve mekteb-i sıbyânları vardır.

………………..(7 satır boş)………………..

Şehr-i Tikrit’in enhâr-ı zülâllerin beyân eder

Evvelâ cümle halkı Şattu’l-Arab’dan nûş ederler, evsâfı niçe kerre tahrîr olunmuş bir âb-ı hayâtdır ammâ bu şehr-i Tikrit’in cânib-i şimâlîsinde nehr-i (–) münşa‘ib olan **nehr-i İshâk**, Tikrit çölistânında olan büleyde ve rabtaları hâk-i pâklerin saky edüp pür hâsıl olur. Bu tur‘a-i İshâk’ın cenûb tarafı hudûd-ı Irâk’dır ve şimâl cânibi hâk-i berr-i Musul’dur. Ve bu tur‘ayı Âl-i Abbâsiyân’dan el-Mütevekkil Alallah emîrü‘l-mü‘minîn iken vezîri İshâk ibn Ca‘fer hafr edüp nehri cereyân etdiğiyçün hâlâ nehr-i İshâk derler. Arz-ı Irâk’da tur‘a-i azîmdir.

Kadîm-i evvelde içinde gemiler ve kelekler şinâverlik edermiş ve zamân-ı kadîmde **nehr-i Düceylân** nehr-i Şatt’dan bu Tikrit kal‘ası kurbünden hafr olunup cezîre-i Dicle ve Furât beyninde olan hâki reyy edüp vilâyet-i Hatîb ganîme olurmuş.

Ba‘dehû şâh-ı İrân-zemînden Kör Hudâbende Şâh “Nitekim bu hâk-i Irâk böyle tur‘a nehirleriyle âbâdândır. Osmânlı Bağdâd’ı destimizde koymaz.” deyü bu Düceylân arkının ibtidâsı bu Tikrit kal‘ası dibinden doldurup mu‘attal eder. Ammâ hâlâ bu sene-i mübârekede Murtezâ Paşa **[406b]** efendimiz kendü mâlından bin kise mâl sarf edüp kırk elli bin âdem ile (–) (–) nâm mahalden nehr-i Düceylân arkın açarken reh-i râst üzre bir seng-i hârâ zâhir olup ol seng-i siyâhı kûh-kenlere Ferhâdî tîşeler ile Ferhâd-vâr kesdirüp ve kayalar üzre âteşler yakup sarp sirkeler dökerek kayaları pâre pâre edüp çâr-nâ-çâr nehr-i Düceylân’ı cereyân etdirüp cezîre-i Tikrit’i ve hâk-i (–) reyy edüp üç yüz pâre kurâ-yı azîmler iskân etdirüp hâlâ bin aded atlı ile Düceylân ağası hükûmet edüp beher sene beşer yüz kise hâsıl olur nehr-i Düceylân âlî ağalıkdır.

Ve **nehr-i Hermas** ibtidâsı arz-ı Nasîbîn'den tulû' edüp çölistân içre cereyân ederek iki fırka olur. Ol fırkaya kavm-i Urbân-ı uryân-ı Mavâl **nehr-i Sersâr** derler. Bu nehir cezîre-i Dicle içre cereyân ederek şehr-i Beledü'l-Hatîb-i Vustâ'ya ve hâk-i Sincâr'a uğrayup andan cânib-i cenûba ve kâhîce taraf-ı şarka cereyân ederek bu kal'a-i Tikrit kurbünde nehr-i Şatt'a munsabb olur. Ve bu Tikrit çölistânında dokuz yüz yigirmi bir tur'alar var idi kim cümlesin Erdeşîr Bâbek hafr edüp cereyân etdirmişdi. "Ol asırda hâk-i Tikrit bâğ-ı İrem idi." deyü niçe müverrihler eyle tahrîr etmişlerdir. Hâlâ âsâr-ı imâretistânları taraf taraf zâhir ü bâhirdir kim târîh-i Acem'de diyâr-ı Nârenc derler.(–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı kal'a-i Tikrit:

………………..(4.5 satır boş)………………..

Bu Tikrit beğinde Murtezâ Paşa kethudâsı karındaşımızın avâ'id-i fevâyidinden üç bin guruş kalmış mâlı alup yine cânib-i cenûba 6 sâ'atde,

Evsâf-ı belde-i kadîm ve mahmiyye-i azîm şehr-i Hızır *aleyhi's-selâm*

Cemî'i Arab u Acem ve Kıbtî müverrihleri ve gayrı milel-i Mesîhiyye ve Ya'kûbî ve İsrâ'ilî müverrihleri bu şehr içün müttefiklerdir kim Hazret-i Hızır *aleyhi's-selâm*ın bu şehir maskat-ı re'sidir, demişler.

Ba'dehû kırk yaşında kendüye nübüvvet gelüp seyyâh-ı âlem olup Hazret-i Mûsâ ile refîk olup niçe zamân Hazret-i Mûsâ ile seyâhat ederken "Yâ Mûsâ benim me'mûr olduğum işlere mâni' olup benden su'âl etme." deyüp ahd ü mîsâk etdiler.

Andan bir gün Hazret-i Hızır bir yetîmin gemisinin dibin delüp nehr-i Nil'e gemiyi gark eyledi ve bir dîvârı münhedim eyledi ve bir nâresîde ma'sûmu katl eyledikde Hazret-i Mûsâ gazab-âlûd olup "Yâ Hızır niçün böyle eyledin?" deyü su'âl etdikde Hazret-i Hızır eydür: "Yâ Mûsâ benim bi-emrillah me'mûr olduğum işlere karışma demedim mi? Ol gemiyi ki delüp gark etdim, bir yetîmin merkebi idi. Hâkim-i zaleme o gemiyi mağrûk görüp mîrîye almayup geçer.

Ba'dehû yetîmin sâhibleri ol gemiyi sehel şey ile Nil'den çıkarup kullanırlar. Ve ol dîvârı kim münhedim etdim ve ol dîvâr esâsında bir yetîmin mâl-ı mevrûsu çokdan medfûn olup zâhir olmuşdu. Hâkim-i zâlim görmeyüp yine ol yetîme müyesser ola, deyü dîvârı münhedim edüp mâl dîvâr altında müstetir kaldı ve ol gulâmı ki katl eyledim ebeveynine ve ulu'l-emre âk olsa gerek idi. Emr-i Hak ile katl eyledim. Ey imdi yâ Mûsâ sen ilm-i bâtından haberdâr değilsin. Benim me'mûr olduğum şeylere mâni'sin. Sen bana refîk olamazsın" deyü Hazret-i Hızır Hazret-i Mûsâ ile müfârakat eylediklerini Cenâb-ı Rabbü'l-İzze Hazret-i Risâlet'e bu âyet-i şerîfle alâ tarîkı'l-kasas bildirdi kim sûre-i (–) mastûrdur. Âyet: [158] nassı ile müsbetdir ve niçe kütüb-i tefâsîrde ve niçe kütüb-i mu'teberelerde Hazret-i Hızır ile Hazret-i Mûsâ ahvâlleri tahrîr olunmuşdur kim bu hakîrin terkîmine ihtiyâc yokdur.

Ba'dehû Hızır Nebî İskender-i Zülkarneyn Mısır diyârın Kabâbıta-i İdrîsî elinden feth

edüp hâk-i Mısır'ın cânib-i garbında Bahr-i Sefîd sâhilinde İskenderiyye kal'asın binâ ederken Hızır Nebî İskender askerî tâ'ifesinden yazılup Hızır Nebî ta'lîmiyle kal'a-i İskenderiyye'yi hısn-ı hasîn-i bender itmâm bulup bu vech-i arzda eyle eşkâl-i ibret-nümâ kal'a-i zîbâ inşâ olunmamışdır.

Ba'dehû rûy-ı arzda binâ olunan kal'aların tarz[u] tarh-ı vaz' ve esâs-ı tarzları cümle İskenderiyye kal'asına taklîd olunup binâ olunmuşdur **[407a]** ve hâlâ İskenderiyye kal'asının Kadırga limanı tarafında Hazret-i Hızır kapusu vardır. Efvâh-ı nâsda ol derveze-i âlîye Bâb-ı Ahzar derler ammâ aslında Bâb-ı Hızır'dır.

Ba'dehû İskender-i Zülkarneyn iki aded boynuzlarının derdine dermân arayup âb-ı hayât bulmağa gitdikde Hazret-i Hızır İskender ile bile idi. İskender cümle hukemâlarıyla âb-ı hayât bulmadan el yuyup avdet ederken Cenâb-ı Bârî yârî kılup Hazret-i Hızır'a âb-ı hayâtı müyesser edüp ilâ hâze'l-ân emr-i Hakk ile zinde olup deryâ hizmetine me'mûrdur. Ve bu rûy-ı zemînde Hazret-i Hızır'ın basup durup yatduğu yerler yeşil çemenzâr olduğiyçün Hızır Nebî derler. Ammâ niçe müfessirîn ve müverrihîn Hazret-i Hızır ve İskender ve Lokmân (–) (–) Nûn haklarında "Nebî değillerdir. Ancak Hızır bir recül-i sâlih idi ve İskender bir pâdişâh-ı cihângîr idi ve Lokmân bir hâkim-i hâzık idi ve Zünnûn dahi bir sayyâd-ı semek idi." demişler ammâ niçe müverrih ve müfessirler Hızır ile Mûsâ Kelîm hakkında âyet sâbık olmağile ve İskender hakkında sûre-i (–) [159] âyeti fermânıyla ve sûre-i (–) [160] âyeti olmağile peygamberdir demişler.

Ve Hazret-i Şemuyil ve Şem'ûn ve Semmûn ve Melik Rac'im ibn Süleymân Nebî içün bu dörd kimesne içün dahi ihtilâf-ı kesîre edüp nebî ve nebî değildir, demişler. Ammâ müverrihân-ı Acem Hazret-i Hızır'ın peygamber olup hâlâ hayâtda olduğuna zâhib olup bu Dicle nehri sâhilindeki şehirde tevellüd eylediğin tahkîk eylemişlerdir. Ve bu şehr-i Hızır'ın ma'mûr u âbâdânlığın ol kadar ta'rîf ü tavsîf etmişler kim şehr-i Medâyin'den ve şehr-i Kûfe'den imâr idi demişler. Hatta du'â-yı hayr [u] berekât-ı Hızır Nebî ile bu şehir eyle imâr imiş kim Cenâb-ı Kibriyâ rûy-ı arzda ahcârât [u] eşcârât [u] müsmirrâtdan ve sâ'ir hûş-ı elhân [u] hûş-ı tuyûrdan gayret-nemâ sun'-ı Hudâ'dan her ne var ise bu Hızır Nebî şehrinde mevcût idi. Hatta kavm-i Amalâk "Bu şehir bizim kıblemizdir." deyü ziyâretine beher sene mesâfe-i ba'îde diyârlardan gelirler imiş ve cemî'i kavm-i milel dahi gelüp seyr ederlermiş. İllâ kavm-i Yahûd gelmeyüp Sıfet şehrine giderlermiş. Hâlâ bilâ-teşbîh tâ'ife-i Yahûd'un ka'beleri Sıfet şehridir kim sehel imâr kalmışdır. Ammâ bu şehr-i Hızır Sıfet şehrinden ziyâde ma'mûr u İremezât misilli ziyâretgâh imiş.

Hatta be-kavl-i müverrihân-ı Arab u Acem Hazret-i Risâlet-penâh *sallallahu aleyhi ve sellem* rahm-i mâderden rûy-ı arza sa'âdetle kadem basmadan mukaddem hayâtda olanlarını Hazret-i Hızır bu şehr-i Hızır'a da'vet edüp ziyâfetler edüp cümle hâzır olan enbiyâlar Hazret-i Hızır'dan ilm-i ledünni tekmîl ederlerdi. Böyle bir nazargâh-ı enbiyâ olduğiyçün cemî'i mülûk ü selâtîn bu şehre gelüp her sene seyr [ü] temâşâ edüp himâye ederlerdi.

Ba'dehû Rûm keferesi cihâna velvele saldıklarında kavm-i Yahûd Hazret-i Yahyâ *aleyhi's-selâm*ı şehîd etdikleri ecilden cümle Cuhûdun cây-ı emn [ü] dârü'l-karârları kalmayup cümlesi dârü'l-bevâra gitmeğe karâr verüp âhir "Bu şehr-i Hızır emn ü emândır." deyü bu

şehr-i Hızır’da mutavattın olup Sıfet şehrinden ziyâde kavm-i Yahûd cem‘ oldu.

Ba‘dehû Buhtunnasr diyâr-ı Kürdistân’dan hurûc edüp Hazret-i Yahyâ kanın kavm-i İsrâ’ilî‘den taleb etmeğe azîmet etdikde deryâ-misâl asker ile ibtidâ gelüp bu şehr-i Hızır Nebî‘yi harâb u yebâb ve kavm-i Yahûd’u kebâb edüp be-kavl-i müverrihîn iki kerre yüz bin Yahûdî katl etdi ve bakıyyetü‘s-seyfi firâr edüp hâlâ diyâr-ı Acem’de şâhların tahtgâhı olan Isfahân-ı Atîk’e varup anda sâkin olduklarından Isfahân’a beled-i Yahûdiyye derler.

Ba‘dehû ârifân-ı Acem ve zarîfân-ı kavm-i Becem kesr-i elif ile ve feth-i elif ü med ile Aspehân derler ammâ niçe füsehâları kesr-i elif ve sükûn-ı sad-ı mühmele ve feth-i bâ-i muvahhid ve hâ-yı hüvvez meftûh ile ve sükûn-ı elif ve uhrâ nûn-ı sükûn ile Isfahân dediler ammâ kâ‘ide-i lisân-ı lûgat-i Acem’dir kim bâ-i muvahhideyi harf-i fâya tebdîl eylerler. Zîrâ ilm-i tecvîdde bâ harfi ve fâ harfi hurûf-ı şefevî olduğundan bâ harfin fâ yerine isti‘mâl ederler. Meselâ ferişteye perişte ve perifte dahi derler ve file pîl dahi derler. Anınçün Aspehân’a Isfahân-ı nısf-ı cihân derler. Ammâ bu gûne isim ile müsemmâ oldu ammâ yine ba‘zı tevarihlerde şehr-i Yahûd derler. Bu mezmûm isim ile müsemmâ olmuş pây-i taht-ı şâh-ı şâhân-ı İrân-zemîn olmasın içün Âl-i Kiyâniyân’dan Keygubâd Şâh bir gayrı şehir inşâ edüp ismine “Nısf-ı cihân-ı seyyâhân.” dediler. Anınçün şehr-i Isfahân birbirine muttasıl iki şehirdir ammâ Isfahân-ı atîk-i şehr-i Yahûd’u ibtidâ binâ eden Tahmûres ve Cemşîd ve Zülkarneyn binâ etmişlerdir. Lâkin sonra kavm-i Yahûd mezkûr Hazret-i Hızır şehrinden varup mâl-â-mâl olduklarından şehr-i Yahûd derler.

Ezîn-cânib yine sadede rücû‘ idelim. Ol zamân kim Buhtunnasr bu Hazret-i Hızır şehrin harâb edüp yine imâr olup Hulâgû Hân harâb etdi ve yine âbâdân olup Timur Hân harâb **[407b]** edüp ilâ hâze’l-ân cezîre-i Dicle ve Furât’da (–) (–) kal‘a-i Tikrit kurbünde bir merhale yerde binâları cihânı dutmuş âbâdânı ancak kasaba-misâl kalmış câmi‘ vü hân u medrese vü hammâmlı ve kifâyet mikdârı esvâk-ı muhtasarlı dekâkînleri vardır. Ve evâyil-i a‘sârda seng-i hârâ-yı mutarraş ile mebnî bir sûr-ı azîmi var imiş, ol dahi harâbdır. Bu şehr-i harâbı şu‘arâ-yı selef görüp ta‘accübâne bu şi‘ri terennüm etmişler. Beyt:

Eyâ leyte şi‘rî hel tefirru ba‘denâ

Urûm ve Âram ve Şâne ve’l-Hadra

demişlerdir.

………………..(1 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı harâbe-i kasaba-i Hızır: Evvelâ ziyâret-i beyt-i Hazret-i Hızır, bir kehf içre külbe-i ahzândır kim hâlâ derûn-ı gârda müşk ü amber-i hâm râyihası şemm olunur. Niçe ârifân-ı sâdıkânlar varup ziyâret ederler.

Ve makâm-ı enbiyâ-i sâbi‘: Bu dahi bir gâr-ı yetîmândır kim derûn-ı kehfde bin âdem sığar bu gârın etrâfında birer hücre-misâl küçük gârceğizler vardır. Her birinin atabe-i ulyâsı üzre makâm-ı Hızır ve makâm-ı Yûnus ve makâm-ı Circîs ve makâm-ı Zülkifl ve makâm-ı İlyâs ve makâm-ı Nûh Necî ve makâm-i esîr Danyal deyü her gâr üzre bu esmâ-i peygamberânı bir gûne hatt ile seng-i hârâlar üzre tahrîr etmişler.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Bu ziyâretleri edüp yine cânib-i cenûba 6 sâ‘atde,

Evsâf-ı menzil-i kal‘ateyn-i Âşık u Ma‘şûk

Tikrit sancağı hâkinde cezîre-i Dicle ve Furât içinde Şatt kenârında bir püşte üzre şekl-i murabba‘ bir kal‘a-i harâb-ı musanna‘dır. Mâ-tekaddem bu dahi şehr-i ma‘mûr imiş, Hulâgû Hân harâb etmiş. Nehr-i Şatt kenârında iki kal‘a birbirlerine mukâbildir. Bu beri Tikrit tarafında olana Âşık kal‘ası derler. Şatt'ın taraf-ı şarkîsinde Bağdâd hâkinde olana Ma‘şûk kal‘ası derler. Bu dahi bir püşte üzre şekl-i murabba‘ taş binâ bir kal‘a-i harâbdır kim ikisinin de dizdârları ve neferâtları yokdur. Ve zamân-ı kadîmde tâ Cemşîd asrından berü bu kal‘adan kal‘aya nehr-i Şatt üzre on yedi göz bir cisr-i azîm var imiş. Hâlâ nehr-i Dicle tenezzülde oldukda cisrin kârgîr pâyeleri zâhir ü bâhir olur ve Şatt'ın kelek gemileri bu mahalle geldikde cisir pâyeleri esâslarından havf ederek ta‘vîz ile ubûr ederler. Bu mahal gûyâ diyâr-ı Rûm'da nehr-i Tuna üzre kal‘a-i Budin kurbünde Tuna'nın tarafeynindeki harâb olan Siverin ve Severin kal‘aları mâbeynindeki cisr-i harâb pâyelerine müşâbihdir ammâ bu Şatt'ın Âşık-Ma‘şûk kal‘ası boğazı Tuna boğazından sarpdır. Zamân-ı kadîmde bu Âşık'dan Ma‘şûk kal‘ası cisrinin her gözlerine zencîr çekerlermiş ve üstâd-ı selef kal‘a-i Âşık'dan kal‘a-i Ma‘şûk'a nehr-i Şatt altından kârgîr kubur binâ ile yol var imiş ammâ hakîr görmedim, illâ harâbistân-ı şehrin gördüm. Kâhîce bu mahalle kavm-i Urbân-ı Mavâl gelüp meks ederler ammâ bu mahalle gelen Tikrit'den atlarının yemlerin ve kendülere ekmeklerin bile getirmek gerek .

………………..(2 satır boş)………………..

Ziyâretgâh-ı kal‘a-i Âşık:(–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve Şattu'l-Arab'ın karşusunda,

Ziyâretgâh-ı kal‘a-i Ma‘şûk: Bu harâbistânın hâricinde bir kubbe-i âlî içre merkad-i Hazret-i Hasan el-Asker ibn (–) (–) hazretleri medfûndur. Bu kubbe-i âlînin külâhı evc-i âsumâna ser çekmiş zümürrüd-misâl yeşil kâşî ile mebnî bir kubbe-i münevver-i *nûrun alâ nûr'*dur, ammâ bânîsi ma‘lûmum değildir. Ve dahi yine bu âsitâneye karîb,

Ziyâret-i kubbe-i İmâm Mehdî ibn: (–) (–) Hazretleri medfûndur. Bu kıbâbların aslâ evkâfları kalmamışdır ammâ yine muhibb-i Hânedân'dan fukarâ-yı Bektaşiyân'dan tekye-nişîn-i zîşân fukarâları vardır, âyende vü revendenin nezerâtlarıyla geçinirler. Bunda bir sarây-ı azîm vardır kim eğer harâbının medhin tahrîr etsem başka bir tomar-ı azîm olur. İçinde kavm-i Urbân sâkin olup Sarây-ı Sultân Mehdî derler.

………………..(1.5 satır boş)………………..

Ve eğer bu Âşık [u] Ma‘şûk kal‘aları âbâdân olsa bir hazîne-i Irâk hâsıl olurdu. Zîrâ zemîn-i mahsûldârdır. Andan cânib-i cenûba 8 sâ‘atde,

Menzil-i kasaba-i Düceyle-i cedîd ya‘nî şehr-i kadîm Sümeyke: Şehr-i kebîr iken mürûr-ı eyyâm ile harâb olup Kör Hudâbende Şâh tur‘asın harâb etdi. Hâlâ Murtezâ Paşa imâr edüp nehr-i Şatt'dan Düceyle arkı girdiği mahalle Murtezâ Paşa Ağası Bekir Ağa bir câmi‘ ve medrese ve hân u hammâm ve birkaç aded dükkân ve bir mekteb-i sıbyân inşâ edüp yedi yüz mikdârı hâneler ile günden güne imâr olmadadır. **[408a]** Sene

1065 târîhinde Murtezâ Paşa'nın yüz bin guruş sarf edüp açdığı Düceylân arkı budur kim hâlâ üç yüz pâre kasabât misilli ma'mûr u âbâdân kendlerdir ve beş yüz atlı ile iner ve biner hoş-âmed ağası hâkimi vardır. Hâlâ bu Düceylân hükûmetinden bin kise mâl hâsıl olup Âsitâne'ye üç yüz kise irsâliye gidüp mâ'adâsı paşaya ve kulun mevâciblerine kalır. A'lâ vü zîbâ hükûmet olduğu bâlâda evsâf-ı Düceylân ile tahrîr olunmuşdur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Andan yine cenûba 9 sâ'at gidüp,

Menzil-i (–) (–) **Cırbeli:** Bu dahi cezîre-i Şatt-ı Furât'da ma'mûr kasaba-i kebîrdir. Sebeb-i tesmiyyesi (–) (–) (–) Bu rabta-i zîbâyı dahi Murtezâ Paşa imâr edüp bir câmi' ve bir hammâm ve iki aded hân ve bir aded mekteb-i sıbyân ve elli aded dükkânlar inşâ eyledi. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Andan yine cenûba 9 sâ'atde,

Menzil-i (–) (–) Akşirî'a:

………………..(3.5 satır boş)………………..

Andan yine taraf-ı cenûba (–) sâ'atde

Menzil-i kasaba-i Hazret-i İmâm Mûsâ *radıyallahu anh*: Âsitânesi ma'mûr u âbâdân olup Kuşlar kal'ası hâkinde olup nehr-i Şatt mukâbelesinde Hazret-i İmâm-ı A'zam ve hümâm-ı akdem âsitânesidir kim mukaddemâ Bağdâd-ı behişt-âbâd evsâfında İmâm-ı A'zam âsitânesi tahrîr olunmuşdur.

Ba'dehû İmâm Mûsâ'dan bir sâ'at cenûba gidüp,

Menzil-i Kuşlar kal'ası'nda meks olundu. Zîrâ Şatt üzre cisri ta'mîr etdiklerinden geçilmeyüp mihmân olundu. Bu kal'a-i Tayr-âbâd dahi bâlâda mevsûfdur.

Ertesi cisir tamâm olup hamd-i Hudâ cisirden selâmetle ubûr edüp alây-ı azîm ile cümle paşa ağaları ve Bağdâd a'yânları ile Bağdâd-ı İremezâtü'l-imâda dâhil olup Murtezâ Paşa efendimizin yine dîdâr-ı şerîfin görüp Murtezâ Paşa ve bu hakîr cihân cihân mahzûz olup dest-i şerîfin bûs edüp şerefyâb olduk. Ve kethudâsı dest bûs edüp İmâdiyye ve Cezîre ve Hasankeyf beğlerinin ve Diyârbekir vezîri Firârî Mustafâ Paşa'nın verdiği mektûbları ve cümle hedâyâları Murtezâ Paşa'ya kethudâsı arz etdikde cemî'i hedâyâlardan gâyet memnûn oldu. Ve hakîr dahi fakîrânece ba'zı dest-âvîz hedâyâlarımızı Murtezâ Paşa'ya arz edüp andan dahi gâyet mesrûr oldu. Ve her gice yine şeref-i sohbetleriyle müşerref olup bu hakîre bir semmûr kürk ile serâpâ bir kat libâs-ı fâhire ve bir kise guruş verdi ve yine gicemiz Kadr u rûzumuz ıyd-ı adhâ ve rûz-ı nevrûz-ı Harezmşâhî olup Melek Ahmed Paşa efendimizin meclis-i şerîfi sohbetlerin bu hakîre ferâmûş etdirdi. Ve bu geldiğimiz çölistânda dahi çekdiğimiz renc [ü] anâ-yı âlâm-ı şedâyidi dahi cümle hâtırdan dûr eyledik.

Ammâ ihvân-ı seyyâhâna şöyle ma'lûm ola kim İslâmbol'dan Bağdâd-ı behişt-âbâda gelince kâmil 449 sâ'atlik yerdir ve cümle 64 konaklık yerdir. Bağdâd ile İslâmbol'un nısıf menzili Malatıyye kurbünde karye-i Hasan Badrık'dır *ve's-selâm*. Ammâ şimdi Diyârbekir'den Bağdâd'a gelişimiz 161 sâ'atlik yerdir. Ve Diyârbekir'den Bağdâd yigirmi

üç konak yerdir ve yigirmiden dahi eksiklikle gelinir ammâ şiddet-i hâr olmağile bizler âheste âheste reviş geldik. Ve seyâhat içün Yeni Ruhbe ve şehr-i Hızır'a uğradık. Şöyle ma'lûm-ı sa'âdet oluna. **[408b]**

Âhir-ı kâr bir gün Melek Ahmed Paşa efendimizden Murtezâ Paşa'ya diyâr-ı Van'dan ulaklar ile mektûb-ı muhabbet-uslûblar gelüp Melek Ahmed Paşa'nın Bağdâd'da olan arkı mahsûlün Murtezâ Paşa'ya i'lâm edüp "Elbette mahsûlümüzü Evliyâ ile bu cânibe gönderesüz" deyü haber geldikde hakîr bu haber-i mûhişden müte'ellim olur şeklin gösterüp Murtezâ Paşa'ya eyitdim:

"Sultânım ben Van'a revâne olmam ve ben sultânımdan ayrılmam." dedim. Bu kelimât-ı hoş-âmedden Murtezâ Paşa hazz edüp eyitdi:

"Evliyâm, pederimiz Melek Ahmed Paşa pederimiz olmasa ve ben anın çerâğ-ı efrûhtesi olmasam Hudâ hakkiyçün ben seni göndermezdim. Ammâ Evliyâm sen benimsin ve ben seninim, elem çekme. Dağ dağa kavuşmaz âdem âdeme kavuşur." deyüp üçüncü gün hakîre üç kise guruş ve üç at ve bir küheylân kısrak-ı mu'teber at ve bir mahbûbe-i cihân bikr-i nâ-şüküfte-i zamâne ve üç aded pençe-i âfitâb-ı âlem-tâb misilli Gürcî gulâmları ve hakîre bir kat yol esvâbları ve bir kılıç ve tirkeş ve bir yorga bârgîr raht u baht u licâmı ve gümüş zeyni ile ihsân edüp on bir aded huddâmlarıma dahi ellişer guruş ve birer kat esvâblar ihsân edüp Bağdâd'dan ma'zûl Yeniçeri Ağası (–) (–) Ağa'ya hakîri teslîm edüp gâyet tenbîh ü te'kîd etdi.

Ve Melek Ahmed Paşa efendime muhabbetnâmeler ile beş re's küheylân ve iki başdan hudûd-ı cılğıdân kısraklar verdi. Ve on aded Şeyhânî kılıçlar ve bir yük fağfûrî kâseler ve fincânlar ve bir yük mertebânîler ve kırk aded nâfe-i müşk-i Hoten ve on şemmâme amber-i hâm ve bir incü tesbîh-i dürr-i yetîm ve yüz kıt'a dîbâ vü şîb ü zerbâf ve akmişe-i fâhireler ve kâlâ-yı nâdireler makûlesi eşyâları Kaya Sultân içün hedâyâlar verüp bu mezkûr eşyâları cümle bir katar katıra tahmîl edüp katarıyla hakîre teslîm edüp yine ol ân hakîre hemân beş yüz altun harcırâh ihsân edüp tâ kal'a-i Van'a varınca kâmil bir bayrak sarıca arı eri yiğitleri ta'yîn eyleyüp paşanın Bağdâd'daki arkı mâlından üç bin altun ve beş bin altun dahi Murtezâ Paşa ceybinden Melek Ahmed Paşa efendimize ceyb harclığı gönderüp paşa ile ve cümle a'yân [u] kibâr [u] ağavât [u] eşrâflar ile vedâ'laşup her birinden cüz'î ve küllî ihsân hedâyâlar alup Şeyh Abdülkâdiri'l-Ceylânî hazretlerin ve Şeyh Şehâbeddîn-i Sühreverdî hazretlerin ve Kassâb-ı Cömerd'i ve Kamber-i Alî'yi (–) ve Hazret-i İmâm-ı A'zam Nu'mân ibn Sâbit'i ve niçe yüz kibâr-ı evliyâ-ı kümmelînleri ziyâret ve vedâ' edüp paşanın dest-i şerîfin bûs edüp bükâ-âlûd olup du'â ve hayr u senâlar ile sene 1066 mâh-ı (–) (–) günü *Bismillah* ile nehr-i Şattu'l-Arab üzre cisirden ubûr edüp ibtidâ,

Menzil-i Kuşlar kal'ası: Bunda bir gün meks edüp cümle üç bin aded güzîde pür-silâh asker-i İslâm olup paşadan hakîre üç katar deve yükü me'kûlât [u] meşrûbâtlar ile bir bayrak ta'yîn olunan sekban ve sarıca yiğitleri gelüp haymelerin kurup meks edüp azm-i râh etmeğe âmâde olduk. Hudâ-yı Bîçûn âsân ide *ve's-selâm*.

Dizin

- A -

- B -

- C -

- Ç -

- D -

- E -

- F -

- G -

- H -

- I -

- İ -

- J -

- K -

- L -

- M -

- N -

- O -

- Ö -

- P -

- R -

- S -

- Ş -

- T -

- U -

- Ü -

- V -

- Y -

- Z -

---

[1] Hainlerin oyunları suya düştü.

[2] Mü'minlerin güzel gördüğü şey Allah indinde de güzeldir.

[3] Kur'ân, Nisâ, 175; "Allah'a sarıl."

[4] Kur'ân, Mürselât, 27; "Tatlı sular…"

[5] Kur'ân, Fecr, 28; "Rabbine dön."

[6] Hadîs, Halkın dili.Hakk'ın kalemidir (Keşfü'l-Hafa, C. I/66) Hadis nr. 532, s. 180.

[7] Kur'ân, Bakara, 20; "Allah her şeye kadirdir."

[8] Hadîs, "İlim ikidir. Birincisi beden ilmi, ikincisi din ilmi."

[9] Hadîs, Müslim, Cennet, bâb 10, h. 26, (2839); "Allah'ın Resûlü buyurdu: Seyhun, Ceyhun, Nil ve Fırat nehirleri cennet nehirleridir."

[10] Kur'ân, Mü'minûn, 18; "Gökten uygun bir ölçüde yağmur indirip onu arzda durdurduk…"

[11] Hadîs, Buhari, Fiten 24, Müslim, Fiten 29, (2894); Ebu Davud, Melahim 13, (4313, 4314); Tirmizi, Cennet 26, (2572, 2573); "Allah'ın Resûlü buyurdu: Fırat nehri, altından bir hazine ortaya çıkarmadıkça…"

[12] Kur'ân, Nahl, 66; "Halis süt.."

[13] Hadis, "Kim bir kavme benzerse, onlardandır."

[14] Kur'ân, Hûd, 46; "O asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir."

[15] Kur'ân, Hûd, 44; "(Gemi) Cûdî dağının üzerine yerleşti ve; o zalimler topluluğunun canı cehenneme denildi."

[16] Kerem sahipleri sözünde dururlar.

[17] Kur'ân, Saffât, 79; "Bütün âlemlerden Nûh'a selâm olsun."

[18] Kur'ân, Bakara, 20; "Allah her şeye kadirdir."

[19] Söz sözü çeker

[20] (Bir şiirin) gerçek anlamı, şairin içinde saklıdır.

[21] Hadis "İki kişinin arasını bulan kimseye şehid sevabı verilir."

[22] Allah köpeğini domuza musallat etti.

[23] Sana sığındım ey sultanın askeri.

[24] Hadis-i Şerif "Peygamber (A.S.) dedi ki: Cennet ehlinin dili Arapça ve fasih Farsça'dır."

[25] Hadis, "Tereddüde düştüğünüz bir işte kabir ehlinden istimdâd ediniz". Bu hadis-i şerifin sıhhati şüphelidir.

[26] Kur'ân, Kehf, 94; "Dediler ki: Ey Zülkarneyn Yecüc Mecüc bu yerde bozgunculuk yapıyorlar."

[27] Hainlerin oyunları suya düştü.

[28] Kur'ân, Feth, 3; "Ve sana kimsenin güç getiremeyeceği şekilde yardım eder".

[29] Hadîs, “İlim ikidir. Birincisi beden ilmi, ikincisi din ilmi.”

[30] Her ne kadar bu bendenin çok aybı varsa da, sultanın beğendiği her ayıp hüner sayılır.

[31] Kur’ân, Bakara, 20; “Allah her şeye kadirdir.”

[32] Hainlerin oyunları suya düştü.

[33] Kur’ân, Feth, 3; “Ve sana kimsenin güç getiremeyeceği şekilde yardım eder”.

[34] Tarih mısraının ebced karşılığı 970 rakamını vermektedir.

[35] Kur’ân, Tevbe, 18; “Allah’ın mescidlerini sadece şunlar imar eder ki;”

[36] Kur’ân, Sâd, 30; “Biz Davud’a Süleyman’ı verdik. Süleyman ne güzel bir kuldu! Doğrusu o, daima Allah’a yönelirdi.”

[37] Kur’ân, Kasas, 88; “O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır.”

[38] “Gaybı Allah’tan başka kimse bilmez.”

[39] Kur’ân, Bakara, 20; “Allah her şeye kadirdir.”

[40] ‘Ey yılan Allah’ın izniyle taş kesil.”

[41] Kur’ân, Bakara, 20; “Allah her şeye kadirdir.”

[42] Kur’ân, A‘râf, 65; “Ad kavmine de kardeşleri Hûd’u (gönderdik). O dedi ki: ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur.’”

[43] Kur’ân, Hâkka, 7; “Allah onu ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti.”

[44] Kur’ân, Alak, 1; “(Yaratan) Rabbinin adıyla oku.”

[45] Kur’ân, Fecr, 28; “Rabbine dön.”

[46] İbarenin ebced hesabı ile toplamı 1095 rakamını verir.

[47] Şânî yılının tarihini şöyle dedi: “Mübârek olsun bu hoş görünümlü ev.”

[48] Tarih dizesindeki ibarenin ebced karşılığı 1057 rakamına vermektedir.

[49] Beytin vezninde bozlukluk mevcut olup tarih dizesinin ebced karşılığı da 1046 rakamını vermektedir.

[50] Kur’ân, En‘âm, 163; “(Tek olan) Allah’ın ortağı yoktur.”

[51] Gıybet zinadan daha kötüdür.

[52] Kur’ân, Hicr, 35; “Muhakkak ki kıyamet gününe kadar lânet senin üzerine olacaktır.”

[53] Kur’ân, En‘âm, 45; “Böylece zulmeden toplumun kökü kesildi. Hamd âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.”

[54] Kerem sahipleri sözünde dururlar.

[55] Kur’ân, Tahrim, 8; “Ey iman edenler, samîmî bir tevbe ile Allah’a dönün.”

[56] Hadîs, “Günahtan tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir.”

[57] “Büyüklerin himmeti dağları yerinden atar.”

[58] (Bir yere) girmeden evvel nasıl çıkacağını düşün. Çünkü her yerin girişi ve çıkışı vardır.

[59] Kur'ân, Fetih, 27; "Allah elçisinin rüyasını doğru çıkardı."

[60] Kerem sahipleri sözünde dururlar.

[61] "Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."

[62] "Yaptığından sual olunmaz."

[63] Yazma nüshada Kûfî yazı örneği bulunmamaktadır.

[64] Kur'ân, Tevbe, 60; "Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere.."

[65] Hadis, "Allah Cumartesi ve Perşembeyi bereketli kıldı."

[66] "Kafirin malı müslümana helaldir." (Sadi'nin Gülistan'ında geçer).

[67] Muttakiler ve enbiyâlar sultanıdır mühür. Bütün veliler andan şefaat ümit ederler.

[68] Hadîs, "Yalancı ümmetim[den] değildir."

[69] Gereksizi kendime en gerekli şey edindim.

[70] Zincirdeki arslana ar olmaz.

[71] Hazret-i Âsaf tarafından müjdeci olarak iki kişi geldi. Hazret-i Süleymân'dan ise esaret ve sıkıntı haberi geldi.

[72] Hadîs, "İstişare hayırlıdır."

[73] "Kul tedbir alır, Allah takdir eder."

[74] Kur'ân, Hud 44, "(gemi) Cudi (dağının) üzerine yerleşti."

[75] Kur'ân, Alak, 1; "Yaratan Rabbinin adıyla oku."

[76] Hadîs, "Kostantiniyye mutlaka feth olunacaktır, onun kumandanı ne güzel kumandandır."

[77] Asi olan nefsime Allah'tan korkmasını ve O'na itaati emrederim.

[78] "Ey Sâriye, dağa koş!"

[79] Kur'ân,. Şurâ 12, "Göklerin ve yerin anahtarları onundur."

[80] Felek meftûn, çelikten bir yüreği var. Nice Leylâ ve Ferhâd'ı hatırlar. Bî-Sütûn'da biten her gül. Her gül bil ki Ferhâd kokar.

[81] Bu, faziletlerinden bahsettiğim bir şehirdir. Ancak bu şehir şehirlerin en çirkini; çocukları yaşlıları gibi çirkin, yaşlıları da akıl yönünden çocuklarıyla aynı seviyededir.

[82] Elvendimiz levendimiz. Mağara arkadaşımız olsun bizim. Bu badeden bir kadeh sun bize. Sen bizim Elvend dağının çocuğusun.

[83] Sehend Sâve Lân ve Elvend dağı. Hepsi Allah'ın huzurunda böbürlenirler. Sehend Sâve Lân! Siz konuşmayın. Binlerce pınarı vardır Elvend dağının.

[84] Hadîs, Allah'ın Resulü şöyle buyurdu: "Kazvin'i ta'zîz edin, çünkü o cennetin en üst mertebelerindendir.

[85] Dünyanın her yerindeki camileri baştan başa gördüm, ama bunun gibisini asla görmedim.

[86] Kur’ân, Hud 43, “Beni [sudan] koruyacak bir dağa sığınacağım [dedi].”

[87] Kur’ân, Hud 43, “Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım [dedi].”

[88] Kur’ân, Hud 43, “Ey yer suyunu yut. Ve ey gök (suyunu) tut denildi. Su çekildi, iş bitirildi, (gemi de) Cûdî (dağının) üzerine yerleşti.”

[89] Kur’ân, Kasas 88, “O’nun zatından başka her şey yok olucudur.”

[90] Kur’ân, Alak, 1; “Yaratan Rabbinin adıyla oku.”

[91] Ebced karşılığı 853 rakamını vermektedir.

[92] “Kul tedbir alır, Allah takdir eder.”

[93] Her iş, vakt ü zamanı gelince olur.

[94] Tarih dizesinin ebced toplamı 1038 rakamını gösterir. Bu dize toplamından ilk dizedeki “Asker-i şahı” ibâresi (666) düşürülürse 1048 rakamı bulunur.

[95] Tarih dizesinin ebced karşılığı 1049 rakamını vermektedir.

[96] Bir gönül yapmak, en büyük hac sevabıdır.

Bir gönül almak, bir Ka‘be yapmaktan yeğdir.

Ka‘be Âzer oğlu Halilullâh’ın yapısıdır

Gönül ise yüce Allâh’ın nazargâhıdır.

[97] Hadis “Tereddüde düştüğünüz bir işte kabir ehlinden istimdâd ediniz”. Bu hadis-i şerifin sıhhati şüphelidir.

[98] Bu dizede vezin hatalıdır.

[99] Hadis, “Allah’ım! Bunlar benim aile bireylerimdir. Günahları onlardan uzak tut.

[100] Ağaçlar kalem, deniz mürekkep, cinler hesap edici, insanlar da yazıcı olsa; Ebû Talib oğlu Ali’nin (Allah yüzünü ak etsin) fazilet ve kerametlerini saymağa yetmez.

[101] Kur’ân, Ahzab, 33; “Ey ehl-i beyt Allah sizden sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”

[102] Ali sevgisi güzeldir. Bu sevgiyle kötülük zarar veremez. Ali buğzu kötüdür. Bu buğzla birlikte iyiliğin faydası olmaz.

[103] [İmam] Şafi‘î dedi ki: “Eğer Hazret-i Muhammed’in ehl-i beytini sevmek Rafizilikse, bütün cinler ve insanlar şahid olsun ki ben Rafiziyim.”

[104] “Gaybı Allah’tan başka kimse bilmez.”

[105] Hadis, “Allah’ım! Bunlar benim aile bireylerimdir. Günahları onlardan uzak tut.

[106] Ağaçlar kalem, deniz mürekkep, cinler hesap edici, insanlar da yazıcı olsa; Ebû Talib oğlu Ali’nin (Allah yüzünü ak etsin) fazilet ve kerametlerini saymağa yetmez.

[107] Kur’ân, Ahzab, 33; “Ey ehl-i beyt Allah sizden sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”

[108] “Kul tedbir alır, Allah takdir eder.”

[109] Kur’ân, Sâd, 48; “Zülkifli de an.”

[110] Kur’ân, Bakara 261, “yüz taneli başak”

[111] Kur'ân, Fecr, 28; "Rabbine dön."

[112] Kur'ân, Rahman, 26; "Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır."

[113] "Cennet bahçelerinden bir bahçe"

[114] Ali sevgisi güzeldir. Bu sevgiyle kötülük zarar veremez. Ali buğzu kötüdür. Bu buğzla birlikte iyiliğin faydası olmaz.

[115] Ağaçlar kalem, deniz mürekkep, cinler hesap edici, insanlar da yazıcı olsa; Ebû Talib oğlu Ali'nin (Allah yüzünü ak etsin) fazilet ve kerametlerini saymağa yetmez.

[116] Kur'ân, Ahzab, 33; "Ey ehl-i beyt Allah sizden sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."

[117] Kur'ân, Âl-i İmran, 154; "Sonra o kederin arkasından Allah size bir güven indirdi ki;"

[118] "Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."

[119] "Allah'ın kazası durdurulamaz ve onun hükmünün önüne geçilemez."

[120] Semâvât (gökler, yağmurlar) şehir üzerine indi.

[121] Kur'ân, Bakara, 251; "Davud da Câlut'u öldürdü. Allah ona (Davud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi."

[122] Kur'ân, Hac, 27; "Uzak yollardan gelen"

[123] Hadis-i Şerif," Rızık korkusu çeken, Umman'a gitsin.

[124] Hadis, açıklaması metin içerisinde verilmiştir.

[125] Kur'ân, Saffat 146, "Ve üstüne (gölge yapması için) kabak türünden geniş yapraklı bir nebat bitirdik."

[126] Kur'ân, Hûd, 44; "(Gemi) Cûdî dağının üzerine yerleşti."

[127] Kur'ân, Tevbe 40, "(Korkma) Üzülme Allah bizimle beraberdir." Ayette kelimesi yoktur.

[128] Hadis-i Şerif "Peygamber (A.S.) dedi ki: Cennet ehlinin dili Arapça ve fasih Farsça'dır."

[129] Kur'ân, Hud 43, "Ey yer suyunu yut. Ve ey gök (suyunu) tut denildi. Su çekildi, iş bitirildi, (gemi de) Cûdî (dağının) üzerine yerleşti. Ve o zalimler topluluğunun canı cehenneme denildi.

[130] Kur'ân, Hud 46, "O asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir."

[131] "Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."

[132] "Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."

[133] İbarenin ebced karşılığı 974 rakamını verir ki milâdî yılını gösterir.

[134] Kur'ân, Kasas 88, "O'nun zatından başka her şey yok olucudur."

[135] Kur'ân, A'raf, 54; "Altı günde [yarattı] sonra göğe yöneldi."

[136] Kur'ân, Alak, 1; "Yaratan Rabbinin adıyla oku."

[137] Hadis; "Ben (ümmî=okuma yazmasız) doğdum."

[138] "Allah'ım bizi cinlerin, insanların, münafıkların ve hasetçilerin şerrinden koru."

[139] Kur'ân, Hicr, 30; "Melekler secde ettiler, sadece İblis secde etmedi."

[140] Kur'ân, Nas, 4; "Vesvesecinin şerrinden."

[141] Kur'ân, Nas, 4; "Vesvesecinin şerrinden."

[142] Kur'ân, Nas, 6; "İnsanlardan ve cinlerden."

[143] Kur'ân, Nas, 6; "İnsanlardan ve cinlerden."

[144] Kur'ân, Mülk, 3; "Yedi kat gök."

[145] Kur'an, Nebe, 40; "Keşke ben, (daha önce) toprak olsaydım."

[146] Kur'an, Yusuf, 53; "Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefs, Rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder."

[147] Kur'an, Fecr, 27-28; "Ey huzur içinde olan can! O, senden,sen de O'ndan hoşnut olarak Rabbine dön!"

[148] Kur'an, Nisa, 163; Davud'a da Zebur verdik.

[149] "Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."

[150] Kur'ân, Kehf, 94; "Dediler ki: Ey Zülkarneyn Yecüc Mecüc bu yerde bozgunculuk yapıyorlar."

[151] Kelimenin ebced karşılığı 889 rakamını vermektedir ki milâdî 1484 yılını karşılar.

[152] Kur'an, Rahman, 56; "(Orada, bakışlarını yalnız eşlerine çevirmiş, daha önce ne) insan ve ne de cinlerin dokunmuş olduğu eşler vardır."

[153] Kur'an, Bakara, 35; "Ey Adem! Eşin ve sen cennette kal, orada olandan istediğiniz yerde bol bol yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz" dedik.

[154] Söz sözü çeker

[155] Kur'ân, Alak, 1; "(Yaratan) Rabbinin adıyla oku."

[156] Kur'an, Saffat, 146; "Onun için, geniş yapraklı bir bitki yetiştirdik."

[157] Kur'ân, Fecr, 28; "Rabbine dön."

[158] Kur'an, Kehf, 78; "O şöyle söyledi: "İşte bu, seninle benim ayrılmamızı gerektiriyor; dayanamadığın işlerin yorumunu sana anlatacağım"

[159] Kur'ân, Kehf, 94; "Dediler ki: Ey Zülkarneyn Yecüc Mecüc bu yerde bozgunculuk yapıyorlar."

[160] Kur'an, Enbiya, 87, "Zünnun hakkında söylediğimizi de an. O, öfkelenerek giderken, kendisini sıkıntıya sokmayacağımızı sanmıştı…"